

16. ÉVFOLYAM

2004

1-2. SZÁM

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French and German languages dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok
6720 Szeged, Dugonics tér 12. +36+62+426+043. Fax: 36+62+426+062;
Honlapunk: www.c3.hu/~mev
E-mail: heh@axelero.hu

Előfizetés: 700 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 700 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00 or 18 DM; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ontario, Canada M4Y 2R5.

Checks should be made payable to *METEM*.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2004/1-2

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged

A kötet megjelenését támogatta
a Nemzeti Kulturális Alapprogram

Főszerkesztő – General Editor
CSÓKA GÁSPÁR

Tiszteletbeli elnök – Honorary President
GABRIEL L. ASZTRIK

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Szabó Ferenc,
Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;*

AUSTRIA: Galambos Ferenc; CANADA: Bonkáló Ervin, Horváth Tibor (alapító);

GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Somorjai Ádám, Szilas László, Németh László;

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő – Editor
ZOMBORI ISTVÁN

A szerkesztő munkatársa
ZVARA EDINA

Felelős kiadó – Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865–5227

Nyomdai előkészítés:
SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

TARTALOM

SALIGA Irén	Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Rengmu 1(1989) – 15(2003) Repertórium Essays in Church History in Hungary – Regnum 1(1989) – 15(2003) Repertorium	5
-------------	--	---

TANULMÁNYOK – ESSAYS

JAKÓ Zsigmond	Várad siralmas krónika. Könyvtár- és levéltárügy Nagyváradon a múltban és a jelenben <i>The Mournful Chronicle of Várad. Libraries and Archives in Nagyvárad in Past and Present</i>	93
GLÜCK Jenő	Az aradi minoriták helytállása a XVIII–XIX. században <i>The Moral Courage of the Minorite Order in Arad in the 18-20th centuries</i>	115
SÁNDORFI Mária	Az Országos Katolikus Nővédő Egyesület és a belőle kibontakozó mozgalmak Magyarországon a XX. sz. első felében <i>National Catholic Women's Association and its Movements in Hungary in the First Half of the 20th Century</i>	135
SZILÁRDFY Zoltán	Martyr candidatus. Római Szent Pongrác ikonográfiájához <i>Martyr Candidatus. To the Iconography of Saint Pankratius of Rome</i>	165

FORRÁSOK – SOURCES

GALCSIK Zsolt	Az Országos Papi Békebizottság Nógrád megyei szervezetének megalakulása (1951) <i>The Establishment of the County Organization of the Catholic Priests for Peace Movement in Nógrád (1951)</i>	181
NÉMETH László	Adalékok egy boldoggá avatási eljárás történetéhez. (Boldog Batthyány-Strattmann László 1870–1931) <i>Contributions to the History of a Beatification Process (Blessed László Batthyány-Strattmann 1870-1931)</i>	201

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

MOLNÁR Gábor	Magyar hősök Latin Amerikában a XX. században (1936–1997 között)	217
	<i>Hungarian Heroes in Latin America in 20th Century (1936-1997)</i>	

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

<i>Meglátomás – képzés és közérzet az ezredforduló erdélyi katolikus egyházában.</i> (Ism.: Mészáros István)	243
<i>A Karácsonyi János Katolikus Gimnázium jubileumi évkönyve, 1903–2003.</i> (Ism.: Mészáros István)	246
Ifj. LELE József: <i>A szegedi tanyai fiatalok művelődési és szórakozási alkalmai</i> (Ism.: Mészáros István)	248
<i>Református egyházlátogatás a Borsod–Gömör–Kishonti egyházmegyében. 1665, 1668, 1669. (Ism.: Mészáros István)</i>	252

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2004/1-2

SALIGA IRÉN

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
1(1989) - 15(2003)
REPERTÓRIUM

Bevezető
Könyvészeti leírás
Időrendi felsorolás
Szerzői névmutató
Tárgymutató
Rövidítésjegyzék

BEVEZETŐ

A repertórium a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 15 évfolyamának anyagát tárja fel. Szerkezete a következő: *könyvészeti leírás*, a folyóirat bibliográfiai adatait tartalmazza, a címet, alcímet, szerkesztőket, a kiadókat, a megjelenés helyét, kiadóját

Az *időrendi felsorolás* a közlemények egymásutánját jelenti, a megjelenés sorrendjében. Ez tartalmazza: a szerző, a cím, (alcím), címfordítás, megjelenési adatok, műfaj (tanulmány, forrás, ismertetés stb.), megjelenési adatok.

A *szerzői abc* a közlemények íróit sorolja fel. Egyéb közreműködők: fordító, közreadó stb. a tárgymutatóban szerepel. A szerkesztőket – a most szokásos gyakorlatnak megfelelően – általában szerzői rangon szerepeltetjük.

A *tárgymutató* a tartalmat, a tárgyszavakat – a szerző által címben megfogalmazott szavak felhasználásával – adja. Ahol ez kevés volt, ott a *mi, hol, mikor* kérdésekre igyekeztünk megadni a választ.

A *rövidítésjegyzék* a könnyebb használatot segíti.

KÖNYVÉSZETI LEÍRÁS

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum. – Essays in church history in Hungary

Kiadó: A Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Alapítvány megbízásából a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, Budapest és az International Society for Encyclopedia of Church History in Hungary, Toronto (Can.).

Főszerkesztő: Uzsoki András 1 (1989) -

Szerkesztőbizottság: Adriányi Gábor, Barna Gábor, Bogay Tamás, Bonkáló Ervin,

Eördögh István, Érszegi Géza, Gábel L. Asztrik, Galambos Ferenc, Horváth Tibor, Kiss Ulrich, Kostya Sándor, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Somorjai Ádám, Szántó Konrád, Uzsoki András, Várszegi Asztrik, Vlossák Rudolf, Zombori István

Felelős szerkesztő: Zombori István

Felelős kiadó: Várszegi Asztrik

köt.	tárgyév	megj. év	szám
1	1989	1990 ?	(1)
2	1990	1991	(1)
3	1991	1992	(1)
4	1992	1993	(1)
5	1993		1-2., 3-4.
6	1994		1-2., 3-4.
7	1995		1-2., 3-4.
8	1996		1-2., 3-4.

köt.	tárgyév	megj. év	szám
9	1997		1-2., 3-4.
10	1998	[1999]	1-2., 3-4.
11	1999	[2000]	1-2., 3-4.
12	2000	[2001]	1-4.
13	2001	[2002]	1-2., 3-4.
14	2002	[2003]	1-4.
15	2003	[2004]	1-2., 3-4.

IDŐRENDI FELSOROLÁS

1 HORVÁTH Tibor

Lectori salutem. – Forward.

= 1 (1989) 6-7.

2 DANKÓ László

A szarvasi róm. kat. plébánia története. – History of the roman catholic parish in Szarvas.

= 1 (1989) 9-45. Tan.

3 KOVÁCS Imre

A kecskeméti Szent Erzsébet-templom története. – History of the Saint Elisabeth-church in Kecskemét.

= 1 (1989) 47-122. Tan.

4 BAJÁK László

Szerémi György világlépe. – György Szerémi's world concept.

= 1 (1989) 123-136. Tan.

5 PUSZTASZERI László

Scitovszky János hercegprímás politikai portréja. – Archbishop János Scitovszky's political portrait.

= 1 (1989) 137-169. Tan.

6 SZÉKELY András Bertalan

Egy humanista a nyugati végeken. Katolikus vo-

natkozások Pável Ágoston életművében. – A humanist on the western outskirts. Catholic aspects in the life-work of Ágoston Pável.

= 1 (1989) 171-176. Tan.

7 BÁNK József

Kinek a jogán tanítanak a hittudományi karokon a professzorok? – By whose right do the professors of the theological faculty lecture?

= 1 (1989) 177-194. Tan.

8 BERTÉNYI Iván

Heraldika és középkori egyháztörténet. – Heraldry and church history in the Middle Ages.

= 1 (1989) 195-208. Tan.

9 CSORDÁS Eörs

Boldogasszony Anyánk, Régi nagy Pátrónánk ... – Our ancient great patronesse.

= 1 (1989) 209-219. Tan.

10 MÉSZÁROS István

A magyarországi római katolikus tanügyigazgatás történeti áttekintése. – Historical survey of the roman catholic educational administration in Hungary.

= 1 (1989) 221-256. Tan.

- 11 RÁSZLAY Tibor**
Az irgalmasság erénye az Árpád-korban. – The virtue of compassion in the Arpadian Age.
– 1 (1989) 257–278. Tan.
- 12 SOMORJAI Ádám – UZSOKI András**
A METEM megalakulásának története és tevékenysége 1988–1989-ben. – History of the formation of the METEM and its activity in 1988–1989.
– 1 (1989) 279–324. Módsz.
- 13 ADRIÁNYI Gábor**
Az egyháztörténetírás mai igényei és módszertana. A plébániatörténetírás követelményei. – Current requirements and the methodology of ecclesiastic historiography. Requisites to parochial historiography.
– 1 (1989) 325–335. Módsz.
- 14 VARGA Imre**
A Canonica Visitatio. – The Canonical Visitation.
– 1 (1989) 337–355. Módsz.
- 15 UZSOKI András**
A kéziratok nyomdai előkészítése és a korrektúra. – Typographical preparation of manuscripts and proof-reading.
– 1 (1989) 357–371. Módsz.
- 16 MAGYAR István Lénárd**
Az alvinci ferences krónika. – The franciscan chronicle of Alvinc and its sources.
– 1 (1989) 373–408. Forrás
- 17 TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva**
A barokk kori búcsújárás forrásai. – Sources of the pilgrimage in the Baroque Ages.
– 1 (1989) 409–424. Forrás
- 18 VÁTH János**
A balatonalmádi róm. kat. egyházközség története. – History of the roman catholic parish in Balatonalmádi.
– 1 (1989) 425–432. Forrás
- 19 SZÁNTÓ Konrád**
Bogyay Tamás egyháztörténeti munkássága. (A 80 éves kutató ünnepi köszöntése). – The church historical work of Tamás Bogyay. – (Bogyay Tamás írásainak jegyzéke).
– 2 (1990) 7–15. Tan.
- 20 TÓTH Endre**
A 4–8. századi pannóniai kereszténység forrásairól és a leletek forrásértékéről. – On the sources of Pannonian christianity in the 4th–8th century and on the source value of the findings.
– 2 (1990) 17–33. Tan.
- 21 UZSOKI András**
A tihanyi Árpád-kori remetetelep régészeti kutatása. – The archeological excavation of the Arpadian-age eremite settlement in Tihany.
– 2 (1990) 35–41. Tan.
- 22 AZZOLA, Friedrich Karl**
Die Scheibenkreuzplatte im Balassa Bálint Museum zu Esztergom (Gran). – The tomb depicting the cross in a circular disc at the "Bálint Balassi Museum" in Esztergom (Gran). – Az esztergomi Balassa Bálint Múzeum kör alakú társzába foglalt, keresztet ábrázoló sirlapja.
– 2 (1990) 43–49. Tan.
- 23 UDVARDY József**
A Kalocsai Főszékeskáptalan (története a középkorban). – The metropolitan chapter of Kalocsa.
– 2 (1990) 51–65. Tan.
- 24 KOVÁCS Imre**
Adatok a magyarországi premonstreiek teológiai irodalmi munkásságához a középkorban. – Data concerning the Hungarian premonstratensians' theological literary work in the Middle-Ages. (A short summary).
– 2 (1990) 67–75. Tan.
- 25 ADRIÁNYI Gábor**
A magyar királyok apostoli címe. – The apostolic title of the Hungarian kings.
– 2 (1990) 77–87. Tan.
- 26 BERTÉNYI Iván**
Hozzászólás Adriányi Gábor előadásához. (A magyar királyok apostoli címe). – Remarks about Gábor Adriányi's lecture.
– 2 (1990) 89–91. Tan.
- 27 JÓZSA László**
A kunszentmártoni nagytemplom két évszázada. – Two centuries of the church of Kunszentmárton.
– 2 (1990) 93–104. Tan.
- 28 HEREIN Gyula**
Budakeszi Makkos Mária története. – Records of Makkos Mária at Budakeszi.
– 2 (1990) 105–112. Tan.
- 29 BÁN László**
Vallásos egyesületek Baja város 19. századi társadalmi életében. – Religious association in the social life of the city of Baja in the 19th century.
– 2 (1990) 113–116. Tan.
- 30 VARGA Imre – REICHARDT Gyula**
A győri székesegyház főesperesség alsó esperesi kerületi plébániáinak összeírása 1748-ban.

(Michael Nagy: Conscriptio ... c. latin munkájának magyar fordítása). – The list of parishes of the lower decanal district of the cathedral archdeaconry of Győr in 1748.

= 2 (1990) 117–200. Forrás

31 MÉSÁROS István

Katolikus oktatási-nevelési emlékek a reformkori Zalából. (Részletek Lendvay József emlékirataiból). – Catholic educational and schooling relicts from Zala in the Reform Age.

= 2 (1990) 201–216. Forrás

32 DÓKA Klára

Plébániák, gyülekezetek, hitközségek iratai. (Történeti áttekintés 1950-ig). – Documents of parishes, congregations and religious communities. (A historical review up to 1950).

= 2 (1990) 217–222. Forrás

33 GERGELY Jenő

A „Paritásos Bizottság” jegyzőkönyvei. (1950. szeptember – november). – Record of the “Joint Committee” (September – November 1950).

= 2 (1990) 223–228. Forrás

34 KÁPOLNAI Iván

Mezőkövesd város és környéke népességének alakulása a 19. században az egyházi források tükrében. – Population changes in the town Mezőkövesd and in its surrounding during the 19th century according to ecclesiastical sources.

= 3 (1991) 7–52. Tan.

35 SIKLÓSI Gyula

Kara Murteza pasa tornya és a Szent Donát kápolna Székesfehérváron. – The tower of pasha Kara Murteza and the chapel Saint Donatus in Székesfehérvár.

= 3 (1991) 53–64. Tan.

36 PROKOPP Mária

Az 1423. évi sienai zsinat tiszteletére készült Eucharisztia-oltár. (A Szépművészeti Múzeum Sassetta-táblaképe). – The Eucharist-altar created in the honor of the council of Siena of 1423. (The Sas[s]etta panel picture the Museum of Fine Arts).

= 3 (1991) 65–72. Tan.

37 KOSZTA László

Adalékok az esztergomi és a kalocsai érsekség viszonyához a 13. század elejéig. – The relation of the archdiocese of Esztergom to that of Kalocsa up to the beginning of the 13th century.

= 3 (1991) 73–88. Tan.

38 MÉSÁROS István

Vallásos nevelés, állami iskolák. 1949–1950. –

Religious education and state-controlled schools in 1949–1990.

= 3 (1991) 89–106. Tan.

39 SÜMEGI József

Az Oltáriszentség és a Szent Vér tisztelete a középkori Magyarországon. – The adoration of the Holy Sacrament and the Holy Blood in the Mediaeval Hungary.

= 3 (1991) 107–119. Tan.

40 ADRIÁNYI Gábor

A magyar kormány intervenciója az 1. Vatikáni Zsinaton (1870). – The intervention of the Hungarian government on the 1st Vatican Council (1870).

= 3 (1991) 121–126. Tan.

41 MONA Ilona

Slachta Margit és az iskolák államosítása. – Margit Slachta and the nationalization of the schools.

= 3 (1991) 127–132. Tan.

42 NAGY Ferenc

Tanácskozások a Bernardinumban. (1891–1933). – Consultations in the Bernardinum (1891–1933).

= 3 (1991) 133–143. Tan.

43 (BARNA Gábor)

Egyháztörténeti konferencia a karmelita rend kunszentmártoni letelepedésének 50. évfordulóján. (Kunszentmárton, 1990. október 15.)

= 3 (1991) 145–147. Kunszentmártoni emlékkonf.

44 JÓSA Károly

Szerzetesrendek és házaik Jász-Nagykun-Szolnok megye területén 1920 és 1950 között. – Monastic orders and their monasteries on the territory of the country Jász-Nagykun-Szolnok in the years 1920–1950.

= 3 (1991) 149–159. Kunszentmártoni emlékkonf.

45 JÓZSA László

A Kunszentmártoni Kármel félévszázados története. – The fifty years' history of the Carmelite Order of Kunszentmárton.

= 3 (1991) 161–195. Kunszentmártoni emlékkonf.

46 SZILÁRDFI Zoltán

A kármelhegyi Boldogasszony ikonográfiája. – The iconography of our Lady of Mount Carmel.

= 3 (1991) 197–208. Kunszentmártoni emlékkonf.

- 47 BARNÁ Gábor**
A kunszentmártoniak radnai búcsújárása. – The pilgrimage of the people of Kunszentmárton to Radna.
= 3 (1991) 209–244. Kunszentmártoni emlékkonf.
- 48 HORVÁTH Tibor**
METEM Enciklopédia és METEM Vázlatok. – METEM Encyclopedia and METEM Vázlatok. Essays in Hungarian church history.
= 3 (1991) 245–258. Módsz.
- 49 LOTZ Antal**
Történetirő papok Csanád egyházmegyében. (Adattár). – Historian priests in the diocese Csanád. (A collection of data).
= 3 (1991) 259–280. Adattár
- 50 ORBÁN Imre**
Udvardy József: A kalocsai érsekek életrajza. (1000–1526). Köln, 1991.
= 3 (1991) 281–282. Ism.
- 51 KOVÁCS János**
Magyarországi egyházi levéltárak térképei. 13–14. [sz.] Összeáll. Dóka Klára. Bp. 1990.
= 3 (1991) 282–284. Ism.
- 52 SÜMEGI József**
Az Aetas egyháztörténeti számáról. (1991/2.) Szerk. Koszta László.
= 3 (1991) 285–286. Ism.
- 53 BOBA Imre**
Szent András-Zoerard: lengyel volt-e, vagy isztariai? – Saint Andrew-Zoerard, was Polish or Istrian by origine? (Angolból ford. Bogyay Tamás).
= 4 (1992) 5–11. Tan.
- 54 LOTZ Antal**
Ribóssy József nagysárréti esperes élete. (1775–1830). – The life of the dean of Nagysárrét, József Ribóssy. (1775–1930).
= 4 (1992) 13–23. Tan.
- 55 SZILÁGYI István**
Szent lépcsők – Szentlépcsők. – The skala santa and the sacral stairs.
= 4 (1992) 25–50. Tan.
- 56 GLÜCK Jenő**
Adatok a magyarországi görög-keleti román plébániák történetéhez az aradi püspöki levéltárból. (1792–1848). – Data of the Episcopal Archives of Arad concerning the history of the Rumanian Greek orthodox parishes in Hungary. (1792–1848).
= 4 (1992) 51–63. Tan.
- 57 BEKE Margit**
Főpapi temetési szertartások és halotti címerek a 18–19. században. – Funeral ceremonies and coat-of-arms of the aristocrats in the 18th and 19th centuries.
= 4 (1992) 65–69. Tan.
- 58 MÉSZÁROS István**
Középkori örökség protestáns kollégiumainkban. – Heritages of the Middle Ages in our protestant colleges.
= 4 (1992) 71–78. Tan.
- 59 ORBÁN Imre**
Egy érdekes kultuszkeveredésről. (Antiochiai Szent Margit és Árpád-házi Szent Margit tiszteletének érintkezései). – Remarkable interactions of cultic honours (How had influenced the cultic honour of Saint-Margaret of Antioch the cult of Saint Margaret of the Árpád-dynasty?)
= 4 (1992) 79–90. Tan.
- 60 SZABÓ Tamás**
Antonio Possevinos Bemühungen um die Erneuerung des Katholismus in Siebenbürgen. – Antonio Possevino tevékenysége az erdélyi katolicizmus megújítása érdekében. – Antonio Possevino's activities to further the renewal of the catholicism in Transylvania.
= 4 (1992) 91–133. Tan.
- 61 JAMES L. John**
Gabriel Asztrik élete és tudományos munkássága. – Asztrik L. Gabriel, his academic career and publications. (Ford. Petrovics István. Az eredeti angol bibliográfiát átdolg. és ford. Mader Béla).
= 4 (1992) 135–160. Módsz.
- 62 SZÁNTÓ Konrád**
Bogyay Tamás egyháztörténeti munkássága. (Kiegészítés). – The church historical work of Tamás Bogyay. [Addenda].
= 4 (1992) 161–168. Módsz.
- 63 SÁVAI János**
Jegő Ézsaiás: Én itt maradtam. (Egy szegény barát feljegyzései a múlt század első évtizedeiből. Közzéteszi: – P. Jegő Ézsaiás: I have been staying here. (Remembrances of a poor franciscan friar from the past century).
= 4 (1992) 169–214. Forrás
- 64 JANKA György – LAKATOS Pál**
A makói görög katolikus egyházközség canonica visitatioja 1844-ben. – Canonica visitatio in the

uniata church's parish of Makó in 1844.

= 4 (1992) 215–222. Forrás

65 VIDA István

Szociális irányú katolikus mozgalmak hazánkban. (1935–1949). Emlékek és refleksiók. – Catholic social movements in Hungary. (1935–1949). Remembrances and reflections.

= 4 (1992) 223–242. Forrás

66 VAJK Gyula

Az 1956-os események és következményei. – The events of 1956 and their consequences. (A detail of a longer remembrance by the author).

= 4 (1992) 243–262. Forrás

67 DUDÁS Bertalan

A Szent Basil Rend máriapócsi monostorának levéltára. – The archives of the Saint Basil order's monastery of Máriapócs.

= 4 (1992) 263–266. Forrás

68 METEM Academic Award. – METEM Prizes honoring outstanding Hungarian church historians.

= 4 (1992) 267.

69 KŐHEGYI Mihály

Feldtänzer, Oscar: Joseph II. und die donau-schwäbische Ansiedlung. (Linz, 1990).

= 4 (1992) 269–271. Ism.

70 DÓKA Klára

Kiadvány a pápalátogatás tiszteletére. = Baranya. Történelmi és honismereti folyóirat. 4. évf. 1991/1–2. Pécs.

= 4 (1992) 271–273. Ism.

71 KOVÁCS János

A „Magyarországi egyházi könyvtárak kézirat-katalógusai” című sorozat újabb köteteiről.

= 4 (1992) 273–277. Ism.

72 KŐHEGYI Mihály

Török József: Századunk magyar főpapja: Grósz József érsek. Szeged, 1992.

= 4 (1992) 277–278. Ism.

73 ORBÁN Imre

Udvardy József: A kalocsai főszékeskáptalan története a középkorban. (Bp. 1992.)

= 4 (1992) 279–280. Ism.

74 GÁSPÁR Dorottya

Gondolatok a pannóniai ókereszténységről. – Reflections on the early christianity of Pannonia.

= 5 (1993) 1–2. sz. 5–21. Tan.

75 MÉSZÁROS István

Katolikus egyetemszervezési tervek Egerben. 1754–1948. – Plans of organizing a catholic university in Eger. 1754–1848.

= 5 (1993) 1–2. sz. 23–34. Tan.

76 SIMÓ Attila

Nyárádszentmárton lelkipásztorai. Közzéteszi: Demeter József. – Pastors having served in village Nyárádszentmárton.

= 5 (1993) 1–2. sz. 35–78. Tan.

77 DREESBACH, Walter

Aspekte der Beziehungen von Kirche und Staat in Ungarn Zwischen den Weltkrieg. – The relation of the state to the church in Hungary between the two world wars.

= 5 (1993) 1–2. sz. 79–110. Tan.

78 KEREKES Károly

Szövetségújítás a ciszterci rend és Cikádor, azaz Bátaszék, között. – Renewing the covenant of the cistercian order with Cikádor called today Bátaszék. – Előszó helyett. (In place of an introduction).

= 5 (1993) 1–2. sz. 111–113. Bátaszéki emlékkonf.

79 KOSZTA László

[A] ciszterci rend története Magyarországon a kolostorai alapítása idején. – The history of the Hungarian cistercian order in the period of establishing monasteries. 1142–1270.

= 5 (1993) 1–2. sz. 115–128. Bátaszéki emlékkonf.

80 ALMÁSI Tibor

Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában. Pecorari Jakab magyarországi legációja. – Cistercian cardinal in the service of the papal world-power. The legateship of Jacob Pecorari in Hungary.

= 5 (1993) 1–2. sz. 129–141. Bátaszéki emlékkonf.

81 SÜMEGI József

Adalékok Báta, Cikádor és Zebegény monastériológiájához. – Contribution to the monastriology of Báta, Cikádor and Zebegény.

= 5 (1993) 1–2. sz. 143–154. Bátaszéki emlékkonf.

82 BARNA Gábor – HERMANN Egyed

A bátaszékiek máriacelli búcsújárása. – The pilgrimage by the population of Bátaszék to Mariazell.

= 5 (1993) 1–2. sz. 155–173. Bátaszéki emlékkonf.

83 ARATÓ Orbán

Ciszterci lelkiség - ciszterci küldetéstudat. - Cistercian spirituality - cistercian missionary belief.

- 5 (1993) 1-2. sz. 175-180. Bátaszéki emlékkonf.

84 DÓKA Klára

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek forrásértéke a székesfehérvári püspökség dokumentumai alapján. (1778-1868). - The documentary value of the visitatorial records on the basis of documents (from 1778 until 1868) preserved by the episcopate of Székesfehérvár.

- 5 (1993) 1-2. sz. 181-201. Módsz.

85 JESZENKOVITS Teréz

Az 1948-56 közötti évek. - The years 1948-56. [Egy apáca emlékezése a budapesti apácázárdából].

- 5 (1993) 1-2. sz. 203-216. Forrás

86 KÖHEGYI Mihály

Acta Historica. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Tomus 90. (Szeged, 1990).

- 5 (1993) 1-2. sz. 217-218. Ism.

87 PÁL József

Beke Margit - Bárdos István szerk.: Egyházak a változó világban. Esztergom, 1991.

- 5 (1993) 1-2. sz. 218-222. Ism.

88 KÖHEGYI Mihály

Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon 1944-után. (Bp. 1991.)

- 5 (1993) 1-2. sz. 222-224. Ism.

89 SÁVAI János

Somorjai Ádám - Zombori István szerk.: A katolikus egyház Magyarországon.

- 5 (1993) 1-2. sz. 224-225. Ism.

90 LAKATOS Pál

Historia Domus Bajensis. Chronik des Franziskanerkonvents in Baja. Kiadó: Kapocs Nándor és Köhegyi Mihály. Bd. 1. 1694-1840.

- 5 (1993) 1-2. sz. 226-227. Ism.

91 RÁDYNÉ RÁCZ Katalin

A rendkívüli egyházi ügyek szent kongregációja levéltárának (Vatikánváros) a magyarországi egyházakra vonatkozó forrásai. 1803-1903. (Összeáll. Eördögh István. Szeged, 1992.)

- 5 (1993) 1-2. sz. 227-228. Ism.

92 KOVÁCS János

Hetényi-Varga Károly: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. I. Abaliget,

1992.

- 5 (1993) 1-2. sz. 228-230. Ism.

93 MÉSZÁROS István

Szent István és a magyar nevelésügy kezdetei. - Saint Stephen and the initial phases of the pedagogics in Hungary.

- 5 (1993) 3-4. sz. 5-18. Tan.

94 GLÜCK Jenő

Adatok Gabriel Bucelin Szent Gellértről szóló írásairól. - Informative data concerning Gabriel Bucelins' papers written on bishop Saint Gerard.

- 5 (1993) 3-4. sz. 19-26. Tan.

95 PUSZTAI Bertalan

Gállocs történeti etnodemográfiaja. (1747-1989).

- The historical ethno-demography of village Gállocs. (1747-1989).

- 5 (1993) 3-4. sz. 27-44. Tan.

96 MONA Ilona

A "Rerum Novarum" hatása a magyar társadalomra. - The influence of the papal encyclical "Rerum Novarum" on the Hungarian society.

- 5 (1993) 3-4. sz. 45-50. Tan.

97 KIRÁLY László

Az újszegedi római katolikus egyházközség oktatási intézményei 1948-ig. - The educational institutions of the roman catholic parish of Újszeged up to 1948.

- 5 (1993) 3-4. sz. 51-70. Tan.

98 ELEK Lajos

Nyitra nagykér - település- és plébániatörténet. - Nyitra nagykér (Veliki Kyr, Slovakia) - the history of the settlement and parish.

- 5 (1993) 3-4. sz. 71-82. Tan.

99 GERGELY Jenő

Az észak-erdélyi görög katolikus román egyházmegyék jogállása és sérelmeik. 1940-1944. - The legal status and the grievances of the North Transylvanian Rumanian Greek Catholic Diocese. (1940-1944).

- 5 (1993) 3-4. sz. 83-94. Forrás

100 VAJK Gyula

Visszaemlékezés Shvoy Lajos püspökre. (1943-1961). - Reminiscences of bishop Lajos Shvoy (1943-1961).

- 5 (1993) 3-4. sz. 95-124. Forrás

101 HORVÁTH Tibor

METEM-kutatás, plébániatörténet. - METEM Encyklopedia and METEM Vázlatok. - Essays in church history in Hungary. History of parishes.

- 5 (1993) 3-4. sz. 125-198. Módsz.

102 CSÁSZTVAY Tünde

Itáliában a magyar művelődés és a kereszténység kapcsolatáról. — The interdependencies of the hungarian culture with the christianity in Italy.

= 5 (1993) 3-4. sz. 199-200. Szemle

103 FLAGA, Jerzy

A Lublini Katolikus Egyetem lengyel egyháztörténeti-földrajzi intézete. — The Church Historian-Geographical Institute in the Catholic University of Lublin.

= 5 (1993) 3-4. sz. 201-212. Szemle

104 KLOCZOWSKI Jerzy

Kelet-Közép-Európa társadalom- és vallástörténeti atlasza. — The social- and religion-historical atlas of Eastern and Central Europe.

= 5 (1993) 3-4. sz. 213-222. Szemle

105 SOMORJAI Ádám

Szent Adalbert műve és jelentősége. — The formation of Christian Europe. Oeuvre and importance of Saint Adalbert.

= 5 (1993) 3-4. sz. 223-228. Szemle

106 TÓTH Ferenc

Kétszáz éve született Lonovics József csanádi püspök. — József Lonovics, bishop of Csanád was born two hundred years ago.

= 5 (1993) 3-4. sz. 229-234. Szemle

107 Glattfelder-emlékkonferencia Szegeden.

— The memory of archbishop Gyula Glattfelder in Szeged.

= 5 (1993) 3-4. sz. 235-236. H.

108 FAZEKAS Csaba

A felekezeti együttélés az erdélyi fejedelemségben. — The coexistence of the religions in the Principality of Transylvania.

= 5 (1993) 3-4. sz. 237-238. Adattár

109 SZILAS László

† P. Arató Pál SJ. (1914-1993).

= 5 (1993) 3-4. sz. 239-240. Nehr.

110 GALCSIK Zsolt

Rácz Imre: Arló, Borsodszentgyörgy, Járdánháza, Hodoscsépány története egyházi levéltári források tükrében.

= 5 (1993) 3-4. sz. 241-242. Ism.

111 LOTZ

Bura László: Hűségesen, fáradhatatlanul. Scheffler János szatmári megyéspüspök életútja.

= 5 (1993) 3-4. sz. 243-248. Ism.

112 HORVÁTH Erzsébet

Dóka Klára: Térképgyűjtemények az egyházi le-

véltárakban.

= 5 (1993) 3-4. sz. 249-250. Ism.

113 LAKATOS Pál

Simor János-emlékkönyv.

= 5 (1993) 3-4. sz. 250-251. Ism.

114 KÖHEGYI Mihály

Komoly Pál: Pitvarosi tanulmányok. — Studies Pitvaros.

= 5 (1993) 3-4. sz. 251-252. Ism.

115 GLÜCK Jenő

Studia Judaica I. — Studia Judaica II.

= 5 (1993) 3-4. sz. 252-255. Ism.

116 LAKATOS Pál

Szent László király. — The king Saint Ladislaus.

= 5 (1993) 3-4. sz. 256-259. Ism.

117 PÁL József

Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon. 1924-1944. Bp. 1993.

= 5 (1993) 3-4. sz. 257-261. Ism.

118 ORBÁN Imre

László Gyula: A Szent László-legenda középkori falképei.

= 5 (1993) 3-4. sz. 262-264. Ism.

119 KÖHEGYI Mihály

Acta Historica. (Acta Universitatis Szegediensis) [de Attila József Nominatae]..

= 5 (1993) 3-4. sz. 265-266. Ism.

120 VÁRSZEGI Asztrik

Előszó. — Foreword.

= 6 (1994) 1-2. sz. 5-6.

121 CSAPODI Csaba

A magyar katolikus történészek egykori munkaközössége és a „Regnum” egyháztörténeti évkönyv. — The former co-operative of the hungarian catholic church historians and the church historical almanach “Regnum”.

= 6 (1994) 1-2. sz. 7-18. Tan.

122 SALIGA Irén

A Regnum repertórium. 1936-1946. — The repertorium of Regnum. 1936-1946.

= 6 (1994) 1-2. sz. 19-36. Rep.

123 MOLNÁR Antal

Egy magyar egyháztörténész a 20. században: Vanyó Tihamér OSB. — A hungarian church historian of the 20th century: Tihamér Vanyó OSB.

= 6 (1994) 1-2. sz. 37-50. Tan.

124 SROKA, Stanislaw

Az esztergomi érsek és a krakkói püspök vitája a

14. század első felében. — A discussion of the archbishop of Esztergom with the bishop of Cracow in the first half of the 14th century.
= 6 (1994) 1-2. sz. 51-55. Tan.

125 MÉSZÁROS István
Iskolatörténetünk barokk korszaka. — The baroque age of our school history.
= 6 (1994) 1-2. sz. 57-65. Tan.

126 KÁPOLNAI István
Adalékok Mezőkövesd és környéke iskolaügyének történetéhez a 19. sz. derekáig. — Some additional data to the school history of Mezőkövesd from the middle of the 19th century.
= 6 (1994) 1-2. sz. 67-79. Tan.

127 SASVÁRI László
Ókatolikus mozgalmak Magyarországon. — Old-catholic movements in Hungary.
= 6 (1994) 1-2. sz. 81-125. Tan.

128 EÖRDÖGH István
A Magyarország elleni 1919-es intervenció, mint a bolsevizmus következménye. — The intervention of 1919 against Hungary as a consequence of the bolshevism. (Based on Vatican sources).
= 6 (1994) 1-2. sz. 127-132. Tan.

129 DEMETER József
A magyarpéterlakai református egyházközség története. — The history of the calvinist parish of Magyarpéterlaka (Petralica de Mures Rumania).
= 6 (1994) 1-2. sz. 133-147. Tan.

130 KATUS László
A szegvári plébánia története. — The history of the roman catholic parish of Szegvár.
= 6 (1994) 1-2. sz. 149-216. Tan.

131 SOÓS Katalin
Der Schauprozess Gegen Kardinal Mindszenty im Spiegel Österreichischer Gesandtschaftsberichte. — Monstrous process against cardinal Mindszenty according to the reports of the Austrian ambassador.
= 6 (1994) 1-2. sz. 217-230. Forrás

132 KATONA Nándor
Két levél 1953-ból. — Two letters from 1953. [A békepapokról].
= 6 (1994) 1-2. sz. 231-234. Forrás

133 SOMORJAI Ádám
Magyar egyháztörténeti témájú disszertációk a Bécsi Egyetemen. 1831-1984. — Dissertations stored in the Vienna University concerning the Hungarian church history. 1831-1984.
= 6 (1994) 1-2. sz. 235-242. Adattár

134 CSÁSZTVAY Tünde
Hungarian culture and christianity fourth Congress on Hungarian studies.
= 6 (1994) 1-2. sz. 243-245. Szemle

135 Szent István-napok Kalocsán.
= 6 (1994) 1-2. sz. 246. Szemle

136 Fraknói Vilmos-emlékülés.
= 6 (1994) 1-2. sz. 247-248. Szemle

137 Giesswein Sándor-emlékünnepek.
= 6 (1994) 1-2. sz. 248-249. Szemle

138 MONOK István
Benda Kálmán. (1913-1993). — [Kálmán Benda. 1913-1993].
= 6 (1994) 1-2. sz. 251-252. Nehr.

139 TÓTH Sándor László
Gabriel, L. Astrik: The parish studium.
= 6 (1994) 1-2. sz. 253-258. Ism.

140 KŐHEGYI Mihály
Kereszténység és szabadság. 34. Pax Romana Kongresszus. 1992. Lillafüred. (Róma, 1992). = Katolikus Szemle, Róma, 1992.
= 6 (1994) 1-2. sz. 258-259. Ism.

141 ORBÁN Imre
Jákli István: "...A magyarokhoz küldett". Pan-nonhalma, 1992, Bencés K. — [Szent Wolfgang püspök, Németország].
= 6 (1994) 1-2. sz. 260-262. Ism.

142 KŐHEGYI Mihály
Az esztergomi főegyházmegye barsi főesperességének egyházlátogatási jegyzőkönyvei. 1647-1674. Válogatta, sajtó alá rend. és bev.: Tomisa Ilona. (Bp. 1992).
= 6 (1994) 1-2. sz. 262-263. Ism.

143 LAKATOS Pál
Magyar egyházak és gyülekezetek Nagyváradon. (Szerk. Tőkés László. Kiad. a Királyhágómelléki Ref. Egyházkerület. Nagyvárad, 1992.)
= 6 (1994) 1-2. sz. 264-266. Ism.

144 KŐHEGYI Mihály
Szabadi Sándor: „Kiáltó szó a pusztában...”. Szilády János élete és kora. (Kecskemét, 1993, Emmaus Kiadó).
= 6 (1994) 1-2. sz. 265-266. Ism.

145 NAGY Ádám
Kis Bálint: A Békés-Bánati Református Egyházmegye története (1836). Közreadó: Gilicze László, Kormos László. Békéscsaba - Szeged, 1992. (Déalföldi Évszázadok. 5.)
= 6 (1994) 1-2. sz. 267-269. Ism.

146 KŐHEGYI Mihály

Helytörténeti részletek a kecskeméti ferences rendház Háztörténetéből. (1644-1950). Ford., vál., jegyz.: Szabó Attila. (Kecskemét, 1992). (Levéltári Füzetek. 6.)

= 6 (1994) 1-2. sz. 269-270. Ism.

147 ORBÁN Imre

Kredics László - Solymosi László: A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium. (Bp. 1993, Akadémiai Kiadó). (Fontes Minores and Historiam Hungariae Spectans. 4.)

= 6 (1994) 1-2. sz. 271-272. Ism.

148 KOVÁCS János

Galscik Zsolt: A Páli Szent Vincéről Nevezett Szécsényi Irgalmasnővérek „hármasságának” története az alapítástól a feloszlásig. (1875-1950). (Balassagyarmat, 1993).

= 6 (1994) 1-2. sz. 272-273. Ism.

149 PUKÁNSZKY Béla

Mészáros István: „...Kimaradt tananyag ...”. A diktatúra és az egyház 1945-1956”. 1. Bp. 1993, Márton Áron K. 2. ua. 1957-1975. Uo. 1994.

= 6 (1994) 1-2. sz. 274-276. Ism.

150 SZITTYAY Dénes

Szántó (Arator) István SJ (1540-1612) élete és munkássága. — Life and activity of István Szántó (Arator) SJ. — Zombori István: [Szittyay Dénes leveles kötetéről].

= 6 (1994) 3-4. sz. 5-33. Tan.

151 TEMPFLI Imre

Ein Land und vier Religionen. — One country - four religions. — [Egy haza - négy vallás].

= 6 (1994) 3-4. sz. 35-70. Tan.

152 MOLNÁR Antal

Az udvarhelyi jezsuita Missio Siculica kezdetei az 1650-es években. — The beginnings of the Jesuit Missio Siculica of Udvarhely in the 1650-s.

= 6 (1994) 3-4. sz. 71-89. Tan.

153 GLÜCK Jenő

Az erdélyi zsidó oktatás történetéből. — The history of the Transylvanian Jewish education.

= 6 (1994) 3-4. sz. 91-116. Tan.

154 SASVÁRI László

Görögajkú ortodoxia Magyarországon a 16-20. században. — Greek orthodoxy in Hungary between the 16th and 20th century.

= 6 (1994) 3-4. sz. 117-154. Tan.

155 DUFF, E. William

Kim Philby's hungarian "Confessor". — [Kim

Philby magyar „Confessor”-a].

= 6 (1994) 3-4. sz. 155-177. Tan.

156 SZARVAS Béla

A Szent László Társulat 90 éve és a szórványban élő magyarok pasztorációja. — 90 years of the Saint László Association and the pastoral care of the hungarians living in sporadic minorities.

= 6 (1994) 3-4. sz. 179-194. Tan.

157 BORHALMI Gábor (BENDÁSZ István)

Kárpátalja első főiskolai jellegű intézménye. — The first college of higher education in Sub-Carpathia.

= 6 (1994) 3-4. sz. 195-202. Forrás

158 BÉLTEKY Ákos

IKE-konferenciák Erdélyben a második világháború után. — IKE conferences in Transylvania. Abstracts.

= 6 (1994) 3-4. sz. 203-216. Forrás

159 DÓKA Klára

A Váci Egyházmegyei Könyvtár térképgyűjteménye. — The map collection of the Library of the Vác diocese.

= 6 (1994) 3-4. sz. 217-242. Adattár

160 Pásztor Lajos köszöntése. — Greetings to Lajos Pásztor. (Keresztes Sándor nagykövet köszöntője. — Pásztor Lajos-bibliográfia).

= 6 (1994) 3-4. sz. 243-250. Szemle

161 SOMORJAI Ádám

Egyháztörténeti disszertációk a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán (1863-1993). — Theses and licentiate papers concerning ecclesiastical history written at the Theological Faculty of the

Catholic University (from 1863 to 1993).

= 6 (1994) 3-4. sz. 251-265. Adattár

162 Szent István napok Kalocsán. — (Történeszek napja).

= 6 (1994) 3-4. sz. 267. Szemle

163 Az Iskoladráma és a barokk című konferencia tervezett előadásai Egerben. (1994. szeptember 1-3.)

= 6 (1994) 3-4. sz. 267-268. Szemle

164 PUKÁNSZKY Béla

Mészáros István: A Soproni Bencés Gimnázium. (Bp. 1994, Bencés Kiadó). — Uő.: A budapesti és a csepeli bencés gimnáziumok. (Uo.)

= 6 (1994) 3-4. sz. 269-271. Ism.

165 KŐHEGYI Mihály

Lábady Károly: Istennek hajlékai a Dráva-

szögben. (Bp. 1994).

= 6 (1994) 3-4. sz. 271-272. Ism.

166 KŐHEGYI Mihály

Ökrész Károly: A temerini plébánia története. (Újvidék [Novi Sad, Jug.], 1992).

= 6 (1994) 3-4. sz. 272-275. Ism.

167 GLÜCK Jenő

Jerusalem. A jeruzsálemi pátriárkátus folyóirata.

= 6 (1994) 3-4. sz. 275-282. Ism.

168 ILLÉS Pál Attila

Gapski, Henryk: Rekrutacja do zakonów meskich w Polsce. (A lengyel férfirendek után-pótlása). (Lublin, 1987).

= 6 (1994) 3-4. sz. 283-286. Ism.

169 DÓKA Klára

A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919-1944 között. 1-2. (Összeállította, bev. Beke Margit. (München, 1992. Aurora). (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae. 12-13.)

= 6 (1994) 3-4. sz. 286-288. Ism.

170 BALOGH Margit - GERGELY Jenő

Egyházak az újkori Magyarországon. 1790-1992. Kronológia. Bp. 1993. (Historia Könyvtár. Kronológia, adattárak. 1.)

= 6 (1994) 3-4. sz. 288-290. Ism.

171 PÁL József

Békés Gellért - Horváth Árpád szerk.: Megújuló egyház a megújuló társadalomban. (Pannonhalma, 1993). - 35. Magyar Pax Romana Kongresszus, Vép - Szombathely, 1993.

= 6 (1994) 3-4. sz. 290-294. Ism.

172 BOBA Imre

Egyháztörténeti vázlatok a középkorból: 1. Szent Metód és Szventopolk kapcsolata Sirmiummal és Szlavóniával a pápai levelezés és a horvát hagyomány tükrében. 2. Szent Konstantin (Cirill), Szent Metód és a Boszniai Püspökség eredete. - Essays on medieval church history: 1. The contacts of St. Methodius and Sventopolk with Sirmium and Slavonia in the light of papal documents and Croatian tradition. - 2. Saint Constantine (Cirill), Saint Methodius and the origins of the bishopric of Bosna. (Ford. Petrovics István).

= 7 (1995) 1-2. sz. 5-29. Tan.

173 ÉRSZEGI Géza

Róbert érsek oklevelei. - Documents of archbishop Róbert.

= 7 (1995) 1-2. sz. 31-53. Tan.

174 SROKA, Stanislaw A.

Lengyelek a szepességi káptalanban a 14. században. - Poles in the chapter of Szepesség in the 14th century.

= 7 (1995) 1-2. sz. 55-61. Tan.

175 ERDŐ Péter

Az esztergomi vikáriusi bíróság legrégebbi protocolluma. - The oldest protocollum of the vicarial court of Esztergom.

= 7 (1995) 1-2. sz. 63-72. Tan.

176 GLÜCK Jenő

Adatok az erdélyi könyvtárak judaisztikai anyagának meghatározásához (1800-ig). - A contribution to the determination of the judaistic material in libraries of Transylvania. (Until 1800).

= 7 (1995) 1-2. sz. 73-87. Tan.

177 DÓKA Klára

A kalocsai érsekség birtokai a 18-19. században. - The possessions of the archbishopric of Kalocsa in the 18-19th centuries.

= 7 (1995) 1-2. sz. 89-152. Tan.

178 KŐHEGYI Mihály

Adatok Madaras egyháztörténetéhez. (1789-1835). - A contribution to the ecclesiastical history of Madaras. (1789-1835).

= 7 (1995) 1-2. sz. 153-166. Tan.

179 ADRIÁNYI Gábor

A szociális kérdés a német és a magyar katolikus egyházban 1891 előtt. - The social issue in the german and hungarian catholic church before 1891.

= 7 (1995) 1-2. sz. 167-176. Tan.

180 RISKÓ Mariann

A kárpátaljai görögkatolikus egyház kálváriája 1944-től a legalitás visszanyeréséig a visszaemlékezések tükrében. - The tribulations of the Sub-Carpathian greek catholic church from 1944 to the present day (1992) as reflected in reminiscences.

= 7 (1995) 1-2. sz. 177-196. Tan.

181 SZÜCS Márton - KOVÁCS József

Halottak hallgatása. - The silence of the deads. - Requiem 40.000, 1944-ben ártatlanul kivégzett bácskai magyarért.

= 7 (1995) 1-2. sz. 197-231. Tan.

182 MÉSZÁROS István

A szegedi "bajszos püspök" jelentései 1952-ben. - Reports of the deputy of the state office of church affairs in the year 1952.

= 7 (1995) 1-2. sz. 233-246. Tan.

183 MOLNÁR Antal

A 85 éves P. Lukács László SJ köszöntése. – Greetings to Rev. László Lukács SJ in his 85th anniversary.

= 7 (1995) 1–2. sz. 247–260. Szemle

184 CYWŃSKI, Bohdan

A katolikus egyház Szlovákiában a kezdetektől 1948-ig. – The catholic church in Slovakia, from the beginnings until 1948.

= 7 (1995) 1–2. sz. 261–278. Szemle

185 Új alapítvány az egyháztörténeti kutatásért: Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány (HEHA).

= 7 (1995) 1–2. sz. 279. Szemle

186 KŐHEGYI Mihály

Dóka Klára szerk.: Segédanyag az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feldolgozásához.

= 7 (1995) 1–2. sz. 281–282. Ism.

187 HORVÁTH Erzsébet

Magyarok kelet és nyugat metzészvonalán. Nemzetközi Történészkonferencia előadásai. Esztergom, 1994. ápr. 13–15. (Szerk. Beke Margit és Bárdos István). [Bp. 1995].

= 7 (1995) 1–2. sz. 282–284. Ism.

188 KŐHEGYI Mihály

Unghváry Sándor: A magyar reformáció az ottomán hódoltság alatt a 16. században. (Bp. 1994).

= 7 (1995) 1–2. sz. 284–286. Ism.

189 VÁRSZEGI Asztrik

Lectori salutem. – [Forward. – Előszó].

= 7 (1995) 3–4. sz. 5–10.

190 RÓNAI Zoltán

Compostella és a magyarok. – Compostella and the hungarians.

= 7 (1995) 3–4. sz. 11–26. Tan.

191 ÉRSZEGI Géza

De cappella tempore Ludovici I regis Hungariae constructa. (Addenda litteris in cancellaria pontificia confectis). – Request to the pope to sanction the building of the Louis I (The Great) of Hungary chapel.

= 7 (1995) 3–4. sz. 27–33. Tan.

192 MÉSZÁROS István

Népszokásokra vonatkozó adatok a 16. század végéről. – Folk customs in the light of facts collected at the end of the 16th century.

= 7 (1995) 3–4. sz. 35–40. Tan.

193 KOLTAI András

A győri egyházmegye 1579. évi szombat helyi zsinata. – The synod of diocese Győr in Szombat

hely, 1579.

= 7 (1995) 3–4. sz. 40–60. Tan.

194 GLÜCK Jenő

Nagyvárad forrásai a magyarországi görögkeleti parókiák történetéhez (1793–1847). – Sources of the history of some greek orthodox parishes in Hungary (1793–1847) kept in Nagyvárad.

= 7 (1995) 3–4. sz. 61–81. Tan.

195 DEÁK Ágnes

Lady Blennerhassett és Haynald Lajos érsek barátsága. – The friendship between Lady Blennerhassett and archbishop Lajos Haynald.

= 7 (1995) 3–4. sz. 83–96. Tan.

196 LAKATOS Andor

Haynald Lajos közéleti és politikai tevékenysége. – Lajos Haynald's public and political activity.

= 7 (1995) 3–4. sz. 97–150. Tan.

197 SZECSKÓ Károly

Szmrecsányi Lajos egri érsek. (1851–1943). – Lajos Szmrecsányi, archbishop of Eger. (1851–1943).

= 7 (1995) 3–4. sz. 151–158. Tan.

198 KRESTEN Otto

A római Osztrák Kultúrintézet Történeti Intézete. – The Institute for History of the Austrian Cultural Institute in Rome.

= 7 (1995) 3–4. sz. 159–169. Adattár

199 ŻABOKLIĆKI, Krzysztof

A lengyel történészek Rómában Fraknoi Vilmos idejében és a Lengyel Könyvtár meg-alapítása. – Polish historians in Rome in Vilmos Fraknoi's time and the foundation of the Polish Library.

= 7 (1995) 3–4. sz. 171–177. Adattár

200 ESCH Arnold

A római Porosz Történeti Intézet 1888–1936. – The Prussian Historical Institute, Rome. 1888–1936.

= 7 (1995) 3–4. sz. 179–183. Adattár

201 BEKE Margit

Das Päpstliche Ungarische Kirchliche Institut in Rom. – The Pontifical Hungarian Ecclesiastical Institute in Rome. – A Római Pápai Magyar Egyházi Intézet.

= 7 (1995) 3–4. sz. 185–204. Adattár

202 SZILAS László

A Pápai Gergely Egyetem Egyháztörténelmi Kara. – The Faculty of Ecclesiastical History of the Pontifical Gregory University.

= 7 (1995) 3–4. sz. 205–209. Adattár

- 203 KOVÁCS, Elisabeth**
Bibliotheca Pontificum – a modern pápaság-történet alapvetése és alapvonásai. (Németből ford. Somorjai Ádám).
= 7 (1995) 3-4. sz. 211-236. Adattár
- 204 SZARVAS Béla**
A szórványban élő katolikus magyarság pasztorációja Olaszországban. – Pastoral care for the hungarian diaspora in Italy.
= 7 (1995) 3-4. sz. 237-241. Adattár
- 205 GLÜCK Jenő**
Nemzetközi Judaiztikai Ülés Kolozsvárott 1995. – A Conference on Jewish Studies in Kolozsvár (Cluj-Napoca) 1995.
= 7 (1995) 3-4. sz. 243-244. Szemle
- 206 SOMORJAI Ádám**
Ónody Olivér: O culto dos santos Húngaros no Brasil e a história da igreja católica romana húngara no Brasil.
= 7 (1995) 3-4. sz. 245-251. Ism.
- 207 KÓHEGYI Mihály**
Fülöp Éva Mária: A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848-1949).
= 7 (1995) 3-4. sz. 252-254. Ism.
- 208 MERÉNYI-METZGER Gábor**
Nagyváradí schematizmus. 1995. – A nagyváradí egyházmegye névtára Szent László király halála 900-ik jubileumi évében. (Nagyvárad, 1995).
= 7 (1995) 3-4. sz. 254. Ism.
- 209 VÁRSZEGI Asztrik**
Előszó [az 1000 éves Pannonhalma című kötethez]. MEV, 1996. 1-2. – Foreword.
= 8 (1996) 1-2. sz. 7.
- 210 SOMORJAI Ádám**
Bencés monostorok Magyarországon a 10-16. században. – Benedictine monasteries in Hungary in the 10-16th centuries.
= 8 (1996) 1-2. sz. 9-14. Tan.
- 211 BÁNHEGYI B. Miksa**
Bencés könyvku ltúra a középkorban. – The benedictine culture of books in the Middle Ages.
= 8 (1996) 1-2. sz. 15-23. Tan.
- 212 SÓLYMOS Szilveszter**
A pannonthalmi hiteles helyi pecsét és címer. – The formation of the official local stamp and arms of Pannonhalma.
= 8 (1996) 1-2. sz. 25-48. Tan.
- 213 TÓTH János Aldemár**
A pannonthalmi gazdálkodás története a 18. század derekán. – The history of economy of Pannonhalma around the Middle of the 18th century.
= 8 (1996) 1-2. sz. 49-85. Tan.
- 214 SVOBODA József Adalbert**
Missale Vitonianum – 1781.
= 8 (1996) 1-2. sz. 87-98. Tan.
- 215 SÓLYMOS Szilveszter**
A Maurinus breviárium bevezetése a magyar bencés kongregációban. – The introduction of Maurinus breviarium into the hungarian Benedictine congregation.
= 8 (1996) 1-2. sz. 99-115. Tan.
- 216 SÓLYMOS Szilveszter**
A magyar bencés kongregáció szerepe a római Szent Anzelm Kollégium és a bencés konföderáció létrejöttében. – The role of the hungarian benedictine congregation in the formation of the Saint Anselm College of Rome and in the establishment of the Benedictine confederation.
= 8 (1996) 1-2. sz. 117-135. Tan.
- 217 SOMORJAI Ádám**
A magyarországi bencés rend 20. századi történetének rövid vázlata 1983-ig. – A short outline of the 20th century hungarian benedictine order up to 1983.
= 8 (1996) 1-2. sz. 137-148. Tan.
- 218 TÓTH Veremund**
A Szent Gellért kolostor Brazíliában. – The St. Gerald monastery in Brasil.
= 8 (1996) 1-2. sz. 149-190. Tan.
- 219 MERÉNYI-METZGER Gábor**
Püspöki helynökség Gyulán (1921-1924). – Episcopal vicarage in Gyula (1921-1924).
= 8 (1996) 1-2. sz. 191-230. Tan.
- 220 SZECSKÓ Károly**
Heves megyei adatok a római katolikus papság és a volt szerzeteseknek, a párt és a kormány egyházpolitikája elleni küzdelemről az 1956. november 4. és az 1961 szeptembere közötti időszakból. – Data from Heves county concerning in the struggle of roman catholic priests and ex-monks against the ecclesiastical policy of the party and the government in the period between 4. november 1956. and September 1961.
= 8 (1996) 1-2. sz. 231-236. Tan.
- 221 REICHARDT Aba**
Levéltárunk forrásközlései (1579-1924). – Publication of sources from our archive. [Pannonhalmi Főapátság Levéltára].
= 8 (1996) 1-2. sz. 237-286. Forrás

222 TÓTH István György

Pannonhalmi bencés misszió 1658-ból. (Roman garsteni apát két Rómában őrzött levele). – The benedictine mission to Pannonhalma in 1658. (Abbot Roman Garsten's two letters preserved in Rome).

= 8 (1996) 1-2. sz. 287-294. Forrás

223 SÓLYMOS Szilveszter

Vidlics Ferenc pannonhalmi perjel naplótöredéke az Egyetemi Könyvtárban [Budapest] (1710-1711). – Fragment of the diary of Ferenc Vidlics, a provost in Pannonhalma, in the University Library [Budapest] (1710-11).

= 8 (1996) 1-2. sz. 295-310. Forrás

224 FÜLÖP Éva

És kibocsátá Noé a galambot ... – Bencés rendtagok beszámolója 1945 tavaszán. – And Noah set the dove free ... – Accounts of events members of the benedictine order in the spring of 1945.

= 8 (1996) 1-2. sz. 311-331. Forrás

225 PÁSZTOR Lajos

Gerevich Tibor a Római Magyar Történeti Intézet működéséről. 1924-1926. – Tibor Gerevich on the operation of the Hungarian Historical Institute in Rome. (1924-1926).

= 8 (1996) 1-2. sz. 333-350. Forrás

226 PETROVICS István

Boba Imre. (1919-1996). – [Imre Boba. 1919-1996]. – Boba Imre műveinek bibliográfiája. (Átdolgozta és ford. -.)

= 8 (1996) 1-2. sz. 351-360. Nehr.

227 HARDI Titusz

Söveges Dávid: Isten útja a bencéseken át. Kis bencés rendtörténet. Szerk., sajtó alá rend. Somorjai Ádám. Pannonhalma, 1996. (Rendtörténeti Füzetek. 1.)

= 8 (1996) 1-2. sz. 361. Ism.

228 PUKÁNSZKY Béla

Varga László: A pannonhalmi Szent Benedek-rend népiskolái és általános iskolái az egyházmegegyei tanügyi igazgatás tükrében. (1919-1948). (Pannonhalma, 1996.)

= 8 (1996) 1-2. sz. 361-363. Ism.

229 MONOK István

Kiss Domonkos: Régi magyarországi könyvek a pannonhalmi Szent Benedek-rend főkönyvtárában az 1786-os abolíciós katalógus alapján. Pannonhalma, 1996. (Pannonhalmi Füzetek. 38.)

= 8 (1996) 1-2. sz. 363-365. Ism.

230 SOMORJAI Ádám

A Szent Gellért Hittudományi Főiskola évköny-

veinek három évfolyama: 1-7 (1911-1917), 8-10 (1940-1943), 11-22 (1958-1989).

= 7 (1996) 1-2. sz. 365. Ism.

231 PÜSPÖKI NAGY Péter

Mons Sacer. 996-1996. – Pannonhalma 1000 éve. Szerk. Takács Imre. 1-3. (Pannonhalma, 1996).

= 8 (1996) 1-2. sz. 366-373. Ism.

232 ZAKAR Péter

Rónay Jácint: Napló. (Válogatás. Sajtó alá rend., utószó: Hölvényi György). Bp. – Pannonhalma, 1996.

= 8 (1996) 1-2. sz. 374-379. Ism.

233 PURCSI Barna Gyula

Puskely Mária: Keresztény szerzetesség. Történelmi kalauz. 1-2. (Pannonhalma, 1995, Bencés K.).

= 8 (1996) 1-2. sz. 379-381. Ism.

234 DÓKA Klára

Beke Margit: A Prímási Levéltár nemesi és címeres emlékei. Esztergom, 1995.

= 8 (1996) 1-2. sz. 382-383. Ism.

235 BERTA Péter

A körülállók teendői a későközépkor keresztény halálközeli rítusaiban. – The tasks of people standing round the dying person in the christian rites of passage of the late Middle Ages.

= 8 (1996) 3-4. sz. 5-17. Tan.

236 TEMPFLI (Imre), Emmerich

Melanchthon und die Synode von Erdöd. – Melanchthon and the synod held in Erdöd, on 20 September 1545. – Melanchthon és az erdödi zsinat, 1545. szeptember 20. = 8 (1996) 3-4. sz. 19-35. Tan.

237 BORÓVI József

Egy Nógrád megyei régi anyakönyv – Kazár, 1695. – An old parish register of births, marriages and deaths in county Nógrád. Kazár, 1695. = 8 (1996) 3-4. sz. 37-50. Tan.

238 BAÁN István

A görömbölyi görögkatolikus egyházközség a 18. században. – The catholic church in Görömböly during the 18th century. = 8 (1996) 3-4. sz. 51-60. Tan.

239 ADRIÁNYI Gábor

Fraknói Vilmos és a „Monumenta Vaticana Hungariae Historiam Illustrantia” megindítása. – Vilmos Fraknói and launching the “Monumenta Vaticana Hungariae Historiam Illustrantia”.

= 8 (1996) 3-4. sz. 61-72. Tan.

240 MERÉNYI-METZGER Gábor

Karácsonyi János egyházi pályája és forrásai a Békés megyei levéltárban. – Ecclesiastical career of János Karácsonyi [in the archives of the county Békés].

– 8 (1996) 3–4. sz. 73–90. Tan.

241 VÁRDY HUSZÁR Ágnes – VÁRDY Béla
Az amerikai magyar egyházközségek megszületése és kifejlődése. – The birth and development of american hungarian congregations.

– 8 (1996) 3–4. sz. 91–105. Tan.

242 BURA László

A Szatmárnémeti Római Katolikus Püspöki Liceum (1804–1852). – The Roman Catholic Episcopium "Lyceum" in Szatmárnémeti (1804–1852).

– 8 (1996) 3–4. sz. 107–136. Tan.

243 BÉLTEKY József

Sajtóvisszhangok Glattfelder Gyula temesvári püspök működésének utolsó éveiből. – Press repercussions from the last years of the activity of Gyula Glattfelder as bishop of Temesvár.

– 8 (1996) 3–4. sz. 137–153. Tan.

244 PUSZTAI Gabriella

Kimaradt generációk. Közelítési lehetőségek az egyházi iskolák utóbbi 50 éves történetéhez. – Missing generations. Possible approaches to writing the story of ecclesiastical schools during the past 50 years.

– 8 (1996) 3–4. sz. 155–165. Tan.

245 János Pál, II., pápa

Magyarság, kereszténység, kultúra. [Beszéd]. Elhangzott: a 4. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson. (Ford. Szörényi László).

– 8 (1996) 3–4. sz. 167–172. Forrás

246 POUPARD, Paul

Megnyitó beszéd (a 4. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson. (Ford. Bratinka József). – Inaugural address.

– 8 (1996) 3–4. sz. 173–178. Forrás

247 SARNYAI Csaba Máté

Scitovszky primás levele Eötvöshöz (1848). – Letter of primate Scitovszky to Eötvös.

– 8 (1996) 3–4. sz. 179–187. Forrás

248 MÓZES Huba

Baráti Tudósító. 1930–1932.

– 8 (1996) 3–4. sz. 189–206. Forrás

249 GLÜCK Jenő

Egyháztörténeti emlékek Izrael múzeumaiban. – Ecclesiastical collections in the museums of Israel.

– 8 (1996) 3–4. sz. 207–215. Adattár

250 ILLÉS Pál Attila

Egyháztörténeti konferencia Lublinban. – Ecclesiastical conference in Lublin.

– 8 (1996) 3–4. sz. 217–222. Adattár

251 MONOK István

A magyar művelődés és a kereszténység. – Hungarian culture and christianity. 4. Hungarológiai Kongresszus, Róma – Nápoly, 1966. szept. 9–15.

– 8 (1996) 3–4. sz. 223–224. Adattár

252 SZARVAS Béla

A szórványban élő katolikus magyarság pasztorációja Olaszországban. – Pastoral care for the hungarian diaspora in Italy. (Kiegészítés).

– 8 (1996) 3–4. sz. 225–227. Adattár

253 ZVARA Edina

Egyháztörténeti könyvek. 1995/1. – Books concerning ecclesiastical history. 1995/1.

– 8 (1996) 3–4. sz. 229–241. Szemle

254 KÖHEGYI Mihály

Blazovich László – Géczy Lajos: A Telegdiak pere 1568–1572. Szeged, 1995. (Dél-Alföldi Évszázadok. 6.)

– 8 (1996) 3–4. sz. 243–244. Ism.

255 KÖHEGYI Mihály

Ságvári Ágnes szerk.: Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. (Iratok a Bács-Kiskun megyei levéltárból).

– 8 (1996) 3–4. sz. 245–246. Ism.

256 KÖHEGYI Mihály

Egyháztörténeti tanulmányok. I. – Tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből. 1. (Pécs, 1993).

– 8 (1996) 3–4. sz. 246–249. Ism.

257 KÖHEGYI Mihály

Gérics József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp. 1995. (METEM Könyvek. 9.)

– 8 (1996) 3–4. sz. 250–252. Ism.

258 KÖHEGYI Mihály

Magyarországi zsidó hitközségek 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. (Sajtó alá rend. Frojimovics Kinga. Bp. 1994).

– 8 (1996) 3–4. sz. 253–254. Ism.

259 BAÁN István

Ortodoxok és görögkatolikusok Miskolcon a 18. században. – The orthodox and the uni-ates (eastern rite catholics) in the town of Miskolc in the 18th century.

– 9 (1997) 1–2. sz. 5–18. Tan.

260 BURA László

A jezsuiták Szatmáron. – Jesuits in Szatmár.

= 9 (1997) 1-2. sz. 19–35. Tan.

261 VÁRDY Béla – VÁRDY HUSZÁR Ágnes

Magyar vallási élet gyökerei Amerikában a századforduló idején. – The roots of hungarian religious life in America at the turn of the century.

= 9 (1997) 1-2. sz. 37–47. Tan.

262 GLÜCK Jenő

Adatok az észak-erdélyi zsidó hitközségek történetéhez. (1940–1944). – A contribution to the history of the jewish religions communities in the North of Transylvania. (1940–1944).

= 9 (1997) 1-2. sz. 49–61. Tan.

263 KELEMEN Miklós

Az unitárius egyház története a mai Magyarországi területén. – An addendum to the essay entitled "A history of the unitarian church on (present-day) Hungarian territory".

= 9 (1997) 1-2. sz. 63–81. Tan.

264 TUSOR Péter

Petri Pázmány epistulae, acta notationesque inedita. – Epistulae, acta notationesque inedita Petri Pázmány. – Ismeretlen levelek, iratok, feljegyzések Pázmány Pétertől.

= 9 (1997) 1-2. sz. 83–146. Forrás

265 SARNYAI Csaba Máté

Horváth Mihály kultuszminiszter felhívása az 1849. augusztus 20-án tartandó katolikus autonómia kongresszus megtartására. Kelt: 1849. június 15-én. – Appeal by Mihály Horváth, the minister of education for a congress to be held on 20 August 1849 on catholic autonomy. Under the date of 15 June 1849.

= 9 (1997) 1-2. sz. 147–150. Forrás

266 BORÓVI József

Egy olvasótársaság története. A putnoki-rimaszécsi esperesi kerületek Olvasó Társasága és Kölcsonkönyvtára. 1834–1863. – The history of a Reading Society and Lending Library of the parishes under a rural dean, Rimaszécs and Putnok, between the years 1834 and 1863.

= 9 (1997) 1-2. sz. 151–154. Forrás

267 RIBAI M. Elma

A leghűségesebb város hűséges gyermekei. Tüntetés Sopronban az egyházi iskolák védelmében. 1948. június 7. – Children of the most faithful town: demonstration in support of denominational schools in Sopron on 7 June 1948.

= 9 (1997) 1-2. sz. 155–191. Forrás

268 Zakar Polikárp O. Cist. A Zirci Ciszterci rend apátja és egyháztörténész köszöntése. – Felicitations to Zakar Polikárp O. Cist., abbot of the cistercian order of Zirc and ecclesiastical historian. – (Zakar Polikárp bibliográfiája).

= 9 (1997) 1-2. sz. 193–196. Adattár

269 HORVÁTH Tibor

METEM Enciklopédia és METEM kiadványok. 1989–1995. – (Editorial Board of the Encyclopaedia of Hungarian Church History). Encyclopaedia and METEM publications. 1989–1995.

= 9 (1997) 1-2. sz. 197–212. Adattár

270 ZVARA Edina

Egyháztörténeti könyvek 1995/2. – Books concerning ecclesiastical history. 1995/2.

= 9 (1997) 1-2. sz. 213–224. Szemle

271 MOLNÁR Antal

Tóth István György: Relationes missionariorum de Hungaria et Transylvania. (1627–1707). Róma – Bp. 1994. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 1.) – Misszionáriusok jelentései Magyarországról és Erdélyről. (1627–1707).

= 9 (1997) 1-2. sz. 225–228. Ism.

272 KOVÁCS János

Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Szegény Iskolanövénék bajai iskoláiban vezetett krónika. 1936–1948. Előszó: Kelemen Márton. A szöveget gondozta, jegyzetelte: Kőhegyi Mihály, Merk Zsuzsa. Bp. 1995. (Bajai Dolgozatok. 9.)

= 9 (1997) 1-2. sz. 228–230. Ism.

273 KŐHEGYI Mihály

Pál József: Békepapok. [Katolikus békepapok Magyarországon 1950–1989]. (Bp. 1995).

= 9 (1997) 1-2. sz. 230–232. Ism.

274 GLÜCK Jenő

Lestyán Ferenc: Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai. 1-2. köt. Kolozsvár, 1996. Glória K.

= 9 (1997) 1-2. sz. 232–233. Ism.

275 KOVÁCS Imre Endre

Campbell, Hamish: Szent Norbert, a premontrei rend alapítója a béke apostola. Ford. Gábor Bálint József. [Kiad. a] Premontrei Prépostság. Csorna, 1996.

= 9 (1997) 1-2. sz. 233–235. Ism.

276 PATKÓNÉ KÉRINGER Mária

Katonéné Szentendrey Katalin: A szentendrei katolikus egyház és plébánia története. 1002–1992. (Szentendre, 1996. Hunga Coord Kiadó).

= 9 (1997) 1-2. sz. 235–237. Ism.

- 277 RÁDYNÉ RÁCZ Katalin**
Bertényi Iván – Dóka Klára szerk.: Magyar Egyháztörténeti Évkönyv. 2. köt. Bogyay Tamás emlékére. (Bp. 1996.)
- 9 (1997) 1-2. sz. 238-240. Ism.
- 278 KŐHEGYI Mihály**
A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945-48 között. A kötetet gondozta: Beke Margit. Köln – Bp. 1996. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae. 14.)
- 9 (1997) 1-2. sz. 240-243. Ism.
- 279 KŐHEGYI Mihály**
Pál József: Ferences harmadik rend Szegeden. (1919-1944). Bp. 1996.
- 9 (1997) 1-2. sz. 243-244. Ism.
- 280 GLÜCK Jenő**
Adatok a pest-budai, budapesti román egyházi élet történetéhez. (1686-1919). – Some facts about the history of Roumanian ecclesiastical life in Pest-Buda and Budapest. 1686-1919.
- 9 (1997) 3-4. sz. 5-17. Tan.
- 281 ADRIÁNYI Gábor**
Egy „elfelejtett” kalocsai főpásztor: Klobusiczky Péter. (1752-1843). – A “forgotten” prelate of Kalocsa, Péter Klobusiczky. (1752-1843).
- 9 (1997) 3-4. sz. 19-28. Tan.
- 282 CSAPODI Csaba**
Bessenyei György és a katolicizmus. – György Bessenyei and the catholicism.
- 9 (1997) 3-4. sz. 29-40. Tan.
- 283 SASVÁRI László**
Román ortodoxok (görögkeletiek) a mai Magyarországon. – Roumanian eastern rite (orthodox) christians in present-day Hungary.
- 9 (1997) 3-4. sz. 41-56. Tan.
- 284 MÉSZÁROS István**
Mindszenty és a zalaegerszegi Notre Dame-iskolák. – Mindszenty and the Notre Dame schools in Zalaegerszeg.
- 9 (1997) 3-4. sz. 57-70. Tan.
- 285 BORÓVI József**
Magyar katolikus lelkipásztori szolgálat Dél-Afrikában. 1960-1980. – Hungarian catholic pastorate in the South African Republic. 1960-1980.
- 9 (1997) 3-4. sz. 71-82. Tan.
- 286 HORVÁTH Tibor**
Toronto vagy Esztergom a METEM szülővárosa? – Is Toronto or Esztergom the birthplace of the

- METEM?
- 9 (1997) 3-4. sz. 83-87. Tan.
- 287 DÓKA Klára**
„Egyház és közösség”. – “Church and community”.
- 9 (1997) 3-4. sz. 89-90. 1. METEM Konf., Bp.
- 288 ERDŐ Péter**
Plébánia és egyházközség a háború előtti Magyarországon. – Parish and congregation in prewar Hungary.
- 9 (1997) 3-4. sz. 91-97. 1. METEM Konf., Bp.
- 289 [PATKÓNÉ] KÉRINGER Mária**
Plébániai könyvtárak a váci egyházmegyében. – Parish libraries in the diocese of Vác.
- 9 (1997) 3-4. sz. 99-103. 1. METEM Konf., Bp.
- 290 JÁROLI József**
A békéscsabai Credo Férfi egyesület története. 1939-1951. – A history of Credo, a Men's Association in Békéscsaba. 1939-1951.
- 9 (1997) 3-4. sz. 105-107. 1. METEM Konf., Bp.
- 291 NAGYNÉ FRAUHAMMER Krisztina**
A vendégkönyvek, mint a népi devotio új forrásai. – Visitors' books as the sources of popular devotion.
- 9 (1997) 3-4. sz. 109-119. 1. METEM Konf., Bp.
- 292 MAKOVICS Erika**
Keresztény iskola – keresztény szokásrend. – Christian school – christian convention.
- 9 (1997) 3-4. sz. 121-129. 1. METEM Konf., Bp.
- 293 GERGELY Jenő**
A katolikus egyházközség (autonómia), mint a civil társadalom szerveződési lehetősége. (1919-1944). – The catholic parish (autonomy) as a possibility of organizing the civil society.
- 9 (1997) 3-4. sz. 131-141. 1. METEM Konf., Bp.
- 294 DÓKA Klára**
Patrocíniumok és búcsúk az egri egyházmegyében. (1746). – Patrocinies and patronal festivals in the diocese of Eger.
- 9 (1997) 3-4. sz. 143-148. 1. METEM Konf., Bp.
- 295 BEKE Margit**
A historia domus fontossága, helye és gyakorlata. – The importance of the Historia Domus, its place and practice.

= 9 (1997) 3-4. sz. 149-154. 1. METEM Konf., Bp.

296 [PATKÓNÉ] KÉRINGER Mária

Sándor Frigyes - Varga Lajos: A váci egyházmegye történeti földrajza. — Historical geography of the diocese of Vác.

= 9 (1997) 3-4. sz. 155-156. 1. METEM Konf., Bp.

297 MAJOR Márta

Lecke a hatalom megszilárdításának módszertanából. "Diáksztrájk" és megtorlás Zalaegerszegen 1948. október 30. — A lesson in how to consolidate power.

= 9 (1997) 3-4. sz. 157-191. Forrás

298 BURA László

Ave Maria in memoriam Scheffler János. — Ave Maria in memoriam János Scheffler.

= 9 (1997) 3-4. sz. 193-196. Forrás

299 ÉRSZEGI Géza

Pásztor Lajos. 1913-1997. — Lajos Pásztor. (1913-1997. Obituary).

= 9 (1997) 3-4. sz. 198-199. Nehr.

300 ZVARA Edina

Egyháztörténeti könyvek. 1995/3., 1996. — Books concerning ecclesiastical history. 1995/3., 1996.

= 9 (1997) 3-4. sz. 201-223. Szemle

301 SARNYAI Csaba Máté

Perspektívák és lehetőségek az egyháztörténeti kutatásban. — The perspectives and possibilities of ecclesiastical historical researches. — Fialat Egyháztörténészek Találkozója. (Miskolc, 1997. december 2.)

= 9 (1997) 3-4. sz. 225-230. Módsz.

302 HORVÁTH Tibor

Bowden, Henry Warner: Church history in an age of uncertainty, historical patterns in the United States. 1906-1990. Carbondale, Il., 1991, Southern Illinois Univ. Press.

= 9 (1997) 3-4. sz. 231-233. Ism.

303 HORVÁTH Tibor

Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk. Diós István. 1-2. köt. Bp. 1993, 1996, Szent István Társulat.

= 9 (1997) 3-4. sz. 234-235. Ism.

304 TOMISA Ilona

Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusai. — 1. Kalocsai főegyházmegye. Összeállította: Dóka Klára. Kiad. a METEM. Bp. 1994.

= 9 (1997) 3-4. sz. 235-236. Ism.

305 KÓHEGYI Mihály

Szabadfalvi József: Herman Ottó, a parlamenti képviselő. 1879-1897. Miskolc, 1996. (Officini Musei. 5.) = 9 (1997) 3-4. sz. 236-239. Ism.

306 TOMISA Ilona

Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusai. — 2. Váci egyházmegye. Összeállította Patkóné Kéringer Mária. Kiad. a METEM. Bp. 1997.

= 9 (1997) 3-4. sz. 239-240. Ism.

307 TOMISA Ilona

Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusai. — 3. Székesfehérvári egyházmegye. Összeállította: Dóka Klára. Kiad. a METEM. Bp. 1997.

= 9 (1997) 3-4. sz. 240. Ism.

308 TOMISA Ilona

Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusai. — 4. Veszprémi egyházmegye. Összeállította: Dóka Klára. Munkatárs: Kredics László. Kiad. a METEM. Bp. 1997.

= 9 (1997) 3-4. sz. 240-241. Ism.

309 [PATKÓNÉ] KÉRINGER Mária

Visitatio Canonica. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek Batthyány József esztergomi érsek idejéből. 1776-1779. Vál., sajtó alá rend., bev. Tomisa Ilona. Kiad. az MTA Néprajzi Kutatóintézet. Bp. 1997.

= 9 (1997) 3-4. sz. 241-242. Ism.

310 TUSOR Péter

Nemesi és polgári érdekvérvényesítési törekvések a katolikusok és reformátusok kassai Recepta Religiová válásában. — Aspirations by the nobility and the urban middle classes to promote their own interests as reflected in the process leading to the established status (Recepta Religio) of both roman catholicism in the lutheran town of Kassa. (A Magyar Tanács és a vallásügy 1648-ban).

= 10 (1998) 1-2. sz. 5-26. Tan.

311 KELEMEN Miklós

A budapesti unitárius egyházközség története. — A history of the unitarian parish in Budapest.

= 10 (1998) 1-2. sz. 27-49. Tan.

312 GLÜCK Jenő

A Gyulafehérvári Érseki Levéltár 1848-49-es dokumentumai. — Documents from the Archbishopal Archives of Gyulafehérvár (Alba Iulia, Roumania) for 1848/49.

= 10 (1998) 1-2. sz. 51-57. Tan.

313 MURADIN Jenő

Hosszú Márton (1894-1953): XI. Pius arcképfestője. — Márton Hosszú (1894-1953): the painter

of pope Pius XI's portrait.

- 10 (1998) 1-2. sz. 59-67. Tan.

314 LOMBARDI, Lapo

Magyarország és a Szentszék a hidegháború hajnalán. — Hungary and the holy see at the beginning of the cold war. (Ford. Vigh Éva).

- 10 (1998) 1-2. sz. 69-84. Tan

315 HAUSEL Sándor

Adatok a balassagyarmati görögkeleti közösség történetéhez. — History of the greek orthodox congregation of Balassagyarmat.

- 10 (1998) 1-2. sz. 85-108. 1. METEM Konf., Bp.

316 JANKA György

A Szentszék és a bécsi udvar szempontjai a nagyváradi és a körösi görög katolikus egyházmegyék felállításában. (1775-1777). — Considerations by the holy see and the imperial court of Vienna leading to the establishment of eastern-rite catholic dioceses in Nagyvárad and Körös. (1775-1777).

- 10 (1998) 1-2. sz. 109-114. 1. METEM Konf., Bp.

317 KATONÁNÉ SZENTENDREY Katalin

A szentendrei római katolikus plébánia története. — A history of the roman catholic parish in Szentendre. = 10 (1998) 1-2. sz. 115-122. 1. METEM Konf., Bp.

318 KUBINYI András

Vallásos társulatok a késő-középkori Magyarországi városokban. — Religious companies in the towns of late medieval Hungary.

- 10 (1998) 1-2. sz. 123-134. 1. METEM Konf., Bp.

319 LOTZ Antal

Újonnan feltárt néprajzi adalékok a csanádi püspökség területéről. — New ethnographical information originating from the area of the episcopate of Csanád.

- 10 (1998) 1-2. sz. 135-145. 1. METEM Konf., Bp.

320 MÉREY Klára, T.

A vallás az oktatás helyzete a Dunántúlon 1810-12 között, egy katonai jelentés alapján. — The state of religion and education in Transdanubian between the years 1810-12: a study based on a military report. = 10 (1998) 1-2. sz. 147-160. 1. METEM Konf., Bp.

321 PUSZTAI Gabriella

Előzetes megfontolások az egyházi iskolákba járók társadalmi hátterének vizsgálatához. — The

social background of the pupils of denominational schools: preliminary considerations.

- 10 (1998) 1-2. sz. 161-165. 1. METEM Konf., Bp.

322 SAS Péter

Bíró Vencel, a piarista rendfőnök és történetíró. — Vencel Bíró, piarist father superior and historian.

- 10 (1998) 1-2. sz. 167-173. 1. METEM Konf., Bp.

323 SZEKENI Olivér

A baptista egyház történeti gyűjteményei. — The historical collections of the baptist church.

- 10 (1998) 1-2. sz. 175-178. 1. METEM Konf., Bp.

324 TOMISA Ilona

Írott és íratlan jogszabályok útvesztőjében. — In the labyrinth of written and unwritten rules.

- 10 (1998) 1-2. sz. 179-184. 1. METEM Konf., Bp.

325 GALLA Ferenc

Otrokocsi Főris Ferenc gályarab Rómában. — kézirata alapján közlése: Boróczy József. — Ferenc Főris of Otrokocsi, a former galley slave in Rome.

- 10 (1998) 1-2. sz. 185-201. Forrás

326 MONOK István

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek könyvtártörténeti hasznosítása. (Kutatástörténeti áttekintés). — How can the records of canonical visitations be used for the purposes of studying library history.

- 10 (1998) 1-2. sz. 203-207. Forrás

327 LOTZ Antal

A csanádi papság könyvkultúrája és könyvgyűjtése a reformkorban. — The roman catholic clergy's book erudition and book collections in Csanád, during the age of reform.

- 10 (1998) 1-2. sz. 209-232. Forrás

328 MARTOS Gizella

A mezőkövesdi plébánia könyvtárának 18. századi katalógusai. — The catalogs of the parish library of Mezőkövesd in the 18th century.

- 10 (1998) 1-2. sz. 233-243. Forrás

329 GALCSIK Zsolt

A szécsényi evangélikus egyházközség canonica visitációja 1928-ban. — Canonica Visitatio in the lutheran parish of Széchenyi in 1928.

- 10 (1998) 1-2. sz. 245-276. Forrás

330 VÁRSZEGI Asztrik

Gábrriel Asztrik professzor köszöntése. – Professor Asztrik Gabriel.

= 10 (1998) 1–2. sz. 277–280. Köszöntés

331 SZARVAS Béla

A Magyar Jezsuita Rend Hittudományi Főiskolája Olaszországban. Fábry Antal (1902–1985) emlékére. – The High School of Hungarian Jesuits in Italy.

= 10 (1998) 1–2. sz. 281–286. Adattár

332 KŐHEGYI Mihály

Szili Ferenc: Kivándorlás a Délkelet-Dunántúlról Horvát-Szlavónországba és Amerikába. 1860–1914.

= 10 (1998) 1–2. sz. 287–289. Ism.

333 MÉSZÁROS István

Jákli István: Szent István, az ember. Bp. 1996, Bethlen Gábor Könyvkiadó. – The man: St. Stephan.

= 10 (1998) 1–2. sz. 290–291. Ism.

334 MÉSZÁROS István

Jakó Zsigmond: Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. [Kiad. a] METEM. Bp. 1997. (METEM-könyvek. 18.)

= 10 (1998) 1–2. sz. 292–294. Ism.

335 MÉSZÁROS István

Imre Mihály szerk.: Szőnyi Benjámín és kora. 1717–1749. Tanulmányok Szőnyi Benjámínról. Kiad. a Bethlen Gábor Gimnázium. Hódmezővásárhely, 1997.

= 10 (1998) 1–2. sz. 294–296. Ism.

336 MÉSZÁROS István

Bitskey István: Püspökök, írók, könyvtárak. Egri főpapok irodalmi mecenatúrája a barokk korban. Kiad. a Hevesi Múzeum Szervezet. Eger, 1997. (Studia Agriensia. 16.)

= 10 (1998) 1–2. sz. 297–299. Ism.

337 KŐHEGYI Mihály

Nagy Janka Teodóra: Jogi néphagyományok két gömöri faluban. Debrecen, 1998. (Gömöri Néprajza. 51.)

= 10 (1998) 1–2. sz. 299–301. Ism.

338 KŐHEGYI Mihály

Boba Imre: Morávia története új megvilágításban. Bp. 1996. (METEM-könyvek. 11.)

= 10 (1998) 1–2. sz. 301–302. Ism.

339 SISKA Gábor

Szent László korának politikai viszonyai a római egyházhoz fűződő kettős kapcsolatára. – The political relationships in the period of Saint

László with respect to its dualistic ties to the roman catholic church.

= 10 (1998) 3–4. 5–23. Tan.

340 VAJDA Tamás

Legenda és valóság. Árpád-házi Szent Margit szentté avatási jegyzőkönyvének és legendáinak kapcsolata. – Legend and reality: the relationship between the legends and the records concerning the canonisation of Saint Margaret of the Árpád dynasty.

= 10 (1998) 3–4. 25–68. Tan.

341 TASI Réka

Magyar szentek ábrázolása Csúzy Zsigmond prédikációiban. – The portrayal of the hungarian saints in the sermons of Zsigmond Csúzy.

= 10 (1998) 3–4. 69–85. Tan.

342 DÉNESI Tamás

Missziótól a kollégiumig. (Jezsuiták Pozsonyban 1635-ig). – From mission to college. (The jesuits in Pozsony until 1635).

= 10 (1998) 3–4. 87–115. Tan.

343 BURA László

Gondolatok Hám János személyiségéről, történelmi szerepéről, emlékezete őrzéséről. – Reflections about the personality, historical role and the keeping of the memory of János Hám.

= 10 (1998) 3–4. 117–133. Tan.

344 BLET, Pierre

Legenda az iratok tükrében. Kitartó vádak XII. Pius pápa ellen. – A legend in the reflection of documents persistent accusations against Pope Pius XII.

= 10 (1998) 3–4. 135–145. Tan.

345 VÁRDY Béla

Magyar misszionáriusok és az első magyar egyházközség Amerikában. – Hungarian missionaries and the first hungarian religious congregation in America.

= 10 (1998) 3–4. 147–155. Forrás

346 FAZEKAS Csaba

Az esztergomi főegyházmegye az 1919-es Tanácsköztársaság idején. (Dokumentum-közlés). – The head archdiocese of Esztergom during the Hungarian Soviet Republic of 1919.

= 10 (1998) 3–4. 157–171. Forrás

347 SZECSKÓ Károly

Adalékok Kriston Endre egri segédpüspök 1945-ös internálásának történetéhez. – A note to the history of the auxiliary bishop of Eger Endre Kriston's detention in 1945.

= 10 (1998) 3–4. 173–180. Forrás

- 348 RIBAI M. Elma**
Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek. (Isteni Megváltó Leányai). – The order of nuns named after the divine Redeemer (Daughters of the Divine Redeemer).
= 10 (1998) 3–4. 181–207. Forrás
- 349 LÉNÁRD Ödön**
A közelmúlttal való szembenézés – lelkiismereti feladat. – Facing the near past is a task of conscientiousness.
= 10 (1998) 3–4. 209–226. Forrás
- 350 ÉRSZEGI Géza – SZÖGI László – BOR-SODI Csaba**
A Gyulafehérvári Érseki Levéltár. – The archives of the archbishopric of Gyulafehérvár.
= 10 (1998) 3–4. 227–234. Forrás
- 351 MERÉNYI-METZGER Gábor**
A csolti monostor tényleges és címzetes apátjai (1222–1994). – The actual and titular abbots of the monastery of Csolt.
= 10 (1998) 3–4. 235–254. Adattár
- 352 SALAMON Lajos**
A háromszor újjászületett templom történetéből. [Pakod]. – The history of the church that was reborn three times.
= 10 (1998) 3–4. 255–263. Adattár
- 353 BOROVI József**
Az 1947. évi Altötting-i zarándoklat vallási gyümölcse. – The ecclesiastical fruit of the pilgrimage to Altötting in the year 1947.
= 10 (1998) 3–4. 265–268. Adattár
- 354 ERDŐ Péter**
A magyar és európai egyházmegyék alakulása az utóbbi tíz évben. – The development of the hungarian and european dioceses during the past ten years.
= 10 (1998) 3–4. 269–277. Adattár
- 355 ZVARA EDINA**
Egyháztörténeti könyvek 1995/4, 1996/2, 1997/1. – Books concerning ecclesiastic history 1995/4, 1996/2, 1997/1.
= 10 (1998) 3–4. 279–301. Szemle
- 356 VÁRDY Béla**
Studia nova. – Új tanulmányok. A Károlyi Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának Tudományos Közleményei. Fel. szerk. Beke Albert. Bp. 1994–95. Mundus Magyar Egyetemi K.
= 10 (1998) 3–4. 303–305. Ism.
- 357 KŐHEGYI Mihály**
Körmendy József: Gr. Volkra Ottó Ker. János veszprémi püspök élete és munkássága. 1665–1720. Veszprém, 1995. 129. p. (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából. 16.)
= 10 (1998) 3–4. 305–307. Ism.
- 358 KŐHEGYI Mihály**
Magyar László szerk.: Szabadka igazgatástörténetéből. 1428–1918. Szabadka, 1996. 155. p.
= 10 (1998) 3–4. 307–309. Ism.
- 359 KŐHEGYI Mihály**
Blazovich László szerk.: A Körös – Tisza – Maros-köz települései a középkorban. Szeged, 1996. 353. p. (Dél-Alföldi Évszázadok. 9.)
= 10 (1998) 3–4. 309–311. Ism.
- 360 SZUROMI Szabolcs**
A keleti egyházfegyelem befolyása a korai magyar zsinatokon. – The influence of the eastern church discipline on the early hungarian synods.
= 11 (1999) 1–2. 5–10. Tan.
- 361 MOLNÁR Antal**
A veszprémi jezsuita misszió (1649–1677). – The jesuit mission of Veszprém. (1649–1677).
= 11 (1999) 1–2. sz. 11–32. Tan.
- 362 TUSOR Péter**
A magyar egyház és a Sacra Rituum Congregatio a katolikus reform korában. (A kongregáció alapításától 1689-ig). – The hungarian church and the Sacra Rituum Congregatio during the period of the catholic renewal. (From the time of the foundation of the congregation to 1689).
= 11 (1999) 1–2. sz. 33–64. Tan.
- 363 BITSKEY István**
Az egri egyházmegye szerepe a régió művelődésében. (1687–1848). – The role of the diocese of Eger in the education and culture of the region. (1687–1848).
= 11 (1999) 1–2. sz. 65–74. Tan.
- 364 GLÜCK Jenő**
A hajdani nagyvárad egyházmegye dokumentumai. (1692–1846). – Documents of the one-time diocese of Nagyvárad.
= 11 (1999) 1–2. sz. 75–79. Tan.
- 365 SZEBENI Olivér**
Adatok az amerikai magyar baptisták történetéhez. – Information concerning the history of the american-hungarian baptist.
= 11 (1999) 1–2. sz. 81–86. Tan.
- 366 MONA Ilona**
Kilencven éves a Szociális Missziótársulat. – The

Social Mission Group is ninety years old.
= 11 (1999) 1-2. sz. 87-99. Tan.

367 SZABÓ Imre SJ

A Vatikáni Rádió történetéhez: 50 éves a rádió magyar tagozata. — Additional information concerning the history of the Vatican Radio: the hungarian branch of the radio is 50 years old.
= 11 (1999) 1-2. sz. 101-108. Tan.

368 RAJKI Zoltán

A H. N. Adventista egyház története Magyarországon 1945-1958 között. — The history of the adventist church between 1945 and 1958.
= 11 (1999) 1-2. sz. 109-152. Tan.

369 TERDIK Szilveszter

„Madonna delle Vittorie”. A pócsi Mária tiszteletéről Venetóban. — “Madonna delle Vittorie”. The veneration of the Mary of Pócs in Veneto.
= 11 (1999) 1-2. sz. 153-164. Tan.

370 FORRAI Márta

A tiszaújfalui zárdatemplom építéstörténete. (1928-1943). — The history of the construction of the convent church of Tiszaújfalu. (1928-1943).
= 11 (1999) 1-2. sz. 165-180. Tan.

371 RIBAI M. Elma

Az Isteni Megváltó Leányainak kapcsolata Boldog Apor Vilmosmal és Mindszenty bíborossal. — Blessed Apor Vilmos, József Mindszenty and the Daughters of the Divine Redeemer.
= 11 (1999) 1-2. sz. 181-201. Tan.

372 Varga Lajos

Adatok a pásztói plébánia történetéhez. Küzdelem a totális diktatúra ellen. — Information concerning the history of the parish of Páztó: the struggle against totalitarian dictatorship.
= 11 (1999) 1-2. sz. 203-224. Forrás

373 SZECSKÓ Károly

Egri adalék 1948-ból, a Kommunist Párt egyházpolitikájának vizsgálatához. — Additional data from the city of Eger concerning the study of the church policy of the Hungarian Communist Party.
= 11 (1999) 1-2. sz. 225-229. Forrás

374 NÉMETH László

Mindszenty József bíboros levelei a Pápai Magyar Egyházi Intézetben. — The letters of cardinal József Mindszenty in the Institutum Pontificium Ecclesiasticum Hungaricum in Rome.
= 11 (1999) 1-2. sz. 231-242. Forrás

375 RUZSIK Vilmos

Árpád-házi Szent Erzsébet tisztelete Kolumbiában. — The veneration of Saint Elisabeth of Hungary in Columbia.
= 11 (1999) 1-2. sz. 243-244. Adattár

376 ZVARA Edina

Egyháztörténeti könyvek 1995/5., 1996/3., 1997/2., 1998. — Books concerning ecclesiastical history...

= 11 (1999) 1-2. sz. 245-270. Szemle

377 PONGRÁCZ Attila

Dr. Jordán Sándor Emil OSB. (1912-1999). [Nekr.]

= 11 (1999) 1-2. sz. 271-275.

378 MÉSZÁROS István

Márton Áron emlékkönyv születésének 100. évfordulóján. Szerk. Márton József. Kolozsvár, 1996. Glória K. 248. p.

= 11 (1999) 1-2. sz. 277-279. Ism.

379 VAJDA Tamás

Bónis György: Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon. Szerk. Balogh Elemér. Bp. 1997. Püski K. 663. p.

= 11 (1999) 1-2. sz. 280-282. Ism.

380 MÉSZÁROS István

Egyházam és hazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei. 3. 1948. Összegyűjt., bev., jegyz. Beke Margit. Bp. 1997. Szt. Gellért K. 234. p.

= 11 (1999) 1-2. sz. 282-284. Ism.

381 KŐHEGYI Mihály

Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon. 1919-1945. Bp. 1997. 400. p.

= 11 (1999) 1-2. sz. 284-287. Ism.

382 VAJDA Tamás

Mészáros István bibliográfia. Szerk. Tölgyesi József. Veszprém, 1997. Veszprémi Kiadó. 64. p.

= 11 (1999) 1-2. sz. 287-288. Ism.

383 MÉSZÁROS István

Mózesy Gergely: Egyetemi lelkésziségek Magyarországon a 20. század első felében. A katolikus egyetemi lelkésziségek története. [Kiad. az] Eötvös Lóránd Tudományegyetem Levéltára. Bp. 1997. 163. p.

= 11 (1999) 1-2. sz. 288-290. Ism.

384 KŐSZEGI Mihály

Silling István: Kakasok szólnak, Máriát kiáltanak. Adalék a vajdasági magyar archaikus népi imádságok variálódási vizsgálatához. Tótfalu,

1997. 135. p.
- 11 (1999) 1-2. sz. 290-291. *Ism.*
- 385 MÉSZÁROS István**
Thun Albin: A magyar misszió végnapjai Kínában. Szerk., bev. tanulm. Fáy Zoltán. Szeged, 1997. Agapé. 168. p.
- 11 (1999) 1-2. sz. 292-293. *Ism.*
- 386 KŐHEGYI Mihály**
Lakatos Andor: A kalocsai főszékeskáptalan levéltára. [Kiad. a] Kalocsai Múzeumbarátok Köre. Kalocsa, 1998. 174. p. 7 t. (Kalocsai Múzeumi Értekezések. 4.)
- 11 (1999) 1-2. sz. 294-295. *Ism.*
- 387 KŐHEGYI Mihály**
Lele József: A tápaiak hite. Tápé, 1998. 291. p.
- 11 (1999) 1-2. sz. 295-297. *Ism.*
- 388 KŐHEGYI Mihály**
Örsi Julianna: Emberszötte háló. [Összegyűjtött írások]. Túrkeve, 1998. 218. p.
- 11 (1999) 1-2. sz. 297-298. *Ism.*
- 389 KŐHEGYI Mihály**
Szathmári Tibor: Térképincsek Kalocsán. A Főszékesegyházi Könyvtár atlaszai, térképei, városképei. [Kiad. a] Főszékesegyházi Könyvtár. Kalocsa, 1988. 149. p. (Miscellanae. 3.)
- 11 (1999) 1-2. sz. 299-300. *Ism.*
- 390 KRISTÓ Gyula**
Az első esztergomi érsekekről. — The first archbishops of Esztergom.
- 11 (1999) 3-4. sz. 7-18. *Tan.*
- 391 DOMONKOS László**
The tragedy of the Hunyady dynasty. — Mátyás király utódlási gondoljai.
- 11 (1999) 3-4. sz. 19-28. *Tan.*
- 392 HORVÁTHY Péter**
V. László követi Villon Párizsában. — The ambassadors of László V. the Paris of Villon.
- 11 (1999) 3-4. sz. 29-34. *Tan.*
- 393 KOVÁCS Kálmán Árpád**
Adalékok a Staatsrat erdélyi valláspolitikájához. (1771-1772). — Additional information concerning the religious Policy of the Saatsrat in Transylvania. (1771-1772).
- 11 (1999) 3-4. sz. 35-62. *Tan.*
- 394 VARGA Kálmán**
Egy templomépítő főúr a 18. században: Grassalkovich I. Antal. — A church-building aristocrat of the 18th century: Antal Grassalkovich I.
- 11 (1999) 3-4. sz. 65-80. *Tan.*
- 395 KEVEHÁZI Gábor**
Evangelikus iskolák és könyvtáraik. — Lutheran schools and libraries.
- 11 (1999) 3-4. sz. 81-91. *Tan.*
- 396 GLÜCK Jenő**
Az aradi román nemzeti mozgalom újjászervezése. (1877-1892). — The Reorganisation of the romanian national movement of Arad. (1877-1892).
- 11 (1999) 3-4. sz. 93-110. *Tan.*
- 397 SZIGETI Jenő**
A H. N. adventista egyház indulása az egykori Jugoszlávia területén. (1900-1918). — The beginnings of the Seventh Day adventist church in the territory of former Yugoslavia. (1900-1918).
- 11 (1999) 3-4. sz. 111-125. *Tan.*
- 398 SZABÓ Ferenc SJ**
Prohászka Ottokár és a „római iskola” teológiája: a Collegium Romanum szellemi befolyása. — Ottokár Prohászka and the theology of the “roman school”.
- 11 (1999) 3-4. sz. 127-144. *Tan.*
- 399 ADRIÁNYI Gábor**
Lengyel menekültek és a magyar katolikus egyház. 1939-1945. — Polish refugees and the hungarian catholic church. (1939-1945).
- 11 (1999) 3-4. sz. 145-154. *Tan.*
- 400 SZENDREY [Tamás], Thomas**
A centennial history of St. Elisabeth church of Cleveland, Ohio. — A cleveland-i (Ohio) Szent Erzsébet-templom százéves története.
- 11 (1999) 3-4. sz. 155-169. *Tan.*
- 401 ÉRSZEGI Márk Aurél**
Károlyi Mihály és a Szentszék. — Mihály Károlyi and the Holy See.
- 11 (1999) 3-4. sz. 171-181. *Forrás*
- 402 GALCSIK Zsolt**
A szécsényi ferences kolostor feloszlata 1950-ben. — The dissolution of the franciscan monastery at Szécsény in 1950.
- 11 (1999) 3-4. sz. 183-230. *Forrás*
- 403 RAJKI Zoltán**
A H. N. adventista egyház irattárának forrásai. — The primary literary sources of the Seventh Day adventist church.
- 11 (1999) 3-4. sz. 231-240. *Forrás*
- 404 SZENDE Ákos**
Az egykori Szent István Akadémia tagjairól. — The members of the one time Saint Stephen's

academy.

= 11 (1999) 3-4. sz. 241-255. Forrás

405 HETÉNYI VARGA Károly

Búcsú Szántó Konrádtól. — In memoriam Konrád Szántó.

= 11 (1999) 3-4. sz. 257-262. [Nekr.]

406 KOVÁCS K. Zoltán

In memoriam Békés Gellért.

= 11 (1999) 3-4. sz. 263-270. [Nekr.]

407 FAZEKAS Csaba

Még egyszer Horváth Mihály autonómia-kongresszussal kapcsolatos felhívásáról. (1849). — One again the announcement of Mihály Horváth about the autonomy congress. (1849).

= 11 (1999) 3-4. sz. 271-275. ?

408 TIMÁR Péter

A középkori Magyarország települési és egyházi topográfiája. Kutatási beszámoló. — The settlement and ecclesiastical topography of medieval Hungary. A research report.

= 11 (1999) 3-4. sz. 277-286. ?

409 MERÉNY-METZGER Gábor

Bjelik Imre tábori püspök katonai törzskönyvi lapja. — Military registration sheet of army bishop Imre Bjelik.

= 11 (1999) 3-4. sz. 287-293. ?

410 KŐHEGYI Mihály

Solymos Szilveszter: Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon. Bp. 1996. 186. p.

= 11 (1999) 3-4. sz. 295-296. Ism.

411 JÓZSA László

Gacsári Kiss Sándor: A római katolikus egyház története Szolnokon. Szolnok, 1997. 175. p.

= 11 (1999) 3-4. sz. 296-297. Ism.

412 VÁRDY, Steven Béla

Mille anni di storia dell'arcidiocesi di Pannonhalma. — [Thousand years of the history of the archabbey of Pannonhalma. Ed. by József Pál and Ádám Somorjai.

= 11 (1999) 3-4. sz. 300-301. Ism.

413 VÁRDY, Steven Béla

Glant, Tibor: A Szent Korona kalandja. 1945-1978. [The american adventures of the Holy Crown. 1945-1978]. Debrecen, 1997. Kossuth Egyetemi K. 181. p.

= 11 (1999) 3-4. sz. 301-304. Ism.

414 MÉSZÁROS István

Arcképek a szatmári római katolikus egyházmegyéből. Összeáll. Bura László. Szatmárnémeti,

1998. 30. p.

= 11 (1999) 3-4. sz. 304-305. Ism.

415 KOVÁCS Teofil

Tibori János: A tiszántúli ref. egyházkerület története. 1944-1986. 1-4. köt. Debrecen, 1995., 1996., 1998., 2000. 424, 154, 132, 240. p.

= 11 (1999) 3-4. sz. 306-307. Ism.

416 ORBÁN Imre

Antiochiai Szent Margit legendája. — The legend of St. Margaret of Antiochia.

= 12 (2000) 1-4. sz. 7-43. Tan.

417 LAKATOS Pál - SÜMEGINÉ SZÉP Mária - SÜMEGI József

Az Oltáriszentség tisztelete és Krisztus vérének csodái a középkori Európában. — Admiration of the eucharist and the miracles of Christ's blood in Medieval Europe.

= 12 (2000) 1-4. sz. 45-103. Tan.

418 LÁZÁR Imre

Egy erdélyi zarándok Egyiptomban. Lászlai János 1483-as útja a Szent Család nyomában. — A Transilvanian pilgrim in Egypt. János Lászlai's journey in search of the path of the Holy Family.

= 12 (2000) 1-4. sz. 105-125. Tan.

419 KELEMEN Miklós

Egy 18. századbéli erdélyi unitárius püspök, Szentábrahám Mihály. — An unitarian bishop in Transilvania in the 18th century: Mihály Szentábrahám.

= 12 (2000) 1-4. sz. 127-132. Tan.

420 DÓKA Klára

A nyitrai, besztercebányai és szepesi püspökség birtokai a 18-19. század fordulóján. — The real estates of the episcopates of Nyitra, Besztercebánya and Szepes at the turn of the 18th and 19th centuries.

= 12 (2000) 1-4. sz. 133-151. Tan.

421 MIKLÓS Péter

Adalékok a szőregi római katolikus plébánia 1848/49-es történetéhez. — Data complementing the history of the roman catholic Vicarage of Szőreg in 1848/49.

= 12 (2000) 1-4. sz. 159-161. Tan.

422 BURA László

A szatmári római katolikus egyházmegye 1945-1956 között: az egyház Rómától való elszakításának kísérlete. — The roman catholic diocese of Szatmár between 1945-1956. An attempt to detach the church from Rome.

= 12 (2000) 1-4. sz. 163-181. Tan.

423 BORSODI Csaba

A szerzetesrendek feloszlata, működési engedélyük megvonása 1950 nyarán. – Dissolution of the monasteries and with – drawal of their authorization for operation in the summer of 1950.
= 12 (2000) 1-4. sz. 183-210. Tan.

424 MÓZESSY Gergely

Prohászka Ottokár és a székesfehérvári székeskáptalan. – Ottokár Prohászka and the cathedral chapter of Székesfehérvár.
= 12 (2000) 1-4. sz. 211-232. Tan.

425 FORINTOS Attila

A Prohászka Ottokár püspöksége alatt kinevezett kanonokok életrajzi adatai. – Biographical data of canons appointed during the bishopry of Ottokár Prohászka.
= 12 (2000) 1-4. sz. 233-245. Tan.

426 HÖRÖMPÖ Zsolt

A váci református egyház története és iratai. – A short history of the reformed church of Vác.
= 12 (2000) 1-4. sz. 247-272. Tan.

427 SZABÓ Attila

A kalocsai Sárköz plébániái. Levéltári ismertető. – Vicarages in the Kalocsai Sárköz.
= 12 (2000) 1-4. sz. 273-296. Tan.

428 HETÉNYI János

Geiszbühl Mátyás sopronkőhidai börtönlelkész feljegyzései. – Mátyás Geiszbühl: Memories of the prison chaplain of Sopronkőhida.
= 12 (2000) 1-4. sz. 297-306. Tan.

429 PÁGYOR Lászlóné Vitéz Mária

Az érsekvadkerti római katolikus elemi népiskola történeti és személyi adattára (1713-1950). – The historical and personal archive of the roman catholic elementary public school of Érsekvadkert. (1713-1950).
= 12 (2000) 1-4. sz. 307-356. Tan.

430 DOHI Tamás

A solti egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyveinek tartalomjegyzéke. (1817-1831). – Contents of the minutes drawn up at the general meetings of the diocese of Solt. (1817-1831).
= 12 (2000) 1-4. sz. 357-384. Tan.

431 SZITA Szabolcs

Genfi iratok az egyházi embermentés 1944-1945. évi történetéhez a győri egyházmegyében és Pannonhalmán. – Documents from Geneva concerning the history of saving people by the church in the diocese of Győr and in Pannonhalma in the years 1944 and 1945.
= 12 (2000) 1-4. sz. 385-395. Tan.

432 ZVARA Edina

Egyháztörténeti könyvek 1999-2000. – Books concerning ecclesiastica history 1999-2000.
= 12 (2000) 1-4. sz. 397-422. Adattár

433 SZABÓ Tibor

A hazai egyházi anyakönyvezés kronológiája egyetemes jelentősége. – Chronology and overall importance of hungarian ecclesiastical registration.
= 12 (2000) 1-4. sz. 423-478. Szemle

434 Magyar egyház az emigrációban. 1900-2000. Archivum és lexikon terv és kérés. – Hungarian church in amifration 1900-2000. A plan and list of topics for and archive and lexicon with a request.
= 12 (2000) 1-4. sz. 479-497. Szemle

435 PÉTERFI Gábor

Mona Ilona: Slachta Margit. Bp. 1997, Corvinus. 298. p.
= 12 (2000) 1-4. sz. 499-504. Ism.

436 KÖHEGYI Mihály

Molnár Ferenc: Esterházy János. Dunaszerdahely, 1997. 299. p.
= 12 (2000) 1-4. sz. 504-506. Ism.

437 KÖHEGYI Mihály

Tilkovszky Lóránt: Német nemzetiség – magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből. Pécs, 1997. 261. p.
= 12 (2000) 1-4. sz. 506-508. Ism.

438 KOLTAI András

Új kegyesség: fejezetek az osztrák-magyar protestáns kapcsolatok történetéből. Szerk. Nagy Márta. [Tanulmányok]. Bp. 1997. Metronóm.
= 12 (2000) 1-4. sz. 509-510. Ism.

439 KÖHEGYI Mihály

Fasciculus rerum scholasticarum collegii Claudiopolitani unitariorum. I. 1626-1648. Prepared and arranged by Edit Dományházi, Miklós Latzkovits. Szeged, 1997. 201. p.
= 12 (2000) 1-4. sz. 510-511. Ism.

440 KÖHEGYI Mihály

Trogmayer Ottó: „... Messzelátó hegy gyanánt szolgált ...”. Szer monostor templomának építéstörténete. [Kiad. a Csongrád megyei Múzeumok Igazgatósága [és az] Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark Kht. Szeged, 1998. 115. p. 20 t.
= 12 (2000) 1-4. sz. 511-513. Ims.

441 MÉSZÁROS István

Kalapis Zoltán: „Negyvennyolcnak nagy idejé-

ben". Bácskaiak és bánátiaiak a szabadságharcban. Újvidék – Szeged, 1998, Fórum. – Agapé. 176. p.
= 12 (2000) 1–4. sz. 513–515. Ism.

442 MÉSZÁROS István

Sas Péter: A kolozsvári Szent Mihály templom. Kolozsvár, 1998. Glória K. 128. p.
= 12 (2000) 1–4. sz. 515–517. Ism.

443 MÉSZÁROS István

Vécsey Antal: A nyíregyházi katolikus gimnázium története. 1921–1997. Nyíregyháza, 1998. Studium K. 130. p. 10 t.
= 12 (2000) 1–4. sz. 517–518. Ism.

444 Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből. Szerk. Koszta László. [Kiad. a] Szegedi Középkorász Műhely. Szeged, 1998. 183. p.
= 12 (2000) 1–4. sz. 518–521. Ism.

445 NÉMETH László

Száz év a magyar-olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995). Szerk. Csorba László. Bp. 1998. Hg és Tsa K.
= 12 (2000) 1–4. sz. 521–523. Ism.

446 KÖHEGYI Mihály

Roos [Márton], Martin: Maria-Radna. Ein Wallfahrtsort im Südosten Europas. Bd. 1. Regensburg, 1998. 334. p.
= 12 (2000) 1–4. sz. 523–525. Ism.

447 FÖLDVÁRI Sándor

Pirigy István: Görögkatolikus életsorsok. Debrecen, 1998. [176. p.] (A Debreceni Gör[ög] Kat[olikus] Egyházközség Kiadványa).
= 12 (2000) 1–4. sz. 525–527. Ism.

448 KÖHEGYI Mihály

Muckenhaupt Erzsébet: A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei. Bp. – Kolozsvár, 1999. 218. p. 83 t.
= 12 (2000) 1–4. sz. 527–529. Ism.

449 KÖHEGYI Mihály

Fáy Zoltán: Ferencesek Gyöngyösön. Bp. 1999.
= 12 (2000) 1–4. sz. 529–532. Ism.

450 UGRAI János

Fiatál egyháztörténészek írásai. [Tanulmánygyűjtemény]. Szerk. Fazekas Csaba. Miskolc, 1999. 251. p.
= 12 (2000) 1–4. sz. 533–536. Ism.

451 MIKLÓS Péter

Balogh Judit – Dienes Dénes – Szabadi István: Rákóczi iratok a Sárospataki Református Kollégium levéltárában. 1607–1710. [Kiad. a] Sáros-

pataki Református Kollégium Gyűjteményei. Sárospatak, 1999. 281. p. (Acta Patakina. 1.)
= 12 (2000) 1–4. sz. 536–538. Ism.

452 JENEY-TÓTH Annamária

Bubla László: Kiáltó szó az ecseri pusztáról. Emlekezéseim. Szentes, 1999. 121. p.
= 12 (2000) 1–4. sz. 538–539. Ism.

453 JENEY-TÓTH Annamária

Kelemen Miklós: Heltai Gáspár. Bp. 1999. 71. p. (Unitárius Arcképcsarnok. 2.)
= 12 (2000) 1–4. sz. 539–540. Ism

454 KOSZTOLNYIK Zoltán

The three law books attributed to King St. Ladislas I. of Hungary and the political background of their enactment. – Szent László magyar király három törvénykönyve és törvényalkotásának politikai háttere.
= 13 (2001) 1–2. sz. 5–20. Tan.

455 HARDI Gábor Titusz

Lippay György, az egyházszervező. – György Lippay, the church organizer.
= 13 (2001) 1–2. sz. 21–57. Tan.

456 MÉSZÁROS István

Tradíció és modernizáció a 17. századi magyar iskolaügyben. – Tradition and modernisation in 17th century Hungarian academic affairs.
= 13 (2001) 1–2. sz. 59–65. Tan.

457 MOLNÁR Antal

Adalékok a csanádi püspökség 17. századi történetéhez. (A püspöki processzusok tanúvallomásai az egyházmegyeről). – Data supplementary to the 17th century history of the Bishopric at Csanád. (Testimonies of Pontifical recesses regarding the Diocese).
= 13 (2001) 1–2. sz. 67–83. Tan.

458 KELEMEN Miklós

Egy 19. századbéli erdélyi unitárius püspök
= 13 (2001) 1–2. sz. 85–89. Tan.

459 GLÜCK Jenő

Lépések az erdélyi zsinat-presbiteri evangélikus egyházkerület megteremtése útján. (1919–1932). – Steps taken on the road to establishing the Transylvanian synod. – Presbyterian evangelical diocese. (1919–1932).
= 13 (2001) 1–2. sz. 91–100. Tan.

460 CSÁKY Balázs

A Szent József Hospitium Egyesület. A Szentséges Jézus Szolgálói Kis Társaságának magyarországi működése. (1925–1950). – The Saint Joseph Hospice Association. The servant of the

Institute of the Sacrament of Jesus in Hungary. (1925–1950).

- 13 (2001) 1–2. sz. 101–121. Tan.

461 MIKLÓS Péter

Az újszentiváni római katolikus egyházközség története. – The history of the roman catholic parish at Újszentiván.

- 13 (2001) 1–2. sz. 123–139. Tan.

462 NÉMETH Csaba

A gyulai evangélikus egyházközség megalapítása. – The establishment of the vangelical parish at Gyula.

- 13 (2001) 1–2. sz. 141–170. Tan.

463 KENÉZ Győző

Békés megyére vonatkozó oklevelek a budai káptalan protokollumában. – Certificates, related to the county of Békés, in the protocol of the chapter of Buda.

- 13 (2001) 1–2. sz. 171–185. Tan.

464 SZARVAS Béla

A magyar katolikus egyház anyagi segítsége IX. Pius (1846–1878) pápának. – Financial support for pope Pious IX (1846–1878) by the Hungarian catholic church.

- 13 (2001) 1–2. sz. 187–221. Tan.

465 MIKLÓSHÁZY Attila

Vázlatok és adalékok a külföldi róm. kat. magyar lelkipásztorkodás történetére. – Drafts and contributions to the history of the hungarian roman catholic pastoral work outside of Hungary in the emigration mainly between 1900–2000.

- 13 (2001) 1–2. sz. 223–262. Szemle

466 KÖHEGYI Mihály

Tari Edit: Árpád-kori falusi templomok Cegléd környékén. Cegléd, 1995. 203. p. (Ceglédi Füzetek. 31.)

- 13 (2001) 1–2. sz. 263–264. Ism.

467 MÉSZÁROS István

Franzen, August: Kis egyháztörténet. Szerk., bev. Pintér Gábor. Ford. Fejérvári Boldizsár. Szeged, 1998. Agapé. 464. p.

- 13 (2001) 1–2. sz. 265–268. Ism.

468 TOLNAY Gábor

Józsa László: Megszentelt kövek. – Kápolnák, szobrok, keresztek és temetők Kunszentmártonban. Szeged, 1999. (Szegedi Vallási-Néprajzi Könyvtár. 4.)

- 13 (2001) 1–2. sz. 268–270. Ism.

469 TIMÁR Péter

Tari Edit: Pest megye középkori templomai.

Szentendre, 2000. 267. p. (Studia Comitatus. 27.)

- 13 (2001) 1–2. sz. 270–275. Ism.

470 KÖHEGYI Mihály

Lakos Endre. 1919–1969. (Kiad. a KÉS – METEM). Bp. – Szeged, 2000. 90. p.

- 13 (2001) 1–2. sz. 275–276. Ism.

471 HOLLER László

Szent Demeter és a magyar királyi korona. – Saint Demetrius and the Hungarian royal crown.

- 13 (2001) 3–4. sz. 5–17. Tan.

472 SZILÁGYI Csaba

Szántó Arator István: Historia anni jubilai 1575 [...] című munkájának ismertetése. – The review of István Szántó Arator's work entitled historia anni jubilai (...).

- 13 (2001) 3–3. sz. 19–45. Tan.

473 MOLNÁR Antal

A kecskeméti jezsuita misszió. (1633–1635). – The Jesuit mission in Kecskemét. (1633–1635).

- 13 (2001) 3–4. sz. 47–60. Tan.

474 SZILAS László

A jezsuiták Magyarországon 1773-ban. – Jesuits in Hungary in 1773.

- 13 (2001) 3–4. sz. 61–76. Tan.

475 DÓKA Klára

A nagyváradi római és görög katolikus püspökség birtokai a 18–19. század fordulóján.

- 13 (2001) 3–4. sz. 77–101. Tan.

476 BURA László

A keleti szertartású kereszténység múltja és jelene Szatmárban. Magyar görög katolikusok a Szamosháton (Szatmár megyében). – The history and the present of the Byzantine rite Christianity in Szatmár.

- 13 (2001) 3–4. sz. 103–120. Tan.

477 MIKLÓS Péter

Ivankovits János zsonyói püspök szegedi évei. – János Ivankovits, bishop of Rozsnyó (Roznava), in Szeged.

- 13 (2001) 3–4. sz. 121–145. Tan.

478 GLÜCK Jenő

Örményország kereszténysége Kelet és Nyugat között. – The christianity of Armenian between East and West.

- 13 (2001) 3–4. sz. 147–153. Tan.

479 LEHÓCZKY Miklós

Karácson Imre élete és munkássága. – Life and work of Imre Karácson.

- 13 (2001) 3–4. sz. 155–163. Tan.

480 KŐHEGYI Mihály

A bajai ferences rendház házfőnökei és helyettesei. — The guardian and his deputaties of the Franciscan monastery in Baja.

= 13 (2001) 3-4. sz. 165-174. Forr.

481 GALCSIK Zsolt

A szécsényi 845. sz. Páter Barkányi János Cserkészcsapat története az alapítástól a feloszlásig. (1934-1948). — The history and papers of the Troop of Boy Scouts in Szécsény.

= 13 (2001) 3-4. sz. 175-214. Forr.

482 ZVARA Edina

Egyháztörténeti könyvek. 2000, 2001. — Book concerning ecclesiastic history. 2000, 2001.

= 13 (2001) 3-4. sz. 215-229. Ism.

483 ZOMBORI István

Kőhegyi Mihály (1934-2001).

= 13 (2001) 3-4. sz. 231-232. Nehr.

484 MIKLÓS Péter

Magyarországi Egyházi Levéltárosok [Egyesülete] konferenciája. Szerk. Janka György. [Kiad. a] Görög Katolikus Püspöki Levéltár. Nyíregyháza, 1998. 160. p. (A Görög Katolikus Püspöki Levéltár Kiadványai. 2.)

= 13 (2001) 3-4. sz. 233-236. Ism.

485 MIKLÓS Péter

A hajdúdorogi főesperesi levéltár iratainak lajstroma és mutatója. 1562-1819. Szerk. Dudás László. Nyíregyháza, 1999. 139. p. (A Görög Katolikus Püspöki Levéltár Kiadványai. 3.)

= 13 (2001) 3-4. sz. 236-241. Ism.

486 Veszprémi László szerk.: Az első és második keresztes háború korának forrásai. Bp. 1999. Szent István Társulat. 246. p. [(Középkori Keresztény Írók. 1.)]

= 13 (2001) 3-4. sz. 237-241. Ism.

487 MIKLÓS Péter

Magyar Zoltán: A liliomos herceg. Szent Imre a magyar kulturtörténetben. Bp. 2000. Európa. 169. p.

= 13 (2001) 3-4. sz. 241-243. Ism.

488 MIKLÓS Péter

Boros György unitárius püspök naplója. 1926-1941. Sajtó alá rend. Kovács Sándor és Molnár B. Lehel. [Kiad. az] Unitárius Egyház. Kolozsvár, 2001. 244. p. (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának Kiadványai. 1.)

= 13 (2001) 3-4. sz. 244-246. Ism.

489 GLÜCK Jenő

Lestyán Ferenc: A hitvallásos iskolák küzdelme a két világháború között. 1920-1940. Kolozsvár, 2001. Glória K. 296. p.

= 13 (2001) 3-4. sz. 246-247. Ism.

490 MIKLÓS Péter

Puskely Mária: Dr. Batthyány László. 1870-1931. Bp. 2001. Szent István Társulat. 173. p.

= 13 (2001) 3-4. sz. 247-249. Ism.

491 HORVÁTH Gábor

Eltűntnek hitt egykori premontrei prépostság az erdélyi Mezőségeen. — A[n] one-time premonstratensian provostry in the Mezőség of Transylvania that was believed to have disappeared.

= 14 (2002) 1-4. sz. 5-21. Tan.

492 SZEBENI Olivér

A hutteri testvérek hazai kódexeinkről. — Contributions to the codices of the Hutterists.

= 14 (2002) 1-4. sz. 23-38. Tan.

493 KRUPPA Tamás

Kísérletek Erdély rekatolizációjára. Tervek az erdélyi püspökség visszaállítására Báthory István és Zsigmond idejében. — Attempts at recatholizing Transylvania. Contributions to the religious policy of the Bathorys [and János-Zsigmond].

= 14 (2002) 1-4. sz. 39-75. Tan.

494 MOLNÁR Antal

Az egeri püspökség 17. századi történetéhez. — Contributions to the history of the episcopacy of Eger in the 17th century.

= 14 (2002) 1-4. sz. 77-96. Tan.

495 MÉSZÁROS István

A nagyszombati jezsuita gimnázium és egyetem 17 századi anyakönyve. — The matricula of the Jesuit grammar school in Nagyszombat in the 17th century.

= 14 (2002) 1-4. sz. 97-106. Tan.

496 KOVÁCS Kálmán Árpád

Adalékok az erdélyi vallásügy államtanácsi, kancelláriai és guberniumi tárgyalásaihoz. 1765-1773. — Contributions to the negotiations of religion in Transylvania. 1765-1773.

= 14 (2002) 1-4. sz. 107-141. Tan.

497 GLÜCK Jenő

Az erdélyi főrabbinátus. (1754-1877). — Chief rabbinate of Transylvania. (1754-1877).

= 14 (2002) 1-4. sz. 143-161. Tan.

498 KELEMEN Miklós

Brassai Sámuel 19. századi iskola- és tudomány-

reformálási törekvései. – Samuel Brassai's endeavor to reform education and science in the 19th century.

= 14 (2002) 1–4. sz. 163–170. Tan.

499 MERÉNYI-METZGER Gábor

Az aradi címzetes prépostok onomasztikonja. (1581–1945). – Onomasticon of titular provosts in Arad. (1581–1945).

= 14 (2002) 1–4. sz. 171–196. Tan.

500 NÉMETH László

Adalékok a római magyar lelkészség történetéhez. [1. rész: 1945–1963.] – Contributions to the history of the Hungarian pastorate in Rome. First part: 1945–1963.

= 14 (2002) 1–4. sz. 197–228. Tan.

501 TÖRÖK [István], Stephen

Hungarian catholics and their churches in America. Tracing the history of the first twenty-five years. (Revised and annotated by Steve Béla Várdy). – Magyar katolikusok és templomaik Amerikában. Az első huszonöt év története.

= 14 (2002) 1–4. sz. 229–252. Tan.

502 BURA László

Felekezeti iskolaügy Erdélyben. (1918–2001). – Hungarian denominational education in Transylvania (Romania). (1918–2001).

= 14 (2002) 1–4. sz. 253–268. Tan.

503 GYŐRI János

Adalékok a jászkeséri római katolikus egyház történetéhez. – Contributions to the history of the Roman Catholic parish in Jászkesér.

= 14 (2002) 1–4. sz. 269–277. Forrás

504 MIKLÓS Péter

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjainak reakciója Mindszenty József 1945. október 18-i pásztorlevelére. (Dokumentumközlés).

= 14 (2002) 1–4. sz. 279–284. Forrás

505 MOLNÁR Antal

Beszélgetés Szilas László jezsuita egyháztörténésszel. – Interview with jesuit László Szilas.

= 14 (2002) 1–4. sz. 285–292. Szemle

506 RUZSIK Vilmos

Mindszenty bíboros utolsó lelkipásztori útja Dél-Amerikában. (1975. ápr[ilis] 9–25.)

= 14 (2002) 1–4. sz. 293–306. Tan.

507 ZVARA Edina

Egyháztörténeti könyvek. 2001. (2002).

= 14 (2002) 1–4. sz. 307–325.

508 FÖLDVÁRI Sándor

Kitka, Ioann: Kathiszisz malüj ... [Kis katekiz-

mus]. Buda, 1801. [Nyiregyháza], 1997. 203. p. Sajtó alá rend., utószó: Udvari István. [Kiad. a] Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.

= 14 (2002) 1–4. sz. 327–332. Ism.

509 MÉSZÁROS István

A Szent Margit gimnázium jubileumi évkönyve. Főszerk. Sümegh László. Bp. 2000. 304. p.

= 14 (2002) 1–4. sz. 332–334. Ism.

510 MÉSZÁROS István

Berzeviczky Klára: A magyar katolikus klérus elitjének képzése. 1855–1918. [A] Hittudományi Kar hallgatói. Bp. 2000. 148. p. (Fejezetek az ELTE Történetéből. 21.)

= 14 (2002) 1–4. sz. 334–336. Ism.

511 KELEMEN Miklós

Geál György: "Műzsák és erények jegyzében". [A kolozsvári Unitárius Kollégium]. Kiad. az Unitárius Egyház. Kolozsvár, 2001. 564. p. (Dolgozatok Erdély Unitárius Múltjából.)

= 14 (2002) 1–4. sz. 336–337. Ism.

512 MÉSZÁROS István

Harangozó Ferenc: A csendlaki parókiától a szibériai hőmezőkhöz. Szerk., sajtó alá rend. Fancsali Andrásné. Kiadja: Gyürki László. Körmend, 2001. 144. p.

= 14 (2002) 1–4. sz. 337–339. Ism.

513 MÉSZÁROS István

Hetényi Varga Károly: Elfelejtett hitvallónk. A kilencvenéves Lénárd Ödön köszöntése. Pécs, 2001. 60. p.

= 14 (2002) 1–4. sz. 340–343. Ism.

514 MIKLÓS Péter

Sasvári László: Ruszinok nyomában ... Előszó: Zelles László. [Kiad. a Budapest] Belváros-Lipótváros[i] Ruszin Kisebbségi Önkormányzat. [Bp.] 2001. 43. p.

= 14 (2002) 1–4. sz. 343–345. Ism.

515 FAZEKAS István

Die Konstruktion der Vergangenheit. Traditionsbildung und Selbstdarstellung im frühneuzeitlichen Ostmitteleuropa. Hrsg. von Joachim Bahlcke. Berlin, 2002, Drucker et Bumblot. (Zeitschrift für Historische Forschung. Beiheft 29.)

= 14 (2002) 1–4. sz. 345–349. Ism.

516 MÉSZÁROS István

Németh J. László. Egyháztörténeti feladatgyűjtemény. H. é. n. 145. p. – Németh J. László – Robotka Csaba: Történelmi feladatgyűjtemény. 1–3. H. é. n. 245, 135. és 128. p.

= 14 (2002) 1–4. sz. 349–351. Ism.

517 CSESZKA Éva

Az esztergomi érsekség birtokainak helyzete Széchényi György alatt. – The estates of the Esztergom archdiocese under György Széchényi's rule.
= 15 (2003) 1-2. sz. 5-12. Tan.

518 MOLNÁR Antal

Az esztergomi érsek hódoltsági vikáriátusának történetéhez. – To the history of the vicariate of the archbishop of Esztergom in Turkish ruled territories.
= 14 (2002) 1-4. sz. 1-2. sz. 13-17.

519 BORÓVI József

Adalék a sajópüspöki plébánia történetéhez. – Contribution to the history of the parish in Sajópüspöki.
= 15 (2003) 1-2. sz. 19-32. Tan.

520 RAJNAI Judit

A bencés tanárképzés kezdetei, avagy a Bakonybéli Rendi Tanárképző. – Beginnings of teacher training in the Benedictine order. – History of the teacher school in Bakonybél.
= 15 (2003) 1-2. sz. 33-76. Tan.

521 KÁLMÁN Peregrin

Szatzmári irgalmas nővérek Kínában. – Vincen-tin Sisters of charity of Szatzmár in China.
= 15 (2003) 1-2. sz. 77-88. Tan.

522 NAGY István

A Jézus Társaság budai gimnáziuma. – Gymna-sia of the Jesuit order in Buda.
= 15 (2003) 1-2. sz. 89-106. Tan.

523 MÉSZÁROS István

Egyháztörténeti adalékok Esty Miklós irathagyatékában. – Church historical data in Esty Miklós' documentary bequest.
= 15 (2003) 1-2. sz. 107-125. Tan.

524 KELEMEN MIKLÓS

Ferencz József erdélyi unit püspök kora és munkássága. – The era and achievements of József Ferencz, unitarian bishop of Transylvania.
= 15 (2003) 1-2. sz. 127-139. Tan.

525 TARJÁN Bence

Ábel Ferenc, egy szlovák jezsuita misszionárius a 18. században. – Ferenc Ábel, Slovak jesuit missionary in the 18th century.
= 15 (2003) 1-2. sz. 141-142. Forrás

526 MIKLÓS Péter

„A jelen kor vészes napjaiban”. A földéaki templombúcsú 1848-ban. – “In the endangered days of present”. – The dedication feast of Földeák in

1848.

= 15 (2003) 1-2. sz. 173-181. Forrás

527 BÉRCZI László Bernát – MOLNÁR Antal
Beszélgetés Hervay Ferenc Levente ciszterci egyháztörténésszel. – Interview with Ferenc Levente Hervay, Cistercian church historian.

= 15 (2003) 1-2. sz. 183-191. Adattár

528 NÉMETH László

Megemlékezések Mindszenty bíborosról a Santo Stefano Rotundóban 1991-2003 között. – Com-memorations of cardinal Mindszenty in Santo Stefano Rotondo.

= 15 (2003) 1-2. sz.

529 VÁRDY [Steven] Béla

Dr. Szendrey Tamás történészprofesszor élete és korai halála.

= 15 (2003) 1-2. sz. 207-210. Adattár

530 VÁRDY Steven Béla

Saying good-bye to a friend: Dr. Thomas Szend-rey [Tamás].

= 15 (2003) 1-2. sz. 211-213. Adattár

531 GLÜCK Jenő

A kolozsvári Szervátiusz Múzeum. – The Szer-vátiusz Museum in Kolozsvár (Cluj-Napoca, R.)

= 15 (2003) 1-2. sz. 215-216. Szemle

532 KÖHEGYI Mihály

Bilkei Irén: A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái. 1527-1541.

= 15 (2002) 1-2. sz. 217-218. Ism.

533 MIKLÓS Péter

Fejér Lipót: A szécsényi Izr[aelita] Hitközség Elemi Népiskola története 75 éves fennállása al-kalmából. 1870-1925.

= 15 (2003) 1-2. sz. 218-220. Ism.

534 RÉVÉSZ Éva

Kereszténység és államiság Baranyában.

= 15 (2003) 1-2. sz. 220-222. Ism.

535 TEISZLER Éva

Ezredforduló – századforduló – hetvenedik év-forduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tisz-teletére.

= 15 (2003) 1-2. sz. 223-230.

536 KARNITSCHER Tünde Beatrix

Font Zsuzsa: Erdélyiek Halle és a radikális pietiz-mus vonzásában.

= 15 (2002) 1-2. sz. 230-234. Ism.

537 HORVÁTH Csilla

Katona István: A kalocsai érseki egyház törté-

nete.

- 15 (2003) 1-2. sz. 234-236. Ism.

538 MIKLÓS Péter

Sasvári László: Templomok ruzsin örökségünkben.

- 15 (2003) 1-2. sz. 237-238.

539 KELEMEN Miklós

Gellérd Imre: Négy száz év unitárius prédikációirodalma.

- 15 (2003) 1-2. sz. 238-239. Ism.

540 KOVÁTS Dániel

Varga Lajos összegyűjtött írásai.

- 15 (2003) 1-2. sz. 233-241.

541 SZÖLLŐSI Réka

Az Édenkert növényi szimbolikájának értelmezése középkori ábrázolások tükrében.

- Iconography of Eden's plants in view of some medieval paintings.

- 15 (2003) 3-4. sz. 5-41. Tan.

542 KEPPEL Csilla

Bajorország a katolicizmus és a protestantizmus választóján. — Bavaria on the horns of the dilemma of catholicism and protestantism.

- 15 (2003) 3-4. sz. 43-75. Tan.

543 GLÜCK Jenő

Adatok a temesvári histközség történetéből. (1848-1918). — Contributions to the history of the Jewish religious community of Temesvár. 1848-1918.

- 15 (2003) 3-4. sz. 77-86. Tan.

544 MIKLÓS Péter

La formazione del centro diocesano di Szeged e la Santa Sede. — A szegedi egyházmegyei központ kiépítése és a Szentszék.

- 15 (2003) 3-4. sz. 87-95. Tan.

545 MÉSZÁROS István

Egy „haladó katolikus”: Szekfű Gyula. (1945, 1948). — A “progressive catholic”: Gyula Szekfű. 1945-1948.

- 15 (2003) 3-4. sz. 97-118. Tan.

546 NÉMETH László

Adalékok a római magyar lelkészség történetéhez. 2. 1963-1973. — Contribution to the history of the hungarian priesthood in Roma. 2. 1963-1973.

- 15 (2003) 3-4. sz. 119-149. Tan.

547 KAKUCS Lajos

Szent Jakab emlékhelyek Magyarországon. — Saint James' memorial in Medieval Hungary.

- 15 (2003) 3-4. sz. 151-191. Adattár

548 JÓZSA László

A középkori Kunszentmárton temploma. — The church of Medieval Kunszentmárton.

- 15 (2003) 3-4. sz. 193-201. Adattár

549 ZVARA Edina

Egyháztörténeti könyvek. 2002, 2003.

- 15 (2003) 3-4. sz. 203-223. Adattár

550 MERÉNYI-METZGER Gábor

A temesvári római katolikus egyházmegye cím- és névtára. — Ghidul adreselor diecezei romano-catolice de Timișoara. Timișoara, 2003. Typis “Miron”. 68. p.

- 15 (2003) 3-4. sz. 225-227. Ism.

551 EÖTVÖS Péter

Varga Katalin, S.: Vitetnek ítélőszékre ... Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve. [Forrás]. ... közléteszi, ford., bev. tan., szerk. és jegyz. — Pozsony [Bratislava], 2002, Kalligram. 344. p. 2 térc. mell.

- 15 (2003) 3-4. sz. 227-229. Ism.

SZERZŐI NÉVMUTATÓ

A

ADRIÁNYI Gábor 13, 25, 40, 179, 239, 281, 399

ALMÁSI Tibor 80

ARATÓ Orbán 83

AZZOLA, Friedrich Karl 22

B

BAÁN István 238, 259

BAJÁK László 4

BÁN László 29

BÁNHÉGYI B. Miksa 211

BÁNK József 7

BARNA Gábor 43, 47, 82

BEKE Margit 57, 201, 295

BÉLTEKY

- Ákos 158

- József 243

BENDÁSZ István

ld. BORHALMI Gábor

BÉRCZI László Bernát - MOLNÁR Antal 527

BERTA Péter 235

BERTÉNYI Iván 8, 26

BITSKEY István 363

BLET, Pierre 344
BOBA Imre 53, 172
BORHALMI Gábor
BOROVI József 237, 266, 285, 353, 519
BORSODI Csaba 423
BURA László 242, 260, 298, 343, 422, 476,
502

C

CYWINŃSKI, Bohdan 184

Cs

CSAPODI Csaba 121, 282
CSÁSZTVAY Tünde 102, 134
CSESZKA Éva 517
CSÍKY Balázs 460
CSORDÁS Eörs 9

D

DANKÓ László 2
DEÁK Ágnes 195
DEMETER József 129
DÉNESI Tamás 342
DOHI Tamás 430
DÓKA Klára 32, 70, 84, 159, 169–170, 177,
234, 287, 294, 420, 475
DOMOKOS László 391
DREESBACH, Walter 77
DUDÁS Bertalan 67
DUFF, E. William 155

E

ELEK Lajos 98
EÖRDÖGH István 128
EÖTVÖS Péter 551
ERDŐ Péter 175, 288, 354
ÉRSZEGI
– Géza 173, 191, 299, 350
– Márk Aurél 401
ESCH Arnold 200

F

FAZEKAS
– Csaba 108, 346, 407
– István 515
FLAGA, Jerzy 103
FORINTOS Attila 425
FORRAI Márta 370
FÖLDVÁRI Sándor 447, 508
FRAUHAMMER Krisztina, NAGYNÉ ld.
NAGYNÉ FRAUHAMMER Krisztina
FÜLÖP Éva 224

G, GY

GÁLCSIK Zsolt 110, 329, 481, 402

GALLA Ferenc 325
GÁSPÁR Dorottya 74
GERGELY Jenő 33, 99, 293
GLÜCK Jenő 56, 94, 115, 153, 167, 176, 194,
205, 249, 262, 274, 280, 312, 364, 396, 459,
478, 489, 497, 531, 543
GYÓRI János 503

H

HARDI (Gábor) Titusz 227, 455
HAUSEL Sándor 315
HEREIN Gyula 28
HERMANN Egyed 82
HETÉNYI János 428
HETÉNYI VARGA Károly 405
HOLLER László 471
HORVÁTH
– Csilla 537
– Erzsébet 112, 187
– Gábor 491
– Tibor 1, 48, 101, 269, 286, 302–303
HORVÁTHY Péter 392
HÖRÖMPÖ Zsolt 426
HUSZÁR Ágnes, VÁRDY ld.
VÁRDY HUSZÁR Ágnes

I

ILLÉS Pál Attila 168, 250

J

JAMES L. John 61
JANKA György 64, 316
JÁNOS PÁL pápa, II. 245
JÁROLI József 290
JENEY-TÓTH Annamária 452–453
JESZENKOVITS Teréz 85
JÓZSA László 27, 45, 411, 548

K

KAKUCS LAJOS 547
KÁLMÁN Peregrin 521
KÁPOLNAI Iván 34, 126
KARNITSCHER Tünde Beatrix 526
KATONA Nándor 132
KATONÁNÉ SZENTENDREY Katalin 317
KATUS László 130
KELEMEN Miklós 263, 311, 419, 458, 498,
511, 524, 539
KENÉZ Győző 463
KEPPEL Csilla 542
KEREKES Károly 78
KÉRINGER Mária, PATKÓNÉ ld.
PATKÓNÉ KÉRINGER Mária
KERNITSCHER Tünde Beatrix 536
KEVEHÁZI László 375

KIRÁLY László 97
KLOCZOWSKI, Jerzy 104
KNAPP Éva 17
KOLTAI András 193, 438
KÓSA Károly 44
KOSZTA László 37, 79, 444
KOSZTOLNYIK Zoltán 454
KOVÁCS

- Elisabeth 203
- Imre 3, 24
- Imre Endre 275
- János 51, 71, 92, 148, 272
- József 181
- K. Zoltán 406
- Kálmán Árpád 393, 496
- Teofil 415

KOVÁTS Dániel 540

KŐHEGYI Mihály 69, 72, 86, 88, 114, 140,
142, 144, 146, 165-166, 178, 186, 188, 207,
254-258, 273, 278-279, 305, 332, 337-338,
357-359, 381, 384, 386-389, 410, 436-437,
439-440, 446, 448-449, 466, 470, 480, 532

KREDICS László 147

KRESTEN Ottó 198

KRISTÓ Gyula 390

KRUPPA Tamás 493

KUBINYI András 318

L

LAKATOS Pál 64, 90, 113, 116, 143, 196, 417

LÁZÁR Imre 418

LEHÓCZKY Miklós 479

LÉNÁRD Ödön 349

LOMBARDI, Lapo 314

LOTZ Antal 49, 54, 111, 319, 327

M

MAGYAR István Lénárd 16

MAJOR Márta 297

MAKOVICS ERIKA 292

MARTOS Gizella 328

MERÉNYI-METZGER Gábor 208, 219, 240,
351, 409, 499, 550

MÉREY Klára, T. 320

MÉSZÁROS István 10, 31, 38, 58, 75, 93, 125,
182, 192, 284, 333-336, 378, 380, 383, 385,
414, 441-443, 456, 467, 495, 509-510,
512-513, 516, 523, 545

METZGER Gábor ld.

MERÉNYI-METZGER Gábor

MIKLÓS Péter 421, 451, 461, 477, 484-485,
487-488, 490, 504, 514, 526, 533, 538, 544

MIKLÓSHÁZY Attila 465

MOLNÁR Antal 123, 152, 183, 271, 361, 457,
473, 494, 505, 518, 527

ld. még: BÉRCZI László Bernát

MONA Ilona 41, 96, 366

MONOK István 138, 229, 251, 326

MÓZES Huba 248

MÓZESSY Gergely 424

MURADIN Jenő 319

N

NAGY

- Ádám 145

- Ferenc 42

- István 522

- Péter, PÜSPÖKI ld.

PÜSPÖKI NAGY Péter

NAGYNÉ FRAUHAMMER Krisztina 291

NÉMETH

- Csaba 462

- László 374, 445, 500, 528, 546

O

ORBÁN Imre 50, 59, 73, 118, 141, 147, 416,

P

PÁGYOR LÁSZLÓNÉ VITÉZ MÁRIA 499

PÁL József 87, 117, 171

PÁSZTOR Lajos 225

PATKÓNÉ KÉRINGER Mária 276, 289, 296,
309

PÉTERFI Gábor 435

PETROVICS István 226

PONGRÁCZ Attila 377

POUPARD, Paul 246

PROKOPP Mária 36

PUKÁNSZKY Béla 149, 164, 228

PURCSI Barna Gyula 233

PUSZTAI

- Bertalan 95

- Gabriella 244, 321

PUSZTASZERI László

PÜSPÖKI NAGY Péter 231

R

RÁCZ Katalin, RÁDYNÉ ld.

RÁDYNÉ RÁCZ Katalin

RÁDYNÉ RÁCZ Katalin 91, 277

RAJKI Zoltán 368, 403

RAJNAI Judit 520

RÁSZLAY Tibor 11

REICHARDT

- Aba 221

- Gyula 30

RÉVÉSZ Éva 534

RIBAI M. Elma 267, 348, 371

RISKÓ Mariann 180
RÓNAI Zoltán 190
RUZSIK Vilmos 375, 506

S

SALAMON Lajos 352
SALIGA Irén 122
SARNYAI Csaba Máté 247, 265, 301
SAS Péter 322
SASVÁRI László 127, 154, 283
SÁVAI János 63, 89
SIKLÓSI Gyula 35
SIMÓ Attila 76
SISKA Gábor 339
SOLYMOS Szilveszter 212, 215–216, 223
SOMORJAI Ádám 12, 105, 133, 161, 206, 210,
217, 230
SOÓS Katalin 131
SROKA, Stanislaw A. 124, 174
SÜMEGI JÓZSEF 39, 52, 81
SVOBODA József Adalbert 214

SZ

SZABÓ
- Attila 427
- Ferenc S.J. 367, 398
- Lajos
- Tamás 60
- Tibor 433
SZÁNTÓ Konrád 19, 62
SZARVAS Béla 156, 204, 252, 331, 464,
SZEBENI Olivér 323, 365, 492
SZECSKÓ Károly 197, 220, 347, 373
SZÉKELY Ádrás Bertalan 6
ZENDE Ákos 404
SZENDREY [Tamás], Thomas 400
SZENTENDREY Katalin, KATONÁNÉ ld.
KATONÁNÉ SZENTENDREY Katalin
SZIGETI Jenő 397
SZILÁGYI
- Csaba 472
- István 55
SZILÁRDFY Zoltán 46
SZILAS László 109, 202, 474,
SZITA Szabolcs 431
SZITTYAY Dénes 150
SZÓLLÓSI Réka 541
SZUROMI Szabolcs 360
SZÜCS Márton 181

T

T. MÉREY Klára ld.
MÉREY Klára, T.
TARJÁN Bence 525
TASI Réka 341
TEISZLER Éva 535
TEMPFLI Imre 151, 236
TERDIK Szilveszter 369
TIMÁR Péter 408, 469
TOLNAY Gábor 468
TOMISA Ilona 304, 306–308, 324
TÓTH
- Endre 20
- Ferenc 106
- István György 222
- János Aldemár 213
- Sándor László 139
- Veremund 218
TÖRÖK István 501
TUSOR Péter 264, 310, 362,
TÜSKÉS Gábor 17

U

UDVARDY József 23, 50
UGRAI János 450
UZSOKI András 15, 21
V
VAJDA Tamás 340, 379, 382
VAJK Gyula 66, 100
VÁRDY, Steven (Béla) 412–413, 529–530
VARGA
- Imre 14, 30
- Kálmán 394
- Károly ld. HETÉNYI VARGA Károly
- Lajos 372
VÁRDY Béla 241, 261, 345, 356, 529–530
VÁRDY HUSZÁR Ágnes 241, 261
VÁRSZEGI Asztrik 120, 189, 209, 330
VÁTH János 18
VESZPRÉMI László 486
VIDA István 65
VITÉZ Mária ld. PÁGYOR Lászlóné Vitéz
Mária

Z

ŽABOKLICKI, Krysztof 199
ZAKAR Péter 232
ZOMBORI István 150, 483,
ZVARA Edina 253, 270, 300, 355, 376, 432,
482, 507, 549

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

bev.	= bevezető, bevezette	Módsz.	= Módszertan
Bp.	= Budapest	nekr.	= nekrológ
c.	= című	p.	= pagina
ELTE	= Eötvös Lóránd Tudományegyetem (Bp.)	rend.	= rendezte
évf.	= évfolyam	róm. kat.	= római katolikus
ford.	= fordította	sz.	= szám, század
gör. kat.	= görög katolikus	szerk.	= szerkeszti, szerkesztette
ism.	= ismertetés, ismerteti	Szl.	= Szlovákia
izr.	= izraelita	Szt.	= Szent
jegyz.	= jegyzet(elte)	t.	= tábla
Jug.	= Jugoszlávia	Tan.	= Tanulmány
K.	= Kiadó	Tsa K.	= Társa Kiadó
konf.	= konferencia	ua.	= ugyanaz
mell.	= melléklet	uő.	= ugyanő

TÁRGYMUTATÓ

- A, Á**
- Ábel Ferenc jezsuita misszionárius, szlovák 525
- „Acta Historica” ld.
- Acta Universitatis Szegediensis de József Attila
- Acta Universitatis Szegediensis de József Attila – „Acta Historica”, folyóirat 119
- Adalbert, szent 105
- adatgyűjtés, egyházi emigráció, magyar (1900–2000) 434
- adattár
- népiskola, elemi, római katolikus, Érsekvadkert (1713–1950) 429
  - ferences rendház, Baja, házfőnökök 480
  - templomok, falusi, középkor 466
- adózás, egyházi 324
- Adventista Egyház, Magyarország (1945–1958) 368
- „Aetas”, folyóirat 52
- AHP = Archivum Historiae Pontificae (Róma)
- akadémia ld. Római Lengyel Akadémia
- Akadémia-díj, METEM 68
- alakulás, egyházmegyéek, magyar és európai (1990–2000) 354
- alapítás(ok)
- jezsuita misszió és gimnázium
  - Székelyudvarhely (Odorhei, R.) (1651) 152
  - kolostor-alapítások, Ciszterci Rend (1142–1270) 79
- alapító, Jordán Emil, Szent Gellért Kolostor, Brazília (Br.) 218
- állam – egyház
- gondolkodás, Magyarország, középkor 257
  - viszony
  - (1914–1945) 77
  - (1950 nov.-dec.) 33
- állami iskolák, vallásos nevelés (1949–1950) 38
- államiság, kereszténység, Barana m. 534
- államosítás, iskolák, Slachta Margit (1948) 41
- Altötting (No.), kegyhely, zarándoklat (1947) 353
- Alvinc, krónika, ferences (1688) 16
- András
- m. kir., I., nagyobbik Szent István-legenda 86
  - szent ld. Zoerard-András, szent
- antiochiai szent Margit ld. Margit, sz., antiochiai
- anyag, judaisztikai, könyvtárak, Erdély (1800-ig) 176
- anyakönyv
- Kazár (Nógrád m.) (1695) 237
  - Nagyszombat (Trnava, Szl.), gimnázium és egyetem (17. sz.) 495
- anyakönyvezés, egyházi 433
- apácázárda, Budapest, emlékezés 85
- apát(ok)
- Csolt (Békés m.), monostor (1222–1994) 351
  - Roman garsteni, levelek (1658) 222
- apátságok (főapátságok)
- Pannonhalmi Főapátság

- gazdaságok (1945 tavasza) 224
- Levéltára (1579-1924) 221
- Apor Vilmos, kapcsolat, Isteni Megváltó
Leányai, női szerzet 371
- apostoli cím, magyar királyok 25-26
- Arad (R.)**
  - *megye*
  - névtár, prépostok (1581-1945) 499
  - román nemzeti mozgalom
(1877-1892) 396
  - *város*
  - Püspöki Levéltár, forrás 56
- Aranyosrákosi Székely Sándor, unitárius pp
(19. sz.) 458
- Arató Pál SJ, nekrológ 109
- Arator István ld. Szántó (Arator) István
- archaikus népi imádságok, Vajdaság
(Vojvodina, Jug.) 384
- arckép
  - Pius pápa, XI., Hosszú Márton
festőművész 313
  - Scitovszky János, követ, hercegprímás,
politikai arckép 5
  - unitárius, Heltai Gáspár 453
- Árló, egyházi levéltári források 110
- Árpádházi
  - Erzsébet, sz. ld. Erzsébet, árpádházi, szent
  - Margit, szent. ld. Margit, szenr. árpádházi
- Árpád-kor, irgalmasság erénye 11
- átdolg., ford. Mader Béla 61
- atlasz
  - társadalomtörténeti,
Kelet-Közép-Európa 104
  - vallástörténeti, Kelet-Közép-Európa 104
- Autonómiai Kongresszus ld. Katolikus
Autonómiai Kongresszus
- avatás, szentté, Margit, Árpád-házi 340
- Ave Maria, Mirzaty Dan, zeneszerző 298

B

- Bács-Kiskun megyei Levéltár ld. levéltárak
- Bahlcke, Joachim, ism. 515
- Bácska**
  - betelepítések, II. József (1784) 69
  - részvétel, szabadságharc (1848-49) 441
- bácskai magyarok, kivégzettek (1944) 181
- Bács-Kiskun megyei Levéltár, zsidóüldözés,
dokumentumok 255
- Bahlcke, Joachim ism. 515
- Baja**
  - Ferences Rend, Historia Domus
(1694-1950) 90
  - Ferences Rendház, házfőnökök,
adattár 480

- Miasszonyunkról Nevezett Szegény
Iskolanővérek
  - iskolai krónika (1936-1948) 272
- vallásos egyesületek (19. sz.) 29
- Bajorország**
  - választ, protestantizmus vagy
katolicizmus 542
- „bajszos püspök” ld. békepap
- Bakonybél**, Rendi Tanárképző, bencés
tanárképzés 520
- Balassagyarmat**, görögkeleti közösség 315
- Balassi Bálint Múzeum, Esztergom, sírlep,
tárclás kereszt 22
- Balogh
  - Elemér szerk. 379
  - Judit, ism. 451
- Balatonalmádi**
  - egyházközség-történet, római-katolikus 18
  - Historia Domus 19
- Balogh Margit, ism. 170
- Bánát
  - részvétel, szabadságharc (1848-49) 441
  - ld. még: Békés-Bánát
- Baptista Egyház, történeti gyűjtemények 323
- baptisták, magyar, Egyesült Államok 355
- „Baranya”, folyóirat, emlékszáma,
pápalátogatás 70
- Baranya m.**, kereszténység, államiság 534
- „Baráti Tudósító”, iskolai lap, Marianum,
Kolozsvár (Cluj-Napoca, R.) 248
- barátság, Lady Blennerhassett és Haynald
Lajos érsek 195
- Bárdos István szerk., ism. 87, 187
- Bárkányi János Cserkészcsapat, Szécsény
(1934-1948) 481
- Barna Gyula ld. Purcsi Barna Gyula
- barokk kor
  - búcsújárás, források 17
  - irodalomtörténeti főpapok, Eger 336
  - magyar iskolatörténet 125
- Bars**, főesperesség, egyházlátogatási
jegyzőkönyvek (1647-1674) 142
- Báta**, monasteriológia 81
- Bátaszék**
  - és Ciszterci Rend, szövetségújítás 78
  - monasteriológia 81
- Bátaszéki Emlékkonferencia 78-84
- bátaszékiek, búcsújárás, Mariazell (A.),
kegyhely 82
- Báthory-cs. 493
  - Erdély, valláspolitikai, Báthory István
idején 493
- Báthoryak, Erdély, valláspolitikai 493
- Batthyány

- József érsek idején, egyházlátogatási jegyzőkönyvek 309
- László, életrajz 490
- Bazil rend ld. Szent Bazil Rend**
- Bécs (A.), egyetem, disszertációk, magyar egyháztörténeti (1831-1984) 133**
- befolyás, magyar zsinatokra, keleti egyházfegyelem 360
- Beke Margit**
  - ism. 234
  - kötetgondozó, ism. 278
  - szerk., ism. 87, 187, 380
- békepap(ok)**
  - katolikus, Magyarország (1950-1989) 273
  - levelei, Magyarország (1953) 132
  - Prazsák Mihály, Szeged, jelentés (1952) 182
- Békés Gellért**
  - ism. 171
  - nekrológ 406
- Békés**
  - m., oklevelek, Buda, káptalan, protokollumában 463
  - megyei Levéltár, forrás, Karácsonyi János pályája 240
- Békés-Bánát, református em. (1836) 145**
- Békéscsaba, Credo Férfiegyesület (1939-1951) 291**
- Bencés Rend**
  - gimnázium, iskolatörténet
    - Budapest 164
    - Csepel 164
    - Sopron 164
  - kollégium, Szent Anzelm Kollégium, Haudek Ágoston 216
  - monostorok, Magyarország (10-16. sz.) 210
  - tanárképzés, Rendi Tanárképző, Bakonybél 520
- Bencés**
  - Kongregáció, Magyarország, birtokok (1848-1949) 207
  - Misszió, Pannonhalma, Roman garsteni apát, levelek (1658) 222
  - tanárképzés (1819-1949) 520
- Benda Kálmán, nekrológ 138**
- Benedek remete, élete és kultusza Magyarországon 410**
- Benedek Rend**
  - könyvkultúra, középkor 211
  - Magyarország
    - (10-16. sz.) 210
    - (20. sz.) 217
  - Pannonhalma 227, 412
  - (1996-1996) 231
- főkönyvtár, RMK 229
- gazdálkodás (18. sz. közepe) 213
- hiteleshely, középkor 212
- iskolaügy (1919-1948) 228
- Bernardinum, tanácskozások (1891-1933) 42**
- Bertényi Iván szerk., ism. 277**
- Berzeviczy Klára, ism. 510**
- Bessenyei György, katolicizmus 282**
- beszéd, megnyitó, Hungarológiai Kongresszus, Róma (Ol.) (1996) 246**
- Besztercebánya**
  - püspökség, birtokok (18-19. századforduló) 420
- betelepítések, Bácska, II. József (1784) 69**
- bibliográfia**
  - Boba Imre 226
  - Bogyay Tamás 19
  - egyháztörténeti könyvek 253, 270, 300, 355, 507
  - Gabriel Asztrik, egyháztörténet 61-62
  - Mészáros István, ism. 382
  - Pásztor Lajos- 160
  - Vanyó Tihamér OSB egyháztörténész 123
  - Zakar Polikárp, egyháztörténész 268
- Bibliotheca Pontificum ld. Pápai Könyvtár**
- bíboros(ok)**
  - Bíró Vencel, piarista, megemlékezés 322
  - Mindszenty József, Santo Stefano Rotondo 528
  - Pecorari, Jacob, ciszterci, pápai követ 80
- Bilkei Irén, ism. 532**
- bíráskodás, egyházi, Magyarország, középkor 379**
- bíróság, helynökségi, Esztergom, jegyzőkönyv 175**
- birtok(ok)**
  - Bencés Kongregáció, Magyarország (1848-1949) 207
  - Esztergomi Érsekség 517
  - Kalocsai Érsekség (18-19. sz.) 177
  - Nagyváradi Püspökség (18-19. századforduló)
    - görög katolikus 475
    - római katolikus 475
- Bitskey István, ism. 336**
- Bjelik Imre tábori pp, katonai törzslap 409**
- Blazovich László, ism., szerk. 254, 359**
- Blennerhassett, Lady és Haynald Lajos érsek, barátság 195**
- Boba Imre**
  - bibliográfia 226
  - ism. 338
  - nekrológ 226
- Bogyay Tamás**
  - bibliográfia 19

- egyháztörténet-írás 19
 - emléke, Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 277
 - ford. 53
 - születésnap, köszöntés 19
Boldogasszony ld. Kármelhegyi Boldogasszony
 "Boldogasszony Anyánk ...", egyházi ének 9
Boros György unitárius pp, napló (1926-1941) 488
Borovi József közreadó, ism. 325
Borsodszentgyörgy
 - egyházi levéltári források 110
Bowden, H. W., ism. 302
 börtön és munkatábor, emlékezés (Harangozó Ferenc) 512
 börtönlelkész ld. Geiszbühl Mátyás
Brassai Sámuel, iskolai és tudományos reformtörekvések (19. sz.) 498
Brassai Líceum ld. Kolozsvár, Unitárius Kollégium
Bratinka József, ford. 246
Brazília
 - magyar szentek tisztelete (20. sz.) 206
 - Szent Gellért Kolostor, Jordán Emil alapító 218
 - szórvány magyarság, lelki gondozás 206
 breviárium ld. Maurinus Breviárium
Bubla László, ism. 452
Bucelin, Gabriel, ism. 94
 búcsújárás
 - források, barokk kor 17
 - Mariazell (A.), kegyhely, bátaszékiek 82
 - Radna, kegyhely, radnaiak 47
 búcsúk és patrocíniumok, egri em. (1746) 294
Buda
 - gimnázium, Jézus Társasága 522
 - káptalan, protokollum 463
 - királyi kápolna, Lajos, I., m. kir. Nagy 191
Budakeszi, kegyhely, Makkos-Mária 28
Budapest
 - apácázárda, emlékezés 85
 - bencés gimnázium, iskolatörténet 164
 - Egyetemi Könyvtár, naplótöredék 223
 - egyházközség, unitárius, egyháztörténet 311
 - Katolikus Autonómiai Kongresszus, Horváth Mihály püspök (1849) 265
 - METEM-konferencia, 1. 287-296
 - román egyház (1868-1919) 280
 - Ruszin Kisebbségi Önkormányzat 514
 - Szent Margit Gimnázium, évkönyv 509
Bura László, ism. 111

C

Campbell, Hamish, ism. 275

Canonica Visitatio ld. egyházlátogatás
Chieri (Ol.), Magyar Jezsuita Rend
 Hittudományi Főiskolája 331
Cikádor ld. Bátaszék
 cím, apostoli, magyar királyok 25-26
 címerek és szertartások, halotti, főpapi temetés (18-19. sz.) 57
 címerkutatás, Prímási Levéltár, Esztergom 234
 címtan és egyháztörténet, középkor 8
 címtár ld. név- és címtár
Cirill és Metód, délszláv hagyomány 172
 ciszterci
 - bíboros, Jacob Pecorari, pápai követ 80
 - küldetéstudat 83
 - lelkeség 83
Ciszterci Rend
 - és Bátaszék, szövetségújítás 78
 - Hervay Ferenc Levente egyháztörténész 527
 - kolostoralapítások (1142-1270) 79
 civil szerveződés, katolikus egyházközség (1919-1944) 293
Cleveland (Can.)
 - Szent Erzsébet-templom, templomtörténet 400
Collegium Germanico-Hungarorum ld. Pápai Magyar Egyházi Intézet
Compostella (Sp.), zarándokhely, szt. Jakab-legenda 190
 „Confessor”, magyar, Kim Philby 155
Congregatio ld. Sacra Rituum
Credo Férfigyűlés, Békéscsaba (1939-1951) 291
Csanád egyházmegye
 - történetirő papok, adattár 497
megye
 - Lonovics József püspök, emlékezés 106
 - papság, könyvkultúra, reformkor 327
Csanádi Püspökség ld. püspökségek
Csepel, bencés gimnázium, iskolatörténet 164
Csergő Benedek, ism. 248
 cserkészcsapat ld. Szécsény
Csiksomlyó (, R.) ferences könyvtár 448
Csolt (Békés m.), monostor, apátok (1222-1994) 351
Csorba László ism. 445
Csúzy Zsigmond prédikációi, magyar szentek 341

D

Dél-Afrikai Köztársaság, magyar katolikus lelkipásztorok (1960-1980) 285
Dél-Amerika, Mindszenty József bíboros (1975) 506

Délkelet-Dunántúlról, kivándorlás

(1860–1914)

- Egyesült Államokba 332

- Horvát-Szlavóniába 332

díaszláv hagyomány, Metód és Cirill 172

Demeter

- József, ism. 76

- szent, kapcsolat, magyar korona 471

diáksztrájk és megtorlás, Zalaegerszeg

(1948) 297

Dienes Dénes, ism. 451

Diós István szerk., ism. 303

disszertációk

- egyháztörténeti, Pázmány Péter Katolikus

Egyetem (1863–1993) 161

- magyar egyháztörténeti, Bécs (A.), egyetem

(1831–1984) 133

Dlugosz, Jan 53

Dóka Klára

- ism. 51, 112, 307–308

- szerk., ism. 186, 277, 304

dokumentumok

- Bács-Kiskun megyei Levéltár,

zsidóüldözés 255

- Érseki Levéltár, Gyulafehérvár (Alba Julia,

R.) (1848–1849) 312

- Esztergomi főem. (1919) 346

- Nagyváradi em. (1692–1816) 364

Drágfi Gáspár, Philipp Melanchthon, Erdőd,

zsinat (1545) 236

Draskovich György, zsinat, Szombathely, Győr

em. (1579) 193

Drávaszög, református egyháztörténet 165

Dudás László szerk. 485

Dunántúl, vallás és oktatás (1810–1812),

katonai jelentés 320

E, É

Éden ld. Paradicsom

Eger

- egyházpolitika, Magyar Kommunista Párt

(1948) 373

- főpapok, irodalompartolók, barokk kor 336

- Iskoladráma és a barokk, konferencia

(1994) 163

- katolikus egyetem, szervezés

(1754–1948) 75

- püspökség (17. sz.) 494

- Szmrecsányi Lajos érsek 197

égi, földi szféra, összekötő, szent lépcsők 55

Egri em.

- búcsúk és patrocíniumok (1746) 294

- szerepe művelődésben (1697–1848) 363

egyesítés, német (1996–2001) 515

egyesületek ld.

- Credo Férfi egyesület

- Magyarországi Egyházi Levéltárosok
Egylete

- Olvasó Társaság és Kölcsonkönyvtár

- Szent József Hospitium Egyesület

- Szociális Misszió Társulat

egyesítés, német (1996–2001) 515

Egyesült Államok

- magyar

- baptisták 365

- egyházközségek (1850-től) 241

- katolikusok és templomaik 501

- misszionáriusok, első

egyházközségek 345

- vallási élet, századforduló 261

- történetírás története 302

Egyesült Államokba, kivándorlás

- Délkelet-Dunántúlról (1860–1914) 332

egyetem

- Bécs (A.)

- Budapest, Pázmány Péter Katolikus
(10863–1963) 161

- Eger, katolikus, szervezés =1754–1948) 75

- ? Károlyi Gáspár Református

- Lublin (Lo.), Katolikus 103

- Nagyszombat, anyakönyvezés (17. sz.) 495

- Róma, Pápai Gergely Egyetem

(1931–1973) 202

Egyetemi Könyvtár, Budapest,

naplótöredék 223

egyetemi lelkészességek, katolikus,

Magyarország (20. sz. első fele) 383

egyetemszervezés, katolikus, Eger

(1754–1948) 75

egyház(ak)

- adventista

- Pécel, irattár, források 403

- Jugoszlávai (1900–1918) 397

- állam, gondolkodás, Magyarország,
középkor 257

- baptista

- és állam ld. állam - egyház

- és közösség 287

- és társadalom, megújuló, Pax

Romana-kongresszus

- Szombathely-Vép (1993) 171

- evangélikus, iskolák és könyvtárak

(16–18. sz.) 395

- görögkatolikus, Kárpátalja,

visszaemlékezések (1944–1992) 180

- római katolikus

- lengyel menekültek, Magyarország

(1939–1945) 399

- magyar 89

- (1944 után) 88
- magyar-német, szociális kérdések, párhuzam (1891 előtt) 179
- Magyarország (1919-1945) 381
- segítség IX. Piusnak (1846-1878) 464
- ma (1990-es évek) 87
- magyar, Nagyvárad (Oradea, R.) 143
- román
  - Budapest (1868-1919) 280
  - Pest-Buda (1686-1868) 280
- Egyházaspakod ld. Pakod (Pacud)**
- egyházfegyelem, keleti befolyás, magyar zsinatok 360**
- egyházi**
  - adózás 324
  - anyakönyvezés 433
  - bíráskodás, Magyarország, középkor 379
  - ellenállás, papi sorsok (1945 után) 92
  - embermentés, genfi iratok, Győr em. (1944-1945) 431
  - emigráció, magyar, adatgyűjtés (1900-2000) 434
  - ének, "Boldogasszony Anyánk ..." 9
  - és települési topográfia, Magyarország, középkor 408
  - források
    - levéltári, egyházi, Járdánháza 110
    - népesség, Mezőkövesd és környéke, 19. sz. 34
  - iskolák
    - iskolatörténet (1948-1998) 244
    - védelmében, tüntetés, Sopron (1948) 267
  - iskolások, társadalmi háttér (1990-es évek) 321
  - könyvtárak, Magyarország, kéziratkatalogusok 71
  - levéltárak
    - Magyarország, térképek (13-14. sz.) 51
    - térképgyűjtemények 112
  - tanügyigazgatási, római-katolikus (1560-1950) 10
  - ügyek kongregációja, levéltár, forrás, magyar egyháztörténet (1803-1903) 91
- egyházkerület(ek)**
  - Erdély, zsinat-presbiteri (1919-1932) 459
- egyházközség(ek)**
  - Budapest, unitárius egyháztörténet 311
  - első, Egyesült Államok, magyar misszionáriusok 345
  - és plébánia, Magyarország (1945 előtt) 288
  - evangélikus, Szécsény, egyházlátogatás 329
  - görögkatolikus egyházközség
    - görögkeleti, magyar, Nagyvárad (Oradea, R.), forrás (1793-1874) 194
    - Görömböly, görög-katolikus (18. sz.) 238
    - Győr, főesperesség 30
    - Gyula, evangélikus, alapítás 462
    - iratai (1950-ig) 32
    - katolikus, civil szerveződés (1919-1944) 293
    - magyar, Egyesült Államok (1850-től) 241
    - Magyarpéterlaka (Petralica de Mures, R.), református 129
    - Szécsény, egyházlátogatás 329
    - Újszeged, római katolikus, oktatási intézmények (1948-ig) 97
    - ld. még: plébánia
- egyházközség-történet**
  - Balatonalmádi, római-katolikus 18
  - Szarvas, római-katolikus 2
  - ld. még: plébánia-történet
- egyházlátogatás 14**
  - Makó, görögkatolikus egyházközség (1844) 64
  - Szécsény, evangélikus egyházközség 329
- egyházlátogatási jegyzőkönyvek**
  - Baththyány József érsek, Esztergom 309
  - feldolgozása 186
  - forrás, Püspöki Levéltár, Székesfehérvár (1778-1868) 84
  - főesperesség, Bars (1647-1674) 142
  - katalógusa
    - Kalocsa főem. 304
    - Székesfehérvár em. 307
    - Vác em. 306
    - Veszprém em. 308
  - könyvtártörténeti hasznosítás 325
- egyházmegye(k)**
  - alakulása, magyar és európai (1990-2000) 354
  - Békés-Bánati em.
    - egyháztörténet, magyar, református (1836) 145
  - Egri em.
    - patrocíniumok és búcsúk (1746) 294
    - Volkra Ottó pp, élete és munkássága 357
  - Esztergomi főem.
    - dokumentumközlés, Tanácsköztársaság (1919) 346
  - Győri em.
    - genfi iratok, egyházi embermentés (1944-1945) 431
    - zsinat, Szombathely (1579) 193
  - Kalocsai főem.
    - jegyzőkönyvek, egyházlátogatási, katalógus 304

- Nagyváradi em.
  - dokumentumok (1692–1846) 364
  - görög-katolikus em. felállítása (1775–1779) 316
  - névtár (1995) 208
- Pécsi em.
  - egyháztörténet 256
- Solt em.
  - jegyzőkönyvek, közgyűlési, tartalomjegyzék (1817–1831) 430
- Szatmár em.
  - Rómától elszakadás, kísérlet (1945–1956) 422
- Székesfehérvári em.
  - jegyzőkönyvek, egyházlátogatási, katalógus 304
- Temesvár em.
  - cím- és névtára 550
- Váci em.
  - jegyzőkönyvek, egyházlátogatási, katalógus 306
  - plébániai könyvtárak 289
  - történeti földrajz 296
  - térképgyűjtemény, Egyházmegyei Könyvtár 159
- Veszprém em.
  - jegyzőkönyvek, egyházlátogatási, katalógus 306
- Egyházmegyei**
  - Könyvtár, Vác, térképgyűjtemények 159
  - Központ, Szeged, kapcsolat, Szentszék 544
- egyházpolitika**, Magyar Kommunista Párt, Eger (1948) 373
- egyházszervező**, Lippay György 455
- egyháztörténész**
  - Hervay Ferenc Levente ciszterci. interjú 527
  - Szilas László, jezsuita, interjú 505
  - Vanyó Tihamér OSB, bibliográfia 123
  - Zakar Polikárp, bibliográfia 268
- Egyháztörténészek Találkozója** ld. **Fiatal Egyháztörténészek ...**
- egyháztörténet**
  - és címertan, középkor 8
  - Esty Miklós irathagyatéka 523
  - Gabriel Asztrik, bibliográfia 61–62
  - Jászakisér, katolikus 503
  - Kalocsai Érsekség 537
  - katolikus 467
    - Szlovákia, kezdetektől 184
  - Madaras (Mádaraş, R.) (1789–1835) 178
  - magyar
    - disszertációk, Bécs (A.), egyetem (1831–1984) 133
    - tanulmányok, METEM Vázlatok, METEM Enciklopédia 48
  - Magyarország (1790–1992) 170
  - Pécsi em. 256
  - református, Drávaszög 165
  - Szatmár em., római-katolikus 414
  - Szlovákia, kezdetektől 184
  - Szolnok, római katolikus 411
  - Szőreg, plébániatörténet, római katolikus (1848–49) 421
  - tanulmányok 450
  - Tiszántúli egyházkerület, református (1933–1986) 415
  - Újszentiván, plébániatörténet, római katolikus 461
  - unitárius, Budapest, egyházközség 311
    - Magyarország (Trianon után) 263
  - Vác, református 426
- egyháztörténeti**
  - adalékok, Esty Miklós irathagyaték (1945–1973) 523
  - disszertációk, Pázmány Péter Katolikus Egyetem (1863–1993) 161
  - emlékek, múzeumok, Izrael 249
  - évkönyv, Regnum, magyar katolikus történészek 121
  - feladatgyűjtemény 516
  - Konferencia
    - Esztergom (1991) 87
    - Lublin (Lo.) (1996), Kelet-Európa, kereszténység 250
  - könyvek, bibliográfia 253, 270, 300, 355, 376, 432, 482, 507, 549
  - kutatások, HEHA-alapítvány 185
- egyháztörténetírás**
  - Bogyay Tamás 19
  - módszertan 13
- Egyiptom**, Lásza János zarándokútja (1483) 418
- egyletek**
  - Szent László Társaság, minoriták 156
  - vallásos egyesületek, Baja (19. sz.) 29
- együttélés, felekezeti, erdélyi fejedelemség** 108
- elemi népiskola, római katolikus, Érsekvadkert, adattár (1713–1950)** 429
- életssorsok, görög katolikus** 447
- ellenállás**
  - egyházi, papi sorsok (1945 után) 92
  - Pásztó, plébániatörténet 372
- előkészítés, kézirat, nyomdai korrektúra** 15
- előszó, MEV** 1, 120, 189, 209
- első egyházközségek, magyar misszionáriusok, Egyesült Államok** 345
- ember, István, I., m. kir.** 333

embermentés, egyházi, genfi iratok, Győr em.
(1944–1945) 431

emigráció, egyházi, magyar, adatgyűjtés
(1900–2000) 434

emlékek, egyháztörténeti, múzeumok,
Izrael 249

emlékezés

- 1956-ra

- apácázárda, Budapest 85

- Bogyay Tamásra, Magyar Egyháztörténeti
Évkönyv 277

- börtön és munkatábor (Harangozó
Ferenc) 512

- Fábry Antalra 331

- Hám Jánosra 343

- Lonovics József püspökre, Csanád m. 106

- Shvoy Lajos püspökre (1943–1961) 100

emlékhelyek, szent Jakab, Magyarország 547

emlékiratok, Lendvay József, reformkor 31

emlékkonferencia ld.

Bátaszéki Emlékkonf.

Glattfelder Gyula-Emlékkonf.

Kunszentmártoni Emlékkonf.

emlékkönyv

- Márton Áron 378

- Simor János 113

emlékszám, „Baranya”, folyóirat,

pápalátogatás 70

emlékülés, Fraknói Vilmos, (1993) 136

emlékünepségek, Giesswein Sándor

(1993) 137

ének, egyházi, „Boldogasszony Anyánk ...” 9

Eördögh István, ism. 91

Eötvös Józsefhez, levél, Scitovszky János

prímástól (1848) 247

építéstörténet

- Szer monostora 440

- Tiszaújfalu, zárdatemplom

(1928–1943) 370

Erdély

- Báthory- cs., valláspolitikai 493

- Észak-Erdély

- görögkatolikus román egyházmegyéek

(1940–1944) 99

- zsidó hitközségek (1940–1944) 262

- evangélikus egyházker., zsinat-presbiteri

(1919–1932) 459

- felekezeti iskolaügy (1918–2001) 502

- Ferencz József unitárius pp

(1835–1928) 524

- főrabbinátus (1754–1877) 497

- IKE-konferenciák (1945 után) 158

- iskolaügy, felekezeti (1918–2001) 502

- judaisztikai anyag, könyvtárak

(1800-ig) 176

- katolicizmus megújítása, Antonio
Possevino 60

- Mezőség, premontrei prépostság 491

- misszionáriusok jelentései 271

- tanulmánygyűjtemény 334

- vallási türelem 151

- valláspolitikai

- Báthoryak 493

- Staatsrat-é (1771–1772) 383

- vallástörténet 151

- vallásügy (1765–1773) 496

- zsidó oktatásügy =1780–1913) 153

erdélyi fejedelemség, felekezeti együttélés 108

Erdélyi Püspökség, templomok, középkor 274

erdélyiek, pietizmus, Halle (No.) 536

Erdőd

- zsinat, Philipp Melanchthon, Drágfi Gáspár
(1545) 236

erény, irgalmasság, Árpád-kor 11

érsek(ek)

- Batthyány József, Esztergom,
egyházlátogatási jegyzőkönyvek 309

- Esztergom, névtár 390

- esztergomi és krakkói püspök, vita (14.
sz.) 124

- Grösz József, esztergomi 72

- Haynald Lajos

- és Lady Blennerhassett, barátság 195

- Kalocsa, közéleti - politikai szerep 196

- Kalocsai főem. (1000–1526) 50

- Klobusiczky Péter, kalocsai

(1752–1843) 281

- Robert, oklevelek (1226–1239) 173

- Széchényi György 517

- Szmrecsányi Lajos, Eger 197

Érseki Levéltár

- Gyulafehérvár (Alba Julia, R.) 350

- dokumentumok (1848–1849) 312

érsekség(ek)

- Esztergomi

- birtokok 517

- és Kalocsai Érsekség, viszony (13. sz.
elejei) 37

- vikáriátus, hódoltsági 518

Érsekvadkert

- elemi népiskola, római katolikus, adattár
(1713–1950) 429

Erzsébet, Árpád-házi sz., tisztelt, Kolumbia
(Kol.) 375

esperes(ek)

- Ribóssy József, Nagysárrét 54

esperességek (főesperességek)

- Főesperesi Levéltár, Hajdúdorog 485

- főesperesség

- Bars, egyházlátogatási jegyzőkönyvek 142
- Győr, egyházközségek 30

Esterházy János 436

Esty Miklós irathagyatéka, egyháztörténet (1945–1973) 523

Esztergom

- Balassi Bálint Múzeum, sírlap, tárcsás kereszt 22
- birtokok, érsekségi 517
- Egyháztörténeti Konferencia (1991) 87
- Főem., Tanácsköztársaság (1919), dokumentumközlés 346
- helynökségi bíróság, jegyzőkönyv 175
- Prímási Levéltár, címerkutató 234
- vagy Toronto (Can.), METEM szülővárosa ? 286
- vikáriátus, hódoltsági 518

Esztergomi Érsekség ld. *érsekségek*

Eucharisztia-oltár, táblakép, Sassetta István

- Szépművészeti Múzeum, Budapest 36

Európa

- Kelet-Közép-Európa
- társadalomtörténeti atlasz 104
- vallástörténeti atlasz 104
- Oltáriszentség-tiszteletm középkor 417

európai és magyar egyházmegyéik, alakulás (1990–2000) 354

evangélikus egyház ld. egyház, evangélikus évkönyv

- Regnum, egyháztörténeti, magyar katolikus történészek 121
- Szent Gellért Hittudományi Főiskola 230
- Szent Margit Gimnázium, Budapest 509

Ezeréves Pannonhalma ld. MEV 8 (1996)

F

Fábray Antalra, emlékezés 331

falképek, Szt. László-legenda, középkor 118

falusi templomok, adattár, középkor 466

Fancsali Andrásné, közrem. 512

Fáy Zoltán

- ism. 449
- szerk. 385

Fazekas Csaba, ism. 450

figyelem ld. egyházfigyelem

fejedelemség, erdélyi, felekezeti együttélés 108

Fejér Lipót, ism. 533

Fejérvári Boldizsár, ford. 467

feladatgyűjtemény

- egyháztörténeti 516
- történelmi 516

feldolgozás, egyházlátogatási jegyzőkönyvek 186

Feldtáner, Oscar, ism. 69

felekezeti

- együttélés, erdélyi fejedelemség 108
- iskolaügy, Erdély (R.) (1918–2001) 502

felhívás, Horváth Mihály, autonómia-kongresszus (1849) 407

feloszlás

- ferences kolostor, Szécsény (1950) 402
- szerzetesrendek (1950) 423

Ferences

- Harmadik Rend, Szeged (1919–1944) 279
- kolostor, Szécsény, feloszlás (1950) 402
- könyvtár, Csíksomlyó 448
- krónika, alvinci 16
- Rend, Baja, Historia Domus (1694–1950) 90
- Rendház
- Baja, házfőnökök, adattár 480
- Kecskemét, helytörténet (1644–1950) 146

ferencesek, Gyöngyös 449

Ferencz József püspök, unitárius, Erdély (1835–1928) 524

férfirendek, utánpótlás, Lengyelország (L.) 168

festőművész, Hosszú Márton, XI. Pius pápa, arckép 313

Fiatalkor Egyháztörténészek Találkozója, Miskolc (1997) 301

folyóirat

- „Acta Historica”, Acta Universitatis Szegediensis de József Attila 119
- „Aetas” 52
- „Baranya”, emlékszám, pápalátogatás 70
- „Jerusalem” 167
- „Regnum”, repertórium (1936–1946) 122
- „Studia Judaica” 115
- „Studia Nova”, Károlyi Gáspár Ref. Egyetem Tudományos Közleményei 356

Font Zsuzsa, ism. 536

fordította

- Bogyay Tamás 53
- Bratinka József 246
- Gábor Bálint József 275
- Petrovics István 61
- Somorjai Ádám 184, 199, 203
- Szörényi László 245
- Vigh Éva 314

ford., átdolg. Mader Béla 61

Förös Ferenc, Otrókoci ld. Otrókoci Főris Ferenc

forrás

- adventista egyház, Pécel, irattár 403
- Békés megyei Levéltár, Karácsonyi János pályája 240
- búcsújárás, barokk kor 17
- egyházi, levéltári, Hódospáncs 110

- egyházi népesség, Mezőkövesd és környéke (19. sz.) 34
- görögkeleti m. egyházak, Nagyvárad (Oradea, R.), forrás (1793–1847) 194
- keresztes háborúk 486
- levéltár, egyházi ügyek kongregációja, magyar egyháztörténet (1803–1903) 91
- Pannonhalmi Főapátság Levéltára (1579–1924) 221
- Pannónia, kereszténység (4–8. sz.) 20
- Püspöki Levéltár, Arad (R.) 56
- vatikáni, Magyarország elleni intervenció (1919) 128
- főapátságok ld. apátságok, főapátságok
- főegyházmegye ld. Esztergomi, Kalocsai
- főesperesség ld. esperességek, főesperességek
- főiskola ld.
- Magyar Jezsuita Rend Hittudományi Szent Gellért Hittudományi főiskolai évkönyv ld.
- Szent Gellért Hittudományi Főiskola, évkönyv
- főkönyvtár, Benedek Rend, Pannonhalma, RMK 229
- főszékeskáptalan ld. Kalocsa
- Földeák**
  - templombúcsú (1848) 526
- földi-, égi szféra, összekötő, szent lépcsők 55
- földrajz, történeti, Váci em. 296
- főpapi temetési szertartások és halotti címerek (18–19. sz.) 57
- főpapok, Eger, irodalompártolók, barokk kor 336
- főrabbinátus, Erdély (1754–1877) 497
- főszékeskáptalan ld. káptalanok, főkáptalanok, főszékeskáptalanok
- Fraknói Vilmos
  - ism. 239
  - Római Lengyel Akadémia, lengyel történészek 199
- Fraknói Vilmos-emlékülés (1993) 136
- Frankl Vilmos ld. Fraknói Vilmos
- Franzen, August, ism. 467
- Frojimovics Kinga, ism. 258

G

- Gaál György, ism. 511
- Gábor Bálint József, ford. 275
- Gabriel Asztrik
  - bibliográfia, egyháztörténet 61–62
  - ism. 139
  - születésnap, köszöntés 330
- Gacsári Kiss Sándor, ism. 411
- Gál Miklós, unitárius 311
- Galcsik Zsolt, ism. 148

- Gállocs népessége (1747–1989) 95
- gályarab, Otrókoci Főris Ferenc, Róma (Ol.) 325
- gályarabper, jegyzőkönyvek (1674) 551
- Gapsky, Henryk, ism. 168
- gazdálkodás
  - Benedek Rend, Pannonhalma
  - (18. sz. közepe) 213
  - (1945 tavasza) 224
- Géczi Lajos, ism. 254
- Geiszbühl Mátyás börtönlelkész, Sopronkőhida 428
- Gellérd Imre, ism. 539
- Gellért, szt. 94
- genfi iratok, egyházi embermentés, Győr em. (1944–1945) 431
- Gerevich Tibor, Magyar Történeti Intézet, Róma (Ol.) (1924–1926) 225
- Gergely Jenő, ism. 88, 117, 170, 381
- Gerics József, ism. 257
- Giesswein Sándor, emlékünnepek (1993) 137
- Gilicze László, közreadó 145
- gimnázium(ok)*
  - bencés
  - Buda 522
  - Budapest, iskolatörténet 164
  - Csepel, iskolatörténet 164
  - Sopron, iskolatörténet 164
  - és egyetem, Nagyszombat (Trnava, Szl.), anyakönyv (17. sz.) 495
  - és misszió, jezsuita alapítás, Székelyudvarhely (Odorhei, R.) (1651) 152
  - katolikus, Nyíregyháza, iskolatörténet (1921–1997) 443
  - Szent Margit, Budapest, évkönyv 509
- Glant Tibor, ism. 413
- Glattfelder Gyula püspök
  - emlékkonferencia 107
  - Temesvár (Timișoara, R.), sajtóvisszhang 243
- gondolkodás, egyház, állam, Magyarország, középkor 257
- gondozás, lelki
  - szórvány magyarság 156
  - Brazília 206
  - Olaszország 204, 252
- Gömör m. 337**
  - Harmac (Szl.) 337
- Gömörpéterfalva** (Petrovce, Sl.), jogi néphagyományok 337
- görög katolikus(ok)
  - életsorsok 447
  - Görömböly, egyházközség (18. sz.) 238

- Kárpátalja, egyház, visszaemlékezések (1944–1992) 180
- Körös, em. felállítása (1775–1779) 316
- Makó, egyházközség, egyházlátogatás (1844) 64
- Miskolc, görög katolikusok és ortodoxok (18. sz.) 259
- Nagyvárád (Oradea, R.)
  - em. felállítása (1775–1779) 316
  - püspökség
  - birtokai (18–19. századorduló) 475
  - ortodoxia, Magyarország (16–20. sz.) 154
  - román egyházmegyéek, Észak-Erdély (1940–1944) 99
  - Szamoshat (Szatmár m., R.) 476
- görögkeleti
  - egyházközség, magyar, Nagyvárád (Oradea, R.), forrás (1793–1847) 194
  - közösség, Balassagyarmat 315
  - plébániatörténet, magyarországi románok (1792–1848) 56
- görögkeleti ld. még ortodox
- Görömböly, görög-katolikus egyházközség (18. sz.) 238
- Grassalkovich I. Antal, templomépítő (18. sz.) 394
- Gregoriana ld. Pápai Gergely Egyetem
- Grósz József érsek 72
- Gyöngyös, ferencesek 449
- Győr em.
  - embermentés, egyházi, genfi iratok (1944–1945) 431
  - főesperesség, egyházközségek 30
  - Szombathely, zsinat (1579), Draskovich György 193
- Gyula
  - plébániaalapítás, evangélikus 462
  - Püspöki Helynökség (1921–1924) 219
- Gyulafehérvár (Alba Julia, R.)
  - Érseki Levéltár 350
  - dokumentumok (1848–1849) 312
- gyűjtemények
  - prédikációk, unitárius 539
  - történeti, Baptista Egyház 323
  - ld. még: térképgyűjtemények
- Gyürki László, kiadó 512

H

- H. N. Adventista ... ld. Adventista egyház
- habánok ld. Hutteri testvérek
- hagyomány
  - délszláv, Cirill és Metód 172
  - és haladás, iskolaügy (17. sz.) 456
  - magyar protestáns kollégiumok, középkor 58

- Hajdúdorog, Főesperesi Levéltár 485
- "haladó katolikus", Szekfű Gyula 545
- halálközeli ritusok, keresztény, közelállók teendői, késő-középkor 235
- Halle (No.)
  - pietizmus, erdélyiek 536
- halotti címerek és szertartások, főpapi temetés (18–19. sz.) 57
- Hám János emlékezete 343
- Harangozó Ferenc, ism. 512
- Harmac (Szl.), Gömör m., jogi néphagyományok 337
- Harmadik Rend ld. Ferences Harmadik Rend
- hasznosítás, könyvtártörténeti, egyházlátogatási jegyzőkönyvek 325
- hatalom megszilárdítása, módszertan 297
- hatás, Rerum Novarum, pápai körlevél, magyar társadalom 96
- háttér, társadalmi, egyházi iskolások (1990-es évek) 321
- Haudek Ágoston, Szent Anzelm Kollégium, bencés 216
- Haynald Lajos érsek
  - és Lady Blennerhassett, barátság 195
  - Kalocsa, közeleti - politikai szerep 196
- HEHA = Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány
  - alapítvány, egyháztörténeti kutatások 185
- Heltai Gáspár, unitárius arckép 453
- helynökségi bíróság, Esztergom, jegyzőkönyv 175
- helytörténet, Ferences Rendház, Kecskemét (1644–1674) 146
- hercegprímás, Scitovszky János 5
- Herman Ottó, parlamenti képviselő (1879–1897) 305
- Hervay Ferenc Levente, egyháztörténész, ciszterci, interjú 527
- Hetényi Varga Károly, ism. 92, 513
- Heves m., papság, szerzetesek - kormány, szembenállás (1956–1961) 220
- hidegháború idején, Magyarország, Szentszék, kapcsolat 314
- Historia Domus 295
  - Baja, Ferences Rend (1694–1950) 90
  - Balatonalmádi 19
- hiteleshely, Pannonhalma, Benedek Rend, középkor 212
- hitélet, Szeged-Tápe 387
- hitközségek, zsidó
  - Észak-Erdély (1940–1944) 262
  - Temesvár (Timișoara, R.), történet (1848–1918) 543
- Hittudományi

- Főiskola ld. Magyar Jezsuita Rend
- Hittudományi Főiskolája
- Szent Gellért Hittudományi Főiskola
  - Karok, magyar, professorok 7
- hitvallásos iskolák, Románia (1920–1940) 489
- hódoltság kora (török)
  - Esztergom, érsekség, vikáriátus 518
  - magyar reformáció 188
- Hódoscsépany, levéltári források 110
- Horváth
  - Árpád szerk., ism. 171
  - Mihály felhívása
    - Katolikus Autonomiai Kongresszus (1849) 265, 407
- Horvát-Szlavónia**
  - kíváncsolás, magyarok, Délkelet-Dunántúlról (1860–1914) 332
- Hosszú Márton, festőművész, XI. Pius pápa, arckép 313
- Hölvényi György, sajtó alá rend. 232
- humanista, Pável Ágoston, kultúraszervező 6
- Hungarológiai Kongresszus, Róma (Ol.) (1996)
  - magyarság, kereszténység, kultúra 245
  - megnyitó beszéd 246
  - művelődés, kereszténység, magyar 251
- Hunyady-cs. 391
- Hutter Jakab 492
- hutteri testvérek, magyar kódexek 492

I

- Ignác, szt., loyolai 260
- IKE = Ifjúsági Keresztény Egyesület
- IKE-konferenciák, Erdély (1945 után) 158
- ikonográfia, Kármelhegyi Boldogasszony 46
- imádságok, achaikus, népi, Vajdaság (Vojvodina, Jug.) 384
- Imre
  - Mihály szerk., ism. 335
  - sz., magyar kultúrtörténet 487
- indulás, Monumenta Vaticana Hungariae Historiam Illustrantia (1882) 239
- interjú, Szilas László jezsuita történész 505
- internálás, Kriston Endre segédpüspök (1945) 347
- intervenció
  - magyar kormány, Vatikáni Zsinat (1870) 40
  - Magyarország ellen, vatikáni források (1919) 128
- intézetek, magyar, Róma (Roma, Ol.) (1895–1995) 445
- intézmények, oktatási, Újszeged, római katolikus egyházközség (1948-ig) 97
- irathagyaték ld. iratok
- iratok

- egyházközségi (1950-ig) 32
- genfi, egyházi embermentés, Győr em. (1944–1945) 431
- hagyaték, Esty Miklós, egyháztörténet 523
- ismeretlen, Pázmány Péter 264
- irattár, Pécel, adventista egyház, források 403
- Irgalmas Nővérek
  - szatmáriak, Kína 521
  - szécsényiek 148
- irgalmasság erénye, Árpád-kor 11
- irodalmi munkásság, premonstreiek, Magyarország, középkor 24
- irodalompártoló főpapok, Eger, barokk kor 336
- iskola (iskolák)
  - állami, vallásos nevelés (1949–1950) 38
  - államosítás, Slachta Margit (1948) 41
  - egyházi
    - iskolatörténet (1948–1998) 244
    - védelmében, tüntetés, Sopron (1948) 267
  - és könyvtárak, evangélikus egyház (16–18. sz.) 395
  - és tudomány-reformok, Brassai Sámuel (19. sz.) 498
  - hitvallásos, Románia (1920–1940) 489
  - keresztény, szokásrend, keresztény 292
- Iskoladráma és a barokk, konferencia, Eger (1994) 163
- iskolai
  - és tudományos reformtörekvések, Brassai Sámuel (19. sz.) 498
- krónika, Miasszonyunkról Nev. Szegény Iskolanővérek, Baja (1936–1948) 272
- lap, „Baráti Tudósító”, Marianum, Kolozsvár (Cluj-Napoca, R.) 248
- iskolások, egyházi, társadalmi háttér (1990-es évek) 321
- iskolatörténet
  - bencés gimnázium
    - Budapest 164
    - Csepel 164
    - Sopron 164
  - egyházi iskolák (1948–1998) 244
  - katolikus gimnázium, Nyíregyháza (1921–1997) 443
  - Kolozsvár (Cluj-Napoca, R.), unitárius kollégium 439, 511
  - magyar
    - barokk kor 125
    - katolikus (1945–1975) 149
  - Mezőkövesd (19. sz. közepéig) 126
  - Szécsény, Izraelita Hitközségi Elemi Népiskola (1870–1925) 533
- iskolaügy

- Benedek Rend, Pannonhalma (1919-1948) 228
- Erdély, felekezeti (1918-2001) 502
- hagyomány és haladás (17. sz.) 456
- ism. az ismertetett művek szerzői, szerkesztői stb.
- Bahlcke, Joachim 516
- Balogh Margit 170
- Bárdos István szerk. 87, 187
- Beke Margit 234
  - kötetgondozó 278
  - szerk. 87, 187
- Békés Gellért szerk. 171
- Bertényi Iván szerk. 277
- Berzeviczy Klára 510
- Bilkei Irén 532
- Bitskey István 336
- Blazovich László 254
  - szerk. 359
- Boba Imre 338
- Borovi József közreadó 325
- Bowden, H. W. 302
- Bucelin, Gabriel 94
- Bura László 111
- Campbell, Hamish 275
- Csergő Benedek 248
- Demeter József 76
- Diós István szerk. 303
- Dóka Klára 51, 307-308
  - szerk. 112, 186, 277, 304
- Eördögh István 91
- Fejér Lipót 533
- Font Zsuzsa 536
- Fraknói Vilmos 239
- Frojimovics Kinga 258
- Gaál György 511
- Gabriel Asztrik 139
- Galcsik Zsolt 148
- Gapsky, Henryk 168
- Géczi Lajos 254
- Gellérd Imre 539
- Gergely Jenő 88, 117, 170
- Gerics József 257
- Harangozó Ferenc 512
- Hetényi Varga Károly 92, 513
- HorváthÁrpád szerk. 171
- Imre Mihály szerk. 335
- Jákli István 141, 333
- Jakó Zsigmond 334
- Kapocs Nándor kiadó 90
- Katona István 537
- Katonáné Szentendrey Katalin 276
- Kis Bálint 145
- Kiss Domonkos 229
- Kitka, Ioann 508
- Komoly Pál 114
- Kosza László 52
- Kőhegyi Mihály kiadó 90
  - szöveggond. 272
- Körmendy József 357
- Kredics László 147
  - munkatárs 308
- Kristó Gyula 86
- Lábady Károly 165
- Lestyán Ferenc 275
- Magyar László 358
- Makk Ferenc 86
- Merk Zsuzsa szöveggond. 272
- Mészáros István 149, 164
- Nagy Janka Teodóra 337
- Nagy Mihály 30
- Németh J. László 516
- Ónody Olivér 206
- Orbán Imre 50
- Oscar Feldtänzer 69
- Ökrész Károly 166
- Pál József 274, 279
- Patkóné Kéring Mária összeáll. 306
- Puskely Mária 233
- Rácz Imre 110
- Rónay Jácint 232
- Robotka Csaba 516
- Ságvári Ágnes szerk. 255
- Sándor Frigyes 296
- Sasvári László 514, 538
- Solymosi László 147
- Somorjai Ádám 89
  - szerk. 227
- Sümegh László 509
- Szabadfalvi József 305
- Szabadi Sándor 144
- Szabó Attila 145
- Szili Ferenc 332
- Szittyay Dénes 150
- Takács Imre 231
- Tomisa Ilona 142
- Tomisa Ilona 309
- Tóth István György 271
- Tökés László szerk. 143
- Török József 72
- Udvardy József 73
- Unghváry Sándor 188
- Varga Lajos 296, 540
- Varga László 228
- Vidlics Ferenc 223
- Zombori István 89, 150
- ismeretlen iratok, Pázmány Péter 264
- Isteni Megváltó Leányai, női szerzet
  - kapcsolat: Mindszenty József, Apor Vilmos 371 .

Isteni Megváltóról Nevezett Irgalmasnővérek,
szerzet
- Sopron (1863-1950) 348
István, I., m. kir., szt.
- az ember 333
- magyar nevelésügy, kezdetek 93
Ivánkoviits János pp, szegedi évek 477
Izrael (Izr.), múzeumok, egyháztörténeti
emlékek 249
izraelita Hitközség Elemi Népiskola,
Szécsény 533

J

Jakab, szent
- emlékhelyek, Magyarország 547
- legendák, zárándokhely, Compostella
(Sp.) 190
Jákli István, ism. 141, 333
Jakó Zsigmond, ism. 334
Janka György szerk. 484
Járdánháza, egyházi levéltári források 110
Jászkisér, egyháztörténet, római
katolikus 503
Jász-Nagykun-Szolnok m., szerzetes rendek
(1920-1950) 44
Jegó Ézsaiás, napló (1821-1849) 63
jegyzőkönyvek
- egyházlátogatási
- Batthyány József 314
- feldolgozása 186
- forrás, Püspöki Levéltár, Székesfehérvár
(1778-1868) 84
- főesperesség, Bars (1647-1674) 142
- katalógus
- Kalocsa főem. 304
- Székesfehérvár em. 307
- Vác em. 306
- Veszprém em. 308
- könyvtártörténeti hasznosítás 325
- gályarabper 551
- helynökségi bíróság, Esztergom 175
- közgyűlési, Solt em. (1817-1831) 430
- Magyar Katolikus Püspökkari
Tanácskozások
- (1919-1944) 168
- (1945-1948) 278
- Paritásos Bizottság (1950) 33
jelentés(ek)
- katonai, vallás és oktatás, Dunántúl
(1810-1812) 320
- misszionáriusok, Erdélyről,
Magyarországról 271
- Prazsák Mihály békepap, Szeged
(1952) 182
Jerusalem", folyóirat 167

Jezsuita
- Ábel Ferenc misszionárius, szlovák 525
- egyháztörténész, Szilas László, interjú 505
- gimnázium és egyetem, anyakönyv
- Nagyszombat (Trnava, Szl.) (17. sz.) 485
- misszió
- Kecskemét (1633-1635) 473
- Veszprém (1649-1677) 361
- misszió és gimnázium
- alapítás, Székelyudvarhely (Odorhei, R.)
(1651) 152

jezsuiták

- Magyarországon (1773) 474
- Pozsony (Bratislava, Sl.) (1635-ig) 342
- Szatmárnémeti (Satu Mare, R.)
(1581-től) 2

Jézus Társasága Gimnáziuma, Buda 522

jogi néphagyományok

- Gömör m. 337
- Gömörpéterfalva (Petrovce, Sl.) 337
- Harmac (Sl.) 337

Johannes Longinusz ld. Dlugosz, Jan

Jordán

- Emil alapító, Szent Gellért Kolostor,
Brazília 218
- Sándor, nekrológ 377

Józán Miklós, unitárius 311

József, II., betelepítések, Bácska (1784) 69

judaisztikai

- anyag, könyvtárak, Erdély (1800-ig) 176
- Konferencia ld. Nemzetközi ..

Jugoszlávia

- adventista egyház (1900-1918) 397.

K

Kalapis Zoltán ism. 441

Kalocsa

- érsekség
- birtokok (18-19. sz.) 177
- egyháztörténet 537
- és Esztergomi, viszony (13. sz. eleje) 37
- főegyházmegye
- egyházlátogatási jegyzőkönyvek
katalógusa 304
- egyháztörténet 537
- érsekek (1000-1526) 50
- Haynald Lajos érsek, közéleti - politikai
szerep 196
- Klobusiczky Péter érsek
(1752-1843) 281
- Szent István-napok
- (1993) 135
- (1994) 162
- Főszékesegyházi Könyvtár, térképek 389
- főszékeskáptalan

- középkor 29, 73
  - levéltár 386
  - kanonok(ok), Prohászka Ottokár kinevezései, névtár 425
  - kapcsolat
    - Apor Vilmos és Isteni Megváltó Leányai, női szerzet 371
    - Demeter szent és magyar korona 471
    - Károlyi Mihály és Szentszék 401
    - kereszténység és magyar művelődéstörténet 102
    - magyar - olasz 445
    - magyarok, Kelethez - Nyugathoz 187
    - Magyarország, Szentszék, hidegháború idején 314
    - Mindszenty József és Isteni Megváltó Leányai, női szerzet 371
    - osztrák-magyar protestáns 438
    - Rómával, Szent László kora, politikai viszonyok 339
    - Sacra Rituum Congregatio és katolikus egyház 362
    - Szentszék és Egyházmegyei Központ, Szeged 544
    - Szirmiummal és Szlavóniával, Szventopolk és Metód 172
  - Kapocs Nándor, kiadó, ism. 90
  - kápolna (kápolnák)
    - Buda, királyi, Nagy Lajos I., m. kir. 191
    - Kunszentmárton 468
    - Székesfehérvár, Szt. Demeter- 35
  - Kapornak, konvent, levéltár, oklevelek 532
  - káptalan(ok), főszékeskáptalanok
    - Buda, protokollum, oklevelek, Békés m.-re 463
    - Kalocsai Főszékeskáptalan, középkor 29
    - Szepességi, lengyelek (14. sz.) 174
  - Kara Murteza pasa tornya, Székesfehérvár, műemlékek 35
  - Karácson Imre, élete és munkássága 479
  - Karácsonyi János pályája, forrás, Békés megyei Levéltár 240
  - Kármelhegyi Boldogasszony, ikonográfia 46
  - Kármelita Rend
    - Kunszentmárton (1940-1990) 45
    - letelepedés (1850) 43
  - Károlyi Gáspár Református Egyetem Tudományos Közleményei, Studia Nova 356
  - Kárpátalja
    - görögkatolikus egyház, visszaemlékezések (1944-1992) 180
    - szeminárium és liceum (1776-1949) 157
  - katalógus
    - egyházlátogatási jegyzőkönyvek
      - Kalocsa főem. 304
      - Székesfehérvár em. 307
      - Vác em. 306
      - Veszprém em. 308
    - könyvtári, plébánia, Mezőkövesd (18. sz.) 328
  - katolikizmus, kis-, ruszin 508
  - katolicizmus
    - és Bessenyei György 282
    - megújítása, Erdély, Antonio Possevino 60
    - vagy protestantizmus, választút, Bajorország 542
  - Katolikus (ld. még: görög katolikus, római katolikus)
    - Autonómiai Kongresszus, Horváth Mihály püspök, Budapest (1849) 265, 407
    - békepapok, Magyarország (1950-1989) 273
    - egyetem ld. Pázmány Péter Katolikus Egyetem
  - Katolikus egyetem, Lublin (Lo.)
    - egyetemszervezés, Eger (1754-1948) 75
    - egyház
      - kapcsolat, Sacra Rituum Congregatio 362
      - magyar 89
      - (1944 után) 88
    - magyar - német, szociális kérdések, párhuzam (1891 előtt) 179
    - Magyarország (1919-1945) 381
    - segítség IX. Piusnak (1846-1878) 464
  - egyházköztség
    - civil szerveződés (1919-1944) 293
    - római, oktatási intézmények, Újszeged (1948-ig) 97
  - egyháztörténet 467
    - Szlovákia, kezdetektől 184
  - gimnázium, iskolatörténet, Nyíregyháza (1921-1997) 443
  - iskolatörténet, magyar (1945-1975) 149
  - lelkipásztorok, magyarok, Dél-Afriai Köztársaság (1960-1980) 285
  - mozgalmak, szociális irányú, Magyarország (1935-1949) 65
  - oktatás-nevelés, Zala m., reformkor 31
  - papképzés (1855-1918) 510
  - plébániatörténet, római, Szegvár 130
  - Püspökkari Tanácskozások, jegyzőkönyvek (1919-1949) 169
  - templom, Pakod (Zala m.) 352
  - történészek, magyar, Regnum, egyháztörténeti évkönyv 121
- katolikusok
  - és reformátusok, vallásügy, Magyarország, kora-újkor 310

- és templomaik, magyar, Egyesült-Államok 501
- görög katolikusok, Szamoshat (Szatmár m., R.) 476
- magyar, Egyesült Államok 501
- Katona**
  - Gyuláné ld. Katonáné Szentendrey Katalin
  - István, ism. 537
- katonai**
  - jelentés, vallás és oktatás, Dunántúl (1810-1812) 320
  - törzslap, Bjelik Imre tábori pp 409
- Katonáné Szentendrey Katalin, ism. 276
- Kazár, Nógrád m., anyakönyv (1695) 237**
- Kecskemét**
  - Ferences Rendház, helytörténet (1644-1950) 146
  - jezsuita misszió (1633-1635) 473
  - Szent Erzsébet-templom, templomtörténet 3
- kegyhely**
  - Altötting (No.), zarándoklat (1947) 353
  - Budakeszi, Makkos-Mária 28
  - Máriaradna 446
  - Mariazell (A.), búcsújárás, bátaszékiek 82
  - Radna, búcsújárás, radnaiak 47
  - Kelemen Miklós, ism. 453
- Kelet-Európa, kereszténység, Egyháztörténeti Konferencia, Lublin (Lo.) (1996) 250**
- Kelethez - Nyugathoz, kapcsolat, magyarok 187
- keleti**
  - egyházfegyelem, befolyás magyar zsinatokra 360
  - kereszténység, Szatmár m. (R.) 476
- képviselő, parlamenti, Herman Ottó (1879-1897) 305**
- kereszt(ek)**
  - Kunszentmárton 468
  - tárcsás, sírlap, Balassa Bálint Múzeum, Esztergom 22
- keresztény**
  - halálközeli rítusok, közelállók teendői, késő-középkor 235
  - iskola, keresztény szokásrend 292
  - szerzetesség 233
  - szokásrend, keresztény iskola 292
- kereszténység**
  - államiság, Baranya m. 534
  - és kultúra, magyar, kongresszus 134
  - és magyar művelődéstörténet, kapcsolat 102
  - és szabadság, Pax Romana-kongresszus (Lillafüred,1992) 140
- Kelet-Európa, Egyháztörténeti Konferencia, Lublin (Lo.) (1996) 250
- keleti, Szatmár m. (R.) 476
- Örményország 478
- ld. még: ókereszténység
- magyar művelődés, Hungarológiai Kongr., Róma (Ol.) (1996) 251
- magyarság, kultúra, Hungarológiai Kongr., Róma (Ol.) (1996) 245
- Pannónia, források (4-8. sz.) 20
- keresztényszocializmus, Magyarország 117
- keresztes háborúk, források 486
- Keresztes Sándor, köszöntő 160
- késő-középkor, halálközeli keresztény rítusok, közelállók teendői 235
- kezdetek, magyar nevelésügy, Szent István 93
- kézirat, előkészítés, nyomdai korrektúra 15
- kéziratkatalógusok, Magyarország, egyházi könyvtárak 71
- kiadó**
  - Gyürki László 512
  - Kapocs Nándor, ism. 90
  - Köhegyi Mihály, ism. 90
- kiadványok, METEM (1989-1995) 269**
- Kína**
  - Irgalmas Nővérek, szatmáriak (1933-1973 ?) 521
  - magyar misszió, kiutasítás (1952) 385
- kinevezések, Prohászka Ottokáré, kanonokok, névtár 425
- "kirakatper", Mindszenty József 131
- királyi**
  - kápolna, Buda, Nagy Lajos, I., m. kir. 191
  - Katolikus Főgimnázium előbb: Római-Katolikus Püspöki Líceum
- királyok, magyar, apostoli cím 25, 26
- kis katekizmus, ruszin 508
- Kis Bálint, ism. 145
- Kisebbségi Önkormányzat ld. Ruszin
- Kisebbségi Önkormányzat
- Kiss Domonkos, ism. 229
- Kitka, Ioann, ism. 508
- kitüntetés, köszöntés, Pásztor Lajos 160
- kiutasítás, magyar misszió, Kína (1952) 385
- kivándorlás
  - Délkelet-Dunántúlról
  - Horvát-Szlavóniába (1860-1914) 332
  - Egyesült Államokba (1860-1914) 332
- kivégzett bácskai magyarok (1944) 181
- Klobusiczky Péter érsek, Kalocsa (1752-1843) 281
- kódex(ek)**
  - magyar, Hutteri testvérek 492
- kollégium ld. Szent Anzelm Kollégium
- kollégium(ok)

- protestáns, magyar, hagyomány, középkor 58
- unitárius, Brassai Liceum, Kolozsvár (Cluj-Napoca, R.) 511
- bencés, Szent Anzelm Kollégium, Haudek Ágoston 216
- kolostor ld. Szent Gellért Kolostor
- kolostor-alapítások, Ciszterci Rend (1142-1270) 79
- Kolozsvár** (Cluj-Napoca, R.)
  - kollégium, unitárius, iskolatörténet 439, 511
  - Nemzetközi Judaisztikai Konferencia (1995) 205
  - Szervátiusz Múzeum 531
  - templom, Szent Mihály, templomtörténet 442
- Kolumbia, Árpádházi szent Erzsébet-tisztelet** 375
- Komoly Pál, ism. 114
- konferenciák
  - Bátaszéki Cisztercita Emlék- 78-84.
  - Egyháztörténeti
    - Esztergom (1991) 87
    - Lublin (1996) 250
  - Glattfelder Emlék- 107
  - Ifjúsági Keresztény Egyesület 158
  - Iskoladráma és a barokk 163
  - Kunszentmártoni Emlékkonferencia 42-47
  - Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egylete 484
  - METEM-konferencia 287-296
  - Nemzetközi Judaisztikai Ülés 205
- Konföderáció ld. Szent Anzelm Konföderáció kongregáció ld.
- Bencés Kongregáció
- Egyházi Ügyek Kongregációja
- Magyar Bencés Kongregáció kongresszus ld.
- Hungarológiai Kongresszus
- Katolikus Autonomia Kongresszus
- Pax Romana-Kongresszus
- konvent(ek)
  - Kapornak, levéltár, oklevelek 532
  - Zalavár, levéltár, oklevelek 532
- kormány
  - magyar, intervenció, Vatikáni Zsinat (1870) 41
  - papság, szerzetesek, szembenállás, Heves m. (1956-1961) 220
- Kormos László, közreadó 145
- korona
  - magyar (1945-1878) 413
  - kapcsolat, szent Demeter 471
- korrektúra, nyomdai, kézirat előkészítés 15
- Kosztai László, ism. 52
- Kovács Sándor, szerk. 488
- Kőhegyi Mihály
  - kiadó, ism. 90
  - nekr. (1934-2001) 483
  - szöveggondozás 272
- Kölcsönkönyvtár ld. Olvasó Társaság és Kölcsönkönyvtár
- könyvek, egyháztörténeti, bibliográfia 253, 270, 300, 507
- könyvkultúra
  - Magyarország, Benedek Rend, középkor 211
  - papság, Csanád m., reformkor 327
- könyvtár(ak)
  - Budapest, Egyetemi Könyvtár, naplótöredék (Vidlics Ferenc) 223
  - Csiksomlyó, Ferences Könyvtár 448
  - Erdély, judaisztikai anyag (1800-ig) 176
  - és iskolák, evangélikus egyház (16-18. sz.) 395
  - Kalocsai Főszékesegyház Könyvtára, térképek 389
  - Mezőkövesd, plébániai könyvtár, katalógus (18. sz.) 328
  - Pannonhalma, Benedek Rend, Főkönyvtár, RMK 229
  - Putnok-Rimaszécs (Rimavská Seč, Szl.)
    - Olvasó Társaság és Kölcsönkönyvtár (1834-1863) 266
  - Róma (Roma, Ol.)
    - Lengyel Könyvtár 199
    - Pápai Könyvtár, pápaság történet 213
  - Váci em.
    - Egyházmegyei Könyvtár, térképgyűjtemény 159
    - plébánia-könyvtárak 289
- könyvtári katalógus, Mezőkövesd, plébánia (18. sz.) 328
- könyvtártörténeti hasznosítás, egyházlátogatási jegyzőkönyvek 325
- könyvek ld. egyháztörténeti könyvek
- körlevél, pápai, Rerum Novarum, hatása, magyar társadalom 96
- Körmendy József, ism. 357
- Körös**
  - görög katolikus em. felállítása (1775-1779) 316
- Körös - Tisza - Maros-köz, települések, középkor 359
- köszöntés (köszöntő)
  - kitüntetés, Pásztor Lajos 160
  - születésnap
    - Bogyay Tamás 19
    - Gábel Asztrik 330

- Keresztes Sándor 160
  - Lénárd Ödön 513
  - Lukács László 183
  - kötetgondozó, Beke Margit, ism. 278
  - követ(ek)
    - Párizs, V. László m. kir.-é, Villon kora 392
    - Pecorari, Jacob, ciszterci bíboros, pápai követ 80
    - Scitovszky János, hercegprímás, politikai arckép 5
  - követelmények, egyházközség-történet-írás 13
  - közelállók teendői, halálközeli keresztény ritusok, késő-középkor 235
  - közéleti - politikai szerep, Haynald Lajos érsek, Kalocsa 196
  - középkor
    - adattár, falusi templomok 466
    - címer- és egyháztörténet 8
    - Erdélyi Püspökség, középkor 274
    - Európa, Oltáriszentség-tisztelet 39
    - Kalocsai Főszékeskáptalan 29, 73
    - Körös - Tisza - Maros-köz 359
    - magyar egyháztörténet 444
    - Magyarország
      - állam, egyház, gondolkodás 257
      - könyvkultúra, Benedek Rend 211
      - magyar protestáns kollégiumok, hagyomány 58
      - Szent Vértisztelet 39
    - Pannonhalma, Benedek Rend, hiteleshely 212
    - Paradicsom, növényi szimbolika 541
    - Pest m., templomok 469
    - Szent László-legenda, falképek 118
  - közzgyűlési jegyzőkönyvek, Solt em. (1817-1831) 430
  - közigazgatás, Szabadka (Subotica, Jug.) (1428-1918) 358
  - közösség
    - és egyház 287
    - görögkeleti, Balassagyarmat 315
  - közreadó
    - Borovi József, ism. 325
    - Gilicze László 145
    - Kormos László 145
  - közrem.
    - Fancsali Andrásné 512
    - Udvari István 508
    - Várdy Béla 501
    - Zelles László 514
  - krakkói püspök és esztergomi érsek, vita (14. sz.) 124
  - Kredics László
    - ism. 147
    - munkatárs, ism. 308
  - Kristó Gyula, ism. 86
  - Kriston Endre segédpüspök internálása (1945) 347
  - krónika
    - alvinci, ferences (1688) 16
    - iskolai, Miasszonyunkról Nev. Szegény Iskolánövér, Baja (1936-1948) 272
  - kultúra és kereszténység
    - magyar, kongresszus 134
    - magyarság, Hungarológiai Kongresszus, Róma (Ol.) (1996) 245
  - kultúraszervező, Pálvel Ágoston, humanista 6
  - kultúrtörténet, magyar, szent Imre 487
  - kultusz ld. tisztelet
  - Kunszentmárton**
    - kápolnák, kereszt, szobrok, temetők 468
    - Kármelita Rend (1940-1990) 45
    - letelepedés (1850) 43
    - templomtörténet 27, 548
  - Kunszentmártoni Emlékkonferencia (1990) 42-47
  - kutatás(ok)
    - egyháztörténeti, HEHA-alapítvány 185
    - remetetelep, Tihany 21
  - küldetéstudat, ciszterci lelkiség 83
  - külföldi lelkipásztorkodás, római katolikus egyház 465
- L**
- Lábady Károly, ism. 165
  - Lajos, I., m. kir., Nagy, kápolna, Buda 191
  - Lakatos Andor, szerk. 386
  - Lakos Endre (1919-1969) 470
  - lap, iskolai, Baráti Tudósító, Marianum, Kolozsvár (Cluj-Napoca, R.) 248
  - Lászlai János, zarandokút, Egyiptom (1483) 418
  - László, I., m. kir., szent 116
    - követei, Párizs, Villon kora 392
    - törvénykönyvek 454
  - legenda
    - András-Zoerard, szt., származás 53
    - és valóság, Margit, szt., Árpád-házi 340
    - Szent István-legenda, nagyobbik, I. András, m. kir. 86
    - Szent László-legenda, falképek, középkor 118
    - Szent Jakab, zarandokhely, Compostella (Sp.) 190
  - Lele József, ism. 387
  - lelkész(ek)
    - egyetemi, katolikus, Magyarország (20. sz. első fele) 383
    - magyar, Róma (Ol.)
    - 1945-1963 500

- 1963-1973 546
 lelki gondozás
 - szórvány magyarság 156
 - Brazília 206
 - Olaszország 204, 252
 lelkipásztorkodás, római katolikus, külföld 465
 lelkipásztorok
 - Dél-Afriai Köztársaság, magyar, katolikus (1960-1980) 285
 - Nyárádszentmárton (Mitrești, R.) 76
 lelkiség, ciszterci, küldetésstudat 83
 Lénárd Ödön piarista tanár, születésnap, köszöntés 513
 Lendvay József, emlékiratok, reformkor 31
 Lengyel
 - Könyvtár, Róma (Ol.) 199
 - menekültek, Magyarország, katolikus egyház (1939-1945) 399
 lengyel történészek, Római Lengyel Akadémia, Fraknoi Vilmos 199
 lengyelek, Szepességi Káptalan (14. sz.) 174
 Lengyelország, férfirendek, utánpótlás 168
 lépcsők ld. szent lépcsők
 Lestyán Ferenc, ism. 275, 488
 letelepedés, kármelita rend, Kunszentmárton (1850) 43
 level(ek)
 - békepapoké, Magyarország (1953) 132
 - Mindszenty Józseftől, Pápai Magyar Egyházi Intézet, Róma (Ol.) 374
 - Roman garsteni apát, Pannonhalma, Bencés Misszió (1658) 222
 - Scitovszky János primástól Eötvös Józsefhez (1848) 247
 levéltár(ak)
 - Bács-Kiskun megyei Levéltár, zsidóüldözés, dokumentumok 255
 - Békés megyei Levéltár, forrás, Karácsonyi János 240t
 - egyházi
 - Magyarország, térképek (13-14. sz.) 51
 - térképgyűjtemények 112
 - ügyek kongregációja ld. ott
 - Gyulafehérvár (Alba Julia, R.), Érseki Levéltár (1848-49) 312, 350
 - Hajdúdorog, Főesperesi Levéltár 485
 - Kalocsa, székeskáptalani 386
 - Kapornak, konvent, oklevelek 532
 - Pannonhalmi Főapátság Levéltára, forrásközlések (1579-1924) 221
 - Sárospatak, Református Kollégium Levéltára, Rákóczi-iratok 451
 - Szent Bazil Rend, Máriapócs, monostor 67
 - Zalavár, konvent, oklevelek 532
 levéltári források, egyházi

- Arló, Borsodszentgyörgy, Hódoscsépány, Járdánháza 110
 lexikon ld. Magyar Katolikus Lexikon
 liceum és szeminárium, Kárpátalja (1776-1949) 157
 Lippay György egyházszervező 455
 Lillafüred, Pax-Romana kongr., (1992), kereszténység és szabadság 140
 Lonovics József püspök, Csanád m., emlékezés 106
 Loyolai szt. Ignác ld. Ignác, szt., loyolai
 Lublin (Lo.)
 - Egyháztörténeti Konferencia (1996), Kelet-Európa, kereszténység 250
 - Katolikus Egyetem 103
 Lukács László SJ, történész, születésnap, köszöntés 183

M

Madaras (Mádăraș, R.), egyháztörténet (1789-1835) 178
 Mader Béla, ford., átdolg. 61
 magyar
 - baptisták, Egyesült Államok 365
 - Bencés Kongregáció
 - Maurinus Breviárium 215
 - szerepe, Szent Anzelm Konföderáció, Róma (Ol.) 216
 - "Confessor", Kim Philby 155
 - egyházak, Nagyvárád (Oradea, R.) 143
 - egyházi emigráció, adatgyűjtés (1800-2000) 434
 - egyházközösségek
 - Egyesült Államok (1850-től) 241
 - görögkeleti, Nagyvárád (Oradea, R.), forrás (1793-1847) 194
 - egyháztörténet
 - disszertációk, Bécs (A.), egyetem (1831-1984) 133
 - forrás, levéltár, egyházi ügyek kongregációja (1803-1903) 91
 - középkor 444
 - tanulmányok, METEM Vázlatok, METEM Enciklopédia 48
 - és európai egyházmegyék, alakulás (1990-2000) 354
 - hittudományi karok, professzorok 7
 - intézetek, Róma 801.) (1895-1995) 445
 - iskolatörténet, barokk kor 125
 - katolikus
 - egyház 89
 - (1944 után) 88
 - iskolatörténet (1945-1975) 149
 - lelkipásztorok, Dél-Afriai Köztársaság (1960-1980) 285

- történeszek, Regnum, egyháztörténeti évkönyv 121
  - katolikusok és templomaik, Egyesült Államok 501
  - királyok
    - apostoli cím 25-26
    - István, I., szt. 86
    - Lajos, I., Nagy 191
    - László I., szt. 116
  - kódexek, hutteri testvérek 492
  - Kommunista Párt, Eger, egyházpolitika (1948) 373
  - kormány, intervenció, Vatikáni Zsinat (1870) 40
  - korona (1945-1978) 413
    - kapcsolat, szent Demeter 471
  - kultúra és kereszténység, kongresszus 134
  - kultúrtörténet, szent Imre 487
  - lelkészség, Róma (Ol.)
    - 1945-1963 500
    - 1963-1973 546
  - misszió, Kína, kiutasítás (1952) 385
  - misszionáriusok, első egyházközségek, Egyesült Államok 345
  - művelődés, kereszténység
    - Hungarológiai Kongresszus, Róma (Ol.) (1996) 251
  - művelődéstörténet és kereszténység, kapcsolat 102
  - német katolikus egyház, szociális kérdések, párhuzam (1891 előtt) 179
  - Nemzeti Függetlenségi Front, Mindszenty József, pásztorlevél (1945) 504
  - népszokások (16. sz. vége) 192
  - nevelésügy, kezdetek, Szent István kora 93
  - papság, üldöztetés (1948-1977) 349
  - protestáns kollégiumok, hagyomány, középkor 58
  - reformáció, török hódoltság alatt 188
  - szentek
    - Csúzy Zsigmond prédikációi 341
    - tisztelete, Brazília (20. sz.) 206
  - szórvány, lelki gondozás, Brazília 206
  - tagozat, Vatikáni Rádió 367
  - társadalom, hatás, Rerum Novarum, pápai körlevél 96
  - történelem, tankönyvek (1945-1975) 149
  - vallási élet, Egyesült Államok, századforduló 261
  - városok, vallásos társulatok, késő-középkor 318
- Magyar**
- Egyháztörténeti
    - Enciklopédia Munkaközösség ld. METEM
    - Évkönyv, Bogay Tamás emlékére 277
  - Vázlatok, előszó 120
  - Jezsuita Rend Hittudományi Főiskolája, Chieri (Ol.) 331
  - Katolikus Lexikon 303
  - Katolikus Püspöki Tanácsok, jegyzőkönyvek
    - (1919-1944) 189
    - (1945-1948) 278
  - kódex(ek), Hutteri testvérek 492
  - László, ism. 358
  - Nemzeti Függetlenségi Front és Mindszenty József (1945) 504
  - olasz kapcsolatok 445
  - Történeti Intézet, Róma (Ol.), Gerevich Tibor (1924-1926) 225
  - Zoltán, ism. 487
  - zsinatok, keleti egyházfegyelem befolyása 360
- magyarok**
- bácskaiak, kivégzettek (1944) 181
  - kapcsolat, Kelethez - Nyugathoz 187
- Magyarország**
- adventista egyház (1945-1958) 388
  - békepapok levelei (1953) 132
  - Bencés Kongregáció, birtokok (1848-1949) 207
  - bencés monostorok (10-16. sz.) 210
  - Benedek Rend
    - (10-16. sz.) 210
    - (20. sz.) 217
    - könyvkultúra, középkor 211
  - egyetemi lelkészségek, katolikus (20. sz. első fele) 383
  - egyház, állam, gondolkodás, középkor 257
  - egyházi
    - bíráskodás, középkor 379
    - könyvtárak, kéziratkatalogusok 71
    - levéltárak, térképek (13-14. sz.) 51
  - egyházközség és plébánia (1945 előtt) 288
  - egyháztörténet (1790-1992) 170
  - elleni intervenció, vatikáni források (1919) 128
  - emlékhelyek, szent Jakab- 547
  - görög ortodoxia (16-20. sz.) 154
  - jezsuiták (1773) 474
  - katolikus
    - békepapok (1950-1989) 273
    - egyház (1919-1945) 381
    - mozgalmak, szociális irányú (1935-1949) 65
  - keresztényszocializmus 117
  - lengyel menekültek, katolikus egyház (1939-1945) 399
  - Mária-tisztelet 9
    - Makkos-Mária 28

- némettség 437
- ókatolikus mozgalmak 127
- Oltáriszentség-tisztelet, középkor 39
- premontreiek, irodalmi munkásság, középkor 24
- remete, élete és kultusza
  - Benedek 410
  - Zoerard-András, szent 410
- román ortodoxok 283
- Szent Vér-tisztelet, középkor 39
- Szentszék, kapcsolat, hidegháború idején 314
- templomok, ruszin 538
- topográfia, települési és egyházi, középkor 408
- unitárius egyháztörténet (Trianon után) 263
- vallásügy, katolikusok és reformátusok, kora-újkor 310
- Wolfgang püspök, szt. 141
- zsidók összeírása (1944 április) 258
- magyarországi**
  - Egyházi Levéltárosok Egyesülete, konferencia 484
  - románok, plébániatörténet, görögkeleti (1792-1848) 56
- Magyarországról, misszionáriusok jelentései 271**
- Magyarpéterlaka (Petrilca de Mures, R.), református egyházközség 129**
- magyarság**
  - kereszténység, kultúra, Hungarológiai Kongr., Róma (Ol.) (1996) 245
  - szórvány, lelki gondozás 156
  - Brazília 206
  - Olaszország 204, 252
- Makk Ferenc, ism. 86**
- Makkos-Mária, kegyhely, Budakeszi 28**
- Makó, görögkatolikus egyházközség, egyházlátogatás (1844) 64**
- Margit, sz.**
  - Árpádházi
    - és Margit, sz., antiochiai, tisztelet, párhuzam 59
    - szentté avatás 340
    - valóság és legenda 340
  - antiochiai
    - és Margit, sz., Árpádházi, tisztelet, párhuzam 59
    - legenda 416
- Máriacell ld. Mariazell**
- Máriakálnoki Vendégház 291**
- Máriapócs, monostor, Szent Bazil Rend, levéltár 67**
- Máriaradna, kegyhely 446**
- Mária-tisztelet**
  - Magyarország 9
  - Makkos-Mária 28
  - pócsi, Venetoban (Ol.) 369
- Mariazell (A.)**
  - kegyhely, búcsújárás, bátaszékiek 82
- Maros-köz - Körös - Tisza, települések, középkor 359**
- Márton**
  - Áron- emlékkönyv 378
  - József, szerk. 378
- Mártonfalva ld. Kunszentmárton**
- Mátyás, I., m. kir., utódlás 391**
- Maurinum ld. Maurinus Breviárium**
- Maurinus Breviárium, Magyar Bencés Kongregáció 215**
- mecenatura ld. irodalom pártolás**
- megalakulás, METEM, tevékenység 12**
- megemlékezés, Bíró Vencel piarista 322**
- megnyitó beszéd, Hungarológiai Kongresszus, Róma (Ol.) (1996) 246**
- megszilárdítás, hatalom, módszertan 297**
- megtorlás, diáksztrájk, Zalaegerszeg (1948) 297**
- megújuló egyház és társad., Pax Romana-kongr. (Szombathely-Vép, 1993) 171**
- Melanchthon, Philipp, zsinat, Erdőd, Drágfi Gáspár (1545) 236**
- Merk Zsuzsa szövegmond., ism. 272**
- Mészáros István**
  - bibliográfia 382
  - ism. 149, 164
- METEM**
  - Akadémia-díj 68
  - Enciklopédia Munkaközösség, egyháztörténet, tanulmányok 48
  - Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, tanulmányok 48
  - megalakulás, tevékenység 12
  - kiadványok (1989-1995) 269
  - konferencia, 1., Budapest 287-296
  - kutatás, plébániatörténet 101
  - szülővárosa, Toronto (Can.) vagy Esztergom? 286
- Metód**
  - és Cirill, délszláv hagyomány 172
  - és Szventopolk, kapcsolat Szirmiummal és Szlavóniával 172
- MEV, előszó 1, 189, 209**
- Mezőkövesd**
  - és környéke, népesség, egyházi források, 19. sz. 34
  - iskolatörténet (19. sz. közepéig) 126
  - plébánia, könyvtári katalógus (18. sz.) 328
- Mezőség (Erdély), premontrei prépostság 491**

Miasszonyunkról Nevezett Szegény
   Iskolanővérek
   - Baja, iskolai krónika (1936–1948) 272
 Mindszenty József bíboros
   - Dél-Amerika (1975) 506
   - kapcsolat, Isteni Megváltó Leányai, női szerzet 371
   - „kirakatper” 131
   - levelek, Pápai Magyar Egyház Intézet (Róma, Ol.) 374
   - Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (1945) 504
   - Notre Dame Iskolák, Zalaegerszeg (1929–1948) 284
   - pástorlevél, Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (1945) 504
   - Santo Stefano Rotondo 528
   - szentbeszéd 380
 minoriták, Szent László Társaság 156
 misszió
   - jezsuita
   - Kecskemét (1633–1635) 473
   - Veszprém (1649–1877) 361
   - magyar, Kína, kiutasítás (1952) 385
 Mirzaty Dan zeneszerző, Ave Maria 298
 misekönyv, Missale Vitonianum, Pannonhalma (1781) 214
Miskolc
   - Fiatal Egyháztörténészek Találkozója (1997) 301
   - ortodoxok és görög-katolikusok (18. sz.) 259
 Missale Vitonianum, misekönyv, Pannonhalma (1781) 214
 misszió és gimnázium, jezsuita, alapítás, Székelyudvarhely (Odorhei, R.) (1651) 152
misszionárius(ok)
   - Ábel Ferenc, jezsuita, szlovák 525
   - jelentései, Erdélyről, Magyarországról 271
   - magyar, első egyházközösségek, Egyesült Államok 345
 módszertan
   - egyháztörténetírás 13
   - hatalom megszilárdítása 297
Molnár
   - B. Lehel, szerk. 488
   - Ferenc, ism. 436
Mona Ilona, ism. 435
 monasteriológia, Báta, Bátaszék, Zebegény 81
 monostor(ok)
   - Csolt (Békés m.), apátok (1222–1994) 351
   - Máriapócs, Szent Bazil Rend, levéltár 67
   - Magyarország, bencés (10–16. sz.) 210
   - Szer 440

Monumenta Vaticana Hungariae Historiam Illustrantia, indulás (1882) 239
Morávia története 338
 Mózes György, ism. 383
 mozgalom (mozgalmak)
   - katolikus, szociális irányú, Magyarország (1935–1949) 65
   - ókatolikus, Magyarország 127
   - román nemzeti, Arad (R.) (1877–1892) 396
 Muckenhaupt Erzsébet, ism. 448
 munkásság ld. irodalmi munkásság
 munkatábor és börtön, emlékezés 512
 munkatárs, Kredics László, ism. 308
 múzeumok ld.
   Balassi Bálint Múzeum, Esztergom
 Izrael, egyháztörténeti emlékek 249
 műemlékek
   - Székesfehérvár
   - Kara Murteza pasa tornya 35
   - Szent Demeter-kápolna 35
 művelődéstörténet, magyar, és kereszténység, kapcsolat 102

N

Nagy
   - Janka Teodóra, ism. 337
   - Lajos m. kir. ld. Lajos, I., m. kir., Nagy
   - Mihály, ism. 30
 nagyobbik Szent István-legenda, I. András, m. kir. 86
Nagykunság, szociográfia 388
Nagysárrét
   - Ribóssy József esperes 54
Nagyszombat (Trnava, Szl.)
   - gimnázium és egyetem, jezsuita, anyakönyv (17. sz.) 495
Nagyvárad (Oradea, R.)
   - görög-katolikus em. felállítás (1775–1779) 316
   - magyar egyházak 143
   - püspökség, római katolikus, birtokai (18–19. századforduló) 475
 Nagyvárad em.
   - dokumentumok (1692–1816) 364
   - névkönyv 208
 napló
   - Boros György unitárius pp (1926–1941) 488
   - Jegő Ézsaiás (1821–1849) 63
 naplótöredék, Egyetemi Könyvtár, Budapest 223
 napok ld. Szent István-napok
 nekrológ
   - Arató Pál SJ 109

- Békés Gellért 406
 - Benda Kálmán 138
 - Boba Imre 226
 - Jordán Sándor 377
 - Kőhegyi Mihály (1834–2001) 483
 - Pásztor Lajos 299
 - Scheffler János 298
 - Szántó Konrád 405
 - Szendrey Tamás történész 529–530
német
 - egyesítés (1996–2001) 515
 - magyar katolikus egyház, szociális kérdések, párhuzam (1891 előtt) 179
 Németh J. László, ism. 516
 németiség, Magyarország 437
 nemzeti mozgalom, román, Arad (1877–1892) 396
 Nemzetközi Judaiztikai Konferencia, Kolozsvár (Cluj-Napoca, R.) (1995) 205
népesség
 - egyházi források, Mezőkövesd és környéke, 19. sz. 34
 - Gálcs (1747–1989) 95
 néphagyományok, jogi, Gömör m.
 - Gömörpéterfalva (Petrovce, Sl.), Harmac (Sl.) 337
 népi imádságok, archaikus, Vajdaság (Vojvodina, Jug.) 384
 néprajz, vallási megnyilvánulások, Csanádi Püspökség 319
 népszokások, magyar (16. sz. vége) 192
 név- és címtár, Temesvári em. (Timișoara, R.) 550
 nevelés, vallásos, állami iskolák (1949–1950) 38
 nevelésügy, magyar, kezdetek, Szt. István 93
 névkönyv, Nagyvárad em. 208
névtár
 - anyakönyv, Kazár, Nógrád m. (1695) 237
 - érsekek, Esztergom 390
 - kanonokok, Prohászka Ottokár kinevezései 425
 - plébániák, Sárköz (Kalocsa) 427
 - prépostok (1581–1945) Arad (R.) 499
 női szerzetek ld. szerzetek, női
 Norbert, szt., rendalapító, Premontrei Rend 275
 Notre Dame Iskolák, Zalaegerszeg, Mindszenty József (1929–1948) 284
 növényi szimbolika, Paradicsom, középkor 541
 Nyárádszentmárton (Mitrești, R.), lelkipásztorok 76
Nyitra
 - püspökség, birtokok (18–19. századforduló) 420

Nyitra nagykér (Veliki Kyr, Sl.)
 - plébániatörténet 98
 - településtörténet 98
 nyomdai korrektúra, kézirat előkészítés 15
 Nyugathoz – Kelethez, kapcsolat, magyarok 187

O

ókatolikus mozgalmak, Magyarország 127
 ókereszténység, Pannónia 74
oklevelek
 - Békés megyére, budai káptalan protokollumában 463
 - Kapornak konvent, regeszták 532
 - Robert érseké (1226–1239) 173
 - Zalavár konvent, regeszták 532
 oktatás és vallás, Dunántúl (1810–1812), katonai jelentés 320
 oktatás-nevelés, katolikus, Zala m., reformkor 31
 oktatási intézmények, római katolikus egyházközség (1948-ig) 97
 oktatásügy, zsidó, Erdély (1780–1913) 153
 olasz-magyar kapcsolatok 445
 Oltáriszentség-tisztelet, középkor
 - Európa 417
 - Magyarország 39
 Olvasó Társaság és Kölcsonkönyvtár
 - Putnok – Rimaszécs (Putnok – Rimavská Seč, Sl.) (1834–1863) 266
 Ónody Olivér, ism. 206
 onomasztikon ld. névtár
 Orbán Imre, ism. 50
 ortodoxia, görög, Magyarország (16–20. sz.) 154
ortodoxok
 - és görög-katolikusok, Miskolc (18. sz.) 259
 - románok, Magyarországon 283
 osztrák-magyar protestáns kapcsolatok 438
 Osztrák Történeti Intézet, Róma (Ol.) 198
 Otrókoci Főris Ferenc gályarab, Róma (Ol.) 325

Ö

Ökrész Károly, ism. 166
 önkormányzat ld. Ruszin Kisebbségi Önkormányzat
Örményország, kereszténység 478
 Őrsi Julianna, ism. 388
összeáll.
 - Dóka Klára, ism. 307
 - Patkóné Kéring Mária, ism. 306
 összeírás, zsidók, Magyarország (1944 április) 258
 összekötő, földi, égi szféra, szent lépcsők 55

P

Pacud ld. Pakod

Pakod (Zala m.), katolikus templom 352

Pál József, ism. 274, 279, 412

pályakép, Karácsonyi János, forrás, Békés megyei Levéltár 240

Pannonhalma

- Bencés Misszió, Roman garsteni apát, levelek (1658) 222

- Benedek Rend 227, 412

- (1996-1996) 231

- főkönyvtár, RMK 229

- gazdálkodás (18. sz. közepe) 213

- hiteleshely, középkor 212

- iskolaügy (1919-1948) 228

- ezer éve ld. MEV 8 (1996)

- Főapátság, gazdálkodás (1945 tavasza) 224

- Missale Vitonianum, misekönyv (1781) 214

Pannonhalmi

- Évkönyv ld. Szent Gellért Hittudományi Főiskola, évkönyv

- Főapátság Levéltára, forrásközlések (1579-1924) 221

Pannónia

- kereszténység, források (4-8. sz.) 20

- ókereszténység 74

pápa ld. Pius, XI.

Pápai

- Gergely Egyetem, Róma (Ol.) (1931-1973) 202

- Könyvtár, Róma (Ol.), pápaságtörténet 213

- körlevél, Rerum Novarum, hatása, magyar társadalom 96

- követ, Jacob Pecorari ciszterci bíboros 80

- Magyar Egyházi Intézet, Mindszenty József-levelek 274

pápalátogatás, folyóirat, „Baranya”, emlékszám 70

pápaságtörténet, Pápai Könyvtár, Róma (Ol.) 213

papi sorsok, egyházi ellenállás (1945 után) 92

papképzés, katolikus (1855-1918) 510

papok, történetirő, Csanád em., adattár 49

papság

- Csanád m., könyvkultúra, reformkor 327

- magyar, üldöztetés (1948-1977) 349

- szerzetesek - kormány, szembenállás, Heves m. (1956-1961) 220

Paradicsom, növényi szimbolika, középkor 541

párhuzam

- Árpád-házi Margit és Antiochiai Margit, szentek tisztelete 59

- katolikus egyház, szociális kérdések, magyar - német (1891 előtt) 179

Paritásos Bizottság, jegyzőkönyvek (1950) 33

Párizs (Paris, Fr.)

- követek, László, V., m. kir.-é, Villon kora 392

- tanulmányok 139

parlament képviselő, Herman Ottó (1879-1897) 305

pártok

- Magyar Nemzeti Függetlenségi Front és Mindszenty József (1945) 504

Pásztó, plébániatörténet, ellenállás 372

Pásztor Lajos

- bibliográfia 160

- köszöntés, kitüntetés 160

- nekrológ 299

pasztoráció ld. lelki gondozás

pásztorlevél, Mindszenty József bíborosé

- Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (1945) 504

Patkóné Kéringer Mária összeáll., ism. 306

patrocíniumok és búcsúk, Egri em. (1746) 294

Pável Ágoston, humanista, kultúraszervező 6

Pax Romana-kongresszus

- Lillafüred (1992), kereszténység és szabadság 140

- Szombathely-Vép (1993), megújuló egyház és társadalom 171

Pázmány Péter

- ismeretlen iratok 264

- Katolikus Egyegym, egyháztört. disszertációk (1863-1993) 161

Pécel, adventista egyház, irattár, források 403

Pecorari, Jacob, ciszterci bíboros, pápai követ 80

Pécsi em., egyháztörténet 256

Pehm József ld. Mindszenty József

per

- gályarab-, jegyzőkönyvek 551

- Telegdi-család, Csanádi püspökség 254

Pest m., templomok, középkor 469

Pest-Buda, román egyház (1686-1688) 280

Petrovics István, ford. 61

Philby, Kim, magyar "Confessor" 155

piarista, Bíró Vencel, megemlékezés 322

pietizmus, Halle, erdélyiek 536

Pintér Gábor, szerk. 467

Pirigyi István, ism. 447

Pitvaros, tanulmányok 114

Pius pápa

- IX. magyar katolikus egyház segítsége (1846-1878) 464

- XI., arckép, Hosszú Márton festőművész 313

- XII., elleni vádak 344

plébánia

- alapítás, evangélikus, Gyula 462

- és egyházközség, Magyarország (1945 előtt) 288
- könyvtárak, Váci em. 289
- könyvtári katalógus, Mezőkövesd (18. sz.) 328
- névtár, Sárköz (Kalocsa) 427
- plébániatörténet
  - Magyarország, románok, görögkeletiek (1792–1848) 56
  - METEM-kutatás 101
  - Nyitranagykér (Veliki Kyr, Sl.) 98
  - Pásztó, ellenállás 372
  - Sajópüspöki (1270–1965) 519
  - Szegvár, római katolikus 130
  - Szentendre, római katolikus 317
  - Szőreg, római katolikus (1848–49) 421
  - Temerin (Jug.) 166
  - Újszentiván, római katolikus 461
- plébániatörténet-írás, követelmények 13
- pócsi Mária-tisztelet, Veneto (Ol.) 369
- politikai
  - arckép ld. arckép
  - közeleti szerep, Haynald Lajos érsek, Kalocsa 196
  - viszonyok, kapcsolat Rómával, Szt. László kora 339
- Porosz Történeti Intézet, Róma (Ol.) (1888–1936) 200
- Possevino, Antonio, Erdély, katolicizmus megújítása 60
- Pozsony (Bratislava, Sl.), jezsuiták (1635-ig) 342
- Prazsák Mihály békepap, Szeged, jelentés (1952) 182
- prédikáció(k)
  - Csúzy Zsigmond, magyar szentek 341
  - unitárius 539
  - ld. még: szentbeszéd
- prédikátor, Szőnyi Benjámin, református 335
- premontrei
  - prépostság, Mezőség (Erdély) 491
  - rend
    - alapító, szent Norbert 275
    - Magyarország, irodalmi munkásság, középkor 24
- prepost(ok), Arad m. (R.), névtár (1581–1945) 499
- prepostság, premontrei, Mezőség (Erdély) 491
- primás, Scitovszky János, levél, Eötvös Józsefhez (1848) 247
- Primási Levéltár, Esztergom, címerkutatás 234
- professzorok, hittudományi karokon, magyar 7
- Prohászka Ottokár
  - "római iskola" teológiája 398
  - székesfehérvári székeskáptalan 424
- protestáns
  - kapcsolatok, osztrák-magyar 438
  - kollégiumok, magyar, hagyomány, középkor 58
- protestantizmus vagy katolicizmus, választút, Bajorország 542
- protokollum, budai káptalan 463
- Puskely Mária, ism. 233
- Putnok–Rimaszécs (Putnok – Rimavská Seč, Sl.)
  - Olvasó Társaság és Kölcsonkönyvtár (1834–1863) 266
- püspök(ök)
  - krakkói és érsek, esztergomi, vita (14. sz.) 124
  - Bjelik Imre, katonai törzslap 409
  - Lonovics József, Csanád m., emlékezés 106
  - Scheffler János, Szatmár m. (R.) 111
  - Shvoy Lajos, emlékezés (1943–1961) 100
  - Szentábrahádi Mihály, unitárius (18. sz.) 419
  - Volka Ottó, Veszprém em. (1665–1720) 357
  - Wolfgang, szt., Magyarország 141
- Püspöki
  - Helynökség, Gyula (1921–1924) 219
  - Levéltár
    - Arad (R.), forrás 56
    - Székesfehérvár, egyházlátóhszádi jegyzőkönyvek
      - forrás (1778–1868) 84
  - Líceum ld. Római-Katolikus Püspöki Líceum ...
- Püspökkari Tanácskozások ld. Magyar Katolikus Püspökkari Tanácskozások
- püspökség(ek)
  - csanádi (17. sz.) 457
  - néprajz, vallási megnyilvánulások 319
  - Telegdi-cs., per 254
  - beszercebányai, birtokok (18–19. századforduló) 420
  - egri (17. sz.) 494
  - nagyvárad, római és görög katolikus, birtokai (18–19. századforduló) 475
  - nyitrai, birtokok (18–19. századforduló) 420
  - szepesi, birtokok (18–19. századforduló) 420
  - veszprémi, urbárium (1524) 147

R

rabbinátus ld. főrabbinátus
 Rácz Imre, ism. 110

- rádió ld. Vatikáni rádió
- Radna**, kegyhely, búcsújárás, radnaiak 47
- reformáció**, magyar, török hódoltság alatt 188
- református**
- egyházközség, Magyarpéterlaka (Petralica de Mures, R.) 129
  - egyházmegye, Békés-Bánát (1836) 145
  - egyháztörténet
    - Drávaszög 165
    - Tiszántúli egyházkerület (1944–1986) 415
    - Vác 426
  - és katolikusok, vallásügy, Magyarország, kora-újkor 310
  - Kollégium, Sárospatak, levéltár, Rákóczi-iratok 451
  - prédikátor, Szőnyi Benjámin 335
- reformkor**
- emlékiratok, Lendvay József 31
  - katolikus oktatás-nevelés, Zala m. 31
  - papság, Csanád m., könyvkultúra 327
- reformtörekvések**, Brassai Sámuel, iskolai és tudományos (19. sz.) 498
- régészeti kutatás**, remetetelep, Tihany 21
- Regnum**, egyháztörténeti évkönyv, magyar katolikus történészek 121
- „Regnum”, folyóirat, repertórium (1936–1946) 122
- remetek**
- Benedek, élete és kultusza Magyarországon 410
  - Zoerard-András, szent,
    - élete és kultusza Magyarországon 410
    - származás, legenda 53
- remetetelep**, Tihany, régészeti kutatás 21
- rendalapító**, Szt. Norbert, Premontrei Rend 275
- rendek** ld.
- Benedek
  - Ciszterci
  - Ferences
  - férfirendek
  - Kármelita
  - Szent Bazil
  - ld. még: szerzetek
- rendház(ak)**
- Ferences Rendház
    - Baja, házfőnökök, adattár 480
    - Kecskemét, helytörténet (1644–1950) 146
- repertórium**, „Regnum”, folyóirat (1936–1946) 122
- Rerum Novarum**, pápai körlevél, hatása, magyar társadalom 96
- részvétel, szabadságharc, Bácska-Bánát (1848–49) 441
- Ribóssy József** esperes, Nagysárrét 54
- ritusok**, halálközeli, keresztény, közelállók teendői, késő-középkor 235
- RMK**, Benedek Rend, Pannonhalma, főkönyvtár 229
- Robert érsek**, oklevelek (1226–1239) 173
- Robotka Csaba**, ism. 516
- Róma (Ol)**
- Hungarológiai Kongresszus (Róma – Nápoly, Ol., 1996)
    - kereszténység, magyar művelődés 251
    - magyarság, kereszténység, kultúra 245
    - megnyitó beszéd 246
  - Lengyel Könyvtár 199
  - magyar intézetek (1895–1995) 445
  - Magyar Lelkésztség
    - 1945–1963 500
    - 1963–1973 546
  - Magyar Bencés Kongregáció szerepe, Szent Anzelm Konföderáció 216
  - Magyar Történeti Intézet, Gerevich Tibor (1924–1926) 225
  - Osztérák Történeti Intézet 198
  - Otkocsi Főris Ferenc gályarab 325
  - Pápai Gergely Egyetem (1931–1973) 202
  - Pápai Könyvtár, pápaságtörténet 213
  - Pápai Magyar Egyházi Intézet 201
  - Porosz Történeti Intézet (1888–1936) 200
- „római iskola” teikógiája és Prohászka Ottokár 398
- római katolikus** (csak azt jelezzük, ami ettől eltér pl. görög keleti, evangélikus stb.)
- Római Katolikus Püspöki Líceum**
- Szatmárnémeti (Satu Mare, R.) (1804–1852) 242
- Római Lengyel Akadémia**, történészek, Fraknói Vilmos 199
- román**
- egyház
    - Budapest (1868–1919) 280
    - Pest-Buda (1686–1868) 280
  - egyházmegyek, görögkatolikus, Észak-Erdély (1940–1944) 99
  - nemzeti mozgalom, Arad (1877–1892) 396
  - ortodoxok Magyarországon 283
- Roman garsteni apát**, levelek, Pannonhalma, Bencés Misszió (1658) 222
- Románia**
- iskolák, hitvallások (1920–1940) 489
- románok**, magyarországi, görögkeleti plébániatörténet (1792–1848) 56
- Rómával kapcsolat**, politikai viszonyok, Szent László kora 339

Rónay Jácint, ism. 232
 Roos Martin, ism. 446
 ruszin(ok)
 - Budapest 514
 - kis katekizmus 508
 - templomok, Magyarország 538
 Ruszin Kisebbségi Önkormányzat 514

S

S. Varga Katalin ld. Varga Katalin, S.
 Sacra Rituum Congregatio, kapcsolat, katolikus egyházzal 362
 Ságvári Ágnes szerk., ism. 255
 Saint Vanne ld. Missale Vitoniamum
 Sajópüspöki
 - plébániatörténet (1270-1965) 519
 sajtó alá rend. Hölvényi György 232
 sajtóvisszhang, Glattfelder Gyula püspök, Temesvár (Timișoara, R.) 243
 Sándor Frigyes, ism. 296
 Santiago de Compostella ld. Compostella
 Sárospatak, Református Kollégium Levéltára, Rákóczi-iratok 451
 Sárköz (Kalocsa), plébániák, névtár 427
 Sárospatak, Református Kollégium, levéltár, Rákóczi-iratok 451
 Sas Péter, ism. 441
 Sassetta István, táblakép, Eucharisztia-oltár - Szépművészeti Múzeum, Budapest 36
 Sasvári László, ism. 514, 538
 Scala Santa-tisztelet 55
 Scheffler János
 - nekrológ 298
 - püspök, Szatmár m. (R.) 111
 schematizmus ld. névkönyv
 Scitovszky János
 - követ, hercegprímás, politikai arckép 5
 - prímás, levél, Eötvös Józsefhez (1848) 247
 segédpüspök, Kriston Endre, internálás (1945) 347
 segítség, katolikus egyház, IX. Piusnak (1846-1878) 464
 Shvoy Lajos püspök, emlékezés (1943-1961) 100
 Sienai István ld. Sassetta István
 Silling István, ism. 384
 Simor János-emlékkönyv 113
 sírlap, tárcsás kereszt, Balassa Bálint Múzeum, Esztergom 22
 Slachta Margit 435
 - iskolák államosítása (1948) 41
 Solt em., közgyűlési jegyzőkönyvek (1817-1831) 430
 Solymosi
 - László, ism. 147

- Szilveszter, ism. 410
 Somorjai Adám
 - ford. 184, 199, 203
 - ism. 89, 412
 - szerk., ism. 227
Sopron
 - bencés gimnázium, iskolatörténet 164
 - egyházi iskolák védelmében, tüntetés (1948) 267
 - Isteni Megváltóról Nevezett Irgalmasnővérek, szerzet (1863-1950) 348
Sopronkőhida, Geiszbühl Mátyás börtönlelkész 428
 sorsok, papi, egyházi ellenállás (1945 után) 92
 Staatsrat erdélyi valláspolitikája (1771-1772) 393
 „Studia Judaica”, folyóirat 115
 „Studia nova”, folyóirat
 - Károlyi Gáspár Református Egyetem Tudományos Közleményei 356
 Sümegh László, ism. 509
 Sümegi László főszerk. 509
 Szabadfalvi József, ism. 305
 Szabadi Sándor, ism. 144
Szabadka (Subotica, Jug.), közigazgatás (1428-1918) 358
 szabadság és kereszténység, Pax Romana-kongresszus (Lillafüred, 1992) 140
 szabadságharc, részvétel, Bácska-Bánát (1848-49) 441
 Szabó Attila, ism. 145
 Szántó (Arator) István SJ 150
 - ism. 472
 Szántó Konrád, nekrológ 405
 származás, Szent András-Zoerard, legenda 53
 Szarvas, egyházközség-történet, római-katolikus 2
 Szathmári Tibor, ism. 389
Szatmár (R.)
 - em., római katolikus egyháztörténet 414
 - m.
 - keleti kereszténység 476
 - Scheffler János mpp 111
 Szatmári Irgalmas Nővérek, Kína (1933-1948) 481
Szatmárnémeti (Satu Mare, R.)
 - jezsuiták (1581-től) 260
 - liceum, Római-Katolikus Püspöki Liceum (1804-1852) 242
 századforduló, magyar vallási élet, Egyesült Államok 261
 Széchenyi György érsek, Esztergom 517
Szécsény
 - Bárkányi János Cserkészcsapat (1934-1948) 481

- egyházközség, evangélikus, egyházlátogatás 329
- ferences kolostor, felosztás (1950) 402
- iskolatörténet, Izraelita Hitközségi Elemi Népiskola (1870–1925) 533
- Szent Vincéről Nevezett Irgalmasnővérek (1875–1950) 148
- Szeged**
  - Egyházmegyei Központ, kapcsolat, Szentszék 544
  - Ferences Harmadik Rend (1919–1944) 279
  - Glattfelder Gyula-émlékkonferencia 107
  - Prazsák Mihály békepap, jelentés (1952) 182
- Szeged-Tápé, hitélet** 387
- Szeged-Újszeged**
  - oktatási intézmények, római katolikus egyházközség (1948-ig) 97
- szegedi évek, Ivankovits János pp 477
- Szegvár**, római katolikus plébániatörténet 130
- Székely Sándor, Aranyosrákosi ld.
- Aranyosrákosi Székely Sándor
- Székelyudvarhely** (Odorhei, R.)
  - jezsuita misszió és gimnázium, alapítás (1651) 152
- Székesfehérvár em.**
  - egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 307
  - műemlékek
    - Kara Murteza tornya 35
    - Szent Demeter-kápolna 35
  - Püspöki Levéltár, egyházlátogatási jegyzőkönyvek, forrás (1778–1868) 84
- Székesfehérvári Székeskáptalan, Prohászka Ottokár 424
- székeskáptalan (főszékeskáptalan)
  - Buda, protokollum, oklevelek Békés m-re 483
  - Kalocsa, középkor 29
  - Székesfehérvár, Prohászka Ottokár 424
  - Szepesség, lengyelek (14. sz.) 174
- Szekfű Gyula "haladó katolikus" 545
- szembenállás, papság, szerzetesek – kormány, Heves m. (1956–1961) 220
- szeminárium és liceum, Kárpátalja (1776–1949) 157
- Szendrey Tamás történész, nekrológ 529-530
- Szent**
  - András ld. András-Zoerard, szent
  - Anzelm
    - Kollégium, bencés, Haudek Ágoston 216
    - Konföderáció, Magyar Bencés Kongregáció szerepe, Róma (Ol.) 216
  - Bazil Rend, levéltár, Máriapócs, monostor 67
  - Demeter
    - kapcsolat, magyar korona 471
    - kápolna, Székesfehérvár, műemlékek 35
  - Erzsébet-templom
    - Cleveland ld. ott
    - Kecskemét, templomtörténet 3
  - Farkas ld. Wolfgang, szent
  - Gellért
    - Hittudományi Főiskola, évkönyv 230
    - Kolostor, Brazília, Jordán Emil alapító 218
  - ld. még: Gellért, szent
  - István ld. István, I., m. kir., szt.
  - Akadémia, tagok 404
  - legenda, nagyobbik, I. András, m. kir. 86
  - napok, Kalocsa
    - (1993) 135
    - (1994) 162
  - Jakab-legendák, zarándokhely, Compostella (Sp.) 190
  - József Hispítium Egyesület (1925–1950) 460
  - László
    - ld. László, I., m. kir., szent
  - legenda, falképek, középkor 118
  - László Társaság, minoriták 156
  - lépcsők, összekötő, földi, égi szféra 55
  - Margit ld. Antiochiai, Árpádházi
  - Margit Gimnázium, Budapest, évkönyv 509
  - Mihály templom, Kolozsvár (Cluj-Napoca, R.), templomtörténet 442
  - vér-tisztelet, Magyarország, középkor 39
  - Vincéről Nevezett Irgalmasnővérek ld. Irgalmas Nővérek
  - Wolfgang ld. Wolfgang püspök, szent
- szentbeszédek, Mindszenty József bíboros 380
- szentek
  - magyar, Csúzy Zsigmond prédikációi 341
  - tisztelete
    - Brazília (20. sz.) 206
    - párhuzam, Antiochiai Margit és Árpádházi Margit 59
  - ld. még: nevük alatt
- Szentendre**
  - egyháztörténet 276
  - plébániatörténet, római katolikus 317
- Szentendrey Katalin ld. Katonáné Szentendrey Katalin
- Szentmártonszállás ld.** Kunszentmárton
- Szentopolk és Metód, kapcsolat Szirmiummal és Szlavóniával 172
- Szentszék
  - Károlyi Mihály, kapcsolat 401

- Magyarország, kapcsolat, hidegháború idején 314
 - Szeged, kapcsolat, Egyházmegyei Központ 544
 szentté avatás, Margit, Árpád-házi 340
 szepesi püspökség, birtokai (18-19. századforduló) 420
 Szepességi Káptalan (14. sz.), lengyelek 174
 Szépművészeti Múzeum, Budapest
 - táblakép, Eucharisztia-oltár, Sassetta István 36
 Szer monostor, építéstörténet 440
 Szerémi György vilásképe 4
 szerep, egri em., művelődésben (1697-1848) 363
 szerk.
 - Bárdos István, ism. 87, 187
 - Beke Margit, ism. 87, 187
 - Békés Gellért ism. 171
 - Dóka Klára, ism. 186, 277, 303-304
 - Horváth Árpád ism. 171
 - Imre Mihály, ism. 335
 - Ságvári Ágnes, ism. 255
 - Somorjai Ádám, ism. 227
 - Tökés László, ism. 143
 szertartások és halotti címerek, főpapi, temetési (18-19. sz.) 57
 Szervátiusz Múzeum, Kolozsvár (Cluj-Napoca, R.) 531
 szervezés, egyetem-, katolikus, Eger (1754-1948) 75
 szerveződés, civil, katolikus egyházköztség (1919-1944) 293
 szerzet(ek)
 - Isteni Megváltóról Nevezett Irgalmasnővérek, Sopron (1863-1950) 348
 - női, Isteni Megváltó Leányai
 - kapcsolat, Apor Vilmos, Mindszenty József 371
 - Sz. Vincéről Nevezett Irgalmasnővérek, Szécsény (1875-1950) 148
 szerzetes rendek
 - feloszlás (1950) 423
 - Jász-Nagykun-Szolnok m. (1920-1950) 44
 szerzetesek, papság - kormány, szembenállás, Heves m. (1956-1961) 220
 szerzetesség, keresztény 233
 Szilády János 144
 Szilas László jezsuita egyháztörténész, interjú 505
 Szili Ferenc, ism. 332
 Szirmiummal és Szlavóniával kapcsolat, Szentopolk és Metód 172
 Szittyay Dénes, ism. 150

Szlavóniával és Szirmiummal kapcsolat, Szentopolk és Metód 172
 Szlovákia, katolikus egyháztörténet, kezdetektől 184
 Szmrecsányi Lajos érsek, Eger 197
 szobrok, Kunszentmárton 468
 szociális
 - irányú katolikus mozgalmak, Magyarország (1935-1949) 65
 - kérdések, magyar - német katolikus egyház, párhuzam (1891 előtt) 179
 - Misszió Társulat ld. egyesületek
 szocializmus, keresztényszocializmus, Magyarország 117
 szociográfia, Nagykunság 388
 szokásrend, iskola, keresztény 292
 Szolnok, egyháztörténet, római katolikus 411
 Szombathely
 - Győr em., zsinat (1579), Draskovich György 193
 - Pax-Romana-kongresszus, megújuló egyház és társadalom (1993) 171
 Szórád, szent ld. Zoerard-András, szent
 szórvány magyarság, lelki gondozás 156
 - Olaszország 204, 252
 - Brazília 206
 Szőnyi Benjámin református prédikátor 335
 Szőreg, római katolikus plébániatörténet (1848-49) 421
 Szörényi László, ford. 245
 szöveg gondozás
 - Köhegyi Mihály, ism. 272
 - Merk Zsuzsa, ism. 272
 szövetségújítás, Bátaszék és Ciszterci Rend 78
 születésnap, köszöntés
 - Bogyay Tamás 19
 - Gábel Asztrik 330
 - Lénárd Ödön 513
 - Lukács László SJ, történész 183
 szülőváros, METEM, Toronto (Can.) vagy Esztergom ? 286

T

táblakép, Sassetta István, Eucharisztia-oltár
 - Szépművészeti Múzeum, Budapest 36
 tábort pp ld. Bjelik Imre
 tagok, Szent István Akadémia 404
 Takács Imre, ism. 231
 tanácskozáások, Bernardinum (1891-1933) 42
 tanárképzés, bencés (1819-1848) 520
 tankönyvek, magyar történelem (1945-1975) 149
 tanulmánygyűjtemény, Erdély 334
 tanulmányok
 - egyháztörténeti 450

- magyar egyháztörténet, METEM Vázlatok, METEM Enciklopédia 48
- Párizs-tanulmányok 139
- Pitvaros 114
- tanügyigazgatás, egyházi, római-katolikus (1560–1950) 10
- Tápé ld. Szeged-Tápé
- tárcsás kereszt, sírlap, Balassa Bálint Múzeum, Esztergom 22
- Tari Edit, ism. 466, 469
- társadalmi háttér, egyházi iskolások (1990-es évek) 321
- társadalom
  - és egyház, megújuló, Pax-Romana-kongresszus, (Szombathely-Vép, 1993) 171
  - magyar, hatás, Rerum Novarum, pápai körlevél 96
- társadalomtörténeti atlasz, Kelet-Közép-Európa 104
- társulatok, vallásos, magyar városok, késő-középkor 318
- Telegdi-család, per, Csanádi püspökség 254
- telep, remete-, régészeti kutatás, Tihany 21
- települések, Körös - Tisza - Maros-köz, középkor 359
- települési és egyházi topográfia, Magyarország, középkor 408
- településtörténet, Nyitra nagykér (Veliki Kyr, Sl.) 98
- Temerin** (Jug.), plébániatörténet 166
- Temesvár** (Timișoara, R.)
  - Glattfelder Gyula püspök, sajtóvisszhang 243
  - zsidó hitközségtörténet (1848–1918) 543
- Temesvári em., név- és címtár 550
- temetési szertartások és halotti címerek, főpapi (18–19. sz.) 57
- temetők, Kunszentmárton 468
- templom(ok)
  - Cleveland, (Can.), Szent Erzsébet-, templomtörténet 400
  - Egyesült-Államok, magyar katolikusok 501
  - Erdélyi Püspökség, középkor 274
  - falusi, adattár, középkor 466
  - Kecskemét, Szent Erzsébet-templom, templomtörténet 3
  - Magyarország, ruszin 538
  - Pakod (Zala m.), katolikus 352
  - Pest m., középkor 469
  - Tiszaújfalu, zárda-, építéstörténet (1928–1943) 370
- templombúcsú, Földeák (1848) 526
- templomépítő, Grassalkovich I. Antal (18. sz.) 394

- templomtörténet
  - Cleveland (Can.), Szent Erzsébet- 400
  - Kecskemét, Szent Erzsébet-templom 3
  - Kolozsvár (Cluj-Napoca, R.), Szent Mihály- 442
  - Kunszentmárton, középkor 27, 538
- teológia, "román iskola"-é és Prohászka Ottokár 398
- térképek
  - Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár 389
  - Magyarország, egyházi levéltárak (13–14. sz.) 51
- térképgyűjtemények
  - egyházi levéltárak 112
  - Egyházmegyei Könyvtár, Vác 159
- testvérek ld. hutteri
- tevékenység, METEM, megalakulás 12
- Thun Albin, ism. 385
- Tihany**, remetetelep, régészeti kutatás 21
- Tilkovszky Lóránt, ism. 437
- Tisza - Körös - Maros-köz**, települések, középkor 359
- Tiszántúli Egyházkerület, református egyháztörténet (1944–1986) 415
- Tiszaújfalu**, zárdatemplom, építéstörténet (1928–1943) 370
- tisztelet
  - Árpád-házi szent Erzsébet, Kolumbia 375
  - magyar szentek, Brazília (20. sz.) 206
  - Mária-tisztelet ld. ott
  - Oltáriszentség, középkor
    - Európa 417
    - Magyarország, középkor 39
  - Szent Vér, Magyarország, középkor 39
  - szentek tisztelete ld. ott
- Tomisa Ilona, ism. 142, 309
- topográfia, Magyarország, települési és egyházi, középkor 408
- Toronto** (Can.) vagy Esztergom, METEM szülővárosa? 286
- torony, Kara Murteza pasáé, Székesfehérvár, műemlékek 35
- Tóth István György, ism. 271
- Tökés László szerk., ism. 143
- Tölgyesi József, szerk. 382
- török hódoltság alatt, magyar reformáció 188
- Török József, ism. 72
- történelem tankönyvek, magyar (1945–1975) 149
- történelmi feladatgyűjtemény 516
- történész, Lukács László SJ, születésnap, köszöntés 183
- történészek
  - lengyel, Római Lengyel Akadémia, Fraknói Vilmos 199

- magyar, katolikus, Regnum, egyháztörténeti évkönyv 121
- napja ld.
- Szent István-napok történet
  - Morávia 338
  - történeírásé, Egyesült Államok 302
- történeti
  - földrajz, Váci em. 296
  - gyűjtemények, Baptista Egyház 323
  - Intézet ld.
- Magyar Történeti Intézet (Róma)
- Oszttrák Történeti Intézet
- történetírás története, Egyesült Államok 302
- történetíró papok, Csanád em., adattár 49
- törvénykönyvek, László, I. m. kir. 454
- törzslap, katonai, Bjelik Imre tábori pp 409
- Trogmayer Otto, ism. 440
- tudomány- és iskola-reformok, Brassai Sámuel (19. sz.) 498
- tudományos és iskolai reformtörekvések, Brassai Sámuel (19. sz.) 498
- Tudományos Közlemények ld. Károlyi Gáspár Református Egyetem

U

- Udvardy József, ism. 73
- Udvari István, közreműködő 508
- Új Tanulmányok, folyóirat ld. Studia Nova
- Újszeged, oktatási intézmények, római katolikus egyházközség (1948-ig) 97
- Unghváry Sándor, ism. 188
- unitárius
  - arckép, Heltai Gáspár 453
  - egyháztörténet
    - Budapest, egyházközség 311
    - Magyarország (Trianon után) 263
  - Gál Miklós 311
  - Józán Miklós 311
  - kollégium, Kolozsvár (Cluj-Napoca, R.)
    - Brassai Líceum 511
  - iskolatörténet 439
  - prédikációk 539
  - püspök
    - Aranyosrákosi Székely Sándor (19. sz.) 458
    - Szentábrahádi Mihály (18. sz.) 419
- urbárium, Veszprémi Püspökség (1524) 147
- USA ld. Egyesült Államok
- utánpótlás, férfirendek, Lengyelország 168
- utódlás, Mátyás, I. m. kir. 391
- üldöztetés, magyar papság (1948-1977) 349

V

Vác em.

- egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 306
- Egyházmegyei Könyvtár, térképgyűjtemények 159
- plébániai könyvtárak 289
- történeti földrajz 296
- vádak Pius pápa XII. ellen 344
- Vajdaság (Vojvodina, Jug.), archaikus népi imádságok 384
- válaszút, Bajorország, protestantizmus vagy katolicizmus 542
- vallás és oktatás, Dunántúl (1810-1812), katonai jelentés 320
- vallási
  - élet, magyar, Egyesült Államok, századforduló 261
  - megnyilvánulások, néprajz, Csanádi Püspökség 319
  - türelem, Erdély 151
- vallásos
  - egyesületek, Baja (19. sz.) 29
  - nevelés, állami iskolák (1949-1950) 38
  - társulatok, magyar városok, késő-középkor 318
- valláspolitikai
  - Báthory-cs., Erdély 493
  - Staatsrat-é, Erdélyben (1771-1772) 393
- vallástörténet
  - Erdély 151
  - Kelet-Közép-Európa, atlasz 104
- vallásügy
  - Erdély (1765-1773) 496
  - Magyarország, katolikusok és reformátusok, kora-újkor 310
- valóság és legenda, Margit, szent, Árpád-házi 340
- Vanyó Tihamér OSB, egyháztörténész, bibliográfia 123
- Várdy
  - Béla, közrem. 501
  - Steve Béla ld. Várdy Béla
- Varga
  - Lajos, ism. 296, 540
  - László, ism. 228
- városok, magyar, vallásos társulatok, késő-középkor 318
- vatikáni
  - források, Magyarország elleni intervenció (1919) 128
  - rádió, magyar tagozat 367
  - zsinat, intervenció, magyar kormány (1870) 40
- Vatikánváros, levéltár ld.
- egyházi ügyek kongregációja, levéltár
- Vécsey Antal, ism. 443

védelem, egyházi iskolák, tüntetés, Sopron (1948) 267
 Vendégeknyv ld. Máriakálnoki
 Vendégeknyv 291
 Veneto, pócsi Mária-tisztelet 369
 vér ld. Szent Vér
Veszprém em.
 - egyházlátogatási jegyzőkönyvek, katalógus 308
 - jezsuita misszió (1649–1677) 361
 - Volka Ottó püspök (1665–1720) 357
Veszprémi
 - László, szerk. 486
 - Püspökség ld. püspökségek
 Vidlics Ferenc, ism. 223
 Vigh Éva, ford. 314
 vikáriátus, Esztergom, érsekség, hódoltsági 518
 világkép, Szerémi György 4
 Villon kora, Párizs, László, V., m. kir. követei 392
 Vince ld. Szent Vince
 visszaemlékezés (Bubla László) 452
 viszony(ok)
 - állam - egyház 33
 - (1914–1945) 77
 - Esztergomi Érsekség és Kalocsai Érsekség (13. sz. eleje) 37
 - politikai, Szent László kora, kapcsolat Rómával 339
 visszaemlékezések, görögkatolikus egyház, Kárpátalja (1944–1992) 180
 vita, esztergomi érsek, krakkói püspök (14. sz.) 124
 vizitáció ld. egyházlátogatás
 Volkra Ottó püspök, Veszprém em. (1665–1720) 357
 Wolfgang püspök, szt., Magyarország 141

Z

Zakar Polikárp, egyháztörténész, bibliográfia 268

Zala m., katolikus oktatás-nevelés, reformkor 31
Zalaegerszeg
 - diáksztrájk és megtorlás (1948) 297
 - Notre Dame Iskolák, Mindszenty József (1929–1948) 284
Zalavár, konvent, levéltár 532
 zarándok, Lászlai János, Egyiptom (1483) 418
 zarándoklat, Altötting (No.), kegyhely (1947) 353
 zárdatemplom ld. templom
Zebegény, monasteriológia 81
 Zeller László, közreműködő 514
 zeneszerző, Mirzaty Dan, Ave Maria 298
 Zimányi Vera-tisztelet, tanulmányok 585
 Zoerard-András, sz., remete, élete és kultusza Magyarországon 410
 Zombori István, ism. 89, 150
Zs
 zsidó
 - hitközségek
 - Észak-Erdély (1940–1944) 262
 - hitközségtörténet, Temesvár (Timișoara, R.) (1848–1918) 543
 - oktatásügy, Erdély (1780–1913) 153
 zsidók összeírása, Magyarország (1944 április) 258
 zsidóüldözés, dokumentumok, Bács-Kiskun megyei Levéltár 255
 Zsigmond, 493
 zsinat(ok)
 - Erdőd, Philipp Melanchthon, Drágfi Gáspár (1545) 236
 - magyar, keleti egyházfegyelem befolyása 360
 - Szombathely, Győr em. (1579), Draskovich György 193
 - Vatikáni, intervenció, magyar kormány (1870) 40
 zsinat-presbiteri egyházkerületek, evangélikus - Erdély (1919–1932) 459

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

A. = Ausztria
 Br. = Brazília
 Can. = Canada
 cs. = család
 ek. = egyházkerület
 em = egyházmegye
 ford. = fordította

főem. = főegyházmegye
 ism. = ismertetés, ismertette
 Izr. = Izrael
 közrem. = közreműködött
 Lo. = Lengyelország
 ld. = lásd
 m. = megye

m. kir. - magyar királyi
 No. - Németország
 Ol. - Olaszország
 RMK - Régi Magyar Könyvtár
 Sp. - Spanyolország

sz. - század
 szerk. - szerkesztette
 Szl. - Szlovákia
 sz. - szent
 USA - Egyesült Államok

**A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK 1-15. ÉVFOLYAMÁBAN MEGJELENT ÍRÁSOK
 SZERZŐI MUTATÓJA
 (1989-2004)**

Adriányi Gábor

A magyar királyok apostoli címe. - 2 (1990) 77-87.
 A magyar kormány intervenciója az 1. Vatikáni Zsinaton (1870). - 3 (1991) 121-126.
 A szociális kérdés a német és a magyar katolikus egyházban 1891 előtt. - 7 (1995) 1-2. sz. 167-176.
 Az egyháztörténetírás mai igényei és módszertana. A plébániatörténetírás követelményei. - 1 (1989) 325-335.
 Egy „elfelejtett” kalocsai főpásztor: Klobusiczky Péter (1752-1843). - 9 (1997) 3-4. sz. 19-28.
 Fraknoi Vilmos és a „Monumenta Vaticana Hungariae Historiam Illustrantia” megindítása. - 8 (1996) 3-4. sz. 61-72.
 Lengyel menekültek és a magyar katolikus egyház. 1939-1945. - 11 (1999) 3-4. sz. 145-154.

Almási Tibor

Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában. Pecorari Jakab magyarországi legációja. - 5 (1993) 1-2. sz. 120-141.

Arató Orbán

Ciszterci lelkiség - ciszterci küldetéstudat. - 5 (1993) 1-2. sz. 175-180.

Azzola, Karl Friedrich

Die Scheibenkreuzlatte im Balassa Bálint Museum zu Esztergom (Gran). - Az esztergomi Balassa Bálint Múzeum kör alakú, tárcsába foglalt, keresztet ábrázoló sírlapja. - 2 (1990) 43-49.

Baán István

A görömbölyi görögkatolikus egyházközség a 18. században. - 8 (1996) 3-4. sz. 51-60.
 Ortodoxok és görögkatolikusok Miskolcon a 18. században. - 9 (1997) 1-2. sz. 5-18.

Balogh László ld. Érszegi Géza...

Baják László

Szerémi György világlképe. - 1 (1989) 123-136.

Balogh László ld. Érszegi Géza ...

Bán László

Vallásos egyesületek Baja város 19. századi társadalmi életében. - 2 (1990) 113-116.

Bánhegyi B. Miksa

Bencés könyvkultúra a középkorban. - 8 (1996) 1-2. sz. 15-23.

Bánk József

Kinek a jogán tanítanak a hittudományi karokon a professzorok? - 1 (1989) 177-194.

Barna Gábor

A kunszentmártoniak radnai búcsújárása. - 3 (1991) 209-244.
 A Karmelita Rend kunszentmártoni letelepedésének 50. évfordulóján. Egyháztörténeti konferencia. (Kunszentmárton, 1990. október 15.) - 3 (1991) 147-149.

Barna Gábor - Hermann Egyed

A bátaszékiek máriacelli búcsújárása. - 5 (1993) 1-2. sz. 155-173.

Beke Margit

A Historia Domus fontossága, helye és gyakorlata. [Előadás]. 1. METEM-konferencia, Budapest. - 9 (1997) 3-4. sz. 149-154.
 Das Päpstliche Ungarische Kirchliche Institut in Rom. - A római Pápai Magyar Intézet. - 7 (1995) 3-4. sz. 185-203.
 Főpapi temetési szertartások és halotti címerek a 18-19. században. - 4 (1992) 65-69.

Bélteky Ákos
IKE konferenciák Erdélyben a második világháború után. = 6 (1994) 3-4.sz. 137-153.

Bélteky József
Sajtóvisszhangok Glattfelder Gyula temesvári püspök működésének utolsó éveiből. = 8 (1996) 3-4. sz. 203-216.

Bendász István ld. Borhalmi Gábor

Bérczi László Bernát – Molnár Antal
Beszélgetés Hervay Ferenc Levente ciszterci egyháztörténésszel. = 15 (2003) 1-2. sz. 183-191.

Berta Péter
A körülállók teendői a későközépkori keresztény halálközeli rítusaiban. = 8 (1996) 3-4. sz. 5-17.

Bertényi Iván
Heraldika és középkori egyháztörténet. = 1 (1989) 195-208.
Hozzászólás Adriányi Gábor előadásához. (A magyar királyok apostoli címe). = 2 (1990) 89-91.

Bitskey István
Az egri egyházmegye szerepe a régió művelődésében (1687-1848). = 11 (1999) 1-2. sz. 65-74.

Blet, Pierre
Legenda az iratok tükrében. Kitartó vádak XII. Pius pápa ellen. = 10 (1998) 3-4. sz. 135-145.

Boba Imre
Egyháztörténeti vázlatok a középkorból. 1. Szent Metód és Szventopolk kapcsolata. 2. Szent Konstantin (Cirill), Szent Metód és a Boszniai Püspökség eredete. = (1994) 1-2. sz. 5-29.
Szent András-Zoerard: lengyel volt-e, vagy isztriai? = 4 (1992) 5-11.

Borhalmi Gábor (Bendász István)
Kárpátalja első főiskolai jellegű intézménye. = 6 (1994) 3-4. sz.195-202.

Borovi József
Adalék a sajpüspöki plébánia történetéhez. = 15 (2003) 1-2. sz. 19-32.
Az 1947. évi Altötting-i zárandoklat vallási gyümölcse. = 10 (1998) 3-4. sz.265-268.

Egy Nógrád megyei régi anyakönyv. Kazár, 1695. = 8 (1996) 3-4. sz. 37-50.

Egy olvasótársaság története. A Putnok-rimaszécsi esperes kerületek Olvasó Társasága és Kölcsöknyvtára. = 9 (1997) 1-2. sz. 151-154.

Magyar katolikus lelkipásztori szolgálat Dél-Afrikában. 1960-1980. = 9 (1997) 3-4. sz. 71-82.

Borsodi Csaba
A szerzetesrendek feloszlatása, működési engedélyük megvonása 1950 nyarán. = 12 (2000) 1-4. sz. 183-210.

Borsodi Csaba ld. még: Érszegi Géza ...

Bura László
A jezsuiták Szatmáron. = 9 (1997) 1-2. sz.19-35.
A keleti szertartású kereszténység múltja és jelene Szatmárban. Magyar görögkatolikusok a Szamosháton (Szatmár megyében). = 13 (2001) 3-4. sz. 103-120.

A szatmári római katolikus egyházmegye 1945-1956 között: az egyház Rómától való elszakításának kísérlete. = 12 (2000) 1-4. sz. 163-181.

A Szatmárnémeti Római Katolikus Püspöki Liceum (1804-1852). = 8 (1996) 3-4. sz.107-136.
Ave Maria in memoriam Scheffler János. = 9 (1997) 3-4. sz.193-196.

Felekezeti iskolaügy Erdélyben. (1918-2001). = 14 (2002) 1-4. sz. 253-268. Tan.

Hűségesen, fáradhatatlanul. Scheffler János szatmári megyéspüspök életútja. Újvidék, 1991. 62 p. [Nekr.] = 9 (1997) 3-4. sz. 193-196.

Gondolatok Hám János személyiségéről, történelmi szerepéről, emlékezete őrzéséről. = 10 (1998) 3-4. sz.117-133.

Cywinski, Bohdan
A katolikus egyház Szlovákiában a kezdetektől 1948-ig. Lengyelből ford. Somorjai Ádám. = 7 (1995) 1-2. sz. 261-278.

Csapodi Csaba
A magyar katolikus történészek egykori munkaközössége és a „Regnum” egyháztörténeti évkönyv. = 6 (1994) 1-2. sz. 7-18.
Bessenyei György és a katolicizmus. = 9 (1997) 3-4. sz. 29-40.

Császtvay Tünde
Hungarian culture and christianity 4. Congress on Hungarian Studies, Rome-Naples, Sep-

- tember, 1996. – A magyar kultúra és kereszténység 4. kongresszusa magyar tanulmányokban. = 6 (1994) 1–2. sz. 243–245.
- Itáliában a magyar művelődés és a kereszténység kapcsolatáról. = 5 (1993) 3–4. sz. 129–200.
- Cseszka Éva**
Az esztergomi érsekség birtokainak helyzete Széchenyi György alatt. = 15 (2003) 1–2. sz. 5–12. Tan.
- Csiky Balázs**
A Szent József Hospitium Egyesület. A Szentséges Jézus Szolgái Kis Társaságának magyarországi működése. (1925–1950). = 13 (2001) 1–2. sz. 101–121.
- Csordás Eörs**
Bologasszony Anyánk, Régi nagy Pátrónánk ... = 1 (1989) 209–219.
- Dankó László**
A szarvasi róm. kat. plébánia története. = 1 (1989) 9–45.
- Deák Ágnes**
Lady Blennerhassett és Haynald Lajos érsek barátsága. = 7 (1995) 3–4. sz. 83–96.
- Demeter József**
A magyarpéterlakai református egyházközség története. = 6 (1994) 1–2. sz. 133–147.
- Dénesi Tamás**
Missziótól a kollégiumig. (Jezsuiták Pozsonyban 1635-ig). = 10 (1998) 3–4. sz. 87–115.
- Dohi Tamás**
A solti egyházmegye kötgylési jegyzőkönyveinek tartalomjegyzéke. (1817–1831). = 12 (2000) 1–4. sz. 357–384.
- Dóka Klára**
A kalocsai érsekség birtokai a 18–19. században. = 7 (1995) 1–2. sz. 89–152.
- A magyar katolikus püspöki tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944. között. Összeállította, bev. Beke Margit. (München – Bp. 1992, Aurora). /Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae. 12–13./ [Ism.] = 6 (1994) 3–4. sz. 286–288.
- A nagyváradi római és görög katolikus püspökség birtokai a 18–19. század fordulóján. = 13 (2001) 3–4. sz. 77–101.
- A nyitrai, besztercebányai és szepesi püspökség birtokai a 18–19. század fordulóján. = 12 (2000) 1–4. sz. 133–151.
- A Váci Egyházmegyei Könyvtár térképgyűjteménye. = 6 (1994) 3–4. sz. 217–242.
- Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek forrásértéke a székesfehérvári püspökség dokumentumai alapján. (1778–1858). = 5 (1993) 1–2. sz. 181–201.
- Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon. 1790–1992. Kronológia. Bp. 1993. /Historia Könyvtár. Kronológiák, adattárak. 1./ [Ism.] = 6 (1994) 3–4. sz. 288–290.
- Beke Margit: A Primási Levéltár nemesi és címeres emlékei. Esztergom, 1995. [Ism.] = 8 (1996) 1–2. sz. 382–383.
- „Egyház és közösség”. 1. METEM-konferencia, Budapest. = 8 (1996) 3–4. sz. 89–90.
- Kiadvány a pápalátogatás tiszteletére. in: Baranya. Történelmi és honismereti folyóirat. 4. évf. 1991/1–2. Pécs. [Ism.] = 4 (1992) 271–273.
- Patrocíniumok és búcsúk az egri egyházmegyében (1746). 1. Metem-konferencia. Bp. = 9 (1997) 3–4. sz. 143–148.
- Plébániák, gyülekezetek, hitközségek iratai. (Történelmi áttekintés 1950-ig). = 2 (1990) 217–222.
- Domonkos László**
The tragedy of the Hunyadi dynasty. – Mátyás király utódlási gondjai. = 11 (1999) 3–4. sz. 19–28.
- Dreesbach, Walter**
Aspekte der Beziehungen von Kirche und Staat in Ungarn Zwischen den Weltkrieg. = 5 (1993) 1–2. sz. 79–110.
- Dudás Bertalan**
A Szent Bazil rend máriapócsi monostorának levéltára. = 4 (1992) 263–266.
- Duff, E. William
Kim Philby's hungarian „Confessor”. – [Kim Philby magyar „Confessor”-a]. = 6 (1994) 3–4. sz. 155–177.
- Elek Lajos**
Nyitranagyker (Veliki Kyr, Szl.). Település- és plébániatörténet. = 5 (1993) 3–4. sz. 71–82.

Eördögh István

A Magyarország elleni 1919-es intervenció, mint a bolsevizmus következménye. = 6 (1994) 1-2. sz. 127-132.

Eötvös Péter

Varga Katalin, S. (szerk.): Vitetnek ítélőszékre ... Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyvei. [Forrás]. ... közlése, ford., bev. tanul., szerk. és jegyz. - - . Pozsony [Bratislava], 2002, Kalligram. 344 p. 2 térk. mell. = 15 (2003) 3-4. sz. 227-229. [Ism.]

Erdő Péter

A magyar és európai egyházmegyéek alakulása az utóbbi tíz évben. = 10 (1998) 3-4. sz. 269-277.

Az esztergomi vikáriusi bíróság legrégebbi protocolluma. = 7 (1995) 1-2 sz. 63-72. Plébánia és egyházközség a háború előtti Magyarországon. 1. METEM-konferencia, Budapest. = 9 (1997) 3-4. sz. 91-97.

Érszegi Géza

De capella tempore Ludovici I. regis Hungariae constructa. - I. (Nagy) Lajos magyar király budai lakóháza. = 7 (1995) 3-4. sz. 27-33. Pásztor Lajos. 1913-1997. [Nekr.] = 9 (1997) 3-4. sz. 197-199. Róbert érsek oklevelei. = 7 (1995) 1-2. sz. 31-53.

Érszegi Géza - Szögi László - Borsodi Csaba

A Gyulafehérvári Érseki Levéltár. = 10 (1998) 3-4. sz. 227-234.

Érszegi Márk Aurél

Károlyi Mihály és a Szentszék. = 11 (1999) 3-4. sz. 171-181.

Esch Arnold

A római Porosz Történeti Intézet. 1888-1938. = 7 (1995) 3-4. sz. 179-183.

Fazekas Csaba

A felekezeti együttélés az erdélyi fejedelemségben. = 5 (1993) 3-4. sz. 237-238.

Az esztergomi főegyházmegye az 1919-es Tanácsköztársaság idején. (Dokumentumkiadás). = 10 (1998) 3-4. sz. 157-171.

Még egyszer Horváth Mihály autonómia-kongresszussal kapcsolatos felhívásáról. (1849). = 11 (1999) 3-4. sz. 271-275.

Fazekas István

Die Konstruktion der Vergangenheit. Traditionsbildung und Selbstdarstellung im frühneuzeitlichen Ostmitteleuropa. Hrsg. von Joachim Bahlcke. Berlin, 2002, Drucker et Bublott. /Zeitschrift für Historische Forschung. Beiheft 29./ [Ism.] = 14 (2002) 1-4. sz. 345-349.

Flaga, Jerzy

A lublini Katolikus Egyetem Lengyel Egyháztörténeti-Földrajzi Intézete. = 5 (1993) 3-4. sz. 201-212.

Forintos Attila

A Prohászka Ottokár püspöksége alatt kinevezett kanonokok életrajzi adatai. = 12 (2000) 1-4. sz. 233-245.

Forrai Márta

A tiszaujfalvi zárdatemplom építéstörténete. (1928-1943). = 11 (1999) 1-2. sz. 165-180.

Földvári Sándor

Kitka, Ioann: Katihiszisz malij ... [„Kis katekizmus ...”]. [Ism.] = 14 (2002) 1-4. sz. 327-332. Pirigyi István: Görög katolikus életsorsok. Debrecen, 1998. [176] p. /A Debreceni Görög Katolikus Egyházközség Kiadványa/. [Ism.] = 12 (2000) 1-4. sz. 525-527.

Fraknoi Vilmos-émlékezés. = 6 (1994) 1-2. sz. 247-248.

Frauhammer Krisztina ld. Nagyné Frauhammer Krisztina

Fülöp Éva

És kibocsátá Noé a galambot ... Forrásközlés. - Bencés rendtagok beszámoló 1945 tavaszán. = 8 (1996) 1-2. sz. 311-331.

Galcsik Zsolt

A szécsényi evangélikus egyházközség canonica visitacio-ja 1928-ban. = 10 (1998) 1-2. sz. 245-276.

A szécsényi ferences kolostor feloszlata 1950-ben. = 11 (1999) 3-4. sz. 183-230.

A szécsényi [nyolcszáznegyvenötödik] 845. sz. Páter Barkányi János Cserkészcsapat története az alapítástól a feloszlataig (1934-1948). = 13 (2001) 3-4. sz. 175-214.

Rácz Imre: Arló, Borsodszentgyörgy, Járdánháza, Hódoscsépany története egyházi levéltári

- források tükrében. [Ism.] = 5 (1993) 3-4. sz. 241-242.
- Galla Ferenc**
Otrokocsi Fóris Ferenc gályarab Rómában. – (1888-1977) kézírata alapján közléteszi: Bor-
ovi József. = 10 (1998) 1-2. sz. 185-201.
- Gáspár Dorottya**
Gondolatok a pannoniai ókereszténységről. = 5
(1993) 1-2. sz. 5-21.
- Gergely Jenő**
A katolikus egyház Magyarországon. 1919-1945.
ld. Köhegyi Mihály
A katolikus egyház Magyarországon 1945 után.
ld. Köhegyi Mihály
A „Paritásos Bizottság” jegyzőkönyvei. (1950
szeptember-november). = 2 (1990) 223-228.
A katolikus egyházközség (autonómia), mint a
civil társadalom szerveződési lehetősége.
(1919-1944). 1. METEM-konferencia. Buda-
pest. = 9 (1997) 3-4. sz. 131-141.
A keresztényszocializmus ... ld. Pál József
Az észak-erdélyi görög-katolikus román egyház-
megyék jogállása és sérelmeik. 1940-1944. =
5 (1993) 3-4. sz. 83-94.
Giesswein Sándor-emlékünnepek. = 6 (1994)
1-2. sz. 248-249.
Glattfelder-emlékkonferencia Szegeden. = 5
(1993) 3-4. sz. 235-236.
- Glück Jenő**
A Gyulafehérvári Érseki Levéltár 1848-49-es do-
kumentumai. = 10 (1998) 1-2. sz. 51-57.
A hajdani nagyvárad egyházmegye dokumentu-
mai. (1692-1846). = 11 (1999) 1-2. sz. 75-79.
A kolozsvári Szervátiusz Múzeum. = 15 (2003)
1-2. sz. 215-216.
Az aradi román nemzeti mozgalom újjászervezé-
se. (1877-1892). = 11 (1999) 3-4. sz. 93-110.
Az erdélyi főrabbinátus. (1754-1877). = 14
(2002) 1-4. sz. 143-161. Tan.
Az erdélyi zsidó oktatás történetéből. = 6 (1994)
3-4. sz. 91-116.
Adatok a magyarországi görög-keleti román plé-
baniák történetéhez az aradi püspöki levéltár-
ból. (1792-1848). = 4 (1992) 51-63.
Adatok a pest-budai, budapesti román egyházi
élet történetéhez. (1686-1919). = 9 (1997)
3-4. sz. 5-17.
Adatok a temesvári hitközség történetéből.
(1848-1918). = 15 (2003) 3-4. sz. 77-86.
- Adatok az erdélyi könyvtárak judaisztikai anya-
gának meghatározásához (1800-ig). = 7 (1995)
1-2. sz. 73-87.
Adatok az észak-erdélyi zsidó hitközségek tör-
ténetéhez. (1940-1944). 9 (1997) 1-2. sz.
49-61.
Adatok Gabriel Bucelin Szent Gellértről szóló
írásairól. = 5 (1993) 3-4. sz. 19-26.
Egyháztörténeti emlékek Izrael múzeumaiban.
= 8 (1996) 3-4. sz. 207-215.
Jerusalem. A jeruzsálemi pátriárkátus folyóira-
ta. [Ism.] = 6 (1994) 3-4. sz. 275-282.
Lépések az erdélyi zsinat-presbiteri evangélikus
egyházkerület megteremtése útján (1919-
1932). = 13 (2001) 1-2. sz. 91-100.
Lestyán Ferenc: A hitvallások iskolák küzdelme a
két világháború között. 1920-1940. Kolozs-
vár, 2001, Glória K. 296 p. [Ism.] = 13 (2001)
3-4. sz. 246-247.
Lestyán Ferenc: Megszentelt kövek. A középkori
Erdélyi Püspökség templomai. 1-2. Kolozs-
vár, 1996, Glória K. [Ism.] = 9 (1997) 1-2. sz.
232-233.
Nagyvárad forrásai a magyarországi görögkele-
ti parókiák történetéhez. (1793-1847). = 7
(1995) 3-4. sz. 61-81.
Nemzetközi judaisztikai ülés Kolozsvárott 1995.
október 24-26. = 7 (1995. 4. sz. 243-
7741014.
Örményország kereszténysége Kelet és Nyugat
között. = 13 (2001) 3-4. sz. 147-153.
Studia Judaica 1. – Studia Judaica 2. (Ed.
Ladislau Gyémánt, Pompiliu Teodor, Maria
Radosa. [Babes-Bolyai Univ.] [Ism.] = 5
(1993) 3-4. sz. 252-255.
- Győri János**
Adalékok a jászkeséri római katolikus egyház tör-
ténetéhez. = 14 (2002) 1-4. sz. 269-277. Tan.
- Hardi Gábor Titusz**
Lippay György, az egyházszervező. = 13 (2001)
1-2. sz. 21-57.
Söveges Dávid: Isten útja a bencéseken át. Kis
bencés rendtörténet. Szerk., sajtó alá rend.
Somorjai Ádám. Pannonhalma, 1996. /Rend-
történeti Füzetek. 1./ [Ism.] = 8 (1996) 1-2.
sz. 361.
- Hausel Sándor**
Adatok a balassagyarmati görögkeleti közösség
történetéhez. = 10 (1998) 1-2. sz. 85-108.

Herein Gyula
Budakeszi Makkós Mária története. = 2 (1990)
105–112.
Hermann Egyed ld. Barna Gábor

Hetényi János
Geiszbühl Mátyás sopronkőhidai börtönlelkész
feljegyzései. = 12 (2000) 1–4. sz. 297–306.

Hetényi Varga Károly
Búcsú Szántó Konrádtól. [Nekr.] = 11 (1999)
3–4. sz. 257–262.

Holler László
Szent Demeter és a magyar királyi korona. = 13
(2001) 3–4. sz. 5–17.

Horváth Csilla
Katona István: A kalocsai érseki egyház története. = 15 (2003) 1–2. sz. 234–236.

Horváth Erzsébet
Beke Margit – Bárdos István szerk.: Magyarország kelet és nyugat metszéspontján. Nemzetközi történeti konferencia előadásai. Esztergom, 1994. ápr. 13–15. [Bp. 1995]. [Ism.] = 7 (1995) 1–2. sz. 282–284.
Dóka Klára: Térképgyűjtemények az egyházi levéltárakban. [Ism.] = 5 (1993) 3–4. sz. 249–250.

Horváth Gábor
Elűntnek hitt egykori premontrei prépostság az erdélyi Mezőségen. = 14 (2002) 1–4. sz. 5–21.
Tan.

Horváth Tibor
Bowden, Henry Warner. Church history in an age of uncertainty, historical patterns in the United States. 1906–1990. = 9 (1997) 3–4. sz. 231–233.
Lectori salutem. = 1 (1989) 6–7.
Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk. Diós István. 1–2. Bp. 1993, 1996, Szent István Társulat. [Ism.] = 9 (1997) 3–4. sz. 234.
METEM Enciklopédia és METEM kiadványok. 1989–1995. = 9 (1997) 1–2. sz. 197–212.
METEM Enciklopédia és METEM Vázlatok. = 3 (1991) 245–258.
METEM-kutatás, plébániatörténet. – METEM Encyclopedia and METEM vázlatok. = 5 (1993) 3–4. sz. 125–198.
Toronto vagy Esztergom a METEM szülővárosa? = 9 (1997) 3–4. sz. 83–87.

Horváth Péter
V. László követi Villon Párizsában. = 11 (1999)
3–4. sz. 29–34.

Hörömpő Zsolt
A váci református egyház története és iratai. = 12 (2000) 1–4. sz. 247–272.

Huszár Ágnes, Várdy ld. Várdy Huszár Ágnes

Illés Pál Attila
Egyháztörténeti konferencia Lublinban 1996. szept. 2–6. = 8 (1996) 3–4. sz. 217–222.
Gapski, Henryk: Rekrutacja do zakonów meskich w Polsce. – A lengyel férfirendek utánpótlása. [Ism.] = 6 (1994) 3–4. sz. 283–286.

Iskoladráma (Az) és a Barokk című konferencia
tervezett előadásai Egerben. (1994. szeptember 1–3.) = 6 (1994) 3–4. sz. 267–268.

James, L. John
Gabriel Asztrik élete és tudományos munkássága. (Ford. Petrovics István. A ...bibliográfiát átdolg. és ford. Mader Béla). = 4 (1992) 135–160.

Janka György
A Szentszék és a bécsi udvar szempontjai a nagyváradi és a körösi görög katolikus egyházmegegyék felállításában. (1775–1779). = 10 (1998) 1–2. sz. 109–114.

Janka György – Lakatos Pál
A makói görög katolikus egyházközség canonica visitációja 1844-ben. = 4 (1992) 215–222.

János pápa, II.
Magyarság, kereszténység, kultúra. [Beszéd]. Elhangzott 1996. szeptember 14-én a 4. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus résztvevőinek fogadásán. Ford. Szörényi László. = 8 (1996) 3–4. sz. 167–182.

Járolí József
A békéscsabai Credo Férfi egyesület története. 1939–1951. 1. METEM-konferencia, Budapest. = 9 (1997) 3–4. sz. 105–107.

Jeney-Tóth Annamária
Bubla László: Kiáltó szó az ecseri pusztáról. Emlékezéseim. Szentés, 1999. 121 p. [Ism.] = 12 (2000) 1–4. sz. 538–539.

Kelemen Miklós: Heltai Gáspár. Bp. 1999. 71 p.
/Unitárius Arcképcsarnok. 2./ [Ism.] = 12
(2000) 1-4. sz. 539-540.

Jeszenkovits Teréz

Az 1948-56 közötti évek. [Egy apáca visszaemlé-
kezései]. = 5 (1993) 1-2. sz. 203-216.

Józsa László

A középkori Kunszentmárton temploma. = 15
(2003) 3-4. sz. 193-197.

A kunszentmártoni Kármel félévszázados törté-
nete. = 3 (1991) 163-197

A kunszentmártoni nagytemplom két évszázada.
= 2 (1990) 93-104.

Gacsári Kiss Sándor: A római katolikus egyház
története Szolnokon. Szolnok, 1997. 175 p.
[Ism.] = 11 (1999) 3-4. sz. 296-299.

Megszentelt kövek ld. Tolnay Gábor [Ism.]

Kakucs Lajos

Szent Jakab emlékhelyek Magyarországon. = 15
(2003) 3-4. sz. 151-191.

Kálmán Peregrin

Szatmári Irgalmas Nővérek Kínában. = 15 (2003)
1-2. sz. 77-88.

Kápolna Iván

Adalékok Mezőkövesd és környéke iskolaügyé-
nek történetéhez a 19. sz. derekáig. = 6 (1994)
1-2. sz. 67-79.

Mezőkövesd város és környéke népességének
alakulása a 19. században az egyházi források
tükrében. = 3 (1991) 7-52.

Karnitscher Tünde Beatrix

Font Zsuzsa: Erdélyiek Halle és a radikális pie-
tizmus vonzásában. = 15 (2003) 1-2. sz.
230-234.

Katona Nándor

Két levél 1953-ból. [A békepapokról]. = 6 (1994)
1-2. sz. 231-234.

Katonáné Szentendrey Katalin

A szentendrei római katolikus plébánia történe-
te. = 10 (1998) 1-2. sz. 115-121.

Katus László

A szegvári plébánia története. = 6 (1994) 1-2. sz.
149-216

Kelemen Miklós

A budapesti unitárius egyházköztség története. =
10 (1998) 1-2. sz. 27-49.

Az unitárius egyház története a mai Magyaror-
szág területén. = 9 (1997) 1-2. sz. 63-81.

Brassai Sámuel 19. századi iskola- és tudomány-
reformálási törekvése. = 14 (2002) 1-4. sz.
163-170. Tan.

Egy 18. századbeli erdélyi unitárius püspök,
Szentábrahám Mihály. = 12 (2000) 1-4. sz.
127-132.

Egy 19. századbeli erdélyi unitárius püspök:
Aranyosrákosi Székely Sándor. = 13 (2001)
1-2. sz. 85-89.

Ferencz József erdélyi unitárius püspök kora és
munkássága. = 15 (2003) 1-2. sz. 127-139.

Gaál György: „Műzsák és erények jegyében”.
Kiad. az Unitárius Egyház. Kolozsvár, 2001.
564 p. /Dolgozatok Erdély Unitárius Múltjá-
ból/. [Ism.] = 14 (2002) 1-4. sz. 336-337.

Gellerd Imre: Négy száz év unitárius prédikáció-
irodalma. = 15 (2003) 1-2. sz. 238-239.

Heltai Gáspár ... ld. Jeney-Tóth Annamária

Kenéz Győző

Békés megyére vonatkozó oklevelek a budai káp-
talan protokollumában. = 13 (2001) 1-2. sz.
171-185.

Keppel Csilla

Bajorország a katolicizmus és a protestantiz-
mus válaszfútján. = 15 (2003) 3-4. sz. 43-75.

Kerekes Károly

Szövetségújítás a Ciszterci rend és Cikádor, azaz
Bátaszék között. 5 (1993) 1-2. sz. 111-113.

Kéringer Mária ld. Patkóné Kéringer Mária

Keveházi László

Evangelikus iskolák és könyvtáraik. 16-18. szá-
zad. = 11 (1999) 3-4. sz. 81-91.

Király László

Az újszegedi római katolikus egyházköztség okta-
tási intézményei 1948-ig. = 5 (1993) 3-4. sz.
51-70.

Kloczowski, Jerzy

Kelet-közép-Európa társadalom- és vallástörténe-
ti atlasza. = 5 (1993) 3-4. sz. 213-222.

Knapp Éva ld. Tüskés Gábor

Koltai András

- A győri egyházmegye 1579. évi szombathelyi zsinata. = (1995) 3-4. sz. 41-60.
- Nagy Márta szerk.: Új kegyesség: fejezetek az osztrák-magyar protestáns kapcsolatok történetéből. Bp. 1997, Metronóm. [Ism.] = 12 (2000) 1-4. sz. 509-510.

Kósa Károly

- Szerzetes rendek és házaik Jász-Nagykun-Szolnok megye területén 1920-1950 között. = 3 (1991) 149-157.

Kosztai László

- Adalékok az esztergomi és a kalocsai érsekség viszonyához a 13. század elején. = 3 (1991) 73-88.
- Ciszterci Rend története Magyarországon a kolostorai alapítása idején. 1142-1270. = 5 (1993) 1-2. sz. 115-128.

Kosztolnyik Zoltán

- The three law books attributed to King St. Ladislas I. of Hungary and the political background of their enactment. - Szent László m. kir. három törvénykönyve és törvényalkotásának politikai háttere. = 13 (2001) 1-2. sz. 5-20.

Kovács [Erzsébet], Elizabeth

- Bibliotheca Pontificum - a modern pápaságtörténet alapvetése és alapvonásai. Németből ford. Somorjai Ádám. = 7 (1995) 3-4. sz. 211-235.

Kovács Imre

- A kecskeméti Szent Erzsébet-templom története. = 1 (1989) 47-122.
- Adatok a magyarországi premonstreiek teológiai munkásságához a középkorban. = 2 (1990) 67-75.

Kovács Imre Endre

- Campbell, Hamish: Szent Norbert, a premonstre rend alapítója, a béke apostola. Ford. Gábor Bálint József. [Kiad. a] Premonstre Prépостság. Csorna, 1996. [Ism.] = 9 (1997) 1-2. sz. 233-235.

Kovács János

- A „Magyarországi egyházi könyvtárak kézirat-katalógusai” című sorozat újabb köteteiről. [Ism.] = 4 (1992) 273-277.
- Galscsik Zsolt: A páli Szent Vincéről nevezett szécsényi irgalmasnővérek „Hármas intézmé-

nyének” története az alapítástól a feloszlásig. (1875-1960). (Balassagyarmat, 1993). [Ism.] = 6 (1994) 1-2. sz. 272-273.

Hetényi-Varga Károly: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. 1. [Ism.] = 5 (1993) 1-2. sz. 228-230.

Magyarországi egyházi levéltárak térképei. 13-14. [század]. = 3 (1991) 282-284.

Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek bajai iskoláiban vezetett krónika. 1936-1948. Előszó: Kelemen Márton. A szöveget gondozta, jegyzetelte: Kőhegyi Mihály, Merk Zsuzsa. Bp. 1995. /Bajai Dolgozatok. 9./ [Ism.] = 9 (1997) 1-2. sz. 228-230.

Kovács K. Zoltán

In memoriam Békés Gellért. = 11 (1999) 3-4. sz. 263-270.

Kovács Kálmán Árpád

- Adalékok a Staatsrat erdélyi valláspolitikájához. (1771-1772). = 11 (1999) 3-4. sz. 35-63.
- Adalékok az erdélyi vallásügy államtanácsi, cancelláriai és guberniumi tárgyalásaihoz. (1765-[17]73). = 14 (2002) 1-4. sz. 107-141. Tan.

Kovács Teofil

Tibori János: A tiszántúli ref. egyházkerület története. 1944-1986. 1-4. köt. Debrecen, 1995, 1996, 1998, 2000. 424, 154, 132, 240 p. [Ism.] = 11 (1999) 3-4. sz. 306-307.

Kovács Dániel

Varga Lajos összegyűjtött írásai. [Ism.] = 15 (2003) 1-2. sz. 239-241.

Kőhegyi Mihály

- A bajai ferences rendház házfőnökei és helyettesei. = 13 (2001) 3-4. sz. 165-174.
- A Magyar Katolikus Püspöki tanácskozások története és jegyzőkönyvei. 1945-48 között. A kötetet gondozta: Beke Margit. Köln - Bp. 1996. /Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae. 14./ [Ism.] = 9 (1997) 1-2. sz. 240-243.
- Acta Historica. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Tomus 90. [Ism.] = 5 (1993) 1-2. sz. 217.
- Acta Historica. Ua. 98. [Ism.] = 5 (1993) 3-4. sz. 265.
- Adatok Madaras egyháztörténetéhez. (1789-1835). = 7 (1995) 1-2. sz. 153-166.
- Az esztergomi főegyházmegye barsi főesperességeinek egyházlátogatási jegyzőkönyvei. 1647-

1674. Vál., sajtó alá rend. és bev. Tomisa Ilona. (Bp. 1992). [Ism.] = 6 (1994) 1-2. sz. 262-263.
- Bilkei Irén: A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái. 1527-1541. [Ism.] = 15 (2003) 1-2. sz. 217-218.
- Blazovich László szerk.: A Körös - Tisza - Maros-köz települései a középkorban. Szeged, 1996. /Dél-alföldi Évszázadok. 9./ [Ism.] = 10 (1998) 3-4. sz. 309-311.
- Blazovich László - Gécz Lajos: A Telegdiak pere. 1568-1572. Szeged, 1995. /Délalföldi Évszázadok. 6./ [Ism.] = 8 (1996) 3-4. sz. 243-244.
- Boba Imre: Morávia története új megvilágításban. Bp. 1996. 197 p. /METEM-Könyvek. 11./ [Ism.] = 10 (1998) 1-2. sz. 301-302.
- Dóka Klára szerk.: Segédanyagok az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feldolgozásához. [Ism.] = 7 (1995) 1-2. sz. 281-282.
- Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. (Előszó, szerk. Ságvári Ágnes. [Ism.] = 8 (1996) 3-4. sz. 245-246.
- Fasciculus rerum scholasticarum collegii Claudiopolitani unitariorum. I. 1626-1648. Prepared and arranged by Edit Dományházi, Miklós Latzkovits. Szeged, 1997. 201 p. [Ism.] = 12 (2000) 1-4. sz. 510-511.
- Fáy Zoltán: Ferencesek Gyöngyösön. Bp. 1999. [Ism.] = 12 (2000) 1-4. sz. 529-532.
- Feldtänzer, Oscar: Joseph II. und die donauschwäbische Ansiedlung. (Linz, 1990). 502 p. [Ism.] = 4 (1992) 269-271.
- Fülöp Éva Mária: A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása. (1848-1949). Bp. 1995. /METEM-Könyvek. 8./ [Ism.] = 7 (1995) 3-4. sz. 252-254.
- Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon. 1919-1945. Bp. 1997. 400 p. [Ism.] = 11 (1999) 1-2. sz. 284-287.
- Gergely Jenő: Ua. 1945 után. (Bp. 1991). [Ism.] = 5 (1993) 1-2. sz. 222-224.
- Gerics József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp. 1995. /METEM-Könyvek. 9./ [Ism.] = 8 (1996) 3-4. sz. 250-252.
- Helytörténeti részletek a kecskeméti ferences rendház háztörténetéből. (1644-1950). Ford., vál., jegyz. Szabó Attila. (Kecskemét, 1992). /Levéltári Füzetek. 6./ [Ism.] = 6 (1994) 1-2. sz. 269-270.
- Historia Domus Bajensis. Chronik des Franziskanerkonvents in Baja. Kiadó: Kapocs Nándor és Kőhegyi Mihály. Bd. 1. 1694-1840. = 5 (1993) 1-2. sz. 226-227.
- Kereszténység és szabadság. 34. Pax Romana Kongresszus. 1992. Lillafüred. [Ism.] = 6 (1994) 1-2. sz. 258-259.
- Komoly Pál: Pitvarosi tanulmányok. [Ism.] = 5 (1993) 3-4. sz. 251-252.
- Körmendy József: Gr. Veolkra Ottó Ker. János veszprémi püspök élete és munkássága. 1665-1720. Veszprém, 1995. /A Veszprémi Egyházmegye Múltjából. 16./ [Ism.] = 10 (1998) 3-4. sz. 305-307.
- Lábady Károly: Istennek hajlékai a Drávaszögben. (Bp. 1994). [Ism.] = 6 (1994) 3-4. sz. 271-272.
- Lakatos Andor: A kalocsai főszékeskáptalan levéltára. Kalocsa, 1998. 174 p. 7 t. [Kiad. a] Kalocsai Múzeumbarátok Köre. /Kalocsai Múzeumi Értekezések. 4./ [Ism.] = 11 (1999) 1-2. sz. 294-295.
- Lakos Endre. 1919-1969. Bp. - Szeged, 2000. 90 p. = 13 (2001) 1-2. sz. 275-276.
- Lele József: A tápaiak hite. Tápé, 1998. 291 p. [Ism.] = 11 (1999) 1-2. sz. 295-297.
- Magyarországi zsidó hitközségek. 1944 április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. (Sajtó alá rend. Frojimovics Kinga. Bp. 1994.) 1-2. [Ism.] = 8 (1996) 3-4. sz. 253-254.
- Molnár Ferenc: Esterházy János. Dunaszerdahely, 1997. 299 p. [Ism.] = 12 (2000) 1-4. sz. 504-506.
- Muckenhaupt Erzsébet: A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei. Bp. - Kolozsvár, 1999. 218 p. 83 t. [Ism.] = 12 (2000) 1-4. sz. 527-529.
- Nagy Janka Teodóra: Jogi néphagyományok két gömöri faluban. Debrecen, 1998. /Gömör Néprajza. 51./ [Ism.] = 10 (1998) 1-2. sz. 299-301.
- Ökrész Károly: A temerini plébánia története. (Újvidék, 1992). [Ism.] = 6 (1994) 3-4. sz. 272-275.
- Örsi Julianna: Emberszötte háló. [Összegyűjtött írások]. Túrkeve, 1998. 218 p. [Ism.] = 11 (1999) 1-2. sz. 297-298.
- Pál József: Békepapok. [Katolikus békepapok Magyarországon 1950-1989]. (Bp. 1995). [Ism.] = 9 (1997) 1-2. sz. 230-232.
- Pál József: Ferences harmadik rend Szegeden. (1919-1944). Bp. 1996. [Ism.] = 9 (1997) 1-2. sz. 243-244.
- Roos [Márton], Martin: Maria-Radna. Ein Wallfahrtsort im Südosten Europas. Bd. 1. Re-

- gensburg, 1998. 334 p. [Ism.] = 12 (2000) 1-4. sz. 523-525.
- Silling István: Kakasok szólalnak, Máriát kiáltanak. Adalék a vajdasági magyar achaikus népi imádságok variálódási vizsgálatához. Tótfalu, 1997. 135 p. [Ism.] = 11 (1999) 1-2. sz. 290-291.
- Solymos Szilveszter: Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon. Bp. 1996. 176 p. [Ism.] = 11 (1999) 3-4. sz. 295-296.
- Szabadfalvi József: Herman Ottó, a parlamenti képviselő. 1879-1897. Miskolc, 1996. /Officina Musei. 5./ [Ism.] = 9 (1997) 3-4. sz. 236-239.
- Szabadi Sándor: „Kiáltó szó a pusztában ...”. Szilády János élete és kora. Kecskemét, 1993, Emmaus K. [Ism.] = 6 (1994) 1-2. sz. 265-266.
- Szabadka igazgatástörténetéből. 1428-1918. Szerk. Magyar László. Szabadka [Subotica, Jug.] 1995. [Ism.] = 10 (1998) 3-4. sz. 307-309.
- Szathmári Tibor: Térképincsek Kalocsán. A Főszékesegyházi Könyvtár atlaszai, térképei, városképei. [Kiad. a] Főszékesegyházi Könyvtár. Kalocsa, 1988. 149 p. /Miscellanae. 3./ [Ism.] = 11 (1999) 1-2. sz. 299-300.
- Szili Ferenc: Kivándorlás a Délkelet-Dunántúlról Horvát-Szlavónországba és Amerikába. 1860-1914. Kaposvár, 1995. 320 p. [Ism.] = 10 (1998) 1-2. sz. 287-289.
- Tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből. 1. (Pécs, 1993). /Egyháztörténeti Tanulmányok. 1./ [Ism.] = 8 (1996) 3-4. sz. 246-250.
- Tari Edit: Árpád-kori falusi templomok Cegléd környékén. [Ism.] = 13 (2001) 1-2. sz. 263-264.
- Tilkovszky Lóránt: Német nemzetiség - magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből. Pécs, 1997. 261 p. [Ism.] = 12 (2000) 1-4. sz. 506-508.
- Török József: Századunk magyar főpapja? Grösz József érsek. Szeged, 1992. [Ism.] = 4 (1992) 277-278.
- Trogmayer Ottó: „... Messzelátó hegy gyanánt szolgált ...”. Szer. monostor templomának építéstörténete. [Kiad. a] Csongrád megyei Múzeumok igazgatósága [és az] Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark KHT. Szeged, 1998. 115 p. 20 t. [Ism.] = 12 (2000) 1-4. sz. 511-513.
- Unghváry Sándor: A magyar reformáció az ottomán hódoltság alatt a 16. században. (Bp. 1994). [Ism.] = 7 (1995) 1-2. sz. 284-286.
- Kresten Ottó**
A római Osztrák Kulturintézet Történeti Intézete. = 7 (1995) 3-4. sz. 159-169.
- Kristó Gyula**
Az első esztergomi érsekekről. = 11 (1999) 3-4. sz. 7-18.
- Kruppa Tamás**
Kísérletek Erdély rekatolizációjára. Tervek az eredélyi püspökség visszaállítására Báthory István és [János] Zsigmond idejében. = 14 (2002) 1-4. sz. 39-75. Tan.
- Kubinyi András**
Vallásos társulatok a késő-középkori magyarországi városokban. = 10 (1998) 1-2. sz. 123-134.
- Lakatos Andor**
Haynald Lajos közéleti és politikai tevékenysége. = 7 (1995) 3-4. sz. 97-150.
- Lakatos Pál**
Beke Margit (szerk.): Simor János emlékkönyv. = 5 (1993) 3-4. sz. 250-251.
Historia Domus Bajensis. Chronik des Franziskanerkonvents in Baja. Bd. 1. 1694-1840. Kiadó: Kapocs Nándor és Kőhegyi Mihály. [Ism.] = 5 (1993) 1-2. sz. 226-227.
Magyar egyházak és gyülekezetek Nagyváradon. (Szerk. Tőkés László. Kiad. a Királyhágómelléki Ref. Egyházker.) Nagyvárad, 1992. [Ism.] = 6 (1994) 1-2. sz. 264-265.
Szent László király. (Összeáll. Szőke Gyula). (Kiad. a Szent László Alapítvány). [Ism.] = 5 (1993) 3-4. sz. 256-259.
- Lakatos Pál - Sümeginé Szép Mária - Sümegi József**
Az Oltáriszentség tisztelete és Krisztus vérének csodái a középkori Európában. = 12 (2000) 1-4. sz. 45-103.
- Lázár Imre**
Egy erdélyi zarándok Egyiptomban. Lászlai János 1483-as útja a Szent Család nyomában. = 12 (2000) 1-4. sz. 105-125.
- Lehóczky Miklós**
Karácson Imre élete és munkássága. = 13 (2001) 3-4. sz. 155-163.

Lénárd Ödön

A közelmúlttal való szembenézés – lelkiismereti feladat. = 10 (1998) 3–4. sz. 209–226.

Lombardi, Lapo

Magyarország és a Szentszék a hidegháború hajnalán. Ford. Vigh Éva. = 10 (1998) 1–2. sz. 69–84.

Lotz Antal

A csanádi papság könyvkultúrája és könyvgyűjtése a reformkorban. = 10 (1998) 1–2. sz. 209–232.

Bura László: Hűségesen, fáradhatatlanul. Scheffler János szatmári megyéspüspök életútja. [Ism.] = 5 (1993) 3–4. sz. 243–248.

Ribóssy József nagysárréti esperes élete. (1775–1830). = 4 (1992) 15–23.

Történetíró papok Csanád egyházmegyében. = 3 (1991) 259–280.

Újonnan feltárt néprajzi adalékok a csanádi püspökség területéről. = 10 (1998) 1–2. sz. 135–145.

Magyar egyház az emigrációban. 1900–2000. Archivum és lexikon terv és kérés. 12 (2000) 1–4. sz. 479–497.

Magyar István Lénárd

Az alvinci ferences krónika. = 1 (1989) 373–408.

Major Márta

Lecke a hatalom megszilárdításának módszertanából. = 9 (1997) 3–4. sz. 157–191.

Malkovics Erika

Keresztény iskola – keresztény szokásrend. 1. METEM-konferencia, Bp. = 9 (1997) 3–4. sz. 121–129.

Martos Gizella

A mezőkövesdi plébánia könyvtárának 18. századi katalógusa. = 10 (1998) 1–2. sz. 233–243.

Merényi-Metzger Gábor

A csolti monostor tényleges és címzetes apátjai (1222–1994). = 10 (1998) 3–4. sz. 235–254.

A temesvári római katolikus egyházmegye cím- és névtára. = 15 (2003) 3–4. sz. 225–227. [Ism.]

Az aradi címzetes prépostok onomasztikonja. (1581–1915). = 14 (2002) 1–4. sz. 171–196. Tan.

Bjelik Imre tábori püspök katonai törzskönyvi lapja. = 11 (1999) 3–4. sz. 287–293.

Karácsonyi János egyházi pályája és forrásai a Békés megyei levéltárban. = 8 (1996) 3–4. sz. 73–90.

Nagyváradí schematizmus. 1995. (Nagyvárad, 1995.) [Ism.] = 7 (1995) 3–4. sz. 254–255.

Püspöki helynökség Gyulán (1921–1924). = 8 (1996) 1–2. sz. 191–230.

Mérey Klára, T.

A vallás és az oktatás helyzete a Dunántlon 1810–12 között egy katonai jelentés alapján. = 10 (1998) 1–2. sz. 147–160.

Mészáros István

A magyarországi római katolikus tanügyigazgatás történeti áttekintése. = 1 (1999) 221–256.

A nagyszombati jezsuita gimnázium és egyetem 17. századi anyakönyve. = 14 (2002) 1–4. sz. 97–106. Tan.

A szegedi „bajszos püspök” jelentései 1952-ben. [Prazsák Mihály szegedi békepap]. = 7 (1995) 1–2. sz. 233–248.

A Szent Margit Gimnázium jubileumi évkönyve. Főszerk. Sümegh László. Bp. 2000. 304 p. [Ism.] = 14 (2002) 1–4. sz. 332–334.

Arcképek a szatmári római katolikus egyházmegyeből. Összeáll. Bura László. Szatmárnémeti, 1998. 30 p. [Ism.] = 11 (1999) 3–4. sz. 304–305.

Berzeviczky Klára: A magyar katolikus klérus elitjének képzése. 1855–1918. Hittudományi Kar hallgatói. Bp. 2000. 148 p. /Fejezetek az ELTE történetéből. 21./ [Ism.] = 14 (2002) 1–4. sz. 334–336.

Bitskey István: Püspökök, írók, könyvtárak. Egri főpapok irodalmi mecenatúrája a barokk korban. Kiad. a Hevesi Múzeumi Szervezet. Eger, 1997. 152 p. /Studia Agriensia. 16./ [Ism.] = 10 (1998) 1–2. sz. 297–299.

Boba Imre: Morávia története új megvilágításban. Bp. 1998. 197 p. /METEM-Könyvek. 11./ [Ism.] = 10 (1998) 1–2. sz. 301–302.

Egy „haladó katolikus”: Szekfű Gyula. = 15 (2003) 3–4. sz. 97–118.

Egyházam és hazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei. 3. 1948. Összegyűjt., bev., jegyz. Beke Margit. Bp. 1997. Szt. Gelért K. 234 p. [Ism.] = 11 (1999) 1–2. sz. 283–284.

Egyháztörténeti adalékok Esty Miklós irathagyatékában. = 15 (2003) 1–2. sz. 107–125.

Franzen, August: Kis egyháztörténet. [Ism.] = 13 (2001) 1–2. sz. 265–268.

Harangozó Ferenc: A csendlaci parókiától a szi-beriai hőmezőig. Szerk., sajtó alá rend. Fan-

- csali Andrásné. Kiadja: Gyürki László. Kőrmend, 2001. 174 p. [Ism.] = 14 (2002) 1-4. sz. 337-339.
- Hetényi Varga Károly: Elfelejtett hitvallóink. A kilencvenéves Lénárd Ödön köszöntése. Pécs, 2001. 60 p. [Ism.] = 14 (2002) 1-4. sz. 340-343.
- Iskolatörténetünk barokk korszaka. = 6 (1994) 1-2. sz. 57-65.
- Jákli István: Szent István, az ember. Bp. 1996, Bethlen Gábor Könyvkiadó. [Ism.] = 10 (1998) 1-2. sz. 290-291.
- Jakó Zsigmond: Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. [Kiad. a] METEM. Bp. 1997. 497 p. /METEM-Könyvtár.18./ [Ism.] = 10 (1998) 1-2. sz. 292-294.
- Kalapis Zoltán: „Negyvennyolcnak nagy idejében”. Bácskaiak és bánátiak a szabadságharcban. Újvidék [Novi Sad, Jug.] - Szeged, 1998, Fórum. - Agapé. 175 p. [Ism.] = 12 (2000) 1-4. sz. 513-515.
- Katolikus egyetemszervezési tervek Egerben. 1754-1948. = 5 (1993) 1-2. sz. 23-34.
- Katolikus oktatási-nevelési emlékek a reformkori Zalából. (Részletek Lendvay József emlékirataiból). = 2 (1990) 201-216.
- Középkori örökség protestáns kollégiumainkban. = 4 (1992) 71-78.
- Márton Áron emlékkönyv születésének 100. évfordulóján. Szerk. Márton József. = 11 (1999) 1-2. sz. 277-279.
- Mindszenty és a zalaegerszegi Notre Dame-iskola. = 9 (1997) 3-4. sz. 57-70.
- Mózesy Gergely: Egyetemi lelkészségek Magyarországon a 10. század első felében. A katolikus egyetemi lelkészségek története. [Kiad. az] Eötvös Lóránd Tudományegyetem Levéltára. Bp. 1997. 163 p. [Ism.] = 11 (1999) 1-2. sz. 288-291.
- Nagy Janka Teodóra: Jogi néphagyományok két gömöri faluban. Debrecen, 1998. 147 p. /Gömrő Néprajza. 41./ [Ism.] = 10 (1998) 1-2. sz. 299-301.
- Németh J. László: Egyháztörténeti feladatgyűjtemény. H. é. n. 145 p. - Németh J. László - Robotka Csaba: Történelmi feladatgyűjtemény. H. é. n. 145, 135 és 128 p. [Ism.] = 14 (2002) 1-4. sz. 349-351.
- Népszokásokra vonatkozó adatok a 16. század végéről. = 7 (1995) 3-4. sz. 35-40.
- Sas Péter: A kolozsvári Szent Mihály templom. Kolozsvár, 1998, Glória K. 128 p. [Ism.] = 12 (2000) 1-4. sz. 515-517.
- Szent István és a magyar nevelésügy kezdetei. = 5 (1993) 3-4. sz. 5-18.
- Szőnyi Benjámin és kora. 1717-1749. Tanulmányok Szőnyi Benjáminról. Szerk. Imre Mihály. Kiad. a Bethlen Gábor Gimn., Hódmezővásárhely, 1997. 177 p. + ill. [Ism.] = 10 (1998) 1-2. sz. 294-296.
- Thun Albin: A magyar misszió végnapjai Kínában. Szerk., bev. tanulm. Fáy Zoltán. Szeged, 1997, Agapé. 168 p. = 11 (1999) 1-2. sz. 292-293.
- Tradíció és modernizáció a 17. századi magyar iskolaügyben. = 13 (2001) 1-2. sz. 59-65.
- Vallásos nevelés, állami iskolák (1949-1950). = 3 (1991) 89-106.
- Vécsey Antal: A nyíregyházi katolikus gimnázium története. 1921-1997. Nyíregyháza, 1998, Studium K. 130 p. 10 t. [Ism.] = 12 (2000) 1-4. sz. 517-518.
- METEM Academic Award. - METEM Prizes honoring outstanding Hungarian Church Historians.** = 4 (1992) 267.
- Miklós Péter**
„A jelen kor vészes napjaiban”. A földéaki templombúcsú 1848-ban. = 15 (2003) 1-2. sz. 173-181.
- A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjainak reakciója Mindszenty József 1945. október 18-i pásztorlevelére. = 14 (2002) 1-4. sz. 279-284. Tan.
- Az újszentiváni római katolikus egyházközség története. = 13 (2001) 1-2. sz. 123-139.
- Adalékok a szőregi római katolikus plébánia 1848/49-es történetéhez. = 12 (2000) 1-4. sz. 153-161.
- Balogh Judit - Dienes Dénes - Szabadi István: Rákóczi iratok a Sárospataki Református Kollégium levéltárában. 1607-1710. [Kiad. a] Sárospataki Reform. Kollégium Gyűjteményei. 281 p. Sárospatak, 1999. /Acta Patakina. 1./ [Ism.] = 12 (2000) 1-4. sz. 536-538.
- Boros György unitárius püspök naplója. 1926-1941. [Ism.] = 13 (2001) 3-4. sz. 244-246.
- Dudás László szerk.: A hajdúdorogi főesperesi levéltár iratainak lajstroma és mutatója. 1562-1819. Nyíregyháza, 1999. 139 p. /A Görgő Katolikus Püspöki Levéltár Kiadványai. 2./ = 13 (2001) 3-4. sz. 236-241.
- Fejér Lipót: A szécsényi Izr. Hitközségi Elemi Népiskola története. 75 éves fennállása alkalmából. 1870-1925. = 15 (2003) 1-2. sz. 218-220.

Ivankovits János rosznyói püspök szegedi évei. = 13 (2001) 3-4. sz. 121-145.

Janka György szerk.: Magyarországi Egyházi Levéltárosok [Egyesülete] konferenciája. Nyíregyháza, 1998. 160 p. /A Görög Katolikus Püspöki Levéltár Kiadványai. 2./ [Ism.] = 13 (2001) 3-4. sz. 233-236.

La formazione del centro diocesano di Szeged e la Santa Sede. = 15 (2003) 3-4. sz. 87-95.

Magyar Zoltán: A liliosomos herceg. Szent Imre a magyar kultúrtörténetben. Bp. 2000, Europa. 169 p. [Ism.] = 13 (2001) 3-4. sz. 241-243.

Puskely Mária: Dr. Batthyány László. 1870-1931. Bp. 2001, Szent István Társulat. 173 p. [Ism.] = 13 (2001) 3-4. sz. 247-249.

Sasvári László: Ruszinok nyomában ...[Kiad. a] Belváros-Lipótváros Ruszin Kisebbségi Önkormányzat. Bp. 2001. 43 p. [Ism.] = 14 (2002) 1-4. sz. 343-345.

Sasvári László: Templomok ruszin örökségünkben. = 15 (2003) 1-2. sz. 237-238.

Miklósházy Attila SJ

Vázlatok és adalékok a külföldi római katolikus magyar lelképásztorkodás történetéhez. = 13 (2001) 1-2. sz. 223-262.

Molnár Antal

A kecskeméti jezsuita misszió (1633-1635). = 13 (2001) 3-4. sz. 47-60.

A [nyolcvanöt] 85 éves P. Lukács László SJ köszöntése. = 7 (1995) 1-2. sz. 247-260.

A veszprémi jezsuita misszió (1649-1677). = 11 (1999) 1-2. sz. 11-32.

Az egri püspökség 17. századi történetéhez. = 14 (2002) 1-4. sz. 77-96. Tan.

Az esztergomi érsek hódoltsági vikáriátusának történetéhez. = 15 (2003) 1-2. sz. 13-17.

Az udvarhelyi jezsuita Missio Siculica kezdetei az 1650-es években. = 6 (1994) 3-4. sz. 71-89.

Adalékok a csanádi püspökség 17. századi történetéhez. (A püspöki processzusok tanúvallomásai az egyházmegyeről). = 13 (2001) 1-2. sz. 67-83.

Beszélgetés Szilas László jezsuita egyháztörténéssel. = 14 (2002) 1-4. sz. 285-292. Szemle

Egy magyar egyháztörténész a 20. században: Vanyó Tihamér OSB. = 6 (1994) 1-2. sz. 37-50.

Tóth István György: Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania. 1627-1707. - Misszionáriusok jelentései Magyarországról és Erdélyről. Róma - Bp. 1994. /Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 1./ [Ism.] = 9 (1997) 1-2. sz. 225-228.

Mona Ilona

A „Rerum Novarum” hatása a magyar társadalomra. = 5 (1993) 3-4. sz. 45-50.

Kilencven éves a Szociális Missziótársulat. = 11 (1999) 1-2. sz. 87-99.

Slachta Margit és az iskolák államosítása. = 3 (1991) 127-132.

Monok István

A magyar művelődés és a kereszténység 4. Hungarológiai Kongresszusa. Róma-Nápoly, 1996. Szept. 9-15. = 8 (1996) 3-4. sz. 223-224.

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek könyvtártörténeti hasznosítása. /Kutatástörténeti áttekintés/. = 10 (1998) 1-2. sz. 203-207.

Benda Kálmán. (1913-1994). [Nekr.] = 6 (1994) 1-2. sz. 251-252.

Kiss Domonkos: Régi magyarországi könyvek a pannonhalmi Szent Benedek-rendi főkönyvtárban az 1786-os abolíciós katalógus alapján. Pannonhalmi, 1996. /Pannonhalmi Füzetek. 38./ [Ism.] = 8 (1996) 1-2. sz. 363-365.

Mózes Huba

Baráti Tudósító. 1930-1932. [Kolozsvári iskolai lap]. = 8 (1996) 3-4. sz. 189-206.

Mózessy Gergely

Prohászka Ottokár és a székesfehérvári székeskáptalan. = 12 (2000) 1-4. sz. 211-232.

Muradin Jenő

Hosszú Márton (1894-1958), XI. Pius arcképfestője. = 10 (1998) 1-2. sz. 59-67.

Nagy Ádám

Kiss Bálint: A Békés-bánati Református Egyházmegye története. (1836). Közread. Gilicze László, Kormos László. Békéscsaba - Szeged, 1992. /Dél-alföldi Évszázadok. 5./ = 6 (1994) 1-2. sz. 267-269.

Nagy Ferenc

Tanácskozások a Bernardinumban (1891-1993). = 3 (1991) 135-145.

Nagy István

A Jézus Társaság budai gimnáziuma. = 15 (2003) 1-2. sz. 89-106.

Nagy Péter, Püspöki ld. Püspöki Nagy Péter

Nagyné Frauhammer Krisztina

A vendégkönyvek, mint a népi devotio új forrásai. 1.METEM-konferencia, Bp. = 9 (1997) 3-4. sz. 109-119.

Németh Csaba

A gyulai evangélikus egyházközség megalapítása. = 13 (2001) 1-2. sz. 141-170.

Németh László

Adalékok a római magyar lelkészség történetéhez. [1.] = 14 (2002) 1-4. sz. 197-228.

Adalékok a római magyar lelkészség történetéhez. 2. = 15 (2003) 3-4. sz. 119-149.

Csorba László szerk.: Száz év a magyar-olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális s egyházi intézetek Rómában. (1895-1995). Bp. 1998. Hg és Tsa K. [Ism.] = 12 (2000) 1-4. sz. 521-523.

Megemlékezések Mindszenty bíborosról a Santo Stefano Rotondóban 1991 és 2003 között. = 15 (2003) 1-2. sz. 193-205.

Mindszenty József bíboros levelei a Pápai Magyar Egyházi Intézetben. = 11 (1999) 1-2. sz. 231-242.

Orbán Imre

Antiochiai Szent Margit legendája. = 12 (2000) 1-4. sz. 7-43.

Egy érdekes kultuszkeveredésről. (Antiochiai Szent Margit és Árpád-házi Szent Margit tiszteletének érintkezései). = 4 (1992) 79-90.

Kredics László - Solymosi László: A veszprémi püspökség 1524. évi urbáriuma. Bp. 1993. Akadémiai K. 141 p. /Fontes Minores and Historiam Hungariae Spectans. 4./ [Ism.] = 6 (1994) 1-2. sz. 271-272.

Jákli István: "... A magyarokhoz küldetett". [Szent Wolfgang püspök]. [Ism.] = 6 (1994) 1-2. sz. 260-262.

László Gyula: A Szent László-legenda középkori falképei. [Ism.] = 5 (1993) 3-4. sz. 262-264.

Udvardy József: A kalocsai érsekek életrajza (1000-1526). Köln, 1991. [Ism.] = 3 (1991) 281-282.

Udvardy József: A kalocsai főszékeskáptalan története a középkorban. (Bp. 1992). = 4 (1992) 279-280

Págyor Lászlóné Vitéz Mária

Az érsekvadkert római katolikus elemi népiskola történeti és személyi adatai. (1713-1950). = 12 (2000) 1-4. sz. 307-356.

Pál József

(Bárdos István -- Beke Margit szerk.): Egyházak a változó világban. (Esztergom, 1991.) [Ism.] = 5 (1993) 1-2. sz. 218-222.

Békepapok ... ld. Kőhegyi Mihály

Békés Gellért - Horváth Árpád szerk.: Megújuló egyház a megújuló társadalomban. (Vép - Szombathely - Pannonhalma, 1993). [Ism.] = 6 (1994) 3-4. sz. 290-294.

Ferences harmadik rend ... ld. Kőhegyi Mihály

Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon. 1924-1944. Bp. 1993. [Ism.] = 5 (1993) 3-4. sz. 257-261.

Pásztor Lajos

Gerevich Tibor a Római Magyar Történeti Intézet működéséről. 1924-1926. = 8 (1996) 1-2. sz. 333-350.

Pásztor Lajos köszöntése. - (Keresztes Sándor nagykövet köszöntése. - Pásztor Lajos-bibliográfia). = 6 (1994) 3-4. sz. 243-250.

[Patkóné] Kéringer Mária

Katonáné Szentendrey Katalin: A szentendrei katolikus egyház és plébánia története. 1002-1992. Szentendre, 1996, Hunga Coord K. [Ism.] = 9 (1997) 1-2. sz. 235-237.

Plébániai könyvtárak a váci egyházmegyében. 1.METEM-konferencia. Bp. = 9 (1997) 3-4. sz. 99-103.

Sándor Frigyes - Varga Lajos: A váci egyházmegye történeti földrajza. 1. METEM-konferencia. Bp. = 9 (1999) 3-4. sz. 155-156.

Visitatio canonica. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek Batthyány József esztergomi érsek idejéből. Vál., sajtó alá rend., bev. Tomisa Ilona. Kiad. az MTA Néprajzi Kutatóintézet. [Ism.] = 9 (1997) 3-4. sz. 241-242.

Péterfi Gábor

Mona Ilona: Slachta Margit. Bp. 1997, Corvinus. 298 p. [Ism.] = 12 (2000) 1-4. sz. 499-504.

Petrovics István

Boba Imre. (1919-1996). [Nekr.] = 8 (1996) 1-2. sz. 351-360.

Pongrácz Attila

Dr. Jordán Sándor Emil OSB. (1912-1999). [Nekr.] = 11 (1999) 1-2. sz. 271-275.

Poupard, Paul

Megnyitó beszéd (a 4. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson. Róma, 1996. szept. 9. Ford. Bratinka József). = 8 (1996) 3-4. sz. 173-177.

Prokopp Mária

Az 1423. évi sienai zsinat tiszteletére készült Eucharisztia-oltár. (A Szépművészeti Múzeum Sassette-táblaképe). = 3 (1991) 65-72.

Pukánszky Béla

Mészáros István: „...Kimaradt tananyag ... A dik-tatúra és az egyház 1945-1956.” 1. [köt.] Bp. 1993, Márton Áron K. - Ua. 2. [köt.] 1994, Márton Áron K. [Ism.] = 6 (1994) 1-2. sz. 274-276.

Mészáros István: A soproni Bencés Gimnázium. (Bp. 1994, Bencés K.) - [Uő]: A budapesti és a csepeli bencés gimnáziumok. (Bp. 1994, Bencés K.) [Ism.] = 6 (1994) 3-4. sz. 269-271.

Varga László: A pannonthalmi Szent Benedek-rend népiskolai és általános iskolái az egyház-megyei tanügyigazgatás tükrében (1919-1948). Pannonthalma, 1996. [Ism.] = 8 (1996) 1-2. sz. 361-363.

Purcsi Barna Gyula

Puskely Mária: Keresztény szerzetesség. Törté-nelmi kalauz. 1-2. (Pannonthalma, 1995, 1996, Bencés K.) [Ism.] = 8 (1996) 1-2. sz. 379-381.

Pusztai Bertalan

Gálóc történeti etnodemográfiája. (1747-1989). = 5 (1993) 3-4. sz. 27-44.

Pusztai Gabriella

Előzetes megfontolások az egyházi iskolákba já-rók társadalmi hátterének vizsgálatához. = 10 (1998) 1-2. sz. 161-165.

Kimaradt generációk. Közelítési lehetőségek az egyházi iskolák utóbbi 50 éves történetéhez. = 8 (1996) 3-4. sz. 156-165.

Pusztaszeri László

Scitovszky János hercegprímás politikai portré-ja. = 1 (1989) 137-169.

Püspöki Nagy Péter

Mons Sacer 996-1996. - Pannonthalma ezer éve. Szerk. Takács Imre. 1-3. (Pannonthalma, 1996). = 8 (1996) 1-2. sz. 366-373.

Rácz Katalin ld. Rádyné Rácz Katalin

Rádyné Rácz Katalin

A rendkívüli egyházi ügyek szent kongregációja levéltárának (Vatikánváros) a magyarországi egyházakra vonatkozó forrásai. 1803-1903. (Összeáll. Eördögh István. Szeged, 1992). = 5 (1993) 1-2. sz. 227-228.

Bertényi Iván - Dóka Klára szerk.: Magyar egy-háztörténeti évkönyv. 2. köt. (Bogyay Tamás emlékére). Bp. 1996. [Ism.] = 9 (1997) 1-2. sz. 238-240.

Rajki Zoltán

A H. N. adventista egyház irattárának forrásai. = 11 (1999) 3-4. sz. 231-240.

A H. N. adventista egyház története Magyaror-szágon 1956-1958 között. = 11 (1999) 1-2. sz. 109-152.

Rajnai Judit

A bencés tanárképzés kezdetei, avagy a Bakony-béli Rendi Tanárképző. = 15 (2003) 1-2. sz. 33-76. Tan.

Rászlai Tibor

Az irgalmasság erőnye a középkorban. = 1 (1998) 257-278.

Reichardt Aba

Levéltárunk forrásközlései (1579-1924). [Pan-nonthalmi főapátság]. 8 (1996) 1-2. sz. 237-286.

Reichardt Gyula ld. Varga Imre

Révész Éva

Kereszténység és államiság Baranyában. = 15 (2003) 1-2. sz. 220-222.

Ribai M. Elma

A leghűségesebb város hűséges gyermekei. Tün-etetés Sopronban az egyházi iskolák védelmé-ben. 1948. június 7. = 9 (1997) 1-2. sz. 155-191.

Az Isteni Megváltó Leányainak kapcsolata Bol-dog Apor Vilmosmal és Mindszenty [József] bí-borossal. = 11 (1999) 1-2. sz. 181-201.

Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek (Isteni Megváltó Leányai). 1883-1950. = 10 (1998) 3-4. sz. 181-207.

Riskó Mariann

A kárpátaljai görögkatolikus egyház kálváriája 1944-től a legalitás visszanyeréséig a vissza-emlékezések tükrében. = 7 (1995) 1-2. sz. 177-196.

Robotka Csaba ld. Németh J. László – Robotka Csaba

Rónai Zoltán

Compostella és a magyarok. (Santiago de Compostella, spanyolországi zarándokhely). – 7 (1995) 3–4. sz. 11–25.

Ruzsik Vilmos

Árpád-házi Szent Erzsébet tisztelete Kolumbiában. – 11 (1999) 1–2. sz. 243–244.

Mindszenty bíboros utolsó lelkipásztori útja Dél-Amerikában. (1975. április 9–25.) – 14 (2002) 1–4. sz. 293–306. Adattár

Salamon Lajos

A háromszor újjászülött templom történetéből. [Pakod – Pacud katolikus temploma]. – 10 (1998) 3–4. sz. 255–263.

Saliga Irén

A Regnum repertórium. 1936–1948. – 6 (1994) 1–2. sz. 19–36.

Sarnyai Csaba Máté

Horváth Mihály kultuszminiszter felhívása az 1849. augusztus 20-án tartandó katolikus autonómia kongresszus megtartására. – 9 (1997) 1–2. sz. 147–150.

Perspektívák és lehetőségek az egyháztörténeti kutatásban. – 9 (1997) 3–4. sz. 225–230.

Scitovszky primás levele Eötvöshöz (1848). – 8 (1996) 3–4. sz. 179–187.

Sas Péter

A kolozsvári Szent Mihály templom ld. Mészáros István

Bíró Vencel, a piarista rendfőnök és történetíró. – 10 (1998) 1–2. sz. 167–173.

Sasvári László

Görögajkú ortodoxia a 16–20. században. – 6 (1994) 3–4. sz. 117–154.

Ókatolikus mozgalmak Magyarországon. – 6 (1994) 1–2. sz. 81–125.

Román ortodoxok (görögkeletiek) a mai Magyarországon. – 9 (1997) 3–4. sz. 41–56.

Sávai János

Jegó Ézsaiás: Én itt maradtam. /Egy szegény barát feljegyzései a múlt század első évtizedeiből./ [Közread. – -]. – 4 (1992) 169–214.

Somorjai Ádám és Zombori István szerk.: A katolikus egyház Magyarországon. (Bp. 1991). [Ism.] = 5 (1993) 1–2. sz. 224–225.

Siklósi Gyula

Kara Murteza pasa tornya és a Szent Donát kápolna Székesfehérváron. – 3 (1991) 53–64.

Simó Attila

Nyárádszentmárton lelkipásztorai. Közzéteszi: Demeter József református lelkész. – 5 (1993) 1–2. sz. 35–78.

Siska Gábor

Szent László korának politikai viszonyai a római egyházhoz fűződő kettős kapcsolatára. – 10 (1998) 3–4. sz. 5–23.

Solymos Szilveszter

A magyar bencés kongregáció szerepe a római Szent Anzelm Kollégium és a bencés konföderáció létrejöttében. – 8 (1996) 1–2. sz. 117–135.

A Maurinus breviárium bevezetése a magyar bencés kongregációban. – 8 (1996) 1–2. sz. 99–115.

A pannonthalmi hiteles helyi pecsét és címer. – 8 (1996) 1–2. sz. 25–48.

Szent Zoerard-András (Szórád) ... ld. Köhegyi Mihály

Vidlics Ferenc pannonthalmi perjel naplótöredéke az Egyetemi Könyvtárban [Budapest]. (1710–11). – 8 (1996) 1–2. sz. 295–310.

Somorjai Ádám

A magyarországi bencés rend 20. századi történetének rövid vázlata 1953-ig. – 8 (1996) 1–2. sz. 137–148.

A Szent Gellért Hittudományi Főiskola évkönyveinek három évfolyama. 1–7 (1911–1817), 8–10 (1940–1943), 11–22 (1958–1989). [Ism.] = 8 (1996) 1–2. sz. 365.

Bencés monostorok Magyarországon a 10–16. században. – 8 (1996) 1–2. sz. 9–14.

Egyháztörténeti disszertációk a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán (1863–1993). – 8 (1996) 3–4. sz. 251–265.

Magyar egyháztörténeti témájú disszertációk a Bécsi Egyetemen. (1831–1948). – 6 (1994) 1–2. sz. 235–242.

Ónody Olivér: O cutto dos santos Húngaros no Brasil e a história de igreja católica roman húngara no Brasil. – 7 (1995) 3–4. sz. 245–251.

Szent Adalbert műve és jelentősége. – 5 (1993) 3–4. sz. 223–228.

Somorjai Ádám – Uzsocki András

A METEM megalakulásának története és tevékenysége 1988–1989-ben. = 1 (1989) 259–324.

Sóos Katalin

Der Schauprozess Gegen Kardinal Mindszenty im Spiegel Österreichischer Gesandtschaftsberichte. – A Mindszenty József-kirakatper a Spiegel-ben. (Osztrák követségi beszámoló). = 6 (1994) 1–2. sz. 217–230.

Sroka, Stanislaw A.

Lengyelek a szepességi káptalanban a 14. században. = 7 (1995) 1–2. sz. 55–61.

Az esztergomi érsek és a krakkói püspök vitája a 14. század első felében. = 6 (1994) 1–2. sz. 51–55.

Sümei József

Az Aetas egyháztörténeti számáról. Szerk. Koszta László. (1991/2). = 3 (1991) 285–286.

Az Oltáriszentség és a Szent Vér tisztelete a középkori Magyarországon. = 3 (1991) 107–119.

Adatok Báta, Cikádor és Zebegény monasteriológiájához. = 5 (1993) 1–2.sz. 143–154.

Sümei József ld. még: Lakatos Pál

Sümeiginé Szép Mária ld. Lakatos Pál

Svoboda József Adalbert

Missale Vitonianum. 1781. = 8 (1996) 1–2. sz. 87–98.

Szabó Attila

A kalocsai Sárköz plébániái. Levéltári ismertető. = 12 (2000) 1–4. sz. 273–296.

Helytörténeti részletek a kecskeméti ... ld. Köhegyi Mihály

Szabó Ferenc SJ

Prohászka Ottokár és a „római iskola” teológiája: a Collegium Romanum szellemi befolyása. = 11 (1999) 3–4. sz. 127–144.

A Vatikáni Rádió történetéhez: 50 éves a rádió magyar tagozata. = 11 (1999) 1–2. sz. 101–108.

Szabó Lajos

Utolsó szalmaszál. [Önéletírás. Kiad. a METEM és a Kazinczy Ferenc Társaság]. Bp. 2000. 352 p./Metem-Könyvek. 28./ = (199) – sz.–.

Szabó Tamás

Antonio Possevinos Bemühungen um die Erneuerung des Katholizismus in Siebenbürgen. – Antonio Possevino tevékenysége az erdélyi katolicizmus megújítása érdekében. = 4 (1992) 91–133.

Szabó Tibor

A hazai egyházi anyakönyvezés kronológiája, egyetemes jelentősége. = 12 (2000) 1–4. sz. 423–478.

Szántó Konrád

Bogyay Tamás egyháztörténeti munkássága. (A 80 éves kutató ünnepi köszöntése. Bogyay Tamás írásainak jegyzéke). = 2 (1990) 7–16.

Bogyay Tamás egyháztörténeti munkássága. (Kiegészítés). = 4 (1992) 161–168.

Szántó Konrád OFM. [Nekr.] = 11 (1999) 3–4. sz. 5.

Szarvas Béla

A Magyar Jezsuita Rend Hittudományi Főiskolája Olaszországban. Fábry Antal (1902–1985) emlékére. = 10 (1998) 1–2. sz. 281–286.

A magyar katolikus egyház anyagi segítsége IX. Pius (1846–1878) pápának. = 13 (2001) 1–2. sz. 187–221.

A Szent László Társulat 90 éve és a szórványban élő magyarok pasztorációja. = 6 (1994) 3–4. sz. 179–194.

A szórványban élő katolikus magyarság pasztorációja Olaszországban. [1.] = 7 (1995) 3–4. sz. 237–241.

A szórványban élő katolikus magyarság pasztorációja Olaszországban. [2.] = 8 (1996) 3–4. sz. 255–227.

Szebeni Olivér

A baptista egyház történeti gyűjteményei. = 10 (1998) 1–2. sz. 175–178.

A hutteri testvérek hazai kódexeiről. = 14 (2002) 1–4. sz. 23–38. Tan.

Adatok az amerikai magyar baptisták történetéhez. = 11 (1999) 1–2. sz. 81–86.

Szecskó Károly

Adalékok Kriston Endre egri segédpüspök 1945-ös internálásának történetéhez. = 10 (1998) 3–4. sz. 173–180.

Egri adalék 1948-ból a Magyar Kommunista Párt egyházpolitikájának vizsgálatához. = 11 (1999) 1–2. sz. 225–229.

Heves megyei adatok a római katolikus papság és a volt szerzeteseknek, a párt és a kormány egyházpolitikája elleni küzdelméről az 1956. november 4. és 1961 szeptembere közötti időszakról. = 8 (1996) 1-2. sz. 231-235.

Szmrecsányi Lajos egri érsek. (1851-1943). = 7 (1995) 3-4. sz. 151-158.

Székely András Bertalan

Egy humanista a nyugati végeken. Katolikus változások Pável Ágoston életművében. = 1 (1989) 171-176.

Szende Ákos

Az egykori Szent István Akadémia tagjairól. = 11 (1999) 3-4. sz. 241-255.

Szendrey [Tamás], Thomas

A centennial history of St. Elisabeth church of Cleveland, Ohio. - A cleveland-i (Ohio) Szent Erzsébet-templom százéves története. = 11 (1999) 3-4. sz. 155-169.

Szent István-napok Kalocsán. (Történeszek napja). = 6 (1994) 1-2. sz. 247. = 6 (1994) 3-4. 267.

Szigeti Jenő

A H. N. adventista egyház indulása az egykori Jugoszlávia területén. (1900-1918). = 11 (1999) 3-4. sz. 111-125.

Szilágyi Csaba

Szántó Arator István Historia anni jubilaei 1575 [...] című munkájának ismertetése. = 13 (2001) 3-4. sz. 19-45.

Szilágyi István

Szent lépcsők - Szentlépcsők. = 4 (1992) 25-50.

Szilárdfi Zoltán

A kármelhegyi Boldogasszony ikonográfiája. = 3 (1991) 197-208.

Szilas László

A jezsuiták Magyarországon 1773-ban. = 13 (2001) 3-4. sz. 61-76.

A Pápai Gergely Egyetem Egyháztörténelmi Kara. = 7 (1995) 3-4. sz. 205-209.

† P. Arató Pál S.J. (1914-1993). [Nekr.] = 5 (1993) 3-4. sz. 239-240.

Szita Szabolcs

Genfi iratok az egyházi embermentés 1944-1945. évi történetéhez a győri egyházmegyében és

Pannonhalmán. = 12 (2000) 1-4. sz. 385-395.

Szittyay Dénes

Szántó (Arator) István SJ (1540-1612) élete és munkássága. - Zombori István: Szittyay Dénesről és leveles kötetéről. = 6 (1994) 3-4. sz. 5-33.

Szöllősi Réka

Az Édenkert növényi szimbolikájának értelmezése középkori ábrázolások tükrében. = 15 (2003) 3-4. sz. 5-41.

Szuromi Szabolcs

A keleti egyházfegyelem befolyása a korai zsinatokon. = 11 (1999) 1-2. sz. 5-10.

Szűcs Márton - Kovács József

Halottak hallgatása. - Requiem 40.000 1944-ben ártatlanul kivégzett bácskai magyarért. = 7 (1995) 1-2. sz. 197-231.

T. Mérey Klára ld. Mérey Klára, T.

Tarján Bence

Ábel Ferenc, egy szlovák jezsuita misszionárius a 18. században. = 15 (2003) 1-2. sz. 141-172.

Tasi Réka

Magyar szentek ábrázolása Csúzy Zsigmond prédikációiban. = 10 (1998) 3-4. sz. 69-85.

Teisler Éva

Ezredforduló - századforduló - hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére. = 15 (2003) 1-2. sz. 223-230.

Tempfli [Imre], Emmerich

Melancht[h]on und die Synode von Erdöd. 1545. = 8 (1996) 3-4. sz. 19-35.

Ein Land und vier Religionen. - [Egy haza, négy vallás]. = 6 (1994) 3-4. sz. 35-70.

Terdik Szilveszter

„Madonna delle Vittorie”. A pócsi Mária tiszteletéről Venetóban. = 11 (1999) 1-2. sz. 153-164.

Timár Péter

A középkori Magyarország települési és egyházi topográfiája. Kutatási beszámoló. = 11 (1999) 3-4. sz. 277-286.

Tari Edit: Pest megye középkori templomai. [Ism.] = 13 (2001) 1-2. sz. 270-275.

Tolnay Gábor

Józsa László: Megszentelt kövek. – Kápolnák, szobrok, keresztek és temetők Kunszentmártonban. Szeged, 1999. /Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár. 4./ [Ism.] = 13 (2001) 1-2. sz. 268-270.

Tomisa Ilona

Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusai. Kiad. a METEM. [Ism.]

1. Kalocsai főegyházmegye. Összeáll. Dóka Klára. Bp. 1994. 9 (1997) 3-4. sz. 235-236.
  2. Váci egyházmegye. Összeáll. Patkóné Kéringer Mária. Bp. 1997. = 9 (1997) 3-4. sz. 239-240.
  3. Székesfehérvári egyházmegye. Összeáll. Dóka Klára. Bp. 1997. = 9 (1997) 3-4. sz. 240.
  4. Veszprémi egyházmegye. Összeáll. Dóka Klára. Bp. 1997. = 9 (1997) 3-4. sz. 240-241.
- Írott és íratlan jogszabályok útvesztőjében. [Egyházi adózás]. = 10 (1998) 1-2. sz. 179-184.

Tóth Endre

A 4-8. századi pannóniai kereszténység forrásairól és a leletek forrásértékéről. = 2 (1990) 17-33.

Tóth Ferenc

Kétszáz éve született Lonovics József csanádi püspök. = 5 (1993) 3-4. sz. 229-234.

Tóth István György

Pannonhalmi bencés misszió 1658-ból. (Roman garsteni apát két Rómában őrzött levele). = 8 (1996) 1-2. sz. 287-294.

Tóth János Aldemár

A pannonhalmi gazdálkodás története a 18. század derekán. = 8 (1996) 1-2. sz. 49-85.

Tóth Sándor László

Gabriel, Astrik L.: The Paris studium. Selected studies. – Párizs-kutatás. Válogatott tanulmányok. [Ism.] = 6 (1994) 1-2. sz. 253-258.

Tóth Veremund

A Szent Gellért kolostor Brazíliában. = 8 (1996) 1-2. sz. 149-190.

Török [István], Stephen

Hungarian catholics and their churches in America. Tracing the history of the first twenty-five years. (Revised and annotated by Steve Béla Várdy.) = 14 (2002) 1-4. sz. 229-252. Tan.

Tusor Péter

A magyar egyház és a Sacra Rituum Congregatio a katolikus reform korában. (A kongregáció alapításától 1689-ig.) = 11 (1999) 1-2. sz. 33-64.

Nemesi és polgári érdekérvényesítési törekvések a katolikusok és reformátusok kassai Recepta Religio-vá válásában. = 10 (1998) 1-2. sz. 5-26.

Petri Pázmány epistulae, acta notationesque inedita. = 9 (1997) 1-2. sz. 83-146.

Tüskés Gábor – Knapp Éva

A barokk kori búcsújárás forrásai. = 1 (1989) 409-424.

Udvardy József

A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban. = 2 (1990) 51-66.

Ugrai János

Fazekas Csaba szerk.: Fiatal egyháztörténészek írásai. [Tanulmánykötet]. Miskolc, 1999. 251 p. [Ism.] = 12 (2000) 1-4. sz. 533-536.

Új alapítvány az egyháztörténeti kutatásért. Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány (HEHA). = 7 (1995) 1-2. sz. 279.

Uzsoki András

A tihanyi Árpád-kori remetetelep régészeti kutatása. = 2 (1990) 35-41.

Kéziratok nyomdai előkészítése és a korrektúra. = 1 (1998) 357-371.

Uzsoki András ld. még: Somorjai Ádám

Vajda Tamás

Bónis György: Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon. Szerk. Balogh Elemér. Bp. 1997, Püski K. 663 p. [Ism.] = 11 (1999) 1-2 sz. 280-282.

Capitulum 1. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből. Szerk. Koszta László. [Kiad. a] Szegedi Középkorász Műhely. Szeged, 1998. [Ism.] = 12 (2000) 1-4. sz. 518-521.

Legenda és valóság: Árpád-házi Szent Margit szentté avatási jegyzőkönyvének és legendájának kapcsolata. = 10 (1998) 3-4. sz. 25-68.

Tölgyesi József szerk.: Mészáros István-bibliográfia. Veszprém, 1997, Veszprémi Egyetemi K. 64 p. = 11 (1999) 1-2. sz. 287-288.

Vajk Gyula

Az 1956-os események és következményei. [Visszaemlékezés]. = 4 (1992) 243-262.
Visszaemlékezés Shvoy Lajos püspökre. (1943-1961). = 5 (1993) 3-4. sz. 95-124.

Várdy, Steven (Béla)

Glant, Tibor: A Szent Korona kalandja. 1945-1978. Debrecen, 1997, Kossuth Egyetemi K. 181 p. [Ism.] = 11 (1999) 3-4. sz. 301-304.
Magyar misszionáriusok és az első magyar egyházköztség Amerikában. = 10 (1998) 3-4. sz. 147-155.
Mille anni di storia dell'arciabbazia di Pannonhalma. Ed.by József Pál and Ádám Somorjai. [Ed.] Accad. d'Ungheria in Roma. - METEM, Roma. - Pannonhalma, 1997. 233 p. 22 t. [Ism.] = 11 (1999) 3-4. sz. 300-301.
Saying good-bye to a friend: Thomas Szendrey. = 15 (2003) 1-2. sz. 211-213.
Studia Nova. - Új Tanulmányok. A Károlyi Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának Tudományos Közleményei. [Ism.] = 10 (1998) 3-4. sz. 303-305.
Szendrey Tamás történészprofesszor élete és korai halála. = 15 (2003) 1-2. sz. 207-210.

Várdy Béla - Várdy Huszár Ágnes

[A] magyar vallási élet gyökerei Amerikában a századforduló idején. = 9 (1997) 1-2. sz. 37-47.

Várdy Huszár Ágnes - Várdy Béla

Az amerikai magyar egyházközségek megszületése és kifejlődése. = 8 (1996) 3-4. sz. 91-105.

Várdy István ld. Várdy Béla

Várdy Steven Béla ld. Várdy Béla

Varga Imre

A Canonica Visitatio. = 1 (1989) 337-355.

Varga Imre - Reichardt Gyula

A győri székesegyház főesperesség alsó esperesi kerületei plébániáinak összeírása 1748-ban. (Michael Nagy: Conscriptio ... c. latin munkájának magyar fordítása). = 2 (1990) 117-200.

Varga Kálmán

Egy templomépítő főúr a 18. században: Grassalkovich I. Antal. = 11 (1999) 3-4. sz. 65-80.

Varga Lajos

Adatok a pásztói plébánia történetéhez. Küzdelem a totális diktatúra ellen. = 11 (1999) 1-2. sz. 203-224.

Várszegi Asztrik

[Előszó]. Lectori salutem. = 7 (1995) 3-4. sz. 5-10.
Előszó (az 1000 éves Pannonhalma c. kötethez). Foreword. = 6 (1994) 1-2. sz. 5-6.
Előszó ... ua. = 8 (1996) 1-2. sz. 7.
Gabriel Asztrik professzor köszöntése. = 10 (1998) 1-2. sz. 277-280.

Váth János

A balatonalmádi róm. kath. egyházköztség története. = 1 (1989) 425-432.

Veszprémi László szerk. Az első és második keresztény háború korának forrásai. Bp. 1999, Szent István Társulat. 246 p. [Középkori Keresztény Írók. 1./] 13 (2001) 3-4. sz. 237-241. Ism.

Vida István

Szociális irányú katolikus mozgalmak hazánkban. (1935-1949). = 4 (1992) 223-242.

Vitéz Mária ld. Págyor Lászlóné Vitéz Mária

Žaboklicki, Krysztof

A lengyel történészek Rómában Fraknoi Vilmos idejében és a Lengyel Könyvtár megalapítása. = 7 (1995) 3-4. sz. 171-177.

Zakar Péter

Rónay Jácint: Napló. (Válogatás. Sajtó alá rend., utószó: Hölvényi György). Bp. - Pannonhalma, 1996. [Ism.] = 8 (1996) 1-2. sz. 374-379.

Zakar Polikárp O. Cist. A Zirci Ciszterci Rend apátja és egyháztörténész köszöntése. = 9 (1997) 1-2. sz. 193-196.

Zombori István

Kőhegyi Mihály (1934-2001). [Nekr.] = 13 (2001) 3-4. sz. 231-232.
Szittyay Dénesről in: Szittyay Dénes: Szántó (Arator) István ...

Zvara Edina

Egyháztörténeti könyvek.
1995/1. = 8 (1996) 3-4. sz. 229-241.
1995/2. = 9 (1997) 1-2. sz. 213-224.
1995/3. = 9 (1997) 3-4. sz. 201-223.

1995/4., 1996/2., 1997/1. = 10 (1998) 3-4. sz.	1999, 2000. = 12 (2000) 1-4. sz. 397-422.
279-301.	2000, 2001. = 13 (2001) 3-4. sz. 215-229.
1995/5., 1996/3., 1997/2., 1998. = 11 (1999)	2001, [2002]. = 14 (2002) 1-4. sz. 307-325.
1-2. sz. 245-270.	2002, 2003. = 15 (2003) 3-4. sz. 203-223.

RÖVIDÍTÉSEK

bev.	= bevezetés, bevezette
Bp.	= Budapest
ELTE	= Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)
ism.	= ismertetés, ismerteti
ism. + személynév	= az ismertetett mű szerzője
nekr.	= nekrológ
p.	= pagina
sz.	= szám, század
Tan.	= Tanulmány

JAKÓ ZSIGMOND

VÁRADI SIRALMAS KRÓNIKA

Könyvtár- és levéltárügy Nagyváradon a múltban és a jelenben

A középkori magyar királyság keleti tájain az íráskultúra talán legjelentősebb központjának a váradi székeskáptalan keretei között működő hiteles hely tekinthető. Ezért a tudományos kutatások és a levéltárügy szempontjából nem minden tanulság nélkülinek ígérkezik a váradi egyházi levéltárak és kulturális értékek mai helyzetéről szólva röviden felvázolni a siralmas állapotba került történeti forrásanyag létrejöttének és hétszáz éves viszontagságos sorsának történetét is.

Az analfabéta világi társadalom számára szükséges írásos feladatokat a középkorban az egyház erkölcsi tekintélyére alapozott ún. hiteles helyek látták el. Ezeknek a 13. századtól fogva a mai közjegyzőkhöz hasonló írásos teendőket végző intézményeknek a sorába tartozott a váradi székeskáptalan hiteles helye is. Az itteni közhitelű írásos tevékenység a Szent László király sírjánál szokásba jött istenítéletekkel kapcsolatosan fejlődött ki.¹ Ezekből a tüzesvas- vagy forróvíz-próbákról felvett jegyzőkönyvekből az 1208–1235. évek anyaga napjainkig fennmaradt. Bár e feljegyzések között már 1215-től kezdődően vannak okleveles formulákban megszerkesztett szövegek, a szakirodalom ma is egy 1250-ben kelt, különálló pecsétetes irományt tekint a váradi káptalan legrégebb ismeretes oklevelének.² A jogbizonyító feljegyzések készítésének és megőrzésének, azaz a levéltári gyakorlatnak a kezdetei tehát a váradi káptalan esetében joggal számíthatók a 12. század legvégétől, vagy a 13. század legelejétől.

Az országlakók levéltárának (archivum regnicolare) tekintett váradi hiteles helyi levéltár anyagának viszonylagos gyors sokasodását csak rövid időszakokra vethette vissza a tatárok 1241–1242. évi pusztítása és a székesegyházban a 14. század végén támadt tűzvész. Az előbbi csapás idején a levéltár még könnyen menekíthető nagyságú lehetett, miként ezt az istenítéletekről vezetett jegyzőkönyvek fennmaradása is sejteti. A 14. századi tűz pusztítása pedig nagy lehetett ugyan, de az íráshasználat rohamos terjedése lehetővé tette a veszteségek pótlását a 16. század közepén bekövetkezett újabb megrázkódtatásokig. Az 1406 előtti években égve felejtett gyertyától tüzet fogtak a sekrestyében felhalmozott egyházi ruhák, deszkából készült polcok és egyéb bútorok, elég-

1 ECKHART FERENC: *Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband 9. 1914. 395–543. – SZENTPÉTERY IMRE: *Magyar oklevéltan*. Bp., 1930. 121–131. In: *A magyar történettudomány kézikönyve*. II/3.

2 VARGA ÁRPÁD: *A váradi káptalan hiteleshelyi működése*. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Bukarest, 1980. 25.

tek a káptalani birtokokra vonatkozó oklevelek, megsemmisültek az arany és ezüst kesztek, liturgikus tárgyak, ékszerek, serlegek, kelyhek, könyvek, képek és egyéb értékek.³ A pusztulás azonban ebben az esetben is részleges lehetett, mert a székesegyház 1557. évi leltárában továbbra is szerepelnek Szent László királynak azok az ereklyéi, amelyeket a tűzvész idején a kiégett sekrestyében őriztek.⁴ A pusztulás részlegesét erősíti az is, hogy a Regisztrum sem lett ennek a második pusztulásnak áldozata, hiszen Fráter György váradi püspök az itteni eredeti kéziratból nyomtatta ki 1550-ben Heltai Gáspár kolozsvári officinájában.⁵ A váradi káptalani és konventi hiteles helykancelláriái által kiállított, és napjainkig megmaradt oklevelek nagy száma alapján feltételezhető, hogy mindkét váradi hiteles hely levéltára kiemelkedően gazdag irat- és protocollum-anyaggal érte meg a reformáció gyökeres változásokat hozó évtizedeit.

Amikor Varkoch Tamás 1557-ben kilenc hónapi ostrom után elfoglalta a váradi várat, a hitújítók diadalmaskodtak a városban, a „német párti” káptalan felbomlott, a Habsburg királyt választó kanonokok rövidesen elhagyták a várost. A hiteles helyi szolgáltatásokra és a levéltárak anyagára azonban az új uralomnak is szüksége volt és ezért gondoskodott is működésükről, az iratanyag védelméről. A hiteles helyi tevékenységet és a levéltár kezelését 1557–1566 között az a 15. század utolsó éveiben létesített Szent István társaskáptalan vette át, amelyik a hasonló nevű váradhegyfoki premontrei konvent örökébe lépett. Ennek tagjai viszont Zápolyi-pártiak lévén, bár a régi hit papjai voltak, folytathatták a székeskáptalan félbeszakadt világi jellegű teendőit.⁶ Ennek következtében Váradon a hiteles helyek átvedlése egyházi intézményből fejedelmi, világi hivattallá zökkenőmentesebben ment végbe, mint máshol. Ebben az átmenetben a levéltár is kevesebb kárt szenvedett, mint Kolozsmonostoron, vagy Gyulafehérváron. Amíg az utóbbi két helyen, több kísérlet után, csak 1575-ben, a fejedelmi, világi requisitorok kinevezésével oldódott meg a régebbi iratok védelme és használata, addig Váradon mindez fokozatosan és símán, másfél évtizeddel hamarabb megvalósult és ez mintául

3 A vonatkozó szövegrész: „...universis autem prelatibus et baronibus cum regnicolis nostris, multis etiam extraneis sit cognitum, qualiter ante annos quosdam elapsos sacristia seu conservatorium eiusdem ecclesiae Variadensis, in qua venerabiles reliquiae ipsius gloriosi regis Ladislai, una cum thesauro, videlicet crucibus, calicibus, thecis aureis et argenteis, libris, imaginibus, gemis et paramentis, ornatibus et vocalibus ipsius ecclesiae recondita fuerunt antiqua quoque privilegia praetacti capituli super donationibus, libertatibus, gratiis, immunitatibus et iuribus suis emanata, tamquam in loco tutissimo reposita servabantur, inopinati casus eventu, quadam candela ardente in eadem sacristia per oblivionem remanente et tandem inter vestimenta et asserias tabulas inflammata, validus ignis excrevit et cum praedictis universis thesauris, paramentis et bonis ecclesiasticis ibidem habitis, etiam dicta privilegia et litteralia monumenta, quod merito nec sine dolore in audientiam revolvitur, combusta et in cineres redacta fuere ...”. CDHung X/4. 522–523.

4 Caput sancti regis Ladislai in argento inclusum et deaureatum cum chorona et serto gyemmati [!] cui ex collo dependet catenula parva aurea cum pace reliquiae. — Duae manus argenteae deaureatae altera sancti regis Ladislai in cuius digitis sunt quatuor annulli aurei cum saphyris duobus et smaragdo uno. — Altera sancti regis Stephani cui in pollice est unus annulus aureus cum saphyro. — Annulus aureus cum saphyro oblongo, quo usus est sanctus rex Ladislaus. — Bipennis una magna sancti regis Ladislai. MIKÓ ÁRPÁD–MOLNÁR ANTAL: *A váradi középkori székesegyház kincstárának inventáriuma (1557)*. Művészettörténeti Értesítő. 52/2003. tétel, 316, 351. 287–290 sz. tétel.

5 KARÁCSONYI JÁNOS–BOROVSKY SAMU: *Az időrendbe szedett váradi tűzesvas-próba-lajstrom*. Bp., 1903.

6 BUNYITAY VINCE: *A váradi püspökség története*. 1. Nagyvárad, 1883. 423–428, 441–443. — VARGA: i. m. 24.

szolgálhatott az erdélyi két hiteleshely világi szervezetté alakításához.⁷ A váradi hiteleshely változatlanul egyházi jellege azonban 1566-ra olyan különlegessé válhatott, hogy amikor márciusban a tordai országgyűlés a hitűkhöz ragaszkodó katolikus papokat kitiltotta a fejedelemségből, külön törvénycikket hozott a váradhegyfoki társaskáptalan hitbeli színvallásáról, majd pedig a decemberi szebeni diéta szintén külön intézkedett a váradi hiteleshely új szervezetéről. Minthogy a káptalan két papja az új hitet választotta, továbbra is ők maradhattak a levéltár és a hiteles hely vezetői.⁸ Ekkor az országgyűlés úgy intézkedett, hogy „a nemességnek igazsága meg ne fogyatkozzék, sőt az Erdélyországnak módjához tartassék. Más két pap, Kanisai János és Foris pap, kik most is ugyanott Váradon vagynak, ezek mellé választassék egy jámbor, tudós és tökéletes ember, az vármegye nótáriusával egyetemben, kik a leveleket őrizzék, oltalmazzák és minden levél keresésének, kiadásának és törvény szerint való executioknak, az őfelsége parancsolatjára, gondját viseljek és önnön pecsétek alatt a felségnek minden dolgokat híven megírjanak. De privilegiumok kiadása az őfelsége cancelláriájára tartassék. Kiknek őfelsége, az levelek váltságán kívül is, esztendőnként fizetést teszen és őket megelégtíti.”⁹

A fentebb említett 1557. évi székesegyházi leltárból az ott őrzött levéltári és könyvtári anyagra vonatkozóan is szerezhetők eddig ismeretlen, új információk. Pl. bizonyossá vált belőle az a feltételezés, hogy a szekularizáció során a váradhegyfoki konvent hiteles helyi levéltárát tényleg egyesítették a székeskáptalani iratokkal és 1557-ben már a székesegyházban őrizték három ládában, egyházi ruhákkal együtt.¹⁰ Ekkorra már sok kulturális értéket, kincset menekítettek a török elől a védettnek gondolt váradi székesegyházba. Többek között a kalocsai érsekség, az egresi cisztercita kolostor, a pankotai főesperesség féltett tárgyait.¹¹ További új adatok előkerülésétől függ, hogy a váradi káptalan hiteles helyi anyagának, vagy a királyi levéltár Budáról ide menekített részének kell-e értelmezni annak a nagy almáriumnak a tartalmát, amelyről a leltár azt állítja, hogy „a magyar királyság levelei és privilégiumai” vannak benne.¹² Megtudhatjuk e leltárból azt is, hogy a középkori Várad híres könyvgyűjteményeiből akkor még 494 kötet – köztük gazdagon díszített, drágaköves, ezüst és aranyveretű kötéses liturgikus codexek – megtalálható volt.¹³ Ezekből a könyvekből előbb Báthory István, majd Báthory Zsigmond fejedelem még 1585-ben is számottevő mennyiséget tudott Kolozsvár-

7 JAKÓ, SIGISMUND: *Instrucțiuni arhivistice ale officiilor din Transilvania. 1575–1841*. Revista Arhivelor 1. 1958. 54–56.

8 EOE 2. 302–303, 327.

9 EOE 2. 327.

10 MIKÓ-MOLNÁR i. m. 316. (307. sz. tétel): *Ibidem vestes sacrae et privilegia nobilium in tribus ladulis ad capitulum sancti Stephani pertinentes.*

11 MIKÓ-MOLNÁR i. m. 47–48, 83, 86. 130–135. sz. tétel.

12 MIKÓ-MOLNÁR i. m. 345. sz. tétel: *Ibidem almarium magnum, in quo continentur literae et privilegia regni Hungariae.*

13 MIKÓ-MOLNÁR i. m. 283, 286, 295, 309–313, 355–356. sz. tételek: *In tecto superiore sacristiae libri maiores et minores, trecenti triginta unum. – Libri in sacristia maiores et minores centum triginta tres. – Missalia duo purpura rubea et celestina obductae et per marginem argenteis fibulis ornata. – Libri maiores graduales cum optima illuminatione conscripti quatuor. – Libri antiphonarum minores simili illuminatione conscripti. – Libri duo gradualles maiores. – Libri antiphonarii minores duo. – Libri preterea diversi in choro existentes sunt decem et octo. – Libri minores in sacristia maiore. – Minores exstantes in toto numero sunt nonaginta sex.*

ra, a szerveződő jezsuita egyetem könyvtárába átszállíttatni.¹⁴ Mindent összefoglalva megállapítható, hogy a török megjelenése és a reformáció viharai ellenére a váradi egyházi gyűjtemények nagyobb veszteségek nélkül jutottak túl a szekularizáción. Bár a vár 1598. évi török ostroma alatt a székesegyház is súlyosan megsérült, az ott őrzött hiteles helyi levéltárak károsodásáról nem szólnak az adatok.¹⁵ Így még érzékenyebb lett a veszteség, amikor 1660 augusztusában egyszerre semmisült meg minden, amit a magyar íráskultúra a középkor századaiban Váradon teremtett.

A teljes pusztulás ugyan biztos tény, de hogy erre pontosan miként került sor, máig ismeretlen. Ekkor már legalább 12 éve a történetíró Szalárdi János (1601–1666) volt requisitorként a levéltár egyik őrzője, az ostrom idején pedig a védelem polgári vezetője. Krónikájában apró részletekig, szinte naponként megőrökíti a végsőkig folytatott harc eseményeit, de a levéltár sorsa felől tájékoztatlanságban hagy.¹⁶ Feljegyzéseiből csak annyi derül ki, hogy az iratok az ostrom alatt nem szenvedtek kárt. „Az ország levelei” és a „könyvnyomtatáshoz való eszközök” .. „két boltban” vészelték át az ostromot. Ezeket a török sereget vezénylő basa a vár feladásakor lepecsételtette és azt ígérte, hogy onnan három vagy négy nap alatt a rendelkezésükre adandó kétszáz szekéren, a lakosság holmijaival együtt, elszállíthatják.¹⁷ Arról is megállapodtak, hogy „az iskolához, szentegyházhoz tartozó minden eszközök (mellyeken typographia s a végződésben levő bibliai exemplárok, ahhoz tartozó sok tallért érő papiros, harangok, iskolához tartozó jószág, malom s káptalanbéli minden könyvek s levelek értetnek vala) kezekhez adatván, szabadosan bírassanak.”¹⁸ Amikor azonban a vár feladását követő napon a tényleges kiürítésre került sor, a szabad rablást sürgető katonaság két órát hagyott a kivonulásra. Majd amikor a hitlevélben foglalt ígéreteket próbálták számon kérni a basától, hogy „az ország levelei is ne maradjanak oda”, azt a választ kapták a menekülők, hogy örüljenek életük meghagyásának.¹⁹

Talán többet tudhatnánk meg a váradi hiteles helyek iratainak szomorú sorsáról, ha rendelkezésünkre állna az 1660. augusztus 31-én, Debrecenbe érkezésükkor, feltehetőleg szintén Szalárdi által fogalmazott „história szerinti” beszámolója a történekről a „Szeidy Amotth basa által az várbul Debreczeny városába kísértetett kevés számú nemesség”-nek. Ez a – tudomásom szerint máig kiadatlan – emlékirat még 1949-ben is hozzáférhető volt a kutatás számára. Ez a fontos forrás hét sűrűn teleírt ívre terjedt. Mindegyik oldalán jobb fele az események leírását, bal fele pedig azok magyarázatát tartalmazta. A borítékul szolgáló nyolcadik ív harmadik oldalán Várad várának és a törökök támadásának tervrajza volt látható.²⁰ Ismét a hétszázéves váradi levéltárügy mai

14 JAKÓ KLÁRA: *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója. (1579–1604).* Szeged, 1991. 15. (Erdélyi Könyvesházak 16/1.) – LUKÁCS, LADISLAUS: *Monumenta antiquae Hungariae*. 2. Romae, 1976. 70, 81; 3. Romae, 1981. 80–81, 275, 303. – SZILÁGYI CSABA: *Szántó (Arator) István erdélyi és partiumi működése. (1580–1588).* Történelmi Szemle 44. 2002. 287–288.

15 DUDIK BEDA: *Rödern Menyhért császári tábornagy tudósítása Nagyvárad 1598-i ostromoltatásáról.* Történelmi Tár 1878. 99–116.

16 SZALÁRDI János *síralmas magyar krónikája*. Bp., 1980. 583, 616–617, 624.

17 SZALÁRDI i. m. 616–617, 619, 624. – Vö. DOMBI LAJOS: *A nagyváradi vár ostroma*. In: *A Biharmegyei Régészeti és Történelmi-Egylet Évkönyve*. 1885–1888. Nagyvárad, 1888. 49–57.

18 SZALÁRDI i. m. 616. – DOMBI i. m. 56–57.

19 SZALÁRDI i. m. 617, 624.

20 GYALOKAY JENŐ: *Új adatok a régi Várad helyrajzához*. In: *Biharvárad*. 1. Szerk. PESZEKI FERENC. Nagyvárad, 1913. 15.

állapotaira jellemző, hogy a téma szempontjából elsőrangú forrást az iratvédelem mostani illetékesei többszöri kísérletre sem tudták előkeríteni.

A török hódoltság harminckét esztendeje alatt az íráshasználat és iratvédelem visszasüllyedt az oszmán birodalom színvonalára. Az 1692-ben visszafoglalt város ismét egyházi intézményként feltámasztott hiteles helye újra onnan kezdhetne, ahonnan ötszáz évvel korábban elindult. Ami azonban a következő három évszázadban a levéltárügy területén Váradon történt, bizonyára országunk levéltártörténetének egyik legtragyóbb és legjobban adathozható fejezete. Feldolgozását — sajnos — mégis a remélt kedvezőbb idők kutatóira kell hagynunk, mert levéltárvédelmünk letagadhatatlan szégyenére négy évtized alatt sem állította helyre azt az egykori rendet, amelyet maga zülált szét a meggondolatlan átköltöztetéssel és egyéb szakszerűtlen beavatkozásokkal. A jelenleg szakszerűen kutathatatlan káptalani levéltárban rejtőzködő adatok közül tehát az alábbi vázlatához csak azokat használhatjuk fel, amelyek még 1962 előtt bekerültek a tudományos irodalomba.

Minthogy a hiteles helyi bevallásokról vezetett jegyzőkönyvek sorozata 1696-tal, a káptalani üléseké pedig 1699-cel kezdődik, ezektől az évektől számítható az új káptalani levéltár képződése is. Ez 1699. őszén még csak ott tartott, hogy a káptalan elhatározta egy záros láda szerzését az új autentikus pecsétnyomó és a hiteles helyi iratok biztonságos őrzésére. Az első évtizedek hiteles helyi iratanyaga meglehetősen szerény mennyiségű lehetett. Erről tanúskodik az is, hogy az archivum regnicolare 1713-ig terjedő iratai még a századvégi rendezések idején is egyetlen dobozt töltöttek meg. De a püspökség és a káptalan „házi” levéltárának iratait sem különítették el következetesen, hanem évtizedekig együttesen őrizték. Az elenchus szerint, 1730 körül mindösszesen 905 iratot számlált a később hatalmasra nőtt két archivum domesticum.²¹ Bár a levéltár fejlődésének állomásai csak a 18. század végétől fogva ismeretesek, az egyértelműen bizonyítható, hogy az új székesegyház, a püspöki rezidencia és a kanonoki házak építésére vonatkozó tervekben kezdettől szerepelt az az elképzelés, hogy a könyvtár és a káptalani levéltár elhelyezését az új épületegyüttesben oldják meg.²² Mindkét gyűjtemény végül is a székesegyház szentélyéhez jobbról és balról csatlakozó két-két emeleten hat-hat bolthajtásos teremben nyert elhelyezést. Egyidejűleg az elpusztult régi anyag pótlására is törekedtek. Pl. 1767-ben Fáy Ferenc kanonok adott be középkori bihari okleveleket. De Belényes város és uradalom régi kiváltságaira vonatkozó okleveleket is a káptalani levéltárba helyeztek át nagyobb biztonság okából.²³ A fokozatosan gyűlemlő iratok levéltári rendjének kialakítására valószínűleg csak a székesegyház elkészültét és felszentelését követően, tehát 1780 után kerülhetett sor. Ilyen munkálatokról egyelőre csak annyi állítható bizonyosan, hogy 1786/1787-ben Pongrácz János nótáriussága alatt készült el két külön kötetben a hiteles helyi levéltár irataihoz és bevallási jegyzőkönyveihez a személy- és helynév-mutató.²⁴

21 A cím és dátum nélküli kézirat keletkezése azon az alapon valószínűsíthető 1730 körülire, mert ennél későbbi iratok eredetileg nem voltak benne, és mert 1729-ben történt meg az egyház könyveinek az első leltározása is. Az elenchus jelenleg a Nagyvárad egyházmegyei könyvtár kéziratárának 1. sz. darabja. — BUNYITAY i. m. 4. 182.

22 BÍRÓ JÓZSEF: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei*. Bp., 1932. 58, 133.

23 Lásd hátrébb az 1949. évi jelentés szövegében.

24 Uo.

II. József, a „kalapos király” uralmi rendszere elleni rendi ellenállásnak lett köszönhető, hogy ezeknek az éppen csak elkezdődött rendezési munkálatoknak az élére 1790-ben az a Viser Lipót (1748–1800) került, aki 1773 és 1786 között Bihar vármegye levéltárát rendezte, mintaszerű elenchusokkal, mutatókkal látta el és az akkori ország egyik legképzettebb levéltári szakemberének tekinthető.²⁵ Viser rövid életének minden tiszteletet megérdemlő, legfőbb teljesítménye Bihar vármegye és a váradi káptalan levéltárának rendezése volt. Már a 19. század elején „Bihar vármegyének ritkítható jelességgel elrendelt Leveles Tárjáról” egyik csodálója megállapítja, hogy „az abban található leveleknek rendbetételére s tartására nézve ... hasonlót ... a Bihar vármegyei Archivumhoz sem talált, sem látott.”²⁶ Korunkat és levéltárügyünket minősíti, hogy 18. századi levéltárkultúránknak ezt a két páratlan értékű műemlékét ma már nem csodálhatjuk mi is. A megyei levéltár régi rendjét a második világháború vihara dúlta szét, a káptalani levéltárát pedig a kommunista rendőrállam levéltárügyet és állambiztonságot összekeverő arhivisztikájának gyanakvó korlátoltsága, amikor 1962-ben műemléki, biztonságos környezetéből áthurcolta a váradi vár teljesen lepusztult és halálraítélt épületébe.

Visert a megyei levéltárból a hiteles helyi archivum élére az a nagy vihart kavaró botrány sodorta át, amely azért támadt, mert a vármegye ellenzéki rendjei megtiltották a káptalannak, hogy hiteles helyi levéltárát, a királyi rendelet értelmében, küldje fel Budára a Helytartótanácsához. Továbbá azt is követelték, hogy a „Horváth nevű tolvaj nótárius helyett más alkalmatost tegyen” és erre vonatkozóan a nagypréposttól ígéretet is csikartak ki.²⁷ Ekkor a főispán a megyei nemesség megnyugtatóására Visert javasolta a káptalannak jegyzőül. Minthogy a felbolydult megyei igazgatásból való szabadulás a visszahúzódo természetű és csendes munkát kedvelő Visernek is megfelelt, elfogadta a felkínált állást, leköszönt megyei hivataláról és 1790. március 15-én felesküdt a hiteles helyi jegyzőségre.²⁸

Új hivatalában Viser éppen olyan nagyszerű emléket emelt magának, mint a megyénél. A vérbeli levéltáros buzgóságával és magabiztosságával mindjárt nekilátott nemcsak a hiteles helyi levéltár, hanem a káptalan magánlevéltára és egész iratkezelése rendbe szedéséhez. Mindjárt hivatala elfoglalása után sürgette a magánlevéltár rendezését. A következő esztendőben a káptalani ügyésznél, majd pedig a nagyprépostnál lévő levéltári anyag kérdését tette szóvá. Végre 1793-ban sikerült megnyernie a káptalant az egész iratanyagra kiterjedő, nagyszabású rendezési tervéhez. Ennek értelmében Viser vállalta, hogy külön tiszteletdíj ellenében, az eddig csak szemre elrendezett régi hiteles helyi anyagot teljesen újrarendezi és lajstromozza, a káptalan magánirataiból és birtokleveleiből külön Archivum domesticum-ot, a gazdasági ügyintézés anyagából pedig önálló Archivum oeconomicum-ot alakít.²⁹ Ettől kezdve ez a munka töltötte ki a fo-

25 JAKÓ ZSIGMOND: Viser Lipót értekezése a megyei levéltárak lajstromozásáról 1785-ből. Levéltári Közlemények 28. 1958. 151–172.

26 PERETSÉNYI NAGY LÁSZLÓ: A német hívség, avagy Bécs polgárai a frantz hadban. Nagyvárad, 1806–1809. 579–580, 979.

27 KERESZTESI JÓZSEF: Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a 18. század végén. Pest, 1868. 190.

28 Váradi káptalan levéltára a nagyváradi Nemzeti Levéltár őrizetében. Archivum regnicolare, Prot. Tom 30. pag. 81.

29 Uo. Archivum domesticum, Prot. secretales. 1793. pag. 31–33. nr. 82.; Prot. Sess. capit. 1793. pag. 133–134, nr. 308.

kozatosan elbetegesedő Viser hátralévő egész életét. 1797 elejére elkészültek a levéltár céljaira a székesegyházi sekrestyék feletti termek Viser által tervezett, ma is látható óriási méretű, szép barokk szekrények, a bécsi „marmorizátorok” készítette rangos kandallók és egyéb berendezési tárgyak, térképtartó fiókos komód. Viser elképzelései a korszerű levéltárról a káptalannál is kezdtek testet öltetni.³⁰ Fáradhatatlan keze nyomán ez a gazdag forrásgyűjtemény szintén elnyerte már a rendszerét, amikor a halál 1800-ban az esztendő legutolsó napján, 52 esztendősen korában, váratlanul kiragadta az élők sorából.³¹

Viser Lipót a felvilágosodás korának tipikus hivatalnok-értelmiségije volt családjával együtt. Jogot végzett a nagyszombati egyetemen, melynek teológiai karán testvérbátyja, Ádám professzoroskodott. Tehát művelt közigazgatási hivatalnok és mindenekfelett levéltáros szakember. Gyakorlati rendezőtevékenységéből azonban egy archivisztikai és egy helytörténeti tárgyú kézírata is született, méltó emlékül annak a levéltári iratvédelemnek, mely a 18. századi Magyarországon kibontakozott. Mindkét kézirat korai előfutára a levéltári munka és a vele összefüggő történeti kutatás kérdéseivel tudatosan és szakszerűen foglalkozó irodalomnak. A *Collectio historica ab anno 1721 usque ad 1781* című, terjedelmes, ívrét kézírata 1784 és 1786 között készült és indexszerűen elrendezve, évtizedekre tagolva tartalmazta Visernek a Bihar vármegyei levéltár anyagából (főként a közgyűlési jegyzőkönyvekből és iratokból vett, többnyire egészen szűkszavú, helytörténeti érdekű kijegyzéseit).³² *Dissertatio systematica de registratione ad tabularia inclitorum regni Hungariae comitatum adplicata* című másik munkájának jelentőségét az adja meg, hogy az irodalom által eddig számba vett anyagban egyelőre legrendszeresebb és legmélyebb betekintést enged a 18. századi megyei levéltári lajstromozók munkájába és használt módszereibe.³³ Viser nem a Bihar megyei levéltárban folyó munka ismertetésére törekedett, hanem egy bármelyik vármegye anyagára érvényes és általa ideálisnak tartott, rajzokkal is illusztrált rendszert ír le. Kár, hogy ez az értekezés nyomtatás által, vagy az őt támogató Teleki Sámuel segítségével a Helytartótanács útján annak idején nem jutott el a levéltáraik rendezésével bajoskodó többi megyéhez is. De így, magányosságában is máig ható erővel méltóan bizonyítja azt a magas szakmai színvonalat, amelyre a váradi káptalani levéltár, Viser munkájának köszönhetően, a török megszállók kiűzése utáni évszázadban eljutott.

Viserhez méltó utód ugyan nem akadt, de a váradi káptalani levéltárban az általa elindított munkálatok még sokáig az ő elképzeléseihez igazodva folytatódhattak. Pl. bizonyítható, hogy a hiteles helyi levéltár *Repertorium actorum regnicolarium* elnevezésű, nyolc kötetnyi index-elenchusa 1817-ben készült el Tokody József káptalani jegyző felügyelete alatt. Ugyancsak Tokody jegyzősége idején valósult meg két kötetben a házi levéltár repertórium, egy másik kötetben pedig ennek az indexe. Ekkor már külön lajstromozó cancellista, Barlanghi Vince, segítette a jegyzőt levéltári munkájában. Az egyelőre ismeretlen utódok évtizedeken át, talán egészen 1848-ig, folytathatták a Viser

30 Uo. Archivum domesticum. Acta polit.-iurid. 1797. fasc. 1. nr. 25.

31 Váradolaszi plébánia levéltára, Prot. defunctorum. Tom 1. pag. 288, nr. 100. – Uo. Archivum domesticum. Acta polit.-iurid. 1801. fasc. 1. nr. 1.

32 JAKÓ 1958. 154.

33 Eredetijét a marosvásárhelyi Teleki-theca őrzi 1139. sz. alatt. Nagyjából egykorú másolati példánya megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában 3444. fol. lat. jelzet alatt.

által megálmodott levéltári rend kiépítését. Mindenesetre a 19. század első felében lett a káptalani levéltár rendje végleges és annyira szilárd, hogy az 1919 utáni első földreform következményei a gazdálkodásban és az igazgatásban is csak réseket vágtak benne, de megbontani nem tudták, mert ismerték és elismerték értékét. Amikor 1949 augusztusának első napjaiban a Román Akadémia kolozsvári Történeti Intézete és az Erdélyi Múzeum-Egyesület tájékoztatására a váradi levéltárak és könyvtárak új helyzetét és háborús károsodásait felmérő alább idézendő jelentésem anyagát gyűjtöttem a helyszínen, a káptalani levéltárat érintetlenül még abban a rendben találtam, mint ahogyan az 1930-as években végzett kutatásaim során megismertem. Ezt a kommunista szakszerűtlenség által később elpusztított egykori rendet örökítik meg akkori jelentésem alábbi sorai:³⁴

A székesegyháznak a kanonok-sor felőli oldalbejáratánál levő sekrestye feletti két szinten három-három boltozott teremben nyert elhelyezést a káptalan levéltára. E helyiségeket az építők már a 18. század közepén levéltári célra alakították ki és bútorozták be. Így talán páratlan műemléke a magyarországi, 18. századi iratvédelemnek. A mennyezetig érő záros levéltári szekrények, a felek fogadására, a hiteles helyi írásosság lebonyolítására is szolgáló közbülső terem szürke márványt utánzó kandallója ma is hűen közvetíti a barokk kori ízlést olyan eleganciával, hogy tulajdonképpen idegenforgalmi különleges látnivalóként kellene hasznosítani. Mindkét levéltári szintet az oldalbejáratlal szembeni szűk csigalépcsőn lehet megközelíteni. A lépcső és a szintekre vezető robusztus kovácsoltvas rácsok hamisítatlan történeti hangulatot keltenek a látogatóban.

Az egymásba nyíló első emeleti három helyiségbe belépve, a legrégebbi levéltári anyag elhelyezése a legbelső szobának a kanonok-sorra és a székesegyház mögötti kert-részletre néző két ablak közötti hátsó falra felállított, kulccsal zárható, polcozott, impozáns méretű szekrényben kezdődik. Ebben a teremben hét darab, mindenben azonos barokk stílusú iratszekrény övezi a falakat.

Az első szekrény a káptalan hiteles helyi anyagát tartalmazza 28 darab, szintén kulccsal zárható fadobozban. Az állag neve: *Archivum regnicolare*. Anyaga 1449. évi keltezésű eredeti oklevéllel kezdődik és az 1713 előtti iratok egyetlen fadobozba beleférnek. Ezt a régi levéltárnak Várad török kézre kerülését követő teljes pusztulása, a vidéknek csak 1692-ben történt felszabadítása, illetve a kuruc szabadságharcra járó

---

34 A helyszíni ellenőrzés során készült jegyzetek és a jelentés nyersfogalmazása a szerző tulajdonában található. A jelentés keltezését a szerző által Szabó Klementina váradi egyetemi hallgatóhoz Kolozsvárról 1949. július 31-én intézett alábbi levél teszi lehetővé: „Válaszát köszönöm, úgy látom azonban, hogy nem értette meg pontosan miről van szó. Nem itt, Kolozsvárt, vizsgáljuk meg a levéltárak állapotát, hanem Máramarosszigettől kezdve le Brassóig, ahová csak eljuthatunk. Persze nem ugyanazok mennek mindenhová.

A jövő hét vége felé szeretnék átmenni Váradra szemlére...Helyi ismeretsége révén szíveskedjék informálódni, hogy a r. kat. püspöki, káptalani, a megyei, a városi, a volt premontrei gimnáziumi levéltár megtekintésére kitől kell engedélyt kérni. Érkezésem után egy percet sem szeretnék ilyen érdeklődéssel elvesztegetni.

A megsejmlésben, leírásban, természetesen Maga is velem tartana, mert szükségem van segítségére.

Főként az utóbbi három levéltárnak járjon utána, mert az előbbiekhöz van nekem is ismeretségem. Szemlénk hivatalos jellegű – ami az anyag tudományos értékét illeti. Adminisztratív tekintetben természetesen semmi közünk hozzá, hogy mit csinálnak. Gyors választ várja. J. Zs.”

háborús bizonytalanság magyarázza. Az *Archivum regnicolare* a hiteleshelyi intézmény megszűntetéséig, azaz 1873-ig tartalmaz a 19. században már évről-évre csökkenő számban iratokat.

Az első számú fadobozban az alábbi, eredeti középkori és koraujkori oklevelek találhatók:

1449. Gara László nádor a Bihar megyei Adon birtokra vonatkozóan oklevelez. Eredeti, papíron.

1459. Mátyás király Chathar-ra (Bihar vm.) vonatkozó oklevele. Eredeti, papíron.

1469. A váradi káptalan – Mátyás király parancsára – átírja (?) a leleszi konvent Helmec birtokkal kapcsolatos relatioját. Eredeti, papíron.

1481. Mátyás király a Szabolcs megyei Kereszthur-ra vonatkozó oklevele. Eredeti, papíron.

1496. Zápolya István nádor Paan, Kanyar, Ungtelek, Veresmart birtokkal kapcsolatos oklevele. Eredeti, papíron.

1500. II. Ulászló király Mikepércsre és Csongrád vármegyei birtokokra vonatkozó oklevele. 1714. évi ái.

1507. II. Ulászló király Zaránd vármegyei birtokokkal kapcsolatosan oklevelez. Eredeti, papíron.

1528/1536. I. János király Bihar várossal kapcsolatos közjegyzői oklevelet ír át és erősít meg. Eredeti, hártyán.

1625. november 26. II. Ferdinánd király címeres nemeslevele Wisser Oswald és felesége: Valpach Mária részére. Eredeti, hártyán.

Fontosabb darabok az első szekrényben található lajstromozatlan anyagból:

1561. július 16. I. Ferdinánd király címeres nemeslevele Homonnai Chernenczky Pál részére. Eredeti.

1563. december 13. I. Ferdinánd király címeres nemeslevele Darwassy Ambrusnak, a Pankotha-i vár praefectusának. Eredeti.

1573. május 31. Báthory István fejedelem a Torda vármegyei Eghazfálvára való Pribek Jánost megneemesíti. Eredeti.

1595. Rudolf király Som Lőrincet és Jánost megneemesíti. Eredeti.

1599. január 10. Báthory Zsigmond fejedelem megneemesíti Chiakanios alias Varadi Mártont és remekbe kivitelezett, reneszánsz címereslevelet állíttat ki neki. Eredeti.

1600. március 21. Rudolf király Uyhel-i Szabo Jakabot megneemesíti. Eredeti.

1608. január 3. Rákóczy Zsigmond fejedelem több csatári, püspöki, váradi, pogányhodosi, kárándi vitézt a váradi várhoz szolgáló gyalogpuskássá (pixidarius) tesz. Eredeti.

1629. június 29. Bethlen Gábor fejedelem címeres nemeslevele szoboszlói Eszeni András és felesége: Kerékgyártó Anna részére. Eredeti.

1722. december 5. III. Károly király megneemesíti Ballibany Tódort, Jakabot és Jánost. Eredeti.

1735. szeptember 20. III. Károly király címeres nemeslevele Kebell László és felesége: Sebessi Erzsébet részére. Eredeti.

1753. július 30. Mária Terézia királynő megneemesíti a szamosújvári (Armeniopoli) Novák Kristófot, Jakabot, Mártont és Mánuel. Eredeti.

1762. július 26. Mária Terézia királynő megneemesíti az erzsébetvárosi örmény Lukács Jakabot. Eredeti.

1763. Lotharingiai Ferenc megneemesíti Gaspar Paul von Ehrenfelst. Eredeti.

A hiteles helyi levéltár protocollum-vezetést megelőző időbeli anyaga hét dobozt tölt meg és kb 340 darab iratot számlál. Ezt követően a repertoriumok csak a protocollum megfelelő lapjaira utalnak.

A második szekrény első és második polcát a *Diaetalia* elnevezésű állagot alkotó országgyűlési iratok töltik meg 74 kötetben, az 1728/9. évi országgyűléstől 1848-ig terjedően. Az állag anyaga 1790-től kezdődően különösen gazdag.

Ugyancsak a második szekrényben, annak harmadik polcán nyertek elhelyezést a káptalani birtokok úriszékeinek 49 kötetet megtöltő jegyzőkönyvei (*Protocolla sedium dominalium*) az 1775–1848 közötti időszakból. Ezekhez csatlakozik ugyanezen a polcon (nyilvánvalóan utólagos átrendezés eredményeként) a hiteles hely előtt 1696–1848 között tett bevallásokról készült jegyzőkönyvek (*Protocolla actorum regnicolarium*) 43 kötetének sorozata.

Szintén a második szekrényben, a negyedik polcon az alábbi segédletek állottak a kutatók rendelkezésére részint a hiteles helyi anyaghoz, részint pedig a káptalani és püspöki birtokok jogbizonyítékaihoz, illetve a káptalani üléseken tárgyalt ügyekben hozott döntésekhez. A *Repertorium actorum regnicolarium* nyolc kötete 1817-ben készült el Tokody József káptalani jegyző felügyelete alatt és a hiteleshelyi levéltár 1696–1807 között keletkezett iratai közötti kutatásban ad eligazítást. Ezek a kötetek index-elenchusok és egyaránt utalnak mind a protocollumokra, mind pedig magukra az ügyiratokra. Évenként újrakezdődő számozással a protocollumbeli bejegyzés száma szolgál jelzetként az iratokhoz. Pongrácz János nótáriussága idején, 1786/7-ben, egy-egy kötet Index localis és Index personalis is készült az anyaghoz. Ugyanitt található egy kötetben index az 1793–1807. évi anyaghoz, mely talán előmunkálat, vagy első kísérlet lehetett az előbb említett Tokody-féle repertorium mutatójához.

A *Repertorium litteralium instrumentorum in sacristia interiori existentium* a káptalan és részben a püspökség birtokai jogvédelmének volt fontos eszköze. Az ebben szereplő legkorábbi oklevél 1387-ben kelt. Ugyanitt őrizték 13 kötetben az 1790–1862 között tartott káptalani ülések anyagáról tájékoztató segédletet, melynek címe: *Repertorium actorum capitularium politico-iuridicorum*. Ezeken az üléseken főként gazdasági kérdéseket tárgyaltak, de iskolai és kulturális ügyek is gyakran előfordultak. Ehhez a sorozathoz kapcsolódik a *Protocolla sessionis capituli* 1790–1915 időközből való 123 kötete. Az 1766–1790 közötti időben készült nyolc kötet jegyzőkönyv megmaradt ugyan, de ezeknek az éveknek iratait egyelőre nem találtam meg.

A harmadik szekrényben a káptalan központi pénztárának és az alapítványi pénztárnak 18–19. századi rendezetlen és lajstromozatlan iratai találhatók.

A negyedik szekrényt a nagypréposti javadalomhoz elkülönített 12,000 holdas birtokrész levéltárának anyaga tölti meg, részben lajstromozott, részben rendezetlen állapotban. Az 1790-es évektől fogva a csomókhoz mellékelt elenchusok segítségével könnyen kutatható. A lajstromozatlan anyag is egykorú csomózásban van, szinte érintetlenül, ahogy az adminisztrációból átkerült a levéltár őrizetébe. Tehát nagyon könnyűszerrel végleges rendet lehetne adni ezeknek a csomóknak is. Valójában azonban jelenlegi állapotában is kutatható némi nehézség árán.

Az ötödik szekrény polcait fent az 1901–1912 közötti káptalani ülések iratai, lentebbi részét pedig az *Acta urbarialia* elnevezésű állag anyaga tölti meg és szolgál gazdag információs anyaggal az úrbéri kérdéseknek az egyházi uradalmakban történt rendezése felől.

A hatodik szekrény anyagának elhelyezése is átgondolatlanul, hirtelen átcsoportosításról árulkodik. A felső polcokon az 1913–1941 közötti időben tartott káptalani ülések iratai vannak, lentebb viszont a káptalani jogtanácsosok, ügyvédek működésével kapcsolatos iratok találhatók a *Fiscalia* elnevezésű állagban. Az anyag rendezetlennek tekinthető, noha bizonyos tárgyi csoportosítás nyomai felismerhetők benne. Kérvények (*Instantiae*), jelentések (*Relationes*), polgári és bűnügyekben tett ügyvédi szakvélemények találhatók benne a 18–19. századból.

A hetedik szekrényben fent a jótékonyági pénztár 18. századi számadáskönyve és az alapítványi pénztár iratainak egy másik, szintén rendezetlen része várja a kutatókat. Ezeknél azonban kétségtelenül nagyobb érdeklődésre számíthatnak a szekrény alsó polcain tárolt hagyatéki iratok, melyekből legkülönbözőbb információk nyerhetők mind az elhunyt kanonokok jellemére, műveltségére, mind pedig magára a székeskáptalanra, mint testületre, mely annak idején a helyi társadalomnak egyáltalában nem érdektelen, hanem igen fontos, meghatározó eleme volt.

A negyedik és ötödik barokk szekrényóriás között szerénykedik a káptalani levéltár berendezésének legrégebbi bútordarabjaként egy kis tölgyfa-szekrényke, melyet a káptalan magánlevéltárának elhelyezésére készítettek. Erről a szekrényke tetején ma is olvasható *Archivum domesticum capituli Varadiensis 1797* felirat tájékoztat. E kedves, muzeális bútordarabban jelenleg a káptalani jegyzőkönyvek 141 kötetet számláló sorozata található 1699-től kezdődően 1921-ig. E kötetek, tartalmuk szerint, valójában három sorozatra oszlanak. Ezek elnevezése: *Protocollum sessionis*, *Protocollum secretale* és *Protocollum politico-iuridicum*. Mindegyik tárgykörhöz jó mutatók készültek és így igen könnyen kutathatók.

Még mindig a legfelsőbb teremben, közepén, külön erre a célra kialakított 18. századi, csinos, zárható komód áll, melyben a káptalani birtokok 18–19. századi kéziratos térképeit őrzik különleges gonddal és a legmegfelelőbb módon. Ugyanitt tárolják a káptalan legkülönbözőbb építkezéseihez készült tervrajzokat. E gyűjtemény szintén páratlan értékű Romániában, igen ritka, sajátos forrásanyagot képvisel, mely különleges védelmet érdemel, mert nemcsak az építészettörténet és technikai fejlődés kutatóinak, hanem távoli vidékek helytörténeteinek is egyedi fontosságú információkkal szolgálhat. Ehhez az anyaghoz is jó repertórium tartozik.

A közbülső termet az építetők eredetileg hiteles helyi irodának és a levéltáros munkaszobájának szánhatták, mert fűtést is biztosítottak benne, a már említett igényes kivitelű kandalló bizonyossága szerint. Ezt a helyiséget csak később, az iratanyag gyarapodásának ütemében alakították át tárolóhelyiséggé.

Itt is a kanonok-sor felőli ablaktól számítva, a legfelsőbb szobától elválasztó fal mellettiéssel kezdődik a szekrények számozása.

Az első szekrényben az *Acta antiqua capituli cathedralis ecclesiae Magno-Varadiensis* elnevezésű állag található a Viser Lipót levéltáros által kialakított feliratú kartonlapokba csomózva. A kutatást ebben az esetben is kitűnő index teszi könnyűvé a 85 fasciculusnyi anyagban. 18. század előtti irat csak elvétve található benne és az is többnyire átiratban. Ez az állag is a káptalan birtokjogi levéltárának a része. Itt található birtokonként rendezve a káptalani jószágok urbáriumai, 1770 körüli időktől fogva már nyomtatott lapokra írva egységesített szövegezéssel.

A második szekrényben tartalmilag az előbbi állaghoz kapcsolódó *Acta politico-iuridica capituli cathedralis ecclesiae Magno-Varadiensis* sorozatnak a harmadik és negye-

dik szekrényre is átterjedő iratai találhatók. E terjedelmes birtokigazgatási anyag 1790-től kezdve évenként egy, majd fokozatosan évi két fasciculussal gyarapodott. A második, harmadik és negyedik szekrényben, együttvéve, az előbbi jellegzetes kötegelésben kb. 200 csomónyi irat található és időben az anyag kb. 1866-ig terjed. Később alaposabb vizsgálódás valószínűleg igazolni fogja azt a feltevést, hogy ezeknek az iratoknak a segédlete az előző terem második szekrényében tárolt *Repertorium actorum capitularium politico-iuridicorum*.

Az ötödik és a hetedik szekrénybe, valamint a hatodik felső polcain nehezen áttekinthető összevisszaságban rendezetlen iratanyagot zsúfoltak be. Felszínes vizsgálat alapján úgy látszik, hogy zömük az 1866 utáni időszakban tartott káptalani üléseken előforduló ügyekkel kapcsolatosan keletkezett.

A történetkutatók körében az előbbieknél bizonyára nagyobb érdeklődést válthat ki a hatodik szekrény öt alsó polcán elhelyezett *Instrumenta litteralia jura capituli cathedralis ecclesiae Magno-Varadiensis concernentia* elnevezésű levéltártest, melynek 54 fasciculusban elrendezett anyaga a káptalan birtokjogi iratainak legrégebbi darabjait foglalja magában. Ennek a történettudomány, a birtoktörténet és a jogvédelem szempontjából kiemelkedő fontosságú iratanyagnak a segédlete jelenleg messze elbitangolt az iratoktól. Ezt az érdeklődő kutató most a legbelső, szomszédos terem szekrényében találhatja meg. E segédlet címe: *Repertorium actorum archivi domestici, 1–2. Sub directione Josephi Tokody, Vincentio Barlanghi cancellista notario regestrante*. Ehhez csatlakozik egy index. Az előbbi Repertorium is valójában index-elenchus és a káptalan birtokaira vonatkozó joglevelek felől tájékoztat falvankénti beosztásban is. Anyaga főként 18. századi, de sok benne a korábbi átírat is.

Tekintve a törökjárta területek erős megfogyatkozását a Mohács előtti írásemlékekben, az alábbiakban darabról darabra felsoroljuk azokat az okleveleket, amelyek különösebb keresés nélkül kézbe kerültek az iratokkal való futólagos ismerkedés során. Persze csomóról csomóra haladva még további oklevelek is előkerülhetnek ebből az állagból.

A 14. fasciculusban elsősorban Belényesre és tartományára vonatkozóan a következő oklevelek találhatók:

Nr. 2. – 1396. A nyitrai káptalan jelentése (?) Zsigmond király iktatási parancsára Hynyeren (Nyitra vm.) és Ryblyen (Trencsén vm) birtokkal kapcsolatosan. Eredeti, hártján.

Nr. 12. – 1326/1355. I. Lajos király átírja I. Károly király Zuhna (in cottu de Zounok, in vicinitate Syma et Gyur), valamint Turpaztoh birtokkal kapcsolatos oklevelét. Eredeti, hártján.

Nr. 14. – 1495. szeptember 3. Domokos váradi püspök Belényes város szőlőtermesztésének előmozdítása érdekében oklevelez. Eredeti, hártján. Vö. Bunyitay I. 337–338.

Nr. 15. – 1478. június 22. János váradi püspök Belényes város szőlőtermesztésének előmozdítása érdekében oklevelez. Eredeti, hártján. Vö. Bunyitay III. 357–358.

Nr. 16. – 1446. János váradi püspök megerősítve átírja elődjei által 1422-ben és 1436-ban Belényesnek és vidékének adott kiváltságokról szóló okleveleit. Eredeti, hártján. Vö. Bunyitay III. 356–357.

Nr. 17. – 1491. július 11. Bálint váradi püspök Belényes város szőlőtermesztése érdekében oklevelez. Eredeti, hártján. Vö. Bunyitay III. 357.

Nr. 18. — 1503. október 21. György váradi püspök megerősíti a Belényes-vidéki román papoknak elődei által adott kiváltságokat. Eredeti hártján. Vö. Bunyitay III. 349–350.

Nr. 19. — 1454. V. László király Belényes város javára oklevelez. Eredeti, hártján.

Nr. 20. — 1448. János váradi püspök Belényes város javára oklevelez. Eredeti, hártján.

Nr. 21. — 1548. április 15. Fráter György váradi püspök megerősítve átírja Belényes-vidék 1451. évi és elődei által 1491-ben, 1503-ban és 1519-ben adott kiváltságleveleket. Eredeti, hártján. Vö. Bunyitay II. 300–304.

Nr. 22. — 1495. Domokos váradi püspök megerősítve átírja Belényes-vidék 1451. évi és 1491-ben elődje által megerősített kiváltságleveleit. Eredeti, hártján. Vö. Bunyitay I. 337–338.

Nr. 13. — 1423. Zsigmond király Zada (Pest vm) és Galsa (Nógrád vm) birtokra vonatkozó oklevele. Eredeti, hártján. (A később előkerült 13. sz. pótlására én helyeztem ide!)

Nr. 13/a. — 1513. — Perényi Imre nádor Belényesre és vidékére vonatkozó oklevele. Eredeti, hártján.

Az 51. fasciculust azok a középkori oklevelek emelik ki a többiek közül, amelyeket Fáy Ferenc kanonok, káptalani helynök adott be 1767-ben a káptalani levéltárba. Ezek többsége a Bihar vármegyei Görbeddel kapcsolatos, de néhány más bihari birtokra vonatkozó is akad közöttük. Minthogy később kerültek be a káptalani levéltárba, máig jelzeteletlenek maradtak ezek az oklevelek. A középkori eredetiek jegyzékét a következő felsorolás tartalmazza:

1397. Bebek Detre nádor Bagamer, Gymolth és Szentmiklós birtok cseréjével kapcsolatosan 1255, 1348, 1359, 1361 és 1364 évi okleveleket ír át, illetve tartalmilag említi. Eredeti, hártján.

1351. május 5. Miklós nádor a Bihar vármegyei Gurbeed birtokkal kapcsolatosan oklevelez. Eredeti, hártján.

1355. László császári prépost, kápolnaispán Jánosd és Görbed birtokkal kapcsolatos oklevele. Eredeti, papíron.

1371. A váradi káptalan Kistelek és Görbed birtokra vonatkozó oklevele. Eredeti, papíron.

1376. A váradi káptalan Cherepes nevű Bihar vármegyei birtokra vonatkozó oklevele. Eredeti, hártján.

1391. A váradi káptalan Görbedre vonatkozó oklevele. Eredeti, papíron.

1402. A váradi káptalan oklevele a Bihar megyei Cherepes birtokról. Eredeti, papíron.

1406. Bihar vármegye oklevelének töredéke bizonyos bihari birtokról. Eredeti, töredék, papíron.

1407. A váradi káptalan Görbedre vonatkozó oklevele. Eredeti, hártján.

1411. november 8. Garai Miklós nádor oklevele a Bihar vármegyei Konyár birtokra vonatkozóan. Eredeti, papíron. Regesza: ZsOkl 3. 1170. sz.

1435. A váradi káptalan Görbedre vonatkozó oklevele. Eredeti hártján.

1510 (?) A váradhegyfoki hiteles hely Bihar megyei birtokra vonatkozó oklevelének töredéke. Eredeti, papíron.

Végül meg kell említeni, hogy az első szint egymásba nyíló három helyisége közül az első, ahova a látogató a csigalépcsőről belép, jelenleg nem hasznosul a levéltár számára. Az itteni szekrényekben (használatból kivont?) különféle egyházi ruhákat tartanak.

A második szinten a lentebbiekkel azonos méretű és elosztású egymásba nyíló három helyiség található. A két szint között csupán annyi a különbség, hogy a második szint termei alacsonyabbak az alattuk levőknél, nem padlózottak, hanem nagyméretű téglalapok alkotják a járőfelületet. Ezeket a termeket eredetileg a káptalan uradalmival kapcsolatos gazdasági iratok elhelyezésére szánták, de napjainkra (talán az 1924-es földreformot követően) a felszámolódott püspökségi gazdaságok iratanyagából is került ide őrzésre. Ebből pedig – sajnos – a két hasonló természetű, tartalmú iratanyag keveredésére támadt alkalom. Ennek a kezdeti jelei máris mutatkoznak.

A régebbi iratok ezen a szinten is a bejáratától legtávolabbi, legbelső (azaz a harmadik) teremben nyertek elhelyezést. Az egyházi nagybirtok gazdasági vezetésének írásos gyakorlata a 18. századi hosszas béke évtizedeiben bontakozott ki. A legrégebbi ilyen emlékek a *Rationes officiolatus capituli Magno-Varadiensis oeconomicae* elnevezésű terjedelmes levéltártestben találhatók. Ennek anyaga 1730-ban kezdődik, 325 testes fasciculusból áll, melyeket az azonos kiállítású és felíratú kartonborítóból kitetszően még Viser Lipót rendezett el jegyzősége idején. Az időrendbe szedett iratok 726 számított alegységben sorakoznak a csomókban. Az alegységek is nagyszámú iratot foglalnak magukba. A 35, 40, 45, 50 cm. vastagságú fasciculusból általában egy, vagy két numerus anyaga található. Talán 1751-től kezdődően már nem időrendben, hanem tisztartóságokként (provisoratusokként) rendezve őrizték a sorozat anyagát, melynek fasciculusait, valószínűleg az 1830/40-es évektől fogva *A nagyváradi latin szertartású káptalan uradalmi gazdaságának számadásai* felíratú címkékkel. A rendezett számadásanyag a 390. sz. kötetrel és az 1028. sz. köteggel, a rojti ispánság 1875/78. évi elszámolásával végződik. Az 1860-as évektől kezdődően azonban a túlságosan testes kötegek rendje már nem tökéletes.

Ennek a mezőgazdaságtörténet szempontjából kiemelkedő, erdélyi viszonylatban pedig egyedülálló fontosságú levéltártestnek az eredeti rendje kb. a dualizmus koráig nagyjából érintetlennek látszik. Az úrbériség megszűnése azonban már ezt megelőzően is kezdte éreztetni hatását lazaságok alakjában az iratvédelem területén. A fasciculusból méreteit akkorára fokozták, hogy azok szinte kezelhetetlenekké váltak, közülük némelyek szétestek és rendjük megbomlott. Az újabb évtizedek számadásai jelenleg a legfelsőbb terem egyik sarkában a kövezetre és a terem közepén lévő állvány alsó polcain minden rendezés nélkül, ömlesztve vannak felhalmozva. Ez az áttekinthetetlen irattömeg, szűrőpróbáink szerint, az 1920-as évek elejéig, bizonyára a földreform lezárulásáig terjed.

Szintén a belső teremben, a kanonok-sor felőli ablakok közti állványon található az *Actorum decanarium capituli catedralis ecclesiae Magno-Varadiensis fasciculi* elnevezésű sorozat 48 kötegre terjedő iratanyaga, többségében az 1793–1798-as évekből, melyhez nagyon pontos egykorú repertorium is készült.

Ugyanezen az állványon találhatók a *Protocollum sessionum capitularium oeconomiarum* elnevezésű sorozat gondosan bekötött jegyzőkönyvei, melyek a gazdasági adminisztráció legfontosabb anyagát tartalmazzák egyre testesebb kötetekben az 1801–1879 közötti időszakból (1826-tól kezdődően a közbülső teremben van több kötet!) Tartalmilag ehhez a sorozathoz csatlakozik az *Acta et protocolla sessionum capi-*

tularium oeconomicarum anni elnevezésű állag. Ennek 1801-ig visszanyúló anyaga a közbülső terem első bejárata melletti állványon kezdődik és halad a terem közepéig kb. 180 köteggben. E sorozat neve 1830-tól kezdődően: *Actorum oeconomicorum fasciculus anni* és évenként 3–4 köteg volt a gyarapodása. 1861-ig 1500 számozott alegységet különböztettek meg a sorozatban, mely a fal mellett a terem közepéig halad, majd 1862-től 1888-ig a terem közepén lévő állványon folytatódik.

A nagypréposti javadalomhoz tartozó külön uradalom gazdasági iratai is a közbülső teremben találhatók. Számottevő mennyiségű irat maradt meg az 1830–1836 közötti időszakból. Ezeknek jegyzékük is van. Megmaradt a gazdaság 1838. évi pénztárnaplója, a személyzet fizetésjegyzékei, a vadászatokon elejtett vadakról és madarakról 1866-ig vezetett kimutatások stb. A legkülönbözőbb gazdasági nyilvántartások közül a kutatók különös érdeklődésére számíthatnak azok a jegyzőkönyvek, amelyekbe az úrbéres telkek és külső tartozékaik eladásáról szóló szerződéseket és adatokat vezették be az 1837–1848 közötti évtizedben.

A bejáratnál lévő kisebb (első) szoba állványzatának polcain felhalmozva, valójában ömlesztett állapotban, nagy tömegű, rendezetlen iratanyag található, amelyben úgyszólván mindenféle tárgyú és korú iromány előfordulhat, de – amennyire megállapítható volt –, meghatározó többségüket a káptalani uradalmak gazdálkodásának 1880–1919 közötti iratanyaga teszi ki.

A káptalani levéltár helyzetének felmérését követően arról tájékozódtam, hogy a székeskáptalan könyvtára miként vészelte át a háborús időszakot és a társadalmi átalakulás legagresszívebb korszakának kezdeti heveny-éveit.

E könyvtár – az eredeti tervek szerint – a székesegyház szentélyéhez a püspöki palota felőli oldalon csatlakozó sekrestye feletti két szinten lévő három–három egymásba nyíló helyiségben nyert volna nagyon biztonságos, száraz, megfelelő elhelyezést. E terem mérete, elrendezése, pontosan azonos a másik oldalon lévő levéltári helyiségekével. Itt is a csigalépcsőről csak erős vasráccsal elzárt, téglalapokkal borított járószintű, egymásba nyíló három teremből álló könyvraktár a második emeleten, kandallós olvasóterem és további raktártér a gyarapodás befogadására az első emeleten szolgálta volna a könyvtár céljait. Talán a püspöki könyvtárat is itt akarták elhelyezni eredetileg. Az igényes elképzelést azonban a történelem keresztül húzta és a könyvtár fejlődése megakadt, mielőtt a második emeleti helyiségeket kinötte volna.

A második emeleti bejáratától jobbra eső falon 18–19. századfordulóból való két régi könyvszekrény, a balra eső hosszabb falon egyszerű faállványzat alkotja az első terem bútorzatát. Az itt tárolt anyag azt mutatja, hogy a szoba inkább könyvraktár, mint könyvtár. A bal oldali falnak támaszkodó állványokon ugyanis a püspökség kiadványai sorakoznak több példányban (Borovszky – Karácsonyi: Várad i regesztruma, a várad káptalan középkori statutumai Bunyitay gondozásában stb.) Mellettük a 19. századi magyar egyháztörténet-írás reprezentatív kiadványai több példányban (Monumenta Vaticana Hungariae, Pannonhalmi rendtörténet, Egyháztörténelmi emlékek a hitújítás korából, Karácsonyi János, Bunyitay Vince és Ortvyay Tivadar különböző munkái, Veress Endre *Fontes rerum Hungaricarum* és *Fontes rerum Transsylvanicarum* sorozatainak kötetei, különböző számú többes példányban). Mellettük a könyvtár duplumaiként elkülönített könyvek is több polcot megtöltenek.

A tulajdonképpeni könyvtár a két belső teremben van elhelyezve 19. század első feléből való csinos, de díszítetlen faállványokon és teljesen bolygatatlannak látszik. A

könyveket borító vastag porréteg is arról tanúskodik, hogy a háború és az azt követő viharok nem érintették a könyvtárat. A kiszáradt bőrkötések kezelése, az egész állomány portalanítása és kitisztogatása olyan sürgős és hasznos feladat lenne, amit a jelenlegi nyomorúságos körülmények között is el kellene és el lehetne végezni a későbbi nagy károsodás megelőzése érdekében.

A gyűjteménynek 1842/1843-ban készült leltára van, melyben kb. 4.000 mű szerepel. Bunyitay Vince kanonok, könyvtárossága idején, talán 1890 táján, elkezdte a könyvek cédulakatalógusának elkészítését. Ez a cédulaanyag azonban olyan állapotban van, hogy az sem tisztázható, meddig jutott el a katalogizálás és veheti-e valami hasznát a kutatás, mert a munkálatok Bunyitay halála (1915) után végleg félbeszakadtak. Felületes áttekintés alapján úgy látszik, hogy a gyűjtemény zömét ma már muzeális értékű latin, német nyelvű, elavult teológiai művek teszik ki. Az egyháztörténeti és Magyarország történetére vonatkozó régi forráskiadványai azonban ma is használhatók, sőt egyenesen hézagpótlók és Váradon máshol talán meg sem találhatók. Úgy véljük, hogy a török hódoltság után újjászületett Nagyvárad könyvkultúrájának ma már a káptalani könyvtár az egyetlen többé-kevésbé sértetlenül megmaradt könyvtári műemléke, melyet a város mai lakói is ennek megfelelően fognak megbecsülni és óvni.

Amikor 1949 augusztusának elején a fenti beszámolóhoz a helyszínen gyűjtöttem az anyagot, Váradon a fél város ismerte és tárgyalta a püspöki könyvtár és uradalmi levéltár pusztulását, a görög kommunista menekültek garázdálkodását a palotában. Legkülönbözőbb informátorok lényegileg egyezően mondták el a pusztulás tényeit. Akkor azonban ezzel a szomorú historiával, más, politikai okok mellett azért sem lehetett foglalkozni, mert a még létező gyűjtemények akkori helyzetéről kellett mielőbb tájékoztatót adni. Most azonban, az akkor feljegyzett információk sem maradhatnak ki Nagyvárad művelődési gyűjteményeinek hétszáz éves siralmas krónikájából.

A püspökség (egyházmegye) igazgatási levéltárának helyiségei a palota főbejáratí kapualjából balra kiinduló folyosó legelején voltak. Ugyanezen a folyosón helyezkedett el, de emlékezetem szerint, részben már a Schlauch-térre néző szárnyban a püspöki könyvtár és az uradalmak gazdasági levéltára. Ez utóbbi két gyűjtemény háborús katasztrófáját – ha az akkori szóbeszéd igaz –, az indította el, hogy egyrésztől a szovjet csapatok benyomulása előtt elmulasztották a palota hatalmas pincéjéből eltávolítani a nagymennyiségű bort, másrésztől nagy összegű magyar pénzt rejtettek el a könyvtár köteteiben. A bor tömegesen ide vonzotta a szovjet katonákat, a pincében lerészegedett tömeg pedig a földszinten elkezdte a palota fosztogatását. Miután a könyvtár néhány kötetében a fosztogatók pénzt találtak, megindult a heteken át tartó „kincskeresés”, amibe a helyi csőcselék is bekapcsolódott. Ennek következtében a könyvtár és uradalmi levéltár 1944 végére megsemmisült, szétdúlt és rendezetlen, értéktelen papírtömeggé vált, melyet a helyi lakosság zöme sem tekintett többé védendő kulturális értéknek, hanem inkább tűzgyújtásra használt a téli hidegben. Az egyházmegye szomszédos levéltárát azonban csodával határos módon, véletlen szerencséje, vagy erős vasrácsai ekkor még megmentették a fosztogatóktól.³⁵

---

35 Bár ma már tudható, hogy a püspöki könyvtár anyaga nem semmisült meg teljesen, hanem egy része különböző gyűjteményekbe szétszóródva fellelhető lenne, magának az egykori művelődési intézménynek azonban ma már egyetlen tárgyi emléke az a nagyfolio méretű, letépett kötéstábla, melynek gerince 10 cm vastagságú leltárkönyvre utal és a szecessziós címke ezt a feliratot viseli: *Alfabetikus jegy-*

A pusztulás második szakasza azután következett be, amikor a görögországi polgárháború 1948 végén a nyugati hatalmak javára dőlt el és a már szovjet megszállás alá került kelet-közép-európai államokat, köztük Romániát is, előzőnlőtték a családjaikkal együtt menekülő kommunista görög felkelők. Ebből a meglehetősen civilizálatlan tömegből Váradra került menekülőket a hatóságok a püspöki palotába szállásolták be. A sebtében, anarchikus módszerekkel végzett, erőszakos hatósági kiürítés során, majd az új lakók állandósult közreműködésével folytatódott a palota berendezésének megsemmisülése, széthordása. Ekkor, 1948/1949 telén hordatták át a palotából, állítólag rabokkal, a könyvtár és uradalmi levéltár maradványának még akkor is tekintélyes papírtömegét a kanonoksor talán legelső házának udvarán üresen álló istálló két helyiségébe. Ennek során – szemtanúk szerint –, csak az nem dézsmálta az arra járók, bámeszkodók közül az irat- és könyvanyagot, aki nem akarta. A hatóságok ugyanis megsemmisítendő szemétnek tekintették a részben szét tépelt könyv- és iratanyagot. Az is csak Lindenberger János nagyprépost úr felelősségtudatának volt köszönhető, hogy a palota kiürítése során, akár ilyen körülmények között is, de ideiglenesen megmenekültek a maradványok a papírmalomba küldéstől és bezúzástól. Ő ugyanis ragaszkodott átszállításhoz és keresztül is vitte akaratát. Ugyancsak az ő tárgyalásai eredményének tudható be, hogy a püspökségi (egyházmegyei) levéltár, valamint a püspöki kápolnába bemenekített holmik és a szemináriumi könyvtár némi töredéke a görögök beköltözése után is, legalább egyelőre, a palotában és az egyház kezelésében maradhattak.

A palotából átmenekített gyűjtemény-maradványok azonban méltatlan új otthonukban sem maradtak sokáig háborítatlanul. Akkor éltük az államosítások kezdeteit, a lakáshiány és a lakásrekvirálás nyomorúságait. 1949 augusztusában egy szemfüles kommunista pártaktivista kinézte magának a téglából épült, jó állapotban lévő istállót és kiutaltatta magának, hogy lakássá alakítsa át. Ezért a költöztetéssel végleg összekeveredett két gyűjtemény anyagát 1949 szeptemberében tovább kellett az istállóból menekíteni.

A megelőző események következtében érthetően demoralizálódott, többségében idős emberekből álló egyházi vezetőség tagjai közül ismét szinte egyedül Lindenberger nagyprépost úr nem fogadta el azt az egyetlenként előterjesztett javaslatot, hogy az épületre pályázó személyre bízzák a tovább szállítandó anyag sorsáról való döntést. Ezért az 1949. augusztus 27. előtti napokban korábbi ismerősehez, e sorok írójához fordult kérve, hogy tegyek meg mindent, amire módom van, a mindenkitől sorsára hagyott kulturális értékek megmentése érdekében, mert erre neki már semmi további lehetősége nincsen.

Így került sor 1949 szeptember első felében arra a mentő akcióra, melyet, vezetésem alatt, a kolozsvári Bolyai egyetem történettudományi karának tanársegédeiből, gyakornokaiból és a vakáció ellenére elérhető egyes hallgatóiból verbuvált 8–10 fős ön-

---

zék a nagyváradai róm. kath. püspökség könyvtárának könyveiről. A könyvtáblát jelenleg a Nagyváradai egyházmegyei könyvtár kéziratára őrzi.

A püspöki uradalmi levéltárról pedig, a rendelkezésre álló anyagból csak azt állapíthattuk meg bizonyosan (BIRÓ József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei.* Bp., 1932. című munka jegyzetei alapján), hogy – legalább is a 20. század előtti anyaga – rendezett volt és pontos segédletek alapján lehetett benne kutatni.

kéntes csoport bonyolított le. Tájékoztatom alapján Balogh Edgár rektor közbelépett a váradi pártvezetésnél, Vágó Béla tanársegédet megbízta, hogy ott tartózkodásunk alatt biztosítsa a váradi pártszervek állandó támogatását a csoport munkájához. Rendelkezésünkre bocsátotta az egyetem kis teherautóját, Boér nevű sofőrjével együtt, a résztvevők Váradra szállításához és az ottani anyagmozgatáshoz, fedezte azokat a költségeket, amelyek felmerültek annak kapcsán, hogy Szabó Béla városi nyugdíjas tisztviselő, több nyugdíjas kollégájával együtt, szétválogatta az összekeveredett könyvtöredékeket és iratokat, hogy ez utóbbiakból szállítható kötegeket alakítsanak ki, amennyire lehetséges tisztogassák ki az összetaposott, elszennyezett iratokat és nyomtatványokat. A szállításra való előkészítés után jött Váradra a csoport. Tagjai családoknál kaptak szállást és többnyire kosztot is, vagy menzán étkeztek. Ismét a nagyprépost úr kiállításának volt köszönhető a hozzájárulás ahhoz, hogy a menekítendő értékek – más, biztonságosabb hely hiányában –, a székesegyház oldalkápolnái feletti két galéria termeiben nyerjenek elhelyezést.

A munkát úgy szerveztük meg, hogy a teherautó az istálló ajtaja elé állt és felrakás előtt, iratkötegekként, vagy kötetekként szemrevételeztük az anyagot. Ha valami különlegesebb dolgon megakadt valakinek a szeme, azt köteles volt velem ellenőriztetni még ott, az istállóban. A különösebb értékűnek bizonyult régiségeket (régembi okleveleket, ősnymtatványokat, régi magyarországi nyomtatványokat, bibliofil kiadványokat stb.) minden este, a munka befejezése után, magam helyeztem zár alá a káptalani könyvtár első termében lévő antik könyvszekrényekben. Feljegyzéseim szerint az akció végéig összesen 34 ősnymtatványt, 28 RMK-beli régi magyar könyvet és 79 kötet kéziratot helyeztem így biztonságra. E kéziratok szinte kivétel nélkül a 18. századból valók és szokványos teológiai tartalmúak voltak. Az ellenőrzött anyaggal megrakott teherautó ezután a székesegyház palota felőli oldalán a kanonoki kápolna ablaka alá hajtott és azon át adogatták be a hallgatók az iratkötegeket és a könyveket. Ezeket a bent dolgozó fiatalok a kápolna padjaira halmozták fel, arra az időre, amíg feljuttathatták a több emeletnyi magasságban lévő galériákra. Ebben az esetben is Lindenberger nagyprépost úr segítette ki fiataljainkat azzal, hogy megszerezte a káptalan hozzájárulását ahhoz, hogy a munka idejére mi használhassuk a kanonokok szokásos zsolozsmázási helyét. Hogy könnyebb legyen az ablakon át való beadogatás, azt is engedélyezte, hogy fiataljaink kitágítsák az ablak finom művű vasrácsait.

Reggeltől délig folyt az anyag átszállítása az istállóból a kápolnába, ebédszünet után pedig sötétedésig a kápolnából fel a galériára. Ez utóbbit néhai Engel Károly tanár és a Párt tanügyi osztálya által mozgósított helyi középiskolás magyar diákok, fiúk és lányok segítségével sikerült megoldani. A diákok láncot alakítva az oldaloltárok háta mögötti lépcsőn, kézből kézbe adva juttatták fel a galériára a jelentős tömegű anyagot. Minthogy az iratkötegek meglehetősen nehezek voltak és a régi könyvek között is gyakori volt a súlyos és nagyméretű, ehhez a munkához a fizikai terhelést bíró nagyobb diákokat kellett használni. A nyárvégi hőség, az elkerülhetetlen por és a komoly fizikai igénybevétel ellenére a váradi fiatalok többsége végig lelkesen kitartott a kolozsváriak oldalán. Van olyan egykori váradi közreműködő, aki még ma is komoly élményként emlékezik a fiatalok mentési akciójára. A galériára felkerült anyagot az ott dolgozók némileg csoportosították ugyan, de polcok hiányában külön az iratokat és külön a könyveket, könyvronsokat a járószint téglalapjaira kupacba rakták. Pl. az uradalmi levéltár maradványait a bal oldali legbelső terembe gyűjtötték, az előtte levőbe Ipolyi Arnold ér-

tékes könyvgyűjteményének kötetei, a többiekbe pedig a püspöki könyvtár maradványai kerültek. Egy heti megfeszített munkába került, amíg a tulajdonos egyház, a Bolyai egyetem és a helyi magyar diákság mintaszerű összefogásával sikerült biztonságba helyezni mindent, ami a feldúlt uradalmi levéltárból és a püspöki könyvtárból addig még megmaradt.

A félszázaddal ezelőtti akció még élő résztvevői nagy élményként őrzik a váradi menekítés emlékét és méltatlankodva tiltakoznak az ellen, hogy azt, amit ők 1949-ben tettek, tájékozatlanságból, vagy éppen a későbbi mulasztások leplezésére egybemossák az azal, ami a római katolikus egyház váradi könyvtári és levéltári értékeivel a későbbi évtizedek alatt történt. Sok minden magyarázható azzal, hogy a váradi egyházmegyenek 1948-tól 1990-ig nem volt püspöke, ügyeit az állam által csak főesperesnek tekintett ordinariusok intézték, akiknek nem volt kellő súlyuk a gyűjtemények megvédéséhez. Azonban Lindenberger János nagyprépost és Némethy Gyula prelatus-kanonok 1951. évi, majd Beöthy György prelatus-kanonok betegeskedése és 1963. évi halála után, a kellő akarat is hiányzott Váradon a könyvtárért és a levéltárakért való harc vállalásához. Az új vezetők számára e gyűjtemények kényelmetlen gondokat jelentettek csupán és ezért biztonságukért a legegyszerűbb intézkedéseket sem tették meg, hanem sorukra hagyták ezeket a „kellemetlen” örökségeket. Határozottan állíthatom ezt, mert mikor már Kolozsvárra is eljutott a híre, hogy a galériáról tünedeznek el a könyvek és iratok, többszöri intervencióval sem tudtam elérni, hogy a két galéria bejáratára tétesenek zárható ajtókat és a könyvek polcokra rakatásával adjanak gyűjteményi jelleget az egyesektől hulladékpapírnak tekintett anyagnak. Ezekben a zavaros évtizedekben Váradon a kommunista diktatúra állami érdeknek feltüntetett mindenféle igényét engedelmesen teljesítették. Érdemes tehát elgondolkozni azon, hogy miért csak Váradon kerülhetett sor olyan illetéktelen túlkapásokra a kulturális örökség vonatkozásában, amilyenek más erdélyi egyházmegyékben, ahol síkra szálltak értékeik védelmében, elő sem fordultak, vagy nem lettek ilyen sikeresek.

A fentiekben szükségesnek láttam az 1949. évi könyvtári menekítés részletesebb leírását, mert 1992-ben félhivatalos kiadványban ugyanerről, a gyűjtemény sorsának alakulásában nem lényegtelen eseményről, teljesen eltérő, jóindulatúnak aligha nevezhető alábbi szöveget olvashatta az érdeklődő: „Ezek a könyvek alkották magvát Mátyás király világhírű könyvtárának, a Corvináknak, amelyekből még 1949-ig is volt a váradi püspökség könyvtárában.” (83–84. p.) „A híres könyvtárat vasvillával hányták fel szekerekre és hordták át a kanonoki istállókba, ahonnan az idők folyamán, egy még ma is élő neves professzor vezetésével, kolozsvári diákok, egyetemisták hordták el. Hová? Nem lehet tudni. Néhány év múlva innen hordják fel a megmaradt könyveket a székesegyház galériájára, ahol évtizedekig biztonságban voltak. 1966 után az állam elrendeli leltározásukat. Ekkor még 21 ősnymtatvány van közöttük és számos postincunabulum, amelyeket teljes egészében át kell adni a bukaresti állami hatóságoknak.” (106. p.)³⁶

Miután a felháborodott egykori résztvevők erre a szövegre felhívták figyelmemet, személyesen felkerestem a rosszhiszemű gyanúsítást sugalló, zavaros szöveg szerzőjét, tájékoztattam őt a tényekről és nyomatékosan kértem, hogy nyilvánosan helyesbítse téves állításait. Minthogy erre – tudomásom szerint – a szerző eddig nemcsak nem kerí-

36 *Erdélyi egyházaink évszázadai*. Bukarest, 1992. 77–113.

tett sort, hanem 2003-ban a nagyváradai egyházmegye történelmi sematizmusában, a 40. lapon,³⁷ néhány szó kihagyásával lényegében megismételte állítását, ennek a mostani, egyháztörténeti érdeklődésű olvasóknak szóló tanulmánynak keretében szólítom fel a szerzőt újra a szakmai nyilvánosság előtti helyesbítésre. Még élő és már halott egykori diákjaim, valamint magam nevében, leghatározottabban visszautasítom azt a tendenciózus állítást, mintha az 1949. évi menekítés következményeként szóródtak volna szét a váradai püspökség értékes gyűjteményei.

Kijelentem, hogy a kolozsvári egyetemi hallgatók 1949-ben kizárólag csak a kanonok-sorról a székesegyházi galériákra vittek át iratokat és könyveket, de Kolozsvárra, vagy máshová, semmit sem szállítottak el Váradról. Tiltakozom az ellen, hogy ilyen értelmetlenséget rólam, vagy egykori diákjaimról akár csak fel is tételjezen valaki. Csoportunk a székeskáptalan nagyprépostjának kérésére, segítség céljából érkezett akkor Váradra, ott a tulajdonos egyháziakkal teljes egyetértésben dolgozott annak érdekében, hogy az egyházi gyűjteményeket további károk nélkül helyben lehessen minél előbb újrászervezni. Nemcsak 1949-ben, de később sem lehetett más célja sem a tulajdonosnak, sem az ország kulturális értékeiért felelősséggel tartozó egyetlen tényezőnek, vagy személynek sem. Magam is az újjászervezés és új funkció kialakítása irányában igyekeztem szakmailag előmozdítani a felmerült terveket. Mert 1949 után is még egy ideig voltak ilyen tervek.³⁸

37 *A nagyváradai egyházmegye történelmi sematizmus.* Nagyvárad, 2003. 40.

38 Az akkori idők légköre jól érzékelhető a gyűjtemények kérdéseiről 1956. április 16-án Beöthy György kanonokhoz írt levelemből: Főtisztelendő Uram! Attól tartva a hallgatásból, hogy Sz. barátunk már nincs ott és az általa küldött üzenetem nem jutott el, megismétlem.

Karácsonyinak a Biharvárad (1913) hasábjain közzétett értekezése szerint Pray könyvtára 1801-ben, végrendeletének megfelelően, a Papnevelde könyvtárába került. Ezek szerint ennek a feltétlenül együtt tartandó anyagnak is a kápolnában kell rejtőznie. A Pray-könyvtár a nagy történettudósra való tekintettel és mert ez a szakkönyvtár az egyház levéltárai mellé szervezendő kézikönyvtár magvát kell alkossa, az Ipolyi-gyűjteménnyel teljesen azonosan bíráltságok el és foglaltassék bele a megállapodásba. A múlt napokban itt járt Bukarestből Popescu elvtársnő a Fondul cărții al statului-tól. Tóth Kálmánnak sikerült őt informálni az ottani helyzetről, bár már voltak bizonyos, egyoldalú ismeretei a dologról. Nagyon jóindulatúnak mutatta magát, és azt mondta, hogy ők nem bolygatják az ügyet, sőt a helyi erőszakoskodást is leintik, amikor e hó végén, vagy május elején Váradra mennek, ha a tulajdonos hajlandó az anyagával törődni. Még többet ér azonban az a kijelentése, hogy a legutóbbi hetekben legfelsőbb helyről nagyon kemény utasítást kaptak, hogy kesztyűs kézzel bánjanak az egyházakkal és ne háborgassák őket a kulturális értékeik őrzésében. Más vonalon (a nemzetiségin) is olyan biztató jelek, sőt bizonyos konkrétumok is, figyelhetők meg, amelyek nagyon reményteljessé teszik a tervezett eljárás sikerét. Minden a megértő, de a tulajdonjogot és az átadandó anyagot illetően leghatározottabb magatartástól függ. Senki meg nem akadályozhatja a tulajdonost abban, hogy kulturális értékeivel törődjék, felőlük saját érdekeinek megfelelően döntsön, ha hajlandó a köz (jelen esetben nyilvánvalóan a szaktudományi kutatás) számára hozzáférhetővé tenni azokat. Ha tehát a dolog újra szőnyegre kerül, leghatározottabban ilyen értelemben kell nyilatkozni és aktívnak kell mutatkozni. Ami pedig a dolgok szakszerű lebonyolítását illeti, minden segítséget meg tetszenek kapni.

Ha kapnánk egy hivatalos felkérést a Főtisztelendő Úrétől, hogy a háború által szétdúlt könyv- és levéltárunk szakszerű újrendezésének az irányítását és ellenőrzését vállaljuk magunkra, mind Tóth Kálmán, az itteni Egyetemi Könyvtár magyar igazgatója, mind jómagam, szívesen közreműködnék a dolog jó végrevitelében. Indokolás: Az anyagot még ép állapotából jól ismerjük és saját magunknak is érdekünk, hogy megkezdett kutatásainkat végre befejezhessük. Egy ilyen megbízatás birtokában másként beszélhetne az ember, ha vitára kerül a sor. Akkor már könyvtári, illetve levéltári szakemberek vitájává lehetne átalakítani a mostani egyház (tehát nem szakfórum) könyvtár (szakfórum) előnytelen helyzetet. Tóth, ha kap két segítséget, hajlandó egy hétre lemenni és szétválogatni a kápolnában

Az 1960-as évektől fogva azonban új szakasz kezdődött a romániai kommunista diktatúrában. Ennek következményei a tudományos-művelődési kérdések területén is fokozatosan megmutatkoztak. Mindez érintette az én lehetőségeimet a váradi gyűjtemények kérdéseiben. Ezzel egybeesett Beöthy György kanonok halálát (1963) követően, a gyakran cserélődő váradi egyházi vezetőkkel való személyes kapcsolataim fokozatos el-sorvadása. Javaslataim nem találtak meghallgatásra, a váradi gyűjtemények kényel-metlen szakmai kérdései el sem jutottak Kolozsvárra. Az évtized végére valójában telje-sen megszűnt minden lehetőségem a váradi gyűjtemények sorsának befolyásolására. Ez a helyzet csak 1998 óta változott meg, amikor Tempfli József püspök úr kezdemé-nyezte a könyvtár újraszervezését a megmaradt könyvanyagból és felkért e munka szakmai felügyeletére. Ennyit saját személyes szerepemről a váradi gyűjtemények ügyében.

Tiltakozom az ellen is, hogy kronológiai csúsztatással akár személyemet, akár egy-kori diákjaimat, akár csak burkolt gyanúsítás formájában, kapcsolatba hozzák azzal, ami 1963 után a váradi egyházi levéltárakkal és könyvtárakkal történt. Ragaszkodom annak világos rögzítésére, hogy mikor, kinek az utasítására, mit és milyen mennyiség-ben, hova szállítottak el a katolikus egyház gyűjteményeiből biztonságba helyezés ürü-gyével, vagy más címen. Ma már elég pontosan megállapítható és ki is mondható, ami eddig is nyílt titok volt szakmai körökben. Hiszen eddig sem volt ismeretlen, hogy nem a kolozsvári Bolyai egyetem diákjai révén és nem 1949-ben került két vasúti vagon-t megtöltő váradi könyv, az egykori 34 ősnymotatványból még el nem tűnt 11 darab és 80 antikva kötet „ajándékozás” címén a bukaresti Nemzeti Könyvtárba, teherautónyi könyv-rakományok a kolozsvári Egyetemi Könyvtárba és a váradi Megyei Könyvtár-ba.³⁹ Az is tudott dolog volt, hogy nem ezek a diákok a felelősök azért, hogy az egyház-megye (püspökség) és a székeskáptalan épségben maradt levéltárát és a káptalan ren-dezett könyvtárát a számukra épített műemléki környezetükből alkalmatlan helyisé-gekbe hurcolták át, ezzel rendjüket szétzilálva, használatukat évtizedek óta bénítják a tudományos kutatások nagy kárára. Ezek a körülmények indokolják jómagam és egyko-ri munkatársaim határozott kívánságát, hogy e kérdésekkel kapcsolatosan az egyház-

---

lévő anyagot. Szeretném Tóth nevében is megismételni, amit ott jártamkor magam részéről hangsú-lyoztam, hogy közreműködésünkért semmiféle ellenszolgáltatást nem kérünk, és csupán az vezet bennünket, hogy megakadályozzuk egy újabb kulturális gyűjteménynek a szétzüllését. Kikötésünk csupán az, hogy egy ilyen felkérés után e két gyűjtemény-csoporttal kapcsolatosan nem tetszenek semmit sem cselekedni, nyilatkozni a mi megkérdésünk előtt. Gondolom, a Főtisztelendő Úr már ismer annyira, hogy nem érti félre hivatlan prókátorságomat ebben a dologban. Véleményem szerint olyan idöket élünk, amikor népünk megtizedelt kulturális örökségéért mindenkit terhel a felelősség. Tehát nemcsak a tulajdonost, hanem engem is, ha tudomást szereztem valami veszedelemről és ha valamennyire is módomban áll közreműködni annak elhárításában. Ezért alkalmatlankodom, zavar-gok annyit. És azért éppen a Főtisztelendő Úrnál, mert látom, hogy szegény Lindenberger nagypré-post úrtól a Főtisztelendő Úr örökölte ezeknek a gyűjteményeknek a fennmaradásáért való küzdelem gondját. Tudom, hogy sok egyéb gond is terheli a Főtisztelendő Úr vállát, amelyeknek terhét jelenleg súlyosabbnak érzik, de tessék elhinni, hogy a helyrehozhatatlan károk leginkább ezen a vonalon érhe-tik a püspökséget, ha a jelen hangoskodó bajai második vonalba tolják át ezt a kérdést. Őszinte tiszte-lettel köszönti igaz híve, Jakó Zsigmond. — Gépírásos eredetije a Püspöki Hivatal irattárában 775/1956. sz. alatt.

39 EMÓDI ANDRÁS: *A nagyváradi székeskáptalan könyvtára a 18. században*. Budapest – Szeged, 2002. XXII. – TANCO, TEODOR: *Iosif E. Naghiu – un destin fulgurant (1916–1986)*. in: *Virtus Romana Rediviva*. VII, 441–444.

megye hivatalos kiadványaiban a jövőben csak a valóságnak megfelelő, helyesbített, ellenőrzött hiteles megállapítások szerepelhessenek.

A fentiek alapján érthető, hogy a váradi levéltár- és könyvtárügy történetének 1963–1998 közötti fejezetét nem nekem, az ügyben érdekelt személynek kell megírnom. Ez az illetékes egyházmegye feladata, de jól felfogott érdeke is. Két ország tudományossága, könyvtári és levéltári szakemberei várják a zűrzavaros korszak erősen összekuszálódott szakmai kérdéseinek mielőbbi tisztázását, hogy azok ne akadályozzák továbbra is a tudományos munkát. De a váradi levéltárak és könyvtárak hétszáz éves története is csak így válhat teljessé és igazzá. Ez a tisztázás nem annyira tisztességükre kényes emberek, hanem sokkal inkább az egyház érdekében halaszthatatlan. E sorok írójának és egykori diákjainak e nélkül is nyugodt a lelkiismeretük, hogy megtették mindig szülőföldjükért, ami kötelességük volt és amit lehetett. Nekünk az az igazi elégtételünk, hogy a régi levéltári és könyvtári termekben ma már ismét régi idők irományai és könyvei találhatók, újra rend és szakember van, a pusztítás nyomai eltűntek és korszerű tudományos munka folyik az évszázados falak között. És tudjuk, hogy ebben a mi egykori helytállásunk és fáradságos munkánk is benne van.

ZSIGMOND JAKÓ

THE MOURNFUL CHRONICLE OF VÁRAD. LIBRARIES AND ARCHIVES IN NAGYVÁRAD IN PAST AND PRESENT

On the eastern territories of the medieval Hungarian kingdom the ecclesiastical body entrusted with notarial functions operating within the chapter of Várad (today Oradea, in Romania) may be considered as the most significant center of literacy. Thus from the aspects of scientific research and that of the history of archives it is worth outlining briefly the birth and 700-year-long vicissitudinous history of the historical source material got into mournful conditions, while discussing the present state of church archives and cultural values. In August 1660 all that Hungarian literacy had created in Várad so far throughout the medieval centuries was destroyed in one moment. Although the fact of total destruction is known, we do not have detailed information on how it happened.

I should not write the chapter on the history of the archives and libraries in Várad between 1963–1998, as somebody concerned. The responsible diocese, also in its own interest, should complete this task. Scientists and researchers, librarians and archivists of two countries are expecting that the confused professional matters of this chaotic period be clarified, so that these would not hamper scientific work any longer. The 700-year-long history of libraries and archives in Várad may become complete and true in this way. This act of clarifying is urgent not only for those concerned about their honor, but also even more for the Church itself. The author of present study as well as his students has clean conscience, since they have done their duties on behalf of their homeland. Our gratification is the fact, that in the one-time rooms of the libraries and archives again books and documents of old times may be found, again in order, with experts at hand. The traces of destruction have disappeared and up-to-date scientific work is being done within the century-old walls.

GLÜCK JENŐ

AZ ARADI MINORITÁK HELYTÁLLÁSA A XVIII-XX. SZÁZADBAN

Arad város területén római katolikus hit a XI. század elején gyökeresedett meg Szent Gellért vezetése alatt. A későbbiekben jelentős egyházkormányzati központtá vált a XIII. században működésbe lépett hiteles hely révén, amely 1552-ig a messzi-környék jogügyleteinek fóruma volt.¹ Nyilvánvaló, hogy a hiteles helyet működtető társas káptalan egyben előmozdította a helyi hitéletet is. A török hódítás következtében (1550) a jelek szerint, a még keresztény kézben lévő Gyulára húzódtak, majd 1566 körül, az erdélyi fejedelem utasítására Gyulafehérváron telepedtek meg. Igaz, a reformáció előretörésével katolikus jellege elenyészett.

Arad többszöri pusztulása 1550 és 1685 között tragikus módon együtt járt a magyar és katolikus lakosság fogyásával és a környék egyházi intézményeinek pusztulásával.²

A keveseknek csupán a radnai kolostor nyújthatott lelki menedéket, közvetlen ellátásukra az idelátogató obszerváns ferencesek vállalkoztak, akik Boszniában és a magyarországi török hódoltságban tevékenykedtek. Valójában működésük már 1513-ban felismerhető, majd az említett területek parókiáinak pusztulása után, egyedül maradtak a temesvári pasaságban (1552), ahová Aradot is besorolták. Működésük méreteit jelzi krónikájuk, amelyet P. Wild Endre OMC fedezett fel az aradi minorita könyvtárban.³ Hasonló adatok maradtak fenn egy 1730-ban írott krónikában, amely a boszniai obszervánsok működését méltatja a megelőző két évszázadban és amelyet ma Slavonski Brodban a ferences kolostorban őriznek.⁴

Az 1685 évi pusztulás után, a jelek szerint 1688-ban, vette gondozásba Aradot a Bécs irányította katonai közigazgatás. Véglegesen helyzetét az 1699 évi Karlócai békekötés határozta meg. Igaz, 1716-ig a Maros képezte a német és a török birodalom határát, amelynek eredményeképpen Arad az akkori folyómeder szerint a határtól északra került el.

1 MERÉNYI-METZGER GÁBOR: *Az aradi címzetes prépostok onomasztikája, 1581–1945*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2002/1–4, 172.

2 Ibidem, passim

3 Registrum Antique Urbarium reipse manuscriptum Chronicon pro S.S.M.I. Salv. Ord Min. de Ops. circa anno 1513 inceptum. Collegi de initiis Vicariae Botnae et Hung. ab Anonymo productum ab eodem ad annum 1533 ex antiquiora exenito ut correcturae docent, scriptum 1339–1532. Casovia 1784. A példány 1944 októberében az aradi minorita könyvtár kiürítése nyomán eltűnt.

4 Paraphrastica et topographica expositio totius almae provinciae Bosnae – Argentinae. Meglétét megerősítette kérésünkre 1990-ben P. Emánuel Hoskó OFM. Zagreb.

Herdegen János, kamarai igazgató irányítása alatt igyekeztek életet lehelni a romokba. A törökök által elhagyott várat a császári katonaság vette birtokba és Szavojai Jenő generalissimus utasítására megkezdték kiépítését, ami nagyszámú mesterembert vonzott ide.⁵ Nemzetiségére nézve főképpen németek jelentkeztek és megalapították a Német várost. Letelepédtek csehek és mind többen magyarok is.

Ugyanezen időszakban telepédtek Aradra a törökök megtorlásai elől menekülő szerbek és macedo-románok, akik magukhoz vonzották a vidék román elemeit és megalapították a „Rácvárost.” Bécs hozzájárulásával a fegyvert fogható férfiak részvételével létrehozták a marosi határórség szervezetét, amelynek központja lett. Ide kapcsolódtak a várórség császári csapatai, amelyeket a bécsi Haditanács a birodalom különböző pontjairól irányzott ide.⁶

Arad újraéledése természetsszerűleg megkövetelte az egyházi tervezést is. Katonai vonalon a szervezés gyorsabb ütemű volt. A várórség császári csapatai általában katolikus tábori lelkésszel érkeztek. Utóbb a lelki ellátást az obszerváns ferencesek várbeli plébániájára bízták és akik a Rácváros néhány katolikusára is kiterjesztették joghatóságukat. A görög-keletiek helyzete is megoldódott. A bevándorlókkal érkezett lelkészek bekapcsolódtak a borosjenői, majd Aradra átköltözött püspökségbe (1707), amelyet a jövevények irányítása alá helyeztek. Mi több, 1702-ben már állt a templomuk (a jelenlegi görög keleti szerb templom elődje).

A Németvárosba települő katolikusok helyzete azonban jóval nehezebb volt. A területileg illetékes csanádi püspök még a távolban Szegeden, menekültként élt és kevés befolyással rendelkezett a felszabaduló egyházmegye rendezésében.

A magukra maradt helyi katolikus vezetők kapcsolatba léptek P. Höfflich Kamil OMC, tábori lelkésszel a Lichtenstein ezred állományából. A vele folytatott megbeszélések nyomán lemondott katonai állásáról, hajlandónak mutatkozott az aradi pasztorációra, amit az egyházi és katonai felsőbbség is jóváhagyott. Eredetileg kölni székhellyel működő minorita rendtartomány tagja volt, átlépett a magyarországi Szent Erzsébetről elnevezett rendtartományba és 1702-ben, rendje nevében átvette a plébániát, amelynek első helynöke lett 1713-ig.⁷

A minoriták megbízatása megoldotta a nyelvkérdést is. A német mellett szerepet kapott a magyar. A plébánia tényleges működését igazolja a keresztelési, házassági és temetési anyakönyv, amelyet 1702-ben fektettek fel.⁸

Csakhamar kiderült, hogy a nemrég bevándorolt hívek nincsenek az anyagi forrásoknak bővében. A plébános-helynök oldotta meg időlegesen a kérdést és rendelkezésre bocsátotta tábori lelkészi zsoldjából összekuporgatott pénzét, amelyen telket vásárolt, mint rendi tulajdont. A hívek csörgedező adományaiából és némi kamarai segítséggel igyekezett tovább lépni. Így jött létre a Páduai Szent Antal tiszteletére emelt fatemplom, amelyet náddal fedtek be és egy hasonló színvonalú lelkészlakást is létesítettek. Rendezték a temetőt, sőt nagy nehezen elérték, hogy a Németváros vezetői elfogadták a főkegyúri jog létesítését és elvállaltak bizonyos szerény anyagi kötelezettségeket.

5 Bathyaneum–Gyulafehérvár, Morani Visconti térképe, U 6, IV.1.

6 EUGEN GLÜCK: *Cateva date despre confiniile muresene*. Banatica 16 (2003), különlenyomat, 19 és köv.

7 LAKATOS OTTÓ: *Arad története*. Arad 1881, II. 42.

8 Nemzeti Levéltár, Arad, Anyakönyvi alap.

Az induló fejlődést kerékbe törték az 1703–1711 közötti időszak eseményei. A II. Rákóczi Ferenc vezette kuruc felkeléssel szemben a marosi határőrök Bécset támogatták. A vidéken végbement harcok csúcspontját az 1707. július 16-án indult aradi kuruc várostrom jelentette, amely – bár sikertelen volt, – a polgári városrészek pusztulását eredményezte, beleértve a németvárosi templomot és parókiát is.

Az újrakezds jelentősebb eredményei csupán 1709-ben mutatkoztak meg, midőn újabb házhellyel bővítették az eredeti területet. A következő évben felszentelték az új templomot, amely már téglából épült. Toronyépítésre csupán 1725-ben tellett, akkor is csak nyolc öl magasságig (15,168 m). A szaporodó rendtagok részére kislakások sorozatát emelték, azonban gyenge állapotuk miatt 1752-ben már valamennyi roskadozott.⁹

A minoriták vezette plébánia joghatósága kezdetben csupán a Németvárosra terjedt ki. A határőrség létszáma jelentősen csökkent a Bánságba történt áttelepülésük miatt 1716 után, majd fokozatosan fölöslegessé vált. Végül a bécsi Haditanács 1747–1752 között feloszlatta, sokan közülük Oroszországba vándoroltak.

Ilyen körülmények között a két várost egyesítették (1747) és a felszabaduló helyekre újabb, főképp magyar betelepülők jelentek meg. A latin és német nyelv mellett 1740-ben került sor az első magyar szentbeszédre P. Késmárky Győző minorita részéről. A Rácváros katolikusai is mindinkább a minoriták szolgálatát igényelték.

A várbeli Angyalok Királynéja és Szent Ferenc tiszteletére épült templomhoz kapcsolódó ferences obszerváns plébánia 1705 óta végzett rendszeres tevékenységet a Rácvárosban. Ugyanakkor Preisler Ferenc OFM és utódai nem gördítettek akadályokat a minoritákkal szemben. Mi több, a minorita anyakönyvekből kiderül, hogy 1715 és 1746 között számos, vár-plébániához tartozó hívő rendelkezésére álltak.

A joghatóság kérdése 1748-ban vált akuttá. P. Gradiska György OFM várplébános-helynök álláspontja miatt. Végül 1752-ben, vegyes bizottság ült össze az immár Temesváron székelő püspök elnökletével, amelynek határozatát Hrabovszky László kamarai prefektus terjesztette Bécsbe és ott legfelsőbb szinten jóváhagyták. Ezután, a vártemplomban működő ferences obszervánsok csupán helyőrségi keretben működtek.¹⁰

A minorita atyák a XVIII. század első felében bonyolult pasztorációs feladatok előtt álltak. A legsúlyosabb megpróbáltatást az 1737. évi tömeghalált okozó ragály képezte.

Eredetileg 1735-ben Jung Tamás sörfőző adománya nyomán tették le a főtéren a Szentháromság szobor alapkövét. Végül 1746-ban valósult meg a szobor hálaadásként Krebs György alapítványából, a ragály megszűnte emlékére. Azon túl évenként a szobor előtt lévő oltárnál hálaadó misét mondtak Szentháromság vasárnapon. A szobrot 1776-ban megújították; 1882-ben lebontották és végül Újaradon állították fel, ahol mai napig áll.

Komoly erőfeszítést tettek az istentiszteletek fényének emelésére. Ha a XVIII. század első felében még orgonára nem is tellett, más megoldásokat kerestek. Így, 1726-ban a király névnapján a templomban kórus működött, Grassalkovics főispán beiktatása alkalmával, 1744-ben pedig zenés-énekes misét tartottak. Hasonlóképpen két év múlva a megyei tisztújításkor szolgáltattak nagy ünnepélyességgel misét.

9 LAKATOS, II. 241–242, 245, 263.

10 Ibidem, II. 42, 46–47, MÁRKI SÁNDOR: *Arad sz. kir. város és Arad vármegye története*. II. Arad 1892, II. 723–724, 727.

A gyenge anyagi helyzetet jellemzi, hogy a Rácvárosban számukra engedélyezett kocsmái regálé-jövedelem elég bizonytalan volt, sőt az 1719-es tűzvész nyomán egy időre megszűnt, az épület újra megnyitása pedig nagy nehézséggel járt. A fő jövedelmi forrást jelentő stólákat a városi tanács igen alacsonyan állapította meg. Ilyen körülmények között időnként koldulásra szorultak, esetről-esetre megadott püspöki engedély alapján.

A minoriták Aradon történt letelepedése nem volt egyedi eset. A nagy lelkészhiány közepette 1702 és 1715 között Borosjenőben négy minorita működött és a törököktől elhagyott mecsetben miséztek. Működésük 1724–1736 és 1740–1745 között ismétlődött. Utolsó alkalommal 1746-ban szolgáltak. Egy időben vezették a zarándi plébániát (1743–1745). Menyházán 1760-ban megalapították a plébániát és 1761-ben fölszentelték az első templomot. A végleges megalakulás után, az első plébános Grendics Adorján volt (1779–1784). Működtek Pécskán is az első végleges plébános kinevezése előtt, 1766 körül. Butyinban 1780 körül, minorita káplán látta el a híveket. Valószínű, hogy több más helyen is vállalták a hívek szolgálatát, amit további kutatások fognak tisztázni.¹¹

Távolabbi feladatokat is vállaltak, mint például Gyulán, ahol emléktábla örökíti meg emléküket.

Az aradi minoriták érdeme volt a helyi katolikus oktatás megszervezése. A kezdeményezés ez alkalommal is P. Höfflich Kamilé, aki az 1707-es tragédia után összegyűjtötte a gyerekeket és oktatta őket saját lakásán.

A helyzet 1710-től bizonyos rendszerességet öltött, de a tanítás a páterek dolga volt 1733-ig. Bizonyos előrelépés történt a város részéről, amely egy „iskolamesternek” 60 forint fizetést és természetbeni juttatásokat biztosított. A rend részéről figyelemreméltó kezdeményezés volt, hogy 1720 táján, Aradra helyezték. P. Pakó Tamást, aki mint filozófiai lektor működött. Végül 1745-ben, a Csanádi egyházmegye akadémikuskodása ellenére megnyílt a gimnázium I. osztálya, majd 1748-ig, négy osztályra egészítették ki minorita tanárok vezetése alatt. A tanulók tandíjmentesek voltak.

A tanulmányi színvonal további emelését szolgálta a tanári kar bővítése, többek között P. Utz Imánuellel, aki a latin nyelv magas fokú oktatását biztosította. Két év múlva P. Késmárszky Armand rendszeres bölcsészeti előadásokat tartott. Ez alkalommal nemcsak hat környékbeli tanuló hallgatta, hanem a tartomány-főnökség ide összpontosította jövőendő papjait.

Mivel saját erőből a syntaxis osztályra nem tellett, Arad város vezetősége 1750-ben száz forint erejéig működésére fedezetet biztosított. Ugyanakkor az iskola helyiségei mindinkább szűknek bizonyultak, míg végül újabb huzavona után 1751-ben a helyzetet új épületben időlegesen biztosították.

A XVIII. század második felében további fejlődést értek el. E téren elsősorban a poetika és retorika osztályok megnyitása szerepelt 1753-ban. E fejlődés eredményeképpen lehetővé vált a gimnázium hat osztályúra való fejlesztése. Ugyanakkor a minorita rendi tanárok továbbra is javadalmazás nélkül működtek 1776-ig, sőt a helyzet odáig romlott, hogy 1770-ben kénytelenek voltak a csanádi püspök engedélyét kérni, koldulásra (1770–1776). A megoldást azonban az a királyi rendelet hozta meg, amely királyi gimnázium jogállást biztosított és a tanári karnak bizonyos fizetést. E helyzetben 1778-ban a katonai hatóság engedélyezte a gimnázium számára nemcsak a létét, ha-

11 Ibidem, II. 827, 829, 52–53.

nem egy földszintes szárny építését is. Miután a befolyásos Edelspacher-család tiltakozását sikerült elhárítani, rövidesen megvalósulhatott az építés.

Változást jelentett az a tény, hogy a nagyváradi főigazgatóság joghatósága alá helyezett gimnáziumban 1768-ban bevezették a magyar nyelv tanítását a megelőzően bevezetett német nyelv mellett.

A gimnáziumot 1789-ben jozefinista szellemben a minoritáktól világi tanerők vették át. A megye úgy döntött 1790. március 15-én, hogy a tannelv nem a német, hanem a latin legyen, sőt magyarul is kell tanítani. Tandíj kötelezettség továbbra sincs.¹²

A hívek számának növekedése és az 1710-ben épült primitív templom mind rozbatabb állapota szükségessé tette egy új, jóval nagyobb, tartós építését. Megfelelő anyagi fedezet hiányában, a rend 1747-ben, első lépésként bővíteni akart, utóbb azonban újabb források megjelenésével már új építés mellett döntöttek.

Csakhamar kiderült, hogy a szép tervnek komoly akadályai vannak. A XVIII. század derekán a bécsi haditanács szükségesnek ítélte, a fennálló hatalmi rendszer megerősítésére és esetleges külső támadások elhárítására szükséges több vidéki központban korszerű, Vauban-rendszerű várakat építeni. (Gyulafehérvár, Nagyvárad, Temesvár, Arad, stb.).

Arad esetében a hadimérnökök hosszadalmas vita nyomán, a Maros déli oldalát jelölték ki. Ugyanakkor kiderült, hogy a vár útegeinek lőtávolságába beleesik a polgári város legnagyobb része és ezért máris építési korlátozásokat vezettek be. Sőt, tervek születtek a város teljes áttelepítésére a zimándi pusztára (1776).¹³

A feltornyosuló fenyegető fellegek ellenére 1751. április 3-án Engel Antal csanádi püspök ünnepélyes keretek között letette az új templom alapkövét. Elhelyezték egyúttal Szent Deodát, Columnia és Emericus vértanúk ereklyéit. Jelen volt Szabó István tartományfőnök és Urbánovics György házfőnök, mint a minorita rend képviselői.¹⁴

Az építkezés nagy lendülettel indult meg és ennek eredményeképpen 1752 októberében már állt a szentély és a sekrestye kőboltozat alatt.

A munkálatok azonban megtorpantak, mivel 1752. november 8-án a haditanács betiltotta az építkezést, és kifogásolták a szilárd anyagok felhasználását. Mellékelték a további engedélyezés mértékét és megszabták, hogy a templom falainak vastagsága nem haladhatja meg a két lábat (0,632 m), a tornya az 1,5 lábat (0,474 m). A kőanyag felhasználása tilos, a kolostor pedig csupán földszintes lehet.

Ezután bonyolult huzavona következett, míg végül a haditanács 1758. április 13-án, bizonyos korlátozásokkal engedélyezte a továbbépítést. Ugyanakkor kikötötték, hogy katonai részről történő felhívásra azonnali hatállyal lerombolják az épületeket, még pedig a minorita rend költségén. A legsúlyosabb feltétel a deszka-tetőzet létesítése volt.

A hívek növekvő segítségével 1761-re elkészült a 37 m hosszú és 23,5 m széles templom, amelyben 1197 férőhely állt a hívek rendelkezésére. Kórust is építettek megfelelő helyet biztosítva egy majdani orgona elhelyezésére.¹⁵

12 Ibidem, II 775–776, 763. LAKATOS, I. 90. ONISIFOR GHIBU: *Catholicismul ungurese in, Transsilvania si politica religioasa a statului roman*. Cluj, 1934. 189.

13 MÁRKI, I. 398, II. 764–765. LAKATOS, II. 92–93.

14 Az alapkö felirata: „E templomot Istennek és csodatevő páduai szent Antal tiszteletére az alapjából építeni kezdték a magyarországi Szent Erzsébetről elnevezett minorita rend tagjai. Aradi Közlöny, 1902. VIII. 21, 5.

15 LAKATOS, II. 43–45, 241–242.

A berendezés művészi színvonalára, a kor követelményei szerint gondot fordítottak. E téren rendelkezésre állt Schiszler Nándor jó nevű festőművész, aki Szent József és Assisi Szent Ferenc életéből merített egy-egy mozzanatot. Eberhardt Ferenc szobrokat készített, Istenanya és Szent Antal ábrázolásokat.

Némi késéssel Bohus János, világosi földesúr áldozatkészségéből orgona született, amelyet egy pozsonyi műhelyben készítettek el.

A toronyépítési komplikációk, valamint a technikai nehézségek miatt fokozatosan tudták biztosítani a harangokat, a régebbiek átöntése, illetve újak rendelése révén. 1822-re öt haranggal rendelkeztek, beleértve egy lélekharangot is.

A XVIII. század folyamán, Aradon néhány kápolna létesült részben nyilvános céllal, részben családi körben. Ezek között a legjelentősebb a Szent Flórián kápolna, Jung Tamás sörfőző adományából. Újjáépítették barokk stílusban 1810-ben és fatoronnyal látták el. A költségeket a modenai birtok gondnoka fedezte. A kápolna végül a tűzoltók gondozása alá került, mivel védőszentjük tiszteletére épült. E helyzet 1919-ig fennállt.

A Szent Rozália kápolna a hívek adományából épült. Ugyanabból a forrásból emelték a régi temetőkápolnát, amely a XX. század derekáig fennállt, igaz, már régtől fogva romos állapotban.¹⁶

Az új templom felépítése nyomán és a tízre megnövekedett rendi létszám lehetőséget nyitott a hitélet további megerősítésére. Az aradi hívők között éles visszhangot váltott ki a világiakat tömörítő III. rend létesítése. A Magyar Nemzeti Múzeumban található arany pecsétnyomójának dátuma szerint 1753-ban már ténylegesen működtek. Harminc évi munkásság után, II. József rendelete feloszlatta szervezetét. Adataink szerint azonban, 1790 után, újra indultak.¹⁷ Nagy gonddal készültek a körmenetekre, amelyeket a kor szabályai szerint szerveztek meg, többek között a céhek bevonásával.

Gondot fordítottak a munkaszüneti előírások megtakarítására is, azonban figyelembe vettek panaszokat is. Így például 1754-ben az aradi izraeliták sérelmezték, hogy egyaránt kötelesek saját és a keresztény ünnepek megtartására, ami nagy számuknál fogva jelentős munkakiesést hoz maga után és ezért felmentést kértek a plébánia részéről, amit meg is kaptak.¹⁸

Az aradi minorita rendházat a rend magyarországi működési jogának törvénybeiktatása nyomán (1764–65) a menedékjog biztosítása is megillette. A rendelkezésre álló adatok alapján csupán annyit ismerünk, hogy 1776 és 1787 között 12 esetben érvényesült a menedék megadása. Neveikből ítélve közöttük szerepeltek románok (6 fő), németek (2 fő), magyarok (2 fő), és cigány (1 fő). Az egyik menedéket kérő hovatartozása nem volt megállapítható. Két esetben nem fogadták be a jelentkezőt, egyben pedig az illető végül önként feladta magát az illetékes hatóságnál. A megye ugyan ide utalta 1774-ben Miatovics bihari főesperest, aki letette megelőzően a görög-katolikus hitvallást, azonban az aradi görög-keleti püspök börtönbe vetette. Forray alispán erős kézzel közbelépett és a minoriták segítségét kérte a főesperes hazatértéig.

16 Uo. 44–45, 48–49, 94, 241–242. SOMOGYI GYULA: *Arad sz. kir. város leírása*. Arad, 1913, passim. A Szent Flórián kápolnát a szomszédos rendőrségi és államvédelmi központ építése közben egy éjjel lerombolták.

17 Magyar Nemzeti Múzeum. Budapest, Cmeliotheca 9.

18 Izvoare si mărturü referitoare la evreü din România II/2, Bucuresti, 1990. nr. 12.

Az aradi minorita kolostor 1766-tól kezdve teljes jogkörű képvisellel rendelkezett Arad város vezető testületeiben. Ezúton is igyekeztek segítséget szerezni súlyos feladataik ellátására.

Az idő multával nagyon szerény anyagi viszonyaikban némi változást jelentett, hogy a Mária Terézia-féle úrbérrendezés nyomán a kamarai birtokból egy jobbágytelket nyertek, az úgynevezett Poltúra határban, amely 34 holdat tett ki és amihez legelőjog is járt. Később vásárlás és adományozás révén előbb Gyorokon, majd Magyarádon kisebb szőlőbirtokokhoz jutottak.¹⁹

Némi vigaszt jelentett az a tény, hogy II. József (1780–1790), szerzetes-ellenes politikája parokiális téren Aradon a minoritákkal szemben nem valósult meg, sőt, könyvtárba került számos értékes könyv a felosztatott kolostorokból. Így, leltára csakhamar 3.000 kötetet tartalmazott. Ugyanitt helyezték el későbbiekben a plébániai levéltárat.²⁰

Az új vár építése bizonyos késéssel indult meg 1763-ban, és lényegében 1781-ben fejeződött be. Az építkezés egyik lényeges eleme a belső várudvarban emelt nagyméretű barokk templom volt, amelynek oldalán lakást biztosítottak a templomi szolgálatot végző római katolikus lelkésznek, vagy lelkésznek. E feladatot obszerváns ferencesek látták el; beleértve az anyakönyvezést is.

A régi vártemplomot, amelyet Szűz Mária, az angyalok királynéja és Szent Ferenc stigmáinak tiszteletére szentelték fel egykoron, lebontották. Az új vártemplom Szent József tiszteletére szolgált.

A ferences atyák 1781. május 21-én kezdték meg az itteni szolgálatot, a templomot pedig a csanádi püspök ugyanazon a napon konszekrálta. A változás „megpecsételése-re” használaton kívül helyezték az 1758-ban készült pecsétjüket és új használatát kezdték meg.

A katonai hatóságok 1761-ben, 23 főben szabták meg a ferencesek létszámát, amelyet utóbb többször csökkentettek, míg 1782-ben a tízes létszámot véglegesítették. Működésük azonban kifejezetten a vár területére, illetve az ott tartózkodó katonai és polgári személyekre terjedt ki.²¹

* * *

A XIX. század első felében folytatódott Arad város fejlődése. A francia háborúk okozta megrázkódtatásokat, emberi és anyagi veszteségeket (1792–1815) fokozatosan kiheverték. Kialakult egy jelentős kézműves és még inkább kereskedelmi központ, ez utóbbi forgalma még a pestis is megközelítette. Végül megjelentek a manufaktúrák, amelyek jelentős bőr-, és szesztermelést bonyolítottak le. Az 1848–49-es forradalom küszöbén már gőzgépek is működésbe jöttek.

A gazdasági fellendülés nyomán szaporodott a város lakossága, amelynek jelentős hányada mind nagyobb mértékben magyar és katolikus volt. Az 1843 évi városi összeírás 9684 lakost ölelt fel, ebből 3909 római katolikus volt (40,36%).²²

19 Nemzeti Levéltár Arad. Arad megyei alap, Acta Congregationum 25/1756, 171, 203/1762, 190/1770.

20 A könyvtárat 1944 októberében katonai erővel kiürítették a szovjet hadsereg számára, a példányok padlásra kerültek. Később a tartományi könyvtár vette birtokba, egyes példányok Bukarestbe kerültek.

21 Az aradi vár építésének, felszerelésének, valamint őrséggel ellátásának iratai a bécsi Kriegsarchivumban vannak. Ugyanott szerepel a vártemplom és plébánia ügye is.

22 Nemzeti Levéltár Arad, Arad város iratai, polgármesteri jelentés 1843. .

Párhuzamosan nőtt a minoriták vezette plébánia tevékenysége is. Az anyakönyvek tanúsága szerint 1800-ban 162 gyermeket kereszteltek meg, 1850-ben már 544-et. Házasságot 1800-ban 135 esetben áldottak meg, egy félszázad múltán 336-ot. Igen kedvező volt a halálozások száma, amennyiben az említett időszakban 44-ről 157-re nőtt, és így a hívek növekedésének alapvető tényezője immár a természetes szaporodás lett.²³

Itt említjük meg, hogy a minorita templomban kötött házasságot 1847. augusztus 30-án Damjanich János és Csernovics Emília.²⁴

A feladatok sorrendjében továbbra is fennállt a templom és környéke továbbfejlesztésének igénye. Első helyen állt a régen húzódó toronyépítés befejezése. Erre végül az állam és a hívek adakozása segítette a rendházat. Az 1823. június 7-én befejezett építkezés nyomán július 23-án került sor a felszentelésre. Ez alkalommal Aradra érkezett Grünwald Lőrinc tartományfőnök, és megjelentek a helyi hatóságok képviselői is. A szentbeszédet Rác Jeremos házfőnök magyarul tartotta. A toronyra pedig emléktáblát helyeztek.²⁵

Ugyanebben az évben elkészült az új főoltár barokk stílusban, két év múlva pedig helyreemelték a hasonló kivitelű szószéket is. Szépítették a templom környékét is, sőt, már 1817-ben lebontották a templom déli oldalfala mentén egy félszázaddal hamarabb emelt tölgyfakerítést és így létrejött a széles „Templom utca” (ma, Lucian Blaga). Ugyanebben az időszakban rendezték a templom előtti teret és szabályozták az ottani forgalmat.

A lelki ellátás továbbfejlesztésére 1820-ban felállították a megyeházban a „Fogságra vetett Keresztelő Szent János” tiszteletére emelt kápolnát. Valójában a börtönben lévő nagy számú fogoly lelki ellátására létesítették (1820).

A megye jelentős erőfeszítése nyomán létrejött a megyei kórház. Ennek rendszerében építették fel Szent István „apostoli király” tiszteletére létesített neoklasszikus templomot. Konszekrálására 1835-ben került sor Lonovics József temesvári püspök részéről. Ugyanazon év karácsonyától kezdve minorita atyák rendszeresítették a vasárnapi és ünnepnapok szentmisét.²⁶

A XIX. század első felében a minorita atyák többsége már feltétlenül magyar volt. Az 1823-as toronyépítés emléktábláján felsorolt nyolc szerzetes pap közül öt magyar nevű volt. Hasonló képet mutatott a két segédtestvér és négy papnövendék.

A templomban ekkor régi hagyomány alapján még két német hitszónok működött és csupán egy magyar, az arány azonban 1840 után egyenlő lett. E téren, a legjelentősebb esemény az 1844 évi feltámadási szertartás volt, midőn Rác Jeremos házfőnök magyarul intonálta „Feltámadott ...”.²⁷

A magyar nyelv előmozdítása terén jelentős elemként szerepeltek a hitszónokok által nyomtatásban is publikált szentbeszédek. Rác Jeremos említett 1823-as prédikációján kívül figyelemreméltó Varga Pál 1818-ban, húsvét alkalmával elmondott szentbe-

23 Az aradi róm. kat. plébánia anyakönyvei (XVIII-XIX. század) a Nemzeti Levéltárban vannak.

24 GLÜCK JENŐ: *Adalékok Damjanich János és családja életrajzához*. Tisicum XII, Szolnok, 2001, 401.

25 RÁTZ JEREMOS: *Az aradi minoriták tornyára a szent keresztnek föltétele*. Egyházi Beszéd, 1823. július 23. Arad, 1823.

26 LAKATOS, I. 49, 94, 138.

27 A következő években a plébános helynök változása ellenére az eljárás változatlan maradt.

széde, amit „Egy szent Beszéd, melyet az emberi Nemzet Megváltójának halála napján nemes Arad városában mondott”. címen közölt. Gaál Damascén felszentelése után, (1825) hosszú ideig magyar hitszónokként működött. Nagy társadalmi sikert ért el költői munkásságával, amelynek legfontosabb elemeit 1847-ben Szegeden adta ki „Költészet koszorú” címen.²⁸

Az aradi rendház helyzete a XIX. század első felében bizonyos mértékig tovább javult. Arad szabad királyi városi jogának megszerzése után (1834) a rendháznak évi 500 forintot és 12 öl tüzifát biztosított. Ugyanakkor megtörténtek az első lépések a szervezett jótékonyosság érdekében. A minorita rend komoly anyagi segítségben részesítette az „Aradi Jótékony Egyesületet” is.²⁹

A gimnázium 1800-ban külön épületet nyert. A vezetés azonban továbbra is a világiak kezében maradt, Mandik András igazgató irányítása alatt (1802–32).

Időközben újra igény támadt a minoriták részvételére és 1823-ban rájuk bízta az egyik tanítószekeket. A tanítást 1823-ban már négy osztályban végezték, majd 1832-ben teljesen átvették a gimnáziumot.

A következő években a minoriták, főképpen P. Lakatos Ottó irányítása alatt fejlesztéseket vezettek be. Ezek közé tartozott például a rajztanítás.

A gimnázium 1851-től nyolcosztályúra bővült. Növekedett a román anyanyelvű növendékek száma és 1862-ben részükre katedrát biztosítottak nyelvük és irodalmuk alapos megismerése érdekében.

A minoriták működése 1873-ig folytatódott, midőn kormányintézkedés alapján az iskolát újra világi tanerők vették át.³⁰

* * *

Az 1848/49-es forradalom győzelme nyomán a nép gyakorta gyülekezett a minorita templom előtti téren, ünnepe a vívmányokat, illetve tanácskozva azok megvédéséről. Itt adtak hangot a régi városvezetőség elleni elégedetlenségüknek. Ennek eredménye az 1848. május 18-i választás volt, és amelybe beválasztották Kosztka Libor házfőnököt is.

Csakhamar megalakult a közrend és a vívmányok védelmére a nemzetőrség. Káplánja ugyancsak P. Kosztka Libor lett. Ő adott áldást a Délvidékre induló nemzetőrökre, akik a szerb felkelőkkel szemben küzdöttek. A nemzetőrök soraiban tíz minorita volt jelen.

Az aradi helyzet 1848 szeptemberében igen súlyossá vált, mivel a Berger altábornagy parancsnoksága alatt álló várőrség mind ellenségesebb magatartást tanúsított, majd október 6-án ultimátumban követelte a város megadását. A Dimitrie Haica elnökelete alatt álló véd bizottmány, amelynek P. Kosztka Libor is tagja volt, elutasította az ultimátumot és e forradalom vívmányai mellett kiállt.³¹

28 GLÜCK JENŐ: *Egy minorita költő emlékezete*. Keresztény Szó, 5/2004, 30–31, MÁRKI, II. 725.

29 LAKATOS, II. 53–54, III. 97.

30 MÁRKI, II. 751, 778–779.

31 GLÜCK JENŐ: *Adatok a szomszéd Arad vármegye 48–49-es történetéhez*. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. Történeti Tanulmányok 2., Szeged 1999, 293 és köv.

A honvédek és a nemzetőrök ostrom alá vették a várat, ahonnan a város bombázásával válaszoltak. ... Több találat érte a templomot és a rendházat (1848. X. 22, 1849. I. 28, II. 8, IV. 13).

A temesvári jóval nagyobb császárhű várórség ismételt kísérletet tett az aradi vár felmentésére. Valóban 1849. február 8-án behatoltak Arad városba is és egy 18 fős szerb határőr-csapat a minorita kolostort is birtokba vette, ahol rongálásoktól sem riadtak vissza. Végül a 29. sz. zászlóalj magyar és román honvédei Asztalos Sándor parancsnoksága alatt véget vetettek a betörésnek.³²

A várostrom fokozott szolgálatra kötelezte a pátereket. A mintegy 10.000 főnyi ostromló seregnek kevés tábori lelkész állt rendelkezésére és ezért szolgálataikat főképpen a kórházakban vették igénybe. Okmányszerűen, az aradi plébánia területén 27, Újaradon ugyancsak 27 temetést végeztek. Számszerűen nem megállapítható a polgári áldozatokkal kapcsolatban kifejtett tevékenységük, amely bizonyára az előbbieket veszteségének többszöröse volt.³³

Pasztorációs munkát is kifejtettek. Így például 1849. március 15-én a katonai sátor-táborban tartott misén P. Sujánszki Euszták prédikált. Ugyan ő hála-istentiszteletet celebrált Damjanich János felépülése alkalmából. Az aradi vár kapitulációja nyomán (1849. VII. 8.) Kosztka Libor házfőnök celebrálta a „Te Deum”-ot. A függetlenségi nyilatkozat kihirdetése alkalmával (1849. V. 13.), akkor még ritkaságszámba menő ökumenikus istentiszteletre került sor Kosztka Libor, Baló Béni (ref.), Rácz János (gör.kel. román). és Steinhardt Jakab (rabbi) részvételével.

Megjegyzendő, hogy az ostromlott várban Ernest Raymund OFM. tábori lelkész tett eleget feladatának.³⁴

A világosi fegyverletétel (1849. VIII. 13.), és az oroszok távozása után, a városba bevonuló császáriak hálaadást követeltek. P. Kosztka Libor október 7-én úgy tett eleget a kényszernek, hogy tollba mondott beszédet olvasott fel magyarul.³⁵

A történeti irodalomban közismert tény, hogy 1849. október 6-án a 13 vértanú kivégzése alkalmával a katolikus áldozatok mellett álltak P. Sujánszki Euszták, P. Vinkler Brunó, P. Bardócz Sándor és P. Pléva Balázs. Mintaszerűen működtek együtt P. Marchot Eduard helyőrségi lelkésszel.³⁶

A további kivégzéseknél a katonai hatóság a minoriták szolgálatait nem igényelte. Lenkey tábornok elhunytá alkalmával a minorita lelkész szereplése véletlenszerű volt. A várbörtönből földi maradványait tévedésből a szállítók a városi temetőbe vitték, ahol nem találták a szertartásra kirendelt tábori lelkészt, akinek a szerepét egy minorita vette át.³⁷

Az aradi minoriták közül hatan szerepet játszottak az úgynevezett „dollár ügy”-ben. A vád szerint segítették a szabadságharc újraindítása érdekében létesített illegális pénzforrást. Letartóztatásukra 1854-ben került sor. P. Kosztka Libor házfőnök kétség-

32 Ibidem.

33 GLÜCK JENŐ: *Hősök nyomában*. In: Szeged, 1995. március, 15–16.

34 Nemzeti Levéltár, Arad. Megyei alap Acta Congregationum 663, 664, 666, 667, 671, 675/1849.

35 LAKATOS, I. 216, 225, 226.

36 *Az Aradi Vértanúk I.* Budapest, 1979, 253–273. GLÜCK JENŐ: *Az aradi 1848/49-es gyűjtemény és a 13 vértanú emlékezete*. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. Történeti Tanulmányok 6, Szeged, 2003. 319 és köv.

37 A halálesetet csupán a várbeli anyakönyvbe vezették be, amely a Nemzeti Levéltár birtokában van.

be esésében a börtönben öngyilkos lett. A többieket elítélték, a legsúlyosabb büntetést P. Vinkler Brunó kapta, 18 évet vasban. Az 1857-es általános amnesztia vetett véget szenvedéseiknek.³⁸

* * *

Az 1848/49-es forradalmat követő időszakban a lassan magához térő város fejlődésnek indult, ami 1867 után felgyorsult. A gazdasági növekedés fő eleme a nagyipari létesítmények megjelenése volt. Ezek között központi szerepet játszott az 1851-ben indult Neumann-féle szeszgyár, amely a következőkben Közép-Európa legnagyobb ilyen jellegű termelőegysége volt. Hozzákapcsolódott egy nagyméretű malom is, majd 1907-ben textilgyárat is alapítottak.

A nehézipart a Weitzer-féle vagongyár üzembehelyezése jelentette, amelyhez 1900 után, a Marta repülőgépgyár járult. Egymás után jelentkeztek a piacon jelentős középüzemek, főképp a századforduló után, mint például a Lengyel bútorgyár, vagy a Juhász gépgyár.

E rohamos fejlődés eredményeképpen Arad lakossága 61719 főre emelkedett (1910). Vallási téren immár a római katolikusok abszolút többséget képeztek 33018 hívővel. Ugyanakkor feljegyeztek 873 görög katolikust is. Az 1918-as rendi névtár szerint a hívők száma a városban 29943 volt, míg a közeli pusztákon 1147, összesen 31090. Nagy többségük magyar anyanyelvű volt, a német nyelvű hívek száma összezsugorodott.³⁹

A XIX. század második felében és a XX. század elején kérdéssé vált a városi plébánia minorita vezetése.

Arad városát 1834-ben szabad királyi városi rangra emelték és egyidejűleg egyházmegyes lelkészek vezette plébánia alapítását tervezték szerzetesek mellőzésével. A kezdeményezést 1846-ban, Lonovics temesvári püspök támogatásáról biztosította. A városi tanács 1847-ben elhatározta 100.000 pengő forint kölcsön-felvételét e vállalkozás érdekében, beleértve a templom építését is. Rövid ideig működött 1848-ban, egy külvárosi plébánia, amelynek joghatósága Ségára, Poltúrára és Gájra terjedt ki.

Az új városi plébánia és templomának létesítése napirenden maradt anélkül, hogy sor került volna a nagy összegű kölcsön felvételére. A templomépítési alap azonban adományokból és bizonyos jövedelmek odaítélése révén növekedett. A polgármester kezelése alatt 1900-ban, 150.408 koronát tett ki.

A kérdés a XIX. század utolsó évtizedében gyakorlativá vált, mivel a hívek számának szaporodásával a templom mindinkább szűknek bizonyult. A templomépítési alap távol állt egy reprezentatív plébánia-templom építésének anyagi fedezetétől, másrészt a vallásilag és világnézetileg heterogén városvezetőség viszolygott az áldozatvállalástól, habár szeretett volna eredményt elérni az eredeti cél érdekében.⁴⁰

E megfontolásokból kiindulva a városvezetőség kompromisszumos megoldást javasolt Csák Czirjék házfőnököknek. A tárgyalások azonban zsákutcába vezettek, mivel a mi-

38 MÁRKI, II. 618–619.

39 Rendi névtár 1918.

40 *Arad szab. kir. város polgármesterének jelentése az 1900 közgyűlési évről.* Arad, 1901. 6 és köv.

norita rend nem volt hajlandó a rendi tulajdont feladni és egy városi birtokban lévő templomban szolgálni, amelynek időtartama megkérdőjelezhető volt.⁴¹

A városvezetőség nem nyugodott bele vereségébe és tovább szorgalmazta a városi plébánia létesítését. E határozat eredményeképpen templomépítő egyesületet létesítettek hét tagú heterogén elnökséggel. Fővédnöknek megnyerték Dessewffy Sándor temesvári püspököt. A mindenkori főispánt és polgármestert védnöki címmel tisztelték meg.⁴² A templomépítési alap most már gyorsabban növekedett és 1910-re 239.009 koronát tett ki. Elérkezettnek látták az időt, hogy pályázatot hirdessenek a kérdésben.

Az első szakaszban több terv összevetése nyomán 1913-ban, az új plébánia-templomnak a Ferenc teret (ma Mihai Viteazul) jelölték ki.⁴³ Hasonlóképpen döntöttek a plébánia templom tervének ügyében is és az elfogadott makettet a Kultúrpalotában helyezték letétbe.⁴⁴ Az első világháború kirobbanása maga után vonta a terv végrehajtásának elhalasztását.

A városi erőfeszítések figyelmen kívül hagyásával P. Csák Czírjék rendtársaival együtt munkához látott. Működésüket támogatta az 1880 óta aradi székhelyű Szent Erzsébetről elnevezett rendtartomány és amelynek hatáskörébe 18 rendház tartozott.

P. Csák Czírjéket 1899-ben és 1903-ban tartomány főnökké választották. A pályázatot a templom, kolostor és bérház építésére Tabakovics Emil (görögkeleti szerb) építész nyerte el. A kivitelezéssel Frick építőmestert bízták meg. A templom harangja utoljára 1902. június 12-én szólalt meg, majd elbontása folyamán értékes felfedezéseket tettek. Megtalálták az 1752-es alapkövet, illetve az 1823-as elhelyezését. Az 1769-ben megnyitott kriptában 53 sírt számoltak össze.⁴⁵

A neoreneszansz stílusban tervezett új templom több esetben a római Szent Péter templom elemeinek parafrázisait használta fel, főképpen a főtéri homlokzatban. Az angyalok a híres római híd elemeire emlékeztetnek. A Pieta már kevésbé sikerült az eredetihez képest. A 43 m hosszú és 17 m széles belső templomteret 26 műmárvány oszlop tagolja, oldalfalai mentén pedig nyolc mellékoltár helyét képezték ki. Szépen tervezett diadalív választja el a szentélyt a hajótól, amely alatt egykor az áldoztató rács húzódott.

A belső világosságot az oldalfalak felső részére tervezett, tematikus üvegfestményekkel díszített ablakok szolgáltatják. Ezek többsége jötevők adománya volt, egyesek közülük arcképük megörökítését is igényelték. A főoltár némi késéssel készült el, amelyet azonban 1943-ban, az iratosi plébánia templomnak adták át. Ennek legjelentősebb művészeti eleme a tabernaculum aranyozott ajtaja volt, amelyet Cziegler tanár tervezett.⁴⁶

A zárkövet 1902. november 20-án helyezték el és egyben megemlékeztek a minorig két évszázados aradi szolgálatáról. A felszentelési szertartást P. Csák Czírjék végezte.⁴⁷ A munkálatok teljes befejezése beleütközött a szokatlanul erős őszi hidegbe. Ugyanakkor anyagi természeti kérdések is felléptek, főképpen a rendelkezésre álló for-

41 SOMOGYI, 22. Aradi Közlöny, 1901. IV. 13, 11.

42 *Az Aradi Közlöny Nagy Képes naptára 1905. évre.* Arad, 1905. 10.

43 Arad szab. kir. város polgármesterének jelentése az 1913 közigazgatási évről. Arad 1914, 5.

44 Gondviselés-szerűnek tekinthető a városi ajánlat elutasítása, mivel elfogadása esetén 1918 után, a vári és a kórházi templom sorsára juthatott volna, és amit egyesek így is napirenden tartottak.

45 Aradi Közlöny, 1902. VI. 13, 4.

46 A díszes ablakok továbbra is fennállnak.

47 Aradi Közlöny, 1902. XI. 20, 3, XI. 21, 3.

rások kimerülése miatt. Következésképp 1902. december elején időlegesen felfüggesztették a munkálatokat.

A továbbiakban világossá vált, hogy Szent Erzsébet 1903-as ünnepére a befejezés nem biztosítható és úgy döntöttek, hogy 1903. október 6-án a nagyjából elkészült templomot megnyitják. E határozatot sürgették azok a nehézségek, amelyek a miserenddel álltak kapcsolatban és amelyek a vártemplommal és a Kölcsey (ma Chendi) utcában felállított szükségkápolnával álltak fenn.⁴⁸

A további erőfeszítések elsősorban a berendezéssel álltak kapcsolatban. Komoly megvalósításnak számított a hatalmas oltárkép, amely Vastagh György műve és Szent Antalt a gyermek Jézussal ábrázolja. Fokozatosan elhelyezték a nyolc mellékoltárt, beleértve Szent Ferenc és Szent József oltárainak átvételét a régi templomból.

A templom jelentős értéke a hatalmas orgona, amely 1904. május 9-e óta hangzik fel.⁴⁹ A konzekrálás igen elhúzódott és csupán 1911. október 22-én valósult meg, miután Glattfelder Gyula temesvári püspök túltette magát elődje érzékenykedésén a városi tulajdonú plébánia-templom építésével kapcsolatos ellentéteken, illetve a minoriták elutasító magatartásán.⁵⁰

Arad város terjeszkedése és a hívők számának növekedése a külvárosokban, mindinkább égetővé tette e területeken a lelki ellátás biztosítását. Döntő lépést jelentett Kosztka Libor házfőnök sikere, aki 1854. márciusában kieszközölte a püspök hozzájárulását egy minorita vezetésű külkáplánság létesítését Gáj, Sága és Poltúra számára, valamint Ötvenesen és Sofronyán kápolna alapítását. A gáji hívek további szaporodása 1902-ben, mozgalmat indított el önálló plébánia létesítésére. Arad város részéről azonban nem volt megfelelő fogékonyság és arra hivatkoztak, hogy nem rendelkeznek megfelelő anyagi forrással. Bizonyos huzavona után, Arad város 1904-ben elfogadta a kegyuraságot és napirendre került Szent Gizella tiszteletére emelendő kápolna építése. 1905-től biztosították a plébános helybenlakását, kezdve P. Szikra Antal Lénárd személyével. A hívek száma 1918-ra 2215-re emelkedett.⁵¹

A vár területén megszakítás nélkül ferences obszerváns tábori lelkészek működtek. Újarad, Zsigmondháza és Kísszentmiklós egy római katolikus plébániát alkotott amely, a temesmegyei esperességhez tartozott. A szertartási nyelv a német volt és nem tettek nyelvi engedményt a növekvő számú magyar hívők számára.

Az aradi minorita rendház 1848–1918 között általában 10-14 tag között mozgott, akik lelkipásztori tevékenységet folytattak. A rendi vezetésű gimnázium fennállása idején a tanári testület mintegy megkettőzte a létszámát. Az 1859 évi sematizmus szerint ott tartózkodott 12 professzor, 11 lelkész és egy laikus fráter. A lelkészek között volt egy spirituális, 2-2 magyar, illetve német káplán, a többiek hitoktatók voltak vagy különleges megbízásuk volt.

Az 1884 évi sematizmus szerint 11 páter és két fráter tartózkodott az aradi rendházban, beleértve Berényi Gedeon tartományfőnököt is. Változást jelentett az a tény, hogy immár két magyar és egy német káplán működött. 1910-ben, 14 rendtagról tudunk, közülük egy Gájban, egy pedig moldvai misszióban tevékenykedett, öten hitokta-

48 Aradi Közlöny, 1902 XII. 7, 9, 1903. X. 6, 7.

49 Uo. 1904. V. 22, 10.

50 Uo. 1911. X. 22, 2, X. 24, 3, X. 26, 3.

51 Ld. a 42 jegyzetet, Aradi Közlöny, 1902. II. 9, 11.

tók, öten pedig káplánok voltak. A segédtestvérek száma kettő volt. A rendfőnöki hivaltalt P. Lakatos Ottó töltötte be.⁵²

P. Csák Czírjék és rendi testvérei munkálkodása nyomán az 1900-as évek elején, a hitélet fellendülésben volt. Ennek egyik fontos eleme a temesvári püspökség által elődázott rendszeres bérmálás volt. Nyomatékos kérésükre 1904-ben, Aradra érkezett Németh József felszentelt püspök, aki napokon keresztül mintegy 3500 hívőt részesített a bérmálás szentségében. Fontos feladatként szerepelt a hitoktatás biztosítása az egyre terebélyesedő iskolarendszer keretében. Az 1884. évi sematizmus szerint 2312 fiatalot részesítettek hitoktatásban, míg 1918-ban 4785-öt.⁵³ Sajnálatos módon 1873-ban a minoriták gimnáziumát a kormányzat feloszlatta. Gondoskodás történt a többi jelentős központokhoz hasonlóan a templomi szolgálat emelésére. Ennek egyik jelentős eleme a nagy létszámú templomi énekkar és zenekar létrehozása a kilencszázas évek elején.

Az egyesületi életben szerepet játszott az Oltáregyesület, akik gondoskodtak a templomi felszerelések karbantartásáról. A katolikus háziasszonyok egyesülete vallásos programja mellett szélesebb körű jótékonyossági feladatokat látott el. Hasonló tevékenységet indított be a Szociális Misszió Társulat. A katolikus értelmiség bevonását célozta P. Lakatos Ottó kezdeményezésére 1910-ben alakult Autonóm Katolikus Kör. A Mária-kongregációk új eleme az Urak Kongregációjának létrejötte volt.⁵⁴ A szociális gondoskodás keretében a kilencszázas évek elején alapították a katolikus cselédotthont.⁵⁵

* * *

A román közigazgatás Aradon 1919. július 5-én indult be.

A minoriták vezette plébánia a maga részéről számba vette erőit, amelyek némileg máris zsugorodtak. Az esküt megtagadó köztisztviselők és családjaik vagy a más objektív és szubjektív okokból Magyarországra repatriáltak révén több ezer hívőt veszített. A népszámlálási adatok megbízhatatlan volta miatt csupán felbecsülni lehet a hívek számát, akik 1919 és 1940 között mintegy 30.000-35.000 főt tettek ki.

Sokkal súlyosabb veszteségek érték a plébániát 1940-ben, a bécsi döntést követően, ami nagyarányú népvándorlást indított Észak-Erdély felé. Nem csekély számú hívő hagyta el Aradot 1944 szeptemberében, a várost rövid időre elfoglaló honvédség visszavonulásával.

Az aradi minorita plébánia hívei nagy lelkiezről tettek lelki tanúságot. Ennek egyik megnyilvánulása az 1919-ben egyházközségi szervezet megalakulása, amely példászerűen működött együtt a plébániával, élén 1935-ig P. Lakatos Ottó egyházi és Schill József világi elnökkel. Újabb választás nyomán 1936-ban világi elnökké dr. Széll Lajost választották, aki 1944. szeptember 18-ig látta el feladatát.⁵⁶

52 *Schematismus Religiosorum Ordinis Minorum S. Francisci Conventualium Provinciae S. Elisabeth in Regno Hungariae Deo Famulantiū.* Arad, 1884. *Schematismus Almae Provinciae Minorum Conventualium F. Elisabeth pro anno MDCCCLX,* 18–19. Arad és Vidéke Képes Naptára 1911 évre. Arad, 1910. 157–158.

53 *Schematismus* 1884. 27., 1918. 18–19, Aradi Közlöny, 1904. V. 22, 13, V. 29, 10.

54 Ld. az 52. jegyzetet, 199–200, 217–218.

55 Vasárnap 10/1923, 128, 259.

56 Uo. 26/1925, 219, 10/1926, 222, 21/1928, 203, 18/1939, 238, SZÉLL LAJOS: *Aradon életem.* Aradi Kölcsey Egyesület, 2000. 82.

A politikai változások eredményeképpen átalakult bizonyos mértékben a pasztorális rendszer. Így 1925 év végeztével a kórházi templomot a román görög-keletiek vették át. A fogházban engedélyezték egy római katolikus kápolna létét, amely 1944-ig működött. Az állami iskolák kápolnái megszűntével intézményesítették a katolikus gimnázium épületében (1923–1941) a diákmisést, a tornaterem felhasználásával.

Különös gondot jelentett a Mosoczy-telep (ma Grădiste) a hívek számának nagymérvű odaköltözésével. Sikertült megszerezni a plébánia számára szükséges telket (1924–1926) és újabb erőfeszítések nyomán 1928. október 14-én, letették a templom alapkövét. Az építkezés azonban meghaladta a hívek erejét. Végül sikertült kiharcolni, hogy a város felszabadította az egykori plébánia-templom számára gyűjtött tőke maradványait és így lehetővé vált a terv befejezése. E küzdelem végén, 1939-ben, fennállt a minorita vezetésű plébánia-templom, katolikus otthon és napközi gyermekotthon.

További erőfeszítések eredménye volt, hogy 1938-ban már fennállt a Kádas-Szilvás telepen épült kápolna, ahol minorita lelkész mondott misét vasárnapokon és ünnepnapokon.

Hasonló helyzetben ért el eredményeket a Séga külvárosi hívők csoportja, akiknek sikertült templomot emelni és heti háromszori misét biztosítani minorita lelkésszel. Sajnos, hosszú ideig ennél többre már nem futotta.⁵⁷

Fordulópontot jelentett a Szentszék rendelete, amellyel megalakította 1926. február 9-én az erdélyi Árpád-házi Szent Erzsébetről elnevezett önálló rendtartományt, nyolc házzal és aradi székhellyel.⁵⁸

Az aradi létszám lényegében változatlan maradt. Így például 1923-ban, Aradon 14 páter és két fráter működött a Belvárosban, valamint egy-egy páter Gájban és Mosoczy-telepen. Hasonló helyzetet találunk 1938-ban, illetve 1944-ben. Megjegyzendő, hogy Aradról indult el 1938-ban P. Horváth F. Miklós, hogy megszervezze a montreali Magyar Plébániát Kanadában. A rendfőnöki funkciót hosszú időn keresztül P. Pazsitny Bonaventúra töltötte be (1927–1939). A negyvenes években P. Novák Mihály állt a bécsi döntés nyomán három házra zsugorodott rendtartomány élén.

A minoriták már a húszas években az Onisifor Ghibu, kolozsvári professzor által irányított kampány célpontjává váltak, aki tagadta a Szentszék és Románia által kötött konkordátum érvényességét, kétségbe vonta a szerzetesrendek létének jogalapját, vagyonuknak törvényes tulajdonát, és működésüknek vallási és kulturális értékét.⁵⁹

Támadásainak állami háttérrel biztosított a Közoktatásügyi Minisztérium 103581/1934. számú, június 23-ról kelt rendelete, amely felhatalmazta a szerzetesrendek levéltárainak kutatására. E felhatalmazás határa odáig terjedt, hogy 1935.-ben az aradi rendházban hatóságilag házkutatást tartottak. Az iratanyag egy részének lefoglalása, illetve több mint ezer felvétel alapján két kötetben rágalmazó „monográfiát” jelentetett meg a minoritákkal kapcsolatban.⁶⁰

57 Kisérletek történtek önálló parókia alapítására is, minorita vezetéssel.

58 Vasárnap, 8/1926, 182.

59 ONISIFOR GHIBU: *In jurul catolicismului si a unirii bisericilor*. Arad, 1925. Idem, *Nulitatea concordatului dintre România si Sf. Scaun*. Cluj, 1935.

60 ONISIFOR GHIBU: *Ordinul franciscanilor conventuali (minoritii) din Transsilvania*. Bucuresti, 1937.

Onisifor Ghibu működése hatalmas felháborodást váltott ki nem utolsósorban irányvonalának célzatos volta miatt, valamint a tények hozzá nem értő kezelése következtében. Mindezekhez a negatív elemek óriásira növelése járult.

Onisifor Ghibu támadásait a minoriták sem hagyhatták szó nélkül. Így például Pazsitny Bonaventúra rendfőnök kezdeményezésére már 1931-ben, dokumentum gyűjteményt tettek közzé, amely bizonyította létük és javaik jogfolytonosságát, kezdve a magyar királyoktól.⁶¹

A harmincas évek vége felé Onisifor Ghibu és körének támadásai kényelmetlenekké váltak a kormányzat számára. Egyes hírek szerint az 1938-as változások után maga II. Károly király intette le.

Továbbra is központi feladatként szerepelt a lelki ellátás színvonalának emelése. Ebben komoly szerepet játszott, hogy Nagybányán felállították a minoriták saját hittudományi főiskoláját és tanáraik pedig római kiképzésben részesültek. Az aradi plébánia feladatának tekintette a húszas években a háborúban leszerelt harangok pótlását. Így került felszerelésre a Szent Szívnek szentelt 13 mázsás és Szent Antal nevét viselő hat mázsás új harang, amelyeket Alfonso Orlich generális látogatása alkalmával szereztek fel (1925). A következőkben villanyerőre állították be a harangokat.

Igen tág miserendet vezettek be, amelynek keretében hétköznapi négy, vasárnap hét misét mondtak meghatározott időpontban. A második világháború idején 1942-ben, bevezették az esti misét is. A templom berendezését is gazdagították, így például 1926-ban kettős reneszánsz gyóntatószéket állítottak fel. Vasárnap és ünnepnapon a nagymise fényét emelte a széles alapokon újjászervezett énekkar. A karnagyi és orgonavezetői munkát rendtagok látták el. Megszervezték az ifjakból álló, úgynevezett „kiskart”.

A gyermekek első áldozásának megszervezése nagy gonddal történt. Így, 1921-ben, 350-en járultak a szentséghez, majd a rendház látta vendégül őket reggelivel. Az 1923-as első áldozástól kezdve az Oltár Egyesület vállalta magára a vendéglátást. Pozitív eredménynek számított a felnőttek szent-áldozáshoz járulásának növekedése, amelynek száma a húszas-harmincas években évi 120.000 körül mozgott.

Rendszeressé vált a missziós tevékenység. Így például 1923-ban P. Szilágyi Dózsa, O. Praed segítségével rendeztek női, illetve férfi lelkigyakorlatot. Hasonló megvalósítást értek el 1938-ban, P. Napholcz Pál S.J. részvételével. A radnai kegyhelyre 1920 és 1944 között gyalog, vagy villamoson nagyszámú hívő zarándokolt. Néhány alkalommal, főképp a húszas években kisebb csoportok zarándokoltak Rómába is. Így például az 1925-ös Szentév alkalmával 34-en jutottak el az Örök Városba. Emlékezetes módon ünnepelték meg Assisi Szent Ferenc 700 éves jubileumát, (1926. október 4.).

A plébánia lehetőségéhez képest folytatta a karitatív tevékenységet is. Ennek azonban nagymértékben útját állta az egyházi adóról történt lemondás. Évente azonban sor került néhány jelentősebb támogatásra. Így például 1939-ben, a rendi vezetés részvételével és költségén két gyermek-csoport nyaralt díjmentesen, Zimbrón.⁶²

Az 1919 után bekövetkezett változások szaporították a kérdőjeleket a kulturális tevékenységet illetően. A magyar rendezvények fokozatos kiszorulása az állami intézményekből, sürgette az intézkedést. E megfontolásokból kiindulva P. Wild Endre kezde

61 *Scrisorile grecesti de apărare ale mănăstirilor minorite din Transilvania*. Arad, 1931.

62 Vasárnap 10/1921, 142, 10/1923–127, 11/1923–152, 13/1924, 213–214, 8/1925 160, 21/1926–211.

ményezésére a minorita udvar egy részén kultúrházak emeltek és amelyet 1927. június 5–6-án szenteltek fel, illetve nyitottak meg. A férőhelyek száma 400 volt. A tevékenység 1940-ig, sokrétű volt és felölelt vallási, irodalmi, tudományos rendezvényeket, gyermekek számára mesedélutánt, sőt helyet biztosítottak kiállításoknak is.

Az aradi rendház létrehozta a „Vasárnap” nyomda vállalatot, amely 1923-ban indult be a Szűcs-féle nyomda átvételével. Ezt követően új gépeket szereztek be és a nyomda vállalat végképp, 1927-ben vált valóra. Főfeladata a „Vasárnap” című, időszakos hitbuzgalmi és kulturális folyóirat megjelentetése volt, valamint más kiadványok készítése, mint például a „Katolikus Ének” című, amely hézagpótló volt (1931).⁶³

A „Vasárnap” két évtizedes megjelenésében vezető szerepet játszott P. Wild Endre, valamint időnkénti társszerzői, Fischer Aladár és P. Szilágyi Dózsa. Újabb kezdeményezés volt 1939-ben, a „Kisvasárnap” indítása gyermekek számára, Návrády Ágoston igazgató-tanító vezetésével. Wild Endre Brazíliába történt távozása (1938) után a vezetést P. Kulcsár Kálmán vette át.

A két világháború közötti időszakban a vallásos jellegű egyesületek működésére lehetőség adódott. A kongregációs mozgalom fejlődésének eredményeképpen 1931. október 9–11-e között Aradon tartották meg erdélyi kongresszusukat. Számos taggal növekedett a „Credo” férfi egyesület és megalakult a „Kolping” helyi fiókja is. Aradon 1924-ben alakult meg a Katolikus Népszövetség helyi szervezete. Jelentős esemény volt az 1926-ban Aradon rendezett szociálpolitikai kurzus, majd október 28-án a Katolikus Nap. Az Erdélyi Szociális Missziós Társulat aradi szervezete 1923 után fejlesztette tevékenységét. A következő évben rendelkezésükre bocsátottak egy házat és itt rendezték be a Nővédelmi Hivatalt.⁶⁴

Az 1929–33-as évek világgazdasági válságának körülményei között kezdeményezés indult a katolikus munkásmozgalom beindítására. Így, 1932. július 29-én mintegy 200-an gyűltek össze, azonban szélső-baloldali zavargók hatoltak be gyűlésükre. Hasonló támadás érte őket egy hét múlva is, míg végre szeptemberben sikerült a Katolikus Munkás Egyletnek megalakulni. Céljuk elsősorban a munkanélküliek segélyezése volt.⁶⁵

Az állami középiskoláknál 1919-ben román tannyelvet vezettek be. Csupán arra volt mód 1923-ig, hogy bizonyos tantermekben középfokú oktatást folytassanak magyar nyelven. Az 1921–22-es tanévtől a román nyelv és történelem kötelező tantárgy lett. Hasonló helyzet volt néhány külvárosi elemi iskola esetében is.

Már 1919-ben az egyházközség és a minorita rend felismerte a tartós intézkedés szükségességét. A döntő lépést a rend tette meg azzal, hogy lemondott az egyházközség javára az egyházi adóról. E biztos bevétel birtokában az egyházközség kölcsönöket vett fel és így előteremtették azt a több, mint négymilliós tőkét, amelynek segítségével 1923-ra tető alá került egy jelentős iskolaépület katolikus elemi és középfokú oktatás számára (ma Csíky Gergely Líceum). A felszerelést a megszűnt dévai katolikus reáliskola révén biztosították. Az iskola-központ ökumenikus alapon működött, amit jelez az a tény, hogy az 1921–22-es tanévben 1033 vizsgázott növendékek között római katolikus (52,27%), izraelita (33,68%), református (8,28%), evangélikus (4,54%), görög-keleti

63 17/1923–212, 10/1927–158, 198.

64 Uo. 12/1924–197, 24/1926–301.

65 Aradi Közlöny, 1932. VII. 20, 3, VII. 26, 3, IX. 17.

szerb (0,67%), és görög-keleti román (0,38%) növendékeket találunk.⁶⁶ Tekintettel arra, hogy a növendékek mintegy ötöde nem volt Arad városi származású, újabb erőfeszítés nyomán 1927-től, bentlakást biztosítottak.

Csakhamar hajsza indult a megvalósítás ellen, habár az oktatás 1919-től kezdve az egyházközség keretében román törvényen alapult. Az Anghelescu-féle tanügyi törvény 1923-tól kirekesztette az izraelitákat a keresztény felekezeti iskolákból, majd megvonták a középiskola nyilvánossági jogát. Ennek eredményeképpen a növendékek mint magántanulók az állami középiskolában vizsgáztak. Az egyre nehezebb viszonyok közepette 1936-ra a létszám 128-ra csökkent. Ugyanakkor az elemi iskola túlélte az ellenőrzéseket, sőt sikerült négy osztályról hét osztályra fejleszteni. Az 1938-ban jelentkezett bizonyos enyhülés nyomán, 1939-ben a gimnázium I–III., 1940-ben a IV. osztály számára sikerült nyilvánossági jogot szerezni. Ugyanabban az időszakban engedélyezték a magyarnyelvű tanonciskola létesítését (1939.).

Az aradi magyar katolikus leánynevelés előmozdítására 1916-ban indult a Notre Dame nővérek vezetete elemi iskola és négy osztályos gimnázium. A hatóságok 1918 után, az iskola nyolc osztályosra fejlesztését nem engedélyezték. Csupán 1940 után leányok magántanulóként vizsgázhattak a katolikus fiúgimnázium növendékeivel együtt.⁶⁷ Az 1919 utáni időszakban, jelentős feladatként állt a minoriták előtt a román nyelvű állami iskolákba kényszerült magyar katolikus diákok hitoktatása. E célból két hittanár és öt hitoktató állt rendelkezésre.

* * *

Az 1940. augusztus 30-i bécsi döntés nyomán a hívek már jelzett nagyszámú elvándorlásán túlmenően a helyzet további változatokat tartogatott. Az aradi minoriták egy rendtag kivételével helyükön maradtak. Sorra került a három rendházra zsugorodott tartomány vezetésének átszervezése, amelynek eredményeképpen P. Novák R. Mihály comisarius generalisi megbízást kapott. Az adott körülmények között aktivizálódtak a német hívek, akik a belvárosi templomon túlmenően, a mosócújtelepi és ségai templomban is igényeltek német szentmisét. A belvárosi templomban 1943. október 31-én, konsekrálták az új főoltárt, amelyet egy adakozó család biztosított.

A kulturális tevékenység lehetősége az engedélyezések miatt csökkent. A „Vasárnap” betiltása után (1940) végül P. Molnár szerkesztésében szélesebb támogatással jelent meg a „Havi Szemle”.

Súlyos gondot jelentett a katolikus elemi és középiskola kérdése. Már 1941 tavaszán a hatóságok siettek az épületet a jugoszláviai hadjáratban részt vett német csapatok rendelkezésére bocsátani. A szovjet-ellenes háború kirobbanása nyomán, 1941 őszén, katonai célra lefoglalták az épületet, amelyet 1944-ben a szovjet csapatoknak bocsátottak rendelkezésére. Ilyen körülmények között az utcára került iskolák osztályait a katolikus intézményekbe szórták szét. Az 1942–43-as tanévben a Notre Dame Nővérek átadták internátus-épületüket és itt szorongott az iskola a háború utáni évekig.

66 FISCHER ALADÁR: *Az aradi róm. kat. főgimnázium értesítője 1921–1922.* 3, 7, 11, 72–73. SZÉLL LAJOS, 51, 53, 56, 62.

67 Uo. 51.

A helyzet további romlását jelezte, hogy a Minorita palotában elhelyezett katolikus kör helyiségeit a német katonai város-parancsnokságnak foglalták le.

Románia kiválása a hitleri Németországgal fennállt szövetségből egyet jelentett nemcsak a vele történő szembefordulással, (1944. augusztus 23.), hanem egyben Magyarországgal is. A városban súlyos magyar-ellenes légkör fejlődött ki.

Végül 1944. augusztus 26-án, szombaton délután a román hadsereg ostrom alá fogta a német városparancsnokságot, amelyet rövid harc után elfoglalt. Ezt követte, főképp másnap a repülőtérré visszavonult németek ostroma. A repülőtérről felszálló repülőgép tüzelt a városban lévő román csapattestekre, amelyek fegyverből válaszoltak. A kialakuló, 1989-es decemberi légkörhöz hasonló zavaros helyzetben egy, a Minorita palotánál őrt álló rendőrt és egy káplárt halálosan megsebesítettek, s amit csakhamar a templomtoronyból állítólag lövöldöző minoriták számlájára írtak. Az egyik üteg ágyúgolyót eresztett a toronyba, amely tönkretette a nagy harangot.

Ugyanakkor rendőrök és katonák hatoltak be a Minorita-palotába, illetve a rendházba, összefogdosták a rend ott található tagjait, és súlyosan bántalmazták őket, elsősorban P. Novák rendfőnököt, azzal a váddal, hogy a román hadseregére lőttek, és a Lugosi hadbíróság elé hurcolták őket.

A pápai nuncius közbelépésére, illetve bizonyíték hiányában pár nap múlva szabadlábra helyezték őket.

A vasárnapi lövöldözésekkel egy időben P. Hrubiskó Bálint ministránsával együtt útban volt a fogház felé a vasárnapi mise céljából. Az utcán elfogták őket és közel egy évi internálás után kerültek szabadlábra. Hasonlóképpen jártak el a hatóságok P. Györffy mosoczújtelepi plébános-helynökkel szemben.⁶⁸

Új helyzet állt elő 1944. szeptember 13-án, midőn Aradra a magyar honvédség vonult be és további nyolc napon keresztül tartotta állásait. A helyzet felmérése az öröm visszafogását tanácsolta a plébánia tevékenységében. A Vasárnap nyomda révén P. Molnár szerkesztésében egy lap néhány száma jelent meg. Nem felejtethjük el azonban azt a kiállást, amelyet dr. Széll Lajos, egyházközségi elnök és Argay György evangélikus püspök tanúsított Heszlényi altábornagy intézkedései ellen, aki a helyi zsidóság gettóba szorítását rendelte el. Közbenjárásuk nyomán az intézkedés halasztódott, majd Budapestről letiltás érkezett.⁶⁹

A várható újabb üldözések a magyar hadsereg visszavonulása után a menekülő polgári lakossággal együtt a minoriták nagy része is távozott, mások elrejtőztek. A plébánián egyedül egy Hauptmann nevű temesvári lelkész tartózkodott, és aki a következő napokban minimális lelki ellátást biztosított. Ugyanakkor a katonai hatóságok kiürítették a könyvtárat és a rendház jelentős részét és átadták a szovjet csapatoknak.

A plébánia működése valamennyire helyreállt a következőkben, midőn a börtönből szabadult és Lugoson maradt rendfőnök rendeletére minorita rendtagok érkeztek Aradra onnan és Nagyenyedről. Igen okosan, a holland állampolgár P. Leo van Melsen vette át a házfőnökséget.

A további évtizedek tragikus története egy újabb tanulmány tárgya kell, legyen.⁷⁰

68 Uo. 85-86.

69 Uo. 93-100.

70 Reméljük, hogy végül is engedélyezni fogják a minorita rend levéltárának kutatását, amely jelenleg állami kezelésben van.

THE MORAL COURAGE OF THE MINORITE ORDER IN ARAD IN THE 18-20TH CENTURIES

Kamil P. Höfflich OMC, army chaplain took over the leading of the parish in 1702, and functioned as its first vicar until 1713. The Minorites' service in Arad (today Arad, in Romania) at the same time overcame language problems as well, since besides German also Hungarian language could be used in church life. The registers of births, marriages and deaths may trace the everyday operation of the parish. Organizing local Catholic education was also their duty. Owing to the increasing number of believers and also to the fact that the church built in 1710 started to decay, the need to build a larger church emerged. The bishop of Csanád laid the foundation stone of a new church in 1751. The building had been completed by 1761. Due to the spacious and new church building and to the fact that 10 friars lived and served in the monastery, religious and pastoral life was flourishing. The Minorite Monastery obtained a representation with full authority in the town council of Arad in 1766. In 1782 military authorities defined the number of Minorites in the monastery in 10. Their activity was restricted to the territory of the castle and to the military and civilian inhabitants residing there. In the first half of the 19th century most of the Minorites were already of Hungarian nationality. 10-14 friars carrying out pastoral activity lived in the Minorite Monastery of Arad between 1848 and 1918. During the period when the grammar school was run by the Minorite order, the number of teachers doubled. In Arad on 15th July 1919 Romanian administration came into effect. The number of believers radically decreased owing to the intensive migration to Hungary. The situation became even more serious after 1940 as a result of the Vienna Award. In 1944 a new situation formed when Hungarian troops marched into the city. When the Hungarian army left together with the escaping local citizens, most Minorites left the city as well or went into hiding. The army emptied the library and most part of the monastery, then handed it over to the Soviet troops. After a while the parish restarted its activity.

SÁNDORFI MÁRIA

AZ ORSZÁGOS KATOLIKUS NÖVÉDŐ EGYESÜLET ÉS A BELŐLE
KIBONTAKOZÓ MOZGALMAK MAGYARORSZÁGON A XX. SZ. ELSŐ FELÉBEN

AZ ORSZÁGOS KATOLIKUS NÖVÉDŐ EGYESÜLET

Előzményei

Hazánkban a katolikus munkásnőmozgalom elindítója XIII. Leó pápa 1891-ben kiadott „Rerum Novarum” körlevele volt. Az enciklika felhívását Magyarországon gróf Pálffy Pálné sz. gróf Károlyi Géraldine (1836–1915) hallotta meg, és a hazai nőtársadalmat segítségére buzdítva megkezdte a munkát. A grófnő hosszabb külföldi útjain megismerkedett az ott már élő szociális-karitatív módszerekkel. 1881-ben súlyosan megbetegszik, lábadozása alatt határozza el, hogy hátralévő életét Isten- és emberszolgálatnak szenteli. Ennek első megnyilvánulása volt, hogy átvette a Knézits utcai „Erzsébet” hasonszervi kórház igazgatását. A kórházat 1870-ben gróf Zichy Jánosné alapította szegénysorsú betegek számára. Amikor 1890-ben Zichy grófnő Bécsbe költözött, Pálffyné a kis hatágyas kórházat 1915-ig kétszáz-ágyas jól működő intézménnyé fejlesztette. Ápolásra irgalmas nővéreket hívott. E kórház kis kápolnájából indult ki az a karitatív munka, amiből a magyarországi katolikus nőmozgalom bontakozott ki. 1893-ban néhány dohánygyári leány kimaradt a májusi ájzatosságból, mert a plébánia templomban nem kaptak helyet. Ruhájuk ugyanis teljesen átítatódott dohányszaggal, s az emberek undorodva elhúzódtak közelükből¹. Azzal a kéréssel fordultak a kórház főnőjéhez, Matausch nővérhez, engedje meg, hogy a májusi ájzatosságot a kórház kápolnájában tarthassák. A nővér befogadta őket, elbeszélgetett velük, majd elmondta az igazgató grófnőnek mindazt, amit a munkásnőktől megtudott. 1896 őszén ezekből a dohánygyári munkásnőkből megalakult az első patronázs csoport, akiket Pálffy grófnőn kívül Bundala Mihály² karolt fel.

1897 elején megszervezte Mária Jozefa főherceg-asszony (a későbbi IV. Károly anyja) fővédnökségével a **Katolikus Munkásnők Védőegyesületét**, melynek célja: „A keresztény katolikus munkásnők erkölcsiségének oltalma és védelme, visszatartva őket a veszélyes társaságok, alkalmak és szövetkezetektől.”³ Anyagi jólétük előmozdítása az-

1 MONA ILONA: *Slachta Margit*. Bp.: Corvinus Kiadó, 1997. 23. (A továbbiakban: MONA 1997.)

2 Bundala Mihály. A Budapesti Szeminárium lelki felügyelője, később nagyvárad kanonok. Uo. 23.

3 A századfordulón virágzik az akkor erősen vallásellenes és nemzetközi alapon szerveződő szociáldemokrácia, valamint a leánykereskedelem, amely elsősorban a városba özönlő, és ott munkát kereső fiatal nők közül szedi áldozatait.

által, hogy tagjainak biztos és olcsó lakást és ellátást biztosít lehetőleg az irgalmas nének⁴, egyébként más megbízható úrinők (védnöknek) felügyelete és gondozása alatt. Keresztény nevelésük folytatása, vallásos oktatások, épületes és szórakoztató előadások rendezése, könyvtárak létesítése, a szükséges házimunkába való bevezetés és mindazokban való útbaigazítás által, amikre egy jó katolikus magyar munkásnőnek vagy családanyának szüksége van. Tagjait anyagi támogatásban is részesíteni akarja akkor, ha önhibájukon kívül munkához nem jutnak vagy munkára képtelenné válnak. Tagjait minden munkaviszonyukból kifolyó igazságtalan bánásmóddal szemben jogi védelemben részesíti.”⁵ A védőegyesület elnöke Pálffy grófnő ebben az évben már hetvennégy ágyas otthont nyit a munkásnőknek a Bakáts tér 10. szám alatt. Bundala kanonok úr nemcsak anyagiakkal járult hozzá az otthon létrejöttéhez, de rákoskeresztúri nyaralóját is az egylet rendelkezésére bocsátotta, hogy ott a tagok nyaralhassanak, a betegek üdülhessenek (1904-ben, amikor Nagyváradra távozott, a védőegyesület beleolvadt a Pálffy grófnő vezette Katolikus Nővédőbe, az Otthont pedig 1906-ban áthelyezték a IX. ker. Bokréta u. 3-ba.)⁶

A grófnő először osztályának hölgyeiből toborozta a patronesszeket, majd mindjobban támaszkodott az akkor már meglehetősen számban lévő értelmiségi nőkre, elsősorban pedagógusokra. A patronázs először csak vasárnap délutáni foglalkozást jelentett kis uzsonnával, de a védeencektől megismervén életük nehézségeit, a grófnő igyekezett az egyesület tevékenységét ezek megoldására kiterjeszteni⁷. Egy másik harminckét-ágyas otthon hoztak létre a Hermina úton.

1899-ben **Katolikus Nővédő Egyesületre** változtatták a nevüket és 1903-tól már Évkönyvben számoltak be az elvégzett munkáról. A Katolikus Nővédő alapszabálya úgy határozza meg az egyesület célját: „... a női társadalomban kenyérkeresettel foglalkozó tagjaiban a valláserkölcsi szellemet fenntartani, továbbfejleszteni és őket úgy szellemileg, mint anyagiilag támogatni. Az Egyesület céljai elérhetők:

- a) Rendes társas összejövetelek által, tanácsok és tanítások által, melyek úgy valláserkölcsi, mint gyakorlati életre céloznak.
- b) Szakvédőnőkségek és otthonok létesítése által, melyek nemcsak Budapesten, hanem az ország bármely helyén létesíthetők.”⁸

A Munkásnőket Védő Egyesületet röviden patronázsnak hívták és ilyen patronázsok kezdtek megalakulni a fővárosban. 1904-ben már öt ilyen patronázs van, vidéken kettő. A gyarapodás lassúnak látszik. Pártfogoltak voltak bőven, de vezetők, patronesszek nem. A grófnő olyan hölgyeket, akik még nincsenek szellemileg erre a komoly feladatra kiképezve, nem akart foglalkoztatni. 1902-ben találta meg azt a munkatársat, akire a kiképzés komoly és felelősségteljes munkáját rábízhatta. 1903-tól már *Farkas Edith* (1. kép) elnöklete alatt a patronesszek Budapesten időről időre érkezelteket tartanak⁹.

4 Az irgalmas nővérek, Páli Szent Vince alapításának korabeli neve.

5 Katolikus Munkásnők Védőegyesületének Alapszabálya. 4-6. pont, 1897. VIII. 5.

6 MONA 1997. 24.

7 MONA ILONA: *A Rerum Novarum hatása a magyar társadalomra. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 1993/3-4. 45. (A továbbiakban: MONA 1993.)

8 MONA 1997. 24.

9 Uo. 24.

A Patronázs-tevékenység két részre oszlik: a patronázs-hölgyek vasárnap délután cselédekkel és munkásnőkkel foglalkoznak: ez némi hittantanítást, valamint szellemi képzést, kézimunkát, játékot és uzsonnát jelent, másrészt börtönmissziót: a börtönben lévő nők, az onnan szabadulók, a fiatalok bűnözők gondozását. 1904-ben a grófnő Farkas Edith javaslatára meghívja a központi szeminárium új spirituálisát, Prohászka Ottokárt, hogy havonta tartson a patronessz-hölgyeknek előadást. (Ezekből fejlődtek ki a híres konferenciabeszédek.)¹⁰ A hölgyek képzését szolgálta még 1905-től Farkas Edith kéthetenként tartott kurzusa, amelyben lelki, pedagógiai és szociális ismereteket bővítette. 1906-ban már kilenc fővárosi patronázs működik, vidéken is ugyanannyi. A grófnő megbízásából Farkas Edith járja az országot, elsősorban a katolikus tanító- és tanárképző intézetekben beszél a Nővédő munkájáról és lelkesít új munkatársakat. Gróf Pálffy né kezében tartja a Nővédő szellemi irányítását, de fizikailag már nem tud a vezetésben részt venni. 1908-tól már átadja a vezetést Farkas Edithnek.

„A Katolikus Nővédő Egyesület ... egyrészt fiatal munkásleányokat gondoz, másrészt nevel egy gárdát a művelt osztályokhoz tartozó nőkől, amely gárda pár év múlva megveti alapját annak az annyira elágazó szociális munkának, melyet a magyar katolikus nők végeznek, és amely közvetlenül vagy közvetve mind ... Pálffy Pálné ... kezdeményezésének eredménye és szellemének őrzője.” – írja 1921-ben Korányi Sarolta. Természetesnek látszott, hogy a Nővédő vegye kézbe a munkásnő egyesületek szervezését is. Mégsem így történt. A munkásnőszervezést Korányi Sarolta¹¹ (2. kép) kezdte meg a Nővédőtől függetlenül, csak annyi segítséget kapott, hogy a munkát a Katolikus Nővédő tizenhat éven felüli védeniceivel kezdhette meg. Így alakultak meg 1912-ben a Katolikus Munkásnő Egyesületek.

1915. március 15-én elhunyt Pálffy Pálné, hosszú betegeskedés után. Prohászka püspök mondta róla az emlékbeszédben: „Ő a szociális munkásságot szoros kötelességnek nézte: s nem mint önkéntes, hanem mint munkára kötelezett vette ki belőle részét. Ez a szociális kötelességérzet a grófné egyik kiváló jelleme és legnagyobb dicsérete.”

A Katolikus Nővédő Egyesület 6 szakosztállyal működött:

1. **Munkásnőket Védő Egyesület.** Ez voltaképpen a Patronázs, ami egy előljárónő vezetésével, segéd-előljárónők közreműködésével vasárnap délutáni foglalkozást jelent lelki, szellemi, vidám műsorral. 1907-től a Patronázs elnevezés átszáll mindkét nembeli fogházmissziós munkára.
2. **Elárusítónők és üzleti alkalmazottak védő egyesülete**

¹⁰ MONA 1993. 46.

¹¹ Korányi Sarolta vallás nélkül nőtt fel, és nagyon korán árván maradt. Később azonban megkapta a hit kegyelmét, és miközben egy előkelő családnál magántanárként működött, eljutott a lelkielet magasabb szintjére. Részt vett egy lelkigyakorlaton, amelyet Prohászka püspök vezetett. Anélkül, hogy előre sejtette volna, részese lett a Patronázs-mozgalomnak. Közvetlenül megérezte a dolgozó nők nyomorúságos életét. Önképzés útján tanulmányozta az ezzel kapcsolatos kérdéseket német, angol és francia könyveket válogatva a könyvtárból. Mindezek annyira foglalkoztatták, hogy feladta tanári állását, és ettől kezdve a Katolikus Nővédő Egyesületben Pálffy Pálné és Farkas Edith munkatársa lett. Nemsokára Németországba ment, hogy ott tanulmányozza az Egyház ezirányú munkáját. Korányi Sarolta vizsgálta a dolgozó nők fizikai, lelki és egészségi kérdéseit; a munkaidő, a legalacsonyabb bérek és az anyasági fizetett szabadság kérdéseit, tehát mindazt, ami a nők életét és szociális jólétüket érintette. Teljes életét a dolgozó nők életfeltételeinek javítására szentelte. In: RENFRO, JEAN MARIE SSS: *Folyóvíz mellé ültetett fa*. 1998. 21. (A továbbiakban: RENFRO 1998.)

3. Az **otthonok** közül a Bakáts téri, amit a Bokréta u. 3-ba helyeztek át, különös nevezetességre tett szert, mert egyrészt ez volt a Nővédő legtovább fennálló intézménye, másrészt innen ment vértanú útjára az Otthon utolsó vezetőnöje, Salkaházi Sára¹² szociális testvér.
4. **Cselédeket védő egyesület.** Az akkor még igen magas számban a városba tóduló leányokat védte, csírájában már elkezdtek a vasúti missziót is. Már a pályaudvaron várták a hölgyek a feljövő falusi lányokat, elkísérték őket az otthonba, és igyekeztek jó munkahelyet szerezni nekik. Vasárnap délután pedig Patronázs módra törődtek velük.
5. Szakosztály volt 1904-ig a Bundala Mihály által alapított **Katolikus Munkásnők Védőegyesülete** is.
6. Az **Újpest-Rákospalotai Szent Erzsébet Jótékonysági Egyesület.** E szakosztály célja: az újpesti keresztény szegények gyámolítása és a közérkölcsök javítása. A segély kiosztásakor gondot fordít a szakosztály arra, hogy csak azok részesüljenek segélyben, akik erre valóban rászorultak, ezért minden segélykérő anyagi helyzetéről helyszíni szemle alapján győződik meg. A segély kivételes esetben pénzbeli, rendszerint kenyér, különböző élelmiszer, népkonyhai ebéd, fűtőanyag, esetleg ruhánumuk kiosztásában áll.¹³

1904-ben megindul a patronessz-képzés. Egyrészt Prohászka Ottokár, a központi papnevelő spirituálisa tart havi konferenciákat a hölgyeknek, másrészt az egyöntetű vezetés céljából Farkas Edith kéthetenként értekezletet tart a patronesszeknek és patronessz jelölteknek. Az 1905-ös Évkönyv beszámol arról, hogy az Otthonban kézimunka és virágkészítőműhely nyílt, a védenceket erre nemcsak megtanítják, de keresetet is biztosítanak számukra. A patronázst leányvédő szakosztálynak nevezik. Gyarapodtak a fővárosi és a vidéki szervezetek is, Kolozsvárott, Nyitrán, Kassán (itt három is) és Kalocsán. A kalocsai patronázsba 1906. márciustól júniusig bekapcsolódik Slachta Margit (3–4. kép) végzős tanárképzős és ösztől mint a győri orsolyita polgári iskola tanára.

Új munkateret nyitott a Nővédőnek Farkas Edith, aki 1906. április 4-én ment először a gyűjtőfogházba, hogy a rabnőkkel kezdjen el foglalkozni. Már ebben az évben hat hölgy tevékenykedik ebben a munkában, a kezdeményező vezetése alatt. A megindult fogházmissziós munka ráirányította a figyelmet a fiatalok bűnözőkre. 1906-ban a IX. ker. Elnök u. 11. sz. ház földszintjét és alagsorát bérbe veszi a Nővédő, hogy átmeneti Otthont alakítson ki javítónevelésre szoruló fiatalok lányoknak. 1908-ban a Nővédő felveszi az **Országos Katolikus Nővédő Egyesület** nevet.

12 HETÉNYI VARGA KÁROLY: *Akiket üldöztek az igazságért...* Bp., 1985; MONA ILONA: *Salkaházi Sára élete*. In: MONA ILONA – SZECHALMI ELEMÉR: *Vértanú kortársunk, Salkaházi Sára élete és munkássága*. Bp., 1990.

13 MONA 1997. 26.

Az Országos Katolikus Nővédő Egyesület tevékenysége igen szerteágazó:

- a fogházmisszió neve alatt ismert embervédelem: az utcán hagyott gyermekek fölkarolása, a rabságban levők erkölcsi megjavítása, a fogságból kiszabadultak támogatása
- a keresztény család és ennek keretében a cseléd-osztály védelme
- önálló kenyérkeresetre utalt nőtisztviselők és kereskedelmi alkalmazottak szociális érdekeinek intézményes felkarolása
- munkásnők védelme

Kizárólag a patronesszeknek és a patronessz jelölteknek tart havonta egyszer Far-
kas Edith alelnöknő gyakorlati előadást. Ezeken a gyűléseken kívül hónaponként még
egy-egy előjárónői értekezletet, valamint egy jelöltnői és egy fogházmissziói értekezle-
tet tartanak.

Az Egyesület keretében működtek a *Fővárosi Katolikus Leánykörök*. Az elemi isko-
lák tornatermeiben, napközi otthonában vagy iskolatermeiben kaptak helyet vasárnap
délutánonként, amit a főváros fűtés- és világítással együtt ingyen bocsátott rendelkezé-
sükre.¹⁴ Összejöveleiket magánbeszélgetéssel, szentbeszéd hallgatásával, néha kézi-
munkával, felolvasással, énekkel, játékkal és tombolával töltötték el. Színielőadásokat,
kirándulásokat is többször szerveztek, esetenként táncvizsga, farsang és egyéb kedves
megmozdulás tette hangulatossá az együttlétet.

A *Katolikus Anyák köre* tagjait az anyák erkölcsi színvonalának emelése céljából ok-
tatták a feleség és anya vallásuk parancsolta követelményeire, munkaképességük foko-
zása céljából pedig a háztartási munkákra: főzés, mosás, szabáscsina stb.¹⁵

A *Munkásleányok otthona* az Egyesület legrégibb intézménye. A gyári munka termé-
szeténél fogva a kezdő gyári munkásleányok vagy semmit vagy oly keveset keresnek,
hogy abból megélni nem képesek, ezért legnagyobb segélyben a kezdő munkásleányok
részesülnek, azoknak teljesen ingyen adják a lakást és az élelmet, amint keresetük nő,
olyan arányban csökken a segélyezésük, hogy őket munkára és önállóságra szoktassák.
Védenceik erkölcsi színvonalának emelését a kéthetenkénti lelki tanítások s évenként
egyszer (a húsvéti időszakban) tartott lelkigyakorlatok segítik. A lányok szórakozásáról
is gondoskodnak. Énektanításban részesülnek és évente egyszer előadást tartanak na-
gyobb közönség előtt. Az Országos Gyermekmenhelytől átvett árvák cseléddé való ne-
velését is vállalta az Egyesület. Az Otthonnal kapcsolatos munkaműhelyben is rendsze-
resen foglalkoztatnak leányokat. Ahhoz, hogy az Otthon fenntartásához szükséges
összegnek legalább egy részét megszerezhessék, évenként tombolával egybekötött kará-
csonyi vásárt tartanak. A cikkek árusítását az otthonbeli munkásleányok végezték.

A Rákosszentmihályi Otthon a Bokréta-utcai Otthon igazgató választmánya alatt
áll. Nyáron a Budapesti Szent Erzsébet-Egyület szegény gyermekei közül többen itt üdül-
nek, a téli hónapokban pedig Napközi Otthont tartanak fenn a szomszédos elemi iskolá-

14 Az Országos Katolikus Nővédő Egyesület és a vele kapcsolatban levő önálló intézmények évkönyve 1912.
Bp.: Stephaneum Nyomda R.T., 1913. 32. (A továbbiakban: *Országos Katolikus Nővédő Egyesület*
1912.)

15 Az Országos Katolikus Nővédő Egyesület és a vele kapcsolatban levő önálló intézmények évkönyve 1908.
Bp.: Stephaneum Nyomda R.T., 1909. 32.

ba járó, távolabb lakó szegény gyermekek részére. Délelőtt, a tanítási idő után jönnek ide a gyermekek, a gondnoknő foglalkozik velük, erkölcsi oktatásban részesíti őket, délből egy tányér levest s kenyérrel ad nekik, a teljesen szegényeknek ingyen, a többieknek csekély összegért.

A vidéki Nővédő Egyesületek közül érdemes kiemelni a *Szegedi Katolikus Nővédő Egyesületet* sokoldalú tevékenysége miatt. Munkájuk a nők védelme jelszóval indult meg, hogy a krisztusi felebaráti szeretet melegevel részt vegyen abban a társadalmi munkában, amely a nők összes erkölcsi, szellemi és anyagi érdekeit kívánja szolgálni. A Leánykörök tagjai leginkább munkáscsaládok köréből kerülnek ki. Minden leánykör mellett könyvtárt szerveztek, amely hathatós nevelési eszköznek bizonyult. Napközi Otthonuk a leghumánusabb és legszebb társadalmi feladatok egyikét, a gyermekmentést és gyermeknevelést szolgálja. A felügyelet mellett a 2–6 éves gyermekek ellátásban is részesülnek, mégpedig a teljesen szegény szülők gyermekei díjtalanul, a többi pedig napi 20 fillérért. A felvételnél elsősorban, valláskülönbség nélkül a munkáscsaládok gyermekei részesülnek előnyben, amennyiben az élet viszonyai ezektől a gyermekektől vonják el a leginkább a szülői gondozást. Az intézmény szellemi és anyagi ügyeit Rónai Erzsébet igazgatónő intézi. Leány-otthonuk az első ilyen intézmény (a fővároson kívül) az egész országban. Átmeneti otthonul szolgál a fiatalok bűnös leányok számára, akiket a fiatalkorúak felügyelőhatósága, a királyi törvényszék, a királyi járásbíró vagy a rendőrség oda beutal, amíg végleges elhelyezésükről intézkedés történik. A beutalt leányok állandó felügyelet alatt vannak s egy felügyelőnő vezetése alatt oktatást nyernek a háztartás különböző irányú munkáiban. De gondoskodnak lelkük nemesítéséről is, hogy visszakerülve a társadalomba, ellenállhassanak az élet különböző veszélyeinek, s keresztény szellemben kezdhessenek új élethez. Ezt a szép feladatot Rónai Erzsébet igazgatónő végzi.

Fogházmisszió

Kötelességnek tartotta az Egyesület, hogy működését ebben az irányban is kiterjessze, s támogassa a büntetésüket elszenvető nőket úgy elítéltetésük ideje alatt, mint kiszabadulásuk után.

Kórházmisszió

A nővédelem egyik legszebb feladata az elhagyott, kórházban szenvedő beteg nők vizsgálatása és támogatása. Az Egyesület ezt a feladatát a városi köz- és gyermekkórházban teljesíti.

Általános jótékonyosság

Az Egyesület jótékonyági működését nagy mértékben előmozdítja az a körülmény, hogy az egyházi hatóság megbízásából a Szent-Antal-perselyekben befolyt adományokat kezeli. Ennek alapján jótékonyáguk az egész város területére terjed ki. Az Egyesület saját pénztárából is fordított pénzt segélyezésekre¹⁶.

---

16 Országos Katolikus Nővédő Egyesület. 1912. 81.

Nővédelmi Iroda

Célja az erkölcsi és anyagi támogatásra szoruló nőknek segíteni. A munkanélkülieknek munkát kerestek, a keresetforrás nélkülieknek alkalmat adtak, hogy kereseti forrást találjanak; a betegek érdekében közbenjártak, hogy a kórházba felvegyék őket; a munkaképteleneknek és árváknak pedig a szegényházba, ill. árvaházba való felvételét elősegítették.

Társadalmi működés

Az Egyesület tagjai szellemi érdekeinek előmozdítása céljából több közművelődési estélyt rendeztek hangversenyekkel egybekötve. Ezenkívül katolikus bált és népünnepélyt rendeztek. Napközi otthonukat háború esetére kórháznak ajánlván fel, az Egyesület tagjai részére három hétig tartó kötés és ápolási tanfolyamot rendeztek, hogy a sebesülteket szakszerűen ápolhassák.¹⁷

Szociális Missziótársulat

Az Országos Katolikus Nővédő egyik szerveként 1908. november 19-én megalakult a Katolikus Nők Missziótársulata, mely ígéretesen fejlődött, s 1909-től a nevük már **Szociális Missziótársulat**. Elnöke: Farkas Edith, alelnöke Slachta Margit. A Szociális Missziótársulat több intézményt működtetett.

Szociális Szeminárium

A XX. század elején a szociális munka még távolról sem volt elismert foglalkozás. Nem létezett olyan iskola sem, amely munkatársat képzett volna ki erre a szolgálatra. A patronázs munka fejlődésével a tagok saját gyakorlatukból tanultak.

1911-ben a Missziótársulat megnyitotta az első Szociális Iskolát Magyarországon. Kezdetben az előadások a Ferenciek terén lévő hivatalok egyikében voltak, később az iskola átköltözött a Krisztina körüti anyaházba.

Először még nem volt kidolgozott tanterv. Inkább előadássorozatokot tartottak az alapító anya, Slachta Margit nővér, egyetemi tanárok, az Igazságügyi Minisztérium tagjai, bírái, stb. Az elméletet 3–6 hónapig terjedő időben tanították. A gyakorlati munkába a nővérek vezették be a hallgatókat.¹⁸

A Szemináriumban csendes, de buzgó és céltudatos munka folyt a tagok kiképzése érdekében. A külső szociális munkával foglalkozó tagok a saját munkakörükbe vágó ismeretek elsajátításán kívül szorgalmasan tanulják a gyorsírást, a német és francia nyelvet. A Társulat nagy súlyt helyezett arra, hogy a kézimunkával foglalkozó tagok is művelődjenek, azért ezek számtant, nyelvtant, földrajzot, történelmet, éneket, tornát stb. tanulnak. Kiadóhivataluk a Szeminárium nagyobbított részében van elhelyezve, itt van a könyvtár is. Probation Officer kurzusokat tartottak. A probation officer szó hivatalos pártfogót jelent. A hivatalos pártfogó állami hivatalnok, kinek főadata a fiatalok bűnözőkre vonatkozó adatoknak kiderítése, a bíróság által próbára bocsátott fiatalok felügyelete és pótló nevelése. Az ehhez szükséges elméleti és gyakorlati kiképzést nyúj-

¹⁷ Uo. 88.

¹⁸ RENFRO 1998. 41.

totta a probation officer-kurzus. Tantárgyai a következők voltak: morálteológia, jogi ismeretek, patológia, gyógypedagógia. Ezenkívül a hallgatók mentőkurzuson is részt vettek, megtekintették a gyűjtőfogházat, a gyermekbíróságot, a toloncházat, az állami gyermekmenhelyet, az Országos Gyermekvédő Ligát stb.

A Társulat irodalmi bizottsága abból a célból alakult, hogy azokat a kincseket érő külföldi műveket, melyekből annyit tanulhatnak, akik a szociális téren munkálkodnak, azok számára is hozzáférhetővé tegyék, akik nem tudják az illető nyelveket.

A Szociális Missziótársulat pártolótagjainak szervezete a Szeretetszövetség, melynek főadata a Társulatot céljaiban anyagi segítségnyújtással vagy közreműködéssel támogatni.

Nővédelmi Hivatal

Irodát nyitott az Országos Katolikus Nővédő Egyesületnek, az Országos Katolikus Patronázs-Egyesületnek, a Katolikus Leányok Országos Szövetségének, az alakuló Katolikus Munkásnők Egyesületének, az alakuló Katolikus Tanítónők Egyesületének.

Katolikus Női Patronázs-Egyesület

A Nővédő Egyesület jelentős szerve volt. A rabnők erkölcsi megújítására és a szabaduló rabnők erkölcsi és anyagi támogatására irányuló munkakörüket, amely a fogházmisszióban és a Bethánia-szeretetház fenntartásában állott, ki kellett tágítani.

Az Egyesület munkássága 5 körre terjed ki:

1. A fiatal leányoknak a romlott környezetből való kiemelése
2. A gyermekrendőrség, s gyermekbíróság elé kerülő fiatal leányok gondozása
3. A Bethánia-szeretetház fenntartása
4. A fogházmisszió
5. A munkaszerzés

A bírósági ügyekben egy-egy patronessz már a tárgyalás napját megelőzőleg kinyomozta azt a környezetet, amelyben a vádlott leány élt, életviszonyait, amelyek sokszor a bűncselekményt előidézték; szülőiknek, ezek híján gyámjának, esetleg más hozzátartozóinak egyéniségét, a bűncselekmény alkalmi okait stb. és kutatásainak eredményét írásban közölte a fiatalok bírójával. A tárgyalásokon 4 patronessz fölváltva jelent meg, a szükséges adatokat a bírósággal előszóval is közölte, és a tárgyalás eredménye alapján esetről esetre megtette azon intézkedéseket, ill. más hatóságnál (pl. árvaszéknél) azokat a lépéseket, amelyeket a vádlott, de legtöbbször szabadlábon hagyott leánynak a veszélyeztető környezetéből való kivétele, továbbá züllésének meggátlása és a tisztességes munkához juttatása érdekében tenni lehetett.

Olyan esetben, midőn a bíróság az elítélt leány büntetésének végrehajtását felfüggesztette, az Egyesület tagjai a próbaidő alatt felügyeltek a fiatalkorú leány magaviseletére, támogatták őt tanácsaikkal és irányításukkal és ingadozó magaviselet esetén iparkodtak őket befolyásukkal a becsületes munka útján megtartani. Az Országos Katolikus Női Patronázs-Egyesület Mihálkovich utcai leányotthonába helyezte el azon szabaduló rabnőket, akiknek helyet, munkakört akart keresni. Ide hozták a detektívek a hajléktalan, eltévedt fiatal leányokat, ide küldte 1912-ig a Magyar Egyesület a leánykezelkedelem ellen (míg nem volt saját otthona) azon katolikus védenceit, akik a bűnből

menekülni akartak, ide fordultak nem egyszer kétségbeesett vidéki szülők, hogy gyermekük szigorúbb felügyelet alatt legyen, míg szolgálatba helyezik.

Bethánia-szeretetház (5–6. kép)

A fogházból kiszabadult szerencsétlen nők útja rendszerint visszavezet a fogházig, avagy az erkölcsi és anyagi nyomorúságig. Ide fogadják be a letartóztató intézményekből szabadult nőrabokat, továbbá a züllésnek indult, ill. elhagyatottságuk vagy környezetük folytán az erkölcsi romlás veszélyének kitett fiatalkorú leányokat.¹⁹ A letartóztató intézetekből szabadult nőrabok közül többen alkalmazást szereztek, sőt volt, akit az öngyilkosság útján való elpusztulástól is megmentettek. Az erkölcsi romlás veszélyének kitett fiatal leányokat az állami rákospalotai, az állami gyermekmenhelyből és a gyermekbíróság, a gyermekrendőrség útján kapják.

Javítónevelésük eszközei: a vallás-erkölcsi oktatás; az elemi oktatás; az állandó napi-rend megtartása; a tisztaság s rendszeret meg szoktatása; a háztartásra s ipari munkára való oktatás és a folytonos felügyelet. A növendékek vallásos érzületét s ezzel erkölcsi állapotukat nagyban fejleszti az intézet kápolnájában naponként tartott szentmise és a szentségekhez való rendszeres járulás.²⁰ Nevelésük fő célja, hogy a bűn útjára térteket a lelki műveltség olyan fokára emelje, melyen ők maguk saját akaratukból forduljanak el eddigi életüktől, s megértve a szép élet erkölcsi értékét, ilyen életet akarjanak akkor is folytatni, ha az otthon már elbocsátja őket védőszárnyai alól.²¹ Céljuk az is, hogy megpróbálják a leányokat távol tartani a bűn lehetőségeitől. Az élelmezés egyszerű és tápláló. A növendékek az intézeti személyzettel együtt étkeznek. 1908. májusától Szikszón saját otthonban nevelődnek. Az Elnök utcai ház előzőleg két hónapig nyújtott otthont az intézménynek. A szikszói ház azonban állandó otthonává lett a közösségnek.

A Hunyadi-birtok, amit Fischer-Colbrie püspök Farkas Edith rendelkezésére bocsátott, sok kilométernyi távolságban volt minden lakott helytől. A birtok még igen sok munkát igényelt.²² 1910 novemberében már minden rendben volt. Az új és megnagyobodott Bethániát az állam hivatalosan elfogadta. Hatvan 12 és 18 év közötti leánynak adtak hajlékot. Később ez a szám 80-ra, majd 100-ra emelkedett. Mindnyájan bentlakók voltak. Mint Budapesten, itt is a lányokat az Igazságügy utalta be. Voltak olyanok, akik törvénytelen gyermekként kerültek ide, voltak, akik budapesti letartóztatásból. Házi-munkára (7. kép), könnyebb mezei munkára, szőlőművelésre tanították őket. Külön-külön tantermekben elméleti kiképzést is kaptak.

Néhány évvel később a nővérek bevezették a becsületrendszert. A lányok nyitott épületben éltek, szökés mégsem fordult elő. A leányok bankszámlát is nyithattak, ahová maguk helyezték el külön keresetüket. A letartóztatottak 67 %-a nem került újra bűntetés alá. Sokan kaptak magasabb kiképzést is, és nem egy visszajött a kápolnába, hogy ott tartsa meg az esküvőjét.²³

19 *Országos Katolikus Növédő Egyesület.* 1908. 62.

20 Uo. 64.

21 Uo. 66.

22 RENFRO 1998. 38.

23 Uo. 39.

A patronesszeknek egy része a gyűjtőfogházban, egy része pedig a törvényszék fogházaiban működik. Olyan munkára igyekeznek a rabnőket megtanítani, hogy a fogházból kikerülve, kenyerét megkeresse szabadulásának első napjától kezdve. A munkatánítással nemcsak segítik, hanem javítják is őket. A kikötött ún. „fejpénz” s kéthetenkénti „kiétkezési” díjazáson kívül az értékesített munkák után befolyt összeg egy részét névre szóló postatakarékpénztári könyvükbe teszik.

AZ ORSZÁGOS KATOLIKUS NŐVÉDŐ EGYESÜLETTEL
KAPCSOLATBAN LÉVŐ ÖNÁLLÓ INTÉZMÉNYEK

Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége

Az Országos Katolikus Nővédő Egyesület felkarolja az elhagyott nőnek összes, erkölcsi és anyagi érdekeit. Akik nevelésben nem részesültek, azokba a vallási és erkölcsi igazságokat igyekszik plántálni, akik elemi oktatást nem kaptak, azokat írás-olvasásra oktatja; akik erkölcsi veszélyben vannak, azokat oltalmába fogadja, a ruhátlanokat felruházza, az éhezőket táplálja, a hajléktalanoknak barátságos otthont nyújt, a munkanélkülieket kenyérkeresethez juttatja, az igazságtalanul üldözötteknek ügyét magáévá teszi.

A Munkásnővédő Egyesületnek már 1898-ban megvolt az első új hajtása: Vasúti Misszió és Családvédő Egyesület címén új szakosztály létesült. Az Egyesület 1906-ban Újpestre költözött saját otthonába. 1908-ban, midőn a **Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége** teljesen önálló szervezet lett, magába olvasztotta a Családvédő Egyesületet és a Vasúti Missziót. A Szövetség gróf Károlyi Lászlóné elnöklete alatt létesült. Országos jellege abban áll, hogy a fővárosban és vidéken Katolikus Háziasszonyok Egyesületeit, azon belül cseléd- és más háztartási intézményeket létesít és azokat mint központ irányítja. A Szövetség a Katolikus Nővédő Egyesülettel kapcsolatot tart fenn, amennyiben ugyanazon egyházi felügyelőség ellenőrzését ismeri el magára kötelezőnek. A háziasszonyok tömörítésével együtt a háztartási alkalmazottakat kezdte megszervezni, s munkájukat nívósabbá tenni. Feladatának tekintette a háziasszonyok lelki gondozását és hivatásszerű képzését, a háztartási alkalmazottak tömörítését és nevelését (*Szent Zita-körök*), végül a leányvédelmet. A háziasszonyok lelki életének elmélyítése által öntudatos, vallásos, erőslelkű nőket kívánt a Szövetség kialakítani. Ezen célját a lelki élet eszközeivel valósította meg. Módot adott ezenkívül tagjai továbbképzésére háztartási és gazdasági szakelőadásokkal, újszerű háztartási eszközök ismertetésével, főző- és varrótanfolyamokkal, bemutatókkal, kiállításokkal és gyárlátogatásokkal. Különösen hasznosnak bizonyultak a „háziasszonydélutánok” Az akkori idők sokféle szellemi áramlatával szemben megismertette a magyar katolikus női társadalmat az egészséges katolikus világnézet időszerű válaszaival. Ennek érdekében évről évre megrendezte az „Élet Iskolájának” előadássorozatait. A Szövetség családvédelmi feladatával szoros összefüggésben állónak látta a leányvédelmet. éppen ezért minden igyekezetével védelmet kívánt nyújtani mindazoknak a leányoknak, akik rövidebb vagy hosszabb időre kénytelenek voltak kilépni az otthon védő keretei közül, így többek közt

a cselédleányoknak is. A fővárosban és a nagyobb vidéki városokban Vasúti Missziót szerveztek, mely a faluról érkező leányokat a pályaudvaron várta s útbaigazította. Volt három családotthonuk, ahol elhelyezkedésükig fillérékért szállást és ellátást kaptak. Az otthonok mellett voltak az elhelyező irodák, melyek a helykeresést megkönnyítették. Az egyesület keretében működő *Szent Zita-körök* vasárnap délután gyűjtötték össze a leányokat, amikor rövid tanítás mellett szórakoztatásukról is gondoskodtak.²⁴ A háztartási alkalmazottak egyetlen szaklapja a „Magyar Házimunka” volt. A Szent Zita-kör vezetői részére adták ki a Kalauz c. füzetet, mely az évi munkaprogramot és utasítást tartalmazta, ezenkívül minden ősszel, a munkaév megkezdése előtt a vezetők és lelkivezetők részére „Vezetőképző tanfolyamot” tartott. Az utolsó években már az ún. „családparlamentet” is megrendezték, melyen több mint ezer leány vett részt, s maguk adták elő problémáikat. Ugyancsak az egyesület állította fel az Úrinők Otthonát, az Átutazónők Otthonát, a Főiskolások és Középiskolások Otthonát, a Német Nevelőnők Otthonát.²⁵ Jelentősebb kiadványok: „Asszonyok-Leányok”, „Magyar Úriasszonyok Otthona”, „Magyar Úriasszonyok Háztartása”, „Étrend”.

A Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége 1942. január 1-én átalakult Családvédelmi alapítvánnyá, mely a Szövetség munkáját ugyanabban a szellemben, azonos irányelvekkel és eszközökkel végezte.

Katolikus Tisztviselőnők és Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetsége

Az 1909-ben különvált Katolikus Tisztviselőnők és Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetsége az 1908-ban alapított Üzleti Alkalmazottak és Elárúsítónők szakosztályából fejlődött ki.²⁶ Özv. gróf Pálffy Pálné, Korányi Sarolta, dr. Giesswein Sándor alapították. Célja: Magán, valamint állami és egyéb közhivatalban alkalmazott és a kereskedelmi pályán működő nők érdekeinek ápolása és előmozdítása keresztény és hazafias szellemben.

Tevékenysége igen széleskörű:

- egyesületek alapítása és támogatása szaktanfolyamok és előadások tartása formájában, valamint egyéb, a tagok javára irányuló törekvéseiben
- egységesen szervezett díjtalan állásközvetítés a tagok számára
- jótékonyági alapon álló segélypénztárak létesítése, pl. állásnélküliségi, betegségi, rokkantsági és aggkori segély nyújtása céljából
- otthonok (pl. vidékről Budapestre került és egyedülálló tisztviselőnők részére fenntartott 20 ágyas otthon), üdülőtelepek²⁷ és különféle jóléti intézmények létesítése, kedvezmények kieszközlése
- Szövetségi Közlöny kiadása

²⁴ NYISZTOR ZOLTÁN: *Ötven esztendő: Századunk magyar katolikus megújodása*. Bécs: OMC, 1962. 201.

²⁵ Uo. 201.

²⁶ ZICHY SAROLTA: *Gróf Pálffy Pálné élete*. Bp.: Stephaneum Nyomda R.T., 1915. 11.

²⁷ Balatonlellén a katolikus úri középosztály, ill. a tisztviselő társadalom részére „Mária üdülő” néven nyaralási lehetőséget szervezett meg: 20 szobás teljesen modern, folyóvízzel és fürdőszobákkal ellátott épülettel, gazdasági épületekkel, saját stranddal.

- jogi tanács és védelem nyújtása
- évi közgyűlés tartása a tagokat illető kérdések tárgyalására, az egyesületek közötti kapcsolat létesítésére, tapasztalatok kicserélésére
- kereskedelmi leányközépiskolája, a főváros iskolájában 2 és 4 évfolyamos kereskedelmi iskolája van, ahol évente 40 ill. 80, összesen 120 szakképzett és érettségizett leányt indítanak el az élet útjára. Ifjúsági csoportjuk tagjai 14–17 évesek, kik a tisztviselőnői pályára készülnek vagy már azon is működnek. A vasárnapi összejöveteleken vallási, irodalmi, művészeti és szakirányú előadásokon képződtek. Önképzőköre a csoportból alakult, elnöksége, tisztikara a maga sorából került ki. Autonómjoggal működtek; a vezetőség mint tanácsadó állt mögöttük. Havonként egy vasárnap a műsort ők töltötték ki. Az önképzőköri működés alkalmas volt az önművelés serkentésére. A Szövetség elfogadta magára nézve az Országos Katolikus Nővédő Egyesület egyházi felügyeletét.²⁸

Katolikus Leányok Országos Szövetsége (KLOSZ)

1910-ben P. Buttykay Antal és Farkas Edith kezdeményezésére indult el. Része volt a megalakulásban Ernszt Sándor prelátusnak is. Országos igazgatója Stadler Frieda (8. kép). A Szövetség a Szociális Missziótársulat nővédelmi hivatalában foglalt helyet. Azzal a céllal alakult, hogy a katolikus középosztály leányait vallás erkölcsi életükben és műveltségükben tovább képezze, valamint szociális érzéküket erősítse és a gyakorlati kérdésekre rávezesse. A Szövetség célja az ország katolikus leányegyesületeit és katolikus leányait egységes szervezetbe tömöríteni, hogy

- a katolikus leányok iskolán kívüli nevelését elvi és gyakorlati szempontból egységesen irányítsa
- a katolikus leányok közös érdekeit minden téren egységes fellépés által képviselje és érvényesítse
- a Magyarországi Katolikus Nőegyesületek Országos Szövetségével való együttműködés révén összeköttetést létesítsen a külföld hasonló szövetségeivel.

A cél elérésére:

- a központ irodát tart fenn
- előadásokat, gyűléseket, tanfolyamokat tart
- kiállításokat, vásárokat, gyűjtéseket rendez
- helyi csoportokat létesít a központban és egyházközségenként
- összeköttetést létesít a meglevő leányegyesületekkel önállóságuk teljes épségben tartása mellett, támogatja őket a munkájukban, a leányokat érintő kérdésekről állandóan tájékoztatja őket előadások tartása és hivatalos lapja által
- központi szakosztályokat és bizottságokat létesít
- központi könyvtárat tart fenn²⁹

28 A Katolikus Tisztviselőnők és Női kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetsége Alapszabályai. Bp.: Stephaneum Nyomda R.T., 1909.

29 A Katolikus Leányok Országos Szövetsége Alapszabályai. Bp., 1931.

„A KLOSZ egyesíti magában azokat az iskolákat végzett, középosztálybeli leányokat, akik tartalmas életet akarnak élni, becsületesen felkészülni arra, hogy hivatásuk magaslatán álló feleségek és anyák legyenek, vagy arra, hogy mint orvosnők, tanárnők, tisztviselők és egyáltalán minden pályán: felelősségtudattal dolgozó, teljes értékű emberek legyenek, és akik hivatást látnak az apostolkodásban, hogy általuk is szebb és jobb legyen a világ.”³⁰

A KLOSZ jelöltjei, tagjai, gyökérmunkásai³¹ részére évenként néhány tanulmányi napot rendez, amelyet a résztvevők előadások hallgatásával, elmélkedéssel, tanácskozással töltenek el.

A KLOSZ tagjai csoportokban (klubokban) dolgoznak lelki-szellemi továbbfejlesztésükön. Ennek eszközei:

- a munkaterv szerinti előadásokon való részvétel
- a közös munkába való aktív bekapcsolódás
- tudatos törekvés annak a szellemnek az elsajátítására, amely le van fektetve törvényeikben

A KLOSZ tagjai katolikus atmoszférát akarnak teremteni a világi életben, bele akarják építeni a természetfelettit a természetes életbe:

- esti és reggeli imájukat térden állva végzik otthon, a családban közösen imádkoznak
- a feszület fő helyre kerül a családi otthonban
- a jászolban fekvő Jézuska-szobrot teszik a karácsonyi asztal központjává

Csoportjai száma, amelyek mindegyike 20–60 tagot számlál, összesen 76, amelyek közül 28 a főváros területén működik, a többi pedig a vidéki városokban. Nagyobb vidéki városokban több csoport is működik. Jelentősek az adventi konferenciák és a szerdai összejövetelek, melyeken szórakoztató előadásokon kívül fölváltva voltak irodalmi, művészeti és szociális előadások. A Szövetség csak érettségizett leányokat vesz fel tagjai sorába, két régebbi tag ajánlására és 3 hónapi próbaidőre, kivételesen azonban elegendőnek tartja a 4 középiskolai végzettséget is. A Központ havonta munkafüzetet bocsát ki a vezetők munkájának megkönnyítése céljából, 1941-től pedig évenként naptárt is ad ki.

Szent Margit Kör

Az egyetemi hallgatónők iránt régen érdeklődött már Pálffy grófnő. A szép virágzásnak indult *Szent Margit Kör* már létesítésekor megnyerte rokonszenvét, pártolta, támogatta a nehéz megalakulás éveiben. A Szent Margit Kör szellemi kezdeményezője 1906-ban Hantos Ferenc, akkori leánygimnáziumi hittanár volt, aki tanítványainak azt tanácsolta, hogy amikor az egyetemre kerülnek, tömörüljenek, hogy keresztény katolikus szellemben is megerősödve haladjanak tudományos pályájukon. Két egyetemi hallgatónő az egyetemen gyűjtötte össze a tagokat, a harmadik kezdeményező pedig, aki még gimnazista volt, felkereste Farkas Edithet, s az ő elnöksége alatt 1907. január 31-én már húsz tag tarthatta meg az alakuló ülést, s ugyanakkor megválasztották védnökké gróf Pálffy Pálnét és Prohászka püspököt.³² Céljuk volt előadások és összejövete-

30 Leánynaptár 1941.

31 Gyökérmunkások azok, akik nemcsak élvezői, hanem munkásai és irányítói a KLOSZ-nak.

32 ZICHY 1915. 12.

lek által katolikus szellemben összetartani az egyetemi nőhallgatókat. A nővédő egyesületi szoros kapcsolatot csak 1913-ban lazította meg egy közgyűlési határozat. Bár más kezek alkották meg a Collegium Marianumot, az mégis gróf Pálffy Pálné szellemének köréhez tartozott.

Katolikus Dolgozó Leányok és Nők Országos Szövetsége (Kialakulása és tevékenysége)

Korányi Sarolta (1868–1935) pedagógiai munkája mellett az Országos Katolikus Nővédő Egyesület alelnökeként szociális-karitatív kérdések megoldásának szentelte életét. Figyelemmel kísérve fiatalok védencei sorsát, látta, hogy a munkáslányok és munkásnők érdekeinek védelmét már nem lehet karitatív keretek között megoldani, ide másfajta szervezet kell. A szervezés megkönnyítésére a Nővédő minden 16 év feletti pártfogoltját átadta a meginduló Katolikus Munkásnők Egyesületének. Korányi Sarolta már 1908-ban keresett magának munkatársat, akit a fiatal Slachta Margitban vélt megtalálni. Slachta akkor a győri polgári iskola tanárnője és a Nővédő patronessze volt. Ő is elvégezte a németországi munkásnőitkári tanfolyamot, és visszatérve ott hagyta a pedagógusi pályát, hogy Korányi Sarolta mellett dolgozzon. Hamarosan azonban Slachta Margit életútja másfelé kanyarodott, megismerve Farkas Edith tervezetét a megalapítandó Szociális Missziótársulatról, ezt érezvén hivatásának, odacsatlakozott. Korányi Sarolta nem csüggedt, 1911-ben megnyerte munkatársaknak a Kriegs-An testvéreket és megkezdtek a munkát. Kriegs-An Emil és Mella³³ járták a főváros kerületeit ... és az országot, s fáradhatatlan apostolai voltak a katolikus munkásnőügynek. Korányi Sarolta akkor már gyógyíthatatlan beteg volt, idegbénulásban szenvedett. Ennek ellenére megalkotta a szervezet alapszabályát. 1906-ban készült el a Vezérkönyv a Katolikus Munkásnő Egyesületek vezetői számára. A Vezérkönyv két részből állt:

- A) Elméleti bevezetés. Ebben tárgyalja a munkásnőkérdést: valós képet ad a munkáslány és a munkásasszony gyötrelmes életéről, és végül az orvoslás útjáról.
- B) Részben a szervezésről, a munkásnő egyesület megalapításáról, az egyesület nevelő munkájáról...

Az 1919-es Tanácsköztársaság az elsők közt zúzta szét a katolikus munkásnő szervezeteket. Korányi Sarolta egészségi állapota nem tette lehetővé, hogy újrakezdjen. Munkatársai is új feladatokat kaptak. Egy-egy munkásnő egyesület, mint az újpesti, az angyalföldi, a józsefvárosi fennmaradt. Ezek csatlakoztak az 1931-ben, a Szociális Testvérek Társasága által megindított munkásnőmozgalomhoz.

Korányi Sarolta még látta vetésének szárba szökkenését, átadta tapasztalatait a fiatal szervezőnek és 1935-ben itthagytta a földi világot. Slachta Margit,³⁴ Rónai Paula testvért bízta meg a szervezés vezetésével, és két fiatal tagot, Palágyi Natáliát és Jolsvai (Köstler) Hedviget adta neki segítségül. Korányi Saroltához jártak tanulni, eligazítást kérni. Dr. Leisen Erzsébet, Holló Rózsi és még többen csatlakoztak hozzájuk. A munkásnőket képviselték a Magyar Leányok Katolikus Akciójában és a Katolikus Nőszövetségben. Érdekvédelem tekintetében együttműködtek a Keresztény Szocialista

33 Kriegs-An Mella előzőleg már dolgozott, mint patroness az Országos Katolikus Nővédő Egyesületben (1908)

34 Slachta Margit (1884–1974) 1923-ban megalapította a Szociális Testvérek Társaságát.

Szervezettel, a Hivatásszervezettel. Szorosan összedolgoztak és sokat tanultak a J. O. C. F.-től (Jeunesse Ouvrière Chrétienne Feminine). A szervezést az iparostanonc iskolában kezdték el,³⁵ ahol a fiatalok, bár lelkesedtek az eszméért, a név – munkásnő – visszatetszést keltett. Olyan nevet kellett találni a mozgalomnak, amelyet elfogadnak a kor leányai, akár gyárban, akár iparban, akár boltban dolgoznak. Így indult el a Katolikus Dolgozó Leányok Egyesülete, 1933-ban pedig belügyminiszteri engedéllyel megalakították a Katolikus Dolgozó Leányok Országos Szövetségét, majd 1934-ben a Katolikus Dolgozó Leányok és Nők Országos Szövetségét.

Az 1940-ben jóváhagyott módosított alapszabályuk kimondja, a szövetség célja a gyárakban, kézműiparban és a kereskedelembe dolgozó nők katolikus egyesületeinek autonómiájuk fenntartása mellett való egyesítése, valláserkölcsei, szakmabeli és gazdasági érdekek előmozdítására és egységes képviselésére. A Szövetség két szakosztályra oszlik: A Katolikus Dolgozó Nők (DN) és Katolikus Dolgozó Leányok (DL) szervezetére, melyeknek legfőbb vezetősége közös, egyébként mindkét ágának saját ügyvitele van.³⁶

A mozgalom a dolgozó leányban és nőben mindig az egész embert, a lelket és a testet, földi és örök rendeltetését, a családi és szakmai hivatást tartotta szem előtt és ezért akciói, munkája az élet egész körére, sőt a dolgozó családok egészségére is kiterjedt. A mozgalmat csak apostoli lelkű, jól képzett, lelkiileg elmélyült vezetők és tagok tudják fenntartani és tovább építeni, ezért az első évek óta újra és újra megrendezte a Szövetség heti összejöveteleit, vezetőképző tanfolyamait és tanulmányi napjait. Az előadások tervszerűen összeállított elgondolás nyomán kapcsolódtak egymásba. Evégből a központ kéthónaponként kiadja a Vezetők Mappáját (1943-ig: 20 egyhetes tanfolyam 1500 hallgatóval, háromnapos tanfolyamok 1400 hallgatóval). Példaként álljon előttünk egy csoport-összejövetel a Vezetők Mappája alapján: „Az összejöveteleken a vezető lehetőleg pontosan jelenik meg ... 20 perc várakozási időt engedélyeztünk, ezt az időt magánbeszélgetésre fordítjuk, hogy a többeket érintő kérdéseket a jelenlévők észrevétlen bevonásával tárgyaljuk meg. Feltétlenül érdeklődünk a munkahely, munkaidő, bér, munkaadó stb. iránt olyan értelemben, hogy a leányok inkább személyük iránt megnyilvánuló érdeklődésnek tekintsek. A gyülekezési idő leteltével imádkozunk. Ima után tornászunk. Az első összejövetelen megmagyarazzuk a testmozgás jelentőségét és fontosságát, megérdeklődjük a leányok foglalkozását, és ehhez mérten állítjuk össze a gyakorlatokat, melyek azt szolgálják, hogy a napi egyoldalú munkában igénybevett izmokat ellenkező mozgással felszabadítsuk és megmentjük a deformálódástól, ill. a használaton kívül helyezett izomzatot az elernyedéstől. Varrónőekkel pl. mellkasfeszítő, derékegyenesítő stb. gyakorlatok, kötő- és szövőnőkkel, általában álló foglalkozásaikkal nagyon sok guggoló és csípőhajlító gyakorlatokat végeztessünk.”³⁷ Torna után az összejövetel komoly tárgyú előadását tartották meg. Erre nézve minden évben kidolgozták havi bontásban a megtárgyalandó anyagot, etikai, vallási, politikai, gazdasági témában. Az előadás nem tarthatott 20 percnél tovább. A komoly előadás után a hivata-

35 Az iparostanoncnak heti néhány órában elméleti képzést is kellett kapniuk.

36 *A Katolikus Dolgozó Nők és Leányok Országos Szövetségének Alapszabályai*. Bp.: Szent Imre Nyomda, 1940. 2.

37 MONA ILONA: *A magyar katolikus munkásnőmozgalom története (1897–1952)*. In: Ministerio. *Nemzetközi történész konferencia előadásai 1995. május 24–26*. Szerk. BÁRDOS ISTVÁN–BEKE MARGIT. Esztergom, 1998. 180.

los ügyek, majd könnyű, érdekes előadás következhetett a divatról, kozmetikáról, jó modorról, szép étkezésről stb. Ezután jöhetett a próba, ha valami rendezés alatt állt, vagy ha ez nem volt, akkor játék. A gyűlést az induló éleklésével zárták.

Küzdöttek a vasárnap megszenteléséért, a káromkodás megszüntetéséért. Országos mozgalommá fejlesztették a nagypénteki egy perces munkaszünetet. Idővel már egész gyárak, sőt Budapesten polgármesteri rendeletre a közlekedés is leállt nagypénteken du. 3 órákor. Az egész év folyamán, de főleg adventben és nagyböjten lelki napokat és lelkigyakorlatokat tartottak. A heti csoportélet menete a következő volt: ima, előadás (hetenként váltakozva munkásélet, munkásproblémák, kulturális, szórakoztató, valamint világnézeti eligazítások), közös játék, mozgalmi hírek. Imával zárult. A mozgalom nem állt meg a szellemi-lelki szükségleteknél. A tagok gyakorlati nehézségei: munkahely, munkaegészségügyi, valamint lakásproblémák. Katolikus orvosnők 5 helyen tartottak ingyen rendelőt, minden problémával bizalommal mehettek oda. A fővárosban és vidéken DLN otthonokat alapítottak. A tízéves évfordulójáig (1943) szakmai-szociális téren a Mozgalom a következőket valósította meg:

- 350 szakcikk jelent meg a Dolgozó Nő-ben és az Én naptárom-ban (ez 1938-tól jelent meg kb. 3000 példányban)
- 100 szociális nagygyűlést rendezett, vagy ilyeneken vett részt
- 400 memorandumot nyújtott be különböző hatóságokhoz (pl. a nőpostások megfelelő meleg ruházataért)
- 5 nyilvános szakmai ankétot rendezett
- 3 kérdőívet bocsátott ki 1000–1000 adatszolgáltató bevonásával
- 2000 állást közvetített
- 3000 lakásügyben segített és egy sztrájkot szervezett
- 40.000 pengő értékben eszközölt közös jutányos beszerzéseket (egyenruha, egyen sapka, jelvény, majd a háborús időben élelmiszer is)
- vándor menyasszonyi ruhával, fátýollal és vándor csecsemőkelengye kosárral segítette az ifjú házasságokat³⁸

1936-tól kezdve minden év legnagyobb eseményének számított a Szent József díszgyűlés. 1941-ben már a Pesti Vigadó nagytermében, 1942-től pedig már megtöltötték az akkori főváros legnagyobb termét, a mai Erkel Színház (akkor Magyar Művelődés Házát).

A Szövetség kezében hatékony eszköznek bizonyul a *Dolgozó Nő* c. havilap³⁹ és az évenként rendezett gyűlések, melyeket az ország nagyobb városaiban tartottak. Mindezek keretében igyekeztek orvosolni az egyes üzemekben tapasztalható visszaéléseket és ugyanakkor küzdöttek az újabb és jobb munkástörvényekért. Kiadványai: *Az én naptárom*, *Nehéz munkában egészséges táplálkozás*, *Szívárvány* c. színmű, *Eszter és társai* c. kisregény. Előadások, kurzusok, ünnepi beszédek sokasága (Győr, Szeged, Szombathely stb.), főleg Rónai Paula, Köstler Hedvig és Palágyi Natália részvételével. Kirándulás Esztergomba (580 leány) Palágyi Natália vezetésével, zárandoklat Pannonhalmára Rónai Paula szervezésében, adventi délutánok tartása a szegedi állami dohánygyár

38 JOLISVAI HEDVIG – MONA ILONA: *A Katolikus Dolgozó Nők és Leányok Országos Szövetsége: A DN és DL*. In: *Félbemaradt reformkor*. Róma, 1990. 108.

39 *Dolgozó Nő*. Szerk. RÓNAI PAULA 1935–1944. Előzménye: *Dolgozó Leány*. 1933–1934. Szerk. RÓNAI PAULA.

munkásnői számára, tagtoborzók jelzik a mozgalom lendületét, erejét. Palágyi Natália tanmenetet dolgozott ki, amely lehetőséget nyújtott arra, hogy minden hittanóra végén 5 perces előadásban ismertessék a dolgozó leány mozgalmat. 1939-ben megnyílt az első magyar katolikus munkásnő üdülő Korányi Sarolta hagyatékából, a „Sarolta üdülő”, Balaton-Jankovich telepen. Ezt követte Erdélyben Görgényszentimre, majd Bácskában a Palics és fent északon Hollóstető. Ezeken a helyeken a mozgalom tagjai önköltségi áron üdülhettek.

1941-ben a mozgalmat elindító Rónai Paula lemondott a központi vezetésről, Salkaházi Sára testvér (9. kép) vette át tőle a feladatot.

Azonnal megkezdte a Sarolta üdülő kibővítését. Az első magyar munkásnő főiskolát tervezte ide. A történelem azonban másképp döntött. Mire 1944-re felépült, megtörtént Magyarország megszállása. Így a Sarolta üdülőt üldözött kisgyermekes anyák és szülő nélküli gyermekek népesítették be. 1944. október végén vette a Szövetség saját kezelésébe a Bokréta u. 3. alatti házat. Maga a központi vezető, Salkaházi Sára testvér vette kezébe az otthon ügyeit. Ide is befogadott kb. 20–30 üldözöttet. Feljelentés alapján 1944. december 27-én nyilasok jöttek, és Sára testvért, Bernovits Vilma hitoktatót és négy menekítettet elvittek. Valamennyiüket kivégezték a Duna-parton, feltehetően a mai Matróz csárda közelében. A mozgalom még egy vértanúval dicsekedhet: Bódi Magdi 24 éves fűzfőgyártelepi dolgozó leánnyal. 1946. júliusában a Katolikus Dolgozó Leányok és Nők Országos Szövetségét a fasiszta egyesületek közé sorolták és betiltották.⁴⁰ A csoportok ezután mint az Actio Catholica Dolgozók Nagyasszonya Csoportjai működtek. A Sarolta üdülő 1947–1952-ig mint Veszprém egyházmegyei Szent Sarolta Lelki Gyakorlatos Ház működött, melyet a mozgalom tagjai továbbra is igénybe vettek üdülésre, önképzésre, lelki elmélyülésre. Igazi jelentősége 1950 után bontakozott ki, amikor az egyetlen lehetősége volt a szétszórta magyar szervezeteknek, hogy találkozzanak és lelkigyakorlaton vehessenek részt.

Katolikus Lánykörök Szövetsége (KALÁSZ)

Az 1920-as és 30-as években a magyar értelmiségből többek figyelme a falu felé irányult. Céljuk kettős volt: egyrészt a még fellelhető hagyományokat összegyűjteni, másrészt elősegíteni a parasztság felemelkedését. 1934-ben a Katolikus Nőszövetség a falusi leányifjúsági csoportok számára vezetőképző tanfolyamot hirdetett Pécelen. Akkor még mindössze néhány lelkes tanítónő gyűlt össze, de amikor 1935-ben újból meghirdették a tanfolyamot, az érdeklődés sokkal nagyobb volt. Részt vett rajta Luczenbacher Rita⁴¹ (10. kép) mint hallgató, Stettner Andrea⁴² mint előadó, akit az elnökösszony, Zichy Ráfáelné hívott meg.

40 Új Ember, 1946. augusztus 4.

41 Luczenbacher Rita 1910. február 8-án született Pettenden, földbirtokos családból. Középiskolai tanulmányait a budapesti Sacré Coeur-ben végezte, majd nyelvszakos tanárnak készült, tanulmányait a KALÁSZ megindulása miatt nem fejezte be. 1950-től ápolónőként, majd háztartási alkalmazottként, végül sekrestyésként dolgozott. Utolsó éveit a XXIII. János Szeretetotthonban töltötte 1986-ban bekövetkezett haláláig.

42 Stettner Andrea 1905. január 15-én született Székelyhídon (Bihar megye) A nagykarolyi piarista gimnáziumban érettségizett, majd Budapesten kereskedelmi főiskolát végzett. Erdélyben az Erdélyi Ka-

Ekkor alakult ki kettőjükben a terv, hogy el kell kezdeni – egyelőre Nőszövetség keretében – a katolikus falusi leányok tanítását, nevelését. Megfogalmazódott a mindvégig megtartott célkitűzés: hitükben erős, erkölcsükben tiszta, nemzeti érzésükben öntudatos és gazdaságilag képzett családanyákat nevelni a falu fiatal leányaiból. 1935. augusztusában a II. ker. Jurányi u. 9. alatt megnyitották a **Katolikus Nőszövetség Faluszervező Irodáját**. Decemberben már napvilágot látott az első sokszorosított körlevél, a lánykörü vezetőik számára készült Tarisznya. A szervező munka a székesfehérvári egyházmegyében indult meg Shvoy Lajos püspök engedélyével 1936. január 19-én Martonvásáron. Velük egy időben elkezdte alföldi szervező munkáját Illésy Mária⁴³ is. 1935. decemberétől havonta jelentették meg a Tarisznyát, színvonalas anyagot adva a vasárnapi lánykörü foglalkozásokhoz. 1936. június 21-én megrendezték az első Lánynapot Székesfehérvárott. Még ugyanezen a nyáron lelkigyakorlattal egybekötött vezetőképző tanfolyam volt ugyancsak Székesfehérvárott, de a résztvevők az ország legkülönbözőbb vidékeiről jöttek. Ezen a tanfolyamon alakult meg a vezetői gárda, amely a mozgalmat az egész országban elterjesztette.⁴⁴ Luczenbacher Rita házat vásárolt a XII. Pagony u. 8. alatt, a központ ide tette át székhelyét, és mindvégig itt is maradt. Otthont adott a munkával ismerkedni akaró vezetőknek, az átutazó szervezőknek, végezte az irányítással együtt járó adminisztrációt és szerkesztette a kiadványokat.

1936. novemberében az Actio Catholica igazgatója felkérte a központot, hogy vállalja országosan a falusi lányok szervezését és irányítását. 1938-ban az Eucharisztikus Kongresszuson mutatkozott be legelőször a mozgalom a nagy nyilvánosság előtt. Szükségessé vált, hogy mint önálló szervezet dolgozzék tovább, külön alapszabállyal, ügyrenddel. A Katolikus Nőszövetség Faluszervező Irodája helyett felvette a Katolikus Lánykörök Szövetsége – a KALÁSZ – nevet, s az alapszabályt először a Hercegszentszék, majd a belügyminiszter 1940-ben jóváhagyta, miután a Szövetség 1939. február 12-én tartott alakuló közgyűlésén kimondta önállóságát.

Magyarországon a két világháború között jónéhány ifjúsági mozgalom létezett, de mind budapesti központi szervezésben működött és általában egy-egy szerzetesrend irányításával. Egyedül a KALÁSZ-munka volt ezektől független, és ugyanakkor decentralizált. A KALÁSZ egyházmegyénként szerveződött, olyan titkár vezetésével, aki annak a földnek a szülőtte volt. A titkár egyaránt volt a KALÁSZ-központ munkatársa és az egyházmegyei hivatalé. Az egyházmegyei titkárokat a központ előterjesztésére a megyéspüspök nevezte ki. Feladatuk volt az egyházmegyei lányköreinek szervezése, látogatása, levelezéssel történő irányítása, egyházmegyei és esperes-kerületi lánynapok, lelkigyakorlatok, tanfolyamok szervezése.⁴⁵ Az egyházmegyei titkárok mellett az Egyház irányító és ellenőrző szerepét gyakorolták az egyházmegyei lelkiigazgatók, akiket a központ felkérése alapján szintén a megyéspüspökök neveztek ki. A helyi lánykörü vezető

---

tolikus Nőszövetség munkatársaként működött. 1933-ban jött Magyarországra. 1935-től Luczenbacher Rita segítőitársaként vett részt a KALÁSZ alapításában és központi vezetésében. 1950-től különböző adminisztratív munkaköröket töltött be, húsz éven át üzemvezető volt. Élete végén a XXIII. János Szeretetotthon lakója.

43 Illésy Mária 1908. június 17-én Mezőtúron született. Magyar-francia középiskolai tanári oklevelet szerzett. Mindjárt a meginduláskor bekapcsolódott a KALÁSZ munkájába mint az Alföld fáradszátlan apostola. 1965. február 4-én halt meg.

44 SZÉKELY ANDREA: *Katolikus Lánykörök Szövetsége: a KALÁSZ*. In: *Katolikus Szemle* 1989/1. 46.

45 Uo. 47.

megbízása a plébános ajánlására történt. A KALÁSZ szervezete tehát teljesen megfelelt a magyar katolikus Egyház szervezetének, annak hierarchiájára épült. A KALÁSZ-nak a szerzetesrendek többségével jó kapcsolata volt, így a női rendek tagjai sok-sok egyházközségben vezettek lánykört és rendszeresen részt vettek a vezetőképző tanfolyamokon. Számtalan előadást, lelkigyakorlatot vezettek a KALÁSZ-ban a pannonhalmi bencések (főleg Békés Gellért, Blazovich Jákó), de a mozgalom soha nem került függő helyzetbe egyik szerzetesrendtől sem.

A lánykörbe jelentkezők először jelöltként jártak a gyűlésekre, majd próbaidő után ünnepélyes tagfelvételen lettek a KALÁSZ tagjai. A KALÁSZ-ban nem volt tagdíj. A szegény lányok nem tudták volna megfizetni, a jobb módú parasztszaladokban nem áldoztak ilyen kiadásra. A lánykörnek azonban volt bizonyos bevétele pl. műsoros estekből. A legtöbb lánykör – nem kötelezően – segítette anyagiakkal a KALÁSZ-központot, amely csaknem egész működése alatt gondokkal küzdött.⁴⁶ Az indulótoke elfogyott, s a központ önellátó lett: kiadványaiból tartotta fenn magát. Időnként kapott jólelkű adományokat is magánosoktól és intézményektől. A felajánlott állami dotációt azonban soha nem fogadta el, hogy megőrizze függetlenségét. A KALÁSZ munkája igen sikeres volt. Ennek titkát így foglalhatjuk össze:

- Az Egyház hűséges gyermeke volt, tagjait tudatosan és tervszerűen nevelte a lelki életre, de nem csupán vallásos nevelést adott, a lányok egész személyiségét nevelte.
- A magyarság hivatását abban látta, hogy a tiszta kereszténységet fenntartsa Kelet és Nyugat között. Ilyen alapon nevelte lányait tevékeny hazaszeretetre.
- Összegyűjtötte, felélesztette a magyar falu legjobb hagyományait, ugyanakkor harcolt a helytelen nézetek, hagyományok ellen.
- A vezetők nem „lehajoltak” a lányokhoz, hanem testvérként irányították, nevelték őket.
- Felismerte annak szükségességét, hogy a falu lányait nevelni kell, műveltségüket emelni, tudatosítva bennük a női hivatás szépségét, fontosságát.
- Nem forradalmi eszmékre nevelt, hanem oktató-nevelő munkájával segítette a falu lányait, asszonyait, hogy családjuknak jobb életkörülményeket teremtsenek.⁴⁷
- Abban az időben, amikor a falusi lányok számára szinte semmi szórakozási lehetőség nem volt, vasárnap délután összegyűjtötte őket, hogy az időt kellemesen és hasznosan töltsék.

A KALÁSZ hangsúlyosan vallásos egyesület volt. A vallási öntudat hiányát minden módon igyekezett pótolni. Így az akkoriban kibontakozó liturgikus mozgalom szellemében megtanította a lányokat a szentmisén való aktív részvételre, és gyakori szentáldozásra szoktatta. Kezükbe adta a szentmise állandó részeit tartalmazó füzetet, amelyben az Egyház reggeli és esti szolozsmájának részletei is benne voltak; ezeket lelkigyakorlatok, tanfolyamok alkalmával hangosan együtt imádkozták. Tanácsolta a misszálé használatát. Nagy gondot fordított arra, hogy a lányok szépen és szívesen énekeljenek. Oroszlánrésze volt a *Szent vagy Uram!* énekeskönyv elterjesztésében. Az iskolai hittankönyvekre épült az *Út, igazság, élet* c. könyv, kérdések és gondolatok a KALÁSZ Katekizmustanításához (Nemes János plébános munkája). A könyv alapján készültek fel a

---

46 Uo. 48.

47 Uo. 49.

lánykörök az évenként tartott katekizmusversenyekre. A Szűzanya iránti tiszteletet, gyengéd szeretetet is igyekezett a lányok szívébe csöpögtetni a KALÁSZ, valamint elmélyíteni a magyar szentek iránti tiszteletet, követésükre buzdítva őket. Nagy gondot fordítottak a lányok tudatos és tervszerű jellemnevelésére. Beszélgettek a követendő erényekről, a nők gyakori hibáiról, a hibák elleni küzdelem gyakorlatáról. A KALÁSZ-vezetők gondosan végezték a lányok felkészítését női hivatásuk betöltésére, amelyet így fogalmaztak meg: szolgáló szeretet. Ezt nem szűkítették le a családra, hanem kibővítették, beleértve a szerzetesnői hivatást, a tanítónők munkáját és a társadalom más területén dolgozókat. Természetesen legtöbbször a családban betöltött hivatással foglalkoztak, megvilágítva a nő szerepét a házasságban, az anyaságban. Nagy hangsúlyt kapott a lányok nevelésében az erkölcsi tisztaságnak a megőrzése.⁴⁸ A lánykori foglalkozásokon fontos helyett kapott a szerelem témaköre, a lányok egészségügyi felkészítése. A KALÁSZ munkájában jelentős volt a hazafias nevelés. Összegyűjtötték és elterjesztették a már-már kivesző hagyományokat, több kötetre való népdalt, népi táncokat tanítottak, népi játékokra oktatták a lányokat. Elterjesztették a különböző népi kézimunkákat, hánckészítő és egyéb háziipari tanfolyamokat szerveztek. A lánykori foglalkozásokon sok-sok népmesét hallottak a lányok. Bevezették őket a háztartási ismeretekbe. Minden tanfolyam háromnapos lelkigyakorlattal kezdődött. Fontos célkitűzése volt a KALÁSZ-nak, hogy minden lánykori tag lehetőleg évenként végezzen lelki gyakorlatot. Ezen túl különböző tanfolyamok egészítették ki a vasárnapi foglalkozásokat.⁴⁹ 1936. november 5-én nyílt meg Pettenden (Luczenbacher Rita birtokán) a Leányotthon, amely 3 hónapos bentlakásos tanfolyamokon 12–12 leányt készített fel családanyai, háziasszonyi hivatására. A pettendi Leányotthon csupán „gyermekszoba” volt: 1941-ben Bodajkon KALÁSZ Népfőiskola nyílt meg, ahol a 3 hónapos tanfolyamokon már 35–36 leány vehetett részt. Néhány év múlva megnyílt a második főiskola Szadán, Pest megyében. A lányok napirendjében az imádság, tanulás, gyakorlati munka éppen úgy szerepelt, mint a rendszeres pihenés és szórakozás. Nyáron a két népfőiskola a lánykori vezetők továbbképzését, esetleges pihenését szolgálta. A vezetők munkájának megkönnyítésére, az egyesületi élet állandó táplálására és a munka egységességének biztosítására a központ *Tarisznya* címen évenként nyolcszor, októbertől májusig havonta munkaanyag-gyűjteményt adott ki. Ez tartalmazott 4 előadásvázlatot a 4 vasárnapra, egyházi s világi éneket kottával, mesét, szaválásra alkalmas költeményeket, játék- és táncleírást, valamint kézimunkamintát. Bevezető körlevelét a KALÁSZ alapítója, Luczenbacher Rita írta, így tartva fenn a kapcsolatot az ország lánykori vezetőivel. Az ő üzeneteit az egyházmegyei titkárok hírei, üzenetei követték. A mozgalom Vezérkönyve tartalmazta a munkára vonatkozó alapvető tudnivalókat 4 fejezetben: a mozgalom, a vezető, a munka és a szórakozás cím alatt. *Vetésforgó* címmel kiadták a vezetők részére a három első *Tarisznya* évfolyam jellemképző előadásait.⁵⁰ A *Tulipántos Láda* a KALÁSZ lányok kedves képes folyóirata volt. Kéthetenként jelent meg, szeptembertől júniusig. Szórakoztatva tanította a lányokat, tartalmazott körleve-

48 Uo. 50.

49 A vasárnapi összejeveleteket lehetőleg a litánia után tartották. Minden vasárnap azért, hogy a falun oly sok bűnalkalmat rejtő vasárnapi szórakozástól elvonja a lányokat. Az összejevetel helyéül leggyakrabban valamelyik iskolaterem szolgált.

50 *Vezérkönyv katolikus falusi lánykörök vezetői számára*. Székesfehérvár, 1937. 27.

let, híreket a különböző lánykörökből, közölte a lányoknak a központba írt leveleit, es-
küvői híreket fényképekkel, lánycsoportok fényképeit, történeteket, meséket, verseket,
ételrecepteket, tréfákat, találós kérdéseket. Ugyancsak a KALÁSZ kiadásában jelent
meg dr. Sáfrán Györgyi *Üzenet* c. könyve, amely elbeszélések keretében a falusi lányok
erkölcsi kérdéseit dolgozta fel. „Süssünk-főzzünk” címmel szakácskönyvet is adott ki a
központ.⁵¹ Néhány színdarab egészítette ki a KALÁSZ kiadványok sorát. Foglalkozott
a központ szentképek, karácsonyi, húsvéti lapok és jelvényes levelezőlapok kiadásával.

A KALÁSZ-lánykörbe az iskolahagyott nagylányok jártak, általában 15–16 éves ko-
runktól addig, míg férjhez nem mentek. A Lánykör tagjai csak katolikusok lehettek, ven-
degként azonban másvallású lányok is eljöhettek.

A lányköri tagok tízparancsa mintegy summázata a KALÁSZ értékrendjének:

1. Szent vallásom törvényeit ismerem és megtartom.
2. Lelkiismeretesen végzem minden munkámat.
3. Ahol tudok, szolgálatkész szeretettel segítek.
4. Vezetőimnek szívesen és pontosan engedelmeskedem.
5. Egyszerűen viselkedem és őszintén beszélek.
6. Haragot soha, senkivel nem tartok.
7. Távollevőkről vagy jót, vagy semmit nem mondok.
8. A jónak, szépnek örülök, ha baj ér, nem panaszkodom.
9. A Lánykör javát és jó hírét, ha kell, áldozatok árán is szolgálom.
10. Vezetőm tudta és engedélye nélkül más egyesületbe nem lépek, ott még csak nem is
szerepelek.⁵²

A II. világháború után jelentkezett az az igény, hogy össze kell gyűjteni az ennél fia-
talabb leányokat is, a 12–14 éveseket. A megoldást nemcsak helyeselték, de sürgették a
szülők. A tanítónők ezt a plusz feladatot már nem mindenütt tudták vállalni, rábízták a
kislányokat a lánykör legértelmesebb, példás életet élő, s ehhez a munkához kedvet is
érző nagylányokra. Így alakult ki a KALÁSZ mozgalomban a kislányvezetők értékes ré-
tege. Lelkigyakorlattal egybekötött vezetői tanfolyamot szerveztek részükre, s
1947-ben létrehozták a kislányvezetőknek szánt folyóiratot is. Az iskolák államosítása-
kor a lányköröket vezető tanítónők állami státusba kerültek. Nem volt tehát vezetőjük a
lányköröknek. A stafétabotot a kislányvezetők vették át, akik még 2–3 éven át össze-
gyűjtötték házaknál lányköri társaikat is, a kicsinyeket is. 1946. nyarán a KALÁSZ
mozgalom működési engedélyét bevonták, a lányok azonban megvoltak és a vezetők is
kitartottak az iskolák államosításáig.

A MAGYAR KATOLIKUS NŐMOZGALMAK ORSZÁGOS KOORDINÁLÓ SZERVEZETE:
A MAGYAR KATOLIKUS NŐEGYESÜLETEK ORSZÁGOS SZÖVETSÉGE

1918-ban a forrongó hangulatok kivédésére a katolikus nőegyesületek összefogtak
és megalakították a **Magyar Katolikus Nőegyesületek Országos Szövetségét**. En-
nek keretében élt tovább az Országos Katolikus Nővédő Egyesületben kialakult intéz-

⁵¹ Uo. 28.

⁵² Uo. 45.

mények többsége. A Magyar Katolikus Nőegyesületek Országos Szövetsége mint a nőmozgalmak országos koordináló szervezete működött. A Szövetség célja:

- hogy az összes, már meglévő katolikus női szövetség, egyesület, társulat, testület, intézet és intézmény, egyházközségi női csoport közt teljes önállóságuk épségben tartása mellett állandó kapcsolatot, illetve olyan összekötő szervet létesítsen, mely a magyar katolikus női társadalmat összefogó, irányító és reprezentatív szerv;
- hogy a még katolikus nőegyesületbe nem tartozó katolikus nők tömörülését helyi egyesületek létesítésével elősegítse;
- hogy a Katolikus Női Ligák Nemzetközi Szövetségéhez való csatlakozása által a külföldi katolikus nőszövetségi csoportokkal az érintkezést keresse és a külföldi nemzetközi kongresszusokon Magyarország katolikus nőit képviselje⁵³, hivatalos lapja az „Asszonyok-Leányok”. A Szövetség a különböző irányú munkák tanulmányozása és elvégzése céljából bizottságokat állított be, melyek egyenlőképpen szolgálták az összes csatlakozott egyesület, intézmény és testület érdekeit.

Hitéleti bizottság

- összefogja a különböző hitéleti törekvéseket, kiadványok, előadások, lelkigyakorlatok, lelki napok, szentségimádások stb. segítségével mozdítja elő a hitélet elmélyítését⁵⁴

Leányvédelmi bizottság

- összefoglalja nyilvántartás szempontjából mindazon leányvédelemmel foglalkozó szervezeteket és intézményeket, amelyek a leányvédelmet intézményesen szolgálják
- szemmel tartja azokat a jelenségeket, amelyek a közerkölcsöt és különösen a leányifjúságot veszélyeztetik, ezek ellen társadalmi és törvényhozást előkészítő úton küzd⁵⁵
- a Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége otthonokat tart fenn cselédleányok, kenyérkereső nők és diákleányok számára
- otthonai vannak a DL-nek, a Katolikus Nővédőnek, a Katolikus Tisztviselőnők Budapesti Egyesületének, stb.
- nyaralótelepe van a Katolikus Tisztviselőnők Egyesületének és egy bérlete a KLOSZ-nak
- kapcsolatot tart fenn a Nemzetközi Katolikus Leányvédelmi Központtal

Ifjúsági bizottság

- figyelemmel kíséri és irányítja a katolikus leányifjúsági mozgalmakat és időről időre a Szövetségnek beszámol
- kapcsolatot tart fenn a Nemzetközi Katolikus Női Ligák Uniójának ifjúsági szakosztályával

---

53 *Magyar Katolikus Nőegyesületek Országos Szövetsége alapszabályai.* Budapest: Közlekedési Nyomda, 1931. 3.

54 Uo. 11.

55 Uo. 12.

Szociál-karitatív bizottság

- összeköttetést tart fenn különböző katolikus karitatív irányú egyesületekkel és időről időre olyan karitatív területeken dolgozik, ahol munkáját legszükségesebbnek érzi⁵⁶
- összefogja a Szövetségbe tartozó egyesületek karitatív munkáját
  - jótékony célú bazárok jövedelme
  - melegező szobák karácsonyának megrendezése
  - karitásnapok

Szociálpolitikai bizottság

- szolgálja a katolikus nők állampolgári nevelését cikkek, kurzusok stb. útján
- szociálpolitikai adatgyűjtést végez

Külügyi bizottság

- feladata, hogy összeköttetést tartson fenn a Katolikus Női Ligák Nemzetközi Uniójával, különböző külföldi katolikus egyesületekkel
- időnként tájékoztatja a külföldi sajtót

Szervező bizottság

- összeköttetést tart fenn és kapcsolatot létesít a már meglévő fővárosi és vidéki katolikus női szervezetek közt, szükség szerint új katolikus női egyesületeket szervez
- előadások, kurzusok stb. segítségével szolgálja az egyesületeket⁵⁷

Háztartási – Gazdasági bizottság

- a Bizottság főleg a Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetségének keretében fejti ki a működését
- elősegíti különféle elméleti és gyakorlati háztartási előadások, tanfolyamok beállítása által, kiállítások, bemutatók rendezésével úgy a városi, mint a falusi háziasszonyképzést, háztartások ésszerű beállítását és gazdasági megalapozását
- szorgalmazza a rendszeresített, háztartási szakképzést és különféle háztartási iskolák beállítását
- különböző háborús étel- és befőzési recepteket adtak ki és propagáltak. Ilyen receptkönyvet adott ki a DL is, a KALÁSZ szakácskönyvének több kiadása jelent meg.

Vidéki bizottság

- feladata a vidéki egyesületek összefogása és központi képvisellete

Pénzügyi bizottság

- a Szövetség gazdasági ügyeit intézi, anyagi eszközök megszervezéséről gondoskodik
- A Missziótársulat kivételével a katolikus nőegyesületek ennek a körébe tartoztak.⁵⁸

---

56 Uo. 12.

57 Uo. 12.

58 Uo. 13.

A szociális kérdés katolikus szellemű megoldásának megindítója XIII. Leó pápa „Rerum Novarum” kezdetű körlevele volt. Az enciklika befejező soraiban a nagy pápa ezt írja: „...megmutattuk..., hogy ennek az igen nehéz kérdésnek megoldásában kiknek és mily irányelvek szerint kell dolgozniuk. Mindenki lásson azonnal munkához, mert a baj folyton súlyosbodik, s gyógyítása még nehezebb lesz, mint amilyen ma...”

Ennek nyomán indul meg Magyarországon gróf Pálffy Pálné vezetésével a katolikus nővédelmi munka. Az özvegy grófnő a külföldi szociális-karitatív módszerek ismeretében megszervezte a „Katolikus Munkásnők Védőegyesületét” az Európában megismert patronázsok példájára. A patronázs először csak vasárnap délutáni foglalkozást jelentett kis uzsonnával, de megismerve a védencek életének nehézségeit, a grófnő igyekezett az egyesület tevékenységét ezek megoldására is kiterjeszteni. 1903-ban már Katolikus Nővédő Egyesület címmel adják közre Évkönyvüket, ebben már 5 szakosztály munkájáról számolnak be:

1. Munkásnőket védő egyesület
2. Védőegyesület elárúsítónőknek és üzleti alkalmazottaknak
3. Otthonok
4. Cselédek védő egyesület
5. Katolikus munkásnők egyesülete

1904-ben már ezek a tevékenységek tovább bővülnek, legfőképpen pedig megindul a patronázs munka a főváros után vidéken is. 1908-ban már Országos Katolikus Nővédő Egyesületként jelentkeznek, szervezeteik behálózják az egész történelmi Magyarország területét. A patronesszek törzsgárdáját értelmiségi nők képezték, közülük választotta ki munkatársának Farkas Edithet, aki rövidesen jelentős szerepet kapott a szervezet irányításában, majd a grófnő megbízásából bejárta az országot, hogy a patronázs gondolatának megnyerje az ország hölgyeit. Az Országos Katolikus Nővédő Egyesület több otthont is tartott fenn: munkásnőknek, üzleti és kereskedelmi alkalmazottaknak, egyetemi hallgatóknak, cselédeknek, gyermekeknek, fiatalkorú bűnös leányoknak, így az Egyesület tevékenysége az akkori egész nőtársadalmat érintette. Az Országos Katolikus Nővédő Egyesület egyik szerveként alakult meg 1908-ban a „Katolikus Nők Missziótársulata”, mely hamarosan felvette a Szociális Missziótársulat nevet. Elnöke Farkas Edith, alelnöke Slachta Margit volt. A Katolikus Nővédő sokirányú tevékenysége szolgált alapul több induló női szervezet számára. A Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége arra törekedett, hogy jó családanyák és jó háziasszonyok legyenek. Ezen belül működött a Szent Zita kör a cselédek elhelyezésének megsegítésére. A Katolikus Tisztviselőnők és Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetsége a foglalkozásbeli katolikus nők érdekeinek védelmét szervezte meg. Az egyetemre kerülő katolikus lányok szociális gondozásának gondolata hívta életre a Szent Margit Kört. A katolikus középosztály lányainak lelki nevelését tűzte ki célul a Katolikus Lányok Országos Szövetsége. Az 1923-ban megalakult Szociális Testvérek Társasága újjászervezte a Tanácsköztársaság alatt szétszórta katolikus munkásnőket Katolikus Dolgozó Leányok és Nők Országos Szövetsége néven. Az Országos Katolikus Nővédő Egyesület keretében már működtek a Fővárosi Katolikus Leánykörök. A falusi leányokat felkarolva újjáéledtek a Katolikus Lánykörök Szövetsége keretében.

Mindezek a szövetségek nem birtokolják a XX. sz. első felének oly sokfelé ható nőmozgalmi munkájának teljességét, de jelentőségükben és szerteágazó tevékenységük-

ben mégis reprezentálják azokat az irányokat, lehetőségeket, amelyek a kor katolikus megújulásához vezettek, s amelyek, bízom benne, hogy a mai körülmények között is segítséget nyújtanak az újjáalakulásban, szellemi és lelki felfrissülésben. Most, amikor annyira küszködünk a paphiánnyal, s az ellátatlan plébániák száma egyre nő, ezekhez hasonló civil szervezetek sokat segíthetnek, hogy az ellanyhult, elközömbösödött világi hívők vallásos öntudatát fölébressze, hitük és egyházuk érdekeinek védelmére mozgósítsa, közös összefogásra és munkára serkentse. Bízom abban, hogy korunk fogyasztói világában, ahol a pénz, az érvényesülés határozza meg egy ember értékét, e szövetségek elkötelezett vezetőinek, tagjainak önzetlen, segítőkész, másokért tenni akaró életét megismerve fiataljaink is visszanyerik a tiszta, igaz erkölcsi értékeket képviselő életbe vetett hitüket. Ebben a hitoktatók sokat segíthetnek nekik egyéni vagy csoportos formában elbeszélgetve (13–14 éves tanulókkal és gimnazistákkal) a szociális és karitatív munka nagy apostolairól, véleményüket is megkérdezve. A nagyobb egyesületekről meghívott előadókkal részletesebb előadásban az egyházközségekben is érdemes lenne előadásokat tartani, melyek után vitafórumon közös gondolkodásban lehetőség nyílna a régi példák alapján együtt keresni a mai lehetőségeket, s mindez a plébániaközösséget is előbbé, öntudatos, elkötelezett keresztényekké alakítaná.

MÁRIA SÁNDORFI

NATIONAL CATHOLIC WOMEN'S ASSOCIATION AND ITS MOVEMENTS IN HUNGARY IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

Owing to the memorandum of Pope Leo XIII entitled *Rerum Novarum* Catholic societies aiming at protecting and supporting women started to work. Countess Pálffy led the movement in Hungary. The widow countess following the model of the already operating European charity societies organized the Society of Catholic Workwomen. In 1899 they changed their name to Catholic Women's Association. In 1908 the society is referred to as National Catholic Women's Association, whose organizations webbed the territory of the whole country. The Mission Society of Catholic Women was founded as an organization of the National Catholic Women's Association. The former soon took the name Social Mission Society. Its chairwoman was Edith Farkas, its vice-chairwoman was Margit Slachta. The many-sided activity of the Catholic Women's Association served as example for several formulating women's societies. The members of the National Association of Catholic Housewives aimed at becoming caring mothers and good housewives. Within the frame of this association the Saint Zita Circle functioned in order to help the emplacement of maids in homes. The National Association of Catholic Clerkesses and Commercial Employees supported the interests of Catholic women who were employed. The Saint Margaret Circle aimed at helping Catholic girls entering university. The National Association of Catholic Girls provided spiritual guidance for girls in Catholic middle-class families. The Association of the Sisters of Charity collected and reunited Catholic workwomen scattered during the period of the Hungarian Soviet Republic and founded the National Association of Catholic Workwomen. Girls' Societies of the Capital City had already been operating within the framework of the National Catholic Women's Association. Supporting girls living in the countryside these circles revived in the framework of Catholic Girls' Societies. In 1918 the Catholic associations of women joined together and formed the National League of Hungarian Catholic Women's Associations. Most of the institutions previously operating in the National Catholic Women's Association worked further within the framework of this league.

1. Farkas Edith

2. Korányi Sarolta

3. Slachta Margit

4. Slachta Margit

5. A Bethánia-szeretetház kívülről

6. A Bethánia-szeretetház irodája
(Balra Csehál Anna Edith igazgatónő,
jobbra Slachta Margit titkárnő)

7. A Bethánia-szeretetház munkaterme

8. Stadler Frieda a KLOSZ országos igazgatója

9. Salkaházi Sára

10. Luczenbacher Rita

SZILÁRDFY ZOLTÁN

MARTYR CANDIDATUS

Római Szent Pongrác ikonográfiájához

Diocletianus császár nagy keresztényüldözése idején 1700 évvel ezelőtt egy tizen-négy éves ifjú bátran vallotta Krisztust Istenének, ezért kard általi halálra ítéltetett.

Az évforduló alkalmából az alábbiakban kívánom szórvány adatokkal teljesebbé tenni ikonográfiáját, s a több mint másfélezer év után is méltán övező tiszteletéről hírt adni.

Legendás szenvedéstörténete a 6-7. században alakult ki, mely szerint frígiai származású volt, aki árvasága miatt már kicsiny korában nagybátyjához, Déneshez került Rómába, ahol Marcellianus pápától vette föl a keresztséget.¹

A VIII. Orbán pápa idején Caesarius Baronius bíboros által összeállított *Martyrologium Romanum* május 12.-én, szentünk mennyei születésnapján felsorolva a Pongrácra vonatkozó forrásokat Dénes nevét is bejegyzí, aki unokaöccsét követve szintén vértanúságot szenvedett.²

Te Deum hálaadó himnusza még a 4. században született. Belőle származik írásom címe, amely a vértanúk *tündöklő seregére*, egyben mint az üdvösség *jelöltjeire* utal, akik a Bárány vérében mosták fehérre ruhájukat. A Titkos Jelenések könyvében olvassuk: *A győztest fehér ruhába öltöztetik.* (Jel. 3,5.) A keresztség fehér ruha ősegyházi jelentősége Janiculuson, a Via Aurelia mentén már Symmachus pápa (498-514) korában épült bazilikában tartották húsvét nyolcadán, Fehérvasárnap az ún. stációsliturgiát, amikor az újonnan megkereszteltek, mint Isten Bárányának zsenge báránykái, *agni novelli*, fehér köntösüket visszaadva, már saját ruhájukban jelentek meg Szent Pongrácnál. Ő vérével pecsételte meg keresztségi fogadását, s hiteles perdöntő eskü szentjeként méltán hangzott fel ajkukról a húsvéti himnusz:

Üljük körül fehérben a Bárány királyi asztalát.

Nagy Szent Gergely pápa (590-604) homiliát tartott itt, amit e hangzatos szavakkal fejez be:

*Ad martyris tumbam consistimus, qui ad coeleste regnum ex qua morte pervenerit, scimus.*³

1 Ribadineira, Pietro S. J.: FLOS SANCTORVM SEV VITAE ET RES GESTAE SANCTORVM EXPROBATIS [...] Coloniae Agrippinae MDCC. pag. 241-242.

2 MARTYROLOGIVM ROMANVM MDCXXXI. pag. 297-298.

3 Homilia 27. in Evang.

Gergely pápa Pongrác sírjánál bencés monostort alapított, hogy naponta biztosítsa *ad sanctissimum martyris corpus quotidie opus Dei peragerent – hogy naponta biztosítsa az istentiszteletet a legszentebb vértanúi test fölött.*⁴

Tours-i Gergely püspök gyermekeken véghezvitt csodákról és a hamis esküt tevők bűnhődéséről tudósít ebből a korból.⁵

I. Honorius pápa (625–638) a bazilikában elhelyezett epitáfiummal magasztalta az ifjú mártírt.

Az Octavilla matróna által a birtokán eltemetett Pongrác közelében mások is kívántak nyugodni, így alakult ki a Coemeterium S. Pancratii kicsiny katakombája, mely ma is látogatható. Már a kora középkorban a Via Aurelia-ról nevezett kaput Porta Sancti Pancrati-ra változtatták.

Ereklyéiből Nagy Szent Gergely kultusza nyomán Szent Benedek fiai részesedtek. Ők népszerűsítették Nyugaton a kis vértanút. Különösen az angol egyház megszervezésekor, amint Szent Béda Venerabilis értesít róla.⁶ Galliába is kerültek kisebb ereklyéi. A 8. századi germán térítés bencései is ápolták tiszteletét, melynek nyomai a művészet emlékei is föllelhetők.

Francesco Moderati 1703-ban alkotta kőszobrát Bernini oszlopcsarnoka tetejére a római Szent Péter téren.

Szent Pongrác attribútumai, ikonográfiai ismertetőjegyei a kard és a pálma, melyek már a 12. században a nevezetes hallbersadti miniatúrán láthatók, ahol alakját az életéből vett jelenetek keretezik.⁷ Hatszáz évvel későbbi rokokó változata az augsburgi szentképművészet kitűnő emléke gyűjteményemben a G. B. Göz által tervezett és a Klauber-testvéreknél kivitelezett rézmetszetű lap lovagi öltözetben ábrázolja a vértanút, akit feliratokkal ékes élet-mozzanatai dekoratív rokokó keretben öveznek. (1. kép) Szintén gyűjteményemben őrzöm egy ismeretlen grafikus még a 18. század elején készült festői mezzotinto szentképét. Ezen Szent Pongrác mellképét lefejezésének jelene-tével a római lovag stilizált vértje, pálma és rózsa szimbólumok keretezik. (2. kép) A színezetlen grafikán a vörös vércseppek idézik Szent Ciprián (258) karthágói vértanú püspök levelét: *Az Egyház most a mártírok véréből bíborpiros lett. Virágai közül nem hiányoznak sem a fehér liliomok, sem a piros rózsák. Induljon hát harcba mindegyikünk, mert nagyszerű mind a két dicsőség: nyerünk koszorút, vagy tetteinkkel hófehéret, vagy szenvedéseinkkel vérpirosat.*⁸

A Jézus Társaság szívügyének tekintette a Szűzanya-tisztelet ápolását a barokk évszázadok egész világon elterjedt Mária-kongregációiban. A lelki nevelés eszközei közé tartoztak az esztendő minden napjára nyomott rézmetszetű szentkép-sorozatok. Ilyenek szép számmal fennmaradtak a nagyszombati egyetem kiadványaiként is. Ezeken erénygyakorlat és imaszándék megjelölése mellett sokszor művészi ábrázolást látni, a hátoldalon pedig a szent életrajzát foglalták össze. (3–4 kép)

4 Epist. 18. lib. 3. registr.

5 De Gloria mart. cap. 39.

6 Hist. III. cap. 29.

7 Bibliotheca Sanctorum. X. Roma, 1980. 82–90. Vö. HUISMAN, A. Z.: *Die Verehrung der heilige Pankratius in West- und Mitteleuropa.* Haarlem, 1939.

8 Epist. 10., 5.

A történelmi Magyarországon csupán szórvány adatok maradtak Szent Pongrác kultuszáról, akit Közép-Európában, így hazánkban is a májusi fagyhullámok miatt a „fagyosszentek” közé soroltak.

A legszebb ikonográfiai emlékünknél 1516-ból való Czottmann Bertalan kassai patikárius fogadalmi képén. Itt a gyógyító-szentek egészen egyedi kompozícióján jobb kéz felől a Napbaöltözött Asszony lábánál látjuk a kard és pálma attribútumával fehérruhás derékképét, mely utal az ártatlanság és igazság fényében tündöklő ifjú vértanúra, akit a a fejfájások patrónusának tartottak. Hogy a kassai dóm e páratlan kincse magyar festő műve éppen a szentünk feje körüli glória „magyaros” névirata S. PONGRACIUS.⁹ (5. kép)

A felvidéki Magyarizsépen (Zemplén vm.) és Vámosbalogon (Gömör vm.) már a 14. sz-ban templomot emeltek tiszteletére.¹⁰

Gyulafehérvárott az Alsókápolna utcában még 1840-ben léthatók voltak a középkori Szent Pongrác-kápolna maradványai.¹¹

Kultuszának legjelentősebb helye a Fertő tó nyugati partján fekvő kisváros, Ruszt eredetileg Szent Pongrácnak szentelt ún. Halász-temploma, ahol a középkori épület-együttesből a Pongrác-kápolna főoltárának 17. századi fából készült festett barokk szobra hirdeti sok évszázados tiszteletét.¹²

Szent Pongrác kedves alakját a 19. század irodalmi romantikája is megörökítette Nicolaus Wiseman bíboros westmisteri érsek regénye, amely *Fabiola* néven vált népszerűvé. Az 1854-ben megjelent mű festői színekkel mutatja be a katakombák egyházát. A Szent István Társulatnál 1888-ban kiadott magyar nyelvű díszkötet illusztrációival még ma is élményt jelent az olvasónak.

Tiszteletének a már említett hazánktól nyugatra eső országokon kívül Prága Wysehrad nevű külvárosában áll ősi temploma. Az itt látható számos ezüst ereklyetartó-herma között bizonyára Szent Pongrác-ereklyét is őriznek.

Az itáliai Montechiaro városában élő kultusza van a frígiai lovag-mártírnak, akit rendezvényekkel ünnepelnek. Címerükbe heraldikai motívumként került bele Tiepolo-féle zászlós lovas képmása, amelyről már a 18. században G. Patrini rézmetszetű lapot készített. (6. kép)

Szent Pongrác töretlen kultuszát az Örök Városban nagy becsben tartott ereklyéi biztosították. Koponyacsontját magába foglaló 17. századi aranyozott ezüst hermáját bazilikájában látni. (7. kép) Kicsiny másolatát bronzból, Tamáska János kortárs szobrászművész számomra készítette el. Ugyanitt egészalakos, 20. századi ereklyetartó szobrát odahelyezték, ahol a hagyomány szerint lefejezték. (8. kép)

Olaszország szerte az egyházközségekbe szerveződött plébániai ifjúság eszményképét, égi pártfogóját tiszteli benne. Prokop Péter Rómában 1981-ben festett vérvörös tónusú Szent Pongrácát a veszprémi Gizella Királyné Múzeum őrzi. (9. kép)

Máig tartó egyéni kultuszom meghaladja a félévszázadot. Kapcsándi Zsigmond becses atya Pomázra került káplánnak. Ő szervezett be ministránsnak, s én a Szent

9 VIDA MÁRIA: *Az orvosi gyakorlat és a gyógyítószentek ikonográfiája a XIII–XIV. századi magyarországi falfestészetben.* Orvostörténeti Közlemények 87–88. (1979) 20–22. [20/a. jegyzet]

10 MEZŐ ANDRÁS: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon.* METEM, Bp., 2003. 388.

11 LESTYÁN FERENC: *Megszentelt kövek.* I. Gyulafehérvár, 2000. 181.

12 NÉMETH ADÉL: *Burgenland.* Bp., 1986. 68–70.

Pongrác-örs tagja lettem. Akkor ismertem meg hősi életáldozatát, ezért védőszentemnek választottam. Iparművész-grafikus édesanyám az ifjú mártír képmásába rejtett portrémát festette meg, háttérben a római bazilikával. (10. kép) Később R. Margreiter szentképe nyomán egy fára festett ikonnal is megajándékozott.¹³ (11. kép)

ZOLTÁN SZILÁRDFY

MARTYR CANDIDATUS
TO THE ICONOGRAPHY OF SAINT PANKRATIUS OF ROME

During the period of Christian persecution under the rule of Diocletianus 1700 years ago, on 12th May 304 the fourteen-year-old Pankratius was condemned to be beheaded in Rome owing to courageous profession of his faith. In the Catholic Church his devotion has lived ever since. Around AD 500 a church was built over his grave, where Pope Gregory the Great gave a homily on the young martyr. The Pope also founded a monastery near to the church in order to maintain the cult of the saint.

Among the so called station churches of Rome the cathedral devoted to Saint Pankratius had a significant function, since the newly baptized neophytes wearing white clothes gathered there remembering the patron of allegiance on the Sunday following Easter to celebrate a festival mass devoted to the ideal of baptism pledge. In Western Europe Benedictines spread his devotion already during the 7-8th century. In Central Europe due to the spring cooling taking place around his calendar feast, he is considered as an Ice Saint.

His iconographical attributes are the sword and the palm. In Renaissance and Baroque art his attire was that of Roman knights. In the territory of historical Hungary sparse data may be found concerning the cult of Saint Pankratius. Among these the votive picture offered by Bertalan Czottman, a pharmacist from Kassa (today Košice, Slovakia) from 1516 is worth mentioning. In this picture the saint is depicted as the patron of the headachy. In Ruszt, in Burgenland, the medieval, so-called Fishermen's-church is dedicated to Saint Pankratius. A 17th century sculpture depicting him stands on the altar of the church. Art graphics from the 18th century also came to Hungary. His cult was popularized by cardinal N. Wiseman, Archbishop of Westminster in his novel entitled *Fabiola* telling about early Christian times, including also Pankratius as a character. At present he is the patron of the ecclesiastic youth in Italy with the cathedral in Rome dedicated to him as a center, where also his relics are preserved.

---

13 Az MTV 1990. május 12-én Napraforgó c. műsorában adták le a Szent Pongrác tiszteletéről és művészi ábrázolásairól velem készített rövid dokumentumfilmet.

1. G. B. Göz - J. S. és J. B. Klauber: Szent Pongrác, életének és vértanúságának miniatűr jeleneteivel. 1760 k. Rézmetszet. A szerző gyűjteményében.

2. Ismeretlen grafikus: Szent Pongrác, lefejezésének jelenetével. 1730. k. mezzotinto.
A szerző gyűjteményében.

Der ein Sohn Gottes seyn will / soll den
 Lastern kein statt noch platz geben: sonder
 mit seinem Thun vnd Lassen seinen Adel also
 bewehren / daß er nit seinem Himmlischen
 Vatter ein Schand sey. S. Petr. Chrysol.
 Serm. 68.

Zucht vnd Ehrbarkeit.

Für die Kinder.

23.

3. Ismeretlen grafikus: Szent Pongrác bátor hitvallása. 1770. k.
 Rézmetszet. A szerző gyűjteményében.

S. Pancratius Martyr 12. Maj.

M. Scholastica

Gefährlicher ist die Welt/wann sie schmeich-
let/als wann sie wüthet: und ist mehr zu fliehen/
wann sie uns zur ihrer Lieb will bringen / als
wann sie sich feindselig machet. S. Aug.

Beständigkeit im guten Vorhaben.

Für die Christliche Jugend.

4. Ismeretlen grafikus: Szent Pongrác a vértanúság pálmájával. 1740. k. Rézmetszet.
A szerző gyűjteményében.

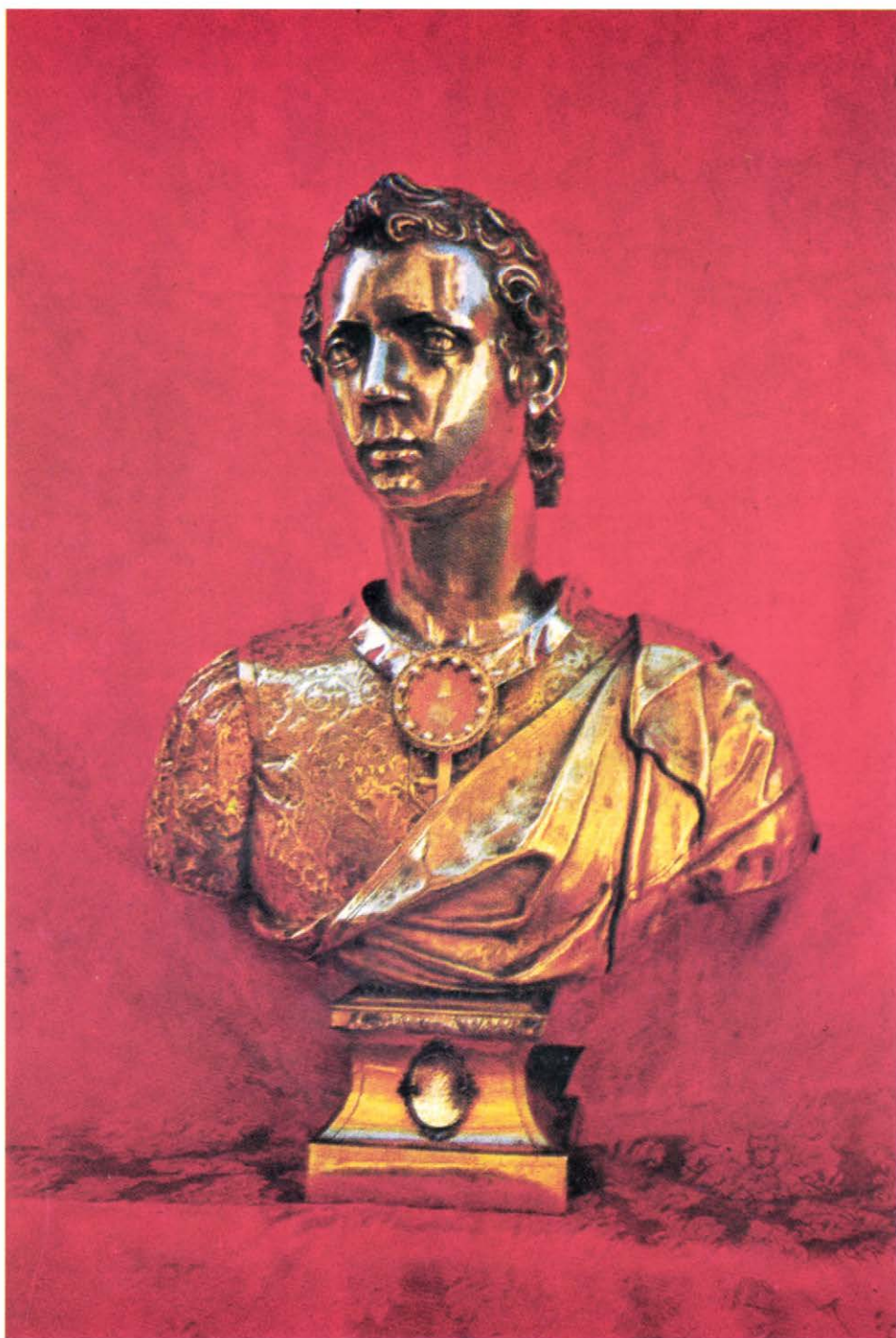
5. Felvidéki magyar festő: Szent Pongrác a fejfájósok patrónusa. Részlett Czottmann Bertalan fogadalmi képéről. 1516. Olaj, fa. Szent Erzsébet-székesegyház, Kassa.

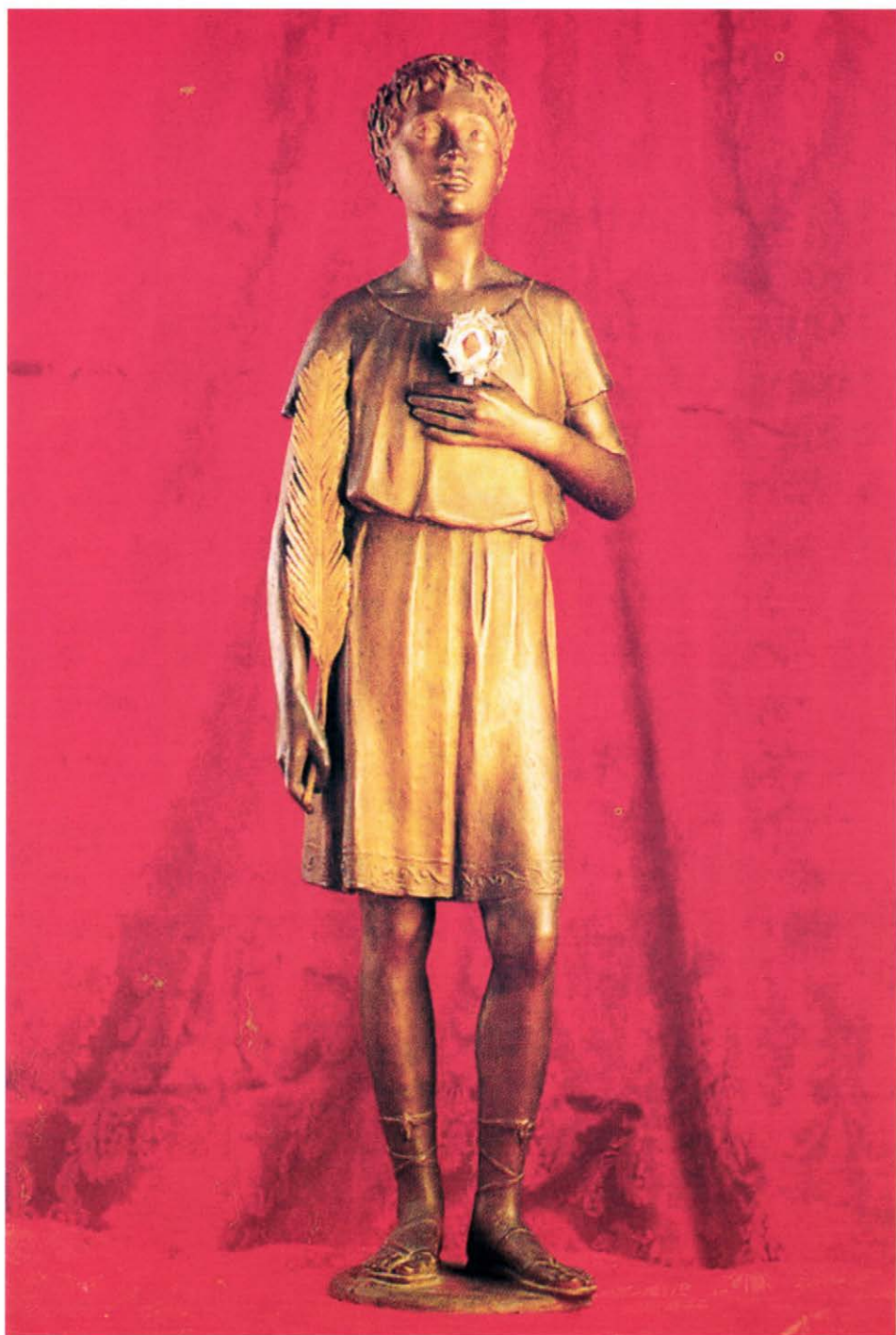
S. PANCRAZIO CAVALIER FRIGIO, MARTIRE.

6. G. Tiepolo – G. Patrini: Szent Pongrác mint római lovag. 1700. k.
 Rézmetszet. Museo Motechiaro, Montechiaro

7. Szent Pongrác életnagyságú aranyozott ezüst fejereklyetartó hermája. 1600. k.
Basilica San Pangrazio, Roma.

8. Ismeretlen szobrász: Szent Pongrác pálmával, mellén ereklyéje. 1960. k. Fém.
Basilica San Pangrazio, Roma.

9. Prokop Péter: Római Szent Pongrác. 1981.
Tempera, karton, Gizella Királyné Múzeum Veszprém

10. Szilárdfyne Szalai Margit: Szent Pongrác a hűségeskü példaképe. 1954.
Tollrajz, akvarell. A szerző gyűjteményében.

11. Szilárdfyne Szalai Margit: Szent Pongrác a keresztségi fogadás megtartásának mintaképe.
1967. Olaj, fa. A szerző gyűjteményében.

GALCSIK ZSOLT

AZ ORSZÁGOS PAPI BÉKEBIZOTTSÁG NÓGRÁD MEGYEI SZERVEZETÉNEK MEGALAKULÁSA (1951)

A magyar katolikus egyháznak az 1945–1989-ig terjedő időszakáról számos tanulmány, feldolgozás látott napvilágot napjainkig a kutatók tollából. Ezek különböző témaköröket dolgoztak fel országos és helyi szinteken, viszont számos megírásra váró esemény még „érintetlenül” pihen. Ezek közé tartozik a katolikus Országos Papi Békebizottság (OPB) és megyei szervezeteinek működéstörténete is. Az igaz, hogy az OPB működéséről, illetve a papi békemozgalomról jelentek meg kisebb-nagyobb munkák, mint pl. Orbán József Gyula tollából a „*Katolikus papok békemozgalma Magyarországon 1950–1956*” címmel, ami 1996-ban németül, majd 2001-ben magyarul is eljutott az olvasókhoz.¹ A külföldön élő szerző az általa hozzáférhető levéltári és könyvészeti forrásokat, valamint interjúk segítségével dolgozta fel az OPB működésének első szakaszát. Viszont még várat magára a folytatás elkészítése, a békebizottságok 1989-es megszűnéseig.

Említést kell tennem két olyan műről is, amit még a katolikus békebizottság jelentett meg 1970-ben és 1975-ben: Beresztóczy Miklós „*A katolikus békemozgalom húsz éve*”, valamint Bády Ferenc szerkesztésében a „*25 éves a katolikus papi békemozgalom*” címmel.² E két könyv a felhasznált források megjelölését mellőzte, szerzői többnyire a személyes emlékekre hagyatkoztak.

A felsorolt irodalmi források közül a megyei békebizottságok történetét legátfogóbban Orbán könyve ismerteti. Olvashatunk még adatokat a Bády Ferenc szerkesztette könyvben is a megyei szervezetekről – esetünkben Nógrád megyéről is –, de a leírt sorok kevésbé használhatók, inkább politikai nézetekről vall.

Az OPB Nógrád megyei szervezetének történetéről összefoglaló tanulmány még nem készült. Ennek okai között szerepelhet, hogy e papi békebizottság irattára „nem” lelhető fel, így nem áll rendelkezésünkre a közvetlen forrás. Viszont jól rekonstruálhatjuk az eseményeket a különböző levéltári forrásokból. Ilyen források közé tartozik a Nógrád Megyei Levéltárban őrzött Pártarchívumi részleg is. Ez tartalmaz iratokat a Nógrád megyében működött pártoktól: a Kisgazdapárttól, a Szociáldemokrata Párttól,

1 ORBÁN GYULA JÓZSEF: *Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950–1956*. Bp., 1996. (METEM-könyvek 12.), Uő: *Katolikus papok békemozgalma Magyarországon 1950–1956*. Bp., 2001. (METEM könyvek–33.), (A továbbiakban: ORBÁN 2001.)

2 BERESZTÓCZY MIKLÓS: *A katolikus békemozgalom húsz éve*. Bp., 1970; *25 éves a katolikus papi békemozgalom*. Szerk. BÁDY FERENC. Bp., 1975.

a Magyar Dolgozók Pártjától és a Magyar Szocialista Munkáspárttól is, valamint a párt irányítása alatt működött politikai jellegű szervezetektől (Hazafias Népfront, KISZ, Munkásörség, stb.). Sok értékes adat található még a Nógrád Megyei Tanács Titkárságának TÜK irataiban és a megyei Egyházügyi Titkár után maradt levéltári fondokban is.³

A párt szervezetén belül az egyházi ügyekkel az Agitációs és Propaganda Osztály foglalkozott. Az itt található aktákból szinte teljességgel rekonstruálhatók a megyei papi békebizottság működése, ugyanis az ülések jegyzőkönyveinek egy példánya lefűzésre került. Természetesen ezek valamilyen minősítéssel (bizalmas, titkos, szigorúan titkos) lettek ellátva, de elsősorban nem azért, mert a bizottsági üléseken elhangzottakat tartalmazták, hanem azért, mert sok egyéb, ún. belső jelentés is készült. Ezekből szerezhetünk tudomást a békepapok jellemzéséről, az egyéni véleményükről, de képet kaphatunk arról is, hogy a háttérben miként irányította a párt a bizottság munkáját (pl. békeívek aláírása, aratás-cséplés munkái, a koreai háború, a Vatikán politikája, a főpapok lejáratása, stb.).

Az ismertetett források hozzájárulnak az 1945–1989 közötti időszak egyháztörténetének rekonstruálásához.

E tanulmányban a Nógrád Megyei Papi Békebizottság kezdeti történetének, a megalakulásának eseményeit ismertetem az eredeti jegyzőkönyvek és nyomtatott források alapján.

* * *

Mint ismeretes, 1950-ben a szerzetesek deportálását követően az állam és az egyház között tárgyalások kezdődtek, amely nyolc tárgyalási fordulón keresztül zajlott. A július 5-én tartott, második tárgyalási forduló eseményeit – miszerint a kormány szerette volna elérni a szerzetesházak bezárását, illetve a szerzetesek számának drasztikus csökkentését is, a tárgyaló egyháziak is egy huszonegy pontos javaslattal álltak elő – követően a tárgyalásokat ideiglenesen felfüggesztették. Az MDP Központi Vezetőségének titkársága erről a tárgyalási fordulóról is kapott jelentést, majd az eseményeket ki-elemezve, felhatalmazva a kormányküldöttséget a tárgyalások folytatására. Ezen az ülésen hangzott el Rákosi Mátyás alábbi utasítása: „Egy héten belül létre kell hozni egy katolikus papokból álló kezdeményező csoportot, mely július második felére gyűlést szervez a demokratikus papok részére. A tervek megvalósítására bizottságot hozunk létre, mely egy héten belül jelentést tesz a titkárságnak.” Ez az utasítás lett az alapja a békemozgalom megalakításának.⁴ 1950. augusztus 1-jén Budapesten meg is alakult mintegy 300 papi személy részvételével az OPB.⁵

3 Nógrád Megyei Levéltár (NML) XXVIII. 51. A Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt Nógrád Megyei Szervezetének iratai (1945–1949), XXVIII. 61. Az MDP Nógrád Megyei Bizottságának iratai (1948–1956), XXVIII. 71. A Nógrád Megyei MINSZ Szervezetek iratai (1948–1950), XXVIII. 72. A DISZ Megyei-, Járási és Városi Bizottságainak iratai (1950–1956), XXVIII. 85. Az MSZMP Nógrád Megyei Bizottságának iratai (1956–1989), XXVIII. 121. A KISZ Megyei Bizottságának iratai (1958–1989), XXVIII. 12. A Hazafias Népfront Megyei Bizottságának iratai (1965–1988), XXIII. 3/b. A Nógrád Megyei Tanács VB. Titkárságának iratai, Bizalmas és TÜK iratok. (1950–1989), XXIII. 20. A Nógrád Megyei Tanács VB. Egyházügyi Hivatal iratai (1951–1989). – a legfontosabbak lettek felsorolva.

4 ORBÁN 2001. 76. p.

Az országos értekezletre való szervezés nem ment olyan egyszerűen, mint ahogyan azt az MDP Központi Vezetősége elképzelte. Július 24-én az MDP Nógrád Megyei Bizottsága is megkapta az alábbi szövegezésű körlevelet: „A megtartandó országos pap-értekezlettel kapcsolatban több helyről érkezett hozzánk olyan bejelentés, hogy egyes papok vonakodnak az értekezleten való részvételtől, a püspöktől való félelmükben. Az elvtársak nyugtassák meg az aggodalmaskodó papokat, hogy nekik az értekezleten való részvétellel kapcsolatban semmilyen tekintetben, – sem gazdasági, sem erkölcsi sem egyházi fegyelmi vonalon – bántódásuk nem lehet. Ahol az elvtársak azt tapasztalják, hogy egyes püspökök az értekezleten való részvételt nehezítik, ott különös, nyomatékkel hívják fel az egyébként résztvenni kívánó pap figyelmét a fentiekre. Ott ahol az elvtársak indokoltnak tartják, közölhetik, hogy az utazási költségeket utólag rendezzük.”⁶

1950. július 27-én újabb körlevelet juttatott el az MDP Központi Vezetősége az augusztus 1-jére összehívott gyűlés előkészítésével kapcsolatosan. „Felhívjuk az Elvtárs figyelmét, hogy igyekezzen a demokratikus katolikus papi gyűlésre megyéje területéről minél nagyobb résztvevőt biztosítani. (...) Biztosítsa őket, hogy az augusztus 1-i gyűlésen való részvételtől kifolyólag felsőbb egyházi hatóságok részéről semmiféle megtorlásban nem részesülhetnek. Használják fel ilyen irányú munkájukban a gyűlést előkészítő papi bizottság legutóbbi nyilatkozatát, amely a sajtóban megjelent. (...) különösen fokozott éberséggel kísérik figyelemmel a felsőbb egyházi hatóság magatartását és akadályozza meg, hogy a gyűlésen való részvételre jelentkező papokat az utolsó napokban visszariasszák, vagy más módon lehetetlenné tegyék számukra a gyűlésen való megjelenést. (...) Biztosítani kell, hogy a gyűlésen résztvevő katolikus papok kiálljanak az egyház és az állam megegyezése mellett (...) Ennek érdekében elő kell készíteni [a] felszólalásokat olyan papok részéről, akik hajlandók viszonylag harcosan fellépni és a püspöki karral szemben ellenzéki hangot megütni. Ezekben a felszólalásokban az állammal való megegyezés követelésén túlmenően fel kell vetni a Mindszenty-politika csődjét s a püspöki kar felelősségét az állam és az egyház közötti viszony megromlásáért.”⁷ Pillanatnyilag arról nincs tudomásunk, hogy Nógrád megyéből hány katolikus pap jelentkezett, illetve vett részt az országos értekezleten.

A vidéki, megyei szervezeti egységek nem azonos, hanem különböző időpontokban alakultak meg, Így volt ez Nógrád megye esetében is. De mielőtt részleteznénk az eseményeket, az előzményekről is szólni kell néhány sorban.

Az 1950-es megegyezés előtt az egyháziak – beleértve a többi felekezetet is – politikai megfigyelése, illetve „bújtatott” irányítása, hatékonyabban csak úgy működhetett a kormány részéről, ha valamilyen (tömeg)szervezetbe „bekényszerítik” őket. Ilyen volt a Magyar Függetlenségi Népfront is, ahol a papi mozgalom csírája ténylegesen megteremtődött. A Szabad Nógrád megyei lap az 1949. május 13-i számában hozza az alábbi cikket a közelgő választásokkal kapcsolatosan: „Nógrád-Hont vármegye papjainak felhívása a katolikus hívőkhöz! Az állam és az egyház viszonyának rendezése egyetemes magyar érdek. A magyar kormány már számtalan jelét adta, hogy meg kíván egyezni az egyházzal. Örömmel üdvözljük a római katolikus püspöki kar állásfoglalását, mint az dicső komoly

5 ORBÁN 2001. 124. p.

6 NML. XXVIII. 61. Az MDP Nógrád Megyei Bizottságának iratai. 21. fond, 2. f.cs. 219. őe. (1948–1952). Az egyházak munkájával, egyes egyházi személyek tevékenységével foglalkozó jelentések, iratok, az egyházi főelőadó jelentései.

7 Forrás. Uo.

pozitív lépést abban az irányban, hogy megoldjuk a demokrácia és az egyház viszonyát. A Magyar Függetlenségi Népfront Nógrád-Hont vármegyei népi bizottsága és megyénk katolikus dolgozói örömmel üdvözlük megyénk papjainak nyilatkozatát, mely nyilatkozat az állam és egyház közötti megegyezést, megbékélést célozza és amelyben a Népfontra való szavazásra hívják fel a hívőket. Nyilatkozat. Ma már nem lehet kétséges, hogy a magyar népet, köztük megyénk dolgozóit is a felemelkedés, a jólét és a boldogulás felé viszi az 5 éves terv, valamint a pártok tömörüléséből létrejött Magyar Függetlenségi Népfront. Krisztusi tanítás valósul meg e hatalmas terv megvalósításában, amit csak úgy tudunk biztosítani és létrehozni, ha szilárdan kiállunk a magyar nép felemelkedése, a béke megvédése érdekében. A május 15-i szavazás magában foglalja mindazt, ami a béke 5 éves terv és a magyar nép felemelkedésének alapfeltétele. Éppen ezért minden becsületes dolgozónak, legyen az ipari munkás, vagy paraszt, nő vagy férfi, egyaránt kötelessége, hogy a Népfontra adja le szavazatát. A Függetlenségi Népfront győzelme fogja biztosítani a magyar nép felemelkedését, békes építő munkáját Krisztus tanítása szerint. Szalai József varsányi plébános, Greff Pál rimóci lelkész, Kaimár Lajos nagylóci plébános, Miklós László karancssági plébános, Hantir Ferenc ecsegi plébános, Bús József pilinyi lelkész, Horváth Gyula esperes Ludány, Dobozi Dezső esperes Huguag, Horváth Kálmán szügyi lelkész, Vitéz Béla magyarnándori plébános, Schulcz Jenő evangélikus lelkész Vanyarc, Kardos Gyula mátraverebélyi lelkész, Szabó Lajos érsekvadkerti plébános, dr. Tóth János dejtári plébános, Tóth Béla pataki plébános, Doman Károly kazári helyettes plébános, Kovács Vencel ságújfalusi lelkész, Ozsváry Lajos bujádi esperes-plébános, Zátoki József cserhátszentiváni lelkész.⁸

Az íráshoz mások számára meggyőző érvként a felsorolt egyháziak aláírását fotómásolatban mellékeltek. Ha a névsort tüzetesen átvizsgáljuk, akkor észrevehetjük, hogy evangélikus lelkész is szerepel az aláírók között. Ezzel az aláírással kapcsolatosan jegyezte meg a szécsényi ferencesek krónikáirója, hogy „Sokakat megzavart a plakát, mely papok aláírásával hirdette, hogy a Népfront mellett foglaljunk állást. – Egyes papok aláírtak valóban valamit, de nem ezt a szöveget.”⁹

A cikk burkoltan említi, hogy a magyar kormány számtalan jelét adta, hogy meg kíván egyezni az egyházzal.

A Magyar Függetlenségi Népfront és más hasonló szervezetek kezdeményezését tekinthetjük előzményeknek, mivel a „béke” szó értelmezésébe lényegében „mindent” bele tudtak vonni, amit támadópontként tudtak használni a papsággal szemben, pl. ha valamelyik pap nem írta alá a békeívet vagy más politikai állásponton volt, abban a pillanatban ráfogták, hogy a béke ellensége, uszító, háborút akar. De azokra is előszeretettel használták, akik a szószéken nem prédikáltak a termelőszövetkezetek vagy az öt éves tervek mellett, stb.

Minden bizonnyal felsőbb, azaz a párt utasítására adta ki Kazári Gyula Nógrád Megyei VB. elnökhelyettes 1951. május 21-én azt a „szigorúan bizalmas” jelöléssel ellátott körlevelét a megye valamennyi járási, városi és községi tanács VB. elnökeinek, melyben közli: „Budapesten megalakult az Országos Papi Békebizottság. Kíváncsok, hogy megyénkben is megalakuljon a megyei papi békebizottság. Az országos Papi Békebizottság közölte, hogy megyénkben 1951. május hó 31-én de. 10 órakor a megyei tanács kistermében

8 Szabad Nógrád, 5. évf. 1949. május 13. 2. p. (A továbbiakban: SZN)

9 GALCSIK ZSOLT: A szécsényi ferences kolostor feloszlata 1950-ben. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum. 11 évf. 1999/3–4. 189. p.

lesz a megyei papi békebizottság megalakulása. Ezzel kapcsolatosan keresse fel elnök elvtárs a helyi r. kat. papokat – akik nem nyílt ellenségei a népi demokráciának és kérje meg őket, hogy a község érdekében, a gyermekek érdekében, a béke érdekében jelenjenek meg a békegyűlésen, útiköltségük fedezve lesz. A községi tanács elnöke jelentse május 28-ig a járási tanács elnökének, hogy kiknek a megjelenésére lehet számítani, a járási és városi V.B. elnök elvtárs pedig május 30-ig jelentse hozzám. A békeügyének nagy fontossága miatt Elnök elvtárs ennek a körlevélnek elintézésére nagy súlyt helyezzen és érje el, hogy a községéből a r. kat. papok május 31-re, az alakuló ülésre eljöjjenek.”¹⁰

Valószínűleg „A Papi Békebizottság megalakulása” című aktát a későbbiek során megselejtezték, ugyanis nem található meg a résztvevők névsora, valamint a községi tanácsok VB. elnökeinek a visszajelzése sem Hugyag község kivételével. Ez arra enged következtetni, hogy a többi település is visszajelzett a résztvevőket illetően. Viszont az alakuló ülés jegyzőkönyve valamint az elfogadott határozat megmaradt a tanácsi TÜK iratokban. Bármennyire is meglepő a Papi Békebizottság megalakulásával kapcsolatosan a nógrádi Pártarchívum anyagában nem találtam erről adatokat. Az ügyet bizalmasan kezelték, ennek ellenére elég részletes beszámolót közölt a már említett „Szabad Nógrád” és a békemozgalom lapja, „A Kereszt” is.

Visszatérve az események további menetére, a körlevélből kitűnik, hogy a békebizottság megalakulásának időpontja 1951. május 31-e. Nem tudni pontosan, hogy hány fő katolikus papot hívtak meg, illetve kik voltak a „demokratikus gondolkodásúak” a névsor hiányában. Mint ahogyan említettem, Hugyag község VB elnöke, Borda István levele található meg csak az aktában. Ő jelzi, hogy a községükből Dobozi Dezső esperes-plébános és Rédi István lelkész (káplán) vesznek részt. A megyei sajtóból értesülünk arról, hogy végül is 84 fő vett részt a megalakuláson.¹¹ Hasonló létszámról tesz említést A Kereszt is, „több mint 80 papi résztvevő”-ről szól.¹² Mivel nem ismerjük, hogy pontosan hány egyházi személy kapott végül is meghívót, így semmilyen százalékos arányt nem tudunk megállapítani, hacsak azt a számadatot nem fogadjuk el, amit A Kereszt közölt: „A megyei tanácsház választékos ízléssel díszített nagytermében gyűltek össze az értekezlet résztvevői – a megyei papság több mint 75 százaléka – ...”¹³

Az alakuló ülést Szabó Lajos érsekvadkert-i plébános szavai nyitották meg.¹⁴ Üdvözlő beszédében köszöntötte az országos vendégeket is, így: Beresztóczy Miklós prelátest, az Országos Papi Békebizottság elnökét, Horváth Richárd országos titkárt és Balogh István országos elnökségi tagot.

Ezt követően Beresztóczy Miklósnak adta át a szót. Az újság tudósításában kiemelte, hogy beszélt az állam és az egyház között létrejött megegyezés betartásáról, amelyet így jellemzett: „A megállapodás nem egyszerű jelentés, okirat vagy szerződés, hanem életlehetőség a katolikus egyház további működése számára...”¹⁵ „A béke megvalósítása életet je-

10 NML. XXIII. 3/b. (Nógrád Megyei Tanács VB. Titkárságának iratai) TÜK iratok, 1 d. 67/1951. sz. A Papi Békebizottság megalakulása.

11 SZN, 7 évf. 23. sz. 1951. június 9. 4. p. „Mi nógrádmegyei katolikus papok csatlakozunk a békemozgalomhoz...”. Megalakult a megyei papi békebizottság. (Továbbiakban: *Megalakult...*)

12 A Kereszt. 2. évf. 14. sz. 1951. június 7. 5. p. „A béke megvalósítása életet jelent számunkra”. Nógrád megyében is megalkult a papi békebizottság. (Továbbiakban: A Kereszt)

13 A Kereszt.

14 A Kereszt. – Szabó Lajos plébános fényképét is közli.

15 SZN. *Megalakult...*

lent számunkra – mondotta. – Azért akarunk békemozgalmat, mert általa magunknak nyugodtabb, gazdagabb életet biztosíthatunk.”¹⁶ Beresztóczy beszédében arra fektette a hangsúlyt, hogy az egyháznak az állammal való megegyezése csak nyereség lehet mindenki számára. Működési lehetőséget biztosít az egyháznak és a papságnak. Vajon mennyire mérlegelte az országos elnök, hogy milyen nagy árat kellett ezért fizetniük a papságnak? Gondolta-e a bebörtönözött és internált oltártestvérekre? A kérdések sokaságát tehetjük fel, de ezekre konkrét választ – már utólagosan – nem lehet adni.

Beresztóczy elnököt követően Horváth Richárd országos titkár kapott szót. Gondolataiból az alábbiakat emelték ki: „Az állam és az egyház között megállapodást be kell tartani. Állnia kell azt a püspöki karnak is.”¹⁷ „Majd rámutatott arra, hogy az öt éves terv a béke munkája. Amikor mi, katolikus papok ezt támogatjuk, akkor a munkaerkölcsöt támogatjuk: Ezért arra kell törekedni, hogy kiépítsük a kapcsolatot a tanáccsal. A pap segítsen a helyi tanácsnak egyes feladatok megoldásában. Elő kell segíteni az aratást, cséplést, a begyűjtést, a növényápolást.”¹⁸ Horváth hozzászólásában a múlt egyes hibáit felemlíti, érintve egyfajta személyes „sértődés” jelleget is, pl. a zsidók kérdésének ügye. Ő is úgy látta, hogy az egyháznak kell engednie és mindenben készségesen az állam segítségére kell sietni.

Az országos vezetők beszámolóit követően a megyei papság hozzászólása, illetve véleménynyilvánítása vette kezdetét. Elsőként Gyurkó Gábor terényi plébános szólt, kiemelte, „hogy a békemozgalom támogatása hivatásos kötelességünk.”¹⁹ Egyben annak az aggodalmának is hangot adott, amit a paptársak agitálása során tapasztalt; ez „politikai mozgalom”. Nem tagadja, hogy van ez is, de van erkölcsi oldala is és erre kell összpontosítaniuk.

Szólt még Klenácztó Ottó drégelypalánki plébános is, kifejtve, hogy „Aki – tehát hivatása magaslatán áll, nem lehet közömbös a papi békemozgalom irányában.”²⁰ Személyes élményét is megosztotta a jelenlévőkkel, ami a bizalomra épült. Ő volt a községi Nemzeti Bizottságnak az elnöke. Az egyház és ezen belül a papság az állammal és a néppel szembeni bizalmát elveszítette, ezt kell visszaszerezniük – adta hírül Klenácztó plébános.

Paksi László hittanár a Nógrád megyei papság szociális keresztmetszetét vázolta: „A mi papságunk a népből jött s a népért dolgozik.”²¹ A szociális keresztmetszet megismertetésének lényege, hogy a megye papsága nagyrészt munkás és paraszt származású. Élt a kritika lehetőségével is, kérve azt, ha a pap a nép közé megy, akkor azt ne tekinték klerikális reakciónak.

Paksi hozzászólását követően Hinnel Károly plébános fejtegette a békealáírás jelentőségét: „Egyetlen aláírás egy-egy csepp a tengerben, de mivel a tenger cseppek sokaságából tevődik össze, most már mindez tengerként egyesülve zúgja a békétlen világ felé: békét akarunk!”²² Kiderül, hogy ő részt vett az OPB országos megalakulásán is. Hozzászólásában kiemelte, hogy a papságnak az egyházi vezetőktől mindent el kell fogadni, azonban saját gondolataikat is hangoztatni kell.

16 A Kereszt.

17 A Kereszt.

18 SZN. Megalakult...

19 A Kereszt. – Gyurkó Gábor plébános fényképét is közli.

20 A Kereszt.

21 A Kereszt.

22 A Kereszt. – A SZN. Hinnel Károly hozzászólásáról nem tesz említést.

Domin Károly kazári plébános pedig „arról szólalt, hogy a templom falai közül ki kell lépnünk a zajló életbe és meg kell mondanunk, hogy Isten országának legnagyobb kincse a béke.”²³ Domin plébános személyes, a tanács általi problémákról és a keserűségről szólt. Kormánytervezett és eboltást rendelték el arra az időpontra. Az egyházi sajtó hiányosságáról is szólt. Ezek egy részére Kazári Gyula VB. elnökhelyettes válaszolt a zárógondolatában.

A megyei papság részéről több hozzászóló nem volt. Az elhangzottakat Balogh István „Balogh páter” országos elnökségi tag összegezte: *„Nálunk az Egyház szabadságának és létezésének alapfeltétele a béke. Kormányzatunk az elmúlt hat és fél év alatt sohasem kívánt olyant papságunktól, ami ellenkeznék a papi lelkiismerettel, nem kívánt tőlünk vértanúságot. (...) Voltak ellentétek az állam és az egyház között, de valójában nem a vallás szabad gyakorlásáért folyt a küzdelem, hanem a hatalomért. (...) A megállapodás birtokában, nekünk kell cselekednünk annak megvalósításáért, de tenniük kell érte valamit püspökeinknek is. A népi demokrácia kormánya semmi mást nem kíván, csak azt, hogy a pap lelkipásztor legyen.”*²⁴

Az elhangzott beszédekét követően a békebizottság tisztségviselőinek megválasztása következett: elnököt, titkárt és vezetőségi tagokat választottak. Az természetesnek tűnik, hogy egy elnököt és egy titkárt kellett megválasztaniuk. De azt nem tudjuk, hogy hány intéző tagot választottak a felsorolt huszonegy névből, mivel a szavazási jegyzőkönyv is hiányzik. Lehetséges, hogy mind a huszonegy személy megválasztásra került. Róluk a sajtó sem közölt híradást.

Elnöknek volt jelölve: Klenócz Ottó kanonok, Ferencz István esperes, Zelinka László és Zaklai József. Ferencz István és Zaklai József nem vállalták a jelöltséget, majd Zaklai helyett Jurnák Sándor neve került fel a szavazólapra. Titkárnak pedig Hinel Pál volt jelölve.

A forrásként használt két hírlapból tudjuk meg, hogy elnöknek Klenócz Ottó kanonok, titkárnak pedig dr. Hinel Pál lett megválasztva.²⁵

A megalakulást követően egy közös határozatot fogadtak el a békével, az ötéves tervvel kapcsolatosan, valamint megköszönték a Minisztertanácsnak a nagylelkű intézkedését a papi kongrua ügyében.

Az OPB Nógrád megyei szervezetének további működését sok kutatással lehet majd feltárni és feldolgozni.

* * *

23 A Kereszt. – A SZN. Domin Károly hozzászólásáról nem tesz említést.

24 A Kereszt.

25 SZN. és A Kereszt. – Hinel Pál személyét minden bizonnyal összetévesztették Hinnel Károly nevével, mert így hozta le az újság.

A Nógrád Megyei Papi Békebizottság megalakulásának és a hozott határozatának jegyzőkönyve²⁶

„Jegyzőkönyv. Készült Balassagyarmaton a megyetanács nagytermében 1951. május 31-én a Nógrád megyei római katolikus papok béketanácsának alakuló üléséről.

Szabó Lajos érsekvadkerti plébános megnyitja az ülést, üdvözli a megjelenteket és felkéri Beresztóczy Miklós prelátus kanonokot, hogy tartsa meg [a] beszámolóját.

Országos elnök: Kedves Oltártestvérek! Őszinte örömmel jöttem ide Balassagyarmatra, mert itthon vagyok és az oltártestvérek legnagyobb részét ismerem, főképpen örülök annak, hogy olyan körben lehetek, ahol nem idegenek azok a gondolatok sem, amelyek minket hosszú idő óta országjárásra indítottak, hogy mindenfelé hirdessük a béke gondolatát. Maga az a nagy létszám, amely az alakuló ülésen fogadott minket, bizonyítja azt, hogy itt nem kell elmondani kezdetről azokat a célokat, melyekért összejöttünk. Látjuk, hogy a Nógrád megyei oltártestvérek tisztában vannak azzal, hogy még tisztábban lássuk feladatainkat, hogy még jobban megnyugodva tudjunk tovább dolgozni, azért, hogy célunkat megvalósítsuk, akkor, amikor élő gondolatnak adunk kifejezést, mely gondolat nem más a békemozgalom terjesztése. Mégis bontsuk fel azt a gondolatot, hogy mi a béke apostolai akarunk lenni. Ezt két irányban akarjuk kimunkálni. Az egyik vonal a külső, vagyis nemzetközi béke, a másik a belső béke.

A kormányzat az egyház békéje, valamint a külső béke megvalósítása életet jelent. Azért akarunk békemozgalmat, mert általa magunknak nyugodtabb, gazdagabb életet biztosítunk.

A külső béke nem nagy probléma számunkra. Mi akik két világháborút szenvedtünk végig, magától értetődő, hogy nem akarunk újabb háborút, amely nekünk újabb pusztulást hoz. Elég volt a pusztulásból. Életet és értéket romba dőlve, elpusztulva láthattunk. Temettünk, habár ez papi funkció, de mi minden papi funkcióban, békében akarunk dolgozni. Sajnos a világ nem így gondolkodik, különösen a világnak azon részén, ahol az egoizmus önös érdekére épül fel a világ. Még alig hallgatott el az ágyúk visszhangja, máris újabb háborús rémhíreket suttognak, készülődnek egy újabb pusztításra. Mi harcba szólítjuk ezeket, és minden eszközt felhasználunk arra, hogy megálljt kiáltunk és azokat a viharfellegeket, amik újra fejünk felett állnak, szétoszlassuk. Éppen ezért minden olyan megmozdulást, amely azt akarja megvalósítani, hogy a világon béke legyen, támogatni kell.

A stockholmi békefelhívás felszólított mindenkit, világnézeti és valláskülönbség nélkül, hogy támogassa ezt a küzdelmet. A stockholmi felhívásnak nagy visszhangja volt, 800 millió embernek aláírása tette nyomatékosná ezt a felhívást, amelynek alapja az volt, hogy tiltsák be az atomfegyver használatát. Folytatódott tovább ez a békemozgalom a varsói világkongresszuson, amely már az atomfegyver eltiltása mellett békeegyezmény aláírását is követelte. Ennek a berlini békefelhívásnak visszhangja a nagy aláírásgyűjtés, amely megindult szerte a világon, és amely nálunk is még mindig tart, mert nemcsak aláírás, hanem meggyőződés kifejezése is kell, hogy legyen.

26 A jegyzőkönyv közzétételénél az eredeti szöveg gépelési hibáit automatikusan kijavítottam, továbbá az olyan elírásokat is mint pl. a nevek esetében. (Beresztóczy – helyesen Beresztóczy). Ahol szóköz vagy valamilyen névelő hiányzik a mondatból, ott szögletes zárójellel [] pótoltam.

A berlini aláírásgyűjtésben élen járt országunk katolikus papsága. Vannak megyék, ahol egy sem maradt ki az aláírásban és példamutatásával, meggyőző beszédével vezette a béke-aláírási mozgalmat.

A rozsnyói egyházmegye főpásztora spontán aláírta a felhívást, példát mutatva a rozsnyói egyházmegye papjainak.

Ezt a munkát a külső béke megvédésének biztosítására vállaltuk. Azt gondolják egyesek, hogy az aláírással eleget tettek kötelességüknek, de mi tisztában vagyunk azal, hogy amikor mi a béke szolgálatát tűzzük zászlónkra, akkor mi tisztában vagyunk azzal, hogy nem egyes emberek szándékáról van szó és azokat is ki kell gyógyítani tévedésükből, hogy együttesen bele tudjunk állni abba a táborba, melyet béketábornak nevezünk. Egy olyan papság előtt, aki már bebizonyította béke akarását már nem szükséges, most vessünk egy pillantást a másik ágra.

Ha nagyon fontos, és életet jelent a nemzetközi béke szolgálata, úgy nagyon fontos az, hogy ország határain belül is megtalálja, egyházunk, papságunk az egyensúlyt, a békességet, amely életet jelent.

Emlékezzünk azokra a nehéz időkre, amikor békétlenség dült egyház[unk] és [a] kormányzatunk között. Emlékezzünk azokra a szenvedésekre és problémákra, amelyek megzavarták az életlehetőséget, akkor amikor egyházunk nem találta meg a kibontakozáshoz vezető utat, amikor hallgatott külső szavak[ra] és befolyásokra, amikor saját erejét és külső segítséget is másképp ítélte meg. Megnyugvást keltett, amikor püspöki karunk meglátta a kormányunk feléje nyújtott kezét és egy tárgyalást követő megállapodásban egy életlehetőséget teremtett az egyház számára az ország határain belül. Ez a megállapodás a múlt év augusztusában jött létre. Ez nem egyszerű jelentés, okirat, vagy pedig egy szerződés, hanem ez a megállapodás életlehetőséget jelentett a katolikus egyház további működése számára. Természetes, hogy ez nem azt jelenti, hogy kormányzatunk szellemében és világnézetében kereszténnyé vált, nem azt jelenti, hogy az egyház minden vonatkozásban felelőtlenül működhet tovább, és nem azt jelenti, hogy eltűnik minden lehetősége a súrlódásoknak, hanem mindenekelőtt jelenti a működési lehetőséget. Kormányzatunk nem kényszerült rá, hogy megadja ezt a lehetőséget. Jelenti azután azt, hogy ugyanakkor amikor megfelelő lehetősége és módja van arra, hogy a maga világnézetét hirdethesse, amely más a mi világnézetünkötől, de ugyanakkor mi is hirdethetjük a mi világnézetünket és lehetőséget ad arra, hogyha félreértés támad megtaláljuk a lehetőséget, hogy meg tudjuk oldani mielőtt még nagyobb baj támad. Amikor a mi püspöki karunk a megállapodást megkötötte, mi úgy érezzük, hogy ennek a gyakorlatban való megvalósítása a mi feladatunk. A közigazgatásban sem a miniszter tesz mindent, hanem a helyi képviselői, épp úgy a püspöki kar megállapodását nem mindenkor gyakorlatban a püspök végzi, hanem az ő esperese, plébános[ai] és [a] káplánok. A megállapodást gyakorlatban végrehajtja, aszerint él, tehát mi ennek a megállapodásnak gyakorlati végrehajtói vagyunk és a mi feladatunk, hogy a megállapodás szellemében dolgozzunk és ez legyen a mi irányítónk.

A püspöki kar minden erővel támogatja ezt a békemozgalmat, amit a kormányzat végez, támogatja azokat az erőfeszítéseket, amit kormányzatunk a szocializmus érdekében kifejt. Tehát nekünk is megvan a szocializmus igazságosságának érvényesítési vonala. Így tehát nekünk is mindennapi életproblémáiban, ennek megfelelően ki kell venni részünket.

Ez a belső békének és közvetve a külső békének is szolgálata. Én a megállapodás szellemében akarok élni. Így a szocializmus építésének megvalósítása az ötéves terv tel-

jesítése a TSZCS fejlődésének támogatásával állunk a belső béke szolgálatában. Kialakítom azt a légkört, amelynek kialakítása megteremtette a megállapodást. Ez a barátságos légkör békés életet biztosíthat és én az én egyházamnak és pap társaimnak a békesség nyugodt működési lehetőségét biztosítom, amikor a belső béke szolgálatába állok. Súlyos felelősség ezt vállalni, mindenki számára, mert ha én egy bizalmatlan légkört teremtek, nemcsak saját magam, hanem a híveknek egyházamnak is bizonytalanságot teremtettem. Ha pedig kedvező légkört teremtek megtartom azt a légkört, amely nemcsak rám, hanem az egyházra és [a] hívekre is kiható.

Itt volt a kongrua rendezése, amely nem csak 10 forintot jelent, hanem azt jelenti, hogy amit egy kormányzat sem adott meg, azt a demokrácia megadta a papságnak. Tehát a komoly öntudat és magatartás azt is eredményezi, hogy egy ilyen segítséget is kaptunk, azt hiszem az oltártestvérek megleléssel tapasztalják, hogy megbecsülik őket. Ez a tény vezette azokat is, akik kezdetben bizalmatlanul néztek a munka felé. Mi nem akarunk szakadárokká lenni, ezt most már nem kell hangsúlyozni, de mi a békemozgalom élén akarunk járni. Ennek a gondolatnak [a] megnyilvánulása, a helyzet tisztázása vezette azután azokat a paptársakat felénk, akik tartózkodók voltak. Ez a gondolat, amely nyugodttá tesz minket, ennek felismerése tesz lelkiismeretünkben is erőssé, a belső és külső béke megvalósítása biztosítja egyházunk békéjét, és ezt a gondolatot valósítsuk meg saját területünkön is.

Horváth Richárd: Kedves testvérek! Ennyi papot egyszerre még kevés helyen láttam együtt, ez egy okos magatartás, mert az is, aki fogcsikorgatva jön el először megnézni, hogy mi van itt és másodszor már könnyebben eljön. Ez az okos ember magatartása. Tessék megengedni, hogy amit a [Beresztóczy] prelátus elmondott én kiegészítsem. Én nem keresgélem a szót, ha másképp mondanám, a kedves testvérek vannak olyan okosak úgy is észreveszik.

Addig, amíg a dolgozó nem ébredt öntudatára ebben az országban, addig a kizsákmányolás könnyű volt. Ha majd a kapitalista országokban is a dolgozó nép öntudatához jut, — ott is megszűnik a kizsákmányolás. De ha öntudatára ébred, akkor kezébe veszi sorsa irányítását, és leszámol azzal, ami akadályozta erejét.

Sajnos a papok között [is] vannak olyanok, akik ezt az egész folyamatot átmenetinek tartják, és bár az út soha sem tér vissza, de várják, hogy visszatérjen a régi rendszer.

Pl. itt a szomszédban voltam a Garam mentén egy időben és elbeszélgettem a parasztokkal, hogyan dolgoztak 1918–1920 között. Várták, hogy majd jönnek a magyarok és felszabadítják őket. Később beszéltem egy Tolna megyei pappal, aki Erdélyből menekült ide és ő is ugyanazt mondta, hogy várták a magyarokat, hogy felszabadítsa őket, ez nem volt más, mint egy álomkergetés. Azt nem kell mondanom, hogy ezek téves úton jártak.

Az okos magatartás az, hogy nem kell elvi vitákat²⁷ kell keresni, mert annak az ideje még nem érkezett el, hanem azon kell lenni, hogy a népek felemelkedését elősegítsük, hogy a dolgozó nép mindig magasan, élelnívón álljon, emellé kell állnunk. A gépesítést elő kell segíteni, régen a paraszt látástól vakulásig dolgozott, ugyanakkor az

27 Itt értelemzavaró a mondat, a vitákat szó helyett eredetileg „hibákat” szerepel, utólag húzták és írták föléje a „vitákat” szót.

értelmiség, csak a 6–8 órát dolgozta le. Könnyebbé kell tenni az életet, egyik sem dolgozhat többet, mint a másik, ez máról holnapra nem oldható meg, de már ez elindult.

Az elvi vitáknak még nincs itt az ideje. Mi lesz a jövőben? Becsületesen összefogni mindenben. Én hiszem, hogy az Isten a történelemben ezt a problémát meg fogja oldani.

A másik probléma, hogy itt van a béke kérdése, ezt kommunista propagandának tartják. Vannak, akik elkezdenek a békéről szavalni, de nem azt gondolják, nem azt érzik, amit mondanak. Az állam és az egyház között létrejött megállapodást azoknak meg kell tartani amit aláírtak, tehát állni kell mindkét aláíró félnek. Tehát állni kell a püspöki karnak is. Sajnos ezt nem mondhatjuk általánosságban el. A püspöki kar nem állja az aláírást, vannak püspökök, akik átkozzák azokat a papokat, akik csatlakoztak mihozánk, ezekkel szemben nem tetszésüket fejezik ki, vagy áthelyezik. Azt szokták mondani, hogy a kommunisták nem tartják be a szavukat, nem tartják be a szerződéseket, hogy nem lehet velük megállapodni. Eddig még az állam részéről a legnagyobb türelem, a legnagyobb megértés volt tapasztalható

Eltelt 9 hónap és 10 hónap, ez a türelmi idő volt. Ha megnézzük, látjuk, hogy vannak olyan egyházi vezetők, akik okoskodtak, és vannak akik semlegesek maradtak, és voltak olyanok akik aláírták. Voltak olyanok, akik azért nem írták alá, mert egyedül Grösz [érsek] írta alá a megállapodást, persze Grösznek volt annyi esze, hogy mielőtt ő aláírta minden egyessel aláíratta. Vannak olyan püspökök, akik nyomást gyakorolnak azokra a lelkészekre, pl. a Dunántúlon, akik támogatják, vagy részt vesznek a mozgalmi munkában. Vannak olyan püspökök, akik elmennek a bérmakörútra, pl. az egyik lelkésznek azt mondta, hogy csak azért fogadja el tőle az ebédet, mert nem akarja, hogy botrány legyen a faluban, mert azzal, hogy részt vett a békegyűlésen megbotránkoztatta a híveket.

Vajon ez az út jóra fog-e vezetni? És ha ennek következménye lesz, akkor feltámad a lázadás, hogy egyházüldözés van, pedig ez csak az ostobáknak az üldözése.

A béke kérdésének az ügye a legszebb kérdés és csak hálát adhatunk az állami vezetőknek, hogy ezt kívánják tőlünk, hogy ezen a téren haladjunk velük együtt, szebb ez mint a fegyverek megáldása volt és megszentelte a pap a fegyvereket, bár tudta, hogy ez nem vezet jóra.

Ott van most a nyugatiaktól felkapott Tito, egyszerre fehérre mosták, pedig 100 ezer emberre jut egy pap, most ez megszűnt, most ezt elfelejtették.

Ugyanakkor, amikor Varsóban voltunk, ott volt a szovjet pátriárka, akit megfigyelték. Ő is megfigyelt bennünket.

Jött a stockholmi békefelhívás és ugyanakkor jött egy rendelkezés, hogy nem szabad aláírni. Mert a következménye az volt, hogy aki nem írja alá az háborús párti pap, ezért a mostani aláírással kapcsolatban már a papoknak megengedték, hogy aláírják a békeíveket. Vannak megyék, ahol egy-kettő, de vannak, ahol egyáltalán nem írták alá. Volt olyan pap, aki a püspöki kar véleményével szemben rendelkezést adott ki, hogy nem szabad aláírni a békeíveket, ez egy ostoba ember. Azt mondják, hogy ez ostoba ember, pedig az anyaszentegyház ostobákat nem alkalmaz.

Most a püspöki kar maga nem írta alá, kiadtak egy általánosságban megfogalmazott nyilatkozatot, de nem adták azonnal ki. Voltak azonban, akik sürgették ennek kiadását. Voltak főtisztelendő, kik azt mondták a békeküldötteknek, hogy olvassák föl mi van benne, és amikor felolvasták azt mondták, hogy ebben nincs semmi és aláírta. Hát ezt

először nem tudta volna aláírni? Voltak, akik azt mondták, hogy ezt először is aláírtam volna, de kötött a püspöki kar döntése. Először nem akarták aláírni, később mégis aláírták és ezzel elveszett a politikai jelentőségének és értékének [az] ereje, mennyivel jobb lett volna, ha előszörre egyszerre mindenki aláírta volna.

Itt volt, pl. a zsidókérdés és a földreform kérdése, itt volt a háborúnak és a békének kérdése és akkor a hivatalos egyházi vezetők megszövegeztek egy körlevelet, akkor, amikor a szerencsétlen embereket már hurcolták kifelé, és aminek 5–600 ezer magyar zsidó is volt az áldozata. Nehezen készült el az a bizonyos körlevél, és amikor már megvolt bizonyos befolyásra, egy kis cetlire lett összezsugorítva. Én abban az időben egy Garam melletti kisközségben mondtam misét és ezt a kis cetlire lezsugorított körlevelet felolvastam, mások nem olvasták fel. Semmitmondó pár mondat volt az egész. A hivatalos magyar egyház ennyiben foglalta össze a kérdés jelentőségét. Amikor kijöttünk a templomból az akkor intelligencia odavágta a fejemhez, hogy milyen nagy hangon olvastam fel ezt a körlevelet.

Hála Istennek, azért megtörtént az aláírás és jobb későn, mint soha. A mozgalom feladatáról már a prelátus úr nyilatkozott. A munka nemcsak a beszéd formában, hanem minden más formában is megnyilatkozik. Így tehát az ötéves terv teljes egészében a béke munkája. Amikor mi ezt támogatjuk, akkor a munkaerkölcsöt támogatjuk, amikor odamegy a paphoz az a dolgozó paraszt, akkor a pap okosan szóljon hozzá, ne biztassa a rossz, hanem csak a jó irányban. Nyissa ki a szemét, mert ha nem is azonnal, de idővel rátér a jó útra. Amikor kérdezték, hogy mi is az a szövetkezeti gazdálkodás, akkor magyarázzuk meg nekik, hogy most még aranyat ér a gabona, de később majd az olcsón termelt gabonával nem fogja tudni felvenni a versenyt.

Az most a feladat, hogy vegyük fel a kapcsolatot a helyi tanácsokkal, sok helyen ez nem megy simán. Nehezen megy, de azért menni fog. Alakuljon ki mindenhol egy béke-mozgalom. Segítsen a helyi tanácsnak az egyes feladatokban, azonban nem mindig erről kell a szószéken beszélni. És kialakul egy bizalom a világi hatóságok és az egyház között, akkor minden megoldódik. Járjuk a községeket és tapasztaljuk, hogy mindenhol ott van[nak] a világi hatóságok emberei, akik mind becsületes és rendes emberek. Sok községben már a papok problémája közül sok megoldódott. Pl. volt olyan elnök, aki azt mondtotta, amikor a pap problémáját felvetítette, hogy erről most hallok először, miért nem jött előbb. A problémákkal jöjjünk bizalommal az elnök urakhoz, és akkor minden megoldást nyer. Most ez mélyüljön el közöttük és ehhez kérjük Isten áldását.

Most pedig [az] elnök megnyitja a vitát.

*Gyurkó Gábor*²⁸ terényi plébános: Tisztelendő oltártestvérek rövid az idő, magam is rövid leszek, nem akarok hosszú lenni, mert magam sem vagyok ékeesszóló. A békemozgalom támogatása hivatásos kötelességünk is. Felmerült a lelkészek lelátogatása alkalmával, hogy ez először politikai mozgalom, ezért aggódtak, természetesen nem tagadtam magam sem, mert tudjuk, hogy politikai jelentőség is van benne, de nem tisztán az van, hanem van erkölcsi vonala is. A szociális igazságosság teljesen erkölcsi vonatkozású feladat. A békemozgalmunk a mi feladatunkat is célozza. Ezzel a gondolattal üdvözlöm a békeértekezletet a nógrádi katolikus papok békemozgalmát, illetve annak első megalakuló ülését és a hozzájuk tartozó hívek csatlakozását. Ezzel az egyház és [az] állam

---

28 Eredetileg József név van gépelve, de kijavították – helyesen – Gáborra.

harmonikus együttműködését elősegítjük, gazdasági, kulturális és szociális vonalon egyaránt.

Klenácztó drégelypalánki plébános: Azt hiszem nekünk a feladatunk az, hogy a hallottakat az életben keresztül vigyük. Azt hiszem a hivatása magaslatán álló papok a megegyezést az egyház és az állam között a saját községünkben már elintézte, mielőtt még a püspöki kar azt meghozta volna. Aki a hivatása magaslatán áll, az nem lehet közömbös ezzel [a] mozgalommal szemben. Én hoztam a kommunista párt küldöttei jöttek, hogy a romba döntött községemben működjek közre az újjáépítés munkájában. Azt mondtam, ez is a mi hivatásunk. A négy párt írásban kért fel, hogy a nemzeti bizottság elnöke legyek, és az voltam 1948. júniusáig. Akkor megtanultuk becsülni egymást, akiknek világnézete más, de sok másban megegyeztünk. Az, amiért mi elvesztettük a bizalmat, és amiről azt hitték, hogy abban minden katolikus pap benne volt, de úgy tudom, hogy a papok nagy része távol állt attól, ami ott nyilvánosságra jutott. Meg azután a bizalmat helyreállítani, mert az általánosítás nagy hiba volt. Most a feladatunk az, hogy az életben valósítsuk mindazt, amit az előadó urak itt elmondottak.

Paksi László hittanár: Kedves oltártestvérek! Engedjék meg, hogy Nógrád megye papságának szociális összetételét ismertessem. Kik vannak itt, milyen az összetétel, milyen munkát végeztek eddig.

Ha megnézzük Nógrád megye papságának szociális összetételét, látjuk, hogy első sorban a népből, a nép fiai, a munkásokból és a bányászokból vannak. Pl. a b[alassa]gyarmati plébános paraszt szülők fia. A másik káplán szülei bányász[ok], a harmadik szegény asztalos fia, aki otthon reverendáját levette dolgozik. Én magam annak a fia vagyok, aki koncentrációs táborban 4 hónapot töltött. Az önkritika lehetőségével is élek. A katolikus papnak a nép közé kell menni, de ne vegyék azt a klerikális reakciónak, ha a pap a nép közé megy. Vannak hibák az oktatás terén is, de vannak más problémák is, remélem, hogy mások is felemlítik ezeket, csak azért említem meg, hogy legyen bátorságuk a többi oltártestvéreknek is felemlíteni ezeket a problémákat.

Általában a papok összetétele paraszt és munkás, a nemesi címet nem igen vonzotta a papi pálya. A salgótarjáni járásban a bányászokhoz és a gyári munkásokhoz a pap nem igen látogatott el, pedig a keresztjük ott volt minden bányász és munkáscsalád házában, mert, ha elment közéljük, azt kérdezték, mit keres itt egy csuhás. Amikor elmentem a korcsmába, utána jöttek ezek az emberek hozzám, reméljük, hogy a jövőben ez másképp lesz.

Holnap első péntek van, nem mondhatok mást, mint az eucharisztikus kongresszus himnuszát, „Krisztus kenyér s bor színében Úr s király a föld felette, forrasz egygyé béességben minden népet, nemzetet.”

Hinnel Károly plébános: Elnöklő prelátus úr említette, hogy a béke külső és belső. Én, az én kis községemben a békebizottságban működök, felvetették mit ér a békealáírás, mit adnak arra. Erre én válaszoltam, hogy egy-egy csepp a tengerben, mert a tenger cseppek-ből tevődik össze és ez [a] tenger zúgja minden cseppjével, hogy békét akarunk. Hiszem, hogy ez akadályozta meg a harmadik világháborút is. Mi, akik részt vettünk augusztusban az értekezleten, hozzájárultunk az egyház és [az] állam megegyezéséhez, tisztában vagyunk, hogy az egyház vezetőivel szemben minden utasítást elfogadunk, azonban mi a sa-

ját fejünkkel akarunk és fogunk is gondolkodni. A belsőbékét mi nem akarjuk megbontani, mert valóban nálunk megvoltak azok a problémák, és mint ahogy Horváth és Beresztóczy is mondtotta, életet jelent nekünk a belső béke, de nemcsak fizikai, hanem lelki életet is. Hiszem, hogy az a néhány távolmaradó a béke ügyével szemben nem ellenséges álláspont miatt, hanem komoly ok miatt maradt el. Azonban meg kell mondani, nem vagyunk azok, akik mások részére gesztenyét kaparunk ki. Voltak olyanok is, akik fogcsikorgatva jöttek el, de azt hiszem, hogy ez után nem így fog eljönni.

A nép felé mi ezt nem visszük, mert mi a népből valók vagyunk. Mi munkás gyerekek szívesen látunk egy új világ kialakulását és mi tréfásan mondván, nem váltottunk retúrjegyet az elmúlt világra, mi olyan világot akarunk, melyben meg van a kölcsönös megértés, a szociális igazság és a lelki harmónia. Én erre kérem a jóságos Isten áldását.

Domin Károly kazári plébános: Én szeretném egy pár szóban összekötni a békemozgalmat azzal, amit a teológián tanultam, hogy Isten az örök igazság, a béke és öröm. Nem véletlen, hogy a békemozgalom a pünkösöd utáni napokra esik. A békeértekezletre a szentlélek eljövele után megkaptuk az erőt, mert ki kell lépnünk a templomból és meg kell mondani, hogy Isten országában igazság van, és ha az igazság, a béke megvan, akkor megvan az öröm is. A háború gyászt, szomorúságot, temetést jelent, ezt senki sem akarhatja.

Szeretnék ezzel kapcsolatban egy pár kérdésre rámutatni. Jelen esetben nem minden helyen vannak tájékoztatva a helyi tanácsok a katolikus papságnak a békemozgalomba való bekapcsolásáról. Ezt Kazári Gyula elnökhelyettes felé mondom, mindkét községemben, dacára annak, hogy rendőrségi engedélyem volt az úrnapi körmenet megtartására, és amikor a körmenetnek kellett volna lenni, eboltást rendeltek el, ami az állatorvos jóvoltából elmaradt. Amikor vasárnap engedély volt a szentmisére és az ünnepei sátrak felállítására a helyi tanács elnöke betiltotta a templom körüli körmenet megtartását és [a] sátrak felállítását. Ezzel kapcsolatban azt kérem, hogy amikor Úrnapján kihozzuk Krisztus Jézust, a békesség fejedelmét, ne féljen attól a népi demokrácia-kormány, mi nem tüntetni akarunk.

A másik dolog egy hitbuzgalmi ügy. Nincsen sajtónk, azt papírhíánnyal indokolják. Kéri a tanácsot, hogy a régi papírok beadásával tegye lehetővé, hogy egy katolikus sajtó beinduljon.

Szeretném ezzel kapcsolatban megemlíteni, hogy Pesten járva megnéztem Azsajev Távol Moszkvától című filmet, amely olyan erőt adott nekem is, ahogy láttam, hogy a szovjet emberek dacolva a hideggel, fagglyal, meg tudták valósítani az olajvezetékét, mert szükségük volt rá. Nekünk sem szabad meghátrálnunk, mert világosan mondta az Úr, hogy én meggyőztem az igazságról a világot.

Szeretném, ha ennek az ülésnek lefolyását a járási tanácsok felé levinnék, hogy azt a nyomást, amelyet a salgótarjáni járásban sok pap élvez, megszüntessék, hogy mi is mint egyenjogú polgárok élhessünk minden időben. Mi is eleget akarunk tenni mindenben, mert ha az a bányászember nem száll le a bányába, vagy a paraszt nem műveli a földjét, — azt mondják szabatól, akkor mi katolikus papok akik a szentmisét, gyóntatást, az oltári szentséget Úrnapkor kivisszük a hívek közé, akkor ne lássák ebben a klerikális reakciót és ne lássák ebben a tüntetést, hanem lássák meg azt, hogy mi az igazságról nem mondunk le, mert katolikus papok vagyunk és a mi munkánkban mi is első akarunk lenni.

Balogh[István] páter: Azt a megjegyzést fűzi a referátumhoz, hogy az kevés alkalmat adott a hozzászóláshoz, de azért ami kevés jelentkezik, nem fogom elhallgatni. Először is ott kezdem, hogy az esperes megnyitója tartalmazott olyan kifejezést, hogy lélekben már eddig is a Nógrád megyei papság csatlakozott a papi békemozgalomhoz és azt mondja, hiszi, hogy Nógrád megyében minden pap tagja lesz a békemozgalomnak. Ahol jártunk egyes megyékben van ilyen hangulat: részt venni ebben a munkában. A béke és a háború között nem lehet választás, nem lehet kétség a tekintetben, hogy a papságnak hol van a helye. A pap egy becsületes ember, akinek nem lehet csak ott, ahol a békét akarják szolgálni. Amikor a mozgalom értékéről, értelméről és eredményeiről beszélt, ami mozgalmunk értékét és politikai jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint a külföldi támadások, amelyeket akár a külföldi sajtó vagy rádió terjeszt. Vannak rádiók, amelyek vállalták azt, amit már Amerika Hangja sem vállalt, Európa hangja vállalta azt a megszégyenítő szerepet, és még vannak emberek, akik ennek hisznek.

A belső béke, miután annyiszor halljuk, hajlandók vagyunk ennek értelmében – ez nem egy frázis – különösen nálunk Magyarországon ez jelenti az egyház szabadságát, az életfeltételt, a magyar katolikus egyház tevékenységét és működését. Háborúban az egyháznak a temetésen túl alig van szerepe. Mi életet akarunk adni, és hivatásunkat teljesíteni, mi akarjuk a híveket ellátni mindazzal, ami rajtunk keresztül történhet, de ehhez az egyház és [az] állam belső békéje kell. Nemcsak a békét értem ez alatt, hanem azt [is], hogy itt összhang van a kormány és [az] egyház között. Összhang van mindabban, amiben együttműködés lehet. Tehát, ha kormányunk az ötéves tervet állítja össze, és én meggyőződök arról, hogy annak minden betűje, minden forintja az ország lakosságát, dolgozóit akarja előbbre vinni, akkor természetes, hogy támogatom ezt a mozgalmat. Ha arról van szó, hogy szocialista irányzatú fejlődésben élünk és meg vagyunk arról győződve, hogy helyes, ha meg vagyunk győződve arról, hogy a kormány békét akar, nem tehet mást a katolikus papság csak azt, hogy támogatja a kormányt.

6 és fél éve nem kér, nem követelt a katolikus papságtól olyat kormányzatunk, ami a papok lelkiismeretével ellenkezik. Nem akart vértanúságot a papoktól, sokkal többet sem hogy ilyet kérjen.

A világ kétfelé szakadt, de most módosítok, a világ több felé szakadt, az egyik a Szovjetunió segítségével építi a szocializmust, a másik a kapitalizmus, amely élet-halál harcát vívja a szocializmussal szemben. Az angliai és amerikai nők elfelejtették, hogy egy néhány esztendővel ezelőtt fiaikat, férjeiket azért küldték és engedték meghalni, hogy ezt a borzalmat, szörnyűséget, amit fasizmusnak nevezünk, leigázzák. Az orosz hadsereg hozta a legnagyobb véráldozatot, és mi sem feledhetjük el a sok szenvedést, a német fasizmus nekünk nem kell, [nem kell] háború és fasizmus, és ne csodálkozzunk azon, hogy a békétábor nő. Tehát ismétlem, választás nincs, mi magyar papok csak a békétábort támogathatjuk és segíthetjük.

Voltak ellentétek az egyház és [az] állam között, ezek nagy bajt jelentettek, de meg kell mondani, hogy ezeket minden esetben mi követtük el.

Nem a vallás szabad gyakorlásáért folyt a küzdelem, hanem a hatalom gyakorlásáért, melyben felül akart kerekedni az akkori egyházi vezetőség. Az egyház nem veszített csak nyert és ért el a megegyezéshez.²⁹

---

29 A mondatban az és kötőszó után egy „is” kötőszó szerepel, de ennek nincs értelme, így elhagytam.

A prelátus úr azt mondta, hogy valamit tenni kell az aláíróknak is az egyezmény érdekében, de a püspök uraknak is kell valamit tenni. Az öt éves tervről a közvélemény nincs eléggé tájékoztatva. Meg kell mondani, hogy a családvédelem érdekében soha egy kormányzat sem tett annyit, mint a demokrácia kormánya. Olvashattuk, mennyi orvosi rendelőt állított fel, ne csak Dunapentelére³⁰ nézzünk, hanem az emberi dolgokat is. Ha csak a kongruát nézzük, 30 millióról van szó, ebből van lehetőség a templom kijavítására is. A papságnak saját kórháza és üdülője is lesz. A demokrácia kormánya azt akarja, hogy a pap lelkipásztor legyen, elősegíti, hogy a pap közelebb jöjjön a hívekhez és a hívek a papsághoz.

Kénytelen vagyok egy kicsit kiegészíteni, hogy rend van, kellemes a papság helyzete, de azért vannak még viharok, nem említette Veszprém[et] és Székesfehérvárt, hogy itt olyan szép számmal vannak, annak köszönhetik, hogy messze vannak a püspökök.

Hogy nem vették figyelembe 10–11 ezer szerzetes ügyét és a 4–5 ezer pap sorsát, de hogy nem vették figyelembe a 6–8 millió hívő sorsát, ez a politikai tévedés serpenyőjében ez nagy súlyt jelent.

Azt mondta Horváth esperes, hogy körlevelet intézett egy Heves megyei pap a tanítósághoz, hogy ne írják alá a békeívet, szembehelyezkedve a püspöki karral, én kérdezem, hogy valaki tud-e arról, hogy felelősségre vonták ezért azt a papot.

Paksai hozzászólása rendkívül érdekes volt, tudjuk, hogy a családi címer nem igen vitte a papság felé őket.

Ne vegyék reakciónak, ha a pap a nép közzé megy, amikor a papság a kormányzat ellen hangulatot akar kelteni, a rend biztosítása érdekében gyanakodva nézték a pap tevékenységét. Én hiszem, hogy ez most meg fog szűnni.

Ami a hitoktatással kapcsolatos panaszokat érinti, itt is voltak félreértések, most van tárgyalás alatt és ez teljesen a papság érdekében fog megtörténni. Ezzel kapcsolatban ne a budapesti központot hívják fel, hanem a helyi tagozatot.

A körmenet kérdése, a központhoz, ha kerültek panaszok, azonnal orvoslást nyertek, azért kell jobban kiépíteni a tanácsokkal a kapcsolatot, hogyha ilyen panasz van, azt elintézzék.

A béketábor ereje abban nyilvánult meg, hogy eddig atombomba nem esett, és nem robbant ki a harmadik világháború, pedig már régen kirobbant volna, ha nem olyan nagy a béketábor ereje.

Még csak annyit szeretnék mondani, hogy az új hivatal felállítása is gesztus az államtól az egyház felé, hogy ennek a hivatása mi lesz, azt majd megmondja a törvény.

Kérem, és hiszem, hogy az a cél, amit magunk elé tűztünk, a jó Isten segítségével minél előbb megvalósul.

A békebizottság megalakítására az elnök a következő javaslatot tette:

Elnök: Klenácztó Ottó kanonok, Ferencz István esperes, Zelinka László, Zaklai József.

Titkár: dr. Hinel Pál.

Tagok: Horváth Gyula, Dobozsi Dezső, Szabó Lajos, Gyurka Gábor, Bartal Rafael, Horváth József, dr. Paksi László, Patakfalvi Géza, Kovács Vencel, Szolnai József,

---

30 A későbbi Sztálinváros, majd Dunaújváros.

Bartalos Gyula, Zolczer István, Ponyi Artúr, Bus József, Journák Sándor, Brehely László, Tóth Béla, Troll József, Kalmár Lajos, Bea Antal, Fábry Miklós.

Ferencz István: Engedjék meg, hogy koromra való tekintettel és különféle betegségre való tekintettel tiltakozzam az ellen, hogy megválasszanak.

Zaklai József: Gyenge fizikumú vagyok, kérem ez alól engem felmenteni.

Az elnök az alábbi módosítással fogadja el, hogy Ferencz István lemondását elfogadja, és Zaklai József helyett Journák Sándort választja meg.

Hinnel Pál: Előterjeszt egy javaslatot. A javaslatot a bizottság elfogadja.

Kazári Gyula: A megyei tanács nevében üdvözlöm Nógrád megye papságát, azokat a becsületes papokat, akik megyénkben csatlakoztak az országos békemozgalomhoz, hogy ez alkalommal megalakult a mai nappal a megyei békebizottság. Az elhangzott javaslatok alapján a megyei tanács nevében arra kérem a megye róm.[ai] kat.[katolikus] papságát, hogy kölcsönös bizalommal a jövőben a tanácsok munkáját ez a papi mozgalom támogassa, mert a tanácsok előtt álló feladatok a béke feladatai. A béke megvédését és megőrzését szolgálja. A bizottság munkája kapcsolódik be a békés építő munkába, és azon legyen, hogy a tanácsok munkáját ezen a téren támogassa, mint ahogy az Alkotmányban is bent foglaltatik. A nagymérvű építkezést, TSZCS fejlődést és a parasztság munkáját, amely a szocializmus munkája az aratás és cséplés idején.

Ha felvetődött is esetleg sérelem, arról keveset tudunk, nem volt tapasztalható az, hogy azok, akik helytálltak a béke építő munkájában, akik segítettek a békés építést, azok a néppel együtt dolgoztak és a béke ügyét szolgálták. Akik egyenesen és nyíltan azon voltak, hogy úgy az ipari munkát, mint a parasztság munkalendületét elősegítették, azok megkapták a tanácsoktól a kellő segítséget.

Ígérhetem, hogy a tanácsok részéről, amennyiben a főtisztelendő urak részéről a békés építő munkába való bekapcsolódást tapasztalhatjuk, a tanácsok még nagyobb támogatást adnak.

Én közvetlenül nem beszéltem a körmenettel kapcsolatban, a helyi tanácselnökök kértem fel. Akkor, amikor Domin tisztelendő úr községei legutolsók a növényápolási munkákban, elment a rendőrségre és délelőtt 10 órára kérte az engedélyt a körmenetre, nyilvánvaló nem volt helyes, hogy a parasztságot elvonja a munkától.

Beszélt itt Domin főtisztelendő úr valamiféle nyomásról, nem tudom lehet-e beszélni itt nyomásról, mert közöttünk a legjobb egyetértés volt e tekintetben és éppen azért csodálkozom azon, hogy így beszél.

Végezetül és ismételten arra kérem Nógrád megye minden becsületes papját, azokat is, akik nincsenek itt és a béke ügyét akarják szolgálni, hogy a most megalakult békemozgalom adjon lendítő erőt ahhoz, hogy a jövőben a papság még inkább elősegítse a nép munkáját a hozott határozat szellemében.

Beresztóczy: Ismerteti Kovács tisztelendő táviratát, aki ez által szintén jelenlétnek számít.

Azután megköszöni a vendéglátást és a közlekedési segítséget. Az ülést bezárja. Kmft.

A katolikus papok Nógrád megyei békeértekezletének határozata

Mi, Nógrád megyei római katolikus papok hazaszeretetünk és lelkiismeretünk szavát követve szent lelkesedéssel csatlakozunk a világ minden becsületes emberét foglaló, a legnemesebb emberi célokért küzdő békemozgalomhoz, mert tudjuk, hogy ezzel egyházunk, hazánk, az egész emberiség jövőjéért szállunk sikra. Szilárd meggyőződésünk, hogy csak ezen az úton haladva teljesíthetjük a béke evangéliumi parancsát, lehetünk egyházunk és hazánk hű fiai.

A békemozgalom minden hazáját és népét szerető polgárnak ügye az egész világon. Mi ezen, az értekezlet résztvevői magunkénak valljuk és helyeseljük azt a pozitív állásfoglalást, mellyel a katolikus papság jelentős része a békemozgalomhoz csatlakozott.

Mi azt akarjuk, hogy tevékenységünk elősegítse és támogassa az ötéves terv, a béke tervének megvalósulását. Ma már senki előtt nem kétséges, hogy a magyar népet, köztük meggyeink dolgozóit is a felemelkedés, a jólét, a boldogulás felé viszi az ötéves terv. Krisztusi tanítás valósul meg a hatalmas terv végrehajtásával.

Az ötéves terv támogatása számunkra azt jelenti, hogy minden erőnkkel segítsük elő a dolgozók szocialista munkaverseny mozgalmát, támogassuk a terv megvalósításához szükséges munkaerőnek biztosítását, továbbá azt a hősi munkát, melyet a dolgozó parasztság jelenleg a növényápolás, az aratás és a cséplési munka időben való elvégzéséért folytat. Minden igyekezetünkkel azon leszünk, hogy elősegítsük a termelő csoportok erősödését és kiszélesedését. Ami a dolgozó parasztságunk részére több és jobb terméseredményeket és egyre boldogabb életet biztosít.

Tudatában vagyunk annak, hogy ezeknek a feladatoknak a támogatása egyet jelent számunkra a béke mellett való kiállással, a béke fokozottabb védelmével. A keresztényhívók tömegei joggal várják el tőlünk, hogy a szavak mellett tettekkel is segítsük a magyar nép békeharcát az ötéves terv megvalósulását.

Fellépünk minden olyan törekvéssel szemben sorainkon belül, vagy hívó, amely a dolgozó nép építő munkáját az ötéves terv megvalósulását megakadályozza. Elítéljük sorainkban is azokat, akik ma is az állam és az egyház közötti létrejött egyezményt megszegve nyíltan uszítanak a népi demokrácia rendszere ellen. Szem előtt tartjuk, hogy munkánkat az álammal létrejött egyezmény szellemében végezzük és biztosítjuk annak betartását és maradéktalan végrehajtását.

Magunkénak valljuk és helyeseljük a katolikus papok országos békeértekezletének határozatát, amely kimondja, hogy nem akarjuk, hogy a katolikus egyházat a reakció a maga céljaira felhasználja. Előre akarunk haladni a néppel a hazafiasságban, a szeretetben, a munkában összeforrv. Szem előtt tartva Krisztus Urunk hegyi beszédének e mondatát: Boldogok a békességesek, mert ők Isten fiainak hívatnak. Fenntartás nélkül támogatjuk a magyar nép békeharcát, és ebből tevékenyen ki akarjuk venni a magunk részét.

Hálával és ragaszkodással üdvözljük Népköztársaságunk minisztertanácsának nagylelkű intézkedését, mellyel évtizedes fájdó sebünket orvosolta és levette vállunkról az anyagi gondokat. A papi kongrua rendezése ismételten megmutatta államunk mérhetetlen jóindulatát, és mi ezt azzal akarjuk viszonzni, hogy a jövőben minden erőnket és akaratomkat egyházunk, hazánk, népünk, a béke ügyének szenteljük.

Katolikus papok Nógrád megyei békeértekezlete.

THE ESTABLISHMENT OF THE COUNTY ORGANIZATION OF THE CATHOLIC PRIESTS FOR PEACE MOVEMENT IN NÓGRÁD (1951)

Several scientific studies have already discussed the period of the Hungarian Catholic Church between 1945 and 1989. These papers have elaborated different topics on national and local level, however, several events have not been analyzed yet. One of them is the history of the Catholic Priests for Peace Movement and that of its county organizations. Although shorter and longer papers have been published on the priests' peace movement, such as the book entitled *Movement of Catholic Priests in Hungary 1950-1956* written by Gyula József Orbán. The German language edition of the work appeared in 1996, in 2001 it was published also in Hungarian. The author, who lives abroad, revealed the first phase of the movement's activity, using archival and bibliographic sources available, as well as interviews. However, the period until 1989, when the activity of the movement came to an end, is still to be written.

A summarizing study on the history of the county organization of the peace movement in Nógrád has not been published. It is due to the fact that the archive of this clerical board have not been found, thus we lack direct sources. Nonetheless, we may reconstruct the events using different archival sources. One of them is the Party Archival Section of the Nógrád County Archives. This section preserves documents of the parties operating in Nógrád County, such as the Smallholders' Party, Social Democratic Party, the Hungarian Workers' Party and the Hungarian Socialist Workers' Party, as well as of the organizations operating under the leadership of the Hungarian Socialist Workers' Party (Patriotic Popular Front, Communist Youth Association, Workers' Militia, etc.). Valuable data can be found in the documents of the Secretary of the Nógrád County Council and in the archival material of the County Secretary of Church Affairs.

In 1950 after nuns and monks had been deported, the State and the Church started negotiations. During the meeting held on 5th July the government intended to achieve the closing down of monasteries, and the drastic decrease of the number of monks and nuns. The representatives of the Church also had their 21 suggestions. As a conclusion the negotiations were temporarily suspended. The leaders of the Hungarian Workers' Party discussed the events. Mátyás Rákosi's direction was announced on this occasion: "Within one week an initiative group of Catholic priest should be set up, which then will organize a gathering for democrat priests in the second half of July." This directive served as a base for establishing the peace movement. In Budapest on 1st August 1950 the Catholic Priests for Peace Movement was established with the participation of 300 priests.

The county organizations of the movement were founded in different times, also in the case of Nógrád County. Gyula Kazári, the vice-president of Nógrád County Executive Committee, issued the memorandum marked as "top secret" on the direction of the party leadership on 21st May 1951. The letter informed all the chairmen of executive committees in the county about the establishment of a county organization of the peace movement of Catholic priests on 31st May 1951 in Nógrád county.

On the establishment a detailed article was published in the papers entitled "Szabad Nógrád" and "A Kereszt", the latter being the newsletter of the peace movement. More than 80 priests took part in the statutory meeting. Prelate Miklós Beresztóczy, president of the movement, Richárd Horváth, national secretary and István Balogh, national committee member were present as well.

Beresztóczy emphasized the importance of keeping the agreement made between the Church and the State, which he outlined as follows: "The agreement is not a simple report, document or contract, but an opportunity for the Catholic Church to survive." Richárd Horváth, national secretary evoked similar thoughts: "The agreement between the State and the Church must be respected. The council of bishops should also respect it."

Several priests also made speeches, and then the county organization of the priests' peace movement was announced to be founded. Prebend Ottó Klenócz was elected chairman, and dr Pál Hinel secretary of the organization.

A common decision was accepted after the establishment, regarding the five-year-plan, as well as they thanked the Council of Ministers for their generous measure in the matter of revenue of parish priests.

NÉMETH LÁSZLÓ

ADALÉKOK EGY BOLDOGGÁ AVATÁSI ELJÁRÁS TÖRTÉNETÉHEZ

(Boldog Batthyány-Strattmann László 1870–1931)

Isten Szolgáját, Batthyány-Strattmann Lászlót, a szegények orvosát II. János Pál pápa 2003. március 23-án Rómában, a Szent Péter téren boldoggá avatta.¹ Erre az alkalomra több könyv is megjelent,² amelyek között Tibola Imre, a boldoggá avatási eljárás viceposztulátora a boldoggá avatási eljárás történetét írta meg „*Feljutott az Oltár magására, Boldog Batthyány László kanonizációjának története*” címmel.³ A könyv bemutatja a szenttéavatási per menetét, az ügy posztulátorainak életrajzát, munkáját, valamint Batthyány-Strattmann László életszetségének a hírét életében, hatását az emberekre, a kanonizációs eljárás kezdetét, a boldoggáavatási per újraéledését, és azt a lendületet, amelyet a rendszerváltozás adott az ügynek. E rövid tanulmány célja, hogy ezt az értékes munkát néhány adattal kiegészítse és azt még teljesebbé tegye.

Rómában, a posztulátori levéltárban őrzött iratok⁴ szerint Batthyány-Strattmann László boldoggá avatási eljárásának római posztulátorai időrendben a következő személyek voltak:

Mester István	1978. április 24. ⁵	– † 1984. június 6.
Tóth Gyula	1985. március 15. ⁶	–

1 A pápa homiliájának hivatalos szövegét lásd: AAS 95(2003) 578–581. Isten Szolgájáról előzetes jelent meg az Osservatore Romano 2003. március 23-i számában, valamint beszámoló olvasható a boldoggá avatásról a március 24–25-i számban.

2 Lásd: Puskely Mária előadásai és könyvei Batthyány-Strattmann Lászlóról: Magyar Kurír, 2003. március 7, *Könyvbemutató a Szemészeti Klinikán*, Puskely Mária kötetei Boldog Batthyány Lászlóról: Új Ember, 2003. március 3, *Könyvek Batthyány-Strattmannról: Népszabadság*, március 20, SIMON ERZSÉBET: *Könyvek Batthyányról*. Vas Népe 2003. március 22; *Három könyv Batthyány-Strattmann Lászlóról*. Távlatok, 2003. Húsvét.

3 TIBOLA IMRE: *Feljutott az oltár magására*. Szombathely, 2003. A könyv bemutatójáról beszámolt a Keresztény Élet, 2003. március 9: „Röviden” rovat.

4 A posztulatio iratai a Pápai Magyar Egyházi Intézetben (a továbbiakban rövidítve: PMI) találhatóak, tekintettel arra, hogy 1987-től minden posztulátor a PMI rektora volt. TIBOLA IMRE, i. m. 22–30.

5 Stefan László eisenstadti püspök levelének iktatószáma: 179/2–78. A kinevezéshez a Kongregáció a Nihil obstat-ot 1978. április 24-én adta meg 1206–4 szám alatt.

6 Stefan László eisenstadti püspök levelének iktatószáma. 160/5–85. A kinevezéshez a Kongregáció a Nihil obstat-ot 1985. április 22-én adta meg. Ekkor az ügy viceposztulátora Ausztriában Walper Ferenc prelátus volt.

Erdő Péter	1987. október 30. ⁷	-
Ternyák Csaba	1989. április 4. ⁸	-
Gonda Imre	1993. augusztus 20. ⁹	-
Veres András	1996. november 14. ¹⁰	-
Németh László	1998. október 16. ¹¹	-

A felsorolt posztulárok közül kettőről a boldoggá avatás történetét feldolgozó könyv nem tesz említést.¹² Kiegészítésként álljon itt az ő életrajzuk:

Mester István

Kassán született 1917. augusztus 20-án. 1941. június 15-én szentelték pappá az Egri Főegyházmegye papjaként. 1941-ben szerzett doktori fokozatot a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Dolgozatának címe: *A világi jog hatályossága az egyházjog területén*. Teológiai tanár volt Egerben, majd érseki szertartó. Czapik Gyula érsek 1947-ben küldte Rómába római magyar lelkésznek, mely munka mellett egyházjogot tanult a Pápai Gergely Egyetemen, ahol licenciát szerzett. Tanulmányai befejeztével a Pápai Magyar Egyházi Intézet (rövidítve: PMI) vicerektora volt. 1952-ben lépett a Szentszék szolgálatába. 1973-tól a Papi Kongregációban osztályvezető volt. 1975-től haláláig a Szent István Alapítvány Igazgatótanácsának sorban második elnöke volt. 1984. június 6-án halt meg Rómában.¹³ Sírja a Vatikánban, a német temetőben volt 1994-ig. Földi maradványait ekkor hazaszállították és Egerben, a bazilika altemplomába temették el 1994. november

-
- 7 Stefan László eisenstadti püspök levelének iktatószáma: CB 82/3-87. A kinevezéshez a Kongregáció a Nihil Obstat-ot 1987. november 12-én adta meg. TIBOLA IMRE, *i. m.* 22-23. Erdő Péter 1987. december 3-án kelt levelével, Iby püspök kérésére, továbbra is Walper Ferencet bízta meg a viceposztulátori feladat ellátásával.
  - 8 Paul Iby eisenstadti püspök levelének iktatószáma: 60/-89. A kinevezéshez a Kongregáció 1989. május 12-én adta meg a Nihil obstat-ot 1206-27 számon. TIBOLA IMRE, *i. m.* 23-24.
  - 9 Paul Iby eisenstadti püspök levelének iktatószáma: 603/4-93. A kinevezéshez a Kongregáció 1993. november 19-én adta meg a Nihil obstat-ot 1206-33 számon. TIBOLA IMRE, *i. m.* 24: a dátum tévesen szerepel 1993 helyett 1992.
  - 10 Konkoly István szombathelyi megyéspüspök levelének iktatószáma 59-1/1996. A kinevezéshez a Kongregatio a Nihil obstat-ot 1996. november 25-én adta meg 1206-36 számon. TIBOLA IMRE, *i. m.* 28.
  - 11 Konkoly István szombathelyi megyéspüspök levelének iktatószáma: 1221-266/1998. A kinevezéshez az Kongregáció a Nihil obstat-ot 1998. november 10-én adta meg 1206-36 számon. TIBOLA IMRE, *i. m.* 28-30.
  - 12 TIBOLA IMRE, *i. m.* 22-30.
  - 13 Életrajzi adataihoz lásd: *A magyar emigráns irodalom lexikona*. Szerk. NAGY CSABA. Bp., 2000. 687; Diós István, Mester István. In: *Magyar Katolikus Lexikon VIII*. Bp., 2003. 994; SOMORJAI ÁDÁM: *A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának disszertációi (1863-1993)*. Bp., 1993. 102. (Studia Theologica Budapestinensia 9); NÉMETH LÁSZLÓ: *Adalékok a római magyar lekipásztorkodás történetéhez. Első rész: 1945-1963*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok - Regnum 14(2002), 1-4. 201-205. A Szent István Alapítvány igazgatótanácsának tagjait az alapítástól 2003-ig lásd P. RUPPERT JÓZSEF SCH.P. elnök, Visszatekintés 1992-2003 c. összeállításának a végén. A továbbiakban: RUPPERT JÓZSEF: *Visszatekintés. Az összeállítás a szerző birtokában. Személyének méltatását lásd: Mgr. Dr. Mester István (1917-1984): Szolgálat 63, 1984. 92-93.*

12-én.¹⁴ 1978-ban Bafile bíboros, prefektus kívánságára vállalta el Batthyány-Strattmann László boldoggá avatási ügyének posztulátori tisztét, amelyet haláláig betöltött. Posztulátori működése részletesen olvasható az itt közölt dokumentumban. VI. Pál pápa 1970-ben prelátusi címmel tüntette ki.

Tóth Gyula

Budapesten született 1920. január 3-án. Győrben szentelték pappá 1946. június 30-án. 1949 Karácsonyán érkezett a PMI-be. Kánonjogot tanult. 1951–1959 között római magyar lelkész volt. Majd hittanár. 1988-tól a Szent István Alapítvány igazgatótanácsának a tagja. Jelenleg is Rómában él, mint a Szent Péter bazilika beneficiatója.¹⁵ Két évig volt Batthyány-Strattmann László ügyének posztulátora. Az ő idejében nevezte ki a Kongregáció 1985. április 26-án az ügy relatorát Ambrosius Eszer O.P. személyében.¹⁶

* * *

A római posztulátori levéltárban található Mester István 1983. december 31-én kelt tájékoztatója a boldoggá avatási eljárás történetéről és állásáról. Belőle részletesen meg lehet ismerni az eljárás helyzetét 1983-ig, amely időszakra vonatkozóan Tibola Imre könyvében csak szorványos adatokat találhatunk. Hasznos ezért közzé tenni ebben a tanulmányban ezt a dokumentumot? Mielőtt azonban ezt megtennénk szót kell ejteni az eljárás történetének néhány olyan mozzanatáról, amelyek se az idézett könyvben se az itt közlésre kerülő dokumentumban nem szerepelnek.

Isten Szolgája Mindszenty József bíboros, prímás, esztergomi érsek,¹⁷ Emlékirataiban azt írja, hogy amikor 1971-ben a budapesti amerikai követségről Rómába utazott felkereste a szertartások kongregációját és a magyar boldoggá avatási ügyek után érdeklődött.¹⁸ Ezt követően 1972. november 27-én Bécsből írt levelet Paolo Bertoli bíborosnak a Kongregáció akkori prefektusának, amelyben írásban kért felvilágosítást arról, hogy a magyar boldoggá avatási ügyek megindultak-e, illetve hogyan állnak. Apor Vilmos, Bánfi Lukács, Batthyány-Strattman-László, Bogner Mária, IV. Károly, Kanter Károly, Kaszap István, Kelemen Didák, Prohászka Ottokár ügyére kérdezett rá.¹⁹ Egy évvel később, 1973. november 10-én Magyar Gyula professzornak²⁰ írt levelében érdek-

14 Lásd: *Mester István újratemetése Egerben* és MIHÁLYI GÉZA: *Római évek*. Új Ember, 1994. december 4.

15 Életrajzi adataihoz lásd: PMI személyi lapok, NÉMETH LÁSZLÓ, i. m. 215–224, RUPPERT JÓZSEF: Visszatekintés.

16 A kinevezés iktatószáma a Kongregációban: 1206–17/1985.

17 Életrajzát lásd: MÉSZÁROS ISTVÁN: *Mindszenty III. József 1945. augusztus 16. – 1973. december 18.* In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szerk. BEKE MARGIT. Bp., 2003. 395–402.

18 MINDSZENTY JÓZSEF: *Emlékirataim*. Bp., 1989. 483. A bíboros a kongregációt előző nevén nevezi. VI. Pál pápa 1969. május 8-án hozta létre a Sacra Rituum Congregatio-ból a Szenttéavatási Kongregációt. Lásd: NICCOLO DEL RE: *Congregazione delle cause dei santi*. In: *Mondo Vaticano, Passato e presente*, a cura di NICCOLO DEL RE: Città del Vaticano, 1995. 341–343.

19 A levelet idézi 397. sorszám alatt MÉSZÁROS ISTVÁN: *Mindszenty leveleskönyv. Gondolatok a bíboros leveleiből 1938–1975*. Bp., 1997. 76.

20 Magyar Gyula 1901. október 12-én született Szolnokon és 1988. január 19-én halt meg Rómában. A Verano-i temetőben, a Magyar Máltai Szövetség sírjában nyugszik. Tanulmányait Innsbruckban és

lódik Batthyány-Strattman László, Apor Vilmos, IV. Károly, Marton Marcell kármelita és Kelemen Didák boldoggá avatási ügyének állásáról.²¹ A bíboros szerette volna, hogy a kommunista elnyomás éveiben a magyar Egyház példaképeket kapjon a boldoggá avatásokkal. Nem volt azonban könnyű a korábban elindított eljárások folytatása. Jól szemlélteti a helyzetet a következő példa. Apor Vilmos boldoggá avatási ügyében 1971. december 6-án Zágon József²² az alábbi levelet írta Mindszenty bíborosnak Bécsbe:²³

„Eminenciás Uram, kívánsága szerint eljártam a S. Congregatio de causis Sanctorumnál b.e. APOR VILMOS ügyének felvétele érdekében. Mivel a processus otthon megindult s a tanúk kihallgatása otthon megtörtént, a kongregáció látni szeretné az eddigi anyagot. Ezt tehát ki kell hozni otthonról. Ez csak titokban történhet, mert a kommunisták nem engedik meg kihozatalát s ha neszét veszik, talán el is kobozzák. Az említett kongregáció e miatt átírt Mons. Casarolinak, hogy segítse kihozni az otthoni aktákat. Keresni fogják az alkalmat, höogy ezt feltűnés nélkül tehessék. Ha az akták ide megérkeznek, a S. Congregatio de causis Sanctorum megbíz majd egy külföldi kuriát, hogy a hiányzó tanukat hallgassa ki. Egyelőre nem lehet mást tenni, mint megvárni az otthon elkészült és lezárt per aktái-

---

Bécsben végezte. 1924. április 13-án szentelték pappá Innsbruckban az Esztergomi Főegyházmegye papjaként. 1929–1940 között a bécsi Pázmáneum vicerektora, majd prefektusa volt. 1940-től Rómában tanulmányokat folytatott. 1943–1970 között Rómában, a „Propaganda Fide” szentszéki Egyetem jogtanára és a Sacra Rota Romana ügyvédje. Kitüntetései: pápai titkos kamaárs (1940), prelátus (1953), apostoli protonotárius és a Szent Péter bazilika tb. kanonokja (1963). Lásd: *Esztergomi sematizmus* 1982. Esztergom, 1982. 362; NAGY CSABA, i. m. 655; BEKE MARGIT: *A Pázmáneum története az újraindulástól napjainkig*. In: *A bécsi Pázmáneum*. Szerk. Zombori István. Bp., 2002. 320. (METEM-könyvek 37.) (a továbbiakban: A bécsi Pázmáneum). Az életrajzokhoz kiegészítésként hozzá kell tenni: 1945 júliusától 1946 augusztusáig a Római Magyar Akadémiát vezette. Lásd: CSORBA LÁSZLÓ: *A Római Magyar Akadémia története 1945 után*. In: *Száz év a magyar-olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos kulturális és egyházi Intézetek Rómában (1895–1995)*. Bp., 46–47. (A továbbiakban: CSORBA LÁSZLÓ: *A Római Magyar Akadémia*). Magyary életútjának izgalmas és érdekes részleteire való utalás elsősorban a jegyzetekben található. 1958-tól az Anonymus kiadó igazgatója volt. Lásd: NÉMETH LÁSZLÓ, i. m. 213–214. A Szent István Alapítványnak igazgatótanácsának 1966-tól haláláig volt tagja. Lásd: P. RUPPERT JÓZSEF Sch: *Visszatekintés*. A Magyar Máltai Lovagok Szövetségében betöltött tisztségei: magisztrális káplán (1946), tb. konventkáplán (1949), fogadalmas káplán (1971–1988). Lásd: VAJAY SZABOLCS, i. m. 430–431. Személyének méltatását lásd: GIANONE EGON: *Dr. Magyary Gyula (1901–1988)*. Szolgálat 82, 1989, 96–97.

21 A levelet 480. sorszám alatt idézi MÉSZÁROS ISTVÁN, i. m. 91.

22 Zágon József 1909. november 2-án, Agostyánban született és 1975. augusztus 12-én halt meg Innsbruckban. Muttersben (Ausztria) van eltemetve. A Pázmáneumban tanult. 1935. július 14-én a győri egyházmegyében szentelték pappá. 1943-tól irodaigazgató Győrben. 1949. január 6-án hagyta el Magyarországot. 1950-ben XII. Pius pápa a Magyar Püspöki Kar megkérdezését követően nevezte ki a külföldi magyarok apostoli vizitátorává. 1953. február 24-én a Sacra Congregatio de Seminariis et Studiorum Universitatibus a PMI régensévé nevezte ki ad interim, miután az Exsul Familia apostoli constitutio megjelenését követően megszűnt vizitatori beosztása. 1967-től a Konzisztoriális Kongregáció altitkára. Az 1951-ben létrejött Anonymus Kiadó első igazgatója 1958-ig. A Szent István Alapítvány alapító tagja, valamint haláláig az Igazgatótanács első igazgatója. Lásd: *Schematismus venerabilis cleri almae Diocesis Jaurinensis pro Anno Domini 1947*, Jaurini, 1947. 164; NAGY CSABA, i. m. 1041; BORÓVI JÓZSEF: *A szórványban élő magyar katolikusok lelkigondozásának története*. Bp., 2000. 99–100. Életrajz pápai kitüntetés előterjesztéséhez PMI 55/1955, Kelt Cagliari, 1955. november 25; P. RUPPERT JÓZSEF Sch: *Visszatekintés*; TOLNAY IMRE: *Zágon József (1909–1975)*. Katolikus Szemle 27(1975). 256–262.

23 Zágon József leveleinek gazdag gyűjteményét őrzi a római Szent István Ház. E levél a Zágon levelei 1964–1974-es abc-es dossziében található az A betűnél. Másolat a szerző birtokában.

nak kihozatalát. Ennek érdekében magam is tettem lépéseket, melyek talán gyorsabban vezetnek eredményhez, mint Mons. Casaroli hivatalos vagy félhivatalos megoldásai.”

Mindszenty bíboros erőfeszítése a magyar boldoggá avatások érdekében az akkori politikai és az egyházi helyzet miatt sajnos nem járt eredménnyel. De nem volt hiába való, hiszen a szorgalmazott ügyek közül három, Apor Vilmos püspök, vértanúé 1997. november 9-én, Batthyány-Strattmann László családapáé 2003. március 23-án és IV. Károly királyé 2004. október 3-án befejeződtek.

Minden boldoggá avatási eljárás fontos állomása az erények hősiek fokának bizonyítása. Erről a Kongregáció dekretumot állít ki.²⁴ Batthyány-Strattmann László eljárásában ezt a dekretumot 1992. július 11-én adták ki. A Positio benyújtását követően igen gyorsan sort került erre és ez Ternyák Csaba posztulátori munkájának köszönhető.²⁵ A boldoggá avatás eljárásának erről a fontos eseményéről Tibola Imre annak idején be is számolt az Új Emberben.²⁶ A dekretum kihirdetésén jelen volt: Virgilio Noè bíboros, az ügy ponense, Stefan László püspök, Ternyák Csaba posztulátor valamint Mons. Rolando Zera ügyvéd.²⁷ Végül meg kell említeni, hogy Puskely Mária Kordia nővér áldozatos és kitartó munkája nélkül a Positio nem jöhetett volna létre. Ő volt Erdő Péter és Ternyák Csaba posztulátorok legfőbb segítője. Legfőbb munkája a *Vita documentata* (Dokumentált életrajz) elkészítése volt, amely rövidítve, és kiegészítve több kiadásban megjelent magyarul is.²⁸

Mielőtt közzétennénk a dokumentumot még két megjegyzést kell tenni hozzá.

Kada Lajos érsek, apostoli nuncius²⁹ hagyatékából előkerült Mester István 138 levele, amelyeket 1975. október 5. és 1984. április 8 között írt neki. A levélgyűjtemény a római Szent István Házból került elő azokkal a könyvekkel együtt, amelyeket az érsek még életében a PMI-re és a Collegium Germanicum et Hungaricumra hagyott.³⁰ A levelek értékes információkat tartalmaznak a magyar Egyház életére, a magyar püspökök

24 TIBOLA IMRE, i. m. 20.

25 A dekretum megtalálható a posztulátori irattárban.

26 TIBOLA IMRE: *Boldog Batthyány László? Új Ember*, 1992. augusztus 16. Tibola Imre könyvében többször is említést tesz a dekretum kihirdetéséről lásd: i. m. 131. 136–137, Ternyák Csaba posztulátori működésénél azonban sajnos nem lásd: i. m. 23–24.

27 Lásd: *Osservatore Romano*, 1992. július 12.

28 PUSKELY MÁRIA: *Boldog Batthyány-Strattmann László*. Bp., 2003. 2. jav. és bőv. kiad. Az eljárás történetének főbb eseményei olvashatók a könyv bevezetőjében.

29 Kada Lajos 1924. november 16-án született Budapesten. Mindszenty József bíboros küldte Rómába tanulni. A Collegium Germanicum et Hungaricum növendéke volt. 1948. október 10-én Rómában szentelték pappá az Esztergomi Főegyházmegye papjaként. A PMI-be 1951. június 15-én lépett be. A 1951-ben olaszországi menekült lelkész volt. 1955-től a Pápai Diplomáciai Akadémia növendéke. 1957-ben a Lateráni Egyetemen doktorált egyházjogból. 1975. július 20-án szentelték püspökké Rómában. 1984–1991 között a Szentségi Kongregáció titkára. Bonnban, utána pedig nyugdíjba vonulásaig Madridban nuncius. Lásd: NAGY CSABA, i. m. 460; NÉMETH LÁSZLÓ, i. m. 215; PAJOR ANDRÁS: „A te szavadra ...” *Látogatások Kada Lajos érsekné*, Kecskemét, 2001. Saját közlése alapján *Kada Lajos*. In: *Magyar Katolikus Lexikon*, VI. köt. Bp., 2001. 12–13. PMI személyi kartotéka, Üzenet 1975. július-augusztus. A Szent István Alapítvány igazgatótanácsának 1972-től 1975-ig volt a tagja, 1985-től 1991-ig pedig, Mester István halálát követően, harmadik elnöke. Lásd: RUPPERT JÓZSEF: *Visszatekintés*. Budapestén halt meg 2001. november 26-án. A Fiumei úti temetőben nyugszik. Lásd: *Új Ember*, 2001. december 2. és december 16.

30 Az eredeti levelek a szerző birtokában vannak.

kinevezésére, a Vatikán keleti politikájára, a Szent István Házra, a római magyar papokra, az emigráció életére, az emigráns magyar püspök kinevezésére, a római Kuriára, VI. Pál és II. János Pál pápára és Isten Szolgája, Batthyány-Strattmann László boldoggá avatási ügyének történetére vonatkozóan. Ezekből a levelekből kiderül, hogy Mester István az általa összeállított tájékoztatót, amelyet itt most közléstünk, 1984. január 8-i leveléhez mellékelve elküldte Kada Lajos érseknek is az alábbi megjegyzéssel:

„Mellékelek egy Tájékoztatót a Batthyány ügyben: elküldöm Neked, mert Te is sokat segíttél.”

Mester István leveleiben rendszeresen informálta Kada Lajost a boldoggá avatási ügy fejleményeiről, így azokon keresztül betekintheünk a napi eseményekbe, személyes hangvételű kommentárt is kapva azokról, illetve lehetőségünk van általuk a színtér mögé is betekinteni. A közzé teendő öt gépelt oldalnyi terjedelmű dokumentumot főleg ezekre az információkra támaszkodva jegyzetekkel láttuk el, hogy azt a lehető legjobban érthetővé tegyük. A szöveg közlésében az oldaltöréseket függőleges vonal jelzi, törekedve arra, hogy a szöveget külső formájában is visszaadjuk. A helyesírási hibákat igyekeztünk a helyesírás jelenlegi szabályai szerint javítani, a dátumok írásának következetlenségét azonban nem javítottuk ki. A gépelésből látható, hogy az nem magyar ékezetes írógépen készült, az ékezeteket kézzel írta be Mester István a szövegbe, és ezért az néhol elmaradt.

Az új boldog nevét az eddigiekben többféle képpen írtuk, úgy, ahogy azt a szerzők használták. Megtalálható a *Batthyány Boldog László*,³¹ ugyanannál a szerzőnél egy korábbi írásában a *Batthyány-Strattmann Boldog László*³² és más szerzőknél a *Boldog Batthyány László*³³ forma. A névhasználat kérdésére Konkoly István szombathelyi megyéspüspöknek az Új Emberben megjelent sorai tettek pontot. A püspök úr rögzítette, hogy a bevett névhasználat a *Boldog Batthyány-Strattmann László* forma.³⁴ A „Strattmann” név elhagyása mindenképpen hibás, hiszen az a boldoggá avatási eljárás folyamán minden dokumentumban, köztük kiemelten a pápai dekrétumokban szerepelt. Kérdés, hogy a magyarban hová kell tenni a „Boldog” jelzőt. Apor Vilmos vértanúpüspök esetében az Istentiszteleti Kongregáció által jóváhagyott olvasmányos könyvben a *Boldog Apor Vilmos* forma szerepel,³⁵ így ez a forma a szegények orvosának az esetében is követhető volt. Lehet, hogy ezt felül kellene vizsgálni, és helyesebb lenne ezen változtatni, ezt azonban jó lenne hivatalos formában megtenni és nem többféle nevet használni és ezzel zavart és bizonytalanságot kelteni.

31 Lásd: PUSKELY MÁRIA: *A keresztény Európa szellemi gyökerei, Az öreg földrész hagiográfiája*. Bp., 517–519.

32 Lásd: PUSKELY MÁRIA SSND: *Hogyan mondjuk helyesen*. Új Ember 2003. május 25.

33 Lásd: Puskely Mária előadásai és könyvei Batthyány-Strattmann Lászlóról: Magyar Kurír, 2003. március 7, *Könyvbemutató a Szemészeti Kilikán, Puskely Mária kötetei Boldog Batthyány Lászlóról és TIBOLA IMRE, i. m.*, valamint TIBOLA IMRE: *Boldog Batthyány László az Örök Városban*. In: Katolikus Kalendárium 2005.

34 Lásd: PÁPAI LAJOS győri püspök és KONKOLY ISTVÁN szombathelyi püspök: *Mi így írjuk, így mondjuk ...*: Új Ember 2003. június 29, Az Olvasó írja rovat. Hasonló álláspontot képviseltem korábban lásd: NÉMETH LÁSZLÓ: *Hogyan kell helyesen mondani?* Új Ember, 2003. május 11.

35 Lásd: *A Szentmise olvasmányai, a szentek miseolvasmányai*. Szerk: Az Országos Liturgikus Tanács Nr. 2/2001. OLT. Bp., 2001. 169. A Szentségi és Istentiszteleti Kongregáció jóváhagyása 2001. január 17-én kelt 1108/900/L számon.

T á j é k o z t a t ó

Isten szolgájának, dr.Batthyány-Strattmann László
szenttéavatásának ügyében.

Mivel Isten szolgáját tisztelők körében mind többen teszik fel a kérdést: mikorra várható boldoggá vagy szenttéavatása?, a következőkben szeretnék tájékoztatást adni: hogy mi történt eddig?, hogyan áll ma az ügy? és mi most a teendő?³⁶

1. Isten szolgája Bécsben halt meg 1931. jan. 22-én: az akkor-fennálló törvények értelmében Bécsben kellett megindítani a szenttéavatásra vonatkozó eljárásokat.³⁷ A Jézustársaság magyarországi tartománya vállalta a megindítandó perben az „actor” szerepét és „postulator” / = kérelmező/-ként megnevezte P. Csávossy Elemér jezsuita atyát,³⁸ akit a bécsi érsek³⁹ már 1944. augusztus 1-én, ebben a minőségben el is fogadott.⁴⁰ Ugyanakkor a bécsi érsek felkérte a szombathelyi püspököt⁴¹ az Isten szolgája /I. sz./ iratainak összegyűjtésére és a magyarországi tanuk kihallgatására.

Szombathelyen a per megindult 1945. szept. 21-én és befejeződött 1951. november 2-án: ennek a pernek a tárgya I. sz. életszentségének, erényeinek és a csodák hírének bizonyítása volt; a perben 21 tanú szerepel. A periratoknak hiteles másolatát fel kellett volna terjeszteni a bécsi érseknek, de ez nem történt meg. Csak I. sz.-jának iratairól szóló eljárást terjesztette fel a szombathelyi püspök Bécsbe 1947. nov. 25-én.

Bécsben a per I. sz. életszentségről megindult 1946. nov. 29-én kihallgattak 14 tanút, és 1950. jún. 21-én, ténylegesen, a per megállt. Elkészült itt is, mint Szombathelyen a per hiteles másolata, de nem továbbították Rómába; valószínű ok lehetett az, hogy a peres eljárás „actor”-a megszűnt, a jezsuiták magyarországi provinciáját felosz-

36 A tájékoztató létrejöttének okáról Mester István így írt Kada Lajosnak 1984. január 30-i levelében: „A Batthyány-tájékoztatót azért kellett megcsinálnom, mert olyan hírek keltek szárnyra, hogy küszöbön áll a boldoggá avatása, és a jó Kardos Klára – aki rákban megbetegedett – szinte minden levelében az én fülemet rágta: hogy mi lesz? Mikor lép „Róma” /értse Mester Pista/. Most egy kicsit ő is megnyugodott.”

37 Lásd: TIBOLA IMRE, i. m. 52.

38 Életrajzát lásd: TIBOLA IMRE, i. m. 22. és VICZIÁN JÁNOS: Csávossy Elemér Béla. In: *Magyar Katolikus Lexikon* II. Bp., 1993. 392–393. Ez utóbbi azt állítja, hogy „Elindította Kaszap István, Batthyány-Strattmann László és Apor Vilmos boldoggá avatását”, arról azonban nem tesz említést, hogy milyen megbízatása volt az ügyben.

39 A bécsi érsek ekkor Theodor Innitzer bíboros volt. 1875. december 25 született Weipertben (Bohemia) és 1955. október 9-én halt meg Bécsben. 1932-től volt bécsi érsek, 1933-ban lett bíboros. Lásd: KOSNETTER, JOHANN: *Innitzer, Theodor*. In: *Lexikon für Theologie und Kirche* 5. Freiburg, 1960. 685.

40 A dokumentumot lásd: TIBOLA IMRE, i. m. 54–55.

41 A szombathelyi püspök ekkor Kovács Sándor volt, aki 1893. június 11-én született Kecskeméten és 1972. december 24-én halt meg Budapesten. 1944. március 17-én lett szombathelyi megyéspüspök, tehát alig pár hónappal a boldoggá avatási ügy elindítása előtt. Kovács Sándor 1972. március 23-án vonult nyugdíjba. Lásd: SINKÓ FERENC-VICZIÁN JÁNOS: *Kovács Sándor*. In: *Magyar Katolikus Lexikon* VII. Bp., 2002. 292.

latták,⁴² tehát nem volt „gazdája” a pernek, és a vice-postulator P. Boegle SJ 1953-ban meghalt.

2. Az egyházmegyei perek lezárása után következik egy szomorú korszak, ami majd harminc évig tart: amikor semmi, vagy majdnem semmi sem történik ebben az ügyben. De menjünk sorjában; a per lezárása után 20 évvel;

1971. dec. 23-án Ijjas József kalocsai érsek, a püspöki kar akkori elnöke,⁴³ lehozza a szombathelyi peranyag hivatalos másolatát a római | Congregatióba,⁴⁴ ahol iktatják és őrizetbe veszik a peranyagot, és várják hogy jelentkezék valaki, aki az ügyet újból felveszi és kinevez egy római postulatort /= kérelmezőt/.

1977-ben dr. Kardos Klára,⁴⁵ akinek tudomására jutott, hogy a peranyag a Congregationál van, engedélyt kér, hogy megírandó könyvéhez tanulmányozhassa.⁴⁶ Bafile bíboros, a Congregatio prefektusa⁴⁷ engedélyt ad, és egyben érdeklődik az ügy felől. I. sz. alakja őt megragadja, s mikor megtudja hogy a bécsi per-anyag hiányzik, ő

42 SZILAS LÁSZLÓ SJ: *Jezsuiták Magyarországon*. In: *Magyar Katolikus Lexikon* V. Bp., 2000. 927–834.

43 Lásd: TIBOLA IMRE, i. m. 71–72. Ijjas József 1901. november 5-én született Baján, és 1989. április 29-én halt meg Kalocsán. 1969. február 18-án lett kalocsai érsek és a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnöke. E tisztét 1976-ig töltötte be. Lásd: VICZIÁN JÁNOS: *Ijjas (1931-ig Ikotay) József*. In: *Magyar Katolikus Lexikon* V. Bp., 2000, 214–215.

44 Érdekes összeesés, hogy pontosan ebben a hónapban 1971. decemberében írt levelet Zágon József Apor Vilmos boldoggá avatási ügyében keletkezett iratok külföldre juttatásáról Mindszenty József bíborosnak! Lásd itt a 23-as jegyzetet. A két ügy között a különbség, hogy ebben az esetben nem egy orosz katona által megölt vértanú püspökről volt szó!

45 Kardos Klára 1920. október 5-én Budapesten született és 1984. szeptember 25-én Klagenfurtban halt meg. Tanár, író és fordító volt. 1970-ben menekült Ausztriába. Írói álnevei: Sántha Máté, Marosi László, Lukács Klára, Szabó József, Szántó István. Igen sok könyvet jelentetett meg. Lásd: NAGY CSABA, i. m. Bp., 2000. 475. és BENKÓ ANTAL: *Kardos (1941-ig? Ingeborg) Klára*. In: *Magyar Katolikus Lexikon* VI. Bp., 2001. 204–205. Mester István így jellemezte őt: „Ha nem volna (t.i. Kardos Klára) ki kellene találni, mert nagyon értékes szolgálatot végez, és a B. ügyben is: nélküle nem mertem volna vállalkozni minderre” (Mester István Kada Lajosnak 1984. január 30.)

46 A könyvet a Prugg Verlag adta ki: „A szegények orvosa: Batthyány-Strattmann László” címmel. A szöveget németből fordította és a bevezetést írta Kardos Klára. Eisenstadt, 1978. Lásd: TIBOLA IMRE, i. m. 72. A könyv fogadtatásáról Mester István ezt írta: „Batthyány-könyv hazamegy, sokan kérik és megjelent a második változatlan kiadása” (Mester István Kada Lajosnak 1981. május 24.). Mester István 1984-ben a könyv bevezetőjét németül is ki akarta adni: „A Batthyány ügyben reménykedtünk abban, hogy Kardos könyve legalább részben kijön – németül, hogy végre kitörjünk az izoláltságból. Sajnos, úgy látszik megfeneklett a dolog. Az ok, mint általában mindig, a pénz. Nincs kiadó, amelyik elvállalná, mert nem lát benne fantáziát (s talán igaza is van), tehát magán kezdeményezésre marad. A Család nehézkés, általában elszegényedettek, kivéve Ivánt, aki gazdag, mert – a felesége az, de ő is paralizált. László püspök olyan nagy hévvel indult neki a dolognak, hogy azt hitte: ha a Pápa Ausztriába megy, akkor ott avatja boldoggá B-t. De most a hév helyett pénzről van szó. Nem értem persze egészen a dolgot, mert Iby, irodaigazgató azt mondta, hogy ők segíteni fognak. Irtam most László püspök úrnak, hogy én nem vagyok gazdag, de felajánlok 30.000 Schillinget, hogy meglökjem az álló szekeret. (Úgy tudom, hogy 150 ezer a költségvetése a könyvnek). Szomorú, hogy olyan pszichosar okok miatt álldógálunk – Szégyellem magamat: a kis Rákos Rajmund ontja a könyveket Kelemen Didák ügyében, mi meg ...? (Mester István Kada Lajosnak 1984. február 27.)

47 Corrado Bafile bíboros 1903. július 4-én született Aquilában, 1960. március 19-én szentelték püspökké, VI. Pál pápa 1976. május 24-én kreálta bíborossá., és 1976. május 25-én nevezte ki a Szenttéavatási Kongregáció bíboros, prefektusává. Lásd: AAS 68(1976)427. 1980-ban vonult nyugdíjba Lásd: AAS 72(1980)650. Életrajzi adatait lásd *Annuario Pontificio* 1977, *Città del Vaticano* 1977, 36*. Lékai László esztergomi érseket vele együtt kreálta bíborossá VI. Pál pápa Lásd: uo. 55*.

maga kéri König kardinálist⁴⁸ a peranyag leküldésére. A válasz kiábrándító: leküldik ugyan I. sz. iratairól szóló kis percsomagot, de az életszentségéről, erényeiről szóló per-ről a bécsi Curia mit sem tud. Bafile kardinális tanácsot ad, hogyan lehetne a pert újra felvenni: elég ehhez, ha egy kis bizottság alakul, amelyik felveszi az „actor” szerepét, hogy újból „gazdája” legyen a pernek, a bizottság jelöljön ki valakit, aki átveszi a „postulator” /kérelmező/ feladatát. Így is történt. László István eisenstadti püspök⁴⁹ elnöksége alatt megalakul egy tízes bizottság, mint „actor”; ez presentálja Mester Istvánt, mint postulátort; a Congregatio 1978. április 25-én elfogadja a postulátort, aki felkéri Mons. Gianone Egont az ausztriai v. postulatori tisztségre.⁵⁰

A legfőbb gond most, hogyan pótolni az elveszett bécsi peranyagot.⁵¹ Különféle tervek születnek: felállítani újból a bécsi bíróságot, de most már nem mint egyházmegyei bizottságot, hanem mint un. „apostoli pert”? Különféle jogi nehézségek miatt ugyanis azt tanácsolják, hogy a bécsi érsek kérje, az 1969. évi kis reform szerinti, egyesítését az egyházmegyei és apostoli pernek /”Sanctitas Clarior” apostoli levél értelmében/. König kardinális megkéri a felhatalmazást, és meg is kapja: 1980. május 30.

A jogi nehézségek közben mégis történnek pozitív dolgok: megtörténik a szombathelyi peranyag magyarról olaszra fordítása – a Congregatio költségén;⁵² felülvizsgálást nyer I. sz.-jának iratairól készített és a postulatori kassza terhére kinyomtatott „Positio super scriptis” és pedig kedvező ítélettel: „nihil obstat”: 1981. április 10.⁵³

48 Franz König bíboros, bécsi érsek 1905. augusztus 3-án született Sankt Pöltenben. 1956. május 10-én lett bécsi érsek. XXIII. János pápa 1958. december 15-én kreálta bíborossá. 1985. szeptember 16-án vonult nyugaljába. 2004. március 13-án halt meg Bécsben. Lásd: Magyar Kurír, 2004. március 16.

49 László István 1913. február 25-én született Pozsonyban és 1995. március 8-án halt meg Kismartonban. 1956 és 1983 között a menekültek apostoli vizitátora volt Ausztriában. 1960. augusztus 15-től lett a megalapított Eisenstadti Egyházmegye első megyéspüspöke. Lásd: BORBÁNDI GYULA: *László István, Stefan László*. In: Magyar Katolikus Lexikon VII. Bp., 2002. 672–673.

50 Gianone Egon, 1910. június 20-án született Budapesten és 1999. november 6-án Bécsben halt meg. Életrajzát lásd saját közlése alapján Magyar Katolikus Lexikon IV. Bp., 1998. 96–97; *A bécsi Pázmáneum* 313. és NAGY CSABA, i. m. 320–321. 1971-től volt a Pázmáneum rektora. Viceposztulatori kinevezésének háttéréről Mester István ezt írta Kada Lajosnak. „Egy időben arra kértem (t.i. László püspököt), terjessze fel Giannona-t prelátusnak (hogy kedvet csináljunk ahhoz, hogy a bécsi postulátorságot vállalná el / egy szó nem sok, annyit sem írt. ” (Mester István Kada Lajosnak 1984. április 1.) Gianone Egon évekkel később, 1987. május 16-án végül mégis csak pápai prelátus lett.

51 Mester István kinevezését követően Bécsbe ment keresni az elveszett iratokat: „Most meg talán Bécsbe kellene mennem a Batthyány-per aktacsomagjának a keresésére, ha igaz.” (Mester István Kada Lajosnak 1979. január 21.) „Holnap repülök Bruxellesbe, ... hűsvét másnapján megyek onnan Bécsbe, keresni az elveszett Batthyány percsomagot, és keresni egy újabb postulátort ott. Kit?” (Mester István Kada Lajosnak, 1979. április 10.). Az eredményről pedig így számol be: „Bécsben, bár Jachym minden kutatási lehetőséget megadott, és kutattunk is (Kardos Klárával a könyv szerzőjével), eredmény nélkül. Beadtam egy kérvényt, hogy állítsák fel újból a Tribunált és hallgassák ki a tanukat, akik még vannak. Sajnos. A régi postulator P. Csávossy volt, helyettese P. Boegle osztrák jezsuita; ők is, a bíró is mind meghaltak” (Mester István Kada Lajosnak 1979. április 25.)

52 A Kongregáció által adott támogatásról Mester István leveleiben ez olvasható: „Anyagilag az mentett meg eddig, hogy a magyar anyag lefordítására Bafile kiutaltatott két és félmilliót...” (Mester István Kada Lajosnak 1981. április 23.)

53 Erről Mester István így írt Kada Lajosnak 1981. április 23-án: „A Batthyány-ügy – valóban – aránylag jól áll. Elkészült a Positio super scriptis-ről a congresso pozitív véleménye, és most jönne a promotor fidei ítélete. De a jelenlegi április 28-án betölti a 70 évét és elmegy, tehát az új vagy valaki más fogja megvizsgálni.” Vö. TIBOLA IMRE, i. m. 131.

A bécsi új tribunal felállítása nehezen halad előre; előbb készségesnek mutakozó bírójelöltek visszamondják a felkérést. Hogy időt ne veszítsünk, s hogy értékes tanúvallomásokat rögzíthessünk –, peres eljáráson kívül is, de érvényes jogi formában – Kőrög kardinális kinevezi dr. Denk Istvánt⁵⁴ I. sz. ügyeire „notarius actuarius”-nak, hogy az írásos tanúvallomásokat hitelesíthesse ill. átvehesse az ügyre vonatkozó okmányokat: 1981. febr. 10.

3. S ekkor jön a nem várt meglepetés: 1981. március 29-én telefonálja Dr. Denk, hogy az új Officialis, Mons. Kosteletzky, hivatalbalépése után, és | az archívum rendezés folytán előkerül az 1950-ben megállt per eredeti és másolati példánya.⁵⁵ Mi a teendő? Le kell 'zárni' a pert és a másolati példánynak az eredetivel való összeolvasása után, a másolati példányt felterjeszteni a Congregatiohoz. Az esemény gondviselészerű; hiszen sok olyan tanú vall, aki már nincs az élők sorában, és mindegyik tanú, I. sz. halála után 15–20 évvel, friss emlékeit örököltette meg a kihallgatás nyomán.⁵⁶

1981 szeptemberében érkezik le a bécsi per anyaga, amit németből le kell olaszra fordítani;⁵⁷ a költségeket ismét a Congregatio fizeti, az új Praefectus, Palazzini bíboros⁵⁸ intézkedésére.

— Egy kis kitérőt teszek: a Congregatio nélkül nem tudtuk volna, ezeket az alapvető lépéseket megtenni; a két fordításra kaptunk összesen 6.300.000 lírát /ami, átváltva dollárra á 1.500; 4200 dollár/ – Az I. sz. Gyermekeitől kapott, induló tőkének, a

54 Denk István 1927. október 28-án született Budapesten, 1954. április 4-én szentelték pappá Innsbruckban a győri egyházmegye titulusára. 1954. október 7-től a PMI növendéke volt. A Lateráni Egyetemen kánonjogot tanult, ahol licenciát szerzett. Az 1956-os forradalom után, az utolsó tanévében Bécsben a Caritasnál, valamint Stefan László apostoli vizitátor szolgálatában dolgozott. Lásd: *PMI személyi lapok*, és NÉMETH LÁSZLÓ: *Adalékok a római magyar lelképásztorkodás történetéhez. Első rész: 1945–1963. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 14(2002) 1–4. 221–222.* Tanulmányai befejeztével véglegesen Ausztriában telepedett le. Az 1968-as Győregyházmegyei Almanach csak annyit közöl róla, hogy Bécsben dolgozik. Lásd: *Győregyházmegyei Almanach*. Győr, 1968. 146, 201.

55 Az iratok megtalálásáról Mester István így számolt be: „A nagy szenzáció most az, hogy –megtalálták a bécsi peranyagot Denk Félix telefonálta március végén: abban az egyházmegyei levéltári részben, ahová Dordett, akkori Officialis, nem engedett belépni – mert ott, úgy mond, csak házassági peres akták vannak. Egy ablakmélyedésben találta meg egy fiatal archivista. Ez nagy öröm, most egyelőre nagy komplikáció, mert eddig minden a meglévő szombathelyi peranyagra van felépítve. De ez a kisebbik baj. Közben ki kellett nyomtatni a *Positio superscriptis*: amiben két censor elmondja véleményét az összegyűjtött levelek nyomtatványok (B. írásai) fölött, ha igaz most pénteken tárgyalják. (Mester István Kada Lajosnak 1981. április 7), és később: „Írtam már, hogy a bécsi per is megvan. Most várom az értesítést, hogy milyen stádiumban van, hogy aztán hivatalosan lezárják és elküldjék. Igaz volt, amit mi állítottunk, hogy már a „transsumptum” is elkészült, 790 oldal!” (Mester István Kada Lajosnak 1981. május 24.)

56 A bécsiekkel való együttműködésről Mester István így írt: „A Batthyány ügyben most nekem kell segíteni a bécsieket hogyan zárják le az ottani pert, hogy ide elküldhessék: a peres eljárásban, minden formulához van kötve, és ezekben a mostani bíróság már alig jártas, persze én sem vagyok, de kioktattam magamat a Congregatióban és a napokban küldöm fel oda a formulákat, és az instrukciót hogyan zárják le egy pert, amit 1950-ban állott meg és most 31 év után végre lejön ide.” (Mester István Kada Lajosnak 1981. június 21.)

57 A fordító személyéről Mester István levelezésében ez olvasható: „Persze a fordítás nagy gond lesz. Váradi Imre lánya, Federika végezte eddig a német-olasz fordítást, ez is rávár.” (Mester István Kada Lajosnak 1981. május 24.)

58 Pietro Palazzini bíborost, aki 1912. május 19-én született Piobbicoban (Cagliari Egyházmegye), 1962. szeptember 21-én szentelték püspökké, és VI. Pál pápa 1973. március 5-én kreálta bíborossá, 1980. június 27-én nevezte ki II. János Pál pápa a Szenttéavatási Kongregáció prefektusává lásd: AAS 72(1980)769. Életrajzi adatait lásd: *Annuario Pontificio 1981. Città del Vaticano, 1981, 61**

postulatio 12.000 schillinget, amiből hét a római, öt a bécsi postulator kasszájába folyt be. Nagylelkű adományozó volt dr. Kardos Klára, akitől több részletben 458.000 lírát kapott a római postulatio, és az ő bízgatására más I. sz. tisztelőitől további 115.400 lírát,⁵⁹ Mons. Kada costaricai nuncius úr adományozott 150.000 lírát.⁶⁰

A fordítás gyors menetben folyt, 1982 júniusában készen volt, presentálhattuk két nagy fóliás kötetben az un. „copia publica”-t; a szombathelyi peranyag ugyancsak két nagy fóliás kötetet tesz ki. Készen álltunk az első „ünnepélyes” lépés megtételére az un. „introductio Causae” kérésére, ami mozgásba hozta volna a Congregatiót: egy bíboros előadó elnökleite alatti bizottságának kellett volna megvizsgálnia az eddig lefolytatott per anyagát, hogy érvényesen folyt-e le, van-e valami kifogás; ha ez a bíborosi bizottság pozitíve dönt, akkor történik az „ügy bevezetése”, és most már a Congregatio folytatja le az un. „apostoli per”-t. Ügyünk bevezetése kívánt volna egy un. nyomtatott „Positio” ami tartalmazta volna: a/ az iratok felülvizsgálatáról szóló fent említett anyagot; b/ a két un. információs per vizsgálatát: és c/ hogy „hivatalos kultuszban” I. sz.-át sehol nem részesítették, (Megvallva az igazat ez utóbbiról sehol sem folytatták eddig eljárását). Ennek a Positionak tartalmaznia kellett volna a promotor fidei ellenvetéseit, és a rá adandó válaszokat stb.: mint látni való az „introductio” maga egy elég hosszú procedurát igényelt volna, és nem kevés költséget /nyomtatás stb/.⁶¹

Mikor 1982 őszén inzisztáltam ügyünk bevezetése mellett, azt a választ kaptam: a nagy reform küszöbön áll, és az, ezt a lépést eltörli, felesleges volna tehát erre pénzt és időt áldozni. |

4. Hogy az Introductio Causae megtörténhessen, -merthogy ez volt az első lépés a római Szentszék részéről,- kellett benyújtania a postulatornak az un. „Litterae Postulatoriae”-t; ezek a Pápához intézett kérvények voltak, melyeknek a célja az volt, hogy az illetők fontosnak és megalapozottnak tartják I. sz.-jának a szenttéavatását. Ügyünkben két püspöki kar küldött be kérelmet: a magyar⁶² és az osztrák.⁶³ Ezenkívül: Fábían Ár-

---

59 A költségekről Mester Isten így tájékoztatta Kada Lajost: „... eddig a testvérek adtak össze egy összeget, no és Kardos Klára, de ennek a végére jártam és a Positio nyomtatása után minuszban vagyok 143 ezer lírával. Szeretném remélni, hogy a német anyag fordítására is kapok fedezetet Palazzinitől. Vedremo.” (Mester István Kada Lajosnak 1981. április 23.)

60 Az április 23-i levélben irt hiány pótlására küldte Kada Lajos a 150.000,- lírát: „Nagyon hálásan köszönöm a Batthyány ügyében küldött 150.000 lírát. Fizesse vissza Noked az Úr, és külön közbenjárással legyen Irányodban és minden ügyeidben az Isten szolgálja (Ő egy kölcsön visszafizetésekor, nem fogadta el az összeget, és ráírta a borítékra, amiben a pénz volt: reddenda est in aeternitate). (Mester István Kada Lajosnak 1981. május 11.)

61 Az introductio-ról Mester ezt írta: „Batthyány-ügy, ez is egyik keresztem. Most minden új a C-ban (ti. a Kongregációban) a konstitúció után, nagy a zavar, és egyelőre senki sem tud semmit. A mi ügyünk éppen az introductio előtt állott, amikor leálltunk, mert vártunk – vagy öt hónapig, de úgy, hogy „holnap” kész a reform, – és most tárgyalnom kell ki is lesz. Az új perrendtartás nem ismeri az introductiót. Valószínű a két per /szombathelyi és bécsi/ anyaga mellé egy harmadik kötetet kell majd összeállítanom okmányokkal: újságcikkek akkor és később, történelmi dokumentumok szerűen. Vedremo, de ki bírja ezt.” (Mester István Kada Lajosnak 1983. április 11.)

62 A Magyar Katolikus Püspöki Kar 1981. június 15-én kérte hivatalosan a boldoggá avatást. Lásd: TIBOLA Imre, i. m. 75. Ez a kérelem Mester István szerint elég nehezen született meg: „Még Fábían Árpád is ír egy kérés levelet, de Lékai primás, és így a magyar püspöki kar, nem akar. Egy herceg? Szinte fanatikus álláspont, de hát marxista gondolatok valamit tanított az osztályokról ... A furcsa aztán az lesz, hogy az osztrák püspöki kar kéri /szép levelük már itt van/, és pont a magyarok nem. De hát ez van. (Mester István Kada Lajosnak 1981. április 7.) A kérelmet Kada Lajos is sürgette: „Reflektált-e Cser-

pád szombathelyi,⁶⁴ Stefan László eisenstadti megyéspüspökök; Alfréd Ancel lyoni segédpüspök; Guido Del Mestre németországi, Kada Lajos costaricai nunciusok;⁶⁵ Hegyi János SJ provinciaális,⁶⁶ Tomek Vince a piaristák volt generálisa,⁶⁷ a Kittsee-i egyházközség; a Kittsee-i kórház; Pálffy Borsiczky M. Jolan Notre Damé de Sion-nővér,⁶⁸ Szalézi Sz. Ferenc Oblátok általános főnöknője; Szegedy-Ensch Erzsébet ua.a szerzetesközösségnek nővére; Anna Mojka, Kittsee-i iskolaigazgató; P. Magyar Arnold ofm, író,⁶⁹

---

hát a litterae postulatoriae-ra vonatkozó leveledre? Szinte szégyellem magamat, hogy pont a magyar püspöki kar marad ki. Bajnak nem baj, kell egy püspökkari kérés, és ez már megvan, mert az osztrákok kérték. Csak éppen szégyen!” (Mester István Kada Lajosnak 1981. június 21.). Végül a Püspökkari Konferencia nyári ülése hozta meg a döntést: „Az Új Ember hírt adott a nyári püspöki konferenciáról, ahol Bánk számol be a Batthyány, Edit Stein és Marco d’Aviano boldoggá avatási ügyeiről. Ez az első, úgy vélem, jó hír. Videbimus. Mind a hármat tárgyalta az osztrák püspöki kar, talán ők kérték hasonló lépést a magyaroktól. Mindegy, fontos, hogy a dolog menjen.” (Mester István Kada Lajosnak 1981. július 4.).

63 Az Osztrák Püspöki Kar 1980-ban kérte a boldoggá avatást. A kérelmet Kardos Klára szorgalmazta. Lásd: TIBOLA IMRE, i. m. 72.

64 Fábíán Árpád, 1926. október 28-án született Kassán, és 1986. május 14-én halt meg Budapesten. Premontrei növendékként kezdte el a teológiát tanulni. 1951. június 17-én Vácon szentelték pappá. 1965-től a PMI növendéke volt, 1968-ban a Lateráni Egyetemen kánonjogból szerzett doktorátust, 1969-től a PMI rektora volt. 1972. február 8-án VI. Pál pápa a szombathelyi egyházmegye apostoli kormányzójává nevezte ki. 1972. március 16-án Budapesten szentelték püspökké, 1975. január 7-én lett megyéspüspök. Lásd: DIÓS ISTVÁN: *Fábíán Árpád. In: Magyar Katolikus Lexikon III. köt. Bp., 1997. 463; Fábíán Árpád: Új Ember, 1986. május 25; Eltemették Fábíán Árpád megyéspüspököt. Új Ember 1986. június 8.*

65 Mester István így buzdította Kada Lajost a kérvény megírására: *„Litterae Postulatoriae írása egyszerű. A kérés, amit a conclusioban szoktak hozni, tehát a levél végén: hogy a S. Congregazione voglia introdurre la Causa di Beatificazione e Canonizzazione del servo di Dio, perché egli pare degno agli onori dell’altare. - A levélben pedig az argumentumokat: lelkiismeretes orvos, példás családapa, a felebaráti szeretet példaképe: gondolom hogy ez a három gondolat elegendő. Ha ismered Kardos Klára könyvét, akkor nem kell bemutatnom Batthyányt, de ha szükség van adatokra, elküldöm. Ha aztán Te hallottál volna róla, már otthon /amit nehezen tételezek fel/ arról is írhat, mert az ilyen személyes kapcsolatok még ha csak hallomásból van is, még többet számít, de ez nem fontos.” (Mester István Kada Lajosnak 1981. március 16.). „Hálás vagyok a Litterae Postulatoriae-nak: nagyon jó. Ezeket majd ki kell nyomtatnom: most egyelőre gyűjtöm. Illusztris nevek között szerepel majd a neved. Örülök ha a magyar nővér levelét is megkapom.” (Mester István Kada Lajosnak 1981. április 7.)*

66 Hegyi János S.J. 1920. április 14-én született Győrben. 1977–86 között volt a külföldön élő magyar jezsuiták tartományfőnöke. Az általa írt kérelem azért lehetett jelentős, mert a boldoggá avatás elindulásakor a magyar jezsuita rendtartomány vállalta az aktor szerepét. Lásd: Tájékoztató 1 pont. Életrajza: NAGY CSABA, i. m. 386.

67 Tomek Vince Sch.P. 1892. november 19-én született Palocsán és 1986. április 18-án halt meg Rómában. 1908-ban Vácott lépett be a Piarista Rendbe. 1916. június 25-én szentelték pappá. 1948-tól 1967-ig volt a Rend generálisa, majd nyugállományba vonult. Lásd: LÉH ISTVÁN Sch.P. – KOLTAI ANDRÁS, i. m. 390. és NAGY CSABA, i. m. 968. *P. Tomek Vince továbbra is a Piarista Generális.* Katolikus Szemle, 7(1955) 3. sz. 141. Budapesten, a Fiumei úti temetőben, a Piarista Rend új sírboltjában nyugszik.

68 A kedves nővére Kada Lajos hívta fel Mester István figyelmét: *„Hálás vagyok a magyar ND de Sion nővérenek a litterae postulatoriae-ért. Irok is neki, ilyen levél, ami személyes kapcsolatot hoz fel mint argumentumot, külön süllyal esik latba”. (Mester István Kada Lajosnak 1981. május 24.). „Csodálkozom, hogy az a magyar nővér 90 éves: igen szép az írása, és nem a szép küllem miatt csak, hanem a tartalma miatt” (Mester István Kada Lajosnak 1981. június 21.). „A 90 éves magyar nővér otthonról válaszolt nekem: csodálom energiáját” (Mester István Kada Lajosnak 1981. július 10.)*

69 Magyar Arnold OFM, 1910. április 14-án született Bakonyjákón és 1999. augusztus 9-én halt meg Grácban. 1927. szeptember 1-én lépett be a ferences máriánus provinciába. 1935. július 14-én szentelték pappá. Misszionárius volt. 1960–61 között Németújváron (Güssing), 1964–67 között Kismartom-

Mihályi Gilbert O.Praem. chicagói Szt. István egyházközség plébánosa;⁷⁰ Szendy László a Loyola Academy tanára, és számosan Kanadából, Észak-Amerikai Egyesült Államokból, Ausztráliából, akik ismerték vagy hallottak I.sz.-járól; Magyarországból Tibola Imre szombathelyi plébános buzgólkodásaiból több száz aláírás;⁷¹ és időrendben legutóbb Budapestről és a fehéregyházmegye területéről több száz kérelmező.⁷²

A kérelmek nagyobbik részének az a kiváló értéke, hogy vagy személyesen ismerték I. sz.-ját, vagy közvetlenül hallottak róla, és így felhasználhatók lesznek úgyis, mint valószínű tanúvallomások.

5. 1982. május 21-én, Stefan László eisenstadti püspök kérésére az ügy elnevezése a következő „Vindobonen.seu Sabarien.seu Sideropolitana”. Ez annyit jelent, hogy az eddigi bécsi, és szombathelyi egyházmegye mellett felsorakozik Eisenstadt is; egyházmegye, amelynek területén fekszik Kittsee/Köpcseny, I. sz. életében olyan nagy szerepet vivő helyiség, és Güssing/Németújvár, ahol I. sz.-nak a sírja van. Ez annyit is jelent, hogy az ügynek új gazdája is van, aki az „actor” szerepét átveszi; az eisenstadti curia az, ahova az ima meghallgatások jelentendők; ugyancsak ez az egyházmegye, amely ki nyomtatta I. sz. képecskéit, és amelyik érdekelve érzi magát abban, hogy I. sz.-jának élete, végre, németül is megjelenhessen.

6. Így állt az Ügyünk, amikor 1983. jan. 25-i dátummal megjelent a régen várt nagy reform: „Divinus perfectionis Magister” apostoli konstitúció.⁷³ | Miben áll a reform? A történeti-kritikai módszerben, nem elegendő a tanúk kihallgatása, hanem mindent okmányszerűen bizonyítani kell. Ide tartoznak elsősorban I. sz.-jának minden írása; naplói, levelei; nyomtatásban megjelent írásai, műveinek működéséről szóló írások pl. a köpcsenyi kórháztól kiadott Jahresbericht-ek; ha volt ilyen a körmendi kórházról, azok is. Hogyan ítélték meg, – ugyancsak írásos Emlékek – I. sz. művét, elsősorban – még életében, de fontosait lesznek a halála után megjelent írások; életrajzok, könyv vagy cikk formájában.⁷⁴

---

ban működött, majd haláláig Grácban élt. Lásd: TAKÁCS EMMA: *Magyar Arnold György OFM*. In: *Magyar Katolikus Lexikon VIII*. Bp., 2003. 252; NAGY CSABA, i. m. 642–643. A kérelmet minden bizonnyal mint Isten Szolgája temetkezési helyének, Németújvárnak volt lelkeséje írta.

70 Mihályi Gilbert premontrei kanonok, 1920. január 26-án Szombathelyen született. Feltehetően ez is a motívumok között szerepelt, hogy küldött kérelmet. 1974. március 12-től volt a Chicahói Szent István Király egyházközség lelkipásztora. 1991-ben hazatért Magyarországra. Életrajzát lásd: VICZIÁN JÁNOS: *Mihályi Gilbert*. In: *Magyar Katolikus Lexikon IX*. Bp., 2004. 128–129.

71 Tibola Imre erről így ír: Isten Szolgája halálának 50. évfordulóján, Szombathelyen, a Szent Erzsébet plébánia templomban „az ünnepi szentmisén elhatároztuk, hogy aláírásokat gyűjtünk – ésmár akkor meg is kezdtük a kihelyezett ivek, – kérve a Szentatyát, a Szegények Orvosának mielőbbi boldoggá avatásának érdekében.” Közel háromezer aláírást tartalmazó ívet juttattak el személyi postával Rómába. (v.ö. i. m. 72–73).

72 A jegyzetekkel el nem látott személyek kiléte és kapcsolatuk az ügygel további kutatást igényel.

73 AAS 75(1983), 349–355, lásd hozzá ROMUALDO RODRIGO, O.A.R., *Manuale per istuire i processi di canonizzazione*. Roma, 1991. 26–35; FABIJA VERAJA: *Commento alla nuova legislazione per le cause dei santi*. Roma, 1983. (Sussidi per lo studio delle casuse dei santi I.)

74 A történelmi dokumentáció feldolgozásáról Mester István így tájékoztatta Kada Lajost: „A B. könyv német kiadása mellett ugyanis egy másik levélben /ugyanabban a borítékban / kértem hogy bizna meg valakit (ti. László püspök) az eisenstadti múzeumban található köpcsenyi kórház Jahresberichtjeinek tanulmányozásával, ti. B. 1904-től, gondolom, – a háború kitöréséig minden évben nyomtatásban számolt be: mennyi beteget kezeltek, mire, operálták-e, milyen intervenciókat csináltak, és milyen társadalmi osztályokból valók a betegek, s egy-egy érdekesebb esetet leírt fényképekkel. Nos ez nagyon fontos volna, mert

Lesznek okmányok, melyeket a Congregationnak prezentálni kell: ezek csak akkor lesznek elfogadhatók, ha felül vannak hitelesítve: vagy a püspöki iroda, vagy bárki más hivatalos személy /pl. plébános, szerzetesfőnök felülhitelesíti a tanúvallomást, vagy bármilyen fotokópiát/.

Lesznek olyan okmányok, amelyekről csak relációt kell majd készíteni a Congregatio számára, és nem eredetiben vagy másolatban prezentálni.

Tehát újból kell kezdeni mindent? – Egy kicsit igen. Amennyiben meg tudom ítélni a két peranyag értékét, azt hiszem, hogy azoknak perdöntő jelentősége, az új reformban is, megmarad. Az okmányszerű alátámasztástól elvileg nincs mit tartanunk, sőt I. sz.-nak alakja még plasztikusabban, és a valóságnak még pontosabban és megfelelőbb módon fog előtűnni.

De ehhez sok munkára lesz szükség.⁷⁵

1983. dec. 23-án kértem Palazzini bíborost hogy vizsgáltatná felül egy Konzultorral az eddig benyújtott anyagot, állapíttatná meg, mit és hogyan tegyünk a továbbiakban,⁷⁶ és jelölné ki azt a Relator-t,⁷⁷ akihez ügyünk tartozni fog.

7. Végül imádkoznunk kell, hogy az Úr megmutassa valami jellel hogy I. sz.-ját valóban a szentek között akarja látni: ehhez sok ima kell; kell hozzá hit is, a mi szekularizált világunkban, hogy a jel, a természet erőit meghaladó csoda – lehetséges.

Markus
Relator

A Szenttéavatási Kongregáció irattárából kikért „iter della Causa” mindezt megörökíti, illetve a tájékoztató után történeteket is. Az eljárás történetének áttekintése érdekében most közzé tesszük az ott található adatokat, a posztulatori kinevezések kivételével:⁷⁸

---

egykorú „documentum”. Ő, László püspök annyira akarta, hogy Vindobonon, Sabarien mellé a Congregatio odabigessze a Sideropolitana címet is, – hát most dolgozzék ill. dolgoztasson.” (Mester István Kada Lajosnak 1984. április 1.)

75 Mester István leveleiben a posztulatori munka nehézségéről többször is írt: „Amikor meg levelet kapok Kardos Klárától, aki egy kiváló asszony (A Szolgálat pilastrója), aki bennem szinte kizárólag Batthyány László postulatorát látja, már az idegesség fog el. No és a hivatalomban mindig hátul kullogok, soha sem érem magamat utol.” (Mester István Kada Lajosnak 1983. február 17.). „Batthyány-ügy, ez is egyik kereszt. Most minden új a C-ban (t.i. a Kongregációban) a konstitúció után, nagy a zavar, és egyelőre senki sem tud semmit. A mi ügyünk éppen az introductio előtt állott, amikor leálltunk, mert vártunk – vagy öt hónapig, de úgy, hogy „holnap” kész a reform, ... ki bírja ezt. Olyan szívesen leadnám valakinek.” (Mester István Kada Lajosnak 1983. április 11.). „nélküle (t.i. Kardos Klára) nem mertem volna vállalkozni minderre.” (Mester István Kada Lajosnak 1984. január 30.)

76 Mester István következő levelében, amelyet már a Tájékoztató megírása után küldött az ügyre vonatkozóan ezt írta: „A Batthyány ügyben is lesz majd szükség (ti. pénzre), de momentám ott egyensúlyban állok. Megkaptam a decretumot, ami érvényessé fogadja el az eddigi lefolytatott pereket: a bécsi, szombathegyi informatív pereket. Ez úgy vélem, jó dolog, amennyiben a régi introductio perben szoktak valami hasonlót megállapítani. A napokban kell beszéljék Veralja-val: ő intézi ezeket az ügyeket: amolyan Eminenza griggia. Mivel kissé elutasító volt júniusban velem szemben, legalábbis úgy éreztem, mint aki le akar rázni/ fordultam dec. 23-án levélben Palazzini-hez, és jan. 16-án megjött ez a rescirptum.” (Mester István Kada Lajosnak 1984. január 30.)

77 Erre 1985-ban sor került lásd: itt Tóth Gyula posztulatori idejéről írtakat.

78 Az eljárás iktatószáma: 1206.

1972. április 28. Az informatív eljárás megnyitása
1981. január 26. Az életszentség és az írások felülvizsgálatát célzó eljárás (super fama sanctitatis e super scriptis) megnyitása
1981. február 7. „Nihil Obstat” a Hittani Kongregáció részéről
1981. április 10. Dekrétum az írásokról
1982. május 21. Az ügy címének módosítása: Vindobonen, seu Sabarien, seu Sideropolitana
1984. január 13. Dekrétum az eljárások érvényességéről
1985. április 26. Relátor kinevezése: P. Ambrosius Eszer, O.P.
1987. november 12. A földi maradványok átszállítását engedélyező leírat
1988. április 25. A kiegészítő eljárás megnyitása
1988. június 17. Dekrétum az eljárások érvényességéről
1991. május 10. Az erényekre vonatkozó Positio (Positio super Virtutibus) benyújtása
1991. december 13. Teológus konzultorok kongresszusa az erényekről (super Virtutibus)
1992. március 20. Virgilio Noé bíboros⁷⁹ előadó (ponens) kinevezése
1992. június 2. Rendes kongresszus az erényekről (super Virtutibus)
1992. június 23. Meghallgatás: Vélemény az erényekre vonatkozó dekrétumról (Paretur Decretum super Virtutibus)
1992. július 11. Az erények hősies gyakorlására vonatkozó dekrétum kihirdetése
1996. április 25. X.Y. csodás gyógyulásának bizonyításáról felvett egyházmegyei kivizsgálás megnyitása
1997. május 16. Dekrétum X.Y. csodás gyógyulásának bizonyítására vonatkozó egyházmegyei vizsgálat érvényességéről
2001. február 15. Orvosi konzultáció (consulta medica) X.Y. gyógyulásáról
2001. március 30. A csodára vonatkozó Positio (Positio super Miraculo) beadása
2001. október 2. Teológus konzultorok kongresszusa a csodáról (super Miro)
2002. február 15. Teológus konzultorok második kongresszusa a csodáról (super Miro)
2002. április 19. Mons. Lorenzo Chiarinelli⁸⁰ előadó (ponens) kinevezése
2002. május 7. Rendes kongresszus a csodáról (super Miro)
2002. június 26. Rescriptum és Instrukció a kánoni azonosításra, és az ereklyék áthelyezésére és kivételére⁸¹
2002. július 5. Pápai kihallgatás: Isten Szolgájának tulajdonított csodára vonatkozó dekrétum kihirdetése⁸²

79 Virgilia Noé bíboros, 1922. március 30-án született Zelata di Bereguardo-ban. II. János Pál pápa kreálta bíborossá 1991. június 28-án. A Szenttéavatási Kongregáció tagja volt. Lásd: Annuario Pontificio 2004, Città del Vaticano 2004, 72*.

80 Lorenzo Chiarinelli, 1935. március 16-án született Concervianoban. 1983. február 21-én szentelték püspökké, 1997. június 30-tól viterbói püspök, a Szenttéavatási Kongregáció tagja Lásd: Conferenza Episcopale Italiana, Annuario 2004, 52.

81 Erre 2002. december 27-én került sor Güssingben (Németújvár). Lásd: TIBOLA IMRE, *i. m.* 169, és Osservatore Romano, Wochenausgabe, 2003. 02.14: *Reliquien entnonnem von Batthyány-Strattmann.*

82 Lásd: Osservatore Romano 2002. július 12. A posztulátoron kívül jelen volt Paul Iby eisenstadti püspök, Ternyák Csaba érsek, a Klérus Kongregáció titkára, az ügy egykori posztulátora, Johan Hörist, az eisenstadti egyházmegye viceofficialisa, Anton Bruck OFM Güssing-i plébános, valamint a család feje, Batthyány-Strattmann László és a fia. Az eseményről beszámolt a Magyar Kurir, 2002. július 8.,

A boldoggá avatás utolsó eseménye a boldoggá avatást megörökítő bulla elkészítése volt, amelyet Angelo Sodano bíboros államtitkár írt alá. A latin nyelvű bullát 2004. június 19-én írt leveléhez mellékelve küldte meg az Államtitkárság,⁸³ amelyet 2004. augusztus 14-én személyesen adtam át Szombathelyen Konkoly István szombathelyi megyéspüspöknek.

LÁSZLÓ NÉMETH

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF A BEATIFICATION PROCESS (BLESSED LÁSZLÓ BATTHYÁNY-STRATTMANN 1870-1931)

Pope John Paul II beatified servant of God, László Batthyány-Strattmann, doctor of the poor on 23rd March 2003 in Rome on Saint Peter's Square. Several books were published on this occasion. Imre Tibola as vice-postulator wrote the history of the beatification procedure in a volume entitled *On the Highness of the Altar, History of Beautification of Blessed László Batthyány*. The book throws light upon the course of the beatification litigation, as well as on the biography and contribution of the postulators. It also presents László Batthyány-Strattmann's odor of sanctity during his lifetime and his influence on people, as well as the beginning of the canonization process, the resurgence of the beatification proceedings, and the impetus the change of regime in Hungary gave to accelerate the course. Present study aims at completing this valuable work by additional data.

Várhatóan jövőre ... Batthyány-Strattmann László boldoggá avatható in: Új Ember, 2002. július 14;
SIMON GY. FERENC: A boldog orvos, Boldoggá avatják Batthyány-Strattmann Lászlót. Keresztény Élet,
2002. július 21.

83 Lásd: Posztulatori irattár, Mons. Caccia Gabriel Assessore levelét, N. 542.454.

MOLNÁR GÁBOR¹

MAGYAR HŐSÖK LATIN AMERIKÁBAN A XX. SZÁZADBAN
(1936–1997 KÖZÖTT)

A cím, *Magyar hősök Latin Amerikában² a XX. században*, Miklósi László (1936): *Magyar hősök öt világrészen* című könyvére utal, amelyben megtalálhatjuk valamennyi magyar misszionárius rövid életrajzát, akik az öt kontinensen működtek 1936 előtt. Miklósi könyvének folytatása Latin-Amerika vonatkozásában is, még alaposabb felkészülést igényelne, ehhez tanulmányunk egy lépést jelenthet. Munkám lényegének tartottam azoknak a magyar misszionáriusoknak, szerzeteseknek és lekipásztoroknak a *rövid életrajzát és/vagy missziós tevékenységét* összegyűjteni, jórészt saját magán levelezések és interjúk illetve korábban megjelent dokumentumok alapján, akik az adott korokban rövidebb – hosszabb ideig az Új Világban működtek.³

BEVEZETÉS

Szent Ágoston – az V. század és a patrisztika legnagyobb gondolkodója – lineáris történelemfelfogást hirdetett: a történelemnek eredete, iránya és végcélja van. A történelem folyama egyszeri, megismételhetetlen adottság, aminek hajtódinamikáját a két láthatatlan birodalom, a civitas Dei és a civitas Terrena küzdelme adja. A történelem külső eseményei, a profán történelem mozzanatai a két birodalom belső összecsapásainak külső megnyilvánulásai, melynek célja az örök életben megvalósuló béke (Nyíri, 1983).

Szent Ágoston gondolatai után tíz évszázaddal később, egy genovai tengerész közreműködésével Európa számára feltárult az „Új Világ”, ami új történelmi kor kezdetét je-

1 A szerző öt évet élt Latin Amerikában, ahol posztgraduális tanulmányokat végzett (1999–2004) a Pontificia Universidad Javerian-án (Bogotá jezsuita egyetemén).

2 Tanulmányunk Latin Amerika alatt a Río Bravo folyótól délre eső területeket érti – noha, egyetértünk a tágabb Latin Amerika értelmezéssel, mely szerint az Egyesült Államok déli, jórészt bevándorolt latinok lakta területeit is ide sorolja – ami magában foglalja azokat az Amerikai országokat, ahol a hivatalos nyelv a spanyol, portugál, kisebb részben a francia és az angol.

3 Természetesen, akadnak olyan misszionáriusok is, akiknek a nevét emlitem meg, részletes életrajz és információ hiányában. Ugyanakkor azokról a magyar hithirdetőkről nem szólok, akik mindössze 1–2 hetes látogatást tettek az Új Világban, mint például Mindszenty bíboros, akinek utolsó lekipásztori útjának részletes leírása megtalálható: RUZSIK VILMOS: *Mindszenty Bíboros utolsó lekipásztori útja Dél-Amerikában*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2002, 1–4.

lentette. A szellemi felfedezés Paolo Toscanelli (Makkai, 1974), a gyakorlati, Kolumbusz Kristóf nevéhez fűződik. A spanyol zsoldban álló olasz felfedező, már a sorsdöntő utazás előtt, Európa legtöbb tengerét behajózta, mialatt megszületett benső meggyőződése: Indiába, nyugati irányba hajózva is el lehet jutni. Amikor az „Indiák”-ról 1493-ban először visszaérkezett Európába, a Christo Ferens nevet használta, ami „Krisztushor-do-zót” jelent. Úgy tűnik, hogy önmagát úgy tekintette, mint aki Isten Szavát vitte az Új Világba, amint Szent Kristóf a vállán vitte át Krisztust egy folyón a legenda szerint. (Dyson, 1991).

Később a hódító térítők gyakorlata sajnos nem volt mindig ilyen egyértelmű: „egyik kezükkel az Evangéliumot nyújtották, a másikban a kardot emelték magasra” (Lévay, 1937). Pizarrók és cortések ideje kezdődött, ami rányomta bélyegét az amerikai kontinensre, egészen napjainkig éreztetve hatását. Az angolszász telepesek már az 1900-as évek elejére szinte teljesen befejezték az észak-amerikai indián-irtó hadjárataikat. Ezzel szemben a spanyol fennhatóságú területeken egy hosszas, és nem mindenki számára kedvező együttélés kezdődött a különböző bőrszínű és származású emberek között (Bangha, 1934).

Mindazonáltal, reménykeltő csillagok is gyúltak a Dél Keresztje alatt, úgy egyházi, mint világi téren. Az első ilyen csillag volt Bartolomé de Las Casas (1474-1566), aki 1502-ben érkezett Española-ra, N. Ovandó expedíciójával. (Hildegard, 1992). Majd ezek és tízezrek követték szellemét, még ha nem is olyan látványos, és kiemelkedő tettekkel, mint ő, de Krisztus „ügyét” szolgálva. Ezek közé tartozott Bruce E. Olson (1991) is, aki a XX. Század közepén térített meg egy a Kolumbia és Venezuela határán élő veszedelmes indián törzset (motilone) és itt kell megemlíteni azokat a magyar misszionáriusokat is, akiket e tanulmány fő célja bemutatni. A nem kimondottan egyházi személyek között Bolívar Simont⁴ említhetjük, aki az 1800-as évek hajnalán több Dél-Amerikai országnak kivívta a politikai függetlenséget a spanyol iga ellenében és megálmodta az egységes Latin Amerikai független köztársaságot, amivel évszázadokra meghatározó politikai irányvonalakat fektetett le a régió országai számára.

Természetesen a híres és hírhedt hősök felsorolását még tovább lehetne folytatni.

Hódítók és meghódítottak, felszabadítók és felszabadítottak, térítők és megtértek – ezek a csoportok és a mögöttük álló ellentétes erők határozták meg az Új Világ történelmét, melyek visszafordítják az érdeklődését úgy a történészeknek, mint az egyszerű embereknek arra a kérdésre, ami még ma is vita tárgyát képezi, nevezetesen: hogy valójában mi kezdődött 1492. október 12-én? Konkvisztádorok hódítása, vagy egy új földrész felfedezése? Gyásznapi volt ez, vagy találkozás? Kultúrák és népek összeütközése, vagy újratálalkozása volt ez a nap? Amerika felfedezésének 500. évfordulóját több száz ezer indián, mint gyásznapot ülte meg. Ecuador-i és Guatemala-i indiánok megtagadták az ünneplést. Kolumbiában, a „különböző fajok ünnepe”-ként jegyezték fel e napot. A spanyolok a keresztény hit továbbadására helyezték a hangsúlyt. Ezekből is látszik, hogy a kérdést nem lehet egyértelműen megválaszolni.

Döntést a fentiekben nehezen hozhatunk, azonban azt megállapíthatjuk, hogy az 1492 Októberével kezdődő események igazolják és tükrözik azt a történelem felfogást, melyet Szent Ágoston kifejtett évszázadokkal korábban, az ókor alkonyán. Azok pedig, akik bekapcsolódtak az Új Világ történelmébe, akarva vagy akaratlanul építették vagy

---

4 Marquéz (1992) történelmi regénye messzemenően részletezi Bolívar élettörténetét.

szolgálták a két láthatatlan birodalom egyikét. Nem kivételek ez alól az alább következő magyarok sem.

MAGYAROK LATIN AMERIKÁBAN

Miklósi László (1936) szerint az első magyarok Amerikában azok az ismeretlen pálosok voltak, akiket Katolikus Izabella kért az Új Világ missziójához a XVI. század elején. A rend Mátyás király idejében telepedett meg Portugáliában. A satubali ház magyarjai közül került ki az a tizennégy pálos, akik a dél-amerikai spanyol gyarmatokon közreműködtek a katolikus hit és kultúra alapjainak megvetésében. Mivel valamennyien vértanúhalált szenvedtek, a spanyol udvar újabb pálosokat küldött az amerikai misszióba. E szerzetesek elhagyott rendházaiban később más missziós rendek telepedtek az évszázadok folyamán (Miklósi, 1936, Waigand, 1945). Magyarországról az 1800-as évek végéig jórészt csak misszionáriusok jutottak ki a távoli kontinens földjére. A Kiegyezés (1867) utáni két évtizedben azonban lényegesen megváltozott ez a kép. A Veszprém- és Fejér megyét nagyobb csoportokban elhagyó magyarok Brazília déli részén telepedtek le – magyarságukat azonban többségük rövid időn belül elvesztette az ott élő német telepések hatására. Kisebb részük viszont hűen kitartott úgy hitében, mint nemzeti hovatartozásában. Ezt bizonyítja a Szent István Királyról elnevezett templomuk is, ami a kulturális identitás megőrzésének autentikus bizonyítéka.

A második hullámban érkezők, az I. Világháború után hagyták el az anyaországot, illetve főleg azokat a területeket, melyeket a Trianoni Békeszerződés (1920) a szomszédos országokhoz csatolt (A magyar bencések ötven éve Brazíliában, 1980).

Hets Aurélián (1980) még egy intervallumot megjelöl bevándorlási hullámként, amikor a XIX-XX. század fordulóját említi, illetve szintén ír a második menekülthullámról az I. Világháború után. Ekkor tízezrével érkeztek magyarok a Dél- Keresztje alá.

Más felosztás szerint az első világháború lenne az a választóvonal, ami elkülönítené a korábbi beszivárgás korszakát a későbbi tömeges bevándorlásokétól.

A tömeges bevándorlás korszakának is két részét szokás megkülönböztetni. Az egyik a már korábban említett első világháború utáni évek időszaka, a másik az 1939-1945-ig tartó világháború alatti és utáni évekre tehető időszak egészen az 1956-os forradalomig. Ez utóbbi politikai emigráció volt, ami nagyrészt katonatisztek, értelmiségiek, művészek és nemes emberek állott – ellentétben az első világháború utánival, amikor inkább szegény rétegek hagyták el az országot. Az pedig, hogy Dél-Amerika a Nyugat-Európai menekült táborok után lett, e jórészt kommunisták elől menekülő honfitársak célja, azzal magyarázható, hogy a déli országok szinte válogatás nélkül fogadták be a hazájukból kivándorolt európaiakat, ellentétben az Észak-Amerikai országokkal, ahol komoly politikai kivizsgálásnak vetették alá a jelentkezőket a bevándorlás engedélyezése előtt (Pesti, 1994). Ezeket a történelmi tényeket azért is fontosnak tartottam nagyvonalakban vázolni, mivel a Latin-Amerikában működő magyar papok és szerzetesek illetve laikus testvérek munkássága több esetben elválaszthatatlan a kint élő magyarok telepeinek történetétől, amint ezt később részleteiben is látni fogjuk – különösképpen a bencéseknél. Részletes és mindenre kiterjedő összegzést a magyar emigráció 1945 utáni életrajzáról Borbándi Gyula (1989) munkájából kaphatunk. Jelen tanulmányunk azonban időben és térben illetve tárgyában is jóval behatá-

roltabb és eltér a fent idézett műtől: az 1936 utáni Latin Amerikában működött magyar misszionáriusok, szerzetesek, laikus testvérek, életrajzát kísérli meg összegyűjteni.

NÉGY SZERZETESREND MAGYARJAI LATIN-AMERIKÁBAN
AZ 1930-AS ÉVEKTŐL AZ 1990-ES ÉVEK KÖZEPÉIG
(BENCÉSEK, JEZSUITÁK, SZALÉZIEK, VERBITÁK).

*Bencések*⁵

Az „Ut in omnibus glorificetur Deus” jelmonddal kezdődtek a bencés missziók már a Szent Rendalapító életében. Szent Benedek maga is több kolostort alapított, majd leghűségesebb tanítványát Maurust küldte Galliába, hogy újabb kolostorokat építsen és a keresztény hitre térítse a lakosságot. Nagy Szent Gergely pápa óta pedig megkezdődhetett a bencés világmisszió. Ebben kiemelkedő helyet foglalt el a Brit szigeteken végzett misszió. Kolostoraik – mint Fulda, Reichenau, Einseideln, Passau, Braunau, Zobor-hegy és Pannonhalma – híressé és a térítő munka központjaivá váltak Európában. Ebből a hagyományból merítve, a XX. Század harmincas éveiben az egész bencés rendben érezhető volt, az európai nagy kongregációk fellendülése folytán, a missziós gondolattal való foglalkozás. E hullám része volt a magyar bencések brazíliai missziója is, ami tulajdonképpen az első világháború után bevándorolt magyarok kérésére indult meg. Kelemen Krizosztom vállalta – Serédi Jusztinián esztergomi hercegprímás által továbbított kérésre – a brazíliai magyarok lelkigondozását.

1931. március 23-án érkezett Sao Paulo-ba Szelec Arnold atya, s ezzel kezdetét vette egy több évtizedes munka, ami napjainkban is folytatódik. A munkarendben első helyen szerepelt a magyar falvak lelkigondozása: Árpádfalva, Mátyáskirály falva, Boldogasszony falva, Szent István Király falva. Később felépült Új Pannonhalma is, illetve két plébánia Sao Paulóban, egy pedig Paranában. Ezek lettek a központjai különféle magyar mozgalmaknak, úgy ifjúsági csoportoknak, mint beteggondozó egyesületeknek. Fontosak még a Hitoktatásképző Iskola, plébániai sajtók és a paranai rádióprogram, melyek szintén a bencések irányítása alatt működnek. Különösen az ifjúságra vannak nagy figyelemmel Új Pannonhalmán: a „Fiatalok Találkozása Krisztussal” mozgalom és a több ezer diáknak érettségit adó Szent Imre Kollégium is ezt példázza. A Cserkészmozgalom szintén virágzik, amit jól bizonyít – többek között – a Szent Imre, illetve Dobó Katika cserkészcsapatok működése.

A második világháború alatt és után a Brazíliai Vöröskereszt Magyar Bizottsága felmérhetetlen szolgálatot tett a magyar menekülteknek, és az anyaországban maradt magyaroknak. E bizottságban katolikus lelkész is működött. Végül, de nem utolsó sorban Szeretetszolgálat, és Szociális intézet is működik a szerzetesi közösség gondozásában.

A fentiekben leírt munka a következő tiszteletreméltó szerzeteseknek az élete által tudott megvalósulni:

---

5 Ez a fejezet átveszi *A magyar bencések 50 éve Braziliában* (1981), Sao Paulo, Szent Gellért Kolostor című könyv tartalmának egy részét. Ebben a tanulmányban részletesen megtalálható a brazíliai magyar bencések életrajza 1981-ig.

Akik már nincsenek közöttünk:

P. Szelecz (Ferenc) Arnold OSB⁶

Péren született 1900-ban. Részt vett az első világháborúban az olasz fronton. Húsz évesen a Rendbe lépett. 1928-ban pappá szentelték, rövid ideig Pannonhalmán és környékén dolgozott. 1931-ben Brazíliába ment a kivándorolt magyarok lelkipásztori szolgálatára. Hét éven keresztül csak e tisztét látta el fáradhatatlan városi és őserdei misszionáriusként 1938-ig, amikor megszervezte az Anastáció-i brazil plébániát, melynek 1939-től 33 éven át hűséges, áldozatkész plébánosa volt. Ugyanakkor a magyarok lelkipásztora is maradt. A közben alapított Szent Imre Kollégiumnak földrajztanára volt. 1972. szeptember 20-án szenderült el az Úr békéjében.

P. Kerényi (Lajos) Olaf OSB⁷

Olaf atya, 1912-ben Kapuváron született, 1931-ben vették fel a Rendbe és 1937-ben pappá szentelték. Magyarországon latin-magyar szakos tanárként működött. A háború alatt behívták táborigaznagynak. A háború után, 1947-ben Brazíliába vándorolt, hogy az itt dolgozó magyar bencéseknek apostoltársa legyen. Tizenkét éven át a Magyar Hírlap szerkesztője és ugyanakkor a Kollégiumban latin tanár, közben 5 éven keresztül novíciusmester is. 1963-tól egészen haláláig a Magyar Kolónia Szent István Egyházközségének főlelkésze. 1977. Augusztus 24-én adta vissza nemes lelkét Teremtőjének.

P. Simon (József) Bálint OSB

Kőszegen született 1924-ben, érettségi után Pannonhalmára kérte felvételét. 1944-ben tett fogadalmat és 1948-ban pappá szentelték. 1951-ben ment Brazíliába. A Kollégiumban matematikát és fizikát tanított; cserkészparancsnok volt és vakáció idején a Kollégium nyaraló tanulóinak felelős vezetője. Felejtethetetlen érdemeket szerzett a Campos de Jordao-i (Brazíl Svájcban) kollégiumi diáknymarató fejlesztésében. Tanári munkája mellett a magyar lelkipásztorkodásban is részt vett. 1958. Szeptember 24-én halt meg. Csak 34 éves volt, mikor ereje teljében az Úr magához szőlította. Rövid és heves betegség vetett véget fiatal bencés életének, Szent Gellért ünnepén. Halála előtt öntudata birtokában, áldozatként adta át életét Istennek.

Élő rendtagok személyi adatai:⁸

P. Tóth /Antal/ Vermund OSB, perjel

Szakonyban született 1922. július 3-án. A kőszegi bencés gimnáziumban érettségizett. Pannonhalmán, 1942. augusztus 6-án öltötte magára a rendi ruhát, 1944. május 13-án a fatimai jelenés évfordulóján tett első fogadalmat és 1948. július 27-én pappá szentelték. Brazíliába 1951. július 19-én hajózott. Itt hosszú éveken át volt a Szent Imre Kollégium latin, francia és hittanára. Két éven keresztül a Dél Amerikai Magyar Hírlap munkatársa. A Dobó Katica Leánycserkészcsapat alapítója 1952-ben és annak parancs-

6 Bővebb életrajza megtalálható: *Szolgálat* 18. sz. (107–108. pp.)

7 Bővebb életrajza megtalálható: *Szolgálat* 37. sz. (101–102. pp.)

8 Rövid brazíliai tartózkodás után Magyarországra hazaköltözött bencések: P. Horváth Anzelm OSB, P. Markos János OSB, P. Endrédi Csanád. OSB.

noka 1968-ig. Ugyanezekben az években a szombati Magyar Iskola vezető tanára. A Simon Bálint Cserkészpark alapítója és sok éven át annak gondnoka. A Szent Imre Kollégiumban, 1963-tól nevelés- és hivatásirányítási tanácsadó. A Szent Gellért Kolostor 1968-ban perjellé választotta, majd 1974-ben újraválasztotta. A Könyves Kálmán Szabadegyetemen 1970-73 között dékán és rektor. Tíz éven keresztül, az 1970-ben alapított Szent Benedek Plébánia plébánosa és 1977-80 között kerületi esperes. A Kolostor Szociális Intézményeinek vezetője 1971-től. A Szent Placid- Szeminárium tanára 1975-től és 1978-tól novícius mester is. Az Oblatus Intézmény vezetője. A Hitoktató Képző Iskola alapítója és hosszú éveken át annak rektora és tanára.

P. Gácsér (József) Imre OSB, alperjel

Örvényesen látta meg a napvilágot 1915. május 30-án. A Veszprémi Piarista Gimnázium elvégzése után felvételét kérte a Bencés Rendbe. Pannonhalmán 1934. augusztus 6-án öltözött be. Első fogadalmat 1936. július 26-án tett és 1940. június 16-án szentelték pappá. Az első években a győri gimnázium tanára és cserkészparancsnoka 1945-ig. A háború után Németországban a Menekültek Vatikáni Delegációjának tagja. Párizsban 1946-60 között a Magyar Menekültügyi Iroda igazgatója és magyar lelkipásztor. A franciaországi években az ottani Petőfi Cserkészcsapat Parancsnoka és egy ideig az Európai Cserkészkerület vezető tisztje, újságíró és a Nemzetközi Keresztény Demokrata Unió Végrehajtóbizottságának magyar delegátusa.

Brazília, 1960. február 15-én érkezett. Az első években a Dél Amerikai Magyar Hírlap főszerkesztője és kiadója. Kolostori alperjel 1968-tól. Több éven át a Szent Imre Kollégium tanára, majd egy éven át egyetemi tanár a Sao Paulo-i Katolikus Egyetemen. 1971-től a Kolostor és Szent Imre Kollégium gazdasági igazgatója és 1975-től a Szent Placid Szeminárium tanára is. Brazília, érkezése után azonnal bekapcsolódott a magyar cserkészmunkába, a későbbi években csapatparancsnok lett és a Simon Bálint Cserkészpark gondnoka. Néhány éven át a Magyar Cserkészszövetség II. Kerületének vezető tisztje. A Buenos Aires-i Magyar Hírlapnak ma is főmunkatársa, és már hosszú évek óta a Könyves Kálmán Szabadegyetem rektora.

P. Jordán (Sándor) Emil OSB

Budapesten született 1912. november 12-én. Pannonhalmán 1931. augusztus 6-án beöltözött, 1932. szeptember 13-án tett első fogadalmat és római, majd budapesti teológiai tanulmányai után, 1937. június 13-án pappá szentelték. Káplán volt Pannonhalmán, majd kétéves papként, 1939. augusztus 19-én érkezett Brazília, és több mint tíz évig a magyar kolóniában lelkipáasztorkodott. 1949-53 között házfőnök. Előtte két évet töltött az USA-ban. 1953-tól 1968-ig konvent-perjel, 1951-58 között a Szent Imre Kollégium alapító igazgatója. Évtizedeken át a Kollégium angol és hittantanára, a Brazil Vöröskereszt Magyar Bizottságának hosszú éveken át elnöke. A Szociális Intézet alapítója 1966-ban és annak igazgatója. Később a Kollégium, valamint az Ifjúsági Mozgalom és a Házastársak Mozgalmának Lelki igazgatója. A kábítószerek elleni küzdelemben aktívan vett részt, mint előadó és tanácsadó. A Kolostor és Szent Imre Kollégium alapításában, annak fejlesztésében felejtethetlen érdemei vannak.

P. Hets (János) Aurélián OSB

Dór szülöttje, 1913. május 11-én indult élete. Pannonhalmán öltözött be 1932. augusztus 6-án, 1934. június 27-én fogadalmat tett és 1938. június 29-én szentelték pappá. Szinte újmisésként jött Brazíliába, 1939-ben Jordán Emillel együtt. Ideérkezése után mindjárt Anastácio-i káplán és a magyar kolónia káplánja is 15 éven keresztül. A Magyar Hírlap felelős kiadója 1948-60 között. 1951-től kezdve a Szent Imre Kollégium latin, történelem és hittantanára is. Hosszú időn keresztül több szerzetesház gyóntatója. Alperjel 1962-68 között. Kétszer is novíciusmester. Gazdasági Igazgató 1968-71-ig, utána négy évig Anastácio-i plébános és az ottani állami iskolák hittantanára. 1977 óta a Szent Placid Szeminárium tanára, a Szent Benedek- plébánia káplánja és Kerényi Olaf halála óta braziliai magyar főlelkész is. Több mint 40 éves életével és buzgó munkájával gazdagította a braziliai magyar bencések hírnevét.

P. Kögl (János) Szeverin OSB⁹

Szülőfaluját, amikor 1914. június 20-án megszületett, Mosonszentpéternek hívták, azóta János Somorjára változott. Pannonhalmán 1934-ben beöltözött és 1936. június 28-án fogadalmat tett. Pappá szentelték 1940. június 16-án. Rövid ideig soproni gimnáziumi tanár, majd Zalaapátiban plébános. Brazíliába 1949. április 13-án érkezett. Az első időkben az Anastácio-i plébánián és a magyar kolóniában lelkipásztor, a Magyar Vöröskereszt Segélyakció elnöke, majd 1951-től, megszakítás nélkül, gazdasági igazgató egészen 1968-ig. 1960-68-ig ő vezette hozzáértéssel és odaadással a Kolostor és az iskola építkezési munkálatait. Közben éveken át minden vasárnap miséző lelkész egy filiában. Két évig a Szent Benedek plébániát szervező lelkész. 1970-től a nyolcvanas évekig Nova Santa Rosa-i házfőnök és plébános. Az ottani gimnáziumnak kezdettől fogva tanára, majd éveken át igazgatója. A Toledoi egyházmegye tanácsosa. A Szent Imre Kisszeminárium építésének tervezője és felelős vezetője. A Paranoi rádióprogramnak kezdettől fogva aktív irányítója és a Szabadegyetem örökös rektora.

P. Sarlós (Károly) Engelbert OSB

Az első világháború alatt, 1916. Március 7-én született Budapesten. A középiskola elvégzése után Pannonhalmán 1934-ben beöltözött, 1936-ban fogadalmat tett és 1940. június 16-án pappá szentelték. Pannonhalmán és Sopronban volt matematika tanár, majd két éven keresztül tábori lelkész és több mint két évig hadifogoly. Brazíliába 1949-ben vándorolt és mindjárt bekapcsolódott a lelkipásztori munkába. 1951-től a Szent Imre Kollégium matematika tanára, később sok éven át annak szeretett igazgatója. Húsz éven keresztül 1958-78 között egyetemi matematika tanár is. A Szabadegyetem dékánja.

P. Rezek (Sándor) Román OSB

Gödöllőn látott napvilágot 1916. augusztus 3-án. Premontrei gimnáziumban érettségizett, mégis Szent Benedek ruháját öltötte magára 1934-ben, és 1936-ban ehhez a Rendhez kötötte magát fogadalommal, 1940-ben pappá szentelték. Kőszegen volt francia tanár, majd behívták tábori lelkésznek. Háború után nyugati hadifogságba kerül, utána Párizsban 20 éven át magyar lelkész. Brazíliában 1965-től működik és kezdettől

---

9 Nyolc évi braziliai munkájával kapcsolatban érdekes írása jelent meg: *Szolgálat* 40. sz. (86-87. pp.)

fogva tanár a Kollégiumban, később a Szemináriumban. Közben novíciusmester és évenként át aktív lelkipásztora egy közeli filiának. Egyetemi tanár. Teilhard összes műveit magyarra fordította, azokat sokszorosítja, és Magyarországra küldi. Tagja a budapesti Aquinoi Szent Tamás Társaságnak, a braziliai Filozófusok Katolikus Társaságának. A Szociális Intézethez tartozó Teilhard Dokumentációs Központ megalapítója. A szeminaristák spirituálisja. Világszerte elismert Teilhard specialista.

P. Linka (Ernő) Ödön OSB

Kemenespálfán született 1925. December 12-én. Pannonhalmán 1944-ben beöltözött, 1946-ban fogadalmat tett és 1949-ben pappá szentelték. Magyarországról 1967-ben ment Brazíliába és mindjárt Anastacio-i káplán lett. Közben középiskolai különbözeti vizsgát tett és egyetemet végzett, középiskolai tanári oklevelet szerzett. A Kolostor és Kollégium gazdasági igazgatója, majd a Szent Placid Szeminárium prefektusa. A Kollégium nevelés-és hivatásirányító tanácsadója. Hosszú időn át a Szent Benedek Plébánia plébánosa, kerületi esperes.

P. Iróffy (Gábor) Zsolt OSB

Budapesten született 1927. Március 26-án, 1944-ben Pannonhalmán beöltözött, 1946-ban fogadalmat tett. Rómában végezte teológiai tanulmányait, 1951-ben pappá szentelték, 1952-ben Brazíliába jött. Egyetemet végez, tanári diplomát szerez. Több mint 20 éven át a Kollégium angol és latin tanára. A Szent Imre Klub alapítója és elnöke, 1974 óta a Szent Imre Kollégium igazgatója. Sok nyelvnek ismerője, mint nyelvész tudományos kutatómunkát folytat, főleg finnugor nyelvterületen.

P. Úrdombi (Jenő) Ányos OSB

Győr szülötte, 1927. március 12-én látta meg a napvilágot; 17 évesen részt vesz a háborúban. Nyugati hadifogságból a Szenthegyre megy vissza, magára ölti Szent Benedek ruháját 1946-ban, 1948-ban első fogadalmat tesz és 1952. június 27-én szentelik pappá. Rövid ideig káplán, majd sörgyári munkás. Brazíliába 1957-ben megy, az első időkből magyar lelkipásztori munkát végez Sao Paulóban; a távoli magyar telepeken még hosszú éveken át látogatja a lelkipásztort váró magyarokat. Egyetemet végez, történelemből szerez tanári diplomát, 1962-75 között a Kollégium történelem és hittan tanára, és ugyanakkor cserkészparancsnok. 1975-től Nova Santa Rosa-i szemináriumi lelki igazgató, gimnáziumi tanár, káplán és a Rondon-i egyetemen tanár. A vasárnapi rádió-program aktív munkatársa.

P. Linka (Ervin) Sándor OSB

Kemenespálfáról indult el élete 1927. Augusztus 3-án. Érettségi után Pannonhalmára kérte felvételét, 1947-ben beöltözött, 1949-ben fogadalmat tett és 1952-ben pappá szentelték. Az első években a veszprémi egyházmegye több plébániáján kápláni szolgálatot teljesít, majd 16 éven keresztül Tárkányban plébános. Brazíliába 1976-ban ment. Rövid ideig a Magyar Főlelkészségen, majd Anastációban káplán. 1978-tól Nova Santa Rosa-i káplán és szemináriumi prefektus, később Morumbin a Szent Benedek Plébánián káplán.

P. Kubovics (Tibor) Egyed OSB

Csehszlovákiából, Nagymácsédról, 1921. Január 16-án indult el hányatott élete. Magyar szíve az anyaország felé vonzotta. A Szenthegyen találta meg ő is, amit keresett. 1948-ban beöltözött és 1949-ben fogadalmat tett, 1970-ig Pannonhalmán volt. Akkor Brazíliába ment. Filozófiai és teológiai tanulmányait elvégezte és 1976-ban pappá szentelték. Három évig Nova Santa Rosa-n káplán és szemináriumi prefektus, a rádió aktív munkatársa. 1980-ban Morumbi-n szemináriumi prefektus, majd plébános helyettesi minőségben az Anastáció-i plébánia aktív vezetője.

Fr. Magyar (Gyula) Szervác OSB

A lankás zalai dombok között, Zalaapátin született 1931. Június 6-án. Ifjú szívében korán hallotta Jézus hívó szavát, felvételét kérte Pannonhalmán és 1949-ben beöltözött, majd 1950. Június 23-án fogadalmat tett. Katonai munkatáborban tölt 27 hónapot. 1957-ben Brazíliába megy. Sokáig a gazdasági igazgató segítőjeként dolgozik a Kolostorban és a Kollégiumban; a lelkipásztorkodásban dolgozó paprendtársainak segítője, nemcsak Sao Paulóban, hanem a vidéki missziós utakon is. A Szent Gellért Atléta Klub elnöke. A Marumbi-i Szociális Intézmény igazgatóját gazdasági ügyekben segítette. A Nova Santa Rosa-i alapításnak aktív tagja és az első években gazdasági igazgató. Néhány évre visszarendelik Sao Pauloba, majd 1975-től újra Nova Santa Rosa-n gazdasági igazgató. A rendszerváltás után Magyarországra költözik. Jelenleg Tihanyban él.¹⁰

Fr. Tumpek (József) Timót OSB

Az atomvárossá fejlődött Pakson született 1928. Január 31-én, 1950-ben beöltözött Pannonhalmán és ugyanott fogadalmat tett 1951-ben. Pannonhalmán dolgozott 1970-ig, majd Brazíliába jött. Itt éveken át a Kolostor és Kollégium karbantartó munkálatainak felelős vezetője. Közben többször is rövid ideig a Nova Santa Rosa-i Közösségben dolgozott. 1976-tól tanulmányokat végzett a Szalézies intézetében. A Vila Anastácio-i plébánián a lelkipásztorkodásban segíti a plébánost.

P. Ther /Pál/ Péter OSB

Örvényesen született 1931-ben Szent Péter és Pál apostolok ünnepén. 1948-tól a Veszprémi Egyházmegye papnövendéke, közben 27 hónapig katonai munkatáborban dolgozik. Tanulmányait Esztergomban, majd a budapesti akadémián fejezi be, 1958-ban pappá szentelik és 9 évig a veszprémi egyházmegyében káplán és plébános helyettes. Brazíliába, a veszprémi egyházmegyei hatóság engedélyével megy 1967-ben. Azonnal felvételét kérte az ottani magyar bencések kolostorába, noviciátust végez és 1968-ban Szent István király ünnepén tesz fogadalmat. Egy évig a kollégium hittan tanára, majd Nova Santa Rosa-n alapító tag és öt és fél éven keresztül ott káplán illetve a szeminárium lelki-fegyelmi és gazdasági vezetője. Gimnáziumi tanár, a rádió program munkatársa. Közben középiskolai különbözeti vizsgát tesz, az egyetemen tanári oklevelet szerez, teológiából elvégzi a magiszteri fokozatra előkészítő-kurzust. 1975. Augusztustól Vila Anastácio-i plébános öt és fél éven át, majd a kollégium gazdasági igazgatójának a segítője.

---

¹⁰ Bővebben lásd. In: MAGYAR SZERVÁC: *Egy magyar missziós Brazíliában*, 1996.

Jezsuiták

A XVI. Század közepén a jezsuita szerzetesek is bekapcsolódtak Latin Amerika missziójába. Sőt, nem csak hogy bekapcsolódtak, hanem olyan maradandó eredményeket értek el, ami akár egy egész nemzet sorsát is meghatározta. Ilyen volt brazíliai missziójuk¹¹ vagy Paraguayban szervezett redukcióik, ahol közel 150.000 indián élt emberhez méltó életet. Migray József (1923) ezekről a zárt telepekről ad – olykor elmentmondásokban bővelkedő – jellemzést, ami azonban nem csökkenti azok maradandó értékét. A szentéletű atyák között kiemelkedett Pedro Kláver, aki a szegény négerek apostola volt. A kolumbiai Cartagenában belpoklosokat, rabokat, kórházi betegeket ápolt és gondozott évtizedekig. Több százezer embert keresztelt meg az 1650-es évekig, amikor egy pestisjárvány véget vetett földi záródokútjának. Később boldoggá, majd szentté avatták (Höwer, 1934). A XVIII. Században számos magyar jezsuita atya jutott el Latin Amerika földjére, akiknek részletes életrajzait megtalálhatjuk Miklósi László (1936) könyvében. A század közepén mondvacsinált okokat felhasználva, melyeknek a háttérben politikai, hatalmi érdekek álltak, megkezdődött a jezsuiták üldözése. A börtönt sokan megjárták – köztük a magyar P. Fáy is.¹² Pombal és a latin országok más diktátorainak jellemei a legsötétebb árnyékot vetik arra az időszakra, ami az 1750-es évekkel kezdődött és 1773-ban érte el legmélyebb pontját, a rend feloszlásával. A rendet 1814-ben állította vissza VII. Pius pápa.¹³ 1779-ben összesen 115 tagot számlált a rend, és ez a jelentéktelen gyökérszál kipusztíthatatlan erejével újra növekedni kezdett, hogy néhány évtized alatt elérje hajdani kifejléttségét. Ugyanakkor a missziók is virágozni kezdtek – nem mindig kedvező történelmi körülmények között (Reisz, 1942). 1914 és 1938 között töretlenül emelkedett a jezsuita hithirdetők száma. A „missziós történetek” (Legeza, 1934) a történelem korábbi korszakaihoz hűen folytatódtak azon magyar atyák által is, akik a II. Világháború alatt, vagy ezután kezdték meg munkájukat Latin-Amerikában.

A II. Világháború alatt és után misszióban élt jezsuiták¹⁴.

*P. Jálcs Ferenc S.J.*¹⁵

1927-ben született Budapesten, majd apja birtokán, Gyálon nevelkedett. Apjának kívánságára viszonylag korán katonai pályára lépett. A második világháború végén menekülteként Németországban tartózkodott és csak 1946-ban tért vissza Magyarországra, ahol az érettségi után belépett a jezsuita rendbe. Két év után el kellett hagynia az országot. Először a München melletti Pullachban tanult nyelveket és irodalmat (1950–51). Diplomáját Leuven-Eegenhovenben (Belgium) szerezte meg filozófiából (1951–54), majd azután a rend dél-belgiumi gimnáziumában, Monsban végzett kétéves gyakorlatot. 1956-ban a rend Chilébe, egy évre rá pedig Argentínába küldte, ahol teológiát ta-

11 SZÁNTÓ KONRÁD: *A Katolikus Egyház Története* II., (195–198. pp.)

12 *Szolgalat* 38. sz. (45–53. pp.)

13 Erről az időszakról részletes képet kaphatunk JANOSÜTZ ANNA JULIANNA doktori disszertációjából: *A jezsuiták kiűzetése a Portugál birodalomból, különös tekintettel Brazíliára.*

14 P. Bangha Béla S.J. és P. Nyisztor S.J., viszonylag rövid Latin Amerikai látogatásáról a *Dél Keresztye alatt* című könyvből részletes adatokat kaphatunk.

15 Életrajzát a Szemlélődő lelkigyakorlat (Jálcs, 1994) magyar nyelvű kiadása alapján írtam meg.

nult és 1959-ben pappá szentelték. Ezután az argentinai Córdoba-ban töltött egy évet, majd pedig dogmatikát és fundamentális teológiát tanított a rend teológiai és filozófiai fakultásán San Miguel-ben (Argentína). 1963-tól kezdve ugyanott a jezsuita növendékek lelkipásztorja és ebben az időben kezd lelkipásztorokat is adni. 1966-ban szerzett teológiai doktorátust, attól kezdve professzorként tanított a salvadori egyetemen és a Buenos Aires-i katolikus egyetemen.

A hetvenes évek elején két rendtársával együtt egy nyomornegyedbe költözött, hogy megosztotta életét a szegényekkel. 1976 májusában egy szélsőjobboldali katonai egység elrabolta és ismeretlen helyre hurcolta, ahol összekötözött végtagokkal, bekötött szemmel őrizték öt hónapon keresztül. 1977-ben az Egyesült Államokban folytatott írói tevékenységet. 1978 óta Németországban él, ahol folyamatosan ad lelkipásztorokat. 1995-ben szívműtéten esett át. Felépülése óta is ad lelkipásztorokat Gries-ben (Németország). Eddig öt könyve jelent meg: „El encuentro con Dios” (1970), „Cambios en la fe” (1972), „Aprendiendo a orar” (1973), „Aprendiendo a compartir la fe” (1978), Szemlélődő lelkipásztorlat (Jálics, 1994).

P. Róna Gábor S.J.

1949-ben előjárói utasítására hagyta el az országot. Két évet töltött klasszikus irodalmi – nyelvi tanulmányokkal (Németország), majd két év filozófiai tanulmányok Leuven melletti jezsuita főiskolán. Kétéves pedagógiai gyakorlat után Granadában (Spanyolország) végezte el a teológiát. 1959 Szeptemberétől 1989. Június végéig volt Ecuadorban. Nem az ott élő néhány magyarra összpontosult a munkája, hanem az ecuadoriakra. Egyedüli magyar papja volt ennek az országnak évtizedeken keresztül. Közepiskolákban és általános iskolában tanított éneket és hittant. Négy éven át dolgozott plébánián illetve hétvégeken a szegénynegyedekben. Ez utóbbi volt a feladata Guayaquil-ben, Ecuador legnagyobb kikötővárosában, ahol 1984 – 1989-ig dolgozott. Ezen kívül börtön, kórház és a Mária Légió lelkésze is volt évekig. 1989-ben a jezsuiták között elsőként tért haza. Azóta Kalocsán végez pasztorációs munkát a női börtönben, kórházban és a rend templomának plébániáján.¹⁶

P. Hauser József S.J.

1954 nyarán érkezett Brazília-ba. Előtte az Innsbrucki Egyetemen tanított szövet-tant. Miután a Sao Leopoldo-i Főiskolán befejezte a teológiai tanulmányait, 1955-ben szentelték fel pappá. Idejének nagy részét tanítással (biológiát és kozmológiát) töltötte. 1959-től a Filozófiai és Természettudományi Kar koordinálásával bízták meg a rendi főiskolán. 1958-tól 1981-ig a brazil légierő káplánja. 1996 végén ment nyugdíjba, azóta tudományos kutatómunkát végez.¹⁷

P. Pesti József S.J.

1956 szeptemberében érkezett Argentínába. Vasárnapi miséket celebrált, biblia-órákat tartott és szombati iskolát szervezett, ahol magyart és hittant tanultak a növendékek. Cserkészettel is foglalkozott a missziós központ házában, illetve nyaranként átlagosan 70-80 gyerekkel nyaraltak (ifjúsági munka 1980-ig). 1966-tól kezdve óvoda és

¹⁶ 1996. október 22-én, Kalocsán kelt levele alapján.

¹⁷ Brazília-ban, 1996-ban kelt leveléből.

elemi is nyílt a missziós házban. Ezekben fogadták a külváros szegény gyerekeit, ami sok munkát adott neki. Később, a középiskolai munkába is bekapcsolódott. Buenos Aires északi részére összpontosult a munkája, ahol a missziós központ is volt. Különös figyelmet szentelt a magyarság lelki gondozásának (igaz, ez erősen a kihalás útján van). 1990-ben jött vissza Magyarországra.¹⁸

P. Csókay Károly S.J.

A II. világháború után működött Chilében. Jelenleg Miskolcon él. Törékeny testalkata ellenére, szigorú fegyelmű és mély lelkiéletet élő embert ismertem meg személyében.

P. Mustó Péter S.J.

Édesanyja könyvében több részletet megtudhatunk fiatal koráról (Ertsey, 1994). Debrecen mellől, Derecskéről indul élete. Németországban hosszabb, Franciaországban rövidebb ideig élt. Németországban drogfüggő fiatalokkal foglalkozott. Majd tíz évig Kolumbiában végzett lelkipásztori és szociális munkát egy szegénynegyedben (Las Lomas, Bogotá). 1990-ben a Jezsuita Rend Magyarországra hívja. Azóta lelkigyakorlatokat ad, ifjúsági csoportokat koordinál, és szociális munkát szervez fiataloknak.

P. Balogh Sándor S.J., P. Meyer József S.J., P. Kékessy dr. S.J.

„...Balogh Sándor és Meyer József két jezsuita atya a második Világ Háború után Bogotában éltek. Előbbi nagynevű biblikus tanár az egyetemen. A másik akkor még tanult. Felszentelésénél, első szentmiséjén manuductora voltam. A belpoklosok ápolására vágyott. Később tehetséges tanárként Mexikóban tanított, de megengedték neki, hogy hétvégeken belpoklos telepekre mehessen. Ez orvosságokkal jár és talán emiatt fiatalon halt meg. P.Balogh Venezuelába került súlyos betegem...¹⁹ Később érkezett dr. Kékessy S.J. atya, aki előtte Kínában élt. Orvosként lépett a Társaságba. Vidéken a Popayáni egyházmegyében munkálkodott...”²⁰

Don Bosco fiai Latin-Amerikában

Bosco Szent János már kilenc éves korában későbbi missziókra vonatkozó álmot látott, amelyet csak több évtized elmúltával értett meg. 1854-ben a szalézi intézmény egy másik missziós oszlopának Cagliéronak, a későbbi bíborosnak, betegága mellett volt egy látomása, ami az ifjú Cagliero a rézbőrű indiánok közt végzendő apostoli munkáját vetítette előre. 1875-ben egy borzalmas álmoképben a szegény pogányok lelki sötétségét, tudatlanságát és kegyetlenségét szemlélte. Ez a látomás már a végsőkéig feszítette érdeklődését, s arra ösztökélte, hogy missziós munkakedvének kielégülést szerezzen (Nino, Pauliny, 1985). 1874-ben Gazolo, argentínai konzulnak a hívására megérti, hogy Patagónia az a terület, amelynek pogány lakói a szaléziaktól fogják nyerni az evangélium világosságát. 1883-ban egy másik kimerítő álomban részesült, amelyben bejárta

18 P. Pesti 1997-ben kelt levele alapján.

19 Idegrendszere mondta fel a szolgálatot és elméje elhomályosult.

20 Ruzsik Vilmos C. M. 1997. január 20-án, Párizsban kelt leveléből.

egész Dél-Amerikát és megtudta, hogy társasága a pogányok között bő aratást végez. 1886-ban Barcelonában van része utolsó missziós látomásában, amelyben a Szűzanya oktatja ki, hogy fiai nagy lelki győzelmeket aratnak Pekingtől, Chiléig és Közép-Afrikáig mindenfelé (P. Ince OFM, 1937). Bosco Szent János 1875. November 11-én eresztette útnak Turinból első lelki gyermekeit a távoli Patagóniába. Ettől az időtől kezdve nagy gyorsasággal terjedt a szalézi missziók száma. Az 1930-as években már a szalézianusok ott vannak Patagóniában, a Magelhaes-szoros vidékén, a Tűzföldön, Matto Grossóban, Ecuadorban, a Rio Negro vidékén, Paraguayban, Kínában, Assamban, Dél-Indiában, Ausztráliában, Belga Kongóban. A magyarok közül elsőként Dimitrovits József atya végzett nagyszerű munkát Észak-Brazíliában. Saját erejét és egészségét feláldozva két, jól sikerült nevelőintézetet, tágas plébániatemplomot, s egy kórházat létesített.²¹ Ő maga burgenlandi horvát családból származott, de mindvégig magyarnak vallotta magát. Sopronból indult szerzetesi élete, amit végül püspökké szentelése koronázott meg. Később Sopronból vitt nővéreket Brazíliába, akik ott áldásos munkát végeztek.²² A következőkben azokat a magyar szalézianusokat mutatom be röviden, akik az 1930-as évek után működtek a Dél-Keresztje alatt.

Elhunyt rendtagok:

P. Bali Béla SDB

Celldőmölk mellett, Alsóságon (Mária-kegyhely a Nyugat-Dunántúlon) született 1903-ban. Úrnapján szentelték. János bátyja példáját követve ő is Szalézi lett. 1920-ban Szeplőtelen Fogantatás ünnepén öltötte fel a szerzetesi ruhát. Kispapi tanulmányait itthon és a Torino-i teológián végezte. 1929-ben szentelték pappá az ottani Segítő Szűz bazilikában. Rövid, két éves papi szolgálat után a brazíliai magyarok pástora lett. Az ottani egyházi közlönyök dicsérik fiatal erejét, papi buzgóságát. Sok száz kilométeres körzetben élő magyarok egyházközségeit járta. Öt éves odaadó fáradozása nyomán virágzó keresztény élet támadt hívei között. Nagyon megszerették a jóságos atyát. Sajnos egészsége annyira megromlott, hogy magyarjai nagy bánatára kénytelen volt hazajönni. Egész életében megmaradt velük a kapcsolata.²³

P. Czezarovics Balázs SDB

„Volt ugyan San Paoloban az 1920-as évek végén egy szalézianus atya, Czezarovics Balázs, de idejét olasz provinciájában kijelölt munkaköre foglalta el. Csak ritkán tudott a magyar hívekkel foglalkozni a szaléziek híres líceumában lévő lakásán...”²⁴

21 Schneider József atya 1935. augusztus 1-i leveléből, ami *Szalézi Értesítő* 1941–42. évfolyamában jelent meg (31. p.); ill. Miklósi László könyvében a 169–170. oldalon megemlíti Dimitrovits atyát rendtársaival, Porgeth Imrével, Hudek Alajossal és Gombosi Antallal.

22 P. Havasi József tartományfőnök úr elbeszélése alapján.

23 *Szolgálat* 39. sz. (98. p.); *Szolgálat* 45. sz. (44. p.); Miklósi László öt sorban vázolja életét 1932-ig könyvének 192. oldalán.

24 HETS AURÉLIÁN: *Magyar bencések a misszióban*, *Szolgálat* 45. sz. (44. p.); Miklósi László könyvének 192. oldalán említi, de semmi adatot nem tud róla, mivel iratai a külföldi elöljáróságnál voltak 1936-ban.

P. Proszt János SDB

1908. Május 5-én született Sármelléken (Zala Vármegye). Szüleitől nagyon komoly vallásos nevelésben részesült. Az 1922-23. tanévben a keszthelyi Premontrei Főgimnázium IV. osztályát elvégezte. Mint gimnazista tagja volt a Mária-kongregációnak, s már akkor erősen foglalkoztatta a szerzetbe-lépés gondolata. Ebben azonban megakadályozta édesanyja ellenzése s közbejött súlyos betegsége. Beiratkozott a főgimnázium V. osztályába, de mivel akkor a tanulás nehezeire esett, elhagyta az iskolát, és Keszthelyen cipőfelsőrész készítő ipart tanult. Mint cipész-inas és segéd is tagja maradt a főgimnáziumi Mária-kongregációnak, részt vett annak gyűlésein és áhítatgyakorlatain. Karácsonykor legnagyobb örömeire megnyerte édesanyja beleegyezését, s így az utolsó akadály is elhárult, hogy belépjen a Szalézi Társaságba. A noviciátus 1927. Augusztus 20-án kezdte el. A fogadalmat 1928. Augusztus 15-én tett. Péliföldszentkereszten 1928. Augusztus 14-én keltezett végrendeletében magát a teljes Szentháromság színe elé helyezve minden birtokában lévő és örökölheto tulajdonát a Szalézi Társaságra hagyta. 1938. November 27-én szentelték pappá. Mint misszionárius Montevideóban (Uruguay) működött. 1983. Július 24-én szívszélhűdésben halt meg. Utolsó földi útjára rengeteg szerető híve kísérte el.²⁵

P. Gerlinger János SDB

1909-ben Bokodon született. Sváb származású. Kispapként 1932-ben ment ki Kubába, Havannába. 1957-ben halt meg.²⁶

P. Vándor József SDB

Dorogon született 1909. Október 29-én. A ferenceseknél végezte középiskolai tanulmányait, majd 1927-28 között Péliföldszentkereszten a noviciátust. 1932-ben tesz örökfogadalmat, ezután Torinóban teológiát tanul, ahol 1936 Júliusában pappá szentelik. Még ebben az évben Kubába küldik. Az első négy évben Guanabacoaban, mint spirituális dolgozott. 1940-től a Mocai Mezőgazdasági Iskola igazgatója a Dominikai Köztársaságban, de rövid működés után a Trujillo diktatúra elmozdította állásából, így Kubába kénytelen visszatérni. 1943-tól novícius mester Matanzasban. 1946-tól a Camagüey-i Gimnázium titkára. 1948-tól gyóntató papi feladatokat lát el több közösségben is. 1954-től a Carmen Templomban végez lekipásztori munkát Santa Claraban. Iskolát épít, aminek ő lesz az első igazgatója, majd 1961-től (az államosítástól) a Carmen Templom rektora lesz, 1965-től pedig plébánosa. 51 évet töltött munkában, ebből 43 évet felszentelt papként. 70 éves korában (1979) Santa Clara-ban halt meg. Eredeti neve „Wech” volt. 1930-as években, amikor a kubai állampolgár lett, „Vándor”-ra magyarosította nevét. Gondolata az volt, hogy a missziókban ne szerepeljen német névvel.²⁷

25 Életrajzát P. Havasi tartományfőnök úrtól kaptam, illetve Miklósi László is megemlíti a 193. oldalon könyvében.

26 P. Havasitól kapott információk és Miklósi L.(1937) alapján állítottam össze a fenti adatokat.

27 E rövid necrologiumot, a P. Bruno Roccaro által – P. Vándor halála után – 1979. november 1-jén Havannában kiadott megemlékezésből fordította a szerző.

P. Mandly Károly SDB

1905. Augusztus 29-én, Károlyházán született. A noviciátust 1922-ben Péliföld-szentkereszten kezdi. 1928 – 31 között teológiát tanul Torinóban. 1931-ben pappá szentelték. Ezután Magyarországon, Németországban (a menekült magyarok plébánosa), Puerto Rico-ban, Kubában és a Dominikai Köztársaságban végez lelképásztori munkát. Moca-ban (Dominikai Köztársaság) halt meg 1995. December 4-én szívinfarktus következtében.²⁸

P. Dlusztus János SDB

1919. December 29-én, Németbólyban született. 1940-ben, Mohácson érettségizett, még ebben az évben megkezdte a noviciátust. 1944-ben Péliföld-szentkereszten örökfogadalmat tett. 1948-ban pappá szentelték. Később Latin Amerikába helyezik. Kubában évekig működött. Fidel Castro diktatúrája alatt kiutasították az országból. 1988 januárjában Konstanz-ban halt meg.²⁹

P. Erdei Ferenc SDB

1927-től 1937-ig Kubában volt, majd Magyarországra jött, s több mint 50 előadást tartott a missziók érdekében. A magyarok lelkesze volt Havannában. Sportegyesületet hozott létre, magyar nyelvű újságot szerkesztett „Magyarság” címmel. Majd Mexikóban működött, ahol eredményes munkát végzett. 1983-ban 77 éves korában autóbaleset áldozata lett.³⁰

P. Semlyém Vendel SDB

Kubába kispapként került, ott szentelték fel. Castro győzelme után (1959) kiutasították az országból. 1983-ban halt meg.³¹

P. Erdmann Ferenc SDB

1906-ban Bodrán született. 1923 óta szaléziánus. 1927-től működött Kubában, ahol a teológiát is végezte. Havannában és Guanabacoaban működött.³²

P. Makra Mihály SDB

Szegeden született 1907-ben, 1931-től szaléziánus. Venezuelában, La Vega-ban működött.³³

P. Antal János SDB

Magyar tartományfőnök, aki, miután elhagyta hazáját, Quito-ban (Ecuador) volt tartományfőnök.³⁴

---

28 P. José Maria Serrano Cos-Gayón SDB által 1995. December 5-én Moca-ban kiadott értesítésből fordította a szerző.

29 P. Havasítól kapott információk alapján.

30 P. Havasítól kapott információk, illetve *Szalézi Értesítő* 1937. (93. p.) alapján.

31 P. Havasítól kapott információk alapján.

32 MIKLÓSI LÁSZLÓ: i.m. (192. p.)

33 MIKLÓSI LÁSZLÓ: i.m. (193. p.)

34 P. Havasi 1996. október 9-én kelt leveléből.

P. Merész Ferenc SDB

1937-ben papnövendékként ment Kubába. Életéből sok évet töltött a Karib-tengeri misszióban.³⁵

Milibák Károly testvér SDB

Szintén 1937-ben ment Kubába, majd rövid idő múlva Ecuadorba helyezték át.³⁶

A fenti rendtagokon kívül P. Havasi, személyes beszélgetésünk alkalmával említést tett két társukról: P. Sági Pál SDB és P. Kiss Imre SDB. Sajnos, információ hiányában csak szűkösen tudta életüket ismertetni: mindketten Kubában működtek. P. Sági Kanadában halt meg, P. Kiss, miután Kubából kiutasították, 1983-ban költözött a mennyei hazába.

A jelenleg Latin-Amerikában élő rendtagok:

P. Kóczán Ágoston SDB

Jelenleg is Kubában él. Egy plébánián dolgozik. A megrendült kommunizmus nagyobb szabadságot ad munkájának.³⁷

P. Végh Bertalan SDB

Szécsényhalásziiban 1913-ban született. A Torinói Hittudományi Főiskolát végzi el. 1932-ben Gerlingerrel Kubába megy, majd San Domingóban, ahol fiatalokkal és kispapok képzésével foglalkozik. Gyakran látogat Magyarországra.³⁸

P. Németh János SDB

Jelenleg is Santo Domingóban, a Dominikai Köztársaságban él.³⁹

Boldog Arnold Rendje⁴⁰

A magyar verbiták Latin Amerikai történetét a XX. Század második felében az argentinai magyarok lelkigondozása indította el, hasonlóan, mint Braziliában a magyar bencésekét az ottani magyarok jelenléte. Az I. Világháború után kivándorolt magyarok lelkigondozásának siralmas helyzetéről csak az 1934-es Buenos Aires-i Eucharisztikus Világkongresszusra készülve döbrent rá az Argentin püspöki kar. Ekkor kérte Serédi Jusztinián – éppúgy, mint a bencéseket – a verbiták magyarországi tartományfőnökét,

---

35 Szalézi Értesítő 1937/38. (93. p.)

36 Szalézi Értesítő 1937/38. (93. p.)

37 P. Havasitól kapott információk alapján.

38 Miklósi L. és P. Havasi alapján állítottam össze az alábbi adatokat.

39 P. Havasitól kapott információk alapján, ill. a Szalézi Értesítő 1937. évében a 93. oldalon Németh Andrásról ír, aki papnövendékként ment Kubába. A két keresztnév eredete tisztázatlan.

40 SZÁNTÓ KONRÁD: *A Katolikus Egyház Története* II. kötetében a 423. oldalon ezt írja róla: „Az Isteni Ige Társasága, amelyet Arnold Janssen 1875-ben alapított, a hittérítő tevékenységen kívül a hazai népmissziókkal, lelkigyakorlatokkal, szemináriumok és iskolák vezetésével, a tudományok művelésével, jó sajtó és irodalom támogatásával, kiadásával, valamint ezek terjesztésével is foglalkozik.”

hogy küldjön ki a kivándorolt magyarok részére papokat, szerzeteseket. Így került Buenos Airesbe 1933-ban a lengyel származású budatétényi plébános, Wodarka Péter SVD.⁴¹ Ő nyitotta meg a magyar misszionáriusok tevékenységét, ami még jelenleg is tart. A tárgyalt időszakban a következő magyar verbiták működtek Latin Amerikában.

Elhunyt rendtagok:

P. Wodarka Péter SVD

1886. Április 26-án Németország legkeletebbi részén (ma Lengyelország) született egy bányászcsaládban. Alsó és középfokú tanulmányaiban kiemelkedő eredményt ért el. Hittudományi tanulmányait Bécs mellett, a St. Gabriel Missziós Akadémián végezte. 1913-ban szentelték fel pappá. 1921-től a Pécs melletti Laskafalun dolgozott. Később Budatétényben és Kőszegen végzi munkáját. 1933. December 5-én érkezik Buenos Airesbe. Megszervezi a magyar egyházközséget Buenos Airesben (Szent Erzsébet Egyletet, Szent László Egyletet, Szív gárdát stb.). Virág Venánc és Szathmáry Román ferencesek veszik át munkáját, ő pedig 1934-ben Valentin Alsina-i plébániát kapja meg, később Arroyo Corto plébánosa 1962-ig. Majd betegállományba Rafael Calzadára kerül. 1965. Május 1-én halt meg.⁴²

P. Szedák Gyula SVD

Argentínában 1951-87-ig működött.

P. Ternay János SVD

Argentínában 1954-től 1981-ig tevékenykedett.

P. Palkó János SVD

Brazíliában 1954-től 1992-ig hirdette Isten igéjét.

Fr. Colombinus Brunner SVD

1902-ben született a Veszprém megyei Nagygannán. 1926-ban lépett a Társaságba. 1935-ben ment a Chile-i misszióba (P. Hirth szerint 1936-ban). A rend ottani központi házának szakácsmestere volt.⁴³ 1976-ban adta vissza lelkét Teremtőjének.⁴⁴

Élő rendtagok:

P. Domonkos László SVD

A Bécs melletti St. Gabriel verbita Missziós Akadémián végzi tanulmányait. 1957-ben érkezett Argentínába. Az Angolkisasszonyok Platanos-i intézetében, mint lelkes és hitoktató működött. Az 1970-es években súlyos autóbalesete volt. Mint magyar főlelkész is működött, és a II. Vatikáni zsinat szellemében próbálta feladatát lelkiismer-

---

41 *Magyar Katolikus Lexikon*, Argentína címszó (400–401. pp.); ill. MIKLÓSI: i.m.: (191. p.)

42 *Magyar Lelkiség*, 1984. február, Vol. VIII. No. 2, Buenos Aires.

43 MIKLÓSI: i.m. (172. p.)

44 P. Hirth 1996 októberében kelt leveléből.

retesen végezni.⁴⁵ Az argentinai Katolikus Magyarok Szövetségének havi folyóiratának a *Magyar Lelkiség*nek volt sokáig a főszerkesztője. 1996-ban Magyarországra költözött. Jelenleg Kőszegen él rendtársaival.

P. Rostás Sándor SVD

1993-ban érkezett Argentínába. Egy magyar egyházmegye kiterjedésű plébánián 41 közösség lelkipásztori ellátását végezte éveken keresztül és 13 újabb lelkipásztori állomást létesített (közösségi hitéletet, katekézis oktatást és szociális támogatást szervezven). Ezek a munkák általában a „természet katedrálisában”, tehát a szabadban folytak.⁴⁶ 1996 őszén jött vissza Magyarországra. 1997-ben szívinfarktust kapott. Jelenleg a gyógyulása érdekében pihen.

P. Tunkel Jenő SVD

Jelenleg is Argentínában él. Az 1970-es évek végén a következő levelét közölte a Szolgálat: „Ezekben a napokban megint egy szeretetadomány lepett meg és örvendeztetett meg hazámból. Tehát még nem felejtettek el egészen. Jelenleg nagy munkában vagyok. Egyházközségünk 75 éves jubileuma előtt állunk, és ezt a lehető legszebben szeretnénk megülni. Négy püspök, sok pap és nővér jön el rá, akik legnagyobb részt erről a plébániáról származnak. A templomot erre az alkalomra belülről felújítjuk, megszépítjük, köröskörül is mindent újrifestünk, renoválunk, így kétszeresen jól jön minden segítség. Albumot is adunk ki az utolsó 15 évről. Az első ötvenről már van. Készülök az első áldozásra és bérnálásra is, amelyet egy kis általános misszió előz meg. Szeptember 29-én lesz, templombúcsunk napján.

1980-ban hazai szabadságra szeretnék utazni Viktor testvéremmel együtt, mint hogy már 30 éve nem láttuk egymást. 12 év óta vagyok ezen a plébánián. Egyet – mást javítottam, de még sok a tennivaló. Különösen sokat dolgozom a cursillióval. Múlt héten megint 32 asszony volt három napig a plébánián. Ez is a kegyelem diadala volt és az igazi öröm napjai, ha sokba is került. Terveimet csak hazai segítséggel tudom megvalósítani, mert az emberek szegények, és az infláció még mindig folytatódik. Egyes dolgok ára az idén csaknem kétszeresére emelkedett. P. Tunkel Jenő SVD, 8185 San Miguel Arcángel/Bs.As, Argentina”⁴⁷

45 BARANYI KATALIN (1997): *Az Argentínában élő magyar letelepültek lelki gondozása és az indiánok missziója* című szakdolgozata, messzemenően részletezi Domonkos atya életét.

46 „Érdekességként még megemlítem, hogy egyik közösségünkhöz így jutunk el: 74 km őserdőn keresztül; a Pepiri-mini és az Uruguay folyó találkozásánál lévő határőrállomásnál motorcsónakba szállunk, 5 km-t vízen tesszünk meg, majd a 30 m magas sziklás parton felkapaszkodunk, és az utolsó 2 km-t hegyi gyalogösvényen tesszük meg. Egy másik települést úgy tudunk felkeresni, hogy az Uruguay folyón átmegyünk kompon Brazíliába, ott a folyómenti erdősegen haladunk fölfelé, majd egy biztonságos lakott helyen otthagyjuk a terepjárót, a folyóhoz gyalogolunk, cauoá-n visszatérünk Argentínába és máris a monteagudói kis közösségnél vagyunk. Ez az út csak 35 km, de oda-vissza egy napba telik. Esőzés után óhatatlan, hogy el ne csússzunk az agyagos sárban. Mikor megérkezünk a telepre, a gyerekek elébünk szaladnak.” P. Rostás Sándor 1996 őszén kelt leveléből.

47 *Szolgálat* 40. sz. (88–89. pp.)

P. Kárpáti László SVD

Időközben, a kilencvenes évek végén elhagyta a rendet, de több évig tartó Brazíliában végzett munkája indokoltá teszi, hogy megemlítsem. 1980-ban szentelték fel világi pappá, már ebben az időben is foglalkoztatta a gondolat, hogy utcagyerekekkel foglalkozzon valahol a Harmadik Világban. Verbita szerzetes lesz, és Kőszegen, Maynooth-ban, majd Dublinban tölt el hosszabb időt, végül Sao Paoloba 1995 – 1997-ig, ahol megvalósította régi álmát: a szegény gyerekek között végzett munkát.⁴⁸

A fentiekén kívül még nyolc verbita misszionáriusról sikerült összegyűjtenem alapinformációkat P. Hirth Vilmos tartományfőnök úr leveléből. Ezek a következők:

P. Kroneisz Florián SVD

1932-től 1945-ig Argentínában dolgozott.⁴⁹

Fr. Aquilinus Purmann SVD

1938-tól él Argentínában.

P. Horváth Ferenc SVD

1950-ben, egy évet töltött Argentínában.

P. Gulyás Ferenc SVD

1948-57-ig volt Brazíliában.

P. Gaál Jenő SVD

1955-89-ig volt Paraguayban.

P. Hirth Vilmos SVD

1961-92-ig volt Paraguayban. Ezt az időszakot élete legszebb éveinek mondja. 1992-től Magyarországon a rendtartomány főnöke. 1994 óta a rend kőszegi házában él.⁵⁰

---

48 Részlet 1996-ban kelt leveléből: „Mi is a munkám? Rengeteget gyaloglok, látogatom a gyerekeket egy kb. 80 négyzetkilométeres területen. Beszélgetek velük, ha kell, akkor sérüléseiket kötözöm, ha kell, akkor apjuk, ha kell, akkor papjuk vagyok. Meghallgatom mindennapi gondjaikat, részesedem emberfeletti szenvedéseikben és megosztom velük örömeiket. Ünnepeket szervezek nekik, igyekszem kihangsúlyozni méltóságukat. Lelkivezetőjük is vagyok, „iskolát” szervezek nekik az utcán. Ez egy komplex munka, amelynek legnagyobb része az utcán zajlik. Mindemellett van egy projektem, aminek a neve portugálul „Projeto Cheiro de Capim”, magyarul „A Fű Szaga Projekt”. Ez a projekt újdonságot jelentett e munkaterületen. Új, de a gyerekek már jól ismerik, mint ahogy engem is. Három területen zajlik: UTCA – jogsegély szolgálat, orvosi és fogorvosi ellátás, sport, játék, tanulás, lelkiesség; TÁBOR/KIRÁNDULÁS – vissza a természetbe, játék, egészség-nevelés, betegségek, elsősorban az AIDS megelőzése (egészen az óvszer használatáig), lelki nevelés; HÁZ – ide akkor jön a gyerek, ha elhatározta, hogy el akarja hagyni az utcát. Izgalmas munka és veszélyes is, mert a gyerek, a kábítószer kereskedő és a gyereket kizsákmányoló ún. „utcaapa” között kell lavírozni. Ezen kívül a tézisémmhez is gyűjtöm az anyagot, hiszen az eredeti tervek szerint Brazília után még folytatom lélektani tanulmányaimat.”

49 Miklósi idézett műve bővebben szól róla 1936-ig a 191. oldalon.

50 P. Hirth idézett leveléből.

P. Magyar József SVD
1949-56-ig Chilében élt.

P. Németh Lajos SVD
1938-tól 1945-ig szintén Chile-i misszióban munkálkodott.

EGYÉB SZERZETESRENDEK MAGYAR TAGJAI, VILÁGI PAPOK ÉS LAIKUSOK
LATIN-AMERIKÁBAN

Ebbe a részbe azok a világi papok, szerzetesrendek tagjai és laikus testvérek kerültek, akik nem tartoznak az előzőekben leírt rendek egyikéhez sem: mint a magyar ferencesek és a missziós papok (lazaristák), akik kis számban voltak jelen Latin-Amerika országaiban a XX. Század második felében. Akad olyan is, aki mint diakónus, és nem mint felszentelt pap végzi munkáját még jelenleg is.

A magyar ferencesek közül Dél-Amerikában működtek:

Szathmáry Román OFM (kapisztánus)

*Virágh Venánc OFM (kapisztánus)*⁵¹

Wodarka Atyát váltották le 1934-ben. „...1932-ben Erdélyből két ferences atya érkezett Buenos Airesbe, és rendjük központi házában laktak – s onnan jártak gondozni a magyar társadalmat... A két ferences atya nagyon szépen és lelkesen dolgozott egész Argentínában – és P. Virágh 1960 után, P. Szathmáry pedig 1970 körül halt meg.”⁵²

Unger (Magyar) György P. Arnold OFM (mariánus)

1910-ben született Bakonyján. 1927-ben a Szűz Máriáról Nevezett Ferences Rendtartomány tagja lett. 1934-ben előjárói Siena-ba küldték⁵³, hogy ott tanulmányait befejezze és missziós hivatásra készüljön. Pappá szentelése után 1936-ban Dél-Amerikába, Bolívia Gran Chaco nevű apostoli vikáriátusába utazott. Itt különféle munkakörben működött 1960-ig.⁵⁴

Amint a XVIII. Században a jezsuita missziók, úgy a XIX. Század második felében a **lazarista**⁵⁵ missziók virágkora figyelhető meg. Ez elsősorban Kína felé irányult, de kis számban találkozhatunk Dél-Amerikában is lazarista magyarokkal. Az első missziós papok 1910-ben kerültek Brazíliába. Egymás után alapították házaikat és fogadták el az egyházmegyei szemináriumok vezetését a következő városokban: Rio de Janeiro, Bahia, Diamantia, Fortaleza és Marianna. Itt végezték a világi papság nevelését, és innen terjedtek el egész Dél- és Közép-Amerikában. A sok forradalom miatt csak

51 MIKLÓSI: i. m. (193–194. pp.) szintén megemlíti mindkettőjüket.

52 P. Pesti József S.J. 1996 őszén kelt leveléből.

53 MIKLÓSI LÁSZLÓ. Eddig tudósít életéről a 194. oldalon.

54 MAGYAR ARNOLD OFM: *Padre Jorge, Egy bolíviai misszionárius emlékiratai*

55 Más néven Missziós papok.

1847-ben sikerült helyreállítaniuk az időközben megszakadt összeköttetést a Párizsban székelő generálissal.⁵⁶ A XX. Században, mégha kisebb lendülettel is, de folytatódtak a missziós munkák.

Kuti Imre C.M.

1939-ben Kínába szándékozott misszióba menni, de a II. világháború kitörése megakadályozta abban. Közel három és fél évig tábori lelkészként működött, majd hat hónapos amerikai fogságba kerül. Miután Magyarországra hazatér, házfőnök illetve a szegeden újonnan induló rendi plébánián dolgozik. A párizsi központi házon keresztül, a kolumbiai tartományfőnök úr kérésére, Kolumbia-i misszióba nyílt lehetősége, amit elfogadott Ruzsik Vilmos rendtársával együtt. Itt: „Az araukai misszióba távoztam missziós munkára. Taméba négy évig, utána Araukába hasonlóképpen négy évig, ahogy visszaemlékszem most már harmincnyolc év után. Araukában huszonháromezer négyzetkilóméteres területen ebben az időben csak tizenkétezer lakos tartózkodott – most már hetvenezer lakosa van – három központban. Arauka, Tame és Cravo⁵⁷. Négyen láttuk el a lelki teendőket ezen a területen. Majd 10 év után a kolumbiai Tartományfőnök úr átadta a területet egy másik társulatnak, én pedig elhagytam Kolumbiát és Hondurasba távoztam missziós munkára, ahol a barcelonai provinciának van missziós területe. Itt 31 éven keresztül munkálkodtam.”⁵⁸

Ruzsik Vilmos C.M.

Levelének első részét közlöm:

„Rendtársammal, Kuti Imre atyával kerültünk Kolumbiába 1948-ban. Akkor még kevés magyart találtunk ott, mivel Kolumbia védekezett a bevándorlóktól. Nagy része a magyaroknak Venezuelában akadt meg. Anyagi helyzet, munkaalkalom stb. jobbnak ígérkezett. Ma is vagy húszszor több a magyar ott, mint pl. Kolumbiában. Megérkezve mindjárt tanítanunk kellett, mert akkor a Kongregációnk 7 egyházmegyei szemináriumot vezetett. Ebből öt kis és nagy szemináriumból állt, vagyis gimnázium. Ott a gimnázium csak hat évet jelent, nem mint nálunk, 8 évet. Kellett tehát tanár. Az ottani tartományfőnök Párizsban járva látta a két magyar nevet, akik külmiszióra jelentkeztek, rögtön rácsapott a két magyarra: ezek kellenek nekem. Így kerültünk Kína helyett Kolumbiába. Kuti atya jól, de nem szívesen tanított. Mindig mondta, hogy ő misszionáriusnak jött. Így hamarosan az Orinoco folyó parti Missziós Prefekturába került, Araucaba, ahol 7-8 évig kitűnő missziós munkát végzett. Erről biztosan bőven írt, hisz regényt lehetne megírni csak abból, amit az elbeszélésből tudtam meg. Magam a bogotai házi teológiánkon először filozófiát, aztán fundamentális teológiát tanítottam az első két évben. Szerencsére a gyerekek jól tudtak latinul és hát minket is jól megtaláltak latinban, így simán ment a tanítás. Két év után Garzon nevű püspöki városba kerültem és fél év múlva oda neveztek ki szemináriumú rectornek. Az kis és nagy szeminá-

56 ZÓLYOMI NORBERT: *A Szeged-Tarjánvárosi Plébánia kialakulása és a Szent Gellért Templom bemutatása*, Szakdolgozat, 1995. (23. p.)

57 Kolumbiai városok.

58 Kuti Imre C.M. 1996 telén Barcelonában kelt első leveléből idézem. Írt még 1948-ban Szegedre, az akkori püspöknek is egy levelet kolumbiai tapasztalatairól. Ez utóbbi levél megtalálható a Püspöki Levéltárban Szegeden.

rium egyben. Így a gimnáziumban is tanítani kellett, még hozzá matematikát, fizikát. Négy év után a Carib tenger partján levő Santa Marta nevű városba helyeztek, ugyancsak rectornak a szemináriumba. Ez is kis és nagy szeminárium. A szükségnek megfelelően a fundamentális mellett morálist is kellett adnom egy ideig, meg hát a matematikát. Újabb négy év után áttettek Zipaquirá nevű püspöki városba Bogotától 50 km-nyire. Ez csak kis szeminárium és filozófia logika részét adó iskola, mert a további tanulmányokra Bogotába kerültek a növendékek, ahol supiciánus atyák tanítottak. Hat év után először jöhettünk Európába nyaralni. Kuti atya akkor kérte, hogy inkább missziós területre küldjék. Így került Hondurasba, ahol egyszer meg is látogattam. Külön történet. Visszatérve Bogotába már várt az új dispozició Ibagué nevű püspöki városba tanárnak (teológia). Akkor már a tartományfőnökök tárgyaltak Európába hozatalomról.”⁵⁹

Voltak még magyarok a távoli kontinensen, akiket meg kell említenem.:

Luttor Ferenc prelátus

Kótai Zoltán atya

„... a II. világháború után érkezett Rómából Luttor prelátus, Monsegnore, aki a Vatikánban is dolgozott. Ő főképpen az intellektuális társadalommal foglalkozott, hiszen a második emigráció általában az volt. Kb. 10 évig dolgozott és ott halt meg Buenos Airesben. A létrehozott Centro Hungaro Házban sokat dolgozott..., annak létrejöttében is közreműködött. Ugyancsak akkor érkezett Kótai Z. Atya is, aki előtte Németországban működött a II. Világháború után. Nagyon szerette az irodalmat, könyvkereskedést is rendezett be, adott ki Kárpát nevű folyóiratot is, és egyéb jó füzeteket, könyveket... Aztán 1960 után áttette kiadó munkáját az USA-ba. Lelkipásztori munkát is végzett, főleg vasárnaponként, a kiadói munka mellett.”⁶⁰ **Marello József családjához** tartozik egy magyar atya, aki 1961 óta él Peruban.

P. Tóth Miklós O.S.J.

1921 November 22-én, Alagon született. 1948-ban Rómában szentelték pappá. 1961-ben érkezett Peruba, mint magyar lelkész. Azonban a magyaroknak csekély száma miatt és a megélhetés kérdésének megoldása érdekében kezdettől fogva mellékesen más missziós jellegű munkát is végzett a peruiak között. 20 évet dolgozott „igazi missziós lelkülettel” a „kondorok világában”. 1966-ban szerzetes lesz, Boldog Marello József családjában, mint Szent József Oblátus. A rend alapítóját követve, csöndben végzi lelkipásztori munkáját Chimboteban (Peru) elsősorban az ifjúság körében, de templomot és parókiát is épített. 1968-tól perui állampolgár.⁶¹

Az első menekülthullámmal kiérkezett egyszerű emberek között voltak annak az atyának a nagyszülei, aki jelenleg Brazíliában dolgozik, s már a magyar nyelvet sem beszéli – mégis kapcsolatban van a magyarsággal:

⁵⁹ Ruzsik Vilmos 1997 januárjában, Párizsban kelt leveléből.

⁶⁰ P. Pesti József S.J. 1996 szeptemberében kelt leveléből idézem.

⁶¹ P. Tóth Miklós O.S.J. 1997 tavaszán Chimbote-ban kelt leveléből.

P. Jorge Alberto Apró

1953. November 22-én született Sao Paulo államban egy kis vidéki városban, melynek a neve Santo Anastacio. Apai és anyai ágon a nagyszülei magyarok (moldvai csángók). Szülei már Brazíliában születtek. Apja Apró György, anyja Kótai Katalin. Filozófiai tanulmányait a Sao Paulo-i Bencés Kolostorban, a teológiai tanulmányait a Sao Paulo-i Központi Szemináriumban végezte. 1982. Augusztus 15-én szentelték pappá, és Guarulhos-i egyházmegyéhez tartozik, mely Sao Paolonak egyik külvárosa. 1992 óta gyakorolta a papi szolgálatot Presidente Venceslau nevű városban, mely Presidente Prudente-i egyházmegyéhez tartozik. Azonban néhány éve visszatért Guarulhosra.⁶² Szó szoros értelemben nem tartja magát misszionáriusnak.⁶³

Végül, de nem utolsó sorba, egy diakónus testvért szeretnék röviden bemutatni, aki a II. Világháború utáni kivándorlási hullámban érkezett Argentínába:

Imre Bálint dr. diakónus.

1912-ben Kárpátalján született. 1942-45 közt az orosz fronton harcolt, mint hadapród-örmmester. 1945-48 közt a kellerbergi angol koncentrációs táborban sínylődött, majd 1948-ban kivándorolt Argentínába. Itt megalapította a MISSION „VEN Y VE” missziót, amivel 15 éven keresztül körüljárta Argentínát. Az utcákon hirdette az Evangéliumot. Katolikus könyvek eladásával tartotta fent családját. Hat könyvet írt. Aztán állami fordító volt nyugdíjazásáig. 1980-ban szentelték fel diakónusnak Morenó-ban. Itt három templomban prédikál és vasárnap a morenói rádióban is.⁶⁴

A külföldi római katolikus magyarok püspöke által 1995-ben kiadott névtárában a következők vannak még megemlítve:

Molnár László

Brazíliában, Porto Alegreben a Sao Martino plébánián működött.

Gróza József és Hámosi Zoltán

Venezuelában, Caracasban végeztek pasztorációs munkát. Grózákat Kolumbiában is említették, ott is dolgozott egy ideig.

Ezeknek az atyáknak a megadott címekre írtam, de semmi életjelet nem kaptam tőlük. Mégis a teljesség kedvéért fontosnak tartottam megemlíteni őket.

---

62 „Ez a város, melynek lakossága 1.800.000, ez maga egy egyházmegye. Az egész egy gyárváros, melynek lakossága az egész ország területéről érkezett munkások. Sok esetben okmányok nélkül, rokonok és barátok nélkül és semmi nélkül érkeznek. Mivel anyagi bázisuk sincs, így nyomorúságos barakkokat építenek maguknak a város szélén. Akikben van jó indulat, azok hamarosan szereznek állást maguknak és igyekeznek kikerülni a nyomorúságos környezetből. Sajnos nagy százalékuk megmarad ebben az állapotban. Az egyháznak nagy problémája ezeknek a lekipásztori ellátása.”

63 P. Jorge Alberto Apró 1997. február 24-én kelt leveléből.

64 dr. Imre Bálint diakónus, Morenóban 1996. december 2-án kelt levele alapján.

BEFEJEZÉS

Nem könnyű feladat összegyűjteni és rendszerezni azokat az információkat, amelyekből megismerhetjük a Latin Amerikai magyarok és magyar misszionáriusok tárgyalt korszakát, életüket és tevékenységét. Ez nem csak a távolságból adódik (Latin Amerika és Magyarország távolsága), hanem a lényegesen limitált forrásmunkák miatt is. Tanulmányunkat nem egy végleges és megváltoztathatatlan tanulmányként értelmezzük, hanem mint a magyarok és a magyar egyház hosszú történetének egy mozaikját, Latin Amerika vonatkozásában. Ezzel nyitottak maradunk későbbi kutatások, teljesebb és részletesebb információk befogadására.

Ugyanakkor, egyrészt – reményeink szerint – jelen tanulmányunk egy fontos bevezetést tud nyújtani az érdeklődőknek az adott kérdéskörbe, másrészt, talán kellően tudja motiválni a kutatások folytatására azokat, akik a későbbiekben ezt a területet választják munkájuk tárgyaként.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A magyar bencések 50 éve Braziliában* (1981), Sao Paulo, Szent Gellért Kolostor.
- BANGHA, B.(1934): *Dél Keresztje alatt*, Pázmány Péter Irodalmi Társulat, Bp.
- BARANYI K.(1997): *Az Argentínában élő magyar letelepültek lelki gondozása és az indiánok missziója*, Szakdolgozat, Hittudományi Főiskola, Szeged.
- BORBÁNDI Gy. (1989): *A magyar emigráció életrajza, 1945 – 1985*, Európa Kiadó, Budapest
- DYSON, J.(1991): *In search of the real Christopher Columbus*, Simon and Schuster, Toronto.
- ERTSEY L.(1992): *Emlékeim*, Kecskemét, Korda.
- História 1992/5-6. szám
- HETS A. (1980): *Magyar bencések a misszióban*, In.: Szolgálat 1980. 45. sz. (43.p.)
- HILDEGARD, M. (1992): *Mennjetez tehát tegyetez tanítványommá mind a népeket...* In.: Vigília, 1992 (662.p.)
- HÖVER F.(1934): *Kláver Szent Péter, a szegények és Kartagéná apostola*. (ford. Jámbor László S.J.) Budapest.
- JÁLICS F. (1994): *Szemlélődő lelkigyakorlat*, Kecskemét, Korda.
- JANOSÜTZ A.J.(1991): *A jezsuiták kiűzetése a Portugál birodalomból, különös tekintettel Braziliára*, Doktori Értekezés, Szeged, JATE, 1991.
- LEGEZA M.(1934): *A világmisszió hősei*, Budapest.
- LÉVAY M. (1937): *A katolikus hittérítés története* II. kötet, Bp., Franklin.
- Magyar Katolikus Lexikon* (1993), Szent István Társulat, Budapest.
- Magyar Lelkiség* (Espírius Húngaro, Asociación de los Húngaros Católicos en la Argentina) 1984. Február, Vol. VIII, No. 2.
- MAGYAR Sz.(1996): *Egy magyar missziós Braziliában*, Tihanyi Bencés Apátság.
- MAKKAI LÁSZLÓ: *A reneszánsz világa*, Bp., Móra 1974.
- MARQUÉZ, G.G. (1992): *A tábornok útvesztője*, Magvető, Budapest.
- MIGRAY J.(1923): *Egy keresztény-szociális állam története (A jezsuiták köztársasága Paraguayban)*, Bp., Népszava.

- MIKLÓSI L. (1936): *Magyar hősök öt világrészen*, Korda, Budapest.
- NINO M. – PAULINY A. (1985): *Don Bosco élete*, Ecclesia, Budapest.
- OLSON, B.(1991): *Bruchko*, Strong Communications Company Hungary, Budapest
- P. INCE OFM.(1937): *Bosco Szent János és a missziók*, (43-48.pp.), Szalézi Értesítő 1937-38.
- NYÍRI T.(1983): *Filozófiatörténet*, Budapest, Pázmány.
- PESTI JÓZSEF S.J.: *A II. világháború utáni emigráció szellemi áramlatai vagy irányzatai Argentínában*, Bp., 1994. március 3-i előadása
- REISZ E.(1942): *A Jézustársaság és a világmissziók*, Budapest.
- ROCCARO, B.(1979): *Inspectoria Salesiana de las Antillas San Juan Bosco*.
- RUZSIK VILMOS: *Mindszenty Bíboros utolsó lekipásztori útja Dél-Amerikában*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2002, 1-4.
- Szalézi Értesítő 1941-42.
- SZÁNTÓ K.(1988): *A Katolikus Egyház Története* II. kötet, Budapest, Ecclesia.
- Szolgálat, 18., 29., 37., 38., 39., 40., 45., számai.
- Vigília 1992/9
- WAIGAND J. (1945): *Ismert meg, dolgozzál érte!*, Unio Cleri Pro Missionibus, Budapest.
- ZÓLYOMI N.(1995): *A Szeged-Tarjánvárosi Plébánia kialakulása és a Szent Gellért Templom bemutatása*. Szakdolgozat, Hittudományi Főiskola.

GÁBOR MOLNÁR

HUNGARIAN HEROES IN LATIN AMERICA IN 20TH CENTURY (1936-1997)

In his book entitled *Hungarian Heroes in Five Continents* László Miklósi presents the brief biography of all Hungarian missionaries working in South America before 1936. In order to continue Miklósi's work, even in terms of Latin America, one would need further thorough investigation. Present study may be considered as one step further. During his research based mostly on private correspondence and interviews, as well as on previously published documents, the author of present study focused on revealing the profiles and/or missionary activities of the monks and priests working in the New World during the given period. However, the author does not discuss here Hungarian preachers who paid only short visits in the New World, such as Cardinal Mindszenty.

The author of present study lived for five years in Latin America pursuing post-graduate studies (1999-2004) at Pontificia Universidad Javeriana (the Jesuit University of Bogotá). Although he accepts the broader interpretation of Latin America including also the southern part of the United States inhabited mostly by immigrant Latin population, throughout the study the author considers all the territories to the south of the river Rio Bravo as Latin America involving the countries of the American continent with Spanish, Portugal, or to a less extent French and English as official languages.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

MEGLÁTOMÁS – KÉPZÉS ÉS KÖZÉRZET AZ EZREDFORDULÓ ERDÉLYI KATOLIKUS EGYHÁZÁBAN.

Szerk. Bura László és Jakabffy Tamás.

Csikszereda, Státus Kiadó, 2002. 156 p.

Tartalmas, tanulságos, hasznos, ugyanakkor továbbgondolkodásra serkentő, itt-ott vitára ösztönző tanulmánykötetet adott ki a *Romániai Magyar Pax Romana*, működésének 10. évfordulója alkalmából. Szerkesztette Bura László és Jakabffy Tamás.

Főcíme talányos, vagy inkább mesterkélte: „*Meglátomás*”. Vajon mit jelent e kifejezés? A kérdésre a szerkesztők is számíthattak, ezért alcímet adtak alája: „*Képzés és közérzet az ezredforduló erdélyi katolikus egyházában.*”

A kötet első részének témája: *Katolikus nevelés és oktatás Erdélyben.*

Az első tanulmányban Bura László az ezredforduló erdélyi *katolikus iskolaszervezet* ismerteti. Ez négy évfolyamos katolikus középiskolákból áll 14–18 éves fiatalok számára, amelyeket „teológiai líceumok”-nak neveznek, jóllehet nem papképző intézmények. „Erdélyben, a Bánságban és a Partiumban így sikerült 10 (11) magyar tannyelvű és egy vegyes tannyelvű – román és magyar tagozatos – líceumot létesíteni, a Kárpáton túli két egyházmegyében öt román nyelvűt. A keleti szertartású katolikusok [= görög katolikusok] összesen öt líceumot alapítottak”, nyilván román tannyelvűt.

E katolikus líceumok az állami oktatási rendszerbe tartoznak; a megyei állami tanfelügyelők ellenőrzése alatt állnak, ők nevezik ki az igazgatókat (püspöki ajánlással) s a líceumok tanárait. Csakis az egységes állami tankönyvek használhatók ezekben az iskolákban is.

Magyar tannyelvű katolikus egészségügyi asszisztensképző működik Szatmárnémetiben, Székelyudvarhelyen, román tannyelvű Bukarestben, román tannyelvű katolikus tanítóképző Iasiban.

A romániai közoktatási rendszer nem ismeri a „felekezeti iskola” fogalmát, csak az állami és a magániskolát. Az egyetlen magyar katolikus elemi magániskolát a dévai ferencesek tartják fenn.

A szerző sorra vette a legfőbb aktuális problémákat is. Az egyik legbántóbb: „Az állami hatóságok felfogása szerint a mindenkori egyházi személyzet pótlása céljából nincs szükség ilyen sok teológiai líceumra; a világi pályákra készülő tanulóknak pedig – mondják – rendelkezésére áll az elméleti és szaklíceumok széles skálája.” Tehát még küzdeni kell annak elismertetéséért, hogy a felekezeti iskola közérdeket, állami érdeket szolgál.

Súlyos probléma az erdélyi katolikus népesség folyamatos fogyása, ez megnehezíti elegendő tanuló beiskolázását. S a tanárokkal kapcsolatos súlyos bonyodalom: „A teológiai liceumok tanári kara (talán Csíkszereda kivételével) csak kis részben katolikus. Egyszerű oka van: ilyen kevés a katolikus tanár, és köztük is sok az érdektelen, közömbös.”

Szerzőnk is leteszi igen határozott voksát amellett, hogy a katolikus iskolának „elitképző” intézménynek kell lennie, s erélyesen figyelmeztet arra, hogy e tekintetben „a katolikusellenes rétegek és a fundamentalista katolikusok elvárásai összezsengenek (mérsékelten képzett, vakbuzgó, szenteskedő diákokat akarnak)”.

Meg gondolatlanak és értelmezhetetlennek tűnik számomra ez a megfogalmazás: valóban vannak „fundamentalista”(?) katolikusok, akik „mérsékelten képzett, vakbuzgó, szenteskedő diákokat” várnak a katolikus középiskolákból? Egyébként nekem is szilárd meggyőződése: *nem* valamiféle „elitképzés” a katolikus iskolák legfőbb célja ...

Figyelemreméltó a szerző által közölt statisztikai adatsor: Erdélyben az ezredfordulón „a középiskolába járó magyar anyanyelvűek korosztályába 158.955 fiatal tartozott, közülük 29.950 diák, a korcsoport 18.94%-a tanult anyanyelvén”, a többi tehát románul. A korcsoportba tartozó katolikus fiatalok száma: 98.380, „közülük teológiai liceumainkba járt 1.382 diák, tehát a korosztályba tartozó katolikus diákok 1.40%-a”, másfél százaléka.

A következő tanulmányban Vencser László *Az egyház nevelői-oktatói feladata, mint értékközvetítő eszköz* címmel érkezett. Előbb ennek céljait, majd tartalmát részletezi, szól ennek eszközeiről és kivitelezőiről. Az egyéni, nemzeti és európai értékek függvényében a „menni, vagy maradni” kérdése sajátosan aktuális erdélyi problematikája is más megvilágításba kerül.

Az iskolai hittanoktatás hagyományos formáival teljes mértékben való szakítást sürgeti Fóris Ferenczi Rita *Átmenetek* című tanulmánya. Ezek helyett tágabb összefüggésrendszerben egy igen szép, idealizált nevelési-művelődési folyamatot vázol fel és ajánl elfogadásra és megvalósításra a vallástanárok számára.

Az egyházi iskolák elfogadottságát, megítélését kutatta a nagyváradai lakosság körében Szilágyi Györgyi és Flóra Gábor, erről számolnak be *Egyház az oktatás szolgálatában* címmel. Eszerint a válaszadók 83,12 %-a értett egyet a felekezeti iskolák létrehozásával, viszont csak 21,8%-uk nyilatkozott úgy, hogy igénybe venné ezeket. A lakosság „erőteljesen vallásos rétegei” küldik gyermekeiket az egyházi iskolákba, elsősorban a szakképzett fizikai munkások (48,6%), valamint az „inaktív személyek” (20,8%); alacsony számban van jelen az értelmiség (8,6%), a középfokú szellemi foglalkozásúak (6,3%). Vajon miért választják a szülők gyermekeik számára az egyházi iskolát? A két első helyen álló válasz: keresztény légkör (36,4%), koherens értékrendszer (18,6%).

Hangsúlyozzák a szerzők: „Kiemelkedően fontos, hogy mély keresztény lelkületű, a társadalom szellemi és erkölcsi megújulásában hatékonyan részt vállalni képes végzetek hagyják el történelmi egyházaink tanintézményeit...”.

A kötet második részében öt tanulmány kapott helyet „az értelmiségi közérzetről az ezredforduló erdélyi magyar katolikus egyházában” témakörben. A szerzők: Jakabffy Tamás, Bodó Márta, Oszváth Judit, Bura László. Az én olvasatomban ezek a legfőbb jellemzői – írásaik alapján – értelmiségi közérzetüknek:

Bizonytalanság: Ki is az értelmiségi a 21. század elején? Ki a keresztény, katolikus értelmiségi? Mi a sajátos, különleges feladatuk a ma egyházában? Kisebbségi sorsban az erdélyi magyar egyházban?

Elkeseredettség: Erdélyben nincs keresztény értelmiségi réteg, csak egyes keresztény értelmiségiek. Nincs eléggé aktív és hatékony közösségük. Az elmúlt negyven év megroppantotta az értelmiség gerincét. Az erdélyi református értelmiségiek – történelmi okok folytán – tevékenyebbek, mint a katolikusok. A keresztény egyházak jövője nem valami biztató. Fogy az erdélyi katolikus értelmiségiek száma a kiköltözésekkel.

Utópia: szép elképzelések arról, hogy mi lenne a tennivalója egy ideális erdélyi egyházban egy ideális értelmiséginek egy ideális katolikus értelmiségi szervezetben:

Kritika: A hivatalos erdélyi katolikus egyház különféle rendű-rangú képviselői bizalmatlanok a civil értelmiségiekkel szemben, elutasítják javaslatukat, ellenállnak reformtörekvéseiknek; ehelyett kitartanak a már meghaladott állapotok mellett, azokat védik és konzerválják, s nem szívesen veszik a világi katolikus értelmiségiek újító, frissítő tevékenységét.

E magas színvonalú, mély gondolatisággal, esztétikai gondossággal megírt *röpirat-esszé* minden tekintetben közösségi jót akaró szándékát, ugyanakkor elszánt akarását frappánsan fejezi ki Bodó Márta tanulmányának záró gondolata: „... könnyes felelősséget érzek a jövőért, amit ebből a bennem megőrzött múltból az én közreműködésemmel továbbadhatunk majd mindazoknak, akik maradnak. Kortársaim talán elnézik nekem, hogy indulatos és türelmetlen szívóssággal vágyom és teszek azért, hogy az az egyház, amit rájuk hagyományozunk, az én szívem szerint is legyen, értelem és hit józan egyensúlyának és felelős szabadságának képét is magán viselje.”

Újra leirom: tartalmas, tanulságos, hasznos, ugyanakkor továbbgondolkodásra serkentő, itt-ott vitára ösztönző tanulmánykötet ez. *Érdemes és szükséges alapos anyaországi tanulmányozása is.* Mert Bura László zárótanulmányában *a reménység hangját* is megszólaltatja, idézve az erdélyi Országos Katolikus Diáktalálkozó híreit az „Egyetemisták közösségi jövőbetekintése” című beszámoló alapján:

„Úgy érzem, ez a fiatal értelmiség, amelyet a lehetőségek állandó keresésének ilyen készsége jellemez, amely azt célozza, hogy (az észlelt, megtapasztalt, feltérképezett) negatív helyzetekben is azok jobbítására törekszik, a befelé fordulás, az önmagába zárkózás helyett szüntelenül *kitekint*, az állandó változásban gondolkodva az értelmiségiek közti kapcsolatok kialakítására, kiegészítésére és fenntartására, e kapcsolatok során a hit tapasztalatainak megosztására, lelki vagyonszövetségekre törekszik, meg fogja találni azt a közeget, azt a közösséget, amelyet keres, amelyre vágyik s amelyik reményteljes alakítója lehet Erdélyben is a katolikus gondolkodásmódnak, a keresztény tanúságtételnek.”

Mészáros István

A KARÁCSONYI JÁNOS KATOLIKUS GIMNÁZIUM JUBILEUMI ÉVKÖNYVE,
1903–2003.

Összeáll. Petróczi Zoltán, Merényi-Metzger Gábor.

Gyula, 2003. 278 p.

Gazdag tartalmú évkönyv kiadásával ünnepelte *alapításának 100 éves jubileumát* a gyulai Karácsonyi János Katolikus Gimnázium. Összeállította az iskola igazgatója és könyvtárosa: Petróczi Zoltán és Merényi-Metzger Gábor.

Többféle funkciót tölt be egy-egy ilyen évkönyv: egyrészt az iskola mai tanulóinak életét örökíti meg, ez számukra és szüleik számára a „jelen” tanéveinek nyomtatott emléke; másrészt bemutatja nekik – és más érdeklődők részére – az iskola múltját, az előző diák- és tanárgenerációk, a mindenkori jelentől olyannyira különböző egykori időszakok iskolatörténetét.

Így jön létre a harmadik funkció: az évkönyvek ezáltal a magyar iskolatörténet, a katolikus iskolatörténet, ezáltal a katolikus egyháztörténet fontos történeti forrásanyagát is jelenthetik.

A gyulai katolikus fiúgimnázium első osztályában *1903 szeptemberében indult meg a tanítás*. Majd sorra kiépült mind a nyolc osztály, 10–18 éves fiúk számára; az első érettségi vizsgát az 1910–11-i tanév végén tartották.

Az évkönyv részletes ismertetést tartalmaz Petróczi Zoltán tollából *Gyula város katolikus iskoláinak történetéről* a 14. századi kezdetektől a 19. század második feléig. Ezután terjedelmes tanulmány dolgozza fel *a gimnázium történetét*; előbb a korai alapítási kísérleteket a 18. század végétől az 1903-ban bekövetkezett királyi jóváhagyásig; majd bemutatja a gimnázium 45 esztendőes tényleges működését; szól az 1905-ben átadott gyönyörű, a maga korában modern iskolaépületről, amely ma is az intézmény törzsépülete; ismerteti a két világháború alatti életet; a tanácsköztársaság itteni rövid éráját (1919. március 21. – április 25.), majd az ugyancsak helyi különlegességet: a város román fennhatóság alatti időszakát (1919. április 25. – 1920. március 21.), majd az 1920-as, 1930-as, 1940-es évtizedeket. Végül az 1945–1948 közötti rövid szakaszt, zárva az iskola 1948 júniusi államosításával. E rész szerzője Budai Annamária. Az 1948–1992 közötti államosított korszakot Jancsó János mutatja be.

Ez utóbbi fejezetnél feltűntették, hogy milyen mű alapján készítette ezt a szerző. Az előzőeknél azonban – sajnos –, nem tudjuk, hogy a szerzők maguk kutatták-e fel az általuk ismertetett és idézett sok régi iratot, dokumentumot, aktát, vagy valamilyen összefoglaló mű alapján dolgoztak, netán az iskolai tanévvégi nyomtatott értesítők adatait használták fel. Történeti tanulmányok írásánál *a források közlése igen fontos*, hiszen az olvasók (és a témát tovább kutatni kívánók) számára ez teszi az anyagot hitelessé.

Részletes beszámolóban ismerteti Christián László az iskola 1903–1948 közötti fejlettségét. Kár, hogy ennek az időszaknak ugyancsak magas szintű iskolai *zenei életéről* nem kapunk híradást, jöllehet az énekar – s egy időben a zenekar – fontos szerepet játszott nemcsak az iskola, hanem a város életében is. (Erről részletes adatok találhatók a Gyulai Füzetek 6. számában, amely Szerdahelyi István tanulmányát tartalmazza: *„Gyula város oktatástörténetéből”* címmel. Gyula, 1963.)

Jól tették az évkönyv szerkesztői, hogy *részletesen megörökítették a gyulai katolikus gimnázium újraindulásának közelmúltbeli első évtizedét*. Ezek nem csupán a mai kortársak, de a jövő számára is igen fontos forrásszövegek lesznek.

A kötet elején Petróczi Zoltán írta meg – saját személyes tapasztalatai alapján, mint a tárgyalások egyik aktív résztvevője – az újra katolikus iskolává válás 1991–1992-ben zajlott nehéz küzdelmeit. Majd részletes kronológiát tett közzé a régi-új gimnázium 1992–2003 közötti történetének legfőbb, legfontosabb eseményeiről, nyilván az iskola irattárának dokumentumai alapján.

Értekes információkat gyűjtött össze Bálintné Turai Erzsébet az iskola „hitéleti krónikája” cím alatt az 1992–2003 közötti időszakból.

Érdekes az évkönyv „Visszaemlékezések” című része, ebben nyolc egykori diák emlékezik vissza a régi gyulai katolikus gimnáziumban eltöltött éveire. Ugyanígy megkapó az „Archépcsarnok”: Ebben mások mellett kilenc tanárról emlékeznek meg régebbi és mai szerzők. Az utolsó rész címe: „Adattár”, ebben az elmúlt száz év, illetve az elmúlt tíz év, valamint a 2002–2005. tanév legfontosabb adatait gyűjtötték össze a szerkesztők. Sok fénykép egészíti ki a kötet szöveganyagát.

Engedtessek meg, hogy e kiváló kötet tanulmányozása közben keletkezett néhány szubjektív gondolatomat is közöljem. Korábbi munkáim során sok száz hasonló évkönyvet, értesítőt kellett átnézni. Azokban is, akárcsak itt, a felnőttkori civil foglalkozásokban elhelyezkedett visszaemlékező egykori diákok általában nem említik, hogy abban a katolikus iskolában, amelybe diákként hosszú éveken át jártak, saját egyéni katolikus hitükkel kapcsolatban jelentősebb ösztönző hatások érték volna őket; hogy katolikus hitük itt erősödött-edződött, itt vált „felnőtté” annyira, hogy ez a hit egész életükben meghatározó, eligazító erőtenyező lett, egyéni-családi-társadalmi életükben egyaránt; hogy ilyen volt az iskola egész légköre, a tanári kar egészének sugallata, az egyes tanárok példamutató szavai, tettei, egész életük; hogy itt ez volt a legfontosabb ... Mindenki csakis egyéni „profán” karrierjéről számol be, egyes tantárgyak egykori tanárainak meg is köszönik az elindítást, de meghatározó hitbeli impulzusokról nem beszélnek. Vajon miért nem? Hiszen egészen biztosan voltak ilyenek. Nem illik ezt megemlíteni? Nem szokás? Ez magánügy? Ez „civil” iskolák esetében természetes, de az egyházi iskolák esetében döntő fontosságú.

Nem tudok megbékélni azzal az évszázados évkönyv-, értesítő-szokással sem, hogy a kiemelkedő egykori diákok közül mindig azok a legkülönbek, akik külföldön csináltak maguknak egyéni karriert. A magyarországi gimnáziumoknak mindig az volt a legfőbb feladatuk, hogy a magyar társadalom, e haza polgárai érdekében tevékenykedő, szülőföldjén maradó, magukat itt jól érző értelmiségiek legyenek, a hazai társadalmi élet legkülönbözőbb szintjein. Egy jó itthoni háziorvos nekünk többet ér, mint egy akármilyen híres amerikai magyar orvosprofesszor ... (Az EU-csatlakozás után is!)

E tekintetben éppen a gyulai katolikus gimnázium egyik kiváló egykori növendéke okozza nekem a fejtörést. Ennek az iskolának kétségkívül legnagyobb karriert befutott, itt 1934–1942 között járt, itt érettségizett egykori tanulója a ma nemzetközi hírnévű judaiztika-tudós, az oxfordi egyetem professzora, Vermes Géza. Ő, aki külföldön és itthon a nagy nyilvánosság előtt tagadta meg katolikus hitét, nemzetét, szülőföldjét – mindazt, amihez való ragaszkodás kibontakoztatására egy katolikus iskola nevelőtevékenysége legfőképpen irányul, amiért egyáltalán a katolikus iskola létezik, amiért érdemes fenntartani katolikus iskolákat.

Fejtörésem oka: vajon a katolikus gimnáziumi nevelés kudarcra Vermes Géza? Vagy éppen a katolikus nevelés sikere: az egyéni döntés szabadságára nevelés diadala?

Végül néhány objektív szakmai kiegészítés. A gyulai katolikus gimnázium volt az egyetlen az 1948 előtti magyar iskolatörténetben, amelyet az egyházközösség tartott fenn.

Volt még egy egyházmegyei fenntartású (a budai érseki gimnázium); a többiben mind szerzetes tanárok tanítottak, tehát szerzetesrendi vezetés és illetékesség alatt álltak.

Nagyon tanulságos az a levél, amelyet a 19/20. század fordulóján a jászóvári premontrei rend tartományfőnöke küldött a gyulai gimnáziumszervezőknek, hogy *milyen anyagi feltételek mellett vállalnák el ezt az iskolát*: milyen épületekre tartanak igényt (templom, rendház, iskola); ezekben milyen helyiségek, milyen berendezés, milyen segédszemélyzet legyen; egy-egy tanár után évi 2000 forint fizetendő a központi rendi pénztárba, természetesen étkezésük, ellátásuk, kiszolgálásuk illő biztosítása stb. Érdeemes lenne ezt a levelet teljes szövegében közreadni, részletes elemzés keretében: értékes dokumentum!

Az is figyelemreméltó, hogy az alapító Wenckheim Krisztina grófnő kívánsága az volt, hogy a jezsuita rendé legyen a gyulai gimnázium. De azok nem vállalták; ekkor már rendekhez fordultak a szervezők. Azok is elutasították őket. Pedig a 20. század első fele a *szerzetesrendi iskolavállalás egyik fénykora* volt: jezsuiták: 1912 (Pécs); ciszterciek: 1912 (Budapest); bencések: 1923 (Budapest), 1939 (Pannonhalma), 1945 (Csepel); premontreiek: 1924 (Gödöllő), 1937 (Budafok).

Végül még egy sajátos tény: Wenckheim grófnő nagylelkű gesztusa a magyar iskola-történetben az *utolsó személyes arisztokrata gimnáziumalapítása* volt. Ezután közös egyházi-állami-önkormányzati forrásokból alapítottak új iskolát; de elkezdődött az üzleti alapú magángimnázium-létesítés is (például a rákospalotai Wagner Manó Gimnázium), valamint „kapitalisták” tették ezt (például Salgótarjánban Chorin Ferenc gyár- és bányatulajdonos alapított gimnáziumot).

Minderről – és hasonlókról – a gyulai Karácsonyi János Katolikus Gimnázium kitűnő jubileumi évkönyve kapcsán érdemes elgondolkodni.

S arról is: vajon a gimnázium mai diákjaiban milyen nyomokat hagy az iskola egykori és mai jelmondata, amely az évkönyv belső címlapján is olvasható? „*Per Mariam ad patriam!*” – „*Szűz Mária segítségével a hazáért!*” – Reménykedjünk: maradandó nyomot. Felnőttkorukra is.

Mészáros István

LELE JÓZSEF, IFJ.

A SZEGEDI TANYAI FIATALOK MŰVELŐDÉSI ÉS SZÓRAKOZÁSI ALKALMAI. Szeged, 2003.

Szeged és környéke népeletének történetét hosszú idő óta eredményesen kutatja *ifj. Lele József*. Hűséggel Szegedhez és Bálint Sándor nyomdokait hűségesen követve sok új értéket, érdekességet tárt fel e szinte kimeríthetetlen témából. (Hűséges természetét az is jól jelzi, hogy könyve hátoldalán közölt életrajza szerint 66 éves, de cikkei, tanulmányai, könyvei szerzőjeként neve előtt mindig feltünteti: „ifj.”).

Új könyvének címe – „*A szegedi tanyai fiatalok művelődési és szórakozási alkalmai*” – magyarázatot kíván e recenzió olvasója számára.

Csongrád megye nyugati területe a Duna-Tisza közén fekszik. E hatalmas homokháton egymástól és Szegedtől jelentős távolságban lévő, de közigazgatásilag Szegedhez

tartozó tanyák, illetve más itteni önálló falvak fiataljairól, mégpedig az 1930-as évek második felében s az 1940-es években élő fiatalokról van szó könyvében. (E tanyaközpontok, illetve nagyobb tanyacsoportok legtöbbje 1950-ben önálló község lett.)

A könyv terjedelmesebb része (27–84. old.) a két egykori katolikus ifjúsági szervezet – a *Kalot* és a *Kalász* – e területen, e településeken lezajló, *lényegében egy évtizeden át tartó életét* mutatja be a második világháború előtti és utáni években.

Itt, a Duna–Tisza köze délkeleti részén elterülő homokhát tanyavilágában született meg szegediek munkájának eredményeképpen a katolikus parasztfiatalok mozgalma, a Kalot 1936-ban. Itt szinte mindegyik tanyaközpontban, tanyacsoportban megalakult a kisebb-nagyobb Kalot-csoport, a helyi pap, illetve tanító vezetésével. Működésüket tovább folytatták a szovjet csapatok bevonulása után is (ez itt már 1944 őszén megtörtént). 1945 tavaszától szervezték e vidéken a parasztlányok számára a Kalász-csoportokat, főként helyi tanítónők szorgalmazására.

Mind a legény-, mind a leány-mozgalomban az elemi népiskolát már elvégzett, tehát 14–15 éven túli fiatalok vettek részt. A szépen kivirágzó mozgalmi életnek azonban 1946 júliusában véget vetett Rajk László belügyminiszter megszüntető rendelkezése: sok más egyházi egyesülettel együtt a Kalotot is, a Kalászt is betiltotta. A tagok egy-két évig még különféle nevek alatt együtt maradtak, de azután szétoszlottak.

Ifj. Lele József e könyvének az ad különleges jelentőséget, hogy a szerző felkutatta a még élő egykori tagokat, s tőlük kért írásos beszámolót. Tehát a *legnagyobb konkrétsággal hiteles, igazolt képet kapunk e Szeged környéki településeken egykor folyt egyesületi-mozgalmi, illetve Kalász-tevékenységről*; arról a nagyjelentőségű munkáról, amelyet a falusi fiatalok körében – speciálisan az ő paraszti életkörülményeikhez szabottan – e falusi papok, tanítók, s az általuk kinevelt helyi legény- és leányvezetők végeztek.

Részletes, életszerű, élményszerű beszámolókat kapunk tehát e széleskörű tevékenység mindhárom területéről: a *vallásos hit* elmélyítését szolgáló ünnepségekről, összejövetelekről, búcsújárásokról, különféle alkalmakról; azután a *művelődés* különféle lehetőségeiről: változatos kulturális témájú, valamint mezőgazdasági, továbbá egészségügyi-orvosi ismeretterjesztő előadások szervezéséről, lebonyolításáról. Ezekre tekintélyes szakembereket hívtak meg előadókul; különösen népszerű volt a tanyai fiatalok körében Bálint Sándor.

Végül igen fontos volt a Kalot és a Kalász vezetőinek és tagjainak *szórakozási lehetőséget nyújtó* szervező és lebonyolító tevékenysége. Bálákat, zenés összejöveteleket rendeztek, színdarabokat adtak elő és sokféle szórakoztató társas összejövetelt szerveztek a lányok és legények nagy érdeklődésétől kísérve.

Kevés szabadidejük volt ebben az időben a nehéz mezőgazdasági munkát végző legényeknek, leányoknak; s e *kevés szabadidő jó felhasználására, testi-lelki-szellemi gyarapodására szolgáló eltöltése tekintetében hihetetlenül fontos szerepet játszott e két katolikus ifjúsági szervezet, éppen e tanyai – várostól, nagyközségtől messze élő – fiatalok körében*. Ennek alapos és meggyőző dokumentuma ifj. Lele József könyve. Joggal következtethetünk belőle arra is, hogy az ország más területein is így történt.

Kitűnő kiegészítője a szövegnek a kötet végén található *fényképgyűjtemény* a korabeli tanyai legények-leányok mozgalmi életéről. Micsoda derű, lelkesedés, micsoda erő sugárzik ezekről az arcokról! Mennyire ott csillog a szemükben életük, paraszti társadalmuk, nemzetük, hazájuk *gyökeres krisztusi átformálásának az elszánt vágya!* Akik e fényképekről ránk tekintenek, még nem tudták, hogy újító vágyaikat gyökerestül fog-

ja elpusztítani a következő évtizedek vihara, de annak terheit is nekik kell majd elviselniük ...

Jó lett volna egy egyszerű térképet is közölni a könyvben szereplő, Kalot- és Kálász-egyesülettel rendelkező tanyacsoportok, tanyaközpontok elhelyezkedéséről, régi és mai nevüket egyaránt közölve, feltüntetve a megemlített korábban is önálló falvakat is. (A kötet szövegében sajnos eléggé sok a zavaró sajtóhiba.)

A kötet értékes anyagához két vonatkozást szeretnék hozzáfűzni.

A könyvben szóban is, képen is élénk kerül *dr. Balogh páter* –, aki 1933–1944 között e szegedi tanyavilág egyik népes központjában, akkori nevén *Alsóközpont* plébánosa volt (ez 1950-től önálló település Mórahalom néven).

A visszaemlékező egykori fiatalok nagy elismeréssel szólnak róla, s a 20. és 31. számú, 1937-ben készült, tanyai fiatalok körében lefényképezett csoportképen is látható. A tekintélyes tanyai plébános nemsokára, 1945 januárjában már Moszkvában parolázott Sztálin generalisszimusszal a fegyverszüneti tárgyaláson, majd utána itthon eléggé problematikus politikai szerepet vállalt mint a „koalíciós” kormány nagyhatalmú miniszterelnökségi államtitkára, majd egyik ellenzéki párt vezetője.

Az egyik emlékező szerint Balogh István, Szeged-*Alsóközpont* plébánosa, ez „a nagyműveltségű és igen széles látókörű ember fájdalmasan tapasztalta és ismerte a parasztság súlyos elmaradottságát. Ezen segítő indította el a Tanyai Újság című hetilapot. Mivel ebben az újságban sok volt a humoros írás, egymás között ezért neveztük el Döfi-nek, mivel alcímében a Dolgozó Fiatalok lapja volt.” ... „A lapot minden hét végén külön újságkihordók vitték a legtávolabbi tanyákba is” – emlékezett vissza az *Alsóközpont* egykori Kalot-tagja. (30. old.)

Ez az állítás azonban további vizsgálatot kíván. Valóban 1933–1940 között jelent meg a *Tanyai Újság*, a közélet híreivel, a tanyavilág életét is hitelesen tükrözve. Ez a szegedi Délmagyarország „melléklapja” volt, mindkettőt valóban Balogh István szerkesztette. (Érdemes megemlíteni a Tanyai Újság – pesti újságírók által írt – 1942. december 7-én megjelent többoldalas fiktív „rendkívüli kiadását”, amelyben az *alsóközponti* plébános ekkori személyiségrajza képen-írásban igen plasztikusan megjelenik; „*Balogh István birodalmában*” a címe e különkiadás anyagának.)

De a Tanyai Újságnak sohasem volt semmiféle alcíme, nem ifjúsági „réteglap” volt, viszont hírt adott a helyi „legényegyletek” megalakulásáról (például *Alsóközpontban* 1947. január 10-én, az augusztus 20-i ünnepélyről stb.).

A visszaemlékezők által említett újság a *Dolgozó Fiatalság* volt, amely mint „iparos-, kereskedő- és gazdaiifjúsági mozgalmaink havi röpirata” jelent meg Szegeden 4 oldalon, 2 fillérért. A szegedi *Dolgozó Fiatalság Központ* adta ki (Dugonics tér 12.); ez a szerv a csanádi (ma: szeged-csanádi) egyházmegye területének iparos, kereskedő és agrárifjúsági legényegyleteit szervezte, gondozta, koordinálta. (A lap Döfi-becenévéről az 1936. évi 2. számban olvashatunk.) A lapnak hat évfolyama jelent meg 1936–1941 között. Anyagából fontos következtetéseket lehet levonni a Kalot történetével, pontosabban keletkezésével kapcsolatban is.

Az egyik az, hogy a Kalot nem előzmények nélkül, nem a semmiből született. Életre hívó példája és mintája kétségtelenül a *Katolikus Legényegylet* volt. Ez az iparos és kereskedő ifjúság számára vallást-hitet elmélyítő szakmai és általános művelődési lehetőségeket, valamint szórakozási alkalmakat nyújtó ifjúsági szervezet – Adolf Kolping alapítása – 1856-tól létezett Magyarországon, s a két világháború között is széles körben

tevékenykedett. Ennek parasztfíjúsági változata is létezett már Szegeden az 1930-as évek első felében.

A másik: a Kalot létrejöttében szerepe volt Kerkai páternak, de *kiemelkedő szerepe volt a szegedi Dolgozó Fiatalság Központ igen erőteljes agitáló, mozgósító, szervező munkájának is*. „Hogyan kell falun legényegyletet alapítani” – olvashatók cikkek a Dolgozó Fiatalság 1936-os legelső számaiban. És sorra szervezték a szegedi központban a falusi legények számára a többnapos vezetőképző tanfolyamokat, sokan kijártak a tanyákra is szervezőmunkára. Az előadók és tanyajárók között dr. Farkas György és Ugrin József a leggyakrabban említett név.

Ezeket a falusi legényegyleteket *Katolikus Agrárfíjúsági Legényegyletnek* (KAL) nevezték, megkülönböztetendő a munkás- és kereskedőfíjúság hasonló szervezetétől. Lásd ifj. Lele József könyvében: Alsóközpont, 30. old.; Sándorfalva, 67. old.; a 15. és 49. számú fényképen a zászlókon KL rövidítés; s figyelemreméltó a 16. számú fényképen a falon lévő két jelvény: az egyik a Dolgozó Fiatalság Központ kalapácsot, mérleget, búzakalászt ábrázoló emblémája (ez látható a „Döfi” címlapján is), a másik a KAL jelvény.

S döntő esemény történt a Kalot létrejötte szempontjából 1936 májusában: „Offenzívába kezdünk! Döntő csatára készülünk az Alföld ifjúságáért. *Dolgozó Fiatalság mozgalmunk megbízást kapott a Katolikus Akció [= Actio Catholica] központjától, hogy az Alföld földműves és földmunkás ifjúságát szervezze be*. Hatalmas terület teszi próbára képességeinket. Gazdaiifjak, készüljétek! Csak egy legényegyletbe szervezett ifjúság lehet saját sorsának biztos kezű irányítója és érdekeink biztos védője”. (Dolgozó Fiatalság 1936. május 15.)

S a szegediek hatalmas munkája nyomán jöhetett létre a következő lépés, amiről a lap 1936 decemberi száma tudósít: „Megalakult a *Katolikus Agrárfíjúsági Legényegyletek Országos Titkársága* (K. A. L. O. T.) A dolgozó fiatalság mozgalmának három egyenrangú titkársága:

1. iparos-kereskedő tanoncok
2. iparos-kereskedő segédek
3. agrárfíjúság

Az első két titkárság székhelye Budapesten van, az agrárfíjúságé pedig Szegeden. Az agrárfíjúsági főtítkárr munkáját P. Kerkai Jenő jezsuita atya vállalta, az ügyvezető titkári teendőket pedig két civil vezetőférfiú, Dr. Farkas György és Ugrin József látja el.”

És így tovább. Ifj. Lele József könyve adja a gondolatot, hogy jó lenne a Dolgozó Fiatalság anyagának hat évfolyamát feldolgozni: jelentős adalék lenne ez is a Szeged-környéki tanyavilág fiatalága életének jobb megismeréséhez.

Ifj. Lele József könyvének első rövid fejezetei – „*Élet a tanyán*” (5–10 old.), „*Legényélet, nagylányélet, szórakozás*” (11–26. old.) – a Szeged körüli tanyavilágban a 20. század első felében élő gyerekek és fiatalok világát mutatják be, részben a szerző saját gyűjtéséből. Jól kiérezhetőek ebből az összeállításból azok a tanyai életmód-sajátosságok, amelyek annyira különböznek nemcsak a városi, de a parasztvárosi és a szoros településű falvak életmód körülményeitől is.

Számomra emlékezetes marad – mint a *paraszti poézis* egyik szép megnyilvánulása – az az eset, amelyet ifj. Lele József egyik adatközlője mondott saját gyermekkorából, a madárfogás – ma igencsak nehezményezett – szokásáról:

„Én is fogtam egy cinkét. De anyám mondta, hogy most vannak neki kicsinyei, engeggyem el, hogy tudja őket ötetni. Mögsajnálta, eleriszítottam. Nem hiszi el, tudom, de az a cinke mindön nap ott énekült minálunk mindön tavasszal, amíg élt.” (16. old.)

Mészáros István

REFORMÁTUS EGYHÁZLÁTOGATÁS A BORSOD-GÖMÖR-KISHONTI
EGYHÁZMEGYÉBEN. 1665, 1668, 1669.

Szerk. Dienes Dénes. – Sárospatak, 2003. 144 p.

A „*canonica visitatio*”, vagyis az egyházi törvényekben előírt „*felügyeleti látogatás*” a középkor óta létezik a hazai katolikus egyházban: az egyházmegye főpásztora, vagy megbízottja felkeresi az egyes plébániákat s ellenőrzi az ottani állapotokat, egyházi feladatokat ellátó személyeket, intézményeket, s erről írásos feljegyzést készít. Az első „*canonica visitatio*”-jegyzőkönyv 1397-ből maradt ránk Esztergom és környéke vizitációjáról.

Csak az utóbbi évtizedekben figyeltek fel a szakemberek arra, hogy milyen hatalmas kulturális értéke van ezeknek az elmúlt századok-beli jegyzőkönyveknek köztörténeti, egyháztörténeti, művelődéstörténeti, néprajzi, településtörténeti, helytörténeti, műemlékügyi szempontból és még sok más tekintetben (pl. könyvtörténet, helynévtörténet, nemzetiségtörténet stb.). A METEM kiadásában Dóka Klára szerkesztésében az elmúlt években megjelent „*Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa*” sorozatban számos hazai katolikus egyházmegye ilyen vizitációs anyagának jól eligazító, igen hasznos, teljességre törekvő jegyzéke található.

Az „*Acta Patakina*” sorozat 13. köteteként adta közre Dienes Dénes a „*Református egyházlátogatás a Borsod-Gömör-Kishonti Egyházmegyében 1665, 1668, 1669*” című kötetet. Ebben a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményének Levéltárában található jegyzőkönyvek *szövegét* teszi közzé a címben jelzett területről és évekből.

Kitűnően szerkesztett kötet: túl a pontos, szakszerű szövegközlésen, jól eligazítja a kézbevevőt – a szakembert és a csupán érdeklődő olvasót egyaránt –, minden szükséges kiegészítő tudnivalóról.

Az egykori jegyzőkönyvek szövegében mindegyik gyülekezetben feltüntették a *lekipásztor* (*minister ecclesiae*) nevét, s azt is, hogy elégedettek-e vele a helyi közösség tagjai. Legtöbb helyen dicsérik tudását, ő – és családja – erkölcsös életét. Számos esetben a lekipásztor a gyülekezet buzgóságáról szolt elismerően. De egy helyen, Boconádon ez is feljegyzésre került: „*Auditores accusantur negligentia* (= a hívők hanyagsággal vádoltnak), hogy mind az igének hallgatásában, s mind a Sakramentomokkal való élésben, s mind a Parochiának építésében, s mind a fizetésben restek.”

Majd pontos jegyzék készült a *lekipásztor javadalmairól és leltár a templom különféle javairól*. Például Köre faluban (a mai Tiszakörén), ahol Lúczy Mihály volt a „*prédikátor*”:

„*Reditus Pastoris*: Pénz Floreni 24 in Summa. Minden ágytól [= házaspártól] két-két véka búzát, egy véka tavaszt [= árpát]. Egy-egy szekér fát. Tíz szekér szénát. Egy 3 forintos disznót, egy dézsa túrót. Egyszeri örlés esztendőben. Őszi-tavaszi vetést, 4

fertályt. Egy pint vaj, egy pint méz, egy-egy véka búzát. Halott [= temetési] prédikálástól d[énár] 40, énekléstől d[énár] 12. Esketéstől flor[enus] 1. Özvegyasszonytól 3 sing vásznat. Kereszteléstől tyúk, kenyér, komapénz.

Sakramentomhoz való eszközök: egy ón kanna, másfél iccs. Egy ón tányér, egy ezüst pohár, czapa forma, egy Krakкаи [= krakkói] abrosz, egy török varrású kendő.

Aránylag kevés településen volt iskola, ott, ahol a tanító (*rector scholae*) nevét megemlítették és javadalmait felsorolták. Például Hernádnémetiben a tanító Alsóvadászi Péter volt, s a javadalma: „A réten és felhozáson kívül búza, pénz és tavasz fizetéseknek fele, mint a Prédikátornak. Halotttól d[énár] 12. A gyermekek fizetése az alkuvás szerint, amint lehet.”

A 17. századi falusi papok, tanítók életkörülményeit e kötet sok apró adata jól megvilágítja. Ezekből tallózva sorolunk fel néhányat. (Érdemes lett volna a függelékben egy térképet is közzétenni az egyházmegye területéről, a falvak elhelyezkedéséről.)

A prédikátor javadalmi közé tartoztak ilyenek is: „Egy káposztáskertje is vagyon a Prédikátornak” (Szalócz), „öt köpü méhek” (Zubogy), „Minden házaspártól annyi fát, amennyit két ökrön elhozhatnak” (Kesznyete), „Parochiához egy halastó vagyon” (Tiszakeszi), „Dinnyevetés, egy hold sárgadinnye, egy darab görögdinnye” (Igric), „Maga jószágán lakó özvegy asszony fél köből borral tartozik; aki guzsalyával keresi kenyerét, 3 sing vászonnal tartozik” (Geszt), „A korcsmáról minden hordó borból egy icce bor. Minden hordó serből egy-egy pint ser. Minden tonna pályinkából két poltura ára pályinka.” (Otrokocs), „Bőjt kezdettől fogva Kisasszony napig valamennyit malacozik a disznó, ha 30-at malacozik is, egyet adunk a Prédikátornak. Ha a tíz számot el nem éri, minden malactól jár két-két pénz. Akár tíz, akár 20 lúd legyen, egy jár a Prédikátornak.” (Berzété). „Minden embertől egy-egy gomolya, egy kósó, 25 kéve nád” (Szentmiklós), csak Dorogma falunál olvasható: „Egy-egy fejés tej minden gazdától”. A tiszánánai prédikátor, ha egyházmegyei gyűlésre megy, 1 forint utiköltséget kap s „egy lovat is adnak alája”.

Egy különleges, de több helyütt szokásos juttatás: „A lingvát [= levágott állatok nyelvét] a mészárszékből tartoznak a Prédikátornak megadni” (Rimaszécs). De Berzétén ezt is kikötötték: „Minden péntek lingua a Mesteré [= a tanítóé] a mészárosról.” Egy sajátos tanítói tevékenység: „levélírástól d[énár] 12.” (Berzété). S egy szokásos tanítói járandóság: „coquia, az egész faluban egy kerülés” (Tarjány), vagyis a tanító évente egyszer a falu egy-egy családjánál kap élelmezést.

A prédikátor feleségének joga Kupa faluban: „Amely embernek kendere vagyon, a Prédikátornénak szabad belőle nyúni, mivel kendert számára nem vetünk.”

Szigorúan szabályozták az esküvő megtartásának módját. „Esketéstől d[énár] 12, ha ittvaló lészen a vőlegény. Ha pedig vidéki, egy forint. Sőt, ha nemes ember lészen és házánál lészen az esketés, egy tallért kell fizetni, ha pedig templomba mégyen esküdni, 1 forint” (Csanáros). Ha tehát nem falubeli a vőlegény, akkor jóval többet, mindenütt egy forintot kell fizetnie a prédikátornak. Volt, ahol más is járt a papnak: „Az esketéstől d[énár] 12., tyúk, kalács, kendő. Ha vidékre viszik a leányt, adnak fl[orens] 1, tyúk, kalács, kendő.” (Feled), S szigorú a szabály: „Az esketés reggel legyen, nem késő este, sem éjszaka.” (Uzapanyit). S egy további: „Esketéstől nőtelen legénytől flor. 1., özvegyembertől d. 12.” (Daróc).

Feltűnő a kendő kultikus-szimbolikus szerepe: „Esketéstől den. 12., tyúk, kalács, kendő a menyasszonytól ... Ha a leány hal meg, den. 12., egy kendő” jár a papnak (Harmac).

A templomok tulajdonait felsoroltak között mindenütt szerepel a kendő, terítő. Szinte kivétel nélkül említik a „krakkói” terítőt; számos helyen a török kendőt: „Vagyon egy török varrású négyszegű abroszocska” (Hamva), „Három török hímmel varrott kendő” (Maklár). Van ilyen is: „Egy Paraszt hímmel varrott kendő” (Sály), Rimaszombatban „A prédikáló széken két skarlát szőnyeg. Az Urnak asztalán egy Persiai szőnyeg.”

A vizitátorok e „kincsek” között jegyezték fel az ottlevő *könyveket* is, néhány ilyen parókiát is találtak. „Egy könyv, Keresztési István munkája a Catechesisre” (Poroszló), „Conferált [= ajándékozott] Szatmári Miklós uram egy könyvet is az Ecclesia számára: Opera Theologica Magni Reformatoris Johannis Calvini” (Szkáros), „Három könyv: egy Bessaeus, Praxis pietatis, Magyar Biblia” (Tarján), „Négy könyv az Ecclesiahoz. Az egyik Jacobus Laurentius in 7. Ecclesias Apocalypticas. Piae animae delicit Eilstemii. Temetőkert és Uti Társ in uno volumine. Praeconi pars prima.” (Tiszanána). A legtöbb könyvet – kilencet – Makláron találták: „Bartholomaeus. Bullingerus de Justificatione. Novum Testamentum Graeco Lat. Erasmi. Postillae Alvinii in duobus voluminibus. Serondor. Lossimus. Philippus Melanchton. Félegyházi Postillae. Aegidii Humnii de Epistola ad Romanos.”

Egy egészen másféle információ: adalék 17. századi *szőlőtelepítésre*: „A Czaczko hegy nevű [részen] palán szőlők megépítésére engedtünk tíz esztendőket, mely eltelvén, tized dézsmája a templomhoz járjon.” (Szalonna).

S a 21. század olvasójában, aki e régi iratokat búvárkodja, alighanem kíváncsiság támad aziránt, hogy vajon *mikor és miért* nevezték el annak azt a földet, azt a völgyet s azt a szigetet, amelyet így hívtak a 17. századi *gömöri reformátusok*: „A Dobrán vagyon egy szántóföld, melyet hívnak Sz[ent] Vér földnek” (Serke), „Szent István völgyén egy rét, d. 25 jár tőle” (Szilice), „Rétek a Pelsőczy Parochiához tartozók: ... A Boldog Asszony szigetében egy.” (Pelsőc).

Szent Vér föld, Szent István völgye, Boldogasszony szigete ... Vajon miért kapták ezt a nevet?

Reméljük, hogy a református egyházmegyék egykori vizitációs látogatásának többi jegyzőkönyve szövegei is ilyen kitűnő kiadásban kezünkbe kerülnek a közeljövőben.

Mészáros István

METEM-Könyvek

Sorozatszerkesztők:

Várszegi Asztrik OSB és Zombori István

1. Szabó Ferenc S. J.: A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 365. p.	ára: 399 Ft
2. kiadás Budapest, 1998. 368 p.	elfogyott ára: 980 Ft
2. Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik: Pannonhalmi főapátok. 1. Kreusz Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 p.	ára: 280 Ft
3. Udvardy József: A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban, Budapest, 1992. 152. p.	ára: 180 Ft
4. Csapodi Csaba: Gróf Zichy Nándor élete és politikája Budapest, 1993. 160. p.	ára: 200 Ft
5. Kelet-Közép-Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla) Szerk.: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. p.	ára: 300 Ft elfogyott
6. B. Murádin Katalin: Faragott kőszöszékek Erdélyben Budapest-Kolozsvár, 1994. 168. p.	ára: 350 Ft
7. Elmer István: Börtönkereszt Budapest, 1994. 224. p.	ára: 350 Ft
8. Fülöp Éva Mária: A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) Budapest, 1995. 252. p.	ára: 400 Ft
9. Gerics József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 318. p.	ára 550 Ft elfogyott
10. Reisner Ferenc: A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertórium (1887–1944). Budapest, 1995. 178 p.	ára: 250 Ft
11. Boba Imre: Morávia története új megvilágításban Budapest, 1996. 197 p.	ára: 650 Ft
12. Orbán Gyula József: Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 p.	ára: 1500 Ft
13. Rónay Jácint: Napló Budapest-Pannonhalma, 1996. 400 p.	ára: 896 Ft
14. Galcsik Zsolt: Szerzetesrendek felosztása Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény) Budapest, 1996. 316 p.	ára: 650 Ft
15. Mező András: A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Budapest, 1996. 314 p.	ára: 650 Ft

16. **Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon
Budapest, 1996. 176 p. + [18] t. ill. ára: 650 Ft
17. **Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990)**
Budapest, 1997. 223 p. ára: 450 Ft
18. **Jakó Zsigmond:** Társadalom, egyház, művelődés.
Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 479 old. ára: 950 Ft
19. **Dóka Klára:** Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. Budapest, 1997. 463 p. ára: 850 Ft
20. **Hermann Egyed Emlékkönyv.** Budapest, 1998. 206 p. ára: 650 Ft
21. **A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997.** Budapest, 1998. 548 p. ára: 1350 Ft
22. **Kubinyi András:** Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 382 p. ára: 1200 Ft
23. **Zakar Péter:** A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–1849-ben
Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft
24. **Kelemen Miklós:** Unitárius kislexikon. Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft
25. **Borovi József:** Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása.
Budapest, 2000. 218 p. ára: 1200 Ft
26. **Holl Béla:** Laus librorum. Budapest, 2000. 300 p. ára: 1500 Ft
27. **Szabó Lajos:** Utolsó szalmaszál
Budapest, 2000. 352 p. ára: 1000 Ft
28. **Mészáros István:** „Állok Istenért, egyházért, hazáért”.
Írások Mindszenty bíborosról. Budapest, 2000. 222 p. ára: 1200 Ft
29. **Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918.**
Szerkesztette: Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 184 p. ára: 1200 Ft
30. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden.
1917–1948. Budapest–Szeged, 2001. 226 p. ára: 1200 Ft
31. **Kund Miklós Regényi:** Die ungarischen Konvente der oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter.
Budapest–Heidelberg, 2001. 130 p. ára: 1500 Ft
32. **Orbán Imre:** „Ecce, iam vici mundum!”
Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon.
Budapest, 2001. 233 + 24 p. illusztráció. ára: 1500 Ft
33. **Orbán József Gyula:** Katolikus papok békemozgalma Magyarországon. 1950–1956. Budapest, 2001. 307 p. ára: 1500 Ft
34. **Szilas László SJ:** Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599). Budapest, 2001. 159 p. ára: 1200 Ft

35. **Frenyó Zoltán:** Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid
életműve. Budapest, 2002. 277 p. ára: 1500 Ft
36. **Tempfli Imre:** Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki
helynök élete és kora 1892–1966. Budapest, 2002. 1157 + 10 p.
illusztráció. ára: 4800 Ft
37. **A bécsi Pázmáneum.** Budapest, 2002, ára: puha kötés: 2000 Ft
377 + 29 p. illusztráció. kemény kötés: 2500 Ft
38. **Sarnyai Csaba Máté:** Polgári Állam és katolikus egyház (1848.
március–december). A katolikus autonómia-törekvések
megjelenése. Budapest, 2002. 179 +5 p. illusztráció. ára: 1200 Ft
39. **Schwarcz Katalin:** „Mert ihon jönnek Aßonyotok és kezében
új szoknyák” – Források a klarissza rend magyarországi
történetéből. Budapest, 2003. 288 p. ára: 1600 Ft
40. **Mező András:** Patrocíniumok a középkori Magyarországon.
Budapest, 2003. 546 p. ára: 1800 Ft
41. **Molnár Antal:** Püspökök, barátok, parasztok.
Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből.
Budapest, 2003. 120 p. ára: 1000 Ft
42. **Csetri Elek–Frivaldszky János, id.:** A köz hasznára – az ég
kegyelmével. Fridvaldszky János a jezsuita, tudós és feltaláló.
(1730–1784). Budapest, 2003. 160 p. ára: 1300 Ft
43. **Valter Iлона:** Árpád-kori téglateplmok Nyugat-Dunántúlon
Budapest, 2004. 330 p. ára: 3500 Ft
44. **Molnár Antal:** A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon.
Budapest, 2003. 213 p. ára: 1500 Ft
45. **Molnár Antal:** Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori
történetéhez.
Budapest, 2004. 189 p. ára: 1500 Ft
46. **Tóth Sándor Attila:** Rómából a Pannon Árkádiába. Patachich
Ádám fiók-Árkádiája: Nagyvárad, Kalocsa. Budapest, 2004. 311 p. ára: 2000 Ft
47. **Leslie László:** Church and State in Hungary
(1919–1945). Budapest, 2004. 400 p. ára: puha kötés: 4000 Ft
kemény kötés: 4500 Ft
48. **Holl Béla:** A váci püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek
protestáns vonatkozású bejegyzései a 18. században. Budapest,
2004. 315 p.

Előkészületben:

44. **Molnár Antal:** Mezőváros és Katolicizmus.

A Magyar Sion repertórium

ECCLESIA SANCTA sorozat

1. A katolikus egyház Magyarországon. Budapest, 1991. 160 p.	ára: 150 Ft
2. A katolikus egyház a Szovjetunióban. Budapest, 1994. 124 p.	ára: 150 Ft
3. A katolikus egyház Lengyelországban. Budapest, 1994. 441 p.	ára: 280 Ft
4. Az orosz ortodox egyház története. Budapest, 1999. 295 p.	ára: 1200 Ft
5. A katolikus egyház a balti országokban. Budapest, 2000. 344 old.	ára: 1680 Ft
6. A katolikus egyház Írországban. Budapest, 2002. 414 p.	ára: 2500 Ft
7. A katolikus egyház Észak-Európában. Budapest, 2003. 284 p.	ára: 1900 Ft
8. A katolikus egyház Svájcban. Budapest, 2004. 495 p.	ára: 2600 Ft

Előkészületben:

A cseh egyház története
A horvát egyház története
Az örménykatolikusok
A kopt egyház története

EGYÉB KIADVÁNYOK

Igazságot szeretettel. Szerk.: Zombori István. Budapest–Szeged, 1995. 203 + 4 p.	ára: 440 Ft
Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. Szerk.: Zombori István. Szeged, 1995. 172 + 28 p.	ára: 360 Ft
Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve. Szerk.: Zombori István. Budapest, 1996. 337 + 16 p.	ára: 1250 Ft
Pál József: Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944). Budapest, 1996. 80 p.	ára: 300 Ft
Lapo Lombardi: La Santa Sede e i cattolici dell'Europa Orientale agli arbori della guerra fredda. Roma–Budapest, 1997. 155 p.	ára: 850 Ft
Mille anni di storia dell'arcidiocesi di Pannonhalma. Roma–Pannonhalma, 1997. 233 p. + [11] t. ill.	ára: 1200 Ft
Rudnay Sándor és kora. Esztergom–Nagyszombat, 1998. 188 p.	ára: 1000 Ft
Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban Piliscsaba–Budapest, 1999. 358 p.	ára: 1400 Ft
Lorenz Weinrich: Hungarici monasterii ordinis Sancti Pauli primi heremitaie de urbe Roma. Instrumenta et priorum registra (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 2.) Roma–Budapest, 1999. 416 p.	ára: 2000 Ft

- Bálint László:** Lakos Endre. Budapest–Szeged, 2000. 90 p. ára: 400 Ft
- Katolikus múzeumok és kincstárak Magyarországon.** ára: 1200 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 106 p.
- Kereszténység, kultúra, közélet.** Szerk.: Žilka Tibor. ára: 1200 Ft
Budapest–Piliscsaba, 2001. 184 p.
- Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata** ára: 1990 Ft
1920–2000. Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 135 + 21 p.
- Le relazioni diplomatiche tra l'Ungheria e la Santa Sede** ára: 2200 Ft
1920–2000. A cura di István Zombori. Budapest, 2001. 146 + 21 p.
- Sasvári László:** Az ikonosztáz vonzásában. Budapest, 2002. 122 + 6 p. ára: 900 Ft
- István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et ára: 3000 Ft
Transilvania (1572–1717) I. (Bibliotheca Academiae Hungariae in
Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2002. 756 p.
- István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et ára: 3000 Ft
Transilvania (1572–1717) II. (Bibliotheca Academiae Hungariae in
Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2003. 839 p. (757–1596 p.)
- Cevins, M.-M. de:** L'église dans les villes Hongroises ára: puha kötés: 4000 Ft
à la fin du Moyen Age (1320–1490). kemény kötés: 4500 Ft
Budapest–Paris–Szeged, 2003. 419 p.
- Krzysztof Szydłowiecki** kancellár naplója 1523-ból. ára: 3800 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 396 p.
- Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében.** ára: 1800 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 219 p.
- Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half of the** ára: 2500 ft
16th Century. Edited by István Zombori. Budapest, 2004. 227 p.

HASONMÁS KIADVÁNYOK:

- Pásztor Lajos:** A magyarság vallásos élete a Jagellók korában ára: 1200 Ft
Budapest, 2000. 181 p.
- Monumenta Vaticana I–VI., (V–VI. – egy kötet).** Budapest, 2000 ára: 1800 Ft/db
- Monumenta Vaticana II. sorozat I–III.** ára 1800 Ft/db

A Monumenta Vaticana (Vatikáni Magyar Okirattár) köteteinek eredeti megjelenési éve

Első sorozat:

- I. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375. Budapest, 1887. LXXVII + 520 p.
- II. Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311. Budapest, 1885. CXX + 510 p-
- III. IX. Bonifác pápa bullái 1389–1396. Budapest, 1888. XXXVIII + 365 p.
- IV. IX. Bonifác pápa bullái. Második rész. 1396–1404. Budapest, 1889. 654 p.

- V. A római Szentlélek-Társulat anyakönyve 1446–1523. Budapest, 1889. XXVIII + 168 p.
- VI. Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490. Budapest, 1891. LXXV + 275 p.

Második sorozat:

- I. Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526. Budapest, 1884. CLIII + 472 p.
- II. Buonvisi bíbornok bécsi nuncius jelentései. Budapest, 1886. CLIV + 308 p.
- III. Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből. Budapest, 1909. XXXVI + 485 p.

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:
Szántó Konrád és Zombori István

1. Kalocsai főegyházmegye. Budapest, 1994. 135 p. Összeállította: Dóka Klára	ára: 250 Ft
2. kiadás, Budapest, 1998. 115 p.	ára: 250 Ft
2. Váci egyházmegye. Budapest, 1997. 136 p. Összeállította: Patkóné Kéringer Mária	ára: 250 Ft
3. Székesfehérvári egyházmegye. Budapest, 1997. 127 p. Összeállította: Dóka Klára	ára: 250 Ft
4. Veszprémi egyházmegye. Budapest, 1997. 296. p. Összeállította: Dóka Klára	ára: 450 Ft
5. Egri főegyházmegye. Budapest, 1998. 217. p. Összeállította: Dóka Klára	ára: 250 Ft
6. Győri egyházmegye. Budapest, 1998. 214 p. Összeállította Dóka Klára	ára: 250 Ft
7. Pécsi egyházmegye. Budapest, 1999. 208 p. Összeállította: Patkóné Kéringer Mária	ára: 250 Ft
8. Szombathelyi egyházmegye. Budapest, 1999. 276 p. Összeállította Dóka Klára	ára: 400 Ft
9. Esztergomi főegyházmegye. I–IV. Budapest, 2000. Összeállította: Hegedűs András–Tóth Krisztina I. kötet A–K. 300 p. II. kötet L–Z. 251 p. III. kötet. Mutató. 168 p. IV. Térképek 12 db.	ára: 3000 Ft

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, — photocopies of unpublished documents and sources, — related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Dugonics tér 12, H-6720 Hungary. Tel.: +36+62+426+043. Fax: 36+62+426+062.

E-mail: heh@axelero.hu

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Paris and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

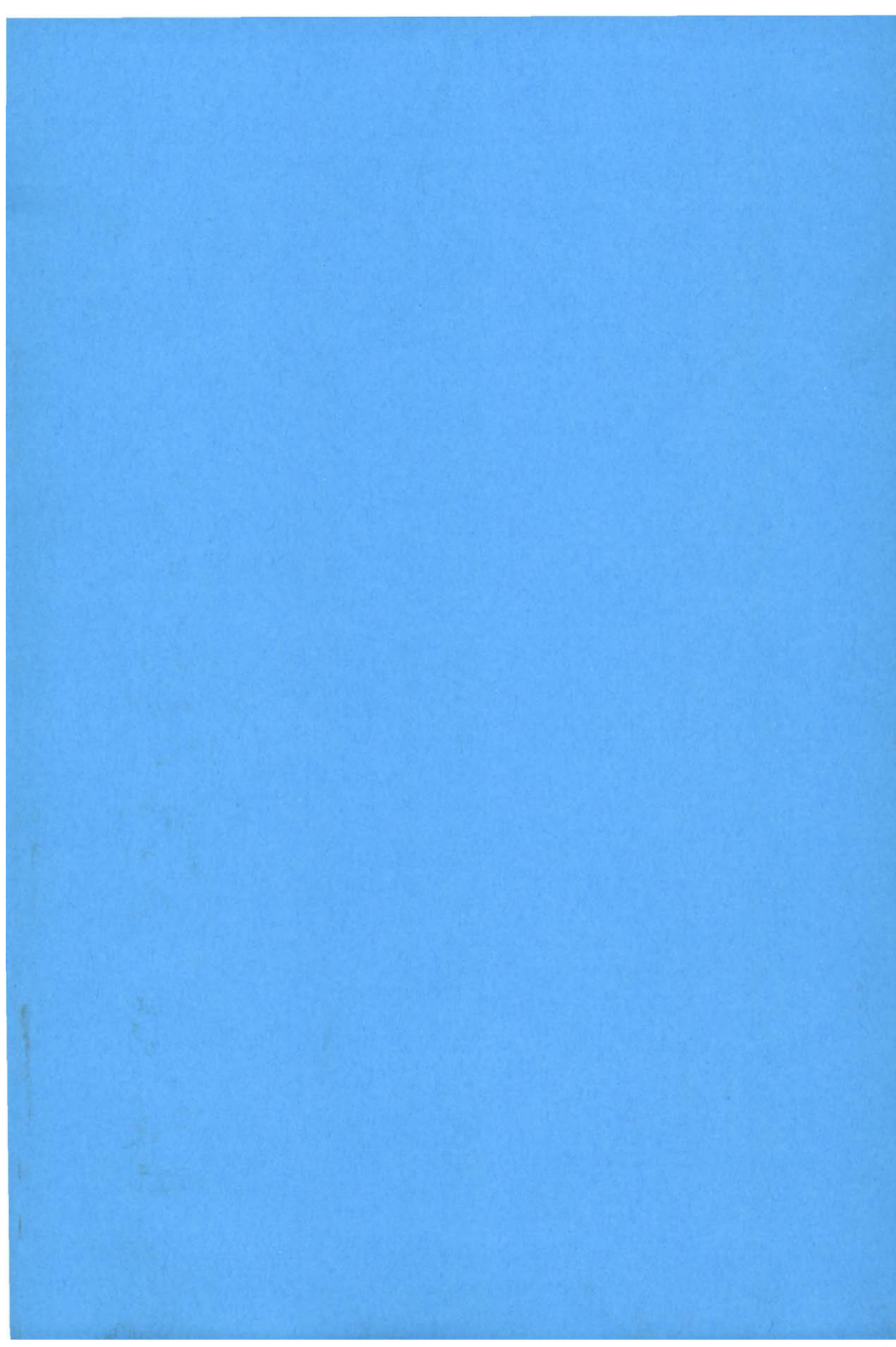
Article:

Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001–1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425–429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M4Y 2R5. Tel.: 1-416-922-2476. Fax. 1-416-922-2773

16. ÉVFOLYAM

2004

3-4. SZÁM

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French and German languages dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

6701 Pf. 245

Tel./fax: +36+62+426+043.

Honlapunk: www.c3.hu/~mev

E-mail: heh@axelero.hu

Előfizetés: 700 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 700 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00 or 18 DM; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ontario, Canada M4Y 2R5.

Checks should be made payable to *METEM*.

Az Olvasókhoz!

Folyóiratunk szerkesztősége 1991-től működött Szegeden, a Dugonics tér 12. sz. épületben. Itt voltak az irodák, a könyvraktár és a könyvtárunk is. Ezért érintett mindannyiunkat rosszul, hogy 2005. április végén felszólítást kaptunk a tulajdonostól, hogy néhány napon belül költözzünk ki, mert az épület életveszélyessé vált.

Így májusban – néhány nap alatt mindent ládádba csomagoltunk és átköltöztünk egy új helyre. Sikerült megoldani, hogy a telefon, fax, e-mail csak néhány napig nem működött, de azután már igen, így a velünk kapcsolatba lépők semmit nem vettek észre. De az új helyen az irodákat fel kellett újítani (gáz, víz, villany, fűtés), ami sok-sok pénzbe – és főleg hónapokba került.

Ezután került sor a ládák, dobozok kirakására, a berendezkedésre. Mivel csak kevesen vagyunk, a pénzügyi lehetőségeink pedig korlátozottak, a kiadói tevékenység mintegy 4 hónapig, szeptember végéig alig működött. Októberben azonban már ismét teljes erővel dolgoztunk, így került – jókora késéssel – a nyomdába a Vázlatok 2004/3–4-es száma, amit most az Olvasó kézbe vesz. Egy hónap múlva elkészül (2005. december) a 2005/1–2 és 2006 januárjában a 2005/3–4. Szeretnénk felhívni a figyelmet megváltozott adatainkra:

Új postai címünk:

6701 Szeged, Pf. 245

Tel/fax: H 62/426-043

E-mail: heh@xelero.hu

Várjuk szíves küldeményeiket, cikkeket, forrásközléseket, könyvismertetéseket,

Szeged, 2005. október 30.

A MEV Szerkesztősége

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2004/3-4

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged

A kötet megjelenését támogatta
a Nemzeti Kulturális Alapprogram

Főszerkesztő – General Editor
CSÓKA GÁSPÁR

Tiszteletbeli elnök – Honorary President
GABRIEL L. ASZTRIK

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Szabó Ferenc,
Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;*

AUSTRIA: Galambos Ferenc; CANADA: Bonkáló Ervin, Horváth Tibor (alapító);

GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Németh László, Somorjai Ádám, Szilas László;

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő – Editor
ZOMBORI ISTVÁN

A szerkesztő munkatársa
ZVARA EDINA

Felelős kiadó – Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865-5227

Nyomdai előkészítés:
Sigillum 2000 Bt. Szeged
Nyomás és kötés:
Juhász Nyomda Kft.

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

KOVÁCS Kálmán Árpád	Az új egyházpolitikai irányvonal bevezetése Erdélyben (1773) <i>New Church Policy in Transylvania (1773)</i>	5
MISKOLCZY Ambrus	Horn Ede zsidó reformtörekvései 1848–1849-ben <i>Ede Horn's Reform Endeavors in 1848-49</i>	41
GLÜCK Jenő	Adatok az erdélyi izraelita hitközségekről (1867–1914) <i>Contributions to the History of Israelite Communities in Transylvania (1867-1914)</i>	75
DREISZIGER, Nándor	The Quest for Spiritual Fulfilment among Immigrants: The Rise of Organized Religious Life in Pioneer Hungarian-Canadian Communities, 1885-1939 <i>A lelki beteljesülés keresése a bevándorlók között: a szervezett vallási élet kialakulása a legelső magyar-kanadai közösségekben, 1885–1939</i>	95
MIKLÓS Péter	Balogh páter, a szeged-alsóközponti plébános (1933–1946) <i>Father Balogh, Vicar of Szeged-Alsóközpont (1933-1946)</i>	125
BÁLINT László	A Bulányi-féle „Szervezkedés” utóhatásai <i>Aftermaths of the Bulányi Conspiracy</i>	155

FORRÁSOK – SOURCES

NÉMETH László	Mindszenty József és a Santo Stefano Rotondo <i>Cardinal József Mindszenty and the Church of Santo Stefano Rotondo. Part 1: 1945–1946</i>	165
---------------	--	-----

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

--	Catholic Church's History in Hungary. An Encyclopaedic Presentation <i>A Magyar katolikus egyház története az Encyclopedia of Hungary-ban</i>	195 210
BURA László	Vértanúk és hitvallók Erdélyben. Boldoggá avatási eljárások az erdélyi római katolikus egyházmegyékben <i>Martyrs and Confessors in Transylvania. Beatification Procedures in the Transylvanian Roman Catholic Dioceses</i>	211
SZÖGI László	Emlékezés Cicutti Lajosra <i>Remembering Lajos Cicutti</i>	219

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
BOOK REVIEW

ALEKSEI L. PETROV: <i>Medieval Carpathian Rus'. The Oldest Documentation About The Carpatho-Rusyn Church And Eparchy.</i> (Ism. Pusztai Bertalan)	223
<i>Szent Ferenc leányai Baján. Háztörténet 1929–1948.</i> (Ism.: Mészáros István)	225
SZOLNOKY ERZSÉBET: <i>Szociális igazságosság és keresztény szeretet.</i> (Ism.: Mészáros István)	227
BUDAI ATLANTISZ: <i>A Budai Szent Imre Kollégium (1900–1948) és az utána következő félszázad (1949–2004) története.</i> (Ism.: Miklós Péter)	230
<i>A nagyváradi szemináriumi nyomda. 1745–1802.</i> (Ism.: Miklós Péter)	231
ADRIÁNYI GÁBOR: <i>A Vatikán keleti politikája és Magyarország, 1939–1978.</i> <i>A Mindszenty-ügy.</i> (Ism.: Mészáros István)	233
<i>Esztergomi érsekek 1001–2003.</i> (Ism.: Teiszler Éva)	237
LAKATOS ANDOR: <i>A Kalocsa-bácsi főegyházmegye történeti sematizmusa 1777–1923</i> (Ism.: Tóth Gergely)	238
<i>Historical Atlas of Central Europe.</i> (Ism.: Pusztai Bertalan)	242

KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD

AZ ÚJ EGYHÁZPOLITIKAI IRÁNYVONAL BEVEZETÉSE ERDÉLYBEN (1773)

BEVEZETÉS, FORRÁSadOTTSÁGOK

Ebben a tanulmányomban egy meglehetősen komplex kérdéskörre keresem a választ. 1. Először is szeretném az erdélyi vallásügyön belül tisztázni a katolikus valláspolitikai fogalmát az 1760–70-es évek fordulójára nézve. 2. Másrészt meg szeretném vizsgálni, milyen összefüggések, hasonlóságok és eltérések mutathatók ki Erdély és a Habsburg Birodalom ciszlajtán tartományainak katolikus vallásügyében a tárgyalt időszakban. Ebben az összevetésben szeretnék kitérni arra is, a birodalom egyéb területein az 1760-as évek második felében jelentkező új egyházpolitikai irányvonal mikortól és mennyiben került Erdélyben is bevezetésre, illetve melyek maradtak a katolikus valláspolitikai helyi jellegzetességei az új egyházpolitikai irányvonal Erdélyre való kiterjedésével.

Tanulmányom gerincét egy az Erdélyi Udvari Kancellária anyagai között talált 1773 elején született terjedelmesebb felségelölterjesztés szolgál, de az ebben leírtak megvilágításában, magyarázatában igyekszem széleskörű forrásadottságokra támaszkodni: az Erdélyi Udvari Kancellária anyagain túl a Kabineti levéltárból a Magyar Országos Levéltárnak átadott anyagokra és az Államtanács megmaradt irataira, a jegyzőkönyvekre is. Dolgozatom természetesen csak akkor lesz teljes értékű, ha fokozott mértékben használom ezek mellett a korábbi szakirodalmi munkák megállapításait is.

AZ 1773. MÁRCIUS 15-I ERDÉLYI VALLÁSI ÜGYOSZTÁLY RÉSZTVEVŐI

1773. március 15-én gróf Blümegen cseh-osztrák főkancellár elnökletével ülésezett az Erdélyi Vallási Ügyosztály vagy latinul Consensus in Religiosis Transylvanicis.¹ Az ülésen jelen voltak gróf Auersperg erdélyi gubernátor, Don Pio Manzador újonnan kinevezett erdélyi püspök, báró von der Marck, Horváth Sándor, Cserei Farkas és Reichmann, az Erdélyi Udvari Kancellária tanácsosai, valamint Izdenczi („Isdenzi”) József, a Magyar Udvari Kancellária tanácsosa. Izdenczi, akit leginkább úgy ismerünk, mint II. József bizalmasát és a későbbiekben az Államtanács első magyar tagját. A

1 EUK 1773:1591 d., irat Protocollum Consensus in Religiosis Transylvanicis 15^a Martii 1773. celebrati in puro

praesentatum sorrendje szerint Izdenczi udvari tanácsos rangban megelőzte Reichmannt. A tanácskozás titkári feladatait Felszegi udvari titkár látta el.²

A jelenlévők listája meggyőz bennünket arról is, hogy jelen tárgyaláson Erdély, illetve az erdélyi vallásügy szempontjából kiemelkedő fontosságú kérdésekről volt szó. Blümegen együtt tanácskozott nemcsak a kontribúciós ügyekben Bécsbe hívott (és többé Erdélybe már vissza sem engedett) Auersperg gubernátorral, a még Erdélybe el nem utazott új püspökkel,³ de jelen van az Erdélyi Udvari Kancellária mind a négy tanácsosa is a tárgyaláson.⁴ Báró Brukenthal, a Kancellária hivatali munkájának vezetője természetesen nem volt jelen, hiszen – amint az alábbiakban is bemutatom – a Consess egész berendezkedése az egyébként rendkívül befolyásos evangélikus tanácsos kirekesztését szolgálta ennek a katolikus szempontból rendkívül fontosnak tekintett igazgatási terület tárgyalásából.⁵ Izdenczi minden bizonnyal Auersperg gubernátornak köszönhette a tárgyalásra való meghívást. Auersperg már 1771-es kinevezésekor, Brukenthal erdélyi bizottsági elnök kifejezett rosszallása ellenére elérte, hogy az akkor a Magyar Udvari Kancelláriánál titkári posztot betöltő Izdenczyt erdélyi kancelláriai tanácsossá nevezzék ki, akit Erdélybe utazásakor segítségül magával is vitt.⁶

AZ ERDÉLYI VALLÁSI ÜGYOSZTÁLY ÁLTALÁBAN

Mielőtt alaposabban szemügyre vennénk magát a jegyzőkönyvet, szeretnék egy kicsit elidőzni az ügy hivatali részleteinél. Ezzel elsősorban a forrás keletkezésének hivatali hátterét szeretném röviden megvilágítani. Kutatásaim szerint az erdélyi *katolikus* vallásügy ügyosztály-típusú kezelése az 1770-es években már nem volt újszerű jelenség. Az Erdélyi Udvari Kancellária hivatali gyakorlatában már az 1710–20-as években rendszeressé vált, hogy a nem katolikusokat kirekesztették bizonyos nagyobb súlyú katolikus egyházi ügyek megvitatásából. Ezeken a tárgyalásokon csak a hatóság tanácsá-

2 Az Erdélyi Vallási Ügyosztályra és Blümegenre részletesen lásd KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: *Adalékok az erdélyi vallásügy államtanácsi, kancelláriai és guberniumi tárgyalásaihoz. 1765–1773*. In: Regnum – Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2002/1-4. (a továbbiakban: KOVÁCS 2002.) 107–141.

3 A teljesen idegen Manzador erdélyi püspökké történt kinevezése uralkodói jutalomnak tekinthető, de személye egyet jelenthetett azzal, hogy Mária Terézia ekkorra már lemondott az erdélyi rekatolizációs törekvések erőteljes keresztülviteléről, lévén Manzador ekkor már igencsak öreg és beteg ember

4 Kutatásaim alapján van der Mack, Horváth és Cserei rendszeresen referálnak Blümegennek ezeken a tanácskozásokon, de a gazdasági ügyekkel megbízott Reichmann egyébként soha nem vett részt ezeken a vallási ügyosztályi üléseken

5 lásd EMBER GYÖZÖ: *Egy katolikus államférfi a XVIII. században*. In: Regnum 1936. (a továbbiakban: EMBER 1936.) 336.

6 A kérdés hátterében lopva meghúzódik Mária Terézia és József sajátos viszonya és az udvaron belüli rejtett pozícióharcok. Auersperg és Izdenczi József bizalmasai, Brukenthal töretlenül élvezi az uralkodónó bizalmát (ARNETH, ALFRED RITTER VON: *Maria Theresia, Band IV, Wien 1886*. (a továbbiakban: ARNETH IV.) 140.; 147–151., mindössze a katolikus vallásügy tárgyalásából kell evangélikus valása miatt kiválnia. Blümegen, a nagy képzettségű és gyakorlatú hivatalnok, akit – vizsgálataim szerint – egyedül a precíz, szakszerű hivatalnoki munka érdekel, és aki emiatt nem köteleződik el semmilyen irányba, de akiben éppen ezért mind a trónörökös, mind az uralkodónó feltétlenül megbízik. Tükröződött ez a magatartása akkor is, amikor 1773-ban Auersperg vádjait, illetve Brukenthal erre válaszul beterjesztett védekező iratát véleményezte – MOL A108 20. csomó 87r-v; 92r-v

nak katolikus tagjai vettek részt.⁷ Ennek a szabályozásnak az aktualitása akkor veszett el, amikor az 1730-as években a Kancelláriáról sikerült kiszorítani a nem katolikusokat. 1751–61 között viszont az erdélyi vallási ügyek hivatali kezelését nem az Erdélyi Udvari Kancellária végezte, hanem egy ebben a kérdésben illetékes miniszteriális konferencia. Az udvar vezető köreinek megokolása szerint csak így volt lehetséges a szakszerűség és pártatlanság („indifference et impartialité”) biztosítása ezen a téren is.⁸ Ez az erdélyi vallási ügyekben illetékes miniszteriális konferencia azonban – szakirodalmi megállapítások szerint – utolsó elnökének, Uhlfeld főudvarmesternek a lemondásával valószínűleg nyomtalanul elhalt, és mindössze Kaunitz államkancellár jelenlétét lehetett némileg kimutatni ezen a területen.⁹ Ezt a megállapítást igazítják ki azok a kutatásaim, melyek szerint „egészen 1764-ig az uniós ügyeket és több más egyéb vallási ügyet is az elhunyt báró von Bartenstein alkancellárral együtt tárgyalták.”¹⁰

Az 1764–65 fordulóján viszont az erdélyi vallásügyet – átmenetileg – csorbítatlanul a Kancellária kezelte. Előterjesztéseket tett, rendszeresen fölterjesztendő jegyzőkönyveiben foglalkozott vallási ügyekkel. Néhány kivételes esetben Bethlen kancellár külön iratot is intézett az uralkodónőhöz.¹¹ Az Erdélyi Vallási Ügyosztályt lényegében az 1765. december 6-i uralkodói döntés hozta létre, amelyik elrendelte, hogy „a vallási ügyekben („in Religiosis”) a kancelláriai tanácsosoknak Breunernél kell összejönniük, és őneki kell erről az előterjesztéseket megtennie”.¹² Ez a rendelkezés – véleményem szerint – elsősorban a kancellária tényleges irányítását ekkor átvevő evangélikus báró Samuel Brukenthal ellen irányult. Az 1767. április 16-i döntés lényegében a már létező vallásügyi tárgyalás hatáskörébe utalta a guberniumi elnök és a püspök új típus jelentéseit (lásd később),¹³ illetve az elnök számára lehetővé tette egyéb, nem az Erdélyi Kancelláriához tartozó udvari tanácsosok bevonását a konzílium munkájába,¹⁴ akik alatt egy uralkodói Handbillet kifejezetten a Cseh-osztrák Udvari Kancellária tanácsosát értette.¹⁵ Ezek a változások „az igaz katolikus vallás” erőteljesebb erdélyi terjesztésére való törekvésekkel álltak összefüggésben.¹⁶

7 TRÓCSÁNYI ZSOLT: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740*. Akadémiai Kiadó 1988. (a továbbiakban: TRÓCSÁNYI 1988.) 327., 369./131. jegyzet

8 Die österreichische Zentralverwaltung (a továbbiakban: ÖZV) II/2/1. Wien 1938. 231. Königgsegg-Erps előterjesztése. Ennek a megállapításnak a tükrében további vizsgálatokra várnak a következő kérdések: Volt-e egyáltalán a vallási ügyekben negatív irányú elfogultság az Erdélyi Udvari Kancellárián belül? Ha igen, milyen természetű elfogultságról volt szó? Képes volt-e a bécsi udvar ezzel a berendezéssel ellensúlyozni ezt az elfogultságot? Esetleg ez az egész csak ürügy a Kancellária fontosabb ügyekben való alárendelésére?

9 TRÓCSÁNYI ZSOLT: *Erdélyi kormányhatósági levéltárak*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1973. (a továbbiakban: TRÓCSÁNYI 1973.) 37.: hivatkozással az ÖZV II/2/1 kötetének 233; 235. oldalára

10 MOL A108 20. csomó 157v

11 KOVÁCS 2002. 109.

12 HHSaA StRP 2750/1765 (von Gr Blümegen brevi manu hergekommen) Nota des Br von Bruckenthal den 4ten Dec (Exp. den 6ten Dec) (Közölve: KOVÁCS 2002. 112.)

13 uo. 559/1767 az Erdélyi Udvari Kancellária két jegyzőkönyve febr 20-i és 27-i dátummal, cirk.: március 17., exp.: április 16. (Közölve: uo. 114–115.)

14 uo. 554/1767 Curr Pro Memoria des hiesigen Cardinalen Erzbischofen 1767 (pontos dátumát nem tudták az Államtanács-jegyzőkönyvekbe sem bevezetni) (Közölve: uo. 114.)

15 uo. 4/1772 Billet gróf Breunerhez és gróf Blümegenhez dátum nélkül (Közölve: uo. 132.; KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: *Adalékok a Staatsrat erdélyi valláspolitikájához (1771–72)*. In: *Regnum – Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1999/3-4.* – a továbbiakban KOVÁCS 1999. – 36.)

Míg Erdélyben ezek az évek a római katolicizmus előretörésének biztosítása jegyében zajlottak, a Birodalom nyugatabbra fekvő részeiben egy minőségileg más egyházpolitikai irányvonal vette kezdetét. Bár 1765-ben Lombardiában névleg mindössze megújították és átalakították, valójában teljesen újként hozták létre a Giunta Economale-t. Ez a szerv néhány tanácsosból (közülük egy egyházi személyből) állt, akiknek a helytartó elnöklete alatt tanácskoznuk kellett az állam és egyház viszonyát érintő kérdésekről, illetve minden olyan egyházi ügyről is, amely nem számított tisztán lelki természetűnek. Ezekben kellett dönteniük vagy legalábbis hivatalos véleményt nyilvánítaniuk a Dipartimento d'Italia¹⁷ felé. Ferdinand MAAß szerint ez az esemény szervesen illeszkedett az államhatalmi apparátus centralizálásába, és azt eredményezte, hogy ettől kezdve az egyház számottevő jelentőségű ügyeiben már nem a püspökök vagy az egyház odaadó támogatójának számító milánói szenátus döntöttek, hanem a központtól sokkal inkább függő és általa sokkal inkább felügyelt Helytartóság.¹⁸ A Giunta tevékenysége olyan sikeresnek bizonyult, hogy ennek hatására rendelte el a császárnő 1769-ben, hogy a Cseh-osztrák Udvari Kancellária ügyosztályaként a Birodalom ciszlajtán tartományainak is kapniuk kell egy legfelső államegyházi hatóságot. Az uralkodónő emellett azt is elrendelte, hogy a „Consensus in publico-ecclesiasticis”-nek elnevezett részlegnek a Dipartimento d'Italia és a Giunta Economale államegyházi rendeleteit és törvényeit kellett követnie. Vezetésével a Kaunitz által javasolt Heinke udvari tanácsost bízta meg, hatáskörét pedig nem terjesztették ki Magyarországra és Erdélyre, amelyek saját kancelláriával rendelkeztek.¹⁹

Valószínűleg ettől kezdve nevezték az erdélyi vallásügyi tárgyalásokat is Consensusnak. Bár hipotézisem még forrásszintű igazolásra vár, úgy vélem, Brukenthal 1774-től kezdődő guberniumi elnöksége tette szükségtelemmé a katolikus vallásügynek ezt az ügyosztály rendszerű kezelését. Ez vezethetett azután az Erdélyi Udvari Kancellária 1775-ös első teljes referenciabeosztásához, amely a vallásügyet (latinul Religiosa) két nagy csoportra osztotta: Az általános vallásügyre („Religiosa in generé”-re) és a római katolikus vallás közigazgatási vonatkozású ügyeire („Publico-ecclesiasticá”-ra). Az alapítványi és az iskolaügyek pénz-, illetve oktatásügyi vonatkozásaik miatt nem számítottak a Religiosa részének, mégis erőteljes vallási vonatkozásokkal bírtak.²⁰

Magyarországon 1771-es előkészületek után 1772-ben került sor az új egyházpolitikai irányvonal bizonyos elemeinek bevezetésére. Ezek keretében a királynő saját hatáskörébe vonta saját hatáskörébe a kanonokok kinevezési jogát, maximálta a koldulórendi barátok számát és rendelte el azt is, hogy a novíciusok 24 éves korukig nem tehetnek szerzetesi fogadalmat. A szakirodalom joggal jegyzi meg, hogy ezekkel a rendeletekkel az udvar jóval mérsékeltebb formában érvényesítette az új egyházpolitikai irányvona-

16 uo. 554/1767 lásd korábban

17 A Titkos Udvari és Államkancelláriának az az ügyosztálya, amelyik itáliai ügyekkel foglalkozott

18 MAAß, FERDINAND: *Der Josephinismus. Band I. Wesen und Ursprung des Josephinismus 1760–1769.* Wien, 1951. (a továbbiakban: MAAß I.) 51.

19 MAAß I. 105. és a 160. számú irat

20 TRÓCSÁNYI 1973. 47.

lat, mint az örökös tartományokban. Ennek alapvető oka pedig az volt, hogy a Habsburg-államhatalom kezét Magyarországon megkötötte a rendi alkotmány, s az államegyházi törekvésekkel szemben nemcsak a püspökök, hanem a központi kormányzervek, a Kancellária és a Helytartótanács tiltakozásával is számolni kellett. Az ügy sajátossága volt, hogy 1771 márciusában, amikor Esterházy magyar udvari kancellár a fogadalomtétel korhatára kapcsán utasítást kap a Magyarországon és kapcsolt részeiben található ordináriusok fölmérésére, a külön kormányzott Erdélyben a központi kormányzat ekkor még nem kezdett hasonló munkálatokba.²¹

AZ 1773. MÁRCIUS 15-I ÜGYOSZTÁLY TÁRGYAI

A nevezett vallásügyi tárgyalás öt tárgyat tartalmazott:

N° 1. Őfelségének azt az uralkodói kéziratban megfogalmazott 1772. július 24-i parancsát, hogy a Cseh-osztrák Kancellária közölje az Erdélyi Bizottsággal az összes néhány év óta egyházügyben („in publico Ecclesiasticis”) kiadott rendeletet, hogy az ügyek azonos szempontú kezelését („die gleichförmige Beobachtung”) Erdélyben is be lehessen vezetni.²²

N° 2. Őfelségének azt a parancsát, hogy az erdélyi cenzúrabizottság („Siebenbürgische Bücher Censurs Commission”) a bécsi számára kiadott előírás szerint legyen instruálva.

N° 3. Azt a kérdést, miért maradt el 1771–72-ben a vallásalap („fundus religiosus”) felhasználásáról szóló szokásos éves jelentés beküldése.

N° 4. A nem sokkal korábban elhunyt unitus fogarasi püspök Redniknek a balázsfalvi szeminárium javára tett („errichtet”) végrendeletét és ennek uralkodói megerősítését.

N° 5. A Gubernium több jelentését, amelyekben ez tájékoztatást adott egynémely („ein, und andern”) nem katolikusok által tett templomépítési kérelemről, valamint a Zaránd megyében fekvő Csúcs uradalom („Possession”) nem unitus lakosai által önhatalmúlag és Őfelsége előzetes hozzájárulása nélkül elkezdett templomépítésről.

Ezeket a tárgyakat Blümegen főkancellár, van der Mark és Cserei udvari tanácsosok referálták.²³ Írásbeli vótumaikat felhasználva Blümegen állította össze az ülés jegyzőkönyvét és terjesztette ezt az uralkodónő elé. Az öt tárgy közül az utolsó előtti kisebb jelentőségű kérdés, amellyel itt csak érintőlegesen szeretnék foglalkozni. Ezzel szemben az első három, illetve az utolsó pont rendkívül fontos és igen terjedelmes munkálatokat takar. Dolgozatomban ennek a négy tárgynak a részletesebb vizsgálata kapcsán igyekszem a bevezetőben feltett, két egymással összefüggő kérdést megválaszolni.

21 KOVÁCS 1999 62.; *Magyarország és a Szentszék* 180–182.

22 EUK 1773:1631 Billet gróf Blümegenhez 1772. július 24.; uo. 1773:1591 d.,

23 Blümegen főkancellár vótuma az EUK 1773:1591 f., báró Von der Marké (sic!) a g., Cserei Farkasé a h., jelzet alatt található meg

A Publico-ecclesiastica azonos szempontú erdélyi kezelésének elrendelése

1772. július 24-én Mária Terézia egy gróf Blümegen cseh-osztrák főkancellárhoz intézett kéziratban megparancsolta, hogy „a Cseh-osztrák Kancellária közölje az Erdélyi Bizottsággal az összes néhány év óta egyházügyben („in publico Ecclesiasticis”) kiadott rendeletet, hogy az azonos szempontú elbírálás („die gleichförmige Beobachtung”) Erdélyben is bevezetessék”. A bécsi udvar ekkorra látta érettnak az időt arra, hogy a Lombardiában kipróbált, a cseh-osztrák örökös tartományokban is bevezetett és elemekben már Magyarországon is óvatosan érvényre juttatott új egyházpolitikai irányvonal alkalmazására Erdélyben is kísérletet tegyenek. Mint korábban láttuk, a szűkebb Magyarországon az első lépések másfél évvel megelőzték az erdélyieket, de Erdélyben a bécsi központi kormányzat sokkal határozottabban, mintegy komplex rendszerként szándékozta bevezetni az új típusú egyházpolitikát.

A Cseh-osztrák Udvari Kancellária eleget is tett a felszólításnak, és egy 32 tételből álló jegyzéket („Verzeichnis”) és ennek mellékleteiként magukat a rendelkezéseket 1772. augusztus 1-jén keltezett irattal kísérve közölte is az Erdélyi Udvari Bizottsággal.²⁴

Az örökös tartományi Publico-ecclesiastica rendeletei 1769–1772

1mo 1769. július 15-i („Unterm”); hogy tájékoztatást kell adni, mi a helyzet a püspököknek („ordinariis”), konzisztóriumoknak és más egyházi felsőségeknek fizetendő taxákkal és diszpenzációs pénzekkel, valamint az erdei emberekkel vagy remetékkel

2do 1770. július 14-i, amely szerint az éves és hetivásárok át kell helyezni a munkanapokra („auf die Arbeits-Täge”)

3^{tio} 1770. szeptember 22-i, hogy a mellékelt minta („formulare – esetleg nyomtatvány, űrlap”) alapján föl kell mérni („erheben”) a szerzetesek birtokviszonyait („Vermögens-Stande”), és a mendikánsok gyűjtéseit is korlátozni kell, amely gyűjtéseket azonban

4to az 1770. december 22-i [rendelet] az elkészítendő kimutatásig ismételtlen tételei szerint kell tanítani

5to 1770. október 17-i, hogy mindkét nemű szerzetesek a 24. életév betöltése előtt nem tehetik le a szerzetesi fogadalmat („Ordens-Profession”)

6to 1770. október 13-i, hogy a szerzetesrendekben minden tantárgyat („Studien”) a bécsi egyetem tantételei szerint kell tanítani

7mo 1771. január 11-i, hogy függetlenül az éves és hetivásárok munkanapra („Werck-Täge”) való elrendelt („bestehenden”) áthelyezésétől, a vásárokat ne hosszabítsák meg

24 EUK 1773:1631 Az egyházügyben („in publico ecclesiasticis”) idáig kiadott általános rendeletek jegyzéke

8vo 1771. március 2-i, hogy adják meg a tájékoztatást, hogy egy plébános vagy javalmazott („Beneficiati”) halálakor mi jár a templomnak („zugeeignet”) és mi a patrónusnak

9no 1771. augusztus 17-i, hogy a jövőben Öfelsége beleegyezése nélkül nem alapítható testvérület, és a fennállóknál a visszaéléseket és az esetleges botrányos dolgokat teljes mértékben szüntessék meg

10mo 1771. augusztus 22-i, hogy jelentsék, milyen rendeletek vannak érvényben a búcsújárások tekintetében, és milyen mérséklést kellene bevezetni a tartományi nép számára („für das Land-Volk”)

11mo 1771. augusztus 26-i, hogy hogyan lehetne a jövőben az egyházi vagyonszerzést korlátozni

12mo 1771. augusztus 31-i, hogy azokat a szerzetesrendi előjárókat, akik szükséglen költsékezés miatt adósságokba verték magukat, utasítsák jobb gazdálkodásra

13to 1771. augusztus 31-i, hogy a jövőben egyháziakat ne fiúsítsanak („Affiliationen”) külföldi rendházakba, vagy legalábbis rendeljék el, hogy az ilyen emberek javait nem szabad oda átvinni

14to 1771. augusztus 31-i, hogy a netalán kolostorokban található fogdákat („Kerker”) azonnal szüntessék meg

15to 1771. szeptember 4-i, hogy teljes mértékben tiltsák meg az egyháziaknak, hogy végrendeleteket készítsenek el, és szerzeteseknek, hogy ilyeneknél tanúskodjanak

16to 1771. szeptember 4-i, hogy a rendi előjárók semmiféle pénzt nem küldhetnek az örökös tartományokon kívülre, különösen nem a római generálisoknak („an die Generalen zu Rom”)

17mo 1772. január 3-i, hogy hogyan kell viselkedni a vásár- és parancsolt („gebothenen” — valószínűleg „kötelező misehallatással egybekapcsolt” értelemben) ünnepnapokon a szindarabokkal, zenével és más szórakozásokkal („Ergözlichkeiten”) kapcsolatban

18vo 1772. január 4-i, hogy hogyan kell viszonyulni a már fennálló kolostorok („Stiftungen”) vásár- és ünnepnapai áhítatosságaihoz

19no 1772. január 11-i, hogyan és mi módon kellene az egyházmegye védőszentjeinek („Diöcesan-Patronen”) ünnepeit megülni

20mo 1772. január 15-i, hogy adják meg a tájékoztatást, milyen diszpenzációkat kell Rómában kérvényezni, és minden konzisztóriumtól mellékeljenek a tárgyban egy hat éves kivonatot

21mo 1772. január 22-i, hogy az egyházi ügyekben („in causis Ecclesiasticis”) külön jegyzőkönyveket kell vezetni, és azokat havonta elő kell terjeszteni

22do 1772. február 22-i, hogy az ünnepnapok számának csökkentése kapcsán hogyan kellene azokhoz az itteni alattvalókhoz viszonyulni, akik külföldi, illetve azokhoz az idegenekhez, akik itteni plébániákhoz tartoznak

23to 1772. február 22-i, hogy milyen elővigyázatossági intézkedések mellett lehetne beengedni a külföldi kalendáriumokat

24to 1772. március 14-i, hogy tájékoztatást kell adni, hogy a szerzetesrendek milyen örökös tartományokon kívüli rendházakkal vannak active vagy passive összeköttetésben

25to 1772. március 20-i, hogy a szerzetesek pénzváltással kapcsolatos pénzügyeit be kell tiltani, és hogy a sör- és borkimérést annyiban gyakorolják, amennyiben az a kolos-

tor szükségleteinek ellátását szolgálja, hogy milyen plébániák és milyen módon vannak a szerzeteseknek („denen Kloster-Geistlichen”) átengedve, és hogy külföldit nem lehet kolostor- vagy tartományfőnöknek elfogadni

26to 1772. április 11-i, hogy az örökös tartományokon kívülre való búcsújárások („Processionen”) már fennálló tilalma mellett az örökös tartományokban is be kell tiltani azokat, ahol az embernek egy éjszakát ott kell töltenie („über Nacht ausbleiben”) csak Mariazellbe kell engedélyezni minden tartományi fővárosból egy, innen pedig három búcsújárást

27mo 1772. május 2-i, hogy hogyan kell értelmezni az egyházi szerzemények korlátozására 1771. augusztus 26-án kiadott törvény („Gesezes”) negyedik paragrafusát.

28vo 1772. május 15-i, a március 20-i rendeletben található, szerzetesek által birtokolt plébániák korlátozását illető negyedik paragrafus magyarázata megadatik

29no 1772. június 13-i, hogy a jövőben előforduló alapítások („Stiftungen”) esetében néhány kérdésben („einiger Maßen”) hogyan kell eljárni

30. (sic!) 1772. június 20-i, hogy a püspökök („Ordinarios”) mérjék fel („erhoben”) a világi papok számát, és ezek jelentsék, hogy hogyan lehetne a szerzetesek számát anélkül lecsökkenteni, hogy ez fennakadást okozna a lelkigondozásban

31mo 1772. július 18-i, hogy hogyan kell eljárni egy plébános vagy egyházi javadalmozott („Beneficiati”) [ügyében], ha van végrendelet, és akkor, hogy ha nincs („in casu testati, aut intestati”) a cseh, illetve az osztrák örökös tartományokban

32do 1772. július 25-i, egy két hónapos határidőt ad, hogy a teljes mértékben egyháziak által készített vagy a szerzeteseknek által tanúsított végrendeleteket megváltoztassák

A rendeletek jellemzői, világi vonatkozásai és alapvető céljai

A fenti jegyzék szemléletes metszetét alkotja az új egyházpolitikai irányvonal 1769–1772 közötti keletkezett rendeleteinek. A rendeleteket – amelyekben kulcsszóként újra és újra a „KORLÁTOZÁS” szó kerül elő – véleményem szerint alapvetően hat, gyakran egymással is átfedésben lévő nagy csoportba lehet sorolni: 1., gazdasági; 2., erkölcsi; 3., külpolitikai. Ezekben a vonatkozásokban a rendeletek külön foglalkoznak A., az egyház tevékenységének; B., a közemberek vallásgyakorlásának gazdasági, erkölcsi és külpolitikai vonatkozásaival. Az egyház esetében pedig különbséget kell tennünk az a., (világi és szerzetesi) felső; b., (világi és szerzetesi) alsópapság, illetve c., az egyházi intézmények (elsősorban a szerzetesrendek) vonatkozásairól. Ezt a három, nagyobb jelentőségű és terjedelmesebb csoportot egészíti ki három kisebb jelentőségű csoport: 4., államigazgatási; 5., oktatásügyi; 6., jogi vonatkozású rendeletek.

A fenti osztályozás alapján:

1/A/a A rendeletek korlátozzák egyházi felsőségeket a részükre fizetendő járadékokban (1.). Mivel a különböző taxák nagy részét az alsópapság fizette, ez a rendelkezés minden bizonnyal hozzájárult az ő anyagi helyzetük rendezéséhez is. A főpapság gazdálkodását állami ellenőrzés alá vonják (12.), a rendi előjárók külföldi (elsősorban Rómába történő) pénzküldéseit betiltják (16.).

1/A/b A rendeletek a plébánosok végrendelkezése kapcsán szabályozzák a templomok javadalmait (8.; 31.), korlátozzák a szerzetesek által a világi papság rovására birtok-

kolt plébániákat és javadalmakat (25.; 28.), amely rendeletek végső célja véleményem szerint a világi alsópapság anyagi helyzetének biztosítása volt. A államhatalom a szerzetesek számát egyértelműen csökkenteni szeretné, de véleményem szerint a világi papság számának felmérése is a plébániabeosztás racionalizálását szolgálja, amelyben benne van bizonyos területeken a csökkentés lehetősége is (30.).²⁵ A plébánosok előnyben részesítése a szerzetesekkel szemben az lehetett, hogy az előbbieket kizárólag lelkigondozói tevékenységet végeztek. A lelkigondozás fontosságát mutatja az államhatalom számára, hogy ez a tevékenység nem szenvedhet fennakadást (30.). Ezzel szemben a szerzetesek kontemplatív életgyakorlatát az állam ugyanezen szempontból haszontalannak és improduktívnak tekintette.

1/A/c Általában véve korlátozzák az egyház vagyonszerzését (11.; 27.), de a szerzetesrendekkel külön is foglalkoznak (3.). A szerzetesrendi birtokok esetében jellemző jelenség lehetett a hanyag igazgatás, ha erre az államnak külön figyelmet kellett fordítania (12.). Az egyházi birtokok ugyanakkor holtkézi birtokoknak („manus mortua”), tehát a birtokforgalomból kivett földeknek számítottak.²⁶ Az egyházi birtokok túlzott súlya pedig az adófizetők anyagi helyzetét rontotta. Az egyháziak teljes kitiltása a végrendelezésből (15.; 32.) tovább korlátozta az egyházi vagyonszerzést. Csökkenteni igyekeztek a szerzetesek számát (30.), a szerzetesi fogadalom letételét betöltött 24 évhez kötötték (5.); az államhatalom meg kívánta akadályozni, hogy éretlen fiatalok befolyásolásával az állam munkáskezeket, leendő családapákat és családayákat veszítsen, illetve javaik kikerüljenek a gazdasági élet körforgásából. Ez a törekvés az impopulacioniztika alaptételére vezethető vissza, ami egyszerűsítve így hangzik „Ubi populus, ibi obulus”, vagyis „Ahol a nép(esség), ott a(z adó)pénz”

A szerzetesek gazdasági tevékenységét jelentős mértékben korlátozták: pénzváltással kapcsolatos pénzügyeit betiltották, a sör- és borkimérést a kolostorok szükségleteinek ellátására szűkítették (25.). További vizsgálatokra vár az a kérdés, a kolostori konkurencia eltávolításával az állam mennyiben segítette elő a világi áruterelés és pénzforgalom fejlődését. A belépők által a szerzetbe vitt javakat ugyanakkor igyekeztek a határon belül tartani (13.). A szerzetesi előljárók pénzküldéseinek betiltása, valamint a külföldi kolostorba lépők vagyonának kiviteli tilalma hozzájárult a nemesfém pénz határokon belül tartásához, ezért ezek az intézkedéseket merkantilista-kameralista jellegűek.

1/B Nagyon széleskörűek ugyanakkor a laikusok vallásgyakorlatának gazdasági vonatkozásait szabályozó rendeletek is. A különféle taxák és a diszpenzációs pénzek (1.; 21.), a mendikálás (énekelve kéregetés) (3.; 4.) és a testvérületek (9.) korlátozásával elsősorban az adófizetők tehermentesítését akarta az udvar elérni. A búcsújárásokat korlátozták a tartományi nép érdekében: eltiltották a külföldi, valamint az egy napnál hosszabb búcsúkat (10.; 26.). Mint az Erdélyi Vallási Ügyosztály jegyzőkönyve kimondja, ezek a rendeletek „a kereseti helyzetre irányuló („auf die Nahrungs Stand gerichtete”) legfelső szándék”-ból születtek.²⁷ Az ünnepnapok számát lecsökkentették (22.). Horde-

25 Példa erre Alsó-Ausztriában Schönggrabern esete. Az itt lévő gyönyörű román templom homlokzatát akkor rombolták le, amikor II. József rendeletére összevontak két szomszédos egyházközséget, és a másik templom építőanyagából egy barokk toldást, homlokzatot és tornyot emeltek elcsúfítva ezzel az egész templomot.

26 EUK 1773:1591 N° 1. Hetedszer (lásd később)

27 EUK 1773:1591 N° 1. Hatodszor (lásd később)

rejében talán ezek a jelentősebb intézkedések, mivel velük az államhatalom a barokk vallásosság túlbuzjánzásainak lenyesegetésével munkaidőt biztosított alattvalóinak, ezáltal növelve gazdálkodásuk versenyképességét. A heti és éves vásárokat az államhatalom más megfontolásból függetlenítette az ünnepek szakrális, vallási eseményeitől (2.). Ez megmutatja, hogy az államhatalmat korántsem pusztán materiális érdekek vezérelték, hiszen anyagi szempontból nézve ez munkaidő-vesztéshez vezet. A hatékonyságvizsgálatok érdeklődésének ma is homokterében állnak azok a kérdések, mi a munka és a pihenőidő optimális aránya, illetve mennyiben szükséges feltétele a lelki feltöltődés a hatékony munkának. A vásárok áthelyezésével megjelentek olyan törekvések, amelyek ezek meghosszabbítását vagy kiegészítését kívánták elérni. Ez viszont a közvetlen termelőidő további csökkentéséhez vezetett volna, ezért az államhatalom gátat vetett ezeknek (7.). Az Erdélyi Vallási Ügyosztály jegyzőkönyvéből kiderül, hogy ez a megfontolás a hosszabb, valószínűleg egy hétig tartó vásárookra volt érvényes.²⁸ A külföldi kalendáriumok beengedésének korlátozása (23.) pedig részben pénzük határokon belül tartását szolgálta.

Erkölcsei vonatkozásban a rendeletek alapján az alábbi kép tárul elénk.

2/A/a Jobb gazdálkodásra és a felesleges költségek csökkentésére utasítják a szerzetesrendi előljárókat (12).

2/A/b Kiltatják az egyháziakat a végrendeletek készítéséből (15.; 32.). Mint az Erdélyi Vallási Ügyosztály alább tárgyalandó irata mondja, ez a tiltás az idegenek – vagyis a laikusok – végrendeleteinek elkészítésére vonatkozott.²⁹ Meglehetősen sötét foltja ez az időszak katolikus papságának, hiszen ezeket a rendeletet a végrendeletek elkészítése során gyakorolt részrehajlásuk („Partheylichkeit”) és a haldoklóra gyakorolt nyomásgyakorlásuk („Zureden”) tette szükségessé.³⁰ Ez a gyakorlat pedig lelki hatalmukkal visszaélő, haszonleső, önző, anyagi, családelenes, álszent színben tűntette fel őket a hívek előtt, amely amellelt hogy magát a katolikus vallást tette gyűlöletessé előttük, a katolikus emberek előtt is visszhangra találó témát adtak az örökös tartományokban is létező kriptoprotestantizmus számára.³¹ Különösen szomorú a kép a szerzetesekre néz-

28 „Erdélyben az éves vásárok amúgy is csak három napig tartanak, ennek megfelelően azoknak a megfontolásoknak sincs meg teljes mértékben a helyük, amelyek a kivett („ausgesezten”) napok kiegészítésével vagy meghosszabbításával szemben a német örökös tartományokban adódtak” – lásd később

29 EUK 1773:1591: Az 1773. március 15-i Erdélyi Vallási Ügyosztály jegyzőkönyve N° 1 Kilencdszer (lásd a tanulmányban a teljes szöveget)

30 Uo.

31 Hangsúlyozni szeretném, hogy ezek a gondolatok nem saját magyarázataim, hanem magukban a forrásokban kerülnek elő: „Másképp viszont ezáltal a katolikus papság rendkívüli mértékben megvetendővé lenne, mivel a református és az ágostai hitvallásúaknál, akik maguk nem az ő káptalanjaiknak és templomaiknak, hanem legnagyobb részt az ő feleségüknek és gyermekeiknek szereznek”. EUK 1773:1591 Kilencdszer (lásd később) Az 1773. március 15-i Erdélyi Vallási Ügyosztály jegyzőkönyve N° 1 Kilencdszer; a kriptoprotestantizmus vádjaira lásd a katolikus papság kongruájának rendezése: Österreichisches Staatsarchiv Alter Kultus 21 ex Februar 1761 innen Österreich folio Protocollum Directorii in Publicis de dato 26. Jan. 1761 Die Kärntnerischen Religions Sachen 8v „Die Glaubens-Gegner nehmen hiervon den Anlaß auszusprengen, als ob sogar das heilige Sacrament der Buß bey denen Catholiquen gegen die Uralte kirchen disciplin verkäuflich wäre, und die priester nicht soviel aus Christlicher liebe, und nach Anleitung ihres Berufes, als vielmehr um des zeitlichen schnöden Nuzens willen sich darzu gebrauchen liessen.”

ve, hiszen a plébánosokkal szemben nekik még a végrendeleteknél való tanúskodást sem engedte meg az államhatalom.

2/A/c A fennálló testvérületeknél elrendeli az államhatalom a visszaélések és esetleges botrányos dolgok teljes mértékben való megszüntetését (9.). A szövegkörnyezetből úgy tűnik, a visszaélések gazdasági-pénzügyi vonatkozású dolgokat jelentettek, a botrányos dolgok pedig inkább egyéb erkölcsi természetű kihágásokat. Előbbiek meglehetősen gyakori és elterjedt, utóbbiak ritkább és esetleges jelenségeknek számíthattak ezeknél az egyházi intézményeknél. Szabályozták a már fennálló kolostorok („Stiftungen”) vásár- és ünnepnapok áhítatosságait is (18.).

2/B Az államhatalom a világiak erkölcsének megjavítása érdekében az éves és hetivásárokat áthelyeztet munkanapokra (2.) szabályozza az ünnepnapok színdarabjait, zenéjét és más szórakozásait (17.).

A külpolitika terén a terezanista egyházpolitika kijelölte a jozefinizmus későbbi irányvonalait. Az alábbi intézkedések mind a Habsburg Birodalom államegyházának megteremtését szolgálják. A ténylegesen megvalósult intézkedések itt is elsősorban a szerzetesrendeket érintették.

3/A/a. Az állam korlátozta a rendi előjárók és a római felsőbbség kapcsolatát (16.), kizárta a külföldieket a kolostor- és a rendtartomány-főnökségből (25). A diszpenzációk kérdésében elkezdte vizsgálni a Rómától való függés kérdését (20.). További vizsgálatokra vár, Mária Terézia idején mennyire jutott a kérdés rendezése, és mennyiben haladta meg ezeket a terveket a József-féle radikális megoldás.³²

3/A/b Eltiltották a szerzetesek külföldi rendházakba menetelét (13.).

3/A/c Elkezdődött a szerzetesrendek aktív és passzív összeköttetéseinek felmérése (24.).

3/B Az ünnepnapok számának csökkentése kapcsán rendezték a kettős plébániai-álmepolgári illetékességű személyek helyzetét (22.). Korlátozták a külföldi kalendáriumok behozatalát (23.), eltiltották az örökös tartományokon kívülre való búcsújárásokat (10.; 26.). Ezeknek a rendelkezéseknek – véleményem szerint – a már látott gazdasági vonatkozások mellett céljuk volt a laikusok külfölddel való nemkívánatos szellemi kapcsolatainak megszakítása is.

4. Államigazgatási szempontból három rendelet érdemel figyelmet. Az egyik a tartományi szervek számára előírja az egyházi ügyek elkülönített kezelését (21.). Valószínűleg az egyházmegyei védőszentek ünnepeinek megünneplésével foglalkozó rendelet (19.) nem erkölcsi szempontból, hanem az állam és az egyház viszonyának szempontjából vizsgálja ezt a kérdést. Az állam szabályozza továbbá különböző egyházi intézmények alapításának kérdéseit (9.; 29.)

5. Az oktatásügyet mindössze a kolostor iskolákkal foglalkozó egyetlen rendelet képviseli (6.). Ennek oka az, hogy az 1760-as évek elejétől, az Udvari Tanulmányi Bizottság felállításától kezdve az oktatásügy elkülönült a vallásügytől. Az iskolák reformjával tehát nem a Consensus in Publico-ecclesiasticis foglalkozott, mindössze kötelezővé tette ennek a reformnak az eredményeit a kolostori iskolák számára. A rendelkezés így sem csekély jelentőségű: A központi államhatalom célja bécsi egyetemen használt köny-

---

32 II. József eltiltotta a püspökök kapcsolattartását a pápával, a diszpenzációk kérdésében pedig őket jelölte ki végső fórumnak (*Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*. Budapest, 1996. – a továbbiakban: *Magyarország és a Szentszék* – 186–188.)

vek és tézisek kötelezővé tételével a felsőbb szintű oktatás szellemiségének egységesítése volt. Ismeretes, hogy ekkoriban az államhatalom a katolikus államegyház megteremtésének ideológiai alapjául szánva egyre inkább előtérbe helyezte a Római Kúria által elítélt febroniánus tanításokat, amely törekvés egyes források szerint igen negatív következményekkel járt az egyházi életre nézve: elősegítette a felvilágosodás racionalizmusának térhódítását a katolikus egyházon belül és hozzájárult a papság és a hívek hitéletének kiüresedéséhez.³³

6., Hivatali ügymenet szempontjából a jogi munkálatok helyzete hasonlít az oktatásügyéhez. Mindössze egy rendelet írja elő, hogy a netalán kolostorokban található fogdákat azonnal szüntessék meg (14.). Ekkor már működött a kérdésben első renden illetékes, a Mária Terézia-féle büntetőtörvénykönyv (Codex Criminalis Theresiani) összeállítására felállított Compilations Commission.

Összefoglalva a fentieket az alábbi kulcsszavakban szeretném összegezni a rendelkezések legfontosabb céljait: 1., a plébánosok anyagi helyzetének rendezése; 2., az alattvalók kereseti helyzetének („Nahrungs Stand”) javítása; 3., a papság és a szerzetesség erkölcsének megjavítása és hivatásához méltó tevékenységre szorítása; 4., államegyház megteremtése; 5., a felsőbb szintű oktatás szellemiségének egységesítése.

AZ ÚJ EGYHÁZPOLITIKAI IRÁNYVONAL ERDÉLYI BEVEZETÉSÉNEK AKADÁLYAI

Ezeket a rendeleteket átnézve az Erdélyi Vallási Ügyosztály úgy találta, hogy közülük számos Erdélyben egyáltalán nem alkalmazható. Ellenérveit az Ügyosztály két dologra alapozta: 1. Az erdélyi katolicizmus jellegzetességeire. Bizonyos ügyek Erdélyre egyáltalán nem jellemzőek („nicht wohl sich äusseren können”). 2., Erdély vallási viszonyaira. Erdélyben több vallás van, részben bevett, részben megtűrt jogállásban. Az Ügyosztály szerint bizonyos rendeletek változatlan („generaliter”) publikálása, úgy ahogyan az a német örökös tartományokban történt, [nem kívánt] benyomást („Eindruck”) tenne ezekre a vallásokra.³⁴ Más módon kellene tehát ezeket a rendeleteket az Ügyosztály véleménye szerint bevezetni ahhoz, hogy ez a jelenség csökkenthető legyen.

A Ügyosztály előterjesztését illetően a fent alkalmazott módszert kívánom alkalmazni: először közlöm a felsorolt rendelkezéseket, a kérdéses megfontolásokat és véleményezést. Ezek után 1., összegyűjtöm, miben látja az Ügyosztály az erdélyi katolicizmusnak a német örökös tartományokétól való eltérő helyzetét; 2., megvizsgálom, hogyan igyekezett az Ügyosztály elkerülni, hogy a katolikus vallás jó hírére a többi vallás előtt csorba essék, és esetleg felmerültek-e egyéb megfontolások is a többi, nem katolikus vallásra való tekintettel. 3., Áttekintem, az erdélyi katolicizmus eltérő helyzete és Erdély több vallású népessége tartalom és forma szempontjából hogyan változtatta meg a tárgyalt rendeleteket. 4., Bemutatom, mely rendeleteket ajánl az Ügyosztály vál-

33 *Magyarország és a Szentszék* 191.

34 A szöveg másik lehetséges fordítása: „más módon kellene őket bevezetni ahhoz, hogy csökkenthető legyen az a behatás („Eindruck”), amit a többi, részben bevett, részben megtűrt erdélyi vallásra kifejtenének.” A későbbi szöveggörnyezetből azonban egyértelműen kiderül, hogy itt egyáltalán nem a nem katolikus vallások önállóságának tiszteletben tartása volt a bécsi udvar célja, hanem a katolikus vallás imázsának fenntartása

toztatás nélkül bevezethetőnek. 5., Megvizsgálom, a változásokkal és változatlanul előterjesztett rendeletek mennyiben szolgálták a fent tárgyalt öt végső cél hatékony előmozdítását Erdélyben.

Előszőr: Noha a sub N° 2 mellékelt rendelkezés, hogy nevezetesen a vásárnapokon és adódó ünnepnapokon semmi éves vagy hetivásár nem tartható, annál is inkább a legkisebb akadály nélkül publikálható lenne, mivel magukban a tartomány törvényeiben is található egy hasonló rendelkezés a vásárnapokat illetően, és ezért mindössze a visszaélések megszüntetéséről lenne szó. Mivel viszont Erdélyben az éves vásárok amúgy is csak három napig tartanak, ennek megfelelően azoknak a megfontolásoknak sincs meg teljes mértékben a helyük, amelyek a kivett („ausgesezten”) napok kiegészítésével vagy meghosszabbításával szemben a német örökös tartományokban adódtak. Így az Ügyosztály („man”) a sub N° 7 csatolt további rendelkezést sem véli jelenleg publikálandónak, hanem előzetesen mindössze a Gubernium által ki kellene hallgattatni a magisztrátusokat és Folytonos Táblákat („Tabulas Continuas”), hogy idáig milyen gyakorlat („Gebrauch”) volt azon éves vásárok tekintetében, amelyek vásárnapra esnek, és vajon a kivett napok meghosszabbítása vagy kiegészítése korlátozható-e („festgesezet” – őrizetbe vesz) azoknak a szomszédos falvaknak a kára nélkül, amelyek az ő éves vásáraikon ezzel egy időben kereskednek (welche mit ihren Jahr-Märckten zugleich Zeit concurriren)?

Másodszer: A sub N° 3to mellékelt rendelet, amely a kolostorok személyi állományával („Statum Personalem”) és a jövedelmeikkel kapcsolatban lenne kibocsátandó a gubernátor részére, az Ügyosztály („man”) csekély módon úgy vélte, hogy azt, ami a mendikánsok gyűjtésével kapcsolatban előkerül, függőben kellene hagyni. [Ennek oka] („weil”) egyrészt, [hogy] ez a rendelet a német örökös tartományokban is módosított egy másik 1770. december 22-ival. másrészt [hogy] az ilyen gyűjtések Erdélyben amúgy is csekély eredménnyel járnak, és ha ebben a dologban a legcsekélyebb korlátozás hirdetné ki („kund gemacht würde”), akkor a legfelsőbb kincstárát még több megkeresés érné a szerzetesek („Ordens-Geistlichen”) ellátásához és javadalmazásához való hozzájárulásért.

Hasonlóképpen az ennek a rescriptumnak a végén található a szerzetesek [számának] korlátozása („Restrangirung”) miatt mellékelt kérdések is elmaradhatnának, mivel nagyon kevés kolostor van. Ezzel szemben az Ügyosztály („man”) úgy véli, hogy sokkal inkább be kéne kérni az összes kolostorról azt a tájékoztatást, hogy ezekből alkalmaznak-e lelkigondozásra („zur Seel-Sorge”), és ha igen, hány egyházit, és mindeképpen („allenfalls”) hány szomszédos falu részesül az egyes kolostorok egyházi tevékenységében (an den Geistlichen Functionen)?

Harmadszor: A sub N° 5to mellékelt rendelet azt a megfontolást vetette fel, hogy enélkül is nagyon kevés erdélyi („Landes-Kind”) választja a kolostori életet, és maguknál a kolostoroknál, amelyek *enélkül* is nagyon kevés javadalommal bírnak („dotirt sind”), sem szükségesek a többi olyan előírások („Vorsichten”), amelyeket ez a pátens tartalmaz. Ezért az Ügyosztály („man”) alázatosan úgy gondolta, hogy ezt jelenleg nem kellene publikálni, hanem csak a püspökkel közölni, hogy ő a jelenleg fennálló állapotokat és az ezekkel összefüggő körülményeket pontosan vizsgálja ki, és érett megfontolás után a további jelentést („den fernern Bericht”) tegye meg, hogy szükséges lenne-e egyáltalán, és ha esetleg igen, milyen módon kellene egyik-másik pontot Erdélyben elrendelni.

Negyedszer: Azoknak a könyveknek és téziseknek („Grundsätzen”) a bevezetésével kapcsolatban, amelyek alapján az itteni egyetemen tanítanak, szükségesnek látszik különbséget tenni a szerzetesrendek kolostorai és a nyilvános iskolák között, mivel az

előbbieket legnagyobb részt mindössze tollba szokták mondani a filozófiát és teológiát („die Philosophie und Theologie nur zu dictiren pflegen”), és ezért ezeknek problémás lenne számukra („selben hart fallen würde”), ha azok helyett a könyvek helyett, amelyeket sok év alatt az egész konvent számára gyűjtöttek, egyszerre, nagy költséggel újakat kellene szerezniük.

Az Ügyosztály („man”) tehát azon a legalázatosabb állásponton van, hogy az itt alkalmazott könyvek és tézisek jegyzékének közlése mellett mindössze a püspököt kellene egy utasítással („per modum delegationis”) megbízni, hogy nézze át a kolostorokban jelenleg oktatásra használt könyveket és írásokat, és ha az itteniektől tetemesebb különbséget észlelne, tegye meg ide a további jelentését.

A Kolozsváron, Besztercén és Medgyesen lévő szemináriumok, mint ahogyan az összes többi nyilvános iskola tekintetében viszont a sub N° 6to mellékelt rendelet értelmében el lehetne rendelni a Gubernium által, hogy a következő iskolaév kezdetével a nevezett könyvek és tézisek legyenek alkalmazva.

Ötödösör: A sub N° 9no mellékelt rendeletet egy olyan országban („Land”), amely ilyen sok akatolikussal van elegyítve, nem közvetlenül kellene publikálni, hanem mindössze a püspökkel kellene közölni, hogy a következő („vorzunehmenden”) vizitációk alkalmával a kért tájékoztatásokat kérje be, és egyúttal intse a teljes papságot, hogy a jövőben Őfelsége beleegyezése nélkül ne hozzanak létre új testvérületeket.

Hatodszor: Előnyösebb a sub N° 10. et 26. a távoli zárandoklatok és processziók tekintetében mellékelt rendeleteket pusztán a püspök részére intimálni azzal a megbízással, hogy előzetes vizsgálat után tegye meg a további jelentését, hogy végeznek-e Erdélyben ilyen többszöri vagy gyakori („mehrere oder öftere”) zárandoklatokat vagy processziókat. [Azt is jelentse], a kereseti helyzetre irányuló („auf die Nahrungs Stand gerichtet”) legfelső szándékot milyen módon és milyen mérsékléssel lehetne véghezvinni anélkül, hogy egy olyan országban, ahol ilyen sokféle vallás létezik ez feltűnést („Aufsehen”) és visszás benyomást („Eindruck”) keltene.

Hetedszer: Ami az egyházi szerzemények és különösen azokat a javaknak a korlátozását illetően, amelyeket a novíciusok („Candidaten”) visznek a kolostorokba, Őfelsége már 1747-ben azt a legfelsőbb döntést hozta, hogy a javaknak mindössze tizedrésze adható („gebracht”) a kolostoroknak, de ezt nem vezették be a gyakorlatba („nicht in Übung gekommen”). Valószínűleg azért nem, mert a legtöbb erdélyi születésű embernek amúgy sem túl jelentős a vagyona. Emiatt, továbbá azért, mert mindegyik nemzet törvényei („Gesetz-Stellen”) és statútumai az ingatlanok szerzését és elidegenítését, és különösen a vagyonokét („Activorum”) korlátozzák és megállapítják a testvérek együttes öröklését („die Condivisionaliteten inter fratres feststellen”), és ezért nem olyan sok ingatlan tud holt kézre („ad manus mortuas”) kerülni, mint más tartományokban. Ennek megfelelően az Ügyosztály („man”) legalázatosabban úgy vélte, hogy a sub N° 11 mellékelt pátens publikációja annál is inkább elmaradhatna, mivel ha az amúgy is teljes általánosságban kevés javadalommal rendelkező kolostorok földeket („Grundstücke” – vagy telkeket) vagy házakat akarnak venni vagy utóbbiakat építeni, majdnem minden esetben Őfelségétől kérelmeznek legkegyelmesebb segítséget, következésképpen a gubernátor és a kincstartó előterjesztéseinek felesleges terjengősségére kerülhet sor, akik ebben az ügyben mindenkor kihallgattatnak.

Nyolcadszor: Erdélyben nincsenek olyan kolostorok („Stifter”) vagy [szerzetesi] előljáróságok, amelyekre az előljárók pazarló gazdálkodása („Unwirtschaft”) miatti 12.

számú rendelet vonatkozik, és ilyenről idáig még soha nem érkezett jelentés. Ezért pedig hasonlóképpen nem tűnik szükségesnek ezt a rendeletet publikálni, hanem csak a püspököt lehetne egy utasítással („per modum delegationis”) megbízni, hogy a következő („vorzunehmenden”) vizitációk alkalmával adja a kolostorok előjáróinak tudtára ezt a legfelsőbb akaratot, hogy ezt ők is követhessék, végrehajtását pedig időről időre gondosan kísérje figyelemmel („obachtsame Auge zu tragen”).

Kilencedszer: Az előző hetedik pontban csatolt véleménynek („angeführte Anlage”) megfelelően nem tűnik szükségesnek a 15. számú pátens publikációja, amelyben megtiltatik az egyházi személyeknek („Geistlichen”), hogy idegenek végrendeleteit megfogalmazzák. Annál is inkább megfontolandó pedig [ez a publikáció], mivel egyrészt Erdélyben sok faluban, sőt néhány mezővárosban is kevés ember tud olvasni és írni, vagy rendelkezik más olyan szükséges tulajdonságokkal („Eigenschaften”), hogy nekik egy nyilvános végrendeletet biztonsággal elő lehetne adni („ein Testamentum nuncupation [sic!] angegeben werden könnte”). Másrészt viszont ezáltal a katolikus papság rendkívüli mértékben megvetendővé lenne, mivel a református és az ágostai hitvallásúaknál, akik maguk nem az ő káptalanjaiknak és templomaiknak, hanem legnagyobb részt az ő feleségüknek és gyermekeiknek szereznek („aquiniren”) és az ilyen esetekben („in derley Actibus”) világiaknak tekintendők, bizonyára nem lép hatályba. Ennek ellenére a püspökkel közölhető lenne, hogy az ő vizitációi alkalmával intse a szerzeteseket („Ordens-Geistliche”), hogy annál is inkább tartsák távol magukat az ilyen esetekben minden részrehajlástól és rábeszéléstől („Partheylichkeiten und Zureden”), mivel ellenkező esetben Őfelsége kénytelen lenne egy hasonló tiltást publikáltatni, mint a német örökös tartományokban.

Tizedszer: Az a 21. számú rendelkezés, hogy minden olyan tárgyat („Gegenstände”), ami a katolikus papságra vonatkozik, egy külön jegyzőkönyvbe kell bevezetni („einzuschalten”), úgy véli az Ügyosztály („man”), hogy a gubernátorral kellene közölni azzal a különbséggel, hogy mivel idáig nem volt szokásban, hogy a referensek aláírják a jelentéseket, ezek nevét mindössze magában a jegyzőkönyvben kell feltüntetni. És mivel továbbá különböző katolikus vallási ügyekről a gubernátort és a püspököt külön szokták kihallgatni („über verschiedene Religiosa Catholica der Gubernator, und der Bischof in separato vernahmen zu werden pflegen”), az Ügyosztály („man”) úgy véli, hogy egyúttal mindkettőt meg kellene bízni, hogy erről ők maguk is vezessenek egy rendes jegyzőkönyvet, [hogy] legalább [ezzel segítség] a saját visszaemlékezésüket, utódaiknak pedig mércéül és követésre [szolgáljon].

Tizenegyedszer: Legalábbis idáig nem érkezett be Erdélyből olyan jelentés, hogy ott a szerzetesek („Ordens-Geistliche”) bármelyiket is a 25. szám alatti rescriptumban megjegyezt, az ő hivatásukhoz és életmódjukhoz nem illő dolgokat művelnének. Ezért hasonlóképpen nem tűnik szükségesnek, hogy ebben az ügyben egy általános publikációval kellene eljárni, hanem mindössze a püspökkel kellene közölni, hogy valamikor vizsgálja ki, mennyiben jellemző jelenleg Erdélyben egyik vagy másik ebben a rescriptumban található pont, és tegye meg jelentését, hogy vajon kell-e, és ha igen, milyen intézkedésekkel kellene ezeket a visszaéléseket („Misbräuche”) megszüntetni?

Tizenkettedszer: A 30. és 32. szám alatti rendeleteket a fönti második és kilencedik pontban leírt megfontolások miatt hasonlóképpen nem kellene publikálni.

Tizenharmadszor: Az ország törvényei már tartalmazzák a megfelelő előírásokat („Vorsichten”), hogy hogyan kell cselekedni olyan esetben, amikor egy egyházi végren-

delet nélkül („ab intestato”) vagy végrendelettel hal meg. De mivel a 31. számú rescriptum különböző közelebbi meghatározásokat tartalmaz arról, hogyan kell a hagyatékot felosztani, ez a leghűségesebb Ügyosztály a legalázatosabban úgy véli, hogy meg kellene hallgatni a Guberniumot, a latin és a görög rítusú unitus püspököt, hogy mennyiben lehetne alkalmazni egyik vagy másik pontot a törvények javára (salve legibus”). A fent nevezett püspököknek mellékelniük kellene még további véleményüket, hogy hol használják fel azokat a hagyatékokat, amelyeket általánosságban véve és [közelebbi] meghatározás (generaliter, et indeterminate”) nélkül a szegényekre hagytak.

Erre korlátozódtak tehát azok a legalázatosabb megjegyzések, amelyek néhány egyházügyben (”in publico Ecclesiasticis”) kiadott rendelet tekintetében adódtak. Ezzel szemben a többi, ebben a jegyzőkönyvben nem érintett Őfelsége kiadott döntése alapján részben közvetlenül a gubernátorhoz, részben a Guberniumhoz és a püspökhöz akadály nélkül kiadható.

Az erdélyi katolicizmus eltérő helyzete

1., Miben áll tehát az Ügyosztály szerint az erdélyi katolicizmus eltérő helyzete?

- a) Az erdélyi katolicizmus helyzetét az uralkodói rendeleteken túl az erdélyi törvények és egyéb jogforrások szabályozzák (1.; 7.; 13.). A legnagyobb jelentőségű tény ebben az, hogy Erdély Habsburg-alkotmánya, a Diploma Leopoldinum néven nevezi Erdély továbbra is érvényben tartott jogforrásait. Ezek között szerepelnek többek között a Tripartitum, amelyben szerepel az 1351-es Aranybullának az ősiségről szóló cikkelye, valamint a szász nemzet statútumai, amelyben lefektetik a szász universitas kollektív birtokosságát és a szász földek elidegenítésének tilalmát. Bár a papok hagyatékrendezésének ügyében a szöveg (13.) csak a 31. számú rendeletet említi, az országos törvények valószínűleg rendelkeztek a plébános hagyatékának templom és patrónus közötti megosztásáról is (8.). Más kérdés, hogy az örökös tartományokbelihez hasonló patrónusrendszer mennyiben volt jellemző Erdélyre.
- b) Erdélyben a gazdasági élet számos körülménye eltért az örökös tartományokbelitől. Például az éves vásárok is csak három napig tartottak. Egy hosszú vásár áthelyezésekor az elveszett vásár- vagy ünnepnap pótlása az örökös tartományokban további időt vett volna el a termelőmunkától. Ezzel szemben az erdélyi rövid vásárok esetében az elveszett napok pótlása létkérdés lehetett a kereskedelem zavartalanságának biztosításához (1. illetve 2.; 7.).³⁵ Ezért javasolta az Ügyosztály a vásárok ügyének pontos kivizsgálását.³⁶
- c) Az erdélyi katolicizmus anyagi feltételeit az előterjesztés tükrében meglehetősen rossznak kell mondanunk. Kevés vagyon, pénzforrás és javadalom, általános sze-

35 A továbbiakban normál betűvel szedem az Erdélyi Vallási Ügyosztály véleményezésének pontjait, és *dőlttel* a Cseh-osztrák Kancellária jegyzékéét.

36 Csak zárójelben jegyzem meg, hogy ebben a nagy jelentőségű ügyben az Ügyosztály a Folytonos Táblákat (Tabula continuákat) javasolja a város magisztrátusok mellett alsóbb fokú vizsgálati közegeknek. Meglátásom szerint a szakirodalom éppen csak tud ezeknek az alsóbb fokú szerveknek a felállításáról, de személyi feltételeiket, tevékenységüket, a rendi közigazgatáshoz (megyék, székek) való viszonyukat nem dolgozta fel még senki.

gényesség jellemezte (2.; 3.; 4.; 7.). Az Ügyosztály mindössze érinti az okokat: megemlíti a nagy vagyonok hiányát, előterjesztéséből kiderül, Erdélyben a birtokforgalom akadályait nem a hatalmas egyházi vagyonok jelentik, hanem az egyházi birtokok gyarapodását is megakadályozó – fentebb említett – tartományi törvények. Talán mégsem járunk messze a valóságtól, ha az erdélyi katolicizmus rossz anyagi feltételeinek igazi okát elsősorban a katolikusok csekély számában látjuk. Szeretném hangsúlyozni, hogy ebben az összefüggésben az erdélyi katolicizmus szegénysége és Erdély gazdaságának elmaradottsága semmilyen viszonyban nem állnak egymással. Véleményem szerint az erdélyi katolicizmus szegénységének egyik fontos következménye, hogy egyszerűen szóba sem kerülhetnek nála a gazdagság jellemző kísértései, a hivalkodó pazarlás (12. és 8.) és a magát világ dolgokba ártó anyagiasság (25. és 11.).³⁷ Az anyagiasság bűnétől való mentességet támasztja alá az is, hogy valószínűleg a végrendeletek készítésénél sem voltak annyira jellemzőek az erdélyi katolikus egyháziaknál az örökös tartományiakhoz hasonló visszaélések (15.; 32. és 9.). A másik refrénszerűen hangoztatott következmény, hogy a kincstár anyagi segítségére szorul. Az anyagi rászorultság pedig kiszolgáltatottá, ellenőrizhetővé is teszi az erdélyi katolicizmust az államhatalom számára. Láttuk, az anyagi segítségnyújtás okán az államhatalom mindig elbírálhatja az ingatlanvásárlások szükségességét (7.). Az örökös tartományok katolicizmusa anyagilag független az államtól, az államnak ezért a közjó nevében külön harcot kell indítania ahhoz, hogy befolyását kiterjeszthesse rá. Ezzel szemben az erdélyi katolicizmus anyagi rászorultsága magában hordozza az állami ellenőrzés lehetőségét és szükségességét. Talán ez a legalapvetőbb különbség az örökös tartományok és Erdély katolicizmusa között az új típusú egyházpolitika szempontjából.

- d) Az erdélyi katolicizmus személyi adottságait is meglehetősen hiányosaknak festi le a jegyzőkönyv. Különösen a kevés kolostorra és novíciusra panaszkodik. Ezért Erdélyben nem szerzetesek fölös számának csökkentése, sokkal inkább a lelki gondozásba való minél aktívabb bevonásuk volt az államhatalom célja (2.; 3.; 12.). A világi papok számának felmérése és esetleges csökkentése (12.) sem volt aktuális, hiszen az erdélyi katolikus vallásügy egyik legfontosabb feladata éppen a templomok, plébániák, iskolák, valamint a plébánosok és iskolamesterek megszorítása volt elsősorban a szórványkatolikusság számára. A lelkigondozásnak ezeket a nélkülözhetetlen feltételeit a szórványkatolikusság maga saját erejéből nem tudta előteremteni, ennek megfelelően lelkigondozásban elégtelen mértékben részesült. Így a más vallású közegben hatványozottan veszélyeztették a hitben való elgyengülés természetes következményei: a hasonulás és a hitehagyás. A templomok, plébániák, iskolák, plébánosok és iskolamesterek kérdésére később a harmadik pont kapcsán még egyszer vissza fogok térni. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy a fenti feladatok fedezésére szolgált a 400 ezer forint tőkét jelentő Portugál Alap vagy más néven Vallásalap. A rossz személyi feltételek oka egyébként valószínűleg ugyanúgy, mint a rossz anyagi feltételek az erdélyi katolikusok kis számában rejtett.

37 Jellemző ugyanakkor az időszak Erdélyére, hogy a nagy anyagi jólétben élő evangélikus százsz lelkipásztorok hatlovas hintón jártak és inkább gazdaságukkal mintsem a rájuk bízott lelkek pásztorolásával voltak elfoglalva – *Erdély története II.* 996.

- e) Az erdélyi katolicizmus helyzetét meghatározó további fontos körülmény, hogy az előterjesztés tükrében Erdély az örökös tartományokhoz képest kulturálisan elmaradottnak számított. Különösen szembetűnő ez a tény az írni-olvasni tudás előadott általános állapotában (9.). Ebben a helyzetben a papság bizonyos műveltsége a mindennapi írásbeliség szempontjából is nélkülözhetetlennek számított.

A fenti állítások és velük összefüggő vizsgálatok mellett az Ügyosztály további vizsgálatokat is javasolt az alábbi kérdésekben a sajátos erdélyi viszonyok felmérésére:

- f) Szükséges-e, és ha igen, milyen módon kellene a szerzetbe lépést korlátozni vagy szabályozni Erdélyben?
- g) Mennyiben különbözik az erdélyi kolostori iskolákban folyó tanítás a központitól?
- h) Mi a helyzet az erdélyi testvérületekkel?
- i) Végeznek-e Erdélyben az örökös tartományokhoz hasonlóan távoli, többszöri vagy gyakori zárándoklatokat vagy processziókat?
- j) Miben lehetne javítani a papi hagyatékok felosztását, és hol használják fel azokat a hagyatékokat, amelyeket általánosságban véve és [közelebbi] meghatározás (generaliter, et indeterminate”) a szegényekre hagytak?

A katolikus vallás jó hírének védelme

2., Hogyan igyekezett az Ügyosztály elkerülni, hogy a katolikus vallás jó hírére a többi vallás előtt csorba essék?

- a) Nem javasol az Ügyosztály nyilvános rendeletet a távoli, többszöri vagy gyakori zárándoklatok és körmenetek ügyében, mivel ez véleménye szerint a nem katolikusok között feltűnést és visszás benyomást keltene (6.). Az Ügyosztályt valószínűleg az a megfontolás vezette, hogy ez a rendelet a bigottság és a dologtalanság képét közvetítené a katolikusokról.
- b) Bár a jegyzőkönyv szerint a rendelet eleve szükségtelen, valószínűleg a katolikus vallás jó hírének sem tett volna túl jót a kolostori előjáróságok pazarló gazdálkodása (8.) és a szerzetesek hivatásukhoz méltatlan foglalatosságai ellen (11.) született rendeletek erdélyi kibocsátása.
- c) A katolikus egyháziak kirekesztése a végrendeletek készítéséből az Ügyosztály véleményezése szerint rendkívüli mértékben megvetendővé tenné őket (9.; 12.). Ennek oka, hogy míg az erdélyi katolikus papságra – minden bizonnyal igaztalanul – az örökös tartományra jellemző képet vetítené (pártosság, lelki hatalmával való visszaélés, a családelленesség és ezzel az önzés, anyagiasság és álszentség), addig ebben a fényben a „legnagyobb részt az ő feleségüknek és gyermekeiknek” szerző, konkurrens református és evangélikus lelkipásztorokat egyenesen felmagasztalná. Erdélyben pedig az ellenreformációs törekvések egyik kulcskérdése volt a nem katolikus hívekben a katolikus papságról való pozitív kép kialakítása, hiszen az államhatalom itt sokkal korlátozottabban tudott erőt alkalmazni a katolikus vallás érdekében, mint az örökös tartományokban.

3., Hogyan változtatta meg a tárgyalta rendeleteket tartalom és forma szempontjából az erdélyi katolicizmus eltérő helyzete és Erdély több vallású népessége?

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy az Ügyosztály véleményezése igen gyakran javasolja egy-egy rendelet elhagyását az erdélyi katolicizmus örökös tartományokbeli eltérő helyzete miatt. Ritkább, ha ilyen esetben tartalmi változtatást javasol a rendeleteken, és ez a tartalmi változtatás is leginkább egy a kérdésben tartandó erdélyi vizsgálatot jelent. Ezek közül a vizsgálatok közül egyedül a processziók és zárándoklatok ügyében a püspökhöz intézett kérdésekben rejlik benne egy a népiólétet és gazdaságélénkítést szolgáló, a sajátos erdélyi viszonyoknak megfelelő rendelet lehetősége (6.). Megállapítható, hogy az államhatalom a katolikus vallásügy kapcsán egyéb szempontból nem foglalkozik az erdélyi bevett és megtúrt nem katolikus vallásokkal, minthogy rendeleteivel ne ébresszen bennük ellenérzést a katolikus vallás iránt. A katolicizmus imázsának a többi vallás előtti fenntartása érdekében az Ügyosztály következetes módon egyetlen formai, ügymeneti változtatást javasol a rendeleteken: ne nyilvános rendeletként, hanem a püspöknek szóló belső utasításként (intimáció) kerüljenek kibocsátásra. Sajátos a helyzete a görög szertartású egyesült egyháznak. Bár bizonyos szempontból a katolikus vallás részének számít, az Ügyosztály egy kivétellel (és akkor is csak igen érintőlegesen) meg sem vizsgálja, milyen lehetséges vonatkozásai lehetnek ezeknek a rendeleteknek az unitus egyházra nézve. Ennek oka meglátásom szerint az, hogy az erdélyi vallásügy irányításában illetékes udvari szervek az uniós ügyek csoportját teljesen külön egységnek tekintették.³⁸ A kérdést lezárva megállapíthatjuk, hogy az Ügyosztály sem a tartalmi, sem a formai változtatás szempontjából nem mutat túl sok eredetiséget.

4., Mely rendeleteket ajánlja az Ügyosztály változtatás nélkül bevezethetőnek?

A egyházi taxák és remeték felmérésével foglalkozó (1.), a szerzetesek külföldre távozását gátló (13.), a rendi előjárók külföldi pénzküldéseinek tilalmáról szóló (16.), a ünnepnap szórakozásokkal (17.), a kolostori áhítatosságokkal (18.), az egyházmegye védőszentjeinek ünnepeivel (19.), a római diszpenzációkkal (20.), a kettős illetőségű hívekkel (22.), a külföld kalendáriumokkal (23.), a szerzetesrendek külföldi kapcsolataival (24.) és a jövődöbeli alapításokkal (29.) foglalkozó rendeletet. A 25. számú kolostorokkal foglalkozó rendeletben az Ügyosztály nem kifogásolta a külföldiek kolostorfönökségének tilalmát.

Figyelemre méltó, hogy a változtatás nélkül beterjesztett rendeletek között van általános érvényű és kisebb jelentőségű, de ott szerepel közöttük szinte valamennyi külpolitikai vonatkozású.

5., Mennyiben szolgálták a változásokkal és változatlanul előterjesztett rendeletek a fent tárgyalta öt végső cél hatékony előmozdítását Erdélyben?

Mint legalázatosabb udvari szerv, az Erdélyi Vallási Ügyosztály nem bírálhatta felül az örökös tartományi rendeletekben lefektetett alapvető célokat, különösen nem, mivel

38 A kérdésre lásd KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: *Állam – Szent Unió – Skizma*. JATE Press, Szeged 2002. 16–17.

az uralkodónó éppen „az azonos szempontú elbírálás”-t („die gleichförmige Beobachtung”) írta elő számára. Az Ügyosztály feladata ennek megfelelően legfeljebb az alapvető célok erdélyi körülményekre való alkalmazása lehetett.

- a) Az Ügyosztály a plébánosok Erdélyben is égető kongruagondjaival külön nem is foglalkozik Ennek oka az lehetett, hogy a., Erdélyben nem birtokoltak a szerzetesek a világi papság rovására plébániákat; b., Erdélyben inkább a lelkigondozók számának növelése volt az aktuális feladat, nem a plébániabeosztás újraszabályozása; c., a kérelmekkel amúgy is túlterhelt kincstár mellett az állam a Portugál Alap odaszánásával kimerítette saját lehetőségeit.
- b) Az alattvalók kereseti helyzetének („Nahrungs Stand”) javítása érdekében az Ügyosztály a püspöktől várt az erdélyi viszonyoknak megfelelő javaslatot. Kérdéses, hogy az idegen és még az Erdélybe való elutazás előtt álló Don Pio Manzador püspöktől mennyire volt belátható időn belül elvárható ez a helyi viszonyok igen alapos ismeretét igénylő, igen fontos munkálat. Az is kérdéses, hogy a korábbi évszázadok protestáns közegeiben túlélt erdélyi katolicizmusra mennyiben voltak jellemzőek a barokk vallásosságnak azok a túlbujánzásai, amelyek lenyesegetésével a bécsi udvar az örökös tartományokban életszínvonalat tudott emelni (munkaidő, holt kézi birtokok).
- c) Az Ügyosztály mindössze kimutatja, hogy a jegyzék rendeleteinek alkalmatlanok arra, hogy meg lehessen velük javítani az erdélyi egyháziak erkölcsét és hivatásukhoz méltó tevékenységre lehessen őket szorítani. Valószínűleg azért nem esik külön szó az erdélyi papság sajátos erkölcsi problémáiról, mert azok nem ilyen természetűek voltak, hanem olyanok, amelyeket első renden a püspöknek kellett ismernie és orvosolnia.
- d) A (birodalmi) államegyház megteremtése érdekében hozott külpolitikai tárgyú rendeletek ügyében az Ügyosztály nem tett semmilyen felvetést. Ennek oka az lehetett, hogy Erdély meglehetősen keleti bástyája volt a nyugati kereszténységnek, a protestáns dominanciájú fejedelmi időkben pedig tovább gyengülhettek az erdélyi katolicizmus külföldi kapcsolatai.
- e) A felsőbb szintű oktatás szellemiségének egységesítése kiemelt cél maradt. Némi engedményt csak a kolostori iskolák esetében javasolt az Ügyosztály takarékosági megfontolásokból. Ezzel szemben a kolozsvári, besztercei, medgyesi szemináriumok és az összes többi nyilvános iskola tekintetében már a következő tanévtől javasolta a rendelet bevezetését. A nyilvánossági jog azt jelentette, hogy az iskolában végzett diák bárhol máshol folytathatta tanulmányait. A (nyilvánossági joggal amúgy sem rendelkező) kolostori iskolák teológiai és filozófiai tanulmányai között amúgy sem szerepelt az államegyházi szempontból kiemelkedően fontos egyházjog (febronianizmus).

Összefoglalva tehát megállapíthatjuk, hogy hiába kívánta Bécs Erdélyben sokkal határozottabban érvényesíteni az új egyházpolitikát, az örökös tartománytól eltérő vallási viszonyok és a katolicizmus gyökeresen különböző helyzete mindezt nagyban megnehezítették.

A cenzúrával kapcsolatos tárgyalások

Az Ügyosztály ezek után legalázatosabban fölvette a tárgyalási pontok közé Őfelségének azt a parancsát, hogy az erdélyi cenzúrabizottság („Sebenbürische Bücher Censurs Commission”) a bécsi számára kiadott előírásnak megfelelően legyen instruálva.³⁹ Figyelemre méltó tény, hogy a nem csak vallási és nem csak katolikus vonatkozásokkal bíró cenzúraügyet mégis a vallásügyi tárgyaláson veszik elő. Ezek szerint az Erdélyi Udvari Kancellária értékelésében a cenzúraügy elsősorban vallási ügyet jelentett. A nevezett parancs végrehajtása a következőképpen zajlott: először is teljes tartalmában felolvasztatott az erdélyi cenzúrabizottság éppen akkor érvényben lévő instrukciója és a bécsié, hogy a köztük lévő különbségeket át lehessen látni („eingesehen”). Az Ügyosztály egyszerre nézte két utasításban lévő megoldásokat és nem vette a bécsi cenzúrabizottság instrukcióját eleve jobbnak, hiszen célja – a szöveg szerint – az volt, hogy az azokban netalán kölcsönösen („hin und wieder”) mutatózó fogyatkozásokat vagy tökéletlenségeket ki lehessen küszöbölni és ki lehessen javítani. A tárgyalás során valószínűleg kiderült, hogy csak a bécsi instrukció a modernebb, részletesebb és körültekintőbb, hiszen úgy terjesztette elő („zu Fuß zu legen”) Őfelségének mindkét instrukciót, hogy csak a bécsi cenzúrabizottság instrukcióját vette alapul, ennek fordítottjára nem akadt példa. Az Ügyosztály a bécsi bizottság instrukciójának mindegyik pontjánál ki nyilvánította legalázatosabb véleményét, hogy az adott pont megtalálható volt-e már az erdélyi bizottság instrukciójában. Ha nem volt benne, akkor az Ügyosztály – a korábban látott módon – számba vette az eltérő erdélyi körülményeket és megfontolásokat, majd véleményezte, hogy az adott pont alkalmazható-e Erdélyre, és ha igen, hogyan. Blümenen ezzel a módszerrel azt kívánta még elkerülni, hogy a jegyzőkönyv feleslegesen terjengős legyen. Így nem kellett előadnia („Erzählung”) mindazt részletesen, amit az erdélyi cenzúrabizottság érvényben lévő instrukciója, illetve a bécsié tartalmazott.

A fentiek alapján adódik az az elemzési szempont, hogy hogyan tükröződnek az örökös tartományokbeliektől eltérő erdélyi viszonyok (és az erdélyi katolicizmus eltérő viszonyai) az elhagyásra és a módosításra javasolt bécsi cenzúrarendeletekben?

Rögtön az ügyosztályi vizsgálat elején („gleich Eingangs”) kitűnt az az alapvető különbség, hogy az itteni cenzúrabizottság katolikus vallású egyházi és világi személyekből állt, ezzel szemben az erdélyiben a másik két (sic!) ott bevett valláshoz tartozó cenzorok is részt vehettek („dahin gelassen”).⁴⁰ Mivel viszont ez megfelelt az erdélyi alkotmánynak („Grund Verfaßung”) és éppen ezért ezt a különbségtételt az Erdélyi Udvari Bizottság 1769. január 21-i legalázatosabb előterjesztésére Őfelsége is elfogadta, így minden oldal részéről adott votum megegyezett abban, hogy most sem szükséges az erdélyi cenzúrabizottság személyi állománnyal kapcsolatban rendeletet hozni. Ennek megfelelően az Ügyosztálynak inkább csak annyiban kellett az erdélyi bizottság inst-

39 A jegyzőkönyv továbbiakat nem mond erről a parancsról, de elképzelhető, hogy ez a tárgyalás az Államtanács-jegyzőkönyvekben 1347/1772-es szám alatt bejegyzett uralkodói döntés következménye (közölve KOVÁCS 1999. 60.)

40 Fontos adalék ez arra nézve, hogy a bécsi udvar a közhivatalok viseléséből kiszorított unitárus vallást csak megtűrt, de nem bevett felekezetként kezelte.

rukcióját a bécsihez hozzáigazítani („nachzutragen”), amennyiben úgy ítélte, hogy az a botrányos dolgok („Ärgernus”) hatékonyabb elhárítását, vagy a revízió meggyorsítását vagy bármilyen más szempontú megkönnyítését szolgálta.

Ennek tükrében másik két elemzési szempont adódik: 2., Milyen javaslatok születtek az ügymenet gyorsítására, egyszerűsítésére? 3., Milyen javaslatok születtek a botrányos dolgok hatékonyabb elhárítása érdekében?

Javaslatok az erdélyi cenzúraügy harmonizálására

A korábban látott minta szerint az elemzés előtt itt is teljes egészében közlöm az Ügyosztály által adott vótumot.

„[Ad 1.]⁴¹ A legalázatosabb vélemény („Dafürhaltens”) első pontjával kapcsolatban:⁴² Miután Erdélyben közel sem kerül olyan sok könyv revízió alá, mint itt („hier Orts”), ezért nem lenne szükséges az erdélyi bizottságot arra kötelezni, hogy minden hónapban tartson ülést, hanem mindössze, mint eddig, az elnök belátására lehetne bízni, a fölmerülő körülmények szüksége szerint intézkedjen.

[Ad 2.; 3.] Hasonlatosképpen az Ügyosztály („man”) nem gondolja a második és a harmadik pontot az erdélyi bizottságra alkalmazhatónak, mivel azt, amit a harmadik pont a két cenzúrafogalmazóról mond, a bizottsági jegyzőre kellene bízni („dem Commission Actuario aufzulegen wäre”), mivel az erdélyi cenzúrainstrukció egy másik, harmadik pontjában nemcsak kifejezetten meg van nevezve ennek a bizottságnak a személyzete, hanem az utolsó paragrafus arról is gondoskodik, hogy minden a harmincadhivatalokba beérkezett könyvet is be kell küldeni a cenzúrabizottságba.

[Ad 4.] Mivel a könyvek kiosztása, amit a negyedik pont ír elő, Erdélyben nem a jegyző, hanem magának a bizottsági elnöknek a jelenlétében történik („besorget”), ezért ez a jövőben is így maradhatna. Ezzel szemben a gyors ügyintézés érdekében („zu schleunigen Abfertigung der Partheyen”) a cenzoroknak meg kellene adni a jogot arra, hogy azokat a könyveket, amelynek nem tartalmazznak semmi megbotránkoztatót, megjelöljék az *admittitur* szóval és saját nevükkel, és azután az elnök előzetes tudomása mellett kiszolgáltassák a tulajdonosaiknak.

[Ad 5.] Az ötödik pontot Erdélyben enélkül is figyelembe veszik („beobachtet”), minden esetre azzal a különbséggel, hogy a bizottsági jegyzőkönyveket nem havonta, hanem évente küldik be.

[Ad 6.] Ezzel szemben a hatodik pont, [ami] nevezetesen [arról szól], mit kell a bizottsági elnöknek abban az esetben rendelkeznie, ha a cenzorok eltérő véleményre jutnak nála, az erdélyi instrukcióban nem található meg, következésképpen pótolni („nachzutragen”) kell.

[Ad 7.] Noha a hetedik pont Erdélyre való alkalmazása azért ütközik nehézségbe, mivel az ottani cenzúrabizottságon belül az elnököt kivéve nem található [más] egyházi cenzor, mivel azonban az erdélyi instrukció utolsó paragrafusában az elnöknek meg-

41 Általam beszúrt, a szövegben való tájékozódást segítő számozás

42 „In Betref des ersten Puncts des allerunterthänigsten Dafürhaltens”. Általam értelmezési szempontból módosításra javasolt javított szövegvariáns: „In Betref des ersten Puncts der hiesigen Instruction”, vagyis „Az itteni instrukció első pontjával kapcsolatban.”

adatott az a jogosítvány, hogy ha nem elegendő a cenzorok száma, akkor más, a revíziós bizottság grémiumán kívül található tanult embereket és egyháziakat vonjon be segítségül. Ezért az elnöknek semmi esetre sem lesz nehéz ezen az úton ezt a hiányt is pótolnia, és eszerint kellene őt utasítani.

[Ad 8.; 9; 10.] A nyolcadik, kilencedik és tizedik pont már megtalálható az erdélyi cenzúra instrukcióban, annak kivételével, hogy a botrányos rézkarcokról és rajzokról nem történik semmi említés, amelyet meg kellene tenni a pótlásban.

[Ad 11.; 12.; 13.] Az Ügyosztály („man”) úgy véli, a tizenegyedik és a tizenkettedik pontot csak a bizottság elnökével lehetne közölni, hogy tudjon róla és ehhez tartsa magát, mivel az ebben érintett babonás cselekedeteket nagyobb részt katolikus szerzők tárgyalják („die darin angeregte abergläubische Wercke mehrern Theils von Catholischen Auctoribus herrühren”), következésképpen az akatolikusoknak gúnyolódásra és más rossz szándékú feltételezésekre („ungleichen Zumuthungen”) adhatna alkalmat. Ebből a megfontolásból tehát a 13. pontot annál kevésbé kellene az erdélyi instrukcióba beiktatni, mivel ezt enélkül is tartalmazza ennek az instrukciónak az első pontja.

[Ad 14.] Ezzel szemben ez előbbi instrukció 14. pontját teljes egészében („Inhalt”) át lehet ültetni („nachgetragen”).

[Ad 15.; 16.] A 15. és a 16. pont részben megtalálható („begriefen”) az erdélyi instrukcióban, részben egy 1772. június 8-i dekrétummal, a Gubernium útján lettek közölve („intimiret”) az erdélyi revíziós bizottsággal.

[Ad 17.] Ami utoljára a 17. pontot illeti, a már fennálló más rendelkezéseket annyiban lehetne Erdélyre alkalmazni, hogy a nyomtatott tiltott [könyvek] jegyzékében („in dem gedruckten Catalogo Prohibitorum”) még nem található könyvek közül azokat, amelyek a könyvvitel szempontjából megfelelőek („welche des Buchführes [sic!] Gut sind – esetleg: számvevői javak”), ne semmisítsék meg, hanem szállítsák őket a határon túlra („auser Landes”). Ebből az egészből („von allem”) még azt lehetne hasznosítani, amit ez a pont azokról a könyvekről mond, amelyek már benne vannak a tiltott [könyvek] jegyzékében, illetve azt, amit azoknak a büntetéséről mond, akik ilyen könyveket olvasnának.

[18.] A többiit illetően Erdély udvari szerve („von Seiten der Siebenbürg[ischen] Hof-Stelle”) gondoskodni fog arról, hogy időről időre beszeresse az itteni cenzúrabizottságtól az itt elvetett („verworfenen”) könyvek jegyzékét, a Magyar Udvari Kancelláriától pedig az oláh és illír könyveket, és ezeket közölje az erdélyi cenzúrával. Illetve fordítva, az itteni két cenzúra részére [beszeresse] az erdélyitől azt, ami esetleg az itteni jegyzékekben nem szereplő, Erdélyben fölbukkant tiltott könyvek tekintetében rendeltetett el.

[19.] Végezetül az Ügyosztály („man”) bátorkodik Ófelségének alázatosan előterjeszteni, hogy Erdély Magyarországgal és a Bánáttal szembeni határaitól az összes könyv beküldése Nagyszebenbe az ottani cenzúrabizottsághoz különösen azoknak a tulajdonosoknak („Eigenthümern”) okozhat gyakran jelentős költségeket és késedelmet, akiknek útjukat nem Nagyszebennek veszik. Az itteni vélemény szerint a továbbiakban úgy lehetne ezen a dolgon botrányozás nélkül segíteni, hogy ha Ófelsége legkegyelmebben méltóztatna megengedni, hogy azokat a könyveket, amelyek netalán itt Bécsben vagy Pozsonyban már átestek a cenzúrára, az arról kapott tanúsítvány vagy útlevél bemutatása ellenében („gegen Vorweisung”) a határokon lévő illetékes harmincadhivatalok a harmincadpénz lefizetése után minden további nélkül engedjék be a tarto-

mányba („ohne weiters in das Land zuverführen passiret werden sollen”). Őfelsége pedig ne mulassza el („nicht entstehen würde”) eszerint meghozni az Udvari Kamarának szóló további rendelkezéseket.

Eltérő erdélyi viszonyok a cenzúraügyben

1., Hogyan tükröződnek az örökös tartományokbeliektől elért erdélyi viszonyok (és az erdélyi katolicizmus eltérő viszonyai) az elhagyásra és a módosításra javasolt cenzúra-rendelkezésekben?

A válaszban van némi hasonlóság az előző munkát szempontrendszerével:

- a) A hivatalszervezés némiképpen más, mint Bécsben. Az erdélyi bizottság személyezte több szempontból különbözik a bécsitől (3.; 7.). A különbségek legfontosabbika, hogy míg Bécsben több egyházi revizor is ül a bizottságban, Erdélyben a bizottság elnökén kívül (aki minden bizonnyal a római katolikus püspök) nincs más egyházi a testületben. A más személyzethez más feladatbeosztás járult: ez részben az ellátandó feladatok más módon voltából következett (3.). Erdélyben mások voltak az ügymeneti szabályok. Talán a legfontosabb különbség ezen a téren a bizottsági elnök nagyobb szerepe volt. A bizottsági elnök két legfontosabb ügymeneti hatásköre a bizottság összehívása (1.) és külső emberek lehetséges bevonása a bizottságba (7.) voltak. Ezek mellett könyvek szétosztásának felügyelete (4.) kisebb jelentőségű, szokásbeli kérdésnek tekinthető.
- b) Az erdélyi rossz közlekedési viszonyok akadályozzák az erdélyi cenzúraügy nyugati birodalomfélhez hasonló központba koncentrálását (19.). Az erdélyi cenzúrabizottság elé kerülő kevés könyv (1.) ebben a vonatkozásban éppen azért nem jelzés értékű Erdély kulturális viszonyaira nézve, mivel Bécs és a nyugati birodalomfél sem nagyságában, sem népességében nem összevethető Erdéllyel. A ritkább ülésezéssel összefüggésben természetesen ritkábban kell a jegyzőkönyveket is betekintésre fölterjeszteni (5.).

Modernizáció az erdélyi cenzúraügyben

2., Milyen javaslatok születtek az ügymenet gyorsítására, egyszerűsítésére?

Az Ügyosztály javaslataiban épít az erdélyi cenzúrabizottság elnökének széles jogkörére. Az elnök előzetes tudomása (ellenőrzése) mellett javasolja a cenzoroknak megadni a jogot arra, hogy azokat a könyveket, amelynek nem tartalmazznak semmi megbotránkoztatót, megjelöljék az *admittitur* szóval és saját nevükkel, és azután kiszolgáltassák a tulajdonosaiknak (4.). Elnöki eljárásmódot ír elő véleménykülönbség esetére (6.). Az erdélyi rossz közlekedési viszonyok miatt, pedig egyszerűsíti a Bécs vagy Pozsony felől behozott könyvek – jobb (a csempészéstől eltekintve) esetben – amúgy is felesleges cenzúráját (19.). A bécsi vagy pozsonyi cenzúrára egyszer már átesett könyvek szebeni újracenzúrázása annál is inkább felesleges, mivel a Kancelláriákon keresztül élő hivatali kapcsolat van a bécsi, a pozsonyi és a nagyszebeni cenzúrabizottságok között (18.), amelyen keresztül egységesíteni lehet a birodalmi cenzúrák működését. Ez az egységesítés az 1770-es évek elején már érzékelhetően a felvilágosodás szellemében történt, hi-

szen egy ilyen eset kapcsán az Államtanácsban született döntés engedélyeztette Erdélyben is Montesquieu-nek „A törvények szelleméről” és Dupinnek „A tridenti zsinat” című ott korábban elvetésre ítélt műveit.⁴³ Az a tény egyébként, hogy a püspök elnöksége alatt működő nagyszabású cenzúrabizottság elvetette ezeket a műveket, jelenti azt is, hogy Erdélyben ekkor még a felvilágosodás eszméi nem igazán voltak elterjedve, de azt is, hogy a nagy műveltségű és külföldi látókörrrel rendelkező püspök sem számított Erdélyben a felvilágosult eszmék harcos képviselőjének.

Inkább a kincstár érdekeit, mintsem az ügymenet gyorsítását szolgálja az a rendelkezés, amely bizonyos – valószínűleg a nem teljesen káros – könyvek esetében a megsemmisítés helyett a külföldi eladást írja elő (17.).⁴⁴ Meg kell ugyanakkor említeni, hogy a kincstári érdek nem általános érvényű: a szellemi mérreg további terjedését és – felebaráti szeretetből – megsemmisítéssel kell megakadályozni, és nem – önző anyagi érdekből – nyereszkesedést folytatni vele.

3., Milyen javaslatok születtek a botrányos dolgok hatékonyabb elhárítása érdekében?

A tartalmi változtatásokban két törekvést figyelhetünk meg: modernizációt, az instrukció új jelenségekhez való hozzáigazítását, illetve a katolikus vallás jó hírének védelmét a többi vallás előtt. Az első szempont alapján pótolták például az erdélyi instrukcióban az illetlen képek és rézkarcok említésének hiányát. Elsősorban katolikus szerzők propagáltak műveikben olyan hitgyakorlatokat (néprajzi szempontból népi vallásosságot), amelyek a bécsi udvar ekkori értékelése szerint már babonának számítottak. A vallási gyakorlatok ilyen megkülönböztetésében már a felvilágosodás racionalizmusának megnyilatkozását láthatjuk. Az Ügyosztály azért nem javasolta ennek nyílt kárhözátartását, mert a katolikusokat a nem katolikusok gúnyolódásának célpontjává tette volna, és arra a rossz szándékú feltételezésekre adott volna nekik alkalmat, hogy a katolikusok általában mind ilyen babonás gyakorlatokat követnek.

Nº 3. A KIZÁRÓLAG KATOLIKUSOKRA TARTOZÓ ÜGYEK BIZOTTSÁGI KEZELÉSE

A bizottsági rendszer átmeneti megszüntetése Auersperg gubernátor alatt

A harmadik pont felvételére egy Auersperg gubernátor által előidézett zavar miatt kellett sort keríteni.⁴⁵ Báró Bajtaytól („Bajtaj”) erdélyi püspök 1771–72 folyamán nem tett semmiféle jelentést az a vallási alap („fundi religiosi”) felhasználásáról.⁴⁶ A püspök még a szokásos év végi fő kimutatást („Hauptausweis”) sem küldte be arról, hogy hány templom és plébánia épült meg és hány plébános és iskolamester kapott újonnan támogatást („dotiret”). Az ügyben tájékoztatás kéretett be tőle. A kérdésre válaszul a püspök kimutatta az 1771. július hónapig történeteket, egyúttal azonban hozzátette („beyge-

43 HHSa St.R.P 1347/1772 (lásd korábban)

44 További vizsgálatra vár az a kérdés, milyen nyomtatott tiltott [könyvek] jegyzékéről van szó, és hogyan kell értelmezni a „welche des Buchführes [sic!] Gut sind,” kifejezést.

45 Az ügy nagyban alátámasztja azt a képet, amelyet báró Brukenthal rajzolt Auerspergről: ismeretlen az erdélyi viszonyokkal, ezért csak összezavarni tudta az erdélyi ügyeket – ARNETH IV. 151.

46 Báró Bajtay 1772 végéig volt Erdély püspöke, amikor egészségi állapotára nézve Mária Terézia elfogadta lemondását. Hazautazás közben Aradon érte a halál 1773 legelején.

rucket”), hogy a további eredményről nincs tudomása, mivel a gubernátor a Gubernium ágendái közé vonta ennek az alapnak a kezelését és felhasználását („Besorgung und Verwendung”).⁴⁷ Báró Bajtay iratában megjegyezte, hogy ezek az ügyek korábban egy külön bizottsághoz voltak áthelyezve („einer eigenen Commission obgelegen”). Ezekkel a felvetésekkel a kérdés tulajdonképpen kettévált: 1., a katolikus vallásügy guberniumi tárgyalásának és 2., a Vallásalappal kapcsolatos jelentések elmaradásának kérdésévé.

A vallási ügyosztály ülésén („Zusammentretung”) a gubernátor saját eljárásának az okát abból vezette le, hogy Ófelsége egy legfelsőbb döntésével nem fogadta el az előterjesztett Katolikus Ügyek Bizottságát („Commission in Catholicis”), hanem sokkal inkább azt parancsolta, hogy a vallásügyet („Religiosa”) is a Guberniumban kell tárgyalni. Ami pedig ennek az alapnak az 1771 júliusától történt felhasználását illeti, a gubernátor („Selber”) elmagyarázta, hogy noha éppen a kezénél van egy a kincstartósági könyvvitel („Thesaurariats Buchhalterey”) által készített kivonat, de erről a későbbiekben még egy részletesebb jelentést vár.⁴⁸

A bizottsági rendszer helyreállítása és megerősítése

Az Ügyosztály vótumában úgy találta, hogy ha Ófelsége többször kinyilvánított akaratát („die wiederholt erklärte allerhöchste Gesinnungen”) gondosan mérlegeli, különösen pedig az 1772. június 25-én tett előterjesztésre született, a gubernátorral július 20-án közölt („intimirt”) legfelsőbb döntést,⁴⁹ akkor kitűnik, hogy Ófelsége mindössze azt az általános bizottságot nem fogadta el, amelyen belül az összes a katolikus vallást illető tárgyat („alle auf die Catholische Religion sehende Gegenstände”) tárgyalni akarták.

Auersperg gubernátort az a tény tévesztette meg, amit egy korábbi tanulmányomban kimutattam, az uralkodói döntésekben nem használják következetesen a „Religiosa” kifejezést: van ahol mindenféle vallás ügyére, de van, ahol kizárólag csak a katolikus vallásügyre vonatkozik. A „vallásügy” ez utóbbi használatának szinonimája a „fontos vallási ügyek” kifejezés.⁵⁰ Az Ügyosztály előterjesztése kimondatlanul téves értelmezéssel és ebből következő helytelen eljárással vádolta meg Auersperg gubernátort. A jegyzőkönyv szerint ugyanis a fenti legfelsőbb döntés következtében éppoly kevéssé kellett [volna] megszüntetni azt a külön („besondere”) bizottságot, amelyet Ófelsége azért rendelt el még 1767-ben hogy gondoskodjon a templomépítésről, plébánosok és iskolamesterek támogatásáról, mint az árvaház számára létrehozott Judicium delegatumot.⁵¹ Mivel a templomépítés, plébánosok és iskolamesterek támogatása a

47 Bajtay iratát Blümegen mellékletben csatolta előterjesztéséhez; Bajtay 1772. december 26-i irata az EUK 1773:1591 a., jelzet alatt található meg.

48 A kivonat az EUK 1773:1591 b., jelzet alatt található meg, alább röviden szeretnék vele foglalkozni

49 Valójában egy évvel korábbi döntésről van szó: HHStA StRP 2575/1771 irat az erdélyi gubernátorhoz, expedálva: július 21., közöltem: KOVÁCS 1999. 37–38., illetve KOVÁCS 2002. 128.

50 KOVÁCS 2002. 115.

51 A jegyzőkönyv magyarázatot ad két jelenségre. 1., Arra, hogy miért vezettek külön jegyzőkönyveket az árvaház ügyeiben (TRÓCSÁNYI 1973. 139.) 2., Miért nem tartottak 1771 második felétől kezdve jó ideig katolikus ügyekben külön bizottsági ülést (Commission in Catholicis-t) – MOL F53 Commission in Publico-ecclesiasticis

Mária Terézia által 1765-ben erdélyi katolikus célokra odaszánt Portugál Tőke kamataiból volt lehetséges, ezek az ügyek tulajdonképpen a Vallásalap ügyeit jelentették.

Az Ügyosztály a gubernátor által a Vallásalap ügyében okozott zavar kiküszöbölésére először is a vele foglalkozó bizottság megerősítését javasolta („bestättigte”). Ehhez először is visszavezette ezeknek a bizottságoknak a szükségességét három okra, majd két további javaslatot fogalmazott meg a bizottsági munka javítása érdekében:

Az Ügyosztály szerint a bizottságok szükségességének okai:

1., Ezekben a tárgyakban a többi vallásnak semmi keresnivalója sincsen („bey diesen Gegenständen die übrige Religionen keine Concurrenz fordern können”).

2.,⁵² A különös legfelsőbb kegyből odaszánt („ausgezeichneter”) alapok felhasználásának igazgatását („Direction”) tulajdonképpen közérdekű [állam]igazgatási ügynek („als ein publico-politicum”) kell tekinteni. Annak ellenére („Obgleich”) így van ez, hogy a[z alapok odaszánásának] szándék[a] a katolikus vallás terjesztésére („Verbreitung”) irányult.

3., Ez utóbbi tárgyat azért sem szabadna a Gubernium plénümán („in pleno Gubernii”) tárgyalni, mivel egy ilyen tekintélyes („beträchtlichen”) alap felhasználását minden esetben gondosan mérlegelni kell, főképpen pedig, hogy minden oda tartozó ügyet a megfelelő összefüggésben kell tárgyalni.

A három ok közül a szöveg egyértelműen másodikat mondja a legfontosabbnak. Ezt a tényt fontossága miatt még egyszer meg szeretném ismételni: A bizottság létének legfontosabb oka az, hogy különös legfelsőbb kegyből odaszánt alapok felhasználásának igazgatását tulajdonképpen közérdekű [állam]igazgatási ügynek (publico-politicumnak) kell tekinteni, még ha odaszánásuk szándéka a katolikus vallás terjesztése volt is. Az új egyházpolitikai irányvonal kulcsgondolata ez: az állam a közös érdekében befolyása alá vonja az emberi élet minden közérdekű területét, így az egyházi és vallási életét is.

Fontos megemlítenem ugyanakkor, hogy a korábban látott rendeletnek megfelelően minden olyan tárgyat, ami a katolikus papságra vonatkozott, egy külön jegyzőkönyvbe kellett bevezetni.⁵³ Ezzel szemben az erdélyi katolikus papságra vonatkozó ügyek a vallási ügyek guberniumi tárgyalásának rendszerében korábban – az örökös tartományokétól eltérően – valószínűleg nem a vallási bizottság, hanem a nem katolikus vallások közigazgatásra tartozó ügyeihez hasonlóan a Gubernium plénümának hatáskörébe tartoztak. Véleményem szerint ezért javasolta az Ügyosztály, hogy a 21. számú rendelkezést csak a gubernátorral közöljék. A katolikus papságra vonatkozó ügyek így – véleményem szerint – azokhoz kerültek, amelyeket a gubernátor maga terjesztett elő a Guberniumban, és amelyekhez csak a katolikus tanácsosok véleményét kérte ki („eingehohlet”).⁵⁴ Ennek megfelelően, bár ezeket az ügyeket formailag a Gubernium plénümán, valójában azonban a vallási bizottság előtt tárgyalták, és ezért ezeket az ügyeket is be lehetett vezetni a bizottság jegyzőkönyvébe is. További kutatásokra van szükség annak kiderítésére, hogyan mutatható ki ez a felemás kezelés a guberniumi, valamint a katolikus vallásügyi jegyzőkönyvekben.

52 A szövegben: „Ezen túlmenően („ja sogar”)”

53 EUK 1773:1591 d., Tizedszer (lásd korábban)

54 MOL A108 20. csomó 513r báró Joseph von der Mark levele Blümegeenhez 1772. április 24-i dátumozással (Közölve: KOVÁCS 2002. 134.)

Javaslatok a bizottsági munka javítására

Az Ügyosztály javaslatai a bizottsági munka javítása érdekében ez utóbbi, a hivatali racionalitásra hivatkozó megfontolást egészítették ki két elővigyázatossági intézkedéssel:

1., A bizottsághoz tartozó iktatmányokat („Exhibita”) hasonlóképpen kellene elővenni, mint az árvaház gondozására rendelt judicium delegatumnál.

Ennek az elővigyázatossági intézkedésnek az volt a célja, hogy a személyzet a bizottságok megsokasodása által ne legyen más munkálatoktól („Ausarbeitungen”) túlzottan elvonva.

2., Arra a továbbiakban is figyelni kellett, hogy ezekről a bizottságokról külön jegyzőkönyvek legyenek vezetve. Ez egyben azt is jelentette, hogy az ügymenet egységesítése a két bizottságban ekkor még nem jelentette összevonásukat. A két bizottság elválasztott ügykezelésének az volt a célja, hogy ezek külön jegyzőkönyvei az eltérő természetű ügycsoportokat a továbbiakban is a maguk összefüggésében mutassák meg („ausweisen”).

Javasolt munkálatok a Vallásalap ügyeinek rendbetételére

Az Ügyosztály a továbbiakban javaslata szerint az így („Sothane”) megerősített („bestättigte”) bizottságnak az alábbi lépésekben kellett volna az Auersperg gubernátor által okozott zavart és ügýhátralékot fõlszámolnia:

Mivel 1771 júliusa után nem érkezett be újabb előterjesztés az Alap felhasználását illetően, ezért mindennek előtt („vorzüglich”) az elhunyt püspök által említett, 1771 júliusáig elrendelt („eingeleitet”) intézkedéseinek végrehajtását kellett volna ellenőriznie. A vizsgálat tárgya az lett volna, vajon teljes egészében végre lett-e mindez hajtva („berichtigtet” – vagy: teljes egészében ki lett-e fizetve), illetve megfelelő módon halad-e előre („seinen Fortgang habe”). Ennek megfelelően a bizottságnak figyelmét az 1771 júliusától 1772 végéig hozott intézkedésekre kellene fordítania, és pontosan ki kellene vizsgálnia („zuerheben”) mind a kiutalt pénzekkel kapcsolatos magatartást, mind ezek („derselben” – a kiutalt pénzek) eredményét, valamint a netalán adódó nehézségeket és akadályokat. Mind az eredményekről, mind az akadályokról („Über beedes”) pedig be kellene küldenie hasznos („fördersamen” – esetleg: gyors) jelentését. Ehhez kellett volna mellékelnie egy esedékes tervet arról, hogy mit kellene a még kéznél lévő alaptól az 1773. év folyamán elsõdlegesen elintézní („zu berichtigen” – kifizetni).

A vallásalap kezelésére elrendelt bizottság fölterjesztendõ iratai

A következőkre nézve viszont az Ügyosztály négyféle irattípus felküldését („anhero”) javasolta a bizottságtól, hármát rendszeresen, a negyediket különleges alkalmak esetén: 1., Év elején egy úgynevezett esedékes tervét („eventueller Entwurf”): talán nem járnánk akkor sem túl messze az igazságtól, ha ezt a kifejezést „költségvetés”-nek fordítanánk. 2., Félévente egy összesítő kimutatását („Summarischen Ausweis”) ehhez az év elején beküldött esedékes tervhez viszonyítva („nach Gemäßheit”). Ennek az

összesítő kimutatásnak – az Ügyosztály javaslata szerint – tartalmaznia kellett a kiutalt összegeket („ausgewiesenen Ausgaben”) és a [még] meglévő („vorräthigen”) alap összegét is. 3., Legalább negyedévenként a jegyzőkönyveit. 4., Ezeken túl („über alle”) különleges jelentéseket a féléves összegző kimutatások között⁵⁵ is minden [olyan esetben], ha az uralkodónőtől („von hieraus”) különleges megbízást kap, vagy ha a körülmények alapján az előzetes terven („auser erstgedachten eventuellen Entwurf”) kívül új intézkedéseket talál szükségesnek. Úgy gondolom a guberniumi jelentések mindegyikére jellemző volt az az örökös tartománytól való formai eltérés, hogy a referensek nem írták alá a jelentéseket, hanem ezek neveit mindössze a jegyzőkönyvekben tüntették fel.⁵⁶

A Vallásalapból fedezett munkálatok felgyorsítása a 4000 Ft-os tőkefelretét hatéves szüneteltetésével

Ezeknek a javaslatoknak a kapcsán viszont az Ügyosztály nem mulaszthatta el Őfelségének legalázatosabban előterjeszteni, hogy még számos katolikus templom várt megépítésre, különösen olyan járásokban („Kreysen”), ahol az akatolikusok – a jegyzőkönyv fogalmazása szerint – tekintélyes számban vannak jelen. Hasonlóképpen [még sok] plébániát és iskolaépületet [kellene] létrehozni, ezen kívül még [jó] néhány („einige”) plébános és iskolamester maradt, akik számára kongruát [kellene] kiszabni, sőt még különböző régi katolikus templomok is maradtak, amelyek közel vannak a beomláshoz, és ki [kellene őket] javítani. Mindez a Portugál Tőke 1767-ben kiszabott kamataiból még sok évig nem valósítható meg. Az Ügyosztály („man”) ezért bátorzkodott Őfelségét a legalázatosabban arra kérni, hogy azt a 4000 f-ot, amelyet az első meghatározás alapján a keletkezett kamatokból minden évben a tőkéhez kell tenni, legalább hat évig szabadjon a legkegyesebb szándék meggyorsítására fordítani. Az Ügyosztály javaslata szerint ezáltal a kamara („das Camerale”) is némiképpen megszabadulna azoktól a hozzájárulásoktól, amelyeket az elmúlt évben néhány szerzetes („Ordensgeistliche”) kért, hogy helyreállítsák régi, romladozó templomaikat, mivel ebből a növekményből lehetne azoknak némi hozzájárulást folyósítani, akik semmilyen más alapítvánnyal („Fundum”) nem rendelkeznek.

Az Auersperg gubernátor által előterjesztett kivonat fontosabb adatai

Az Auersperg gubernátornál lévő kivonat, amely a Vallásalap anyagi helyzetét világította meg, valójában alig valaminek a kimutatására volt alkalmas. Bár a Portugál Alap erdélyi célokra fordítását már 1765-ben kimondta egy legfelsőbb döntés, valami oknál fogva a kamatokat csak 1767. január 1-jétől számítva fordították erre a célra. A tőke 1767-ben a (Wiener) Stadt-Banconál volt elhelyezve 4%-ra, ez a következő évben ugyanilyen kamatra átkerült a Kupfer Amthoz. A fent látott 4000 forintos rendelkezés lehetővé tette, hogy az 1767-es 17492 forint kamat 1771-re 18132 forintra nőjön, de kö-

55 Vagy: „az éves tényleges tervek között is”

56 EUK 1773: 1591 d., Tizedszer (lásd korábban)

vetkeztében a vallási célokra fordítható pénz csak 13492, illetve 14132 Ft volt. 1772 októberében három helyen összesen 9516 Ft 5 l k fel nem használt pénz állt rendelkezésre (2497 Ft 20 k maradványpénz a Stadt-Banconál, 266 Ft 40 k a Kupfer-Amtnál és 6752 Ft 5 l k készpénzben a Cameral-Zahl-Amtnál). Ennek következtében az 1767 és 72 októbere között eltelt öt és fél évben erdélyi katolikus vallási célokra – számolásom szerint – valamivel kevesebb, mint 71454 Ft-ot lehetett fordítani. Sajnos ezeket a kiadásokat egyáltalán nem bontja tovább a kivonat, hanem csak annyit jegyez meg: „Száükségletekre” („Zu Nothdurften”). Az összeg nagyságrendjéről úgy alkothatunk fogalmat, ha tudjuk, hogy Bajtay püspök 150 Ft-ra tette az egy plébános rangjához méltó élet biztosításához szükséges kongruát.⁵⁷ Vagyis a vallási célokra fordítható kamatok 1767-ben körülbelül 90, 1771-ben 94 plébános teljes eltartására voltak elegendőek.

Ezek után a rendkívül fontos és nagy jelentőségű pont után következik a jegyzőkönyvben.

N° 4. REDNIK ERDÉLYI UNITUS PÜSPÖK VÉGRENDELETÉNEK URALKODÓI MEGERŐSÍTÉSE

A negyedik pont uniós ügygel foglalkozott. A Királyi Gubernium a csatolt jelentéssel átküldte a görög rítusú vikárius Philoteus László kérvényét, amelyben ez legalázatosabban esedezett, hogy Őfelsége erősítse meg Redniknek a nemrégiben elhunyt unitus fogarasi püspöknek a balázsfalvi szeminárium javára tett („errichteten”) végrendeletét.⁵⁸

A jegyzőkönyv szerint a kérdésben nem alakult ki véleménykülönbség az Ügyosztály résztvevői között: „Mivel ez a testamentum az unió javára tétetett és az Aaron püspök által Őfelsége beleegyezésével („Bestättigung”) alapított szeminárium javadalmasát szolgálja, ezért a legkevésbé sem illetékes („ohnvorgreifigste”) vélemény is egyhangúan amellet van, hogy Őfelsége ezt az Aaron-féle testamentum feltételeivel („Bedungnißen”) kegyeskedhet megerősíteni.”⁵⁹

N° 5. A KATOLIKUS VALLÁST IS ÉRINTŐ TÁRGYAK KATOLIKUS SZEMPONTÚ KEZELÉSE

A gubernátori és püspöki titkos különvélemények vagy emlékeztetések

A jegyzőkönyv harmadik pontja bizottsági rendszerben rendezte annak a két ügycsoportnak a hivatali kezelését, amelyek a katolikus vallás terjesztését szolgálták, ezért tisztán katolikus ügynek számítottak (a vallásalap és az árvaház igazgatása). Ezekhez az ügyekhez kívánták a püspök és Erdély vezető katolikus körei a vegyes vallásügyből is mindazt, ami a katolikus vallást is érintette („alle auf die Catholische Religion sehende

57 MISKOLCZY 1914. 101.

58 a mellékletek között nem található, de [vide] 1595 A° 1773

59 Aron püspök végrendeletének feltételeivel: HHStA StRP 1052/1765 Az Udvari Kamara 1765. ápr. 16-i előterjesztése; cirk.: ápr. 26., exp.: máj. 1. és 1077/1765 Az Erdélyi Kancellária 1765. ápr. 18-i előterjesztése; cirk.: ápr. 30., exp.: máj. 30.; közölve Állam – Szent Unió – Skizma 20-21. old.; alaposabban elemezni egy készülő tanulmányomban szeretném

Gegenstände”). Egy ilyen általános érvényű Katolikus Ügyek Bizottságát („Commission in Catholicis”) bizottságát azonban az udvar a többi erdélyi vallásra (és első sorban is a bevett vallásokra) való tekintettel elvetette. A valóság ugyanakkor az volt, hogy kétféle módon ilyen esetekben is megoldott volt az ügyek katolikus szempontú tanácsolása. 1., Véleménykülönbség esetén a guberniumi elnök vagy gubernátor (a Kancellária megkerülésével) közvetlenül az uralkodónőhöz fordulhatott legfelsőbb döntést kérni.⁶⁰ 2., A katolikus szempontok fokozott figyelembe vételét szolgálta az is, hogy különböző katolikus vallási ügyekről a gubernátort és a püspököt külön szokták kihallgatni.⁶¹ Bár valószínűleg listám még nem egészen teljes, a legfontosabb ilyen természetű ügyek az alábbiak voltak: 1., Állásbetöltési vagy más néven kandidációs ügyek.⁶² 2., Unitáriusok által betöltött helyek kivizsgálása.⁶³ 3., A vallás javára kibocsátott uralkodói döntések végre nem hajtása.⁶⁴ 4., Nem katolikusok templomépítési kérelmei (beleértve a bővítt felújítást is).⁶⁵ Az ezekben az ügyekben teendő gubernatori és püspöki jelentésekre nézve javasolta az Ügyosztály, hogy ezekről előterjesztői maguk is vezessenek egy rendes jegyzőkönyvet, [hog] legalább [ezzel segítsék] a saját visszaemlékezésüket, utódaiknak pedig mércéül és követésre [szolgáljon].⁶⁶ Formailag ezek a jelentések titkos⁶⁷ különvéleménynek⁶⁸ vagy emlékeztetőnek (Erinnerung, promemoria) számítottak.

A püspöki véleményezés átmeneti elmaradása

Az 1773. március 15-i erdélyi vallási ügyosztály ötödik pontja éppen olyan természetű ügyekkel foglalkozott, amelyekre vonatkozott [volna] a fent látott gubernatori vagy püspöki különvélemény-adás. Fölvétetett ugyanis a tárgyalásba a Gubernium több jelentése [is], amelyekben [ez] tájékoztatást adott egynémely („ein, und andern”) ágostai hitvallásúak és reformátusok, néhány nem unitus románok („Wallachen”) által tett templomépítési kérelemről, valamint a Zaránd megyében fekvő Csúcs uradalom

60 KOVÁCS 1999. 37–38.; KOVÁCS 2002. 128. Ezt a helyzetet változtatta meg az evangélikus Bruckenthalnak a Gubernium élére állítása 1774-ben. Ezzel összefüggésben terjesztették ki valószínűleg 1774-ben a korábbi bizottság hatáskörét és tették általános értelemben vett Katolikus Ügyek Bizottsággá (uo 139.)

61 EUK 1773:1591 d., N° 1. Tizedszer

62 HHStA StRP KOVÁCS 1999. 45–46.; HHStA StRP 559/1767: Közölve: KOVÁCS 2002. 115.

63 Uo.

64 Uo.

65 KOVÁCS 1999. 48.; EUK 1773:1591 d., N° 5. (lásd alább)

66 Kérdéses, hogy a korábban látott 1774-es változások (lásd . jegyzet) mellett ez a javaslat át tudott-e menni a gyakorlatba.

67 HHStA StRP 559/1767 rezolúció a február 20-i jegyzőkönyvre; Ad 13um rezolúció a püspöki javaslatokra Ad 1um

68 Lásd alább: „hog] ő is külön („besonders”) kifejttesse véleményét („Gutachten”) az ügyben”. A különvélemény meghatározott irattípus a kollégium típusú (Habsburg-)kormányservek számára, ahol véleménykülönbség esetén a tanácsosok szavaztak, a többségi vélemény ment tovább a kormány szerv véleményeként (szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata döntött), de különvéleményként egy vagy több tanácsos csatolhatott különvéleményt hozzá.

(„Possession”) nem unitus lakosai által önhatalmúlag és Őfelsége előzetes hozzájárulása nélkül elkezdett templomépítésről.

Ebben a pontban az Ügyosztály nem tett konkrét javaslatokat az egyes ügyek elintézési módjára nézve. Ennek oka az volt, hogy hivatali szempontból egy olyan kisebb zavart kellett elhárítania, amelyet Bajtay püspök halála okozott. Az Ügyosztály véleménye szerint ugyanis Őfelsége vonatkozó rendeleteinek előírása szerint abban az esetben, ha az akatolikusok új templomot akartak építeni, vagy a régit megnagyobbítva akarták felújítani, a Gubernium mellett minden esetben a püspököt is meg kell erről hallgatni, hogy további mérlegelésre és tanácskozásra beküldje esetleges külön emlékeztetéseit. Ennek megfelelően az Ügyosztály („man”) egyhangúlag azon a nem mértekadó („ohnvorschreibligsten”) véleményen volt, hogy a jelen guberniumi jelentéseket is [először] a fenti célból közölni kell az újonnan kinevezett Manzador püspökkel.

Módosítások a különvéleményekkel kapcsolatos ügymenet gyorsítására

Az Ügyosztály ezen túl a jövőre nézve a következő rendelkezést javasolta az ügyek gyorsabb elintézése érdekében: A gubernátor minden esetben közölje az ilyen kérelmekről a Guberniumban készített jelentéseket a püspöknek, hogy ő is külön („besonders”) kifejttesse véleményét („Gutachten”) az ügyben. Véleményem szerint ennek a módosításnak akkor volt különösen nagy jelentősége, ha – ami igen gyakran előfordult – a püspök éppen Szebenen kívül tartózkodott.⁶⁹ Az, hogy a jelentést a gubernátor és nem a Gubernium közölte különvéleményezésre a püspökkel, legalábbis nem piszkálta fel újra meg újra a Gubernium nem katolikus tanácsosainak ezzel kapcsolatos ellenérzéseit.

Az Ügyosztály ezen túl javasolta, hogy ebből az alkalomból a mind a gubernátornak, mind a püspöknek újonnan tudtára kellene adni, hogy a különleges leiratok által („mittels besondern Rescripten”) katolikus vallásügyben („in Religiosis Catholicis”) közvetlenül tőlük bekért jelentéseket az 1768-ban született legfelsőbb döntésnek megfelelően Őfelsége kezeihez kell címezniük („ad manus Altissimas zu dirigiren”) és egy külön borítékkal („mittels eines besondern Überschlags”) gróf Blümegen cseh-osztrák udvari kancellárhoz kell küldeniük.⁷⁰ Azoknak a vallási ügyeknek a tárgyalásában és kifejtésében („Erörterung”) viszont, amelyeknek a Guberniumban kell előkerülniük, az 1772. július 20-i leirat értelmében kell eljárniuk.⁷¹

AZ URALKODÓI DÖNTÉS

Az 1773. április 18-i, Mária Terézia által aláírt legkegyelmesebb döntés mindössze egy ponton módosította a javaslatokat.⁷² A módosítás a jegyzőkönyv figyelmes átolva-

69 MOL A108 20. csomó 513r báró Joseph von der Mark levele Blümegenhez 1772. április 21-i dátumozással (közölve: KOVÁCS 2002. 134.)

70 Vö. HHStA StRP 729/1771 Auersperg gubernátor titkos instrukciója. Közölve teljes egészében: KOVÁCS 2002. 126.

71 lásd korábban

72 EUK 1773:1591 e.,

sásáról és szakszerű óvatosságról tanúskodik.⁷³ „Ad 3^{tium} a mellékelt, Auersperg által beterjesztett elszámolást el kell küldeni a vallásalap („Religions-Fundi”) kezelésére elrendelt bizottságnak, hogy fejtse azt ki közelebről, és a más tervezett rendelkezések mellé azt is hozzá kell tenni, hogy a már megcsinált, de az eddigi bevételt meghaladó kiutalásokat („Anweisungen”) először fizessék ki és kivitelezzék, mielőtt új kiadásokra tennének javaslatot”. Ez utóbbi módosítás a körülményekhez képest elhagyhatóvá tette a rendszeres év eleji „esedékes terv”-et.

Trócsányi Zsolt is foglalkozott a jegyzőkönyv és az uralkodói jóváhagyás alapján elkészített egyik rescriptummal.⁷⁴ Szerinte az 1773. április 18-i rescriptummal szabályozták a Publico-ecclesiastica kérdését. Ennek a leiratnak értelmében ehhez a Gubernium és az erdélyi római katolikus püspök által felküldendő jelentések, továbbá a Cseh-osztrák Kancelláriától áttett ügyek tartoztak. Az ügykör az alábbi csoportokra bomlott: 1., a szerzetesrendek személyi állományának és jövedelmének ügyei; 2., novíciusok felvétele és esküjük; 3., szerzetesrendek birtokszerzésének megszorítása; 4., confraternitások (meglevők vagy létesítendőek) ügyei; 5., körmenetek vagy egyházi szertartások ügyei; 6., kolduló rendek ügyei; 7., szerzetes vagy világi papság végrendeletekkel kapcsolatos ténykedésének ügyei; 8., a világi papság hagyatéki ügyei. A fent közölt és elemzett jegyzőkönyv alapján TRÓCSÁNYI megállapításai némileg tévesek, ezért ezek javítását az alábbiak szerint javaslom: A „Publico-ecclesiasticá”-hoz kerültek az 1773. április 18-i rescriptum értelmében azok a guberniumnak és a római katolikus püspöknek azon jelentései, amelyeket ezeknek a Cseh-osztrák Kancelláriától által közölt rendeletek alapján kellett beküldeniük.

BEFEJEZÉS, ÖSSZEGZÉS

A tanulmány végén röviden összegezem a legfontosabbak gondolatokat és megválaszolom a tanulmány bevezetőjében feltett két kérdést.

Az 1773. március 15-i erdélyi vallási ügyosztály különleges jelentőségű, hiszen öt tárgya közül négy szinte teljesen újrendezte Erdély katolikus vallásügyét ügymeneti és tartalmi szempontból egyaránt. Kétségtől a legnagyobb jelentőségű munkát az új egyházpolitikai irányvonal örökös tartományi rendeleteinek Erdélyre alkalmazása volt. Kimutatható, hogy Bécs óvatos magyarországi politikájától eltérően Erdélyben gyorsan és egész rendszerszerűen szerette volna az új egyházpolitikát érvényre juttatni. Igen sok rendelet azonban Erdélyben egyáltalán nem, vagy csak módosításokkal volt alkalmazható. Ennek alapvetően kettős oka volt: 1., Az erdélyi katolicizmus eltérő állapota és körülményei egészen más problémákat vetettek föl, mint a ciszlajtán tartományoké. 2., A többvallású Erdélyben vigyázni kellett arra is, hogy az állam ne csorbitsa bizonyos rendeleteivel a katolikus vallás jó hírét.

Az Erdélyi Vallási Ügyosztály véleményezéséből kirajzolódik előttünk egy számbeli, anyagi, műveltségbeli szempontból egyaránt gyengébb katolicizmus képe. Ez az államhatalomra sokkal inkább rá volt utalva, mint a nyugati tartományokban, de hiányoztak

73 Különösen ezért meglepő számomra, hogy az Államtanács jegyzőkönyveiben nem találok ezzel az üggyel.

74 TRÓCSÁNYI 1973. 47.

nála a gazdagság bűnei és kísértései (lelki feladatainak elhanyagolása, lelki hatalmával való visszaélés, önzés és ebből eredő családelленesség, anyagiasság és álszentség) is. Az erdélyi római katolicizmusra kevésbé voltak jellemzőek a barokk katolicizmus túlbuzgó hitgyakorlati formái (hosszú, időrabló hitgyakorlatok). Bár az erdélyi papság anyagi és erkölcsi gondjai egészen mások voltak, mint az örökös tartományokbelié, az Ügyosztály mégis igyekezett az ott lefektetett alapelveket alkalmazni Erdélyre. Ez különösen az adózók anyagi helyzetének javítása, az államegyház megteremtése (a katolikus egyház külföldi kapcsolatainak elvágása) és a felsőbb szintű oktatás szellemiségének egységesítése iránti elkötelezettségben nyilvánult meg. Az örökös tartományi rendeletek kapcsán Erdélyre nézve is számos vizsgálat megindítása határozatott el, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy a központi államhatalom még alaposabban megismerhesse az erdélyi katolicizmus sajátos helyzetét. További vizsgálatokra várnak ugyanakkor azok a kérdések, hogy milyen komolysággal végezték el ezeket a vizsgálatokat, illetve hogy születtek-e ezekből a javaslatokból a római katolikusok anyagi helyzete és műveltségi szintjét előrevivő termékeny reformjavaslatok.

A cenzúraügyben egyszerre valósult meg a tartalmi modernizáció, az ügymeneti reform és a katolikusok jó hírének védelme.

A Guberniumon belül a kizárólag a katolikusokra tartozó ügyek (elsősorban a válásalap ügyeinek) kezelésében helyreállt és ügymeneti reformokkal megszilárdult a bizottsági rendszer és felgyorsultak a katolicizmus terjesztésére irányuló befektetések. A különös legfelsőbb kegyből a vallás terjesztése szánt alapok igazgatását az udvar közérdekű [állam]igazgatási ügynek (publico-politicumnak) tekintette. Vagyis az állam a közjó érdekében vonta befolyása alá a római katolikus egyházi és vallási élet egyre több területét is.

A nem katolikus templomépítések érintették a katolikus vallás missziói lehetőségeit is. Ennek megfelelően az udvar lehetővé tette, hogy ezeket a kérelmeket a gubernátor és püspök titkos emlékeztetésekkel külön is véleményezhesse, így oldva meg a katolikus szempontok fokozott figyelembe vételét.

Összegzésként elmondható: Erdélyben a bonyolult vallási viszonyok miatt a katolikus vallásügy fogalma alapvetően három részre oszlik: 1., A vallási bizottság(ok) által kezelt kizárólagosan katolikus illetőségű ügyekre (a katolikus vallás terjesztésének ügyei). 2., A katolikus papság azon ügyeire, amelyeket a gubernátor terjeszthette elő és a katolikus tanácsosok véleményezhettek, ezzel rekesztve ki a nem katolikusokat ezekből az ügyekből. 3., Azok a katolikus vallást is érintő ügyek, amelyekben az udvar gubernátori és püspöki titkos különvéleményekkel oldotta meg a katolikus szempontok fokozott figyelembe vételét.

Az Erdély és a Habsburg Birodalom ciszlajtán tartományainak katolikus vallásügyében lévő azonosságokat leginkább az uralkodó által képviselt azonos célok jelentik (a világi papság anyagi helyzetének rendezése, a lelkigondozás helyzetének megjavítása, népjólét emelése, államegyház megteremtése, oktatás szellemiségének egységesítése, stb.). Az eltérések a célokhoz vezető módszerekben és eszközökben vannak, és az erdélyi és az örökös tartományi katolicizmus eltérő állapotára és körülményeire, illetve Erdély többvallású voltára vezethetők vissza. A legalapvetőbb különbség az új típusú egyházpolitika szempontjából az volt, hogy míg az örökös tartományok katolicizmusát az állam a közjó nevében korlátozta és vonta befolyása alá, addig az erdélyi sokkal inkább rá volt utalva a központi államhatalomra, ez pedig magában hordozta az állami ellenőr-

zés lehetőségét és szükségességét. Ezzel összefüggésben az erdélyi katolikus valláspolitikai legfontosabb helyi jellegzetessége az új egyházpolitikai irányvonal erdélyi bevezetése után is alapvetően a katolikus vallás terjesztéséhez nyújtott tevéleges állami támogatás maradt.

A FELHASZNÁLT FORRÁSOK JEGYZÉKE

EUK	– Magyar Országos Levéltár Erdélyi Kancelláriai Levéltár B2 (Acta Generalia)
HHStA StRP	– Haus-, Hof- und Staatsarchiv Staatsratsprotokollen
MOL A108 20. csomó	– Íratok gróf Blümegen megbízott kancellárságának idejéből
ÖstA Alter Kultus	– Österreichisches Staatsarchiv Alter Kultus

A FELHASZNÁLT SZAKIRODALMAK JEGYZÉKE

- Állam – Szent Unió – Skizma* – KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: *Állam – Unió – Skizma. Válogatott dokumentumok a bécsi udvar erdélyi uniós politikájához 1765–74.* Documenta Historica 58. kötet. Szeged 2002.
- ARNETH IV. – ARNETH, ALFRED RITTER VON: *Maria Theresia*, Bd. IV., Wien 1886.
- EMBER 1936. – EMBER GYŐZŐ: *Egy katolikus államférfi a XVIII. században*, in: *Regnum* 1936.
- Erdély története* II. – *Erdély története három kötetben* (főszerk. KÖPECZI Béla) II. kötet. Akadémiai Kiadó. Bp. 1986.
- KOVÁCS 1999. – KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: *Adalékok a Staatsrat erdélyi valláspolitikájához (1771–72)*. in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 1999. évfolyam 3–4. szám
- KOVÁCS 2002. – KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: *Adalékok az erdélyi vallásügy államtanácsi, kancelláriai és guberniumi tárgyalásaihoz 1765–73*, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 2002. évf. 1–4. szám
- MAAB I. – MAAB, FERDINAND: *Der Josephinismus Bd. I. Ursprung und Wesen des Josephinismus (1760–69)*. Wien 1959.
- Magyarország és a Szentszék – *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*. Budapest 1996.
- MISKOLCZY 1914. – MISKOLCZY ISTVÁN: *Bajtay J. Antal. Élet* Irodalmi és Nyomda Rt. Bp. 1914.
- ÖZV II/2/1 – *Die österreichische Zentralverwaltung II/2/1*, Wien 1938.
- TRÓCSÁNYI 1973. – TRÓCSÁNYI ZSOLT: *Erdélyi kormányhatósági levéltárak*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1973.
- TRÓCSÁNYI 1978. – TRÓCSÁNYI ZSOLT: *Az 1790-es évek erdélyi rendi reformmozgalmának történetéhez*
- TRÓCSÁNYI 1988. – TRÓCSÁNYI ZSOLT: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1988.

NEW CHURCH POLICY IN TRANSYLVANIA (1773)

The work carried out by the Church Committee of Transylvania held on 15th March 1773 is of great significance, since four out of five issues discussed at the committee had almost entirely resettled Catholic church affairs in Transylvania from point of view of administrative procedure and content.

The application of the regulations of the new church policy regarding the hereditary provinces in Transylvania may be considered without any doubt as most remarkable among the acts. It seems obvious that Vienna unlike its careful policy regarding Hungary, intended to introduce its new church policy in Transylvania as a whole system relatively quickly, while in the case of Hungary, they followed a far more careful policy. Nonetheless, it turned out that many of the regulations could be applied in Transylvania only with certain alterations. It can be explained with two reasons. Firstly, the different status and features of Catholicism in Transylvania posed other problems than in the Austrian provinces. Secondly, in Transylvania, where several denominations lived side by side, the State could not risk the good reputation of the Catholic Church by introducing certain regulations.

The introduction of the new church policy made the administration in Transylvania aware of the most important objectives of the Court (such as settling the financial situation of lay priests, improving pastoral work, improving social welfare, establishing the state church and standardizing spirituality in education). While Catholicism in the hereditary provinces was restricted and directly influenced by the State in the name of public welfare, Catholicism in Transylvania had to rely more intensively on central state power, which involved the possibility and necessity of state control. The evaluation given by the Church Committee of Transylvania outlines a Catholicism that was weaker in terms of numbers, finance and education, on the other hand lacking the sins and temptations of becoming wealth (such as neglecting pastoral work, abusing spiritual power, selfishness, money grubbing and hypocrisy). The excrement forms of religious practice (long, time-consuming retreats) so common in Baroque religiosity were not characteristic of Roman Catholicism in Transylvania. However, it was exactly due to this, that the most significant objective of the central state power – namely to improve the financial situation of tax-payers – could only be partly achieved in Transylvania through the measures of church policy. The most typical feature of Catholic church policy in Transylvania remained the remarkable state support provided for spreading Roman Catholic faith even after the introduction of the new church policy.

The role of committees was strengthened in handling the church funds, owing to administrative reforms. The number of investments contributing to the spread of Catholicism also increased. As a special sovereign favor, the Court considered the control of funds founded for spreading Catholic faith as an administrative issue of public interest (*publico-politicum*). Thus the State got several fields of Roman Catholic religious life under its control in favor of public welfare.

MISKOLCZY AMBRUS

HORN EDE ZSIDÓ REFORMTÖREKVÉSEI 1848–1849-BEN

Horn Ede (1825–1875) az emigrációba szorított magyar szabadelvűség és demokrácia egyik legsikeresebb szóvivője, nemzetközileg is elismert közgazdasági közíró. Ha az 1850–51-i magyar szellemi tájra egy pillantást vetünk, akkor munkássága alapján Eötvös József és Kemény Zsigmond mellett a helye. Legjelentősebb műve alighanem *A forradalom és a zsidók Magyarországon*. 1851-ben jelent meg Lipcsében – németül – először,¹ magyarul pedig néhány éve látott napvilágot a német újrakiadásával együtt.² Ismeretlen és izgalmas világ tárul fel a visszapillantó szem előtt: az emancipációra törő zsidóság és világa. Ebben a nagy fermentum a radikális reform, vagy pontosabban: reformáció. Ennek központi szereplője ő maga, Horn Ede.

AZ ÖNEMANCIPÁCIÓ ÉS A ZSIDÓEMANCIPÁCIÓ DIALEKTIKÁJA

Horn Ede született forradalmár volt, mint nemzedékéből oly sokan. Vágújhelyt született 1825. szeptember 25-én, ő volt a második gyermek a családban, a nyolc közül. Apja gyapjúkereskedő volt, a gyülekezet előjárója, különböző jótékonyági egyletek tagja. Fiát nem járatta zsidó iskolába, házitánitót fogadott mellé. Mihelyt betöltötte tizenharmadik életévét, Nyitrán, majd Pozsonyban és Prágában tanulhatott. Rabbinak készült. Tizennolcévesen hazajött szülővároskájába, és aztán mint fia, Horn Emil – a családi hagyomány alapján – emlékezett: „akkor kellett az első és nem a legkevésbé féltelmes küzdelmét megvívnia a gondolatszabadságért, ami egész életére rányomta bélyegét. Mivel a helyi zsinagógában akart prédikálni, először alá kellett vetnie magát a helyi rabbi – aki egyébként tanítója és barátja volt – cenzúrájának, majd el kellett viselnie, hogy ez elutasítsa őt, mert a vallások testvériségére és egyesülésére vonatkozó eszméit perverznek találta.”³ Két világ került egymással szembe. Horn Ede öccse, Antal így emlékezett bátyjára és annak hitközségi konfliktusára: „... már tízéves koromban

1 I. EINHORN: *Die Revolution und Die Juden in Ungarn. Nebst einem Rückblick auf die Geschichte der Letztern*. Befürwortet von Dr. Julius Fürst, Lehrer an der Universität zu Leipzig. Leipzig, Carl Geibel, 1851.

2 EINHORN IGNÁC (HORN EDE): *A forradalom és a zsidók Magyarországon*. Ford. Fenyő István. Bp. Universitas, 2000. Német újrakiadása: IGNAZ EINHORN (EDUARD HORN): *Die Revolution und die Juden*. MISKOLCZY AMBRUS: *Nachwort. Ein Lebenskampf für die Freiheit. 181–189*. Bp., Universitas, 2001.

3 [HORN EMIL: *Horn Ede*]. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (továbbiakban: OSZKK) Oct. Hung. 900/17.

bizalmasa és előőrse voltam, ha a vágújhelyi rabbinus a szószéken kelt ki ellene, és szegény anyám nagy keserűségére, de rebellis fiai nagy multságára a zsinagógában kijelentette, hogy ilyen emberek számára nálunk nincs hely, vándoroljanak ki Amerikába.”⁴

Az ifjú Horn Ede tehát hamarabb találta magát szembe a hagyományhűséggel mint azt életrajzírói jelezték, még mielőtt Pestről írni kezdett volna a szabadelvű német zsidó lapokba. Ez az összeütközés törvényszerű volt. Ekkortájt a magyarországi zsidók eleve valamiféle belső konfliktushelyzetbe születtek. „Magyarország – olvasható az egyik lipcsei zsidó lapban – önmagában zárt világ, amely a zsidóság mindkét hemiszféráját és szembenálló nézetét: az ultraracionalistákat és ellenlábasait, a merev ortodoxokat egyesíti.”⁵ Más szóval Magyarország a hagyomány és újítás, az ortodoxia és reform frontországá lett Kelet és Nyugat között. A közép- és kelet-európai zsidóság sajátos belső dinamikával jellemezhető vallási-etnikai közösséget alkotott. Vallása valamiféle nemzetekfölötti jelleget kölcsönzött neki. Jogi helyzete miatt nemzetekalatti státuszt foglalt el. Mint etnikai közösség nemzetekközötti életet élt. Ugyanakkor jogi helyzetét tekintve rendkívül sokszínű az európai világ. Franciaországban emancipálták a zsidókat, teljes jogú francia állampolgárok voltak, Angliában egy-két szimbolikus mozanattól eltekintve majdnem emancipálnak tekinthetők, Németország – hogy ahistorikus kifejezéssel éljünk – a jogviszonyok valóságos mozaikja, volt olyan része, ahol kiviteleztek az emancipációt, volt ahol középkori gettóviszonyok uralkodtak, de a fejlődés iránya egyértelműnek tűnt. Német nyelvterületen bontakozott ki az a zsidó felvilágosodás és liberalizmus, amely Magyarország fejlettebb területein, egyes városaiban is teret hódított. Ez a felfogás a zsidót vallásnak és nem nemzetiségnek, etnikumnak tartotta, és ezt a vallást meg is akarta egyben reformálni, a feleslegesnek tűnő hagyományokat, szokásokat fel akarta számolni. Keleten – Magyarország peremterületein és keleti és észak-keleti részein – viszont a zsidóvilág megőrizte zártságát, hagyományaiba zártan élt. A zsidóság zöme a maga táji és társadalmi differenciáltságában is valamiféle etnikai foglalkozási csoportot alkotott. A zsidók zöme – eltekintve értelmiségi rétegétől – kereskedő, kézműves, vállalkozó volt; földműves ritkaságszámba ment. A Habsburg Birodalomban Magyarország valamiféle – korabeli kifejezéssel élve – paradicsomnak számított, természetesen csak a maga viszonylagosságában. Bár a városok igyekeztek kirekeszteni a zsidókat, mégis Pesten, Pozsonyban biedermeier életformát élő polgári réteg alakult ki, és a nemesi birtokokon élhették világukat, hiszen a földesúrnak érdeke volt megbízható vállalkozókat befogadni. A központi hatalom sem adott ki olyan országos rendeleteket, amelyek például korlátozták volna a zsidók házassági lehetőségeit, mint Morvaországban, ahol csak az elsőszülöttnak volt joga házasodni, vagy Galíciában, ahol a házassulandóknak a hatóságok előtt kellett vizsgáznia erkölcszabályból. Ugyanakkor mégis valamiféle társadalomkivüliségben éltek, vallásuk megtűrt jellegű volt, 1846-ig ún. türelmi adót kellett fizetniük, ami természetesen sok konfliktus forrása volt.⁶

4 HORN ANTAL: *Márczius 15. Magyar Ujság*, 1898. márc. 15.

5 *Der Orient*, 1840. 32. Id.: HÄUSLER, WOLFGANG: *Assimilation und Emanzipation., Studia Judaica Austriaca III.* 44.

6 KARÁDY VIKTOR: *Zsidóság, modernizáció, polgárosodás.* Bp., 1997. 16–21., 249–274.; VIKTOR KARÁDY: *Gewalterfahrung und Utopie. Juden in der europäischen Moderne.* Frankfurt am Main, 1999. 30–31., 92–94.

Magyarországon nem volt földrajzilag is intézményesült zsidó gettó csak Pozsonyban. Viszont létezett társadalmi gettó. Innen kellett kitörni. Önemancipáció és zsidó-emancipáció a magyar nemzetté válásban elkötelezett felvilágosult zsidók számára létkérdés lett. Helyzetük drámaiságáról az *Első magyar zsidó naptár és évkönyvben* vallottak. Ez a mű valamiféle politológiai kézikönyvnek is tekinthető. Benne igazán úttörő Horn Ede harmadik közleménye, mert ez a korabeli politikai erők zsidókkal szembeni magatartásának a lényegre törő elemzése. „Visszapillantás” a címe, de a jövő útjait és lehetőségeit fürkészi – briliáns érveléssel. A magyar-zsidó rokonság alapító mítoszával indul, és a sorsközösség gondolatában teljesedik ki a gondolatmenet. Tudjuk, a reformáció prédikátorai vetették fel először, hogy 1526 és ami utána következett Isten büntetése, próbára teszi az ő népét, amelynek eleit a Biblia választott népével rokonították. Horn Ede a magya-zsidó sorsközösség ezen hagyományát folytatott, anélkül hogy talán tudta volna, tudatosan akarván hagyományt teremteni, hagyomány-teremtésnek a feltételét kialakítani. Mert:

„Köztudomású dolog, mily nagy a hasonlóság a héber és a magyar nyelv közt. Még szembetűnőbb pedig sorsábani hasonlatossága e két népfajnak, habár csak a jelenkort is vesszük tekintetbe. A magyar, például, még a legközelebb külföld: Ausztria, Németország előtt nagyrészt ismeretlen, valódi terra incognita; tőlük természetesen illő méltánylást nem is igényelhet. A zsidóval szintúgy áll a dolog. Legközelebb körülete t.i. Magyarország őt nem ismervén, földieinknél sem elismerésre, sem méltánylásra nem találhat...”

A magyar ebben az érvelésben másik zsidó. A zsidó pedig rosszabb helyzetben lévő magyar. Hiszen: „A valódi, minden hazafi szívét mélyen megszorító baj abban rejlik, hogy maga a magyar még maga magát ismerni, elismerni s méltányolni nem tudja. Sem földének erejét s áldástelt termékenységet, sem maga a nemzettestben rejlő erőt s kifejlődhetést, sem tettadás voltát, sem a bősírájú jövőt ismerni, elismerni s igazán méltányolni nem tudja. Ez a második s pedig fontosb baj, a nehezebb akadály, mely a magyarnak kifejlődését s előrehaladását tetemesen csökkenti... S éppen úgy áll a dolog a zsidóval. A külföld, maga a hon őt nem ismeri. Ez sajnos ugyan, de még nem oly káros, mert csak a külvilággali viszonyait érinti. De van még más, s pedig benső baj. A zsidó maga magát nem ismeri, sem voltát, sem jelenét, sem jövődjét. Természetesen sem ennek, sem annak követeléseit s igényeit. Ezeket nem ismervén, még természetesb, hogy nem teljesítheti. S ez benső baj, és ez előmenetelét gátolja, szellemi fejlődését s fölvirágzását akadályozza, s ez szomorú, nagy megszorító...”

Az önismeret hiányának oka is közös: a restség. A magyar a külföld számára nem írja le hazáját. A zsidó nem tárja elő a maga bajait, hogy orvosoltassanak – fejtegette Horn Ede, aki korántsem öncélúan akarja a zsidó „benső bajait” előtárni a „szellemvilágban”. Célja:

„Fölébresztessék az által [mármint a helyes önkép által] a zsidóban a tetterő s önbecsület, keresztény polgártársaiban pedig elismerés s törekvései iránti méltánylás; nyilváníttassanak itt külső mind belső bajai; de mutattassanak egyszersmind a gyógyszer, melyektől gyökeres segítséget várhatni.”

Az európai zsidók újkori történetéből a felvilágosodás nagy tételének, az emberi természet egyetemességéről szóló tétel igazolását olvasta ki Horn Ede. Mert: „Ha valahol, úgy itten legjobban kiviláglott: *hogy azzá válik az ember, amivé a körülmények őt nevelik.* Emberré vált a zsidó, mihelyt annak ismerték, embertársai. Polgárrá lett, mihelyt az ál-

ladalom őt keblébe fogadta vala, és annak hatáskörét kinyitották előtte. És világpolgárrá lett, mihelyt a világ őt polgárának elismeré...”

A fordulatot Magyarországon az 1840-i diéta jelzi. A nagy nekilendülés utáni fejlemények jellemzése a lehető legpontosabb: „A zsidóügy iránti lelkesedés azóta majdnem egészen lezúgott a magyar politika színpadjáról. Csak igen szűk helye maradt fenn még a lelkesedésnek, szívében azon nemeseknek, kik a magasztos és üdvös Triász: szabadság, jog és emberiség körül harcolnak. Általánosan véve a józan gondolkodás és a szűkeblű számítás helyét foglalák el az előbbi lelkesedésnek.” Mi várható ilyen körülmények között a különböző politikai erőktől?

Horn Ede „a zsidó ügyben” három „különbvált nézeteket” különböztetett meg. A *forradalom és a zsidók Magyarországon* című könyvében is idézi saját magát, olykor jelentősen eltérve a következőkben idézésre kerülő eredeti – teljes – szövegtől. „Élén állanak a szabadelvűek. Ezek a zsidók polgárosítását kívánják azért, mivel ez követelése korunk szellemének, és múlhatatlanul szükséges a zsidónak üdvös fejlődésére és az ország fölvirágzására. Elismerik, hogy a polgárosítás nem kérendő és nem kikoldulandó engedmény: hanem joga a haza minden fiának, jogszerű tulajdona, melyet elvenni tőle csak akkor szabad, ha vele visszaélt, és ha érdemtelennek találta arra. Tőle azt megtagadni – mivel *talán* nem a reménylett módon élend vele – mindenesetre igazságtalan előítélet... Elismerik ők, hogy a zsidó ügy nem különvált egy kérdés, hanem hogy közvetlen összeköttetésben áll a más teendőkkal; hogy csak az lehet érdemes a valódi szabadságra, ki mást attól meg nem foszt; és hogy csak akkor reményelhetni fölvirágzását összes hazánkban, ha minden törzsöknek és néposztálynak minden lehető alkalom és tér engedtetik erejének s tehetségeinek szabad és illendő fejlesztésére és használatára.”

Jelentős eltérés az, hogy „törzsök” és „osztály” kifejezés helyett az idézett 1851-i műben „lakos” áll, holott az 1847-i kifejezések használatát igazolta a történelem. Az ellenzék társadalmi és nemzeti érdekegyesítő politikájának tényleges és szimbolikus sikei: a jobbágyszabadítás és a szegedi nemzetiségi határozat. Ez utóbbit maga Horn Ede is pozitív fejleménynek tartotta, igaz, *A forradalom és a zsidók Magyarországon* című művében pontatlanul írt arról, hogy a szegedi nemzetiségi dekrétum nemzetiségek egyenjogúságát emelte törvényerőre, mert az osztrák egyenjogúság formulával szemben tudatosan a frankfurti parlament „alapjogok” tervezetéből kölcsönözött nemzetiségi fejlődés tézisét állította szembe, és alkalmazta – egyedülálló módon az akkori Európában: „A magyar birodalom területén lakó minden népiségek nemzeti szabad fejlődése következőkben ezennel biztosíttatik”. Különös játéka az emlékezetnek: amikor Horn Ede 1850-ben a „lakos” kifejezéssel élt, a francia nemzetkonceptiót alkalmazta, amelyhez a magyar ellenzék még 1847-ben közelebb állt, mint a szegedi nemzetiségi határozathoz.

A továbbiakban az eltérések az 1847-i szöveg és annak német fordítása között már inkább csak stílártsak.

„De e főpártban észrevehetni két különböző véleményárnyzatot. Az egyik testestül-lelkestül akarja, kívánja is a polgárosítást, s teljes meggyőződéssel harcol ez ügy mellett, s törekszik annak elérésére... A másik csak azért szól mellette, mivel *kell*, mivel politikai rendszerének egy részét teszi, és hogy az egész rendszeren csorba ne ejtessék, szükség azt is fenntartani, vitatni. És kiismerhető mind beszédükből, mind írásaikból ezen kénytelenség, melyen e szabadelvűség alapul, s ha adnának is a zsidónak polgári jogot, más záradék által elvonnék tőle, mit az elsőben megengedtek... Az első felekezet-

től – ha csak oly kicsiny nem lenne – mindent remélhetnénk. A másodiktól csak akkor, ha egykor el lesznek döntve az országnak minden más kérdései, s kielégítve látandják saját követeléseit; csak akkor remélhetni, hogy zárkóvét a szabadelvűség épületének fölteendő, a zsidónak is majd a neki tartozó jogokat megadandják.”

Érdemes egy pillanatra ezen passzusnál megállni. Nemcsak a fogalomhasználat leleményessége miatt. A felekezet kifejezés ugyanis találó, mivel a kérdésnek, mint már utólag látjuk, van némi vallásos jellege, hiszen hitre épül. Ami ennél fontosabb, az a jóslat. A történelemből sokat tanuló Irányi Dániel – akiről éppen Horn Edétől tudjuk, a képviselőválasztáskor rájátszott a pesti burzsoázia antiszemitizmusára – így tekintett vissza 1860-ból az 1849-i emancipációra: „A zsidók *egyhangúlag* egyenjogúnak nyilvánítottak a keresztényekkel. Elbeszélésünk elején nem rejtettük véka alá, mennyi lesújtó előítélet akadályozta azonnali emancipálásukat. Egy év leforgása alatt ezek az előítéletek elpárologtak, mert az izraeliták valóban hazafiasan viselkedtek.” És így „a magyar parlamentarizmus történetének záróköve [...] a nemzetiségek megbékéléséről szóló nyilatkozat és a zsidóemancipáció megszavazása”.⁷ Horn Ede is a zárkóról írt, akár Irányi zárkóról. (Később jó barátság szövődött közöttük, Horn Ede – látni fogjuk – több könyvével is megajándékozta.)

„Szabadelvűek ellenében – fejtegette Horn Ede – állnak a konzervatívek, a statusquo barátai. Ezek Németországban is ellenei a zsidók polgárosításának, és ahol e párt hatalomra vergődött fel 1814 óta, például: Porosz-Hannoverben, a zsidóügy majd mindenkor hátralépéseket tett, előrehaladást sehol se. De hazánkban konzervatívjait jól meg kell különböztetnünk a németországiaktól. Hála a Magyarok Istenének! Hazánkban »történeti oskola« még nem képződött, mely minden jogtalanságot jognak tart, ha csak ősi, minden intézményeket jogszerűeknek mond, ha csak ősiségsszentelték; minden újításnak ellentáll csupán azon okból, mivel az elavultat helyéből kiszorítja; és következképp a zsidót is ezen szabdátlan helyzetében hagyni akarná, mivelhogy eddig is olyan volt. Nem ismerik a mi konzervatívjaink a »keresztényi álladalom«-nak elvét, mely nemkeresztények hozzájárulása által veszélyeztetnék, ha t.i. ezek is földjét mivelik, iparát előmozdítják, a tudományokat és mesterségeket elősegítik, és az álladalomnak javára, mint ügyvédek, bírák, tisztviselők, stb. szolgálnak. Konzervatívjaink a zsidóügyben is fontolva haladók, és míg erős talpon alapuló jövőt bizonytalannal nem remélhetni: a statusquo parányi részét sem akarják helyéből kimozdítani, – és mindig a réginél marasztaltatni törekszenek... Veszélyes ugrásokra azoknak nincs kedvük. A polgárosítást pedig veszélyesnek azért tartják, *mivel a zsidót nem ismerik*. És onnan az örök ellenvetés a zsidó állított erkölcstelensége, durvasága, és az abból következtetett polgárosításrai képtelenségéről!... Honnan ez az általános félreismerés? Már e cikk kezdetén megmutatók. Könnyen átlátni, hogy e párttól csak kevesek és lassan nyerendők az engedmények; teljes polgárosítást csak akkor remélhetni, ha a zsidó magát bensőleg, külsőleg is, amennyire tőle kitelhető, átalakította légyen, és így de facto már annak birtokába jövendett volna, amit most kérnie kell. Bizony oly közel nincs az idő ennek elérésére. De ha az idő egykor beköszön, ezen párt nem átalandja a fait accomplit a jognak címével is fölruházni.

7 IRÁNYI DÁNIEL – CHARLES-LOUIS CHASSIN: *A magyar forradalom politikai története 1847–1849. II.* Bp., 1989. 344–345.

E két párt elvekből indul ki. És ámbár a másodiké nekünk nem kedvez, az mégis örvendetes, hogy elv szolgál az ellenzésnek alapjául, és önkény áldozata többé nem vagyunk. Az elv észben terem, ésszel is harcolhatni ellene. Az elv szüleménye az időnek és körülményeknek, s ezeknek elváltozása mellett annak megváltoztatását is remélhetni. Nem így áll a dolog az önzéssel; ez ellen sem ésszel nem harcolhatni, sem idő- s körülményektől nem remélhetni gyógyítását. Mindig és örökké hatalmas befolyása van az önzésnek; mert az önfenntartási ösztön örökké meg örökké hatalmas. És ez az ellenség kezdettől fogva a zsidóügy ellen lépett föl, ez az, mely napról napra keményebben, hevesben is lép föl a polgárosítás ellen; mert önérdekét veszélyeztetettnek véli. Képvisel- tetik azon párt a honfiak azon osztálya által, mely érintkezésbe jó a zsidóval, a polgártól t. i., mely a zsidónak tudományok, tiszték és mesterségek szabad gyakorolhatása eseté- ben önérdekének tönkrejutásától fél. És annál inkább, mivel eddig is szokva volt: cé- hek, szabadalmazott testületek, s más efféle eszközök által önérdekeit minden keresz- tény ellen is megőrizni és maga érdekeit inkább mint a közjóét tekintetbe venni. E párttól – ha a törvény közbe nem lép – jobbulás csak akkor várhatandó, ha polgáraink közt földerülend a műveltség jótevő szelleme, és tanulandnak az álladalommal összeol- vadni s a közjó felvirágzásában maguk üdvét lelmi meg...

Az első párt az 1840-i országgyűlésen többségben volt. Az akkor Magyarhonban föl- tűnt polgárosítási eszme: egy negyed millió honfiakat az elavult iga alól kiszabadítani, és az emberiség szent kötelei által a hazának megnyerni, sokkal magasztosb és iste- nibb vala, mintsem hogy feltűnésekor kicsinyszerű kétkedéseknek és szűkkeblű szám- lálgatásoknak helyet engedett volna, és azért meglepőleg kedvező eredménye is volt. 40–43-ig kétkedés és számlálgatás nyerének tért, és meg is kezdte bukni az ügy. Onnan mostanig a harmadik párt mindinkább veszélyeztetve látja külön érdekeit a mestersé- gek szabad gyakorlása elleni gátok és akadályok eltörlése által; és azért a törvénytől tett engedmények a valódi életben mindig gátokra akadnak, és azért a gyakorlat nem érezteti velünk a törvény jóságát, minket a nyert engedményektől megfosztani törek- szik, és ezen törekvésében napról napra veszélyesbé, meg nyomasztóbbá válik...

Általánosan véve a köznemesség az első párthoz tartozik s képviseltetik a *Pesti Hírlap* s *Jelenkor* által; a felsőbb rendek – Zay, Eötvös s még néhány dicső hazafit kivé- ve – a második párthoz; képviselője a *Híradó*; tulajdonképi polgárság s a klérus na- gyobb része a harmadik párthoz; ezeket képviselik a *Nemzeti Újság* és a *Pester Zeitung*."

Horn Ede jobban figyelt az életben jelentkező pozitív mozzanatokra, mint az irodal- mi élet fejleményeire. Például Kassa esetében, ahol a polgárság ki szerette volna a zsi- dókat telepíteni a városból. Jelezte, hogy a városkapitány ezt ellenezte, de rákény- szerítették. Aztán rejtélyesen hozzáfűzte, hogy „közbejött akadályok” a kitelepítést megakadályozták. Politikai taktikából nem tette közzé: a Helytartótanács tiltotta meg a helyi (lumpen)burzsoá kezdeményezést. Aprólékosan felsorolta, hogy zsidók, hol és mi- lyen állásokat foglalnak el. Saját párt-diagnózisának némileg ellentmondva több arisz- tokrátiát említett, akik anyagilag segítették zsinagógák építését. Okkal emelte ki, hogy Bloch Mórt a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választotta, csak arról hallgatott, hogy a nagy nyelvtudós, aki a Ballagi nevet vette fel, nemsokára áttért a protestantiz- musra. Külön kiemelte, hogy a Bihar megyei Darvason „parasztoktól zsidó bírós is választatik...” A három pont sokat sejtetett, az alaptézist: a magyar nép nem zsidóelle- nes. A példák viszont nemcsak azt kellett hogy jelezzék: a magyar társadalom befogadó, hanem egyben azt is, hogy van lehetőség az érvényesülésre. Már csak a vádat kellett el-

utasítani, miszerint a zsidók magyarosodása „speculatio”. Hiszen: „A zsidó – úgy mon-
dák – színlelt magyarsággal akarja a szabadelvű pártot megnyerni, és az által könnyű
szerrel polgárosítást szerezni magának. De hiszen a szabadelvű párt azóta nézeteiben
megváltozott, és a zsidó a polgárosítást nem nyerte. És ellankadt-e a zsidók magyaroso-
dási buzgalma? Semmiképpen. A leggonoszívűbb zsidóellenesség sem tagadhatja, és
mindenhol nyilvánosan el is ismertetett, hogy Magyarhonnak nemmagyar lakosai közt
a zsidók legtöbben és legnagyobb készséggel magyarosodnak meg, úgy, hogy most sok
helyen már társalgási nyelvvé kirekesztőleg a magyar nyelv lett, és a gyermekek csak
8–9 évi korukban kezdenek német vagy más idegen nyelvet tanulni...” De nemcsak így
„törekednek a zsidók a magyarokkal fölolvadni, és a nemzettel egyesülni. Jegyzésre
méltó még az, hogy maguk a vakhitű rabbik, kik tanítványaiknak (Bachurim) a német
olvasást és idegen nyelv tanulását eltiltják, a magyar nyelv tanulását nekik nemcsak
megengedik, de őket arra buzdítják is.”⁸ Ha arra gondolunk, hogy Horn Ede *A forrad-
lom és a zsidók Magyarországon* című művében milyen élesen nyilatkozott az ortodoxok-
ról, akik egyenesen az emancipáció elhalasztását kérték, idézett cikkének a célzata egy-
értelmű: Horn Ede egyrészt tartott a zsidóság belső meghasonlásától, másrészt nem
akarta a zsidóság egy részét feláldozni bűnbakként; teljes és kivétel nélküli emancipáci-
ót akart. Ha az ortodoxok anacionalizmusát is megemlíti, óhatatlanul bekerül a szelek-
tív antiszemitizmus zsákutcájába, elfogadja, hogy van jó zsidó és rossz zsidó, emancipá-
cióra érdemes és érdemtelen, és ezzel maga is csak érvet szolgáltat az emancipáció
külső ellenségeinek. Ugyanakkor egyre inkább azt a radikális reformot képviselte,
amely miatt a zsidóság nagy része már nem is tartotta őt zsidónak. 1848–1849 a radi-
kális reform nagy esztendeje.

REMÉNYEK ÉS CSALÓDÁSOK A NÉPEK TAVASZÁN

Horn Ede „Visszapillantás”-a jóslatnak is beillik, az 1849. július 28-i emancipációs
törvényhez vezető fejlemények igazolták. Ezek a fejlemények: a zsidók magyar tűzke-
resztsége a szabadságharcban, a magyar radikálisok egy-egy kezdeményezése és a libe-
rálisok valóban óvatossága, aztán az ellenforradalmi megtorlás, amely zsidókő-
zösségeket kollektív felelősségre vont, és alaposan megsarcolt, hogy aztán a
neoabszolutizmus léptessen életbe újabb zsidóellenes megkötéseket. De addig még van
néhány év. Igaz, a magyar zsidó évkönyv újabb száma nem jelenhetett meg, amelybe
Horn Ede „a honi zsidók belviszonyait tárgyaló cikk”-et ígért. 1848-ra elkészült viszont
ennek alapja: „A zsidókérdés Magyarországon”. Eötvös Józsefnek ajánlotta „határtalan
tisztelettel és megbecsüléssel”, és németül írta, egyrészt azért, mert a politikai vezető-
rétegekhez szólt, másrészt azért, mert a zsidó közvélemény nagyobb része számára
még a német volt a kultúra nyelve.

Szomorú aktualitása volt Horn Ede könyvének. Meg is vallotta az április 10-én kel-
tezett előszóban. Március 15-e éjszakáján, amikor örömittasan tért ő is haza, úgy gon-
dolta, írása mehet a tűzbe, az emancipáció befejezett tény. „Így gondolta velem vala-
mennyi pesti izraelita, talán kivétel nélkül. Így gondolta és ilyen értelemben szólt a
nemzsidó közvélemény nagyobb része is...” Csakhogy: „Még nem emancipáltak. Szé-

8 EINHORN IGNÁC: *Visszapillantás. Első magyar zsidó naptár és évkönyv*. Pest, 1848. 241–288.

gyenletes, de nem a mi szégyenünk, Magyarorszáé.”⁹ Annál is inkább, mert a március 15-i forradalom a szekuláris megváltás élményével kecsegtetett. Ugyanakkor Horn Edében élhetett valami kétely. Miután két testvérével tanúja lehetett annak, hogy Petőfi elszavalta a *Talpra magyar!*-t, Móric testvérével öccsüknek, Antalnak megtiltották, hogy kimenjen. A tilalmat persze nem lehetett betartani. Mindenütt ott voltak: a városháza előtt, Táncsics kiszabadításánál, aztán Móric és Ede a vendéglőben megünnepelték az eseményt, Móric kissé elázott, majd amikor Antal hazatámogatta, az esőben a kalapja is. Másnap a kijózanodott báty’ elküldte öccsét, hogy kalapját vasaltassa ki, de ezt „azzal a megjegyzéssel tagadtam meg, hogy tegnap kivívtuk a szabadságot és egyenlőséget. Erre a »testvériség« nyert kifejezést egy hatalmas pofonban, mely azonnal felvilágosított, hogy elmélet és gyakorlat némileg eltérnek egymástól, a kalapot elvittem magammal...”¹⁰

Nagyobb baj volt, hogy nemsokára már érlelődtek a zsidóellenes zavargások a városokban. Mégis a két nagy évrre: 1848–1849-re azonban érvényes az április 10-i remény: „Az idő nagy tettekkel terhes. Ami ma lehetetlennek látszik, holnap már elismert tény. Bárcsak emancipációnknak is ily szép lenne az osztályrésze.”

Csalódottság és remény, félelem és elszántság jellemezte a zsidók világát. Ezt tolmácsolta Horn Ede. Példa lehet erre az is, ahogy Löw Lipót rabbi és hittudós, a hazai mérsekelt zsidó reformirányzat fő tekintélye 1848. április 8-án Pápán fejtegette: „Sőt mi is, izraeliták, őszintén veszünk részt azon örömben, mely a haza minden fiait felvidámítja. Mert ha nem titkolhatjuk is, hogy polgártalanságunkat most még fájdalmasabban érezzük, mint azelőtt; mégis abban találunk vigasztalást, hogy éppen ezen polgártalanság csaknem egyetlenegy emléke a régi rendszernek, melynek megbukása után sokáig fenn nem tarthatja magát.”¹¹

„A zsidókérdés Magyarországon” izgalmas és tanulságos könyv, előrevetíti *A forradalom és a zsidók Magyarországon* című mű születését. Össze is fogjuk hasonlítani egyes nagyobb problémák elemzésekor. Egyelőre csak azt jelezzük, hogy a helyzetből következően az 1848-i eszmefuttatás még polémikusabb mű, a szerzőnek le kellett szállnia a zsidóellenes röpiratokkal való vita terére. Például az antiszemitizmus azon érvére, hogy a zsidók gyorsan szaporodnak és sokan vannak stb., így felelnek az utolsó sorok:

„A zsidók száma mára valóban négyszer 75 000, azaz: 300 000-re [1785-ben 75 000] emelkedett; tönkre tette az országot? Ezt még ön sem meri állítani! Csak attól fél, hogy ez a zsidó lakosság eme növekedésével megtörténhet. Javasolhatok önnek ez ellen egy biztos eszközt?... Az ország törekedjen a zsidók egyenjogúsításával arra, hogy Magyarországot testestül-lelkestül átalakítsa, és így a zsidó lakosság növekedésével a magyar lakosság, az ország jólétét elősegítve, napról napra szebben virágozzék...”

Izrael Istene és a magyaroké adja, hogy ez a boldog idő mihamarabb beköszöntsön!...”¹²

A végszó már a harcos hitszónoké, majd tábori lelkészé. De lássuk először miként járta Horn Ede a zsidó reformáció útjait, és meddig jutott. Amikor 1847-ben a rabbinövendék Pesten a szószékre lépett, határozott volt, de óvatos. Vigyáznia kellett,

9 I. EINHORN: *Zur Judenfrage in Ungarn*. Ofen, 1848. V., VII.

10 HORN ANTAL: *Márczius 15. Magyar Újság*, 1898. márc. 15.

11 Löw Lipót beszédei. Szerk. HIDVÉGI MÁTÉ. Bp., 1999. 53.

12 EINHORN: *Zur Judenfrage*, 81.

hogy ne ő legyen az ortodoxok és reformerek közötti esetleges belső felekezeti szakítás oka. Hiszen ez a belső önmarcangolás mellett még kínos hatósági vizsgálódást is hozhatott volna, mint Pápán vagy Sátoraljaújhelyt. Jelképszerű, hogy 1847-ben az engesztelés napján tartotta első nagy olyan beszédét, amely már nyomtatásban is megjelent.

Alighanem komoly belső feszültségek oszthatták meg a gyülekezetet, mert amikor az ifjú rabbijelölt úgy érvelt a vallási egység megőrzésének szükségessége mellett, hogy mind a régi, mind az új híveit kemény kritikával illette: „Egyesek azért harcolnak tüzzel és vassal a művelődés és felvilágosodás ellen, mert ezen égi javak hiányával vannak, és ha ezen javak általánossá válnak, ők háttérbe szorulnak.” Ezzel szemben: „Mások nem a sötét elosztatására gyűjtják meg a felvilágosodás fáklyáját, és azért, hogy a mi isteni vallásunk teljes dicsőségében ragyogjék, hanem azért, hogy a vallás egész épületét lángba borítsák.” Emellett, még „gúnyolnak minden szent és nemes dolgot, csupán azért, mert nem értik, és saját tudatlanságukat és szellemi ürességüket minden vallásos és rituális lényeg zseniálisnak tetszeni akaró lekezelésével és megvetésével próbálják leplezni”. A két szélsőség között az arany középutat javasolta Horn Ede, hangoztatva: „A mi Örökkévaló Istenünk egyetlen, Izrael egy, és tanítása egy.”¹³

„Tette” – szól második nagy – nyomtatásban is megjelent – beszédének címe, (amelynek sajnos csak címét ismerjük a Szinnyi-féle lexikonból, mert nem maradt fenn egy sem nagy könyvtárainkban). 1848 januárjában szolt a szószékről. És nemsokára a tettek mezejére kellett lépnie. Az újságalapítás és az újságírás kínálkozott lehetőségként. Aktualissá tette ezt az emancipáció elmaradása miatt a zsidó önérvédelem. Így alapította meg a *Der ungarische Israelit* című lapot, az első zsidó sajtó fórumot, mert bár korábban több zsidó lapszerkesztő is működött, lapjaikban kifogások és gyanúsítások elkerülése végett nem foglalkoztak kiemelten zsidó kérdésekkel. Horn Ede lapja, a *Der ungarische Israelit*, „A magyar izraelita” keserű, majdnem naplószerű krónikája a zsidó csalódásoknak. Ironikus krónika, a helyzet keserű iróniáját kiemelő krónika. Kár, hogy – szándékai ellenére – magyar változatban nem tudta megjelentetni.¹⁴

Mivel Horn Ede keserűen kellett megállapítsa, hogy miközben tüneményes változások zajlanak, „az »örök zsidó« régi mítosza” Magyarországon még nem ért véget,¹⁵ csak teljes helyesléssel közölhette az „Örök zsidó levelei”-t, amelynek szerzőjét: Ahasvérust személy szerint nem ismerjük, jóslatainak beteljesülését viszont már inkább. A legjobb példa: „Amikor korábban a felelős magyar kormány léte még oly bizonytalan volt, akkor vörös kokárdákat tűztek ki, kiáltványokat terjesztettek a nép körében és beszédekkel intéztek hozzá, hogy mindenki születési és vallási különbség nélkül kész legyen életét adni a hazáért. Látjátok testvéreim, hogy a képviselők akkor nem taszítottak el. Meg fogjátok látni, ha majd az orosz ágyúk fenyegetik országotokat, akkor a katonai összeírásakor nem fognak benneteket elfelejteni. Akartok-e ennél többet?! ...

Tiszta bolondság, ha azt hiszitek, hogy a zsidó, miután a csatamezőn, a tudományban fáradozott és vérét ontotta, jutalomra vagy kitüntetésre igényt támaszthat; vagy a 300 000 zsidó jogot formálhat országgyűlési képviselőválasztásban való részvételre; vagy ha azt hiszitek, hogy 300 000 ember kufárkodásra kényszerítése az egész ország-

13 I. EINHORN: *Israel's vier Vergehen. Predigt, gehalten am Versöhnungstage 5608 (20. September 1847.) im Kultus-Tempel der Ofner israel. Jugend.* Ofen, 1847. 19., 22.

14 GRÜNVALD FÜLÖP: *A zsidó ifjúság a magyar szabadságharcban.* Évkönyv, IMIT, 1948. 203.

15 EINHORN: *Zur Judenfrage*, VI.

nak káros. Az ilyen esztelen képzelgéseket verjétek ki a fejetekből. A bölcs törvényhozók jobban tudják, hogy mi válik az ország javára.”¹⁶

Ahasvérus a hatás kedvéért is talán túlzott, mert nem ugyanazok ígérték teljes egyenjogúságot, akik kravallokra társultak, és a zsidókat a nemzetőrségből eltávolították. Viszont, amikor aztán napirendre került a forradalom és az ellenforradalom fegyveres megütközése, a zsidóknak a honvédségbe való besorozása ellen nem vetődtek fel akadályok, sőt, volt példa arra, ahol maguk helyett pénzért zsidó önkéntest fogadtak fel...¹⁷

A mából is visszatekintve egyértelműnek látszik, hogy a zsidók egyenjogúsításának halogatása bűn volt, de talán a körülmények kényszeréből is fakadó. Politikai hibának az adott helyzetben azért nem nevezhető egyértelműen, mert a kormánynak nem volt elég ereje ahhoz, hogy a helyi burzsoából és proletárból zsidóellenes zavargásokra, fosztogatásra, kravallra összeszerveződő csőcselék ellen azonnali hatékonysággal fellépjen. Nem tudjuk, mi történhetett volna akkor, ha törvénybe foglalják az emancipációt, és kemény kézzel fellépnek a csőcselék ellen, kiemelve belőle a hangadókat. A magyar politikusok 1848 tavaszán kerültek először szembe városi tömegekkel. És katonai erő hiányában kénytelen-kelletlen, rossz lelkiismerettel vállalniuk kellett az erkölcsi élet ódiúját.

A magyar liberálisok és a zsidóellenes tömegek konfrontációja már 1847-ben előrevetette árnyékát. 1847 decemberében – a honosítási törvényjavaslat tárgyalásakor – Kossuth határozottan ellenezte, hogy csak a bevett vallásokhoz tartozók lehessenek „honpolgárok”, azaz: állampolgárok, és óvatosan jelezte, hogy eleget kellene tenni a – zsidó részről is megfogalmazott – részleges asszimiláció igényének. „Midőn – idézzük Kossuth Lajost a *Pesti Hírlap* tudósítása nyomán, amely sokban eltér Horn Ede *A forradalom és a zsidók Magyarországon* című műben olvasható beszédváltozattól, melynek forrását nem ismerjük – alkalmat veszek itten kijelenteni, hogy általában véve a politikai jogoknak gyakorolhatását vallástól föltételezni nem akarom, megvallom, hogy különösen a zsidó vallást követő hazai lakosokra nézve sajnálom, hogy a közvélemény legújabb időben olyan irányt vett, miszerint az e vallást követő nép faj számos söpredékének vétke miatt a méltányosság megtagadatik azoktól is, kik ezen ellenszenvre nem érdemesek, és ez ellenszenv annyira vitetik, hogy p. o. Pesten Kunewalder méltatlannak találta politikai jogokra csak azért, mert Máramarosban vagy Pozsonyban söpredék zsidótömeg van”.

Ez a „söpredék” – bár nem fejtegette Kossuth, de feltehetően: – az uzorásoké, kocsmárosoké, kereskedőké – akik a vidéki és városi zsidóellenesség céltáblái lettek, főleg gazdaságilag nehéz időkben. Hajdan még maga az ifjú Kossuth is elfogadta és továbbadta a torzképet; 1828-ban az éhínségek okairól és elhárításáról szóló értekezésében a paraszti lustaság, a nők divatárú igénye, a férfiak italozása, a földesúri mohóság mellett a zsidó kocsmárosok haszonlesése is az egyik mozzanat a romantikus színezetű körképben. „A megyénkben tanyát vert sok zsidó, valamint az iparkodással egyben kötött erkölcsiségnek valóságos mótelye, úgy a földmivelő népnek, amellyel legszorosabb egybenkötetésben él, súlyos ostroma, bővölködésének telhetetlen sírja, iparkodásának rothasztó nyavalyája.” Stb.¹⁸ Később megsemmisíthette volna a szerző ezen

16 AHASVERUS: *Briefe des ewigen Juden*. Der ungarische Israelit, 1848. ápr. 15. 1.sz.

17 SCHWEITZER GÁBOR: *A toleranciától az emancipációig. A magyar zsidóság az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején. Valóság*, 1998. 9.sz. 83–114.

18 Kossuth Lajos összes munkái. VI. Szerk. BARTA ISTVÁN. Bp., 1966. (továbbiakban: *KLÖM*) 179..

munkáját, amikor agg korában elővette, de inkább reszketeg kezekkel ráírta az intést: „maradékaim lássák [...] minő fejletlen volt értelmem 26 éves koromban”. Egyébként már néhány év múlva, amikor újabb válság ráta meg Felső-Magyarország életét, akkor Kossuth látva, hogy a gazdaság és társadalom egésze milyen rendszert alkot, megváltoztatta véleményét.¹⁹ Ami pedig a „söpredék” illeti, a kifejezés használata általában egyrészt a pauperizációtól, a szegény tömegek léte miatti aggodalmat tükrözi, másrészt elhárítási reflex: a gazdag zsidótól félték, a szegényen bosszút álltak. Vajon 1848 februárjában az egykori torzkép árnya vetült fel Kossuthban? – miközben már-már a zsidó körökben is kísértő szelektív antiszemitizmust elfogadja. Kossuthnál a „söpredék” nem annyira visszatérés a torzképek világába, hanem inkább politikai taktikai fogás a részleges asszimiláció érdekében – a hasznossági elv jegyében.²⁰ Mert:

„Egyhamar – folytatta Kossuth – nem fogjuk megóvni a hazát ezen söpredék-nép bűneitől, de ennek súlyát nem akarom éreztetni azon műveltebbekkel, kik között és mi köztünk más különbséget nem ismerek, mint hogy más templomban imádjuk a mindenhatót.”²¹ Más alkalommal ugyancsak ebben a vitában – korabeli sajtótudósítás szerint – Kossuth „figyelmezteti a rendeket, hogy a külföldi zsidókról [...] külön törvényt fog rendelkezni; ő ezeknek beköltözését idejében ellenezni fogja, de a már hazánkban levőkről, kik jogok élvezésére műveltségök s jellemök által képesítve vannak, gondoskodást kíván”.²² Nem sok sikerrel járhatott el. Amikor viszont – 1848. február 19-én a kerületi ülésben Arad megye követe, Bohus János azt javasolta, hogy a városokban ne csak a bevett vallások hívei élvezhessenek polgárjogot, akkor – ugyancsak a *Pesti Hírlap* szerint – „ezen indítványt, mely ily alakban sikerre nem számíthatott a tábla mostani iránya mellett, Kossuth Lajos úgy módosította, hogy a városi képviselő testületnek legyen joga egyes izraelitákat, kiket erre érdemeseknek talál, választói joggal felruházni.” Javaslatát csak 19 megye pártolta, és így megbukott.²³ Viszont már a javaslat hírére Pozsony városában heveny zsidóellenes tüntetés vette kezdetét, míg aztán a katonaság rendre nem bírta az erejét próbálgató csöcseléket. Ennek az első kravallnak az ódiума még a régi feudális kormányzatra hárult. Március derekától viszont már egyre inkább a magyar liberálisoknak, aztán a forradalmi kormánynak kellett szembe nézni a zsidóellenes megmozdulásokkal. Paradox módon a polgári átalakulás törvényhozásának városa, Pozsony járt elől a zsidóüldözésben. Mintha a város nyárs- és lumpenpolgársága bosszút akart volna állni a történelmen, hiszen amikor Pest-Buda válik az ország fővárosává, és így anyagiakban és presztízsből jelentős veszteséget szenvedett, a kudarcot pedig csak fokozta volna a zsidók emelkedése és jogi egyenjogúsága. Csak olaj lehetett a tűzre, hogy március 18-án a bécsi forradalom hangadója, Adolf Fischhof tizenkét izraelitából álló küldöttséggel jelent meg.²⁴ A pozsonyi nyárspolgárokat még egyébként az is ingerelhette, hogy Fischhof honfitársuk volt, hiszen Óbudán született.²⁵ Aztán április 9-én ugyancsak Fischhof bécsi egyetemi küldöttség élén megint felkereste a várost. Há-

19 BARTA ISTVÁN: *A fiatal Kossuth*. Bp., 1966. 51.

20 ISIDOR KAIM: *Ein Jahrhundert der Judenemanzipation und deren christliche Vertheidiger*. Leipzig, 1869. 66.

21 *Kossuth Lajos összes művei*. XI. Szerk. BARTA ISTVÁN. (Továbbiakban: *KLÖM*) Bp., 1951. 383.

22 *KLÖM*, XI. 387.

23 *KLÖM*, XI. 551.

24 Preßburg, 19 März. *Pressburger Zeitung*, 1848.márc.19. 38.sz.

25 FENYŐ ISTVÁN: *Adolf Fischhof és a Habsburg Monarchia*. Bp., 2002.

lanyilatkozatukat, amelyben megköszönték, hogy márciusban az egész Ausztria számára követeltek alkotmányt,²⁶ magyarul az a Kálazdy János olvasta fel, aki maga is Horn Ede reformtörekvéseihez hasonlókat sürgetett,²⁷ és aztán Wesselényi Miklós válaszolt.²⁸ (Kálazdy aztán a magyar szabadságharc orvosi ellátásának szervezésében és fenntartásában játszott jelentős szerepet.²⁹) Az elégedetlen polgárok és a lumpen elemek felismerték, hogy a forradalmat, a liberalizmust és a magyar kormányt zsidóellenes megmozdulással lehetett kompromittálni a nyílt szembefordulás kockázatának vállalása nélkül.

Március 19-én azon zúdultak fel a polgárok, hogy néhány zsidó jelentkezett a nemzetőrségbe, és aztán hiába léptek vissza, a tömegeket már nem lehetett megállítani: lop-tak, raboltak és verekedtek. De a belvárosba és a gettóba nem törtek be. Hála a diétának sikerült megfékezni a csőcseléket, az országgyűlési ifjúság is fegyvert fogott és – mint az események egyik részese később emlékezett – „gróf Batthyány Lajos (későbbi miniszterelnök) által vezényelve, karddal kezünkben futásra kényszerítették” egy kisebb hordát.³⁰

A városi polgárság körében elharapozó agresszív félelem eredménye az alábbi beadvány, amelyet a polgárórság, azaz: „a pozsonyi fegyveres polgárság közgyülekezete nevében” terjesztettek fel a nádornak és az országgyűlésnek március 23-án.

A beadvány szövege azt példázza, ahogy a kravalltól el akarták magukat határolni, de abból hasznót is akartak húzni.

„Azon sajnálatos események, melyek két nap óta városunkat nyugatalaníták, indítanak bennünket a csend biztosítása s a kebelbeli polgárság, valamint lakosaink nagy száma felingerült kedélyeinek megnyugtatósa tekintetéből következő kérelmeiket, mentől hamarabbi elhatározás végett felterjeszteni. Esedezünk tehát –

1. Felhatalmaztatni szabad királyi Posony Városa Tanácsát az iránt, hogy a Posonyi Hirlap és Pannonia szerkesztését eddigi szerkesztőjétől Neustadt Adolftól okvetetlen elvehesse, és zsidó felekezeti igénylők kizárásával azt más keresztény szerkesztőre bízassa, valamint a rend felbontásának elmellőzése tekintetéből, Neustadt Adolf személye iránt az illető utasításokat megadatni.

2. Felhatalmaztatni továbbá a Város Tanácsát, hogy a posonyi serház bérlő meghatalmazottjától Hirsch zsidótól, a seház kezelését okvetetlen elvehesse, s amennyiben a bérlő Preysach, a kezelést keresztényre maga bízni s minden zsidókat a serházból kivonni nem akarná, a haszonbéri szerződést megsemmisíthesse, és a serház szereinek rendes átvétele után már keresztény serfőzőnek átadhassa.

Esedezünk továbbá törvény által megállapíttatni:

26 Wien. (Studenten Wiens an die ungarische Nation). *Der Spiegel*, 1848. ápr. 12. 30.sz.

27 M. TELLER: *Reform für den gebildeteren Theil der Israeliten dem Zeitgeiste des neunzehnten Jahrhunderts (vor oder nach?!) angemessen*. Von dr. I. N. KALAZDY. Wien, 1848. *Österreichisches Central-Organ für Glaubensfreiheit, Cultur, Geschichte und Literatur der Juden*, 1848. okt. 20. 48.sz. 417.; Dr. Joh. Nep. KALAZDY: *Reform für den gebildeteren Theil der Israeliten dem Zeitgeiste des neunzehnten Jahrhunderts angemessen*. Wien, 1848.

28 *Der Ungar*, 1848. ápr. 13. 88.sz. 697.

29 KAPRONCZAY KÁROLY: *Honvédorvosok török emigrációjában*. *Magyar Tudomány*, 2000. 3.sz. 293.

30 PASKAY GYULA: *A jurátus-élet 1847/48-ban*. Bp., 1885. 85.

3. hogy jövőben e város kebelében eddigelé üzőtt házaló kereskedés a zsidók részéről, szintűgy mint keresztények részéről megszűnjön, mivel ez által e város kereskedő osztályának, mely adót fizet, és minden közterheket visel, végromlásra juttatnia kell.

4. hogy minden zsidó családok, kik városunk kebelében laknak, a lehető legrövidebb idő alatt, abból kiköltözni tartozzanak, – valamint boltjaikat, raktáraikat, pincéiket és magtáraikat, szóval minden bármi néven nevezett localitásaikat, melyeket a város határán belül bírnak elhagyni és bezárni köteleztessenek, úgyannnyira, hogy az úgynevezett Várhegy (Schloßberg) kapui mögé visszavonulva, ott magokban élven és kereskedésüket üzven, – lakásaikra nézve rövid határidő múlva, boltjaikra nézve pedig azonnal az előbbi határok közé viasszaszoríttassanak.”³¹

Ezek a „kérelmek” sok mindenről árulkodnak. Mindenekelőtt az antiszemita szimbolizáció természetéről. A zsidó értelmiségi szimbólum, ugyanakkor a veszélyesnek tetsző nyilvánosság, szólásszabadság megtestesítője. Neustadt Adolf eltávolítása egyben sunyi bosszú a magyar liberálisokon, akikkel szemben nyíltan nem mertek lépni. Részeg suszterinasok aligha olvasták a pozsonyi német sajtót. A lapszerkesztő eltávolítását újságolvasók kezdeményezhették. A sajtószabadság számukra annak a szabadságnak a szimbóluma lehetett, amelyből nem kértek. A „kérelmek” jelzik, hogy újságolvasó alsó – és középrétegekhez tartozók igényeit tükrözik: Neustadt Adolf lapszerkesztő eltávolítása, a városi serház zsidó bérlője, (mindketten adják át tisztjüket egy-egy kereszténynek), bármiféle házalás – zsidó vagy keresztény részről egyaránt – legyen tilos. Az antiszemita „tolerancia” határait is jelzik a kérések. A gettót (még) megtűrik. (A várhegyi kapu a várhegyi gettót szimbolikusan és valóságosan lezáró vasrácsos kapu volt, pontosabban egy-egy kapu, amelyek a Várhegy alján a városfalakkal párhuzamosan húzódó Zsidó utcát zárták le mindkét oldalról. Horn Ede *A forradalom és a zsidók Magyarországon* című munkájában ezt a kaput úgy emlegeti mint a rács vagy a rácsok.) A csőcselék fellépése klasszikus városi polgári követelésekkel párosult. A kérelmek jelzik a városi polgárság és a városi, valamint külvárosi proletariátus egymásra találását, azt, amint az öntudatos, „önmagában való” csőcselék és deklasszáldás-tól tartó elemek „önmagáért való” társadalmi alakzattá szerveződnek a zsákmány vonzásában.

A pozsonyi kravall a nyárspolgárság válasza is volt a márciusi forradalomra. Kosuth a halogatás és a megbékítés taktikáját választotta. Március 21-én, amikor az országgyűlési többség a városi törvényjavaslatban olyan módosítást eszközölt, amely a városi szavazati jogot nem „valláskülönbség nélkül”, hanem „törvényesen bevett valláskülönbség nélkül” biztosítja, azaz a zsidók további kizárásával, úgy határozta el magát a zsidóellenes zavargásoktól, hogy – mint a *Pesti Hirlap*ból tudjuk – hangsúlyozta: ezekben „Pozsony értelmes polgárságának része nincs”, és különben is beszélt a város „több érdemes polgárával, kik úgy nyilatkoztak, hogy a tegnapi jelenetek forrása nem a gyűlölség, hanem a félelem, s a félelem eloszlásával a gyűlölség is eloszlik; a lakosság nem mint egyéneket gyűlöli a zsidókat, s nem azért, mert más templomban járnak, hanem, mert magukat az életben elkülönözik, p. o. ünnepeikre, szokásaikra, ételeikre sat. nézve. Tagadhatatlan, hogy mind Pozsonyban, mind másutt szomorító jelenetek történtek, s fáj az ember lelke, ha mindenütt látja a szabadság országának terjedését, s abból csak a zsidó népet látja kizárva. De az előítélet megvan, s annak vakságával, a költő szerint,

31 MOL, H12, Belügyminisztérium, 1848:3269.

istenek is hiába küzdenek” – hangoztatta Kossuth Schillert idézve.³² Hiába is fejtegette Bónis Sámuel, Szabolcs megye követe, hogy elv és az igazság a mérvadó, hiába hivatkozott Bécs példájára, arra, hogy ott a zsidók is elől jártak a forradalomban. Hiába ítélte el a pozsonyi zsidóellenes kilengéseket: „Ily jelenettől a törvényhozásnak vezetettnie nem szabad, különben hivatásának meg nem felel. Az ily hősoket meg kell büntetni, kezünkben a hatalom” – fejezte be figyelmeztetését, amelyet helyeslés követett.³³ De ennek ellenére Kossuth kiegyenlítő javaslata sem ért célrt. Ó ugyanis szükségesnek látta, „hogy külön törvénycikk alkottassék, melyben ki legyen mondva az elv, hogy jogok és kötelességekre nézve a vallás különbséget nem tesz, s a minisztérium megbízassék, hogy a kiegyenlítés módjait illetőleg törvényjavaslatot készítsen”.³⁴ De ezt már a következő országgyűlésre halasztotta volna, és nem sok jót ígért, hogy a programszerűen emlegetett „egybeolvadás” érdekében „zsidó közösségek” eltörlését is felvetette.³⁵

Tíz nap múlva, amikor Schnée László, Heves megye képviselője „megpendíté” a zsidóemancipációt, Kossuth „megjegyzé, hogy a jelen körülmények közt éppen azoknak, kik baráti az emancipációnak, kívánni kell, hogy e percben ne történjék semmi e részben; mert vannak akadályok, mikkel bizonyos percekben istenek sem küzdhetnek meg; most a zsidókra nézve rendelkezni annyi volna, mint e nép faj közül tömérdekét áldozatul vetni ellenségeik dühének”.³⁶ Április 2-án is úgy érezte – a *Nemzeti Újság* szerint –, „ha a zsidókra nézve a tökéletes valláseggyenlőséget kimondjuk, az annyit tenne mint vagy 20 000 zsidót a mészárszékre hurcolni”.³⁷

Nehéz eldönteni, hogy ez a politika az engedmények – oly negatív fejleményekhez vezető – politikája, vagy egyszerűen a tehetetlenség megvallása és hangzatos kijelentéssel való álcázása – kissé élesen fogalmazva, Kossuthnak a költőre, mint tudjuk: Schillerre való utalására gondolva: nem az impotencia átpoetizálása? Nehéz azt is mérlegelni, hogy ezt a politikát milyen mértékben határozta meg a polgárháborútól való félelem? Hiszen húszezres emberáldozat hatalmas tömeg. De ha túlzott is Kossuth, már pár száz halott is csak közelebb hozhatta volna a polgárháború rémét, amely már egyre inkább ott kísértett.

Horn Ede *A forradalom és a zsidók Magyarországon* című művében úgy látta, hogy az emancipációról való lemondás csak lovat adott a nyárspolgárság alá, és kifejezetten elősegítette azt, amit el akartak kerülni a liberálisok: a zsidóellenes kravallokat. Kossuthnál pedig „két tekintélyes izraelita” járt közben, ők beszélték be neki, hogy az emancipáció Szent Bertalan éjszakát vált ki.³⁸ Horn Ede nem nevezte meg a két férfit, de elképzelhető, hogy éppen a pozsonyi ortodoxok közül ketten így próbálták eltéríteni a magyar liberálisokat az emancipációtól. Mindez csak találgatás, Horn maga is megvallja, hogy az egyik férfiú tagadta, aztán az egész kínos ügyet mellőzte, és Kossuth-életrajzában már két konzervatív diétai képviselőnek a szájába adja a polgárháború fenyegetésével való érvelést.³⁹

32 KLÖM, XI. 685.

33 Budapesti Híradó, 1848. márc. 22. 792.sz. 278.

34 KLÖM, XI. 685.

35 Budapesti Híradó, 1848. márc. 22. 792.sz. 278.

36 KLÖM, XI. 706.

37 KLÖM, XI. 718.

38 EINHORN IGNÁC (HORN EDE): *A forradalom és a zsidók Magyarországon*. Bp., 2000. 91.

39 I. E. HORN: *Ludwig Kossuth*. Leipzig, 1851. 179.

Ma diadalmenetnek, hatalmas ünnepnek látjuk a forradalmat. A fejleményeket irányító személyiségek elszántsága feledteti a sok félelmet, a szorongást és bizonytalanságot, amivel a jövőnek néztek elébe, nem is beszélve a keserűséggel, amely a nemesség zömét vagyoni helyzetének rosszabbra fordulása miatt töltötte el. Kétségtelen, Kossuth nagysága éppen abban rejlett, hogy ha kellett Isten nevében szembeszállt az istenekkel. A nemesség lemeszárlását – mitől az 1846-i galíciai fejlemények után még jobban tartottak, mint korábban – az érdekegyesítő politikával háritották el. Igaz, a nemesi nagylelkűség mítoszára is rácsfolt a történelem, amennyiben a paraszti hála mértéke is elmaradt a várt mögött.⁴⁰ Az emberi emancipáció eszményének térhódítását viszont erősen korlátozta az antiszemita újmitológia. Kérdés: miért nem próbált ezzel Kossuth szembefordulni olyformán, hogy tételesen cáfolja kitételeit? Mint láttuk, megpróbálta. A *Pesti Hírlap* már említett apró megjegyzései tanúsítják. Feltehetően azért nem írt hosszabb értekezéseket, mert a rövid és kis állásfoglalások felsorakoztatását tartotta hatékonyabbnak. Nemzetépítő stratégiájának lényege: egybeolvadás és egycélúság. Úgy vélhette, ez veheti elejét annak, hogy az előítéletek elvonják a figyelmet az átalakulás nagy kérdéseiről; elejét veheti az elégedetlen, frusztrált elemek pusztító, rabló és gyilkos csőcselékké szerveződésének. Az előítéletek és torzképek mozgósító veszélyét fokozta az, hogy a keresztény egyházak – és különösen a katolikus⁴¹ – még nem voltak felkészülve arra, hogy a zsidó vallást egyenjogú felekezetnek tekintsék. Így amikor a Népek Tavaszán a lumpenburzsoázia és lumpenproletáriátus közös fellépései a zsidók ellen megbotránkoztatták, dühvel és félelemmel töltötték el a magyar polgári társadalmat, az első felelős magyar kormány kényszerű felemás politikával próbált kikecmeregni a nehéz és szegényletes helyzetből. Felkísérthet még a párhuzam az 1848-i politikai megtorpanás és az 1930–40-es évek kormánypolitikája között, hiszen sokan a helyzet kényszerére hivatkoztak ekkor is. Csakhogy a párhuzam kísértését okkal háritották el, hiszen 1848-ban a jogkiterjesztés volt a cél, és nem a jogkorlátozás vagy jogfosztás.⁴² A zsidók kifosztása sem volt még törvényhozás által szentesített hatalmi eszköz az elégedetlenség csökkentésére, hiszen tisztában voltak azzal, hogy a magántulajdon szentségének megsértése milyen precedensként szolgálhat. A pozsonyi nemzeti gárda parancsnoka, Zichy Ottó felhívásában hangsúlyozta is, hogy „Szabadság, Egyenlőség és Testvériség az jelszó, amely az emberiség lobogóját megszenteli. [...] A lelkiismereti szabadság üldözői – a személy- és tulajdonbátorság ellen vétének – az ellenségeink; ha mi egyek vagyunk a szabadságban, egyenlőségben és testvériségben – ki ellenünk?”⁴³

A bizonytalanság ezen légkörében Pozsonyban – feltehetően Szentkirályi Móric, Pest megye követe aktív közreműködésével – olyan törvényjavaslatot állítottak össze, amely a zsidóemancipációt célként jelölve ki, elnapolta azt,⁴⁴ így „a maga egészében szöges ellentétben áll az 1848-iki reformtörvények szellemével,” és – bár a pesti liberális német lap, amelynek szerkesztőjére, Klein Hermannra majd rátámad a pesti antisze-

40 VARGA JÁNOS: *A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban*. Bp., 1971.

41 REINHARDT KOSELLECK: *The European Revolutions of 1848 and Jewish Emancipation – A Comment*. Revolution and Evolution. 1848 in German-Jewish History. Szerk. WERNER E. MOSSE, ARNOLD PAUCKER, REINHARD RÜRUP. Tübingen, 1981. 59.

42 CSORBA LÁSZLÓ: *Zsidó ezüst Kossuth „oltárán”*. Remény, 1998. 3.sz. 37–40.

43 Preßburg, 21. März. *Der Ungar*, 1848. márc. 25. 72.sz.

44 MOL, Archivum Regnicolare, Diaeta Anni 1847/48. N 69 Lad. XX.21. C. 96. Közli: MISKOLCZY AMBRUS: *A zsidóemancipáció Magyarországon 1849-ben*. Bp., 1999. 58–59.

mita csőcselék is, pozitívan értékelte, hogy megengedi a zsidó-keresztény vegyesházasságot⁴⁵ – okkal nem tűzték napirendre.⁴⁶ Úgy vélték, az emancipáció elnapolásával meg lehet akadályozni, hogy a zsidókat egyes helyekről elűldözzék a megvadult tömegek. „Mindenkiben tiszteljük az embert, vallás különbség nélkül, és az egyenlőség kivívott diadalát hasonló türelmetlen kitörésekkel beszennyezni tartózkodjanak” – írta március végén a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány – amelynek élén Szemere Bertalan állt – Kassa város polgármesterének.⁴⁷ Április 3-án a Miniszteri Bizottmány körlevélben utasította a megyék és városok előljáróit, hogy „igyekezzék ön oda munkálni, hogy az izraeliták elleni előítélet, vagy ellenszenv is elenyészetté, a törvények megoltalmazó erejének jótékonyágát ők is teljes mértékben érezhessék. Itt nincs szó arról, hogy ők a legközelebbi országgyűlésen hozandó rendeletig új jogokat gyakoroljanak, hanem, hogy megnyert törvényes jogaikban ne háborgassanak.”⁴⁸ Jelentősebb sorkatonaság hiányában azonban nem sikerült elejét venni annak, hogy a pozsonyi példát ne kövessék. mintegy – korabeli becslés szerint – 25–30,⁴⁹ vagy talán – mai becslés szerint – félszáz helységben.⁵⁰ Április 19-én, a nagyhét szerdáján éppen Pesten került sor zsidóellenes zavargásokra. Aztán április 22–23-án Pozsonyban elszabadult a pokol.

KOLLEKTÍV ERŐSZAK PESTEN ÉS POZSONYBAN

A mából visszatekintő olvasót okkal foghatja el valamiféle rossz érzés akkor is, amikor Horn Edétől, megtudja, hogy Batthyány és társai már-már éppen a zsidókra próbálták hárítani a pesti kravall ódiumát, amikor a miniszterelnök a nála jelentkező zsidó küldöttséget arra kérte, hogy szolgáltassák ki a nemzetőrségi fegyvereket, és így fakadt ki: „Uraim! [...] Én nem tudom, Önöket kényszeríteni, mert az új országgyűlési törvény a nemzetőrségről Önöket a nemzetőri szolgálatra nemcsak feljogosítja, hanem kötelezi is; de én semminő más módon nem vagyok képes az általános elkeseredésnek véget vetni, és én az Önök fejére hárítom a felelősséget, ha mindez vérontáshoz vezetne.”⁵¹

Ugyanakkor még aznap április 19-én a „Városházán”: a rendfenntartó választmány ülésén – mint egyik pesti polgár naplójában írta – „Batthyány helytelenítette a lázadást, [mármint a zsidóellenes népgyűlést] és azt mondta, hogy a zsidók lefegyverzését más módon tudja majd keresztül vinni.”⁵² Aztán a választmányi ülés végét be sem várva, lóra ült, és az ordítózó csoportokat ő maga próbálta meg lecsillapítani. Csakhogy Pest nagyobb volt, mint Pozsony. Ott márciusban sikerült megfékezni egy ideig a cső-

45 *Der Ungar*, 1848. márc. 26. 73.sz.

46 BERNSTEIN BÉLA: *A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók*. Bp., 1939. 30–31.

47 Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. I. (továbbiakban: *Batthyány ... iratai*) Szerk. URBÁN ALADÁR. Bp., 1999. 199.

48 *Batthyány ... iratai*, 237.

49 *Die Konskription der ungarischen Israeliten. Der ungarische Israelit*, 1848. jún. 3. 8.sz.

50 Haraszti György szíves szóbeli közlése.

51 EINHORN: *A forradalom*. 106.

52 OSZKK, Quart. Germ. 713. I. JOSEPH KEHRER: *Die Ereignisse von 14ten und 15ten März 1848 in der Stadt Pest*. 20. Vö: SPIRA: *A pestiek.*, 131.

53 PASKAY GYULA: *A jurátus-élet 1847/48-ban*. Bp., 1885. 85.

cselék, az országgyűlési ifjúság is fegyvert fogott és – mint a márciusi események egyik részese később emlékezett – „gróf Batthyány Lajos (későbbi miniszterelnök) által vezényelve, karddal kezünkben futásra kényszerítéink” egy kisebb hordát.⁵³ Pesten ismételtelen látni kellett, hogy a nagyváros kis szenvedélyeit nem lehet olyan könnyen megfékezni. Ezek után Batthyány három nap múlva közölte a polgárokkal, amint az a *Pesti Hírlapban* is megjelent, hogy „a zsidó község előjáróinak saját kérelmére, a zsidókat ideiglenesen a nemzetőrségi szolgálattól felmenti, fennmaradván azoknak kötelessége, ha a közcsend és rend helyreáll, a nemzetőrségi főhadikar bármikori felhívására a törvény rendeletének eleget tenni”. Azt a népi-polgári kérést viszont egyértelműen elvetette, hogy az 1838 óta törvényesen megtelepedett zsidókat a városból kiutasítsák. Ami pedig a harmadik polgári követelést illeti, hogy a *Der Ungar* szerkesztőjét, Klein Hermannt távolítsák el, polgári peres útra utalta őket.⁵⁴ A törvényességet tehát egyértelműen védte a magyar kormány, tisztában lévén azzal, hogy a zsidók jogi helyzete elmentmond a modern jogfelfogás követelményeinek. A zsidóellenességgel a csőcselékbe szerveződő polgárok a forradalmi ifjúságon is akartak ütni, és tegyük hozzá: egyben a liberális kormányon is. A pesti radikális ifjak április 11-én éjszaka elhatározták, hogy felajánlják erőiket a zsidóellenes atrocitások megakadályozására.⁵⁵ Másnap pedig népgyűlést tartottak, amelyen mintegy 500-an vettek részt, és Vasvári Pál éppen azt hangoztatta, hogy készek közreműködni a rend fenntartásában. Ezt közölte a magisztrátussal is. Zsidó részről azonban együttérzéssel, de némi fenntartással fogadhatták ezt. Hiszen többen foglalkoztak az aktív ellenállás gondolatával és szervezkedni is kezdtek. Ugyanakkor a politikai mozgalmakban való „szorosabb” részvételtől – láttuk – már Diósy Márton is óvott az *Első magyar zsidó naptár és évkönyv* nem sokkal korábban megjelent programadó cikkében.⁵⁶ Ennek ellenére Horn Ede és Szegfi Mór belépett az *Egyenlőségi Társulatba*. De miután a kormányzat is igyekezett az emancipáció kérdését a jövőre halasztani, érthető, hogy a pesti radikálisok és a zsidók nem működhettek szorosabban együtt. De az megint nemes gesztus volt, hogy az egyetemi ifjúság április 30-i gyűlésén lelkesen kiállt a felekezeti és társadalmi egyenlőség mellett.⁵⁷

Később a visszatekintő szem – Horn Ede is – jobban látta a kormány szorongatott helyzetét is. Ugyanakkor azt is látjuk, hogy engedmények politikája egyben felbátorítja a csőcseléket, ha csak az események nem vesznek kedvezőbb fordulatot, és nem engedik feltörni a kisszerű, ám gyilkos indulatokat. Horn Ede *A forradalom és a zsidók Magyarországon* című művében még úgy vélte, hogy a magyar kormányzat valamiféle alkut kötött a főleg német nyárspolgársággal a zsidók rovására, hiszen a nemesi liberálisoknak rossz volt a lelkiismerete a polgárság követeléseinek elhanyagolása miatt. Ez tudós, ám kétségkívül kézenfekvő spekulatív feltételezés. A Népek Tavaszán Kossuth javaslatára a diétai városi követek is szavazati jogot kaptak, és ezzel megnyerte őket a polgári átalakulásnak. A zsidóemancipáció megbontotta volna a városokkal való szövetséget, annál is inkább, hogy a városokban már 1840 után határozottan fel léptek a zsidóság emancipálása ellen. Érvek és ellenérvek bűvös köréből nehéz kitörni. A történelem tanúsága a döntő, de hát eddig is azt próbáltuk leszűrni...

54 Batthyány ... iratai, 374.

55 *Der ungarische Israelit*, 1848. ápr. 15. 1. sz.

56 SZALAI ANNA: Ábrahám és Árpád. Irodalomismeret, 1998. 1-2.sz. 79-86.

57 *Der Ungar*, 1848. máj. 3. 105.sz.

Ma már azt is tudjuk, hogy május derekán erősödött a külső és belső fenyegetettség, a szeptemberi-októberi habsburgiánus katonai ellenforradalom és a nem magyar nemzeti mozgalmak szövetsége már előre vetette árnyékát, amikor katonai vezetők már a kemény fellépés gondolatával kezdtek játszani, az osztrák kormány a magyarnál szóvá tette a közös ügyek rendezését, ami az ország önállóságának intézményes korlátozásával fenyegetett, a szerbek, szlovákok és románok nemzeti követeléseiket minden korábbinál határozottabb formába öntötték. Ilyen körülmények között a radikálisok kormánybuktatási játéka nem bizonyulhatott szerencsés fejleménynek.⁵⁸ Hogy az anarchia, a zsidóellenes tömegmozgalmak kinek és minek használtak, azt jól mutatja a neoabszolutizmus egyik bértollnokának előadása, amelyben a zsidó szemtelenség és a magyar aljasság mozgatták a tömegeket, amelyek a népszuverenitás eszméjét tették neveltségessé, és bizonyították életképtelenségét. Konkrétan: amikor március 15-én felhangzott a „szabadság üvöltése”, akkor „a zsidó, született és szerzett mocskában”, emellett „a csalás és az uzsora becsstelen jegyeivel megbélyegezve” magyar viseletet öltött, „mintha azt akarta volna mondani: Csodálkozz csak rajtam te keresztény csöcselék. [...] Most mi leszünk az urak, ti pedig rabszolgák lesztek!” Ehhez járult még a „zsidó szégyensajtó” szemtelensége, majd az, hogy amikor megtudták Kossuth pénzügyminiszterre való kinevezését, kitették a vörös zászlót és éltették a köztársaságot, és — szerzőnk előadásában — ez a zsidó provokáció váltja ki a zsidóellenes népgyűlést, és azt, hogy a tömegek hármas követelésükkel a Városházára vonuljanak, és Batthyány kérése ellenére sem oszoljanak el, mire Nyáry Pál „ördögi csel”-hez folyamodott, felbérelte a csöcseléket, hogy a Váci utcában törjenek rá a zsidókra, és így a Városháza előtt felgyűlt tömeget elcsalják, miközben Moga tábornok összevonta a katonaságot, és miután a miniszterelnök felszólítására sem tágitottak a tömegek, a katonák parancsát kaptak és megtisztították az utcákat, a kormány aztán másnap betiltotta a népgyűlések tartását, és Klein Hermann pedig „még szemtelenebbül és arcátlanabban szerkesztette tovább a lapját”.⁵⁹ A magyar- és zsidóellenességet ezen ellentmondásos — légből kapott történetekkel — ellentmondásos konglomerátummá ötvöző fenti mese az ellenforradalom és az abszolutizmus apológiája. Ugyanakkor jelzi, hogy a városi, megyei és országos vezetés milyen erőfeszítéseket tett, hogy a helyzeten úrrá legyen. Ennek veszélyességét éppen az adta, hogy a mindennapi életet meghatározó szociális követelések (lakbér elengedése) fonódtak össze a zsidók kiűzésének követelésével. A kormány viszont bűnvádi eljárást is kilátásba helyezett, Klein Hermann — aki egyébként Eötvös Józsefnek a zsidóemancipációs röpiratát németre fordította — „szemtelensége” pedig abban állt, hogy nemcsak közölte a keményhangú kormányrendeletet, hanem még háláját is kifejezte:

„A felelős minisztérium energikus intézkedéseinek, a minisztériumtól teljhatalommal felruházott Rottenbiller úr körültekintő buzgalmának kell köszönnünk, hogy ezen alkalommal szerencsésen megmenekültünk a féktelen és veszélyes, részben nyíltan agitáló, részben a sötétben kúszó bujtozatok által felheccelt, elvakított és félrevezetett tömegtől.”⁶⁰

58 URBÁN ALADÁR: *Agitáció és kormányválság 1848 májusában. Történelmi Szemle*, 1973. 3.sz.

59 JOH. JANOTYCKH v. ADLERSTEIN: *Federzeichnungen. Eine Reihe von Skizzen, den socialen und politischen Zuständen in Ungarn vor und während der Revolutionszeit*. Wien, 1850. 164–188.

60 *Der Ungar*, 1848. ápr. 21. 95.sz. 754–755.

Alighanem a magyar kormányférfiak a zsidók helyzetének, a bevándorlás arányainak és az egész kérdés horderejének megítélésében is némileg elbizonytalanodtak, és ezért is rendelte el Szemere Bertalan a zsidók összeírását. Okkal tartottak sokan attól, hogy az összeírás csak lovat ad a csöcselék alá, ugyanakkor meglehetett az a jótékony hatása, hogy az antiszemita hiedelmeket tételszerűen cáfolta. Cáfolta a tömeges bevándorlás vélelmét, az erkölcstelenség vádját, hiszen családonként fel kellett tüntetni, hogy mikor és honnan kerültek jelenlegi lakhelyükre, milyen az erkölcsi magatartásuk.⁶¹ Az hogy az erkölcsi minősítés rovatában általában csak jót olvashatni, nem lepette meg a minisztériumi tisztségviselőket. A megyei közigazgatás embereinek általában jó véleménye volt a zsidókról, nem voltak komoly konfliktusaik. Amikor Batthyány Pest megye alispánját, Nyáry Pált nevezte ki az egyik nemzetőrségi zászlóalj parancsnokává, akkor ez rögtön felszólította a zsidókat, hogy ne lépjenek ki a nemzetőrségből, mint azt kinevezője célszerűnek tartotta.⁶² Vasvári is tiltakozott. Petőfi Sándor május 1-én megjelent útinaplójában a német polgárookra hárította a felelősséget: „Bevádollak benneteket a nemzet és az utókor előtt”, mert felbontották az egyetértést a fővárosban.⁶³ Csakhogy magyarok is itt-ott bekapcsolódtak a zsidóellenes mozgalmakba. Petőfi a magyar név beszennyezésétől tartott, és a zsidóellenes polgárságot bélyegezte németnek, mint egyike „a tiszta igazság és humanizmus barátai”-nak, aki azért – ezen alkalommal – némileg élt az áthárítás politikai eszközével. Magyarok zsidóellenessége, vagy részvétele a kravallokban és kilengésekben viszont úgy eltörpült a német polgári vagy szlovák paraszti megnyilvánulások mögött, hogy a zsidó történeti emlékezetbe nem is került be. „A magyar paraszt eleve liberális és nem klerikális, a zsidónak békés szomszédja” – összegezte tapasztalatait egy pozsonyi származású bécsi polgár.⁶⁴

A zsidóellenes megnyilatkozások szerzői egyébként nem a közhivatalt viselő megyei nemességből kerültek ki. A nemesség magatartását is esetenként kell vizsgálni. Mert lehet, hogy sokan zsidóellenesek voltak, de tudták, hogy a személy- és vagyonszármazás elleni fellépés tovaterjedhet, rájuk is. Batthyány július elején papírra vetett miniszterelnöki beszámolója egy mondatban számot is adott a népi és urbánus társadalmi kilengésekről: „több városokban az izraeliták elleni lázongás a szabadság és jogosság szűgyénére rablói merényekben tört ki; a mezői helységeken a földbirtokosok tulajdona támadtatott meg azok által, kiknek panaszait az úrbéri tartozások megszüntetése által örökre véltük elnémitani”.⁶⁵ Mai észjárással fel lehet róni, hogy a miniszterelnök nem említette a gaztettek halálos áldozatait, de alighanem tudatosan, mert gondoljunk arra, hogy Franciaországban ekkortájt tilos volt az állatok nyilvános vágása, nehogy a csöcselék vérszagot fogjon, mint a nagy francia forradalomban, vagy csak egyszerűen kedvet kapjon a verekezésre, mint Pozsonyban, ahol egyébként valamiféle hatalmi vákuum alakult ki, miután az országgyűlés feloszlott, a katonaság egy részét pedig éppen a kőszegi és szombathelyi zsidóellenes zavargások, valamint esetleges parasztmozgalmak miatt Nyugat-Magyarország ezen részeibe vezényelték..

61 HARASZTI GYÖRGY: *Két világ határán*. Bp., 1999. 185–219.

62 SPIRA: *A pestiek*. 139.

63 ENDRÓDI SÁNDOR: *Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842–1849*. Bp., [1911.] 1972. 415.; ZSOLDOS JENŐ: *1848–1849 a magyar zsidóság életében*. Bp., 1998. 67.

64 SIGMUND MAYER: *Die Wiener Juden. Kommerz, Kultur, Politik 1700–1900*. Wien – Berlin, 1917. 511.

65 Batthyány ... *iratai*, 834.

A pozsonyi kravall már európai hírre tett szert, így is illeszkedve az európai zsidóellenes mozgalmak sorába, amely Franciaország elzászi megyéiben, Németország, valamint Ausztria és Csehország egyes részein vonult végig: „Amszterdántól Rómaig, Lombardiától Galíciáig és Franciaországtól Szerbiáig”.⁶⁶ Jellemző, hogy a pozsonyi – húsvéti – fejleményeket korabeli röpiratok alapján ismertette Horn Ede.⁶⁷ Ami elgondolkasztó, az éppen ezen harmadik kravall szervezettsége volt. Április 23-án este felé hat óra tájban mintegy 200 mesterinas gyülekezett össze a ligetben látszólag katonásdit játszani; majd botokkal felfegyverkezve, rendben a városnak tartottak, de aztán egy-két tüzes szónoklat után a Várhegynek mentek a hozzájuk csatlakozó söpredékkal, ahonnan a nemzetőrség és a katonaság kiszorította őket, és így a városi zsidó üzleteket, házakat fosztották ki, és még másnap is „mindkét nembeli proletáriusok” a lopott és rablott holmival jókedvűen jöttek-mentek...⁶⁸ Míg a *Jelenkor* ezen beszámolója nem szólt az áldozatokról, hitelesnek látszó pozsonyi tudósítás szerint a Mihály-kapunál egyik katona fegyvere elsült és talált, mire a tömeg megvadult, és a katonák többször is lőttek, úgy hogy hat embert le is terítettek.⁶⁹ A zsidó áldozatokról a sajtóbeszámolók nem tudnak. Jellemző, hogy Pesten is, Pozsonyban is délután kezdték a kravallt, aminek oka az lehetett, hogy az éjszaka sötétjét akarták kihasználni, ami Pozsonyban sikerült is. Az időzítés összefügg az alkoholizálás természetével. Délutánra rúgtak be annyira, hogy elveszítsék az önkontrollt.

Érdemes a kora beszámolóiba és emlékiratokba belepillantani. A leghosszabb beszámoló Sandhass Kázmér János, a pozsonyi harmincadhivatal felügyelőjének a század második felében írt önéletírásában maradt ránk. Emlékiratírónk szemtanú volt, a március derekán felállított „önkéntes nemzeti gárda” tagja. Emlékezetében a groteszk mozzanatok maradtak meg a legerősebben:

„Április 23-át, húsvétvasárnapját Farkasvölgyében (Wolfsthal) töltöttem. Mikor este 7 órakor hazajöttem, már várt a parancs: azonnal fegyveresen a városházán megjelenni, hogy a zsidók ellen kitört botrány elnyomásában közreműködjek. Gyülekezés után az Alexander-ezredbeliekkel a Kapucínus térre meneteltünk, ahol az üzletek fosztogatása már javában folyt, és mi köesővel üdvözlöttünk. Miután végre sikerült a zsidó utcát elzárni, parancsot kaptunk a csőcselék szétszórására és egynéhány dragonyossal sikerült a tömeget egészen a Zöld térig visszanyomni. Közben a mellékutcákba menekült tömeg hátunk mögött újból csoportosult. Ezért hátat fordítottunk és a Széplak utca felerészben a katonaság, felerészben pedig a nemzeti gárda által lezárattott. Ez egészen jól sikerült volna, ha a zavargók égő fáklyáitól a dragonyosok lovai nem annyira megbokrosodtak volna, hogy azok sorainkra rohantak és azokat áttörték. Miután a fegyverbe szólított csapatok fegyvereiket nem használhatták, és így a rend helyreállítására elégtelenek voltak, a mindig növekvő csőcselék a gárdistákat kigúnyolni és inzultálni kezdte, a legjobbnak találtatott a legközelebbi házakba visszahúzódní és dicsőségteljes működésünknek színhelyét elhagyni. Éppen úgy a katonaság is bevonult

66 STEFAN ROHRBACHER: *Gewalt im Biedermeier*. Frankfurt am Mai, 1993., 182.

67 LEOPOLD SCHICK: *Die jüngste Preßburger Judenverfolgung*; *Die Revolution zu Preßburg in Ungarn, oder die blutigen Juden-Ostern*. Leopoldstadt, 1848.; HERRMANN BREUER: *Die wahren Ereignisse der gräßlichen Juden-Verfolgung in Preßburg*. 1848.; *Die gräßliche Juden-Verfolgung in Preßburg*. Leopoldstadt, 1848.

68 r[endes].l[evelező].: Pozsony ápril 23kán. *Jelenkor*, 1848. ápr. 27. 50.sz. 206.

69 J. WEYL: *Preßburgs blutige Ostern*. Pannonia, 1848. ápr. 25. 46.sz. 181.

laktanyáiba. Az izgatott csőcselék is lassanként az előváros bor- és pálinka csapszékeibe vonult vissza.

24-én húsvéthétfőn a zavargás korán reggel kiújult, a még megkímélt boltokat feltörték, az árukat is utcára dobálták, és különös, hogy azok nem ostromló csőcselék, hanem egészen tisztességesnek látszó személyek által szedettek fel fesztelenül és elvitettek. Közben nagy tömeg gyülekezett a közel fekvő helységekből bejött parasztokból. 8 óra felé a csőcseléknek jól esett a Kecse utcában levő zsidó iskolát tetejétől kezdve lerontani, amelynél minden osztálybeliekből való nézők nem hiányoztak. A romboláson részt vevők ezen poros munkától megszomjaztak, és miután arról értesültek, hogy a Pálffy kert pincéiben pálinka és szeszraktár van, a jó emberek előbbre valónak tartották a tetőlerakás és tégladobás fárasztó és hálátlan munkáját megszakítani és magukat az erősítő pálinkával felüdíteni. Senkitől megakadályozva feltörték a pinceajtókat, kigurították a pálinkás hordókat és bátran addig ittak, míg majdnem az összes résztvevők lerészegedve köröskörül a földön heverték. A csak félig részeket kiütötték a szesz-hordók fenekét, kifolyatták a tartalmát és végül meggyújtották, úgy hogy a pázsit egy pillanat alatt lángban állt, és a lángok magasan az égig nyúltak. Szerencsére szélmentes idő volt, és a melléképületek megkíméltek a tűzveszélytől. Dacára annak, hogy a katonaság a laktanyákban volt összpontosítva és a nemzeti gárda a Főtéren sorakozva, még sem adatott ki parancs a rend helyreállítására. Feltűnő volt és maradt, hogy a rendellenességek kezdetétől a polgárőrség sehol sem mutatkozott, ami különböző véleményekre adott alkalmat. Csak amikor már attól tartottak, hogy a fosztogatás a keresztes kereskedők boltjaira is fog kiterjeszkedni, tekintetbe nem véve az azokon fehér krétával alkalmazott szép kereszteket, indítatva érezte magát a polgárőrség, annak elnyomásán erőiesen közbelépni. A Várhegy és a Zsidó utca estig megtisztítottak a csőcseléktől és a katonaság által záratott le, míg a polgári és nemzeti gárda 40–50 emberből álló járőrei a város és az elővárosok utcáin vonultak át, és a gyanúsak látszókat letartóztatták. Mikor a polgárőrség végre hozzáfogott a zavargások elnyomásához és az égő szesz lassanként elaludt, nekifogtak a még mindig részeg állapotban levők felkérésére. Teherkocsikat szereztek, azokra az eszméletleneket, mint a borjúkat feldobálták és néhány gárdista kíséretében egyelőre a városi kórházba szállították. [...]

A következő napot arra szánták, hogy az elrabolt tárgyakat felkeressék. Én egyenéhány gárdistával Blumenthalba küldtettem, ahol azok legnagyobb részét reméltük megtalálni. Hogy szidalmakkal fogadtak, ha a lakások egyikébe beléptünk, nem lepett meg bennünket, mert előre nem számítottunk barátságos fogadtatásra. Azon szerény kérésre, hogy nem-e sajátítottak el valamit az utcára dobott tárgyakból, a feleket mindig egy bosszús »nem« volt, ami nem tartott vissza bennünket attól, hogy házkutatást tartunk, ami mindig kedvező eredménnyel járt. Különféle zugokban, az ágynemű alatt se lyem és lenáruk, esernyők, napernyők és más különféle tárgyakból álló csomagokat találtunk. Rendesem csak a kifogásolt felek neveit, a házszámot és a talált holmit írtuk fel. Ezt természetesen elvettük a nem jogos tulajdonostól, egy készen tartott kocsi-ra tettük és a városházára szállítottuk. Legtöbbször az asszony búcsúzásul odakiáltotta nekünk: »Mi, engem akarnak feljelenteni, menjenek a szomszédnőhöz, annak még egyszer annyija van!« Erre a szomszédnőhöz mentünk, és beigazolván láttuk a feljelentést. Miután ezen kutatások 2 napon át folytatódtak, a harmadik napon azt a parancsot kaptuk, hogy éjjel 11 órakor jelenjünk meg a városháztéren. 12 órakor a közel 200 letartóztatott ember a városháza udvarán felállítatott, előbb azonban az Alexander-ezred egy

százada lezárta a kaput. Mindkét oldalon a polgári és nemzeti gárda 4 embere csatlakozott a katonaság soraihoz, ezen sorok pedig szintén az Alexander-ezred egy századához csatlakoztak. Most parancsot adtak a puskák töltésére, amihez egyenként két darab éles töltényt kaptunk. Az első század a kapunál utcát nyitott és a foglyok a zárt négyszögbe hajtatnak. Így körülvárva azok a legnagyobb csendben a Blumenthalban levő Walterskirchen-féle laktanyába kísértettek, és miután sötét éjszaka volt, a négyszög oldalán dragonyosok lovagoltak égő fáklyákkal. A közepén menetelő foglyok körül néhányan elkezdtek imádkozni, mások átkozódni, a legtöbben azonban semmi mást nem gondoltak, minthogy a vesztőhelyre viszik őket, bögtek, jajveszékelték és életükért esedeztek. 2 óra felé a menet elérte a laktanyát, a foglyok átadattak, bezárattak és egy 20 emberből álló őrség hagyatott ott, amelynek ezzel a csőcselékkel sok baja volt. Azt nem tudom megmondani, hogy azokkal az emberekkel mi történt, bár Budáról megjelent egy császári biztos a tényállás felvételére és a közönség között forgó különféle híresztelések után kutatni, ez a vizsgálat azonban elhúzódott és a homokban elsekélyesedett. A foglyok és a kifogásoltak legnagyobb része szabadságvesztés árán szabadult ki.”⁷⁰

De vajon így igaz? István nádor április 26-án Pozsony városában és Pozsony megyében rendkívüli állapotot hirdetett, rögtön ítélési eljárást helyezve kilátásba „gyilkosság, rablás, fosztogatás [...] eseteire”.⁷¹ Igaz, amikor még március 21-én országgyűlési küldöttség kereste fel a nádort, hogy a csőcselék kicsapongásai ellen hozzon megfelelő rendelkezéseket, ez úgy nyilatkozott, hogy Batthyány már mindent megtett, és a pozsony német lap szerint, még a statáriumot is elrendelik.⁷² Az április 26-i nádori rendeletet Kossuth Lajos fogalmazta, mert az ő kezeírásával maradt fenn. Április 30-án pedig Batthyány megtagadta a pozsonyi nemzetőrségnek fegyverek juttatását, mert „a héberek elleni méltatlan tények előidézésében sok részben segédkezet is nyújtott”.⁷³ Szemere Bertalan pedig Tarnóczy Kázmért küldte ki kormánybiztosként, hogy érvényt szerezzen a törvénynek.

Horn Ede *A forradalom és a zsidók Magyarországon* című művében a Pozsonyba és környékére küldött kormánybiztos alaposan elmarasztalta, mert nem vonta felelősségre a tetteseket. Márpedig ez a pozsonyi pogrom körülményeit lehetőség szerint alaposan kivizsgálta,⁷⁴ augusztus végére el is küldte jelentését. A kivizsgálás jegyzőkönyvének ismeretében elfogadhatjuk, hogy okkal érezte, „a dialektika minden fortélyainak felhasználásával” járt el, igaz óvatosan, de olykor a „kelletinél” túlmenve. Végül is csak egy megvesztegetett „rábló”-t sikerült szóra bírni, általában hallgattak a tettesek és az áldozatok egyaránt. Diagnózisa mégis pontos és egybevág Horn Ede okfejtésével: a pogrom „ama számos Sidók elleni nyilatkozatoknak, melyek országgyűlése alatt és után is számtalan egyének által nyilván és magányos helyeken e város kebelében elszavaltattak, nagy részben következtetése lehetett”. Mai ismereteink alapján látható, hogy a csőcselék szerveződését a hatalmi vákuum tette lehetővé. A zsidóellenességben a süllye-

70 OSZKK, Sandhass Kázmér János önéletrajzából. (Másolat, feltehetően a XX. századból) Quart. Hung. 2858. 5–9.

71 MOL, N 31 István nádor iratai, Miniszteri iratok, 1848:940.

72 Pr. 21 März. *Pressburger Zeitung*, 1848. márc. 22. 38.sz. 308.

73 *Batthyány ... iratok*, 427.

74 MISKOLCZY AMBRUS: *Zsidóüldözés Pozsonyban 1848. április 23–24-én. Magyarhontól az Újvilágig*. Emlékkönyv Urbán Aldár ötvenéves tanári jubileumára. Szerk. ERDŐDY GÁBOR, HERMANN RÓBERT. Bp., 2002. 227–248.

déstől félő mesteremberek és tettekre kész suhancok egymásra találtak a kocsmák közönségével, és tisztesebb polgárok sem átalították az eredményt lefölnözni, bár akadt köztük, aki bujtatta az üldözötteket.⁷⁵ Tarnóczy szerint a városi vezetés több ízben is mulasztott. Először is „a biztosságra ügyelő választmány”, amely elfogadta a városi tanács azon érvelését, hogyha a zsidók városi boltjait nem zárják be, és emiatt „a helybeli Sidók ellen a nép részéről valamely megtámadás történne”, akkor „a polgári katonaságra számolni nem lehet”. A polgárőrség ezzel a nyilatkozatával maga is erősítette a zsidóellenes hangulatot. Ezek ellen a polgárok ellen hatékonyan kellett volna fellépni – hangoztatta a miniszteri biztos. A városbíró – hogy kerülje a polgárságon belüli ellentétek élezését – inkább nem hívta össze a választmányt, és a sorkatonaság parancsnokát sem szólította fel írásban a fellépésre. Kerülte a nemzetőrség, a nemzeti gárda parancsnokával való érintkezést is. Így „a katonaság félig semlegesen, félig csak védőleg lépve fel”, nem tudta elejét venni „a legborzasztóbb rablási botránynak”. Végül a megyei hatóság sem lépett fel kellő határozottsággal. Így: „aligha találtatik a város területén létező valamely osztály, avagy hatóság, mely kötelesség mulasztási, erélytelenségi közömbösségi vád nagyobb-kisebb súlya által ne terheltetnék”. Tarnóczy úgy tárta fel a pozsonyi pogrom körülményeit, ahogy azt korábban a sajtóban Szarvady Frigyes szorgalmazta.⁷⁶ Viszont végül a megfelelő katonai erő hiányában a kormánybiztos a kemény felelősségre vonás helyett az engedékenységet tartotta célszerűbbnek.⁷⁷ Hiszen ekkor, augusztus végére pedig már az ország önállóságának védelme és a fegyveres önvédelmi harc kérdése került napirendre.

A pozsonyi példa mutatja, hogy olyan hatalmi vákuum alakult ki, amelyben senki sem merte vállalni a fellépés felelősségét. Nem véletlen, hogy arisztokraták és nemesek, jobb érzésű polgárok és lelkészek tettelegesen vették fel a harcot a népi és urbánus csőcselékkel. A „valóban bátran” viselkedő,⁷⁸ papíron 1600, valójában 200–250 fős – és ebből április 23-án száz emberrel harcoló⁷⁹ – pozsonyi nemzeti gárda újabb parancsnoka is arisztokrata volt, gróf Esterházy Kázmér. Viszont vigyázniuk kellett, hogy a konfliktus ne az egykori nemesség és a polgárság hagyományos szembenállását mérgecsse el. Kisebb településen nagyobb sikerrel járt a társadalmi ellenállás. „Apponyi gróf, Savitz Ferenc, Dohány István jegyző szóval, bátorsággal és cselekedett bizonyították, hogy a felebaráti szeretet isteni parancsa szívükben kitörölhetetlen. [...] Isten jutalmazza meg őket és bocsásson meg elleneinknek” – írták Jabloncról nyilvános köszönő levélben „valamennyi izraelita nevében” május 1-én.⁸⁰ Amikor május 1-én a szlovák nemzeti jelszavakat is hangoztató ittas parasztok – Horn Ede szülőhelyének – Vágújhelynek a zsidóságára támadtak, és még gyilkoltak is, akkor Csáky Móric vezetésével mintegy tizenkilencen „oroszláni bátorsággal párosult igaz heroizmussal” megfutamtították „a részeg barbárok százait” – hogy a trencsényi zsidó gyülekezetek főjegyzőjét

75 SIGMUND MAYER: *Ein jüdischer Kaufmann 1831 bis 1911*. Leipzig, 1911. 139.

76 FRIEDRICH SZARVADY: *Die Judenverfolgung in Preßburg und die verantwortliche Regierung. Pannonia*, 1848. ápr. 27. 47.sz. 183–184.

77 DERCSÉNYI MÓRIC: *Az 1848–1849-i magyar szabadságharc néhány zsidótárgyú irománya*. Évkönyv (MIOK) 1973/74. 294–311.

78 J. WEYL: *Ueber die Ereignisse der letzten Tage. Pannonia*, 1848. ápr. 29. 48.sz. 187.

79 K. *Nationalgardist*. Preßburg, am 29. April 1818. *Beilage zur Pannonia* Nr. 49..

80 *Oeffentlicher Dank. Pressburger Zeitung*, 1848. máj. 3. 55.sz. 455.

idézzük.⁸¹ A polgári nemzeti társadalom önvédelme volt ez, tisztában is voltak vele, hogy a magántulajdon, a személyi biztonság elleni merényletek – a dolgok természetéből következően – a zsidóellenességgel kezdődnek, és könnyen általánossá válhatnak.

Tanácsosabbnak látszott az óvatoskodás azért is, mert fenyegetett még a keresztény egyházakkal való konfrontáció akkor, ha a zsidó vallást bevettnek nyilvánítják. Nem tudjuk, milyen politikai aritmetikai számításokat végeztek, amikor mérlegeltek, és belekényszerültek a modern politika azon csapdájába, mely a csőcselékhez való igazodás szomorú valósága; tegyük hozzá, 1848 tavaszán: kényszerből és nem olcsó politikai taktikából. Nyilván úgy érezték: a kisebb bünt kell vállalni a nagyobb elkerülése miatt, a kisebb hibát, egy esetleges nagyobb hiba elhárítása érdekében. A taktika – lehet – rossz volt, a stratégia azonban már nem. A honvédelem, a szabadságharc új távlatot nyitott. Addig viszont fojtogatóan hatottak a húsvéti fejlemények. Nem véletlen, hogy többen komolyan felvetették, Amerikába kellene kivándorolni. Hiszen – mint például Dux Adolf kivándorlásra szólító körlevelében írta – „művelt emberek, keresztények között voltunk, és egyszerre kannibáloktól voltunk körülvéve, civilizált országban laktunk, és a föld megnyílt alattunk és szörnyeket okádott ellenünk”.⁸²

Ahasvérus idézett jóslatása nem olcsó szellemeskedés. A magyar törvényhozói háládatlanság hangsúlyozásának nemcsak öncélú zsurnál-retorikai szerepe lehetett. A helyzet iróniájára akarta felhívni a figyelmet: azokat tagadják meg a haza nevében, akik vérüket ontják érte. Az ironia ugyanakkor rejtett reménnyel párosult: hátha elkerülhető az abszurd helyzet. Ahasvérus kilétét sajnos nem ismerjük. Lehetnek esetleg Horn Ede testvérei: a már tollforgató Horn Móricz, aki az erdélyi hadszíntéren vesztette életét 1849-ben, Bem tüzésében, ágyúja mellett esett el. De lehet még a majdani nagy zsurnaliszta, a pétervári francia lap szerkesztője: Horn Antal is, aki Világosig harcolt.⁸³ És lehet maga Horn Ede is.

ZSIDÓ REFORMÁCIÓ?

Horn Ede, a rabbinövendék számára a felekezeti reform, a hitújítás nyitott működési teret. A forradalom forgószélében a radikális reform igénye óhatatlanul mozgalommá erősödött, és két tűz közé került; pontosabban fokozódott a kereszténység és a zsidóság hagyományhűségének a nyomása. És nem egyszerűen csak a pogromok miatt. A pesti gyülekezet és „a honi izraeliták ügyeit kezelő választmány” elnöke, a nagy tekintélynek örvendő Kunewalder Jónás maga is gyökeres reformokra hívott – és aztán váratlanul, áttért a kereszténységre.⁸⁴ A „kikeresztelkedés” vérmesebb tollnokok képzeletében tömegmozgalommá vált – legalábbis így képzelte Zerffi Gusztáv, akinek már szülei áttértek a katolikus vallásra, és most lelkesen köszöntötte azokat, akik Kunewalder példáját követték, mert az áttérés „óriási lépéssel viszi közelebb sírjához az ó zsidó vallást, de meg vagyunk győződve, hogy azon népmaradék, melynek mostani

81 MORITZ HÜBSCH: *Obernötär sämmtlicher israel. Gemeinden des löbl. Trentschiner Komitats: Bitsch, 7 Mai. Allgemeine Zeitung des Judenthums*, 1848. máj. 29. 23.sz. 333.

82 GRÜNVALD: *A zsidó ifjúság*. Évkönyv, IMIT, 1948. 198.

83 KEMPELEN BÉLA: *Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok. II.* Bp., 1938. 43–44.

84 BÜCHLER SÁNDOR: *A zsidók története Budapesten*. Bp., 1901. 443.

alakjában jövője úgy sincs, az által veszteni nem, hanem csak nyerni fog”. Ezek az áttérők, nem hitehagyottak, hanem „a vallásosságot nem kézmosások és kóser étkekben helyezik, hanem az élet, tettek, jellem tisztaságában”.⁸⁵ Ami ez utóbbit illeti, az áttérők indítékait, jellemét nem ismerjük, ahhoz, hogy általánosítani tudjunk. Zerffi Gusztáv pályaképét viszont igen. Követhetjük, amint a minapi konzervatív kritikus radikális forradalmárrá vedlett át, majd 1849 után osztrák besúgóként tevékenykedett, aztán Angliában karriert csinált: a „szekularizmus prédikátora”, a brit imperializmust megideologizáló fajelmélet egyik apostola lett, hogy aztán – életírójának feltételezése szerint – irathagyatékát, sötét múltjának tárgyi emlékét, megsemmisítse.⁸⁶

A radikális vallási reform kitörési lehetőség volt a kettős szorításból. A zsidó Magyarító Egylet állt a reform élére, miközben még Pécsen, Nagyváradon és Aradon tört fel a hitújító mozgalom. Az aradi fiatalok április végén látványosan hat pontba is foglalták követeléseiket, a szombat és a körülmetélés eltörlését, hangsúlyozva, hogy a kinyilatkoztatás egyetlen tanúsága a tízparancsolat.⁸⁷ A radikális reform hívei 1848 júliusában Pesten új gyülekezetet alapítottak: az ún. Reformtársulatot, és rabbinak Horn Edét hívták meg. A példa a néhány éve megalakult berlini reformtársulat volt. Ez – olvashatjuk az egyik nagy zsidó történeti kézikönyvben – „elszigetelt maradt és Európában nem aratott tetszést, csak Amerikában”.⁸⁸ Tegyük hozzá Pesten is. A pesti reformegyletnek lehetett annyi híve mint a berlininek, társadalmi összetételét tekintve pedig kereskedők és értelmiségiek alkották a hívek zömét.⁸⁹ Rögtön felvették a kapcsolatot Berlinnel, ifjú rabbijukat küldték oda, aki szeptember 3-án már ott hirdette az ígét, és ott fohászkodott Istenhez „a fény és igazság örök ősforrásához”: „Tekints segítően és támogatón a Magyarországnak a drága haza megmentésére összegyűlt képviselőire. Légy tanácskozáskban azon, hogy végre sikerüljön nekik a belülről és kívülről behálózó árulást átlátni és hatástalanná tenni.”⁹⁰

A hitegylet-alapítás a hazaalapítás nagy élményét nyújthatta Horn Edének, viszont elszigetelődéssel is fenyegetett. Az ifjú radikális reformrabbi éles hangú vitába keveredett Schwab Löw, magyarosan: Schwab Arszlán pesti rabbival, aki a mérsékelt reform híve volt és helytelenítette a hagyományokkal való radikálisabb szakítást, így azt, ahogy a radikális reformerek a hetedik napot szombat helyett, szükség esetén vasárnap tartanák, és elvetnék a körülmetélést, hiszen így magából a zsidóságból zárják ki magukat.⁹¹

A viták hevében a nagy feladat a reform hitelveinek a kifejtése és magyar alapvetése lett. Horn Ede 1848 novemberére már elkészült ezen hitelvi alapvetés német változatával,⁹² és 1849 nyarának elejére kiadhatta a rövidebb magyart is,⁹³ melyet Horváth

85 KOMLÓS ALADÁR: *Magyar-zsidó szellemtörténet a reformkortól a holocaustig*. I. Bp., 1997., 63.

86 FRANK TIBOR: *Egy emigráns alakváltozásai*. Bp., 1985. 218.

87 *Pannonia*, 1848. máj. 4. 50., 197.

88 H. GRAETZ: *Geschichte der Juden von ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*. XI. Leipzig, 1900. 521.

89 MICHAEL K. SILBER: *A pesti radikális reformegylet 1848–1852 között*. *Múlt és Jövő*, 1998. 1.sz. 125–142.

90 I. EINHORN: *Mund und Herz*. Predigt über 5. Buch Mose 30, 11–14. Gehalten am 3. September 1848 im Gotteshause der Genossenschaft für Reform im Judenthum zu Berlin. Berlin, 1848.

91 I. EINHORN: *Einige Bemerkungen über das „Gutachten“ des Herrn L. Schwab, Rabiner der israelitischen Gemeinde zu Pesth*. Pesth, 1848.

92 I. EINHORN: *Grundprinzipien einer gelauteuten Reform im Judenthum*. Pest, 1848.

93 EINHORN IGNÁC: *A reformált izraelita valláselvei*. Pest, 1849.

Mihály vallás és közoktatási miniszternek ajánlott, aki június 24-én hivatalosan is elismerte a Reformtársulat önállóságát, és így sikerült elérni azt, amit a berlininek sem: esketési jogot nyert, és arról anyakönyvet vezethetett. Közép-Európában példa nélküli fejleménynek bizonyult.⁹⁴ Horn Ede abban bízott, hogy ez békét hoz a reform és az ortodox párt között – a szabadság harmóniájának jegyében. Hiszen ami történt: „Fényes elismerése ez az újkor egyik legszebb elveinek: a szabad közösségek alapításának.” [...] „És ez által az előhaladás szent ügye minden tekintetben csak nyerhet.”⁹⁵ De milyen is legyen a megreformált zsidó vallás?

A radikális zsidó reformot a szakirodalom nem is nagyon veszi komolyan. Vagy egzotikus mozzanatnak tartja, vagy valamiféle ideológiai félresiklásnak, amely külső hatásra következett be, mint valami baleset. Példa erre a Habsburg Birodalom zsidóságának legújabb monográfiája, amelynek pillanatfelvételében a Reformtársulat így szerepel:

„Kossuth és elvbarátai régóta úgy vélték, hogy a judaizmus nagymérvű reformjára van szükség, mielőtt a politikai emancipációt meg lehet szavaztatni a törvényhozással. Most Pesten a zsidó gyülekezet elnöke drámai módon áttért, így jelezve, hogy ezen módon talán az egész zsidó nyáj támogatásra lelhet a magyar oldalon. Bár az ő példáját nem nagyon követték, sok más zsidó reformer javasolta a judaizmus szertartásainak »megtisztítását«. A nyár folyamán Pesten egy csoport odáig ment, hogy új gyülekezetet alapított, amely a szabbatot vasárnap tartotta.”⁹⁶

Némileg hasonlóképpen ítéli meg a helyzetet az ortodox és neológ szakítást elemző monográfia is:

„A forradalom szelleme a zsidó társadalmat is megérintette, és akadtak olyan zsidók, akik elfogadták a radikális forradalmárok álláspontját. A fiatalok egy része társaságokat alapított, melyek a szertartások és vallási parancsolatok terhétől való elszakadást hirdették, különös tekintettel a szombattartásra és a *brit-milára*, az újszülöttek körülméletelésére. A társaságok tagjai kiváltak gyülekezeteikből és a szélsőséges németországi reformközösségek mintájára saját imaházakat alapítottak. Szinte a forradalom kitörésével egyidőben nyitott meg egy ilyen zsinagógát Einhorn Ignác a fővárosban, hasonló csoportok alakultak Nagyváradon, Pécsen és még néhány más gyülekezetben is. Ez volt az egyetlen olyan korszak, amelyben a szó szoros értelmében vett reformok támogatókra találtak a magyarországi zsidóság soraiban. A forradalmi lelkesedés hulláma által útnak indított mozgalom azonban a bukás által meg is szűnt. Mivel a forradalom leverése után az osztrákok a felkelés szellemi maradványait is gyökerestül ki akarták irtani, a hatóságok bezáratták Einhorn zsinagógáját.”⁹⁷

Horn Ede hiába kérte hitelveinek német előszavában, hogy írását vagy egészében olvassák el, vagy egyáltalán nem, még csak kézbe sem vették, vagy legalábbis úgy tettek, amikor – a historiográfiai térben – törvényt ültek fölötte. Ugyanakkor a szerző német és magyar műve nem egymásnak hű fordítása, csak értelmében egyezik a két írás. A német a zsidó olvasókhöz szólt, még a reform ellenzőihez is, abban a reményben,

94 SILBER: *A pesti radikális reformmegylet. Múlt és Jövő*, 126.

95 EINHORN IGNÁC: *Zsidóügy. Respublica*, 1849. jún. 28. 10.sz.

96 WILLIAM O. MCCAGG: *Zsidóság a Habsburg-Birodalomban 1670–1918*. Bp., 105.

97 JAKOV KATZ: *Végzetes szakadás. Az ortodoxia kiválása a zsidó hitközségekből Magyarországon és Németországban*. Bp., 1999. 52.

hogy „egyes paragrafusok vagy összefüggéseiből kiragadott részek talán – főleg Magyarországon – nem nagyon harmonizálnak a zsidóság eddig uralkodó vallásos szemléletével, míg eszmefuttatásunk figyelmes követése talán némely antireformert is megbékíthet...”⁹⁸ A magyar „valláselveket” elsősorban a keresztény magyar olvasóknak készíthette. Az alaptételek azonosak, magyarázatuk, kifejtésük terjedelme különbözik, a két közeg ún. „várakozási horizontjához” igazodik. És ne felejtjük, a német és a magyar változat megjelenése között nagyot fordult a világ. A második változat, a magyar „valláselvek” bevezetése is derülátóbb, ami a reform esélyeit illeti. Az egész zsidóság nevében szólt már Horn Ede, amikor az hangsúlyozta, hogy „azon kifejezés »reformált Izraelita« alatt nem kizárólag az itteni vagy más Reformtársulat tagját értem, hanem általában a mívelt, fölvilágosodott s korszellemileg gondolkozó Izraelitát. Mert minden bizonnyal az itten kimondott elvek az övéi is, habár alkalmá vagy bátorsága még nem akadt ezeknek nyilvános bevallására. Ha ezen iratka intra et extra muros némileg elősegíti bizonyos előítéletek és balfogalmak eloszlatását, dúsan jutalmaz kis fáradozásáért.”⁹⁹

Horn Ede hittudománya a tartalom és a forma kettősségére épül. Minden vallás, és így a zsidó is, szerinte „két részből: anyag és alakból áll”, a pontosabbnak tetsző bővebb német szöveg szerint „lényegből és formából vagy szellemből és anyagból”. Az első alkotja a „belső vallást”, a második: a szertartás és a rítus: a „külsőt”. A lényeg: „Egy és örök az Isten, egy és örök az erkölcs.” Ezért: „Az eleven eszme ne veretessék a holt betű láncába.”¹⁰⁰ A magyar szabadságharc sikerei is felszabadító hatást gyakorolhattak a szerzőre, magyarságában és zsidóságában egyaránt megerősítve őt:

„A bölcs gondviselés minden nemzetnek kijelölé külön hivatását e földön, mint p.o. a Németnek a tudományok művelését, a Magyaroknak a szabadság fenntartását és terjesztését, az Angolnak a világkereskedést stb.”¹⁰¹

De mi a zsidó hivatása? Kora magyar olvasójának így magyarázza el:

„Több századokon át élt Izrael Palestinában, míg meg volt érelve dicső hivatása kivételére. És akkor össze kellett bomlani Izrael birodalmának, szét kellett oszlatnunk a világ minden részeiben, hogy buzgólkodjunk és munkálkodjunk mindenhol és mindenkor az Isten igaz megismerése és az élet erkölcsös megtisztítása mellett. És bizonyoságot tesz arról a történet, hogy valóban munkálkodtunk. Mert ez tagadhatatlan tény, hogy ama két nagykiterjedésű vallásfelekezet, mely kelet és nyugot népeit az Isten megismerése és az erkölcs gyakorlására tanította, szülöttje a mi vallásunknak.

Kitetszik innen, hogy Izraelnek Palestinában leélt napjai annak csak előkészülési korát képezik. Izraelnek igazi és valóságos hivatás- és hatásköre pedig – a földkerék. A gondolkozó s népfajának dicső hivatását tisztán felfogó Izraelitának esze ágába se jöhet, idegennek nézni magát mostani hazájában és Palesztinába visszavágyódni. Az ilyen vágyódás által egyenesen ellene szegülne az Isten világos akaratának.

Ama szép hivatásunk pedig most kettős kötelességgel ruház fel minket:

a) el kell távolítanunk hit- és erkölcsstanunkból a sötétkor hátramaradott salakjait, hogy ismét egész fényében ragyogjon amaz a világ szeme előtt és hogy elértesék azál-

98 EINHORN: *Grundprinzipien*, VII–VIII.

99 EINHORN: *A reformált izraelita*, V–VI.

100 EINHORN: *A reformált izraelita*, 2.

101 EINHORN: *A reformált izraelita*, 8.

tal minél előbb az óhajtvá óhajtott nap, melyen »a föld minden fiai tisztán és igazán megösmerni és imádni fogják az Egyetlenegyet«

b) el kell távolítanunk vallási életünkől mind azon rendszabályokat, melyek az erkölcsiséget elő nem mozdítják, vagy még gátolják is, megnehezítik egyszersmind összeolvadásunkat nemzsidó embertársaink – és a külvilág érdekeivel; s amazok helyébe olyanokat kell tennünk, melyek a lélek fölemeltetése, a szív megnevesítése és ezáltal az élet megtisztítására jótevő befolyással bírnak, hogy szent legyen a mi életünk és követésre méltó, követésre buzdító például szolgáljon a világ többi népei- és embereinek.”

A nagy megújulás feltétele a belső reform:

„Helyre akarjuk mindennek előtt állítani hit- és erkölcsstanunk eredeti tisztaságát. Mert – mi tagadás benne – a középkor sötét századaiban, a nyomor völgyébeni tartózkodásunk alatt nemegy balfogalom és álvélemény ragadott ama isteni adományra, elhomályosítva eredeti fényét. Ilyenek péld. a híres álmok a zsidónép örök kiválasztottságáról és fényes nemzeti újjászületéséről, az idegenkedés másvallású emberek iránt stb. stb. Ezeket gyökerestül kiirtani, és összhangzásba hozni hit- és vallásstanunkat Mózes tiszta tanával és az örök valóság és igazság tételeivel: ezt feladatunk egyik főpontjának tekintjük.”

„Eltávolítani akarjuk másodszor vallási életünkől mindama rendszabályokat s szertartásokat, melyek mostani míveltségünk foka és viszonyaink tetemes változásánál fogva cél- és haszontalanná váltak: sőt még káros következtetésűeknek is mutatkoznak, minthogy a külvilággal való tökéletes egybeforrásunkat, teljes erővel munkálkodhatóságunkat, család, haza és az emberiség javára tetemesen megakadályozzák. Ilyenek például az étel- és italféle törvények, a vegyesházasság megnevesítése, a Talmud által csudálatos szörszállhasogatással tervezett szombati törvény egész tömkelege stb. stb.... Zsidók akarunk mi ugyan lenni, de emberek is a szó legnemesb értelmében. Teljes szívvel és lélekkel követjük ugyan vallásunk tanait, de teljesíteni akarjuk egyszersmind minmagunk, családjunk, hazánk és az emberiség iránti köteleességeinket legtagasb kiterjedésekben.

A benső meggyőződés e kettős, nagyon sürgetős szükségletéről vezetett minket a Reform pályára. És előhaladva ezen, mi semmiképpen nem szándékozunk teljesen elválni többi zsidó testvéreinktől és külön hitfelekezetet alkotni. Mert az igazság érdekében szívesen elismerjük s a világ hallatára nyíltan kimondjuk: hogy néhány évtized óta többé – kevésbé az egész zsidóság – még a magát úgy nevező orthodox párt is – a stabilismus életelő mocsarából ki- és az előhaladás kies réjtjére átlépett. Csakhogy ezen előlépések oly lassan történnek, hogy csak a szüntelenül figyelmező által észre vétetnek. Teljes biztossággal mégis várhatjuk, hogy nemsokára Jákob minden ivadéka követendi a mi lépteinket és eggyé leszünk aztán mindnyájunk vallási külfarmáiban is, valamint most egy vagyunk és maradunk szív s lélekben, hit- és erkölcsstanunk benső lényegében.

Hit- és erkölcsstanunk első és főforrása az isteni jelentés (Offenbarung), melyben bölcs atyáink és ezek közt legkitűnőbb módon vallásunk alapítója – Mózes – részesült.”

Ellenfeleivel szemben Horn Ede könyörtelen és kegyes:

„A Talmud s a Rabinismus a sötét középkornak szüleménye, romba dült emez, s vele amaz is. Ne bántsátok a halottakat...”¹⁰²

A német „alapelvek” érvelésébe még nem játszott be a gondviselés, a szétszórátást sem állította be ilyen diadalmas perspektívába, mint a magyar „valláselvek”-ben láttuk. A zsidó univerzalizmus eszményét másképpen fejtette ki:

„A bibliai kor, különösen a mózesi (a próféták kora már kevésbé határozottan) Izrael »kiválasztottságát« testi jellegűnek tekintette. A magasabb szellemi megvilágosodásnak és Isten tisztább megismerésének köszönhetően, ami atyáinknak az ókor többi népe előtt sajátjává vált, valamint a különös isteni gondviselés révén, ami atyáink csodálatos sorsában megnyilvánult, eljutottak oda, hogy a szellemi köteleket Izrael és Jehova között »szerződés«-nek tekintsék, melyet Isten ősatyjukkal, Ábrahámval kötött, hogy utódait testi mivoltukban örökké pártfogolja, és az ő »elsősülött fiát, Izraelt« mint »saját tulajdon népét« szereti és védelmezi... Hogy anyagilag áldottak legyenek az izraeliták, természetesen egyetlen országba zártan kellett élniük, »melyet Isten szeme vigyáz az év kezdetétől az év végéig«; és miután innen kiűzetek és a különböző országokba szétszórattak, ezen állapotot természetesen csak átmenetinek tekintették, és állandóan bízva abban, hogy Jehova »a föld minden szegletéből« visszavezeti őket »az ígért földjére«, ahol ismét az »ő népe« és ő »Uruk« lesz, aki régi szeretettel fordul feléjük... A mi megtisztított vallási fogalmainkkal – amelyeket Isten, a föld valamennyi gyermekének kegyes atyja, szeretetének bőségszarujából valamennyi népnek és nemzetnek egyformán juttatva, tisztelni tanít – Izrael ilyen kiválasztottságának eszméje összeegyeztethetetlen; és ez már minden művelt, a jelen szellemi magaslatán álló izraelita szívében régóta kihunyott...”¹⁰³

A radikális reform Horn Ede pillanatnyi ihletében nemcsak szakítás a múlttal, amelynek jegyében – a mérsékelt reform hívei számára is naiv módon – a Palesztinába való visszavágyódástól és a Talmudtól határolta el magát, ami akkor az emancipáció igenelésének és a polgári társadalomba, nemzetbe illeszkedésnek programjához kapcsolódott, hanem ennek megfelelően új jövő kezdete, hiszen a vallás és a lét, valamint az adott nemzeti és vallási közösségbe tartozó ember és az emberiség viszonyát is gyökeresen meg akarta változtatni: „Ahelyett, hogy az életet mint a lét célját tekintsük, és a vallást mint az élet megszentelésének eszközét, a zsidó a vallást tekintette a lét céljának, és az életet, mint a vallás beteljesítésének eszközét...” Most itt a lehetőség „minden más vallásnak valóban megtisztított Isten-ismeret példaképeként szolgálni”.¹⁰⁴

A „megtisztított” zsidó vallás már-már a felekezetfölötti felekezeti példaképe lett, különösen a magyar szövegben. Németül még így határozta meg a zsidót Horn Ede: „Igaz zsidónak ismerünk el minden olyan embert, aki Isten eszméjét és a zsidóság vele egybekötött erkölcsi elvét igaznak tartja, és gondolkodása, érzései, cselekedetei zsinórmértékévé teszi.”¹⁰⁵

A magyar szövegből eltűnt a zsidó, amikor ezt a gondolatot így fejezte ki:

„Mi pedig azt hisszük, hogy tiszta lélek, nemes szív és ezekkel összhangzásban álló erkölcsös élet a legszebb látvány Isten és ember előtt.”¹⁰⁶

A zsidó reformáció egyik leg súlyosabb tartalmi és formai kérdése az ima. Hiszen ez „érzéseink és gondolataink tiszta kifejezése”. Ezért:

103 EINHORN: *Grundprinzipien*, 14.

104 EINHORN: *Grundprinzipien*, 26., 30.

105 EINHORN: *Grundprinzipien*, 59.

106 EINHORN: *A reformált izraelita*, 14.

„Gondosan el kell távolítani minden olyan kifejezést, amely olyan érzéseket fejez ki, amilyeneket szívünk nem ismer, olyan vágyakat, amelyeket nem táplálunk, olyan gondolatokat, amelyeket már rég helytelennek tartunk... Ilyenek például azok a helyek, amelyek teokráciáról, azaz Isten és Izrael testi szövetségéről szólnak. Ezt a szemléletet már rég leküzdöttük, ezért imáinkból, amelyeknek mindenekelőtt igaznak kell lenniük, el kell tűnnie... Hasonlóképpen azon helyeknek, amelyek más hitűekkel szemben gyűlölködő kifejezéseket tartalmaznak. Ezek születése a korábbi időkben, amikor a zsidók ellenében mindenütt embertelen szörnyűséggel viseltettek, érthető. Ma azonban maguknak az ortodox zsidóknak a szájában is hazugság, mert szájával gyűlöletet hirdet, miközben szívében a nem zsidóval szemben is éppen olyan szeretetet táplál, miként a zsidóval szemben. És még jobban idegenkedünk érthető nyelven – mely szívünk igaz tolmácsa kell legyen – azt vinni a Mindenható elé, ami ellen bensőnk ünnepélyesen tiltakozik. Épp ily kevésbé őrizhetjük meg azokat a fordulatokat, amelyek a fogságból való szabadulásunk, Palesztinába való visszavezetésünk tartalmazzák.”

„A Messiás vagy a megváltás, amit Istentől kérünk, szellemi és általános kell hogy legyen. Az egész emberiség megváltása a rabszolgaság láncából, az előítélet és a téboly kötelékéből, a gyűlölet és üldöztetés csapdájából, a föld valamennyi gyermekének szellemi megvilágosodása, hogy a szent testvéri kötelékben kéz a kézben éljenek az emberiség nagyszerű céljaiért: az igaz, a jó és a nemes megvalósításáért, valamint az ezzel szorosán egybekötött általános boldogság megalapozásáért...”¹⁰⁷

A magyar szöveg pragmatikusabb, mert csak azt hangsúlyozza, „hogy érzésink és gondolatink hű tükrre legyen az ima, kitöröltük belőle mind azon gondolatokat és helyeket, melyek mostani gondolkozásmódunk és állásunk által üres haszontalan beszéddé lettek. Ilyenek péld. Izrael elleneire az Istennek bosszúját felhívó könyörgések, a visszavágyódás Palesztinába stb. stb. Hogy ünnepélyesb és hathatósab legyen az isteni tisztelet, letett kalappal és illő zene kíséretében véghez vitetik...”¹⁰⁸

A német szöveg bőven fejtegeti, hogy hajdan a vegyesházasságot azért tiltották, ne-hogy a bálványimádás üsse fel újra a fejét a zsidók körében. Viszont:

„Ma, amikor nem zsidó szomszédaink köréből eltűnt a bálványimádás és helyére tisztább Isten-ismeret lépett, ezzel a félelemmel a rajta alapuló tilalomnak is el kell tűnnie, és meg kell engedni az ún. vegyesházasságot...”¹⁰⁹

A magyar szöveg más oldalról világítja meg a kérdést:

„Mint már előbb érintettük és itt még nyíltabban kimondjuk: a vegyesházasságot mi nemcsak megengedjük, hanem örömmel fogjuk látni, ha olyan esetek minél gyakrabban előfordulnak. Mert ezen intézmény tagadhatlanul a legjobb eszköz a hazának különvallású gyermekei társalmi és polgári összeolvadásuk- és egybeforradásukra... Adjon Izrael s a Magyarok Istene, hogy ez minél előbb teljesen s tökéletesen bekövetkezzék!...”¹¹⁰

Ezzel a fohással véget érnek a magyar „valláselvek”, míg a német „alapelvek” vége – Horn Ede stílusára jellemző három ponttal – arra emlékeztet, hogy bokros teendőink közepette is legalább naponta egyszer meg kell emlékezni a teremtőről, és azon re-

107 EINHORN: *Grundprinzipien*, 77–78.

108 EINHORN: *A reformált izraelita*, 16.

109 EINHORN: *Grundprinzipien*, 54.

110 EINHORN: *A reformált izraelita*, 16.

ménynak adott kifejezést, hogy nemsokára elkészülhet a „reformált zsidóság vallásos szemléletének” megfelelő imakönyv.¹¹¹

Ez a mű nem készülhetett el. Közben 1849. április 14-e Horn Ede számára új korszakot nyitott: a köztársaságét, és nagy európai forradalomét – legalábbis reményeiben.

A *Magyar-zsidó szellemtörténet* okkal feszegette Horn Ede forradalmi messianizmusának és vallásosságának belső ellentmondásait. Mert a harcias rabbi újra és újra tagadta, hogy „törekvéseink mélyén politikai rugók volnának, mintha a reformot az emancipáció megszerzésének eszközéül tekintenénk. Mégis 1849. május 27-én a magyar függetlenségi nyilatkozat alkalmából a pesti reformgyülekezetben mondott beszédében így szól: »Isten a mi napjainkban nagyszerűbben és csodálatosabban nyilatkozott meg, mint valaha.« [Az idézet a beszéd német változatát tolmácsolja magyarul, az eredeti magyar szöveg a következő: „Dicsőbben s csodálatosban mint valaha, jelent meg mi nekünk az Úr Isten.”] A kinyilatkoztatás fogalmának oly tág értelmezése ez, mely többé már aligha egyeztethető össze bármely pozitív vallás tanításaival. S ha előbb nem, ezen a ponton kiviláglik előttünk Einhorn első pillanatban oly megvesztegető gondolatmenetének veszélyessége. Ha a szabadságeszme Isten legkülönb kinyilatkoztatása, akkor az Ótestamentumnál fontosabb vallási okmány a *Déclaration des droits de l’homme*, s Mózes helyett Dantont és Kossuthot kell vezérül elfogadnunk. S ha a szertartások csak jelképek, amelyekre a művelt embernek már nincs is szüksége: minek akkor bármely pozitív vallás? Lehet tehát, hogy a reform vallásfilozófiája sok igazságot tartalmaz, de tendenciája oly lejtő, mely előbb-utóbb a vallás nélküli életre vezet. A zsidóság nehéz dilemmája, hogy viszont az is veszedelmes számára, ha nem fogadja el.”¹¹²

Ebben az értelmezésben sok igazság rejlik, mint még visszatérünk rá. Alapvetően a hitleri idők sötét árnyéka vetül rá, és innen a vezér-iszony, a figyelmeztető áthallás is, bár mondhatnánk a felismerés is, hogy a vallás szekularizációja mivel járhat. A hegeli teodicea, Heidegger azon tétele, hogy a lét egy embernek fejezi ki önmagát, és Hitler Istenre és istenekre való hivatkozásai mind felötlenek a visszatekintő szem előtt, és azt is tudjuk, hogy a náciizmus egyes elemei is kapcsolódtak a felvilágosodáshoz a maguk partikuláris jellege ellenére. Horn látomása viszont egyetemes jellegű. Ő a romantika gyermeke, az önmegvalósítás embere, aki legnagyobb kortársát azért helyezi az emberi hierarchia csúcsára, mert az számára az emberi önmegvalósítást példázza. Beethoven Napóleont mutatta (volna) így fel, míg meg nem gondolta magát, Horn Kossuthot – nem egyedül kortársai közül. Költők magánvallását egyesítette a maga hitújító igyekezetével, olykor mintha Petőfit fordítaná prózába. A költői ihlet mintha legyűrte volna a vallásbölcselet és a rabbit, miközben mint minden költő maga is a saját magánvallásának teológusa és lelkésze lett. A „haszkála örömei” a romantika és nacionalizmus extatikus élményéhez kapcsolódtak. „Egyedül a virtus vezet a boldogságra, és mi nem tetszhetünk a teremtőnek másképen, hanem ha a mi valóságos boldogságunkra törekedünk” – fejtegette Mendelssohn, hozzátéve: „Az Isten követése által lassan-lassan lehet közelíteni az ő tökéletességeihez, és a közelítésbe áll a lelkeknek boldogsága: de az azokhoz vezető út véghetetlen, és sohasem lehet végét érni.” A nagy harc hevületében már átértelmeződött és viszonylagos értékűvé vált a mendelssohni intés: „Aki ez

111 EINHORN: *Grundprinzipien*, 81.

112 KOMLÓS: *Magyar-zsidó szellemtörténet*, I. 46.

életbe az Istenekeket és embereket megsértette, aki baromi gyönyörűségekbe hevergödött, aki a megistenesített becsületnek emberáldozatokat ölt, és a más nyomorúságába lelte gyönyörűségét, a retteghet a halál küszöbén”.¹¹³

A tételes és intézményesített vallás, a felvilágosodás általános pacifista humanitarizmusa helyett vagy azzal szemben Horn Ede vallása a szabadság vallása, a megváltást ígérő áldozatvállalás hite; és a nagy kérdés már az, hogy ezt a szabadságot mire fordítsuk, miért hozunk áldozatot.

Valóban úgy állította be Horn Ede 1849 tavaszát, mint azt az időt, amikor Isten nyilvánlatkoztatta Mózesnek a tíz parancsolatot. Hiszen mindedig: „Az ember kebelébe lerakott isteni szikra az esztelenség és gyarlóság ónsúlyától elfojtatott.” Most viszont: „Soha és sehol az Isten szava és ereje oly világosan, oly észrevehetőleg nem nyilatkozott, mint éppen Magyarország szabadságharcában.” Nem öncélú hadakozás ez, egyetemes küzdelem: „az utolsó és eldöntő harc, jog és önkény, kényuralom és szabadság, népfelség és zsarnokság között... És Árpád bajnok nemzedékéé lett a nagy szerencse, a világszabadító háborúnak zászlóvivője lenni”. Miután Görgeyt idézte a hitszónok: „Előre a harcra, előre a győzelemre”, Kossuth nevét foglalta könyörgésbe:

„Áld meg a nemzetgyűlés és a hadsereg *lelkét*, a köztiszteletű kormányelnököket **KOSSUTH LAJOST!**

Áld meg törekvései legnagyobb jutalmával: Hadd legyen honunk megmentője, honunk megtartója, és Pannonia megszabadítója az összes Európa megváltója is. Ámen!”

Valóban messiásként kell elfogadnunk Kossuthot? – mint azt feljebb olvashattuk, bár e szót kerülte Horn. Igen – érzékelteti a hitszónok: ha teljesíti küldetését. Kossuth nem isten, de mintha több lenne mint maga Mózes. Pedig élt az igény, hogy legyen a magyaroknak Mózes, és ez a Mózes a zsidó-magyar sorsközösség romantikus metaforájaként Erdélyi Jánostól Petőfin át Madáchig élt irodalmunkban. Jellemző a messianisztikus közhangulatra, hogy amikor a magyar kormányzat Pestről Debrecenbe tette át székhelyét, és az új „főváros” határába érkezett a majdani országhoz tartozó, a debreceni kordonőr a „magyarok Mózes”-ének írta őt be listájába.¹¹⁴

Horn Ede miközben az isteni jelenséget elvilágiasította, idézett a Bibliából, és hangoztatta: „Egyedül Ő legyen a király a földön, egyéb senki.” De milyen legyen ez a föld?

„Európa közepette mindennemű fejedelmi trónusokból máglyát látok készíteni, melyen a zsarnokság és a zsarnokok legutolsó maradványai hamuvá égetnek. És ezen óriási máglyának lángja magasra fellobog, és kitisztítja a levegőt mindennemű öldöklő gőzöktől, melyekkel koronás hóhérok és fejedelmi szörnyetegek századokon át az Isten dicső földét megmérgezték, s az emberiségnek annyi bajt okozának.

* * *

És elérkezettnek látom az aranykort, s teljesülve Messiás országát, és átváltozik – mint lelkes jósaink jövendölék – a kard sarlóvá, a harcmező termékeny szántófölddé és a véres harcos békés polgárrá. Mert hegy és patak, nyelv és származás nem választ el többé országot országot és népet néptől. Egy magasztosb égi láng olvasztja szíveiket

113 MENDELSSOHN MÓSES: *Fédon vagy a lélek halhatatlanságáról*. [Ford. PAJOR GÁSPÁR] Pest, 1793. 147., 222., 224.

114 *A szabadságharc fővárosa Debrecen*. Szerk. SZABÓ ISTVÁN. Debrecen, 1998. V. illusztráció.

eggyé: t.i. a szabadság égi lángja. Egy rózsalánc kapcsolja őket egymáshoz: a szeretet rózsalánca. Egy ország fűzi őket össze egy nemzetté: az egyenlőség és testvériség országa... Mit kívánhat az többet ahhoz, hogy igazán boldog legyen, és hogy az eget bírja itt a földön??..."¹¹⁵

Ezt a beszédet háromezer példányban adta ki Ullmann Frigyes, aki már Horn Ede német lapjában is cikkezett. Ezen beszéd alapján minősítette őt 1850-ben a budai Hadseregparancsnokság rendőri osztálya úgy mint „a vörös köztársaság híve és hirdetője”.¹¹⁶ Sajnos további részleteket nem tudtak kideríteni. Horn Ede választóinak szóló életrajzában arról szólt, hogy magyar lap kiadásában működött közre. Ez a Ludasi Mór által irányított *Szegedi Hírlap* lehetett. A *Magyar Zsidó Lexikon* szerint a *Die Theiss* című lapot szerkesztette, amelyből egyetlen példányt sem ismerünk.¹¹⁷ Világos után Horn Ede Komáromba ment, ahonnan aztán október 3-a után amnesztiával távozhatott.

Az embert, az emberi nem egészét felszabadító szabadságharc teljesedik ki Horn látomásában, a forradalmi eufóriában. A vereség vajon nem azt jelentette, hogy Isten elfordította arcát? Sőt, még azt is, hogy nem nyilatkozik meg a történelemben? Az említett „magyar-zsidó szellemtörténet” szerint „gondolatainak szükségszerű következménye, hogy Einhorn hamar felhagy a felekezeti életben való szerepléssel”.¹¹⁸ Valóban – mint látni fogjuk – előbb-utóbb le kellett vonnia a tanulságot: a történelem alakítása – amennyire ez lehetséges – az ember feladata, és aki nagy időket élt át, annak tanúságot kell tennie a nagy időkről, amelyekből azonban nem hiányozhat a felekezeti kérdés, ill. annak szublimált formája és tartalma.

AMBRUS MISKOLCZY

EDE HORN'S REFORM ENDEAVORS IN 1848-49

During the 19th century Hungary became a frontline of tradition and improvements, as well as that of orthodoxy and reform movements between the East and the West. A radical reform movement having Berlin as its center also developed in Hungary. Today this movement has supporters only in the USA. Ede Horn (1825-1875) was the most prominent representative of this reform movement. He was also considered as the most effectual spokesman of liberalism and democracy. Horn became a writer of economics also known internationally. Before 1848 he rose to notice due to his studies on the possibility of emancipation. Nonetheless, in 1848 he had to face with the fact that the Hungarian government did not dare to support the issue of emancipation seeing the anti-Jewish movements taking place in cities. Although the chance of emancipation being realized was increased by the Jewish participation in the Hungarian war of independence. Consequently on 28th July 1849 the Hungarian Diet codified the act of emancipation. Through enforcing the radical reform, Ede Horn intended to advance the issue of emancipation. The Reform Association of Pest was founded, and later approved officially also by the government. However, in a short time the Austrian government dissolved the association. Ede Horn having been acting as an army rabbi in Komárom, escaped abroad. Present paper introduces Ede Horn's abundant journalistic activity, his arguments for realizing emancipation and setting up the Reform Association.

115 Komlós Aladár a beszéd német változatából idézett, saját fordításában. Mi a magyar változatból idéztünk: EINHORN IGNÁCZ: *Kettős ünnep*. Pest, 1849.

116 Hadtörténelmi Levéltár, Pesti Kriegesgericht, 1850:6/45.

117 *Magyar Zsidó Lexikon*. Szerk. ÚJVÁRI PÉTER. Bp., 1929. 77.; BUSA MARGIT: *Magyar sajtóbibliográfia 1705-1849*. I./1. 283.

118 KOMLÓS: *Magyar-zsidó szellemtörténet*, I. 47.

GLÜCK JENŐ

ADATOK AZ ERDÉLYI IZRAELITA HITKÖZSÉGEKRŐL (1867–1914)

Az 1867-ben bekövetkezett történelmi fordulat napirendre tűzte a modern jogállam kiteljesítésének feladatát is. E keretben, a napirendben szerepelt az évtizedek óta tárgyalt, de egyre halogatott zsidóemancipáció kérdése is. A magyar törvényhozás két háza sürgősséggel, még ugyanazon évben törvénybe iktatta az izraelita lakosok jogegyenlőségét a keresztényekkel és hatályon kívül helyezett minden ellentétes tartalmú törvényt, rendeletet és szokást.

A törvényhozás intézkedése a népesség többségének helyeslésével járt, itt-ott hangok is megjelentek. Így például a brassói Gazeta Transilvaniei kifogásolta a törvényhozás álláspontját, mivel nem a nemzetiségi törvényt részesítette előnyben. Kraszna megye, formai okokra hivatkozva elutasította az illetékes minisztérium leiratát, amelyben a törvény életbeléptetését közölte. Nagyváradon és néhány más helyen ortodox izraeliták azonosságukat féltették az emancipációtól.

Mindez nem akadályozta meg az izraeliták nagy többségét, hogy megünnepelje egyenjogúsítását, és egyben hangot adjon hazafias érzéseinek. Temesváron a belvárosi zsinagógában, a törvény életbeléptetése alkalmából rendezett ünnepségen jelen voltak a városvezetőség és a katonaság képviselői is. Hasonló ünnepségekre került sor Aradon, Szatmár-Németiben, Gyulafehérváron stb.¹

Az emancipáció értékelése a további évtizedek visszatérő témája, főképpen a helyi viszonyok összehasonlítása az oroszországi és romániai állapotokkal.

Az 1867-es történelmi fordulatot követő években, a mai értelemben vett Erdély zsidósága számbelileg növekedett, elsősorban a természetes szaporodás révén, amihez mind csekélyebb külső bevándorlás járult. Az 1881-ben, illetve 1910-ben végzett népszámlálás adatai szerint:²

1 *Magyar Izraelita*, 6/1868 II.7, 43–44, *Gazeta Transilvaniei*, 90/1867, XI. 19 – XII. 1, 360, 95/1867, VII. 6/18, 377–378, *Magyar Zsidó*, 7/1868, I. 10, 9/1868, II/1, 71–72, Országos Levéltár Bp. f. 276, 685/1868.

2 *A Magyar Korona országaiban az 1881 év elején végrehajtott népszámlálás eredményei, némely hasznos háziállatok kimutatásával együtt*. I-II. Bp. 1882, *Magyar Statisztikai Közlemények*, 27, 42, 61, 64.

Népszámlálás 1881–1910-ben

Törvényhatóság	Népesség 1881	Izraeli- ta	%	Népesség 1910	Izraelita	%	% 1881– 1910
I. Máramaros –Partium							
Máramaros	227436	33463	14,71	357705	65694	18,36	3,65
Szatmár	273384	18036	6,59	361740	22274	6,15	–0,44
Szatmár-Németi	19708	2855	14,48	34892	7194	20,61	6,13
Ugocsa	65377	7835	11,98	91755	11850	12,21	0,23
Szilágy	170022	6944	4,08	230140	9849	4,27	0,19
Bihar	416510	13021	3,12	582132	17307	2,97	–0,15
Magyvárad	31324	8186	26,13	64169	15155	23,61	–2,52
Arad megye	268408	3603	1,34	351222	3807	1,08	–0,26
Arad	35556	4415	12,41	63166	6295	9,96	–2,45
Csanád	109011	2587	2,37	145248	3353	2,30	–0,07
Összesen:	1,616736	110945	6,24	2,282169	162778	7,13	0,89
II. Bánság							
Temes	340013	2984	0,87	400910	2263	0,56	–0,31
Temesvár	33694	4019	11,92	72555	6728	9,27	–2,65
Torontál	513861	6083	1,18	594343	5408	0,90	–0,28
Krassó-Szörény	380313	3246	0,85	466147	4795	1,02	0,17
Összesen:	1,267881	16332	1,28	1,533955	19194	1,25	–0,03
Történelmi Erdély							
Alsó-Fehér	178021	2806	1,57	221618	3845	1,73	0,16
Beszterce-Naszód	95017	2963	3,11	127843	7254	5,67	2,56
Brassó megye	83929	679	0,80	101199	1503	1,48	0,68
Csík	110940	528	0,47	145720	2357	1,61	1,14
Fogarás	84571	675	0,79	95174	905	0,95	0,16
Háromszék	125277	486	0,38	148080	1222	1,82	0,44
Hunyad	248464	1996	0,88	340135	5679	1,66	0,86
Kolozs	165944	3158	1,90	231137	5600	2,42	0,52
Kolozsvár	30363	1624	5,34	60808	7046	11,58	6,24
Kisküküllő	92214	1246	1,35	116091	1766	1,52	0,17
Nagyküküllő	132454	722	0,54	148826	1089	0,73	0,19
Szolnok-Doboka	193677	7589	3,91	248076	12797	5,15	1,24
Maros-Torda	145807	2152	1,47	194072	4795	2,47	1
Marosv.hely	13192	847	6,42	25517	2755	10,79	4,37
Szeben megye	141627	586	0,41	176921	1565	0,88	0,47

Törvényhatóság	Népesség 1881	Izraeli- ta	%	Népesség 1910	Izraelita	%	% 1881- 1910
Udvarhely	105520	581	0,55	124173	1313	1,05	0,50
Torda-Aranyos	137031	1355	0,98	174375	2648	1,51	0,53
Összesen:	2,084048	29993	1,44	2.679765	64993	2,42	0,98
Mindösszesen:	4,968665	147290	2,96	6,495889	246965	3,80	0,84

A kimutatás adataiból kiderül, hogy a vizsgált területen és időszakban az izraeliták létszáma 1,67-szeresére nőtt, szemben az összlakosság 1,28 szaporulatával.

A történelmi előzmények továbbra is éreztették hatásukat és 1910-ben is az izraeliták zöme, azaz 175575 (71,09%) az északnyugati nyolc törvényhatóságban lakott (Máramaros, Szatmár, Szatmár-Németi, Ugocsa, Szilágy, Bihar, Nagyvárád, Szolnok-Doboka). Ugyanakkor a telepedés hosszas akadályai folytán a történelmi Erdély délkeleti részén elterülő tíz törvényhatóság területén csupán 19270 (15,60%) izraelita lakott. (Udvarhely, Csík, Háromszék, Brassó, Szeben, Fogaras, Maros-Torda, Marosvásárhely, Nagyküküllő, Kisküküllő).

Az izraelitáktól leglakottabb vármegye továbbra is Máramaros maradt, ahol abszolút számokban létszámuk 1881-1910 között 2,53-szorosára nőtt, részvételük azonban a helyi lakosságon belül csupán 1,24-szeresére emelkedett, mivel a bevándorlók tömegében háttérbe szorultak.

A korabeli általános városba özőnlés legjobban a hat törvényhatósági város esetében követhető (Szatmár-Németi, Nagyvárád, Arad, Temesvár, Kolozsvár, Marosvásárhely). Összlétszámuk 1910-ben elérte a 43727 főt, (17,71%). Érdekes azonban megjegyezni, hogy 1881 és 1910 között Nagyvárádon, Aradon és Temesváron az izraeliták létszámnövekedése ellenére jelentőségük valamelyest csökkent az összlakosságon belül. Ugyanakkor részarányuk jelentősen növekedett Kolozsváron (6,24%), Szatmár-Németiben (6,13%), Marosvásárhelyen (4,37%).

A vizsgált területen 1907-ben, izraeliták 3097 településen éltek (75,44%). Ezek között 2203-ban (53,66%), létszámuk nem haladta meg a 10 főt. Ugyanakkor 10-50 izraelita lakos élt 1521 településen (37,05 %), míg e színvonalat csupán 381 (9,28%) esetben haladták túl. A fenti települési adatok jelentős mértékben meghatározták a hitközségi szervezet létrehozását.

Az 1867-1910 közötti időszak meghatározó jelentőségű volt az izraeliták anyanyelvű állapotának fejlődésében. A XIX. század elején felgyorsuló magyarosodási folyamat eredményeképpen 1881-ben a fennálló 31 törvényhatóság közül 17-ben jeleztek 50% feletti magyar anyanyelvet. A legmagasabb szinten volt található Szilágy megye (95,3%). Nagyvárád (92,5%), Marosvásárhely (87,9%). Bihar megye (86,5%), Csanád megye (87,2%). A legalacsonyabb szintet képező vármegyék Fogaras (15,9%), Krassó-Szörény (15,3%), Máramaros (5,9%) és Szeben (3,5%) voltak.

A következő mintegy harminc évben a magyarosodás eredményeként, immár 12 törvényhatóságban jeleztek az izraeliták 90% feletti magyar anyanyelvet. Az élen állt Nagyvárád (97,4%), Bihar (97%), Arad-város (96,3%) és Csanád (95,9%). További 17 törvényhatóságban a számarány 50-89% között mozgott. Csupán Beszterce-Naszód (36,6%) és Máramaros (17%) maradt vissza.

Ugyanezen időszakban a szefárdok ladínó nyelve csupán istentiszteleti szerepre korlátozódott, beleértve Temesvárt is. A főleg Galíciából behozott idis, illetve a német nyelv 1881-ben még döntő szerepet játszott Máramarosban (82,06%), Krassó-Szörényben (79,11%), Temesben (74,32%). A későbbiekben csupán Máramarosban és Beszterce-Naszódban játszott vezető szerepet.

A román anyanyelv 1881-ig, különösen az abszolutizmus viszonyai között foglalt teret. Szerepe 1867 után csökkent és 1881-ben, csupán 8112 román anyanyelvű izraelitát jegyeztek fel. Jelentősebb részarányuk mutatható ki Szolnok-Dobokában (35,56%), Kolozsban (13,96%), Fogarasban (12,44%) és végül Alsó-Fehérben (10,44%). Az 1910-es népszámlálás a területen mindössze 787 esetet jegyzett fel (0,32%).

A cionizmus hatására előtérbe került a héber majd ivrid nyelv. Használata azonban igen szűkörű maradt, mint például Szatmár-Németiben és Temesváron felállított felekezeti óvodákban.

Az 1867-ben bekövetkezett történelmi fordulat polgári egyenjogúsításuk után előtérbe helyezték az izraelita felekezet helyzetének rendezését. A holtpontról a kimozdulást Eötvös József, vallás- és közoktatásügyi miniszter valósította meg és 1868. február 17-ére tanácskozást hívott össze a felekezet vezérférfiai részvételével. Közöttük szerepel a haladást sürgető Walfisch Pál (Arad), Scharmann Sámuel (Temesvár) és Fischer Lajos (Kolozsvár), valamint az ortodox álláspontot képviselő Pollatschek Sámuel (Nagyvárad).³

A kormányzat által jóváhagyott véghatározat nyomán megindult egy izraelita kongresszus küldötteinek megválasztása. Szavazati jogot biztosítottak minden írni és olvasni tudó, adófizető izraelita férfi számára. Mivel a szorosan vett vallási kérdések a kongresszus napirendjéből eleve ki voltak zárva, nem biztosítottak szavazati jogot a rabbik, illetve a fizetett hitközségi szolgálattevők számára. Később a tiltakozások nyomán hatálytalanították ezen intézkedést.⁴

A választási kampányban ortodox részről vezető szerepet játszott a megalakult „Hitör” egyesület. A haladó párt vezetői is sorompóba léptek. Így például Walfisch Pál aradi választóihoz fordulva, feladatként jelölte meg többek között a felekezeti oktatás rendezését, a rabbi- és tanítóképzés korszerűsítését, központi felekezeti szervezet létesítését. Ezzel szemben Nagyváradon a Pollák Henrik által képviselt program állást foglalt a rabbik vezetőszerének biztosítása, valamint az ősi vallási szabályok csorbíthatatlansága mellett.⁵

A mai értelemben vett Erdélyben mintegy 40 választókerületből rendelkezünk adatokkal. A legjelentősebb szavazókerületek között említhetjük Szamosújvárt (465), Dést (468), Marosvásárhelyt (432), Nagyszentmiklóst (474).⁶

A választások eredményeképpen 34 erdélyi küldöttségről vannak pontosabb adataink. Többségük az ortodoxok soraiból kerültek ki, főképpen rabbik voltak. Így jutottak mandátumhoz Paneth Mendel dési, Weinberger Ármin margittai és Reich Ignácz

3 *Magyar Izraelita*, 7/1868, II. 14, 55.

4 Uo. 33/1867, XI. 14, 257–259, *Izraelita Közlöny*, 16/1868, IV. 17, 128.

5 Uo. 15/1868, IV. 10, 120, 30/1868, VII. 24, 271, 41/1868, X. 11, 380–382, *Magyar Zsidó*, 9/1868, II. 1, 1, 26/1868, VI. 14, 207.

6 *Hivatalos Statisztikai Közlemények*, II. évf. 1. füzet, Pest 1869, 180–187, *Izraelita Közlöny* 39/1868, IX. 28, 359–360, 40/1868, X. 4, 372, 376, 42/1868, X. 16, 391, 44/1868, X. 30, 412.

temesvári-mekalai rabbik, az utóbbi a későbbiekben az országos szervezet élén tevékenykedett. Perls Mayer nagykarolyi főrabbi a kongresszus egyik ortodox szóvivője volt. Szerepet játszottak részükről Grün Izrael (Kolozsvár), Steinberger Ábrahám (Szatmár) stb. Máramaros egyedül nyolc ortodox küldöttel támogatta az irányzatot.

A reformpártban döntő szerepe volt Steinhardt Jakab főrabbinak (Arad), valamint Eisenstädter Ignác (Temesvár), Walfisch Pál (Arad), Sternthál Adolf (Szalonta) világi küldötteknek.

Az 1868. december 10-én megnyílt és hónapokig elhúzódó kongresszuson kiderült, hogy „Jákob tábora három csoportra oszlott” (ortodox, haszid és reformista).⁷ Már a tárgyalások kezdetén az erdélyi Grün Izrael kifogásolta, hogy a napirend „oktrojált”, elutasítva egyúttal az előterjesztett reformista hangvételű szervezeteket.

S végül, utóbb kongresszusinak, illetve neológoknak nevezett többség elfogadta a reformista irányú szervezeti szabályzatot, amelyet a király 1869. július 14-én szentesített. Valójában érvényre csupán ott emelkedett, ahol a hitközség keretében neológ többség volt.

Az ortodoxok a „Hitör” egylet köré csoportosulva síkra szálltak az egyes hitközségek autonómiájáért, a rabbik vezető szerepéért és a vallásos életszabályok (Sulchan Aruch) maradéktalan fenntartásáért, habár az utóbbtól elvileg a neológok sem határolták el magukat. Az ortodox tiltakozás csúcspontját 152 magyarországi hitközségnek 1869. április 20-án, az országgyűléshez eljuttatott kérvénye képezte. Végül a vallásszabadság követelményéből kiindulva, 1870. március 18-án, feloldotta a kongresszusi szabályzat kötelező voltát, majd ennek végrehajtása következett.⁸

A fenti helyzet nyomán, az izraelita hitközségek meghatározták álláspontjukat, ami azonban az évtizedek folyamán nem egyszer változáson ment keresztül (1871).

A neológ hitközségek országos irodája megalapította területi szervezeteit. Erdélyben az ortodox többség miatt csupán öt alakulhatott meg Békés, Bihar (XXI), Csanád, Csongrád, Torontál (XXII), Arad, Krassó-Szörény, Temes (XXIII), Szolnok-Doboka, Kolozs, Torda-Aranyos, Beszterce-Naszód (XXIV) és Alsó-Fehér, Hunyad, Szeben, Háromszék, Brassó, Fogaras (XXVI) megyék részvételével.⁹

Kezdetől fogva a legjelentősebb kongresszusi kötődésű hitközségek között szerepel Arad, Temesvár (Belváros), Lugos, Brassó, Szalonta. Kolozsváron, a hitközségen belül dúló harc eredményeképpen az ortodox irányzat győzött, azonban 1878-ban, a kongresszusi irányzatúak önálló hitközséget alakítottak. Nagyváradon 1870-ben történt meg a különválás. Désen egyelőre a két irányzat között bizonyos kompromisszum született az egység fenntartására, a többség azonban ortodox irányzatot követelt.¹⁰

A parlamenti döntés nyomán 1870-ben, már 262 hitközség jelezte ortodox irányzatát és csatlakozott a budapesti székhelyű közvetítő bizottsághoz (1871). A legjelentősebb hitközség kétségtelenül a nagyvárad volt. Kiemelkedett a szakadás ellenére a kolozsvári is. Erdély-szerte azonban igen nagyszámú, de kis létszámú jött létre, amelyek a

7 *Congress Zeitung*, 10, 1869 I. 6, 2 Probeblatt, #868 XII 19, 13, *Magyar Zsidó*, 52/1868, XII 28, 248, *Izraelita Közlöny*, 22/1869, IV 16, 147.

8 *Magyarországi Rendeletek Tára*, V. 1871, Pest 1872, 436–446, *Izraelita Közlöny*, 42/1869, IX 3, 307.

9 *Magyarország tisztii cím- és névtára*, XXXVII. 1918, 464.

10 Országos Levéltár, F 266, 5131, 5326, 5615, 7488/1868, *Illukstrierte Gemeinde Zeitung*, 34/1886, VII 1, 2.

hívek áldozatkészsége folytán megerősödtek (Nagyenyed, Erdőszentgyörgy, Belényes, Felső-Visó, stb.). A leghosszabb küzdelmet saját hitközségért az aradi ortodoxok folytattak, míg végül 1906-ban imaegyesületet alakíthattak, majd néhány év elmúltával hitközséggé alakulhatott át (1909).

Az ortodox hitközségek 1909-ben, szorosabb együttműködést alakítottak ki „magyarországi ortodox izraelita felekezet központi irodája” keretében.

Az ortodoxok körében érezhetővé vált a haszidizmus befolyása, amelynek elindítója a lengyelországi Baal-Sem volt. Alapelvük szerint a természet feloldhatatlan kapcsolatban van Istennel nemcsak eszmei, hanem anyagi téren is. A hitélet központjában a rebbi (cadik) áll, aki a hívek vezetője és tanácsadója, zarándoklásuk célpontja.

A vizsgált időszakban, 1865-ben, illetve 1879-ben, Kolozsváron, 1866-ban, Nagyváradban jutottak befolyáshoz. Ezt követően Székelyhídon, majd Érmihályfalván szereztek híveket.

A következő évtizedekben Máramarossziget vált központjukká, ahol Teitelbaum Mózes iránymutatása érvényesült. Utódai erős ellenállásba ütköztek az eredeti ortodoxia követői részéről, ami 1884-ben, a helybeli zsinagógában összetűzésre is vezetett. A környező megyékben a küzdelem a két irányzat között állandó maradt és főképp a rabbi állások betöltése alkalmával erősödött meg. A haszid irányzat legjelentősebb képviselője Teitelbaum Chain Cevi (1879–1926) volt, akinek hatása nagy területen érvényesült. Az irányzat másik erőssége Menachem Paneth dési főrabbi volt.¹¹

A hitközségek harmadik csoportja 1868 után, „status quo” néven működött, központi szervezkedés nélkül, régi alapszabályzat szerint. Ezek között említhetjük a nagyvárosi, gyulafehérvári és Temesvár-gyárvárosi hitközségeket. Szatmáron 1869-ben, ortodox álláspontot elfogadó hitközségből 1898-ban, kivált egy csoport és status quo alapon szervezkedett.

Megjegyzendő, hogy a status quo szervezkedésnek önálló elvi alapja nem volt. Többségük valójában ortodox vonalat követett és néhol a haszidizmus játszott szerepet. A Temesvár-gyárvárosi hitközség ugyanakkor a neológokhoz közeledett. A nagyenyedi hitközség 1894-ben, kivált az ortodoxiából és status quo alapon folytatta működését.¹²

A status quo hitközségek nehézségekkel küzdöttek elszigetelt voltjuk miatt. E tényből kiindulva 1899-ben, Nagyváradból kezdeményezés indult szervezkedésük érdekében, gyakorlati eredmény nélkül.

Újabb elmozdulás nyomán (1914), végül 1917. június 19-én, megalakult országos szervezetük. A további események azonban elmosták működését.¹³

Külön helyet foglalt el az izraelita hitközségek között Bözödújfalun. Az egykori szombatista hitközség többsége (39 család=170 lélek) 1867-ben, hivatkozva az emancipációs törvényre, csatlakozott az izraelita felekezethez, majd ezen belül az ortodoxiához. Habár kormányzati szinten törvénytelennek jelentették ki az „áttérést”, erőszakot nem alkalmaztak.¹⁴

11 *Das Traditonelle Judentum*, 7/1871, II. 16, 166, *Szombati Újság*, 8/1906, II. 23, 6.

12 *Egyenlőség*, 33/1894, VIII. 17, 11, 29/1900, VII. 22, 10.

13 Uo. 48/1917, XII. 8, 8–9, *Zsidó Szemle*, 25/1917, VI. 22, 4–5, *Die Wahrheit*, 35/1899, XI. 2, 20/1899, VI. 11, 4–5.

14 Országos Levéltár, Bp. F 286, 12560, 12802/1868, 5663/1869, Ben Chaszaja, 139/1865, 506/1866, KOHN SÁMUEL: *Zsidó hitre tért szombatosok. Magyar Zsidó*, 1884, 351–359.

Míg a kongresszus és ortodox hitközségek tagjai askenázok voltak, még éltek néhány helyen a középkorban bevándorolt szefárdok utódai. Jelentősebb csoportot Temesvár-Gyár városban alkottak a belvárosi hitközség keretében. Az askenáz beolvadástól való félelmük arra készítette őket, hogy 1861-ben, önálló hitközséget hozzanak létre, amihez anyagi alappal is rendelkeztek. Létszámuk fokozatos süllyedése 1898-ban visszatérésüket eredményezte a belvárosi hitközséghez, de fenntartották sajátos rítusú zsinagógájuk működését.¹⁵ Szefárd rítusú hitközségek időnként létesültek, időlegesen Máramarosszigeten, Érmihályfalván, Nagykárolyban, sőt Kolozsváron is, tagjaik között azonban askenázok is előfordultak.

Az 1848–49-es forradalmat megelőző években megalakuló reform hitközség radikális elvei Nagyváradon is visszhangot váltottak ki, (1848). A forradalom bukása után az októberi diploma nyomán (1860), újra szerveződtek, sőt 1862-ben 206 adózó taggal rendelkeztek. Legfontosabb igényük a magyar nyelv központi szerepének biztosítása volt a hitközség életében. Az újabb fordulat nyomán 1863-ban, hatóságilag feloszlatták és Landesberg főrabbi mindent elkövetett, hogy hitéletük működésének útját állja. Ennek ellenére tovább működtek bizonyos szertartási tekintetben, míg végül 1870-ben, beolvadtak az újonnan alakult neolog hitközségbe.¹⁶

Az izraelita felekezet helyzetét 1868 után beárnyékolta a két alapvető irányzat, – a kongresszusi és ortodox – között fennálló kibékíthetetlen ellentét. A magyar közjog, valamint a kongresszusi hitközségek egységes izraelita vallásról tettek tanúságot, míg az ortodoxok két különálló felekezet fennállásához ragaszkodtak (1889). A vita egyik fontos állomása az úgynevezett egyházpolitikai törvények kapcsán bontakozott ki. A liberális magyar kormányzat napirendre tűzte az úgynevezett „receptiót”, amely egyet jelentett a történelmi egyházakkal való egyenlőséggel és összekapcsolódott a polgári házasság bevezetésével, beleértve a keresztények és izraeliták közöttit is. A kongresszusi hitközségek már 1892-ben, kivétel nélkül a törvényhozáshoz ilyen értelmű petíciót intéztek. Hasonló álláspontra helyezkedett a status quo hitközségek zöme, mint például Gyulafehérvár, Sepsiszentgyörgy és Kolozsvár. Több ortodox hitközség szintén elfogadta a receptiót, mint például Beszterce, Dicsőszentmárton, Déva és Nagyenyed, habár a rabbik elhatárolták magukat.

A másik oldalon az ortodox tábor legjelentősebb eleme a nagyváradi hitközség volt, amelynek élén Fuchs főrabbi nemcsak a két vallás tételét tartotta fenn, hanem állást foglalt a vegyesházasság ellen is.¹⁷ Főképp ez utóbbi kérdésben az ortodox álláspont lényegében azonosult a katolikus és ortodox felfogással.¹⁸ Igaz, Miron Romanul szebeni metropolita, valamint az aradi és karánsebesi görögkeleti püspökök álláspontja lényegében nemzeti szempontból indult ki.¹⁹

15 *Egyenlőség*, 47/1885, XII. 15. 5. Allgemeine Illustrierte Judenzeitung, 13/1861, III. 29, 102–103, Ungarische Wochenschrift, 1/1899, I. 14, 4.

16 Allgemeine Illustrierte Judenzeitung, 9/1861 III. 1, 71, 10/1862, III 7, 72, Ben Chanaja, 1862, 139, 183, 290, *Magyar Izraelita*, 6/1861, II 7, 47–48.

17 *Zsidó Híradó*, 6/1892, II. 11, 6, *Egyenlőség*, 3/1892, I 22, 7–8, 6/1892, II 5, 10–11, 8/1892, II 19, 6, 21/1892, V 20, 5, 19/1893, V 12, 10, 16/1893, IV 21, 11.

18 Felszólalásaik, I. a köv. jegyzetet!

19 Az 1852. évi február hó 18. hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Főrendiházi napló, V 76, 98, 176–181, *Gazeta Transilvaniei*, 133/1894, VI 17/29, 3, *Tribuna*, 59/1895, II 16/26, 236, *Zsidó Híradó*, 40/1894, X 11, 5.

Az 1893-ban elfogadott úgynevezett egyházpolitikai törvényeknek egyik rendelkezése szerint rabbi és hitközségi előjáró csak magyar alattvaló lehet, sőt az előbbieknél képesítésüket kötelező módon az országon belül kellett megszerezniük.²⁰ Igaz, e rendelkezés csupán a jövőre nézve lehetett irányadó, mivel az erdélyi ortodox hitközségeknél többnyire a Galíciában tanult rabbik foglalták el az állásokat.²¹ A kongresszusi hitközségeknél a helyzet már javulóban volt, tekintettel az 1877-ben indult budapesti rabbiképzőre.²² A következő évek azonban nem váltották be a reményeket.²³ A legelterjedtebb kongresszusi irányzatú lap az „Egyenlőség”, 1907-ben sajnálattal állapította meg, hogy továbbra is sok az idegen honos, magyarul nem tudó rabbi és az államsegély kérdése is megoldatlan.²⁴

Az izraelita felekezet problémáinak megoldása az autonómia révén lett volna lehetséges. Sajnálatos módon azonban a liberális kormányzat útját állta a katolikus autonómiának, az izraeliták esetében tovább nehezítette a helyzetet az ortodoxok ragaszkodása a két felekezet létesítéséhez. Az évtizedek folyamán a helyzet tovább romlott.²⁵ Így, 1896-ban, Teitelbaum Lipót máramarosszigeti és Glasner Mózes kolozsvári rabbik nyílt levelet köröztek, hivatkozva az 1870, 1880 és 1889-ben hozott határozatokra, amelyek kimondják két izraelita vallás létét és kölcsönösen kizárják a hozzájuk tartozó rabbik, metszők, kántorok, tanítók, vagy bármilyen rituális funkciót végzők kölcsönös igénybevételét.

Újabb fordulatot jelentett a darabont kormány, illetve Lukács miniszter intézkedése, aki rendeletében helyt adott az ortodox álláspontnak (102284/1905), majd 1906-ban jóváhagyást nyert az ortodoxok által előterjesztett statútum, amely – „további intézkedésig” – önálló felekezetnek ismerte el az ortodoxokat. E helyzet a továbbiakban változatlan maradt.²⁶

A két álláspont közötti szakadék eltüntetésére, Erdélyben több kezdeményezés történt. Így, 1908-ban, a dévai ortodox hitközség állt elő javaslattal.²⁷

Az egység hívei 1912-ben, újra a cselekvés terére léptek, közöttük 32 erdélyi hitközség (24 kongresszusi és 8 status quo).²⁸ Ugyanabban az időszakban fogalmazta meg Kecskeméti, nagyváradi neológ főrabbi javaslatát, amelyben egységet hirdetett a sokféleségben. Jordán Szatmárnémeti status quo főrabbi a Sulchan Aruch alapján óhajtott egységet. Közös autonómia vázlatát dolgozta ki a brassói neológ főrabbi. Temesvárról indult egy autonomista mozgalom (1913), amely az illető szervezetet csupán a közös kérdések intézésével bírta volna meg.²⁹

20 Gyakorlati végrehajtása azonban nehézségekbe ütközött. *Egyenlőség*, 20/1899, V 14, 3.

21 Több ortodox hitközség hithűbnek és felkészültebbnek ítélte a galíciai jásivák végzettségét.

22 A Rabbiképző az izraelita tanulmányi alap segítségével létesült, amely eredetileg Haynau által 1849-ben izraelitákra kirótt bírságból jött létre.

23 *Főrendiházi Napló*, IV 85 és köv.

24 *Egyenlőség*, 10/1907, III 10, 4.

25 Uo. 67/1883, XII 30, 6–7.

26 *Zsidó Híradó*, 12/1896, III 19, 3, *Egyenlőség*, 24/1906, VI 17, 10.

27 Uo. 22/1908, V. 31, 2, 10/1908, III 8, 1.

28 Uo. 50/1911, XII 10, 3–4, *Magyar Izraelita*, 3/1912, III 1, 41–45, *Izrael*, 14/1912, XI 18, 1–2.

29 Autonómia 3/1914, III 21, 8–10, *Magyar Zsidó*, 10/1912, VI 10, 10, *Ungarländische Jüdische Zeitung*, 1913 V 23, 159.

Ha az autonómia kérdése szétválasztotta a feleket, mégis közös kezdeményezést váltott ki az 1848. XX. tc. alkalmazásának kérdése, amely állami feladatát tette a felekezetek anyagi szükségleteinek fedezésére. Az 1906–1907-ben felmerült kérdés alkalmazásával kormány szinten arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az izraelita felekezet az illető időszakban nem szerepelt a „bevettek” sorában. A vitát Tisza István aradi ígérete mozdította ki a holtpontról (1910). Végül 1917-ben, Apponyi Albert, mint vallás- és közoktatásügyi miniszter javaslata lett irányadó, amely 25 milliós alapítványt létesített és amelynek kamatai a többi felekezetek szintjén biztosította az izraeliták jogait. A bekövetkezett események elmosták a kezdeményezést.³⁰

Az 1867-es fordulat után a hitközségek hatásköre végképp vallási, iskolai, jótékonyági és alapítványi feladatokra korlátozódott. Immár a múlt emlékei voltak a Beszterce-Naszód megyei Entrádám, az Arad megyei Simánd, vagy a nagyváradi Újváros hitközségei által végzett közfeladatok.

Az alapszabályok a törvényes intézkedések figyelembevételével a legtöbb helyen korszerű módosításra szorultak, nem egyszer elvi ellentétek kiegyenlítése révén is. Így például Brassóban, a kongresszusi hitközség 1906-ban, alapszabályba foglalta a Sulchan-Aruch kötelező voltát a többség nyomására, eltérőleg a többi hasonló irányzatú szervezettől. A nagyváradi ortodox hitközségben 1908-ban léptették életbe az új képviselői rendszert, amelynek alapján a döntést hozó testületnek 71 tagja volt. Egyes helyeken, mint például Hátszegen, a hívek létszáma csupán imaegyesület létesítését tette lehetővé.³¹

A hitközségek élén általában a vezetés a helyi gazdasági, vagy értelmiségi körökből kerültek ki, gyakorlatilag hosszabb megbízással. Így 1909-ben, újra választották Háromszék megye hitközségi elnökévé Kupferstich József szeszgyárost, aki 33 éve viselte a hivatalt. Gyulafehérváron 1897-ben, ötödik alkalommal választották meg Jónás Adolf nagybirtokost, majd Mayer Ödön ügyvéd követte, akit 1910-ben országgyűlési képviselővé is választottak.³²

A hitközségek nagy többsége adófizetésből fedezte költségvetésének oroszlánrészét. Így például 1906-ban, Aradon 958, Lugoson 451, Temesváron (Belváros) 445, Kolozsváron (ort.) 321 adófizető volt. Általában az állami adóhoz viszonyított magas adókulcs volt érvényben, mint Máramaroszigeten (50%), Temesváron (45,78%), Nagykárolyban (35,52%), Aradon (30,28%) stb. Alacsonyabb adókulcs volt érvényben például Gyulafehérváron (11,58%).

A hitközségek másik pénzügyi forrása az úgynevezett gabella volt, amely biztosította a hívek kóser élelmiszerral történő ellátását, és amelyet a korabeli jogszabályok adómentes hitközségi jognak minősítettek (1878, 1884, 1889, 1897, 1903). Jelentőségét aláhúzza például az a tény, hogy a gyulafehérvári hitközség 1906-tól 15% adótöbbletet vetett ki tagjaira, akik nem folytattak kóser háztartást. A jövedelmek fokozását számos megvalósítás is biztosította. Például a nagyváradi ortodox hitközség 1904-ben,

30 *Egyenlőség*, 10/1907, III 10, 1, 19/1910, IV 8, 1–3, 22/1910, V 29, 2, 23/1910, VI 5, 2, 50/1917, XII 22, 1, 8/1918, II 23, 10.

31 Uo. 24/1903, VI 14, 6–7, 51/1908, XII 20, 13, *Hitér*, 1/1914, III 27, 10, Magyar Zsidó Lexikon, 137.

32 *Szombati Újság*, 2/1906, I 12, 9, 5/1906, II 2, 8, 9/1906, III 2, 6, *Zsidó Élet*, 9/1907, III 8, 1, *Egyenlőség*, 4/1897, I 24, 10, 22/1900, VI 3, 8, 23/1909, II 13, 10, 25/1909, VI 27/14, 33/1912, VIII 18, 1, Magyar Zsidó Lexikon, 105.

modern gépeket szereltetett be, amelyek széles területen biztosították a macesz forgalmazását.³³

A hitközségek általában csekély fekvőségekkel rendelkeztek, bizonyos kivételt jelentett a temesvári (Belváros) és nagyvárad (ortodox) hitközség. Ellenpéldaként jelezhetjük, hogy Bihar megye vidéki hitközségei összesen 36 hold földdel rendelkeztek.³⁴

Külön kérdést jelentett az államsegély biztosítása, amelyet 1868-tól kezdve évi 5000 forintban állapítottak meg. Ebből például 1874-ben, Felsőbánya 100, Gyulafehérvár 250 forintot kapott. A recepció után növekedett az államsegély és 1912-ben elérte az évi 240.000 koronát, amihez 80.000 korona iskolai segély járult. Így például 1913-ban, Fogaras 800, Simánd 300, Orsova 500, Rékás 200, Zsombolya 200, stb. államsegélyhez jutott és amit továbbra is keveselltek.³⁵

Ilyen körülmények között nagy szerepet játszottak az időnkénti adományok. Így például 1913-ban a bárói rangra emelt aradi Neumann család 1 millió korona körüli különböző célú adományaival szerepelt a nyilvánosság előtt.

Az említett pénzügyi források birtokában kerülhetett sor a költségvetések tervezésére. A legnagyobb a nagyvárad ortodox hitközség rendelkezett, 210.822 korona bevétellel, valamint 196.263 korona kiadással, amelyben első helyen az iskola fenntartása állt. Nagykárolyban 21.122 korona bevételre számíthattak, amiből szintén az iskola fenntartás állt első helyen. Hasonló forrással rendelkezett a Temesvár-Józsefváros hitközsége (1907).

Az első világháború kirobbanása nyomán elkezdett állapotok megtépázták a hitközségek anyagi forrását. Gyulafehérváron 1918-ra, mindössze 49.700 korona bevételt irányozhattak elő, viszont a kiadások terén már 52.000-re számíthattak.

Az 1867 utáni évtizedekben fokozódott a zsinagógák építése, túlnyomóan már szilárd anyagból, amit lehetővé tett a hívek anyagi haladása. Adataink szerint 1914-ig mintegy 60 épült.

Jelentős erőfeszítések nyomán 1867-ben tették le a nagykárolyi alapkövét. Sajnos, 1897-ben az árvíz romba döntötte és újabb építése vált szükségessé. Szebenben 1878-ban kaptak építési engedélyt, amit 1899-ben nagyobbítottak meg, elsősorban Schwartz József elnök 34.000 forintos adománya révén.

A kolozsvári neológ zsinagógát 1887-ben avatták fel. Ugyanebben az évben avatták fel Nagybanán az új imahelyet.

Az ősrégi simándi hitközség áttelepülését Kisjenő-Erdőhegyre 1890-ben zsinagóga nyitása követte. Nagyváradon 1891-ben nyílt meg az új ortodox zsinagóga, 600 férfi és 450 női férőhellyel. Szilágyosmlyón a régi helyére 1892-ben, díszesebbet emeltek. Besztercén 50.000 forintot áldoztak az új zsinagógára (1892). Ugyanabban az évben a szászvárosi hitközség is sajátjának tekinthette a zsinagógát. Temesvár-Józsefvárosban 1895-ben, az ortodox zsinagóga ajtaját ünnepélyesen Telbisz polgármester nyitotta ki. Meggyesen hasonló eseményre szintén sor került, 1895-ben. Sepsiszentgyörgyön 1896-ban követték példájukat. Karánsebesen a katonai közigazgatás megszűnte után, 1876-ban emeltek egy kis zsinagógát, amelyet 1897-ben, gót stílusúval cseréltek fel.

33 *Egyenlőség*, 20-21/1909, V 23, 12, 52/1917, XII 29, 18.

34 *Szombati Újság*, 6/1906, II 9, 7, *Zsidó Élet*, 14/1907, IV 19, 6.

35 *Izraelita Lapok*, 1/1874, IX 10, 3, *Zsidó Híradó*, 2/1898, I 14, 2, *Egyenlőség*, 20/1913, V 18, 1-2, 41-42/1913, X 12, 11, 15/1913, IV 13, 10, *A Jövő*, 37/1897, IX 21, 1.

Brassóban 1899-1901 között készült el a kongresszusiak új temploma. Ugyanakkor épült fel Marosvásárhelyen a nagy zsinagóga, amelyet egyesek Erdélyben első helyen említettek. Kezdeményezésüket Dicsőszentmárton 1902-ben, Erzsébetváros 1903-ban követte. Zilahon 1904-ben, készült el egy reprezentatív zsinagóga.

Szatmár-Németiben a különvált status quo hitközség 123.000 korona befektetéssel mór stílusú zsinagógát emelt (1905-1906). Ugyanabban az évben került sor Tövisen az avatóünnepségre. Resicán hosszú gyűjtés után, 1913-ban teljesedett óhajításuk.³⁶

Az építkezések folytatásaként került sor a rítusnak megfelelő berendezések biztosítására és elhelyezésére, illetve megújítására. A Temesvár-belvárosi zsinagógában, 1899-ben 6.000 forint költséggel átépítették az orgonát. Hasonló módon jártak el a gyárvárosi status quo zsinagógában, a rabbi ellenkezése dacára (1889).

A megvalósítások sorában foglal helyet a Temesvár-belvárosi „Erzsébet udvar” létesítése, amely 493.118 korona költséggel 1907-ben biztosított helyet a hitközség irodáinak, az alkalmazottak lakásának, egyesületeknek és különböző kulturális tevékenységeknek.

Fogarason (1900), Meggyesen (191) és több más helyen rabbi lakásokat építettek, Déván üléstermet (1891) stb.

A Sulchan-Aruch rendelkezéseinek alapján gondot fordítottak a rituális fürdőkre. Míg a kongresszusiakban engedélyezték a víz melegítését, az ortodoxok tiltották. A legjelentősebb megvalósításokkal Nagybánya, Déva, Nagyszentmiklós dicsekedhetett.³⁷

Az 1910-es népszámlálás a vizsgált területen 181 működő rabbist talált. Viszonylag nagy számukat a szaporodó apró hitközségek magyarázzák, sőt néhol falusi csoportok áldozatot hoztak egy rabbi eltartása érdekében.

A rabbik zöme a hagyományos rítushoz ragaszkodott. Jelentős képviselői között szerepelt Perls Mayer nagykárolyi rabbi (1810–1893), Lichtenstein Hillel, első kolozsvári rabbi, majd utódai a Glaser család tagjai.

Az északnyugati vidéken szerepet játszott a Teitelbaum haszid rabbi család. Jekuthiel Juda a máramarosszigeti rabbist (1858–1883), Hananiáh Yom Tov Lipa (1881-1904) követte, majd fia Hajjim Zevi (1904–1926). Szatmár-Németiben Chain Grünwald rabbi ultraortodox vonalvezetése szakadást idézett elő (1898). Temesvár-Józsefvárosban Bernárd Schuck rabbi mérsékeltebb irányzatot követett.³⁸ Felkészítésük jesivákban történt, amelyek közül csupán a pozsonyi jutott el az első világháború előtti időszakban főiskolai színvonal közelébe.

A neológ rabbik egy része, külföldön, főképpen Bécsben tanult, majd 1877-ben megnyílt a budapesti rabbiképző. Az 1916–1917 tanévben az alsó tagozat 39 helyéből nyolcon, a felső 28 helyéből ötön erdélyi jelölt tanult. Soraikból került ki Eisler Mátyás kolozsvári, Kecskeméti Lipót nagyváradi, Lenke Mór lugosi, Vágvölgyi Lajos aradi, Dechsler Mózes Temesvár-belvárosi főrabbi. A status quo hitközségek mindinkább a ta-

36 Ungarische Vochenschrift, 22/1899, VI 9, 4, *Magyar Izraelita*, 12/1867, VI 60, 95. Zsidó Híradó, 39/1892, X 5, 8, 1/1895, I 4, 4, *Egyenlőség*, 33/1887, VIII 21, 8, 34/1893, VIII 25, 8, 39/1895, IX 27, 10, 34/1897, IX 2, 8, 17/1899, IV 23, 7–8, 38/1893, IX 22, 9–10, 33/1893, VIII 18, 9, 38/1902, 21, 11, 40/1903, X 4, 8, 39–40/1905, IX 24, 4, 47/1906, XI 20, 12, 41–42/ 1913, X 12, 11, *Magyar Zsidó Lexikon*, 577. 583, 625–626.

37 Uo. 625–626, *Zsidó Élet*, 10/1907, III 15, 6.

38 Ungarische Wochenschrift, 3/1895, X 29, 3, 18/1898. VIII, 3, *Magyar Zsidó Almanach*, 1911, 264, *Encyclopedia Judaica*, XV, 908–909.

nultabb rabbikat igényelték. Köztük szerepelt Löwy Ferenc marosvásárhelyi, Singer Jakab Temesvár-gyárvárosi és Jordán Sándor szatmári főrabbi.

Danzig Samu, Máramaroszigeten szefárd főrabbi minőségben működött (1878).³⁹

A rabbik hatáskörébe tartozott a születések, házasságok és a halálozások regisztrálása, illetve az ehhez kapcsolódó szertartások végzése vagy felügyelete.

A körülmetélés és egyben a fiúk névadása körül problémák merültek fel, a modern higiéniai viszonyok és a végzők képesítése ügyében. Az 1899-ben megjelent belügyminiszteri rendelet ellenkezést váltott ki elsősorban a kongresszusiak részéről, mivel szerintük a jelentősebb hitközségek már saját hatáskörükben intézkedtek a higiéniai követelmények ügyében és a végrehajtó személyét a rabbi engedélyétől tették függővé. Ortodox vonalon Máramarosban gyakran a rabbik jártak el. Végül a rendeletet visszavonták.⁴⁰

Az izraeliták házasságának hatósági engedélyezése már 1859-ben megszűnt és megkötésük a rabbi feladata volt 1895-ig, államérvényesen. A válás kérdésében érvényben volt az 1863-as udvari kancelláriai rendelet, hatályát 1878-ban miniszteri rendelet erősítette meg és egyben kifogásolta egyes rabbik könnyelműségét. A valóságban a nyomor és az évszázados beidegződések nyomán Máramarosban, Ugocsában és bizonyos mértékben Szatmárban rabbi mellőzésével házasodtak, a minimális hozomány hiánya (legalább 20 frt 1903-ban) következtében. Egyes rabbik eltűrték a korai házasságokat. Az 1895-ös törvény nyomán, vallási okokból többen elkerülték a polgári házasságkötést. A fenti tényezők nyomán megdőbbszentő számú törvénytelen gyermek jelenik meg az állami anyakönyvekben, mint például a három Vison, akiknek törvényesítése 1920 után, ölt méreteket.

Széleskörű vitát váltott ki Rosenberg Sándor aradi főrabbi (1885–1909) kezdeményezése, miszerint keresztény és izraelita kötött polgári házasság rabbi által áldásban részesüljön. Valójában a gyakorlat Aradra szorítkozott.⁴¹

A hitközségek és személy szerint a rabbik, illetve helyetteseik hatáskörébe tartozott a családi események anyakönyvezése is, amely 1895. október 1-ig államérvényes volt. Bevezetése nem kis nehézségekbe ütközött, és a XIX. század derekától számos helyen utólagos bejegyzésekre nyílt lehetőség, elsősorban a születések terén. A helyzet javítását célozta az a kormányrendelet, amely 1886. január 1-től kezdődően magasabb követelményeket írt elő az anyakönyvezető felkészültsége terén és rendezte a kongresszusi és ortodox különválás nyomán keletkezett helyzetet. A kerületeket a hívők száma szerint alakították ki. Így Beszterce-Naszód megyében három, Kolozs megyében kettő, Szolnok-Dobokában hat létesült.

Nagyszámú izraelita hívő esetében, mint például Felsővisón, Tasnádon vagy Székelyhídon önálló ortodox kerületek létesültek.

Az 1895-ös törvények után számos hitközség, mint például Arad (neológ), és Nagyvárad (ortodox) az anyakönyvezés folytatását határozták el. Több hitközség azonban hamarosan már nem fordított gondot erre, mint például Szatmár-Németiben (ortodox).⁴²

39 A budapesti Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet értesítője az 1916/17 tanévről. Bp. 1917, 18–20, Magyar Zsidó Lexikon, 187, *Egyenlőség*, 20/1890, V 16, 10, 35/1909, IX 5, 5, *Izrael*, 3/1912, V 1, 11.

40 *Zsidó Híradó*, 44/1899, XII 14, 19, 44/1900, XI 29, 1, Ungarische Wochenschrift, 48/1903, XI 27, 10–11.

41 *Jüdische Volksblatt*, 5/1902, I. 31, 3, *Egyenlőség*, 28/1903, III. 12, 10. .

42 Uo. 14/1886, IV, 4–6, Magyar Zsidó Szemle, 70/1884, 8, *Zsidó Híradó*, 35/1895, IX, 12, 1, Magyarországi Rendeletek Tára, XVII–1883 (I), 607–608.

A szombati munkaszünet kérdése sem volt problémamentes. Bözödújfalun a neofita izraeliták egyformán megtartották a szombatot és a vasárnapot. Az állami, de főleg a keresztény felekezeti iskolában, tekintettel voltak és például a szombati írási és rajzolósi feladataikat az izraelita tanulóktól nem kérték számon. Nagyobb hullámokat vert az izraeliták által fenntartott dohányárudák kérdése, amelyeknek szombati bezárása és vasárnapi nyitvatartása 1903-ban, többek között 60 rabbi tiltakozását váltotta ki.⁴³

A rabbik egyik központi kérdése anyagi helyzetük volt. A nagy, jelentős bevétel-lel rendelkező hitközségek (Arad, Temesvár-Belváros (neolog), Nagyvárad (ortodox) vagy Marosvásárhely (status quo) rabbiaiknak hivatalukkal arányos jövedelmet biztosítottak.

Szerényebb bevétellel rendelkezőknek már jóval kisebb ellátást biztosítottak. Déva például 1885-ben, a rabbinak évi 300 frt. fizetést, szabadlakást és rituális tevékenységért járó díjakat biztosított.

Számos helyen, mint például Aradon, (ortodox) súlyos helyzet alakult ki. A 42 éves korában elhunyt Szofer Juda nyomorba süllyedt családján úgy segítettek, hogy utódjának feltételül szabták, feleségül veszi az elhunyt legidősebb leányát (1913).⁴⁴

Az ortodox rabbik helyzetét nehezítette államilag elismert végzettségük hiánya, ami csökkentette részesülésüket a congruából, (államsegély). Mozgalmuk, besorolásuk javítása érdekében, többek között Schuck rabbi (Temesvár-Józsefváros) vezetésével nem járt érezhető eredménnyel.⁴⁵

Az izraelita vallásgyakorlat elengedhetetlen eleme a kántor. Így, 1910-ben, Erdélyben mintegy 30 működött. Jelentős személyiségnek számított Kohn Dávid, aradi (neolog) kántor. Temesvár-Belvárosban Löwenberg kántor 1900-ban, negyedszázados jubileumát ünnepelte.

Több hitközség, mint például Vajdahunyad, rabbi hiányában csupán előimádkozót alkalmazhatott. Nagyobb neológ és részben status quo hitközségek kórust létesítettek, sőt egyesek orgonát is felszereltek (Gyulafehérvár, Nagyvárad, stb.).⁴⁶

Kétségtelen az erdélyi zsidóság 1867-ben, a már elmélyült magyar hazafiság hordozója volt, legalább is nagy többségében. A befolyásos Perls Mayer nagykárolyi főrabbi 1867-ben kijelentette: „Mi zsidók vagyunk a saját istenházunkban, a mi lakásunkban magyarok vagyunk.” Az ortodox küldöttség – beleértve erdélyi tagjait –, 1884-ben a miniszteri fogadás alkalmával aláhúzták, hogy „ők is hazafiak”. A besztercei Horovitz rabbi 1886-ban kifejtette, hogy „a zsidó csak vallási rubrika”. A fogarasi rabbi 1900-ban úgy fogalmazott, hogy a zsidóság „a magyar nemzettel nyelvben és érzelemben immár teljesen egybeolvadt”.⁴⁷

A magyar nyelv fokozatosan szilárdult meg a hitközségek keretében. Aradon a XIX. század hetvenes éveiben, Gyulafehérváron a nyolcvanas években állandósult, mint hivatalos nyelv. Máramarosszigeten 1907-ben kifogásolták, hogy az ortodox hitközség magyar nyelvű jegyzőkönyvében még héber betét akad. Marosvásárhelyen 1900-ban, a

43 *Zsidó Híradó*, 4/1903, II 12, 1–2, *Egyenlőség*, 22/1899, V 28, 3–4.

44 Uo. 19/1913, V 11, 9, *Illustrierte Gemeindezeitung*, 9/1885, VI 3, 7.

45 *Magyar Izrael*, 1–2/1914, I 1, 30–31, *Autonómia*, 3/1914, III 21, 3, *Izrael*, 1913 III 17, 7.

46 *Wahrheit*, 9/1899, II, 6, 2, 18/1910, V 6, 8, *Ungarische Wochenschrift*, 25/1900, X 12, 4, *Egyenlőség*, 24/1884, II 24, 7, 38/1902, IX 21, 12, 29/1913, VII 20, 11.

47 Uo. 4/1884, I 27, 3–4, Ben Chanaja, 1867, 170–171, *Zsidó Híradó*, 40/1897, XI 4, 4.

status quo hitközség elnöke kiemelte, hogy ott már teljes mértékben a magyar nyelv az irányadó.

Az ősrégi Arad megyei simándi zsinagógában, 1875-ben már Löwinger-Spitze rabbi magyarul prédikált. Szászvároson 1893-ban, a zsinagóga felavatásán a dévai főrabbi magyarul szónokolt. Dicsőszentmártonban 1894-ben hangzott el először magyar prédikáció. Országos hírnek számított, hogy 1893-ban, Kolozsváron, az ortodox zsinagógában Strauss Ignác rabbihelyettes az újoncokat magyarul eskette fel.⁴⁸

Lassúbb fejlődés mutatkozott például Balázsfalván, ahol Rónai János hitközségi elnök Grünbaum József ortodox rabbist beiktatása alkalmával magyarul üdvözölte, a válasszal azonban német volt. Egy 1908-ban készült felvétel szerint országos viszonylatban a magyar nyelv használata a neológ zsinagógákban elérte a 81,3%-ot, a status quo zsinagógákban 54,3%, az ortodoxok esetében csupán arról értesülünk, hogy a fejlődés 1903 óta 14,9% többletet ért el.⁴⁹

Gyorsabb fejlődést mutattak a modern követelményeknek megfelelő felekezeti elemi iskolák, amelyek alapvetően áttértek a magyar tanítási nyelvre. A Zsidó Híradó megállapítása szerint a helyzet 1897-ben, már általános volt. Létszámuk azonban 1888 és 1910 között, 51-ről 49-re csökkent. Az 1907/1908 tanévre szóló felvétel szerint az izraelita gyermekeknek csupán 19,96%-a vette igénybe ezt az oktatási formát, többségük állami, illetve keresztény felekezeti iskolákat látogatott.

Az ortodox gyermekek jórésze Máramaros, Ugocsa, Szatmár és Szolnok-Doboka vidékén továbbra is ultraortodox rabbik hatása alatt elsősorban héber, illetve jiddis írást és olvasást tanult, valamint hitoktatásban részesült. Egyedül Máramarosban 1893-ban 40 ilyen iskola működött. Többszöri állami beavatkozás sem változtatott alapvetően a helyzeten. Csupán egyes helyeken, mint például Nagyváradon (1907-ben) került sor bezárasukra.

Magasabb vallási oktatást biztosítottak egyes jesivák. A Teitelbaum rabbi dinasztia a századfordulón nagylétszámú intézményt működtetett. Időnként tevékenykedtek Nagyváradon, Magyar-Láposon, stb. E tanítási formák iránti ragaszkodás tükrözi a máramaroszi haszid irányzatú főrabbi 1898-ban tett kijelentése – egy érmi-hályfalvai összejevetelen, – ahol a haladást „a gonoszok sokaságának” nevezte.⁵⁰

A Chevra-Kadosa („Szentegylet”) szinte valamennyi hitközség mellett működött, sőt olykor megelőzően is. Így például Aradon 1729-ben, Nagyváradon 1731-ben alakultak. A hitközségek megoszlása nyomán, a legtöbb helyen az egylet követte példájukat, habár feladataik a vallásos elmélyülés, a jótékonykodás és a rituális temetések terén azonosak maradtak. Taksájuk megközelítette a hitközségeket, anyagi forrásaik zsinagógai gyűjtésből, tagdíjakból, főképpen adományokból és alapítványokból származtak. Így például az aradi neológ egylet 1912-ben 136 alapítványt kezelt, 325.504 korona értékben.

A nagyváradai ortodox Chevra-Kadosa 1905-ben 62.646 korona kiadást biztosított költségvetésében.⁵¹

48 *Egyenlőség*, 37/1888, IX 16, 10, 33/1893 VIII 18, 9, 38–39/1900, IX 23, 12, 4/1894, I 26, 12, 47/1893, XI 24, 11, 34/1903, VIII 23, 10, 36/1907, IX 8, 8, *Magyar Zsidó*, 12/1900, VI 26, 2, *Ungarische Wochenschrift* 18/1896, V 16, 6, *Der Ungarische Israelit*, 45/1875, XI 19, 360.

49 *Magyar Izraelita*, 1868, 702, *Egyenlőség*, 21/1897, V 27, 9, 2/1908, I. 2, 8.

50 *Zsidó Híradó*, 12/1897, III 25, 1, *Izraelita Közlöny*, 20/1869, IV 6, 132, *Egyenlőség*, 44/1898, XI 13, 3.

51 Uo. 16/1912, IV 21, 11, *Magyar Zsidó*, 8/1912, IV 19, 3, *Zsidó Híradó*, 15/1901, IV 25, 6–7, *Zsidó Néplap*, 15/1905, IV 19, 14–15, *Hitör*, 2/1914, III 27, 11.

A legjelentősebb megvalósítások az aradi és nagyváradai kórházak voltak, az utóbbi alapjait a Grósz-féle Európa hírű szemklinika vetette meg (1840). A betegek rendelkezésére 1902-ben, 154 hely állt, valláskülönbség nélkül. Végül 1905-ben újabb hellyel gyarapodott, valamint a sebészettel. 1913-ban 1929 beutaltat kezeltek, valamint 2245 járóbeteg.

Aradon 1900-ban 74 beutaltat beteget ápoltak, a továbbiakban évente egyszerre mintegy 100-120-at.

Izraelita kórház működött Gyulafehérváron és időszakonként Lugoson, Hátszegen, Máramarosszigeten.⁵²

A temetésekre nagy gondot fordítottak. Így például Aradon 1844-ben új temetőt létesítettek, ellátva korszerű épületekkel. Az ortodoxok részére az úgynevezett „Felső-Temető” szélén hasítottak ki temetőt (1909).

Nagyváradon 1898-ig, az izraelita összetartozás jelképe volt a temető. Végül azonban különváltak. Kolozsváron 1883-ban elvi nézeteltérések merültek fel a hagyományokhoz ragaszkodó ortodoxok és a status quo felé hajló hívek között, akik több területen változást igényeltek, például a koporsó használatát. Végül Kolozsváron is több temető alakult ki a hitközségek szerint.⁵³

Az 1867 utáni években, tovább erősödött a hívek öntevékenysége különböző területeken.

A vallásos tevékenység elsőbbségét vállalta fel az „Első Erdélyi Maske Hádász” egyesület, amelynek 1911-ben nyolc megyében (Maros-Torda, Nagy- és Kisküküllő, Alsófehér, Brassó, Udvarhely, Csík, Háromszék) voltak szervezetei. Ez évben Segesváron tartott kongresszusokon elsősorban a Talmud-Tóra tanulmányokat szorgalmazták és kiemelték Szászrégenben, Dicsőszentmártonban és máshol elért eredményeket. Kolozsváron a „Gemilot Chasidim” egyesület egy időben Löwy Mór vezetése alatt foglalkozott bibliai tanulmányokkal, valamint a talmuddal. A „Sas-Chevre” tevékenységéről Szászrégenből, Désről, stb. rendelkezünk tudósítással.⁵⁴

A jótékonyág- és betegsegélyezést vállalta fel 1866-tól a „Maskil el Dal” temesvári egyesület, amelynek 167 tagja volt. A hitoktatás és jótékonyág vonalán indult 1877-ben, a nagyváradai „Chevre-Schur” egyesület. Gyulafehérváron, Nagyváradon, Marosvásárhelyen a „Malbim Arumin” egyesület vállalt szerepet. Aradon a Chevre-Kadosa mellett működött az aradi „Humanitas” egyesület 1867 után és főképpen a szegényeknek télen pénzt és fát juttatott. Segélyegyletek alakultak kisebb településeken is, mint például Felső-Visón (1895). Később több helyen, mint például Szatmár-Németiben, úgynevezett „Fillér egyesület” alakult, amely főképpen nyilvános helyeken perselyeket helyezett el.⁵⁵

Jóformán valamennyi hitközségben nőegyletek alakultak, amelyek vallási és kulturális tevékenységük mellett elsősorban karitatív téren működtek az iskolás gyermekek között. Nagyváradon 1887-ben, bevezették 40 gyermek heti egyszeri étkeztetését, valláskülönbség nélkül. Kolozsváron 1911-ben 104 gyermeket ruháztak fel. A Temesvár-jó-

52 Uo. 5-6/1914, IV 23, 5-6, *Magyar Zsidó*, 13/1909, VII 2, 14, *Egyenlőség* 11/1888, III 11, 1, 3/1891, I 6, 3, 19/1902, V 11, 10.

53 Uo. 27/1899, VII 2, 10, *Szombati Újság*, 11/1883, III 17, 81-82, *Magyar Zsidó Szemle*, 1898, 10.

54 Uo. 9/1918, III 1, 7, *Magyar Zsidó*, 7/1911, V 10, 13, 13/1911, IX 7, 12, *Jüdische Volkstimme*, 13/1912, VI 27.

55 *Egyenlőség*, 12/1887, III 20, 7-8, 9/1904, II 28, 8, *Zsidó Híradó*, 26/1895, VII 11, 8, 7/1900, II 15, 6, *Szamos*, 1910 I 15, 2.

zsefvárosi ortodox nőegylet 1913-ban 336 szegényt részesített segélyben pénzzel, ruhával és tüzelővel.⁵⁶

A XIX. század utolsó évtizedében indult a népkonyha mozgalom, kezdve Araddal, Nagyváraddal, Kolozsvárral és Szatmár-Németivel. Nagyváradra 1896/97 telén 28.726 ebédet osztottak ki, Aradon 1911-ben 16.386-ot szolgáltak ki a rászorulóknak, valláskülönbség nélkül.

A szegény leányok kiházásításával külön egyesületek foglalkoztak Aradon és Nagyváradon. Az előbbi jelentős alapítvánnyal rendelkezett, ami lehetővé tette, hogy évente 2-4 esetben 100, 300 forintos (utóbb koronában) hozományt biztosítson valláskülönbség nélkül.

Az első világháborút megelőző években létrehozták Szatmár-Németiben az első izraelita gyermek-napközi otthont.⁵⁷

Több városban árvaházakat létesítettek. Aradon, a Deutsch Ignác által 1870-ben létesített alapítvány, 1874-ben fiú árvaház megnyitását tette lehetővé, amely 1908-ban már 24 hellyel rendelkezett. Szintén Aradon tették le 1906-ban, egy leány árvaház alapkövét a Fischer Eliz alapítvány jóvoltából. Nagyváradon ortodox alapítványi tőkével létesítettek árvaházat, amely 1910-ben, 14 helyet biztosított.⁵⁸

Az első világháborút megelőző években mozgalom indult állami menhelyeken elhelyezett nagyszámú, elhagyott izraelita gyermek érdekében, számuk a háború alatt hadiárvákkal növekedett. Az erdélyi kezdeményezés Kolozsvárról indult és 1912-ben, már 90 gyermekre terjedt ki. A gyermekek izraelita családoknál való elhelyezését szintén támogatták Szatmár-Németiben, Temesváron, stb.

A báró Hirsch Mór nevével fémjelzett jótékonyági és önszegélyező egyesület tevékenysége révén, többek között Temesváron, Aradon, Lugoson, Nagyváradon biztosítottak járóbeteg ellátásra segítséget és a gyógyfürdők kedvezményes igénybevételét. Tevékenysége 1909-ben 14 helyre terjedt ki.

A segélyezés gyakran kiterjedt a határontúli, nehézségekkel küzdő zsidókra is. Adataink szerint 1872-ben, a marosvásárhelyi rabbi gyűjtést kezdeményezett az üldözött perzsiai hittestvérei számára. Rendszeres segélyezést biztosított az aradi, Temesvár-belvárosi, nagyváradai (ortodox és neolog) hitközségek a palesztinai szegény zsidók számára, akik főképpen a Tzfát körül csoportosultak.

Az 1905-1966 évi oroszországi pogromok, elsősorban a világméretű felháborodást kiváltó kisinyevi események nyomán, nagyméretű segélyprogram indult. Egyedül Kolozsváron 360.692 koronát gyűjtöttek.

Az első világháború elején az orosz hadsereg időleges előrenyomulása Máramarosszigetig zsidóellenes kilengései miatt hatalmas menekülthullámot eredményezett. Erdély felé irányult a Bukovinából kétszer indult menekülthullám. A hitközségek áldozatkészségről tettek tanúságot. Kolozsvárra például a pályaudvarra is állandó szolgálatot biztosítottak.⁵⁹

56 *Pályázat*, 17/1913, II 25, 3, *Egyenlőség*, 50/1887, XII 18, 6, 24/1909, VI 20, 11, 50/1911, XII 10, 13.

57 Uo. 8/1897, II 21 X 12/1905, III 19, 9, *Zsidó Híradó*, 7/1897, II 18, 8, *Zsidó Élet*, 22/1907, VI 14, 8.

58 *Szombati Újság*, 9/1883, V 19, 15, *Jüdische Gemeinde und Schulzeitung*, 17/1877, V 1, 37, *Egyenlőség*, 23/1906, VI 10, 13, 19/1911, V 7, 12.

59 Uo. 1/1906, I 17, 5, 10/1911, III 5, 10-11, 9/1912, III 3, 12, 3/1915, I 17, 3, *Emberszeretet*, 1898. március 4, 1909 III 4, 3, *Magyar Izrael* 3/1911, III 1, 64, *Ungarländische Jüdische Zeitung*, 5/1910, III 2, 5, *Autonómia*, 1-2/1915, I 15, 18.

A kulturális tevékenységet állította központjába Nagykárolyban, az 1868-ban alakult egyesület, mintegy 100 taggal. Fogarason 1887-ben könyvtárat és olvasókört hoztak létre. A nagyváradai „Yehuda Halevi” nevét viselő egyesület feladatai között szerepelt az ifjúság vallásos tevékenységének ébrentartása, valamint a zsidó történelem és irodalom ismertetése. Désen 1908-ban, ortodox olvasóegylet működött. Temesváron ifjak könyv- és zeneműtárt rendeztek be (1917). Máramarosszigeten a helyi viszonyok figyelembevételével a zsidó leányok kultúregyesülete írás-olvasást, számtant oktatott, valamint gépelést és varrást tanítottak (1918). Dicsőszentmártonban ugyanakkor héber nyelv művelő egyesület alakult.⁶⁰

Jelentős szerepet vállalt, Eisler Mátyás kolozsvári főrabbi vezetése alatt alakult tanulmányi kör, amely a századfordulón különböző vallású előadókat is meghívott.

Végül 1900-ban megalakult a „Kolozsvári Izraelita Felolvasó Egylet”, amely a judaisztika ágait művelte. A cionizmus terjedésével kulturális téren eltávolodás mutatkozott a hitközségi keretektől.⁶¹

A kötelező katonai szolgálat bevezetése újabb izraelita pasztorizációs területet nyitott meg, amelyen – késve bár, – megjelentek a csapatokhoz beosztott rabbik. Fokozatosan megoldódott az izraelita katonák lehetősége vallásos ünnepeiken, istentiszteleten való részvételre. Így például 1907-ben, a fogarasi rabbi közbenjárása biztosította a szükséges engedélyt. Több hitközség az ünnepek alkalmával, mint például a gyulafehérvári, már 1888-ban kóser ételt biztosított a helyőrség izraelita katonáinak. Az első világháború alatt, a hátszágban volt hasonló igyekezet. A máramaroszigeti 13. sz. cs. k. gyalogezredben, amelynek létszáma jórészen izraelita volt, 1914-től rituális konyhát kapott. Besztercén 1917–1918-ban, Szatmár-Németiben 1916-ban, stb. voltak hasonló kezdeményezések.

A háború idején több helyen (Arad, Kolozsvár) voltak kezdeményezések az orosz és román hadseregekből származó izraelita hadifoglyok vallásos támogatására.⁶²

A rendelkezésünkre álló források számos elvi nyilatkozatot tartalmaznak a keresztény – izraelita jó viszony irányában. Így például 1889-ben, Rommer Flóris nagyváradai apátkanonok kijelentette „Egyedül a jóra való tanítás és testvéri szeretet, ezek a gyógyászat titkai. Ezek mellett harcoljunk és ténykedjünk, ti zsidók is, – mi papok is.” Fuchs Benjamin ortodox rabbi 1913-ban, az „Emberek Isten és törvény előtti egyenlőségéért” emelt szót.⁶³

Egyes egyházi vezetők beiktatása jó alkalmat szolgáltatott hasonló gondolatok aláhúzására: Ipolyi Arnold, nagyváradai püspök 1886-ban – válaszul beiktatása alkalmával – az őt üdvözlő ortodox izraelita küldöttségnek kijelentette: „Én tisztetem és becsülöm Önöket, mivel régi hitük alapján biztosan állnak.” A következő évben Schlauch Lőrinc, az új váradai püspök, a nagyváradai neológok üdvözlésére megállapította: „a szeretet ... az anyaszentegyháznak alapdogmája.” Szász Domokos református püspök a

60 *Magyar Izraelita*, 12/1868, III 20, 95, *Ungarische Wochenschrift*, 9/1902, III 1–2, *Magyar Zsidó*, 11/1908, IX 11, 15, *Egyenlőség*, 28/1887, VII 17, 7, 52/1915, XII 26, 3, 1/1918, I 5, 14, *Zsidó Szemle*, 23/1917, VI 8, 7, 17/1915, IX 8, 9, 4/1918, I. 27, 10.

61 *Kolozsvári Izraelita Egylet Évkönyve*. Szerk. EISLER MÁTYÁS. Kolozsvár 1906, passim, *Egyenlőség*, 22/1893, VI 12, 12, 43/1904, X 23, 12, *Zsidó Szemle*, 6/1918, II 8, 10, *Magyar Zsidó Lexikon*, 137, 546.

62 Uo.

63 *Egyenlőség*, 25/1889, VI 30, 9–10, 13/1913, III 30, 10.

brassói templom felszentelése alkalmával kijelentette, hogy ő elítélte „a civilizáció szégyenére felidézett antiszemita mozgalmat ...” (1892). Mihályi görögkatolikus püspök 1894-ben, hangsúlyozta: „ő minden emberben egyformán Isten képését látja”. Goldis, aradi görögkeleti püspök 1899-ben, feladatként jelölte meg „a felebarátoknak testvéri szeretetben kell élni.” Glattfelder Gyula temesvári püspök 1911-ben, kiállt az emberek egyenlősége mellett.⁶⁴

Az izraeliták ünnepi eseményein is gyakori volt a keresztény tényezők részvétele. Nagykárolyban, 1867-ben sok keresztény jelent meg az új zsinagóga alapkövének letételénél. Hasonló alkalom volt a karánsebesi zsinagóga felavatása, (1895). Lenke Mór, lugosi főrabbi beiktatásán valamennyi helybeli felekezet képviseltette magát (1906). Szívélyesen üdvözlötték a hatóságok és a felekezetek képviselői Berkovics Szofer marosvásárhelyi ortodox főrabbit.

Fájdalmas pillanatokban, különös melegséggel működött a felekezetek közötti kapcsolat. Erre példát szolgáltat Steinhardt Mór aradi főrabbi temetése (1885). A gyászmenetet az összes templomok harangjai kísérték, az útvonalon az üzletek zárva voltak és sok ezer ember jelenlétével fejezte ki nagyrabecsülését az elhunyt iránt.⁶⁵

Jelentős lépést tett a felekezet közötti együttműködés terén Kecskeméti Lipót, nagyváradai neolog főrabbi, aki több alkalommal keresztény templomban prédikált (1911).⁶⁶ A bánási Csákován a hitközség közgyűlése alkalmával végzett istentiszteleten a helybeli görögkeleti szerb kórus énekelt (1911).

A kölcsönös adományok sem voltak ritkák. Az Arad megyei Taucon például öt izraelita adománya tette lehetővé, hogy a görögkeleti templom haranghoz jusson (1888). Az ottományi zsinagóga számára 1892-ben gróf Andrássy Gyula özvegye ingyen telket adományozott. Szamosújváron keresztények adományai egészítették ki a költségvetési hiányt, a zsinagóga felépítése alkalmával (1908). Az Arad megyei Nagyhalmágyon 1897-ben, az izraeliták segítettek a görögkeleti román templom felépítését. Viszonzásképpen 1911-ben, a zsinagóga felépítésében nyújtottak segítséget az előbbieket.⁶⁷

Az antiszemitizmus az idők folyamán több gyökérből táplálkozott és célt követett. Ezek közé tartoztak azok a jelenségek, amelyek vallási színezetűek voltak. Erdélyben többször kísértett az úgynevezett vérvád, amely szerint az izraelitáknak rituális célra keresztény vérről van szükségük. E balga nézetet elítélte több pápa, IV. Ince 1247-ben, V. Márton 1423-ban és III. Pál 1543-ban. A keresztény tényezők közül még kiemeljük Miron Cristea görögkeleti karánsebesi püspököt, aki 1913-ban, világ-felháborodást kiváltó szíriai vérvád kapcsán hangsúlyozta, hogy az ó-szövetségi szentírásban nincs semmiféle jogalapja.

A XIX. század nyolcvanas éveiben nagy port vert fel a tiszaezlári vérvád, amelynek egy Solymosi Eszter nevű leány lett volna áldozata. A vádlók nyomán Nyíregyházán 15 izraelitát állítottak 1883-ban törvényszék elé. A bíróság felmentette a vádlottakat, azonban rosszindulatú elemek hatására kilengésekre került sor. Az antiszemita pártot alapí-

64 Uo. 34/1884, VIII 28, 8–9, 35/1892, VIII 26, 11, 32/1899, VIII 16, 10, 28/1911, VII 6, 13, *Zsidó Híradó*, 48/1894, XII 13, 9–10, *Jüdisches Weltblatt*, 9/1886, VII 9, 2.

65 Ben Chanaja, 1867, 458, *Illusztrirte Gemeinde Zeitung*, 3/1885, III 1, 3–4, *A Jövő*, 37/1897, IX 24, 1, *Szombati Újság*, 10/1906, III 9, 7.

66 *Magyar Zsidó*, 10/1912, VI 10, 7.

67 *Csáková és Vidéke*, 48/1911, 3, *Biserica si Scrala*, 28/1888, VII 10/22, 232, *Egyenlőség*, 1/1892, I 1, 17, 30/1908, VII 26, 10, *Allgemeine Jüdische Rundschau*, 19/1911, V 19, 6.

tó Istoczy odáig ment, hogy a romániai Ploiestibe küldött „tájékoztatójában” is terjesztette vádjait.

E napokban Nagybányán a tömeg kifosztotta a zsinagógát, Balázsfalván pedig feltörék az ajtaját és eltulajdonították a szentírási tekercseket. Kilengésre került sor Gyergyószentmiklóson, Csákován pedig csúfolódó szövegeket mázoltak a falakra. Később csupán Brassóban röpített fel a vérvád meséje 1901-ben, a hatóságok azonban csírájában fojtották el a rendbontást.⁶⁸

A kérdés elméleti szinten továbbra is szerepelt. Ezek között jelentek meg az aradi Tribuna „Bukaresti levelei”, majd a szintén aradi, Románul kijelentései.

Az antiszemitizmus komplex kérdése a XX. század elején gazdasági és társadalmi térre tolódott át. Ennek egyik lényeges eleme Erdélyben a román nemzeti párt egyes vezetőinek álláspontja volt. Alexandru Vaida Vrierodnak 1907-ben, a bécsi Neue National Zeitungban megjelent megfogalmazása szerint a zsidóság a magyar állampolitika – beleértve a hitközségeket – támogatójának számít.⁶⁹

A XIX. század derekától kezdve több vallásos izraelita óhajtotta a Szentföldön leélni hátralévő napjait. Az első adatok 1830 körül tűntek föl, különösen a hithű Tzfat vidékén. Több erdélyi, többek között szatmári haszidok telepedtek le 1874 után, az újonnan létrejött hithű „Mea Shearim” jeruzsálemi negyedben. Létrejött idővel egy erdélyi „Kolel”, amelyet 1910-ben meglátogatott Fischer, gyulafehérvári főrabbi.⁷⁰

A zsidó azonosságtudatot ápolta az „Alliance Israelite Universelle”, amelynek szervezetei Aradon, Brassóban, Nagyszentmiklóson, stb. voltak. A legjelentősebb szerepet Rosenberg Sándor, aradi főrabbi játszotta.⁷¹

Az első, Baselen tartott cionista kongresszuson (1897), jelen volt a balázsfalvi Rónai János, aki a továbbiakban évekig országos vezetőszeretpet játszott. Elismeréssel beszélt Baselen az ország szabad alkotmányáról, elítélte a negatív megnyilvánulásokat és leszögezte, hogy „mi jó magyar hazafinak maradunk”.⁷² Ő és követői, Herzl Tivadar tudtával azon az állásponton voltak, hogy „az Új haza” a hontalanokat várja, elsősorban Oroszországból és Romániából. A megalakuló szervezetek (Kolozsvár, Beszterce, Nagyvárád stb.) az 1902-ben elfogadott program alapján álltak.⁷³ Alig hallható volt a Jüdisches Volksblatt, valamint az Ungarische Jüdische Zeitung hangja, amelyek nemzeti elnyomást emlegettek.⁷⁴

Az erdélyi hitközségek, mint szervezetek 1914 előtt nem tagolódtak be a cionista mozgalomba. Jellemző, hogy az ortodox hitközségek vezetését kézbe tartó rabbik nem vettek részt 1904-ben a vallásos cionista mozgalom („Mizrahi”) kongresszusán. Az ortodox ellenhatás egyik jelentős képviselője a nagyváradi Gabel Jakab, iskolaigazgató volt.

68 EUGEN GLÜCK: *Contributii privind istoria antisemitismului din Transilvania* (sec. XI-1918). Studia et Acta Historiae Judaeorum Romaniae V, Bucuresti 2000, 139.

69 Neue National - Zeitung, 19/1907, IV. 19, 2-3, Promânul, 261/1913, XI 29/XII, 12, 2-3, 35/1914, II 13/26, 6, 109/1914, V 20/VI 2, 3.

70 Gyulafehérvári hitközség levéltára, dos 118/180, 125/184.

71 Bulletin de l'Alliance Israelite Universelle. Serie II, 19/1894, 130-135.

72 Stenographische Protocoll der Verhandlungen der I Zionist Kongress 1897 VIII 29, 78-80.

73 Ungarische Wochenschrift, 13/1902, III 27, 4-5.

74 Jüdisches Volksblatt, 18/1902, IV 18, 1, 19/1902, V 9, 3, 52/1902, XII 26, 2, Ungarische Jüdische Zeitung, 12/1914, VI 12, 3.

A gyulafehérvári hitközség 1910-ben úgy döntött, hogy nem járul hozzá a cionista „Nemzeti Alaphoz”.⁷⁵

Hitközségi vonalon idővel többen a cionizmushoz csatlakoztak, mint például Glaser Mózes, kolozsvári ortodox rabbi (1904), a nagybányai hitközség elnöke (1908), Jordán Sándor, szatmári status quo rabbi (1908) stb. Lényeges eltolódás a cionizmus irányában a hitközségek részéről az első világháború alatt kezdett mutatkozni.⁷⁶

A jelenlegi kutatás aláhúzza azt a fontos szerepet, amelyet a vizsgált időszakban az izraelita hitközségek betöltöttek.

JENŐ GLÜCK

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF ISRAELITE COMMUNITIES IN TRANSYLVANIA (1867-1914)

The historic change taking place in Hungary in 1867, brought about the intention of extending the idea of a modern state. An item on the agenda was the question of Jewish emancipation already discussed and postponed for decades. Hungarian legislation codified the equality of Israelite citizens with the Christian population, as well as repealed all the acts, regulations and customs opposing this. The majority of the population approved this act of legislation. Despite the negative opinions also heard, the Israelite community celebrated the act of emancipation at the same time expressing their patriotic sentiments. The evaluation of the emancipation was a recurring issue of the coming decades, especially comparing local conditions with those of Russia and Romania. In the years after the historic change of 1867 the Jewish population in Transylvania grew by natural increase, and to a lesser extent due to immigration.

---

⁷⁵ *Egyenlőség*, 35/1904, VIII 28, 2-3, *Magyar Zsidó*, 12/1908, IX 25, 3, Gyulafehérvári hitközség levéltára, dos 125/288.

⁷⁶ *Zsidó Néplap*, 16/1904, VIII 12, 5-6, *Pressburger Jüdische Zeitung*, 2/1908, X 2, 6.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2004/3-4

NÁNDOR DREISZIGER

THE QUEST FOR SPIRITUAL FULFILMENT AMONG IMMIGRANTS:
THE RISE OF ORGANIZED RELIGIOUS LIFE IN PIONEER
HUNGARIAN-CANADIAN COMMUNITIES, 1885-1939

In reflecting upon the experience of her family in Canada, an elderly member of the "old" Hungarian-Canadian immigrant community reminisced that this country had given them many "material things" [*anyagiakat*] but little in the way of "spiritual solace" [*lelkieket*].¹ This statement sums up with admirable insight and succinctness the religious aspect of the early Hungarian immigrant life in Canada. Indeed, the consensus among pre-Second World War Hungarian immigrants to Canada is that this country had been a good place for personal economic advancement but not a good one for fulfilling the yearnings of the human soul.²

Indeed, one of the most difficult aspects of staring life anew in late nineteenth and early twentieth century Canada for immigrants from Central and Eastern Europe was the lack of social and spiritual support that these newcomers desperately needed.³ Social isolation, homesickness and profound loneliness were the hallmarks of life especially on the Canadian prairies to where most newcomers were directed by the authorities. Existence was particularly hard for immigrants who had to make the difficult adjustment from lives lived in a closely-knit and geographically compact

- 1 An excellent work on the social history of the pre-World War II Hungarian-Canadian community is JOHN KOSA, *Land of Choice: Hungarians in Canada* (Toronto: University of Toronto Press, 1957). Other authors who have covered various aspects of this subject include Martin L. Kovacs (1918-2000), Carmela Patrias, and myself. References to the works of these and other authors will be found in subsequent notes. A voluminous collection of taped interviews with members of Canada's Hungarian immigrant community had been deposited in the archives of the Multicultural History Society of Ontario. Some of this material can now be found in the Public Archives of Ontario.
- 2 For historical accounts of Canada's immigrant ethnic communities see the pertinent entries in the *Encyclopedia of Canadian Ethnic Groups*, ed. PAUL R. MAGOCSI (Toronto: University of Toronto Press, 1999). Similar length treatments can be found in the Canadian Historical Association's *Canada's Ethnic Groups* series. More detailed accounts are offered by the volumes of the series of monographs known as *Generations, A History of Canada's Peoples*, published by McClelland and Stewart Limited in association with the Department of the Secretary of State of Canada. I cover the Hungarians in two of these collaborative efforts while Professor Patrias is the author of the volume on the Hungarians in the CHA series.
- 3 The difficulties of starting a new life in Canada, especially on the Canadian Prairies, are ably outlined in RONALD REES, *New and Naked Land: Making the Prairies Home* (Saskatoon, Sask.: Western Producer Prairie Books, 1988).

villages, to ones spent in the physical isolation of a prairie homestead. The other hardships facing the newcomers were onerous enough: the long, cold winters; the enormous distances; the lack of vegetation familiar to most Europeans; the unpredictability of weather; the frequent infestations of harmful insects (black flies, mosquitoes and in some years, locusts). When piled on top of these climatic and other physical hardships, the social ones often proved unbearable. Not surprisingly, the rates of failed attempts at pioneer homesteading were very high, not only among newcomers from continental Europe, but also among homesteaders from other parts of Canada, the British Isles, or the United States.⁴

No statistics exist as to what percentage of Hungarian pioneer homesteaders sooner or later abandoned prairie farming, but the anecdotal evidence suggests that the ratio was very high. While leaving the prairie farm – whether for urban centres in the Canadian West, or the farming districts of British Columbia or Ontario, or in fact, the cities of Central Canada – alleviated some of the hardships of Hungarian newcomers to this vast country, it often did not solve the problems of social isolation and spiritual malaise. Hungarian immigrants who exchanged pioneer existence for life in more established regions of the country were often left just as lonely and homesick as they had been on the prairie farm.

What Hungarian immigrants to Canada often missed most, both on the prairie farms and elsewhere in the country, was the lack of organized religious life. Accordingly, they often made strenuous efforts to establish at least the rudiments of organized religious life for themselves: to create parishes or congregations or, at least, arrange for the visits of priests or ministers to their little communities. These efforts were a part of the larger aspiration of early Hungarian-Canadian society to re-establish in the new country at least some of the institutions that the immigrants had been accustomed to in their native land. In this quest, Hungarian newcomers, more often than not, were faced by myriad obstacles, some of which would prove insurmountable, at least for the first years or even decades of their stay in Canada. This study aims to trace the struggle of the early waves Hungarian immigrants to Canada for establishing their ethnic churches. It will also examine the difficulties, both those that were external to their communities and those that were internal to them, that confronted the newcomers' efforts to achieve organised religious life for themselves.

Factors external to the Hungarian immigrant community included the vastness of Canada that imposed great distances between Hungarian colonies scattered throughout the country, the lack of government support for immigrant organizations, and general aloofness and at times even hostility that East European newcomers to the country encountered. Among the internal factors that played a role in impeding the emergence of organised religious life were such circumstances as the small size of most early Hungarian-Canadian colonies, the dearth of effective community leaders, the social divisions within these colonies, and last but not least, the deep-rooted denominational fragmentation of Hungarian society both in the mother country and in the

---

4 According to Rees, "failure rates" for attempts at pioneer homesteading were 45% in Alberta and 57% in Saskatchewan. Even when we consider that some individuals did not intend to stay in prairie farming on a long-term basis but wanted to establish a homestead and then sell out, these rates are high. REES, *New and Naked Land*, p. 67.

new one. Despite these difficulties, in the period from the late nineteenth century almost to the mid-twentieth, the "old" Hungarian-Canadian communities made considerable progress in organizing their distinct religious life.

It has been suggested that initiatives for the establishment of "ethnic churches" in early Hungarian-Canadian communities tended to come from outsiders rather than individuals endogenous to them.⁵ A re-examination of the rise of ethnic congregations and parishes in pioneer Hungarian-Canadian colonies, not only on the Canadian prairies but also in urban settings, does not support unequivocally this opinion. It suggests that intervention by outsiders in this historical process sometimes accelerated – and sometimes retarded – the Hungarian ethnic churches' development, but the drive for creating them came primarily from within the ethnic group. In fact the success experienced by these pioneer Hungarian immigrant communities in their endeavour can best be attributed to the religious fervour, hard work and persistence of some of their members, as well as the skills, dedication and perseverance of a handful of their leaders, both lay persons and clergymen.⁶

* * *

While individual Hungarians had made it to Canada's shores since the very beginning of European settlement in the lands that now comprise Canada, groups of Hungarian settlers did not start to appear here until the last decades of the nineteenth century. Most of them were transmigrants from the United States, and the best known was the group that started a colony not far from what is now the town of Esterhazy, Saskatchewan.⁷ In the late 1880s and early 1890s few of these pioneer communities

---

5 By Professor Carmela Patrias in her *Patriots and Proletarians: Politicizing Hungarian Immigrants in Interwar Canada* (Kingston and Montreal: McGill Queen's University Press, 1994), pp. 107f. In particular according to Patrias, "The initiative for [these ethnic churches'] establishment came from Hungarian clerics in the United States and from Canadian church authorities." Patrias focuses more on the birth of organized religious life among Hungarians of Central Canada rather than in the Canadian West.

6 This study focuses exclusively on the Christian churches of the Hungarian-Canadian ethnic group. Hungarian-Jewish immigrants to Canada were relatively few and little is known about the establishment of their first formal religious institutions. This, despite the fact that we know a lot about the work of the Christian missionary Trebitsch Lincon (Ignác Trebitsch-Lincon) among the Jews of Montreal in 1900 and for some time thereafter. See BERNARD WASSERSTEIN, *The Secret Lives of Trebitsch Lincoln* (New Haven and London: Yale University Press, 1988), especially chapter 2, "The Montreal Mission," pp. 23-38. The Hungarian-born Trebitsch (1879-1943) was the son of Jewish parents. After being a (very unsuccessful) Christian missionary to the Jews of Montreal, he became, successively, and Anglican curate in England, a member of the British House of Commons, a German and British double-agent in World War I, and fugitive from the police in the USA, an aspiring leader of the early fascist movement in Weimar Germany and, in the end, a Buddhist monk (and German spy) in Japanese-occupied Shanghai. See also WILLIAM O. MCCAGG, Jr., "Some Recent Books on Turn-of-the-century Hungary," *East European Quarterly*, 24, 1 (March 1992): 123-31. On the history of the Jewish communities of Canada see GERALD TULCHINSKY, *Taking Root: The Origins of the Canadian Jewish Community* (Toronto: Lester Publishing, 1992).

7 The town itself is named after the agent who had brought these settlers to the prairies in 1886, "Count" Paul Oscar Esterhazy (1831-1912). On Esterhazy, whose aristocratic credentials have been questioned and who never settled in Canada, see the studies of M. L. KOVACS, "Searching for Land: The First Hungarian Influx into Canada," *Canadian-American Review of Hungarian Studies*, 7

prospered. Nevertheless when in the late 1890s immigration to Canada started directly from Hungary, new Hungarian settlements began appearing in the prairies, and some of the old ones (such as the one established near Esterhazy), were replenished by new colonists. At this time or shortly thereafter, small clusters of Hungarian immigrants began appearing also in some of Canada's cities, in particular Winnipeg, Manitoba, and Lethbridge, Alberta. By 1900 there had been more or less stable colonies of Hungarian newcomers in at least half-a-dozen rural and urban centres in Western Canada.

Wherever immigrant Hungarians managed to settle in relative geographic proximity to each other, social contacts and even what might be called "social life" soon started to flourish among them. As the vast majority of these newcomers hailed from Hungary's villages, they would strive to re-establish the informal and later even the formal institutions of the Hungarian countryside in their new surroundings. Among the latter would be the parishes and congregations that had played very important roles in the lives of Hungary's peasant populations in the mother country.

The first religious organizations that emerged in the communities of Hungarian immigrants in the Canadian West were a pale shadow of those that these people had been familiar with in their native land. In Hungary most of the Churches were prosperous institutions that played a pre-eminent role not only in the religious life of the country but also in education, agriculture, cultural life and even sometimes in politics. What emerged in Canada's Hungarian communities had, in the beginning, little to do with the centres of church influence. Later, the Canadian churches, and especially the country's Catholic Church, would take note of developments at the grassroots level and would try to influence and even control them. Before that happened, the Hungarian colonists were on their own in most cases when they strove to establish religious institutions in their communities.

BÉKEVÁR: AN EARLY PROTESTANT CONGREGATION

Little is known about most of these early attempts to begin the communal practice of religion in Hungarian Canada's early colonies. The exception to this hiatus in our knowledge of turn-of-the-century Hungarian-Canadian history is the Hungarian colony of Bekevar (originally Békevár), in Saskatchewan (near the present town of Kipling), that has been studied for years by the late Professor Martin L. Kovacs.⁸

(Spring, 1980): 37-43; "From Industries to Farming," *Hungarian Studies Review*, 8 (Spring, 1981), 45-60; as well as the edited book: *Esterhazy and Early Hungarian Immigration to Canada* (Regina, Sask.: Canadian Plains Studies, 1974), especially pp. 2-12.

8 M. L. KOVACS, *Peace and Strife: Some Facets of the History of an Early Prairie Community* (Kipling, Saskatchewan: Kipling District Historical Society, 1980), especially chapters I and II (pp. 1-55, *in passim*). Kovacs (originally Kovács) was born in Budapest, Hungary. After completing his secondary and post-secondary education there he worked for some time at the National Library of Hungary. He received his doctorate in 1942. His principal supervisor was the noted medievalist and settlement historian (*településtörténész*) Elemér Mályusz. After the war Kovacs emigrated to Australia where he taught highschool for several years. After updating his academic credentials in the early 1960s he taught at the University of Melbourne's School of Education. In 1968 he came to teach at the

The Hungarian pioneers of the Bekevar area hailed from the village of Botrágy (in what then was Bereg County in eastern Hungary, today's northwestern Rumania), from Tornyospálca as well as a few other villages in Szabolcs County (still a part of eastern Hungary), with a sprinkling of newcomers from elsewhere, from the villages of Karcag and Kisújszállás of the region of Kunság (east-central Hungary), and from Csetény (Veszprém County, in Transdanubia, west-central Hungary). Although from Tornyospálca came several Greek Catholic settlers and from elsewhere a few Roman Catholics, the vast majority of the arrivals in the Bekevar region belonged to the Reformed (Calvinist) Church. In fact, the Bekevar colony, a Magyar ethnocultural island on the Canadian Prairies, was as much an agrarian settlement as it was a religious one. Its earliest pioneers were Calvinists who made strenuous efforts to recruit their co-religionists as settlers. Among the recruits they invited was Kálmán Kovácsi, a Reformed church missionary from the Debrecen, the city Hungarians regard as the "Calvinist Rome." He arrived in 1901 and served as the Bekevar community's religious leader for almost a decade.

According to Martin Kovacs, the Calvinism of the settlers of Bekevar was "the fundamentalist type." Religion, religious teachings and practices, and especially the study of the Bible, were taken very seriously. Every family had a "large, old Bible" in Hungarian translation, which was consulted and read regularly. Some people memorized large parts of it and even annotated some pages. These bibles were handed down from generation to generation until they became worn and began disintegrating. Almost equal attention was paid to the singing and memorization of hymns. The more dedicated and more zealous members of this scriptural community coalesced in a lay fraternity called the Keresztyén Spiritisták Egylete [Christian Spiritists' Society]. More a cultic group than a congregation, this organization according to Kovacs, along with its cultural equivalent, the Önképzőkör [Self-Training Circle], proved to be an enduring grassroots association that was instrumental in establishing the Békavár colony as a leading Hungarian culture centre in Saskatchewan.⁹

Before the establishment of schools in the area (which could accommodate religious services on Sundays) and, especially, before the building of a church to house the congregation, the residents of Bekevar took turns hosting Sunday services. Minister Kovácsi boarded with one then another of the families in his congregation. The members of the *presbyterium*, the board of directors of the religious community, were elected at the annual meetings of the congregation. Kovacs remarks that as time passed, the powers of this body gradually grew, "and so did its influence in matters not related to religion."¹⁰

These rudimentary beginnings of organized institutional life in Bekevar lasted for a few years only. By the second half of the first decade of the new century the community had received its first (one-room) school building, which they named the "Kossuth School." The township next door, which also had a fairly large Hungarian settler

---

University of Regina where he focused his researches on the Hungarian ethnic islands of southern Saskatchewan. In the years immediately before and after his retirement, he was a frequent visitor to the Sorbonne in Paris.

9 KOVACS, *The Saskatchewan Era*, p. 73.

10 *Ibid.*, p. 70.

population, opened another school that was known for some time as the "Magyar School." These buildings, but especially the former, would serve for many years as the locale of the Bekevar Calvinist congregation's Sunday services. Soon the school grounds at the Kossuth School would have a teacherage as well as a parsonage, a residence for Minister Kovácsi and his family. Next came a major undertaking by the community: the building of a sizeable church. Proposed in late 1910, and built after a fund-raising campaign that included substantial financial donations by some of the congregation's well-to-do members, the "Great Church" of Bekevar was consecrated in July of 1912. The lavish celebrations lasted three days and were attended by Hungarian immigrants from far and wide.¹¹

The evolution of organized religious life in Bekevar from the rudimentary beginnings and informal arrangements to the establishment of orderly congregational routine and the construction of a distinctly "Hungarian" church set the pattern of development of ecclesiastic life in the Hungarian settlements, especially the Protestant ones, of the Canadian Prairies. The evolution of predominantly Catholic communities of Magyar pioneers showed a somewhat different pattern. While Calvinist congregations in Hungary had a tradition of grassroots organization, Catholic parishes did not. The Catholic Church in Hungary, as elsewhere, was much more likely to be hierarchically organized.

THE ROMAN CATHOLIC COMMUNITY OF ESTERHÁZ-KAPOSVÁR

Since Catholic immigrants outnumbered Protestant ones about two to one in the pioneer Hungarian-Canadian settlements of the Canadian West, it is not surprising that one of the first Magyar colonies established there happened to be a predominantly Catholic one. It was the colony known as Esterhaz-Kaposvar (originally Esterház-Kaposvár) that came into being during the second half of the 1880s in eastern Saskatchewan, about 20 km east of the present-day town of Esterhazy.

For a long time, the Hungarian pioneers of Esterhaz-Kaposvar were served by non-Hungarian speaking priests assigned to them by the bishop of St. Boniface. The parishioners had little influence over the affairs of their parish as the bishop expected his priests to handle their flock in a patriarchal manner. Still, as Martin Kovacs has remarked, the community of Esterhaz-Kaposvar was much better off than most of the Catholic Hungarian parishes that came into existence later: it had a priest of its own.¹² Furthermore, some of the priests that served the parish managed to advance the colony's development. Perhaps the most remarkable of these was the Belgian priest

---

11 KOVACS, *Peace and Strife*, pp. 27-33. The "Great Church" of Bekevar served the Calvinists of the district for many decades. During the last years of the twentieth century it fell into disrepair. Pictures of the Great Church, the Kossuth School, etc., as well as the story of one Bekevar pioneer family, are featured on the web-page "Julia Toth (Balogh) 1901-" of the website: cap.estevan.sk.ca/ejh/heritage/216Heritage/Megwrittentwo.html A picture of the Kossuth School, along with a part of the Bekevar mounted *Bandérium*, is featured on the cover of KOVACS's book, *Peace and Strife*.

12 KOVACS, *The Saskatchewan Era*, pp. 69-70. Most other Hungarian RC parishes would later have visiting priests who come from nearby non-Hungarian colonies and held mass once or twice a month. For more details see the same author's *Esterhazy and Early Hungarian Immigration*, pp. 38-42.

Father Jules Pirot. Pirot arrived in 1904 and remained in the parish for the better part of a decade. He learned some Hungarian and initiated work on the construction of a church building. The stone church of Kaposvar was consecrated in 1906 and remained one of the largest Hungarian Catholic places of worship in Saskatchewan for decades.¹³

The second decade of the century brought many changes in the lives of the Canadian West's early Hungarian congregations and parishes. The changes were partly the result of the efforts of leaders that the early Hungarian-Canadian communities had produced, and partly the consequence of two new developments: the arrival of several additional educated, middle-class Hungarian immigrants, including even a few priests and ministers, and the not unrelated emergence of a small Hungarian colony in Winnipeg, the rapidly growing commercial centre of the Canadian West. By the end of the first decade of the century a Hungarian Reformed congregation had started to function in the city under the direction of Lajos Kovácsi, the brother of Kálmán, the minister in Bekevar. What might be called a lay equivalent of this congregation was the First Hungarian Sick-benefit Association of Winnipeg. It collected fees from its members and paid modest benefits to those who fell on hard times because of illness. By 1910, the city's Catholic Hungarian community had also organized such an association of its own.¹⁴

More significant developments were to follow. The two Kovácsi brothers, one located in Bekevar and then in the Hungarian colony of Otthon (also in eastern Saskatchewan, near the present-day Yorkton) and the other in Winnipeg, tried to form a federation of the by then numerous Hungarian associations on the Canadian Prairies. Their first attempt failed, but they had better luck in 1910 when they established the *Canadai Magyar Testvéri Szövetség* (Canadian Hungarian Fraternal Association or CHFA). Nearly a dozen lay and religious organizations were represented in the CHFA. At about the same time, the Kovácsi brothers gained control of the budding Hungarian-Canadian press when the two hardly viable Hungarian-language newspapers of the region, the *Kanadai Magyarok* (*Canadian Hungarians*) and the *Magyar Farmer*, merged into a larger paper, the *Canadai Magyar Farmer*.¹⁵ With that step, the CHFA was poised to attain control over Hungarian-Canadian affairs of the Canadian West. Unfortunately for the Federation, it was not to be. What happened was that not one parish or association joined the CHFA from the Esterhaz-Kaposvar region, as Father Pirot advised his parishioners to boycott the Federation's work. With that development began the first major inter-religious conflict of Hungarian-Canadian history.

---

13 The church is still standing today. The story of the Hungarian pioneers of Kaposvar is told in the documentary film *Kaposvar: The Faith of Lajos Nagy*, in the series *Scattering of Seeds* produced by White Pine Pictures. Full details can be found on the website www.whitepinepictures.com/seeds/iii/37/history2.html. On Father Pirot's work see JENŐ RUZSA, *A kanadai magyarság története* [The History of Canada's Magyars] (Toronto: by the author, 1940), p. 89.

14 RUZSA, pp. 53-64, *in passim*.

15 The *Kanadai Magyarok* of the times had no connection to the weekly that is published under that name in Toronto since the late 1950s.

THE "HUNGARIAN SCHOOL QUESTION":
MAGYAR CANADA'S FIRST MAJOR RELIGIOUS CONTROVERSY

The background to this conflict was the much larger struggle between the Canadian West's Francophone community and its Anglophone majority over the maintenance of French minority rights in the region. These rights were enshrined in Canadian legislation in 1870 when the Province of Manitoba was created. In the following two decades however, as a result of the influx of mostly Anglo-Saxon and Protestant settlers, Francophones became a minority in the province and their rights suffered a series of setbacks. The assault on French rights culminated in the abolishment in 1890 by the provincial government of public funding for Catholic "separate" schools. This action precipitated the "Manitoba Schools Question" that became most serious legal and political controversy in Canada near the end of the nineteenth century. Though in 1897 a compromise agreement between the provincial and federal governments restored a measure of Catholic influence in the province's education system, the vast majority of Francophones in Manitoba felt shortchanged – even sold out – by the federal government. Fresh salt was rubbed into the wounds of the West's Francophone population when in 1905, at the time of the establishment of the provinces of Saskatchewan and Alberta, only limited protection was provided for the French in the educational system established in this part of the Prairies. From this time on, the Francophones living in the Canadian West looked forward to the improvement of their rights and influence – and in the Province of Manitoba, to their full restoration, something that would not happen until after 1970, the centennial of their original enactment in the Manitoba Act of 1870.

At the turn of the century one of the most able guardians and promoters of French rights and Roman Catholic influence in Manitoba – and, in fact, in the entire West – was Archbishop Adelard Langevin of the St. Boniface Archdiocese. An outstanding orator, energetic administrator, and a self-assured individual, Langevin was a "theological conservative" who believed that the Catholic Church had to preserve its traditional dominant influence in the lives of Roman Catholics and even in the civic affairs of their communities.¹⁶ He no doubt felt that the federal government in Ottawa, in particular the ruling Liberal Party of Prime Minister Wilfrid Laurier, was not protecting effectively the interests of the West's Roman Catholics and, especially, of its French-Canadian residents.

Closely linked to the issue of Francophone rights in the mind of Langevin was the preservation and expansion of Catholic schools. To strengthen the Catholic way of life and to reduce the chances of the assimilation of Catholics by the dominant Anglo-Protestant society, Langevin worked tirelessly to attract Catholic orders to the West and to encourage multilingual Catholic priests (and nuns) to come and serve the Catholic parishes that were being established especially in Saskatchewan's newly settled regions. Langevin hoped that the missionaries and priests he recruited would help to preserve the distinct ethnic *and* Catholic way of the life of the region's R.C. communities. To achieve his aims Langevin also wanted to gain control the West's

---

16 On Langevin see ROBERTO PERIN's entry in the *Dictionary of Canadian Biography*, vol. 14 (Toronto: University of Toronto Press, 1998), pp. 597-601.

Catholic vote. He hoped to do this by strengthening the influence that his parish priests exercised in the region's parishes. Not surprisingly, Father Pirot of the Esterhaz-Kaposvar Hungarian colony came to play a key role in the controversy that erupted in 1910 in the ranks of Hungarian newcomers to the region.

The leaders of Hungarian-Canadian communities of the West, i.e. the people behind the CHFA and the *Canadai Magyar Farmer (CMF)*, also believed in the preservation of the Hungarian culture in the Magyar colonies of the West, but they wanted to go about it differently and they did not feel that the survival of Hungarian culture was inexorably linked to the survival of the Catholic way of life and to the fate of Catholic schools. In their view, the perseverance of Hungarian culture in the Magyar colonies was tied more closely to the presence of Hungarian-speaking priests and ministers – and, more importantly, Hungarian-speaking teachers – in the Canadian West. They wanted Hungarian priests for the Hungarian Roman Catholic parishes (a few of the Protestant congregations already had these), and bilingual (Hungarian-English) schools, taught by native speakers of Hungarian, for all the Magyar colonies. For the acute shortage of Hungarian priests in the Canadian West they blamed Langevin, rather than the fact that such priests, with an adequate command of English that was necessary for a religious leader in a predominantly Anglophone world, were hard to come by.

In this budding conflict between a highly strung prelate and a group of impatient ethnic leaders, the governing Liberal Party in Ottawa chose to side with the latter. Archbishop Langevin had been a thorn in the Liberals' side ever since 1897. Other high-ranking Catholic prelates in Canada had chosen to look the other way when the Liberals compromised over issues of Catholic schools in the Canadian West. Still others openly supported Laurier, the country's first Francophone and Catholic Prime Minister. It is not surprising under the circumstances the government in Ottawa took the side of Langevin's opponents and began subsidizing the *CMF*. By choosing to side with what seemed to be the majority faction in the clash between the Hungarian supporters of Langevin and their opponents, the Liberals hoped to assure for themselves most of the Hungarian "immigrant vote" in the West for the forthcoming federal elections.

The debate was also joined, openly and quite clumsily, by the Austro-Hungarian consul in Winnipeg who voiced his support for those who complained about the Archbishop's alleged reluctance to respond to the desires of Roman Catholic immigrants for priests who were native speakers of their language. Another development that helped to pour oil on the fire in this quarrel was the arrival in the Canadian West of a Hungarian Roman Catholic priest, Menyhért Érdűhelyi. Érdűhelyi came uninvited by the local Catholic hierarchy and, not surprisingly, he became a vocal advocate of Magyar-speaking priests and teachers for the Hungarian colonies.¹⁷

---

17 KOVACS, *The Saskatchewan Era*, pp. 78-80, and the same author's much more detailed *The Hungarian Schools Question*, in *Ethnic Canadians: Culture and Education*, ed. M.L. KOVACS (Regina: Canadian Plains Research Center, 1978), pp. 333-58. In Kovacs's view, the Archbishop's objection to Érdűhelyi was caused mainly by the latter's advocacy of bilingual (Hungarian-English) schools. Professor Roberto Perin of York University however, believes that the main problem Langevin and the Francophone priests had with this new arrival was that he was not a priest in good standing with the Catholic Church. Furthermore, Érdűhelyi didn't have a good command of English, which Langevin

The stage was set for the controversy that became known as the "Hungarian school question." Bitter recriminations were exchanged between the West's Francophone church fathers and their unofficial spokesman Father Pirot on the one hand, and the people associated with the CHFA and the *Canadai Magyar Farmer* on the other. At one point the debate became so heated that Archbishop Langevin threatened to refuse serving the sacraments to any Hungarian pioneer who subscribed to the *CMF*.¹⁸

In time the controversy subsided without either side achieving lasting and significant victory. The Roman Catholic Hungarian colonies did see a few Hungarian-speaking priests assigned to them during the following years, more as a result of reforms within the Church than as response to the pleadings of people such as the Kovácsi brothers, Érdűhelyi and the Austro-Hungarian consul. On the other side of the equation, Archbishop Langevin succeeded in restricting the *CMF*'s circulation to Protestant settlers. This was a minor victory however, because the Liberal Party of Canada lost the election of 1911 and government support for the paper and its publishers ended. As for bilingual schools for the Hungarian settlements, not much positive happened. The supply of bilingual (Magyar-English) Hungarians was very limited at the time and hardly any of them had qualifications as a teacher. A handful of them did go to teach in these schools in the wake of the controversy, but they did not stay long. As Professor Kovacs explained: "they could not obtain permanent teacher's permits, and they found their salaries less than enticing."¹⁹ In any case, the days of bilingual schools in the Canadian West were numbered. Anti-immigrant sentiments whipped up during the First World War resulted in their abolishment at war's end. As for Archbishop Langevin, his health deteriorated after 1910 and he died in 1915. With his death, the "old order" of the Catholic Church dominating the affairs of Roman Catholic communities in the Canadian West lost its most obstinate defenders. At the same time, Franco-Manitobans – and to a lesser extent, even Franco-Saskatchewanians – lost the most persistent advocate of their French minority rights, while the Roman Catholic immigrant colonists lost a powerful spokesman who had been more sympathetic to their cause of culture maintenance than most of them had ever suspected. After 1915 these colonists faced the political and social difficulties the war

---

considered important for leaders of immigrant colonies. On top of this Érdűhelyi at one point suggested that the much sought-after bilingual Hungarian-English teachers be employed by the state-supported (in effect, Protestant-controlled) public schools, an idea that was anathema to Langevin. (Private information conveyed by Professor Perin via an e-mail to the author, 31 March 1999.) For more of Professor Perin's relevant publications see his *Rome in Canada: The Vatican and Canadian Affairs in the Late Victorian Age* (Toronto: University of Toronto Press, 1990), especially chapter 6: "Pariahs of the Nation: Immigrants within the Church," pp. 158-86; and *The Immigrants' Church: The Third Force in Canadian Catholicism, 1880-1920* (Ottawa: CHA, 1998). For studies of the relations between the Church fathers of St. Boniface and Canada's Ukrainian Catholics see ANDRII KRAWCHUK, *Between a Rock and a Hard Place: Francophone Missionaries among Ukrainian Catholics, in Canada's Ukrainians: Negotiating an Identity*, ed. LUBOMYR LUCIUK and STELLA HRYNIUK (Toronto: University of Toronto Press, 1991), pp. 206-17; and, somewhat less importantly, MARK G. MCGOWAN, "A Portion for the Vanquished": *Roman Catholics and the Ukrainian Catholic Church*, in the same volume, pp. 218-37.

18 KOVACS, *The Saskatchewan Era*, pp. 80f and n. 91, p. 92. Also, KOVACS, *The Hungarian School Question*, pp. 340ff.

19 KOVACS, *The Saskatchewan Era*, p. 81.

presented without the influential advocate that Archbishop Langevin had been for them for two decades.

THE FIRST WORLD WAR AND ITS AFTERMATH

The war had long-lasting negative impact on Hungarian-Canadian communities. With the outbreak of the war, Hungarian newcomers to the country became "enemy aliens." The treatment of enemy aliens in Canada – just as in Great Britain whose wartime regulations the government in Ottawa copied – was governed by orders-in-council, passed under the authority of the War Measures Act of August 1914. These regulations imposed a regime of police rule on Central and East European immigrants to the country who had not become citizens. They had to register as aliens. Upon registration they were either released – more precisely, paroled – or were arrested. Those released had their movements restricted and were required to report to the police monthly. Grounds for interning the others varied from "looking suspicious" to being unemployed. Later more aliens were interned because some of them had failed to register or had violated their terms of parole. As anti-alien sentiments in the country grew during the war, the curtailment of immigrants's rights became more severe and widespread. Through the Wartime Elections Act of 1917, for example, many naturalized immigrants were disfranchised. Later restrictions were increasingly applied not only to alien nationals but to naturalized immigrants who were formerly subjects of nations at war with the British Empire.²⁰ Added to this mistreatment by the Canadian state of some groups among Canada's immigrant ethnic community was discrimination against them by the native-born citizenry. Public complaints to the effect the war drained Canada of Anglo-Saxon blood while immigrants were prospering, were common. In such charged political atmosphere the governments in Ottawa and in the provincial capitals found it convenient to persist with their policies restricting the rights of certain immigrants to the very end of the war, and even beyond.

The regime of wartime regulations and the anti-immigrant sentiments that it helped to foster halted and even reversed the growth of Hungarian immigrant institutions. While religious associations of enemy aliens were not officially targeted by the country's officialdom, they still suffered as a result of the war. The most important impact of the war on Hungarian-Canada's religious institutions was the fact that during the first half of the war, when the United States was still neutral in the conflict, several Hungarian-Canadian leaders, including some clergymen, left for America to escape the anti-alien regulations and emotions in Canada.²¹

Another factor in the decline of Hungarian-Canadian institutions after 1914 was the total cessation of immigration from Hungary, which lasted to 1924 when the federal government once again allowed newcomers from former enemy countries to enter Canada. This long pause in immigration to the Canadian West was compounded

---

20 N. F. DREISZIGER, *The Wartime Origins of Ethnic Tolerance in Canada* (Toronto: Robert F. Harney Program in Ethnic, Immigration and Pluralism Studies, University of Toronto, 1999; Lectures and Papers in Ethnicity no. 29), 3-4.

21 KOVACS, *The Saskatchewan Era*, p. 83.

by the increasing out-migration from the Hungarian settlements of this region to urban centres in other parts of the country where well-paying jobs in war industries could be found and where the climate was more moderate. While this migration contributed to the growth of Hungarian communities in such places as southern Ontario and south-western British Columbia, in the short term it caused demographic decline and the attenuant disruption of community life in Canada's old Hungarian colonies.

What was the Canadian Prairies' loss was Central Canada's gain. During and immediately after the war "colonies" of Hungarians became established in, among other places, southern Ontario. The majority of the residents of these new Hungarian communities were transmigrants from the Prairies. In most cases, they had come to work in war industries during the war and were pleasantly surprised that in this part of Canada the climate was much more like the one they had left behind in Hungary when they had emigrated. Not wishing to return to the long, cold winters of the Canadian West, they stayed in southern Ontario after the war, and even spread the news of their "discovery" among family and friends in the West. By the time of the 1921 census, and long before Canada's gates were re-opened to Hungarian immigrants, at least three Ontario cities had Hungarian colonies numbering into the hundreds: Welland, Brantford and Hamilton. Smaller numbers of Hungarians could be found in among other places Windsor, Port Colborne and Toronto.²² Elsewhere in the country Hungarians began showing up in Montreal and Vancouver, and in the coal mining and smelting centres of Cape Breton Island, Nova Scotia.

THE 1920S: TIMES OF GROWTH AND CHANGE

The 1920s saw the reversal of many of the setbacks that Canada's Hungarian communities suffered during the First World War and its aftermath. In fact, the decade constituted a time when great advances were made in many aspects of Hungarian Canada's evolution, not the least in the development of institutional religious life. In general, the 1920 brought demographic growth, geographic dispersal, renewed economic prosperity, the strengthening of ethnic cultural life mainly as a result of the arrival of a group of potential community leaders. There were negative developments too, such as increasing class and ideological divisions in the ranks of Hungarian immigrants to the country, but these tendencies were counter-balanced by the positive trends.

Hungarian settlements in Canada began receiving a demographic boost after Canada re-opened its gates to immigrants from former enemy countries in 1924. The news resulted in "immigration fever" in many of Hungary's villages. Young men by the hundreds collected the necessary documents and prepared for the long trip across the ocean. Their motives were similar to those of their pre-1914 predecessors, but post-World War I Hungary had more numerous push factors prompting people to emigrate than had been the case before 1914. The fact was that post-war Hungary was a pale shadow of the pre-1914 Hungarian Kingdom. The country had endured four years of war and had lost two-thirds of its territory as a result of the post-war peace

---

22 N. F. DREISZIGER, *Years of Growth and Change*, in *Struggle and Hope*, pp. 96f.

settlement. She became a land-locked, impoverished country, surrounded by states whose regimes were determined to keep her diplomatically isolated and militarily impotent. Further, the country had gone through political convulsions as a result of which leftist radicalism, and even some reform ideas, became discredited. As hopes for substantial agrarian and social reform faded in Hungary an even greater number impoverished people began to contemplate emigration.

Post-war Hungary had a refugee problem as many Hungarians, driven from the detached provinces, tried to reestablish themselves in what was left of their country. Truncated Hungary, however, could offer little hope of economic prosperity to these refugees. As a result many of them decided to seek a more secure material existence overseas, in many cases in Canada. Other Magyar residents of the territories separated from Hungary in the peace settlement came to the Dominion directly from what were called the Successor States (Czechoslovakia, Rumania and the Kingdom of the Serbs Croats and Slovenes, the future Yugoslavia). Many – in some years close to a fifth – of the post-1924 Magyar newcomers to Canada from these states were ethnic Hungarians who felt discriminated against in the new post-war order. Between 1924 and 1931, when Canada's gates were once again shut because of the onset of the Great Depression, a total of nearly 28,000 Magyars arrived in the country – from Hungary proper and from the Successor States.²³

The members of this new wave of Hungarian immigration were predominantly agricultural workers. There were, however, a few middle class individuals among them, usually members of the landed gentry whose estates had been transferred to the Successor States in the peace settlement, or of members of the old Royal Hungarian civil service for whom there was no longer need in the territories now administered by Czechs, Rumanians or Serbs. Most of the peasants or agricultural labourers among the newcomers were young males. Many of them left wives or girlfriends behind. These young men tried to save money to pay for the passage of their loved ones. Some succeeded; others who did not or could not save enough money during the 1920s, almost inevitably had their hopes for a reunion dashed when the Great Depression made emigration to Canada next to impossible.²⁴

As far as the religious composition of the new immigration wave was concerned, the vast majority of the newcomers were Roman Catholics. Greek Catholics were proportionally more numerous among them than they were in Hungary's population. Protestants and Jews were under-represented in this immigration stream. These statistics reflect accurately the religious composition of Hungary's poor agrarian population.

The new arrivals, like most of their pre-1914 predecessors, were directed by Canadian immigration authorities to the Prairie Provinces. Most of them became agricultural labourers. A few tried homesteading, mainly in the new districts that were

---

23 Exact figures are difficult to obtain, as Hungarians from the three Successor States sometimes did not appear as "Hungarian" in Canadian immigration and census statistics. Conversely, some of the people who came from what was left of Hungary, were not necessarily Magyars, but were members for example of that country's fairly large German minority.

24 N. F. Dreisziger, *Immigrant Lives and Lifestyles in Canada, 1924-1939*, *Hungarian Studies Review*, 8, 1 (Spring 1981): 69f.

being taken under cultivation at the time on the northern periphery of the prairies. These areas were mostly marginal farmlands that had to be abandoned when climatic or economic conditions deteriorated. Not surprisingly, within a few years after their arrival, many of the newcomers quit homesteading and moved to the cities. As a result, during the late-1920s the Hungarian communities of such Western centres as Calgary, Regina, Edmonton and Saskatoon emerged or became larger. Many of the people who preferred urban life however, did not stop at a prairie town or city but moved as far as Central Canada or the West Coast. Many Ontario industrial centres that had the beginnings of Hungarian colonies earlier, witnessed a new influx of members. Hamilton in particular, with close to 3,000 Magyar residents, became a centre of Hungarian activity to the extent that some people referred to it as the capital city of the Hungarian community of Central Canada. At the same time, the Magyar colonies of Winnipeg and Vancouver also grew. More important still was the fact that about this time Hungarian urban colonies began emerging in Toronto and Montreal as well.

The newcomers had many difficulties in adjusting to Canadian conditions. Learning English was a difficult task for people who usually had to work in isolated places and among other employees whose knowledge of that language was also limited. These Hungarian immigrants rarely learned more than a smattering of English. The lack of language skills condemned many of them to menial work indefinitely. More often than not, this work was on Canada's agricultural, mining, or logging frontier, at least in the beginning. Later some members of the new wave managed to get away from this type of work and found employment in the cities. Jobs in the urban centres rarely proved steady or attractive. Only occasionally did factories or large-scale construction projects offer employment on a long-term basis.

Even if some newcomers managed to earn reasonable incomes, their lives in Canada were hardly fulfilling. Many localities where Hungarian newcomers resided during the first phases of their Canadian stay lacked Hungarian churches and secular halls. Consequently, satisfying religious, social and cultural life was not available to them. Whether working on homesteads, in the mines, or living in boarding houses in the cities, most of the newcomers lived in physical as well as social isolation.²⁵

THE NEW ARRIVALS AND RELIGIOUS LIFE

Once communities of the new Hungarian immigrants became established in a locality, their members, much like the pre-1914 arrivals, tried to overcome this situation in part through establishing their own organized religious life. Achieving this was slow and difficult. The new arrivals who ended up on the Prairies were confronted by the same difficulties as their pre-World War I predecessors had been, especially the great distances that separated one Hungarian-occupied homestead from another, and one cluster of Hungarian settlers from another. Establishing a congregation or parish of their own was beyond their means. In the vast majority of cases the best they could hope for was for a travelling priest or minister to visit their locality once or twice a month.

---

25 DREISZIGER, *Years*, pp. 112-14.

In urban settings the Protestant communities tended to be more successful in establishing congregations. Roman Catholic communities were more dependent on the R.C. hierarchy in Canada to start their organized religious lives, and often encountered institutional resistance to the idea of creating "ethnic" parishes. The most formidable obstacles to the creation of permanent congregations or parishes were lack of funds and the fact that many groupings of Hungarian newcomers, whether on the Prairies or in urban settings, were made up of the followers of two, three or even more religions. There were numerous and diverse attempts to overcome these problems. In some communities various degrees of ecumenism was practiced. Roman and Greek Catholics often held joint services, and Calvinists and Lutherans regularly established joint congregations; however, cooperation between fundamentalist Protestants and the main-line Reformed churches was rare, as were joint ventures involving Catholics and Protestants.

Another major difficulty was the fact that getting priests or ministers to serve communities of immigrant ethnics was problematic. Non-Hungarian men of the cloth were reluctant to serve Hungarians, mainly because they couldn't learn the Magyar language. While a Polish priest could be assigned to a Ukrainian Catholic parish and might even learn a good deal of Ukrainian, the same priest – or any priest with another mother tongue – could not be expected to learn much Magyar, a language totally unrelated to Indo-European languages. Nor would a priest or minister without fluency in Magyar be welcome by Hungarian immigrants. They wanted to be served by native speakers of their language, yet they were rarely successful in persuading second-generation Hungarian Canadians to enter the priesthood. And when they were, there was no guarantee that these graduates of Canadian theological colleges would go and serve their ethnic communities. Being an "ethnic" clergyman carried no prestige in Canadian society.²⁶

Still another problem was the reluctance of priests and ministers from Hungary to undertake work among Hungarian immigrants to Canada. Men of the cloth, especially parish cures, were regarded as members of the establishment in the Hungarian countryside. They, and in particular Catholic priests, were servants of a relatively wealthy and influential Church. To exchange a comfortable life in Hungary for the insecurities of Canadian service, to forgo the respect they enjoyed at home, to serve under difficult social and economic circumstances, and to be at the whim of often fractious congregations, was not an attractive proposition.²⁷ For would-be pastors in Transylvania, however, the situation was different. In that ancient Hungarian land the former ruling Hungarian community became a disadvantaged and distrusted minority. Under Rumanian administration the Hungarian Churches of Transylvania gradually lost much of their assets including their land holdings. In such circumstances many

---

26 The only contemporary second-generation Hungarian-Canadian priest this writer has read about is Father John Oroszkovits of Winnipeg. At one point he served as an Army Chaplain with the Canadian military. DREISZIGER, *A Decade of Setbacks*, n. 44 (p. 165).

27 The situation was not much better in the largest of Hungarian America's communities, that of Cleveland, Ohio. The story of the problems of attracting priests there is told in JULIANNA PUSKÁS, *Ties that Bind, Ties that Divide: One Hundred Years of Hungarian Experience in the United States*, transl. Zora Ludwig (New York and London: Holmes & Meier, Ellis Island series, 2000), especially chapter 13 (pp. 151-163, *in passim*).

young men contemplating entering the priesthood looked to do so abroad, especially in the United States. In time, some of them would end up in Canada and would serve Canadian congregations. This trend, however, did little to help Roman Catholic Hungarian immigrants, since much of Transylvania's Magyar population belonged to various Protestant faiths (mainly the Reformed and Unitarian Churches).

A very specific difficulty for contemporary Hungarian-Canadian society had been caused by "Church Union." Church Union happened in Canada in 1925 when the Presbyterian Church, the Methodist Church and the Congregational Churches of Canada united in a single Protestant church called the United Church of Canada. Though many Presbyterian and some Congregational congregations in the country voted to stay outside of the United Church, the new church became the Dominion's largest Protestant denomination. While for the Protestants of Canada Church Union was an event that on the whole brought greater unity, for the Protestant communities of the country's Hungarian ethnic group it was one that resulted in greater fragmentation. Rather than gathering the main-stream Hungarian Protestant groups into single congregations under the aegis of the newly-established United Church of Canada, Church Union contributed to the proliferation of the Protestant flocks in Hungarian-Canadian communities. The fact was that some congregations of Hungarian Protestants joined the United Church, while others remained with the Presbyterian Church of Canada, and still others joined the Lutheran, or the Reformed Hungarian churches that had been established in the United States. Not surprisingly, for these fragmented and often numerically weak congregations the acquisition of houses of worship continued to be a slow and problematic process. In rural areas, where land was inexpensive, churches could be built with donated building material and volunteer labour. In small towns halls could be rented, or Hungarian church services could be conducted in non-Hungarian churches.²⁸ These and other problems only increased for all Hungarian "ethnic" congregations – as well as parishes – when the Great Depression struck at the end of the 1920s.

THE GREAT DEPRESSION'S IMPACT ON HUNGARIAN-CANADIAN SOCIETY

The onset of bad economic conditions in the early 1930s served to restrict to a mere trickle the flow of Hungarians from East Central Europe to Canada. What immigration there remained in the 1930s involved the movement of family members joining close relatives. The rules of such migration were strict. Those wishing to sponsor family members had to demonstrate that prospective newcomers would not become public charges; in fact, they had to prove the existence of substantial savings in a bank account. A few Hungarian settlers managed to accumulate such savings on their own, despite the economic hard times. Others circumvented the requirements, often by covertly borrowing money. Many, however, had to give up the dream of having their families join them in the new country.

While a small flow of Hungarians to Canada continued even during the dark days of the Depression, a reverse movement of Hungarians from Canada to Hungary also

---

28 DREISZIGER, *Years*, p. 120.

developed as hundreds of the immigrants of the 1920s who could not find employment and became public charges, were returned to Hungary – as had been stipulated in the contracts that the immigration and settlement agencies had signed with the Canadian government.

The Great Depression made settling down and adjusting to Canadian conditions more difficult for the vast majority of Hungarian Canadians. In fact, during the 1930s a great many members of Canada's Magyar community became involved in an extensive re-settling process. As a result of the sharp economic downturn as well as climatic problems in the prairie West, farming and farm work there were no longer viable. Some homesteaders managed to hang on to their land and began practicing subsistence farming. Others, especially those who had settled on marginal lands or who had assumed large debts during the prosperous 1920s, had to abandon their homesteads. Since they could rarely find alternate economic opportunities on the Prairies, they had to move to other parts of the country.

Men who had made a living on the mining or lumber frontier also had to head for the cities, first on the Prairies and then elsewhere, in search of work. The result was a veritable new exodus of Hungarians from the prairie West. Simultaneously, Hungarian colonies elsewhere in the country grew in size – the Hungarian population of Welland, Ontario, grew by more than 1,000 people in this period – or new ones got started where none had existed before. Hungarians began establishing themselves in the tobacco district of south-western Ontario. First they worked as farm hands, then as share-croppers, and later, many of them as farmers. Other recent Hungarian arrivals moved to the south-west corner of Alberta where sugar-beet production was not as badly hit by the bad times as was grain growing in Saskatchewan. Here they joined those few among their countrymen who had settled in this part of the province during the second half of the 1920s. Still other small Hungarian colonies began emerging in British Columbia, in the Okanagan and Lower Fraser River valleys, where Hungarian newcomers found opportunities in fruit farming and gardening.²⁹

The internal migrations of the 1930s made religious life in some Hungarian-Canadian communities more difficult, while in others they made the start of organized spiritual practices easier. In fact, the birth of some new Hungarian colonies and the demographic growth of others meant that by the end of the decade several additional Hungarian-Canadian communities had the beginnings of organized religious life. On the whole, however, the Great Depression brought mainly trouble for the religious organizations of Hungarian Canadians. The fact was that the misery and hopelessness that accompanied the economic bad times greatly contributed to the growth of ideological rifts in the Hungarian-Canadian communities of the 1930s. Leftist propaganda became widespread in industrial and mining centres. It was often spread among Hungarian immigrants by a few former participants of the postwar leftist revolutions in Hungary. As economic conditions, and especially unemployment, went from bad to worse, disillusioned Magyar immigrants to the country flocked to the Communist

---

29 On these migrations see N. F. DREISZIGER, *Immigration and Re-Migration: The Changing Urban-Rural Distribution of Hungarian Canadians, 1886-1986*, in *The Tree of Life: Essays Honouring a Hungarian-Canadian Centenary*, ed. N. F. DREISZIGER with M.L. KOVACS (Toronto: *Hungarian Studies Review*, 1986), a special issue of the *HSR*, 13, 2 (fall, 1986), 26-28.

movement, especially in the urban centres of Central Canada. Some of the movement's new recruits were not satisfied with becoming individual members of a Hungarian leftist organization, such as a chapter of the Hamilton-based Kossuth Sick-benefit Federation, but tried to take their entire immigrant club with them. These attempts inevitably led to much acrimony and in the splitting or disbanding of many Hungarian-Canadian lay associations.

Nationalist Hungarians also had political causes around which to rally. The foremost of these was opposition to Hungary's dismemberment by the peacemakers. Agitation for treaty revision, i.e. the redrawing of Hungary's postwar borders, became common in patriotic circles of Hungarians throughout North America. These sentiments and activities were encouraged by Hungary's interwar regime, whose views were carried to Hungarian immigrants in the United States and Canada by high-profile visitors, as well as press products that were made available to Hungarian organizations through Hungarian consulate, one of which operated in Montreal and the other in Winnipeg.³⁰

THE CATHOLIC MISSIONS AND PARISHES

Despite the deep ideological chasm that had come to exist in Hungarian-Canadian society by the early to mid-1930s, organized religious life managed to take root in many places. For Hungarian Roman Catholics, several "ethnic" parishes had come into being by this time. In the West, perhaps the largest and most stable of these was the parish that had been established in the village a Stockholm (originally New Stockholm, near the old settlement of Esterhaz-Kaposvar) that had been established by immigrants from Sweden but where scores of Hungarian pioneers had also settled. There a Magyar "ethnic" parish, complete eventually with its own church building, prospered under the guidance of a highly-educated and intelligent priest, Father Pál Sántha.³¹

Despite the success of the Hungarian parish in Stockholm, in the interwar years the Irish-Canadian and French-Canadian fathers of the Catholic Church in Canada rarely saw the need for the establishment of parishes serving the members of a single ethnic group. Immigrants were encouraged to attend mass in the ethnically mixed churches. Gradually, however, such attitudes began to change. The relaxation of this attitude was first experienced in Montreal, where the Francophone clergy, concerned as they were with the preservation of the French language and culture, did not feel it wise for newcomers from Central and Eastern Europe to mix with French Canadians. Even in the Catholic educational system in the city, children of non-Francophone immigrants were required to attend the schools where the language of instruction was English, lest

---

30 For a contemporary Hungarian-Canadian view of the political-cultural impact of the Depression on Magyar-Canadian society see BÉLA BÁCSKAI-PAYERLE, *A kanadai magyarság* [Canadian Hungarians], *Magyar Szemle* (Budapest), 18 (June 1933): 221-22. For a historical analysis of the politicization of Canada's Hungarian immigrants during the interwar years see PATRIAS, *Patriots*, especially chapters 6 to 10 (pages 133-228, *in passim*).

31 He was the author of the book: *Three Generations: The Hungarian Colony at Stockholm Saskatchewan* (Stockholm, Sask.: published by the author [1959]), and numerous, often well-researched and sophisticated articles in the Winnipeg Hungarian-language weekly, the *Kanadai Magyar Újság*.

French-Canadian children would get used to speaking English among Italian, Polish, Hungarian, etc., youngsters.³²

With time, opposition to "ethnic parishes" was overcome mainly through the persistent pleadings of the Hungarian immigrants. Some groupings of Hungarian-Canadian Roman Catholics went out of their way to demonstrate their religious zeal whenever they were visited by English-speaking Church fathers. On one occasion in Hamilton, at a gathering of Hungarian immigrants celebrating mass in the presence of a visiting R.C. bishop, those in attendance sang what the visitor thought to be a Hungarian Catholic hymn with such enthusiasm that he immediately promised to look into the matter of creating a separate Magyar parish. Little did this visiting Church dignitary know that what the Hungarians sang with such gusto was not a hymn but their national anthem!³³

As the outcome of such gentle but persistent persuasion, by the end of the interwar period several urban centres in Canada had received permission to set up their ethnic-specific Hungarian parishes: among them Calgary, Winnipeg, Welland, Hamilton, Tillsonburg, Montreal and Toronto. Of these, the one in Welland proved most important in the short term. There, the most important development took place in 1927 when the Reverend Stephen Nyiri agreed to leave his post in Homestead, Pennsylvania, and come to the city to oversee the establishment of a new Hungarian parish.³⁴ Connected with this work was the construction of Central Canada's first Catholic Church, in the heart of Welland's "Little Hungary," on the corner of Park Street and Hellems Avenue.³⁵ The relative importance of Welland as a Hungarian-Canadian cultural centre gradually declined as cities such as Hamilton, Montreal and Toronto acquired larger Hungarian communities.³⁶

Of all these parishes, in the long run the one in Toronto would prove the largest and most important in the life of the Hungarian-Canadian community: at the end of the twentieth century it still had hundreds of members and was the centre of active religious, social and cultural life. It should be added that such a future could not have been predicted in the 1920s when Toronto's parish had its period of gestation. Its beginnings were truly modest.³⁷

---

32 JEAN R. BURNET with HOWARD PALMER, *"Coming Canadians:" An Introduction to A History of Canada's Peoples* (Toronto: McClelland and Stewart, 1988), 128.

33 Information from the late Sister Mary (Mária Schwartz) of the Sisters of Social Service. Interview, August, 1972.

34 PATRIAS, *Patriots*, pp. 108-09. According to Patrias' informants, most of the funding for the construction of Our Lady of Hungary Church came from the Roman Catholic Church of Canada.

35 On the other corner of this intersection stood the hall of the Hungarian Self-Improvement Circle, while two blocks to the east on Park Street was the Kossuth Hall, the gathering place of the Welland region's Hungarian communists. For a few months in 1956-57, the writer of these lines lived a few doors from Welland's Our Lady of Hungary Church on Park Street. A few 1956 Hungarian refugee families settled in Welland, but most of them did not stay long and moved to other cities, often with larger Hungarian-Canadian communities.

36 On these and other demographic shifts, see DREISZIGER, *A Decade*, especially pp. 144-147.

37 A bulky monograph has been written about the parish's past. Unfortunately it says very little about this Hungarian "ethnic" church's beginnings. See SÁNDOR KOSTYA, *A torontói Árpád-Házi Szent Erzsébet Egyházközség és Plébániatemplom története* [The history of the St. Elizabeth of Hungary parish and church of Toronto] (Toronto: St. Elizabeth of Hungary Parish, 1994).

Before the appointment of a parish priest, Toronto's Roman Catholic Hungarians were served by visiting "missionaries" among them Father Nyiri, the Hungarian priest of Welland. Mass was said in the Redemptorist Fathers' St. Patrick Church on McCaul Street,³⁸ near the edge of the largest residential concentration of Hungarians in the city. 1929 witnessed the establishment of the Hungarian Roman Catholic Circle and the start of Hungarian social and cultural life. Soon the Circle would have its own club-house in a rented home. Here all kinds of social and educational events were held, often in cooperation with other Hungarian associations in the city.³⁹ Still, there was no Hungarian parish and a priest to serve Toronto's growing Hungarian R.C. community on an on-going basis. The situation prompted István Leskó, a young second-generation Hungarian-Canadian dentist who had come to Toronto from the Kaposvar region of Saskatchewan, to start lobbying the city's Catholic hierarchy for a Magyar priest to be assigned to serve Toronto's Hungarians.⁴⁰ Leskó's pleas were answered when, later in the same year, László Forgács, a recent arrival from Hungary who finished his theological studies in Toronto, was appointed as the first priest of what later become known as the St. Elizabeth of Hungary Parish. He served there for five years until his transfer to Welland. His successor, Father Vilmos Szöllősy, abandoned the priesthood soon after his appointment. A replacement for him wasn't found until some time later.⁴¹

The experience of the St. Elizabeth of Hungary Church in Toronto in the first decade of its existence was not untypical of early Hungarian-Canadian religious institutions. Priests were not easy to find, especially ones who were fluent in Magyar. Once appointed, the priests usually did not stay long. They could be moved to some other Hungarian community where the need for them was even greater, or they couldn't handle the task of being a social worker, business manager, and advisor on all matters in life to a group of disparate and often disgruntled newcomers to the city. Nevertheless, by the time of the outbreak of the Second World War, some progress had been made in this parish, when it received a new priest in the person of Leo J. Austin. He was to serve until a Magyar-speaking pastor could be recruited. After the outbreak of war in Europe bringing priests from Hungary became well-nigh impossible, and Austin stayed with his Hungarian parishioners longer than any of his predecessors. During the war-years he oversaw a fund-raising campaign to collect money for the purchase of a house of worship that resulted in the acquisition of the church building on the corner

---

38 PATRIAS, *Patriots*, pp. 109f.

39 For a description of Toronto's "Little Hungary" in the interwar years see DREISZIGER, *Years of Growth*, p. 117. In the decades after World War II, Hungarians gradually dispersed to all parts of the city.

40 RUZSA, pp. 158-59. According to Ruzsa, Leskó discovered the Hungarian "colony" of Toronto by accident.

41 *Ibid.*, pp. 159-61. Ruzsa hints that serving the members of the church was not an easy task. The text of an interview with László Forgács, about his years among Toronto's Hungarians, can be found in *Hungarians in Ontario*, ed. SUSAN M. PAPP, a double issue of *Polyphony, The Bulletin of the Multicultural History Society of Ontario*, 2, 2-3 (1979-80): 33-35. On the origins of Toronto's Hungarian parish, see also FERENC BAKO *Kanadai magyarok* [Canadian Hungarians] (Budapest: Gondolat, 1988), 241.

of Spadina Avenue and Dundas Street, close to the city's Little Hungary. The St. Elizabeth of Hungary Church would serve Toronto's growing Hungarian R.C. community for four decades.⁴²

Greek Catholics constituted a much smaller Hungarian-Canadian religious denomination than did Roman Catholics – and often lived in the shadow of their much more numerous Catholic brethren. Yet, by the end of the interwar period, they too had made some progress in establishing organized religious life for themselves in some localities. In Hamilton, Ontario, for example, they established a parish of their own – years before the Roman Catholics of the city succeeded doing the same. For some time it was served by a Ukrainian priest, as well as by visiting Hungarian missionaries from the United States. In other places, for example in Welland and Port Colborne, the Greek Catholics formed lay organizations and attended mass either in nearby Hungarian Catholic churches (in Welland or Buffalo), or in non-Hungarian Greek Catholic houses of worship.⁴³

THE HUNGARIAN-CANADIAN PROTESTANT CHURCHES

The Calvinists, who had been noted for their trail-blazing work of establishing a congregation of their own in the early 1900s in the Bekevar settlement, suffered some setbacks throughout the interwar years. In Bekevar itself they lost many followers to the Baptists already before 1914. Then in the mid-1920s, they lost several of the congregations split over the issue of Church Union. Compensating for this loss was the establishment in the late 1920s and early 1930s of Hungarian Reformed congregations in such places as Hamilton, Welland, Windsor, Toronto and Calgary. In a few of these places, Hungarian Calvinists were divided between congregations belonging to the Presbyterian and the United Church respectively.⁴⁴

Most active and most effective in the establishment of Reformed congregations in Central Canada had been the Reverend Ferenc Kovács. He had come to Canada through the United States where he had attended theological seminary in Princeton, New Jersey and for two years had served Hungarian Calvinists in that state. At first he acted as a missionary in which capacity he routinely visited Hungarians in the triangle formed by Port Colborne, Barntford and Oshawa. In organizing the Magyar Calvinists of Toronto into a congregation he had the help of János Bernáth and a few other skilled workers. On the whole however, Kovács's efforts had the support of the Presbyterian church fathers who feared that, unless they organized the Calvinists among the Hungarians, they would join congregations being established by the United Church.⁴⁵

---

42 DREISZIGER, *The End of an Era*, in *Struggle and Hope*, p. 180. For the progress in the life of the Catholic Hungarians of Calgary for example, see Howard and TAMARA PALMER, *The Hungarian Experience in Alberta* (Toronto: *Hungarian Studies Review*, 1981, a special vol., *Hungarian Cultural Presence in North America*, part 2; 8, 2 (fall, 1981): 176.

43 DREISZIGER, *A Decade*, p. 154.

44 DREISZIGER, *Years*, pp. 120-21.

45 PATRIAS, *Patriots*, pp. 111-12.

The Toronto congregation came into being during the second half of the 1920s. After being served on a visiting basis by Kovács in 1926 and 1927, Toronto's Hungarian Calvinists had Béla Bucsin, a theological student at Knox College, assigned to them as a missionary. In 1929 the mission became a congregation. Soon however the church fathers decided to send the young Bucsin to serve the newly-established Hungarian congregation in Calgary, and invite that community's more experienced minister, the Hungarian-trained Károly Kovács, to tend to the flock in Toronto. He didn't last long.⁴⁶ In time he was replaced by another young theological student from Knox College, Károly (Charles) Steinmetz. Steinmetz had wide-ranging experience, mainly in the United States, both as a student and a lay person. He brought self-confidence, ambition and boundless energy to his new job.⁴⁷ With hard work, patience and perseverance, Steinmetz succeeded in overcoming the congregation's problems. He was determined to move the Sunday services from the noisy premises of Toronto's Scott Mission to a church building owned by the congregation. After the completion of his theological studies in 1937, Steinmetz devoted all his time and energies to fund-raising and the organizing of the project. The church was completed in 1939. Built in the centre of the city's Hungarian district, it was Toronto's first Hungarian "ethnic church" edifice.⁴⁸

As a general comment on the situation of the Reformed congregations of Hungarian-Canadian society during the interwar period it should be added that their institutional fragmentation resembled that of their co-religionist compatriots in the United States. There, according to historians Ágnes Huszár Várdy and Steven Béla Várdy, the fragmented Hungarian-American Reformed community was organized into close to 150 congregations that belonged to six different churches – and a handful of them didn't belong anywhere.⁴⁹

Anxious to be left behind in the competition for the support of immigrants, the United Church of Canada, soon after its establishment, invited Mihály Fehér, another young Calvinist Hungarian minister, from the United States. At first Fehér, who had recently emigrated from Transylvania, was told to do his missionary work in south-central Ontario, but he asked to be sent elsewhere as he didn't want to compete with Ferenc Kovács. He was sent to Kingston, but on finding no Hungarian community there, he was allowed to proceed to Montreal where he began to track down the city's

---

46 RUZSA, pp. 162-63. It seems that Kovács couldn't handle his difficult responsibilities – and the fractious membership.

47 Ibid., pp. 163-66. Steinmetz had the support of his young wife, Piroska, who was a deaconess of the church.

48 Ibid., p. 166. Steinmetz, having been a student of architecture at one time, drew up the building's blueprints. See also ZOLTÁN VASS, *Egyházunk rövid története* [A brief history of our church]. I am indebted to the Reverend Vass for sending an electronic version of this study to me in 2004.

49 These churches were the Reformed Church in the United States, the American Presbyterian Church, the Independent American Hungarian Reformed Church, the Episcopal Church of America, the Reformed Church in America, and the Southern Presbyterian Church. ÁGNES HUSZÁR VÁRDY and STEVEN BÉLA VÁRDY, *Az amerikai magyar egyházközösségek megszületése és kifejlődése* [The birth and development of the American-Hungarian churches], *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok/ Essays in Church History in Hungary*, 3-4 (1996), 100. In time, some of the Hungarian-Canadian Reformed congregations ended up belonging to one or another of these American churches, in most cases to the Independent American Hungarian Reformed Church.

Hungarian Calvinists.⁵⁰ Eventually Fehér organized a United Church congregation that, before the establishment of other Hungarian “ethnic churches” in the city, both Hungarian Lutherans and Roman Catholics attended. In time the congregation became one of the most active and well-led Hungarian “ethnic churches” in Central Canada.⁵¹

Another Central Canadian United Church congregation to which many Hungarians belonged was the Church of All Nations in Toronto. It was located on Queen Street near Spadina Avenue, near the city’s “Little Hungary”. Sometimes services were held here in Magyar, other times in English. During the latter often various other languages were also used, depending on the linguistic skills of the pastor present. The congregation was truly multi-ethnic: it was made up of the members of over two dozen ethnic groups. In 1928 the Hungarian pastor of the Church became Ambró (Ambrosius) Czakó, about whom more will be said later.⁵²

In the meantime, in Toronto and elsewhere the Lutherans were also engaged in organizing into congregations. In this work most active was the Reverend János László Papp, originally a layman who had had a falling out with the United Church of Canada. In early 1928 he was instrumental in establishing a Lutheran congregation in Toronto; however, when he succeeded in creating another one in Windsor less than two months later, he decided to settle there. Toronto’s Hungarian Lutherans did not find a replacement for him for two years. In the meantime Jenő Ruzsa, a Lutheran theological student in Waterloo, began organizing the Lutherans in neighbouring Kitchener. In 1930 he agreed to serve the Toronto congregation as well, and moved there with his young family three years later. The price of having a resident minister was that the congregation, which couldn’t raise enough money to pay a pastor, had to join the United Church.⁵³ In the story of the Lutheran congregation of Toronto we see a pattern. Lutheran Hungarian immigrants would organize a congregation but would find that, if they wanted to have a Magyar-speaking pastor of their own, they had to join the United Church – because it was willing to do what they couldn’t: pay a modest salary, at least for the time being, to the minister.⁵⁴

A word must be said about the Baptist immigrants from Hungary – and converts to the Baptist faith among Hungarian Canadians. Though relatively small in number,

---

50 MIHÁLY FEHÉR, *A Montreáli Magyar Reformatus Egyház Jubilumi Emlékönyve, 1926-1966* [The Jubilee Album of the Magyar Reformed Church of Montreal] (Montreal: the United Church of Canada, 1966), 17. Helping Fehér in this work was, among others, the Roman Catholic sculptor Béla Zoltványi, the father of the noted historian of New France, Yves Zoltvany.

51 The story of the congregation is told *ibid.*, 17-155, *in passim*. See also DREISZIGER, *The End of an Era*, p. 180. A later pastor of the congregation was the talented church historian Aladár Komjáthy (1931-1998).

52 RUZSA, pp. 175-77.

53 *Ibid.*, pp. 167-68.

54 According to Ruzsa, the salary he received for his services came mainly from the United Church of Canada and partly from his congregation. As time passed, the “mother” church’s contribution gradually decreased while the congregation’s portion was supposed to go up. (*Ibid.*, pp. 170f.) It seems that during the 1930s, his yearly income never surpassed a few hundred dollars – it was a pitiful pay for a man with a large family but not bad considering the fact that many newcomers to Canada made less than that during the Depression years.

their story looms large in the evolution of early Hungarian-Canadian religious institutions. In fact, the Reverend Jenő Ruzsa devoted over a dozen pages to their story in his book on Hungarian-Canadian history.⁵⁵

The Baptists achieved their first successes in Bekevar, Saskatchewan. Here they established a congregation soon after the birth of the locality's Reformed Hungarian congregation that has been mentioned earlier in this study. Some of its members were recruited from among the region's Calvinists.⁵⁶ For Hungarian Baptists the tradition of proselytizing for new members among Hungarian immigrants of other faiths started early. In time it helped the Baptists to compensate for their small numbers. With or without conversions, numerous Baptist congregations were established in the Canadian West in the first four decades of the twentieth century – Ruzsa mentions several localities including Aldina, Wakaw, Norbury and Red Deer Hill (all in Saskatchewan). In some of these places the Baptists even built or bought church buildings. Alas, stability was not a characteristic of congregational life for Hungarian Baptists in the Canadian West as some pioneer families did not stay in the same place long – nor did their ministers. As a result, the fortunes of congregations fluctuated.⁵⁷

In Central Canada the Baptists managed to organize congregations in Welland and Toronto. In the latter place the heart and soul of the efforts in this direction was a lay person, Gyula (Julius) Nagy. He opened his home to the city's Hungarian Baptists, as well as potential converts, and lobbied for a minister. In the end the Baptist Church of Canada invited György Balla, a student at an American theological school at the time, to come to serve the Hungarian Baptists in the Golden Horseshoe area. Balla arrived in 1929, completed his studies for the ministry at McMaster University, and began serving the Toronto and Welland congregations, and acting as missionary pastor to Hungarian Baptists in other nearby communities.⁵⁸

Completing the ranks of religious institutions of the Hungarian-Canadian community were the religious orders (especially of nuns), the religious press, and the Sunday schools that had proliferated in Hungarian communities by the end of the 1930s. Among the nuns, the order of the Sisters of Social Service conducted the most important work. Its members were active alongside Hungarian Catholic parishes (or, would-be parishes) in Stockholm, Saskatchewan; in Hamilton, later Toronto, Ontario; and in Montreal, Quebec. Among religious periodicals, each of the mainstream churches, but sometimes individual congregations as well, maintained a monthly or quarterly newsletter of various bulk and quality. And, Sunday school for the children was a common phenomenon everywhere. Its function was more often than not the teaching of the Magyar language to children rather than instruction of the tenets of a particular denomination. In the case of Protestant congregations, Sunday school was usually run by the minister's wife. A separate paper would be needed to outline the

---

55 Ibid., pp. 340-355. Besides the text, the pages also contain pictures of the congregations and church buildings. Professor Patrias focuses mainly on the birth of the Baptist congregation of Toronto. PATRIAS, *Patriots*, p. 116.

56 KOVACS, *Peace and Strife*, pp. 33-35.

57 RUZSA, pp. 340-42.

58 Ibid., pp. 344-52, PATRIAS, *Patriots*, p. 116. A picture of the Baptist Hungarian church of Welland is printed in Ruzsa's book, p. 351.

evolution of these auxiliary religious institutions from their early beginnings at the turn of the century to the end of the interwar period.⁵⁹

THE WORK OF A SAINTLY MINORITY: CONCLUSIONS

In writing about the early Hungarian-American ethnic churches, Julianna Puskás, the renown historian of the early Hungarian-American experience, has remarked that these religious institutions owed their existence and success to a “small number of activists” within the scattered Hungarian colonies, both urban and rural. “[The] [o]rganization of the church communities,” Puskás wrote in her latest book, “and the building of churches in the midst of the constant fluctuations of the migrants are testimony to the heroic strength of this small group.”⁶⁰

The situation was not very different in the case of the early Hungarian ethnic churches in Canada. If there was a difference, especially in the interwar years, it was the fact that Hungarian immigrants to Canada were less likely to consider themselves sojourners than the Hungarians who had gone to the United States in the decades before 1914. Nevertheless, in both countries, the achievement of organized religious life was not so much the result of intervention of outsiders but the result of the dedicated work by a small fragment of the immigrant community, “the saintly minority” as one of their religious leaders had called them.⁶¹

The priests and ministers, nuns and deaconesses, who helped to organize – and, more importantly, sustain – the “ethnic churches” of Hungarian-Canadians were, with a few exceptions, a part of this “saintly minority.” There were too many of them to have been enumerated in a short study such as this one. A few have been mentioned. Some of them would have deserved more lengthy discussion. People such as Kálmán Kovácsi of Bekevar, an aspiring man of letters who struggled to maintain congregations in the inhospitable physical and cultural surroundings of the Canadian prairies of the early years of the twentieth century. Or, Pál Sántha, the learned priest who was the first Hungarian-speaking pastor of the Kaposvar Hungarians. Later he was transferred to the Hungarian parish at nearby Stockholm, from where he managed to take care of the affairs of both his old and new communities, and write sophisticated studies about

---

59 On the work of the Sisters of Social Service see DREISZIGER, *A Decade*, pp. 150f. On the religious “ethnic press” see DREISZIGER, *Years*, pp. 126-27, and *End of an Era*, p. 182.

60 PUSKÁS, *Ties that Bind*, pp. 162f. The fluctuations in the number of Hungarian migrants taking part in organized religious life were caused not only by the constant coming and going by these people between America and their native country but also by their lack of commitment to religious life. Since in most cases they considered themselves sojourners rather than immigrants, they were not likely to make sacrifices for the maintenance of immigrant organizations. Puskás estimates that of the pre-1914 Hungarians living in the United States, at most only half belonged to a church. (*Ibid.*, p. 163.) On the beginnings of organized religious life among Hungarian-Americans, see STEVEN BÉLA VÁRDY's various publications, especially the relevant parts of his most recent book: *Magyarok az Újvilágban: Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története* [Hungarians in the New World: the irregular history of the Hungarians of North America] (Budapest: A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2000), particularly the chapter entitled “Az amerikai magyar egyházak megszületése és kifejlődése” [The birth and development of the American Hungarian churches], pp. 286-305.

61 An unnamed Hungarian-American Calvinist pastor quoted by PUSKÁS, *Ties that Bind*, p. 162.

Hungarian-Canadian society. Or, Mihály Fehér, the young man with a mission to organize his co-religionists and the wise leader of the Protestant Hungarians of Montreal. And, there are others. One of these is Sister Mary of the Sisters of Social Service who provided leadership, both in spiritual and lay matters, in several places where she had served – and lobbied the church fathers for help to Hungarian parishes and parishioners. Then there is Károly Steinmetz who, with his boundless energy and self-confidence, and belief in his mission, led a congregation which had broken the spirit (and health) of his predecessor. But the most colourful of these members of the “saintly minority” of Canadian religious leaders are probably two clerics who have not been described at length in this study so far: Ferenc Hoffmann and Ambró Czakó.

Hoffmann (1877-1958) was the son of a Calvinist Minister. After completing his studies, he became an instructor at the Agricultural Academy in Kassa (today's Košice, in Slovakia). In 1907 Hungary's Ministry of Agriculture sent him on a tour of North America to study agricultural and horticultural practices in the United States and Mexico. In 1909 he arrived to study agriculture in Canada. During his trip he also observed how the Canadian West was being filled up by immigrants from Europe.⁶² During the First World War, Hoffmann served in the Austro-Hungarian forces and was taken prisoner by the Russians. After the war, he was condemned to death by the country's new rulers, the Bolsheviks. He escaped from them and hid among nomadic Khirgiz tribesmen before making his way to the port of Vladivostok in Eastern Siberia. From there he was smuggled into Canada by British soldiers. In Canada he completed theological school and became a United Church missionary serving a 155,000 km² area in north-central Saskatchewan. The congregations he visited, oftentimes on horseback, included multi-ethnic communities where he preached in English, German, Hungarian and Russian. For his Hungarian pioneer settlers, he edited the United Church of Canada periodical *Az Otthon* [The Home]. It contained more information on farming and animal husbandry than on matters of religion.⁶³

Czakó (1887-1974) had an equally extraordinary life. He was no doubt one of the best-educated Hungarians to have entered Canada during the interwar years. Having been born into a poor Catholic family meant that if he wanted to get a good education he had to enter a religious order. Accordingly, he joined the Cistercian Order at age 15. After a promising start which saw him getting his doctorate and doing post-doctoral studies abroad, he broke with his Church after his theological writings, well-received by liberal clerics, were condemned by conservative church authorities. He next trained as a Calvinist minister. During the post-World War I revolutionary regime of Count Mihály Károlyi, Czakó took a government position. He had also translated into Hungarian theological works which were not appreciated in conservative church and political circles. Worse still Czakó edited a journal critical of Hungary's conservative establishment. Not surprisingly under the circumstances, there was no future for him in the Hungary of the 1920s. He left Hungary for Vienna with the aim of emigrating to the

---

62 Hoffmann's reports on his Canadian observations are discussed in PAUL BÓDY, *Travel Reports on Hungarian Settlements in Canada, 1905-1928*, in the *Canadian-American Review of Hungarian Studies*, the predecessor of the *Hungarian Studies Review*, 2, 1 (Spring, 1975): 24-28.

63 N. F. DREISZIGER, *Peoples of Canada: Hungarians in Canada*, in *Horizon Canada*, 10, no. 110 (June 1987): 2632. See also my chapter, *Years*, p. 121.

United States. His entry into the American Republic was denied but, in time, people who respected his work convinced the United Church of Canada to bring him to this country. He arrived in 1928 and soon afterward he was appointed minister of the United Church's Church of All Nations in Toronto. Czakó undertook his mission with dedication. He saw himself not so much a theologian, but as a teacher who would educate his poor countrymen who had been denied a decent education in their native country. Helping in this task of educating and enlightening the Hungarians of Canada was the journal, called the *Tárogató*, which he launched in 1938 with the help of a subsidy from his church.⁶⁴ The journal persisted into the Cold War era when the political atmosphere in Canada became less favourable to a publication that was clearly left-leaning. Czakó became discredited. He resumed his life as a Catholic priest, teaching art history at what is now St. Mary's University in Halifax, Nova Scotia.

The establishment of Hungarian-Canadian religious institutions, the so-called "ethnic churches," Magyar-language religious periodicals, Sunday schools, etc. was in part the initiative of the religious leaders we have discussed in this study. Their maintenance over the years and decades was certainly in large part the work of the Kovacsis, Fehérs, Steinmetzs, Hoffmanns, Czakós, and others. These men (and women) were undoubtedly the members of a small, "saintly" minority within the larger Hungarian-Canadian community. The facts that most of them had a better education than many of their Magyar-Canadian compatriots, and that a few of them came to Canada after spending a year or more in the United States, hardly make them "outsiders" to Hungarian-Canadian society. Real outsiders, such as high-ranking members of the hierarchy of some Canadian Churches, on some occasions did make decisions that helped (or hindered) the establishment of Hungarian-Canadian religious institutions, just as such church fathers in the United States made decisions that had similar impact on the evolution of Hungarian-American religious institutions a generation earlier.⁶⁵

The false impression that the Hungarian ethnic churches of North America were created mainly by outsiders is probably reinforced by the nature of the archival record. The archives have preserved the letters, petitions and memoranda written by "outsiders" asking for the establishment of a parish or congregation for one group or another of Hungarian immigrants. At the same time the pleadings of these immigrants, made in most cases orally to churchmen or other educated individuals, most

---

64 The premier issue of *Tárogató*, dated July-August 1938, described itself as a "monthly periodical for the education and entertainment of Hungarians." It was 16 pages long. Soon, the periodical became a quarterly. Its last four pages were printed in English and featured short reports from the Hungarian and world press. Its editor's sympathies were overtly leftist. See my article *Social Progress and Ethnic Solidarity: Ambrosius Czakó's Tárogató*, in *Tárogató: the Journal of the Hungarian Cultural Society of Vancouver*, 27, 9 (Sept. 2000): 55-56. The Vancouver journal has nothing to do with the original *Tárogató*.

65 In this connection too, in some cases their influence has been overstated. As Aladár Komjáthy has observed in regards to the establishment of the first Hungarian Reformed-Lutheran congregations in Cleveland and Pittsburgh in the 1890s, this feat was the accomplishment of the Hungarian immigrant communities in the two cities, rather than the work of the ministers brought in to serve them by American church fathers. See his *A kitántorgott egyház* [The Church that staggered out] (Budapest: Református Zsinati Iroda, 1984), 21.

often have not left traces in archival documents. Not surprisingly, the contribution of these ordinary Hungarian-Canadians has been sometimes overlooked.

The important role played in the process of initiating Hungarian-Canadian religious institutions by simple Hungarian lay persons is admitted by Professor Patrias herself. She describes eloquently the sacrifices that the Hungarian Catholics of Welland, and Hungarians in other places, had made in trying to satisfy their spiritual thirst:

The case of the Hungarian Roman Catholics from Welland who travelled to Buffalo in search of religious services in their native language is but one example of their piety. Before they had their own congregations, many other Hungarians eagerly sought out visiting Hungarian missionaries from the United States.... They also took part in religious services held in Hungarian churches of denominations not their own.... Not surprisingly, these devout immigrants responded with joy to the founding of Hungarian congregations by Canadian churches.⁶⁶

There can be little doubt that, had the yearnings of Hungarian immigrants for their own religious institutions not been demonstrated to the decision-makers of the Canadian Churches, steps for the creation of Hungarian "ethnic churches" would not have been taken.

The question of exactly who initiated the formation of Hungarian-Canadian religious institutions is an almost insignificant issue when we consider the fact that the maintenance of these congregations and parishes was, especially during the dark days of the Great Depression, as difficult if not a more daunting task than their establishment. And, in this task outsiders could do little – aside from occasionally offering to help by paying a very modest salary to a pastor. As Professor Patrias observes, the Canadian Churches sometimes provided financial assistance, but they tended to "support only those ethnic congregations that were able to help themselves."⁶⁷ Holding together a group of disillusioned or even disgruntled individuals, was more the work of religious leaders than that of the Canadian church authorities who usually knew precious little about the problems of recent arrivals to the country, struggling as they were with chronic unemployment and the accompanying despair.

It must be admitted however, that more than a short historical study such as this one would be required to settle the question of how and by whom the creation of ethnic congregations and parishes among early Hungarian immigrants to Canada had been initiated. What is needed is meticulous research projects examining the origins of individual Hungarian-Canadian communities. Until at least a few of these will be completed, the controversy may not be settled.

In the larger scheme of things, however, the origins of these institutions seem less important than their impact on the evolution of Hungarian-Canadian communities. And there can be no doubt that the ethnic churches had a significant impact on the lives of the "old" Hungarian immigrants to Canada. They helped to sustain hope in numerous newcomers, just at a time when many others had given up hope in society –

---

⁶⁶ PATRIAS, *Patriots*, p. 117.

⁶⁷ *Ibid.*

and turned to revolutionary ideologies. Further, by serving Hungarian newcomers to Canada in their own language and according to their own traditions, these churches provided spiritual solace for them in a culturally alien environment. Through doing this they cushioned the culture shock involved in the process of the immigrants' adjustment to their new homeland, its different social norms, cultural practices and societal traditions. The Hungarian churches, more precisely their leaders, often mediated between the immigrants and members and institutions of the host society. In doing all this they both retarded in some respects and in other respects accelerated the process of immigrant acculturation. Most important of all is the fact that they made this often painful process less arduous for many immigrants.

The ethnic churches continued to play important roles in many Hungarian-Canadian communities after 1939. They did so in an age when great changes took place in Hungarian, Hungarian-Canadian, and Canadian society. Great changes were also the consequence of the influx to Canada of two new waves of Hungarian immigrants. The Hungarians who came after the Second World War differed greatly – in social composition, educational attainments, and sometimes even in attitudes to religion – from those who had arrived before 1939. In particular, many members of the new waves of Hungarian newcomers were better equipped (by their training and education) to adjust to Canadian society than the “old immigrants” had been. They learned English (or French) faster and were less reliant on “ethnic institutions” to modulate their adjustment to Canadian life. Nevertheless, the Hungarian-Canadian ethnic churches continued to flourish in the 1950s, 1960s and in some places, into the 1990s – especially as they no longer suffered from a scarcity of Hungarian clergymen. As we know, the churches were persecuted in the People's Republic of Hungary and priests and ministers were anxious to leave the country and serve Hungarian communities overseas.

Still, by the turn of the new century new difficulties had emerged. Hungarian-Canadian society began ageing. The last great wave of Hungarian newcomers came in 1956-57 and, by the 1990s, its members were getting old. The by now elderly, first-generation immigrants continued to attend church services but their children, and their children's children, no longer required these delivered in Magyar. Gradually and almost imperceptibly many of them “defected” to mainstream, Anglophone congregations, or Anglophone or Francophone parishes – if they maintained any link to a church at all. As a result, funerals began to outnumber baptisms in Hungarian Canada's ethnic churches.⁶⁸

The situation is not entirely bleak, as there has been a trickle of Hungarian immigration to Canada even in recent years, mainly from the Hungarian ethnic islands of such East European countries as Rumania and Serbia. But such limited-scale influx will probably not prolong by much the life of Canada's Hungarian ethnic churches. Some of these churches will disappear – in fact, a few of them have already vanished.

---

68 On the theme of the temporary nature of Hungarian immigrant institutions see my study *Rose-gardens on Ice-floes: A Century of the Hungarian Diaspora in Canada*, *Hungarian Journal of English and American Studies*, 6, 2 (fall, 2000): 239-58. The term “rose-gardens on ice-floes” was coined by a Hungarian cleric visiting some early Hungarian-American immigrant communities. He praised his ex-countrymen for building wonderful Hungarian institutions in a culturally alien environment.

Others will gradually transmute into religious institutions where the language used will be English (or French), and where Hungarian clergymen without fluency in English (or French) will no longer be needed. Eventually Hungarian-Canadian society, as it had done so often in the past, will follow the example of the Hungarian-American community whose Hungarian ethnic churches had flourished in great numbers only two generations ago – and have all but vanished in recent decades.

DREISZIGER, NÁNDOR

A LELKI BETELJESÜLÉS KERESÉSE A BEVÁNDORLÓK KÖZÖTT: A SZERVEZETT VALLÁSI ÉLET
KIALAKULÁSA A LEGELSŐ MAGYAR-KANADAI KÖZÖSSÉGEKBEN, 1885–1939

A szerző tanulmányában a Kanadába kivándorolt magyarok életét és a katolikus és protestáns egyházakat tekinti át a kezdetektől (19. század nyolcvanas évei) az első világháborún időszakán keresztül a II. világháborúig elejéig (1939). A kivándorlók kezdetben a szociális és a lelki ellátás, gondoskodás hiányától szenvedtek a leginkább. A szociális elszigeteltség, a honvágy, és a mélységes magányosság jellemezte leginkább életüket. Hamarosan megszervezték vallási életük kereteit, intézményeit, templomokat építettek, szervezeteket, közösségeket hoztak létre. Jelentősebb központok alakultak ki, mint pl. Saskatchewan, Békevár, Esterház-Kaposvár.

MIKLÓS PÉTER

BALOGH PÁTER, A SZEGED-ALSÓKÖZPONTI PLÉBÁNOS
(1933–1946)

BEVEZETÉS

Balogh István 1944 és 1949 között meghatározó alakja volt a magyar politikai életnek. Előbb a miniszterelnöki hivatal államtitkáráként tevékenykedett, majd a Független Kisgazdapárt főtitkára lett. 1947-ben létrehozta a koalíció „lojális ellenzékének” számító Független Magyar Demokrata Pártot – korabeli elnevezéssel Balogh Pártot – amely az országgyűlési választásokon a szavazatok 5%-át tudta megszerezni. Mint Rákosi Mátyás bizalmasa 1949-ben a Népfront listáján szerzett parlamenti mandátumot, majd a kollektív államfői testület, az Elnöki Tanács tagja lett. A politikától 1956 után vonult vissza. Élete utolsó húsz évét lelkészi szolgálattal töltötte Budapesten.

Balogh páter koalíciós években betöltött szerepét, politikai nézeteit a korszakot vizsgáló – részletes és alapos – szakirodalom már földolgozta. Azonban sem lelkipásztori működése, sem szegedi közéleti és várospolitikai szerepvállalása nem ismert. Céлом ezeknek a hiányos ismereteknek a pótlása volt. Terjedelmi korlátok és a vizsgálandó – levéltári és hírlapi – forrásanyag mennyisége miatt azonban ez a dolgozat csak Balogh István szeged-alsóközponti lelkészi tevékenységét vizsgálja.

Elsődleges forrásaim a Szeged-Csanádi Püspöki Levéltárban őrzött – a szegedi plébániákra és a csanádi egyházmegye papságára vonatkozó – dokumentumok, a püspöki hivatal egyházigazgatási iratai voltak. Fölhasználtam még az egyházmegyei névtárak, sematizmusok adatait, valamint egyes helytörténeti írásokat.

Vizsgálatom tárgyává a páter szegedi lelkipásztori tevékenységét tettem. Tanulmányomat a püspöki irattár közel száz dokumentumának áttekintése és földolgozása alapján készítettem el. A levelek többsége egyházigazgatási, egyházszerkezeti és hitéleti eseményekről tudósít, de jónéhány dokumentum az újságíró és várospolitikai szereplő plébános tevékenységébe enged bepillantást (viszonya püspökével, valamint a polgármesterrel, a főispánnal).

Dolgozatomban Balogh István szegedi lelkészi tevékenységét kísérem meg bemutatni – kitekintve közéleti szereplésére is – remélve, hogy eredményeim adalékul szolgálnak mind Balogh páter életrajzához, mind Szeged és Mórahalom (az egykori Szeged-Alsóközpont) két világháború közötti (egyház)történetéhez.¹

1 Ezt a tanulmányt a Balogh István államtitkár szegedi lelkészi évei (1926–1946) című egyetemi szakdolgozatom (SZTE BTK Történeti Intézet, 2003.) néhány fejezetéből állítottam össze. Dolgozatomat

Balogh István 1894. március 30-án született a Krassó-Szörény vármegyei Stájerlakon. Érettségi vizsgát 1912-ben Nagyszombatban tett, eredménye: „jól érett”. Ezután a csanádi római katolikus egyházmegye temesvári szemináriumában tanult teológiát. Anyanyelve mellett jól beszélte a német nyelvet is. Glattfelder Gyula püspök szentelte pappá Temesvárott, 1918. június 16-án. 1925. október 29-én középiskolai hittanári oklevelet szerzett. 1929. december 21-én a Szegedi Ferenc József Tudományegyetemen bölcsészdoktori címet nyert „summa cum laude” minősítéssel. *Velencei diplomata*k Magyarországról című disszertációja – a kor szokásainak megfelelően – nyomtatásban is megjelent 1929-ben. 1931. szeptember 9-én és 10-én plébánosi vizsgát tett.²

Néhány évig segédlelkészként és hitoktatóként szolgált, egy ideig az esztergomi főegyházmegye kötelékében. Lelkeszi működésének igazi színhelye Szeged volt. A belvárosi plébánia segédlelkésze (1926-1933), majd Szeged-Alsóközpont plébánosa lett (1933-1946). Már kápláni éveiben bekapcsolódott a város társadalmi és politikai életébe. Lapot szerkesztett: előbb *Szegedi Katolikus Tudósítót* és a *Szegedi Hírlapot*, majd – áthelyezése után – a *Tanyai Újságot*. Alsóközponti lelkészként, 1936-tól a város törvényhatósági bizottságának tagja volt.

PAPI PÁLYÁJÁNAK ÁLLOMÁSAI³

Beosztása	Helye	Ideje
Segédlelkész	Csák	1918. szeptember 1. – 1920. május 1.
Segédlelkész	Újszentanna	1920. május 1. – 1921. április 20.
Hitoktató	Budapest	1921. május 1. – 1925. szeptember 1.
Önálló hitoktató	Szeged	1925. szeptember 1. – 1926. augusztus 31.
Segédlelkész	Szeged-Belváros	1926. szeptember 1. – 1933. február 28.
Plébános	Szeged-Alsóközpont	1933. március 1. – 1946. március 1.
Helyettes plébános	Kemence	1951–1953
Helyettes plébános	Budapest, Thököly út	1953–1957
Nyugállományban	Budapest	1957-től

Balogh István 1944 és 1951 között aktív közéleti, politikai tevékenységet folytatott. 1950-től részt vett a papi békemozgalom szervezésében. 1951-ig az Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagjaként tevékenykedett. Ekkor egy bürzsönyi faluba, Kemencére internálták – más forrás szerint néhány évig ott végzett lelkeszi szolgálatot.⁴

teljes terjedelmében közöltem a *Város, egyház, társadalom* (Bába Kiadó, Szeged, 2004.) című kötetemben (156–202.).

2 Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár (a továbbiakban: SZCSPL). Csanád egyházmegye papságának törzskönyvlapjai, 62. sz.

3 SZCSPL Csanád egyházmegye papságának törzskönyvlapjai, 62. sz.

4 VIDA ISTVÁN–VÖRÖS VINCE: *A Független Kisgazdapárt képviselői. 1944–1949*. ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, Bp., 1991. 13–14.

1953-tól ismét a fővárosban élt. 1953 és 1962 között a Thököly úti volt domonkos templomban, majd 1962-től haláláig a Szent Mihály-templom volt plébános. Több állami kitüntetésben részesült. 1968-ban címzetes apáti méltóságot nyert egyházától.⁵ 1976. július 20-án hunyt el Budapesten.

A SZEGED-ALSÓKÖZPONTI PLÉBÁNIA TÖRTÉNETE ÉS NÉPESSÉGE

A 19. század végén Szeged külterületein nagy számú római katolikus lakosság élt. Ezért Szeged szabad királyi város törvényhatósága 220/1891. szám alatt határozatot hozott a külterületeken – alsó- és felsőtanyai központokon – katolikus lelkészségek létrehozásáról; ehhez a csanádi püspök 1509/1892. számú levelében hozzájárult. A szegedi törvényhatósági bizottság 1892 novembere és 1893 júniusa között többször napirendre tűzte a tanyai lelkészségek létrehozásával kapcsolatos feladatok és nehézségek megvitatását.

Szeged város és a csanádi egyházmegye képviselői 1894-re kidolgozták a külterületi katolikus plébániák területi beosztását és a lelkészek javadalmazási viszonyait. Dessewffy Sándor csanádi püspök 1894. szeptember 18-án Temesvárott kiadott, 2463/1894. számú rendeletével átszervezte a szegedi katolikus plébániákat. Létrehozta a szeged-alsóközponti és szeged-felsőközponti lelkészségeket; szabályozta területi beosztásukat, meghatározta a lelkészek jövedelmének forrásait. A stóladíjak fölosztását a következőképpen szabályozta a rendelet: egy rész a plébánost, egy rész a kápolna/templom pénztárát, egy rész pedig a harangozót/sekrestyést illeti. A sekrestyés javadalmát hetenként kell kiadni, a kántort Szeged város – az egyházmegyei hatósággal egyeztetve – jelöli ki és díjazza.⁶

A szeged-alsóközponti lelkészség első adminisztrátora Hoschek János ferences atya volt.⁷ Az 1910-es évektől a ferences rend nehezen tudta ellátni az alsóközponti hívek ellátását, ezért Szeged város világi, egyházmegyes papokra bízta az alsóközponti lelkészség vezetését. Első plébánosa Barmos György – egykori szegedi ferences házfőnök – lett, 1914. szeptember 1-jétől.

A két új lelkészség (Alsóközpont és Felsőközpont) alapításának legfőbb oka a katolikus tanyai lakosság nagy lélekszáma volt. A nagy távolságok miatt csak nehézségek árán lehetett ellátni a tanyákat, ezért szükségessé vált közelebbi egyházi központok létrehozása. Ezt mutatják a plébániák 1898-as adatai: Szeged-Alsóközpont: 919 keresztelezés, 182 házasság, 447 halálozás; Szeged-Felsőközpont: 498 keresztelezés, 84 házasság, 239 halálozás. A táblázat⁸ világosan kimutatja, hogy a filiális egyházból lelkészséggé szervezett új plébániák lélekszáma eléri, sőt meghaladja az egykori anyaegyházét.

5 BALÁZS GYÖRGY: *Balogh István*. In: *Politikuspályák*. Szerk. SANTA ILONA. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1984. 242–243.

6 MIKLÓS PÉTER: *Város, egyház, társadalom. Tanulmányok a szegedi katolicizmus történetéről*. Bába Kiadó, Szeged, 2004. 10–17.

7 Schematismus venerabilis cleri dioecesis. Csanádiensis pro anno Domini (a továbbiakban: Schem. Csan.) 1898. 140. és Schem. Csan. 1900. 196.

8 Schem. Csan. 1898. 140–143. és Schem. Csan. 1900. 196–199. alapján

Plébánia / év	1898	1900
Szeged-Alsóváros (Röszkével)	11 536	12 208
Szeged-Alsóközpont	18 000	20 000
Szeged-Felsőváros	13 225	13 445
Szeged-Felsőközpont	12 745	12 967

A szeged-alsóközponti plébánián (a mai Mórahalom) 1894. augusztus 12. óta folyik anyakönyvezés. Első kápolnáját a szegedi árvíz emlékére építették Szent Mihály aranygalnak szentelve. Ezt az egyházi épületet 1892-ben áldották meg. A területre 1854 óta szegedi – főleg alsóvárosi eredetű – családok telepedtek. A lelkészesség vezetését kezdetben a ferences rend látta el, tőlük 1914-ben vette át az egyházmegyei papság. A mai templom 1903-ban készült el, Szent László király tiszteletére.

A szegedi római katolikus plébániák 1894-es átszervezése lezárta egy területi vitát a belvárosi és az alsóvárosi lelkésziségek között, megoldotta a város környéki tanyai lakosság lelki ellátásának problémáját, valamint tovább erősítette Szeged-Alsóközpont és Szeged-Felsőközpont közigazgatási centrum jellegét. Ezzel alapot biztosított Mórahalom és Balástya községek létrejöttéhez.

Felekezet / év	1936, 1942, 1947
Római katolikus	8 012
Görög katolikus	12
Evangelikus	72
Református	264
Ortodox	17
Zsidó	72
Egyéb	7
Összesen	8 446

Szeged-Alsóközpont lakosságának, Balogh István plébánossága alatti (1933–1946) felekezeti megoszlását a fönti táblázat mutatja. Sajnos a csanádi egyházmegye 1936-os, 1942-es és 1947-es névtárában (sematizmusában) ugyanazokat az adatokat találjuk. A táblázat csak Alsóközpont adatait tartalmazza. Királyhalom – a filia (leányegyház) – katolikus lakossága kb. 2 400 fős volt a harmincas-egyvenes évek fordulóján.⁹

A TANYAI ÚJSÁG KIADÓJA

Glattfelder püspök Balogh Istvánt 1933. március 1-jei hatállyal Szeged-Alsóközpont plébánosává nevezte ki. Balogh újságírói, lapszerkesztői tevékenységét új állomás helyén is folytatta. 1933 májusától – a *Szegedi Hírlap* helyett, annak megszüntetésével

9 Schem. Csan. 1936. 30–31.; Schem. Csan. 1942. 41–43. és Schem. Csan. 1947. 16–17. alapján.

egyidejűleg – megindította a Tanyai Újságot. A lap a szegedi tanyai lakosságot informálta a város és a közelet aktuális eseményeiről. A keresztény elkötelezettségű, nemzeti irányzatot képviselő újság népszerű volt a nagyszámú tanyai katolikus lakosság körében. A Tanyai Újság fönntartásához azonban az egyházmegye támogatására is szükség volt. Ezért Balogh páter 1933. július 31-én így írt a püspöknek: „Mély tisztelettel azon alázatos kérelemmel járulok a Főtisztelendő Püspöki Hivatalhoz, hogy a Tanyai Újság részére méltóztatnék kiutalni azt a 20.- pengőnyi havi segélyt, melyet a Szegedi Hírlap is élvezett. A Tanyai Újság a Szegedi Hírlapnak utódja, mely az eddiginél is fontosabb pozícióban iparkodik szolgálni a katolikus gondolatot és a hívek lelki és anyagi érdekeit. A kezdet nehézségeivel küzdve pedig nemcsak rászolgál, hanem rá is szorul a kegyes támogatásra.”¹⁰

Glattfelder csaknem egy hónap múlva válaszolt. 1933. augusztus 25-én írott levelében jóindulatáról és támogatásáról biztosította a lelkész kezdeményezését, de hangsúlyozta, hogy csak akkor ad anyagi támogatást, ha a lap „az egyház érdekeinek” szem előtt tartásával és képviselőjével jelenik meg. „A Szegedi Hírlap által élvezett 20 P-s segélyt a Tanyai Újság számára folytatólagosan csak akkor fogom engedélyezni, ha meggyőződtem róla, hogy az egyház érdekeinek minden tekintetben kielégítő szolgálatot tesz. Addig is a kiadó buzdítására és anyagi gondjainak enyhítésére, de jóakaratom jeléül is hivatalom útján 50 P segélyösszeget küldöttem.”¹¹

Két évvel később, 1935 őszén Balogh István a lap kiadói jogát átadta Back Károlynak, aki vállalta, hogy a Tanyai Újságot „kereszény nemzeti szellemben” fogja megjelentetni. Ruszoly József írásában olvasható, hogy Back Károly szerkesztő neve Bak és Bach alakban is előfordul. Az 1930-ban alakult Független Kisgazdapártot ő szervezte Szegeden, 1937-től egyre nagyobb intenzitással.¹² A párt az 1939. évi országgyűlési választásokon a városban a szavazatok 8%-át szerezte meg, de ez mandátum szerzéséhez kevés volt. A „begavári” nemesi előnevet viselő Back Károly tisztviselő bizonyosan rokona volt Back Bernát vállalkozónak, malomtulajdonosnak, aki Szegedet képviselte a parlament felsőházában.

Az újság eladásáról Balogh 1935. október 3-án tudósította az egyházmegyei hatóságot. „Legyen szabad mély tisztelettel jelentenem, hogy a Tanyai Újság kiadói jogát begavári Back Károly szegedi lakosra ruháztam át, illetőleg olyan értelmű kérvényt intéztem a miniszterelnökség sajtóosztályaához, hogy ezen átíráshoz a hozzájárulást megadja. Begavári Back Károly megállapodásunk értelmében kötelezettséget vállalt arra nézve, hogy a Tanyai Újság továbbra is keresztény nemzeti szellemben fog megjelenni és különösen a tanyai katolikus lakosság vallási érdekeit a leghatározottabban fogja szolgálni.”¹³

10 SZCSPL Püspöki hivatal iratai: Egyházigazgatási iratok (a továbbiakban: PHEI). 2166/1933.

11 SZCSPL PHEI 2166/1933.

12 RUSZOLY JÓZSEF: *Balogh páter szegedi közszerepléséhez*. In: Uő: *A város és polgára*. Somogyi-könyvtár, Szeged, 1999. 138–140.

13 SZCSPL PHEI 2774/1935.

1936-ban a Szeged környéki tanyákon megélénkültek a „szektárius mozgalmak”. A Jehova Tanúi kisegyház tagjai toboroztak maguknak követőket – a katolikus hívek köréből.¹⁴ Balogh 1936 novemberében tudósította a püspököt egy esetről, amely egy tanyai iskolában történt. „Folyó hó 26-án történt a plébániám területéhez tartozó Madarász-tói iskolában, – ahol, mint sajnos több más tanyai iskolában is, két női tanerő teljesít szolgálatot – statisztikai adatok összegyűjtése címén megjelent Juhász Ferenc, a városi munkaközvetítő hivatal által alkalmazott szellemi ínségmunkás az ottani esküdt kíséretében. A hivatalos dolgokat elvégezve a növendékekhez kommunista tartalmú beszédet intézett, többek között: amíg a papokat és az urakat el nem kergetjük, mindig rossz sora lesz a népnek. Felhívta a gyermekeket arra, hogy csatlakozzanak ők is, szüleik is Jehova-tanuihoz.”¹⁵

Balogh plébános javaslatot nyújtott be a püspöknek. Ennek négy pontjában rámutatott a „speciális tanyai körülményekre”, és a fölmerülő problémák megoldási lehetőségeire. Először a (legtöbbször fiatal) tanyai tanítónők helyzetére hívta föl a figyelmet, akik ugyan jól nevelik a gyermekeket, de közéleti, társadalmi szerepet – helyzetükből adódóan – nem vállalhatnak. A férfi tanítóknak nagyobb tekintélye volt a tanyai emberek szemében. „Az illetékes hatóságoknál már ismételten kértem előszóval és írásban, sőt kezdeményezésemre a sajtó is foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a tanyára lehetőleg ne tanítónőket, hanem tanítókat, azok közül is a kiválóbbakat küldjék: Az a helyzet, hogy több iskolában csak tanítónők működnek, nem ritka esetben éppen városi származású fiatal lányok. Az ilyenek a gyermekekkel szemben a tanteremben kifogástalanul teljesítik kötelességüket, az iskolán kívüli népművelésre azonban, különösen pedig arra, hogy az iskola környékének lakosságára hatással legyenek, majdnem egészen alkalmatlanok. A tanyai plébános nagyon rászorul arra, hogy vele tanítói teljes mértékben együtt működjenek, neki szinte káplánokként segítségükre legyenek.”¹⁶

Balogh fontosnak tartotta önálló hitoktató alkalmazását a nagy kiterjedésű szegedi tanyavilágban. A hitoktató – aki fiatal főlmentelt pap lenne – illetményét a négy tanyai plébánia együtt állná, így egyik egyházközségre sem hárulna anyagi erejét meghaladó teher. „A tanyai hitoktatás nagy általánosságban tanítókra, illetőleg tanítónőkre van bízva. Bizonyos, hogy iparkodnak a hitoktatást lelkiismeretesen elvégezni. Az iskolai látogatások alkalmával, valamint a vizsgák eredményeiből is meggyőződtem arról, hogy az anyag betű szerint való tanítása miatt kifogást tenni nem lehet. Mégis összehasonlíthatatlanul más volna az eredmény, ha azt lelkész végezné. Talán lehetne arra a megoldásra módot találni, hogy egy önálló tanyai hitoktatói állás szerveztessék.”¹⁷

A lelkész szerint a tanyai rendőrség létszáma alacsony, ezért nem tudnak elég hatékonyan működni. Ráadásul – írja Balogh István – a hatóság túlságosan elnéző a térítőkkel szemben. Legtöbbször csak tiltott gyűlés vagy engedély nélküli könyvterjesztés

14 A szektakérdés harmincas évekbeli egyházi és politikai megítéléséről bővebben: FAZEKAS CSABA: *Kisegyházak és szektakérdés a Horthy-korszakban*. Szent Pál Akadémia, Bp., 1996. 84–166.

15 SZCSPL PHEI 3474/1936.

16 SZCSPL PHEI 3474/1936.

17 SZCSPL PHEI 3474/1936.

ellenük a vád, amit néhány pengős pénzbírsággal megúsznak. „Alsótanyán 50 ezer hold területen jelenleg 6 rendőr teljesít szolgálatot. Közvetlen tapasztalatunk szerint ez a csekély létszámú rendőrség szinte emberfeletti munkát végez. Ennek dacára tudnia kellene az illetékes tényezőknek, hogy ez a létszám az őket terhelő feladatok elvégzésére már a komolytalanság határait közelíti meg.”¹⁸ A levél írójának álláspontja a szekták tanításainak képviselőivel kapcsolatban az, hogy ha „...a vallás és a társadalmi rend elleni izgatás címén vonnák őket felelősségre, amint erre lehetőség kínálkozik, bizonyára nem mernének ezek az ügynökök olyan fesztelenül mozogni.”¹⁹

Balogh István szerint fontos volna, ha a város által kisbérlődőknek kiadott földek bérleti megbízható, a nemzeti és keresztény eszme mellett elkötelezett emberek lennének. „...kívánatos volna, hogy bérletet olyanok ne kaphassanak, akik ezen vallás és haza elleni agitációnak agitátorai, tehát nem áldozatai, mert ez utóbbiak rosszhiszeműsége bizonyítva nincsen és okkal-móddal megmenthetők, de inkább jószóval és szeretettel, mint erőszakkal.”²⁰

A levél utolsó bekezdése Balogh egyik érdekes tervére utal. A kisteleki esperesi kerület gyűlésén javasolta, hogy a tanyai plébániák közösen adjanak ki naptárat, amelyet a hívek között ingyen osztanának szét. Az könyvben megjelenő hitbuzgalmi és ismeretterjesztő írások ellensúlyai lehetnének a Jehova Tanúi által terjesztett írásoknak. A lelkészek azonban – pénzhíányra hivatkozva – elutasították az elképzelést. Balogh István – valószínűleg Prohászka Ottokár és Bangha Béla közismert munkássága nyomán – helyesen ismerte föl, hogy a sajtó útján könnyen és eredményesen lehet hatni az emberekre. Különösen a tanyai lakosokra, akiknek többségéhez „más sajtótermék nem jár”. „Ez alakalommal kell sajnálkozásomnak kifejezést adnom amiatt, hogy az a javaslatom, amelyet a múlt őszi Coronán²¹ terjesztettem elő egy közös tanyai naptár előállítására nézve, mely a hívek között ingyen lett volna szétosztandó, a tanyai plébánosok között visszhangra nem talált.”²²

Glattfelder választleveleiben kifejtette, hogy szerinte Jehova Tanúinak működése nem buzgó hívek tevékenysége, hanem kommunista agitátorok vallásos köntösbe bújtatott izgatása az államhatalom és a katolikus egyház ellen. „A tanyai szektárius mozgalmak erőszakos és perfid próbálkozása tárgyában már többször nyilatkoztam illetékesek előtt s legutóbb magának a főispán úrnak és a polgármester úrnak a figyelmét is felhívtam a szektákra, megmagyarázván előttük, hogy ezekben az esetekben nem vallásos igények kielégítéséről, hanem vallásos köpenybe burkolódzó, bolsevista propagandáról van szó s úgy láttam, hogy kijelentésemet mind a ketten megértették. A polgármester úr különben azt a fölvilágosítást adta, hogy amennyiben ismeretlen forrásból pénzelt kommunista agitátorok eljárását kellene megakadályozni, a jövőben a fölemelt létszámmal dolgozó rendőrhatalóság éber figyelemmel fog örködni.”²³

A főpap elismerte, hogy a szekták terjedése ellen nemcsak a rendőrségnek kell fölőlnie. Jól szervezett plébánián, erős egyházközségben, ahol a lakosság nagy részével a

18 SZCSPL PHEI 3474/1936.

19 SZCSPL PHEI 3474/1936.

20 SZCSPL PHEI 3474/1936.

21 Corona = az esperesi kerület papjainak gyűlése.

22 SZCSPL PHEI 3474/1936.

23 SZCSPL PHEI 3474/1936.

lelkipásztorok személyes kapcsolatban vannak, nem tudnak sok hívőt elhódítani a kis-egyházak. A katolikus egyház és a keresztény nemzeti kormány között közismerten jó volt az együttműködés, így az egyház erősödése az államnak is érdeke volt. A katolikus törekvéseket – mint láthatjuk, helyi szinten is – az állami közigazgatás mindig támogatta. Glattfelder önálló hitoktató tanyai kiküldését szorgalmazta, erre azonban az egyház nem talált volna fedezetet, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium támogatása híján. „Önálló tanyai hitoktató kirendeléséről azonban egyelőre sajnos nem lehet szó, miután ezeknek a száma kontingentálva van és a minisztérium részéről állandóan hangoztatják, hogy új hitoktatói állásokra nincs fedezet.”²⁴

A püspök úgy gondolta, hogy Szeged-Alsóközponton – ahol egy plébános és egy segédlelkész tevékenykedett – újabb kápláni állást kell szervezni. A papi létszám emelésével a nagy kiterjedésű tanyavilágban javulna a hívek lelki ellátása. A lelkészek a plébánia legtovábbra is el tudnának jutni: hitoktatást, misét, szertartásokat tartani. „...csakis a II. kápláni állás szervezését lehet majd megkísérelni abban az esetben, ha a kápláni fizetés legalább félösszegben – ami 350-400 P-t jelent – helyi forrásból biztosíthatónak látszik, s ezenfelül a kirendelendő új munkaerő lakást és teljes ellátást is kaphat.”²⁵

TEMPLOMÉPÍTÉSI TERVE (1939)

Balogh István 1938. december 18-án – saját lelkészi hivatalának iktatása szerinti – 157/1938. szám alatt jelentette a püspöki hivatalnak, hogy az alsóközponti templomba betörték. A perselyeket kifosztották, s onnan a – mindennapos használatra ott tartott – liturgikus kelyheket, edényeket elvitték. A értékesebb monstranciát és kelyheket a plébánián őrizték, ezért azok megmaradtak, de a kár meghaladta az 1000 pengőt. „Mély szomorúsággal teszek jelentést arról, hogy a szegedalsóközponti plébániatemplomba a múlt éjjel betörték, a szent edényeket elrabolták, a perselyeket kifosztották. Ruhanyomokban a templomot károsodás nem érte. Hiányzik a használatban volt áldoztató kehely, melyből a szent ostyát a Tabernákulum²⁶ (sic!) elé, az oltárra szórták. Hiányzik a betegellátásnál használt 2 ezüst szelence, végül a hordozható oltár felszereléséből a miséző kehely, az áldoztató kehely és ugyanonnan 3 bronz olajszelence. A kár eléri az 1.000 P-t, mely – hála az Egyházmegyei Hatóság rendelkezésének – biztosítás révén teljesen megtérül. A monstranciát²⁷, a legértékesebb kelyheket, valamint a templomi fehérneműt állandóan a lakásomon őrzöm úgy, hogy az újonnan beszerzendő szent edények megérkezéséig is a templom el van látva.”²⁸

A kár nagyságát érzékelteti, hogy a plébánia 1938. augusztus 26-án 960 pengőért két 400 négyzetölekes telket tudott vásárolni Szeged városától. Pálffy József polgármester szeptember 29-én kérte a szerződéshez Glattfelder püspök jóváhagyását, amit októ-

24 SZCSPL PHEI 3474/1936.

25 SZCSPL PHEI 3474/1936.

26 Tabernákulum = az oltárban elhelyezett kis szekrény, amelyben az Oltáriszentséget őrzik.

27 Monstrancia = szentségtartó, szentségmutató.

28 SZCSPL PHEI 3521/1938.

ber 23-án meg is kapott. A szerződés másolatát Balogh plébános 1939. január 10-én küldte meg az egyházmegyei hatóság illetékeseinek.²⁹

Balogh páter 1939. október 9-én levelet írt Pálffy polgármesternek, amelyben 200 darab gyűjtőív kibocsátására kért engedélyt. A tanyai lakosság egy csoportja ugyanis templom építését határozta el, akik az anyagiak előteremtésére gyűjtést akartak szervezni, sőt már templomépítő bizottságot is szerveztek. „Van szerencsém mély tisztelettel bejelenteni, hogy a Szeged-alsóközponti plébánia híveinek azon része, akik a Feketeszállás, Nagyszéksós és Mórahalom kapitányság környékén laknak, szeretnének a bojárhalmi iskola tájékán, körülbelül ott, ahol a szikelt út keresztezi a bajai műutat, templomot építeni. Ezen célból megalakítottuk a templomépítő bizottságot, melynek világi elnöke Takács Sándor és Császár Rudolf gazdaköri elnökök, ügyvezető alelnöke pedig Ördög István, ugyancsak gazdaköri elnök.”³⁰ – írta Balogh.

A kegyúr város első embere „a bojárhalmi kápolna felépítése érdekében szükségesnek mondott gyűjtés engedélyezése iránti kérelmét” – jóváhagyást kérve – elküldte a püspöknek. A főpap nem is tudott a kezdeményezésről, ezért számonkérő hangnemű levelet írt Baloghnak, aki a püspöki hivatalt meg akarta kerülni, vagy legalábbis kész ténnyek elé állítani. „Miután nincsen tudomásom róla, micsoda kápolna építéséről van szó, felhívom Tisztelendőségedet, hogy az építendő kápolna tervét és hozzávetőleges költségvetését a kiszemelt építési hely vázrajzával hozzám jóváhagyás végett bemutatni szíveskedjék. Ugyanakkor azt is jelentse, miből szándékozik fedezetet találni a gyűjtésen kívül a kápolna építésre, s kikre számít, hogy adományokkal a gyűjtést támogatni fogják, mert csak komolynak ígérkező akciót szabad elindítani.”³¹ A kezdeményezés rövid idő alatt elhalványult, s Bojárhalmon soha nem épült templom vagy kápolna.

MEGVÁLÁSA A DÉLMAGYARORSZÁGTÓL

1939-ben a szegedi szabadtéri játékok számára Szeged város által biztosított támogatásból megtakarításként 610 pengő maradt.³² Az 1939. december 21-i városi közgyűlés elhatározta, hogy ezt az összeget átadja az Ünnepi Játékrendező Kft.-nek. Dékány Sándor, városi főszámvevő azonban csak 473 pengőt utalt át a társaságnak. Ezért az Ünnepi Játékrendező – amelynek Balogh is tulajdonosa volt – a maradék 137 pengőért pert indított a város ellen. Az ügyet részletesen megírta Délmagyarország is, s Dékány személyes felelősségét hangsúlyozta, aki a közgyűlési határozattal ellentétesen intézkedett.³³

Glattfelder 1940. február 10-én saját kezűleg írt az ügyben Balogh Istvánnak. Egy vezető városi tisztviselő ugyanis közbenjárt nála Dékány főszámvevő érdekében, aki „üzleti elszámolási ügyben kötelességszerűen a város álláspontját képviselte”. A püspök – akinek valószínűleg már kellemetlen volt az állandó magyarázkodás Balogh írásai miatt – ultimátumot adott az alsóközponti plébánosnak: vagy megszakít minden

29 SZCSPL PHEI 3010/1938.

30 SZCSPL PHEI 2950/1939.

31 SZCSPL PHEI 2950/1939.

32 Délmagyarország, 1939. december 16. 3.

33 Délmagyarország, 1940. január 11. 3.

kapcsolatot a sajtóval, vagy nyugdíjba kell vonulnia. „Kifejtettem Önnek már ismételtén, mily tapintatot tételez fel papi jellege az újságszerkesztéssel kapcsolatban tekintettel a mi jóindulatú közéleti tényezőink érzékenységre is. Ha ennek dacára ezt a műveletet nem tudja lebonyolítani kötekedő személyeskedés nélkül, akkor nem marad más hátra mint az a választás, hogy vagy megszüntet minden kapcsolatot a sajtóval vagy nyugdíjazását kéri s ezt a döntést kibuvót kizáró módon fognam félreértés esetén provokálni.”³⁴ – írt a főpap.

Balogh 1940. február 12-én válaszolt a püspök levelére. Kifejtette, hogy a főszámvevő nem a város érdekében járt el, hanem nem teljesítette a szerződésben vállalt kötelezettséget, amikor nem fizette ki a teljes összeget (610 pengő). „Sajnos nem üzleti elszámolásról van jelen esetben szó, hanem arról, hogy a város nem teljesítette szerződésben vállalt azon kötelességeit, melyeket a város közönségét képviselő törvényhatósági bizottság egyhangúlag vállalt és a belügyminiszter, mint kormányhatóság jóváhagyott, ezért eminenter³⁵ közügyről van szó, nem pedig magánérdeket szolgáló üzleti elszámolásról.”³⁶ Balogh szerint a Délmagyarország közügyet szolgált, amikor tudósított az ügyről, amely fontos a szabadtéri játékok jövője szempontjából. „Szerény véleményem szerint a Délmagyarország közérdeket szolgált, amikor a főszámvevő úrnak súlyos felelősségét, különösen a játékok jövője szempontjából, megállapította.”³⁷

A plébános közölte, hogy a Délmagyarország nem is foglalkozott Dékány személyével – miután érdekében egy jezsuita atya járt közben. Ugyanakkor fölhívta a figyelmet a Szegedi Új Nemzedék című napilapra, amely szélsőjobboldali nézeteknek is teret adott. „Kegyelmes Uram! Ne méltóztassék fegyelmezetlenségnek venni, de önkéntelenül feltör bennem a kérdés: vajjon az a dignitárius, aki annyira a szíven viseli a katolikus ügyeket, tette jelentést Excellenciádnak akkor, amikor a katolikus közpénzekből segélyezett Szegedi Új Nemzedék a hivatalos egyház által ellenségesnek minősített nyilas mozgalmat nemcsak támogatta, hanem szerkesztőségébe szervezte...”³⁸

Ezzel szemben Szeged-Alsóközpont plébánosa rámutatott, hogy a Délmagyarország – olykor kritikus hangnemben is – mindig a város érdekeit és a keresztény nemzeti gondolatot kívánta szolgálni. „Amikor 1938. év végén más érdekcsoportokkal szemben sikerült a Délmagyarországot megszerezni és azt az egyház és a katolikus magyarság szolgálatába állítani, azt hittem, helyes dolgot cselekszem. A papság egy része oda is állt a Délmagyarország mellé, a legintelligensebb katolikus rétegek pedig örömknek adtak kifejezést, hogy végre van politikumtól nem befolyásolt s kizárólag katolikus közérdek szolgálatában álló lap is Szegeden. Persze volt mindig és van ma is egy tábor, melynek éppen más irány tetszenék, ha éppen a katolikum rovására is.”³⁹

A levél végén Balogh közölte, hogy – igaz, külső nyomásra – megválnak a Délmagyarországtól. Sőt az is fölvetődött, hogy a lapot össze lehetne vonni a Szegedi Új Nemzedékkel, hiszen egy városban elegendő egy keresztény nemzeti elkötelezettségű újság. „Bennem tehát nem csak a készség van meg, de a legszigorúbb elhatározásom, melyben

34 SZCSPL PHEI 506/1940.

35 Eminenter = legfőképp, kiváltképp.

36 SZCSPL PHEI 506/1940.

37 SZCSPL PHEI 506/1940.

38 SZCSPL PHEI 506/1940.

39 SZCSPL PHEI 506/1940.

Nagyméltóságod atyai levele csak megerősített, hogy a laptól megválok. Adja Isten, hogy másvalaki biztosabb szemmértékkel és több tapintattal s így nagyobb sikerrel is intézze majd a lap ügyeit.”⁴⁰

Glattfelder 1940. február 13-i levelében megnyugvásának adott hangot, hogy papja más kiadónak adja át a Délmagyarországot. Ám figyelmeztette Baloghot, hogy amíg az újság megjelenésében szerepet vállal fogalmazzon óvatosabban és ne gyűjtsön magának további ellenségeket. „Azt látom, hogy egy tanyai plébános számára emberföldről feladat szegedi lapot irányítani s ugyanakkor lelkipásztori feladatainak is megfelelni s ha e dilemmából szerencsés kiutat talál, azért csak dicsérni fogom. De addig is míg ez megtörténik, vigyázni kell, hogy az embereket ne mérgesítsük, hanem az igazságot és a jóügyet szolgáljuk.”⁴¹

VITÁJA TUKATS SÁNDOR FŐISPÁNNAL

1942 tavaszán Balogh István Tukats Sándorral, Szeged szabad királyi város főispánjával keveredett vitába. A páter az 1942. február 28-i városi közgyűlésen bírálta a szegedi közellátást, amelyben szerinte nem szociális, hanem politikai szempontok érvényesülnek. Ezt a véleményét az Alsótanyai Gazdasági Egyesület 1942. március 1-jei választmányi ülésén is kifejtette. A közellátás nehézségeiért – nem megnevezve, hanem csak utalva személyére – a főispánt tette felelőssé. Tukats Sándor ezért előbb Glattfelder Gyula püspökhöz, majd Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fordult.

A főispán audiencián jelent meg a csanádi püspöknél, akitől Balogh István rendreutasítását kérte, és fegyelmi eljárást javasolt ellene. Glattfelder az ügyről írásos anyagot kért. Tukats ezt nehezményezte, véleménye szerint ugyanis ő csak előljáróinak – a kormány képviselőinek – tartozik jelentési kötelezettséggel.⁴² A főpap ezért levelet írt neki, amelyben kitartott az írásos jelentés kérése mellett, ugyanakkor papja mellett is kiállt. „Nagy figyelemmel vártam Méltóságod beígért sorait, amelyek hivatva volnának dr. Balogh István plébános úr részéről Méltóságoddal szemben történt sérelmek felvilágosítására, hogy annak alapján járjak el vele szemben. Nagy meglepetéssel értesültem azért a tegnapi nap folyamán Raskó Sándor püspöki helynök úrtól, hogy Méltóságod állítólag nehezményezi, hogy én írásos közlést kívántam volna a történetekről, ami csak hivatali felsőbbbséggel szemben fennálló kötelesség...”⁴³

Glattfelder Gyula kifejtette, hogy a törvényhatóságon, vagy más közéleti fórumon elhangzott mondatok nem tartoznak a hatáskörébe. Ő – mint püspök – csak a hitbeli és egyházigazgatási kérdésekben előljárója Baloghnak, aki politikusként vagy újságíróként szabadon cselekedhet – amíg az egyház érdekeit szem előtt tartja, illetve a katolikus közélet jeles személyiségeit nem támadja. Kellő, alapos ismeretek hiányában, megalapozottság nélkül nem akarja papját fegyelmi eljárásnak alávetni. Ezután rámutatott: „Én mindig a legnagyobb lojalitással ismertem el Méltóságod hivatali buzgalmát s ha

40 SZCSPL PHEI 506/1940.

41 SZCSPL PHEI 506/1940.

42 SZCSPL PHEI 689/1942.

43 SZCSPL PHEI 689/1942.

bármely papom csak látszatát is szolgáltatta annak, hogy munkáját megnehezíti, a leg-rövidebb úton figyelmeztettem, akár törvényes, akár morális kötelességére talán hibáján túlmenőleg is, mert súlyt helyezek rá, hogy e mai nehéz időben az összes hivatali fórumok harmóniában éljenek s kölcsönös megértéssel szolgálják a köz ügyét. Azonban azt, hogy tudjam, mért kell marasztaló ítéletet kimondanom, talán mégis csak szabad igényelnem? Ha tehát Méltóságod Magát személyében sértve vagy a köznyugalmat fenyegetve látná Balogh részéről, szíveskedjék az adatokat tudomásomra hozni, mert a Méltóságoddal szemben érzett igen nagy tiszteletem és bizalmam tiltja föltételeznem, hogy nem elég informált helyzetben méltóztatott tőlem ítéletet várni, amire semmi képp sem vagyok kapható.”⁴⁴

Tukats 1942. március 7-én írt a főpapnak, s a jelentés késlekedéséről számolt be. Nemcsak a törvényhatósági bizottság közgyűlési jegyzőkönyve és a rendőrség jelentése, hanem fültanúk meghallgatása alapján írja meg kifogásait – így konkrét adatokkal bőven alátámasztva: „A rendőrség jelentésén kívül olyan személyiségektől is szándékom információkat szerezni, akik az alsótanyai Gazdasági Egyesület választmányi ülésén részt vettek és dr. Balogh István plébános úr felszólalásának fültanúi voltak. Úgy hiszem, az ügy objektív megvilágítását az ilyen módon szerzett adatok elősegítik.”⁴⁵

A főispán négy nappal később, március 11-én részletes beszámolót küldött a püspöknek, amelyben részletezte Balogh közgyűlési fölszólalását. Ebben olvashatjuk: „Dr. Balogh István Szeged-alsóközponti plébános úr, törvényhatósági bizottsági tag az 1942. évi február hó 28-án tartott közgyűlésen a polgármesteri jelentéshez hozzászólva, közellátási kérdéseket tett kritika tárgyává, többek között azt mondotta, hogy a közellátásban politikai szempontok érvényesülnek. Mivel ez a megjegyzése semmilyen reális alappal nem bír és alkalmas arra, hogy részrehajlással gyanúsítva az intéző hatóságot, tájékozatlan emberek között zavart keltsen, az elnöki székéből figyelmeztettem a törvényhatósági bizottsági tag urat, hogy tartózkodjon az ilyen megjegyzésektől, mert a közellátást illetőleg egyetemes országos érdekek az irányadók.”⁴⁶

Tukats Sándor leírta – a rendőrség által kiküldött megfigyelő jelentése alapján, valamint néhány jelenlévő megkérdezése után – a plébánosnak a Gazdasági Egyesület ülésén megfogalmazott észrevételeit is. „Az alsótanyai Gazdasági Egyesület 1942. március hó 1-én választmányi ülést tartott. A m. kir. rendőrség szegedi kapitányságának jelentése szerint ezen felszólalt dr. Balogh István Szeged-alsóközponti plébános is, aki beszédében többek között a következőket mondotta:

A./ Kitért a közgyűlésen történt eseményekre s hangoztatta, hogy ő csak az igazat mondotta, stb.

B./ »Igen nagy a nyomor, nem az számít, hogy nincsen az állatoknak takarmány, hanem az, hogy a tömegnek nincs kenyere.«

C./ »Rendőrségi székház, paprika beváltó és más épületek várhattak volna, elégítsék ki előbb az árvízzel sújtott tanyaiak téglaszükségletét,« stb.

D./ Beszéde során a következő további kijelentést tette: »Igaz, hogy akinek az Isten rangot adott, annak ész is adott hozzá, de nem elég a rang és ész, nem kell azt hinni, hogy mindent tud. Aki a tanyai bajokat meg akarja tudni és abban intézkedni – és pedig nem önkényesen – az megbeszéli a tanyai vezetőkkel a teendőket. Hol van itt a népi politika« stb.”⁴⁷

A főispán a levél végén aggályainak adott hangot. Az egyház és az állam tisztségviselőinek vitája nem tesz jót, beárnyékolja ugyanis kapcsolatukat, és a közvélemény

előtt is a nézetkülönbség látszatát kelti. Tukats kifejtette, hogy azért vonakodott a levél megírásától, mert az azt a látszatot kelti, mintha a főispán magyarázkodásra szorulna az alsóközponti plébános – szerinte alaptalan – vádjai miatt.

„Mint katolikus ember nem tartom helyén valónak, hogy nyilvánosság előtt az Egyház lelkipásztorával olyan vitába szálljak, amely vita tájékozatlanok és kellő műveltséggel nem bírók előtt alkalmas arra, hogy az Egyház funkcionáriusának, de a világi hatóságnak is a tekintélyét rontsa és megrendítse azt a hitet, bizalmat, melyet az intéző hatóság méltán elvár, ha a munkáját becsületesen és felelősséggel végzi. Őszintén megmondom, voltak aggályaim, hogy jelen levelemben elmondottak talán annak a látszatával bírnak, hogy tulajdonképpen a főispán igazolja magát dr. Balogh István plébános úr előtt, azonban mindezekon túltéve magam, a három éves főispáni működésem minden ténykedéseiert – melynek nincsenek takarni való részletei – a felelősséget vállalva, nyugodtan állok Nagyméltóságod általam mindenkor tisztelt, fennkölt Személye előtt; átnyújtva e sorokat, az ügynek pártatlan megítélést kérve.”⁴⁸

A levélben szereplő adatok fényében Glattfelder 1942. március 16-án írt Balognak.

„Szeged város főispánja panaszt emelt előttem Tisztelendőségeddel szemben, hogy a városi közgyűlésen alaptalan vádakkal és invektívákkal⁴⁹ illetve a hatóságot s nevezetesen a főispán urat is, de főleg azért, hogy az alsótanyai gazdakörben oly politikai beszédet mondott az ott egybegyűlt nép előtt, mely alkalmas nemcsak a hatóság tekintélyét lejártni, hanem a köznyugalmat is veszélyeztetni, ami a jelen tragikus körülmények között a legsúlyosabb kritikát híná (sic!) ki Tisztelendőségeddel szemben, amikor a nemzet harcban áll, s minden egyházi és polgári fórum a belső fegyelem fenntartását szorgalmazza.”⁵⁰

A püspök figyelmeztette papját, hogy közéleti és újságírói tevékenysége – pontosabban annak „kötekedő” modora – sok kritikát vált ki, elsősorban a városi vezetők körében, akik pedig mindig támogatták a katolikus egyházat és együttműködtek a klérussal. Glattfelder kiemelte, hogy a háború idején, feszült közhangulatban a papságnak a kormányzat mellett kell kiállni. „Ismételten figyelmeztettem Tisztelendőségedet, hogy az a kötekedő modor, amellyel közéleti ténykedését szóban és sajtó útján végzi, igen éles kritikát hí ki vele szemben, s ha netán egyesek ennek folytatását szorgalmazzák, a komoly intéző körök fennakadnak rajta s Tisztelendőségeddel szemben minden lehetséges erkölcsi megtorlást igénybe fognak venni, különösen, hogy a mai közhangulat előtt kihasználható körülmények is segédkezet nyújtanak nekik.”⁵¹

A főpásztor kérte Baloghtól, hogy nyilvánosság előtt – a Délmagyarország című lap hasábjain – jelentse ki, hogy sem a főispánt, sem a „hatósági tekintélyt” nem akart megsérteni, lejártni. Lehetőleg pedig fejezze be közírói tevékenységét. Ezzel ugyanis fölösleges indulatokat szít maga ellen, s lelkipásztori teendőit sem tudja kielégítően el látni. „Jó volna, ha ily értelemben a befolyása alatt álló sajtótényezőket informálná, bár

44 SZCSPL PHEI 689/1942.

45 SZCSPL PHEI 689/1942.

46 SZCSPL PHEI 689/1942.

47 SZCSPL PHEI 689/1942.

48 SZCSPL PHEI 689/1942.

49 Invektiva = éles támadás, kirohanás valaki ellen.

50 SZCSPL PHEI 689/1942.

51 SZCSPL PHEI 689/1942.

leghelyesebben akkor járna el, ha ez utóbbival minden nem hivatalos kapcsolatot is megszakítana, annál is inkább, mivel a jelen körülmények között a hívek gondozása a lelkipásztornak annyi munkát juttat, hogy politikai vagy közéleti polémiákra ideje sem lehet, ha feladatát becsülettel kívánja betölteni.”⁵²

1942. december 30-án a vallás- és közoktatásügyi minisztérium egyik tanácsosa írta a csanádi egyházmegye püspökének Balogh páterről: „Dr. Balogh István Szeged-Alsóközponti róm. kath. plébános nem tengelybarát, ki nemzeti szempontból káros meggyőződésének – bár igen óvatos formában – állandóan hangot ad s környezetét, valamint híveit e tekintetben a legmesszemenőbben befolyásolni igyekszik. A 12. 000 lelket kitevő híveit a paraszt akadémiákon arról akarta meggyőzni, hogy a németek a háborút nem nyerhetik meg s a végső győzelem az angoloké lesz. Ezen kijelentéseivel a népben a bizonytalanság érzését kelti, mellyel a magyar állam fegyveres erejének hátrányt, az ellenségnek pedig előnyt okoz.

Dr. Balogh plébános zsidó származású, ki az 1939. IV. tc. 1. § 2. bekezdésének 1. pontja értelmében zsidónak nem tekinthető s így Szeged városi törvényhatósági bizottsági tagságát is megtarthatta. Szeged város polgármestere tanúsítványt is kiadott részére, mely félzsidó származását bizonyítja.

Dr. Balogh hivatali ténykedéseinek háttérbe szorításával – 3 káplánja dolgozik – inkább üzleti ügyekkel foglalkozik, úgymint a »Délmagyarország« című napilap alapítója, majd társtulajdonosa, angóra nyúltenyésztés, majd pedig a szegedi szabadtéri színpátékok aktív szereplője, mely sokoldalú elfoglaltsága papi hivatásától elvonja.”⁵³

A levélre 1943. január 25-én válaszolt – a nagybeteg Glattfelder Gyula helyett – Raskó Sándor nagyprépost, püspöki helynök, aki védelmébe vette Baloghot, s tételesen igyekezett cáfolni a fölmerülő vádak. Azt azonban leszögezte, „...ha híveit nemzeti szempontból – akármilyen formában – károsan megpróbálná befolyásolni, sőt ebben az esetben csak figyelmeztetéssel be sem érném.”⁵⁴ Raskó sorai mögött nem föltétlenül a Balogh iránti szimpátiát kell keresnünk. Valószínűbb, hogy a püspöki helynök az egész ügyet az egyház belső ügyének tekintette, s a miniszteri tanácsos ilyen szigorú hangnemű – és egyértelműen antiszemita töltésű – levelét illetéktelen külső beavatkozásnak tartotta.

„Anélkül azonban, hogy Balogh plébános úr védelmében hivatalos vizsgálat előtt vagy annak mellőzésével már most állást kívánnék foglalni, szükségesnek tartom a következő helytnemálló állításokra felhívni Nagyméltóságod figyelmét.”⁵⁵ – írta Raskó Sándor, aki a továbbiakban öt pontba szedve pontosította, illetve cáfolta meg a minisztérium munkatársának információit.

Először leírta, hogy Balogh nem tart „parasztakadémiákat”, és amikor tartott is, csak a hatósági rendeleteket ismertette és magyarázta. „Balogh plébános kb. egy éve már nem tart »parasztakadémiákat« s azokon tehát káros befolyást nem gyakorolhatott. Amikor tartotta, azért tette, mert a hatósági rendeleteket ismertette, s ezzel a mai nyugtalan időben sok félreértésnek vette elejét. Mióta azonban plébániáján, épen az ő

52 SZCSPL PHEI 689/1942.

53 SZCSPL PHEI 148/1943.

54 SZCSPL PHEI 148/1943.

55 SZCSPL PHEI 148/1943.

sürgetésére, felállították a tanyai közigazgatást, ezt a munkát nálánál avatottabb és hivatottabb tisztviselők végzik.”⁵⁶

A püspöki helynök levelének második pontjában visszautasította, hogy a plébános helyett három segédlelkész dolgozna. Szeged-Alsóközponton ugyanis csak két káplán szolgál, akik közül az egyik katonai szolgálatot teljesít. „Annak a vádnak, hogy Balogh plébános helyett 3 káplánja dolgozik, már csak azért sincsen alapja, mert Szeged-alsóközponton soha sem volt 3 segédlelkész, csak kettő; ebből is már jó ideje az egyik katonai szolgálatot teljesít.” Határozott – majdhogynem ironikus – hangnemben írta, hogy „...az ügy érdekében álló volna, ha Nagyméltóságod felhívna az informátor urat, nevezze meg azt a három káplánt, aki egyidőben dolgozott az alsóközponti plébánián és pedig Balogh plébános helyett.”⁵⁷

Raskó Sándor kitért az alsóközponti lelkész újságírói és szerkesztői tevékenységére is, amelyet egy ideje nem gyakorol – éppen a püspök kérésére. „A Délmagyarországgal való kapcsolatát sokan tényleg kifogásolják, mivel a plébános úr tollforgató ember, s ha bárki támadást vezet ellene, mindenkor helytáll. Ha – mint újságírót – kifogás érheti, az legföljebb az, hogy a nevezett lap valamikor a liberálisok szócsöve volt, de éppen Balogh szerezte meg a lapot a keresztény irányzat számára, persze hiába, mert ellenfelei – talán túlságos ellenzékiessége miatt – »neophitának«⁵⁸ tartják.”⁵⁹

A negyedik pontban a levél írója nem tartja kifogásolhatónak, hogy a páter nyulatat tenyészt. Sőt, szerinte ezzel saját – és az egyház – anyagi helyzetét javítja, s híveinek új gazdasági lehetőséget, jó példát mutat. „Ami az angóranyúl – helyesebben belganyúl – tenyésztést illeti, mert angóranyúlai nincsenek, ez nem lehet vád, mert ezzel minden pap foglalkozhatik, különösen, ha erre anyagi szempontból rá van utalva; azonfelül ezzel híveinek is olyan új gazdasági tevékenységre kíván jó példával és buzdítással szolgálni, mely – főként ma – rendkívül jövedelmezőnek bizonyul.”⁶⁰

Raskó Sándor az utolsó pontban kifejtette, hogy Balogh István soha nem „szerepelt” a szegedi szabadtéri játékokon, mindössze az első két rendezvény szervezésében vett rész. „A szegedi szabadtéri játékoknak Balogh soha nem volt »aktív szereplője«. Igaz, hogy az első kettő létrejövetelében kezdeményező és annak megrendezésében társulási alapon szervező volt; a harmadikat már nem rendezte...”⁶¹

A JEZSUITÁK BEVONÁSA A TANYAI LELKIPÁSZTORKODÁSBA

A nagyszámú és elszórtan élő tanyai lakosság lelki ellátása nagy problémát jelentett. Ezért Balogh István örömmel vette, hogy a jezsuita rend szegedi rendházában élő – pappá szentelt, de még tanulmányaikat folytató – szerzetesek részt vennének a pasztorálásban. A tanyákon nem volt minden központban templom, vagy kápolna, ezért az állami tanyai iskolákban alakítottak ki miséző helyeket. Az oda vasárnapra kiszálló pa-

56 SZCSPL PHEI 148/1943.

57 SZCSPL PHEI 148/1943.

58 Neofita = valamely vallás vagy tan követésére újonnan áttért személy.

59 SZCSPL PHEI 148/1943.

60 SZCSPL PHEI 148/1943.

61 SZCSPL PHEI 148/1943.

pok az egész napot híveikkel töltötték. Délelőtt misét mondtak, délután gyerekeket oktatnak hittanra, foglalkoztak a leventékkel, a KALOT és a KALÁSZ tagjaival, valamint családlátogatást végeztek.

1941. szeptember 2-án Balogh a következőket írta az egyházmegyei hatóságnak. „Egyik tanítóm jelentette, hogy a jézustársasági atyák az idén bőven rendelkeznek páterekkel, akiket szívesen küldenének ki a tanyára állandó jelleggel. Így megígérte a Házfőnök Úr, hogy a Királyhalom-i (sic!) iskolánál, minden hónap második vasárnapján szt. misét mondanak és prédikálnak. Állítólag hasonló ígéretet tettek volna a bojárhalmi iskola részére is. Bár két segédlelkészem van, örömmel veszem ezt az értesülést, mert hála Istennek, az igények annyira növekednek, hogy azokat három (sic!) sem tudjuk kielégíteni.”⁶²

1941. szeptember 13-án Borbély István jezsuita házfőnök írt a püspöknek. Kijelentette, hogy azok a fölszentelt pap rendtagok, akik még főiskolai stúdiumaikat végzik örömmel vesznek részt a tanyai hívek lelki ellátásában. A szerzetesek csak 8-10 hónapig maradnak a fölszentelés után Szegeden, és létszámuk is változó, ezért a kisegítés ügyében állandóan egyeztetésre van szükség. A jezsuiták mindig a plébános tudtával és utasítása szerint mennek ki misézni, díjazásuk pedig csak az útiköltség összege.

„A kérdéses tanyai kisegítéseket házunk azon tagjai szokták végezni, akik felszentelésük után még egy évig főiskolánkon folytatják tanulmányaikat. E miatt a kiszállások mindig szerény és korlátozott keretek között történnek. Legfeljebb tíz hónapig tarthatnak, s mindig az itt tartózkodó felszentelt teológusok számától függ, hogy hány helyen vállalhatunk ilyen munkát. S hogy e kiszállások a tanulmányok folytatását nem gátolják, rendi előjáróim többször megismételt szigorú utasításai szerint csak olyan kisegítéseket szabad elfogadnunk, melyek a sz. mise és valamely egyszerű hitelemző beszéd elmondását nem haladják túl. Ellenkező esetben a teológusok nem küldhetők ilyen kisegítésre. Mindenkor kötelességünknek tartottuk, hogy e kiszállások teljesen az illetékes plébános akarata és utasításai szerint menjenek végbe. Ha véletlenül nem a plébánia jelentkezett ilyen igénnyel, a kérelmezőknél mindig tudakozódtunk, vajjon a plébános tudta (sic!) és beleegyezésével járnak-e el. Ezt a jövőben is mindenkor megteesszük.”⁶³ — fogalmazott a jezsuiták szegedi házfőnöke.

A jezsuiták tanyai kisegítő tevékenysége azonban problémákat okozott a helyi plébánosnak. A szerzetesek ugyanis csak az útiköltséget (2 pengő) kérték a szentmiséért, míg a világi papok a megállapított stóladíjat várták (15-20 pengő). Gyakran az is előfordult, hogy a hívek — a lelkész megkerülésével — egyes jezsuitáktól kértek miséző papot, éppen az alacsonyabb díjazás miatt.

A kialakult felemás helyzetről Balogh István 1943. október 18-án számolt be a püspöknek. Ismertette, hogy a világi papok — főleg a segédlelkészek — rossz anyagi körülmények között élnek. Ezért nagy szükségük van a stóladíjakra, amit azonban hiába várnak, hiszen a tanyaiak szívesebben hívják inkább az „olcsó” jezsuitákat: „A tanyai plébániák egy része állandóan rászorol arra, hogy a jézustársasági atyák, különösen a szentmisék szolgáltatásával, segítségükre legyenek. Vannak helyek, mint pl. a Zöldfás-iskola vagy a Balog-iskola, ahová rendszeresen járnak ki ezek a jó páterek. Kiszállásukért csak a vonatkoztséget kéri a hívektől. Ezzel a plébániák, különösen a kiszálló se-

62 SZCSPL PHEI 2597/1941.

63 SZCSPL PHEI 2597/1941.

gédlelkészek, rendkívül kényelmetlen helyzetbe jutnak. A jézustársasági atyák nem szorulnak arra rá, hogy a Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság által megállapított, esetleg a mostani rendkívüli gazdasági viszonyok miatt a felemelt stólat kérjék, a világi papság azonban, különösen a segédlelkészek, igenis a nyomor szélén vannak; annyi leghális jövedelmük sincs, hogy öltözetüket pótolni tudják. Van olyan plébános, akinek komoly háztartási gondjai vannak. A világi papság tehát nem mondhat le a stólájáról. De mit gondoljanak, és mit mondjanak a hívek, ha azt látják, hogy a plébániáról a papok 15-20 pengőért – ami nem teszi ki egy pár csirke árát sem – teszik meg az utat és szolgálatot, ugyanakkor a jézustársasági atyák 2 pengőért? Ismételtent megtörtént, hogy amikor misét kértek valamely iskolához, jezsuitát kértek mondván, hogy az ingyen jön, a tisztelendő urak pedig pénzért jönnek.”⁶⁴

Németh Béla jezsuita szerzetes 1943. október 26-án kelt levelében kifejtette, hogy amióta a jezsuiták kisegítő lelkészi teendőket látnak el, soha nem kértek honoráriumot az útiköltségen fölül. Ez Loyolai Szent Ignác szellemiségéből és rendjük regulájából fakad: munkájukat, hivatásukat nem meghatározott ellenszolgáltatás fejében végzik. „A pátereink több mint húsz éve végeznek kisegítő lelkipásztori munkát a csanádi egyházmegyében és ezen idő alatt a honorárium tekintetében mindig ugyanazt az elvet vallották, amit vallanak ma is: rendünk szellemében, hogy minden nagylelkű adományt hálással fogadunk, azonban jogunk semmiféle ellenszolgáltatáshoz nincs az útiköltségen felül. Ha már most ebből a mi eljárásunkból kifolyólag egyenetlenségek állnak elő, ezeknek rendezése a plébános urakra, illetőleg az egyházmegyei hatóságra tartozik, annál is inkább, mert hiszen mindenki tudhatja, hogy mi milyen feltételek mellett vállaltuk a kisegítést.”⁶⁵

Raskó Sándor apostoli kormányzó 1943. október 27-én értesítette Krämer Tamás kisteleki esperesplébánost – akinek esperesi kerületéhez tartozott a szegedi tanyavilág – a jezsuiták álláspontjáról: „Azt is meg kell érteni, hogy a szegedi jézustársaságiak ragaszkodnak reguláik előírásaihoz, s nem hajlandók csakis a hívek által felajánlott összeget mint alamizsnát elfogadni a készkiadásaiakon kívül.”⁶⁶ Ugyanakkor szükségesnek tartotta egységes stóladíjak kialakítását – vagy az esperes, vagy a püspöki hivatal hatáskörén belül – az ilyen félreértések és vádaskodások elkerülése miatt.

Krämer esperes 1943. december 11-én írta meg az apostoli kormányzónak, hogy az esperesi kerületi gyűlésen megállapították az egységes stóladíjakat. Így a miséző helyre való kiszállás díja 20 pengő, amit a plébánosnak kell kifizetni. „...az ügyet őszi koronánkon az összes tanyai papok jelenlétében tárgyalattam le, amikor is úgy határoztak, hogy a kiszállás díja 20 (Húsz) pengő lesz. Ezt az összeget a plébánosok szedik be és ökö adják át a kiszálló papoknak, a főtisztelendő jezsuita pátereknek is.”⁶⁷

64 SZCSPL PHEI 2680/1943.

65 SZCSPL PHEI 2680/1943.

66 SZCSPL PHEI 2680/1943.

67 SZCSPL PHEI 2680/1943.

1941 végén – a világháború eseményeinek hatására és az ország esetleges hadszíntérre válásának lehetőségét szem előtt tartva – a honvédelmi minisztérium előírta leánylevente csapatok szervezését és kiképzését. A csapatokat önkéntes jelentkezőkből kellett megalakítani. A foglalkozásokon a leányleventék nem katonai jellegű, és nem pusztán fizikai kiképzésében részesültek. Vallás- és erkölcstani, háztartási ismereteket sajátíthattak el, valamint testi erőnlétfejlesztő gyakorlatokat végeztek. Ezzel készülve a magyar anya szerepére.

Bár a belépés nem volt kötelező, az alsóközponti tanyavilágban a lányok nagy része mégis behívót kapott a helyi leventeparancsnok aláírásával. Balogh plébános – bizonyára hívei kérésére – levélben érdeklődött a püspöki hivataltól, hogy kötelező-e a leánylevente mozgalomban részt venni. 1942. január 23-án – az alsóközponti lelkési hivatal jelzete szerinti – 40/1942. számmal így írt: „A Magyar Katolikus Akció legutóbbi számában azt olvashattuk, hogy a leánylevente-kötelezettség csak f. évi szeptember 1-étől kezdődőleg lép érvénybe. Ennek dacára a tisztelettel mellékelt 3 drb idézés tanúsága szerint igen szigorú hangú behívót kapnak a lányok.”⁶⁸

Glattfelder Gyula Mihalovics Zsigmondtól, az Actio Catholica országos elnökétől 1942. január 29-én kelt levelében kért fölvilágosítást az ügyben. A válaszlevelet február 6-án írta Mihalovics pápai prelátus, miután Bély Alajos altábornaggyal – a honvédelmi minisztérium leventemozgalommal foglalkozó tisztségviselőjével – konzultált. „Sajnos, Bély minden jó szándéka ellenére is azt tapasztaljuk, hogy az alantas Levente-közegek nem az altábornagytól kiadott irányelvek szerint dolgoznak. A leánylevente egyesületeket országszerte derűre-borúra alakítják, nem egy helyen kényszerítő eszközök alkalmazásával. Természetesen, felfelé azt jelentik, hogy a leányok önként jelentkeztek.”⁶⁹ – olvasható Mihalovics levelében.

A prelátus egyben kifejtette Serédi Jusztinián hercegprímás, esztergomi érsek véleményét is a leánylevente mozgalomról, illetve az annak szabályozására irányuló törvénytervezetről. Az ország első katolikus főpapja nem látta értelmét a mozgalomnak, a lányok ugyanis – szerinte – az iskolában hittan órán és testnevelés órán megkapják a szükséges képzést, a háztartás vezetését pedig családjukban, otthonukban sajátítják el. Mihalovics a következőképpen fogalmazta meg Serédi álláspontját. A hercegprímás „...úgy látja, hogy a leánylevente intézményre semmi szükség sincsen, mert a célt, t. i. a magyar leányifjúság magyarrá neveltségét, továbbá vallás-erkölcsi és honvédelmi testi neveléssel, valamint háztartási oktatással készüljön a magyar anya szerepére, külön leánylevente szervezet nélkül eddig is nagy részben elérte a családi, a templomi és iskolai vallás-erkölcsi nevelés, az iskolai oktatás és testnevelés, végül a családban és külön tanfolyamokon adott háztartási kiképzés.”⁷⁰

Az alsótanyaiak által kapott „behívók” érvénytelenségét és szabálytalanságát mutatja, hogy Bély Alajos altábornagy már 1941. november 18-án kiadott rendeletében a női levente szakosztályok szervezését – további intézkedésig – megtiltotta. A rendeletben ismertette a leánylevente csoportok szervezése kapcsán fölmerülő problémákat,

68 SZCSPL PHEI 324/1942.

69 SZCSPL PHEI 324/1942.

70 SZCSPL PHEI 324/1942.

félreértéseket. Legnagyobb gondnak a kényszer alkalmazását tekintette, a szervezők ugyanis gyakran kötelező jellegűnek állították be a mozgalmat. „...egy-egy helyeken állítólag mégis az összes leányokat – még a tanintézetek kötelékébe tartozókat is – szinte belekényszerítették a női szakosztályokba, s ezzel máris ellenszenvet keltettek a jövőben törvény alapján megszervezendő női leventeintézmény iránt.”⁷¹ A főtiszt problémaként fogalmazta meg továbbá, hogy a lányokat gyakran katonai jellegű kiképzésnek vetik alá és csoportjaik élén gyakran férfi leventeparancsnok áll. Ezért határozta el a következőket: „A fenti visszasságok megszüntetésére általánosságban elrendelem, hogy további intézkedésemig a női szakosztályok ideiglenesen szüntessék be működésüket.”⁷²

Az altábornagy kivizsgálta a Balogh István által jelentett szeged-alsóközpointi ügyet. 1942. május 30-án írta Mihalovics Zsigmondak, hogy: „Magam is úgy gondolom, hogy a jelentett esetekben alárendelt közeg ügyetlenségéről van szó, s nem a vezetőség célzatosságáról, egyébként intézkedés történt, hogy a szegedi leventevezetőség a kényszerű (sic!) behívásokat szüntesse meg.”⁷³

„A megidézett leányokat – bár az idézőket a körzetparancsnok írta alá – nem a körzetparancsnok, hanem a rúzsajárási áll. elemi iskola tanítónője, a női szakosztály vezetője, fogadta.”⁷⁴ – derült ki. A félreértés abból fakadt – legalábbis Bély értelmzése szerint –, hogy a rúzsai tanítónő női levente szakosztályt akart szervezni. Az kezdeti érdeklődés azonban hamar alábbhagyott, mert a lányokat azzal ijesztgették, hogy tavasszal a frontra küldik őket. A tanítónőt pedig azzal vádolták, hogy ügybuzgóságának indoka a lányonként és foglalkozásonként kapott egy pengős díjazás. Mivel egyik állítás sem volt igaz, saját maga tisztázása miatt idézte be a lányokat egy foglalkozásra, amelyre a „behívót” – a nyomatékosítás végett – a körzeti leventeparancsnokkal íratva alá. Bély végköveteltetése: „...a tanítónő teljes jóhiszeműséggel járt el. Hibázott a leventeparancsnok azzal, hogy az aláírt idézőt a szakosztályvezető rendelkezésére bocsátotta s azzal a dolognak olyan színezetet adott, mintha a leventeegyesület női szakosztályában való jelentkezés kötelező volna.”⁷⁵

AZ ÚJ EGYHÁZKÖZSÉGI KÉPVISELŐTESTÜLET MEGALKULÁSA (1944)

Balogh István 1944. június 21-én, 224/1944. számú levelében jelentette a püspöki hivatalnak, hogy az alsóközpointi plébánián – a püspök április 27-i rendeletének megfelelően – megválasztották az egyházközségi képviselőtestület tagjait és póttagjait. Ezzel megalakult az új képviselőtestület, amelynek mandátuma 1947. június 1-jén – tehát már Balogh páter távozása után – járt le.

A plébánia, lelkeszség a püspökség területi egysége. Az egyházközség azonban ennél bővebb fogalom; alatta hagyományosan a helyi hívek összességét értjük – hierarchikus szervezettségtől függetlenül. A Magyar Katolikus Püspöki Kar 1938. október 4-én

71 SZCSPL PHEI 324/1942.

72 SZCSPL PHEI 324/1942.

73 SZCSPL PHEI 324/1942.

74 SZCSPL PHEI 324/1942.

75 SZCSPL PHEI 324/1942.

hagyta jóvá az (1984-ig érvényes) egységes egyházközségi igazgatási és adózási szabályzatot, ami magyar és német nyelven jelent meg (a német nyelvű katolikus egyházközségek miatt). Ebben az egyházközséget a következőképpen határozták meg: „...egy plébánia híveinek szervezett összessége, akik a helyi plébános vezetése alatt az előírt szabályzat szerint választott képviselőtestület útján bizonyos helyi egyházi ügyek intézésében részt vesznek, önálló joghatósággal azonban nem bírnak s minden választás vagy határozat csak az egyházi hatóság jóváhagyása után lesz jogérvényes.”⁷⁶ A két világháború közötti egyházközségek célja a helyi hívek aktivizálása volt, szerepük tanácsadó testületi jellegű. (1992 óta a kánonjog szerint az egyházközségek nem a plébániától különböző jogi személyek.)

A püspök áprilisi rendeletének értelmében a jelölőbizottság összeállította a jelöltlistát. A jelölnévsor összeállításakor Balogh plébános ügyelt arra, hogy a képviselőtestületben „...a hívek foglalkozásuk arányában nyerjenek képviseletet és a plébánia legtávolabbi része is képviseletet kapjon.”⁷⁷ Ez a korabeli testületekben általános volt. Így például a több nemzetiség által lakott településeken az etnikai arányoknak megfelelő számban kerültek ki a tagok. Egyházi elnök Balogh István volt. Világi elnökké Wagner Gyula fölbirtokost, alelnökké Varga Mátyás népiskolai igazgatót, jegyzővé Dosztig Ferenc tanítót választották. A tagok nagy része gazdálkodó volt, de kisbérlek, tanyai tanítók és iskolaigazgatók is helyet kaptak a testületben. A 12 000 hívőt magában foglaló alsóközponti plébánia képviselői a következők lettek.⁷⁸

Név	Foglalkozás	Képviselőtestületi beosztás
Dr. Árendás György	városi aljegyző	tag
Babarczy József	gazdálkodó	tag
Balogh Antal	gazdálkodó	tag
Bába János	gazdálkodó	tag
Bálint János	kisbérlek	tag
Bózsó Ferenc	gazdálkodó	tag
Benke Ferenc	mezőgazdasági iskola igazgatója	tag
Császár Rudolf	gazdálkodó	tag
Dobó Ferenc	gazdálkodó	tag
Dobó István	gazdálkodó	tag
Dobó János	gazdálkodó	tag
Dosztig Ferenc	állami tanító	jegyző
Farkas János	gazdálkodó	tag
Fraunhoffer Mihály	hentes	tag
Kazi Gáspár	anyakönyvvezető-helyettes	tag

76 ERDŐ PÉTER: *Plébánia és egyházközség a háború előtti Magyarországon*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 9 (1997). 3-4.sz. 93-94.

77 SZCSPL PHEI 1680/1944.

78 SZCSPL PHEI 1680/1944.

Név	Foglalkozás	Képviselőtestületi beosztás
Kiri István	gazdálkodó	tag
Kószó Imre	gazdálkodó	tag
Kószó István	gazdálkodó	tag
Kószó György	kisbérő	tag
László István	állami tanító	tag
Masa Imre	gazdálkodó	tag
Oltványi Vince	gazdálkodó	tag
Ótott Kovács József	gazdálkodó	tag
Papp János	gazdálkodó	tag
Somogyi István	szabómester	tag
Takács Mihály	népiskolai igazgató	tag
Tanács Antal	gazdálkodó	tag
Varga Mátyás	népiskolai igazgató	alelnök
Volford József	gazdálkodó	tag
Wagner Gyula	fölbirtokos	világi elnök
Csóti János	földműves napszámos	póttag
Husza Imre	földműves napszámos	póttag
Király Miklós	kisbérő	póttag
Kiri Antal	gazdálkodó	póttag
Németh Mihály	kisbérő	póttag
Novák Sándor	MÁV nyugdíjas	póttag
Pakai István	kisbérő	póttag
Szekeres Vince	gazdálkodó	póttag
Vass Vince	kisbérő	póttag
Volford Lajos	gazdálkodó	póttag

Az egyházközségi képviselőtestület alakuló ülésen Balogh páter a háború borzalmairól beszélt, valamint a haza védelmének fontosságát hangoztatta. A honvédelmet az egyház védelmével azonosította, s a kereszténységet, a katolikus egyházat nemzetfönn tartó erőnek tartotta. „Egyházunknak, hitünknek megvédése által hazánkat is megvédjük, mert a kard szerezte meg, de a kereszt tartotta fent ezerév (sic!) óta ezt a hősök vérevel áztatott, megszentelt földet.”⁷⁹

1943 augusztusában elhunyt Glattfelder Gyula érsek, püspök. Az egyházmegyét rövid ideig Raskó Sándor nagyprépost kormányozta káptalani helynökként, majd 1944 márciusában az Apostoli Szentszék Hamvas Endrét nevezte ki a csanádi egyházmegye élére. Ezért Balogh páter az alakuló ülésen megemlékezett az új főpásztorról, egyben ki-

79 SZCSPL PHEI 1680/1944.

fejezte szándékát, hogy meghívja a plébánia létrehozásának 50. évfordulójával egybekötött kenyérszentelési szertartásra: „Plébános előadja, hogy miután elsőízben jöttünk össze azóta, hogy dr. Hamvas András püspök urunk vette át az ősi szent Gellért Egyházmegye (sic!) örökét, az új Főpásztort bizalommal, hűséggel és gyermeki szeretettel köszöntjük azzal az ígérettel, hogy minden rendelkezését és irányítását fiúi kötelességérzetünk tudatában fogjuk végrehajtani. Ezen évben lesz a plébánia fennállásának 50. évfordulója, melyet július hó 2-én ünnepelne meg az egyházközség a templom búcsújával és a Gazdasági Egyesület aratóünnepélyével kapcsolatosan. Ezen ünnepségre meghívja Püspök Atyánkat és felkéri az új kenyér megszentelésére is. Reméli, hogy ez alkalommal módunkban lesz hódolatunknak személyesen is kifejezést adni.”⁸⁰

A KALOCSAI ISKOLANŐVÉREK SZEGED-ALSÓKÖZPONTON (1945)

1945 januárjában a Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek rendjének négy tagja költözött Szeged-Alsóközpontira, a Szent László Egészségházba. Betegápolást vállaltak, a háború miatt erre nagy szükség volt, hiszen a város kórházai mind túlterheltek, túlszűfoltak voltak. Ám alig fél évvel később a nővérek távoztak. Erről 1945. november 9-én értesítette Hamvas Endre püspököt Vojnich Mária Aquina, a kalocsai iskolanővérek általános főnöknője. A főnökkasszony írta, hogy a nővéreket november 10–15-i hatállyal elhelyezi. Az állandó megtelepedés akadályaként a megfelelő lakás és a megélhetési elemi feltételeinek hiányát jelölte meg. Ugyanakkor kijelentette, hogy a szegedi klinikai ápolónői el tudják látni azokat a föladatokat, amiket addig a nővérek végeztek.

„Folyó év január 26-án Nagyméltóságod kegyes szóbeli engedélyével a kalocsai iskolanővéreknek Szegeden tartózkodó csoportjából 4 nővér letelepedett a Szeged-Alsóközponti Szent László Egészségházban, hogy ott a betegek ápolását átvegyék. Mint-hogy akkor a háborús körülmények között nem volt megállapítható, hogy állandó működési terük (sic!) lehet-e majd az egészségház a nővéreknek, dr. Balogh István alsótanyaközpont plébános úr és a Szerzetünk között csak ideiglenes megállapodás (Szerződés) jött létre 1945. április hó 1-én. A lefolyt 7 hónap alatt bebizonyult, hogy nővéreink szempontjából nem kívánatos az ottani állandósításuk. Bár áldozatos lélekkel vállalták a nővérek az ápolást és krisztusi szeretettel szolgálták a betegeket, rajtuk kívülálló okok mégis indokolatlanná s újabban már feleslegessé is tették az ottani szolgálatukat. A nővérek végleges letelepedéséhez ugyanis hiányoznak a 496. kánon által előírt feltételek: a megfelelő lakás és az állásukhoz mért megélhetési biztosítva nincs...”⁸¹

A nővérek távozásáról a csanádi főpásztor 1945. november 12-én értesítette – a plébániát Balogh távollétében vezető – Gangyi Ferencet. „A Kalocsai Iskolanővérek általános főnöknője értesített, hogy Szeged-Alsóközpontból, a Szt. László Egészségházból visszahívja a nővéreket. Jelezte azt is, hogy a betegekről a szegedi klinikai nővérek és világi ápolónők fognak gondoskodni.”⁸²

80 SZCSPL PHEI 1680/1944.

81 SZCSPL PHEI 2383/1945.

82 SZCSPL PHEI 2383/1945.

1944 októberében, a háború utolsó szakaszában Szegedre bevonultak a szovjet csapatok. Novemberben Balogh páter bekapcsolódott a politikai életbe. Szegeden részt vállalt a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front megalakításában és a Független Kisgazdapárt újjászervezésében. Később a Dálnoki Miklós Béla vezette – debreceni székhelyű – Ideiglenes Nemzeti Kormányban a miniszterelnöki hivatalt vezető államtitkári posztot nyerte el.

Politikai tevékenysége, illetve a Debrecenhez, majd Budapesthez kötött állami megbízása miatt nem tudta plébánosi teendőit ellátni. Ezért püspökétől szabadságot kért, aki távollétében Kováts Lajosra bízta a plébánia ellátását. Erről Kovátsot Hamvas Endre 1944. december 27-én értesítette: „Január 1-i hatállyal felmentem Tisztelendőségedet jelenleg viselt hitoktatói állásából és kinevezem s. lelkésznek a II. kápláni állásra Szeged-Alsóközpontba, de úgy, hogy ugyanott a gyakran távollévő plébános mellett a vicarius coadiutor⁸³ tisztségét is betölti a 475. canon értelmében. Hatásköre in spiritualibus⁸⁴ teljes plébánosi, egyházközségi és plébániai javadalmi ügyekben pedig annyi, amennyit a plébános rábíz. A lelkipásztori munkabeosztást is Tisztelendőséget intézi káplántársára is kiterjedő hatállyal.”⁸⁵

A Kováts Lajost kinevező dokumentumot a főpap Balogh Istvánnak is megküldte, az alábbi szöveg kíséretében: „...áthelyeztem Alsóközpontba s. lelkésznek Kováts Lajos hitoktatót. Ez utóbbi Tisztelendőségem mellett a vicarius adiutor tisztségét is be fogja tölteni és ezért őt külön honorárium illeti meg, amint azt a neki szóló és másolatban itt mellékeltem kinevezési okmányban megírtam. A vicarius adiutori tisztség addig tart, míg Tisztelendőségem vállalt politikai missziója a plébániától gyakran elszólítja.”⁸⁶

Balogh páter a kinevezett helyettes plébános – adminisztrátor – ellátásáról, díjazásáról írt a püspöki hatóságnak. Úgy tervezte, hogy az édesanyjával érkező Kováts Lajos önálló háztartást vezetne, és még az ott szolgáló káplánt sem kellene ellátnia, hanem ellátás gyanánt havi 100 pengőt biztosítana neki. „Adminisztrátorunk díjazására nézve, különös figyelembe véve azt, hogy édesanyjával együtt jönne Alsóközpontba, méltóztatásuk megfontolás tárgyává tenni következő tiszteletteljes javaslatomat: Az Adminisztrátor úr saját háztartást vezetne, a segédlelkész urak ellátását 100.- pengő térítése mellett adná, én pedig kápláni jövedelmét havi 1000.- pengőre egészíteném ki. A kezdet nehézségein természetesen szeretetből is átsegíteném bizonyos naturáliák⁸⁷ átengedésével.”⁸⁸

A javaslatra Hamvas püspök december 29-én reagált. Kifejtette, az önálló adminisztrátori háztartás gondolata mögött az húzódik meg, hogy Balogh más településen akar berendezkedni, mégpedig hosszútávra. Ehhez azonban a lelkésznek szabadságot kell kérni. Szabadságot a püspök mindössze három-négy hónapra adhat, és az Apostoli Szentszék is legfölbjebb egy évre.

83 Vicarius coadiutor = az egyházi vezetés által ideiglenes kirendelt helyettes (pl. püspöki helynök, helyettes plébános stb.)

84 In spiritualibus = lelki ügyekben, a lelkiek terén.

85 SZCSPL PHEI 2901/1944.

86 SZCSPL PHEI 2901/1944.

87 Naturália = termés, természetbeni járandóság.

„December 27-én kelt levelében ajánlja, hogy az általam Tisztelendőséged mellé ki-nevezett vicarius adiutor külön háztartást vezessen, minek fedezetére a szükséges költséget Tisztelendőséged neki megtéríti. Ebből azt következtetem, hogy Tisztelendőséged saját háztartását feloszlatni, illetve a politikai állásának megfelelő székhelyre tartósan átvinni kívánja. Ez esetben azonban a plébániától való állandó távollétről van szó, melyhez én engedélyt nem adhatok hosszabb időre, mint három-négy hónapra, és amelyhez az Apostoli Szentszék is egy félévre, vagy legfőljebb fontos okból egy évre szokott engedélyt adni. Amennyiben tehát ily szándéka van Tisztelendőségednek, akkor szabadságot kérjen tőlem, és én azt a nekem az egyházból megadott keretek között megadom.”⁸⁹

Balogh azonban – miközben az országos politikai élet egyik legmeghatározóbb és legaktívabb szereplője lett – nem törődött papi szolgálatával. Sem plébánosi teendőit nem látta el, sem püspökétől nem kért engedélyt a távolmaradásra. Ezt Hamvas Endre sérelmezte, de kompromisszumra hajló módon – bízva benne, hogy Balogh a katolikus egyház érdekeit is képviseli a kormányban – nem tette szóvá. Csak már az általa engedélyezhető szabadság letelte után értesítette a politikai plébánost. 1945. április 21-én írt levelében így fogalmazott:

„Tisztelendőségedet 2901/944. sz. a. felhívtam, hogy szabadságot kérjen, ez azonban még nem történt meg. Mivel az általam engedélyezhető szabadságidő azóta már kitelt, megsürgetem az ügyet. Értesítem arról is, hogy a vicarius adiutor nincsen megelégedve helyzetével, A plébánián a háztartásbeliek úgy tekintik, mintha megtört egyén volna, a külön háztartás vezetése pedig számára nehéz, sőt szinte lehetetlen külön konyha hiányában. Ezen az állapoton okvetlenül segíteni kell.”⁹⁰

Kováts Lajos nem volt megelégedve helyzetével. Legjobban az zavarta, hogy sem a házvezetőnő, sem a káplán nem tekinti őt felettesének. Sőt, úgy bánnak vele, mintha csak megtört személy lenne. Édesanyjának csak hosszas unszolás után adtak külön szobát, és neki csak egy helyiség áll rendelkezésre. Ugyanakkor – jelentette a püspöki hivatalnak – Balogh páternek három szoba fönn van tartva, amit senki sem használ, és a plébánián többen is laknak: a háztartási alkalmazottakon kívül a nyugdíjas sekrestyés és az egyik helyi rendőr – családostól. Így az állandó hangoskodás zavarja lelkészi hivatallal ügyintését. Kováts szerint a ház lakói mind Balogh István „bizalmi emberei” és az ő ellenségei.⁹¹

Balogh páter a püspöknek írt válaszlevelében kifejtette, hogy az adminisztrátor alkalmazása neki csak kiadásokkal, többletterhekkel jár, és csupán azért hajlandó belemenni ebbe a helyzetbe, mert morális kötelességének tekinti a híveiről való lelkipásztori gondoskodást. Tétélesen cáfolta Kováts Lajos kifogásait, és védelmébe vette a ház lakóit is, akiket értékes és az egyháznak sok szolgálatot tevő embereknek állított be. „2901/1944. sz. alatt folyó hó 2-án kelt fölhívására tisztelettel kérem, hogy szabadságomat meghosszabbítani méltóztassék. Ami a vikárius adjutor helyzetét illeti, tudom, hogy nincs megelégedve, de ez kizárólag az ő betegségéből származó dispozició.”⁹² Jöve-

88 SZCSPL PHEI 2901/1944.

89 SZCSPL PHEI 2901/1944.

90 SZCSPL PHEI 2901/1944.

91 SZCSPL PHEI 224/1945.

92 Diszpozíció = helyzet, kedv, hangulat, egészség.

delmét április hóban 1500 P-re, május hónapra 2000 P-re egészítettem ki a magaméból. Tehát anyagilag véve tényleges ráfizetés a számomra a mai helyzet, melyet kizárólag erkölcsi okokból látszik szükségesnek fenntartani. Tudtommal külön háztartást vezet, miután a plébánia konyháját kizárólag ő használja. Az eddigi két lakószobán felül a harmadikat is felajánlottam, de azt szükségtelennek mondta.”⁹³

Hamvas püspök 1945. június 16-án írt Balogh szabadságolása ügyében Grósz József kalocsai érseknek, aki – kinevezett pápai nuncius hiányában és az esztergomi érseki székhely betöltetlensége miatt – az Apostoli Szentszék magyarországi képviselője volt. „Dr. Balogh István szegedalsóközponti plébánosnak államtitkárrá történt kineveztetése alakalmával 1944. december 29-én három hónapi szabadságot adtam és felhívtam figyelmét, hogy ezen túlmenően csak az Apostoli Szentszék, jelenleg annak magyarországi képviselője, Nagyméltóságod adhat szabadságot.”⁹⁴

Grósz József 1945. június 25-én 1029/1945. számú rendeletével szabadságot engedélyezett Balognak 1945. december 31-i határidővel. Erről Hamvas Endre július 5-én értesítette az államtitkárt. „Tisztelendőségednek június 7-én kelt kérelmét felterjesztetem Grósz József kalocsai érsek úrhoz, mint aki az Apostoli Szentszék magyarországi megbízottja. Az ő meghatalmazása alapján december 31-ig terjedő szabadságot engedélyezek. Többre ő nekem felhatalmazást nem adhatott, mert a Apostoli Szentszék sem szokott beneficiátusoknak⁹⁵ egy évnél tovább terjedő szabadságot adni.”⁹⁶

Ezt a páter július 12-én kelt levelében nyugtázta, egyben kifejezte köszönetét. Hamvas püspöknek címzett leveléből: „2901/1944. sz. folyó hó 5-én kelt leiratát köszönettel vettem. Tudomásul vettem azt is, hogy szabadságom ez év végéig, december 31-ig terjed.

Nagy örömmel köszöntöm a Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóságnak azon szándékát, hogy mindkét segédlelkési állást is betölteni méltóztatik. Híveim, kikkel kapcsolatom távollétem dacára is nagyon élénk, igényei állandóan nőnek és bizony azok kielégítése nagyon kívánatos.”⁹⁷

1945 utolsó napján Balogh szabadsága lejárt. 1946. január 2-án a püspök levélben kérte, hogy vagy – amint azt a kánonjogi előírások megkövetelik – térjen vissza plébániájára, vagy mondjon le javadalmáról. Folyó ügyei elintézésére a főpap két hetet adott. Mivel Balogh nem jelzett vissza, Hamvas Endre február 13-án a következő döntést hozta: „...a 2169. canon értelmében a szeged-alsóközponti plébániát ezennel megürültnek nyilvánítom.”⁹⁸

Balogh István kész helyzetben találta magát. Mivel a kánonjog által előírt plébánosi kötelességeit – állandó távolléte és elfoglaltsága miatt – nem tudta ellátni, püspöke megfosztotta lelkési állásától és jövedelmétől.⁹⁹ Erre Balogh 1946. március 6-án reagált – mégpedig elég különösen: lemondott plébánosi állásáról, amit – a püspök fön-

93 SZCSPL PHEI 2901/1944.

94 SZCSPL PHEI 1101/1945.

95 Beneficiátus = egyházi javadalmas.

96 SZCSPL PHEI 1101/1945.

97 SZCSPL PHEI 1101/1945.

98 SZCSPL PHEI 1101/1945.

99 Az alsóközponti plébánia és a kegyúr város kapcsolatáról részletesen: KISHÁZI-KOVÁCS LÁSZLÓ: *A városi kegyuraság Szegeden. 1917–1948.* Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Bp.–Szeged, 2001. 73–81.

tebb idézett rendelete értelmében – már nem is birtokolt. Kifejezte, hogy a csanádi egyházmegyével – politikusként is – jó kapcsolatban akar maradni. „Kézhez vettem az értesítést, mely szerint az érvényben lévő canonok értelmében szabadságom meg nem hosszabítható és folytatólagos távollétem miatt a Szeged-alsóközponti plébánia megürültnek tekintendő.

A canonok rendelkezéseit illő tisztelettel tudomásul veszem és híveim iránt érzett szeretetem miatt sajnálattal bár és kizárólag más, ugyancsak fontos szolgálati érdekből plébániámról ezennel lemondok.

Őszintén kívánom, hogy az a bensőséges viszony, amelyben eddig a csanádi egyházmegyével voltam, s amely Istenben boldogult Gyula püspök emléke miatt is elszakíthatatlan marad, s azt a magam részéről hűségesen ápolni fogom.”¹⁰⁰

POLITIKAI SZEREPVÁLLALÁSÁNAK EGYHÁZI VONATKOZÁSAI (1945)

Balogh István 1945-ös politikai szereplése, pontosabban annak a csanádi egyházmegyéhez kapcsolódó eseményei is említést érdemelnek, bár kronológiailag megelőzik a plébánosi állásról való lemond(at)ását.¹⁰¹ Érdekes egy 1945. július 12-én írt levél, amelyben Balogh páter saját politikai életben elfoglalt helyét, illetve külső megítélését értékelte.¹⁰² A sorok reális helyzetértékelésről és pontos problémaérzékelésről tesznek tanúbizonyságot. Balogh pátert egyik politikai erő sem ítélte meg egyértelműen. Hol „szalonkommunistának”, hol meg „vörös papnak” gúnyolták. Ráadásul a – számos irányzatot magába fogadó – kiskgazdapárton belül sem volt stabil a helyzete sokszor érték támadások. Erről így írt:

„Az egyik oldalról reakciónak minősítenek, ugyanakkor a másik oldalon »szalonkommunistának« tisztelnék, meg »vörös papnak«. Nem mintha ez újdonság volna, mert így volt ez már az indulás pillanatában, decemberben is, sőt már novemberben. Csak azóta nemcsak a távlatok változtak, de az oldalak is. Ők azt mondják, én változtam, én az ellenkezőjét állítom és magamban azt hiszem, hogy most sem akarok mást, mint akkor: őszinte és minden terrortól mentes demokráciát és abban egyházzamnak azt a helyet és szabadságot, mely minden körülmények között megilleti.”¹⁰³

Az 1945. novemberi országgyűlési választásokon Balogh páter a győztes Független Kiskgazdapárt listáján indult – és jutott mandátumhoz. A főnálló törvények értelmében minden képviselőjelölt katolikus papnak engedélyt kellett kérnie az induláshoz attól a helyi ordináriustól, akinek egyházmegyéjéhez a választókerületet tartozik. Balogh 1945. október 18-án a csanádi püspöktől, valamint Mindszenty József hercegprímás, esztergomi érsektől kért engedélyt. (Az előbbtől meg is kapta.) „Hivatkozással a fenn-

100 SZCSPL PHEI 1101/1945.

101 Vö. MIKLÓS PÉTER: *Balogh István politikai tevékenységének első évei (1944–1945)*. Egyháztörténeti Szemle, 2004. 2. sz. 94–102.

102 Balogh politikai pályájáról a közelmúltban jelent meg tanulmány: KLETTNER CSILLA: *Balogh István páter politikai pályája*. In: *Korrajz 2002. A XX. Század Intézet évkönyve*. XX. Század Intézet, Bp., 2004., 96–127.

103 SZCSPL PHEI 1333/1945.

álló rendelkezésekre kérem, hogy a képviselői mandátum vállalásához szükséges engedélyt megadni, illetőleg a Hercegprímás Úrtól is megszerezni szíveskedjék.”¹⁰⁴

Az 1945. november 4-én tartott nemzetgyűlési választásokon – az országos arányoknak megfelelően – a 10. választókerületben (Csongrád-Csanád megye) is a kisgazdapárt szerezte meg a legtöbb képviselői helyet. Mivel a listát – amelyről tizenkét képviselő jutott a parlamentbe – Balogh István vezette, mandátumhoz jutott. A választás másnapján Hamvas püspök 2221/1945. számmal levelet intézett hozzá az alábbi szöveggel: „Felterjesztettem kérését, hogy képviselőséget vállalhasson, a hercegprímás úrnak, aki azt válaszolta, hogy »az engedély meg nem adható«. Ennek értelmében kérem, hogy a képviselőségről lemondjon és lehetőleg foglalja el plébániáját.”¹⁰⁵

1945. november 9-én kelt válaszában Balogh kifejtette, hogy a törvény azt írja elő, hogy a helyileg illetékes főpap engedélye szükséges. Mivel pedig ő a csongrádi listáról jutott mandátumhoz, csak a csanádi püspök engedélye volt szükséges, amit meg is kapott. Így aztán Mindszenty – minden jogalapot nélkülöző – főlészólitását nem fogadja el és képviselői helyéről nem mond le. „A Hercegprímás Úr engedélyére tehát, a fennálló jogszabályok értelmében, nekem szükségem nincs. Lehetséges, hogy a Hercegprímás Úr megítélése alapján az egyháznak nincs szüksége arra, hogy képviselői tevékenységet fejtsen ki, a püspöki kar túlnyomó többségének azonban homlokegyenest ellenkező az álláspontja. Meg vagyok győződve róla, ha a Hercegprímás Úr egyszer abban a helyzetben lesz, hogy tárgyilagosan bírálja, nem csak mindazt, amit itteni tevékenységem mint pozitív eredményt ért el, de azt is, amit mindezidáig elhárítanom sikerült, más álláspontra fog helyezkedni.”¹⁰⁶

PÉTER MIKLÓS

FATHER BALOGH, VICAR OF SZEGED-ALSÓKÖZPONT (1933-1946)

István Balogh, a Roman Catholic priest, was a remarkable figure of Hungarian political life between 1944 and 1949. First he acted as assistant-secretary of state at the prime minister's office, later he was chosen secretary general of the Independent Smallholders' Party. In 1947 he founded the Independent Hungarian Democratic Party as the "loyal opposition" within the coalition. The party, also called as Balogh Party, gained 5% of the votes at the parliamentary elections. As Mátyás Rákosi's confidant, he obtained a seat in Parliament on the list of the Patriotic Popular Front in 1949. Then he became a member of the Presidential Council. He retired from politics after 1956. In the last two decades of his life he served as a priest in Budapest. Father Balogh's political role during the years of coalition, together with his political views has already been studied thoroughly in researches. Nonetheless, neither his activity as a priest, nor his role in public life and city policy has been revealed yet. Present study aims at introducing so far unknown data. However, due to limited size and vast source material here the author may outline only István Balogh's activity as a priest in Szeged-Alsóközpont.

104 SZCSPL PHEI 2221/1945.

105 SZCSPL PHEI 2221/1945.

106 SZCSPL PHEI 2221/1945.

*1. dr. Balogh István római katolikus pap, államtitkár,
nemzetgyűlési képviselő, pártelnök.
(Stájerlak, 1894. március 30. – Budapest, 1976. július 20.)*

a Szent Gellért püspök és vértanu oltalma alatt álló (

A) Személyi adatok:

Vezeték- és keresztnév:	Születési		Érettség vizsgálat	
	hely	idő	helye s ideje	eredménye
<i>Balogh István</i>	<i>Sajószentpál</i> <i>(Kisvárdán)</i>	<i>1894.</i> <i>márc. 3.</i>	<i>Sajószentpál,</i> <i>1912.</i>	<i>jól</i> <i>éretl</i>

B) Működési adatok:

Alkalmaztatásának			Egyházmegyei külön megbízatása és kinevezése
minősége	helye	ideje	
<i>Sajtófelügyelő</i>	<i>Sajószentpál</i>	<i>1915. 12. 1. - 1920. 12. 1.</i>	
<i>Államtitár</i>	<i>Ujpesti</i>	<i>1920. 12. 1. - 1921. 12. 1.</i>	
<i>Közlönykiadó</i>	<i>Budapest</i>	<i>1921. 12. 1. - 1925. 12. 1.</i>	
<i>Családi hírlapkiadó</i>	<i>Sajószentpál</i>	<i>1925. 12. 1. - 1926. 12. 1.</i>	
<i>Sajtófelügyelő</i>	<i>Sajószentpál</i>	<i>1926. 12. 1. - 1931. 12. 1.</i>	
<i>Államtitár</i>	<i>Sajószentpál</i>	<i>1931. 12. 1. - 1936. 12. 1.</i>	
<i>plébános</i>	<i>Kisvárdán</i>		
<i>plébános helyettes</i>	<i>Sajószentpál</i>		

2. Balogh István egyházmegyei törzskönyvi lapja.
(SZCSPL Csanád egyházmegye papságának
törzskönyvlapjai. 62. sz.)

Kedves Balogh!

A városi főszámvevő ur nagyon panaszkodott egy dignitariusnak, hogy a Délmagyarország őt személyében támatta mert üzleti elszámolási ügyben kötelességszerűen a város álláspontját képviselte. Azt akartam a jó embernek üzeni, hogy ily mucsai izléstelenséget nem kell tragikusan venni, mert ha az ország tele van újságírókkal akik nem tudnak újságot írni, hát mért ne legyen ép a Délmagyarországnál. De akkor jött a refrén: Balogh! A papi s ennél meg kell állnom.

Kifejtettem Önnek már ismételtlen, mily tapintatot tetelez fel papi jellege az újságszerkesztéssel kapcsolatban tekintettel a mi jóindulatu közéleti tényezőink érzékenységre is. Ha ennek dacára ezt a műveletet nem tudja lebonyolítani kötekedő személyeskedés nélkül, akkor nem marad más hátra mint az a választás, hogy vagy megszüntet minden kapcsolatot a sajtóval vagy nyugdíjazását kéri s ezt a döntést kibuvót kizáró módon fognám félbértés újabb felmerülése esetén provokálni.

Főpásztori áldással:

Gyula s.k.
püspök

Szeged, 1940.febr.10.

dim. 17.10.

3. Glattfelder Gyula csanádi püspök levele Balognak, amelyben újságírói tevékenységének befejezésre szólítja föl. 1940. február 10.
(SZCSPL PHEI 506/1940.)

L. J. Chr. I

Nr. 1029/1945.

JOSEPHUS GRÖSZ

DEI MISERATIONE ET APOSTOLICAE SEDIS GRATIA COLOCENSIS ET BACSIENSIS
ECCLESIAIARUM, INVICEM PERPETUO UNITARUM ARCHIEPISCOPUS, CONSILIARIUS
REG. HUNG. SECRETUS.

Beatissime Pater!

Ordinarius Csanádiensis humiliter petit, ut ipse Dri Stephano
Balogh, parochus in Szeged-Alsóközpon, modo a secretis Status, ult-
ra praescriptum §-i 2° can. 465. C.J.C. absentiam a parochia prop-
ria usque ad diem 31. Decembris a.c. concedere valeat.

Et Deus etc. ...

Causa est: Negotia publica Budapestini tractanda.

Vigore facultatum extraordinariorum ab Apostolico Nuntio pro
Hungaria Nobis delegatarum, facultatem gratiam de qua supra conce-
dendi Ordinario Csanádiensi pro suo arbitrio et conscientia praesen-
tibus tribuimus.

Coloczae, die 25. Junii, a. 1945.

+ Josephus Grösz
archiepiscopus Colocensis

Excmo ac Revmo Domino

Domino Dri ANDRAE HAMVAS

episcopo Csanádiensi

S Z E G E D.

Typo Rom. 250. Dand.

4 Grösz József kalocsai érsek levele Hamvas Endre csanádi püspöknek,
amelyben szabadságot engedélyez Balogh Istvánnak 1945. december
31-ig. 1945. június 25. (SZCSPL PHEI 290/1944.)

MINISZTERELNÖKSÉG

POLITIKAI ÁLLAMTITKÁR

FÜTISZTELENDŐ EGYHÁZMEGYEI HATÓSÁG !

Kézhezvettem az értesítést, mely szerint az ér-
vényben lévő Canonok értelmében szabadságom meg nem hosz-
szabbítható és folytatólagos távollétem miatt a Szeged-
alsóközponi plébánia megürültnek tekintendő.

A Canonok rendelkezéseit illő tisztelettel tu-
domásulveszem és hveim iránt mindenkor érzett szeretetem
miatt sajnálattal bár és kizárólag más, ugyancsak fontos
szolgálati érdekből plébániámról ezennel lemondok.

Öszintén kívánom, hogy az a bensőséges viszony,
amelyben eddig a csanádi egyházmegyével voltam, s amely
Istenben boldogult Gyula püspök emléke miatt is elsza-
kíthatatlan, mostani Ordináriusunk iránt érzett tiszte-
letem és nagyrabecsülésem által még inkább megszilárdult,
s jövőben is változatlan marad, s azt a magam részéről hű-
ségesen ápolni fogom.

Budapest, 1946. évi március hó 6-án.

Mélyszéges tisztelettel:

S. Balogh
miniszterelnökségi államtitkár.

5. Balogh páter szeged-alsóközponi plébánosi állásáról
lemondó levele. 1946. március 6.
(SZCSPL PHEI 1101/1945.)

BÁLINT LÁSZLÓ

A BULÁNYI-FÉLE „SZERVEZKEDÉS” UTÓHATÁSAI

Amikor a moszkovita magyar kommunista vezetők, a második világháború után Rákosi Mátyással az élen megérkeztek Magyarországra, azonnal tudták, hogy az ideológiájuk ütköztetésének a frontján legkeményebb ellenfelük a magyarországi Római Katolikus Egyház lesz. Éppen ezért nem véletlen, hogy már a legelső időtől kezdve fokozottan ellenséges magatartást tanúsítottak mindennel szemben, ami keresztény, s főleg ha katolikus. Akkor is és később is mindvégig fennhangon hirdették és tanították, hogy ideológiák ellen csak ideológiákkal lehet harcolni. Ezt az álságos állításukat és elméletüket azonban soha nem valósították meg a gyakorlatban, a biztos kudarc tudatában talán bizony ki sem próbálták. Természetesen jó okuk volt erre. Nagyon is jól tudták, hogy a marxista-leninista ideológiát soha nem szabad semmi mással nyíltan és elvszerűen ütköztetni, mert az tarthatatlan, védhetetlen és igazolhatatlan tézisei miatt minden körülmények között a rövidebbet húzná, a világnézetek harcában biztosan alul maradna. Azt is nagyon jól tudták, hogy az ő ideológiai kreációjuk csak akkor válhat uralkodóvá, ha azt kizárólagosan egyedülivé teszik és rákényszerítik az emberekre, tömegekre.

Így az ideológiák ideológiákkal szembeni harca, viaskodása mindvégig kommunista propaganda, átlátszó humbug maradt. A könnyebb, a járhatóbb és már kipróbált utat választották. A szovjet mintát követve, minden ellenkezést letörve, az ideológiájuk elfogadása tekintetében is az erőszakot, a kényszert alkalmazták. Ideológiai kényszert azonban csak ott lehet kellő hatékonysággal alkalmazni, ahol már egyébként is kialakulóban van, vagy már álltársadalmi méreteken alkalmazásra is került a kommunizmus kedvelt – s talán egyedüli – hatalomgyakorlási módszere, a terrorisztikus diktatúra. Ezt emlegették ők előszeretettel proletárdiktatúrának, aminek a már jól ismert történelmi tények alapján csak az elnevezésében volt köze a proletáriátushoz.

A magyar kommunista vezetők tökéletesen tisztában voltak azzal, hogy ha országunkban a magyarságtól igencsak távol álló ideológiájukat egyedülivé, tehát egyben uralkodóvá akarják tenni, minél rövidebb idő alatt el kell tüntetni az útból minden, az övékével ellentétes eszmeiséget, legfőképpen pedig azok megtestesítőit, mindenekelőtt a magyarországi Római Katolikus Egyházat és annak jól kiépített és kiterjedt intézményi rendszerét. A könyörtelen küzdelem tehát már a szovjet megszállást követően elkezdődött. Ahogy erősödött a Magyar Kommunista Párt, ahogy sikerült egyre jobban maga alá gyűrnie a politikai ellenfeleit, majd a szövetségeseit is, úgy kezdett merészebbnél merészebb akciókba a magyarországi Római Katolikus Egyház ellen is. Lépésről-lépésre, mindinkább bekeményítve törtek előre, „vitték a harcot”, miként akkoriban mondogatták.

Az első alattomosan sunyi lépések egyike a fakultatív hitoktatás bevezetése volt. Ezt a látszólag kisgazdapárti Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszterrel hajtották végre. Ma már bizonyított történelmi tény, hogy Ortutay 1945-től az MKP titkos tagja volt, lényegében a kommunisták beépített embere az FKP-ba. Évtizedeken keresztül, mint baloldali kisgazdát, kommunista társutast tartották számon, ma már tudjuk, hogy MKP tag volt és a kommunisták akaratát hajtotta végre.¹

A fakultatív hitoktatás azonban még csak a bevezető lépés volt. Ezzel próbálgatták az erejüket és mérték a társadalom tűrőképességét. Volt ugyan némi ellenállás – pl. diáktüntetések Szegeden –, de sikeresen végigvitték az akaratukat. Jöhetek a keményebb, agresszívebb intézkedések. Államosították az egyházi iskolák döntő részét, minden különösebb indok nélkül elkobozták az egyházi objektumok sokaságát, feloszlatták a szerzetesrendeket, majd következtek az internálások, a kényszermunkatáborok, a koncepciós ügyek és perek, amelyekkel az alsópapságtól a hercegprímásig mindenkit félreállítottak, aki az útjukban állt.

A Rákosi-klikk kommunista ideológusai a legfontosabb feladatuknak a magyar ifjúság átformálását, a sokszor emlegetett kommunista-szocialista embertípus kialakítását tartották. Éppen ezért a leginkább célirányos csapásaikat az ifjúság nevelése, befolyásolása terén igyekeztek a Római Katolikus Egyházra mérni. Ezt soha egyetlen percig sem titkolták, nem tagadták, ezt mindenki nagyon jól tudta és látta, nap mint nap tapasztalta és az ebben rejlő hatalmas veszélyeket a Római Katolikus Egyház is felismerte. A római katolikus papság a még meglevő legális lehetőségeket kihasználva igyekezett legalább valamennyire ellensúlyozni a magyar ifjúságot célbavett marxista-ateista alapokon álló ideológiai támadást. De voltak olyanok is, akik a féllegális, sőt illegális cselekményektől, ellenlépésektől sem riadtak vissza, fölvállalva a nem is kis kockázatot. Ezek közé tartoztak Bulányi György,² Juhász Miklós,³ Török Jenő⁴ piarista szerzetesek, Lakos Endre⁵ egyházmegyes pap egyetemi lelkész és társaik. Ők az úgynevezett csoportmunka keretében kezdtek el még 1949-ben foglalkozni az ifjúság egyes rétegeivel. Illegális hittanórákat tartottak a csoportjaik számára és több egyéb vonatkozásban is gondot fordítottak a hozzájuk kapcsolódó fiatalok lelki gondozása és magyarságtudatuk életbentartására.

Ha nagyon következetesek és tárgyilagosak akarunk lenni, akkor immár utólag bátran megállapíthatjuk, hogy Bulányi György és társai semmiféle jogszabályba ütköző cselekményt, tehát úgynevezett államellenes bűncselekményt nem követtek el, de mégis alapjaiban, ideológiai stabilitásban támadták a fönnálló diktatórikus rendszert. Ha tetszik, ha nem, ki kell jelentenünk, hogy Bulányi Györgynek és társainak a tevékenysé-

---

1 Ortutay Gyula (1910–) (Politikatörténeti Intézet Levéltára 274.f.4.csop.20.ö.e.)

2 Bulányi György (1919) piarista szerzetes-tanár, 1953-ban államellenes koncepciós perben életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték. A börtönből 1960-ban szabadult. (Állampbiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára V-140907)

3 Juhász Miklós (1917–1981) piarista szerzetes-tanár, 1953-ban államellenes koncepciós perben 14 év szabadságvesztésre ítélték. A börtönből 1960-ban szabadult. (ÁSZTL V-140907)

4 Török Jenő (1908–1983) piarista szerzetes, 1953-ban államellenes koncepciós perben 14 év szabadságvesztésre ítélték. 1956-ban a forradalom alatt kiszabadult és külföldre távozott. (ÁSZTL V-140907)

5 Lakos Endre (1919–1969) szegedi egyetemi lelkész, 1953-ban államellenes koncepciós perben 10 év szabadságvesztésre ítélték. 1956-ban a forradalom alatt kiszabadult és külföldre távozott. (V-140907)

ge államellenes, mert ideológiai vonalon a proletárdiktatúra állama, a kommunista terror állama ellen hatott. Ezt pedig azt ízig-vérig vallásellenes, egyházellenes kommunista hatalom, az akkor már „egypárti demokrácia” nem nézhette és nem is nézte tétlenül. Az akkori állampártnak, az MDP-nek az élcsapata, az Államvédelmi Hatóság igen hamar felfigyelt Bulányira és társaira. Megszervezték és végrehajtották az úgynevezett titkos operatív felderítésüket és ellenőrzésüket. 1952-ben pedig elérkezettnek látták az idejét annak, hogy az úgynevezett csoportmunkában résztvevő vezető egyházi személyeket őrizetbe vegyék, a legbrutálisabb eszközökkel és módszerekkel velük szemben az államvédelmi vizsgálatot lefolytassák és végül egy koncepciós büntetőperben, államellenes szervezkedés konstruált vádjá alapján, igen súlyos szabadságelvönő ítéleteket hoztattak. Bulányi Györgyöt életfogytig tartó, a többieket pedig 7 és 14 év közötti börtönbüntetésre ítélték.

A büntetőeljárásnak ebben az esetben is megvoltak a speciális és generális prevenciót szolgáló célkitűzései. A speciális prevenció tekintetében az eljáró hatóságok nyilvánvalóan célt értek, mert az elítéltek a büntetésük letöltése alatt tökéletesen el voltak szigetelve a magyar ifjúságtól és így képtelenek voltak azok lelki gondozásával, befolyásolásával foglalkozni. Az egyedüli kivétel Lakos Endre volt, aki miután 1956-ban a forradalmi események alatt kiszabadult a börtönből, külföldre távozott, és ő ott egész további életét az emigrációba kényszerült magyar fiatalok vallásos nevelésének és magyarságukban való megtartásának szentelte, miután egyetemi lelkész lett Bécsben.

Az ÁVH 1952-ben azt remélte, hogy a Bulányi-ügyben – amit időnként piarista ügyként is emlegettek – súlyos bírósági ítéletekkel a generális prevenció elvárásoknak is eleget tudtak tenni. Bízta abban, hogy akik addig az ügghöz kapcsolódtak, vagy a büntetőeljárásról és annak eredményéről tudomást szereztek, egyszer s mindenkorra elretentek attól, hogy hasonló cselekményekbe belekeveredjenek. Az élet azonban rácsfolt az ÁVH várakozásaira. Ennek a tanulmánynak most éppen az a célja, hogy a különböző – részben újabban előbukkant – dokumentumok felhasználásával rávilágítson a címben szereplő Bulányi-ügy – lényegében a koncepciós „szervezkedési” ügy és per – máig kevésbé ismert utóhatásaira.

Röviddel az 1956-os magyarországi forradalom kitörése előtt, egészen pontosan 1956. október 2-án, a Belügyminisztérium államvédelmi szolgálata – akkor már nem létezett az önálló ÁVH! – egy elég terjedelmes összegző-értékelő jelentést készített „a szerzetesek és világi papok által irányított illegális klerikális ifjúsági mozgalomról”, lényegében a Bulányi-féle ügyről és annak utóéletéről, utóhatásairól. (A dokumentum megtalálható a Magyar Országos Levéltárban a XIX-J-2-j-6-d szám alatt.) A jelentést 1956. október 10-én Piros László⁶ államvédelmi altábornagy, belügyminiszter „tájékoztatás céljából” megküldte Kónya Albert oktatásügyi miniszternek, az MDP Központi Vezetőség tagjának. Az időpont tekintetében a tájékoztatás rá is fért a kommunista oktatásügyi miniszterre, hiszen ő alig egy hét múlva a magyar egyetemi ifjúságot illetően már igen fontos döntéseket volt kénytelen hozni. Rövid időn belül ugyanis a szegedi egyetemisták létrehozták a DISZ-től független forradalmi szervezetüket, a Magyar

---

6 Piros László (1917–) kommunista politikus, politikai pályáját szakszervezeti funkcionáriusként kezdte, majd államvédelmi vezérőrnagyként az ÁVH Határőrség országos parancsnoka, 1953-tól a BM államvédelmi szolgálat vezetője, majd belügyminiszter. A forradalom alatt a Szovjetunióba menekült, hazatérte után a Szegedi Szalámigyár igazgatója. (Magyar Országos Levéltár 276.f.53.csop.125.ö.e.)

Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szövetségét, a MEFESZ-t. Ezzel pedig kezdetét vette a magyar ifjúság forradalmi mozgalma, amely szinte napokon belül országos méretűvé terebélyesedett. Azokról a mozgolódó, forrongó szegedi és más városokban tanuló egyetemistákról van szó, akiket Marosán György⁷ az ő közönséges módján „egyetemi stricik”-nek nevezett.

Az imént említett és még a forradalom kitörése előtt készített államvédelmi értékelés több nagyon jelentős és történelmi szempontból is újdonságnak számító megállapítást tartalmaz. Éppen ezért mindenképpen érdemes kicsit részletesebben foglalkozni vele.

A Bulányi-féle csoportmunka létrejöttével kapcsolatban a szóbanforgó dokumentumban a következők olvashatók: „A katolikus egyháznak és tömegszervezeteinek a felszabadulás után is jelentős befolyásuk volt a tanuló és dolgozó ifjúság körében. A tömegbázis megtartásában és szélesítésében a fő szerepet az Actio Catholika ifjúsági szakosztályai és a többi katolikus ifjúsági szervezetek (Katolikus Legények Országos Testülete, Keresztény Ifjúsági Egyesület, Katolikus Lányok Országos Szövetsége, Dolgozó lányok) vitték 1947-ig. A katolikus ifjúsági szervezetek feloszlata, az Actio Catholika szervezeti életének megszüntetése, az iskolák államosítása, majd a szerzetesrendek feloszlata komoly csapást jelentett a klerikális reakcióra, mert a szervezeti élet megszűnésével kicsúszott az egyházi reakció kezéből az ifjúság jelentős részének irányítása, nem foglalkozhatott olyan mélyen az addig befolyásuk alatt álló fiatalok nevelésével, s csökkent a klerikális propaganda lehetősége is. — Az egyház egyes vezetői nem nyugodtak bele, hogy a számukra legértékesebb bázist, az ifjúságot elveszítsék és hogy a szervezeti élet megszüntetésével, a materialista tanok erőteljesebb előretörésével mind szélesebb területet hódítsunk el tőlük. Ezért 1948-tól kezdve ... keresték azokat a formákat, amelyek biztosítják számukra az ifjúság visszahódítását. Legalkalmasabbnak erre az ifjúságnak olyan ... csoportmunkába való bevonása bizonyult, amelyről csak a beavatottak tudtak. Ezeket a csoportosulásokat ... az állami szervek ellenőrzése nélkül irányíthatták, s így melegágyává váltak az egyházi reakció népi demokráciaellenes propagandájának. — Az egyházi reakció képviselőinek sugalmazására és konkrét segítése mellett illegálisan létrehozták a klerikális ifjúsági mozgalmat, amelyek kiterjedtek a fontosabb egyetemi és ipari városokra is”. A jelentés ezeket a csoportosulásokat a „törvényeinkkel meg nem egyező” minősítéssel illette és igaz, hogy erős túlzással, de „klerikális ifjúsági mozgalom”-ként emlegette. Azt már most érdemes egyértelműen leszögezni, hogy „az egyházi reakció népi demokráciaellenes propagandája” nem volt más, nem volt több, mint leplezett körülmények között végzett hitoktatás, a mozgalommá előléptetett csoportosulásban résztvevők vallásos szellemben történő nevelése.

Miként helyes ténymegállapításokat, úgy szándékos és rosszindulatúan túlzó belemagyarázásokat is tartalmaz a jelentésnek az a része, amely „a klerikális ifjúsági mozgalom célkitűzései”-t említi meg: „1./ Az adminisztratív (kényszert alkalmazó – BL) intézkedések útján megszüntetett klerikális ifjúsági szervezeteket pótolni, és ezzel az illegális szervezeti kereteket megteremtteni azért, hogy továbbra is megtartsák az ifjúság közötti befolyásukat. 2./ Az ifjúság egy részének a demokratikus szervek nevelő ha-

---

7 Marosán György (1908–) volt szociáldemokrata, majd kommunista politikus, az 1950-es években koncepció perben szabadságvesztésre ítélték. 1956 után az úgynevezett Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány minisztere, a szigorú megtorlás egyik fő szorgalmazója. (MOL 288.f.5.csop.44.ö.e.)

tása alóli kivonása. Helyette idealista, vallásos szellemben való nevelésük. Az idealista nevelés végső fokon azt célozta, hogy a befolyásuk alá kerülő fiatalokat szembeállítsák a rendszerrel olyan formában is, hogy a vallásos tevékenység miatt üldözötnék érezzék magukat.”

Az ügybe valamiképpen a Vatikánt is bele kellett keverni. Bizonyítékok híján a következőket írták: „A mozgalom tulajdonképpeni létrehozását a Vatikán sugallta.” Az pedig, hogy ki s mit „sugalmaz”, bizonyíthatatlan. Ez bármikor, bárkire ráfogható. Bulányi György és társai – „a mozgalom magyarországi felső vezetői” – „figyelembe véve azokat a városokat, ahol egyetemek, főiskolák és középiskolák vannak, az ország területét nagyobb egységekre osztották fel. A területi egységek, vagy ahogyan ők nevezték, a decentrumok vezetését egymás között megosztották.”

„A mozgalom szervezete” című fejezetben arról esik szó, hogy „a decentrumok élén egy-egy papi vezető állt. A decentrumokon belül ún. főcsoportok működtek. ... A főcsoportvezetők – többségükben – nem egyházi, hanem világi személyek voltak, közöttük több mérnök és pedagógus. A főcsoportvezetőkhez csoportok tartoznak. A csoportok vezetői főként az egyetemi hallgatók közül kerültek ki. A csoportok hat-tíz főből álltak, ... általános és középiskolai tanulókból, valamint dolgozó fiatalokból. ... A csoportok között szervezett kapcsolat nem volt.”

Most pedig egy nagyon fontos és immár a Bulányi-féle ügy utóéletére vonatkozó megállapítás következik: „1952-ben a mozgalom felső papi vezetőit letartóztattuk. Ennek ellenére a kívánt eredményt nem értük el, mert a mozgalom szabadon maradt középvezetői és tagja rövid idő után – 1953-ban – megkezdték a mozgalom felélesztését és újjászervezését új vezetők beállításával.” Az államvédelmi szolgálat elképzelése a generális prevenciót illetően tehát csődöt mondott, még akkor is, ha megállapításuk szerint „az 1952-es letartóztatások után a mozgalom egységes irányítása szétesett. Az ország területén több kisebb-nagyobb, egymástól független csoport jött létre, helyi vezetők irányítása alatt. Bár egységes vezetés nem volt, a csoportok vezetése mégsem volt egymástól elszigetelve. A vezetők és az egyes tagok ugyanis érintkezésben voltak egymással és kicserélték tapasztalataikat, javaslattal éltek egymás munkáját illetően. A látszólag különálló csoportok célkitűzéseikben, szervezeti elveikben és módszereikben lényegében megegyeztek a korábban egységes irányítás alatt működő mozgalommal.” De már önmagában az 1953-ban történt újjászerveződés sem volt véletlen, hiszen ezt az évet a viszonylagos belpolitikai enyhülés időszakának tekintjük a kőkemény s legfőképpen az egyházüldöző kommunista diktatúra évtizedeiben. Az sem véletlen, hogy az idézett és 1956. október elejére elkészült operatív helyzetértékelés megrekedt az elemző-értékelő tevékenység szintjén. 1956 őszére a magyar belpolitikában a felszín alatt már érlelődtek a forradalmi indulatok, az elégedetlenség, a kiütkeresés. A korábbi évekkel – pl. az 1952-es őrizetbevételek időszakával – ellentétben 1956 októberére már egyáltalán nem voltak meg a feltételek arra, hogy a bizonyára már évek óta titkos operatív eszközökkel és módszerekkel szemmeltartott, újjáéledt „klerikális ifjúsági mozgalom” csoportosulásait államvédelmi adminisztratív intézkedésekkel felszámolják.

„A mozgalom tevékenységének irányai és módszerei” címet viselő fejezetben is található néhány igen figyelmet érdemlő és az 1948 utáni évekhez viszonyítva immár utólagos megállapítás. Az egyik ilyen az, hogy a „vezetők arra törekedtek, hogy minél szélesebb bázist teremtsenek elsősorban az értelmiség és a kispolgárság azon gyermekei között, akik középiskolában, főiskolán, vagy egyetemen tanulnak. Véleményük szerint

ezekben a rétegekben találhatók meg legmélyebben a vallásos nevelés gyökerei. Ezek a gyermekek otthon, a családban már eleve vallásos nevelést kapnak szüleiktől, így biztosabb alapokon nyugszik ... a klérus ellenséges ideológiájának befogadása és továbbfejlesztése.” Majd következett egy meglehetősen visszafogott beismerés: „Ezenkívül azért is tartották biztosabb alapnak a fenti réteget, mert velük szemben – egyes esetekben – túlkapaszkodásokat, vagy mellőzéseket követtünk el. Ennek következtében bizton számíthatunk arra, hogy demokráciaellenes törekvésük megértésre, szimpátiára talál közöttük.” A jelentésben foglalt „egyes esetek” bizony tömeges méreteknél volt megfelelő. A továbbiakban a dokumentum arról szól, hogy bevonjanak a mozgalomba pedagógusokat „akik a múlt rendszerben is a pályán működtek és emellett vallásosak. Tekintélyes számban találhatók azonban a mozgalomban olyan fiatal pedagógusok, akik diplomájukat 1945 után szerezték meg. A fiatal pedagógusok bevonásával figyelembe vették azt, hogy milyen mértékben fogadták el tanulmányaikban a materialista tanokat. Itt is elsősorban olyan személyekre támaszkodtak, akik értelmiségi vagy kispolgári családból származtak. Ennélfogva az egyetemeken a mozgalom súlypontja a pedagógusképző karokon volt. ... A pedagógusok bevonásával az volt a céljuk, hogy az iskolákban is befolyásuk alatt tartsák a fiatalokat, és hogy az iskolai tantárgyakba belevigyék a keresztény világnézet elemeit.”

„A propaganda módszerek” címet viselő fejezetben az államvédelmi szolgálat jelentése arról is szól, hogy „az általános iskolai korosztálynál döntően a hitoktatásra fektették a súlyt. ... A középiskolásoknak már fejlettebb és széleskörűbb hitoktatást biztosítottak, sőt egyházpolitikai kérdésekkel is foglalkoztak. ... Céljuk volt a középiskolás ifjúság szembeállítása a DISZ szervezettel. Azt mondták a fiataloknak, hogy DISZ erkölcsstelenességre nevel, mivel nem az egyházi erkölcszabályok alapján áll. ... A főiskolai és egyetemi hallgatók nevelésére különösen nagy súlyt helyeztek. ... A főiskolai és egyetemi hallgatók között olyan propagandát fejtettek ki, hogy a szélesebb látókörhöz és magas műveltséghez nem elégséges az, hogy ... az egyetemen oktatott materialista elveken alapuló tanokat elsajátították, hanem elengedhetetlenül szükséges az is, hogy magasabb teológiai ismeretekkel rendelkezzenek. ... Vonzónak találták a fiatalok azt, hogy a mozgalomtól megkapták mindazt, amit sem az egyetem, sem a DISZ szervezet nem tudott nekik nyújtani. Több egyetemista ... kifejtette, hogy az egyetem egyoldalú, sokszor dogmatikus képzése, oktatása mellett a DISZ sem elégítette ki szélesebbkörű művelődési igényeiket, éppen annak megköötöttsége miatt. ... Megállapítható, hogy a mozgalom vezetői a főiskolai és egyetemi ifjúság körében a szervező munkájuk során eredményeket értek el. Ez nem csak abban mutatkozott meg, hogy a mozgalomba korábban bevont hallgatókat a folyamatos és módszeres nevelés következtében fanatikus vallásos embereké nevelték és a beléjük oltott ellenséges nézetekkel egyrészüket sikerült szembeállítani rendszerünkkel, hanem abban is, hogy az alkalmazott módszerekkel zavarták az egyetemi oktatást és gyengítették egyes egyetemi DISZ szervezetek munkáját.”

De a jelentés meglehetősen kritikusan kitért arra is, hogy a „sikereik másik oka a DISZ szervezetek gyengeségében rejlik. A hallgatók egyrésze a DISZ szervezetek megnyilvánulásait formálisnak és erőszakoltnak tartja, mert a megszokott taggyűléseken a DISZ csoportértékezeteken kívül más, az ifjúság fantáziáját, romantikus hajlamait és kulturális érdeklődését kielégítő munka alig folyik. ... A DISZ hiányosságait kihasználva a klerikális ifjúsági mozgalom egyes kérdésekben szinte speciális foglalkozási módszereket dolgozott ki.”

Az 1956. október 2-i keltezésű államvédelmi jelentés utolsó „Megjegyzés” címet viselő rövid fejezetéből kitűnik, hogy az „illegális csoportosulásokat” az államvédelmi szolgálat konspiratív eszközökkel és módszerekkel valószínűleg már 1953-tól folyamatosan megfigyelés alatt tartotta. Az újrászerveződött mozgalom tagjaival való hatékony és az 1952-eshez hasonló adminisztratív leszámolásnak azonban még nem teremtdtek meg a feltételei, de erről a lehetőségről nem mondtak le, bizonyára a jelentés elkészülte utáni időre tervezhették. A jelentés befejező mondata ugyanis a következő: „Az adminisztratív intézkedések végrehajtása során felderített újabb személyekre vonatkozóan a tájékoztatást ismételten megteesszük.” Az újabb „adminisztratív intézkedések”-re a „klerikális ifjúsági mozgalom” ellen már nem került sor, és elmaradt az oktatási miniszter beígért újbóli tájékoztatása is. Alig néhány nappal azután, hogy Kónya Albert kézhhez vehette az államvédelmi szolgálat iménti jelentését, a forradalom előszeleként Szegeden már mozgolódni, szervezkedni kezdtek az egyetemisták, Marosán György írásba is foglalt véleménye szerint az „egyetemi stricik.”

1956 őszén a szegedi egyetemisták megelégtették a rájuk erőltetett DISZ tehetetlenségét, sablonosságát, mindenben az MDP-hez alkalmazkodó vonalasságát és a személyi kultusz kialakulásában és kiszolgálásában játszott szerepét. Az 1956. október 2-i államvédelmi jelentés megközelítően jól tükrözte azt a véleményt, amit az egyetemisták és főiskolások, akár a jelentés készítői által emlegetett „klerikális ifjúsági mozgalmon” belül, akár azon kívül a DISZ-ről kialakítottak. A szegedi egyetemisták 1956. október 16-án önálló kezdeményezésként létrehozták a saját ifjúsági szervezetüket, a korábban már említett MEFESZ-t. Erre azért került sor a szóbeli és írásbeli indoklásuk szerint, mert az egyetemi és főiskolai hallgatók bizalma megrendült a DISZ-ben, alkalmatlannak tartották arra, hogy az érdekeiket képviselje és a felsőoktatási hallgatók rétegének is a szervezete legyen. A szegedi egyetemi és főiskolai hallgatók aktivitásának köszönhetően a MEFESZ néhány napon belül országos szervezetté alakult és egyöntetűvé vált az a vélemény, hogy a magyar ifjúság körében a DISZ teljesen lejáratódott. Pedig az egyetemisták és a főiskolások nem olvasták az 1956. október 2-i államvédelmi jelentés DISZ-szel kapcsolatos megállapításait. Adottak voltak viszont a saját személyes tapasztalataik a kommunisták által létrehozott és egyedülívé tett ifjúsági szervezetről, a DISZ-ről.

Ha figyelembe vesszük az időpontokat, azt kell látnunk, hogy akikkel Bulányi György és társai a csoportmunka keretén belül általános iskolásként, vagy gimnazistaként, más középiskolásként foglalkozni kezdtek, azok 1956 őszén többnyire középiskolások, egyetemisták, vagy főiskolások lettek. Egyáltalán nem zárható ki, hogy azok, akik a csoportmunka során, vagy ahogyan az államvédelmi szolgálat emlegette, a „klerikális ifjúsági mozgalmon” belül tanultak hittant, sajátították el a keresztény erkölcs-tant, erősödött hazafiasságuk és magyarságtudatuk, azok akár MEFESZ aktivistaként, vagy másként az 1956. október 23-án kirobbant forradalom lelkes résztvevőivé váltak. Ebben a tekintetben azonban valószínűleg megragadnánk a feltételezés szintjén, ha később a kádári megtorlás és az egész komplex kádári rezsim történész propagandistái nem siettek volna a segítségünkre.

Molnár János a következőket írta az Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban című könyvében: „Különösen fontos szerepe volt a MEFESZ ... újjászületésében a piaristákhoz közelálló Bulányi-féle szervezkedésnek. Mind a fővárosban, mint vidéken erős csoportjaik voltak az egyetemeken is.” Nem tudható, hogy Molnár János milyen

adatokra alapozta ezt a megállapítást, de amit leírt, az nagyon közel állhat a valósághoz. Ez még akkor is így van, ha a „MEFESZ újjászületése”-vel hatalmas ostobaságot akart elhiteitni az olvasóival. Az 1945 után alakult MEFESZ-nek⁸ és az 1956 októberében alakult MEFESZ-nek⁹ semmi köze nem volt egymáshoz. Még a nevük sem volt azonos, csupán a nevük rövidítése. A jelek szerint ezt Molnár János nem tudta. A tudatlansága talán árnyékot vethet az egyéb állításainak a megalapozottságára is. Ezért ajánlatos, ha említünk egy nála jóval tájékozottabb szerzőt, bár ugyancsak a kádári propaganda szolgálatába állt történészt.

Hollós Ervinről¹⁰ van szó, akinek az életútját és a munkásságát gyanítom, nem kell különösebben bemutatni. Annyit talán érdemes mégis megemlíteni róla, hogy 1945-től kezdődően mindvégig hűségesen kiszolgálta a Rákosi-rezsimet, 1956-ban a DISZ Központi Vezetőség legaktívabb titkára volt, aki erőteljesen hadakozott a forradalmi MEFESZ létrehozása ellen. 1957 tavaszától a BM.II/5 Osztály, az akkori belső elhárítás – a BM III/III Csoportfőnökség jogelődje – vezetője volt és jószerivel a megtorlás befejezéséig ebben a fontos pozícióban maradt. A megtorlás irányítójaként egyike volt azoknak, akik a legtökéletesebb rálátással voltak – mégha utólag is – a legfontosabb forradalmi eseményekre és a forradalom megtorlását követően megvált a szolgálatától, a Kádár-rendszer egyik kiemelkedő propaganda történésze lett és akkor, amikor még senki más nem, ő betekinthetett a legfontosabb dokumentumokba is. Az már más kérdés, hogy a rendelkezésre álló ismeretanyagot több esetben nem a történetek hiteles bemutatására, hanem propaganda célokat szolgáló művek megírására használta. Nem vonható kétségbe tehát, hogy ha valaki ismerte, hogy mi történt 1956-ban, akkor Hollós Ervin biztosan ismerte. A Kik voltak, mit akartak? című könyvében a Bulányi-féle csoportmunka utóhatásairól a következőket írta: „Nem véletlen, hogy az ellenforradalom napjaiban e fiatalok készséges eszközei lettek a legsötétebb reakciónak.” Máshol konkrétan fogalmazott: „A titkos szervezet ifjúsági vezetői és tagjai közül jónéhányan ott voltak a budapesti, szegedi, miskolci, pécsi MEFESZ szervezetek előkészítésénél és megalakításánál. A tagság nagyrésze pedig ott volt a gyűléseken, tüntetéseken. A fiatalok, akiket már a népi demokratikus rendszer nevelt – mondogatták döbenten és csodálkozva az emberek. És nem sejtették, hogy már régóta a népi demokratikus rendszer ellenségei nevelték őket, szervezték őket.” Végül Hollós Ervin összegző következtetése: „Nem csoda, hogy e csoportok tagjaiból nem kevesen vettek részt az ellenforradalmi megmozdulásokban, röpcédulákat készítettek, tagjaivá váltak fegyveres csoportoknak.”

A Bulányi György és társai által létrehozott, vezetett és az 1952-es letartóztatások és elítélések után a szabadon maradt középvezetőkre hagyományozott csoportmunkának, a minden körülmények között a kereszténységét és magyarságát megvalló és vállaló ifjúsági csoportmunkának – „szervezkedésnek” – ez volt tehát az 1956-os ma-

---

8 Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége, amely kommunista irányítással a második világháborút követő években működött.

9 Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szövetsége, amely 1956 októberében Szegeden alakult és országos forradalmi ifjúsági szervezetté vált. (ÁSZTL V-144111)

10 Hollós Ervin (1923) a kommunista ifjúsági mozgalomban kezdte politikai pályafutását, az 1950-es évek elején – a forradalomig – a DISZ Központi Vezetőség egyik titkára. A forradalom után a megtorlásban vezető szerepet játszó belső elhárítás – a BM II/5. Osztály vezetője. Később egyetemi tanár és forradalommal kapcsolatos történelmietlen propagandakönyvek szerzője. (MOL.276.f.56. csop.27.ö.e. és ÁSZTL 0-12554/1)

gyarországi forradalomra is kiható utóélete. A felnőtté vált ifjak és lányok sorsa a későbbiekben már nem ismert. Bizonyára többségük derekasan megállta a helyét a kádári puhuló diktatúrában is. Bulányi György, Juhász Miklós, Török Jenő, Lakos Endre, Himfy Ferenc,¹¹ Kovács Mihály,¹² Sófalvi Márton,¹³ Jancsó Imre¹⁴ és még nagyon sokan mások, a csoportmunka papi vezetőinek a legsötétebb kommunista diktatúra éveiben vállalt áldozatos hitéleti munkájának köszönhetően sokan, igen sokan ellen tudtak állni a több évtizeden át tartó alattomos marxista-ateista agymosó, tudatátformáló törekvéseknek, tevékenységnek is. Ha pedig ez így van – márpedig így van! – akkor ez is a Bulányi-ügy utóhatása, máig ható következménye.

LÁSZLÓ BÁLINT

AFTERMATHS OF THE BULÁNYI CONSPIRACY

When the Hungarian émigré communists with Mátyás Rákosi as their leader returned to Hungary, they were convinced that their firmest ideological enemy would be the Hungarian Roman Catholic Church. From the beginning they acted hostile towards everything considered as Christian, especially Catholic. They aimed at demolishing every dissimilar ideology together with its representatives, first of all the Roman Catholic Church and its widespread and well-established institutional network. The relentless struggle started right after the Soviet occupation. Certain members of the Roman Catholic Church were even ready to take illegal steps and undercover activity, risking a lot.

One of their representatives was György Bulányi, Piarist monk. The State Security Authority (Államvédelmi Hatóság) rapidly took note of him and his associates. They organized and carried out their so-called secret operative reconnaissance and monitoring. In 1952 they felt the time to arrest the clerics taking part in the so-called "group work". They conducted a brutal trial against the members of the group and in a constructed suit delivered serious judgments. György Bulányi was sentenced to life imprisonment, the other participants received 7 to 14 years of confinement.

-
- 11 Himfy Ferenc (1914) kiskunfélegyházi hitoktató-lelkész, aki kapcsolódott a Bulányi-féle ügghöz, de eljárás nem indult ellene, csak a forradalom után internálták. (HETÉNYI VARGA KÁROLY: *Papi sorsok a horogkereszt és a vöröscsillag árnyékában I.*)
  - 12 Kovács Mihály piarista (1920–2002) szegedi egyetemi lelkész, kapcsolódott a Bulányi-fél ügghöz, de eljárás nem indult ellene. (ÁSZTL V-140907)
  - 13 Sófalvi Márton (1914–) békéscsabai segédlelkész, kapcsolódott a Bulányi-féle ügghöz, de eljárás nem indult ellene. (ÁSZTL V-140907)
  - 14 Jancsó Imre (1919–) volt jezsuita szerzetes, volt kapcsolata a Bulányi-féle üggyel, de csak 1955-ben vették őrizetbe, két év szabadságvesztésre ítélték. (ÁSZTL V-140907 és HETÉNYI VARGA KÁROLY: *Papi sorsok a horogkereszt és a vöröscsillag árnyékában I.*)

11

12

13

14

NÉMETH LÁSZLÓ

MINDSZENTY JÓZSEF ÉS A SANTO STEFANO ROTONDO

Első rész: 1945–1946

A számtalan római templom közül hozzánk, magyarokhoz legközelebb minden bizonnyal a Celius dombon található Santo Stefano Rotondo áll sok magyar vonatkozása miatt, amelynek az irodalma bőséges.¹ A múlt század közepén a templom magyar vonatkozásaira Gerő László munkája hívta fel a figyelmet.² Ezt követően a magyar vonatkozások 1946-ban azzal bővültek, hogy XII. Pius pápa címtemplomul ezt adta Isten Szolgája, Mindszenty József bíboros, hercegprímás, esztergomi érseknek.³ A Santo Stefano Rotondo tituláris bíborosai között korábban csak a velencei származású Zacharias Delfinus bíboros személyén keresztül volt némi magyar kapcsolat,⁴ mivel I.

- 1 FLORIO BANFI: *Ricordi ungheresi in Italia*. Roma, 1942. 130–135; FLORIO BANFI: *Santo Stefano degli ungheri. La Chiesa e l'Ospizio della nazione ungherese a Roma*. In: *Capitolium*, XXVII(1952) 27–40; ÁGNES VLADÁR: *Sulla importanza e sul ruolo determinante della chiesa Santo Stefano Rotondo nella storia degli Ungheresi*. In: *Santo Stefano Rotondo in Roma*. Archeologia, storia dell'arte, restauro. Atti del convegno internazionale Roma 10–13 ottobre 1996 (Spätantike-Früheschristentums-Byzanz Kunst im ersten Jahrtausend, Reihe B.: Studien und Perspektiven Band 8) herausgegeben von HUGO BRANDENBURG und JÓZSEF PÁL (a továbbiakban: *Santo Stefano Rotondo in Roma*), Wiesbaden, 2000. 165–169; ANDRÁS KUBINYI: *Ungarn in Rom im Spätmittelalter*. In: *Santo Stefano Rotondo in Roma*. 171–180; PÉTER SÁRKÖZY: *Il Santo Stefano Rotondo nella storia culturale ungherese*. In: *Santo Stefano Rotondo in Roma*. 181–88; ÁGNES VLADÁR: *Santo Stefano Rotondo con la cappella di Santo Stefano*. In: KLÁRA PÓCZY, KÁROLY SZELÉNYI: *La presenza millenaria ungherese a Roma*. Veszprém-Budapest, 2000. 81–88; Dr. TÓTH K. JÁNOS: *Római virágshedés*. Bécs, 1988. 438–443; CSORBA LÁSZLÓ: *Magyar emlékek Itáliában*. Róma, 2002. 102–107.
- 2 Ifj. GERŐ LÁSZLÓ: *A római Santo Stefano Rotondo a magyarok nemzeti temploma*. Bp., 1944. A könyvről 1947. január 29-én Mindszenty bíborosnak ezt írta: „A római papi kollegium 1935-ben vezetője dr. Luttor Ferenc protonotárius úr hívta fel figyelmemet állami ösztöndíjas tartózkodásom alatt a S. Stefano Rotondo templomra. A róla készített tanulmányom befejezésére másodízben is állami ösztöndíjat kaptam 1937-ben. Később a Tudományos Akadémia kiadta munkámat, melyet műszaki doktori értekezésül is elfogadott a műegyetem. Munkámat főtisztelendő dr. Sempsey könyvtáros úrral bátorkodtam főmagaasságodnak is mély tisztelettel megküldeni abból az alkalomból, hogy ez lett tituláris temploma.” Lásd: Primási Levéltár (rövidítve: PL) 609/1947. Gerő László működéséhez lásd: JÁNOS KRÄHLING: *László Gerő und die Basilika Santo Stefano Rotondo*. In: *Santo Stefano Rotondo in Roma*, 155–158.
- 3 Mindszenty bíboros személyéről legújabbán lásd: MÉSZÁROS ISTVÁN: *Mindszenty III. József*. 1945. augusztus 16–1973. december 18. In: BEKE MARGIT: *Az esztergomi érsekek*. Bp., 2003. 395–402. Boldogá avatási ügyéhez lásd: *Congregatio de Causis Sanctorum, Index ac status causarum*, Città del Vaticano 1999, 212.
- 4 Zacharias Delfinus 1527. május 29-én Velencében született és 1584. január 9-én Rómában halt meg. Lásd: VICZIÁN JÁNOS: *Delfini Zakariás*. In: *Magyar Katolikus Lexikon II*. Bp., 1993. 564–565.

Ferdinánd bécsi udvarában betöltött nunciusi küldetése mellett 1565. november 11-től 1571-ig a győri egyházmegye adminisztrátora is volt. A győri egyházmegyében sohasem járt, azt a bécsi udvarból kormányozta. 1565. március 12-én kreálta őt bíborossá IV. Pius pápa (1560–1565), tehát még azelőtt, hogy megkapta volna a győri püspökséget is. Ekkor a S. Mariae in Aquiro diakónia volt a címtemploma,⁵ amelyet presbiter bíborosként 1578. április 16-án felcserélt a Santo Stefano Rotondóval.⁶ Erre tehát már jóval a győri püspökségről való lemondását követően került sor. Így elmondható, hogy Mindszenty József volt az első magyar tituláris bíborosa a templomnak, hiszen esztergomi bíboros elődei közül egyiknek se volt címtemploma a Celius dombon álló ókeresztény bazilika.⁷

Mindszenty József *Emlékirataiban* két alkalommal tesz említést címtemplomáról. Először akkor, amikor arról ír, hogy 1946 februárjában bíborossá kreálták:

*Tituláris templomul Szent István diakónus, az első vértanú tiszteletére épített Santo Stefano Rotondo-t (sic) kértem, mivel ez volt régebben a magyar templom. XII. Pius szívesen eleget tett kérésemnek.*⁸

Másodszor pedig a „Rómában” c. fejezetben, amikor arról az alig egy hónapos tartózkodásáról számol be, amit Rómában töltött 1971. szeptember 28 és október 23 között,⁹ azt követően, hogy tizenöt év után elhagyta a budapesti amerikai követséget. Ezt írja:

*Voltam a tituláris templomomban, a S. Stefano Rotondóban, a magyar zarándokházban és a négy nagy bazilikában.*¹⁰

Mindössze ennyi az információ, ami az Emlékiratokban olvasható.

E tanulmány célja, hogy korabeli dokumentumok segítségével bemutassa a bíboros és a templom kapcsolatát. Fő forrás ehhez az Esztergomi Prímási Levéltárban a korabeli egyházkormányzati iratok között található akta, amelynek 1945 végén „*Róma, magyar zarándokház, Coelius*”¹¹ hegyi Szent István templom és Kollégium” címet adták. Az aktát éveken át folyamatosan vezették és új címeket és új iktatószámokat kapott egészen 1948-ig, ahol a 4514/1948-as iktatószámon állt meg, *Róma, Santo Stefano Rotondo ügye* címmel. Az aktában tizenkét iktatószám alatt hozzávetőlegesen 40 iratot archivál-

5 Diakónus bíborosként kapta ezt a templomot. A titulust 1540-ben III. Pál pápa megszüntette, majd IV. Pius 1565-ban ismét kiadta lásd: EUBEL CONRAD, VAN GULIK GULIELMUS, SCHMITZ-KALLANBERG LUDOVICUS: *Hierarchia Catholica Medii et recentioris Aevi* III. (a továbbiakban: HC), Monasterii-Ratisbonae-Patauii, 1923, 74. A templom a Pantheon közelében, a Piazza Capranican található. Történetéhez lásd: CHRISTIAN HUELSAN: *Le Chiesa di Roma nel medio evo. Cataloghi ed appunti*. Roma, 2000. 310–311, és PÉTERI PÁL: *Róma régi és új templomai*. Kaposvár, 2001. 65.

6 HC III, 40.

7 NÉMETH LÁSZLÓ: *Magyar bíborosok címtemplomai Rómában*. In: *Bencés Diákszövetség Almanach* 2004. Pannonthalma-Budapest, 2004. 34–38, és NÉMETH LÁSZLÓ: *Az esztergomi bíboros érsekek címtemplomai*. In: *Santa Balbina bazilika*. Szerk. LADÓCSI GÁSPÁR és NÉMETH LÁSZLÓ. Bp., 2004. 28–31.

8 MINDSZENTY JÓZSEF: *Emlékirataim*. Bp., 1989. negyedik kiadás. 112.

9 LIPTHAY ENDRE: *Mindszenty József életrajzi kronológiája*. In: *Mindszenty József emlékezete*. Szerk. TÖRÖK JÓZSEF (Studia Theologica Budapestinensia 13.) Bp., 1995. 165–189. A római tartózkodásához lásd: NÉMETH LÁSZLÓ: *Adalékok a római magyar lekipásztorkodás történetéhez*. Második rész, 1963–1973 (a továbbiakban: NÉMETH LÁSZLÓ: *Adalékok II.*), MEV 15(2003), 3-4. szám, 119–149. (MEV=Magyar Egyháztörténeti Vázlatok).

10 MINDSZENTY JÓZSEF: *i. m.* 483.

11 Helyesen: Caelius

tak nem szorosan vett időrendben. Közülük az 1945–1946-os időszakból származó két legfontosabbat e tanulmány végén közreadjuk. További értékes információkkal szolgálnak az *Új Ember* és az *Osservatore Romano* korabeli hírei, és tudósításai.

MINDSZENTY ELSŐ RÓMAI ÚTJA: TALÁLKOZÁS XII. PIUS PÁPÁVAL

Mindszenty József esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása kinevezését és esztergomi székhelyét követően rövidesen Rómába utazott,¹² hogy találkozzon XII. Pius pápával.¹³ Utazásának célját így fogalmazta meg:

*Mentem Rómába ...A tárgy: köszönet a Szentatyának a kinevezésért, hiteles jelentés a magyar helyzetről és közben a Szentatya megismeri a nehéz magyar egyházi helyzet irányítóját. ...Voltak látogatásomkor egyéb ügyek is: Nuntius kérdés, a veszprémi és győri püspöki székhely betöltése, az elszakított területek egyházkezelése.*¹⁴

Repülőgépe 1945. november 29-én, csütörtökön délután 2 órakor indult a mátyásföldi repülőtérre.¹⁵ Kísérője dr. Zakar András hercegprímási titkár volt.¹⁶ A repülőgép Bariban szállt le, ahol Mindszenty tisztelegő látogatást tett Mimmi Marcello érseknél,¹⁷ majd autón indult Rómába.¹⁸ Útközben megállt Nápolyban, ahol rövid udvariassági látogatást tett Alessio Ascalesi bíborosnál, aki 1938-ban részt vett a buda-

-
- 12 MINDSZENTY JÓZSEF: *i. m.* 108–110. Kinevezésének hivatalos közzététele: Acta Apostolicae Sedis (=AAS) XXXVII(1945), 325. Az érseki kinevezésre vonatkozó apostoli bullákat 1946. február 8-án 529/45 számú leveléhez mellékelve küldte meg Esztergomba Raffaello Carlo Rossi bíboros, a Konzisztoriális Szent Kongregáció titkára. A bullákért ötezer pengőt kellett fizetni. Lásd: PL Mindszenty római útjával kapcsolatos levelezése V-700/32: 274–275. Az irathoz lásd itt a 68-as jegyzetet.
- 13 Mindszenty és XII. Pius kapcsolatához lásd: LAPO LOMBARDI: *La Santa Sede e i cattolici dell'Europa orientale agli albori della guerra fredda. I casi della Polonia e dell'Ungheria*. Roma-Budapest, 1997. különösen 102–104, és MÉSZÁROS ISTVÁN: *Mindszenty védelmezője: XII. Pius*. In: *Távlatok*, 61(2003) 3. szám, 396–421.
- 14 *Emlékirat, Eredeti kézzel írott szöveg gépielt másolata I*. In: Mindszenty Archivum (H-1125 Budapest, Felső Svábhegyi út 12.). Az Archivumhoz lásd: MÉSZÁROS ISTVÁN: *A Mindszenty-kutatás mai problémái*. In: MÉSZÁROS ISTVÁN: *„Állók Istenért, Egyházért, hazáért”. Írások Mindszenty bíborosról* (METEM Könyvek 28.), Bp., 2000. 180–186, különösen 180–181. Az Emlékiratok „Találkozásaim XII. Pius pápával” c. fejezetének első része ebből az írásból alakult ki, vö. MINDSZENTY JÓZSEF: *i. m.* 108–109.
- 15 A római útról (első római út) a PL-ban található egy iratcsomó. Ennek iktatószáma: 3668/1945. Itt megtalálható Zakar András kézírásával a napra beosztott programtervezet. Az útról részletesen beszámolt az *Új Ember*, 1(1945), 19. szám, 1945. december 23: *XII. Pius pápa áldását küldte a magyar nemzetre. Mindszenty hercegprímás római útja*. Az említett aktában megtalálható a cikk első öt bekezdése Zakar András kézírásával két oldalon.
- 16 Zakar András dr. 1912. január 30-án Margitta helységben (Bihar megye) született és 1986. március 31-én Székesfehérváron halt meg. 1940-ben szentelték pappá. Serédi Jusztinián bíboros vette maga mellé az Érseki Hivatalba. Mindszentynek személyi titkára volt. 1948. december 19-én tartóztatták le. A Mindszenty per harmadrendű vádlottja volt. Lásd: HETÉNYI VARGA KÁROLY: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában I*. Bp., 2004. 375–378.
- 17 Az érsek 1882. július 18-án született Poggio di Castel S. Pietroban (Bolognai Egyházmegye). Más egyházmegyek kormányzását követően 1933. július 31-én lett bari érsek. Lásd: *Annuario Pontificio* 1946, Città del Vaticano, 1946. 113.
- 18 Az Emlékiratok erről ezt írja: *„titkárommal együtt repülőgépen vitt Bari-ig. Onnan késlekedő autóbuszokon utaztunk Rómáig, ...”* Lásd: MINDSZENTY JÓZSEF: *i. m.* 108.

pesti Eucharisztikus Kongresszuson.¹⁹ Rómába december 2-án, vasárnap érkezett meg, ahol a Pápai Magyar Egyházi Intézetben szállt meg.²⁰ Az Intézet rektora ekkor Luttor Ferenc apostoli protonotárius, meghatalmazott miniszter volt,²¹ aki 1944 júliusa óta a Vatikánban lakott.²² A Római Magyar Akadémia vezetője pedig ideiglenesen Magyar Gyula pápai kamarás volt.²³ A magyar hercegprímás másnap, hétfőn, római tartózkodásának első napján megkezdte hivatalos látogatásait a Vatikánban. Első útja az Államtitkárságra vezetett, és még hétfőn délelőtt felkereste a Santo Stefano Rotondo templomot. Meghatottan állt meg Lászlai János kanonok sírjánál, elolvasva híres sírfeliratát.²⁴ A tény, hogy római tartózkodásának első napján felkereste a templomot, arra utal, hogy már otthon készült a meglátogatására, mert azzal tervei voltak. Hivatalos tárgyalásait elsősorban Mons. Giovanni Battista Montini²⁵ és Mons. Domenico Tardini érsekekkel, az Államtitkárság két vezetőjével folytatta,²⁶ illetve több alkalom-

19 A bíboros, érsek 1872. október 22-én született Casalnuovóban (Nápolyi Érsekség). XV. Benedek 1916. december 4-én kreálta bíborossá. Más egyházmegyék kormányzását követően 1924. március 7-én lett nápolyi érsek. Lásd: *Annuario Pontificio* 1946, Città del Vaticano, 1946. 31. Az Eucharisztikus Világkongresszus történetéhez lásd: GERGELY JENŐ: *Eucharisztikus Világkongresszus Budapesten / 1938*. Bp., 1988.

20 A Pápai Magyar Egyházi Intézet rövidítése a továbbiakban: PMI. Történetéhez lásd: BEKE MARGIT: *A Pápai Magyar Egyházi Intézet megalapítása és első évei Rómában (1929–1945)* és CSORBA LÁSZLÓ: *A Pápai Magyar Egyházi Intézet Rómában 1945-től napjainkig*. In: *Száz év a magyar-olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995)*. Bp., 1998. 69–73, 75–94.

21 Személyéhez lásd: Luttor Ferenc. In: *A magyar emigráns irodalom lexikona*. Szerk. NAGY CSABA. Bp., 2000. 638. VICZIÁN JÁNOS: Luttor Ferenc. In: *Magyar Katolikus Lexikon VIII.*, Bp., 2003. 207; CSORBA LÁSZLÓ: *i. m.* 75. particédulája és alakját méltató olasz újságcikkek PMI 30/1953, és Mester István által írt nekrológ. In: *Katolikus Szemle* 5(1953), 1. szám, 22.

22 CSORBA LÁSZLÓ: *i. m.* 76. és HAROLD H. TITTMANN, JR.: *Il Vaticano di Pio XII, Uno sguardo dall'interno*, a cura di HAROLD H. TITTMANN III. Milano, 2004. 203. Az Egyesült Államok vatikáni diplomatájának naplója, amelyet fia adott közre, érdekes adalék ahhoz, hogy hogyan éltek a Vatikánban, a II. világháború alatt az oda beköltözött diplomaták.

23 A Római Magyar Akadémia rövidítése a továbbiakban: RMA. Magyar Gyula személyéhez lásd: *Esztergomi sematizmus 1982.*, Esztergom, 1982. 362.; NAGY CSABA: *i. m.* 655.; VICZIÁN JÁNOS: *Magyar Gyula*. In: *Magyar Katolikus Lexikon VIII.* Bp., 2003. 514.; BEKE MARGIT: *A Pázmáneum története az újraindulástól napjainkig*. In: *A bécsi Pázmáneum*. Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. (METEM Könyvek 37), Bp., 2002. 320.; P. RUPPERT JÓZSEF Sch.P.: *Visszatekintés 1992–2003*. Kézirat a szerző birtokában. GIANONE EGON: *Dr. Magyar Gyula (1901–1988)*. In: *Szolgálat*, 82(1989), 96–97.

24 A bíboros hercegprímás szózata római látogatásáról. In: *Új Ember* 2(1946), 4. szám, 1946. január 27. A sírhoz lásd: SÁRKÖZY PÉTER: „Roma est patria omnium fuitque”. Lászlai János erdélyi főesperes síremléke a római Santo Stefano Rotondo templomban. Bp., 2001. Lászlai János (Lázai, Lázó, Lazoyanus, Lazineus) 1448-ban Lászlóban született és 1523. augusztus 17-én Rómában halt meg. 1517-től apostoli gyónatató volt Rómában. Pestisjárványban halt meg. Lásd: VICZIÁN JÁNOS: *Lászlai János*. In: *Magyar Katolikus Lexikon VII.* Bp., 2002. 660.

25 Giovanni Battista Montini személye alapvetően meghatározta Mindszenty sorsát, hiszen 1963. június 21-én VI. Pál néven Szent Péter utóda lett. 1978. augusztus 6-án halt meg Castelgandolfóban. Pápaságához lásd: DOMENICO AGASSI: *Paolo VI, Le chiavi pesanti*. Milano, 1979. Mindszenty Emlékirataiban többször említést tesz róla. Lásd: *i. m.* 449, 482–484, 493. Zakar András szerint az első római út alkalmával személyesen és később 1947-ben futár útján jelentős összegeket adott Mindszentynek Lásd: PL Mindszenty periratok, V-700/2, 275–276: Zakar András a római útról, jelenleg az 1-es dobozban.

26 A hivatalos látogatások egyik témája volt a diplomáciai kapcsolat felvétele. Lásd: *Mindszenty József bíboros-hercegprímás nyilatkozata római útjáról, benyomásairól, a Magyarország és Vatikán közötti diplomáciai kapcsolatról, a háborúnak a Vatikán feletti nyomairól, olaszországi uti élményeiről* (a továbbiakban:

mal tárgyalt Mons. Angelo Rotta érsekkel,²⁷ és Mons. Gennaro Verolinóval,²⁸ akik 1945. április 4-ig, mint nuncius és titkár a budapesti nunciatúrán dolgoztak. A római magyar kolónia is szeretettel és várakozással fogadta a magyar hercegprímást, aki a Via Giulián közülük sokat fogadott,²⁹ többek között dr. Magyary Gyula pápai kamarást, báró Apor Gábor követet,³⁰ Monay Ferenc magyar gyóntatót.³¹ Luttor Ferencet, a PMI rektorát december 5-én, szerdán fogadta,³² aki a következő kétoldalas feljegyzést adta át neki:

Mindszenty József hercegprímás nyilatkozata). In: *Új Ember* 2(1946), 1. szám, 1946. január 6. A nyilatkozatot közli *Mindszenty okmánytár I. Mindszenty tanítása*, sajtó alá rendezte: DR. VECSEY JÓZSEF. (a továbbiakban: *Mindszenty okmánytár I.*), München, 1957. 92–94. Angelo Rottát nunciusként a Magyar Püspöki Kar szívesen látta volna ismét Budapesten. Lásd: *A Magyar Katolikus Püspökhari Tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XIV). Sajtó alá rendezte, szerkesztette és a bevezetőt írta BEKE MARGIT, (a továbbiakban: *MKPK jegyzőkönyvei*), Köln-Budapest, 1996. 66., valamint GERGELY JENŐ: *Magyar-szentszéki diplomáciai kapcsolatok (1920–1990)*. In: *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000*. Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. (a továbbiakban: *Magyarország és a Szentszék*). Bp., 2001. 74–83.

- 27 Angelo Rotta thébai c. érsek 1872. augusztus 9-én született Milánóban, és 1965. február 1-jén hunyt el Rómában. 1895. február 10-én szentelték pappá, és 1922. november 1-jén püspökké. 1930. május 13-tól 1945. április 4-ig volt budapesti nuncius. Lásd: BEKE MARGIT: *Angelo Rotta apostoli nuncius (1930–1945)*. In: *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv*, 1994, 1. kötet 165–175, *Annuario Pontificio* 1946, Città del Vaticano 1946. 506. *Magyarország és a Szentszék*, 60–77., 136. Budapesti működéséhez legújabbán lásd: GIOVANNI SALES SJ: *La Santa Sede e lo sterminio degli ebrei ungheresi*. In: *Civiltà Cattolica* 2005 I, 114–127.
- 28 Gennaro Verolino 1906. november 3-án született Nápolyban. 1928. december 23-án szentelték pappá. 1931-ben lépett diplomataként a Szentszék szolgálatába. 1946-ban az Államtitkárságon dolgozott *Consigliere di Nunziatura* minőségben. Jelenleg is Rómában él. Lásd: *Annuario Pontificio* 1946, Città del Vaticano 1946. 735., és *Conferito il Premio "Per Anger" all'eroico Arcivescovo Gennaro Verolino*. In: *Osservatore Romano*, 2004. október 3.
- 29 A kézzel írt heti program (PL 3668/1945) felsorolja azokat a személyeket, akiket Mindszenty a Via Giulián fogadott. A kézírásból az alábbi neveket sikerült kiolvasni: „Hétfő – 5 óra Nagy Antal, ½ 6 óra Simonfay, Vörös K., ½ 7 óra Szász tanácsos, Kedd – ½ 4 óra Onody Dezső, ifj. Horthy Miklós titkára, 4 óra Szűcs János és felesége, ½ 7 óra Igmándy Hegyesy Géza altábornagy. Szerda – ½ 4 óra Kerekes, 4 óra Kelemen festő, ½ 5 óra Galov József piarista, Lucia és Emerencia nővérek, Csütörtök – 5 óra Kovács Gyula tanácsos, ½ 6 Holik F, Péntek – 5,15 óra Rossi, ¾ 7 óra Domán.” Az összes felsorolt személy azonosítása és a teljes program pontosítása további kutatást igényel. A felsorolásban szereplő Holik, azaz Bánfi Flório személyéhez lásd: itt a 133-as jegyzetet.
- 30 Apor Gábor szentszéki követ 1938. december 24-én kapta kinevezését, megbízó levelét pedig 1939. január 19-én adta át. Lásd: *Magyarország és a Szentszék*, 70. 101-es jegyzet. Életrajzát lásd: NAGY CSABA: i. m. 32.; PRITZ PÁL: *Íratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945*. Bp., 1994. 445.; MAGYARY GYULA: *Báró Apor Gábor 1889–1969*, nekrológ. In: *Katolikus Szemle* 21(1969), 1. szám, 65–66., és VICZIÁN JÁNOS: *Apor Gábor, altorjai br.*, In: *Magyar Katolikus Lexikon* I. Bp., 1993. 344–345. A két utóbbi életrajzban úgy szerepel, hogy Magyarország 1944. március 19-i német megszállása után lemondott követi beosztásáról. Az újabb kutatások ezt nem erősítették meg. Lásd: *Magyarország és a Szentszék*, 73–74. Fogadására több alkalommal sor került, utoljára december 9-én este 7 órakor. Lásd: PL 3668/1945 kézzel írt heti program.
- 31 P. Monay Ferenc minorita szerzetes pap 1878. december 22-én született Nagybányán, és 1964. május 22-én halt meg a Vatikánban. Teológiai tanulmányait a római Gergely Egyetemen végezte. 1901-ben Rómában szentelték pappá. 1922-től volt a Szent Péter bazilika gyóntatója. Lásd: NAGY CSABA: i. m. 707. Fogadására december 3-án ½ 4 órakor került sor. Lásd: PL 3668/1945 kézzel írt heti program.
- 32 Az első római út alkalmával természetesen többször is fogadta őt Mindszenty. Utoljára december 9-én este 7 órakor Magyary Gyula és Apor Gábor társaságában. Lásd: PL 3668/1945 kézzel írt heti program.

A S. Stefano Rotondo-nak nevezett ősi köralaprajzú bazilika, a magyarok nemzeti temploma az Örök Városban, évek óta elhagyatva, veszendő állapotban van. Pedig a templom egyike Róma legértékesebb műemlékeinek. Épült az V. században. Nagy Szent Gergely pápa homiliát mondott benne; a márványszék ma is megvan a templom bejárata mellett. V. Miklós pápa 1453-ban restauráltatta. 1454-ben ugyanezen pápa a magyar Pálosoknak adományozta; ezek kezdték itt Szt. István vértanú emlékével Szent István apostoli királyunk kultuszát egybekapcsolni. Ennek emléke a pilérek egyikére elhelyezett feliratos tábla, melynek szövege szerint a főoltár Isten dicsőségére, a Boldogságos Szűznek stb. és Sz. István, Sz. Imre, Sz. László magyar királyoknak is van szentelve. A főoltárt körülvevő ballusztrádon is van jelenet ábrázolva, amint Sz. István vértanú Saroltának megjósolja Sz. István király születését. – 1776. június 20-án VI. Pius pápa, ki a Sz. Péter bazilika mellett egykor Szent István kultuszát hirdető templomot és zárándokházat leromboltatta, hogy a mai díszes kanonokházat és sekrestyét felépíthesse, bullát adott ki, melyben elrendelte, hogy a nagy apostoli király tiszteletére a S. Stefano Rotondo templomhoz kápolna építtessék, melyben a Collegium Germanicum-Hungaricum, melynek a templomot és vele összefüggő zárándokházat XIII. Gergely pápa 1579-ben átadta, évente méltóképpen ünnepelje meg a nagy magyar király ünnepét és gondoskodjék a magyar zárándokok ellátásáról. A templom évek óta elhagyatottan áll, mert teteje megromlott; az olasz műemlékek bizottsága évekkel ezelőtt elhatározta a gyökeres tatarozást, s a Kollegiummal tárgyalásokat is folytatott a költségek megosztását illetően, azonban ezen a ponton megakadt az akció. Az utolsó titularis bíbornok Skribensky ny. prágai érsek volt,³³ ki készségesen vállalta a bíbornokokat kötelező tetőjavítási költséget, de ez sem juttatta túl a holt ponton [sic!] az ügyet. Ma a magyarok nemzeti temploma lomtár gyanánt szolgál, a Szent István király kápolnájában csak a beázott mennyezet felirata emlékezteti a látogatót arra, hogy Szent István király Rómában egykor igen kiváltságos helyet biztosított nemzetének ....

A templom mellett épült kolostor, melynek a Magyar Kollégium székhelyéül kellett volna szolgálni, bérbe lett adva: először az Ágoston-rendi remeték, majd a Sarutlan Karmelita apácák éltek benne. Most évek óta üresen áll, ill. a Germanicum-Hungaricum régi épületének bontási anyagainak raktározózáka fel benne, s a kollégium ellátásának megkönnyebbítésére³⁴ földszinti helységeiben tehenekeket és sertéseket tartanak, kertjében tyúkfarmot létesítettek és zöldséget termelnek.

Az épület-csoport a telekkel együtt jelenleg a Collegium Germanicum et Hungaricum kezelésében van, s annak osztatlan vagyonállagához számít. A vagyontömbben magyar eredetű még a S. Maria in Galeria néven ismert birtok, mely szintén mint pálos vagyon került a Collegium birtokába.

Amennyiben szükségessé válik a közel jövőben, hogy a Pápai Magyar Egyházi Intézet a római magyar akadémiától elhelyezését illetően is elkülöníttessék, a S. Stefano Rotondo melletti kolostor-épület figyelembe jöhetne, ha erre a Szentszék kezdemé-

33 Skribensky-Hriste Leo prágai érsek XIII. Leó pápa 1901. április 15-én kreálta bíborossá. HC VIII (1846–1903), 41.

34 Az eredetiben: megkönnyebbítésére.

nyezésével a *Germanicum Hungaricum* vezetősége beleegyezését adja. A ház feltétlenül erős javításra és megfelelő átalakításra szorul, de nagyobb áldozatot is megér az erkölcsi érték, melyet az Egyh. Intézetnek a templom és kolostor évszázados, magyar rendeltetése kölcsönöz. Itt jegyzem meg, hogy a S. Stefano Rotondo-t (sic!), mint tituláris templomot, a mindenkori magyar bíbornoknak kellene biztosítani.³⁵

Luttor a feljegyzéssel alapos tájékoztatást adott a Santo Stefano Rotondo templom és a mellette álló kolostor szomorú állapotáról, valamint a jogi helyzetéről, illetve az azokkal kapcsolatos elképzelésekről. Érdeemes figyelni arra, hogy e dokumentum alapján már ekkor napirenden volt a PMI és az RMA elkülönítése.³⁶ Luttor javaslatának a lényege, hogy a PMI-nek a templom melletti kolostor adhatna helyet, illetve a templom lehetne a mindenkori magyar bíboros címtemploma.

Az elképzelések feltehetően nyitott kapukra találtak. Mindszenty azzal a módosítással tette azokat a magáévá – amint ezt még látni fogjuk –, hogy ott létrehozza a Szent István első magyar király által alapított magyar zárándokház utódját. Szándékáról talán még aznap beszélt a Collegium Germanicum et Hungaricum rektorával, P. Francesco Poppe SJ-vel,³⁷ akit szintén december 5-én, pár órával később, fél 6-kor fogadott tisztelgő látogatáson a Via Giulián, vagy másnap a Kollégiumban, ahová ellátogattott.³⁸

A római út célja december 8-án teljesült, amikor sor került a találkozásra XII. Pius pápával, aki „mindenben egyetértett a püspöki kar és annak irányával. ... megható volt a magyarok iránti szeretete, és küldött apostoli áldást.”³⁹

Mindszenty másnap, december 9-én, Advent második vasárnapján, a PMI kápolnájában mondott szentmisét a magyar kolóniának.⁴⁰ Szentbeszédében arra buzdította a Rómában élő honfitársait, hogy törődjenek az ínséget szenvedő menekült magyarokkal.⁴¹ Nagy örömmel fogadta őt a kolónia, a folyosókon is álltak az emberek. A primás a szentmisét követően az RMA könyvtártermében találkozott a hívekkel, akikben elültette a reményt, hogy kilátás van a Szent István által alapított zárándokház felújítására. A

35 PL 4038/1945, 2. számú irat. Luttor az irat végén a következő műveket sorolja fel: STEINHUBER A.: *Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum in Rom*. Freiburg in Breisgau, 1906. GERŐ LÁSZLÓ: *A Római S. Stefano Rotondo a magyarok nemzeti temploma*. Bp., 1940. FRAKNÓI VILMOS: *A Sz. Istvántól Rómában alapított magyar zárándokház*. Kath. Szemle, Bp., 1892. 169 és köv. oldalak. FRAKNÓI: *Egy magyar jezsuita a XVI. században*. Kath. Szemle, Bp., 1887. 385 és köv. oldalak. FRAKNÓI: *A római magyar szeminárium története*. Kath. Szemle, 1912. 444–453 és 562–580-ig.

36 A két intézmény szétválasztásának későbbi fejleményeiről lásd: CSORBA LÁSZLÓ: i. m. 77.

37 Két évig (1945–1946) vezette a Kollégiumot. Lásd: *Germanikerkatalog 1947*, 7. Az *Annuario Pontificio* szerint Vice-rektor volt. Lásd: *Annuario Pontificio 1946*, Città del Vaticano, 1946. 866.

38 PL 3668/1945 heti program és *Új Ember*, 1(1945), 19. szám, 1945. december 23.

39 MINDSZENTY JÓZSEF: i. m. 108–109, és *Mindszenty József bíboros-hercegprimás nyilatkozata*. Az Emlekiratok szerint a pápa megszakította adventi lelkigyakorlatát, hogy fogadhassa Mindszentyt, az *Új Ember* leírása szerint pedig azért került sor éppen december 8-án a találkozásra, mert akkorra fejezte be a pápa a hét elején megkezdett lelkigyakorlatot. Lásd: *Új Ember* 1(1945), 19. szám, 1945. december 23: XII. Pius pápa áldását küldte a magyar nemzetre, Mindszenty hercegprimás római útja.

40 NÉMETH LÁSZLÓ: *Adalékok a római magyar lekipásztorkodás történetéhez*. Első rész, 1945–1963, (a továbbiakban: NÉMETH LÁSZLÓ: *Adalékok I.*), MEV 14(2002), 1–4. szám, 197–218.

41 A szentbeszédet közli *Mindszenty okmánytár I.* 91–92, és *Egyházam és hazám*, Mindszenty József hercegprimás szentbeszédei I., 1945–1946, összegyűjtötte, bevezette, jegyzetekkel ellátta BEKE MARGIT: Esztergom, 1991. 49.

jelenlévő magyarok elhatározták, hogy minden római magyart magába foglaló egyesületet alapítanak.⁴² Este búcsúfogadást tartottak.

Másnap reggel, december 10-én Mindszenty még hazaindulása előtt latin nyelvű levelet írt P. Norbert de Boynes SJ-nek, a Jézus Társaság vikárius generálisának, amelyben kérte, hogy papi kollégium céljára a magyar püspökök megkaphassák a templomot és a kolostort.⁴³ Római tartózkodása alatt egyébként meglátogatta a Rómában székelő rendi generálisokat is, délutánonként pedig fogadta viszonzó látogatásaikat. A kézzel írt program szerint erre december 7-én, pénteken került sor délután 4-től 7-ig,⁴⁴ arról azonban nincsen feljegyzés, hogy a Jézus Társaság vikárius generálisával találkozott-e. A levelezésükből inkább arra lehet következtetni, hogy köztük személyes találkozásra nem került sor.⁴⁵ Az említett levél megírását követően Mindszenty hazaindult. Rómából autón utazott Bariba, ahol repülőgépre szállt. A kedvezőtlen időjárás miatt a repülőgép leszállt Udinében, ahol Nogara Giuseppe érsek látta vendégül.⁴⁶ A hazafelé tartó esztergomi érsek kihasználva a lehetőséget és a rendelkezésre álló időt, felkereste azokat a temetőket, ahol sok, az első világháborúban elesett magyar katona nyugszik. Repülőgépe Udinéből december 13-án, csütörtökön délelőtt indult tovább Budapestre, ahonnan péntek reggel ért haza székhelyére, Esztergomba.

Hazatérése után a prímás római tárgyalásairól a Püspöki Kar 1945. december 20-i soron következő ülésén számolt be, amelyet az Actio Catholica termében tartottak. Ezt a jegyzőkönyv az alábbiak szerint rögzítette:

*Végleges magyar istentiszteleti helynek a San Stefano Rotondót⁴⁷ kérte a Vatikánban. A Germanico-Hungaricumot is bevonta a tárgyalásokba. A Szentszék hajlandó is átadni ezt a magyar vonatkozású helyet magyar zarándokház és istentiszteleti célok szolgálatára.*⁴⁸

A beszámolót a Püspöki Kar tudomásul vette.

A római út alkalmával történt fejlemények összetett képet mutatnak. Több cél megvalósítása kapcsolódott egybe, amelyek közül a nyilvánosság felé a hercegprímás elsősorban a Szent István által épített zarándokház felélesztésének gondolatát emelte ki, míg ezzel párhuzamosan a célok között szerepelt a PMI átvitelének és a Collegium Germanicum et Hungaricum szétválasztásának az ötlete is. Harmadik célként fogalmazódott meg a római magyar kolónia részére állandó miséző hely biztosítása. Végezetül, de nem utolsó sorban a célok között szerepelt a templom megszerzése bíborosi címtemplomul.

Mindszenty Rómában megírt levelét Luttor Ferenc saját soraihoz mellékelve 1945. december 27-én továbbította a címzettnek,⁴⁹ amelyre a Vikárius 1946. január 25-én írt

42 Az egyesület létrehozásáról eddig nem áll rendelkezésre további adat. A római lelkesység keretén belüli kezdeményezésekről lásd: NÉMETH LÁSZLÓ: *Adalékok I.*

43 PL 4038/1945, 1. számú irat.

44 PL 3668/1945.

45 PL 1532/1946, 1. számú irat.

46 Az érsek 1872. június 26-án született Bellanóban (Milánói Érsekség), 1928. január 27-én kapta a kinevezését Udinébe. Lásd: *Annuario Pontificio* 1946, Città del Vaticano 1946, 329.

47 Helyesen: Santo Stefano Rotondo.

48 *MKPK jegyzőkönyvei*, 67. Az *Új Ember*nek a római útról adott interjúban Mindszenty nem említette meg a Santo Stefano Rotondóval kapcsolatos terveit. Lásd: *Mindszenty József bíboros-hercegprímás nyilatkozata*.

49 PL 1532/1946 4. számú irat. Az iratot a Vatikánból küldte.

olasz nyelvű válaszában kilátásba helyezte, hogy a magyar primásnak válaszolni fog.⁵⁰ A Jézus Társaság vikáriusa latin nyelvű válaszát még aznap megírta Mindszentynek is, amelyben már bíborosnak szólítja, hiszen az év elején közhírré tették bíborosi kinevezését.⁵¹ A levélben a vikárius sajnálkozását fejezi ki, hogy a kérdésnek nem tehet eleget, mert a templom a Collegium Germanicum et Hungaricum tulajdona és az utolsó vagyონrész abból, amely alapján a régi Magyar Királyság területéről tizenkét növendéknek van helye a Kollégiumban. A kolostorra pedig egyébként is szüksége van a Kollégiumnak, mert ott a doktorálandó növendékek részére szeretnének helyet kialakítani. A Kollégium azonban készséggel rendelkezésre bocsátja a templomot ünnepi alkalmakra, szentmisékre. Az aktában megtalálható a Kollégium rektorának, P. Francesco Poppe SJ-nek 1946. február 2-i dátummal keltezett olasz nyelvű *Pro Memoria*a is, amelyre a rendi előjáró által adott válasz épült.⁵² Az aktából nem derül ki, hogy a *Pro Memoria* hogyan jutott el Esztergomba. A rektor három oldalas feljegyzése kitér a történelmi előzményekre, amelyben a rektor elsősorban Steinhuber bíborosnak a Kollégium történetéről írt alapvető munkájára hivatkozik.⁵³ Fejtegetésének lényege, hogy a Kollégiumnak a Magyar Királyság területéről érkező növendékek eltartásához szüksége van a Santo Stefano Rotondo és a mellette lévő kolostor jövedelmére, amely a kiadásoknak csak egy részét fedezi, továbbá az új Kollégium elkészülte után a kolostorban szeretnének kialakítani helyet a doktorátusukat író növendékek részére. A *Pro Memoria* befejező része kitér a két Kollégium szétválasztásának lehetőségére is:

*A Magyar Kollégiumok esetleges elválasztása a Germanicumtól a német növendékek anyagi előnyét szolgálná, másrészt pedig nem jelentene különösebb jelentős változást a Kollégiumban lelki és kulturális téren. Ezzel szemben a magyaroknak, ahogy azt mi látjuk, nem csekély anyagi és lelki hátrányt jelentene. Ezért a Kollégium Germanicum et Hungaricum volt magyar növendékeinek nagyobb többsége sohasem akart tudni arról, hogy elválasszák a Magyar Kollégiumot a Germanicumtól.*⁵⁴

Végül a rektor kifejezi készségét, hogy a Kollégium kész nagy ünnepekre, szentmisékre rendelkezésre bocsátani a templomot.

A levélben felsorakoztatott érvek kísértetiesen emlékeztetnek azokra az indokokra, amelyek 1580-ban a két kollégium egyesítéséhez vezettek,⁵⁵ ugyanakkor a magyar növendékekre nézve nem igazán kedvezőek. A Kollégiumnak az 1947. évi évkönyve sze-

50 PL 1532/1946 1. számú irat.

51 PL: 1532/1946 3. számú irat.

52 PL 1532/1946 2. számú irat.

53 STEINHUBER ANDREAS: *Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum in Rom I-II*. Freiburg, 1895.

54 „Una separazione del Collegio Ungarico dal Germanico rappresenterebbe certo un vantaggio materiale in favore degli alunni tedeschi, senza produrre d'altra parte alcuna notevole mutazione nel Collegio per sua condizione spirituale e culturale. Al contrario per gli Ungheresi ciò importerebbe a nostro modo di vedere un danno sia materiale che spirituale non lieve. Per questa ragione gli Ungheresi ex-alunni del Collegio Germanico ed Ungarico nella loro stragrande maggioranza, non vollero mai saperne di una separazione del Collegio Ungarico dal Germanico.” Lásd: PL 1532/1946 2. számú irat.

55 Lásd ehhez a témához ISTVÁN BITSKEY: *Il Collegio Germanico-Ungarico di Roma. Contributo alla storia della cultura ungherese in età barocca*, (Studi e Fonti per la storia dell'Università di Roma, Nuova serie 3), Roma, 1996.; JÓZSEF PÁL: *La fondazione del primo Collegio Ungarico a Roma (1579)*, in: *Santo Stefano Rotondo in Roma*. 159–164.

rint az 1945–46-os akadémiai évben összesen 37 növendék volt, amelyből hét volt magyar (zárójelben a Kollégiumba lépés éve).⁵⁶ Aman Norbert (1945),⁵⁷ Aman Raymund (1945),⁵⁸ Bisztyó József kalocsai (1940),⁵⁹ Farkas Géza veszprémi (1939),⁶⁰ Tóth Miklós esztergomi (1945),⁶¹ Fábán Károly (1943)⁶² és Zsigmond Albert (1942)⁶³ gyulafehérvári egyházmegyések. Feltűnő, hogy hárman is voltak a kalocsai főegyházmegyéből. Közülük az utóbbit, Bisztyó Józsefet, még Gróf Zichy Gyula kalocsai érsek küldte ki, aki tiszteletbeli germanikus volt.⁶⁴ A két Amant pedig már az ő utódja, Grósz József feltehetően a kialakult jó kapcsolat folytatásaként.⁶⁵ A Kollégium minden bizonnyal további magyar növendékek érkezését remélte, és nem a meglévők eltávozását, hiszen a magyarok részére biztosított tizenkét hely nem volt betöltve.

56 Germanikerkatalog 1947.

57 Aman Norbert 1924. március 18-án született Apatinban (Jugoszlávia). 1948-ban szentelték pappá Rómában. Illerkirchbergi plébánosként halt meg 1984. december 9-én. Lásd: A Kalocsai Főegyházmegye Schematismusa 1975, Kalocsa, 1975, 99. és A Kalocsai Főegyházmegye névtára, Kalocsa, 1985, 57.

58 Aman Raimund 1922. október 28-án született Budapesten, 1947. október 26-án szentelték pappá Rómában. Németországban működött, és 2000. október 7-én halt meg Sandenben. A Kalocsai Főegyházmegye névtára 1990, Kalocsa, 1990, 69. és a Kalocsai Főegyházmegye Körlevele 2001. évi 1. sz.

59 Bisztyó József 1922. február 8-án született Akasztón. 1946. november 1-jén Rómában szentelték pappá. Életének nagy részét Kanadában töltötte. Lásd: A Kalocsai Főegyházmegye Névtára 1990, Kalocsa, 1990, 70, és NAGY CSABA: i. m. 106. Hazatelepült Magyarországra, ahol Kalocsán él. Lásd: A Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye névtára, Kalocsa, 2003, 70.

60 Farkas Géza 1921. december 11-én született, 1945. december 24-én szentelték pappá. Tanulmányai befejeztével Rómában maradt és ott is halt meg 1969. szeptember 14-én a Congregatio de Sacramentis officialisaként. Lásd: A Veszprémi Egyházmegye papságának névtára 1975, Veszprém, 1975, 415. A Campo Teutonicóban van eltemetve.

61 Tóth Miklós 1921. november 22-én született. 1948. október 10-én szentelték pappá Rómában az Esztergomi Főegyházmegye papjaként. Először Észak-Olaszországban, majd Franciaországban volt káplán, 1961-től pedig Limában magyar lelkész. 1966. szeptember 30-án a Szent József Oblátusok kongregációjában tett fogadalmat. 1999-től mind a mai napig a limai La Sagrada Familia plébánosa. Lásd: OTT WILHELM-WYRWOLL KLAUS (szerk), *Correspondenzblatt Pontificium Collegium Germanicum Hungaricum* 2003, Tübingen, 2002, 126.

62 Fábán Károly 1919. október 25-én született Alsóbölkényén, és 1993. február 14-én halt meg Münchenben. 1947-ben Rómában szentelték pappá. Svájcban, majd az NSZK-ban élt, ahol a Szabad Európa Rádió egyházi adásainak volt a szerkesztője. Lásd: NAGY CSABA: i. m. 243,

63 Zsigmond Albert 1919. december 21-én született Nyárádremetén (Maros megye), 1946. október 27-én szentelték pappá Rómában. Nyugaton maradt. Kanadában telepedett le, ahol 1950-ben doktorált. 1960-ban Vancouverben lett egyetemi tanár. 1991. december 28-án Vancouverben halt meg. Lásd: Collegium Germanicum et Hungaricum, Nyilvántartó könyv Nr. 1766 (IV).

64 Zichy Gyula 1923-tól mint apostoli adminisztrátor, 1925-től pedig mint érsek vezette a Kalocsai Főegyházmegyet egészen 1942. május 20-án bekövetkezett haláláig. Lásd: A Kalocsai Főegyházmegye Schematismusa 1975, Kalocsa, 1975, 31, 106. A tiszteletbeli címhez lásd: Katalog der ehemaligen und jetzigen Alumnus des Collegium Germanicum et Hungaricum de Urbe nach dem Stande vom 1. Oktober 1930, Paderborn, 1930, 9.

65 Grósz József aránylag hosszú *sede vacante* után 1943. május 7-én lett kalocsai érsek. Életrajzát lásd: SINKÓ FERENC–BALOGH MARGIT: *Grósz József*, in: *Magyar Katolikus Lexikon* IV, Bp., 1998, 233.

XII. Pius pápa 1945. decemberében Mindszenty Józsefnek első római útja alkalmával megígérte bíborosi kinevezését. Az Emlékiratok ezt így örökítik meg:

*XII. Pius pápa a kihallgatás végén meleg, elismerő szavakkal fejezte ki, hogy meg van elégedve főpásztori működésemmel, mindenben helyesli magatartásomat a magyar katolicizmus élén. Ezt azzal is meg akarja mutatni, közölte, hogy a legközelebbi konzisztóriumon kinevezett bíborosok sorában ott lesz a magyar prímás neve is.*⁶⁶

A kinevezésre nem kellett sokáig várni. A világsajtó 1945. december 28-án tette közzé a hírt, ami még aznap megjelent a Magyar Kurírban, az Új Embernek pedig az 1946. évi első száma közölte azt.⁶⁷ Ezt követően Mons Montini érsek 1946. január 17-én a budapesti amerikai követet, Arthur Schonfeldet kérte meg arra, hogy érdeklődjön megkapta-e Mindszentyt bíborosi kinevezését.⁶⁸ A követ január 22-i keltezéssel küldte meg a tájékoztatást Esztergomba. Erre feltehetően azért volt szükség, mert nem volt Nunciatúra, ami a diplomáciai kapcsolattartás eszköze a Vatikán és a helyi egyház között. Mindszenty angol nyelvű válaszát ugyanezen az úton küldte január 23-i keltezéssel.⁶⁹ Válaszában azt jelezte, hogy a hivatalos értesítést nem kapta meg. Erre 1946. január 25-i keltezéssel Arthur Schoenfeld továbbította neki Montini 1945. december 23-án kelt üzenetét:

*Örömmel közlöm Excellenciáddal, hogy a legközelebbi konzisztórium, február 18-án a Szentatya Excellenciádat kardinálsi bíborra emeli. Szerencsekívánataim.*⁷⁰

A hivatalos értesítés a bíborosi kinevezésről tehát több mint egy hónapot késett! A kiutazáshoz szükséges útlevelekérelmet ennek ellenére Mindszenty 1946. január 2-án⁷¹ elküldte Keresztúry Dezső vallás és közoktatásügyi miniszternek,⁷² amelyben magán

66 MINDSZENTY JÓZSEF: *i. m.* 111.

67 *Új Ember* 2(1946), 1. szám, 1946. január 6: A magyar kardinális bíbora 1946-ban.

68 Mindszenty első római útjához hasonlóan készült egy akta második római útjáról is, ez azonban a PL-ban nem a helyén található, hanem az ÁVO által 1948–49-ben elvitt és a rendszerváltás után visszaszolgáltatott iratok között. Lelőhelye: Mindszenty periratok V-700/32, jelenleg a 12. dobozban. Az akta eredeti iktatószám PL 603/1946. Az elvitt iratokat az ÁVO sorsámozta így azok ezzel a sorszámmal is azonosíthatók. Az iratok visszaszolgáltatásáról, amelyben e sorok írójának is szerepe volt lásd: *Magyar Nemzet*, 1990. július 12: *Visszaszolgáltatták a Mindszenty-iratokat*. A kiutazásra vonatkozóan lásd: Mindszenty római útjával kapcsolatos levelezése V-700/32: 244–247. A levelezés megtalálható Esty Miklós irathagyatékában is. Idézi: MÉSZÁROS ISTVÁN: *Egyháztörténeti adalékok Esty Miklós irathagyatékában* (a továbbiakban: MÉSZÁROS ISTVÁN, *Esty*), in: MEV 15(2003), 1–2. szám), 109.

69 Mindszenty Emlékiratainak nyomtatott kiadásában ezzel szemben az olvasható (111. oldal), hogy az értesítés 1946. februárjában (!) érkezett meg. Az Emlékiratok első fogalmazványa (*Eredeti kézzel írott szöveg gépelt másolata I.* in: Mindszenty Archivum) nem közöl dátumot! Ez alapján feltételezhető, hogy a dátum megjelölése az útlevél megadása körüli nehézségekkel van összefüggésben, és az Emlékiratok kiadásra történő szerkesztése során került a szövegbe.

70 PL: Mindszenty római útjával kapcsolatos levelezése V-700/32: 248–249. Az angol nyelvű levél fordítását az ÁVO készítette el.

71 A levél fogalmazványa minden bizonnyal a második római útról készített akta első irata, és feltételezett iktatószáma PL 14/1946. Az ÁVO irattárában V-700/32, lapszám: 25.

72 Keresztúry Dezső 1904. szeptember 6-án született Zalaegerszegen és 1996. április 30-án halt meg Budapesten. Irodalomtörténész, író, költő volt. A Nemzeti Parasztpárt tagjaként 1945. november 15-től 1947. március 14-ig volt vallás- és közoktatásügyi miniszter. Lásd: *Keresztúry Dezső* in: *Révai Új Lexikon XI*, Szekszárd, 2004, 611, és BÖLÖNY JÓZSEF: *Magyarország kormányai 1948–1987*, Budapest, 1987, 107, 316–317.

kívül Esty Miklós *gentiluomonak*⁷³ és Zakar András titkárnak kért útlevelet. Eredeti szándéka az volt, hogy február 11-én utazik Rómába,⁷⁴ az útlevél azonban nem érkezett meg, ezért Nagy Ferenc miniszterelnöknek⁷⁵ az alábbi levelet írta:

Tisztelettel van szerencsém tájékoztatni Miniszterelnök urat, hogy mint bíboros a bíborosi kalap átvételére és a consistoriumra meghívót kaptam Rómába az öt világrész 31 más bíborosával egyetemben. Az útlevélügyet jan. 5-én, a hivatalos értesítés kapcsán azonnal elindítottam és pedig a magyar minisztérium vonalán úgy hogy azt jan. 14-én az oroszok kézhez vették. Azóta a sürgetés állandó volt és mindig másnapon, harmadnapon ígérték az elintézését. Febr. 11-én reggel kellett volna indulnom azzal a repülőgéppel, amelyet az amerikai katonai misszió bocsátott rendelkezésemre. Az útlevelet nem adták ki, ez volt a helyzet ma délben. Az utolsó egy-két nap áll már csak rendelkezésre, hogy az ünnepekre megérkezhessem. Ennek kapcsán azt vagyok bátor a magyar kormány szíves figyelmébe ajánlani, hogy a Szentsek kitüntette Magyarországot azzal, hogy középeurópából (sic!) egyedül hazánk kapott bíborosi méltóságot. Másrészt 31 bíboros megjelenhetett Rómában, csak a magyar bíboros nem jelenhetett meg. A Szentsek és Magyarország évezredes benső kapcsolatának csak kárára lesz ez a körülmény és alkalmul szolgál arra, hogy a magyar szabadságjogokat hátrányosan értelmezzék Rómában és a nagyvilágban.

*Kérem, méltóztassék a lépéseket nem annyira az én, mint az ország érdekében megtenni.*⁷⁶

A miniszterelnök másnap, február 12-én kelt válaszában jelezte neki, hogy levelének kézhezvételét követően azonnal interveniált az orosz hatóságoknál, amelyre azt a választ kapta, hogy a kiutazási engedély ügye a Szövetségi Ellenőrző Bizottság előtt fekszik, ahol az ügyben döntés még nem történt.⁷⁷

Mindszenty a kialakult helyzetről az Államtitkárságot az udinei püspökön, Nogara Giuseppén keresztül értesítette, akinél első római útja alkalmával hazatérőben látogatást tett. A püspök február 16-án kelt válaszában jelezte neki, hogy továbbította küldeményét az Államtitkárságra. Sajnálkozása mellett kifejezte továbbá reményét, hogy a

73 Esty Miklós 1895. november 29-én született Budapesten, és 1973. október 22-én ott is halt meg. Banktisztviselő, a Földhitelintézet főtisztviselője, majd egyik igazgatója volt. Csernoch János hercegprímás esztergomi érsek állandó személyi kísérelője lett. 1922-ben elkísérte a pápaválasztó konklávéra. Serédi Jusztinián mellett is hasonló feladatot látott el, így 1939-ben is részt vett a pápaválasztó konklávéban. Világi pápai kamarási kitüntetésben részesült. 1942-től élete végéig az *Actio Catholica* alelnöke volt. Lásd: HAJDÓK JÁNOS, *Esty Miklós in: Magyar Katolikus Lexikon III*, Bp., 1997, 315.

74 PL 96/1946. Luttor Ferencnek írt levél Kelt: Esztergom, 1946. január 6.

75 Nagy Ferenc 1903. október 8-án született Bisseben, és 1979. június 12-én halt meg Fairfax, Virginia, USA. 1930-tól a Független Kisgazdapárt főtitkára, 1943-tól országos titkára, 1945-től elnöke volt. 1946. február 4-től 1947. május 31-ig volt miniszterelnök. Lásd: BÖLÖNY JÓZSEF: *i. m.* 107, 337. Személyéről sokszor tesz említést Mindszenty az Emlékirataiban Lásd: Névmutató.

76 PL 945/1946: Őminenciája római útja: útlevélügy. Az ÁVO irattárában V-700/32, lapszám: 24. Az aktában csak a levél fogalmazványa található, amelyen nincsen dátum. A levél szövege alapján a fogalmazvány az elmaradt indulási nap előtt vagy aznap írható, azaz február 10-én, vagy 11-én. A kéziratban számos javítás található.

77 PL 945/1946: Őminenciája római útja: útlevélügy. ÁVO irattárában V-700/32, lapszám: 22.

magyar hercegprímásnak lesz még módja Rómába menni és akkor ismét megpihen majd Udinében.⁷⁸

Az útlevelel még napokig nem érkezett meg. Az Emlékiratok szerint Mindszentynek személyesen kellett volna Budapestre mennie érte, de ezt megalázkodónak tartotta és ezért inkább lemondott az utazásról. A kormány végül engedett a nemzetközi nyomásnak, és elküldte az útlevelet, azt követően, hogy a római magyar követ⁷⁹ táviratilag jelezte, minden leendő bíboros megérkezett Rómába, már csak a magyar primást várják. Az Emlékiratok első fogalmazványa szerint a táviratot február 21-én küldte a követ,⁸⁰ az Emlékiratok nyomtatott kiadása ezzel szemben nem tesz említést arról, hogy mely napon érkezett meg a távirat.⁸¹ A fogalmazvány biztosan téved, hiszen február 21-én Mindszenty már Rómában volt. Itt tehát az Emlékiratok javítja a fogalmazvány szövegét. Végül egy megjegyzés. Az Emlékiratok szerint a követ táviratában azt jelezte, hogy a 32 bíborosból már 31 megérkezett, ezzel szemben február 21-én Rómában a bíborosi kalapot csak 28 bíboros vette át.⁸²

Az útlevelel megérkezését követően Mindszenty indulhatott Rómába. Az Emlékiratok és az első fogalmazványa az indulás helyszínéül Esztergom városszéli mezőségét jelöli meg, az indulás időpontjául február 18-at, kísérőül pedig Zakar András titkár. Ispánki Béla, aki ekkor Esztergomban, az Érseki Hivatalban dolgozott⁸³ hasonló módon emlékezik vissza az utazásra:

*Dél felé járt már az idő, mire a Primás visszaérkezett. Két óra múlva, Esztergom határában, vitorlázó repülőink gyakorlóterére szállt le Key tábornok apró repülőgépe. A Primás és titkára nagy nehezen belepréselődtek a gépbe, amely azonnal Linzbe vagy Salzburgba repült. Onnan mentek másnap tovább Rómába, nagy utasszállító gépen.*⁸⁴

78 PL: Mindszenty római útjával kapcsolatos levelezése V-700/32: 257–258. Itt csak az udinei püspök válasza található, Mindszenty neki írt levele azonban nem.

79 A II. világháború alatt 1941. július 18-tól Máriássy Zoltán volt a római követ 1943 nyaráig, mert Róma elfoglalása után hazatért Budapestre. Lásd: PRITZ PÁL: *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945*, Bp. 1994, 439, 456. A háború utáni első követ 1947-ben Kertész István volt. Lásd: Kertész István in: *Révai Új Lexikon XI*, Szekszárd, 2004, 637, és NAGY CSABA: *i. m.* 506–507. Utóbbi szerint két évig volt követ (1947–48), holott 1947 őszén a római követ már Velics László volt. Lásd: TOLNAI GÁBOR, *Szöbeli jegyzék, Róma, 1949–1950* (Tények és tanúk), Budapest, 1987, 24. és 28–32. 1946-ban a missziót Papp Álmos miniszteri titkár, ideiglenes ügyvivő vezette.

80 *Emlékirat, Eredeti kézzel írott szöveg gépelte másolata I*: „A kormány táviratot kapott 21-i kelettel a quirinali magyar követtől: A Szent Péter Bazilikában megkezdődött az új bíborosok szertartása. A 32 újból együtt van 31, csak a magyar bíboros hiányzik. Nagy a botrány. Nagy méretben itt van a világsajtó. Minden tudósító értesítette lapját.”

81 MINDSZENTY: *i. m.* 111: „A miniszterelnök azért sürgette az elutazást, mivel a római magyar követ táviratilag értesítette, hogy az újonnan kinevezett 32 bíborosból 31 már régen megérkezett a Vatikánba, egyedül a magyar primás hiányzik. A világsajtó felfigyelt, tudakolni kezdte, hogy miért nem jön. Hogy az ügyből ne legyen nagyobb botrány, a kommunistáknak engedniük kellett, s az útlevelel Esztergomba érkezett.”

82 Osservatore Romano, 1946. február 22-i száma.

83 Ispánki Béla 1916. október 31-én született Újpesten és 1985. május 9-én halt meg Londonban. NAGY CSABA: *i. m.* 434. A Mindszenty perben elítélték, 1956-ban szabadult, emigrált. Angliában telepedett le, ahol főlelkész volt. Lásd önéletrajzi írását: *Az évszázad pere*, Abaliget, 1995, és BORÓVI JÓZSEF: *A magyar katolikusok lelkigondozása Nagy-Britanniában*, Bp., 2003, 107–153.

84 ISPÁNKI BÉLA: *i. m.* 78.

Erről az útról is beszámolt az Új Ember.⁸⁵ Stílusából ítélve ezt a beszámolót is Zakar András hercegprimási titkár írta, ugyanúgy, mint az első római útról készült tudósítást. Ez a leírás néhány ponton eltér az Emlékiratokban⁸⁶ és Ispánki visszaemlékezésében írtaktól. Eszerint az indulás február 13-án volt, a budapesti mátyásföldi repülőtérrel és a kíséret tagja volt Esty Miklós *gentiluomo* is. A rendelkezésre álló dokumentumokból egyértelműen kiderül, hogy a kiutazás időpontja az Emlékiratokban szerepel helyesen, a kísérők száma és az indulás helye viszont az Új Emberben.⁸⁷ Az Emlékiratok és Ispánki feltételezhetően azért nem tesznek említést Esty Miklósról, mert az ő kapcsolata a bíborossal később megromlott.⁸⁸ Az Új Ember tudósításában viszont van néhány sajtóhiba és egy tárgyi tévedés is: az indulás napjának hibás közlése valószínűleg elütés, hiszen a 13-at a 18-al igen könnyű összetéveszteni. Sajtóhiba továbbá, hogy *gentiluomo* helyett *gentilomo*-t írtak, súlyos tévedés viszont az, amit a Santo Stefano Rotondóról ír a cikk. Azt állítja ugyanis, hogy ott építette fel Szent István az első magyar zarándokházát!

Az indulás előtt, február 18-án, a mátyásföldi repülőtéren Mindszenty fogadta az amerikai sajtóügynökség (NCWC News Service) budapesti tudósítóját és egy nyilatkozatot tett közzé, amelyben kifejezte örömét, hogy Rómában találkozni fog az egyház bíborosaival, köztük a nagyrabecsült Spellmann New York-i érsekkel, akit a pápa vele együtt nevezett ki bíborossá.⁸⁹

A magyar hercegprimást szállító amerikai repülőgép, amelynek pilótája Key amerikai tábornok volt, ugyanaz, aki az első római útja alkalmával vezette a repülőgépet, rövid udinei megállást követően a római Ciampino repülőtéren szállt le február 18-án, déli 12 órakor,⁹⁰ ahonnan Mindszenty a kíséretével a szállására hajtatott, amely ismét a PMI-ben volt.

A Vatikánban, az Apostoli Palotában ezen a délelőttön tartotta XII. Pius pápa a titkos konzisztóriumot, amelyen megtörtént a 32 új bíboros kreálása. Ez azzal zárult, hogy a pápa elrendelte az új bíborosok értesítését biglietto útján, amelynek átadását követően kerülhetett sor a hagyományos *visite di calore*-ra, az új bíborosok köszöntésére.⁹¹

Mindszenty megérkezését követően, délután megkezdte hivatalos látogatásait.⁹² Elsőként a bíborosi kollégium dékánjánál, a 95 éves Granito Pignatelli bíborosnál tisztel-

85 Új Ember 2(1946), 13. szám, 1946. március 31. A cikk lényegét közli *Mindszenty Okmánytár I*, 140–141.

86 MINDSZENTY JÓZSEF: i. m. 111–112. Az Emlékiratok első fogalmazványának leírása ezekről az eseményekről lényegében megegyezik a nyomtatásban megjelent szöveggel, attól csak stílusban különbözik lásd: *Emlékirat, Eredeti kézzel írott szöveg gépielt másolata I*. in: Mindszenty Archivum.

87 Az elutazásról beszámolt a Magyar Kurír is február 19-i számában. Indirekt módon megerősíti az Új Ember információját a *Mindszenty Okmánytár I*, Dokumentumok jegyzéke 284: A hercegprimás nyilatkozata Rómába való elindulása előtt a NCWC News Service munkatársának a mátyásföldi repülőtéren.

88 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Esty Miklós*, 110–112.

89 *Mindszenty okmánytár I*, 139–140. Az Új Ember az interjúról nem tesz említést.

90 Ispánki Béla ezzel szemben tévesen azt állítja, hogy Mindszenty az indulás másnapján érkezett csak meg Rómába, azaz február 19-én, egy ausztriai átszállást követően. Lásd: ISPÁNKI BÉLA: i. m. 78.

91 Osservatore Romano, 1946. február 18–19, és NICCOLO DEL RE: *Visite di calore*, in: *Mondo Vaticano, Passato e presente*, a cura di NICCOLO DEL RE: Città del Vaticano, 1955, 1088.

92 Az eseményekről részletes beszámoló jelent meg az Új Emberben, a közölt időpontok azonban pontatlanok. A leírás szerint a primás megérkezésének napján, azaz február 18-án, megkezdte látogatásait, másnap, azaz 19-én vette át a kinevező okiratot, majd fogadta a Szentatyát, és délután került sor a fé-

gett. Másnap, február 19-én délelőtt a pápai főszertartásmester kereste fel őt a PMI-ben és ünnepélyes külsőségek között átnyújtotta neki a bíborosi kinevezéséről szóló „biglietto”-t Montini aláírásával. Az átadásnál jelen volt Angelo Rotta c. érsek, apostoli nuncius, és Mimmi Marcello bari érsek, akinél első római útja alkalmával tisztelgő látogatást tett, valamint a magyar kolónia számos tagja. Február 20-án, szerdán délelőtt 12 órakor a Szentatya, XII. Pius külön kihallgatáson fogadta Mindszentyt.⁹³ Ezen a napon délután került sor a félig nyilvános konzisztóriumra a mozetta és a bíborosi birétum átadására az *Aula della Benedizione*-ban.⁹⁴ Az új bíborosok nevében Gregorio Pietro Agagiani bíboros mondott köszönetet a pápának.

A nyilvános konzisztórium február 21-én, csütörtökön délelőtt volt a Szent Péter-bazilikában, amelyen az új bíborosok megkapták a *galero rossot*, a bíbornoki kalapot.⁹⁵ Az új bíborosok a szentségi kápolnában tették le az esküt a bíborosi testület vezető bíborosai előtt, majd onnan vonultak egyenként két bíboros vezetésével kíséretükkel együtt a bazilikába. Ezt követően sorra járultak a pápa elé, aki fejükre tette a bíborosi kalapot a következő latin nyelvű imádság kíséretében:

*A Mindenható Isten dicsőségére és az Apostoli Szentszék ékességére, mint a bíbornoki méltóság különleges jelét fogadd ezt a bíbor kalapot, mely annak jelképezésére szolgál, hogy a Szent Hítnek felmagasztalásáért, a keresztény népek békéjéért és nyugalmaért, a Római Szentegyháznak állagáért és gyarapodásáért Magad rettenthetetlenül, véred hullása árán is, ragyogtatnod kell.*⁹⁶

Mindszenty József bíborost XII. Pius pápa megölelte, és „Éljen Magyarország!” szavak kíséretében tette a fejére a bíborosi kalapot.⁹⁷ Az Emlékiratok fogalmazványa szerint a pápa ehhez még a következő mondatot is hozzátette: *Te váltod elsőnek valóra a bíbor vértanúságát a 32-ből.*⁹⁸ A magyar kolónia számos tagja minden bizonnyal részt vett az ünnepélyes szertartáson, a magyar kormányt azonban senki nem képviselte, ellenében más országokkal, akik magas szinten képviseltették magukat. A nyilvános konzisztóriummal kapcsolatban még két érdekes részlet ismeretes. Az amerikai magyarok

---

lig nyilvános konzisztóriumra. Ez azonban február 20-án volt. A bíborosi konzisztórium előzetes programja, in: *Új Ember* 2(1946), 6-szám, 1946. február 10: *Világegyház, Február 21-én a Szent Péter bazilikában lesz a nyilvános konzisztórium.*

93 PL: Mindszenty római útjával kapcsolatos levelezése V-700/32: 263–264. Az *Új Ember* tudósítása a pápai fogadást a bíborosi kinevezésről szóló biglietto átadása utánra teszi. Lásd: *A Hercegprímás római utazása* in: *Új Ember* 2(1946), 13. szám, 1946. március 31.

94 *Osservatore Romano*, 1946. február 22: Il Santo Padre impone le porpore insegne ai nuovi Principi di Santa Romana Chiesa. Az *Új Ember* cikkében tévesen Sala della Beatificazione szerepel.

95 A titkos és a nyilvános konzisztórium hivatalos aktája megtalálható: AAS XXXVIII, 1946. március 7. 101–135. Az új bíborosok névsora magyarul megtalálható in: *Világegyház, Az új bíborosok névsora, Új Ember* 2(1946), 6. szám, 1946. február 10. A szertartáshoz lásd: *A galileai halász sirjánál. A földkerekség hódolata az új kardinálisok előtt. Római szemtanú az új bíborosok felavatásáról* in: *Új Ember* 2(1946), 14. szám, 1946. április 7. és 15. szám. április 14.

96 Latin szöveget lásd: *Osservatore Romano*, 1946. február 22, a fordítást közli az *Új Ember*-ben a szemtanú által írt cikk.

97 Az *Új Ember* mindkét beszámolója: 1946. március 31. és április 14.

98 *Emlékirat, Eredeti kézzel írott szöveg gépielt másolata I*, másolata a szerző birtokában. Az Emlékiratokban a mondat javított változata olvasható: „Éljen Magyarország!”-ot kiáltó magyar szavak kíséretében helyezte fejemre az enyémet (t. i. a bíborosi kalapot): Utána megindultam hozzátette: „A 32 közül te leszel az első, akinek vállalnod kell a bíbor színnel jelzett vértanúságot!” (MINDSZENTY JÓZSEF: i. m. 112).

nevében Msgr. Joseph Trainer díszalbumot adott át a bíboros-hercegprímásnak.⁹⁹ Mindszenty pedig római szokások szerint segédkezőinek 15 ezer lírát küldött Luttor Ferenc útján.¹⁰⁰

Másnap, február 22-én, Szent Péter székfoglalása ünnepén titkos konzisztórium keretében került sor a bíborosi gyűrű átadására, valamint a tituláris templom kijelölésére. Mindszenty bíboros címtemploma, saját kérésére a Celius hegyen épült Santo Stefano Rotondo lett.¹⁰¹ Ezt eredetileg Joseph Frings, kölni bíboros, érseknek szánták címtemplomul és a pápa Mindszenty kifejezett kérésére változtatta meg döntését.¹⁰² A kérést Mindszenty Luttor Ferenc útján terjesztette elő, amint ezt tanúsítja 1946. január 6-án neki írt levele:

*Amennyiben lehetőség nyílik reá, méltóztassál kifejezésre juttatni illetékes helyen, hogy tituláris templomul a Santo Stefano Rotondo /S.Stephani in Caelio Monte/ szeretném elnyerni. Ez a templom a leggazdagabb magyar emlékekben és amint módom nyílik reá a magyar zarándokok otthonát szeretném a közelében feléleszteni.*¹⁰³

A levél gyorsan eljutott Luttorhoz, mert azt Key tábornok repülővel vitte Rómába. Minden bizonnyal ez a gyors lépés is hozzájárult ahhoz, hogy a korábbi döntést megváltoztatták.

A tituláris templomot kijelölő pápai bullát és a nagy bíborosi kalapot február 22-én délután Nasalli-Rocca Mario, Őszentsége szolgálattevő kamarása¹⁰⁴ hozta el a Via Giulia-ra és ékes latin nyelvű beszéd kíséretében adta át azokat.¹⁰⁵ Íme a bulla szövegének magyar fordítása:

99 Az amerikai magyarok ünnepi hódolata Magyarország bíboros-hercegprímása előtt, in: *Új Ember* 2(1946), 14. szám, 1946. április 7. Az átadott album tartalma megjelent a Katolikus Magyarok Vasárnapjának február 15-i számában: „A díszalbum tartalma: köszönti a hercegprímást az amerikai magyarság, de az Egyesült Államok negyedszáz millió katolikusa nevében is Father Tarzicius O.F.M. főszerkesztő lendületes köszöntője, Magyar Riadó címen ünnepi óda a primáshoz, a hercegprímás képe, amint a magyar rádió nov. 18-án rádiószózatot intéz az amerikai magyarokhoz, 47 amerikai magyar plébános fényképalbuma, az egyházközösségek ünnepélyes ígérete, hogy a hercegprímás magyar ínség-segítő akcióját teljes erejével támogatja.”

100 NÉMETH LÁSZLÓ: *Mindszenty József bíboros levelei a Pápai Magyar Egyházi Intézetben*, (a továbbiakban: NÉMETH LÁSZLÓ: i. m. 1999), in: MEV 1999/1-2, 241.

101 AAS XXXVIII 1946. március 7. 134–135. Ugyanezen a napon a magyar bíborost a következő dikasztériumok tagjának nevezte ki a pápa az Államtitkárság biglietto-jával: Sacre Congregazioni dei Sacramenti, Cerimoniale e dei Seminari e delle Università degli Studi. Lásd: uo. 138–139.

102 A Bíboros birtokba veszi Szent István régi templomát. Római szemtanú riportja a Bíboros-Hercegprímás római napjairól, in: *Új Ember* 2(1946), 16. szám, 1946. április 21.

103 PL 96/1946.

104 Giovanni Battista Nasalli-Rocca di Cornelio bíboros Piacenzában született 1872. augusztus 27-én, 1907. február 10-én szentelték püspökké. 1921. november 21-én lett bolognai érsek. 1923. május 23-án XI. Pius kreálta bíborossá. Mindszenty római címtemplomának átvétele után, 1946. március 5-én Bolognába érkezett, másnap a helyi bíboros, érsek fogadta a püspöki palotában, majd a táborokban felkereste a menekült magyarokat. Március 6-án este tovább is utazott. Lásd: *Bollettino della Diocesi di Bologna*, XXXVI(1946), numero 4–5, 52, L'avvenire d'Italia, Mercoledì 6 Marzo 1946: *Il Primate d'Ungheria ospite di Bologna* és MINDSZENTY JÓZSEF: i. m. 113.

105 Osservatore Romano, 1946. február 23. A nagy bíborosi kalapot a PMI-ben őrizték egészen 1990 elejéig, amikor Paskai László, bíboros, prímás, érsek átvette őrzésre és Esztergomba vitte, ahol jelenleg a Mindszenty kiállításon megtekinthető. Lásd: PMI 3/1990, kelt Róma, 1990. január 12-én.

Pius püspök, Isten szolgáinak szolgálja

Szeretett fiunknak, Mindszenty Józsefnek, a Római Anyaszentegyház áldozár bíborosának, üdvöt és apostoli áldást. A Római Pápa tiszteletreméltó testvéreinek, a Római Anyaszentegyház bíborosainak, akiket apostoli gondjainak részesül az egyetemes Egyház terhének viselésére maga mellé választ – ősi szokás és rendelkezés szerint – akár abban a szent városban, akár attól távol van székhelyük – mintegy annak megmutatására, hogy a legszorosabb jogi és egységi kötelék fűzi őket az Apostoli Szentszékhez, mindegyiküknek ősi római templomok vagy kerületek címeit adja, hogy azoknak régi ragyogó fényét gondosan ápolják és saját nevükkel – valamint bíboruk fényével ékesítsék.

Mikor tehát Mi, az apostoli hatalom teljességéből s a Római Anyaszentegyház bíbornokainak, a mi tisztelendő testvéreinknek tanácsára Téged, ugyanazon Római Anyaszentegyház áldozár bíbornokai közé felveszünk, Téged is fel akarunk díszíteni külön áldozár bíbornoki címmel és boldog emlékü Stragbensly Leo¹⁰⁶ Római Anyaszentegyház bíbornoka halála folytán jelenleg üresedésben levő római Caelius-hegyi¹⁰⁷ Szent Istvánról nevezett templomot bíbornoki címedül engedélyezzük és kijelöljük. Téged ennek az Egyháznak az élére állítunk a hozzákapcsolódó minden joggal és kötelességgel, joghatósággal és következményeivel, valamint a terhekkel és kötelezettségekkel együtt. Ennek a templomnak gondozását, kormányzását és fenntartását mind lelkiekben, mind az anyagiakban teljesen reád bízunk, úgy hogy szabad ennek a templomnak igazgatását és kormányzását valamint annak minden jogát, joghatóságát és tartozékát, mint birtokot vagy félbirtokot neked vagy a te nevedben másnak a te tekintélyeddel szabadon és megengedett módon birtokba venni. Magát Szent István Templomát lelkiekben és anyagiakban igazgatni és kormányozni jogodban áll, ahogy az áldozár bíbornokoknak a szent kánonok szerint saját cím-templomaikat igazgatniok és kormányozniok kell. Megparancsoljuk pedig az Úrban a fentnevezett Szent István templom igazgatójának és papságának, valamint a többi, ennek a templomnak a révén alárendelt személynek, hogy készségesen álljanak szolgálatodra és engedelmeskedjenek, a te üdvös intéseidet és parancsait illő tisztelettel fogadják, s buzgón teljesítsék, azokkal semmi módon szembe ne helyezkedjenek, különben gondoskodunk róla, hogy az ellenszegülőkre az általad szabályszerűen kiszabott ítéletet és büntetést legfőbb tekintélyünkkel sérthetetlenül megerősítsük.

Erős a reményünk és bizodalunk, hogy az Úr segítő jobbja erejével az említett Szent István templomot a te lelkipásztori buzgóságod és termékeny fáradozásod értékesen irányítja és az napról-napra egyre jobban fog gyarapodni lelkiekben és anyagiakban egyaránt.

Kelt Rómában Szent Péter mellett az Úr ezerkilencszáznegyvenhatodik esztendejében, február hónap huszonkettedik napján, pápaságunk hetedik esztendejében.

106 A név itt tévesen szerepel. Helyesen: Skribensky-Hriste Leo.

107 Az eredetiben: Római Caelius hegyi.

108 PL 1532/1946 5. számú irat. Zakar András kézírásával, az eredeti latin szöveg: Episcopus Servus Servorum Dei dilecto Filio Nostro Joseph S.R.E. Presbytero Cardinali Mindszenty salutem et apostolicam benedictionem. Romanus Pontifex venerabilibus Fratribus suis S.R.E. Cardinalibus, quos in apostolicae sollicitudinis partem ad universae Ecclesiae regiminis secum onera sustinenda assumit, more institutoque maiorum, sive ipsi in alma hac Urbe, sive ab ea procul resideant, ad arctissimum eorum cum Apostolica Sede iuris et unitatis vinculum veluti ostendendum, vetustos Romanos Titulos vel Diaconias singulis conferre solet, quorum pristinam ipsi fulgentem gloriam moderatores servant et nomine quidem suo et purpurea illustrent dignitate. Cum itaque Nos, de apostolicae potestatis plenitudine ac venerabilium Fratrum Nostrorum S.R.E. Cardinalium consulto,

A Római Anyaszentegyház Kancellárja részéről
Granito Pignatelli di Belmonte bíboros
Carinci Alfonz, seleucidi érsek, Apostoli Protonotárius dékán
*De Felicis Bernát ap. protonot.*¹⁰⁸

A címtemplomról február elején Megyer József¹⁰⁹ az Új Emberben így írt „Római látomás” c. cikkében:

*A Caelius lejtőjén egy csendes városrészben áll a S. Stefano in Rotondo, Szent István vértanú kerektemploma. A pirostéglás bástyaszerű épület a császárok korában vásárcsarnok volt. Az idő megviselte, márványaitól megfosztotta a templommá lett rotundát, de az enyészet csak hangulatosabbá tette. Kúszónövényekkel borított magas kökerítés veszi körül, mellette zárdaépület apró ablakokkal. Valamikor magyar pálosok rendháza. Ma már üres zárda, néma templom. Csak Szent István király napján jelennek meg az elhagyott helyen a római magyar kispapok a templom egyetlen miséjén.*¹¹⁰

A konzisztórium másnapján, február 23-án este az RMA nagytermében rendeztek fogadást az új magyar bíboros ünneplésére. Ugyanezen a napon a Pápai Gergely Egyetemen a rektor köszöntötte az új bíborosokat. Köszöntője után minden bíborost anyanyelvén is köszöntött egy-egy növendék. A magyar bíborost Farkas Géza veszprémi megyés germanikus növendék köszöntötte magyar verssel és magyar énekkel. Az új magyar bíboros másnap, február 24-én San Bartolomeo templomában mondott szentmisét a Tiberis szigeten, amelyben Szent Adalbert, az Esztergomi Főegyházmegye védőszentjének ereklyéit őrzik. Február 25-én XII. Pius pápa fogadta a bíborosokat és a

---

Te eiusdem S.R.E. Presbyterum Cardinalem assumperimus, volentes Te proprio Cardinalis Presbyteri Titulo decorare Tibi Ecclesiam S. Stephani in Caelio Monte de Urbe, per cl: me: Leonis S.R.E. Cardinalis Skrebenski obitum in praesenti vacantem pro tui cardinalatus Titulo concedimus et assignamus, Teque eidem Ecclesiae Presbyterum Cardinalem praeficimus cum omnibus iuribus et privilegiis, iurisdictionibus et pertinentiis, necnon oneribus et obligationibus eidem adnexis; atque eiusdem Ecclesiae curam, regimen et administrationem Tibi in spiritualibus ac temporalibus plenarie committimus, ita ut Tibi liceat eiusdem Ecclesiae regiminis et administrationis et illius iurium, iurisdictionum et pertinentiarum omnium possessionem seu quasi possessionem per Te vel alium aut alios nomine tuo, propria auctoritate, libere et licite apprehendere, ipsamque Ecclesiam S. Stephani in iisdem spiritualibus ac temporalibus regere et gubernare valeas, prout Presbyteri Cardinales suos quisque Titulos iuxta sacros canones regere et gubernare debent. Dilectis vero Filiis Ecclesiae praefatae S. Stephani Rectori et Clero, ceterisque eiusdem Ecclesiae ratione Tibi subditis personis in Domino mandamus ut praesto Tibi sint ac pareant, tuaque salutaria monita et mandata qua par est reverentia excipiant actuoseque impleant, neque iis ullo modo officiant, alioquin sententias seu poenas in rebelles a Te rite latas suprema auctoritate Nostra inviolabiliter observandas curabimus. Firmam autem spem fiduciamque concipimus fore ut, dextera Domini Tibi assistente propitia, memorata Ecclesia S. Stephani per tuam pastorem industriam et studium fructuosum regatur utiliter et maiora in dies tum in spiritualibus tum in temporalibus suscipiat incrementa. Datum Romae apud S. Petrum, anno Domini millesimo nongentesimo quadragesimo sexto, die vicesima secunda Februarii mensis, Pontificatus nostro anno septimo.

109 Megyer József piarista pap, író. 1890. január 22-én született Budapesten és 1972. november 9-én halt meg Nápolyban. 1948-tól élt Olaszországban, ahonnan 1949-ben Spanyolországba ment. Számos útleírása jelent meg. Lásd: NAGY CSABA: i. m. 679.

110 Új Ember 2(1946), 5. szám, 1946. február 3.

diplomáciai testületet. Február 28-án pedig az érsekeknek, köztük Mindszentynek is átadta az érseki palliumot. Délután Umberto herceg és felesége a Quirinalében adott fogadást az új bíborosok tiszteltére.

Az új bíborosok személye természetesen érdekelte a médiát, amely különösen is felfigyelt Mindszenty személyére.¹¹¹ Közben az új bíborosok kezdték sorra átvenni címtemplomaikat, amelyekről beszámolt az Osservatore Romano.¹¹²

PRESA DI POSSESSO: A CÍMTEMLOM BIRTOKBAVÉTELE

Mindszenty bíboros címtemplomát, a Santo Stefano Rotondót március 3-án vette birtokba.¹¹³ A szertartás időpontját az Osservatore Romano március 3-i száma adta hírül. A templom utolsó tituláris bíborosa Skrbensky-Hriste Leo prágai érsek, aki 1902. június 9-én vette azt birtokba, már tizenegy éve halott volt,¹¹⁴ a Rotondónak azóta nem volt tituláris bíborosa. A templom többek között ezért is elég elhanyagolt állapotban volt, de a *presa di possessora* kitakarították és oszlopait virágfüzérékkel feldíszítették. A szertartásról készült jegyzőkönyv hivatalos másolata megtalálható a PL-ban.¹¹⁵ Az eredeti példány pedig a Protonotárius Kollégium levéltárába került *ad perpetuam rei memoriam*, azaz örök emlékezetül.¹¹⁶ A szertartásnak minden részlete ennek és az Új Emberben megjelent beszámoló alapján igen részletesen ismert:¹¹⁷

A magyar bíboros nagy kísérettel négy órakor érkezett a templom bejáratához. Vele jött Angelo Rotta c. érsek, apostoli nuncius, Luttor Ferenc apostoli protonotarius, Humbertus Kaldawey lateráni kanonok, Salvatore Capoferri pápai szertartásmester,¹¹⁸ Verolino Gennaro pápai kamarás, Zakar András titkár, Esty Miklós *gentiluomo* és Tóth Miklós *caudatarius*, azaz bíborosi uszályvivő. A szenteltvízzel való meghintés és a párnán nyújtott kereszt megcsókolása után az ünnepi menet a templom közepén álló főoltár elé

111 Centrostampa, Centro Gironalístico, Viale Manzoni N. 37, Roma: A colloquio con sua Eminenza, il Primate d'Ungheria. Ezt az interjút a Via Giuliani adta. Lásd: PL: Mindszenty római útjával kapcsolatos levelezése V-700/32: 235–238, Mindszenty jelentőségéről szól viszont a Reuters tudósítójának cikke: *Temps Nouveaux* 1946. március 1: Un Cardinal hongrois sur la ligne du feu, PL: Mindszenty római útjával kapcsolatos levelezése V-700/32: 267–270. Mindszenty maga is foglalkozott a médiával: márciusban ellátogatott a Vatikáni Rádióba és a magyar adások elindítása érdekében ajándékozott egy gépjárművet. Lásd: SZABÓ FERENC SJ: A Vatikáni Rádió történetéhez: 50 éves a rádió magyar tagozata, in: MEV, 11(1999), 12, és MÉSZÁROS ISTVÁN: Mindszenty autója és a Vatikáni Rádió, in: *Keresztény Élet*, 2001. január 7.

112 *Osservatore Romano*, 1946. február 28.

113 *A Bíboros birtokba veszi Szent István régi templomát, Római szemtanú riportja a Bíboros-Hercegprimás római útjáról*, in: *Új Ember* 2(1946), 16. szám, 1946. április 21. Emlékirataiban a bíboros nem tesz említést címtemplomának átvételéről.

114 A bíboros 1938. december 24-én halt meg. HC VIII (1846–1903), 41, 53, 469.

115 PL 2832/1946 1. számú dokumentum. Szövege közölve e tanulmány végén.

116 *Osservatore Romano*, 1946. február 28: *La cerimonia del „Rogito” nei possessi cardinalizi*.

117 Az *Új Ember* cikke alapvetően a jegyzőkönyvre épül, csak néhány ponton tér el attól. Az *Osservatore Romano* 1946. március 4–5-i dupla száma beszámol több március 3-i *presa di possessó*ról, Mindszentyéről azonban nem.

118 Mindszentyt 1946. február 8-án kelt levelében értesítette Mons. Carlo Respighi, a Ceremonie Apostoliche prefektusa arról, hogy bíborosi szertartója Mons. Salvatore Capoferri lesz. Lásd: PL: Mindszenty római útjával kapcsolatos levelezése V-700/32: 250–251.

vonult *adorációra*, majd onnan a trónszékhez. Közben a Collegium Germanicum et Hungaricum énekara az *Ecce Sacerdos Magnus* énekelte. A kinevező pápai bullát latinul De Felicis valóságos apostoli főjegyző olvasta fel, majd magyarul Luttor Ferenc.¹¹⁹ Ez alatt mindenki állt, csak a bíboros ült fedett fővel. Ezt követően a jelenlévő papság és a Kollégium növendékei egyenként eléje járultak engedelmességet fogadva neki. A templom rektora,¹²⁰ P. Francesco Poppe SJ latin nyelven mondott ünnepi köszöntőt. Mindszenty bíboros ülvé válaszolt, először latinul, majd magyarul. Végezetül a Szent Istvánról szóló antifónát követő Te Deum éneklése alatt a bíboros a főoltárhoz vonult és áldását adta a jelenlévőkre, akiknek nagy részét a római magyar kolónia hívei tették ki. A szertartáson jelen volt a máltai lovagrend nagymestere Chigi Albani della Rovere herceg, Cattani Basilio érsek, Revertera gróf, és Apor Gábor báró. A szertartást követően az egyik mellékkápolnában elkészítették a *Rogitót*, a székfoglalásnak apostoli jegyzőkönyvbe foglalását, amelyet a következő egyházi méltóságok láttak el kézjegyükkel: Angelo Rotta érsek, volt budapesti nuncius, Luttor Ferenc apostoli protonotárius, a PMI rektora, Humbertus Kaldawey apostoli protonotarius, Francesco Poppe SJ, a templom rektora, Marco Rima(?), Mészáros György OFM, a menekült magyarok lelkesze,¹²¹ dr. Zakar András érseki titkár, Esty Miklós *gentiluomo*, valamint Salvatore Capoferri szertartásmester. A *presa di possesso* befejezéseként felhangzott a magyar himnusz.

Az ünnepség szervezésének részleteihez tartozik, hogy a *Collegium Decuriale Protonotarium Apostolicorum* tagjai ingyen vettek azon részt, csak a szállításukat kellett fizetni, ami 300 lírába került.¹²²

A címtemplom átvételével Luttor Ferenc egyik javaslata megvalósult. A templommal kapcsolatos további elképzelések megvalósítása pedig folytatódott. Az azonban kőzetről sem volt olyan könnyű, mint annak elérése, hogy a Santo Stefano Rotondo legyen a magyar hercegprímás bíborosi címtemploma.

Az új magyar bíboros a címtemplom átvételét követően még két hétig maradt Rómában, illetve Olaszországban. Rögtön másnap, március 4-én 11.15-kor magánkihallgatáson fogadta XII. Pius pápa,¹²³ majd további hivatalos programjai közben újabb lépéseket tett a Santo Stefano Rotondóval kapcsolatos tervek megvalósítása érdekében. A Germanicum et Hungaricum rektorának március 14-én kelt levelében írásban megköszönte a ceremónia előkészítését és kérte, hogy címtemplomában augusztus 20-án tartsák meg Szent István király ünnepét.¹²⁴ Hazautazása előtti napon, március 17-én pedig szóban megbízta Vajda Ferenc szatmári egyházmegyes papot, a Germanicum et Hungaricum

119 Ezt a jegyzőkönyv nem rögzítette.

120 Magyar egyházi szóhasználat szerint: templomigazgató. Lásd: ERDŐ PÉTER: *Latin magyar egyházi jogi kishoztár*, (Studia Theologica Budapestinensia 6), Bp., 1996, 61.

121 Mészáros György OFM 1916. szeptember 26-án született Gyorokon, Arad megyében. Vajdahunyadon végezte a teológiai tanulmányait. 1942–1947 között Rómában, az Antonianumon tanult, majd miután nem térhetett haza Erdélybe, a rend amerikai custodiájába küldték. 1994-ben hazatért Erdélybe, jelenleg Kolozsváron él. Bőjte Mihály személyes közlései. 1946-ban Mindszenty jelölésére a Pontificia Commissione di Assistenza magyar osztályát vezette. Lásd: NÉMETH LÁSZLÓ: *Adalékok I*, 200.

122 PL 1532/1946 7. számú irat. Kelt 1946. március 3-án.

123 *Osservatore Romano*, 1946. március 4, és Mindszenty római útjával kapcsolatos levelezés V-700/32: 239–240.

124 A levélnek csak a fogalmazványa található az aktában, illetve az elküldött levél tartalmára a rektor válaszából lehet következtetni. Lásd: Francesco Poppe SJ 1946. március 17-én kelt levele, PL 1532/1946, 6. dokumentum.

volt növendékét,¹²⁵ hogy lássa el képviselőjét a templom visszaszerzésére irányuló akcióban, amelynek keretében elsődleges feladata a jogi helyzet tisztázása.¹²⁶ Vajda Ferenc teológiai tanulmányait a Kollégium növendékeként végezte. Papszentelését követően a szegény római magyarok lelki gondozásában végzett értékes és általános elismerést keltő munkát, miután ordináriusától tanulmányi szabadságot kapott.¹²⁷ A választás minden bizonnyal azért esett rá, mert *frater maiorként* jól ismerte a Kollégiumot, jó kapcsolatai voltak Rómában és lelkipásztori elfoglaltsága is lehetővé tette, hogy segítséget nyújtson ennek a kényes kérdésnek a megoldásához, amelyben elsősorban a Collegium Germanicum et Hungaricum volt a tárgyalópartner. Lehet, hogy a bíboros még Rómából való elutazása előtt megkapta Francesco Poppe SJ-nek, a Germanicum et Hungaricum rektorának a válaszát, amely március 17-én kelt. A rektor levelében a februári *Pro Memoria* szellemében biztosítja a bíborost arról, hogy Szent István király ünnepét a napján, tíz órakor méltó módon meg fogja ünnepelni a Kollégium.¹²⁸ Aznap még egy másik levelet is írt a rektor Mindszentynek,¹²⁹ amelyben értesítette őt arról, hogy három esztergomi növendék, név szerint Ispánki Béla,¹³⁰ Kada Lajos,¹³¹ és Megyer Jenő¹³² március 16-án megérkeztek a Kollégiumba. Ispánkit azonban sajnos nem áll módjában felvenni, a

125 Vajda Ferenc 1919. július 14-én született Máramarosszigeten. Szülei 1922-ben Erdélyből átköltözött Mátészalkára. Középiskoláit a nyíregyházi Érseki Szent Imre Internátusban végezte. 1937-től 1945-ig volt a Collegium Germanicum et Hungaricum növendéke. 1943. október 31-én Rómában szentelték pappá. 1950-es években emigrált az Egyesült Államokba, 1987. február 28-án halt meg. Lásd: Collegium Germanicum et Hungaricum felvételi lap, *Pontificium Collegium Germanicum Hungaricum*, Tübingen, 1986, 73 és 1989-i kiadás, 129. 1948 és 1951 között római magyar lelkész volt. Ehhez lásd: NÉMETH LÁSZLÓ: *Adalékok I*, 205–214.

126 Vajda Ferenc 1946. május 8-án kelt levele 2832/1946-as aktában, 2-es dokumentum.

127 PMI 72/1948, kelt Róma, 1948. szeptember 14-én.

128 Francesco Poppe SJ 1946. március 17-én kelt levele, PL 1532/1946, 6. dokumentum

129 PL 1555/1946.

130 Ispánki Béla 1935-től 1943-ig volt a Germanicum növendéke. 1941. október 16-án szentelték pappá Rómában. Germanikerkatalog 1947. 34. Második kiküldetése 1946. március közepétől 1947. április közepéig tartott. Kezdetben a Germanikumban lakott, majd később a PMI-ben. Könyvében részletes ír római kiküldetéséről is (i. m. 77–79): *Szerettem volna a doktori címet ... megszerezni. Ehhez szükséges volt tudományos értekezésem befejezése. Engedélyt kértem, 1946. február elején, Mindszenty primástól egyéves tanulmányútra. Ő megadta az engedélyt. Hozzátette: anyagilag nem tud segíteni. ... Külön regény leírnom, hogyan jutottam a két magyar teológussal együtt, a megszállási övezeteken keresztül Bécsből Rómába.*

131 Kada Lajos tibicai érsek 1924. november 16-án született Budapesten. 1948. október 10-én Rómában szentelték pappá az Esztergomi Főegyházmegye papjaként. 1955-től a Pápai Diplomáciai Akadémia növendéke. 1975. július 20-án Rómában szentelték püspökké. Ezt követően Costa Ricában és El Salvadorban nuncius. 1984–1991 között a Szentségi Kongregáció titkára, majd ismét nuncius először Bonnban, utána pedig nyugdíjba vonulásáig Madridban, ahonnan hazatelepült Budapestre. Lásd: NAGY CSABA: i. m. 460, NÉMETH LÁSZLÓ: *Adalékok I*, 215, saját közlése alapján Kada Lajos, in: *Magyar Katolikus Lexikon VI*, Bp., 2001, 12–13, PAJOR ANDRÁS: „A te szavadra ...”, *Látogatások Kada Lajos érseknél*, Kecskémét, 2001. Budapesten halt meg 2001. november 26-án. Lásd: *Új Ember*, 57(2001), 48. szám, 2001. december 2. Római kiküldetéséről önmaga így vall (PAJOR ANDRÁS: i. m. 17): „teológiai tanulmányaimat azonban itt sem tudtam befejezni, mert előjáróim, maga Mindszenty hercegprimás úr rendelkezésére az utolsó éveket a római Collegium Germanicum-Hungaricumban kellett elvégeznem. ... Negyvenhat februárjában úgy jöttem el otthonról, hogy három-négy-öt év múlva visszajöhetek Magyarországra, ...”.

132 Megyer Jenő 1921. december 12-én született Nagymenyeren, 1947. október 26-án szentelték pappá Rómában. Életének a nagy részét az Egyesült Államokban élte le, 1992-ben hazatelepült Magyarországra, ahol az Esztergomi Hittudományi Főiskolán morálist tanított. 1997. december 19-én hunyt el. Lásd: VICZIÁN JÁNOS: *Megyer Jenő*, in: *Magyar Katolikus Lexikon VIII*, Bp., 2003, 913.

két új papnövendéket viszont felveszi, ha alkalmasnak bizonyulnak, de ehhez szüksége van a főpásztor írásbeli ajánlására, amelynek megküldését kéri.

Másnap, március 18-án elutazása napján Mindszenty még válaszolt a rektornak,¹³³ amelyben jelezte, hogy a két új esztergomi papnövendéket, már ősszel ki akarta küldeni, de nehézségbe ütközött a kiutazásuk. A két papnövendék kiküldésével a bíboros betöltötte a Kollégiumban a Főegyházmegye három helyét. A Santo Stefano Rotondo megszerzésére irányuló akció közben ezzel azt jelezte, hogy továbbra is kíván küldeni növendékeket a Kollégiumba, azaz nincs szándékában elválasztani a Hungaricumot a Germanicumtól. Levelében még azt is megírta a rektornak, hogy a három esztergomi növendék (Tóth Miklós, Kada Lajos, Megyer Jenő) eltartására küldött 300 dollárt. Ez is fontos, jelzés értékű lépés volt, hiszen a rektor egyik érve a Rotondo megtartása mellett az volt, hogy a magyar növendékek nem tudják fizetni eltartási díjukat. A levelet és a pénzt P. Mészáros György OFM juttatta el a rektornak.¹³⁴ Végül meg kell említeni, hogy Mindszenty elutazása előtt címtemploma történetének felkutatására megbízást adott el Bánfi Floriának.¹³⁵

A magyar bíboros március 18-án katonai repülőgéppel hazatért Budapestre.¹³⁶ Gépe a mátyásföldi repülőtéren szállt le, majd onnan rövid budapesti tartózkodás után utazott haza a székvárosába, Esztergomba.¹³⁷

KÍSÉRLET A TEMPLOM ÉS A KOLOSTOR MAGYAR TULAJDONBA VÉTELÉRE

Mindszenty megbízottja, Vajda Ferenc május 8-i keltezéssel küldte meg jelentését a végzett munkáról.¹³⁸ Tárgyalásait rövid tájékozódást követően kezdte meg, amelynek oka volt az is, hogy a Kollégium előjáróinak az akció miatt feszült volt a hangulata. Vajda április 9-én, elsőként a Jézus Társaság német asszisztensével tárgyalt, aki készséges volt a téma iránt. Miután ő is tájékozódott az ügyről, azt jelezte Vajdának, hogy információi szerint a magyar bíboros kész egy cseretelket felajánlani, ezért szükségesnek tartja, hogy az ajánlatot a magyar fél konkretizálja.¹³⁹ Az asszisztens tanácsára Vajda

133 PL 1555/1946. A levelet idézi *Mindszenty-leveleskönyve, Gondolatok a bíboros leveleiből 1938–1975*, Összeállította: MÉSZÁROS ISTVÁN: Bp., 1997, 27: 85. sorszám.

134 Ezt az információt Zakar András kézzel írta rá az akta borítójára.

135 Lásd: 1947. május 19-én Dr. Zakar András hercegrímási titkárnak írt levelét. PL 5757/1947: *Bánfi Florió könyve a Santo Stefano Rotondóról*. Mindszenty első római útja alkalmával 1945. december 6-án, 1/2 6 órakor fogadta őt a Via Giulián Lásd: itt a 29-es jegyzetet. Feltételezhető, hogy a második római út alatt is sor került erre. A megbízással és a kiadvánnyal kapcsolatos fejleményekre e tanulmány második részében visszatérünk. Bánfi Florió (Holik-Barabás Gyula, Hólik Flóris) 1899. december 1-én Nyíregyházán született és 1967. szeptember 2-án Rómában halt meg. Történész, irodalomtörténész volt. A Collegium Hungaricum titkára volt. Lásd: NAGY CSABA: i. m. 60–61.

136 A hazatérés időpontja többször módosult. Lásd: PL Mindszenty római útjával kapcsolatos levelezése V-700/32: 254–255, 265–266, 270–271, 272–273. Korábban március 9-re, majd március 15-re volt kitűzve az indulás.

137 MINDSZENTY JÓZSEF: i. m. 113, és *A Hercegrímás római utazása* in: *Új Ember* 2(1946), 13. szám, 1946. március 31.

138 PL 2832/1946 2. számú irat.

139 Csereingatlanról az 1946-os dokumentumokban nincs említés, az csak a későbbi tárgyalások során, az 1947-ben íródott levelekben jelenik meg.

április 13-án felkereste a kollégium rektorát, P. Francesco Poppe SJ-t, akinek érveit 21 pontba szedve írásban is átadta, amit leveléhez mellékelve a bíborosnak is megküldött.¹⁴⁰ A megbeszélés feszült volt és Vajda a rektortól szóbeli feddést is kapott a sorok között kiolvashatóan azért, hogy volt Germanikusként ilyen feladatot vállalt. Vajda érvelését XIII. Gergely és VI. Pius bulláira építette, amelyek alapján szerinte a Germanicum et Hungaricum kötelessége gondoskodni a magyar zarándokokról (7. pont). A rektor ezt az érvelést nem fogadta el, és álláspontját a Kollégium ügyvédjének véleményével is alátámasztotta, akivel előzetesen egyeztetett. Szerinte ez nem a Germanicum kötelessége, mert a kötelesség a *hospitium* lerombolásakor a Palazzo Apollinare tulajdonosára szállt át, melyben a Seminario Romano működik. Ismételten hangsúlyozta viszont, hogy a templommal és mellette a rendházzal terveik vannak. Határozottan elutasította Vajda kérését, hogy a rendházba San Pastoréból átköltözhesse a kolostorba négy szatmári nővér, mert oda olasz nővéreket telepítenek, akik rendben tartják majd a liturgikus ruhákat, illetve ott akarnak kialakítani tanulóházat a doktorandusok részére és csütörtöki kirándulóvillát a San Saba helyett. Vajda ez ellen érvelt, mert szerinte a növendékek nem kötődnek a helyhez (11. pont), egy újabb részleg fenntartása anyagiilag is megterhelné a Kollégiumot (12. pont), valamint doktorandusok részére két másik kollégium már van (Teutonico és az Anima) (13. pont), illetve a doktorandusoknak könyvtárra van szükségük és ez ott nem biztosított, érveit azonban a rektor nem fogadta el. Vajda érvelésében rámutatott arra is, hogy a magyar hívek lelkipásztori ellátásához feltétlenül szükség lenne egy központra (15. pont).

Pár nappal később, április 16-án a Kollégium ökonomusával, Padre Marco Riccabona SJ-vel folytatott megbeszélést,¹⁴¹ amelyen egyértelműen kiderült számára, hogy az olasz nővéreket azért hívták a rendházba, hogy megakadályozzák a magyarok akcióját. Vajda kísérő levelében a továbbiakban a Szentatya környezetéből származó információk alapján arra hívta fel a bíboros figyelmét, hogy különbséget kell tenni a tulajdonjogi kérdés és az épületegyüttes használata között. A forrás szerint XII. Pius pápa a Santo Stefano Rotondo tulajdonjogát a Kollégiumtól nem veszi el. Ezért nem hiszi, hogy a tulajdonjogi helyzeten lehet változtatni, a használat megszerzésére talán van esély. Vajda, miután beszámolt tárgyalásairól, kifejtette saját véleményét is a kérdéssel kapcsolatban. Hangsúlyozta, hogy igen nagy szükség lenne Rómában egy katolikus magyar központra, ami összefogná a szétforgácsolódo erőket. Utalt arra, hogy csak szóbeli megbízást kapott, a pontos cél meghatározása nélkül, ezért nem egészen világos előtte, hogy mi a bíboros szándéka, és a felmerült kérdésekre sem tudott választ adni, elsősorban a cseretelekkel kapcsolatban, amiről a Germanicum vezetősége tudott. A Rotondo és a kolostor átvételének veszélyére is felhívta a figyelmet, mert azt felújítás nélkül használni nem lehet, ha azonban nincs elegendő eszköz a felújításra, meggondolandó az átvétel kierőszakolása. Vajda leveléből kiderül, hogy Mindszenty valaki(k)nek megbízást adott telekvásárlásra és a templom történetének megírására.¹⁴² Vajda szerint azonban a megbízott személy(ek) nem kellően felkészültek, mert új történetet csak új

140 Az átadott huszonegy pont másolatát lásd PL 2832/1946 3. számú irat.

141 P. Marcus Riccabona SJ 1939–1947 között volt a Kollégium minitere (=ökonomusa). 1953. október 11-én halt meg. Lásd: Pontificium Collegium Germanicum Hungaricum 1552–1952, Katalog 15. Oktober 1951, Rom, 8 és Veränderungen in Katalog Nr. 6, November 1954, 1.

142 A megbízott személy Bánfi Florió volt lásd itt a 135-ös jegyzetet.

levéltári kutatás alapján lehetne írni, mert az eddig ismert adatok ismételése nem vezet eredményre. Végezetül sorait így fejezte be:

*A tárgyalásokat igen megnehezíti az a körülmény is, hogy az érdekeltek egytől egyig – szerintük – Mons. Luttor régi tervét látják a S. Stefanoval kapcsolatos akció mögött, amelynek végső célja a Collegium Germanicum és Collegium Hungaricum kétvélasztása.*¹⁴³

A levélben írtaknak és a mellékelt 21 pontban foglaltaknak a felhasználásával Mindszenty a Szent István által emelt zarándokház lebontásának 170. évfordulóján, 1946. június 20-án, levelet írt XII. Pius pápának, amelyben magyar papi kollégium és zarándokház céljaira kérte a templomot és a kolostort.¹⁴⁴ Érvelésében két pontra helyezte a hangsúlyt: XIII. Gergely és VI. Pius pápa bullájában foglalt kötelezettségre, illetve arra, hogy sok más nemzetnek van önálló papi kollégiuma, csak a magyaroknak nincs, akiknek pedig már ezer táján volt zarándokházuk Rómában. A Luttorral kapcsolatban megfogalmazott állítólagos vád kivédése érdekében aláhúzta, hogy a Germanicum et Hungaricumba továbbra is érkeznének magyar növendékek, a Santo Stefano Rotondo melletti kolostorba lényegében a PMI kerülne át, amelynek körülményei nem megfelelőek egy papi kollégium számára. A bíboros arra is utalt, hogy tudatában van a templom szerény állapotának, de a számos magyar emlék miatt a magyarok ehhez a templomhoz kötődnek és készek vállalni a felújítással járó terheket.

A Püspöki Kart ezt követően, a július 20-i ülésen tájékoztatta elképzeléseiről. A jegyzőkönyv szinte teljes egészében megegyezik a pápának írt levél szövegével.¹⁴⁵ A jegyzőkönyv az érvelés lényegét így örökítette meg:

Lehetőséget terveink megvalósításához az adja, hogy a még Szent István királyunk által alapított és gazdag javadalmakkal ellátott Magyar Zarándokház (Hospitium Hungarorum) pápai határozattal soha elvileg megszüntetve nem lett. Sőt, XIII. Gergely pápa 1580. április 13-án kelt Ita sunt humana című bullájával a magyar zarándokokról való gondoskodás terhét arra a kollégiumra bízta, amely a régebben alapított Collegium Hungaricumot a Collegium Germanicummal egyesítette (ez lett a Collegium Germanicum-Hungaricum). Mikor pedig a Szent István-zarándokház épülete lebontásra került 1776-ban, mert helyére épült a Szent Péter és Pál bazilika sekrestyéje, VI. Pius pápa 1776. évi június 20-án kelt bullájával kártérítés címén 7 500 scudit adott a Collegium Germanicum-Hungaricumnak és semmit sem változtatott a XIII. Gergely pápa által a Collegiumra ruházott kötelezettségen.

143 A levél végén Vajda referál egy másik rábizott ügyről is, de a szövegből nem derül ki, hogy miről van szó. Sikerült valamiben eredményt elérni, amelyre az alábbi sorok utalnak: „az Államtitkárság engedélye most már meg is érkezett. A feltételek eléggé megkötik ugyan a kezét, de megindulásnak ez is feltétlenül igen nagy eredmény.”

144 PL 2832/1946 4. számú irat, közölve e tanulmány végén. Az iratra hivatkozik Zágón József a Szent István Alapítványról írt cikkében. Lásd: ZÁGON JÓZSEF: A Szent István Alapítvány, in: *Katolikus Szemle* 18(1966), 1. szám, 86. Az itt felsorolt nemzetek száma több mint, a pápának küldött levél fogalmazványában: „Amíg a horvátoknak, cseheknek, szlovákoknak, románoknak, lengyeleknek – nem is szólva kis nyugati népekről: belgákról, hollandokról, skótokról, írekről – van önálló, az államtól független egyházi intézményük, vannak kollégiumaik, addig a magyar egyház nagy múltja szűgyenére csak nehezen megtűrt vendég állami épületben, egyházinak nem mondható környezetben.”

145 MKPK jegyzőkönyvei, i. m. 118–119. 1946. július 21-i ülés jegyzőkönyvében a 20. pont.

A Püspöki Kar ülésén a jogi alap kifejtése után Mindszenty beszámolt arról, hogy a Szentatyától a zarándokház lebontásának évfordulójára kéri a Santo Stefano Rotondót és a kolostort, illetve utalt római tárgyalásaira is. Konkrétan megemlítette a Jézus Társaság vikárius generálisával folytatott megbeszélését, amelyről azt rögzítette a jegyzőkönyv, hogy ő a maga részéről készségesnek mutatkozott az épület átengedésére. A téma rögzítése a jegyzőkönyvben így zárul:

az épület nem új, a város forgalmi középontjától kissé távol van (a Colosseumtól gyalog nyolc perc), átalakítása jelentős áldozatkészséget kíván, fenntartása is, de végeredményben Szent István alapítását nem engedhetjük egészen elenyészni akkor, amikor – remélve a békésebb időköt – papságunk tudományos felkészültségével és magyarországi zarándok központi otthonával bőven kárpótlást találnak hűveink áldozatai, nem is említve, hogy okos vezetés mellett egy zarándokház anyagilag is jól fenn tudja magát tartani Rómában. A Szentséges Atya döntése szabja meg a további lépéseket annál is inkább, mert amint kegyes volt kinyilvánítani, ha a magyar püspöki kartól kezdeményezés indul meg, szívesen ad nagymértékű anyagi támogatást egy új, önálló, magyar kollégium létesítéséhez.

A pápának írt levél és a jegyzőkönyv alapján úgy tűnik, hogy Mindszenty nem vette komolyan a Germanicum et Hungaricum rektorának az ellenkezését a pápai bullákra alapozott ígérennyel szemben, mert a kérését azokkal indokolta meg. Vajdának az épület állagára vonatkozó személyes véleménye sem ingatta meg elhatározását, és nem követelte tanácsát a tulajdonjog és a használat közötti különbségtételben sem. Számára két dolog volt fontos: önálló magyar papi kollégium létesítése és Szent István örökségének a megőrzése a tulajdonjog megszerzésével. A felmerülő nehézségekre a jegyzőkönyv szerint két választ adott: a Jézus Társaság vikárius generálisa támogatja az átengedést, ennek azonban a levelezésben nincsen nyoma, illetve XII. Pius pápa ígéretet adott arra, hogy a Szentszék kész anyagilag is támogatást nyújtani egy önálló magyar kollégium felépítésére. A pápa az ígéretet a személyes találkozások alkalmával, feltételezhetően 1946. március 4-én tehette, amiről természetesen nem készült feljegyzés.

A püspökök az előterjesztést támogatták, csak Czapik Gyula, egri érsek szólt hozzá, aki hangsúlyozta, hogy a kollégium létesítésénél a cél felszentelt papok elhelyezése, akik így kikerülhetnének a Római Magyar Intézet női környezetéből. A Püspöki Kar a további lépések megtételére fölkérte Mindszentyt.

A bíboros a Püspöki Konferencia ülése előtt 1946. július 16-án kelt levélében kifejezte köszönetét Vajdának a küldött anyagért, és kérte, hogy továbbra is kísérje figyelemmel az ügyet, illetve leveléhez mellékelve megküldte neki a pápának írt levél másolatát, a Vajda által kért konkretizált megbízásról azonban a levélben nincsen szó.¹⁴⁶ Ennek feltehetően az az oka, hogy ekkor már előkészületben volt Péterffy Gedeonnak, a Központi Szeminárium vicerektorának kiküldése agensi minőségben,¹⁴⁷ amire 1946 au-

146 PL 2832/1946 6. számú irat. A levél fogalmazványa az iratcsomó borítóján olvasható. A fogalmazvány Zakar András kézírása.

147 Péterffy Gedeon 1912. augusztus 7-én született Budapesten. 1936. június 21-én szentelték pappá Esztergomban. 1936-38 között a PMI ösztöndíjasa volt, az Angelicumra járt, morálist hallgatott, feltehetően 1937 őszén szerzett laureát. Lásd: Esztergomi sematizmus 1982, Esztergom, 368, NAGY CSABA: i. m. 788, NÉMETH LÁSZLÓ: i. m. 1999, 231–232, A Római Kir. Magyar Akadémia Papi Osztálya, Tagjai-Munkatervek 1929-től. Megtalálható a PMI irattárában, a személyi lapok dobozában, és NÉMETH LÁSZLÓ: Adalékok I. 199–201.

gusztusában ténylegesen sor került.¹⁴⁸ Az események további alakulásából egyértelmű, hogy az ügy továbbvitelében az ő munkájára számított a bíboros, aki bizalmasa volt.

A tárgyalások és az elképzelések, a résztvevő személyek változatos képet mutatnak. Egy valamit azonban Mindszentynek sikerült még 1946-ban elérnie. Augusztus 20-án, államalapító Szent István király ünnepén, a Santo Stefano Rotondóban a Collegium Germanicum et Hungaricum és a magyar kolónia együtt ünnepelte Szent István, magyar király ünnepét.¹⁴⁹ A szentmisét Mészáros György OFM celebrálta, a szentbeszédet P. Gallus Tibor SJ mondta.¹⁵⁰

Vajdának a bíboros személyes megbízottjaként további szerepe nem volt az ügyben. 1948-tól mint római magyar lelkész igyekezett megvalósítani a bíboros elképzelését a templommal kapcsolatban. Ez és a bíboros új agensének, 1947-től pedig a PMI új rektorának idejében történt fejlemények tárgyalása azonban e tanulmány második részének lesz a témája.¹⁵¹

DOKUMENTUMOK

I. A Santo Stefano Rotondo birtokbavételének hivatalos jegyzőkönyve Róma, Esztergom 1946. március 3.

Formanyomtatvány és nyomtatvány recto és verso, kézzel írva, latin
PL 2832/1946: 1. számú dokumentum

Collegium Decuriale Protonotariorum Apostolicorum
Instrumentum Possessionis
Tituli Presbyteralis
Ecclesiae
S. Stephani in Caelio Monte
Quam iniit
E.mus ac Re.mus D.nus S.R.E. Cardinalis
Joseph Mindszenty
Die 3 mensis *Martii* anni 1946
Rogante *Bernardo De Felicis*
Protonotario Decuriali.¹⁵²

148 CSORBA LÁSZLÓ: *i. m.* 76. és ehhez lásd: NÉMETH LÁSZLÓ: *i. m.* 1999, 231. 6. jegyzet.

149 *Új Ember*, 2(1946), 35. szám, 1946. szeptember 1: *Szent István ünnepe Rómában*.

150 Az *Új Ember* cikke Mészáros Györgyöt római magyar lelkésznek nevezi, holott valóságosan menekült lelkész volt. Gallus Tibor SJ 1906. április 5-én Kuntenz közelében született, és 1982. március 26-án halt meg az NSZK-ban. 1936-tól 1946-ig volt a Collegium Germanicum et Hungaricumban *repetitor* és a Pápai Gergely Egyetemen tanított. Lásd: NAGY CSABA: *i. m.* 307, és Germanikerkatalog 1947. 8.

151 Az eddig tárgyaltakat szeretnénk majd még tovább részletezni illetve elmélyíteni a Collegium Germanicum et Hungaricum, és a Jezsuita Generalicia levéltáraiban található anyag feldolgozásával, valamint fontos lesz a témára vonatkozóan a Vatikáni Titkos Levéltár anyaga is, amire azonban a jelenlegi szabályozás szerint jó néhány évet, évtizedet még várni kell.

152 A címlap nyomtatva van, amelybe a dőlt betűvel írt részek kézzel kerültek beírásra.

Exemplar

In nomine Domini. Amen.

O

Anno post Christum natum millesimo nongentesimo quadragesimo sexto, Pontificatus S.S.mi D.ni Nostri Pii Papae XII anno septimo, die tertia mensis Martii. Possessio Tituli Presbyteralis Ecclesiae S. Stephani in Caelio Monte pro E.mo ac Rev.mo D.no **Josepho S.R.E. Cardinali Mindszenty.**

Quum Ecclesia S. Stephani in Caelio Monte titulum presbiteralem constituens per obitum clarae memoriae Leonis S.R.E. Card.lis Skrebenski vacaverit et adhuc in praesens vacet, SS.mus D.nus Noster Pius Papa XII E.mo ac Rev.mo D.no Josepho S.R.E. Cardinali Mindszenty eam in titulum concessit, cum facultatibus eiusdem tituli possessionem per se vel per alium libere adeundi, ut patet ex Litteris Ap.cis die vicesima secunda mensis Februarii currentis anni sub plumbo datis.

Hac igitur die, hora post meridiem quarta, E.mus ac Rev.mus D.nus Joseph S.R.E. Card.lis Mindszenty, comitantibus Ecc.mo ac Rev.mo D.no Angelo Rotta, Archiepiscopo titulari Thebano in Graecia, | atque Ill.mis ac Rev.mis DD. Francisco Luttor, et Umberto Kaldewey, Antistitibus Urbanis, ac adiuvante Magistro Caeremoniarum Apostolicarum Ill.mo ac Rev.mo Domino Salvatore Capoferri, ————— ad Ecclesiam S. Stephani in Caelio Monte sollemnem possessionis caeremoniam abiturus¹⁵³ se contulit, ibique a Rev.D.no Francisco Poppe, Ecclesiae Rectore aliisque clarissimis Viris ea qua par erat exceptus est reverentia.

Templum ingressus et Sacram Christi Crucifixi Imaginem deosculatus adstantem populum aqua lustrali respersit ac thuris incensi officium pro ratione suae dignitatis excepit; ac deinde, modulantibus interim cantoribus responsorium «Ecce Sacerdos Magnus», ad aram S.S.mi Sacramenti processit et, fuis ibi precibus, ad altare Ecclesiae maximum venit, et solium, festo cultu ornatum, ascendit. Tunc ego

Protonotarius Apl.cus de numero participantium, ad huiusmodi acta ratione officii mei canonice aptus atque rogatus, receptas a Viro E.mo Apostolicas Litteras concessionis tituli, | elata voce perlegi. Quibus recitatis Ipsemet Vir E.mus obedientiae signum ab omnibus ratione eiusdem Ecclesiae sibi subditis personis accepit. Deinde ipse Rev.mo D.nus Franciscus Poppe, Ecclesiae Rector, obsequii et reventiae munus E.mo Titulari deprompsit, cui Ipse E.mus Vir, verbis aptis personae Suae et Ecclesiae circumstantiis optime respondit. Denum Ecclesiae S. Stephani in Caelio Monte possessionem iniit, omnes et singulos actus exercens, qui veram, realem, civilem et canonicam possessionem significant.

His omnibus expletis et gratiis Immortali Deo actis, E.mus ac Rev.mus Titularis, benedictione adstantibus impertita cum Indulgentia tercentum dierum, in forma Ecclesiae consueta, ab Ecclesia S. Stephani in Caelio Monte discessit; declarans se per huiusmodi discessum eiusdem Ecclesiae possessionem non dimittere, sed eam retinere iuxta canonicas sanctiones.

Actum Romae, in Aedibus Ecclesiae S. Stephani in Caelio Monte, die et hora de quibus supra, | praesentibus iisdem clarissimis Viris quos supra memoravi, aliisque Viris illustribus qui, honoris causa, nomen huic Instrumento praebent prout sequitur:

153 Helyesen: habiturus.

+Angelus Rotta, Archiep. tit. Theb.
Franciscus Luttor, Prot. ap.
Humbertus Kaldewey, prot. ap.,
Franciscus Poppe SJ, Rector Eccl.
Marco Riccabona SJ, Economist
fr. Georgius Mészáros ofm.
Dr. Andreas Zakar asecretis
Nicolaus de Esty, gentiluomo
Salvatore Capoferri, caer. apo.mag.

Ita est:

Bernardus De Feliciis, Protonot. Ap. Particip.

Concordat cum originali uti ex actis in tabulario Collegii Protonorum Aplorum asservatis.

In fidem

Sigillum Sac. Aloisius Trussardi
a secretis

II. Mindszenty József bíboros, hercegprímás Esztergom 1946. június 20.
XII. Pius pápának,

Fogalmazvány, kézzel írott, recto, latin
PL 2832/1946: 4. számú dokumentum

Beatissime Pater!

Duobus gravissimis annis peractis magna erga divinam Providentiam gratitudine debemus gratias agere pro tot tantisque aerumnis feliciter perpessis quae omnia fidem catholicam fidelium sacerdotumque Hungarorum firmam inconcussamque reddidere fidelitatemque erga Cathedram Petri – si possibile est – adhuc auxere et solidavere.

Ante oculos Antistitum Hungariae nunc emergitur epoka nova in qua ab externis et internis inimicis Ecclesiae imo et Dei personalis multa et magna certamina erunt suscipienda. Id praevidens iam a sedis possessione mea utrumque clerum et iuvenes ad sacerdotium ab ipso Domino Nostro electos gratia Dei confortare satagebam, eruditionem perficiendo, theologica studia profundiora reddendo, restaurando non solum aedificium Seminarii Antiqui Strigoniensis sed etiam Seminarii Centralis Budapestinensis incursionibus aereis grave percussum.

Persuasum mihi est in annis sequentibus inter speciales circumstantias quibus nunc regnum nostrum versatur sortem catholicae Ecclesiae a clero firmo et Romae fidei pendere. Ideo praeter allata renovavi vitam Seminarii Hungarici a Petro Pázmány nuncupati Windobonae et misi – via quae patebat – in Urbem Sanctam quoque novos alumnos.

Unum restat adhuc habere nunc in Urbe patriam domum, ubi sacerdotes qui cursus theologicos suos complevere ulterius discendi se seque perficiendi navare possint ope-

ra, ut eo magis adhuc firmiores evadeverint, quanto maiorem firmitatem et orthodoxiam poscit divina Providentia a clero et populo hungarico circumdato ex undique inimicis crucis Christi. Inserviret secundo altera pars suprafatae Domus recipiendis ex Hungaria peregrinis, qui ex institutione Sancti Stephani Regis Hungariae inde iam ab anno 1001 gaudere in ea potuerunt etiam ab anno 1580 quando Gregorius XIII. bulla Ita sunt humana diei 13. Aprilis 1580 Collegium Hungaricum Collegio Germanico adiunxit iniungendo Collegio Novo obligationem hospitalitatis erga peregrinos Hungaros Urbem visitantes. Pius VI. bulla diei 20. Junii 1776 hanc obligationem tantum abest ut revocaret, ut 7500 scudos pro aedificio tantum Hospitii demoliti in indeunificationem dedit Collegio. Hospitium etenim cessit Basilicae SS. Petri et Pauli Apostolorum sacristiae. Nihilominus — proh dolor sustentatio alicuius Hospitii Hungarorum ex parte Collegii paulatim in desuetudine abiit quando Hungariae antistites post devastationem turcicam restorationi vitae catholicae in patria insudabant et non potuerunt se etiam rebus exteris occupare.

Liceat mihi nunc de genu rogare Sanctitatem Vestram nomine quoque omnium Hungariae Antistitum, ut rem supra allatam cum experta benignitate et iustitia considerare dignetur. Nos non volumus aliud, quam secundum generosam foundationem Sancti Stephani Regis perantiquam domum paternam iterum invenire in Urbe Sancta. Prope illam vero, attamen ab ea penitus separate Collegium Hungaricum fundare desideramus. Hoc collegium nihil abrogaret de Collegio Germanico Hungarico in quo alumni ex tota Hungaria sicut usque nunc ita etiam in futuro cursum completum theologicum absolverent. Collegium Hungaricum, sive Stephaneum, esset — uti supra exponere ausus sum — unum ex aliis collegiis quae Romae fere omnibus nationibus separatim praesto sunt pro perficiendis studiis altioribus. Quod necessarium est atque utile huiusmodi collegium, elucet ex eo, quod Germania — praeter supranominatum Collegium Germanico-Hungaricum — duo alia habet¹⁵⁴ Collegia Superiora (Campo Santo Teutonico et Anima). Praeterea ex nationibus minoribus Rutheni, Czechi, Hiberni, Neerlandi, Belgi, Porthogesi, Illirici, Scoti, et alii habent Collegia separata, tantum Hungari non habent qui ex istis omnibus primam domum habebant celeberrimam in Urbe Paterna. Collegium vero sic dictum Hungaricum in Via Giulia, ubi Stipendiati Hungari et mulieres simul habitant sumptibus Status Hungariae ....., non est tam aptum pro Instituto Pontificio Hungarico, quam esset Collegium separatum. Tam felix fui ut in Urbe commorans Sanctitate Vestrae hoc nostrum desiderium patefacere potui. Ulterius tamen non volui fatigare Sanctitatem Vestram ante quam claram situationem de re non cognovissem. Nunc vero post tractationes etiam cum Vicario Generali Societatis Jesu P. N. de Boynes — qui in litteris suis ... 25. Januarii 1946 inter cetera mihi scripsit: „Perlibenter utique, si possem, desiderio Eminentiae Vestrae satisfacerem, cedendo ecclesiam S. Stephani Rotundi, at pro dolor id facere non possum, quia nullum mihi est ius disponendi de bonis Collegii Germanici Hungarici” — liceat mihi rogare Sanctitatem Vestram, ut conamen episcopatus et fidelium Hungariae adiuvere dignetur.

Licet terra ubique sancta est Romae pro Collegio Hospitio et ideo ubique libenter instaurare .....tamen plena reliquiis hungaricis domus prope Ecclesiam S. Stephani in Caelio Monte est nobis familiarissima. Ecclesia etenim dedicata est honoribus Sancti

---

154 Az eredetiben: *habent*.

Stephani et Ladislai Regis Hungariae et Emerici. Ducis ... licet non est tam prope confessionem Apostolorum, quam primum Hospitium, cordibus nostris tamen intime est coniuncta.

Si Sanctitas Vestra sequens voluntatem Gregorii XIII. et Pii VI. iterum vivificare dignaretur Hospitium cum nostro Collegio, tradendo domus S. Stephani Rotundi episcopatus Hungarico, gens Hungarica totusque clerus immenso gaudio et gratitudine afficeret libenterque afferret sacrificia materialia, ulterio ad Hospitium Collegium ulterius exornandum. Domus etenim, sicut ego pluries observari, non erat occupata, ab alumnis Collegii Germanici-Hungarici et licet mediocribus sumptibus esset renovanda, tamen — secundum meam humillimam opinionem — esset solutio pro Collegio Germanico Hungarico quoque minus onerosa.

Praeces nostras gratiis Sanctitatis Vestrae commendans

Pedes Sanctitatis Vestrae deosculor.

Strigonii die 20 Junii 1946, Anniversario 170. demolitionis Hospitii Hungarorum a S. Stephano fundati.

P.P.H.¹⁵⁵

LÁSZLÓ NÉMETH

CARDINAL JÓZSEF MINDSZENTY AND THE CHURCH OF SANTO STEFANO ROTONDO
PART 1: 1945-1946

The Church of Santo Stefano Rotondo, which Pope Pius XII gave to Cardinal József Mindszenty, Primate, Archbishop of Esztergom as a titular church in 1946, is one of the most important churches for Hungarian believers in Rome. Current study based on various sources aims at presenting the relation of the church and Cardinal Mindszenty. Mindszenty had several plans concerning Rome during the studied years. Among others he intended to recreate the successor of the house for Hungarian pilgrims originally founded by the first Hungarian king, Saint Stephen. He also planned to separate Collegium Germanicum et Hungaricum, as well as proposed the foundation of a permanent place for worship used by the Hungarian colony in Rome. The author presents two sources: the official minutes about the entry on Santo Stefano Rotondo (8. March 1946.) and Cardinal József Mindszenty's letter addressed to Pope Pius XII. (20. June 1946.).

---

155 A P.P.H. rövidítés jelentése: Princeps Primas Hungariae

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2004/3-4

CATHOLIC CHURCH'S HISTORY IN HUNGARY.
AN ENCYCLOPAEDIC PRESENTATION

E tanulmány az Encyclopedia of Hungary több kötetes angol nyelvű mű, a maga nevében talán az első, számára készült. Cél a magyar történelmi, kulturális, gazdasági, technológiai, tudományos, filozófiai s vallásos értékek bemutatása nem magyarul beszélő gondolkodók, tudósok, szak- és üzletemberek, kereskedők, politikusok, turisták, egyetemi könyvtárakat látogatók, vagy Magyarországról valami módon többet tudni akarók előtt.

A METEM Vázlatok kutatási területének megfelelően egy a Katolikus Egyház történetét összefoglaló címszót közöljük itt kritikai kiértékelésre, hozzászólásra. Választ köszönettel a következő címre kérnénk: A cikkre vonatkozóan: METEM-International, 2 Dale Ave, Toronto, Ontario, Canada M4W 1K4; Fax 1-416-922-2773. Encyclopedia of Hungary-val kapcsolatban: Pungur József, Főszerkesztő, 410,10636-120 Street, Edmonton, AB, Canada T5H 4L5, Tel/Fax:0-1-780-482-0844; e-mail: pungurj@shaw.ca

PART ONE

ONE THOUSAND YEARS 1001 - 1989

Foundation 1001 - 1526.

It was in 1001 that Saint Stephen, the first King of Hungary, was crowned with a crown he requested from Pope Sylvester II to keep his young kingdom independent of its two influential neighbouring powers, the Byzantine Empire and the German Holy Roman Empire. That year was the foundation of the independent Hungarian Kingdom, the organized Roman Catholic Church in Hungary and the beginning of a thousand-year long diplomatic relation between Hungary and the Holy See.

The Hungarians already knew about Christianity before 1001. Both the Byzantine and the German churches sent missionaries to convert Hungarians and not without success. The father of King Stephen, Géza, head of the Hungarian tribal confederation (971-997), with his family and numerous leaders of his tribes, was already baptized by Bruno of San Gallen in 973. Géza founded the Benedictine Abbey of Pannonhalma in 996, which ever since remained throughout the tumultuous centuries a symbol of survival for the church and the country. Géza was also instrumental in bringing his son, Stephen to marry Gizella, the sister of Henry II of Bavaria. Géza's wife, Sarolta, was also a Christian. She was the daughter of chief Gyula, who with another Hungarian tribal chief, Bulcsu, accepted Christianity in Byzantium around 972. This threefold

ecclesial and political orientation towards Rome, Byzantium and Bavaria remained the policy of the Árpád dynasty. Being at the crossroad between East and West a close relation to Rome was found always useful. The holy League initiated by Innocent XI in 1684 to liberate Hungary from the Ottoman Turkish occupation of over 150 years is just one example.

When the Hungarians settled in their present home more than thousand years ago, Christianity had already a history of about eight hundred years in Pannonia, a Roman Province from the time when during the reign of the emperor Augustus (27 B.C.- A.D 14) Rome's domain reached the Danube. About a century later Trajan recruited his soldiers from there to subdue the kingdom of Dacia and make it one more Roman province. Acts of martyrs and Christian archeological finds in Hungary make it sure that from the early 3rd century up to the year 896, in different forms though, Christianity survived in Pannonia long after the fall of the Roman Empire. Christian communities lasted through the Hun and Avar rules up to the Slavs who passed some of that heritage to the Hungarians. Quite a few early Hungarian Christian expressions, like for example *milost* (Slav) *malaszt* (Hungarian), *gratia* (Latin), *grace* in English, illustrate that. It was around the year 896 that the confederated tribes of the Hungarians with the Kabars under the central ruler Árpád occupied the Carpathian Basin.

Following the Roman ecclesial divisions King Stephen organized the Church into dioceses and parishes. He created two archdioceses, Esztergom and Kalocsa, eight dioceses, Győr, Csanád, Vác, Eger, Pécs, Veszprém, and Bihar and Erdély, the last two now in Romania. Although borders changed the names remained the same to this day. In addition to dioceses he founded three Benedictines abbeys and confirmed the Archabbey of Pannonhalma, which as the Benedictine monks used to tell to visitors, "The Mongols came (1241) and left (1242), the Turks came (1526) and left (1686), the Germans came (1526) and left (1920), came again (1944) and left again (1945), then the Russians came (1945) and left (1989), but Pannonhalma, is still there." And so after a thousand confusing years is the incorrupt right hand of the first King in the Saint Stephen Basilica, Budapest, honored as the "Szent Jobb," as well as the crown of the Árpáds in the Hungarian Parliament in Budapest.

To bring the Catholic Church closer to the people Stephen prescribed the building of a church for every ten villages in the country. To furthermore strengthen Christian faith he invited missionaries from Germany and Italy. The most known was Gerhard of Venice killed by the paganizing Hungarians in the hope of stopping Christianization. His statue stands on the hill of Buda holding high the cross for the people of Pest. Moreover to encourage his Hungarian subjects to visit the Holy Land King Stephen built inns in Jerusalem, and on the way to Jerusalem, one in Rome and one in Constantinople for lodging pilgrims. A deeply faithful and generous person as he was he could be and was ruthless with his enemies and his subjects breaking his laws.

After having lost his son and heir to his throne, Imre, by untimely death, Stephen progressively became dedicated to the Virgin Mary naming more and more churches to her honour. Before his death, according to the Great Legend of St. Stephen, he offered his country to the patronage of the Virgin Mary, as the Patroness of Hungary. Since that time reverence and devotion to Mary, the "Great Lady of the Hungarians," the *Magyarok Nagyasszonya* - an old Hungarian title for a leading woman of great dignity -

became a marking characteristic of the Hungarian people. Fifty years after his death in 1083 King Stephen was canonized as the first saint of the Árpád dynasty and probably the first of the canonized kings of the Roman Catholic Church. His cult spread quickly in the universal Church. Recently Bartholomew, Orthodox Patriarch of Constantinople, proclaimed him saint too. Out of the about 113 churches the Catholic Hungarians, emigrated to USA and Canada in the 20th century built in their new homeland, are as many dedicated to Saint Stephen as to Mary, the Patroness of Hungary, twenty each.

St. Stephen's cult reached even the Acoma Pueblo Indians of New Mexico. Their Church was built on top of a mesa, hundreds of feet above the surrounding land around 1629. The patron saint of their church is San Esteban King celebrated even today on September 2 by the Pueblo Indians. It is the day the universal church celebrated King Stephen prior to the liturgical reform of the Second Vatican Council which moved the feast to August 16, the day after the holy King died.

For establishing and organizing the church in Hungary King Stephen was known to his chroniclists as an apostolic king, a title inherited by his successors on the throne with some privileges like naming bishops. The Christianization of the Hungarian people is considered to be completed by the time of King Ladislaus I (1077-1095), who was also canonized later, and honoured by the Hungarian faithful as a great helper and supporter for the poor, the oppressed, even to this day.

The 14 saints and blessed descendants of the Árpád royal dynasty (Saint Stephen, Blessed Gizella, Saint Imre, Saint Margaret of Scotland, Saint Ladislaus, Saint Piroška, Saint Elizabeth I (1207-1231) Blessed Gertrúd, Saint Margareth, Saint Kinga, Blessed Jolánta, Saint Elizabeth II (1292-1336), Blessed Csáky Mór, Saint Hedvig) as well as the great number of hermits and members of religious orders of those days indicate how quickly Christianity captivated the soul of the Hungarian people and their only native dynasty. The wild people of the Asian steppes, who raided Western Europe for six decades, accepted Christianity and became its bulwark for many centuries. Religious orders are to be credited to a great extent.

After the Benedictines came the Premonstratensians from Germany (1130). The number of their monasteries and cloisters before long reached the number 41. Shortly after that the Cistercians arrived from France (1142) who introduced a more advanced agricultural method and within a century they had 25 abbeys in Hungary. The Order of the First Eremites of St. Paul, founded in Hungary in 1250, spread to Italy, Germany, Austria, Poland, Lithuania and Sweden. Still more successful were the mendicant orders, the Franciscans and Dominicans. The sustenance for the churches and religious communities was provided by the serfs of the land donated by the Hungarian kings to bishops or religious communities. For not having a university in Hungary before 1367, talented religious and secular young men went to Paris, Bologna, Padua, Vienna, Cracow and Prague to get university education.

As the end of the fourteenth century approached the spirituality of Medieval Christianity was more and more challenged by Renaissance humanism. So long the kings and the Church shared the same faith and world-view, they felt equal and the dialogue was just a "tit for that." But when the renaissance humanism gained an upper hand the medieval Church tried to regain equality with the "world of the state" by serving renaissance values. This seemed justifiable since the Church could recognize

its own values in humanism. But the meaning of redemption for the world and the meaning of the world for redemption was much more complex than a simple imitation or submission.

We should keep in mind that Hungary – during the Anjou dynasty (14th century) and with Sigismund, king of Hungary (1387-1437) as the Holy Roman Emperor (1433-1437) as well as the king of Bohemia and Italy – was still a significant country for keeping the Constantinian heritage alive, more in memory though than in political life. Instead of unification the world got more diversified and the temporal power increased its strength. And so did the challenge of Islam. Reform movements raised their voices but neither of them could unite interest among classes and fractions.

The leaders of the Church inside as well as outside of Hungary became more secular without concern for the faithful. Some of them spent ecclesial revenues for their own influence in order to accumulate power and wealth. The Fifth Lateran Council (1512-1517) lamented that without being able to do anything about it. The kings of Hungary appointed bishops and archbishops like László Szalkai who despite the insistence of the pope refused to be ordained though he was already appointed archbishop of Esztergom since 1524. Landlord bishops were heads of their own army. So it could happen that in 1526 when the Turks defeated the Hungarian army seven bishops, half of the Catholic hierarchy of Hungary, died in the battle together with the humanist Archbishop Szalkai. And so did King Louis II (1516-1526). And when he was killed in the Battle at Mohács in 1526, the last non-Hapsburg king of Hungary died. With him the history of the foundational Hungarian Church ended. A new era, the era of Renewal, the time of Reformation, and the Hapsburg dynasty began which lasted up to 1920, the year of the Treaty of Versailles-Trianon.

Renewal 1526-1920

The history of the Catholic church in a country cannot be independent of the history of that country, which in turn is not independent of the history of the world. Otherwise a Church would not be the Church of the incarnated Christ. The era of renewal was not just a renewal of the Catholic Church thanks to the renewal of the Reformation. It was a renewal of the world of that time. It was a time of turning from the objective res “thing,” to the subjective, to the individual person, by emphasizing the internal instead of the external, the private instead of the public.

After the collapse of the Hungarian Medieval kingdom the country was divided into the western part which became a province of the Hapsburg kingdom, the central part, the bulwark of the Ottoman Turkish Empire, and the eastern part, the chiefdom of Erdély, Transylvania, a sort of vassalage of the same Ottoman Power.

The political division of the country brought about the division of the Church. That the Church survived in Turkish Hungary was thanks to the Franciscan and Jesuit missionaries who ventured to visit Hungarian communities illegally with the risk of sacrificing their own life. Their work was shared by the Licentiati. The Licentiatus was a lay apostolate of a new form of evangelization created for the Turkish occupation in Hungary. The members were Catholic laymen commissioned by bishops as substitutes for parish priests. They baptized, witnessed marriages, preached, buried the dead, lead

communal prayers and taught the children. The long list of those nameless heroes and martyrs never will be compiled.

The political division implied further divisions. One of them was not new. The Mongol and Turkish invasions just deepened it more. Pannonia was already a land of different linguistic families. During the devastating invasion of the Mongols under Batu Khan in 1241-1242 half population of Hungary was massacred. The King Bla IV, remembered as the second founder of the country, welcomed emigrants from Germany, Bohemia, Orthodox, the Rusyns and the pagan Cumans from East, to repopulate the devastated Carpathian Basin. As time passed the Hungarian people became more and more a people of many nationalities. The never-ending fights between Christian and Moslem forces, particularly around the borders between the Turkish and Royal Hungary, the deportation of Hungarians sold into slavery, or recruited by the Ottoman Turks for their own army, all this in addition to plagues and starvation of the overtaxed peasants, not rarely by both the Turks and Royal landlords, many Hungarian villages and towns became empty again. The Hapsburg kings of the time, welcomed first Romanians and Serbs to repopulate the vacated villages. Charles VI (1711-1740) particularly promoted Catholic German and Slovak immigration to Hungary.

It was always the mission of the Church to cultivate concord and mutual respect among the various ethnic groups, reminding each one that all are members of the same one country and of the one Christian Church. But the mission this time became almost impossible and most often failed. To the earlier divisions Waldenses and Hussites as well as the various forms of Lutheran and Calvinist congregations were added, with the increasing estrangement between the exploited serfs and the rich feudal landlords. In 1514 a group of peasants called to fight against the Turks turned against the aristocrats. Following the expulsion of the Turks this was the same class which joined willingly the nobles in rebellions against the Hapsburg kings who happened at the time to be the "defensores" of the Catholic faith. Stephen Bocskay (1604-1606), Gabor Bethlen (1619-1622), and Georg Rákóczi I (1644-1645) Francis Rákóczi II, (1703-1711 and Louis Kossuth (1948-1949) rebelled against the Hapsburg kings. Political revolutions were also social and religious revolutions as well. The fourth division was a new one. Protestantism arrived when the Hungarian Medieval Kingdom collapsed. It was first welcomed as a reaction to renaissance humanism of the Roman Catholic Church calling Christians to return to the spiritual faith of the first Christians.

In Transylvania the Protestants, the Catholics and the Unitarians were equally strong so they agreed, for the first time in Europe, to grant religious liberty to each other in 1557. But the application of the religious freedom remained in the hand of the rulers. Three Catholic priests, two Jesuits, one Polish and one Hungarian and one Croatian Canon of Esztergom were murdered in Kassa, (now Košica, Slovakia) for being "papists" in 1619. On July 2, 1995, they were canonized together by John Paul II as symbols of the unity of the peoples living in the Carpathian Basin. On day of the canonization the Polish Pope paid homage and asked for forgiveness for the 60 Hungarian Protestant ministers condemned to galley-slavery by the Catholic royal court with the cooperation of the Primate of Esztergom, George Szelepcsényi in 1674.

When Hungarian Protestant theologians, trained at German universities, returned to Hungary with the new Hungarian translation of the Bible, made in 1590 by the Calvinist Gáspár Károli, they were able to lead the Hungarian Catholics over to

Protestantism. At the beginning of the 17 century about 90 percent of the population of the Hapsburg Hungary was Protestant, mostly Calvinist. According to some statistics there were no more than about 300 Catholic priests in Hapsburg Hungary when in the reformed churches 2000 ministers were preaching in powerful Hungarian. And the faithful were impressed by sermons inspired by the Bible. By the end of the 16th century out of the 900 parishes of the Archdiocese of Esztergom 800 were not Roman Catholic any more. Out of 230 monasteries only the Hermits of St. Paul had some left. The Calvinists had about 22 presses to publish Calvinist books, whereas the Catholic had only one. They were 134 Protestant high schools, compared to 30 Catholic.

The Catholic renewal in Hungary started with Miklós Oláh, Archbishop of Esztergom, who in 1561 invited the Jesuits. At a time when the Catholic Hapsburg King Maximilian (1564-1576) forbade the solemn promulgation of the decrees of the Council of Trent (1545-1563) the Archbishop established a seminary in 1566. The Catholic renewal became more intensive with the new primate of Esztergom, Cardinal Péter Pázmány (1570-1637). He was an eloquent speaker who mastered the Hungarian language as no one before him. Pázmány founded numerous educational and monastic institutions, including the University of Nagyszombat (now Trnava in Slovakia) in 1635, and a seminary in Vienna in 1624. He preached, disputed, published books with success and brought about that in his lifetime the Catholic Church regained its strength and the majority of the faithful became Catholic again. The shift was certainly due also to a law in praxis, that the subjects followed the religion of the landlords (*cujus regio ejus religio*).

Unlike Lipót I (1655-1705) who forcefully promoted the Catholic faith, not all Hapsburg kings were equally supporting the Roman Catholic Church. Some of them were not even religious. Charles III granted religious liberty in his countries but Joseph II (1780-1790) influenced by the rationalism of the French Encyclopaedists suppressed 134 male and 4 female religious orders affecting about 1700 members. Closed all except one seminaries. During 10 years he promulgated 6,000 laws affecting religious life.

What helped Church renewal, both Protestant and Catholic, were the schools, particularly universities, presses, printed Bibles, prayer-books, hymn-books and the Baroque arts. By 18th century the Jesuits directed about 40 schools, and their Baroque churches were popular as in all Catholic countries. In South America there were at least 30 Hungarian Jesuits converting the natives, and in Hungary about 800 teaching and publishing books on sciences until their suppression by Pope Clement XIV in 1773, only to be reinstated in 1814 by Pius VII. In the time of Enlightenment the local church as well as the universal church were continually losing their prestige and autonomy yet the popular devotion of the faithful deepened thanks to prayer-books and pilgrimages. And when poor Catholics and Protestants had to leave their old country in the 19th and early 20th centuries such a devotion was their heritage which encouraged them to build their Hungarian churches in North America throughout the 20th century.

Just before the First World War in 1910 the Roman Catholic Church in Hungary in addition to the ten dioceses founded by its first King had eight more dioceses (Besztercebánya, Erdély, Kassa, Nyitra, Rozsnyó, Szepes, Szatmár, Várad) and eight more Greek Catholics Churches (Eperjes, Gyulafehérvár, Hajdudorog, Körös, Lugos, Munkács, Nagyvárad, Szamosújvár). The number of parishes was over 6, 000. The total

population together with Croatia was 20,886.457 out of which 61.%, that is 12, 913.647, were Catholics. After the War according to the census of 1920 Hungary lost 63.6% of its total population having left only 7, 980.143 of which 66.1 % was Catholic, i.e., 5, 271.976

For the history of Hungary and so for the Catholic and Protestant Church the Treaty of Versailles-Trianon on June 4 1920, June 4 was another Mohács. Like Mohács, Trianon was a devastating outcome of a war lasting for four years which brought about the abdication of the last Catholic Hapsburg king and the loss of two thirds of the country. But like Mohács Trianon meant the inauguration of new era, which with a word borrowed from John Paul II we would like to call a time of Creative Fidelity divided in three periods.

Creative Fidelity 1920 -

First Period, June 4, 1920 (Treaty of Versailles-Trianon) - May 29, 1938 (Day of the First Anti-Jewish Law)

The time following the great loss of the World War, 1914-1918, was another time of awakening. Both the nation and the Church looked back to its tradition. The foundational Christian Church reclaimed its place in the 20th century. The saints of the Árpád electrified young and old, poor and rich. The first major event in the country was the celebration of the 900 hundredth anniversary of Saint Emeric's death in 1930, April 5- 17th, and the Eucharistic World Congress of May 26-29, 1938 with Cardinal Pacelli as papal legate, the later Pius XII who in 1942 canonized Margaret of Hungary, the daughter of the second founder of the country.

The Benedictines, Carmelites, Capuchins, Dominicans and Jesuits lost many houses, but gained in numbers of members. Processions to Marian shrines were popular. More and more influential Catholic leaders emerged. Among them there was Ottokár Prohászka (1858-1927) Bishop of Székesfehérvár, intellectual and popular speaker who reminded the faithful of Church's social doctrine and challenged liberal and communist ideas. There were others creative in Catholic tradition, like Bishop Gusztáv Károly Majláth, Sándor Giesswein, Tihamér Tóth, the apostle of youth, also laymen as Nándor Zichy, Móric Eszterhzy and Sándor Barkóczy. So were the member of various religious congregations among them the piarist Sík Sándor, the Jesuit Béla Banga (1880-1940) Ferenc Bíró (1869-1938), a promoter of the Catholic press, Jenő Kerkai, organiser of the rural youth, KALOT and the Catholic Agrarianism. There were associations founded for worker the EMSZO, Egyházközségi Munkás Szakosztály, for the young worker KIOE, Katolikus Iparos Ifjak Országos Egyesülete, for the young women KALASZ, Katolikus Lányok Szövetsége, for elementary school children the Guard of the Sacred Heart, Szívgyárda. New Hungarian religious communities were formed for education and social work, like the Sisters of Social Service founded in 1923 by Margit Schlachta, and the Society of the Heart of Jesus, Népleányok by P. Bíró in 1921 to give unconditional priority to the Church's spiritual vision and mission and to compete, at the same time, with a world of economics where profit seems to be the only rule for survival.

Yet Creative Fidelity was not and could not be creative enough. It needed more time. The relationship between the bishops, still members of the Upper House of the Hungarian Parliament and priest- ministers was not cordial and later served well the communists' interest to subjugate the Church. A more equitable distribution of the ample lands the Church owned in Hungary involved the same difficulty Pius IX had to face in his encounter with the Italian revolution. He said, Non Possum. "I cannot do it." ("It was not given to me"). But if it is taken away by force he would never use force to take it back, because again "he could not do it." The life of the universal Church is the life of the local church and vice versa.

The first period of Creative fidelity ended when the first anti-Jewish law was passed under the pressure of the German National Socialism in the Hungarian parliament on May 29, 1938

Sources:

- A Thousand Years of Christianity in Hungary. Edited by I. Zombori, P. Cséfalvy, M.A. De Angelis, published by the Hungarian Catholic Episcopal Conference Budapest. An encyclopedic book with 31 scholarly essays and a catalogue of historical documents, artistic objects, paintings, statues, and mintage demonstrating Christian life as lived by the Hungarian people over the past millennium - exhibited first in the Museum of Vatican City, 10 October 2001 - 12 January 2002, and then in the Hungarian National Museum in Budapest, January - May 2002.
- BANGHA BÉLA, 1932. *"Magyarország"*. Katolikus Lexikon. Budapest, 3 1932, pp. 244-245.
- HERMANN, E., 1973. *A katolikus egyház története Magyarországon 1919-ig*. München.
- JUHÁSZ, W. & M. Tomka. *"The Catholic Church in Hungary"* New Catholic Encyclopedia 2. end. vol. 7, pp. 209-223. Washington, DC. 2003.
- KISS, J. J. SZIKLAY. *A Katolikus Magyarország 1001-1901*. Budapest 1902.
- SZILAS, L. *Kis magyar egyháztörténet*. Roma 1982.
- TÓTH, E. 2001 *"Christianity in Pannonia Prior to the Hungarian Conquest (Before 970)."* A Thousand Years of Christianity in Hungary Edited by I. Zombori and al. pp. 20-26. Budapest, 2001.

Persecutions

The time of the German National Socialists and the Russian Communists could be viewed also as a creative fidelity for the Church. It was a challenge to authenticity facing a changing future.

Persecution in the time of the German National Socialism May 29, 1938 – April 7, 1945

The German influence in Hungary was increasing since the year Hitler became the German chancellor in 1933. To prevent Nazi occupation the Hungarian Government became more and more submissive and introduced the first anti-Jewish law which passed under pressure of the German National Socialists in the Hungarian parliament on May 29, 1938. By that one and by the subsequent anti-Jewish laws not only Jews, but at least 61, 548 Christians by religion but having one Jewish parent or 2 or more

grandparents were “deprived of their civil rights and socially ostracized,” humiliated, persecuted, indicted and killed. Whatever was done to one living in Hungary it was done to the Christian Church in Hungary. It is a Christian doctrine that no one can persecute a human being without persecuting the Church of Christ (Mt 25, 40) and since every one belonged to the people of God no human being is alien to the Church. Born in Hungary or recent arrivals in Hungary all were the concern of the Christian Church in Hungary. Before the German occupation of Hungary, March 19, 1944, some Jews of the neighbouring countries, like Poland, Austria, Czechoslovakia, Romania, Croatia where the deportations were already in progress, took refuge in Hungary. So did the German speaking French soldiers of Alsace who visited the Champagnat, French school in Budapest, where one of the Marist brothers, Nandor Fischer, provided them the civilian dress, and forged documents to let them return home in France. When an agent provocateur uncovered his action the brother was arrested by the Gestapo. Posthumously he was given by the Consul of Israel in Vichy the Medal for the Righteous Among the Nations in January 10, 1982. The indictment of priests, like Fr Andrew Egyed, and Religious, like Sára Salkaházy, a member of the Sisters of Social Service, who was shot down by Hungarian Nazis on December 27, 1944 for keeping Jews in their house – her process of beatification is now in Rome – or Fr. Jakob Raile, S.J., who saved about 150 Jews in the cellar of the Jesuit Residence of Maria ut 25 and awarded the Medal for The Righteous Among the Nations, his name being also inscribed on the Honour Wall in the Garden of the Righteous, at Yad Vashem, Jerusalem, and many more documented by Charles Varga Hetényi’s five volumes of Priests and Religious in the Eclipse of the Arrow-Cross and the Red Star.

Joseph Mindszenty, bishop of Veszprém at the time, for encouraging the faithful, the clergy and religious communities to save the persecuted Jews, was imprisoned by the Hungarian Nazis and freed by the Russian Army. So did among others Vilmos Apor, Bishop of Győr, Kelemen Krizosztom, Archabbot of Pannonhalma. But this was not enough to save Hungarian and central European Jewish women with children and men wearing the distinguishing yellow star of David as they were marching on the street of Budapest and other Hungarian cities led by Gestapo and Hungarian Nazis towards an uncertain yet certain destination in West and a few month later another group of men and women driven by Russian soldiers to another uncertain yet certain destination, some as far as Kazakhstan in the East.

The Communist persecution (April 7, 1945 - October 18, 1989) the day the New Constitution was promulgated in Hungary and the country became a free democratic republic.

The communist persecution had nine chapters.

1. The first was the nationalization of all Catholic Schools in 1948. Expressed in numbers this included 3148 educational institutions, 436.000 students, 3597 professors and 9092 teachers. Following an agreement between the Catholic Church and the state in 1950, 6 boy schools and two girl schools were returned to four religious orders.

2. Cardinal Mindszenty was arrested, humiliated, accused of subversion, treason, spying and currency manipulation and then indicted. His death sentence was commuted to life in 1949. He believed that he could not consent to injustice. His life was a

revelation of his Church to the world and his sufferings the revelation of what injustice can do. The Hungarian freedom-fighters liberated him in 1956 and he remained a lasting witness to their success.

3. Except for some members of the 3 male (Benedictine, Franciscan, Piarist) and 1 female (Poor School Sisters of Notre Dame) religious communities for running their schools, all Religious orders were suppressed and about 2,500 male and 9,000 female religious were accused of being enemies of the communist regime. They were forced to leave their houses (about 700) in June 1950 in a most brutal way and confined far away. The secret police made its way into the house during the night, they were pushed around, beaten, gathered all in a corridor or common room, given short time to take necessary clothes and belongings, herded into camions and taken to concentration camps where they were kept for months before they were released to start a private life with a job unless they were indicted and imprisoned for years.

4. Most of the Seminaries were closed. The ones open were wired by the police, with a limited number of candidates for the priesthood, always one or two agents among them as spies who left before long.

5 Church properties were confiscated, about 862,704 cadastres never reclaimed by the Church.

6. Church activities and functions were controlled. Bishops were named, and priests were ordained only with the approval of the state. Appointments, transfer from one parish to another likewise.

7. Schools from elementary up to universities expounded communist doctrines and provided communist education. For a young woman or man higher education was prohibited if he or she did not enjoy the confidence of the system.

8. No books except communist ones were promoted. All other books were removed from schools and public libraries.

9. All associations were illegal except the ones formed by the state, and everybody had to be a member of a communist association corresponding to age and profession.

During over forty years (1945-1989) an unknown number (Hetényi Varga Károly documented 2010) of priests, religious, and faithful were indicted and imprisoned for being a member of an illegal organization, like a religious order, or simply for being not supportive to the spirit of the people's democracy. In prison they were beaten, tortured, humiliated, deprived of any self-esteem. Fr Antal Pálos described it as a life in anxiety and fear of moral death, and then, after having lost any honour, living with constant shame of oneself, humbled, and waking in the midst of the human race waiting for the physical death which finally liberates one from the crucifying pain of self-contempt.

The communist system invented a method and science of creating hatred in the human heart with a sick pleasure in destroying human self-esteem, breaking moral strength and transforming a loving brilliant human being into a zombie without will and brain. Stalinist communism did not want to make martyrs. From 1945 to 1964 some estimate that they were 34 priests executed or who died in prison. One may never know how many. But surely the system could and did kill the spirit and bring about a way of existence in which self-destruction appeared as a redemptive act. It was so terrible that the system itself could not stand it any more. Stalinist communism destroyed itself progressively. It was a redemptive act both for communism and the human race.

At the beginning, Hungarian communism, with its first leader Mátyás Rákosi, assumed that the time had come to terminate the Church. Its survival was a question of time. It is a number of coffins, Rákosi used to say. Yet it turned out otherwise. It was human nature which defeated communism. After over forty years a strong religious feeling was still alive and growing. The number of underground, illegal religious groups was increasing from a dozen up to 4,000 with a membership of 100.000 according to some sources. As the times were passing the second, third and fourth generations of the Hungarian communist party leaders realized that their time was over and prepared the way for a change. The prisons became emptier and emptier. The time of persecutions came to an end in 1989, October 18, on the day the New Constitution was Promulgated in Hungary. Hungary became a democratic republic. And the time of creative fidelity (3) returned, more experienced., stronger and hopefully lasting longer.

Sources

- ADRAS, E., J. Morel. *Kirche im übergang*. Die Katholische Kirche Ungarns, 1945-1892.
 NÉMETH, E. Magyar Katolikus Püspöki KonferenciaTitkársága. Budapest.
 HETÉNYI, V. K. *Szerzetesek a horogkereszt s a vörös csillag árnyékában* I-V. Budapest 2002
 RÉVAY, E. OLI Vallásszociológia Központ Budapest.
 STARK, T. *Hungarian Jews During the Holocaust and After the Second World War, 1939-1949: A Statistical View*. Boulder: East European Monographs, 2000.
 TOMKA, M. "The Church under Communism" The Catholic Church in Hungary" New Catholic Encyclopedia 2. end. vol. 7, pp. 221-223. Washington, DC. 2003.

The Third period of Creative Fidelity began on October 18, 1989, the day the New Constitution was promulgated and Hungary became a free democratic republic.

László Szilas, Tibor Horváth

PART TWO

CATHOLIC CHURCH AT THE DAWN OF THE THIRD MILLENNIUM

After the Second World War Hungary, with other central-eastern European states, fell under the Soviet sphere of interest as it was decided at the Jalta Conference. In the presence of the Red Army the forced transformation of the country according to communist ideology commenced with full force and lasted for forty years with a short brake during the Revolution of 1956. The persecuted Catholic Church, along with other Christians, had to find out methods of survival. Despite many accusations the survival succeeded.

The dictatorship suddenly collapsed and in 1990 the system changed unexpectedly by a bloodless revolution. Before the change there were signs of the political thaw, among them an invitation to the Pope in 1989 for a visit to Hungary, and a resumption

of diplomatic ties between the Holy See and Hungary which were severed in 1945. In 1990 the Statutum of the Hungarian Catholic Bishops Conference was endorsed and it elected for 5 years its president Archbishop István Seregély. In the same year the Parliament passed a Bill granting Freedom of Conscience and Religion (Acts IV, 1990), which stipulates, among other things, the separation of Church and State. Since then Church activities are free. Its weak points include e.g. the founding of new religious communities. In 1991 a new, vital Bill passed. This related to putting in order the ownership of the former Church properties, confiscated by the communist regime (Acts XXXII, 1991).

Between 16 and 20 August, 1991, Pope John Paul II visited Hungary. He met not only leading but common church-people, statesmen and other church-leaders. Beside celebrating masses, he participated in an ecumenical service in Debrecen and laid a wreath at the Protestant Martyrs Memorial. The pope visited Hungary for a second time in 1996 on the 1000 anniversary of the Pannonhalma Abbey.

An important event was the gradual rebuilding the religious orders, and spiritual movements. The communist regime nationalized all church schools in 1948. In 1950 the state abolished the religious orders. Although a state dictate allowed the operation of 8 Church Gymnasiums and activities of limited number of monastics. Benedictines, Franciscans, Piarists and the School Sisters allowed to run 2 schools each. In the '80s Jesuits, Cistercians and a new order of nuns were allowed limited activity.

After the political change renewed activities started by many monastic orders. It was a difficult new beginning but they prevailed. Now there are some 90 active Monastic Orders in Hungary. The new Sapientia Academy was founded for training of the new monks. New Spiritual Movements came into existence such as Opus Maria (Mária Műve), Married Couples' Weekend (Házasság Hétféle), the Cursillo, the Schön Stadt, the Neokatechumanatus and the Ark (Bárka).

As for the old societies: the Actio Catholica is not yet active. Only in principle renewed the KALOT, the KALÁSZ and the Boy Scout movements. Quite active the Kolping Association, the Christian Intellectual Association (KSZ) and the Pax Romana Organization.

The Church has some 300 education institutes, among them the Péter Pázmány Catholic University at Budapest-Piliscsaba. It has 7500 students. There are two teacher - training Academies at Zsámbék and Ersztergom, 50 Gymnasium secondary schools preparing students for the university. The dioceses of the Church were rearranged and two new ones were created (Debrecen-Nyíregyháza and Kaposvár). Thus the Church has 14 Ordinaries and one Army Ordinary with Military Bishop as its leader, 1994. In the '90s Diocesan Synods were held. The number of clergy is not yet sufficient and pastoral aids are employed.

The foreign relations of the Church were extended and strengthened not only with Rome and the members of the western churches but with sister churches in the neighbour countries. Pilgrimages were organized to Rome and to the Holy Land

The situation Christian literature is good. New publishers are at work and publish monographic and lexical works as well as new literature. There is no Catholic daily newspaper but there are two significant weeklies the New Man (Új Ember) and the Christian Life (Keresztény Élet) which reach Hungarians beyond the borders. Among the monthlies the Jesuit Perspectives (Távlatok) and the Vigilia are important.

In 1997 an agreement was made between the State and the Vatican with regard to the financial support of the Church. According to the agreement taxpayers may offer one percent of their income to support their own church.

The only positive result of the communist persecution of the Church is that Christians of different denominations pulled together. Since the Second Vatican Council the idea of Ecumenism is more popular. There is a good working relationship between leaders of the historical churches. Their statements with regard to church-life and community services are unanimous.

As for Christian heroism: the pope canonized the Martyrs of Kassa (now Košice, Slovakia), Saint Hedvig (Hedwiga) in Krakow 1997, and Saint Kinga at Ószandec, 1999. The processes of beatification of Cardinal József Mindszenty and others have been initiated.

Year 2000 signified the great Jubilee of Christianity and the millennium of foundation of the Hungarian state.

According to the 2001 census 75 % of the 10 m. population stated to be Christian, and of that three quarters are Catholic. It is remarkable that according to the census only 887 individuals considered themselves explicitly, without further qualification, atheist. The proportion of all those who on their own way decide what religion they belong to is too important to ignore. The Church has now some 2200 clergymen and 5000 churches, including 200 new ones.

So is the Catholic Church prepared to fulfil its pastoral duty at the beginning of the new millennium.

István Seregély

PART THREE

PASTORAL CARE OF THE HUNGARIAN ROMAN CATHOLICS IN THE NEIGHBORING COUNTRIES

The ethnographical transformation of the world, especially Europe, in the 20th century reflects the geological transformation of the earth according to the grand theory of plate tectonics. The Great Divide was followed by the earth in flux. Continents drifted apart just to come together again. The Great divides were National Socialism and Communism drifting families, peoples and nations apart just to let them again come together to form an European union. The 20th century was a century of emigration and immigration of masses. Peoples and religions were passing borders to form minorities in their new homes, or become a minority in their own homes. The popes beginning with Leo XIII, Pius X, Benedict XV and Pius XI expressed concern for the refugees. Pius XII in his encyclical "Exul Familia" on August 1, 1952 asked and directed the local hierarchies of the Roman Catholic Church to provide for the Catholic refugees priests speaking the language of the refugees. John Paul II went further and asked minorities to pray for priestly vocations from their own people. He insisted on "native" clergy and not just language-speaking priests. In the time of National Socialism and communism any pastoral care for the Hungarian Roman Catholics who without moving found themselves from one day to the other in a foreign country was

very difficult. But after the collapse of communism freedom had a chance again in all those regions which had a painful past, there is hope for a better future in a European Union where everybody will be home again.

Sub-Carpathia, Ukraine,

Since 1945 Sub-Carpathia, Kárpátalja, belonged to the Soviet Union. Under the politics of "leveling" population some of the Hungarian Catholics were moved as far away from their home as far as Kazakhstan. The Greek Catholics were under additional pressure to give up their religion and join the Orthodox Church. The indictments of some of the Hungarian Catholic priests of the diocese of Munkacs who were persecuted for their church during the years prior to 1989 are documented in Hetényi, "Papi Sorsok," I.

After 1990 Sub-Carpathia belongs to Ukraine and the Catholic Church is free to serve its faithful. Sub-Carpathia now has two Hungarian Greek Catholic bishops and one Roman Catholic. There are about 40.000 Hungarian Roman Catholics living there. Since 1996 they have a Hungarian Roman Catholic bishop and 16 Hungarian priests and one deacon with 58 churches. Children from 2 years up to 18 can do their studies in Hungarian in 66 schools. They have 3 Catholic High Schools and in one of them the teaching is in Hungarian. And so it is one vocational school. In addition they are 27 Hungarian and Ukrainian bi-lingual schools. Various religious orders from Hungary provide pastoral visits to various cities and regions. So the Jesuits care for Ungvár, the Dominicans for Munkács and the Franciscans for Beregszász, Huszt and Nagyszőlős. Bishop Antal Majnek is the apostolic vicar who in the name of the pope directs the pastoral care of all the Roman Catholics in Sub-Carpathia.

Antal Majnek, Dániel Bendász

Transylvania, Romania

In Transylvania Erdély, now Romania the indictments of some of the Hungarian Catholic priests of the dioceses of Erdély, Nagyvárad, Csanád, Kalocsa-Bács and Szatmár who were persecuted for their Church during the years prior to 1989 are documented in Hetényi, "Papi Sorsok," II, III. The year 1989 was the beginning of a new era for Transylvania. Two world wars, the Nazi and communist occupation with the accompanying exodus decreased the number of the Roman Catholics living in Transylvania. Now they are about 892.400. According to the Annuario Pontificio in 2002, the Diocese of Gyulafehérvár had 491.763, Temesvár 182.649, Nagyvárad 108.012 and Szatmár 110.00 faithful. There about 620 Roman Catholic churches with 392 parishes where about 499 diocesan and 40 religious priests serve the people. Furthermore about 66 religious and 237 nuns support the priests in their pastoral care. In Transylvania there are 6 Hungarian Bishops and 2 Archbishops for 892.400 faithful. Márton Áron who courageously witnessed to his faith, was Bishop of Gyulafehérvár from 1939-1980, Antal Jakab became his successor. Now Msgr. Dr György Jakubinyi is the Archbishop of Gyulafehérvár.

In the Seminary of Gyulafehérvár 108 seminarians are studying for priesthood. This number does not include those seminarians who in Hungary or in other European countries prepare themselves to serve the faithful of the Roman Catholic Church in Transylvania. Being free now, religious orders increased in number and in their activities. So do the Franciscans in Déva, Dese, Csíksomlyó, Vajdahunyad, the Minorites in Arad, Premonstratensians in Nagyvárád, the Franciscan Sisters in Nagyvárád and Székelyudvarhely, Sisters of Szatmár in Szatmár and the Ursulines also in Nagyvárád. The Institute of Fr. Csaba Böjte helping poor children is well known in Europe.

The Hungarians in Transylvania have 2384 educational institutes from kindergarten up to university. In the years 2001-2002, 187.156 Hungarian students were studying in Hungarian schools. There are 9 Roman Catholic High Schools. Sapientia is the only university where all instruction is in Hungarian. It is recognized as a private university. Besides there are other nine universities offering certain courses in Hungarian. Since 1996 Babes-Bolyai University in Kolozsvár has a Roman Catholic Theological Faculty.

Source

HETÉNYI V. K. – B. BORBÁLA: *Papi Sorsok a Horogkereszt és a Vörös csillag árnyékában.* II, III Abaliget: Lámpás kiadó, 2001-2002.

Imre Tempfli

Upland, Slovakia

In Upland, Felvidék, now Slovakia, during the Communist era the head of one of the underground Christian youth organizations was László Bokor. The name Bokor which means bush in English, symbol of a covered unit, became the collective designation for underground Catholic youth movements in Croatia and in Hungary. In the latter Fr. György Bulányi, a piarist, organized such a youth organization. He was imprisoned for many years in Hungary. László Bokor was beaten and as a result crippled for the rest of his life. The indictments of some of the priests of Besztercebánya, Eperjes, Kassa, Nagyszombat, Nyitra, Rozsnyó, Szepes persecuted prior to the year 1989 are documented in Hetényi, "Papi Sorsok," I, III.

Since 1991 the Center of Hungarian Religious Instruction, "Magyar Hitoktatási Centrum" offers a three years program for teaching religion. By now they are more than 100 graduated and qualified to teach Christian faith. From the same time on Gloria publishers print liturgical and religious books. Párkány has a Catholic Kindergarten. Marianum in Komárom (now Kormano) opened a Kindergarten, elementary school and high school. Ipolyság has an elementary and high school. In Gúta there is a high school with a program for eight years. Komárom is the center of KIK, "Keresztény Ifjúsági Közösségek "The Association of Christian Youth." The Jópásztor Társulat "Good Shepherd Association" of Komárom, inspired by Pope John Paul II, visiting Pozsony in 1991, when he asked Hungarian Catholics to pray for priestly vocation among

the Hungarian youth in Slovakia. The main objective of the Association is the yearly Prayer-days in Komárom praying for a Hungarian Bishop for Upland. In 1995 the Association presented to John-Paul II in Rome a petition with 53.000 signatures. During the last 13 years the Association celebrated consecutively 13 prayer-days one can read on their home-page. Home-page recently informed that János Orosch is the new auxiliary bishop who speaks well Hungarian, but he does not have a "diocese" yet. www.jopasztor.sk

György Herdics

Voivodina

In Voivodina, Vajdaság, now a province in Serbia-Montenegro, there are about 350.000 Hungarian Roman Catholics. Two bishops and 82 priests serve them in 170-180 churches. There is no school in the Hungarian language. In Nagybecsberek (now Zrenjanin) there is a college for lodging but no teaching. For the young seminarians there is a high school in Szabadka but the teaching is not in Hungarian.

The indictments of some of the priests of the diocese of Kalocsa-Bács persecuted prior to 1989 are documented by HETÉNYI, "*Papi Sorsok*," III.

János Péntes

A MAGYAR KATOLIKUS EGYHÁZ TÖRTÉNETE AZ *ENCYCLOPEDIA OF HUNGARY*-BAN

A tanulmány az *Encyclopedia of Hungary* több kötetes angol nyelvű munka, a maga nemében talán az első, számára készült. Cél a magyar történelmi, kulturális, gazdasági, technológiai, tudományos, filozófiai s vallásos értékek bemutatása nem magyarul beszélő gondolkodók, tudósok, szak- és üzletemberek, kereskedők, politikusok, turisták, egyetemi könyvtárakat látogatók, vagy Magyarországról valami módon többet tudni akarók előtt. A METEM Vázlatok kutatási területének megfelelően egy, a Katolikus Egyház történetét összefoglaló címszót közöljük itt kritikai kiértékelésre, hozzászólásra: Ezer év 1001-1989 (az államalapítástól a rendszerváltozásig); A katolikus egyház a harmadik évezred hajnalán; A római katolikus egyház pasztorációja; Kárpátalja, Ukrajna; Erdély, Románia; Felvidék, Szlovákia; Vajdaság.

BURA LÁSZLÓ

VÉRTANÚK ÉS HITVALLÓK ERDÉLYBEN

Boldoggá avatási eljárások az erdélyi római katolikus egyházmegyéiben

A román politika által Nagyrománia néven emlegetett állam területe a II. világháború idején lényegében minden irányban módosult. A román állam lemondott az első világháború után megszerzett területeinek egy részéről, így Besszarábiáról, a bolgár Dobrudzsáról, magyar vonatkozásban pedig a Székelyföldről, a Partium és Észak-Erdély egy részéről.

A magyar állam keretébe 1940 szeptemberétől visszakerült erdélyi területek egészét szovjet csapatok szállták meg, 1944 októberének végétől a szovjet katonai közigazgatás alá kerültek, 1945. március 6-án pedig, amikor Petru Groza kommunista kormánya vette át a hatalmat, Erdély ismét román közigazgatás alá került.

Az új román államhatalom megkezdte a társadalom szovjet-bolsevik elvek szerinti berendezését, a közigazgatásban is, a rendőri szervezetben is vezető beosztásba helyezték a Román Kommunista Párt tagjait. Az első választások (meghamisított) eredményei alapján az ún. Országos Demokrata Arcvonal (lényegében az RKP és a Szociáldemokrata Párt) győzött, politikai szövetségese lett a (szintén kommunista vezetésű) Magyar Népi Szövetség.

A választásokat követően megkezdődött az ellenzéki pártok vezetőinek (és tagjainak) üldözése, bebörtönzése, majd fokozatosan az ún. társutasoké is, a szociáldemokratákat egyesítették a kommunista párttal, felszámolták a Magyar Népi Szövetséget, vezetőit bebörtönözték. Felszámolták az elit értelmiséget, majd a középosztályt. A romániai társadalomban is uralkodóvá vált a sztálinizmus, melynek lényeges eleme a terror intézményesítése, a vallásellenesség, a harcos ateizmus, az ún. proletárinternacionalizmus.

Az 1948. július 13-án elfogadott új Alkotmányt követően a román kormány fokozott nyomást gyakorolt a katolikus püspökökre, hogy lazítsák kapcsolataikat a Szentszékkel. Takáts Lajos miniszteri rangú nemzetiségi államtitkár 1948. július 18-án Szatmárnémetiben elmondott beszédében ismertette a kormány álláspontját: a katolikusok tömörüljenek egy független nemzeti egyházba és álljanak a demokrácia mellé. Másnap a román kormány felmondta az 1927-ben megkötött, 1929-ben ratifikált konkordátumot. Ezt követően a kormány hozzáfogott az egyházigazgatás átszervezéséhez, a püspököket nyugdíjazta, illetőleg eltiltotta főpásztori jogaik gyakorlásától. Romániában két római katolikus egyházmegyet ismert el: (az ókirályság területén) a iasít (Jászvásár), Erdélyben a gyulafehérvárit.

1948. október 1-jén kimondták a keleti szertartású (ún. görög) katolikus egyház felszámolását és beolvasztását az ortodox egyházba. Az ellenszegülőket, a Rómához hű papokat (néhány kivétellel), püspökeiket valamennyit bebörtönözték.

Betiltották a katolikus sajtót, minden vallási jellegű egyesületet, a körmeneteket, a szabadtéri vallási szertartásokat, a papoknak megtiltották, hogy az utcán papi ruhát viseljenek. Az iskolákat államosították, az iskolai hitoktatást megszüntették.

1949. január 21-én letartóztatták Márton Áron gyulafehérvári püspököt, július 29-én feloszlatták a szerzetesrendeket, ingatlanaikat államosították, a szerzeteseket szétszórták.

Előzetesen meghatározott politikai cél, az egyház és (a hozzájuk kapcsolt perekkel) a civil társadalom „lefejezése” céljából megrendezték Márton Áron, majd Pacha Ágoston temesvári püspök tipikusan koncepció perét.

1950-ben, a stockholmi békekonferenciát követően Romániában is megindították az ún. „békeharcot”, az államhatalom ennek révén igyekezett befolyása alá vonni a szellemi életet is, az egyházakat is. A politikai szerepléstől vonakodó, a nemzeti egyházat létrehozni nem hajlandó katolikus egyház püspökeit az imperialisták kiszolgálójának nyilvánítják. Néhány megalkuvásra kész, karriervágyó katolikus pap bevonásával az állami hatóságok (megindítása helyéről marosvásárhelyi mozgalomként ismert) ún. „békepapi mozgalmat” kezdeményeznek. A Szentszék késlekedés nélkül elítélte a szakadár jellegű mozgalmat, a vezetőjéül szegődött Ágota Endre kanonokot kiközösítette, s kiközösítéssel fenyegette meg a követőit is.

1951-ben a feloszlott szerzetesrendek (Ferenc-rendiek, Jézus Társasága) szétszórtságban élő tagjait egy-egy kolostorba internálták.

Az egyházi kormányzat zavartalansága érdekében addig elismert egyházmegyei központokat 1951. május 4-én rendeletileg megszüntették, kényszerlakhelyre vitték az utolsó, még szabadon levő (szatmári) püspököt is.

Az állam tovább próbálkozik az egyházszakadás megvalósításával, minden egyházmegyében megkísérli gyenge jellemű, karriervágyó és/vagy (erkölcsi támadhatóságra alapozottan) zsarolható papok beszervezését, beépítését, az egyház hivatalosnak tudott vagy vélt (titkos) ordináriusait sorra letartóztatják.

A bebörtönözött római- és görög katolikus püspökök, titkos püspökök, ordináriusok, számos pap, több világi hosszú éveket tölt börtönben, közülük sokan ott is halnak meg.

Az 1990-es évek elején, a megindult politikai változások folyamatában a román állam ismét elismerte a megszüntetett egyházmegyéket, újból szabadon működhetett a keleti szertartású (görög) katolikus egyház, a Szentszék pedig minden egyházmegye élére püspököket nevezett ki.

Az erdélyi római katolikus egyházmegyék püspökei 1994-ben megindították Márton Áron, dr. Scheffler János és dr. Bogdánffy Szilárd boldoggá avatási eljárását. (A bukaresti érsekség és a iași római katolikus egyházmegye később indította el Ghika Vladimir (pap), illetőleg Durcovici Anton püspök ügyének eljárását.)

A börtönben vértanúhalált halt dr. Scheffler János (szatmári megyéspüspök) és dr. Bogdánffy Szilárd (titokban felszentelt szatmári-nagyváradai püspök) boldoggá avatási ügyében a Szentté Avatási Kongregáció már elkészítette az ún. Positio-t is, a Szentatya elé terjesztésre, jóváhagyó aláírására vár.

A hitvalló Márton Áron püspök ügyiratát is elkészültek, a hitvallók ügyében azonban elengedhetetlenül csodára van szükség.

2002-ban a romániai római- és görög katolikus püspökök együttes konferenciája számbavette a megindított boldoggá avatási eljárásokat, egyben kezdeményezte, hogy a megyéspüspökök állapítsák meg, kik azok, akiknek élete/vértanúsága alapján boldoggá avatási eljárását kezdeményezhetnék. A Gyulafehérvári Főegyházmegye érseke ezt követően kezdeményezte Ambrus György, dr. Boga Alajos, Bokor Sándor, dr. Boros Domonkos P. Fortunát, Fekete János, Gajdásy Béla, Hajdu Gabriella, Macalik Győző, Pálffy János, Sándor Imre; a Nagyváradai Római Katolikus Egyházmegye püspöke pedig Györgypál Albert ügyének megvizsgálását, ügyiratcsomójának elkészítését.

A következőkben röviden bemutatjuk az erdélyi egyházmegyék vértanúit, hitvallóit, akiknek boldoggá avatási eljárását 1994-ben, illetőleg 2003-ban kezdeményezték:

Dr. Scheffler János (Kálmánd, 1887. október 29., Szatmár megye – Jilava, 1952. december 6.). Tízgyermekes földműves szülők második gyermeke. Középiskoláit Szatmárnémetiben, a Királyi Katolikus Főgimnáziumban, teológiai tanulmányait Budapesten, a Pázmány Péter Tudományegyetem Teológiai Karán végezte (1906–1910). 1910. július 18-án szentelték pappá, rövid ideig segédlelkész, majd Rómában, a Gregoriana Egyetemen egyházjogot tanul, kánonjogi doktorátust szerez (1912). A Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karán egyháztörténeti tanulmányokat folytat (1914-ben vizsgázik). Tanulmányainak befejezése után három évtizedig munkálkodott különféle beosztásokban: volt segédlelkész, plébános, hittanár, teológiai tanár, a szemináriumban tanulmányi felügyelő, lelkiigazgató, majd másfél évig egyetemi tanár a kolozsvári egyetem jogi karán. Itt érte püspökké való kinevezése (1942. május 17-én szentelték fel). Öt évig kormányozta egyházmegyéjét, olyan viszonyok között, amelyek erőteljesen korlátozták cselekvési lehetőségeit.

A püspöki funkciót megelőző három évtized küzdelmekben és eredményekben bővelkedő időszakában számos könyve, szaktanulmánya és cikke jelent meg, ugyanakkor több munkája kéziratban maradt.

Püspökké szentelését követően működését (az egyházkormányzási feladatok mellett), apostoli hivatását teljesítve hitbeli kérdések megvilágítása, papjainak és híveinek tanítása képezte. A II. világháború idején a magyar kormánynál elérte Alexandru Rusu nagybányai román görög katolikus püspök kényszerlakhelyre internálásának megszüntetését, közbenjárta a zsidó középiskolai oktatás ügyében, kinyomtatta a magyar püspöki kar (általa is aláírt) körlevelét a zsidók védelmében, kimentette az SS-be erőszakkal elhurcolt papjait, 1945 januárjában személyesen járt közbe a szovjet hatóságoknál német (sváb) származású híveinek deportálását megakadályozandó, orosz nyelvű beadványban tiltakozott a kollektív bűnösség elve ellen.

Áldozatvállalásra, engesztelésre szólította fel papjait. Elmenekülhetett volna, hiszen felajánlották neki a vértanúhalált halt Apor Vilmos győri püspök helyét. Megírta Rómába: csak akkor megy el, ha ezt a Szentatya kifejezetten óhajtja.

Püspöki működését a román kormány az 1948. évi kultusztörvény alapján felfüggesztette, majd az egyházmegye hivatalos megszüntetése után 1950. május 23-án a Déva melletti Körösbánya Ferenc-rendi kolostorába kényszerlakhelyre internálta. A letartóztatott Márton Áron helyett Gyulafehérvárra akarták vinni, az állam által elismert egyházmegye (és mozgalom) vezetésére. Nem vállalta a neki szánt szerepet, 1952. március 11-én letartóztatták és a Belügyminisztérium fogdájába, majd Jilava földalatti börtönébe vitték. A kihallgatások megviselték, kimerítették. Itt halt meg 1952. december 6-án.

Dr. Bogdánffy Szilárd Ignác (Feketető [ma: Crna Bara], 1911. február 21., Torontál megye – Nagyenyed, 1953. október 1.)

Falusi tanítói családban született. 1929-ben Temesváron, a Kegyes Tanítórendi szerzetesek gimnáziumában elvégzett középiskolai tanulmányai után felvételét kérte a nagyváradi római katolikus egyházmegye szemináriumába, illetőleg Teológiai Főiskolájába. Teológiai tanulmányai elvégzésére Budapestre küldték a Központi Papnevelő Intézetbe. Tanulmányai idején 1933-ban hittanári vizsgát tett. Fiedler István püspök szentelte pappá Nagyváradon, 1934. június 29-én.

1934. szeptemberétől a szatmárnémeti Hittudományi Főiskolán tanít, 1935-től (újabb hittanári vizsgát követően) Nagyvárad több középiskolájában tanít, 1937-ben (hogy a román iskolarendszer előírásainak megfeleljen) a balázsfalvi román görög katolikus teológián (görög katolikus hittanból és latinból) licenciátust szerez.

1939 őszén a román királyi csendőrség őt is zaklatja, novemberben letartóztatják, hadbíróság elé állítják, és nemkívánatos személynek nyilvánítják, állampolgárságáról lemondatták és kitoloncolják az országból. 1940 szeptemberében hazatér Nagyváradra, a Hittudományi Főiskolán erkölcsant, aszkétikát, szertartást és missziológiát tanít. A nagyváradi Papnevelő Intézet lelkiigazgatója.

Budapesten a Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karán 1941-ben licenciátusi vizsgát tesz, 1943-ban hittudományi doktorrá avatják.

A magyarországi zsidóüldözés megkezdése után zsidó származású személyeket bűntat a teológián, ezért zaklatják, 1944-ben rejtőznie kell a hatóságok elől, eltűnik a nyilvánosság elől.

1945 októberében megalapítja a Merici Szent Angéla (orsolyita) Harmadrendet.

1947. április 16-án Dr. Scheffler János megyéspüspök, nagyváradi apostoli kormányzó kinevezi a szatmári püspöki iroda titkári beosztásába, ugyanakkor a két egyházmegye püspöki tanácsosává. 1948 őszén megszervezi a megszüntetett szeminárium kispapjainak titkos képzését. 1949. február 14-én a bukaresti nunciátúrán Paricius O'Hara érsek titokban püspökké szenteli. Április 5-én letartóztatják. Nem írta alá a Rómától független katolikus egyház létrehozását célzó okmányt. Súlyos kínzásokat (vilansokk, csigára húzás, stb.) szenvedett. Megjárta Jilava, Máramarossziget és Nagyvárad börtöneit. Konceptióis perét követően (1953) már súlyos betegen Nagyenyed börtönébe szállították, ahol a kezelés, gyógyszer szándékos mellőzése következtében meghalt. [Dr. Rauca börtönorvos nyilatkozata: Nem kár érte, a nép gyilkosai közé tartozik.]

Márton Áron (Csíkszentdomokos, 1896. augusztus 28. – Gyulafehérvár, 1980. október 4.) – A gimnáziumot Csíksomlyón, Csíkszeredában és Gyulafehérváron végezte, 1915-ben érettségizett. Érettségi után három nappal behívták katonai szolgálatra, 1918-ig harctéri szolgálatot teljesített; három fronton háromszor sebesült meg. Leszerelés után földművesként dolgozott, majd egy erdészetben tisztviselőként. 1920-ban felvételét kérte a gyulafehérvári teológiára, 1924. július 6-án szentelték pappá. Papi pályája során káplán, hittanár, plébános, püspöki levéltáros, püspöki titkár, egyetemi lelkész. Létrehozza és szerkeszti az Erdélyi Iskola nevelésügyi folyóiratot. 1936-tól kolozsvári plébános, kanonok, főesperes, 1938. szeptember 21-től a gyulafehérvári egyházmegye apostoli kormányzója, december 24-én XI. Piusz kinevezte az egyházmegye püspökévé. (Szentelése: 1939. február 12.). Az egyházmegye kettészakadása idején (1940–1944) Gyulafehérváron maradt. A negyvenes évek végén a magyar kisebbség jo-

gaiért folytatott harc mellett keményen szembeszállt a vallás- és lelkiismereti szabadságot veszélyeztető kommunista törekvésekkel, a vallásszabadság kiterjesztését kérte Románia valamennyi egyháza számára. Síkra szállt az egyházi iskolákért, a szerzetesrendekért, tiltakozott a görög katolikus egyháznak az ortodoxiába való beolvasztása ellen, szembeszállt a Rómától elszakadó, nemzeti katolikus egyházat létrehozni szándékozó törekvésekkel. A sajtó féktelen támadásait követően 1949. június. 21-én letartóztatták, a bukaresti katonai törvényszék életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte. Különböző börtönökben – Pitești, Nagyenyed, Máramarossziget, Bukarest – sínylődött 1955. február 2-ig. Március 24-én tért vissza Gyulafehérvárra és visszavette az egyházmegye kormányzását. 1956–1967 között azonban ismét háziőrizetben, hatósági felügyelet alatt tartották. Bérmaútjait 1968-ban kezdhette el. A börtönélet viszontagságai megviselték az egészségét, hatásukat öregségében éreztették. Ezt tetézte jelentkező súlyos rákbetegsége. Az egyházmegye kormányzására 1972-ben segédpüspököt kapott, 1980-ban hivatalosan is átadta az egyházmegye kormányzását.

Az egyházmegye hívei börtönéveinek szenvedéseit vértelen vértanúságnak tekintik, tántoríthatatlan hűségéért hitvallóként tisztelik.

A 2003-BAN KEZDEMÉNYEZETT ÚJ ÜGYEK:

Ambrus György (Gyalár, 1923. december 4., Hunyad megye) – plébános. Édesapja bányamérnök. Teológiai tanulmányait Kolozsváron, Zircen és Gyulafehérváron végezte. 1948. június 24-én Márton Áron szentelte pappá. Három évig (Nagykászonban, Szászrégenben) segédlelkész, majd Katona község plébánosa. Tevékenyen részt vett az állam által kezdeményezett, Rómától független nemzeti egyházat létrehozni akaró mozgalom ellen küzdő ellenállásban, ezért 1955-ben letartóztatták és államellenes tevékenység címen hat évi börtönre ítélték. Büntetését kényszerszolgálatban tölti a Duna-deltában, nádat vág. Törékeny szervezete nem bírta az éhséget és a kegyetlen munkakörülményeket, 1960. február 18-án meghalt. Sírja ismeretlen.

Dr. Boga Alajos (Csíkkozmás, 1886. február 18., Csík [ma: Hargita] vm) – A gyulafehérvári főegyházmegye általános helynöke, később ordinarius substitutus.

Teológiai tanulmányait Bécsben, a Pázmáneumban végezte, 1910. július 14-én szentelték pappá Bécsben. Két évig Szászrégenben segédlelkész, majd (1912–1914-ben) a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem filozófia szakos hallgatója, filozófiai doktorátust szerez. A kézdivásárhelyi gimnázium latin–történelem és hittantanára, igazgatója, majd az iskolák egyházi főtanfelügyelője. Megyéspüspöke kinevezi gyulafehérvári kanonoknak, Kolozsváron a Katolikus Státus igazgatója lesz. 1945 őszén Márton Áron kinevezi általános helynökévé. A püspök letartóztatása után ő az első ordinarius substitutus. Szembehelyezkedett az állam által kezdeményezett, Rómától független nemzeti egyházat létrehozni akaró ún. békepapi mozgalommal, ezért 1950. május 10-én letartóztatták. Azt feltételezték róla, hogy titokban felszentelt püspök, ezért Máramarosszigetre (a volt miniszterek és a püspökök) börtönébe vitték. Öntudatosan készült a vértanúhalálra. 1954. szeptember 14-én halt meg, sírja a máramarosszigeti börtönműtőben ismeretlen.

Bokor Sándor (Esztelnek, 1915. július 15., Háromszék vm) – plébános. Elemi iskolát Esztelneken és Zabolán, a középiskolát Brassóban és Kolozsváron végezte. Teológiai

ai tanulmányait 1935–1938 között végezte. Marosvásárhelyen, 1938. március 20-án szentelte pappá Vorbuchner Adolf gyulafehérvári segédpüspök. Segédlelkész Lemhányn, Sepsiszentgyörgyön, szórvány-plébános a Hunyad megyei Nagyágon, majd a Máramaros megyei Erzsébetbánya plébánosa. Többször letartóztatták, 1948-ban harminc, 1949-ben hatvanöt, 1951-ben negyvenöt napra. A plébánost a hatóságok megfenyegették, amiért bérmaszülőnek nem fogadott el más vallásúakat, rendezetlen házasságban élőkét, beidéztek Nagybányára, a megyeszékhelyre. A bérmalást megelőző héten, hétfőn ment el Nagybányára, június 5-én még látták, azóta nyoma veszett. Megyéspüspöke 1972-ben, június 12-re, pünkösd másodnapján az erzsébetbányai bérmalást, ő nem volt ott. Márton Áron püspök ismételtlen számon kérte a hatóságoktól, a Belügyminisztériumtól. Választ nem kapott. – Haláláról öt hónap múlva, november 4-én értesítették a plébániát. Állítólag szovjet halászok fogták ki holttestét a Duna-deltában a Duna Chilia nevű ágából (június 13-án). Holttestét senki nem nézhette meg, a rendőrség zárt koporsóban vitte Kolozsvárra, ott temették el.

Dr. Boros Domonkos P. Fortunát OFM (Zetelaka, 1895. június 13., Hargita vm) – Szent Ferenc-rendi szerzetes. Földműves család gyermeke, 1912. augusztus 20-án lépett be a rendbe, 1917. április 29-én tett ünnepélyes fogadalmat. Teológiai tanulmányait a rend vajdahunyadi Hittudományi Főiskoláján végezte, 1918. június 11-én szentelte pappá gróf Mailáth Károly. 1922-ben a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán doktorátust szerez. A székelyudvarhelyi ferences főiskola, a Collegium Seraphicum tanára, tanulmányi felügyelője, majd a rend kolozsvári nyomdájának igazgatója, rendi lapok szerkesztője, újságíró, sajtóapostol, házfőnök, történész. 1942–1948 között az erdélyi rendtartomány főnöke, utána brassói házfőnök. 1951. augusztus 20-án éjjel letartóztatták és minden ítélet nélkül a Duna-csatornához vitték kényszermunkára. Cukorbetegsége a gyógyszerhiány miatt egyre súlyosbodik, éheznek, a kegyetlen kényszermunka a zord időjárású Capul Midia táborában 1953. március 18-án kioltja életét, sírja ismeretlen.

Fekete János (Bélafalva, 1885. szeptember 30., Kovászna vm) – főesperes-plébános. Elemi iskoláit szülőfalujában, a gimnáziumot Kézdivásárhelyen, teológiai tanulmányait Gyulafehérváron végezte. 1908. február 8-án szentelték pappá. Káplán volt Petrozsényben, a Zsíl-völgyében, ezt követően plébános Vulkánban, Sepsiköröspatakon, 1936-tól Gelencén, 1938-tól kézdi-orbai főesperes. Lelkiismeretes, rendtartó, hűség plébános és főesperes. 1950-ben házkutatást tartanak nála, 1951-ben letartóztatják, mert nem ismerte el a Márton Áron letartóztatása után államilag állított egyházmegyei vezetőket. Fél évig Brassóban a politikai rendőrség földalatti, fénytelen, levegőtlen celláiban tartják, sorozatos éjszakai kihallgatásokon kínozzák, amikor augusztusban a Bukarest melletti Ghencea-ra kényszermunkára viszik, testsúlya 92-ről 38-ra fogyott. A Târgu-Jiu-i kényszermunka táborban halt meg 1952. március 25-én. A gelencei temetőben temették el.

Gajdáty Béla (Bécs, 1887. január 16., Ausztria) – teológiai tanár. Jezsuita növendék volt, aki Mailáth püspök hívására jött Erdélybe. 1918. szeptember 22-én szentelték pappá. Az egyházmegyei központban szolgált: püspöki titkár, irodaigazgató, teológiai tanár, 1946-tól a teológia rektora. Nagy tudás, szorgalmas munka, az egyházhoz való hűség jellemezte, e szellemben nevelte a kispapokat is. Ordinárius-jelölt volt, de nem került rá a sor, ugyanis 1951. március 10-én letartóztatták, mivel nem ismerte el a Márton Áron letartóztatása után államilag állított egyházmegyei vezetőket, hazaárulás vád-

jával 25 év börtönre ítélték. A nagyenyedi börtönben halt meg 1953. szeptember 14-én. A titkos rendőrség megakadályozta, hogy holttestét kihantolják, a börtöntemető fölé tömbházakat építettek, így sírja elveszett.

Györgypál Albert (Melence, 1914. június 28. (Torontál megye) – Nagyvárad, 1947. július 19.) – hittantanár. A középiskola (Békéscsaba, 1924–1932) elvégzése után a nagyváradai római katolikus egyházmegye szemináriumába jelentkezett, teológiai tanulmányait Nagyváradon és Szegeden végezte. Glattfelder Gyula püspök 1937. május 2-án szentelte pappá. Oroszcsabán segédlelkész és hitoktató, 1941-ben megyéspüspöke Nagyváradra helyezi, a kisseminárium lelkiigazgatója, egyben hittanára.

Ebben az időben jelenik meg *A dicséret áldozata*, (Elmélkedő megfontolások a pápi breviárium felett) című könyve. 1942-ben behívják katonai szolgálatra, tábori lelkész. A keleti frontról, Kijevből kísérte Magyarországra a sebesülteket szállító vonatokat. 1943-ban leszerelt. Nagyváradon: a Szent László Menedékház papja és a kisseminárium tanulmányi felügyelője, gimnáziumi hittantanár. Hittant tanít a Szent Orsolya zárda tanítóképző részlegén is. Az ifjúság vallási nevelésében eredményesen munkálkodik, ezért 1945 januárjában letartóztatják, formális okként egy, 1944-ben oroszországi élményeiről írt cikkére hivatkoznak. Közel kilenc hónapig kinozzák a nagyváradai várbörtönben, végül súlyos betegen kiengedik, Nagyváradon a Szent József Kórházba kerül, rövidesen meghal. Életszentségének hírét a hívek halála óta vallják.

Hajdu Gabriella (Csikmadaras, 1915. január 8., Hargita vm) – orsolyita nővér, tanárnő. Középiskolai tanulmányait Nagyváradon, az orsolyita nővérek gimnáziumában, egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. Az orsolyiták nagyváradai leánygimnáziumában tanított az 1948-as államosításig, ezt követően, illetőleg a szerzetesrendek feloszlása után szüleikhez költözött Marosvásárhelyre. Magánórákat adott, azzal a feltétellel, hogy a szülők engedélyével hittant is taníthat. Ezért tartóztatták le 1961. december 1-jén, öt évre ítélték. A nagyváradai börtönben halt meg 1963. április 20-án délben. A Rulikovszky temetőbe temették, 1970-es években exhumálták és a váradoslasi katolikus temető nővér-parcellájában temették újra.

Macalik Győző (Nagyszében, 1890. március 1., Szeben vm) – tanár, spirituális, titkos püspök. Rómában a Collegium Germanicum et Hungaricum növendéke, tanulmányait a Gergely-egyetemen végezte és filozófiából doktorált. A világháború kitörése miatt teológiai tanulmányait 1915-től Innsbruckban folytatta, ahol 1916. június 15-én pappá szentelték, 1917-ben pedig teológiai doktorátust szerzett. Segédlelkész Kolozsváron és hittantanár 1922-ig, ekkor Gyulafehérváron teológiai tanár és a szeminárium spirituális, 1940-ben a szeminárium rektora lesz. 1941-ben a megyéspüspök kanonokká nevezi ki, a püspöki iroda vezetője lesz. Nagy tudású, az órákra és az elmélkedésekre pontosan készül, tanítványaival és önmagával egyaránt igényes; példás életű pap. A pápa 1951-ben titokban püspöknek nevezi ki, így szenteli fel Alexander Teodor Cisar bukaresti érsek. 1951 augusztusában letartóztatták és minden bírói ítélet nélkül Jilava börtönébe vitték. 1953-ban súlyos betegen a Ghencea-i börtönbe szállították és megoperálták, augusztus 19-én (vagy 17-én) meghalt. Földi maradványait családja 1966-ban kiásathatta, Márton Áron püspök 1966. december 8-án szűk segédlettel újratemette a gyulafehérvári székesegyház kriptájába.

Pálffy János (Maréfalva, 1874. május 15., Udvarhely [ma: Hargita] vm) – jobbágylalvi plébános. Elemi iskolai tanulmányait szülőfalujában, a középiskolát Székelyudvarhelyen, a teológiai tanulmányait 1894–1899 között Gyulafehérváron végezte.

Mailáth püspök 1899. július 6-án szentelte pappá. Több helyen segédlelkész, Brassóban hittantanár. 1916-tól a Maros-Torda megyei Jobbággyfalva plébánosa. Tiltakozott a kommunizmus igazságtalanságai és kegyetlenségei ellen, ezért 1958 nyarán letartóztatták. A hadbíróság a szocialista rend megdöntésére irányuló tevékenység címén öt évre ítélte. [Az ítélet elleni fellebbezését halála után „távollétében” tárgyalták, helyben hagyták.] A halálra buzgón felkészülve a marosvásárhelyi börtönben halt meg 1958. november 6-án. Sírja ismeretlen.

Sándor Imre (Csíkverebes, 1893. augusztus 23., Hargita vm.) – általános helynök, ordinarius substitutus. Teológiai tanulmányait Gyulafehérváron és Budapesten végezte. Mailáth püspök 1916. július 3-án szentelte pappá Gyulafehérváron. Életpályája szabályosan ível: káplán, tíz évig hittantanár, 1934-ben Székelyudvarhelyen főesperes-plébános. 1939-ben Gyulafehérváron általános helynök, 1940-ben, a II. bécsi döntés után az egyházmegyének Magyarországhoz csatolt részeinek általános helynöke Kolozsváron. 1945-ben megyéspüspöke kanonokká nevezi ki, majd provicarius generalis. 1950. május 10-étől, Boga Lajos ordinárius letartóztatása után ő az ordinarius substitutus 1951. március 10-ig, letartóztatásáig. Moldovában, Râmnicul Sărat börtönében (mindig fűtetlen cellában) tartják, 1956. február 29-én halt meg, megfagyott. Sírja ismeretlen.

LÁSZLÓ BURA

MARTYRS AND CONFESSORS IN TRANSYLVANIA: BEATIFICATION PROCEDURES IN THE TRANSYLVANIAN ROMAN CATHOLIC DIOCESES

After the new constitution was approved on 13th July 1948, the Romanian government started the reorganization of Church administration. Bishops were forced to retirement or prohibited to practice their pastoral rights. In Romania only the two dioceses of Iasi (Jászvásár) and the Transylvanian Gyulafehérvár (today Alba Iulia, in Romania) were acknowledged by the state. On 1st October 1948 the Byzantine Rite Catholic Church was demolished and united with the Orthodox Church. Priests and bishops loyal to Rome were imprisoned. Monastic orders were banned as well as the Catholic press, religious associations and religious rituals outside of churches were forbidden. Denominational schools were socialized and catechism in schools was abolished.

In the early 1990s as a result of political changes the Romanian state acknowledged the abolished dioceses, the Byzantine Rite Catholic Church restarted its activity and the Holy See appointed bishops to each diocese. Bishops of Transylvanian dioceses launched beatification procedures in 1994. In 2002 the Latin and Byzantine Rite Catholic bishopric conference reviewed the running beatification procedures and ordered the assessment of prospective future ones.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2004/3-4

SZÖGI LÁSZLÓ

EMLÉKEZÉS CICUTTI LAJOSRA

2004. április 27-én hunyt el Rómában Dott. Luigi Cicutti, akit az Itáliát és Rómát járt magyarok csak Lajosként, vagy Lajos bácsiként ismertek, s aki fél évszázadig a római magyar közösség meghatározó és kikerülhetetlen személyisége volt. Különösen jól ismerték őt a római magyar emlékek, s a magyar egyháztörténet iránt érdeklődők, így éppen e közösség folyóiratában illik megemlékeznünk róla.

Családja a 19. század elején éppen a Habsburg Monarchiához tartozó Lombard-Veneciai Királyság részét alkotó Friuli tartományából származott, egy kicsiny hegyi faluból, a Gemona városától nem messze fekvő Montenarsból. Egy kalandvágyó fiatalember az 1850-es évek elején itt vette kezébe a vándorbotot, hogy szerencsét próbáljon az ugyancsak a birodalomhoz tartozó Magyarországon. A friuli fiatalember már magyar lányt vett feleségül és unokája, nagyapám, Cicutti Lajos apja már az iskolaigazgatóságig vitte Budán, megjárva előtte az első világháborút, ahol az olasz front másik oldalán egykori unokatestvérei harcoltak az értelmetlen háborúban.

Az olasz, sváb, magyar családba, 1918. szeptember 21-én született Lajos a budai érseki katolikus gimnáziumban végezte középiskolai tanulmányait, majd a Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karára iratkozott be, ahol már a második világháború alatt szerezte meg diplomáját és jogi doktorátusát. Olasz származása őt ragadta meg a családból legjobban, s már a harmincas évek végén járt a cserkészekkel Itáliában, így érthető, hogy amikor fiatal diplomásként lehetősége volt Olaszországba kerülni, kereskedelmi tanácsosként állást vállalt az itáliai magyar nagykövetségen. Kiváló nyelvtudását ekkor alapozta meg, amelyet később nagyon jól hasznosított. 1944 őszén hazajött, és családja körében Budán vészelte át az ostromot. Édesapjával és testvérével két zsidólányt rejtgettek hamis papírokkal a lakásban, s valamennyien szerencsésen túléltek a harci cselekményeket. Ezért a cselekedetükért csaknem fél évszázaddal később Izrael államtól kapták meg az elismerést. 1945-ben rövid ideig a Kereskedelmi Minisztériumban dolgozott, de hamarosan B listázták és elvesztette az állását. 1946 nyarán nem látva maga előtt semmi perspektívát, úgy döntött végleg elhagyni Magyarországot és visszatér Itáliába.

A háború utáni Olaszországban rettentő nagy szegénységben kezdte pályáját, de nyelvtudása és megalapozott klasszikus műveltsége, az itáliai művészet iránti érdeklődése hamarosan lehetővé tette, hogy Rómában idegenvezetőként keresse kenyerét. Nyugodtan elmondhatjuk, hogy Rómáról, az itáliai kultúráról és művészetről, amit ő nem tudott azt már nem is érdemes tudni. Olaszul, angolul, németül, franciául vezetett csoportokat, de megértette a spanyolokat és portugálokat is. Mindenkinél különleges

élmény volt az ő vezetésével megnézni Rómát, a Vatikáni Múzeumot, de bármelyik más olasz város műemlékeit is. Nem véletlen, hogy számtalan Rómába látogató magyar politikust, vezető személyiséget ő kísért végig az örök városon. 1955-ben Ausztráliából származó angol nőt vett feleségül, így családja már valóban igazán nemzetközi lett. Ha kérdeztem, európainak vallotta magát, de a magyar kultúra és a magyar egyház iránti érdeklődését egy percre sem veszítette el. A második világháború alatt rövid utazást tett Erdélyben, s ez úgy látszik egy életre meghatározó élmény maradt számára, mert szívügyének tartotta az erdélyi magyar kultúra támogatását. A hatvanas évek végétől gyakrabban járt haza, s a magyar kulturális élet számos kiválósága számított barátjának, hogy csak egykori iskolatársát Karinthy Ferencet említsük meg. A nyolcvanas évekig inkább a római művészekkel tartott kapcsolatot, gyakori résztvevője volt a „Triznya kocsmá” összejöveteleinek. A rendszerváltás után szorosabb lett a kapcsolata a hivatalos Magyarországgal is, gyakori résztvevőjeként a Pápai Magyar Intézet és a Római Magyar Akadémia rendezvényeinek.

Élete utolsó másfél évtizedében nyugdíjasként fokozott figyelemmel fordult Erdély és Magyarország felé, s szerette volna, hogy a magyar kultúra minél jobban legyen jelen Itáliában. Gyakran kíméletlen kritikával illette a magyar kultúrpolitika tehetetlenségét, amikor úgy érezte más közép-európai országok sokkal ügyesebb és okosabb kulturális propagandát folytatnak mind Itáliában, mind Nyugat Európában. Szívügyének tekintette a római magyar emlékek megismertetését, elsősorban a Santo Stefano Rotondo templomának magyar vonatkozásait.

A templomot és a mellette lévő kolostort 1454-től a magyar pálosok gondozták. A csodálatos ókeresztény kerek templomban tartotta Cicutti Lajos esküvőjét és valószínűleg a saját sorsa jelképeként is tekintette a templomban nyugvó római magyar gyóntatónak, Lászlai János, gyulafehérvári kanonoknak sírfeliratát: *Natum quem gelidum vides ad Istrum, Romana tegier viator urna, Non mirabere si extimabis illud, Quod Roma est Patria omnium fuitque.*

Cs. Szabó László fordításában a felirat így hangzik: *Vándor, ha látod, hogy római sír földi azt, aki a hideg Dunánál született, Nem fogsz csodálkozni, ha meggondolod, hogy közös hazánk volt Róma és az is marad.* Cicutti Lajos majd egy évtizedig küzdött azért, hogy az 1523-ban elhunyt, a Szentföldet is többször megjárt erdélyi kanonok sírkövééről nemes másolat készüljön és azt helyezték el az általa 1508 után építtetett gyulafehérvári Lászlai kápolnában, amely a magyarországi reneszánsz építészet egyik legnagyobb méretű megmaradt alkotása. Szerencsére megérhette, hogy terve 1999-ben megvalósult és egy évvel a halála előtt még maga is láthatta a gyulafehérvári székesegyházban felállított sírkövet. Tegyük hozzá szégyen, hogy a kápolna és a székesegyház külső restaurálása évek óta áll, pedig évekkel ezelőtt itthon is komoly ígérek hangzottak el, hogy a magyar állam segíti az egyetlen épen maradt Árpád-kori magyar székesegyház helyreállítását. A Lászlai kápolna csodálatos reneszánsz faragványai már olyan állapotban vannak, hogy nemsokára nem lesz mit helyreállítani.

Az elmúlt hat évben egyre többet foglalkozott Erdéllyel. Szinte erőszakos makacssággal törekedett arra, hogy az erdélyi megmaradt katolikus egyházi forrásokat gyűjtsük össze és mentsük meg az utókor számára. Ennek szükségességéről meggyőzte a Rómába látogató gyulafehérvári érseket, Dr. Jakubinyi Györgyöt, aki zöld utat adott az érseki és főkapitányi levéltár létrehozásának. Cicutti Lajos kezdeményezése nélkül alighanem jóval később indul el az a munka, amelynek lépéseit folyamatosan nyomon kö-

vette és végzését sürgette. Most, amikor e munka legvégénél tartunk és reményeink szerint 2005-ben megjelentethetjük a fél évtizedes gyűjtő és rendező munka eredményét, a Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani, valamint az Erdélyi Katolikus Státus levéltárainak repertóriumát, tisztán látjuk, hogy Cicutti Lajosnak mennyire igaza volt. Napjainkban mintegy ezer folyóméter, 1500 és 2000 között keletkezett levéltári anyag van biztonságos és rendezett állapotban Gyulafehérváron és Kolozsvárott. Megkezdődött az erdélyi római katolikus gyűjtőlevéltárak rendszerének kiépítése, éppen az utolsó pillanatban, mert a szórvány területek plébániáin az iratok pusztulás előtt álltak. Ezen források jelentőségét a hazai és erdélyi történetírás csak a következő évtizedekben tudja majd felmérni.

Cicutti Lajos érdemeit a Magyar Köztársaság élete végén a Pro Cultura Hungariae emlékérem adományozásával ismerte el. E hivatalos elismerésnél jóval nagyobb büszkeséggel mutogatta annak a gyergyószentmiklósi kisfiúnak a levelét, amelyben a fiucska egy ötgyermekes székely család nevében köszönte meg a családnak küldött támogatását.

A magyar és egyben az európai kultúra különleges tudású ismerője a római protészans temetőben várja a feltámadást.

LÁSZLÓ SZÖGI

REMEMBERING LAJOS CICUTTI

Dott. Luigi Cicutti died in Rome on 27th April 2004. He was a remarkable and outstanding figure of the Hungarian community in Rome for half a century long. Especially those interested in Hungarian mementos and Hungarian Church history knew him closely. After his retirement during the last two decades of his life Cicutti turned his attention to Transylvania and Hungary. Besides he intended to present Hungarian culture in Italy with more efficiency. He often criticized rather sharply the incompetence of Hungarian cultural policy, when he noted how other Central-European countries propagated their culture more effectively and successfully both in Italy and Western Europe. He was especially concerned with introducing the Hungarian mementos in Rome, first of all the Hungarian aspects in the church of Santo Stefano Rotondo. In the past six years he dealt more intensively with issues in Transylvania. He aimed at collecting and preserving Catholic ecclesiastic sources still survived. He managed to convince the archbishop of Gyulafehérvár (today Alba Julia, in Romania) during his visit to Rome. The archbishop gave permission to found an ecclesiastic archive in Transylvania. Had it not been for Lajos Cicutti's initiative, the work may have started belatedly. He was carefully following the proceedings, at times also accelerating the achievement. He was one with exceptionally thorough knowledge of both Hungarian and European culture.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

ALEKSEI L. PETROV

MEDIEVAL CARPATHIAN RUS'. THE OLDEST DOCUMENTATION ABOUT THE CARPATHO-RUSYN CHURCH AND EPARCHY.

Edited with a bio-bibliographic introduction by Paul Robert Magocsi.

Classics of Carpatho-Rusyn Scholarship 2.; East European Monographs No. CDXCI.
Columbia University Press, New York, 1998.

Az alább ismertetett kötet eredetileg 1930-ban, Prágában jelent meg *Drevnieishiiia gramoty po istorii karpatorusskoi tserkvi i ierarkhii, 1391–1498 g.* címen. Új kiadásának címe magyarul: *A középkori kárpáti rusz. A legkorábbi feljegyzések a kárpáti-ruszin egyházzól és püspökségről.* Miért volt érdemes egy háromnegyed évszázados, első látásra mindössze forrásközlésnek tűnő munkát 1998-ban angolul megjelentetni és most ismertetni itt? Mindenekelőtt azért, mert a szerző, Alekszej Petrov életútja, a politika csábítása ellenére elfogulatlan kutatásai megemlékezést érdemelnek. Emellett érdemes azért, mert megismerhetjük a modern politikai nemzetek létrejöttét kísérő mitológia-gyártást egy konkrét eset kapcsán. Maga az itt ismertetett munka pedig egy napjainkban is zajló identitáskeresési mozgalom, a ruszin identitástudat formálódásának megértéséhez ad támpontot.

A kötet a Paul Robert Magocsi alapította és a Carpatho-Rusyn Research Center gondozta *Classics of Carpatho-Rusyn Scholarship* sorozatban jelent meg, és egyben része a Columbia University Press East European Monographs sorozatának is. A kutatások talán legelismertebb alakja, Magocsi, aki a torontoi egyetem Ukrán Tanszékének vezetője, kiemelkedően fontosnak tartotta, hogy a több nyelven (többek között oroszul, ukránul, szlovákul, magyarul), eltérő nemzeti (orosz-, ruszin-, ukránpárti) és politikai (/cseh/szlovák-, ukrán-, szovjet- vagy magyarpárti) orientációk között megosztott és ezen kontextusokban megszületett, de a kutatás számára kiemelkedő értéket hordozó ruszin témájú munkákat hozzáférhetővé tegye angolul is. A ruszin klasszikusokat közreadó sorozatban jelent meg többek között Bonkáló Sándor eredetileg 1940-ben kiadott *A rutének* című műve, csakúgy mint Mayer Mária 1977-ben megjelent *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860-1910* című monográfiája is. Petrov könyve a sorozat második kötete.

A munkához írott előszavában Magocsi röviden áttekinti Petrov pályáját. A következőkben erre, illetve Magocsi más írásaira és a jeles ukrán és ruszin filológus, Udvari István írásaira támaszkodva mutatjuk be e munka megszületésének körülményeit.

Alekszej Petrov 1859-ben született Szentpétervárott. Apja a teológia, dogmatika és egyháztörténet professzora volt. Fiatal korában a matematika érdekelte, de a 19. század utolsó harmadának délszláv-török konfliktusai a szláv múltra irányítják a figyelmét és a szentpétervári egyetemen végül szlavisztikát tanult. Az egyetem elvégzését követően, rövidebb közép- és felsőoktatási kitérők után rövidesen a helyi egyetem szláv történeti professzora lett. 1884-től módszeresen beutazta a kutatása homlokterében álló, kárpát-medencei, ruszinok lakta területeket. Az első világháború előtt többször is (1885, 1890, 1897, 1911) megfordult a legfontosabb magyar levéltárakban és Kárpátalján.

Petrov abban az időben tanult a szentpétervári egyetemen, amikor Oroszország mint minden szlávok védelmezője tekintett a határain túli szlávok lakta területekre. Kárpátalja különös helyet foglalt el e gondolkodásban. Jól tükrözi ezt az, hogy Petrov előszeretettel használta a más orientációt jelző *Zakarpatska* ('Kárpátokon túli') kifejezést a terület megnevezésére. A ruszinokat mindig kárpáti-oroszoknak nevezte, és az orosz nemzet egy részéként tekintett rájuk. Emiatt hangsúlyozta az ortodox hagyományokat és azt, mint a ruszinok 'régii hitét' emlegette. Ellentétben számos kortársával azonban Petrov egész életében a tényekhez makacsul ragaszkodó pozitivistá maradt. Legfontosabb feladatának azt tekintette, hogy felkutassa és közreadja a ruszin történelemmel kapcsolatos dokumentumokat. Felfogása szerint mindössze a – nem hamisított emlékekkel – dokumentált tények fogadhatók el. Tudományos tevékenysége döntően dokumentumok (- korai nyelvi és irodalmi emlékek, vallási viták, topográfiai névgyűjtemények -) közreadására korlátozódott. Mindehhez természetesen kiterjedt kommentárokat írt. A folklórt és a régészeti dokumentumokat, mint az etnikai csoportok történetének bizonyítékait kerülte. Óvakodott a túlzott általánosításoktól, spekulációktól. (Mindössze egy munkájában foglalkozott részletesebben hipotézisekkel és általánosításokkal – az itt ismertetettben, ahol ezek cáfolatára törekszik.)

Petrov munkáit a 20. század első évtizedében kezdte publikálni. Később kilenc kötetes sorozatba rendezte *Adalékok Magyar-Oroszország történetéhez* címmel (*Материалы для истории Угорскоу Руси*). Petrov a bolsevik forradalom után, 1922-ben Prágába emigrált. Aktív emigráns és tudományos életet élt, 1932-es haláláig szinte évente ellátogatott Kárpátaljára. A sokakat elidegenítő turbulens politikai változások közepette is rendszeres és jó kapcsolatot tartott fenn Bonkáló Sándorral csakúgy, mint a hazai ukrán/ruszin filológia egyik előfutárával, Hodinka Antallal.

A munka, amelyre itt hívjuk fel a figyelmet számos, a ruszinok korai történetével kapcsolatos legenda cáfolatával foglalkozik. Petrov könyve a ruszin történetírás fontosságáról és eredményeiről írott tanulmánnyal kezdődik. Ebben pontosan mutat rá, hogy az „ügynevezett történeti-néprajzi jog, amely egy terület eredeti lakosságának adta a dominancia jogát különösen elterjedt volt [a 19. századi] Magyarországon. Ezt átvették a magyarországi nemzetiségek értelmiségi körei is, többek között a ruszinok is.” Ennek tulajdonítható véleménye szerint a történeti hamisítások, mitológia-gyártás népszerűsége. Bemutatja, ahogyan a 18. század kezdetétől fogva két 14. századi történelmi személyiség, Pető (Petun/Petrovych) Péter és Korjatovics Tódor köré legenda szövődik. E legendák, a fentiek szellemében összekapcsolódtak egy mitikus államalakulattal, a magyar honfoglalás előtt létrejött, azután is részleges függetlenségét őrző, majd ezt a 15. században elvesztő Ruszka Krajnával. „Ehhez a történethez hősöket is találtak. Ilyen hős ... Petro Petrovics főúr, de a legnagyobb hős a szuverén vagy félig szuverén Koriatovits Tódor, Isten kegyelméből Munkács hercege. ... Egy szegény elnyo-

mott nép értelmiségi osztályának érthető és természetes is a vágya, hogy a múltban keressen vigasztalást... A kárpáti oroszok politikai története azonban csak illúzió, csak délibáb. Az illúzióknak és az illúziószülte, képzelt hősöknek a kárpáti oroszokra nézve a jelen és a jövő szempontjából semmi haszna, semmi jelentősége. ... Ámde ez az álomkép nemcsak hazug, hanem káros is. Káros, mert meddő munkára kárhoztatja a kutatókat, és káros, mert a múlt képzeletszülte hősei elfedik a kutatók szemei elől az igazi kárpáti orosz hőst, a kárpáti orosz népet.” (Idézi Bonkáló S.: A rutének. Basel-Budapest, 1996., 43-44.) A bevezető és – mindmáig – programadó tanulmány végén Petrov vázolja a ruszin történetírás előtt álló feladatokat. Könyve második részében áttekinti a hazai történeti és földrajzi gondolkodásban Kárpátalja néven ismert terület történetét az addig ismert források figyelembe vételével. Ezen belül tárgyalja a gyepek történetét, majd az áldokumentumokból összeállított bizonyítékok rendszerét tárja fel. Teszi mindezt lenyűgöző filológiai apparátussal. Munkája ezen részében a ruszinokról létező korai, valószínű és hamisított említéseket tekinti át és lebontja a korábbi kétszáz év során darabkákból felépített múltigazoló építményt. A könyv harmadik részében a magyarországi keleti szlávokról ír, elterjedésükről illetve letelepedésükről. Végül eredeti szöveggel közli a hivatkozott dokumentumokat, mindegyiket alapos elemzéssel látva el.

Magocsi jellemzése szerint Petrov „képromboló” volt, bár nem a szó klasszikus értelmében. Célja a ruszinok története köré szőtt mítoszhaló lerombolása volt: a megbízható források megtalálása mellett a hamisított dokumentumokra való rámutatás. Kora tudósaként hitt abban, hogy alapos filológiai kutatások és tanulmányok segíthetnek az objektív valóság feltárásában. A magyarság előtti ruszin jelenlétet előállító, politikai célból rendkívüli módon pártoló korban, az identitását erősen felépítő két háború közti Csehszlovákiában Petrov volt elég bátor rámutatni a történelmi hamisításokra. A kor nemzetépítő buzgalmára gondolva nem meglepő, hogy művét heves reakciók környezték: többen magyar ügynöknek bélyegezték. Hiánypótló művének megjelenése angol nyelven nagy lépés a ruszinkutatások és a nemzetközi érdeklődő közönség számára egyaránt.

Pusztai Bertalan

SZENT FERENC LEÁNYAI BAJÁN. HÁZTÖRTÉNET 1929–1948.

Szerk. Merk Zsuzsa és Rapcsányi László.

Baja, Múzeumbarátok Köre Alapítvány, 2003. 242 p.

A magyar ferencesek kiemelkedő alakja volt *Oslay Oszvald* atya (1879–1962). 1928 nyarán a Kapisztrán-rendtartomány főnöke lett, ekkor tette közzé a *hazai szegénység-kezelés korszerűsített rendszeréről* megalkotott tervét. Ennek lényege az, hogy „a szegényügyi társadalmi jótékonyossági akcióba belevonják a lakosság azon rétegeit is, amelyek eddig tudomással sem bírtak a szegényügyről, a jótékonykodásról. Ettől kezdve a társadalom mindegyik rétege – felekezeti és osztálykülönbség nélkül – együtt dolgozik elszegélyezett embertársai megsegítésében.”

Ezért – *Oslay* atya szerint – egy-egy városban három intézmény munkáját kell összehangolni: a *Szegényügyi Hivatal* a város részéről intézi az anyagi ügyeket; az *Adománygyűjtő Hölgybizottság* szervezi a helyi lakosság körében a rendszeresen gyűjtő höl-

gyek „társadalmi” munkáját; a *Szegénygondozó Nővérek* szerzetesközössége foglalkozik közvetlenül a szegényekkel.

Osly tartományfőnök előterjesztésére az egri érsek 1928 őszén jóváhagyta a *Ferences Szegénygondozó Nővérek Társulatának megalapítását*, s a nővérek rögtön megkezdtek munkájukat. E szegénygondozási rendszert először Egerben szervezték meg, s ezért *Egri Norma* lett a neve. Másodiknak *Baján* követték a példát 1929 júliusától.

Baján 1886-tól működött a 100 fő befogadására alkalmas városi szegényház, amelyben négy világi személy látta el a gondozási feladatokat. Itt kapott helyet 1929. július 1-jétől az öt ferences szegénygondozó nővér, akik 1950-ig – tagjaikat időnként cserélve – végezték itt áldozatos munkájukat. Legmagasabb létszámuk 9 volt.

Vezetőjük alkalmanként naplószerű feljegyzéseket írt egy kötetbe 1929–1948 között. Ez a kötet – kalandos úton – ránk maradt, s ezt most nyomtatásban megjelentette a Bajai Múzeumbarátok Köre Alapítvány *„Szent Ferenc Leányai Baján. Háztörténet 1929–1948”* címmel, *„A bajai Ferences Szegénygondozó Nővérek feljegyzései”* alcímmel. Szerkesztette, a szöveget gondozta, az előszót és a jegyzeteket *Merk Zsuzsa és Rapsányi László* írta.

A bajai Háztörténet első kimutatása: „1929. év II. felében a társadalmi gyűjtés eredménye 9837.- P volt, amelyet teljes egészében 176 munkaképtelen szegényünk ellátására fordítottunk.” 83 önkéntes gyűjtő hölgy „minden hónap elején házról házra járva, fáradságot nem kímélve” végezte a gyűjtést. A nővérközösség lakóhelyét a városi szegényházban alakították ki, elkészült ott szép kápolnájuk is. A nővérek 1930. március 1-jén átvették a városi szegényház vezetését. „Nagyon sok munka várt itt a nővérekre, hogy a külső szegények gondozása mellett a belső szegények gondozását is ellássák.” ... „1930. évben belső szegény volt 78, akikről a városi ellátmány terhére gondoskodtunk. Külső szegény volt 265, akikről az 1930-ban begyűjtött 18.758 P társadalmi adakozásból történt gondoskodás.” 1931 elejétől a városi szegényház nevet a polgármesteri hivattal *Városi Szeretetház* névre cserélte. Ekkor már kialakították a gazdasági keretet, az állattartást is a ház körül.

1933 márciusában arról számolt be a napló, hogy Baján továbbfejlesztették az Egri Normát: „összekapcsolták a külső szegénygondozást a belső szegénygondozással, a család- és munkaközvetítéssel, az inségesek munkával, illetve utalvánnyal segélyezésével és gyermekebédeltetéssel.”

Így teltek ezután az évek. A Háztörténet hűségesen képet ad a nővérek áldozatos életének mindennapjairól, a Szeretetház lakóinak, a belső és külső szegények hétköznapijairól és ünnepeiről. De ezen túl híven tükrözi egy 1930-as évekbeli hazai kisváros „szegényügyét”, tájékoztatást ad a szegénység fajairól, a szegénység kiterjedéséről, a nekik nyújtott élelem-, ruházat- és tüzelő-segítségéről, s a felebaráti szeretet megnyilvánulásának ezernyi formájáról.

Sokfelől érkeztek látogatók a bajai Szeretetotthonba tapasztalatgyűjtés céljából, elsősorban más hazai városok szegényügyének intézői, felsőbb állami tisztviselők, a helyi, illetve a kalocsai tanítónőképzők tanárai és növendékei és sokan mások. Járt itt miniszterelnök, belügy- és pénzügyminiszter (de az egyik húsvétkor egy cigánybanda is...).

A külvilág ekkoriban igencsak zajló eseményei is beszüremkedtek a bajai otthon falai közé: éreztették hatásukat a gazdasági válságok, a Délvidékről jött menekültek; a második világháború évei is meggyarapították az ellátandó szegények számát. 1940

első felében több száz lengyel menekült ellátásáról gondoskodtak a városban, a következő években magyar háborús sebesültek érkeztek. 1944 október elején a szovjet csapatok elől a nővérek eltávoztak a városból, 1945 májusában tértek vissza, s vezetésük alatt az új politikai körülmények közepette is tovább folyt a Szeretetotthon élete. De ritkultak a Háztörténetbe írt bejegyzések, majd 1948 márciusában megszűntek.

A kötet függelékében a szerkesztők korabeli újságcikkekkel, levéltári anyagokkal és más kiegészítő információs közlésekkel, valamint képekkel tették az olvasók számára árnyaltabbá a Ferences Szegénygondozó Nővérek bajai munkásságát.

A könyv oldalairól jól érzékelhető e nagyon nehéz, ugyanakkor igen fontos munkát végző ferences *nővérek* áldozatos lelkülete, másokért felajánlott dolgos életük nagy értéke. Egyikük vallomása: „...ő továbbra is a szerzetben akar vígan és önfeláldozóan szolgálni a jó Istennek.” De megismerhető a korabeli Baja, e határszélre került kisváros igen változatos életű, sokféle nyavalyával küzdő *szegényeinek* sajátos arca, szíve-lelke. Ugyanakkor megismerhető – s külön tanulmány tárgya lehet – a város *magasabb társadalmi rétegeinek* a szegényekhez való sajátos viszonya is.

A teljes szakszerűséggel szerkesztett, értékes tartalmú s esztétikus nyomdai kiállítású kötetet haszonnal forgathatják egyrészt a múlt iránt, vagy éppen Baja múltja iránt érdeklődő olvasók, másrészt egyes szaktudományok oktatói (egyház-, szerzetes-, lelki-ségtörténet; az 1930-as évekbeli hazai alsó társadalmi rétegek szociális helyzetét, a szegénységet, mint társadalmi ellentéteket gerjesztő veszélyforrást, illetőleg a korabeli kisvárosok szociális problémáinak megoldási módjait, valamint a városok egyes társadalmi rétegei egymáshoz való viszonyának szociálpszichológiáját kutatók és mások).

Külföldiek is felkeresték a bajai Szeretetotthont. A Háztörténet megörökítette egy amerikai újságíró házaspár véleményét is:

„Minden iránt érdeklődve lelkes örömmel ismételtgették: *„Ahol így szeretik a szegényeket, ahol így gondoskodnak róluk, az az ország nem veszhet el!”* Bár adná az Isten, hogy szerény munkánkkal nemcsak a szegények javára, de egyben az Isten nagyobb dicsőségére, édes hazánknak díszeré válhatnánk!”

Mészáros István

SZOLNOKY ERZSÉBET

SZOCIÁLIS IGAZSÁGOSSÁG ÉS KERESZTÉNY SZERETET.

[Giesswein Sándor élete és munkássága]. Bp., Éghajlat Kiadó, 2003. 224 p.

Rendkívül sokszínű, széleskörű munkásságot folytatott *Giesswein Sándor* (1856–1924), aki teológiával, filozófiával, nyelvészettel, pedagógiaelmélettel és sok minden mással foglalkozott; tucatnyi különféle egyesület, szervezet, mozgalom nagy teherbírási vezető egyénisége volt hosszú életében. Mégis, ami miatt halála után nyolc évtizeddel említik nevét: *politikai, politikusi tevékenysége*. Szolnoky Erzsébet e győri egyházmegyei pap, győri kanonok teljes életét ismerteti könyvében, precíz alaposággal, kitűnő pozitivistá adatbőséggel, kellő részletességgel.

A kötet anyaga nyomán az olvasó saját tájékozottsága, társadalmi, vallási elkötelezettsége, ez irányú hozzáértése alapján *saját egyéni* véleményt formálhat: *vajon hogyan*

értelmezhető Giesswein politikai, politikusi pályafutása? Nyilván lehet úgy is, ahogyan a mai pártpolitikai célú értékelés jobbra teszi: nagy politikus volt Giesswein, új keresztény politikát hirdetett és képviselt Magyarországon, de nem értették meg annak igazi katolikus tartalmát, ezért háttérbe szorították őt a többi keresztény („álkeresztény”) politikusok, valamint a katolikus egyházi vezetők, püspökök, papok; pedig – mondják – ő volt az „igazi”, „modern”, 20. századi keresztény-katolikus párt egyedüli hazai reprezentánsa.

Való igaz: így is felfogható Giesswein politikai szereplése. De másként is.

Magam úgy látom: *Giesswein politikai jelentősége abban áll, hogy magyar nyelven, a magyar közvéleménnyel először ismertette – s a hazai körülményekre vonatkoztatta – a keresztényszocializmus elveit, elméletét, céljait, teendőit.* Szolnoky Erzsébet részletesen bemutatja Giesswein ezt tartalmazó alapműveit: „Munkásvédelem és keresztény szociális tevékenység” (1901), „Társadalmi problémák és keresztény világnézet” (1907), „Keresztény szociális törekvések a társadalmi és gazdasági életben” (1913), „A szociális kérdés és a keresztény szocializmus” (1914).

Szerintem ez a közvetítő, ismertető, tájékoztató munkásság Giesswein kiemelkedő érdeme a magyarországi politikatörténetben. Ami viszont – ugyancsak egyéni véleményem –, Giesswein *konkrét politikusi tevékenységét* illeti, az bizony kudarc volt, a győri kanonok *megbukott, mint politikus*, s a keresztény szellemű politika tekintetében is *téves útra tévedt*, saját vélt igazának sikere érdekében *korábbi világnézeti ellenfelei szövetségébe sodródott.*

Konkrét politikai tevékenysége az 1890-es években kezdődött a mozgósító erejű pápai enciklika, a *Rerum Novarum* nyomán: a társadalmat – s benne a katolikusokat – minden erővel *meg kell óvni az egész Európában, s nálunk is már hatalmas társadalmi-politikai erőt képviselő – marxista és liberális, materialista-ateista töltetű – szociáldemokrata (szocialista, kommunista) pártok agitációjától és térnyerésétől*, mert ezek halálos ellenségei a polgári társadalomnak, hitnek, vallásnak, egyháznak. „Meg kell akadályozni, hogy a munkásság a szociáldemokrácia kezébe kerüljön!” – hangoztatta Giesswein. (21. old.)

Majd megindult a hazai keresztényszocialista mozgalom, 1907-től létezett az Országos Keresztény-Szocialista Párt is. De mind a mozgalom, mind a párt erőtlen maradt, nem tudott elterjedni, tömegeket megmozgatni az országban, mindvégig teljes sikertelenség kísérte. Vezetői nem tudtak együttműködni a Keresztény Néppárttal sem; s habár nagyon keresték, nem tudták a papság és a püspökök tartós és hatékony támogatását sem megnyerni.

S az 1910-es években *Giesswein kapcsolatokat kezdett keresni az egykori ellenféllel, a szociáldemokratákkal*, 1917-ben időszakos pártszövetségbe is került a két párt. A közös rokonszenv folytatódott 1918–1919-ben, 1920 után is, amikor Giesswein az „álkeresztény” politikusokkal, pártokkal szemben parlamenti ellenzéki pártszövetséget kötött a szociáldemokratákkal és a liberálisokkal, majd velük közös, baloldali színezetű pártot szervezett, s ennek ő lett az elnöke. S Giesswein a Trianon utáni években tevékenyen részt vett a szomszédos kis-antant államokban érvényesülő – erősen baloldali irányultságú – pacifista körök munkájában is.

Egy katolikus pap-politikustól azonban mindezt *a hazai katolikus közvélemény – okkal és joggal – nem tudta elfogadni*: a szociáldemokraták, s velük szövetséges liberálisok romboló hatásairól szóló pápai tanítás igazsága nálunk jelentősen felerősödött az 1918 októberi öszirozás forradalom s az 1919-es tanácsköztársaság hazai keserves tapasztalatai

nyomán, s Trianon 1920-i szörnyű diktátumát követően a szocialista liberális nemzetköziség, internacionalista testvériség eszméinek döbbenetes negatív élménye után. A „szocializmus” korábban, az 1900-as, 1910-es években sem volt vonzó a hazai keresztény tömegek előtt (akiknek ez szimpatikus volt, azokat magukba szívták a szociáldemokraták, a szakszervezetek), s még inkább taszító lett a szocializmus 1919/1920 után.

Kétségtelen: Giesswein tévútra sodródott, zsákutcába került; s bizony, ez a pápai tanítás megtagadása volt. Érthető, hogy magára maradt mind a kifejezetten katolikus, mind a keresztény polgári oldal felől egyaránt.

Mindezt alighanem elősegítette Giesswein *egyéni karaktere* is (erről sajnos nem olvashatunk a könyvben): mint tipikusan mindenütt vezetésre töre egyéniség volt ott – mint szó volt róla – tucatnyi szerveződés élén; ugyanakkor nemigen tűrt meg maga mellett más vezetőt. Egyetlen nevet nem olvasunk a kötetben, akik Giesswein munkatársai lettek volna a Keresztény Szocialista Párt vezetésében s másutt.

Szerepel viszont a kötetben, hogy Giesswein 1903-tól a *Szent István Társulat alelnöke* volt. Ezért költözhetett Budapestre, Ezzel párhuzamosan volt pártszervező és -vezető, országgyűlési képviselő s seregnyi más tisztség viselője. Itt érdemes megemlíteni, hogy a Szent István Társulatnál egészen 1945-ig az alelnök volt a Társulat – a hatalmas kiterjedésű könyvkiadó- és nyomdavállalat – *tényleges vezetője* (az elnök mindig egy világi arisztokrata volt, aki csak reprezentált).

S azt is megemlíti szerzőnk, hogy Giesswein alapította 1916-ban a *Szent István Akadémiát*. Ez valóban időtálló, jelentős alkotása volt. Ő lett ennek kezdetől fogva elnöke. 1921 tavaszán azonban – az említett, a keresztény közvélemény többsége által jogosan elmarasztalható okok miatt – Giesswein ellen a Szent István Akadémia 30 tagja nyilatkozatot fogadott el, amely szerint megvonják tőle bizalmukat, „mert az Akadémián kívüli szereplése összeférhetetlen az Akadémia elnöki tisztségének viselésével.” S az Akadémia együttes ülése magáévá tette a javaslatot: Giesswein Sándor elnöknek „kiváló érdemei vannak az Akadémia alapítása és felvirágoztatás körül, valamint az utóbbi évtizedekben lefolyt magyar katolikus, tudományos, szociális, egyházi és politikai mozgalmaknak jelentős eredményeiben, itthon és külföldön folytatott fáradhatatlan személyes és irodalmi tevékenységével. Mégis az utóbbi években a Szent István Akadémián kívül eső közéleti szerepléseiben – a szorosan vett politikait teljesen figyelmen kívül hagyva – úgy a katolikus világnézet, mint a magyar nemzeti érzés és érdek szempontjából több ízben oly elvi álláspontot foglalt el és oly magatartást tanúsított, mely a Szent István Akadémia többségének meggyőződésével ellenkezik.” Kérik ezért, hogy elnöki tisztét bocsássa az Akadémia rendelkezésére.

Ezt azonban Giesswein nem tette, ezért az elnöki széket megüresedettnek nyilvánították azzal, hogy „a távozó elnöknek Akadémiánk érdekében tanúsított fáradozásairól és itt többször hallott, eszmékben gazdag beszédeiről tisztelettel és köszönettel megemlékezünk”, s jegyzőkönyvbe iktatták „Giesswein Sándornak, a Szent István Akadémia első elnökének az Akadémia megalapításában és vezetésében szerzett érdemeit.” (Ld. Mészáros István: A Szent István Társulat százötven éve. Bp. 1998. 149.)

Tehát Giesswein nem „lemondott” az akadémiai elnöki tisztről, hanem *lemondatták*.

Értékes munka Szolnoky Erzsébet e kötete, mert a szerző leírt mondanivalójának továbbgondolására, s esetenként a vele való vitatkozásra ösztönöz.

Például magam úgy vélem, hogy Giesswein *nem* „a magyar keresztényszociális és kereszténydemokrata gondolkodás megalapozója” volt, ahogy szerzőnk állítja köteté-

nek alcímében, hanem a keresztényszocializmus eszméinek közvetítője volt hazánkban. Ez bizony „szocializmus” volt, sajátos szocializmus, mégpedig *keresztény alapokon*, de amelyből 1917-től már *közeledési lehetőség, tágabb-szorosabb kapcsolódási lehetőség volt a baloldal felé, ekkor már együttműködő partnert, harcostársat látva az egykori ellenfélben az átkeresztények ellen*. (Ezért volt olyan kedvező ítélete az 1970-es, 1980-as évek hazai marxista történészeinek Giessweinről és keresztényszocializmusáról.) Pedig az 1910-es évektől *nem a pápai tanítás változott meg ez ügyben, hanem Giesswein politikai stratégiája*.

És Giesswein Sándor még nem ismerhette a „kereszténydemokráciát”, hiszen az az ő életében még nem is létezett; az ő keresztényszocializmusa nem azonos azzal a kereszténydemokráciával, amely halála után több mint két évtizeddel Nyugat-Európában a második világháború után keletkezett; s egészen más, mint Helmuth Kohl kereszténydemokráciája, vagy mint Barankovics „evangéliumi szocializmusa”, vagy mint az 1990-es évek hazai KDNP pártprogramja. Ezek mindegyike egészen más társadalmi közegben keletkezett, más és más társadalmi problémákra igyekezett megoldást találni, mindegyik egészen másként reflektált az adott körülmények közepette keletkezett kihívásokra.

A *forrásuk* azonban kétségtelenül közös: Krisztus „szociális” tanítása.

Mészáros István

BUDAI ATLANTISZ

A Budai Szent Imre Kollégium (1900–1948) és az utána következő félszázad (1949–2004) története. Szerk. Harsányi László.

Bp.: BME Baross Gábor Kollégiuma – Műegyetemi Kiadó, 2004. 215 p.

Gyakori, hogy iskolák, kollégiumok, felsőoktatási intézmények őrzik hagyományait, ápolják a diákelődök emlékét, követik szokásaikat. A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Baross Gábor Kollégiumának igazgatója, Mátrai Miklós is a hagyományörzők közé tartozik. Sajátos a kollégium helyzete, elődje ugyanis a nagyhírű és ismert Szent Imre Kollégium, amely közel fél évszázadig a nemzeti keresztény gondolkodásmódot igyekezett – megfogalmazottan is – fenntartani a Budapesten tanuló egyetemi hallgatókban. Az intézmény tehát világnézeti alapon szerveződött, fenntartója és felügyelője a katolikus egyház volt.

A most megjelent Budai Atlantisz című kötet az egykori „szentimrés” kollégisták és a kollégium mai vezetésének közös kiadványa. A könyvet Harsányi László szerkesztette, társszerkesztőként Mátrai Miklós működött közre. A kiadvány két részből áll. Az első a kollégium történetét tekinti át. Alapításától 2004-ig. A második rész egykori diákok visszaemlékezéseit tartalmazza, elsősorban a harmincas-negyvenes évek fővárosi diákéletébe engednek bepillantást. A vizsgálisméltlések és diákcsínyek részletezése mellett innen tudhatjuk meg, hogy miért nevezik az egykori kollégistákat „vén tevéknek”. Az egyik borgőzös hajnalon az ablakon beigyekvő jókedvű hallgatók zajongásukkal fölverték az igazgatót, Tiefenthaler Jánost, aki így fogadta őket: „Hogy merészelnek a kolléga urak ilyen hangosan dobogni a folyosón, mint a vén tevék?! – Kérem, hogy fogják vissza alkoholos hangulatukat és bújjanak végre a paplanok alá.” (153)

Az intézményt 1900-ban alapította fiatal lelkészként a későbbi teológiaprofesszor, majd csanádi püspök Glattfelder Gyula, az 1888-ban létrehozott Szent Imre Kör tagjainak elhelyezésére. Először egy bérház két lakásában működött, tíz lakóval. Azonban nemsokára megmutatkozott az igény a bővítésre, ezért gróf Zichy János megszervezte a Szent Imre Főiskolai Internátus Egyesületet, amelynek mihamar 150 pártoló tagja lett. Adományokból, a katolikus egyház támogatásával kétszáz férőhelyes kollégiumot építettek a Fehérvári (ma Bartók Béla) út 17. szám alatt, amelyet 1908. május 17-én nyitottak meg ünnepélyesen. 40 000 kötetes könyvtár állt a hallgatók rendelkezésére. Az intézményben működött énekkar, zenekar, színjátszó kör, cserkészcsapat, a fiataloknak lehetőségük volt biliárdozni, vívni, nyári pihenésükről egy balatonfűzfői üdülő gondoskodott.

A könyvben olvashatjuk a kollégium vezetőinek (igazgatók, prefektusok) névsorát, a kiemelkedőbbek életrajzi vázlatát. Az esztergomi kanonok Tiefenthaler József 1926 és 1946 között volt a kollégium igazgatója, a német megszállás alatt a Gestapo börtönét is megjárta, a szociálpolitikus, később emigrációba kényszerülő Közi-Horváth József tanulmányi felügyelője volt az intézménynek. A nemzetközi hírű filozófus Nyíri Tamás 1946 és 1948 között volt a Szent Imre Kollégium prefektusa. De olvashatunk Simon László, Ispánki Béla, Fábíán János és Rády György életéről is. Sajnálatos, hogy nem került bemutatásra a filozófus, szegedi egyetemi tanár Mester János (1879-1954) és a szegedi tanítóképzőt igazgató címzetes apát, Becker Vendel (1878-1968) élete. Mindketten a neveléstudomány területén alkottak maradandót. Oláh János neveléstörténész könyvei a két tudós papról: Mester János élete és munkássága (Gyula, 1998), valamint Becker Vendel élete és munkássága (Gyula, 1999).

1948-ban a kollégiumot államosították, a műegyetem kezelésébe került. Neve 1948-ban Vásárhelyi Pál Népi Kollégium lett, nem sokáig, mert 1949-ben az önkormányzattal bíró népi kollégiumokat fől számolták. Az intézmény neve a következőképpen alakult az elmúlt ötven évben: Vásárhelyi Pál Kollégium (1949), Vásárhelyi Pál Diákokthon (1963), Landler Jenő Kollégium (1981), Baross Gábor Kollégium (1991).

A kollégium mostani vezetése fölvállalta az intézmény „szentimrés” hagyományait. Ennek szép példája a kollégium első és második világháborús hősi halottainak emlékművének restaurálása és 2001. augusztusi újbóli fölavatása, átadása. Olvashatunk a könyvben a névadó Baross Gáborról, s megismerhetjük Mátrai Miklós igazgató életútját is. A szép nyomdai kivitelű kötetet – amelynek első része alaposan, olvasmányos stílusban megírt intézménytörténet, második része izgalmas visszaemlékezés-csokor – jó minőségi fényképek teszik színeesebbé.

Miklós Péter

A NAGYVÁRADI SZEMINÁRIUMI NYOMDA. 1745-1802.

Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Emődi András. Nagyvárad, Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár – Országos Széchényi Könyvtár, 2004. 271. o.

Nagyváradon a nyomdászat kezdete a protestantizmushoz köthető. A lengyelországi származású Hoffhalter Raffael és Hoffhalter Rudolf 1565 és 1567, illetve 1584 és 1585 között működtetett sajtót a városban. Az 1639 és 1660 között nyomtató Szenczi

Kertész Ábrahám váradi (a református parókia és iskola mellett működő) műhelye a 17. századi legszínvonalasabb magyar nyomdák egyike volt. A város Habsburg uralom alá kerülése után megindult a katolicizmus újjászervezése: az elenyészett középkori püspöki központ kiépítése, katolikus szellemű oktatási intézmények szervezése (köztük a papnevelde és a hozzá kapcsolódó nyomda), szerzetesrendek (jezsuiták, ferencesek, kapucinusok, pálosok, premontreiek) letelepítése.

A visszafoglalás utáni első püspök, Benkovics Ágoston (1692–1702) 1699-ben 6000 forintos alapítványt tett a szervezendő váradi gimnázium javára. Az intézmény – a jezsuita páterek vezetése alatt – 1722-ben kezdte meg működését. Eleinte négyosztályos rendszerben oktatták a diákokat, majd 1735-ben megszervezték az 5. (retorika) és 6. (poézis) osztályokat is. Az iskolát 1774-ig vezették a jezsuiták. Az oktatási intézmény 1778-ban – a Ratio Educationis kiadása után – állami főgimnázium lett, s a Tanulmányi Alapból tartották fenn.

Patachich Ádám püspök (1759–1776) püspöki líceum néven két éves bölcséleti osztályt szervezett, hogy biztosítsa a papképzést megelőző teológiai stúdiumok elsajátítására a keretet. Ennek folytatásaként, a meglévő szellemi alapokra 1780-ban az uralkodó királyi akadémiát állított föl, kezdetben bölcséleti, majd (1788-tól) jogtudományi karral. Az utóbbiból jött létre 1850-ben a főgimnázium 7. és 8. osztálya. 1776-ban az országban kilenc tankerületet hoztak létre, köztük a nagyváradit – élén királyi tanügyi főigazgatóval –, amelyhez Arad, Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Szabolcs megyék területe, valamint a Nagykunság (és később a Temesvidék) tartozott. Ez tovább növelte Nagyvárad oktatási és kulturális központ jellegét.

A papi utánpótlás biztosítására azonban nem működött a püspöki székhelyen papnevelő intézet. A váradi kispapokat a kassai szemináriumban nevelték. Csáky Miklós püspök (1737–1747) kinevező iratában – akinek főpásztorsága idején a négy vármegyét magába foglaló egyházmegyében 24 plébános tevékenykedett – már megfogalmazásra került egy önálló váradi szeminárium szervezésének igénye. A nagyváradai Sárlos Boldogasszony oltalmába ajánlott papnevelő intézet alapító okirata 1741. február 17-én kelt. Új épület emelésére a Helytartótanács 1804 decemberében adta meg az engedélyt Miklósy Ferenc püspöknek. Az épület (amelyben 1927-ig folyt a papnevelés) 1806-ra készült el. (A jozefinista egyházpolitika idején – amikor csak állami központi szemináriumok működhetek – a nagyváradai teológushallgatók Egerben, illetve Pesten tanultak.)

Az első – a katolikus főpap Csáky Miklós hívására érkező – váradi nyomdász Schmid János Miklós volt, aki 1740-ben alig egy hónapos ott tartózkodás után meghalt, így nyomdai tevékenységet nem folytatott. Csáky azonban megbízta titkárát, hogy az özvegyet bírja maradásra, és segítsen neki személyzetet szerezni. Az első tényleges működő szemináriumi nyomdász Kállai Gergely volt (1745), akihez két nyomtatvány (két vizsgatétel) előállítására köthető. Becskereki Mihály 1746 és 1755 között 32 kiadványt készített. Őt a 23 könyvet nyomtató Wolf József követte (1761–1766), aki – Patachich Ádám bőkezűségének köszönhetően – Bécsben vásárolva főlújította a nyomda betű- és nyomdadísz-készletét. Heller János 1768 és 1770 között 19 nyomdai terméket állított elő.

A legtermékenyebb, a szemináriumi nyomdában dolgozó nyomdász Bálent Ignác János volt, akinek 1771 és 1785 közötti váradi munkásságának eredménye 110 nyomtatvány. Ifj. Eitzenberger Ferenc Antal (1786–1797) és Guttmann János Pál (1798–1802) 35, illetve 32 kiadványt készített. A nyomda utolsó bérlője Máramarosi

Gottlieb Antal volt, aki 1803-ban 12, 1804-ben 28 kötetet nyomtatott. Gottlieb 1804-ben vette meg a nyomdát a szemináriumtól – a szerződést Lajcsák Ferenc prefektus, későbbi püspök írta alá –, amelyet 1808-ban eladott Tichy Jánosnak.

Az Emödi András összeállította katalógus 303, a nagyváradai szemináriumi nyomdában 1745 és 1804 közt előállított nyomtatvány könyvészeti leírását tartalmazza. A fősorolt kiadványok 60%-a 1 ív vagy az alatti, 15%-a 1 és 10 ív közötti terjedelmű. 64%-a magyar, 28%-a latin, 7%-a német nyelvű, 3 nyomtatvány pedig olaszul készült. A katalógusban szereplő könyvek 13%-a nem maradt ránk (csak az irodalomból, s a bibliográfiákból ismerjük őket), 48%-a 3 vagy annál kevesebb, 25%-a 3 és 10 közötti példányban ismert.

A nyomtatványok többsége az egyház oktatási, igazgatási és hitterjesztő tevékenységéhez kapcsolódik. Nagy számban találhatók közöttük gimnáziumi vizsgák nyomtatott tézisei, iskolai értesítők, alkalmi (temetéskor, beiktatáskor, templomszenteléskor elmondott stb.) egyházi beszédek, de a kiadványok közt van Csokonai Dorottyája is. Különösen becsesek az egyháztörténeti kutatás számára a rendszeresen kiadott váradai egyházmegyei papi cím- és névtárak (*Calendarium dioecesanum*, *Schematismus cleri venerabilis*).

A katalógust – amelynek használatát névmutató segíti – a benne szereplő (és föllelhető) könyvek címlapjának másolata egészíti ki, valamint a szemináriumi nyomdában használatos fejlécek, lineák, cifrák, kezdő- és záródíszek, címerek másolatai teszik színesebbé. A kötet adalékokkal szolgál a magyarországi nyomdászattörténet mellett a bibliográfia és a művelődéstörténet számára is. Rámutat a katolikus egyház – s benne a nagyváradai papnevelde – 18. századi gazdag könyvkiadói tevékenységére.

Miklós Péter

ADRIÁNYI GÁBOR

A VATIKÁN KELETI POLITIKÁJA ÉS MAGYARORSZÁG, 1939–1978.

A MINDSZENTY-ÜGY.

Bp., Kairosz Kiadó, 2004. 250 p.

2001 elején jelentette meg a Kairosz Kiadó *Mindszenty és az Ostpolitik* című könyvet, amely széles érdeklődést keltett a hazai szakemberek körében, de Rómából és az USA-ból is kaptam róla visszajelzést. Három év múlva, 2004 júniusában a Kairosz Kiadó egy újabb, ugyanezt a témát tárgyaló könyvet adott közre *A Vatikán keleti politikája és Magyarország. 1939–1978* címmel, *A Mindszenty-ügy* alcímmel. Szerzője a bonni egyetem neves egyháztörténész professzora, Adriányi Gábor, a téma egyik legfőbb szakértője.

E művében lényegében a vatikáni Ostpolitik, „keleti politika” Magyarországgal kapcsolatos, már korábban is jól ismert történéseit foglalja ismét össze, s benne mások által már korábban is feldolgozott dokumentumokat elemez. *Három vonatkozásban* azonban kiegészítette szerzőnk az eddig ismert szaktudományos megállapításokat.

Az egyik: Adriányi Gábor 1961-től Németországban él, de otthonosan mozog Rómában és a Vatikánban is, jól ismeri az ottani viszonyokat. Néhány, a Szentzséknél dolgo-

zó magyar származású főtisztviselővel – Csertő Sándorral, Zágon Józseffel, Mester Istvánnal, Kada Lajossal – sikerült közelebbi kapcsolatokat kiépítenie. Számos szóbeli, illetve levélbeli tájékoztatást kapott tőlük, írásos dokumentum-másolatokat is átadtak a bonni professzornak. Mindezekben fontos információk is szerepeltek a vatikáni Ostpolitik-kal, illetve a Mindszenty-üggyel kapcsolatban. Ezek az új információk ugyan abszolút lényeges momentumokkal nem gazdagítják az eddig ismert képet, de számos vonatkozásban árnyalják, színezik, plasztikusabbá teszik azt.

(A magyar bíboros ekkor, 1971-ig a budapesti amerikai követség irodaház-épületében tartózkodott „félrabság”-ban, majd 1871-től Bécsben élt, haláláig, 1975. május 6-ig.)

Értekes irat például az a többoldalas feljegyzés-másolat, amelyet Zágon József készített arról a tárgyalásról, amelyet Mindszentyvel 1971. június 25–27-én a budapesti amerikai követségen folytatott. Ennek témája a bíboros külföldre távozásának megbeszélése volt. (89–95. old.) Érdekes Zágon levele Kada Lajoshoz 1971. szeptember 10-én, amelyben a vatikáni küldöttek (Cheli és Casaroli) Mindszentyvel való tárgyalási stílusát kritizálja: „... Az a benyomásom, hogy szív nélkül és kapkodva intézik az ügyet.” (115. old.)

Adriányi professzor „magánlevéltárában” megvan VI. Pál pápa levelének másolata, amelyet 1971. december 14-én intézett Mindszentyhez Bécsbe: „... kérünk téged, hogy mielőtt egy beszédet mondasz a nyilvánosság előtt, vagy valamit nyilatkozol vagy kommentálsz, a szöveget az Apostoli Széknek mutasd be és döntését fogadd el.” Mindszenty 1972. március 10-én terjedelmes levéllel válaszolt a Szentatyának. Utolsó mondata: „... az előadott okok alapján kérem és könyörgök, kegyeskedjék Szentséged visszavenni ezt az előírt római cenzúrát. Keserű száműzetésemben nagyon remélem, Szentséged nem fogja tőlem ezt a vigasztalást megtagadni.” (136–143. old.)

Csertő Sándor 1972. november 7–9-én tárgyalta – mint Szentszék küldötte – a bíborossal Bécsben, közvetítve számára a Szentszék óhaját: a Kádár-rezsim állandóan panasszal él a bíboros megnyilvánulásai ellen a pápánál, „azonnal tiltakoznak a Szent-széknel, mihelyt valamit találnak, ami a legtávolabbról is érintheti az egyház és az állam viszonyát, vagy az otthoni vallási, egyházi helyzetet.” Mindszenty válasza: „Mindenkinek joga van nyilatkozni, csak neki nincsen, aki olyan súlyos igazságtalanságokat szenvedett el és akinek erkölcsi kötelessége szavát hallatni. Az otthoni hívők korlátozásokat szenvednek el legszentebb emberi jogaik gyakorlásában, de erről nem panaszkodhatnak. Külföldön élő főpásztoruktól várják, hogy emelje fel szavát védelmükben. S amit mondott, az megfelel az igazságnak.” Három napi beszélgetés után is ez maradt a véleménye. (146–153. old.)

Annak a levélnek a másolata is a szerző birtokában van, amelyet VI. Pál 1974. január 14-én küldött Mindszentynek az érseki tisztről való lemondása ügyében. Csertő Sándort ismét Mindszentyhez küldték ez ügyben való tárgyalásra. Ennek 1974. január 25-én kelt jegyzőkönyvmásolatát is birtokolja szerzőnk. (161–169. old.) Mindszenty érseki tisztétől való megfosztásának vatikáni indokai jól kiviláglanak a szövegekből.

De a döntés fogadtatásáról is jellemző dokumentumot közöl a kötet: Mester István levelét Jean Villot bíboros államtitkárhoz 1974. február 9-én. Egyetlen részlete „A Szentszék magatartása a kommunizmussal való összeütközésben – miután a kommunizmus Kelet-Európa országaiban hatalomra került – nem félreérthetetlen. Prelátusok egyre optimista nyilatkozatokat adnak, soha nem hallatszik egy kritikus szó, és a hivatalos orgánumok is mélyen hallgatnak az egyház és a hívek ellen elkövetett eseményekről. Az újságokat és a katolikus folyóiratokat következképpen ugyanerre ösztönzik,

és ezzel egy hamis kép áll elő, mivel a nép azt hiszi, ami valójában nem igaz ..." És így tovább. (173–183. old.)

Szerzőnk a 122. oldalon exponálja az ismert vitát: vajon VI. Pál pápa tudott-e 1971. október 23-án reggel arról, hogy megbízottai előzőleg Budapesten azt ígérték magyar tárgyalópartnereiknek, hogy Mindszentyt külföldre utazása után a pápa meg fogja fosztani érseki tisztétől. A személyes megszólíttóság okán szeretném megjegyezni Adriányi professzor elveivel szemben: sem az 1967. október 14-én kelt szentszéki emlékeztetőben, sem a magyar külügyminiszter 1971. április 16-án tett pápai audienciáján nem esett szó Mindszenty érseki tisztéről való lemondásáról, vagy lemondatásáról, se arról, hogy a pápa a jövőben megfosztja őt érseki tisztétől. Csakis arról volt szó mindkét esetben, ami eddig is történt 1949 óta: apostoli kormányzó kinevezéséről s ez nem járt együtt automatikusan az érseki székből való letétellel, illetve arról való lemondással. (82–83., 84–86. old.)

A kötet értékes része a függelékben található kilenc – fentebb említett – írásos dokumentum fénymásolata a szerző „magánlevéltárából”; ezek jól szolgálják a további kutatást, újabb szövegértelmezést. (Sajnos a lapok a kinyomtatás során összekeveredtek, a sorszámozás ezért nem igazítja el az olvasót.)

Adriányi Gábor könyvének másik újszerűsége, hogy anyagába beledolgozta azokat az adatokat, információkat, amelyeket Kiszely Gábor 2001-ben kiadott *Állambiztonság. 1956–1990* című, nagy vihart kavart művében tett közzé az 1964–1975 között kinevezett magyarországi katolikus püspökökről az Államvédelmi Hatóság besúgó-jelentéseiből. Ezekben bizony igen sok, rájuk kompromittáló adat található mind egyházi tevékenységüket, mind a kommunista hatalomhoz való viszonyukat, mind magánéletüket illetően.

Végül a harmadik újdonság Adriányi Gábor e könyvében: a szerző saját véleményét, értékelését igen kemény szavakkal fogalmazza meg. Németországban ez a történeti értékelési stílus megszokott, nálunk alighanem feltűnést fog kelteni. Ide tartoznak a már említett, ebben az időszakban kinevezett püspökök őszinte, kendőzés nélküli minősítései, de ezzel kapcsolatban a Szentszék intézkedéseinek, hivatalnokainak szókimondó megítélése is.

Például: „1964. szeptember 15-én öt püspök kinevezésére került sor. A Szentszék engedékenysége azonban túlmént minden határon, és a mai ismeretek alapján valóságos botránynak kell minősíteni.” (53. old.) Súlyos kritikával illeti a szerző Casaroli tevékenységét, többek között így: „állításai egyoldalúak, sőt félrevezetőek”. (60. old.) A magyar egyházat „nemcsak tagjaikban és funkcióikban ellenőrizték, hanem jóformán egy egész rendőrségi és egy raffináltan kiépített besúgó- és ügynökrendszer is elnyomta. Az egyház gúzsbakötése tökéletes volt. És mit tett ez ellen Casaroli? Semmit. Az agrément [= 1964-i megegyezés] bebetonozta ezeket az állapotokat”. (63. old.)

Az 1969. évi püspöki kinevezésekkel „a magyar katolikus egyház vezetését egy mérőben új, a rendszerrel szemben szolgai gárda vette át. Biztosítva lett az egyház további kollaborációja azzal az ateista-kommunista hatalommal, amelyik pedig minden vallás kiirtását tűzte ki célul”. (71. old.) 1972 után „a Szentszék a következő években a megkezdett lejtőn ment tovább”. (73. old.)

VI. Pál 1977-ben fogadta a Vatikánban Kádár Jánost. A pápának az volt – ezzel és más hasonló vendégek fogadásával – „meggyőződése és reménye, hogy ezzel sikerült neki a rendszert a kommunista államokban fellazítani, vagy egyenesen megváltoztatni, úgy tűnik még ma is, hogy nem volt más, mint mérhetetlen naivitás, illúzió.” (198. old.)

Még erőteljesebben, élesebben kritikus hangú és megfogalmazású mind a pápával, mind a Szentszék diplomataival szemben *Fábián Károly emigráns pap-közíró terjedelmes levele* a szerzőhöz, amely 1974. február 10-én kelt, a Mindszenty bíboros érseki címétől való pápai megfosztását követő napokban. Két bekezdés:

„Ha a pápa az alvilág minden ostoba tanácsadóját összehívta volna, akkor sem ejt-hetett volna mélyebb és fájdalmasabb sebet az ezeréves magyar kereszténységen, mint minapi döntésével. Ennek ellenére döntése nem lepett meg, mert ettől a pápától semmi jót nem várok. Nem. Mert olyan makacsul kapcsolt rá a keleti politika lehető leg-rosszabb formájára, amire még nincs példa ebben a nyomorult helyzetben.”

„Szolzszenyicin teszi Moszkvában azt, amit a Vatikánnak kellene tennie. Ő az orosz-lánveremben sokkal tisztességesebb, mint a Vatikán. Szolzszenyicin bátran védi az em-beri értékeket, a Vatikán pedig makacsul küszik a kommunisták karjaiba. Ki felelős ezért az ostoba politikáért? Elsősorban VI. Pál, mert ő hajszolja munkatársait, köztük az erre a politikára hajló Casarolit ...”. (203., 209. old.)

Hát azért ezt a történetkritikai kifejezőmódot egyelőre még szoknunk kell ... Még akkor is, ha lényegében egyetértünk a szerzővel.

Részletek a *kötetet záró összefoglalásból*, Adriányi professzor összegzéséből:

„A vatikáni politika félreállította azokat az egyházakat, akik felvették a küzdelmet és kizárólag a kormány embereivel és a hatóságok által beszervezett egyházi ügynökök-kel tárgyalt.” ... „A vatikáni politika azt sugallta, hogy az ellenállás céltalan és értelmet-len, a hozott áldozatokat leértékelté ...”.

„A vatikáni politika túlértékelté a püspökök szerepét. Tudása és információi ellené-re elfogadott a püspöki kinevezéseknél olyan állami javaslatokat, személyeket, akik po-litikailag és erkölcsileg kompromittálva voltak.” ... „A Vatikán tolerálta a békepapok bomlasztó tevékenységét és kifogásolható életvitelét ...”.

„A Vatikán nem tiltakozott nyilvánosan sem Nyugaton, sem Keleten a továbbfolyta-tódó egyházüldözés ellen, ezáltal – főként Nyugaton – szinte megtévesztette a közvéle-ményt.” ... „A Vatikán keleti politikája feláldozta az egyház hú fiát, Mindszenty bíbo-rost, aki ennek a politikának az útjában állt.”

„Végkövetkeztetés: ezek a tények a Vatikánnak egy olyan nem őszinte – mondjuk ki nyíltan: hazug – keleti politikájáról tesznek tanúbizonyságot, amilyenre a pápai diplo-mácia egész történetében nincs példa.” (211–213. old.)

Adriányi Gábor professzor könyve *előszavát* így fejezi be: „... A későbbi kutatás min-den kétséget kizárólag még sokkal több és terhelőbb adatot fog napvilágra hozni. De amit tudok és találtam, azt már most közzéteszem magyarul is, mert egy budapesti kol-léga bizonyára jó okkal azt mondta: „Ezt neked kell megtenni. Mi nem tehetjük.” Nem az teszi az egyháznak a jó szolgálatot, aki annak történetét elhallgatja, elkendőzi, vagy megszépíti, hanem aki annak valóságát őszintén feltárja. Ezért az Üdvözítő mondásá-val hozom – lényegében szomorú – tanulmányomat a magyar közönség tudomására: »Veritas liberabit vos – az igazság fog szabaddá tenni titeket.«”

Igaza van.

Mészáros István

ESZTERGOMI ÉRSEKEK 1001–2003.

Szerk. Beke Margit.

Bp.: Szent István Társulat, 2003. 480 p.

2003-ban újabb hasznos kézikönyv jelent meg a történészek és egyháztörténészek számára. A kötet a kezdetektől napjainkig veszi számba az esztergomi érseki széket betöltő személyeket, időrendi sorrendben. A magyar kereszténység millenniuma és az esztergomi érsekség 1000 éves fennállásának évfordulója tiszteletére megjelent munka Erdő Péter bíboros, esztergom-budapesti érsek ajánlásával indul. Ebben a primás előrebocsátja, hogy a kötet szerzői az egyes személyekkel kapcsolatban egységes formához igazodva igyekeztek összefoglalni az eddigi kutatások alapján felhalmozott ismereteket, bizonyos esetekben újabb kutatási eredményekkel bővítve azokat.

Az érsekek életét és munkásságát ismertető adattár előtt Beke Margit röviden összefoglalja az érsekség létrejöttének történetét, majd ismerteti a főegyházmegye területi kiterjedésének lényegesebb módosulásait, tájékoztat az érseki székhely kényszerű áthelyezéseiről, végül a főpásztorok életútjával kapcsolatos fontosabb korábbi munkák gyűjteményét adja. Ennek áttekintése után is világosan kiderül, hogy az itt ismertetett munka rendkívül hiánypótló.

A témában készült modern feldolgozás eddig valóban nem látott napvilágot. Igaz lehet ez a kötet időben átfogott terjedelmére és módszerét tekintve is. A gyűjtemény a címben foglaltaknak megfelelően az 1001-es évvel kezdődik, és gyakorlatilag napjainkig, Erdő Péter hivatalba lépéséig (2003. január 11.), illetve bíborosi kinevezéséig (2003. szeptember 28.) követi az eseményeket. A kötet életrajzai összesen harmincnégy szerző tollából származnak, valamennyien egy-egy, az általuk kutatott korszakban tevékenykedő főpásztor biográfiáját állították össze.

Az itt szereplő személyek életrajzai két fő csoportra oszthatók. Az első csoportba tartozó összefoglalások olyan személyekről készültek, akikről a történelmi távlat, vagy a felhasználható források jellege miatt kevés konkrét adatot ismerünk, ezért velük kapcsolatban inkább csak feltételezéseket lehet közölni, a történelmi forrásokban található utalásokat lehet ismertetni, és a hozzájuk kapcsolódó nézeteket közölni. A második csoportba azok az életrajzok tartoznak, amelyek összeállításához több tényszerű adat, forrás és történelmi tárgyú feldolgozás áll rendelkezésre. Ezen ismeretekből adódóan tehát természetszerűen következik, hogy az egyes közlemények terjedelme eltérő. A feldolgozás jellege és mélysége azonban minden esetben egyforma.

A kézikönyv egységei azonos módon épülnek fel. A személyek sorszámmal vannak jelölve, annak megfelelően, hogy hányadikként töltötték be az érseki tisztséget. Ezt követően találjuk a nevet, alatta a méltóság betöltésének idejét. Itt következik a biográfia, majd a felhasznált forrásadatok közlése (jegyzetek), végül az illető személyhez köthető legfontosabb irodalom. Minden egyes esszé felvonultatja a felhasználható források teljes választékát, feltüntetve a forrással kapcsolatos kétségeket, nézetkülönbségeket, kitérve a történelmi háttér viszonyaira és a kutatók esetlegesen eltérő véleményére is. A feldolgozások mélységét egyaránt érzékeltetik a hosszú jegyzetapparátusok, és a bőséges szakirodalmat tartalmazó bibliográfiák.

A kiadás kézikönyv jellegét erősíti, illetve könnyebb felhasználását segíti a 411-413. oldalakon található jegyzékszerű összeállítás, amely a kötetben helyet kapó érsekek és apostoli adminisztrátorok névsorát közli időrendben, a tisztség betöltésének lehető leg-

pontosabb kezdő és záró dátumával. Abban az esetben, ha egy személy megszakításokkal többször is elnyerte a címet, az a neve mellett fel van tüntetve.

A kötet különleges értékét emeli a főpásztorokról fellelhető színes, ritkábban fekete-fehér képmások közlése, pecsétjeik, címereik és zászlaik ábrázolása, illetve kézjegyük képe. Az itt felsorolt illusztrációkhoz tartozik egy további jegyzék is, amelyben az ábrákhoz tartozó legfontosabb adatok (az ábrázolások tárgya, az ábrázolások forrásának jellege, a források lelőhelye, ismérvei) kapnak helyet.

A kötet szerkezete tehát kézikönyvre utaló, tartalmi megbízhatóságát pedig a szerzők névsora biztosítja.

Teiszler Éva

LAKATOS ANDOR

A KALOCSA-BÁCSI FŐEGYHÁZMEGYE TÖRTÉNETI SEMATIZMUSA 1777–1923
– SCHEMATISMUS HISTORICUS CLERI ARCHIDIOECESIS COLOCENSIS ET
BACSIENSIS 1777–1923

Kalocsa 2002. 486. O. (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai. 3.)

A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye sematizmusa – ahogy az a szerzőnek a kötet bevezetésében olvasható történeti áttekintéséből kiderül – 1777-ben jelent meg először, és néhány esztendő után leszámítva 1923-ig éves rendszerességgel kiadásra került. Kezdetben egy hagyományos értelemben vett kalendáriumot is tartalmazott (sőt, ezzel a névvel is illették), melyben egyházi naptár és egyéb információk voltak találhatóak. Ezt követte az egyházmegye klérusát bemutató névtár, kezdve az érsektől, a káptalantól és az érsekség központi szerveitől le egészen a plébániákig, illetve a nem plébániákon szolgáló (nyugállományban vagy betegállományban lévő, az egyházmegyén kívül tartózkodó stb.) papságig. A naptári rész 1851-től megszűnt, míg a névtár adatai folyamatosan új szempontokkal bővültek. A XIX. század első felében olyan információk jelentek meg, mint például a plébániák leányegyházai, a plébániák lélekszáma és vallási megoszlása, majd a plébániák alapításának dátuma és a kegyurak nevei. Ezenkívül 1851-től a sematizmusok rövid hivatali életrajzot is adtak az egyes papokról, illetve 1847-re visszamenőleg a papok halálozási adatait is közölték. Újabb minőségi előrelépést jelentett 1855-ben a plébániatemplomok történetét bemutató rövid ismertető megjelenése, majd egy évvel később a népiskolák és általában az egyházmegye tanügyi szerveinél dolgozók bemutatása, felsorolása. Emellett 1870 és 1890 között egyfajta tudományos jelleget is kaptak a névtárak, ugyanis Haynald Lajos érseknek köszönhetően az érsekséggel kapcsolatos tanulmányok jelentek meg bennük, többek között Fraknói Vilmos és Városv Gyula tollából. Ez a folyamatos tartalmi gyarapodás egészen 1915-ig tartott; ekkorra terjedelme már mintegy 270 oldalt tett ki.

Lakatos Andor, a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár igazgatója bevezetőjében rámutat, hogy a sematizmusok eme sokrétű ismeretanyaga elsőrendű forrássá emeli őket a főegyházmegye történetének kutatásában. Felhívja azonban a figyelmet arra, hogy felhasználásuk sok nehézséggel jár az érdeklődők számára. A legfőbb problémát az okozza, hogy a sematizmusok kevés helyen találhatóak meg hiánytalanul, márpedig a

kutatók számára — legalábbis az általuk vizsgált korszakra vonatkozóan — csak teljes sorozatok jelenthetnek igazi segítséget. Emellett a szerző kiemeli, hogy a sematizmusok felhasználása igen nehézkes, hiszen például egy papi életpálya felvázolásánál akár 30–40 kötetet is át kell böngészni. Végül emlékeztet arra is, hogy a névtárak latinnyelvűsége, illetve latin terminológiája mára már nem annyira közsímet, hogy ezt a kutatók nehézség nélkül értelmezni tudnák. Lakatos ezekkel indokolja — megalapozottan — a tárgyalt időszakban megjelent 137 sematizmus adatainak rendszerezett és bőséges segédlettel ellátott kiadását.

A szerző 1923-nál húzta meg a feldolgozás időbeli határát, aminek az az oka, hogy eddig jelentek meg folyamatosan a sematizmusok, míg ezután a dátum után egyre ritkábban kerültek kiadásra. A szerző jelzi, hogy az ezt követő időszakot is fel kívánja dolgozni egy következő kötetben, de ehhez a munkához értelemszerűen más forrásokat is be kell majd vonnia a vizsgálatba az egyre foghíjasabb sematizmusok mellett. Ezenkívül más szempontból is korszakhatár az 1923-as dátum, ugyanis az ez évi sematizmusban „jelent meg utoljára a történeti Kalocsa-Bácsi Érsekség területének egésze.” (8. o.)

A huszadik század nagyobbik részét feldolgozó, tervezett második kötetén kívül Lakatos egy harmadik kötet megjelenését is ígéri. Míg ugyanis az itt tárgyalt első részben (és nyilván a második részben is) az egyházmegyei tisztségek és hivatalok, illetve a plébániák szerint tekinti át a klérus 1777–1923 között szolgáló tagjait — követve ezzel a sematizmus szerkezetét —, addig a majdani harmadik kötetben az egyes papok és tanítók életpályáját kívánja összeállítani, melynek alapjául, legalábbis részben, szintén a sematizmusokban levő, fent említett hivatali életrajzok fognak szolgálni.

Lakatos úgy döntött, hogy — a népiskolák jórészt magyarul megjelenő adatai kivételével — eredeti latin nyelven közli a sematizmusok tartalmát. Így latinul olvashatók a nevek, az egyes személyek hivatalai, címei, valamint minden, a sematizmusokban található kiegészítő, magyarázó szöveg. A szerző ezek egy részét magában a szövegben fordítja, míg a latin személynevekhez, valamint az ismétlődő kifejezésekhez külön függeléket készített. Eljárása mindenképpen indokolt, hiszen a kötet értékét nagyban emeli, hogy latinul és magyarul egyaránt megtalálható benne a teljes főegyházmegyei hierarchia terminológiája.

A kötet felépítése nagyrészt a sematizmusok mintáját követi. Elsőként a kalocsai érsekek, annak tartománybeli püspökei, a főszékeskáptalan tagjai, az érsekség területén található apátságok és prépostságok, valamint azok apátjai és prépostjai kerülnek sorra (az apátságok és prépostságok esetében a szerző a sematizmusokban olvasható rövid történeti ismertetőt is közli). Ezt követi a központi szervek (Érseki Főszentszék, Helynöki Hivatal, szeminárium stb.) tisztségviselőinek, tanárainak kronologikus felsorolása, majd a nyugalmazott, betegállományban levő, az egyházmegye területén kívül tartózkodó, iskolákban tevékenykedő, illetve az egyházmegyében tartózkodó idegen egyházmegyes papok számbavétele, végül a főegyházmegyében szolgáló szerzetesrendek és társulatok ismertetése. Ezután kerül sorra a plébániáknak és az ott szolgáló papoknak a bemutatása, végül pedig a népiskolákról szóló adatok közzététele. Az adatközlésnek az egész kötetre jellemző módszere a következő: az egyes címek, tisztségek stb. alatt időrendben következnek annak betöltői, nevük mellett esetleges további címmel és rangjukkal, illetve zárójelben annak vagy azoknak a sematizmusoknak a kiadási évével, amelyek ebben a tisztségben említik az illetőt (természetesen kettőnél több ilyen évfolyam esetén az első és az utolsó évszám szerepel). Ezek az évszámok azonban —

amint arra Lakatos is figyelmeztet az előszóban – a sematizmusok jellegéből adódóan sok esetben nem egyeznek meg pontosan az adott személy hivatali idejével. Ha például egy papot a sematizmus megjelenése után, de még ugyanabban az évben helyeztek át egy másik plébániára, a változás szükségképpen csak a következő évfolyamban lett regisztrálva. A sematizmusok ilyesfajta éves „csúszásait” feltétlenül figyelembe kell vennie a felhasználónak. A szerző az egyes személyek életpályáit bemutató, tervezett harmadik kötetben – személyes közlése szerint – igyekszik majd más források bevonásával (a papok személyes iratanyagai stb.) korrigálni ezeket az adatokat. Így viszont megjósolható az is, hogy ezek a korrekciók az első kötet adatait jelentős mértékben „át fogják írni”.

A plébániák leírása alkotta a sematizmusok legfontosabb és legterjedelmesebb részét, s ez a fejezet a legkidolgozottabb Lakatos kötetében is. A települések alfabetikus sorrendben következnek egymás után, mivel a sematizmusok espereskerületek szerinti besorolása az idők során többször is módosult. Ezek a változások azonban jól nyomon követhetők a kötetben, egyrészt, mert Lakatos egy külön fejezetben bemutatja az espereskerületi beosztás három állapotát (1794, 1869, 1915), másrészt, mert a plébániák adatainál is szerepel, hogy az adott település mikor melyik kerületbe tartozott. Az egyes helységek/plébániák ismertetésének elején a kerületi beosztás mellett a plébánia alapítási éve, az anyakönyvezés kezdetének éve, illetve a templom titulusa és méretei tudhatók meg. Itt is szerepel zárójelben, hogy melyik évfolyamban jelent meg először egyik vagy másik adat, de mivel ezek az ezt követő évfolyamokban már folyamatosan helyet kaptak, Lakatos érthető módon itt nem jelöl „záró” évszámot. A fenti információk után következnek a templom építésére és felújítására vonatkozó adatok, valamint az esetleges kápolnák leírása és a kegyurak megnevezése. A szerző az erről szóló folyamatos latin szöveget átemeli a sematizmusokból, itt is jelölve zárójelben, hogy bizonyos szövegrészek, bővítmények melyik évfolyamban tűntek fel (például a kegyuraság változása, vagy a templom restaurálása módosíthatta a korábbi szöveget). Ezt megelőzően Lakatos magyarul ismerteti az említett latin szövegrész tartalmát, ám, amint a bevezetőben is figyelmeztet, nem pontos fordítást készített, továbbá nem tüntette fel benne az évszámokat sem. Véleményünk szerint tanácsosabb lett volna pontos fordításokat készíteni, mert így a latinul nem tudó érdeklődők, akikre egyébként Lakatos mindig tekintettel van a kötet szerkesztésében, elbizonytalanodhatnak az említett magyar szövegek felhasználását illetően. Ezután a plébánosok és a segédlelkészek névsora következik, majd a leányegyházak ismertetése. Befejezésként Lakatos táblázatba foglalva közli a sematizmusok adatait a plébánia lakosságának vallási megoszlásáról – az első oszlopban feltüntetve, melyik évfolyamokból származnak az adatok –, majd a településen kötött házasságokról és vegyesházasságokról, illetve a szentáldozásokról szóló információkat is ismerteti.

A szerző a sematizmusokon kívül két másik forrást is felhasznált a plébániák ismertetésénél. Egyrészt Katona Istvánnak (1732–1811), a jeles történétírónak a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye történetét bemutató művére támaszkodott (*Historia Metropolitanae Colocensis Ecclesiae*. I–II. Colocae 1800.; magyar fordításban: Katona István: A kalocsai érseki egyház története. I–II. Kalocsa 2001–2003.). Katona ugyanis egyrészt műve elején bemutatja az érsekség plébániáit – ahol megemlékezik többek között a plébániatemplomról, a plébánia leányegyházairól, illetve az érsekség újjászervezése utáni első plébánosokról –, másrészt műve végén egy névtárat állított össze az elhunyt

és a kötet megírásakor funkciót betöltő egyházmegyes papokról. Lakatos tehát hasznosan egészíthette ki a sematizmusok adatait az egyébként is megbízható forrásközlőként ismert Katona művének információival, különösen az 1777 előtti időszak plébánosai tekintetében. Emellett Lakatos merít Dóka Klára művéből is, mely a Kalocsai Főegyházmegyről készült egyházlátogatási jegyzőkönyvek tartalmát foglalja össze (Dóka Klára: Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa. I. Kalocsai Főegyházmegye. METEM Bp. 1998²). Erre a leányegházakról szóló adatok miatt volt szükség. A vizitációk jegyzőkönyvei ugyanis – melyek már a XVIII. század első felétől fennmaradtak – tartalmazzák a plébániák filiáit, míg a sematizmusok csak a XIX. század elejétől kezdik említeni azokat. Így Lakatos a XVIII. századra vonatkozóan a Dóka-féle katalógusból, illetve Katona művéből állította össze a települések leányegházait.

A kötetet a népiskolák, illetve az egyházmegye tanügyi szerveinek, és az ott funkciót betöltő személyeknek a bemutatása, felsorolása zárja. Ezek az adatok, mint említettük, 1856-tól szerepelnek a sematizmusokban, néhány évfolyamtól eltekintve magyar nyelven. A szerző – követve a névtárak struktúráját – először a központi intézmények (tanfelügyelőség, tanítóképző intézetek stb.) tagjait, oktatóit mutatja be, majd a népiskolák leírása, valamint tanítóik felsorolása következik. A módszer itt is ugyanaz, vagyis az egyes személyek neve és esetleges címe (vagy egyéb információ) után zárójelben található az évfolyam(ok) száma, mely(ek)ben az adott funkcióval szerepelt az illető. A népiskoláknál az oktatókon kívül Lakatos közli a sematizmusok egyéb tájékoztató adatait, így az iskola tankerületi beosztását, tannyelvét, tantermeinek és tanulóinak létszámát, valamint további megjegyzéseket (alapítványok, fenntartók, az iskola bővítése stb.). A szerző itt is feltünteti, hogy az adott információ melyik évfolyamban jelenik meg először.

Hasznos segítséget jelentenek a kötet használatában a függelékek és mutatók. A sematizmusok bibliográfiai leírásával maguknak a forrásoknak a könyvészeti adatait ismerheti meg az olvasó, míg a latin keresztneveknek, illetve a latin kifejezéseknek és magyar megfelelőiknek a betűrendes összeállítása a latin szövegrészekben segít eligazodni. Ezután található a kiválóan megszerkesztett személy- és helynévmutató.

A fentiekből látható, hogy a szerző igen széleskörű és egyben értékes forrásanyagot tett hozzáférhetővé és kutathatóvá kötetével. Külön kiemelendő a plébániákról szóló rész, mely jól összeszerkesztett adataival elsőrendű segédletül szolgál az egyháztörténetesek, illetve a helytörténetesek számára. A tervezett két következő kötettel pedig egy olyan adattár jön majd létre, mely felöleli a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye egész újkori történetét, intézményrendszerét, és papjainak életrajzát. Bízunk benne, hogy más egyházmegyék kutatói számára is követendő példaként áll majd ez az egyedülálló és igen hasznos vállalkozás. Köszönet érte Lakatos Andornak, valamint segítőinek, Lakatos Adélnak és Szabó Attilának.

Tóth Gergely

HISTORICAL ATLAS OF CENTRAL EUROPE:
REVISED AND EXPANDED EDITION

University of Washington Press, Seattle, 2003., 288 o., 109 térkép, 46 táblázat

Rendkívüli könyvek esetén talán nem fölösleges második kiadásokra is felhívni a figyelmet. Az itt bemutatott munka pedig – túlzás nélkül állíthatjuk – rendkívüli. Minden bizonnyal nem összefoglalása egy kimagasló életműnek, de mindenképpen fontos alkotás. A legtágabban értelmezett Közép-Európa elmúlt ezredév során történt vallási és etnikai változásait összefoglaló könyv Paul Robert Magocsi munkája. Magocsi professzor a Torontoi Egyetem Ukrán Tanszékének vezetője, számos tudományos társaság tagja. Megdöbbentően produktív szerző: 2000-ben kiadott bibliográfiája (Ed: Gabriele Scardellato, University of Toronto, 2000.) tanulása szerint három és fél évtized alatt több mint ötszáz könyvet, tanulmányt és tudományos közleményt adott közre. Kutatásai homlokterében a ruszin és ukrán filológia, történelem, görög katolikus egyháztörténet áll. Munkái széles körben ismertek és elismertek a nyelvészek, történészek, egyháztörténészek, néprajzosok körében és méltán figyelmet érdemelnek az érdeklődő nagyközönségtől is.

Az itt bemutatandó mű a kívülről nézve etnikailag és vallásilag kaotikusan tagolt térségünk változásának bemutatására tesz kísérletet. Első kiadása 1993-ban jelent meg *Historical Atlas of East Central Europe* (University of Washington Press – University of Toronto Press) címmel. Éppen akkor, amikor a hidegháború elmúltával sorsdöntő változások kezdődtek térségünkben. A könyv megjelenése jól tükrözte a régióra irányuló figyelem növekedtét. A változások felértékelték minden fogódzót a jelenségek megértésében, még akkor is, ha a Magocsi-féle atlasz első kiadása döntően az 1980-as évek végéig mutatta be a térséget. Véletlen, mégis jól jelzi a kort, hogy az itt tárgyalt munkával összemérhető, bár a nemzetközi tudományos életben jóval kevesebb figyelmet kapott Rónai András-féle *Közép-Európa Atlasz* (1945) digitálisan felújított magyar és angol nyelvű kiadása (Budapest, Szent István Társulat – Püski, 1993.) ugyanebben az évben jelent meg. Mint tudjuk, a Rónai-féle térkép az 1940-es évek állapotát tükrözte egyfajta segédanyagot kínálva egy reménytelen igazságosabb békéért a második világháború végén. Magocsi atlasza némileg más megközelítéssel 1993-ban (1995-ben újrakiadva) egészen friss ismereteket kínált. Akkor. Úgy tűnt, a legnagyobb változásokon immár túl vagyunk a Szovjetunió és szatellit szövetségi rendszere felbomlásával. Az elmúlt évtized azonban ismét alapvetően átrajzolta térségünk térképét. A Magocsi-féle atlasz ezen változásokat is be kívánja mutatni új kiadásában.

A rendkívül igényes kiállítású munka friss kiadása címéhez Magocsi már a Közép-Európa kifejezést választotta. Új bevezetőjében részletesen megindokolja, hogy nemcsak a földrajzi szempontok vezették ebben, de jól érzékelhető térségünkben a kelethez való kötődés leértékelődése, egyfajta verbális újrapozicionálása régióknak. Az atlasz 2003-as kiadása 21 új térképet tartalmaz. Ezek döntően az elmúlt évtized alapvető változásait, a létrejött új országokat, az átalakult határokat mutatják be. Mindössze a Német Lovagrendet tárgyaló térkép foglalkozik a legutóbbi évtizeden kívül eső változásokkal. A szerző javította az első kiadást szemlélő – nem tévedés – 75 (!) ismertetés és kritika jelezte hiányosságokat. A térképgyűjtemény természetesen nem nélkülözi az

egyes térképlapokat értelmező szöveges magyarázatokat sem. Áttekintve ezeket világos, hogy Magocsi messze többet alkotott, mint etnikai, vallási, politikai változásokat áttekintő térképgyűjteményt. Munkája alapvető tájékoztatást nyújt a fentiek mellett a térség művelődéstörténetében, hadtörténetében vagy éppen az iparosodás bemutatásában is. Magocsi kiemelkedő biztonsággal képes világos, átfogó tájékoztatást nyújtani régióink kérdéseiről. Munkája vitán felül hosszú időre az egyik legbiztosabb áttekintő forrás lesz és nemcsak a szakmai közönség számára. A könyvet részletes irodalomjegyzék és alapos személy- és helységnévmutató egészíti ki.

Pusztai Bertalan

METEM-Könyvek

Sorozatszerkesztők:
Várszegi Asztrik OSB és Zombori István

1. Szabó Ferenc S. J.: A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 365. p. 2. kiadás Budapest, 1998. 368 p.	ára: 399 Ft elfogyott ára: 980 Ft
2. Sólomos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik: Pannonhalmi főapátok. 1. Kreusz Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 p.	ára: 280 Ft
3. Udvardy József: A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban, Budapest, 1992. 152. p.	ára: 180 Ft
4. Csapodi Csaba: Gróf Zichy Nándor élete és politikája Budapest, 1993. 160. p.	ára: 200 Ft
5. Kelet–Közép–Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech- Béla) Szerkesztette: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. p.	ára: 300 Ft elfogyott
6. B. Murádin Katalin: Faragott kőszószékek Erdélyben Budapest-Kolozsvár, 1994. 168. p.	ára: 350 Ft
7. Elmer István: Börtönkereszt Budapest, 1994. 224. p.	ára: 350 Ft
8. Fülöp Éva Mária: A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) Budapest, 1995. 252. p.	ára: 400 Ft
9. Gerics József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 318. p.	ára 550 Ft elfogyott
10. Keisner Ferenc: A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertórium (1887–1944). Budapest, 1995. 178 p.	ára: 250 Ft
11. Boba Imre: Morávia története új megvilágításban Budapest, 1996. 197 p.	ára: 650 Ft
12. Orbán Gyula József: Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 p.	ára: 1500 Ft
13. Rónay Jácint: Napló Budapest–Pannonhalma, 1996. 400 p.	ára: 896 Ft
14. Galcsik Zsolt: Szerzetesrendek felosztása Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény) Budapest, 1996. 316 p.	ára: 650 Ft

15. **Mező András:** A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Budapest, 1996. 314 p. ára: 650 Ft
16. **Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon Budapest, 1996. 176 p. + [18] t. ill. ára: 650 Ft
17. **Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990)** Budapest, 1997. 223 p. ára: 450 Ft
18. **Jakó Zsigmond:** Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 479 old. ára: 950 Ft
19. **Dóka Klára:** Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. Budapest, 1997. 463 p. ára: 850 Ft
20. **Hermann Egyed Emlékkönyv.** Budapest, 1998. 206 p. ára: 650 Ft
21. **A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997.** Budapest, 1998. 548 p. ára: 1350 Ft
22. **Kubinyi András:** Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 382 p. ára: 1200 Ft
23. **Zakar Péter:** A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–1849-ben Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft
24. **Kelemen Miklós:** Unitárius kislexikon. Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft
25. **Borovi József:** Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. Budapest, 2000. 218 p. ára: 1200 Ft
26. **Holl Béla:** Laus librorum. Budapest, 2000. 300 p. ára: 1500 Ft
27. **Szabó Lajos:** Utolsó szalmaszál Budapest, 2000. 352 p. ára: 1000 Ft
28. **Mészáros István:** „Állok Istenért, egyházért, hazáért”. Írások Mindszenty bíborosról. Budapest, 2000. 222 p. ára: 1200 Ft
29. **Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918.** Szerkesztette: Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 184 p. ára: 1200 Ft
30. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden. 1917–1948. Budapest–Szeged, 2001. 226 p. ára: 1200 Ft
31. **Kund Miklós Regényi:** Die ungarischen Konvente der oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter. Budapest–Heidelberg, 2001. 130 p. ára: 1500 Ft
32. **Orbán Imre:** „Ecce, iam vici mundum!” Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon. Budapest, 2001. 233 + 24 p. illusztráció. ára: 1500 Ft

33. **Orbán József Gyula:** Katolikus papok békemozgalma Magyarországon. 1950–1956. Budapest, 2001. 307 p. ára: 1500 Ft
34. **Szilas László SJ:** Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599). Budapest, 2001. 159 p. ára: 1200 Ft
35. **Frenyó Zoltán:** Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid életműve. Budapest, 2002. 277 p. ára: 1500 Ft
36. **Tempfli Imre:** Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora 1892–1966. Budapest, 2002. 1157 + 10 p. illusztráció. ára: 4800 Ft
37. **A bécsi Pázmáneum.** Budapest, 2002, ára: puha kötés: 2000 Ft
377 + 29 p. illusztráció. kemény kötés: 2500 Ft
38. **Sarnyai Csaba Máté:** Polgári Állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése. Budapest, 2002. 179 +5 p. illusztráció. ára: 1200 Ft
39. **Schwarcz Katalin:** „Mert ihon jönnek Aßonyotok és kezében új szoknyák” – Források a klarissza rend magyarországi történetéből. Budapest, 2003. 288 p. ára: 1600 Ft
40. **Mező András:** Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Budapest, 2003. 546 p. ára: 1800 Ft
41. **Molnár Antal:** Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből. Budapest, 2003. 120 p. ára: 1000 Ft
42. **Csetri Elek–Frivaldszky János, id.:** A köz hasznára – az ég kegyelmével. Fridvaldszky János a jezsuita, tudós és feltaláló. (1730–1784). Budapest, 2003. 160 p. ára: 1300 Ft
43. **Valter Ilona:** Árpád-kori téglateplmok Nyugat-Dunántúlon Budapest, 2004. 330 p ára: 3500 Ft
2. kiadás: Budapest, 2005, 330 p.
44. **Molnár Antal:** A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Budapest, 2003. 213 p. ára: 1500 Ft
45. **Molnár Antal:** Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez. Budapest, 2004. 189 p. ára: 1500 Ft
46. **Tóth Sándor Attila:** Rómából a Pannon Árkádiába. Patachich Ádám fiók-Árkádiája: Nagyvárad, Kalocsa. Budapest, 2004. 311 p. ára: 2000 Ft
47. **Leslie László:** Church and State in Hungary (1919–1945). Budapest, 2004. 400 p. ára: puha kötés: 4000 Ft
kemény kötés: 4500 Ft

48. Holl Béla: A váci püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek protestáns vonatkozású bejegyzései a 18. században. Budapest, 2004. 315 p.	ára: 1900 Ft
49. Molnár Antal: Mezőváros és Katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században. Budapest, 2005, 322. p.	ára: 2000 Ft
50. Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére. Szerkesztette: Petrovics István. Budapest, 2005. 307 p.	ára: 1900 Ft

Előkészületben:

A Magyar Sion repertórium

Kakucs Lajos: Santiago de Compostela: Szent Jakab tisztelete Európában és Magyarországon

ECCLESIA SANCTA sorozat

1. A katolikus egyház Magyarországon. Budapest, 1991. 160 p.	ára: 150 Ft
2. A katolikus egyház a Szovjetunióban. Budapest, 1994. 124 p.	ára: 150 Ft
3. A katolikus egyház Lengyelországban. Budapest, 1994. 441 p.	ára: 280 Ft
4. Az orosz ortodox egyház története. Budapest, 1999. 295 p.	ára: 1200 Ft
5. A katolikus egyház a balti országokban. Budapest, 2000. 344 old.	ára: 1680 Ft
6. A katolikus egyház Írországban. Budapest, 2002. 414 p.	ára: 2500 Ft
7. A katolikus egyház Észak-Európában. Budapest, 2003. 284 p.	ára: 1900 Ft
8. A katolikus egyház Svájcban. Budapest, 2004. 495 p.	ára: 2600 Ft

Előkészületben:

A cseh egyház története
A horvát egyház története
Az örménykatolikusok
A kopt egyház története

EGYÉB KIADVÁNYOK

Igazságot szeretettel. Szerk.: Zombori István. Budapest–Szeged, 1995. 203 + 4 p.	ára: 440 Ft
Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. Szerk.: Zombori István. Szeged, 1995. 172 + 28 p.	ára: 360 Ft

Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve.	ára: 1250 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 1996. 337 + 16 p.	
Pál József: Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944).	ára: 300 Ft
Budapest, 1996. 80 p.	
Lapo Lombardi: La Santa Sede e i cattolici dell'Europa Orientale agli arbori della guerra fredda.	ára: 850 Ft
Roma-Budapest, 1997. 155 p.	
Mille anni di storia dell'arciabbazia di Pannonhalma.	ára: 1200 Ft
Roma-Pannonhalma, 1997. 233 p. + [11] t. ill.	
Rudnay Sándor és kora. Esztergom–Nagyszombat, 1998. 188 p.	ára: 1000 Ft
Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban	ára: 1400 Ft
Piliscsaba–Budapest, 1999, 358 p.	
Lorenz Weinrich: Hungarici monasterii ordinis Sancti Pauli primi heremitae de urbe Roma. Instrumenta et priorum registra (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 2.)	ára: 2000 Ft
Roma-Budapest, 1999, 416 p.	
Bálint László: Lakos Endre. Budapest–Szeged, 2000. 90 p.	ára: 400 Ft
Katolikus múzeumok és kincstárak Magyarországon.	ára: 1200 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 106 p.	
Kereszténység, kultúra, közélet. Szerk.: Žilka Tibor.	ára: 1200 Ft
Budapest–Piliscsaba, 2001. 184 p.	
Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000. Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 135 + 21 p.	ára: 1990 Ft
Le relazioni diplomatiche tra l'Ungheria e la Santa Sede 1920-2000. A cura di István Zombori. Budapest, 2001. 146 + 21 p.	ára: 2200 Ft
Sasvári László: Az ikonosztáz vonzásában. Budapest, 2002. 122 + 6 p.	ára: 900 Ft
István György Tóth: Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) I. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.)	ára: 3000 Ft
Roma-Budapest, 2002. 756 p.	
István György Tóth: Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) II. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.)	ára: 3000 Ft
Roma-Budapest, 2003. 839 p. (757–1596 p.)	
Cevins, M.-M. de: L'église dans les villes Hongroises à la fin du Moyen Age (1320–1490).	ára: puha kötés: 4000 Ft kemény kötés: 4500 Ft
Budapest–Paris–Szeged, 2003. 419 p.	
Krzysztof Szydlowiecki kancellár naplója 1523-ból.	ára: 3800 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 396 p.	
Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében.	ára: 1800 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 219 p.	
Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century. Edited by István Zombori. Budapest, 2004. 227 p.	ára: 2500 Ft

A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára. I-II. Szerk.: Óze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. Piliscsaba–Budapest, 2005. 1086 p. ára: 4400 Ft

István György Tóth: Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) III. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2005. 800 p. (1597–2396 p.) ára: 3000 Ft

István György Tóth: Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) IV. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2005. 665 p. (2397–3061 p.) ára: 3000 Ft

Bohdan Cywiński: Tűzpróba. Egyház, társadalom és állam Kelet-Közép-Európában. II. Budapest, 2005. 464 p.

HASONMÁS KIADVÁNYOK:

Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában Budapest, 2000. 181 p. ára: 1200 Ft

Monumenta Vaticana I–VI., (V–VI. – egy kötet). Budapest, 2000 ára: 1800 Ft/db
Monumenta Vaticana II. sorozat I–III. ára 1800 Ft/db

A Monumenta Vaticana (Vatikáni Magyar Okirattár) köteteinek eredeti megjelenési éve

Első sorozat:

- I. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375. Budapest, 1887. LXXVII + 520 p.
- II. Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311. Budapest, 1885. CXX + 510 p.
- III. IX. Bonifác pápa bullái 1389–1396. Budapest, 1888. XXXVIII + 365 p.
- IV. IX. Bonifác pápa bullái. Második rész. 1396–1404. Budapest, 1889. 654 p.
- V. A római Szentlélek-Társulat anyakönyve 1446–1523. Budapest, 1889. XXVIII + 168 p.
- VI. Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490. Budapest, 1891. LXXV + 275 p.

Második sorozat:

- I. Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526. Budapest, 1884. CLIII + 472 p.
- II. Buonvisi bíbornok bécsi nuncius jelentései. Budapest, 1886. CLIV + 308 p.
- III. Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből. Budapest, 1909. XXXVI + 485 p.

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:
Szántó Konrád és Zombori István

1. **Kalocsai főegyházmegye.** Budapest, 1994. ára: 250 Ft
135 p. Összeállította: Dóka Klára
2. kiadás, Budapest, 1998. 115 p. ára: 250 Ft
2. **Váci egyházmegye.** Budapest, 1997. ára: 250 Ft
136 p. Összeállította: Patkóné Kéringer Mária
3. **Székesfehérvári egyházmegye.** Budapest, 1997. ára: 250 Ft
127 p. Összeállította: Dóka Klára
4. **Veszprémi egyházmegye.** Budapest, 1997. ára: 450 Ft
296. p. Összeállította: Dóka Klára
5. **Egri főegyházmegye.** Budapest, 1998. ára: 250 Ft
217. p. Összeállította: Dóka Klára
6. **Győri egyházmegye.** Budapest, 1998. ára: 250 Ft
214 p. Összeállította Dóka Klára
7. **Pécsi egyházmegye.** Budapest, 1999. ára: 250 Ft
208 p. Összeállította: Patkóné Kéringer Mária
8. **Szombathelyi egyházmegye.** Budapest, 1999. ára: 400 Ft
276 p. Összeállította Dóka Klára
9. **Esztergomi főegyházmegye. I–IV.** Budapest, 2000. ára: 3000 Ft
Összeállította: Hegedűs András–Tóth Krisztina
I. kötet A–K. 300 p.
II. kötet L–Z. 251 p.
III. kötet. Mutató. 168 p.
IV. Térképek 12 db.

Az Olvasókhoz!

Folyóiratunk szerkesztősége 1991-től működött Szegeden, a Dugonics tér 12. sz. épületben. Itt voltak az irodák, a könyvraktár és a könyvtárunk is. Ezért érintett mindannyiunkat rosszul, hogy 2005. április végén felszólítást kaptunk a tulajdonostól, hogy néhány napon belül költözzünk ki, mert az épület életveszélyessé vált.

Így májusban – néhány nap alatt mindent ládába csomagoltunk és átköltöttünk egy új helyre. Sikertült megoldani, hogy a telefon, fax, e-mail csak néhány napig nem működött, de azután már igen, így a velünk kapcsolatba lépők semmit nem vettek észre. De az új helyen az irodákat fel kellett újítani (gáz, víz, villany, fűtés), ami sok-sok pénzbe – és főleg hónapokba került.

Ezután került sor a ládák, dobozok kirakására, a berendezkedésre. Mivel csak kevesen vagyunk, a pénzügyi lehetőségeink pedig korlátozottak, a kiadói tevékenység mintegy 4 hónapig, szeptember végéig alig működött. Októberben azonban már ismét teljes erővel dolgoztunk, így került – jókora késéssel – a nyomdába a Vázlatok 2004/3–4-es száma, amit most az Olvasó kézbe vesz. Egy hónap múlva elkészül (2005. december) a 2005/1–2 és 2006 januárjában a 2005/3–4. Szeretnénk felhívni a figyelmet megváltozott adatainkra:

Új postai címünk:

6701 Szeged, Pf. 245
Tel/fax: H 62/426-043
E-mail: heh@xelero.hu

Várjuk szíves küldeményeiket, cikkeket, forrásközléseket, könyvismertetéseket,

Szeged, 2005. október 30.

A MEV Szerkesztősége

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, — photocopies of unpublished documents and sources, — related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Szeged, Pf. 245. H-6701 Hungary.

Tel./fax: +36+62+426+043.

E-mail: heh@axelero.hu

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Paris and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001–1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425–429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M4Y 2R5. Tel.: 1-416-922-2476. Fax. 1-416-922-2773

